

VIII. XXV. 93.

AKADÉMIAI *felv. m.* ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

ELSŐ KÖTET.

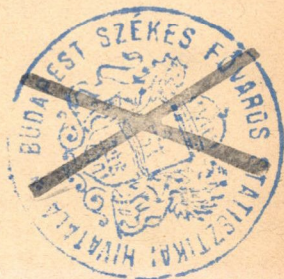
1890. ÉVFOLYAM.

I—XII. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1890.

50024

Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

50024

I. évf

TÁRGYMUTATÓ.

- Ábel Jenő hátrahagyott kéziratai 670.
 Acsády Ignác „A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után” 103, 116.
 „Magyarország három részre osztásának története” kidolgozásával megbízatik 305, 394.
 „Ipartörténetünk feladatai” 379, Akadémia munkásságáról 1889-ben jelentés 243—264.
 „(közülésen tartott fölolvasás) Szily Kálmántól 335—315.
 „Akkumulátorokról” Schenek I.-től 228.
 Alapítványok, hagyományok befizetése 242, 472.
 Alapszabályok és Ügyrend külön füzetben kiadásáról 665.
 Albert János „A gömöri tájszólás” című értekezése dícséretet nyer 299, 393.
 Alosztályok tárgyában bizottsági javaslat 709, 710.
 Andorfi Károly hagyománya 709.
 Andrássy Gyula gróf ellúnyjáról elnöki jelentés s a gyászos esemény alkalmából intézkedések 177.
 „requiemére a főrendiház meghívója 179.
 „beszentelési gyászünnepe, az Akadémia oszlopcsarnokának átengedéseért köszönő levél 179.
 „arczképének a képes terem számára elkészítése iránt indítvány 396.
 Özv. gr. Andrássy Gyuláné levele 240.
 „Anjoukori Diplomatiái Emlékek” 26.
 Antal Géza l. t. ellúnyjáról jelentés 117.
 „Antirabikus védő oltások megkezdéséről”. Hőgyes Endrétől 276, 296.
 Antunovics J. alapítványának törlése 399.
 Az „Anyag problémájához”. Heller Ágostól 381, 404.
 Apor Károly báró végrendeleti hagyománya 175.
 „Aquinoi sz. Tamás bölcseletének jelentősége”. Lubrich Ágostól 160.
 Aradi emlékszobor leleplezési ünnepére meghívó 657.
 „Aranyos-széki mohácsi Nyelvmélekek” Humfalvy Páltól 152.
 Az „Archaeologiai Bizottság” (1858—1890) 473, 490.
 „tagjai 10.
 „részére utalványozni szokott javadalom felhasználása tárgyában miniszteri átirat 241.
 „kérelme dotatiója fölemelése iránt 404.
 „dotatiójának utalványozása 708.
 „tagokat küld a műemlékek orsz. dotatiójának ügyében javaslattevőre hivatott közös bizottságba 403.
 Archaeologiai Értesítő 1—4. sz. ismertetése 143, 283, 451, 641.
 „Árpádkori új okmánytár” 25.
 Ásbóth Oszkár „A hangsúlyról a szláv nyelvekben. 377, 392.
 Ásbóth S. „A mesterséges kryolith és a fluor-alumínium disszociója” 440, 469.
 „Ásvány-elemzési közlemények” Loczka Józseftől 111, 116.
 „Ásványvizek szerkezete és összehasonlítása” Than Károlytól 638, 663.
 Auwers Arthur k. tagnak választatik 307.
 Bálint Gábor ügye 169.
 Ballagi Géza „Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban”. Széki. ért. 499.
 Ballagi Mór „Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola” 62, 115.
 „akad. tagságának 50-ik évfordulója 470.
 Bamberger Béla, az Első M. Ált. Biztosító Társaság 1885-iki jutalmának fele részét kapja 303, 394.
 „A valutakérdés az észak-amerikai egyesült államokban” 687.
 Banjszki Szt.-István kolostor aranybullája 240.
 Banjszki monostor alapító levelét megküldi a vallás- és közokt. miniszterium 296.
 Balogh Kálmán r. tagról emlékezésedert tart Hőgyes Endre 664.

Baumann és Udránszky „A zsírsavhoz tartozó némely diaminak physiologiai hatásáról“ 707.
 Becske Bálint Kazinczy-féle kéziratokat kitűld be 657.
 Békeffy Gyula ügyvéd költségjegyzékének utalványozása 399.
 Békés vármegye monographiájának fölfölvizsgálása 403.
 Beöthy Zsolt „Horatius és Kazinczy“ 345.
 Berczik Árpád „Jelentés az 1889-ik évi Kőcsez-pályázatról“ 47.
 Bérházban a vízműgazgatóság lakásának bérszerződése 175, 399.
 Bergh K. alapítványának befizetése 472.
 Bézsin-jutalomról „Physiologiai lélektan“ (1889) jelentés 301, 393.
 Binder Jenő „A magyar hasonlítás“ cz. értekezése Sámuel-díjat nyer 299, 393.
 Bizottságok (állandó) tagjai 8—11.
 „ munkássága 1889 ben 252.
 „ jegyzőkönyveiből kivonatok 670.
 Biztosító Társaság (Első Magy. Ált.) jutalmáról (1888) jelentés 302, 393.
 „ pályadíjából 1889 ben fennmaradt összeg felhasználása iránt a Nemzetgazd. Bizotts. ajánlata 404.
 „ jutalmára beérkezett pályamunka 660.
 „ pályázatára fölkért bírálók 665.
 Börtönügyi congressusra Szt.-Pétervárott meghívó 241.
 Brassai Sámuel születésének 90-ik évfordulója 470.
 Bródy Zsigmond alapító levele 709.
 A „Budapesti szemle“ története 55.
 „ jan.—decemberi füzetekinek ismeretése 58, 96, 145, 205, 285, 386, 454, 517, 554, 600, 645, 696.
 Budenz József „Adalék a Jurákszamojed nyelv ismeretéhez“ 623, 661.
 „ bemutatja s ismerteti a „Nyelv-tud. Közlemények“ XXI. kötetét 236.
 Bugárszky István „A bázisok affinitási coefficienteiről“ 707.
 Bulovszky-jutalomra beérkezett pályamunkák 659.
 „ pályamunkák bírálói 664.
 Bükk-alapítványi pályázatokról jelentés 118, 127, 305, 394.

Chemiai apróbb közlemények. Liebermann Leó-tól 437, 469.
 Chénier André költészete. Haraszti Gyulától 412.
 Chlingensperg-Berg Miksa bárónak a reichenhali leletekről irt munkája 665.
 Chyzer Kornél számadásai (széphalmi ügyek) megvizsgálásáról jelentés 397.
 „Classica-philologiai Bizottság“ (1883—1890.) 569.
 „ tagjai 9, 571.
 „ Régi remek írók fordításai 569, 572.

„Corvina-kérdés az 1843/44. országgyűlésen“. Csontos Jánostól 225.
 Csernyus Katalin hagyatékára bekebelezett összeg törleszi engedélye 399.
 Csiky Gergely „Jelentés az 1889. évi Teleki-pályázatról“ 181, 239.
 „ az 1888—9. évi Karátsonypályázaton jutalmat nyer 192, 290.
 „ Jelentés az 1890-ki Kőcsez-pályázatról 673, 708.
 Csiky Kálmán, Boissier G. „Cicero és barátai“ cz. munkája magyar fordításának további kiadására a tulajdon-jog átengedését kéri 180.
 Csillagda (országos) fölépítése és modern berendezése ügyében kiküldött bizottság tagjai 471.
 Csontos János „A Corvina-kérdés az 1843/4. országgyűlésen“ 236.
 „ „Jelentés a varsói könyvtárakban tett kutatásairól“ 441, 470.
 Czartorisky-pályázatról 1889. jelentés (lengyel és magyar közjog) 127.
 „A Czéhek történetéről Magyarországon“ Székf. dr. Szüdeczky Lajostól 139.
 Czobor Béla „Emlékbeszéd Pauer János l. tagról“ 296.

Daday Jenő „A nápolyi öböl rotatoriái“ Székf. ért. 505.
 „Dante purgatoriuma“ Szász Károlytól 230, 421, 468.
 Deák Margit segélyezése a Kazinczy-alapból 399.
 Diszterem falfestményei ügyében indítvány Fraknói Vilmostól 174.
 „ „ ügyében kiküldött bizottság kiegészítése 662, 665.
 Dománovszky Endre jelentése a Kis János emléktünnepéről 709.
 Domján Antal hagyományának befizetése 398.
 Dóra-jutalomról (1889.) jelentés 303, 394.
 Dudik Beda Ferencz elhunytáról jelentés 117.

Egyesületeknek és iskoláknak küldött akad. kiadványok ügye 669.
 Elektromosság hatása a fémek oldhatóságára“. Fabinyi Rezsőtől 228.
 Elnöki megnyitó beszéd. (1890. máj. 11. közülsen) b. Eötvös L.-tól) 325.
 „ (okt. összes ülésen) 655.
 Emléktábla (akad. palotán) befejezése iránt indítvány 175.
 Entz Géza a III. oszt. rendes tagnak választatik 307.
 „Az enyv megemésztéséről“ Klug Nándortól 637, 663.
 Eötvös József báró mellszobrának leleplezési tünnetéről jelentés 656.

Eötvös Loránd báró „A föld vonzása különböző anyagokra“ 108, 116.
 „Nagy lengésidők méréséről“ 295, 274,
 „Elnöki megnyitó beszéd“ (a máj. 11. közlésén) 325.
 „(az okt. üzszen ülésén) 655.
 „Andrássy Gyula gróf elhunytáról jelentés 177.
 „Stoczek József elhunytáról s e gyászestet alkalmából tett intézkedéseiről jelentés 403.
 Építészeti bizottság jelentése a főtthkari lakás átalakítása ügyében, s a gondnoki lakás rendezéséről 397.
 „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ 28.
 Erdélyrészi m. közművelődési egyesület meghívója 657.
 Értéktő (akadémiai) előiraja. Szily Kálmántól 1.
 „Az etnikai determinismus elmélete“. Pauer Imrértől 594.
 Évkönyvek (akadémiai) kiadásának kérdésében bizottság kiküldése 472.
 „kiadásának felfüggesztése 665.
 Fabiny Rezső „Az elektromosság hatása a fémek oldhatóságára 228, 238.
 Farkas Raskó pályázatról (1889) jelentés 202, 240.
 „pályázat eredményének kihirdetése iránt főtthk. előterjesztés 237.
 „jutalomra beérkezett pályamunkák 658.
 „pályázat bírálói 864.
 Fáy-jutalomról (Gazdasági válság) jelentés 303, 394.
 Fekete Gyula, a Sztrokay-alapból 1886-ban kitűzött pályázaton jutalmat nyer 304, 394.
 „Fekesházy-alapítvány“ története 564.
 „alapítólevelének módosítása tárgyában miniszteri átirat 470.
 „Felső-magyarországi városok életéről, a XV—XVII. századból“ Dr. Demkó Kálmántól 542—546.
 Fényes Elek emlékünnepe tárgyában Kelti Károly indítványa 660.
 Fest Aladár „Az uszókók és velenczések Finnle történetében“ 633, 661.
 Folyóiratok (akadémiai) szemléje 96, 143, 205, 283, 386, 451, 517, 554, 601, 641, 696.
 Földhitelintézet 1889. évi számadásainak megvizsgálására küldöttség 174.
 Földrendési Bizottság 490.
 „Föld vonzása különböző anyagokra.“ B. Eötvös Lorántól 108, 116.
 Fővárosi közmunkák tanácsa 1886—88. évi hivatalos jelentéseit több példányban megküldi 403.
 „Főnévi igenéről.“ Simonyi Zsigmond-tól 376, 392.

Fraknoi Vilmos. „A Történettudományi bizottság kiadványai“ (1855—1889.) 24.
 „A konstantinápolyi küldöttség jelentése“ 36.
 „indítványa a díszterem falfestményei ügyében 174.
 „Mátyás király első kísérletei a német birodalom megszerzésére 1468—70“ 268, 295.
 „jelentése Mátyás király levelezésének kiadása tárgyában 671.
 Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád „Magyar Országgyűlési emlékek“ X. k. 1602—1604. 521.
 Franklin-társulattal az akad. folyamatos kiadványok nyomtatására kötött szerződés 174.

Gabányi Árpád a Kőczán-féle drámai pályázaton jutalmat nyer 708.
 Galgóczy Károly emlékirata a millenium megünneplése tárgyában 118.
 Ganz és társa gépgyár-részvénytársaság levele s adománya a „Mester-Szótár“ költségeinek fedezésére 472.
 „Gázok oldhatósága vízben“ Winkler Lajostól 640, 663.
 Giesebrecht Vilmos k. t. elhunytáról jelentés 117.
 Göröve-jutalom és jutalmazások története 1839—1890. 534.
 „jutalomról (1889) „Az aesthetika ó és középkori története“ jelentés 301, 393.
 „jutalomra (Az iskolázás tört.) hirdetett pályázatról 660.
 Gothard Jenő a III. oszt. lev. tagnak választatik 307.
 Görög írók magyar fordításai tárgyában miniszteri átirat 241.
 „fordítási ügyében az Orsz. közoktatási Tanács az Akad. képviseltetését kéri 297.
 Gyászjelentés-gyűjteményt (akad.) ajánlók idős Szinyei József 114.
 Gyászjelentések (akad.) bekiűlésére felli-vás 115. gyűjteménye 242.
 „számára kiűdemények 173.
 „Gyertyánligeti vasas víz elemzése“ Hankó Vilmostól 230.
 Gyulai Pál „Emlékbeszéd Kölcsey Ferencz születésének százados évfordulóján“ (1890. aug. 8.) 507.
 „indítványa irodalomtörténeti folyóirat megindítása iránt 670.

Hadtörténelmi Közlemények: példányaira előfizetésről miniszteri átirat 117.
 „Közlemények ismertetése 208, 287, 487, 646.
 Hadtudományi bizottság és tagjai 11.

- Hagyományok s alapítv. 242, 398, 399.
 Hajnik Imre a Semsey-bizottság tagjánál választatik 297.
 „Hangsúlyról a szlávnyelvekben“. Asbóth Oszkártól 377, 392.
 Hankó Vilmos „A gyertyánligeti (kabola-polyánai) vasas savanyúvíz-forrás chemiai elemzése“ 230, 238
 Hampel József „Emlékbeszéd Paur Iván 1 tagról“ 179.
 Heer Oswald külső tagról emlékbeszédet tart Klein Gyula 403.
 Hell-Sajnovics expedícióra vonatkozó iratok tárgyában a III. osztály indítványa 665.
 „Hellén nyelvtanítás.“ Telfy Ivántól 217.
 Heller Ágost „Adalékok az anyag problémájához“ 381, 404.
 Hermite Károly küldeménye 710.
 Hoffmann Pál „A Specificatio“ 271, 295.
 „ német nyelven kiadhatásra engedélyt kér 297.
 „ a II. oszt. rendes tagnak választatik 307.
 Hollán Ernő: Emlékbeszéd Tóth Ágoston 1. tagról 117.
 „Horatius és Kazinczy“ Beüthy Zsoltól 345.
 Horváth Cyrill „Pelbárt és codexeink“ 426, 468.
 Horvátországi törvényhatóságok számára a magyar szt. koronáról szóló diszmti megküldése tárgyában a horvát bán levele 296.
 Högyes Endre „Az antirabikus védőoltások jelen állásáról s az oltás megkezdéséről Budap.“ 276, 296.
 „ „A budapesti Pasteur-intézet első két havi antirabikus oltásairól“ 438, 469.
 „ „A budapesti Pasteur-intézet első félévi statisztikája“ 690, 707.
 „ „Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról“ 664.
 Hunfalvy Pál „Mohácsi nyelvemlék“ 176
 „ „A rumunok ált. történetei“ 672.
 „ „gr. Kun Géza: Relatiunum Hungariae cum Oriente stb. cz. munkájáról jelentés“ 679, 706.
 „Hunyadiak kora alapítvány“-ról adott fölvilágosítás 297.
 története 566.
 Hunyad vármegyei tört. és régészeti társulat elnöke a társulat tagjai részére utazási jegyek kieszakölését kéri 180.
 Hunyady Jenő r. t. ellúnytaról jelentés 117.
 „ Íleték-egyenérték“ (1889) befizetése s ennek módozatai 175.
 „Ipartörténetiink feladatai.“ Acsády Ignácztól 379, 401
 Irodalomtörténeti Bizottság 9, 137.
 „ kiadványai 138.
 Irodalomtörténeti folyóirat megindítása iránt Gyulai Pál indítványa 670.
 Iskoláknak (házai) adott kedvezmények szabályozása 665.
 „ és egyesületeknek küldött akadémiai kiadványok ügye 669.
 Jacobi Gyula „Komjáti Benedek Szent Pál levelei“ cz. értekezése a Sámuel-díjeldöntésekor dícséretet nyer 299, 393.
 Jakab Elek indítványa (Bálinth Gábor illető) a Nyelvt. Bizotts. ülésén 169
 „ indítványáról az I. oszt. jelentése 180.
 Jászay Sámuel-alapítvány 709.
 Jegyzőkönyvek akadémiai ülésekről 115, 174, 236, 295, 392, 468, 655.
 Jegyzőkönyvi mellékletek 112, 167, 561, 666, 710.
 Jekelfalussy József „A jövő népszámlálásról“ 236.
 Jelle Albert üveg-festmény ajándéka 398.
 Jókai Mór „A tengerszemű hűlgy“ cz. regényével Péczely-jutalmat nyer 617, 656.
 „Jupiter felületén megfigyelések“ Konkoly Miklóstól 230.
 „Jurák-Szamojed nyelv ismeretéhez.“ Budenz Józseftől 623, 661.
 „Justinianus rendelete a jogi oktatás tárgyában.“ Vécsey Tamástól 378, 401.
 Jutalomtételek s pályázati határnapok 308, 394.
 Kállay Béni a II. oszt. tiszteleti tagnak választatik 307.
 Kanyaró Ferencz a Lukács-alapítványi nyílt pályázaton a „Gr. Zrínyi Miklósnak, a költőnek, életéről és munkáiról“ irandó mű elkészítésével megbízatik 300, 393.
 Karácsonyi János „A magyar egyháztörténet és diplomatika problémái“ cz. dolgozata bírálatra adatik 672.
 „Karátsonyi jutalom“ története 134.
 „ jutalmat nyert sziumívek 1859—1878. 136.
 „ pályázatról (1888—89) jelentés 192, 240.
 Katona Lajos „A holdevő morkolábokról“ 392.
 „ „Szivmátra“ 706.
 Kazinczy András hagyományának befizetése 398.
 Kazinczy Emil hamvainak a Széplalmi kertben örök nyugalomra helyezésére engedély 240.
 „Kazinczy Ferencz levelezése“ I. köt. Váczy Jánostól 579.
 „ levelezése II-ik kötetének sajtó alá adása iránt intézkedés 671.
 „ több rendbeli kéziratát beküldi Becske Bálint 657.

- Kazinczy-mausoleumban, Széphalmon, iskolai emléktűnepek 172.
 Kazinczy-tűnépélyre Széphalmon meghívó 297.
 Keleti Károly igazgatótnak választatik 307.
 „indítványa a Fényes Elek-emléktűnép tárgyában 660.
 Kereskedelmi csarnok átirata a Keresk. Műszótár ügyében 241, 398.
 Kereskedelemügyi minisztérium 1889. évi működéséről jelentés 709.
 Kherndl Antal „A lánczhidak merevítő tartóinak graphikaielméletéről“ 689.
 Kiadványok kedvezményes áron küldése 662.
 „ügyében a könyvtári bizottság előterjesztése 669.
 Kis János emléktűnépéről jelentés 709.
 Klug Nándor a III. oszt. lev. tagnak választatik 307.
 „„Az enyv megemésztéséről“ 637, 663.
 Klein Gyula „Emlékbeszéd Heer.Oswald k. tagról“ 403.
 Kóczán-pályázat története 46.
 „pályázatról (1889.) jelentés Berczik Árpádtól 47.
 „pályázatra beérkezett pályamunkák 471.
 „pályázatról jelentés (1890.) Csiky Gergelytől 673, 708.
 Kohn Dávid a Dóra pályázatnál (Gabona határidő-tűzet) jutalmat nyer 303, 394.
 „Kombináló szöalkotás“. Simonyi Zsigmondtól 503.
 Konkoly Miklós „a) Jupiter-megfigyelések 1885—1888-ban. b) Az 1888-iki nagy üstökös megfigyelése. c) Egy nevezetes napfolt 1887. ápr. 30.“ 230, 238.
 „kinevezetéséről, a meteorológiai m. kir. központi intézet igazgatójává, miniszteri átirat 656.
 „Konstantinápolyi küldöttség jelentése“ Fraknoi Vilmostól 36.
 Kovács Kálmán hagyományának befizetése 662.
 „Kovácsóczy Farkas, a Báthoryak kanzellárja“ Szádeczky Lajostól 684, 706.
 Kozma Andor az 1889. évi Farkas-Raskó pályázaton jutalmat nyer 240.
 „Kölcsy Ferencz születésének százados évfordulóján“. Emlékbeszéd Gyulai Páltól 507.
 „emléktűnépéről jelentés 656.
 Kölcsy szoborbizottság gyűjtő-ive 657.
 Költségvetés 1890. 118, 167, 174, 398.
 Könyvkiadások 1889-ban 284.
 Könyvkiadó bizottság tagjai 11.
 „jelentése az 1890—92. cyclus megállapításáról 117.
 Könyvkiadó-hivatal visszaállítása 662.
 „visszaállítása iránt a könyvtári-bizottság előterjesztése 666—669.
 Könyvkiadó-vállalatra felhívás 124.
 Könyvkiadó-vállalatról előadói jelentés 712.
 Könyvtár állása 1889. 262.
 Könyvtári bizottság tagjai 11.
 „indítványa a könyvkiadóhivatal visszaállítása s az iskoláknak adott kedvezmények szabályozása iránt 665.
 Könyvtári kiadások tételéről póthitel-engedélyezése 662.
 König Gyula „Analízis. Bevezetés a matematika rendszerébe“ cz. műve nagyjutalmat nyer 298, 393.
 „Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv“ szerelése 404.
 „(1889/90) ismeretése 416.
 Községi adó kárpótlására vonatkozó indítvány 175.
 Közülés programja 393.
 Kronecker L. k. tagnak választatik 307.
 „értekezései 470.
 „Kryolith (mesterséges), és a Fluoraluminium dissocitája“. Asbóth Sándortól. 440, 469.
 Kúnos Ignác „Török népregegyek“ 176.
 Kunm Géza gróf új munkájáról jelentés Hunfalvy Páltól 679, 706.
 Kürschák József „A variatio-számítás partialis differentialis-egyenleteinek egy különös osztályáról“ 177.
 „Lánczhidak merevítő tartóinak graphikai elméletéről“ Székf. Kherndl Antaltól 689, 707.
 Légszeszgyárak igazgatóságának árendménye 114, 174.
 Lehr Albert „Jelentés az 1889. Farkas-Raskó-pályázatról“ 202, 240.
 Lendl Adolf „Átmeneti alakok egyes pókfajok közt“ 695, 707.
 Lengyel Béla „A sületromossav meghatározása térfogati úton“ 275, 295.
 Lengyel történetírók lembergi nagygyűlésére meghívó 297.
 Lévy-pályázatról (A magyar könnyű lovasság) jelentés 127.
 Liebermann Leo „A metaphosphorsav kimutatása az élesztő nucleinájában 177.
 „pecsételt levelet nyújt be megörzés végett 238.
 „„A szénsav bontó hatása az alkali-fének sóira“ 275, 295.
 Liphthay Sándor „Vasútépítéstan“ cz. munkája a Marczibányi mellékjuttalom eldöntésekordicséretet nyer 288, 393.
 Loczka József „Ásványelemzési közlemények“ 111, 116.
 Lubrich Ágost „Áquinói Szt. Tamás bölcséletének jelentőségéről“ 176.
 „Természetbölcselet“ 706.
 Lukács-pályázatról (Magyarország egyes területei) jelentés 127.

- Lukács-alapítvány nyílt pályázatról (Gr. Zrínyi Miklósnak, a költőnek, élete és munkái) jelentés 300, 393.
- Nádách Imre arcképének leleplezése innepére meghívó 657.
- Magyar korona országainak 1889. évi zárszámadása. 709.
- "Magyar Határozók." Simonyi Zs.-tól 577.
- "Magyar helyesírás elvei és szabályai." 23.
- "Magyar írók élete és munkái." Id. Szinyei Józseftől 540.
- "Magyar Levelestár." 29.
- "Magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után." Acsády Ignácztól 103, 116.
- "Magyar Országgyűlés Emlékek." 28, 521.
- Magyar szent koronáról kiadott díszmű példányai megküldéséről a törvényhatóságoknak 113, 117.
- "Magyar szókézlétünk orthológ szabályozása és az iskola." Ballagi Mór-tól 62, 115.
- "Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI.—XVII. századból" 30.
- "Magyar Történelmi Olkmánytár" a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból 28, londoni könyv- és levéltárakból 29.
- "Magyar Történeti Életrajzok" ismertetése 493.
- "Magyarországi tanulók külföldi iskolákon" 496.
- "Magyarországi városok régi számadáskönyvei" 27.
- Marczibányi-pályázatról jelentés (Jordánszky- és Erdy-codex) 127.
- Markusovszky Lajos a III. oszt. tisztelti tagnak választatik 307.
- Marton János hagyományának befizetése 662.
- A Math. és Természettudományi bizottság (1861—1888.) 405.
- I. Ásvány-, közet- és földtani dolgozatok 408.
- II. Növénytani vizsgálatok és értekezések 408.
- III. Állattani kutatások és értekezések 409.
- IV. Chemiai, physikai vizsgálatok stb. 411.
- A Math. és Természettudományi bizottság tagjai 10.
- Matkovics Sándor „A német birodalom és monarchiánk vámpolitikája” 432, 468.
- „Wüllerstorff s a szabad kereskedelem meghonosítása monarchiánkban” 549.
- „Mátyás király első kísérletei a német birodalom megszerzésére 1468—70.” Frankói Vilmostól 268, 295.
- „Mátyás kori Diplomatiái Emlékek.” (1458—1490.) 27.
- A „M. Mesterműszótár.” 23.
- „költészei fedezésére kiüldemény 472.
- „Metaphosphorsav kimutatása az élesztő nucleinájában” 166.
- Meteorológiai intézet igazgatói állására kijelölés 179.
- „igazgatói állásának betöltéséről jelentés 242.
- Millennium-bizottságba választások 117.
- Millennium alkalmából állami nagy sorsjáték terve 710.
- Munkácsy Bernát az I. oszt. lev. tagnak választatik 307.
- Műemlékek bizottsága elnökének átirata az arch. bizottság javadalmaznak felhasználása ügyében 241.
- Nádasy-jutalomról (1889—90) jelentés 299, 393.
- Nádasy-pályázat (1891.) kihirdetése 471.
- Nagygyűlés határnappja 117.
- „ ” programja 242.
- Nagyjutalom és a Marczibányi-féle mellékletum története 70—77.
- Nagyjutalommal megkoszorúzott írók névsora 77.
- Nagy- és mellékjutalmat nyert művek 1815—1890-ig 72.
- Nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról (1883—89) jelentés 298, 393.
- „Nagy langészidők méréséről.” B. Eötvös Loránttól 274, 295.
- „A Nápolyi öböli rotatoriák” (Székf. ért). Dadai Jenőtől 505.
- Nékám Lajos „A saccharin hatása a húsélesztőre” 229, 238.
- A „Németbirodalom és Monarchiánk vámpolitikája”. Matlekovits S.-tól 432, 468.
- Nemzetgazdasági bizottság tagjai 10.
- A „Nemzetgazdasági Szemle” 94.
- „jan—nov. fizeteinek ismertetése 98, 147, 209, 288, 388, 460, 518, 556, 603, 651, 697.
- Nendtvich Károly „Algir állam- és növényországga” 663.
- „Népszámlálásmunkról (jóvő) nélény szó.” Jekelfalussy Józseftől. 223.
- Novák Károly millenniumi nagy sorsjáték terve 710.
- Nuricsán József „A carbonylsulfidnak egy új képződési módja” 707.
- A „Nyelvemléktár” 21.
- A „M. Nyelvőr” 21, 78.
- „jan—nov. fizeteinek ismertetése 101, 149, 211, 291, 390, 463, 520, 560, 607, 651, 702.
- A „M. Nyelvtörténeti Szótár” 21, 86.
- Nyelvtudományi Bizottság és a Nyelvtudományi Közlemények 12—23.
- Nyelvtudományi Bizottság tagjai 8.
- „Nyelvtudományi Közlemények” tartalma 18—20, 22.
- Nyelvtudományi Közlemények XXI. kötetének ismertetése. Budenz J.-tól 222.

- Orbán Balázs elhunytáról jelentés 296.
Országház építési bizottsága az „Árpád honfoglalása“ kép megalkotásához szükséges tört. adatokra nézve felvilágosítást kér 709.
- Ortvay Tivadar „A XIV. századi pápai tizedjegyzékek egyházgeografiai jelentősége“ 105, 116.
„A pécsi egyházmegye alapítása és első határai“ 546.
- Orvosok s Természetvizsgálók vándorgyűlésére meghívó, s az Akadémia képviselőitőre felkért tagok 470.
- Pályakérdések az I., II. és III. oszt. részéről 308—317.
Pályázási szabályok 317.
Pályázat-hirdetések: I. a Péczely-alapítványból; II. a Rózsay-alapítványból 126.
„az osztályok részéről 394.
„a Semsey-bizottság részéről 396.
- Pályázatok (1889) eldöntéséről jelentés 208—306.
„(Lejáró-) I. Nagy jutalom. II. Lukács Krisztina-jutalom 64.
„(meddőn maradt) az 1889. évről 127, 394.
„(eldöntött) 1889-ben 260.
- Pályázatokról az Oszl. jelentései 393.
Pályázatra beérkezett pályaművek: Lukács-alapítványból nyílt pályázatra (Zrinyi Miklós) 127.
„Pápai tizedjegyzékek (XIV. századi) egyházgeografiai jelentősége“ Ortvay Tivadartól 105, 116.
- Pasteiner Gyula az I. oszt. lev. tagnak választatik 307.
Pasteur-intézet (budapesti) első két havi antirabikus öltásairól. Högyes Endrétől 438, 469.
„első félévi statisztikája Högyes Endrétől 690, 707.
- Pauer Imre a II. osztály titkárának választatik 307, 396.
„Az etikai determinizmus elmélete“ 594.
- Pauer János I. tagról emlékbeszédet tart Czobor Béla 296.
Pauler Gyula „A magyar nemzet története a XI—XIII. században“ cz. munkájáról jelentés 672.
- Paur Iván I. tagról emlékbeszédet tart Hampel József 179.
Pázmány P. összes irodalmi műveinek teljes kiadására aláírási felhívás 297.
„Pécsi egyházmegye alapítása és első határai“ Ortvay Tivadartól 546.
- A Péczely-jutalom 613.
„regénypályázatára beérkezett pályamunkák 471.
- A Péczely-jutalom regénypályázatáról jelentés 615—623.
Pelbárt és codexeink. Horváth Cyrill-től 426, 468.
- Pénztár (akadémiai) állása 1889. 264.
Pettko János I. t. elhunytáról jelentés 708.
- Petz Vilmos „Emlékbeszéd Pott Ágoston k. tagról“ 708.
- A „Philologiai Közlöny“ 22.
„I—IX. füzeteknek ismertetése 102, 150, 213, 292, 463, 703.
- Philosophiai Szemle 1890. I—IV. füzeteknek ismertetése 215, 465, 610.
„Pókfajok közt átmeneti alakok“ Lendl Adolftól 695, 707.
- Pólya Jakab az Első M. Ált. Biztosító Társaság 1888-iki jutalmának fele részét kapja 303, 394.
„a Fáy-jutalom nyílt pályázatánál jutalmadját nyer 303, 394.
- Pór Antal-jutalomra, hirdetett pályázatról 660.
- Porosz vallásügyi minisztérium „Das gesammte Volksschulwesen im preussischen Staate im Jahre 1886“ cz. könyvet küld a könyvtár számára 296.
- Portomentes szállítmányokról miniszteri átirat 661, 664.
- Pott Ágoston k. tagról emlékbeszédet tart Petz Vilmos 708.
- „Psychiatria és politika“ Zichy Antaltól 235.
- Pulszky Ferencz „A renaissance és Mátyás király“ 368.
- Rados Gusztáv „A térbeli görbék elméletéhez“ 177.
- Razgha Elek és Holzer Róza hagyományának befizetése 472, 662.
- „Régi magyar költők tára“ 21.
- Reichenhalli leletekről szóló munkáját a könyvtár számára felajánlja B. Chlingensperg-Berg Miksa 665.
- Reményi Antal felolvasási engedélye 118.
„„A tengeri hadviselés fejlődése az ókortól az újkorig“ 177.
- „Renaissance és Mátyás király.“ Pulszky Ferencztől 368.
- Rész Ensel Sándor magyar helytörténeti adatok gyűjteményét kéri 180.
- Réthy Mór „Végyszerűen egyenlő területek“ 436, 469.
- Román hagyatékhöz tartozó takarékpénztári részvények átvételére jogosítvány 399.
- Rózsay-féle nyílt pályázatról jelentés 306, 394.
- Rökk Szilárd emlékünnepe az orsz. állatvédő egyesület meghívója 657.
- RUDOLF trónörökös arcképe 708.

„Saccharin hatása a húsemésztésre.“
Nékám Lajostól 229.

„Salétromossav meghatározása térfogati úton“ Lengyel Bélától 275, 295.

„Sámuel-díj“ 573.

„jutalmazott művei 573—576.

„díjról (1889) jelentés 299, 393.

„Sarkvidéki fölfedezések története.“ Simonyi Jenőnél 599.

Sárospataki tanítóképző-intézet növendékei közt kiosztandó jutalomdíjakra nézve javaslat 180.

Schenek István „Az akkumulátorokról“ (Széktoglaló) 228, 238.

Schenek István és Farhaky István „Az elektromos akkumulátorokról“ cz. műve Marczibányi-mellékjutalmat nyer 298, 393.

Schenzl Guido r. t. elhunytáról jelentés 708.

Schmitt Vilmos Moldva történetére vonatkozó oklevél-másolatait s jegyzékeit megvételre felajánlja 672.

Schossberger-alapítványra vonatkozó szabályzat szövegezése 665.

Schossberger Zsigmond alapítványának befizetése 398.

„levele, alapítványa kamatainak felhasználására nézve 398.

Schvarcz Gyula „Taras, Syracusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája“ 176.

„A tudományos kitünőségek jogcíme a felsőlázi tagságra stb. (1808—1876)“ 623, 661.

„Könyvkiadó Bizottság tagjává választatik 665.

Schwartzter Ottó dr. „A törvényszéki elmekórtau tankönyve“ cz. munkájának 2-ik kiadására engedélyt kér 657.

Segélyek (akadémiai) kutatásokra irodalmi vállalatokra 1889-ben 123.

Segélyezett munkák és folyóiratok 262.

Semsey Andor igazgató tagnak választatik 307, 397.

„alapítványának befizetése 662.

Semsey-alapítvány jutalomtétellei 318.

„pályázati szabályai 323.

Semsey-bizottságba tagválasztás 297.

Semsey-pályázat iránt biz. javaslat 237.

Semsey-pályázatra vonatkozó kérdések 672, 712.

Simonyi Jenő „A sarkvidéki fölfedezések története“ 599.

Simonyi Zsigmond „A főnévi igenévről“ 376, 392.

„Kombináló szóalkotás“ 503.

„A magyar határozók“ 577.

„Skytte Benedek követjelentései 1651—52.“ Szilágyi Sándortól 429, 468.

Somogyi László hagyománya 242, 398.

Soproni magyar társaság emlékünnepeire meghívó 664.

Spanyol kir. államlevéltárban őrzött magyar vonatkozású okmányok másolata 118, 664.

„A Specificatio.“ Hoffmann P. 271, 295

Statisztikai (ország) hivatal könyvtára kezeléséről kiadott miniszteri utasítás 664.

Stoczek József elhunytáról elnöki jelentés 403, 661.

Straub S. „A gázmotorok elmélete, szerkezete“ a Marczibányi-mellékjutalom eldöntésekor dicséretet nyer 298, 393.

Szabó Károly elhunytáról jelentés 656.

„bibliographiai műve 3-ik köt. kéziratának beküldése 670.

Szádeczky Lajos „Kovácsiczky Farkas, a Báthoryak kancellárja“ 684, 706.

„A czehek történetéről Magyarországon“ 139.

Számvizsgáló bizottság jelentése 397.

Szász Károly „István-vezér“ cz. tragédiája az 1889-ik évi Kőczán-pályázaton jutalmat nyer 47.

„bemutatja Dante „Purgatoriumának“ fordítását 230, 239.

„Dante Purgatoriuma“ 421, 463

Széchenyi Béla gróf indítványa az akad. emléktábla kellő befejezése iránt 175.

„köszönő-levele az Akadémia oszlop-szarnokának átengedéseért 179.

Széchenyi István gróf kéziratjai 43—46

Szeless László hagyománya 399, 472.

Szendrey János a Hadtudományi Bizottságba segédtagul választatik 118.

„Szénsav bontó hatása az alkali-fémek sóira“. Liebermann Leótól 275, 295

Széphalmi ingatlanok (Kaz. József-féle) átíratási engedély 662.

„kisdud-óvó ügye 175, 398.

„számadások megvizsgálása 175.

Szerb kir. Akadémia köszönő levele 112, 117.

Szilágyi Sándor „Skytte Benedek követjelentései 1651—52“ 429, 468.

Szily Kálmán „Az Akadémiai Értesítő előrajza“ 1.

„a Könyvkiadó Bizottság előadójává választatik 117.

„Jelentés a M. T. Akadémia 1889-ik évi munkaságáról“ (1890. máj. 11. közlülésen) 335.

Szinnyi József id. gyászjelentés gyűjteményt ajánlkoz az Akadémiának 114.

„az Irodalomtörténeti Bizottság tagjának választatik 403.

„Magyar írók élete és munkái“ 540.

Szirmay Ö. alapítványának törlése 398.
 „Szivmátra“ Katona Lajostól 706.
 Szöllősy Albertina alapítványa befizetett 472.
 Sztrókay-jutalomról („Az alkoholizmus veszélyei“ és „Örökösödési eljárás stb.“ pályakérdésekre) jelentés 304, 394.
 Szucsics Lajos hagyománya ügyében előterjesztés 662.
 Özv. Szucsics Lajosné örökösai kérvényének elintézése 662.
 Szűts Miklós „A köbös determinánsok elméletéhez“ 469.
 Tagajánlások határideje 128.
 „ az osztályok részéről 396.
 Tagok (akad. belső) 1890. jan. 1-jén 3. (állandó bizottsági) 8—11.
 † Tagok (1830—1890-ig elhunyt akad. belső t.) 65.
 Tagsági helyekről (tíresedésben levő) főtitkári jelentés 180.
 Tagválasztási ügyrend 709, 711.
 Tagválasztások (akadémiai) 307.
 Tagválasztó akadémiai ülés 400.
 „Tájszótár“ 21.
 Tangel Ferencz „Amputatio neuroma és idegregeneratio“ 707.
 „Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája“ Schvarcz Gyulától 157.
 Teleki-jutalom története 129.
 „ jutalmat nyert szomorú és vig-játékok 1857—1889. 133.
 „ jutalomra beérkezett pályamunkák 657.
 „ pályázatról (1889.) jelentés 181, 239.
 „ pályázatra fölkért bírálók 664.
 Télfy Iván „Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás“ 236.
 Temesvár sz. kir. város átirata a Monographia-ügyben 403.
 Temes vármegye monographiája. (Jegyzők. melléklet.) 561.
 „ monographiája ügyében a II. oszt. jelentése 241.
 „ monographiája ügyében Temes vármegye alispánjának átirata 470.
 „ és Temesvár sz. kir. város átiratai a monographia megírása és kiadása ügyében 666.
 Temesi monographia költségeire megszavazott összeg első részlete beküldetett 664.
 „Tengeri hadviselés fejlődéséről“. Reményi Antaltól 163.
 „Térbeli görbék elméletéhez“. Rados Gusztávtól 165.
 „Természetbölcselet“ Lubrich Á. 706.
 Természettud. Könyvkiadó-vállalat 61.
 Természettudományi Könyvkiadó-vállalat hetedik cyclushának előrajza 611.
 Than Károly „Az ásványvizek szerkezete és összehasonlítása“ 638, 663.

Than Sándor hagyománya 663.
 Thanhoffer Lajos „Előleges jelentésül: a) A test savos üregeinek közlekedése egymással; anatomiai tanulmány. b) Ujabb és módosított módszerek az izom, idegvek és végződészek tanulmányozására“ 469.
 Tóth Ágoston I. tagról emlékbeszéd Hollán Ernőtől 117.
 „Török népregények“ Dr. Kúnos Ignácztól 155.
 „M. Történelmi Emlékek“ 24.
 „M. Történelmi Tár“ 24, 584.
 „segélyösszegének fölemelése 662.
 Történettudományi Bizottság tagjai 9.
 „ Bizottság kiadványai (1855—1889.) Fraknoi Vilmostól 24—36.
 Törvényhatóságok köszönő levelei a M. szent koronáról kiadott díszmű megküldéseért 179, 241, 297, 403, 471.
 Tudományos kitüntetések jogcíme a felsőházi tagságra stb. (1808—1876.) Schvarcz Gyulától 628, 661.
 Tuskán Mayer hagyománya 398.
 Udránszky László ajánlata a Rózsay-féle nyílt pályázatra 306.
 Udvardy Cserna János ellúnytárol jelentés 664.
 Ügyész jelentése az 1889-iki jogügyekről 398.
 „ költségjegyzéke 175.
 Üléssor (akadémiai) 1890. 7. 1891. 710.
 Ülések jegyzőkönyvei (jan.—nov.) 115, 174, 236, 295, 392, 468, 655, 706.
 Ülések munkássága 1889. 243.
 Üléseken jelenvolt tagok névsorának közlése, s az Ügyrend megfelelő pontjának módosítása 117.
 „Uszkókok és velenczések Fiume történetében.“ Fest Aladártól 633, 661.
 Váczy János „Kazinczy Ferencz levelezése“ I. köt. 579.
 Vadnai Károly „Jelentés az 1888—89. Karátsonyi-pályázatról“ 192, 240.
 „ „Jelentés a Péczely regénypályázatról“ 615—623, 656.
 „Valutakérdés az északamerikai Egyesült-Államokban“ Bamberger B. 687.
 Vályi Gyula „A másodrendű felületek osztályozásáról“ 469.
 „ „A harmadrendű görbevonalak elméletéhez“ 663.
 Vámbéry Ármin jelentése szept. havi konstantinápolyi útja tud. eredményéről 671.
 Varsányi Gyula az 1889-ik évi Teleki pályázaton jutalmat nyer 239.

„Varsói könyvtárakban tett kutatásaimról”. Csontos Jánostól 441, 470.

Vay Miklós báró Igazgató-tagságának helyes időszámítása 174.

Vécsey Tamás „Justinianus rendelete a jogoktatás tárgyában” 378, 401.

„Végszerűen egyenlő területek”. Réthy Móról 436, 469.

Vitéz-alapítványi pályázatról jelentés 118

„ pályázatról 1889. (A közet-alkot.

ásványok stb.) jelentés 127.

Wartha Vincze „Az anyatejek vizsgálata” 404.

Gr. Wickenburg Márk „A német valutáról” szóló pályaműve kinyomatására segély 404.

Winkler Lajos „A gázok oldhatósága vízben” 640.

Wodianer Albert „Liber Hereditatis Josnae” cz. munkát küld be 710.

„Wüllerstorff s a szabad kereskedelem meghonosítása monarchiánkban.” Matlekovits Sándortól 549.

Zichy Antal „Psychiatria és politika” 235, 239.

Zmeskál János hagyatéka ügyében megindított eljárásról 662.

Zsivora-hagyatékot illető Schad János-féle tartozás törlése 398.

„ Varga Emil elleni követelés biztosítása 399.

Zsivora György alapítványa iránt a Kisbirtokosok Földhitelintézeténél intézkedés 399.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiájában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. január 15.

1. FÜZET.

AZ «AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ» ELŐRAJZA.

A M. T. Akadémiának azon szoros viszonyánál fogva, mely őt megalapítójához és fentartójához, a magyar nemzethez fűzi, kötelessége időnként számot adni a nemzet színe előtt, hogy mikép, mely eszközökkel és mely eredménynyel teljesíti nagy feladatát: «a tudomány és irodalom magyar nyelven művelését és terjesztését».

Az Akadémia igyekezett is mindenkor e kötelességének megfelelni. A főtitkár minden évben jelentést tesz az ünnepies közülésen az Akadémia munkálkodásáról, és rövid foglalatban áttekintő képet ad a lefolyt év eseményeiről. Csakhogy az ilyen sommás áttekintés ma már nem nyújthat részletes tájékoztatást az Akadémia sokoldalú és nagy terjedelmű működéséről, s ez okból nem is lehet egymagában elegendő, különösen a mi hamar felejtő és mégis hamar ítélő korunkban.

E végből egy sűrűbb időközökben megjelenő és részletesebben felvilágosító, irodalmi organumra van szükség, olyan, legalább is havi, Értesítőre, mely hűségesen beszámol az Akadémiának nemcsak üléseiről, hanem kiadványairól és a segítségével megjelent munkák és folyóiratokról is, és a melynek révén folytonos érintkezés jöhet létre a nemzet és Akadémiája közt.

Ez indította az Akadémia 1889. november 25-iki összes ülését azon határozatra, mely szerint:

a) A M. T. Akadémia, 1890-től kezdve, «Akadémiai Értesítő» czínnel, havi folyóiratot ad ki, mely három-négy ívnyi tartalommal, minden hónap 15-én jelenik meg. Szerkeszti a főtitkár.

b) Az Értesítő az Akadémia Igazgatósági-, Összes- és Osztály-üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, de az üléseken felolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait is (ha ugyan azok a kivonatozásra alkalmasak) a külön cikkek során közli. Az osztályértekezletek és az állandó bizottságok

tárgyalásait is ismerteti, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek tágabb köröket is érdekelhetnek.

c) Az Akadémia saját kiadásában és a segítségével megjelent munkák- és folyóiratokról nem bírálatokat, hanem tartalmias ismeretéseket közöl, a szokásos tiszteletdíj mellett, vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy megbízható szakférfiak tollából, különös tekintettel a szabatos rövidsége.

d) Az Akadémiai Értesítőt díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendü beltagjai, továbbá alapítvány-tevői, a hazai tudományos társulatok és intézetek, valamint az olvasókörök és kaszinók, ha eziránt az Akadémia főtitkári hivatalát január 1-ig megkeresik. Magánosok részére az évi előfizetési ár 3 frt.

Budapest, a m. tud. Akadémia 1889. november 25-iki összes üléséből.

Szily Kálmán

főtitkár.

A M. T. AKADÉMIA BELSŐ TAGJAI

1890. JANUÁR 1-ÉN.

Elnökség:

Elnök : B. Eötvös Loránd, rt.

Másodelnök : Fraknói Vilmos, rt.

Főtítkár : Szily Kálmán, rt.

Igazgató tanács:

Szögyény-Marich László.	Tisza Kálmán.
Gr. Apponyi György.	Gr. Károlyi Sándor.
B. Vay Miklós.	Gr. Széchenyi Béla, tt.
Gr. Szécsen Antal.	Hunfalvy Pál, rt.
Simor János.	Gyulai Pál, rt.
Haynald Lajos, tt.	Zichy Antal, tt.
Stoczek József, rt.	Gr. Dessewffy Aurél.
Pulszky Ferencz, tt.	Szlávy József.
Than Károly. rt.	Kautz Gyula, rt.
Gr. Andrássy Gyula.	Gr. Apponyi Sándor.
Szász Károly, rt.	23. Szabó József, rt.
12. József főherczeg.	24.

I. Nyelv- és széptudományi osztály.

Elnök : Hunfalvy Pál, ig. és rt.

Títkár : Gyulai Pál, ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal, ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	Szvorényi József.
3. Jókai Mór.	6. József főherczeg, ig. t.

Rendes tagok:

Ballagi Mór.	Szilády Áron.
Hunfalvy Pál, ig. t.	Imre Sándor.
Gyulai Pál, ig. t.	Lévay József.
Szász Károly, ig. t.	Beöthy Zsolt.
Budenz József.	Szarvas Gábor.
6. Vámbéry Ármin.	12. Ponori Thewrewk Emil.

Levelező tagok:

Barabás Miklós.	Bánóczi József.
Szabó István.	Csiky Gergely.
Gondol Dániel.	Gr. Zichy Ágost.
Szilágyi István.	Bogisich Mihály.
Podhorszky Lajos.	Heinrich Gusztáv.
B. Podmaniczky Frigyes.	Szigeti József.
Ormós Zsigmond.	Lehr Albert.
Iván.	Szász Béla.
Barna Ferdinánd.	Pálffy Albert.
Vadnai Károly.	Ifj. Szinnyei József.
Arany László.	Baksay Sándor.
Bartal Antal.	Pecz Vimos.
Keleti Gusztáv	Berczik Árpád.
Bartalus István.	Halász Ignác.
Barna Ignác.	Mikszáth Kálmán.
Goldziher Ignác.	34. Vajkay Károly.
Volf György.	" " "
18. Simonyi Zsigmond.	36. " " "

II. A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.*Elnök:* Pulszky Ferencz, ig. és tt.*Helyettes titkár:* Pauer Imre, rt.*Tiszteleti tagok:*

Pulszky Ferencz, ig. t.	Tisza Kálmán, ig. t.
Horvát Boldizsár.	Gr. Andrássy Gyula, ig. t.
Gr. Szécsen Antal, ig. t.	8. B. Nyáry Jenő.
Brassai Sámuel.	9. " " "
5. B. Radvánszky Béla.	

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.	Hajnik Imre.
Wenzel Gusztáv.	Torma Károly.
Kautz Gyula, ig. t.	Nagy Imre.
Szabó Károly.	Schvarcz Gyula.
Salamon Ferencz.	Kállay Béni.
Szilágyi Sándor.	Vécsey Tamás.
Kuauz Nándor.	Pauer Imre.
Fraknói Vilmos, m. eln.	Jakab Elek.
Nagy Iván.	21. Károlyi Árpád.
Keleti Károly.
Pauler Gyula.
12. Thaly Kálmán.	24.

Levelező tagok:

Karvasy Ágost.	Kőváry László.
Szűcs István.	Hampel József.
Gr. Andrássy Manó.	Ballagi Aladár.
Mátyás Flórián.	Bunyitay Vincze.
Finály Henrik.	Fejérpataky László.
Kerka-poly Károly.	Horvát Árpád.
Falk Miksa.	Kováts Gyula.
Kerékgyártó Árpád.	Plósz Sándor.
Hoffmann Pál.	Hegedűs Sándor.
Barsi József.	Csaplár Benedek.
Lubrich Ágost.	Concha Győző.
Domanovszki Endre.	Wlassics Gyula.
Balássy Ferencz.	Medveczky Frigyes.
Pór Antal.	B. Orbán Balázs.
Matlekovits Sándor.	Pulszky Ágoston.
Ortvay Tivadar.	Grünwald Béla.
Haan Lajos.	Jekelfalussy József.
Zsilinszky Mihály.	Téglás Gábor.
György Endre.	Ballagi Géza.
Kőrösi József.	Acsády Ignác.
Myskovszky Viktor.	51. Szádeczky Lajos.
Kozma Ferencz.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Dankó József.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Thallóczy Lajos.
Pulszky Károly.
30. Láng Lajos.	60.

III. A matematikai és természettudományok osztálya.

Elnök: Than Károly, ig. és rt.*Titkár:* Szabó József, ig. és rt.*Tiszteleti tagok:*

Haynald Lajos, ig. t.	Konkoly T. Miklós.
Hollán Ernő.	7. B. Podmaniczky Géza.
Jedlik Ányos István.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	9.
5. Semsey Andor.	

Rendes tagok:

Török József.	Jendrássik Jenő.
Nendtvich Károly.	Jurányi Lajos
Stoczek József, ig. t.	B. Eötvös Loránd, elnök.
Szabó József, ig. t.	Fodor József.
Kruspér István.	Mihálikovics Géza.
Than Károly, ig. t.	Krenner József.
Margó Tivadar.	Högyes Endre.
Hazslinszky Frigyes.	20. Kőnig Gyula.
Frivaldszky János.
Szily Kálmán, főtitkár.
Hantken Miksa.
12. Schenzl Guido.	24.

Levelező tagok:

Udvardy Cherna János.	Hollós Jusztnián.
Kacskovics Lajos.	Markusovszky Lajos.
Arenstein József.	Corzan-Avendano Gábor.
Tomori Anasztáz.	Divald Adolf.
Berde Áron.	Poór Imre.
Galgóczy Károly.	B. Mednyánszky Dénes.
Gönczy Pál.	Akin Károly.
Nagy József.	Batizfalvy Sámuel.
Lutter Nándor.	Hirschler Ignác.
Xantus János.	Hofmann Károly.
Kondor Gusztáv.	Bielz Albert.
Martin Lajos.	Wartha Vincze.
Chyzer Kornél.	Koch Antal.
Pettkó János.	Lengyel Béla.
Duka Tivadar.	30. Böckh János.

Kerpely Antal.	Kherndl Antal.
Horváth Géza.	Korányi Frigyes.
Réthy Mór.	Mocsáry Sándor.
Schulhof Lipót.	Heller Ágost.
Péchy Antal.	Inkey Béla.
Fröhlich Izidor.	Rónai Horváth Jenő.
Balló Mátyás.	Lóczy Lajos.
Thanhoffer Lajos.	Paszlavszy József.
Bedő Albert.	Daday Jenő.
Kánitz Ágost.	Schenek István.
Schuller Alajos.	56. Schulek Vilmos.
Plósz Pál.
Kápolnai Pauer István.
Entz Géza.
Klein Gyula.	60.

A M. TUD. AKADÉMIA ÜLÉSSORA 1890-BEN.

I. oszt. ülései: januárus 7.; februárus 3.; márczius 3. és 24.; május 5.; június 2.; október 6.; november 3.; december 1.

II. oszt. ülései: januárus 13.; februárus 10.; márczius 10.; április 14.; május 12.; június 9.; október 13.; november 10.; december 9.

III. oszt. ülései: januárus 20.; februárus 17.; márczius 17.; április 21.; május 19.; június 16.; október 20.; november 17.; december 15.

Összes ülések: januárus 27.; februárus 24.; márczius 19. és 31.; április 28.; május 19.; június 23.; október 6. és 27.; november 24.; december 15.

A M. T. AKADEMIA ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGAI.

A folytatólagos munkákat és teendőket, gyűjtéseket, nyomozásokat, könyvkiadásokat az Akadémia *állandó* bizottságokra bizza. E bizottságok tagjait, az illető osztály ajánlatára, az összes ülés választja. ha szükségesnek látszik, segédtagokul oly szak-
férfiak közül is, kik nem tagjai az Akadémiának.

Az állandó bizottságok a következők: *a)* Nyelvtudományi; *b)* Irodalomtörténeti; *c)* Classica-philologiai; *d)* Történelmi; *e)* Archaeologiai; *f)* Nemzetgazdasági; *g)* Matematikai és természettudományi; *h)* Hadtudományi; *i)* Könyvkiadó; *k)* Könyvtári bizottság.

E tíz bizottság közül: a nyelvtudományi, az irodalomtörténeti és classica-philologiai az I. osztály, a történelmi, archaeologiai és nemzetgazdasági a II. osztály, a matematikai és természettudományi, valamint a hadtudományi a III. osztály. a könyvkiadó és a könyvtári bizottság pedig az összes Akadémia kifolyása.

I. Nyelvtudományi bizottság.

(Felállítatott 1856-ban.)

Feladata: a magyar nyelv tudományos ismeretét eszközölni. és szigorú kritikával kidolgozott munkálatokban közrebo-
csátani; nyelvtanokról és szótárakról gondoskodni, különösen a tájsszótár szerkesztését folytatni, s a mester-műszótárét megindítani: a műnyelv alakulását szemmel tartani s általában az irodalmi nyelvművelést ellenőrizni; a magyarral rokon altáji nyelveket behatóan tanulmányozni; a nem rokon nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni: a magyar nyelvemlékeket fölkeresni, megismertetni és kiadni.

Elnöke: Joannovics György. *Előadója:* Budenz József. *Tagjai:* Ballagi Mór, Barna Ferdinánd. Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv. Hunfalvy Pál, Lehr Albert, Simonyi

Zsigmond. Szarvas Gábor. Szilády Áron, Szinnyei József. P. Thewrewk Emil, Vámbéry Ármin. Volf György akad. tagok. s kívülök két segédtag.

II. Irodalomtörténeti bizottság.

(Felállított 1879-ben.)

Feladata: a magyar irodalomtörténeti kútfők fölkeresése, gyűjtése, kiadása: régibb írók kritikai kiadása. életrajzzal és jegyzetekkel: könyvészeti és irodalomtörténeti munkák iratása s kiadásuk eszközzése.

Elnöke: Szász Károly. *Előadója:* Szilády Áron. *Tagjai:* Arany László. Ballagi Aladár. Ballagi Mór, Bánóczy József. Beöthy Zsolt. Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv. Salamon Ferencz. Szabó Károly, Szarvas Gábor, Szilágyi István, Szilágyi Sándor. P. Thewrewk Emil. Volf György. Zichy Antal akad. tagok s kívülök két segédtag.

III. Classica-philologiai bizottság.

(Felállított 1883-ban.)

Feladata: A görög és római classicusok magyarra fordítása; görög és római irodalomtörténeti munkák iratása: szövegkiadások: a philológiának hazánkbeli történetére vonatkozó adatok gyűjtése és feldolgozása: a classicus irodalomnak a magunk irodalmára vonatkozó hatásának kiderítése: kutatások és publicatiók a magyarországi irodalom terén.

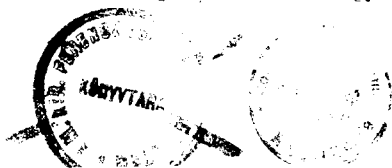
Elnöke: Zichy Antal. *Előadója:* P. Thewrewk Emil. *Tagjai:* Baksay Sándor, Ballagi Mór, Barna Ignác, Bartal Antal. Csiky Gergely. Finály Henrik. Gyulai Pál. Hunfalvy Pál, Imre Sándor. Lehr Albert, Pecz Vilmos. Salamon Ferencz. Szabó István. Szarvas Gábor, Szász Károly, Télfy Iván, Torma Károly, Vécsey Tamás akad. tagok. s kívülök három segédtag.

IV. Történettudományi bizottság.

(Felállított 1854-ben.)

Feladata: a magyar történelem kútfőinek fölkeresése, gyűjtése, kiadása.

Elnöke: Fraknói Vilmos. *Előadója:* Fejérpataky László. *Tagjai:* Csontos János. Hajnik Imre, Károlyi Árpád Knauz Nándor, Nagy Imre, Nagy Iván. Pauler Gyula, B. Radvánszky Béla. Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor. Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Wenzel Gusztáv akad. tagok, s kívülök egy segédtag.

V. *Archaeologiai bizottság.*

(Felállítattott 1858-ban.)

Feladata: tudományos folyóiratok és munkák, nevezetesen az Archaeologiai Értesítő, az Archaeologiai Közlemények és a Magyarországi Régészeti Emlékek, s külön archaeologiai és műtörténelmi munkák kiadására szorítkozik.

Elnöke: Pulszky Ferencz. *Előadója:* Hampel József. *Tagjai:* Gr. Andrássy Manó, Ballagi Aladár, Czobor Béla. Dankó József, Finály Henrik, Fraknói Vilmos, Majláth Béla, Myskovszky Viktor, B. Nyáry Jenő, B. Orbán Balázs, Ormós Zsigmond, Ortway Tivadar, Pulszky Károly, Szilágyi Sándor, Téglás Gábor, Thaly Kálmán, Wenzel Gusztáv akad. tagok s kívülök tiz segédtag.

VI. *Nemzetgazdasági bizottság.*

(Felállítattott 1860-ban.)

Feladata: általában a nemzetgazdasági tudomány fejlődését és haladását figyelemmel kísérni és ismertetni, különösen pedig munkássága körébe főlvenni azon fontosabb kérdéseket, amelyek Magyarország nemzetgazdasági fejlődésére befolyást gyakorolnak; végre azon statisztikai adatokat, melyek a magyar koronához tartozó országok közigazdasági viszonyaira vonatkoznak, más államok adataival is egybevetve, feldolgozni és közléteni.

Elnöke: Kautz Gyula. *Előadója:* Körösi József. *Tagjai:* Barsi József, Bedő Albert, Falk Miksa, Fodor József, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedüs Sándor, Jekelfalussy József, Kállay Béni, Keleti Károly, Kerkapoly Károly, Kerpely Antal, Kövály László, Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Medveczky Frigyes és Vécsey Tamás akad. tagok és kívülök húsz segédtag.

VII. *Mathematikai és természettudományi bizottság.*

(Felállítattott 1860-ban.)

Feladata: a hazában a matematikai és természettudományi buvárkodást előmozdítani és különösen Magyarországot természettudományi tekintetben átvizsgáltatni és megismertetni.

Elnöke: Haynald Lajos. *Alélnöke:* Szabó József. *Előadója:* Lengyel Béla. *Tagjai:* Bedő Albert, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Jurányi Lajos, Krenner József, Kruspér István, Margó Tivadar, Szily Kálmán, Than Károly.

VIII. Hadtudományi bizottság.

(Felállítattott 1883-ban.)

Feladata: a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kísérése; a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése: a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása; a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása.

Elnöke: Hollán Ernő. *Előadója:* Rónai Horváth Jenő.

Tagjai: Fodor József, Fröhlich Izidor, Hampel József, Keleti Károly, Majláth Béla, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil akad. tagok s kívülök két segédtag.

IX. Könyvkiadó bizottság.

(Felállítattott 1874-ben.)

Feladata: a tudomány terjesztése. E célból eredeti és fordított munkákat ad ki, a melyek megvásztásában az irodalom legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség kívánalmainak kielégítése képezi a főszempontokat. E végből előfizetés útján könyvkiadó-vállalatot indít meg, mely a történelem, az irodalom, s a jog- és államtudományok körét karolja át.

Elnöke: B. Eötvös Loránd. *Előadója:*

Tagjai: Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Heller Ágost, Hunfalvy Pál, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán, Than Károly.

X. Könyvtári bizottság.

Feladata: a könyvtár kezelése, rendezése, kiegészítése és lajstromozása tárgyában rendelkezni, a főfelügyeletet gyakorolni, a könyv-adományozásokat és a csere-viszonyokat illető kérvények tárgyában javaslatokat tenni és esetleg egyéb javaslatait is az Akadémia elé terjesztteni.

Elnöke: B. Eötvös Loránd. *Előadója:* Szily Kálmán.

Tagjai: Budenz József, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Pauer Imre, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly.

A NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG ÉS A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.

A M. T. Akadémia I. osztálya kebelében 1856 óta áll fenn a Nyelvtudományi bizottság, mint az Akadémia nyelvészeti ügyeinek vezetésére és elintézésére hivatott organum. Eleinte csak egyes alkalmi föladatakra szorítkozván e bizottság, tulajdonképen csak az 1862. évtől számítható folytonos működése, a midőn is rendszeres munkatervet fogadott el s egyszersmind egy tüzetesen nyelvtudományi folyóiratot is indított meg: a Nyelvtudományi Közleményeket. A bizottság tehát most már 27 év óta törekszik a magyar nyelvtudomány előbbre vitelén s folyóirata, a Közlemények, elérte a 21-dik kötetet: elég hosszú ezen szinte emberöltőnyi időszak, hogy a tudománybeli haladás észrevétesse magát s elég hosszú a 20 kötet Közleményekben foglalt nyelvészeti munkák sorozata is, hogy benne azon haladás menetét jelezve találjuk.

A Nyelvtud. bizottság 1862-ben úgy alapította volt meg munkakörét és egyes ágait, melyekre tüzetes munkássága fog kiterjedni, hogy rendes teendőit teszik:

1. *Nyelvtani* ügyek (t. i. *magyar* nyelvtaniak), a melyekhez jelesen a „helyesírás“, a „nyelvrendszer“ s a „nyelvjárások“ ügyeinek folytonos figyelemben tartása tartoznak. — 2. A *szótárügy*: a „Nagy szótár“ be lévén fejezve, marad a „Tájszótár“ folytatása, a „Mesterműszótár“-ról gondoskodás, a műnyelvi kérdések véleményezése; helynevek, szójárások, phraseologia stb. gyűjtése. — 3. A *nyelvtörténet* ügye. (A m. nyelvemlékek szerkesztője maga óhajtván a bizottság támogatását és közreműködését, ettől venné utasításait másolások, kiadások, egyes szerkesztési kérdésekre nézve). — 4. Az *irodalom emlékeinek* fölkeresése, s a tudomány gyarapodására szolgálók ismeretbe hozatala (kiadása); a nyelvemlékek szerkesztője ilyenek iránt a bizottság elé terjeszti jelentéseit és indítványait. — 5. A *hasonlító nyelvészet*, mint immár mellőzhetetlen kiegészítője az összes nyelvtudománynak. (A bizottság ez irányú eszmecseré-

nek és vizsgálatoknak is nyitna tért, mi által az eszmék kisurlódása s tisztulása legbiztosabban várható. Tartoznának pedig ide nem csak az összes altaji nyelvek. hanem a sémi s az árja és így a classicus nyelvek is, nyelvhasznítás tekintetében.)

Látni való, hogy a bizottság első sorban a magyar nyelv ügyeivel akart foglalkozni, vagyis az úgynevezett szorosabb magyar nyelvészettel. Erre nézve ugyanis a munkaterv határozott, részletezett teendőket sorol föl, a melyekre addig is vonatkozott az I. osztály munkássága. A hasonlító nyelvészetet befogadván, a mire a bizottságot szintén csak a magyar nyelv érdeke indítja, egyelőre csak tanulmányokat akar létesíteni az általánosságban rokonoknak elismert altaji nyelvek egész körében, sőt a sémi és árja nyelvek tanulmányozását is óhajtja, mindenesetre főképen az ilyen tanulmányból meríthető általános nyelvészeti tanulságok tekintetében, de még azoknak a magyar nyelvvel való egyenes hasonlíthatóságát sem zárván ki határozottan, a melyet ugyanis akkoriban még egyes tudósaink vallottak. Visszatükröződik itt a magyar nyelvhasznításnak akkori állása, melynek magának még tájékozódásra kellett törekednie, s az alig kezdett tanulmányi munkával a nyelvrokonsági viszonyok tisztázását még el nem érhetette. — Hiányzott még az egyenes, és közvetített (más szóval: közelebbi és távolabbi) rokonságnak fölfogása és megkülönböztetése, valamint az egy családbeli rokonnyelv-csoportoknak történeti egymásra hatása sem volt még kellőleg fölismerve és kinyomozva, s végre a hasonlító eljárás is sokban még ingadozó és hamarkodó volt. Mind a mellett fontos egymaga az a tény is, hogy az 1862-iki ny. bizottság a rokonnyelvek tanulmányát a maga munkakörébe fogadván, a magyar nyelvtudománynak szélesebb alapot szerzett.

Elég nagy dologra vállalkozott tehát a bizottság, egyfelől a magyar nyelvnek minden oldalú nyomozását és fejtegetését, úgy jelenében, mint az emlékek útján elérhető multjában tűzvéni ki földadatul, s ezzel kapcsolatban az illető nyelvények kinyomozását és gyűjtését, a mihez még a folyton folyó nyelv-mívelés gondozása és ellenőrzése járul, — másfelől a rokon nyelveknek nagy. de még jóformán egészen miveletlen mezejére terjesztvén ki munkásságát, sőt még idegen nyelvek tanulmányát is a maga körébe vonván. Pedig nem valami sok munkással rendelkezett saját kebelében, bár ezek száma időközben szaporodott is. Az 1862-iki bizottság tagjai voltak ugyanis *Lukács Mór*icz elnökön kívül: *Hunfalvy Pál* (bizottsági előadó), *Ballagi Mór*icz, *Czuczor Gergely*, *Fogarasi János*, *Toldy Ferencz*, *Budenz József*, *Riedl Szende*, *Vass József*; az utóbbi négy tag ugyancsak 1862-ben vététt föl. Közülök a halál elragadván a munka

teréről: Czuczort 1866-ban, Vasst és Riedlt 1873. Toldyt 1875, Fogarast 1878. Lukácsot 1881. Aranyt 1882., — új tagokul léptek be: 1867-ben *Mátyás* Flórián (ki azonban, mióta egészen a történettudománynak szentelte munkásságát, 1883-ban a II. osztályba tétetett át). 1868-ban *Vámbéry* Ármin; 1872-ben *Gyulai* Pál, *Joannovics* György, *Szarvas* Gábor, *Szilády* Áron: 1877-ben *Thewreik* Emil, 1879-ben *Barna* Ferdinánd, *Goldziher* Ignác, *Volf* György; 1881-ben *Simonyi* Zsigm.; 1883-ban *Lehr* Albert és (segédtagul) *Frecskay* János: 1884-ben *Heinrich* Gusztáv; 1887-ben *Szinnyei* József. Jelenleg (1889) 17 tagja van a bizottságnak: köztük még 1862-től való e három: Balagi. Budenz, Hunfalvy.

Föltüntetjük most, hogy a bizottsági munkáságnak mely ágait művelték főképen az egyes tagok, választott specialis tanulmányaik szerint, kiemelvén a külön megbízásokat, melyeket teljesítettek. Magától érthető, hogy a közös tanácskozmányokban valamennyien részt vettek, midőn valamely ügy (mint pl. a helyesírás) bizottsági ülésekben intéztetett el vagy bizonyos munkálatok fogamatba vételéről volt szó.

1. *Hunfalvy* Pál 1862-től fogva a bizottság előadója és szerkesztője volt, míg 1878-ban elnökévé választatott s helyébe Budenz lépett mint előadó. Munkássága széles körben mozog egyaránt a szorosabb magyar nyelvészetre, mint a nyelvhasonlításra vonatkozik; főképen arra volt irányozva, hogy az altaji, jelesen a finn-ugor rokonnnyelvek tanulmányának a magyar nyelv-tudományban érvényt szerezzen. a mely célból is még az 50-es években a „Magyar Nyelvészet“ cz. folyóiratot alapította és 6 kötetig folytatta volt, midőn azt a „Nyelvt. Közlemények“ váltotta föl. Így a bizottság megbízásából tanulmányozta és magyarázta *Regulynak vogul* nyelvészeti hagyományát, s kiadta „Vogul föld és nép“ czímmel I. kötetét 1864. Ehhez csatlakozik a *Kondai-vogul* nyelvnek és az *északi osztják* nyelvnek időközben került nyelvyag alapján kidolgozott ismertetése (Nyelvt. Közl. IX., XI. köt.); továbbá a *lapp nyelv* ismertetése (Ny. K. V.). Előszeretettel fejtegette a nyelvészetnek történeti tanulságait. valamint általában östörténeti kérdések iránt élénken érdeklődött: innen jelesen a *rumun* kérdéssel való beható foglalkozása („A rumun nyelv és nép“ — „Az oláh fejedelemség kezdete“ Ny. K. VI.; „A rumun nyelv“ Ny. K. XIV.; — „Földirati és helynevek“ — „Erdélyi helynevek“ — Europaeus a finn-magyar helynevekről“ Ny. K. VI.; — „Az európai ősmíveltség képe“ X. — „A finn nemzet történetirásáról“ IV., — „Adalék a finn-ugor népek történetéhez“ XIV. — s ezen külön irányba esik rendszeres munkája „Magyarország ethnographiája“ 1876.

2. *Ballagi* Mór 1861-ben „Mesterműszótár“ szerkesztésével bízott meg, melyhez az Akadémia anyagot gyűjtött volt: főszakja a magyar nyelv-mívelés (műnyelv) szemmel tartása, s általában a m. lexicographia: — tanulmánya a „M. bibliafordítások“ról van Ny. K. III.

3. *Czuczor* Gergely. Az 1862-ben már elkészült akadémiai Nagy szótár kiadását Fogarasival együtt gondozta haláláig (1866), mitől fogva F. maga folytatta a munkát és befejezte 1874. — A m. „szószármazásról“ való elméletét kifejtette terjedelmesen a szótár előbeszédében.

4. *Fogarasi* János. A Czuczorral együtt folytatott szótár-szerkesztésen kívül, magyar nyelvtani kérdésekkel, nyelvtörténettel és szófejtéssel foglalkozik („Szabatosság az igeidők használatában“ Ny. K. I., „A sajoszentpéteriek végzése“ III.; „Székely népköltés“ III–IV.; „pedig, kedig“ VI.). A nyelvhasználat terén különösen a mongol nyelvre helyez súlyt, mint a m. nyelv rokonára („Az ilyen névmás a mongol nyelv után“ V.). Az ő indítására (és egyszersmind anyagi támogatása mellett) küldetett ki 1871-ben Bálint Gábor a kazáni-tatár, a nyugati és keleti mongol nyelvek tanulmányozására (mely útnak eredményeül kiadatott Bálinttól: „kazáni-tatár nyelvtanulmányok: szövegek, szótár, nyelvtan“ 1875—77.). De a magyar tájbeszéd kutatását is előmozdította, nyelvészek kiküldése által (Göcssejbe 1872., a csángókhoz 1873-ban).

5. *Toldy* Ferencz. 1872—75. a bizottság elnöke; a régi m. nyelvművek megbízott gyűjtője és szerkesztője, 1851 óta. Mint ilyen kinyomatta még a Jordánszky-codexet, mely azonban csak 1888. jelenhetett meg (a Ösemez-töredékkel kiegészítve). Ehhez csatlakozik „A régi magyar nyelvészek“ nyelvtanainak kiadása (Corpus grammaticorum) 1866. Egyéb irodalomtörténeti nagy munkássága a bizottság körén kívül esik.

6. *Riedl* Szende: szakja a rendszeres m. nyelvtanírás, a nyelvhasználat tekintetbevételével (egyes tanulmánya e téren: az ik-es igék kérdése).

7. *Vass* József: a szorosabb magyar nyelvészet körében a tájbeszéd nyomozását művelte (már 1860. jelent meg tőle „A dunántúli Nyelvjárás“ M. Nyelvészet V.; továbbá „Adalékok a m. nyelvjárástanhoz“. Ny. K. II., III.).

8. *Budenz* József 1879 óta a bizottság előadója, mind a szorosabb magyar, mind az összehasonlító nyelvészetet művelte. Amarra vonatkoznak tőle való egyes nyelvtani fejtegetések és szófejtések („Valami az a *ki*, a *mi*“ról Ny. K. VI.; „A meg és el igeikötőkről“ II., III.; „Igekötékek és árja praefixumok“ V. „Vegyes apróságok“ II., III., IV., VI.). A rokonnyelvek terén

eleinte tulnyomólag a törökség tanulmányával foglalkozott, jelesen földolgozta Reguly hagyományának a csuvas nyelvre szóló részét („Csuvas közlések és tanulmányok“ I. II.); kiadta a Mollah Iszáktól följegyzett szövegeket („Khivai tatárság“ nyelvtani vázlattal IV.); e téren való egyéb értekezései: „A török hangutánzó igékről“ II.; „Csuvas-török hangviszonyok“ III.; Előbeszéd Vámbéry Á. „Abuska“ kiadásához 1862. A finn-ugor (vagy egyszerűen „ugor“) nyelvek közül először tanulmányozta és ismertette a cseremisiz nyelvet (melyre a törökségnek nagy hatása volt), szintén Regulynak erre vonatkozó nyelvanyaga földolgozásával: „Cseremisiz tanulmányok“, „Cseremisiz szótár“ III., IV.: „Az 1775-iki cseremisiz grammatika“ VI. — utána szintígy a mordvint: „Mordvin közlések (és szótár)“ V., meg később: „Moksa- és erza-mordvin nyelvtan“ XIII.; „Moksa-mordvin Máté-evangéliom“ XVI. — Egyéb közlések és ismertetések: „Svéd-lapp nyelvmutatványok“ XII., „Zürjén nyelvmutatványok“ XV., Osztyák mondatok XVII., Ahlqvist-Sprache der Nordostjaken XVII. — Fölismervén, hogy a magyar nyelv közvetlen rokonsága csakis az ugor nyelvekben található, tüzetesen ezek körében folytatott hasonlító tanulmányokat, melyek tüzetes célja a magyar-ugor nyelvhasznítás rendszeresítése volt. E részben első kísérlete a magyar-ugor szókincs rendszeres összehasonlításában: „A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések“ Ny. K. VI., VII., a melynek helyébe azután a „Magyar-ugor összehasonlító szótár“ (1873—81.) lépett, jelesen hangtani viszonyokat és szóképzést fejtegető commentárokkal. Ez után „az ugor nyelvek összehasonlító alaktana“ kidolgozására is vállalkozott, a melyből eddig a szóképzés tanát adta ki 1884—87. — E közben a magyar-ugor nyelvhasznítás álláspontjának védelmére, jelesen Vámbéry Á. magyar-török nyelvhasznításával szemben, vonatkoznak: „Jelentés Vámbéry Á. magyar-török szóegyezéseiről“ X., „Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. a magyarok eredete cz. munkájára“ XVII., XVIII.

9. *Mátyás* Flórián: Nyelvészeti működése a magyar nyelvregiségben forog, és pedig a „nyelvtörténeti szótárra“ gyűjtötte az anyagot; ki is adott belőle két füzetet („Magyar nyelvtr. szótárkísérlet“ az *a* és *b* kezdetű szók 1868—71.). E körből való értekezései: „Régi m. családi és időnevezetek“ Ny. K. III., „Magyar nyelvritkaságok“ IV.

10. *Vámbéry* Ármin: A keleti törökség kinyomozása céljából tett középzásiai útvjáról visszatérván, ennek nyelvészeti eredményét „Csagataische Sprachstudien“ cz. munkában tette közzé. Ezenkívül is a török nyelveket ismertette közlésekkel és tanulmányokkal: „Abuska Csagataj-török szógyűjtemény“ külön

kiadás 1862. „Muhakemet-ül-lugetejn“ Ny. K. I., „Török példabeszédek“ I., „Északi tatárok dalai“ II., „Az ujugurok nyelvemlékei“ VII. (ezeket 1870. ki is adta: „Ujgurische Sprachmonumente und das Kudatku bilik“). „A turkománok nyelvéről“ XV., „Baskir szerelmi dalok“ XVII., „A török-tatár nyelvek etymologiai szótára“ XIII. Magyar-török nyelvhasonlítása előszőr, a magyar és finn-ugor rokonság elismerése mellett, a törököt másodfokú rokonnak hirdeti: „A magyar és török-tatár nyelvekbeli szövegyezések“ VIII. 1869. Későbbben ethnologiai nyomozás keretében („A magyarok eredete“ cz. munkában 1882.) a magyar nyelvet alapjában török eredetűnek vallja. Ehhez való még vitázó értekezése: „A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet“ (Ért. XI., XII.).

11. *Joannovics* György, 1884 óta a bizottság elnöke. A szorosabb m. nyelvészet körében kivált a helyes szóképzés és a szórend kérdéseivel foglalkozott (Némely újabb szóalkotásáról“ Ny. K. VII., „Az a mutató szócskáról“ IV., „Szórendi tanulmányok“. Ért. XIII., XIV.; értekezéseinek nagy része a M. Nyelvörben jelent meg).

12. *Szarvas* Gábor. Bizottsági megbízásból szerkeszti 1872 óta a „Magyar Nyelvör“-t, melynek most 18-dik kötete fejeződött be. E folyóiratban foglaltatnak számos dolgozatai, melyek tárgyai: a nyelvújítás bírálata, a folyó nyelvművelésben a nyelvészeti helyesség sürgetése; népnyelvi és nyelvtörténeti nyomozások, idegen hatások kutatása. Szintén ide való: „Latin fordításaink és a latinságok“ Ny. K. X., és pályamunkája „A magyar igeidők“ 1872. — A másik nagy megbízása, melyet Simonyi Zsigmonddal együtt teljesített, a „Nyelvtörténeti szótár“ szerkesztése volt (mely 15 évig tartott, miután az előmunkálatok 1874-ben kezdődtek. s a most megjelenő munkának kézírata 1888-ban készült el).

13. *Szilády* Áron: Toldy F. halála után átvette (1876.) a „Régi m. költők tárát“ (melynek kiadása akkor épen csak elkezdődött volt); a szerkesztése alatt megjelenő emlékeket egyszersmind nyelv- és irodalomtörténeti jegyzetekkel kísérte. (E vállalatot, mely eleinte a Nyelvtud. bizottság ügyeihez tartozott, most az 1879-ben föllállított irodalomtörténeti bizottság gondozza).

14. *P. Theurewk* Emil: szerkeszti *Heinrich* Gusztávval együtt a „Philologiai Közlöny“-t, mely 1879 óta szintén a Ny. bizottság ügyköréhez tartozik. Főszakján. a class. philológián kívül a m. nyelvészetet is műveli. („A helyes magyarság elvei“ 1873. pályamunka; — „A m. rhythmus rendezése“ Ny. K. X.; szómagyarázatok, szóképzési fejtegetések a Nyelvörben). A bi-

zottság fölkérésére gondozta és „irodalmi kalauzzal“ toldotta meg József főhg. cigány nyelvtana kiadását.

15. *Barna* Ferdinánd: szakja a m. nyelvészet és finn-ugor nyelvek és népek tanulmánya, kivált ősmíveltségre, pogány vallásra vonatkozó nyelvészeti tanulságok nyomozása. („Tanulmányok a m. szenvedő igealak körül“ Ny. K. VII. „Észjárási találkozások a m. és finn nyelvben“ VI., „Nyelvészkedő hajlamok a m. népnél“. Ért. V.; „Ősvallásunk főistenei, kisebb isteni lényei, áldozat-szertartása“ Ért. IX. „A votjákok pogány vallásáról“ Ért. XIII. — A finn Kalevala teljes fordítását kiadta 1871.

16. *Goldziher* Ignác: képviseli a bizottságban a sémi nyelvek és népek tudományát: „A sémi faj őshazájáról és vándorlásairól“ Ny. K. XII. „Nap és hold nevei a sémi nyelvekben“ XII. „A nyelvtudomány története az araboknál“ XIV. „A mythos-tudomány jelen állása“ XII. — Külön munka: „Az iszlám. Tanulmányok a mohammedán vallás története köréből“ 1881.

17. *Volf* György: 1874 óta adta ki a Nyelvméltár („Régi magyar codexek“) köteteit (a III. köt. kivéve). — A „Nyelvtörténeti szótár“ szerkesztésében is egy ideig részt vett, jelesen annak számára az „utasítást“ is kidolgozta. — M. nyelvészeti dolgozatai jobbadán a Nyelvőrben jelentek meg. — Ny. K. XIX. „Az egyszerű sziszegő hangok jelelése a régi m. orthographiában.“

18. *Simonyi* Zsigmond: Szarvassal együtt a Nyelvtörténeti szótár szerkesztésével volt megbízva. Nyelvészeti munkássága a tudományos magyar nyelvtan kiépítésére törekszik: „A mássalhangzók hasonulása a m.-ban“ Ny. k. XIV. „A m. gyakorító és mozzanatos igék képzése“ XVI., XVII.; számos dolgozata a Magy. Nyelvőrben; külön munkák: „A m. kötőszók“ I—III. 1881—83. „A m. határozók“ I. 1888. „A m. nyelv eredete“. Az ugor nyelvhasználat köréből: „Az ugor módalakok“ Ny. K. XIII.

19. *Lehr* Albert: Arany J. munkáihoz való külön szótár kidolgozásával van megbízva. Magyar nyelvészeti dolgozatai jobbadán a Nyelvőrben.

20. *Frecskay* János: Magyar mesterműszótár szerkesztésére vállalkozott.

21. *Szinnyei* József: új magyar Tájszótárhoz gyűjti az anyagot 1885 óta, s immár a munka szerkesztésével foglalkozik. Rokon nyelvekre, jelesen a finnre vonatkozó tanulmányai: „Révai magyar-ugor nyelvhasználat“ Ny. K. XV. „A vepsz nyelvről“ XVI. — „Finn-magyar szótár“ 1884.

De a bizottság munkásságában, ha nem is tanácskozmányaiban részt vettek az osztálynak más nyelvész tagjai is, kik

a bizottság által, jelesen a „Nyelvtudományi Közlemények“ folyóiratában adatták ki dolgozataikat. Találkozunk itt gr. *Kuun Géza* tanulmányaival a sémi nyelvészetből („Az új-arab nyelv“ IV. „A sémi névszó számviszonyai“ VII., „A rokon nyelvekről és dialectusokról“ VII.), s megjegyezzük, hogy ugyancsak ő a török nyelvtanulmányoknak is nagy szolgálatot tett a „Codex Cumanicus“ gondos kiadása által 1880. — *Fábián István*nak magyar nyelvészeti és összehasonlító czikkeivel („A cselekvés egyszerűségét jelölő *d, van* képzők I. „A m. családnevekről“ III. „A *va ve* képző és változatai“ V. — Finn nyelvtana megjelent még 1859-ben). — *Imre Sándor*tól: „A *nek* ragról“ II. (és pályamunkája „Idegen és hibás szólások bírálata“ 1873.). — *Torkos Sándor*: „*az-e* vagy *a?*“ IV. — *Szénássy Sándor*: „Összehasonlító latin szónyomozás“ VII. — *Bartal Antal*: „Görög-latin hangtan“ XII. — *Télfy Iván* görög philologiai tárgyakat fejteget („Solon adótörvénye VI. „Az attikai törvénykönyv“ VI.). — *Petz Vilmos*: „Aeschylus és Sophocles tropusai“ XIV. Nem akadémiai vendégeket is szívesen fogadott a bizottság folyóirata, a kik között két finn tudóst is említhetünk: *Genetz Arvid*: „Orosz-lapp nyelvmutatványok“ (eredeti textusok) XV. és *Setälä Emil* „A liv nép és nyelve“ (mutatvánnyal) XXI. — Továbbá: *Ribáry F.* „A baszk nyelv ismertetése“ V., *Edel-spacher Antal*: „Rumun elemek a m. nyelvben“ XII., *Bálint Gábor*: „Az északi burját-mongol nyelvjárás“ XIII. *Halász Ignác*z: a lapp nyelvre vonatkozó tanulmányok és eredeti szövegközlések a svédlappból (XVI., XVII., XIX., XX.); *Munkácsi B.*: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ XVII. „Votják nyelvtanulmányok“ XVII., XVIII. (előkészületül votják tanulmányútjára); *Asbóth Oszkár*: „Szlávság a m. keresztény terminológiában“ XVIII.; *Kúnoss Ign.*: „Három Karagöz-játék“ (török szöveg, fordítás) XX.; *Csopey L.*: „Magyar szók a ruténben“ XVI.; *Badics F.*: „A m. nyelv hang- és alaktani sajátosságai“ XV.; *Kiss Ign.*: „Pázmány nyelve“ XV.; *Szigethy K.*: „Az Erdy-codex hangtani sajátosságai“ XV.; *Zoltványi I.*: „A Nádor-codex nyelvi sajátosságairól“ XVII., XIX.; *Takács István*: „A m. részesülőkről“ és „Névmások helyes használata“ III.; *Balassa J.*: „A szóvégző önhangzók a magyarban“ XIX.; *Ring M.*: „Catullus kéziratok“ és „A régibb görög regényről“ XII.; *Lindner E.*: „Nyelvjárások vallományai“ és „Kempelen Farkas és viszonylásai a nyelvtudományhoz“ VIII.; *Bánóczi J.*: „Egy régi m. szó a philosophiában“ XIV.; *Thewrewk Árpád*: „A görög színügy“ XIV.; *Heinrich Károly*: „A görög idegen szavak a szyr nyelvben“ XIV. — Érdemes megjegyezni, hogy a Ny. Közleményeknek befejezett 20 kötetében 50 szerzőnek dolgozatai foglaltatnak.

A bizottság folyóirata (Nyelvtud. Közlemények) kezdetétől fogva mintegy 10 évig szinte egymaga fogadhatta be a hazában folyó nyelvtudományi munkásságot. Ez tehát, kevés külön megjelent munkát kivéve (pl. Hunfalvy: „A vogul föld és nép“). ennyi térrel is beérhette, a mennyit az évenként kiadható kötet nyújtott; e mellett még valami elfért az osztály Értekezéseiben: pl. *Brassai S.*: „A m. bővített mondat“; *Joannovics Gy.*: „Adalékok a m. szóalkotás kérdéséhez“; *Findly H.*: „Adalékok a m. rokonértelmű szók értelmezéséhez“; *Szendassy S.*: „A latin nyelv és dialectusai“. (Ért. I., II. köt. 1867—72.) A kifejtett munkásság természetesen első sorban a szorosabb magyar nyelvészetre van irányozva, — s ehhez csatlakozik, ugyancsak a m. nyelv tudományos érdekéből kiindulva, az altaji rokonnyelvek tanulmánya, jelesen a finn-ugor és a török nyelvek körében. De az utóbbi téren még kevés a munkás: úgyszólván csak hárman foglalkoznak vele tüzetesen. Egyéb nyelvek még kevésbé találunk művelőket: leginkább még a görög és latin, melyek a középiskola érdekére támaszkodhatnak: a sémi nyelvészet meg szinte curiosum gyanánt a baszk nyelv. De a magyar nyelvészet művelői is kevesbednek, s a kik megmaradtak, részint más tanulmányokkal vannak elfoglalva. Kerülnek tehát a körébe tartozó becses adalékok, de a munkásságnak még sem látszik a kívánt foganatja, a mennyiben jelesen azon részében, melynek gyakorlatilag is kellene hatni, e hatás nem igen tapasztalható. Az irodalmi nyelv bírálata és ellenőrzése még sem akadályozza a szabályellenes szóalkotások továbbterjedését s a szólásbeli idegenszerűség egyre kiszorítgatja a jó magyar kifejezéseket. Lassanként meg kellett a bizottságnak is éreznie, hogy a magyar nyelvészetnek ezen bizonyos ellankadásán segíteni kell. Fölismerete, hogy tudományos tanításait meg is kell hallgattatnia, s e végett az irodalmi körökben, valamint általában a művelt közönségben a m. nyelvészet iránt élénkebb érdeklődést kell keltetni, hogy ez uton egyszersmind új munkás erőket támaszszon. Beláthatta azt is, hogy a m. nyelvészetet teljesebb ismeretanyaggal kell táplálni, jelesen a népnyelvnek tüzetes tanulmányát mozdítván elő rendszeres adatgyűjtéssel és jobban hozzáférhetővé tévén a nyelvrégiséget is, mely sok kiadatlan codexben és ritka nyomtatványban még szinte használatlanul lappangott. E részben a bizottság úgy intézkedett, hogy elfogadta egy olyan folyóirat alapítását, mely főteendőinek a m. nyelvművelés megvitatását és irányozását meg az élő népnyelv kutatását és megismertetését vallja s nyelvészeti fejtegetéseivel egyenesen a művelt közönséghez fordul, oly módon, hogy azt nem csak a nyelvügy iránt érdeklődésre bírja, hanem tőle közreműködést is nyerjen.

E folyóirat, a *Magyar Nyelvőr* 1872-ben *Szarvas* Gábor biz. tag szerkesztése alatt indult meg,* s bátran állíthatjuk, hogy általa a m. nyelvészet új lendületet vett, valamint hogy az irodalmi nyelvemvelésre nézve várt hatása is csakhamar tapasztalható volt. Már a 2-dik évfolyamában százra emelkedett dolgozó társainak és gyűjtőinek száma, s eddig a népnyelv ismeretére szolgáló annyi anyag gyűlt benne össze, hogy a nyelvészeti használat könnyítése végett már annak szótári földolgozása kívánatossá vált. Ezen munka. az új „*Magyar Tűjszótár*” szerkesztése 1884 óta dr. *Szinnyei* József l. tagra van bízva, ki anyagának java részét csakugyan a *Nyelvőr* gyűjtéseiből meríti. A mi a m. nyelvregiség hozzáférhetővé tételét és teljes föltárását illeti. ennek is megfelelt a bizottság az által, hogy a kiadatlan m. codexeket egy új nyelvemlék-gyűjteményben adatta ki, oly utasítással, hogy a szövegek minden lényegesre nézve teljes alakúsággal közöltessenek, de földolgozó mellékletek (pl. külön szótárak. mint a R. M. Nyelvemlékekben) elhagyásával, hogy a kiadás szerfölött hosszú ideig el ne haladjon. Az így készült *Nyelvemléktár* az eddig *Volf* György l. tag gondozása alatt megjelent 14 kötetében kevés híján föl is ölelte már az egész. eddig a közismeret és tanulmány elől elzárt codex-irodalmat (csak a bécsi és müncheni codexnek van benne II-dik kiadása, minthogy a R. M. Ny. illető kötetei teljesen elfogytak volt). Közébe téve végre a R. M. Nyelvemlékek V. kötete is (*Jordánszky*-cod.), melynek szövegét még *Toldy* nyomatta volt ki (a Csemeztörredékkel kiegészítve) 1888-ban. meg szintig a IV. köt. második fele, mely *Döbrentei*től maradt vissza (*Winkler*-codex). — A régi nyelvemlékek egy másik részét foglalja magában a „*Régi magyar költők tára*”. melyet *Toldy* halála után *Szilády* Áron ad ki; meg egyéb ritkákka vált régi nyomtatványok újra való kiadásáról most az 1879 óta fennálló irodalomtörténeti bizottság gondoskodik.

De a bizottság azzal be nem érte, hogy a régi nyelv ismeretének forrásait megnyitotta, hanem egyszersmind az egész nyelvregiségnek, a múlt század végeig számítva, olyan első földolgozását is szükségesnek látta, mely annak különösen a szónyomozásra való nyelvészeti használatát lehetőleg megkönnyítse. Ebbeli szándékát megvalósította a *Magyar Nyelvtörténeti szótár*-ban, mely nagy vállalat, 15 évig tartott munka után, *Szarvas* Gábor és *Simonyi* Zsigmond szerkesztéséből most már kiadásra került.

* Az 1872-iki bizottsági jelentés azt mondja. hogy a bizottság „egy mélyen érzett hiányon kívánt azon folyóirat létesítése által segíteni. mely a Bizottság aegise és *Szarvas* G. szerkesztése alatt, *Nyelvőr* cízzel új év óta közkézen forog”.

Miután a szorosabb m. nyelvészet a Nyelvőrben külön organumot nyert, nem lehet csodálni, hogy az e körbeli közlések a Nyelvt. Közleményekben már gyérebben jelentkeznek, úgy hogy e folyóirat most több tért szánhat az altaji rokonnyelvekbeli tanulmányoknak, a class. philológiának és egyéb ránk nézve érdekes nyelvészetnek. Nem hogy egészen elmaradtak volna a magyar nyelvészeti tanulmányok, de inkább csak azok keresték föl a régi folyóiratot, melyek tárgyalásuk módjánál vagy éppen terjedelmüknél fogva kevésbbé illettek bele a Nyelvőr keretébe. Midőn tehát a classikus és egyéb nálunk mívelt philológiák számára szintén külön folyóirat keletkezett, a *Philológiai Közlöny*, melyet a bizottság nem sokára a maga ügykörébe vont, s 1878-ban Budenz J. előadó vette át a Közlemények szerkesztését, a bizottság elfogadta az új szerkesztőnek abbeli javaslatát, hogy a folyóirat tervrajza némi megszorítással újra meghatározassék. A módosított szerkesztési tervrajznak főpontjai:

1. A Nyelvtud. Közlemények tüzetesen az *összes altaji nyelvek* s kivált az *ugor nyelvek* (s köztük a *magyar nyelv*) tudományával foglalkozó folyóirat lesz. De fölveszen még oly dolgozatokat is, melyek *nem-altaji nyelveknek* az altajiakkal való érintkezését, reájuk gyakorolt hatását nyomozzák. E mellett főtartandó, hogy a folyóirat általánosabb érdekű *nyelvészeti kérdéseket* fejtegető vagy valami tekintetben az altaji nyelvtudományra nézve fontos munkákról rövid jelentéseket adjon. — 2. Másodrendű járuléknak tekintendők, az altaji nyelvészettel érintkező *történelmi*, *régiségtani* és *mythológiai* fejtegetések; de meg kell kívánni, hogy ezeknek határozott nyelvészeti érdekük is legyen.

Mint az altaji nyelvtudomány közlönyének, a Közleményeknek eddig 6 teljes kötete jelent meg. Találhatók ezekben az altajiság különböző részeire, különösen az ugarságra (és egyenesen a magyarra) meg a törökségre vonatkozó közlések és tanulmányok, mint pl. a fent Genetz, Halász, Munkácsi, Asbóth, Kúnos, Badics, Kiss, Zoltványi, Balassa neveknél idézett dolgozatok; Vámbérytól: „A turkománok nyelve“ és „Baskir szerelmi dalok“; Budenztól: „Az ugor alaktan első része“, „A mandsu nyelv alaktani vázlata“ stb. De az utolsó hat év alatt a bizottság több *nyelvészeti tanulmányutat* is tétetett egyes rokonnyelvű népekhez, kiküldvén *Halász* Ignácot két ízben a *svéd-lapp* nyelv kutatására, *Munkácsi* Bernátot 1885-ben a *vojtyákokhoz* s 1888. a *vogulokhoz*; segélyezte *Kúnos* Ignácot is, törökországi útjában, a *török népnyelv* tanulmányozására. Ezen tanulmányutaknak közölni való eredményei már meg sem férnek el a Közleményekben s külön kiadásukról kell gondoskodni. Így meg-

jelentek már külön: *Munkácsi* B.-tól „Votják népköltészeti hagyományok“ 1887.; de az ő „votják szótára“ még kiadásra vár; legújabb útjában gyűjtött „vogul szövegei“ szintén több kötetre terjednek; — *Halász* Ign.-tól „Svéd-lapp szövegek“ III. rész (mint Ugor füzetek 9. szám) 1887. s hátra van még „svéd-lapp szótára“ (a Jemtlandi, Ume- és Tarnio-lappmarki nyelvről); — *Kúnos* Ign.-tól: „Oszmán-török népköltési gyűjtemény“ I. II. köt. 1887—89.

Még megemlítendő, hogy a bizottság több ízben a *Magyar helyesírás elveit és szabályait* is újra átvizsgálta és kiadatta; hogy a *Magyar mesterműszótár* szerkesztését *Frecskay* J. biz. taggal munkába vétette; s végre, hogy az időről-időre általa elintézendő pályázatokat a magyar nyelvészet érdekében használta föl, mely ez uton becses szakmunkákkal gyarapodott (*Szarvas* Gábor: A magyar igeidők 1872. — *P. Thewrewk* E. „A helyes magyarság elvei“ 1873.; *Imre* S. „A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata“ 1873; *Simonyi* Zs. „A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete“ I—III. köt. 1881—83. — *Simonyi* Zs. „A magyar határozók“ I. 1888. — Egyéb a bizottság által kiadott nyelvészeti külön munkák: *Reguly Antal* hagyományai I., kidolgozta *Hunfalvy* P. 1864. — *Régi magyar nyelvészek* (Corpus grammaticorum), kiadta *Toldy* F. 1866. — *Kalevala*, a finnek nemzeti eposza. Az eredetiből ford. *Barna* F. 1871. — *Budenz József*: Magyar-ugor összehasonlító szótár 1873—81. — *Bálint Gábor*: Kazáni-tatár nyelvtanulmányok I—III. 1875—77. — *Codex Cumanicus*, kiadta gr. *Kuun* G. 1880. — *Szinnyei* J. Finn-magyar szótár 1884. — *Budenz* J. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I—II. füz. 1884., 1887. — *Balassa József*. A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886.

A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG KIADVÁNYAI.

(1855—1889.)

Fraknói Vilmostól.

Az Akadémia megalapításakor létesült legelső szervezetben a történettudomány művelésére külön osztály volt hivatva. Ez kezdettől fogva fölsírmerte rendeltetését.

Míg a magyar történetírásnak új irányt tűzött ki, a kultúrtörténet művelésére ösztönözve pályaföladataival és jutalmaival; egyúttal hozzálátott a hazai történelem új forrásainak megnyitására; első sorban az akkorig úgy szólván teljesen elhanyagolt külföldi könyv- és levéltárakra irányozta figyelmét.

Már 1832-ben fölszólítást intézett *Géva Antal* lev. taghoz, hogy a bécsi udvari könyvtárban, és *Baricz Györgyhöz*, hogy Milanóban kutatásokat tegyen. 1833-ban a külföldre utazó *Petrovics Friggyest* megbizta a hazánkat érdeklő kéziratok kijegyzésével és lemásolásával; ki is (1834—36) a német, francia és angolországi könyv- s levéltárakban eszközölt kutatásainak eredményeiről nagybecsű jelentéseket küldött be. Hasonló megbízásokat nyertek utóbb (1834—51) *Zsivora György*, *Czech János*, *Vass László*, *Taubner Károly*, *Wenzel Gusztáv* és *Nagy Iván*.

1851-ben az Akadémia a török foglalás korszakának történetét karolta föl. Fölvívást bocsátott ki a török oklevelek beküldésére. A török történetírók Magyarországot illető részeinek lefordításával *Repiczky Jánost* és *Vámbéri Armint* bizta meg.

Két esztendővel utóbb létesült *Toldy Ferencz* indítványára az állandó *Történelmi Bizottság*, a magyar történelmi emlékek tervszerű nyomozása, gyűjtése és közzététele végett. Legközelebbi feladatául két nagy gyűjteményes munka megindítását tűzte ki.

A „*Magyar Történelmi Tár*“, elszórt. kisebb történelmi emlékek, okiratok, levelek stb. kiadására, a „*Magyar Történelmi Emlékek*“ pedig két sorozatban az „*Irók*“ és nagyobb kiterjedésű „*Okmánytárak*“ közzétételére voltak hivatva.

A hazai művelt közönség élénk részvéttel üdvözölte a tervet. Számos főpap és főúr a kiadványok megvásárlására köte-

lezte magát. Gróf *Teleki József*, *Albrecht főherceg*, *Bartakovics Béla* érsek és báró *Sina Simon* nagylelkű pénzbeli támogatást biztosítottak a vállalatnak.

A bizottság 1855-ben bocsátotta közre első kiadványát: a „Magyar Történelmi Tár“ két első kötetét.

És 1867-ig a kiadványok kötetszáma negyvenre emelkedett.

Még nagyobb mértékben folytathatta a bizottság munkálatait 1868-tól kezdve, a mióta a magyar kormány a történelmi kútfők kiadására és feldolgozására az országos költségvetésbe jelentékeny összegeket vett föl, melyek az Akadémia rendelkezésére bocsáttatnak.

A bizottság saját kiadványai, melyek 1868-tól fogva az 1889-dik év végeig napvilágot láttak, nem kevesebb mint *másfélszáz kötetet* töltenek be. Ezenkívül segélyezésben részesíti a bizottság a Történelmi Társulat és magán vállalkozók oklevéltári vállalatait, és tetemes összegeket fordít hazai és külföldi levéltárakban másolások eszközzésére. A bizottság kéziratárában nagybecsű gyűjtemény létesült, melynek lajstroma közelebb nyomtatásban fog megjelenni.

A bizottság kiadványai két csoportra oszlanak: *forrás-kiadványokra* és *feldolgozott munkákra*.

A forráskiadványok kötetszáma 164.

a) Irók 30 kötet;

b) Oklevéltárak 77 kötet;

c) Országgyűlési Emlékek 25 kötet;

d) Diplomatiiai Emlékek 7 kötet;

e) Történelmi Tár 25 kötet;*

A feldolgozott munkák kötetszáma 26.

1.

Az Árpádház királyainak korszakára dús forrást nyit meg a *Wenzel Gusztáv* r. t. szerkesztése alatt megjelent „*Árpád-kori új Okmánytár*“ tizenkét kötete (1860—74), mely Fejér György nagy Codex Diplomaticusának kiegészítését képezi. Tülnyomó részben az egykori magyar királyi kamara levéltára (ma az országos levéltár alkatrésze) és a Vatikán szolgáltatta az anyagot; de számos városi és családi levéltárt is átkutatott e célra a szerkesztő. A gyűjtemény közel 4000 okiratot foglal magában.

* Ezt 1878-tól kezdve, folytatólag a Történelmi Társulat adja ki. a bizottság segélyezése és közreműködése mellett. Az azóta megjelent tíz kötet a történeti dolgozatok és források dús tárháza.

Tudományos értékesítését nagy mértékben megkönnyíti a minden tekintetben kimerítő (861 lapra terjedő) „*Betűrendes Névmutató*“, mely Kovács Nándor által szerkesztve, imént (1889) jelent meg; és a Névmutatóhoz függelékképpen az egyházi s világi méltóságok évről-évre közlött pontos lajstromát is tartalmazza.

Ezen kornak egyéb történeti emlékei közül *Mátyás Flórián* I. tag által közzétettettek (1885) *A kisebb krónikák* (Chronica minora) a szöveg-kritika teljes apparátusával, és szent István király születési évének meghatározásáról értekező függelékkal.¹

Az Árpád-kornak egyik nevezetes politikai intézményének történetét tárgyalja *Pesty Frigyes* R. tag ily című munkájában: „*A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században.*“ (1882.)

Hazánk ugyanazon korszakbeli geográfiájának egy fejezetét tartalmazza *Ortvay Tivadar* I. tag munkája: „*Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig.*“ (1882. Két kötet.)

Még a XIII. század utolsó három évtizedét is foglalja magában az „*Anjoukori Diplomatiái Emlékek*“ című, *Wenzel Gusztáv* R. tag által szerkesztett, három kötetes gyűjtemény. (1874—76.) Ugyanis V. István király alatt létesült a nápolyi királyi házzal azon nagy jelentőségű összeköttetés, mely az Anjou-dinasztiát Magyarország trónjára vezetvén, hazánkat az európai nagy események és mozgalmak egyik főtenyezőjévé tette. Így tehát, míg egyrészt Magyarország nemzetközi vonatkozásai történetének megalkotásához a legelső nagy lépés tételét meg ezen gyűjtemény kiadásával, ezzel az egész európai történetírásnak is szolgálatot tett a bizottság. Az oklevéltár Mária királyné haláláig (1395) érő anyagkészletét legnagyobb részben *Óvári Lipót* a nápolyi, *Simonyi Ernő* a florenczi, *Mircse János* a velencei állami levéltárakból szolgáltatták.

Az Anjouk trónralépte, mely Magyarország külső történetében forduló pontot jelez, mély nyomokat hagyott a nemzet belső, állami és kulturai életének fejlődésében is. Ezt van hivatva föltüntetni az *Anjoukori Okmánytár*, melyből *Nagy Imre* R. tag szerkesztése mellett, ekkorig az 1301—1352. éveket tartalmazó öt kötet jelent meg (1878—86).

Az Anjouk magyarországi uralmának egyik nevezetes eredményét képezi a raguzai köztársaság meghódolása a magyar korona fenhatóságának. Az ekként kifejlődött viszony történetének forráskészletét tartalmazza az 1358—1523. évekből:

¹ Ezen kiadvány tulajdonképen negyedik kötetét képezi *Mátyás Flórián* «Historiae Hungaricae fontes domestici» című vállalatának, melyből a megelőző három kötet a szerkesztő költségén jelent meg.

„*Raguza és Magyarország összeköttetéseinek Oklevéltára*. A raguzai állami, a bécsi titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította *Gelcich József*, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Tajos* 1. tag.“ (1887.)

Zsigmond király uralkodásának diplomatai és belső történetét felvilágosító okmánytárak kiadása az előkészületek stadiumában van.

Ezen kor közgazdasági és kulturai állapotainak felderítésére nagy mennyiségű adatkincset foglalnak magokban a „*Magyarországi városok régi számadási könyvei*“, melyekből a legrégiebbeket (1364—1455) *Fejérfataky László* 1. tag bocsátotta közre (1885) Pozsony, Nagyszombat, Soprony, Selmecz. Körmöcz, Besztercebánya és Bártfa levéltáraiból.

Hunyadi Mátyás király dicső uralkodásának történetére egészen új világosságot árasztanak a „*Mátyáskori Diplomatai Emlékek*“ (1458—90), melyeket *Nagy Iván* r. tag és *b. Nyáry Albert* 1. tag bocsátottak közre négy kötetben (1875—78) az olaszországi levéltárak kimeríthetetlen kincsbányáiból. És míg ezek által teljes fényében ragyog azon hatalmas állás, melyet Európa uralkodóinak sorában magának kivívott; az ő egyéniségének és környezetének jellemzéséhez is a leghitelesebb vonásokat találjuk az udvaránál tartózkodó diplomaták jelentéseiben.

Mátyás hírneves kortársának és ellenfelének, *II. Mehemet* szultánnak. Konstantinápoly meghódítójának élettörténetét, melyet az ő uralkodása alatt *Kritobulosz* görög történetíró szerkesztett, és egy konstantinápolyi codexben *Dethier* k. tag fedezett föl, *Szabó Károly* r. tag magy. fordításában bocsátotta közre a bizottság (1875).

A Mátyás halála után, a Jagellók alatt bekövetkezett gyászos hanyatlás korszakát leghívebben a velencei köztársaság magyarországi követjeinek jelentései ismertetik meg. Ezen jelentések, sajnos, elvesztek, tűzvésznek estek áldozatul. Szerencsére, mielőtt ezen katasztrófa bekövetkezett, a köztársaság egyik tisztviselőjének, *Marino Sanutonak* (1466—1536 között élt) bámulatra keltő szorgalma nagy részben megmentette az enyészettől. Ötvenhat, sűrűn írt vastag kötetben részint lemásolta, részint kivonatolta a legnevezetesebb diplomatai iratokat, melyek 1496-tól 1533-ig a senatushoz beérkeztek vagy általa kiadattak. Ekként munkája azon kor történetének leggazdagabb tárháza lett.

Wenzel Gusztáv r. tag volt az első, a magyar történetírók közül, ki onnan merített; és ugyanő „*Marino Sanuto világhírnévjének Magyarországot illető tudósításait*“ 1492-től 1526-ig három kötetben (1869—78) közzé tette.²

² A Történelmi Tár XIV. XXIV. XXV. kötetei. Jelenleg Velenzében *Marino Sanuto* teljes munkájának kiadása van folyamatban. Már 26 kötet jelent meg; és a vállalat még csak az 1519-dik évig jutott el!

A mohácsi vést megelőző szomorú állapotok, különösen a királyi udvar szármalmas szegénységének és pénzügyi zavarainak jellemzéséhez a csallhatatlan számok adatait nyújtja *II. Lajos számadási könyve* az 1525-dik év első feléből, melyet a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti példány után *Fraknoi Vilmos* r. tag bocsátott közre a Történelmi Tár XXII. kötetében (1876).

II.

A mohácsi vést követő időkben. nemzetünk politikai életének és fejlődésének megismertetésére van hivatva a *Magyar Országgyűlési Emlékek* gyűjteménye, melyből ekkor (1874—89) tíz kötet látott napvilágot. és pedig nyolcz *Fraknoi Vilmos* r. tag. kettő *Károlyi Árpád* r. tag szerkesztése mellett. Az 1526-dik évtől 1608-ig terjed. A hazai és külföldi levéltárakból merített hivatalos irományokat és követi jelentéseket megelőzik kimerítő bevezetések. melyek az országgyűlések történetének összefüggő előadását tartalmazzák.³

Az 1540-dik esztendővel, mikor a magyar állam-test ketté válik és Erdély független politikai élete kezdődik, az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* gyűjteménye nyitja meg forrásait. Ebből *Szilágyi Sándor* r. tag szerkesztése mellett immár tizennégy kötet látott napvilágot (1875—89). Az utolsó az 1669-dik esztendeig ér le. Az irományok megértését és felhasználását itt is megelőző történeti bevezetések könnyítik.

A XVII. századbéli politikai események és kulturai állapotok megismertetésére külföldi és hazai levéltárakból összeállított több oklevélgyűjteményt szolgáltat a bizottság.

Leggazdagabb a „*Magyar Történelmi Okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*“. Négy kötetben jelent meg (1857—59) *Horváth Mihály* r. tag által szerkesztve, ki az emigratio viszontagságai által a belga fővárosba vezetett-vén, itteni tartózkodását felhasználta levéltári kutatásokra, melyekre azon körülmény ösztönözte, hogy I. Ferdinand testvérei, Margit főhercegnő és Mária magyar királyné. mint V. Károly helytartói Brüsszelben birták székhelyöket.⁴

Simonyi Ernő szintén az emigratio éveiben kutatta át a londoni könyv- és levéltárakat. Munkásságának eredményeit

³ Érdekes kiemelni. hogy míg ezen gyűjtemény a jelzett 82 esztendőre tíz kötetet szentelt, a múlt század végén a nagynevű Kovachich Márton ugyanazon időszak emlékeivel alig 400 lapot tudott megtölteni.

⁴ Az oklevéltár 1441-ben kezdődik és 1652-ig ér; de a mohácsi vést megelőző darabok száma csak 28-ra megy.

tartalmazza a „*Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv- és levéltárákból*” (1859). Az okleveleket az illető könyv- és levéltárakat ismertető terjedelmes bevezetés előzi meg.⁵

Óváry Lipót a nápolyi állami levéltárban gyűjtötte egybe „*III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomatiái levelezéseit*” (1879). Ezek csak tizenöt esztendőtt karolnak föl (1535—1549); de ezen idő alatt a szent-széki diplomatiájának az I. Ferdinánd és János király között beforgó béketrygályásokban nagy része volt.

Ugyancsak I. Ferdinánd uralkodása idejéből három nagy-befolyású politikai egyéniségnek levelezéseit találjuk meg a bizottság kiadványai között.

Az első „*Oldh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magyarországi kancellár, esztergomi érsek-prímás és királyi helytartó levelezése*” (1527—1538), melyet Ipolyi Arnold r. tag bocsátott közre (1876) a főpapnak — a kismartoni herczeg Eszterházy-levéltárban őrzött leveleskönyvéből, melybe irodalmi értékű levelezéseit gyűjtötte egybe.

„*Verancsics Antal magyar királyi helytartó, esztergomi érsek összes munkái*”-t Szalay László és Wenzel Gusztáv r. tagok tették közzé (1857—75). Ezen munkák nem kevesebb mint tizenkét kötetet vesznek igénybe; kettőt történeti dolgozatai, három portai követségének irományai, hetet vegyes levelezései töltenek meg (1521—1576). Az anyagot túlnyomó részben sajátkezűleg írt leveleskönyvek nyújtották, melyek a Nemzeti Múzeum, az egri és győri könyvtárakban vannak szétszórva.

„*Nádasdy Tamás nádor családí levelezése*” (1544—56) a magyar országos levéltárból összegyűjtve, Károlyi Árpád r. tag és Szalay József által rendeztetett sajtó alá (1882).

Ezen levelezés magyar nyelven folyt, mely a XVI. század közepe táján mind nagyobb tért foglal a köz- és magánélet körében. Tanúskodik erről a „*Magyar Leveles tár*”, melynek első kötetét ily cím alatt „*Négyszáz magyar levél a XVI. században*” (1504—1560). Szalay Ágoston l. tag (1861-ben) adta ki; a második kötetben pedig Deák Farkas r. tag „*Magyar hölgyek leveleit*” (1515—1709) gyűjtötte össze (1879).

A XVI. századból, a levelezések mellett, a történeti emlékiratok, naplók és feldolgozott munkák is nagy számban maradtak fenn.

Nem jelentőségre, de korra nézve első helyen áll „*Szerény*

⁵ Ezen oklevéltár az 1521—1717. évekre terjed ki; de a közlött 60 darab iratból csak hat származik a mohácsi vést megelőző korból; és szintén csak hat a XVII. századból.

György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról (1484—1543). melyet a bécsi udvari könyvtár kéziratából *Wenzel Gusztáv* r. tag adott ki. A sajátos magyarországi konyhalatinsággal írt emlékirat, udvari pletykáknak és jellemző részleteknek vegyüléke.

Ellenben a humanista ékes latinság és tacitusi jellemzés erejének előnyeivel dicsekszenek „*Ghimesi Forgách Ferencz nagyváradai püspök magyar históriája*“ (1540—1572), melyet Forgách Simon és Istváni Miklós jegyzeteivel, a herceg Esztárházy-féle kéziratból *Mayer Fidé*l (1866-ban) közölt.

Szintúgy Báthori István lengyel király olasz származású udvari történetírójának: „*Brutus János Mihály históriája*“ (1490—1552), (mely azonban terjengő bőbeszédűsége által mögöttese marad Forgách classicitásának.) A budapesti egyetemi könyvtár eredeti kéziratából *Toldy Ferencz* és *Nagy Iván* r. tagok három kötetben adtak ki (1863—1877). Az első kötet az író viszontagságos életének történetét is nyújtja Toldy Ferencztől.

Továbbá Báthory Zsigmond diplomatájának *Gyulafi Lestár* följegyzései (1565—1605) *Szabó Károly* r. tag kiadásában (1881).⁶

Bocskay István fejedelem történetírójának „*Szamosközy István történeti maradványai*“ (1566—1608), melyeket az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányokból és töredékekből *Szilágyi Sándor* r. tag négy kötetben és két pótfüzetben (1876—1885) bocsátott közre, a szerző életrajzával.

Vége: *Baranyai Decsi János magyar históriája*“ (1592—8), a szerző életével, *Toldy Ferencz* r. tag által (1866) és „*Mikó Ferencz históriája*“ *Kazinczy Gábor* lev. által (1863) közrebocsátva.

A XVI. századbéli történetünk egyik legnagyobb alakjának, Báthory István erdélyi fejedelemnek élettörténetéből a legnevezetesebb fejezetek egyikét írta meg *dr. Szádeczky Lajos* l. tag ily című munkában: „*Báthory István lengyel királylyá választása. 1574—6.*“ (1887) és ugyanő derítette föl *Mihály oláh vajda* erdélyi szereplésének történetét, ily című kiadványával: „*Mihály havasalföldi Vajda Erdélyben 1599—1601.*“ (1882.)

III.

A XVII. századból, a kiemelkedő szerepet játszó egyéniségek egész sorozatának összegyűjtött levelezéseivel gyarapította a bizottság ezen küzdelmekben gazdag korszak történetének for-

⁶ Ily cím alatt „Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVII. századból. Martonfalvi emlékiratával és a Horváth család naplójával. Nagy Imre r. tagtól.“

ráskészletét. Sőt állíthatjuk, hogy csakis ezen levélgyűjtemények teszik lehetővé az érintett küzdelmek természetének, az azok által előtérbe helyezett nagy alakok jellemének és működésének hű feltüntetését.

A chronologiai sorrendet megtartva, első helyen említendők „*Gróf Illésházy István nádor följegyzései, 1592—1603*“, melyeket *Kazinczy Gábor* adott ki. (1863.)

Következnek Illésházy meghitt emberének, Bocskay István majd II. Mátyás diplomatájának, egyúttal kora egyik kedvelt költőjének „*Rimay Jánosnak államiratai és levelezései*“ (1590—1636), melyeket *Ipolyi Arnold* r. tag saját családi levéltárából (anyjának öse lévén Rimay) gyűjtött egybe, és bocsátott sajtó alá kevéssel halála előtt.⁷

A „*Pázmány Péter levelezése*“ című gyűjteményből, melyet *Fraknói Vilmos* r. tag nagy számú hazai és külföldi levéltárakból gyűjtött össze, csak az első kötet látott még napvilágot, a nagynevű főpap és írónak 1605—1625. évekből származó leveleivel, melyek történeti érdekű tartalmuknál és mintaszerű magyarságuknál fogva egyaránt értékesek.

Ugyanezen kettős szempontból becsesek Pázmány hatalmas ellenfelének „*Bethlen Gábor fejedelemnek kiadatlan politikai levelei*“ és „*Levelezése*“ (1613—29), mely két gyűjteményt *Szilágyi Sándor* r. tag (1879, 1886) állította össze, a fontosabbakat válogatva ki a páratlan munkásságú fejedelem fönmaradt iratainak tömegéből.

Bethlennek a harminczéves háború eseményeiben játszott nagy politikai szerepét azon gyűjtemény fogja teljesen megvilágítani, mely a *Gindely Antal* külső tag szerkesztése mellett, közelebb fog napvilágot látni. De jelentékeny adalékokat szolgáltat Bethlen külső politikájának megismertetéséhez *Szilágyi Sándor* r. t. kiadványa; „*Bethlen Gábor és a svéd diplomacia*“ és az „*Oklevéltár Bethlen Gábor diplomatai összeköttetéseihez a velencei levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból* (1613—29), melyet *Óváry Lipót* szerkesztett (1886).

Bethlen utódai, a két Rákóczi György, föntartván elődjök hagyományait, gondosan ápolták kelet és nyugat hatalmaival a diplomatai viszonyokat. Az ezekre vonatkozó úgy szólván teljesen fönmaradt irományokból több gyűjtemény adatott ki a bizottság által. Ugymint:

„*Okirattár Strassburg Pál 1631—1633-iki követsége és I. Rákóczi György első összeköttetései történetéhez. Szerkeszti Szilágyi Sándor* r. tag.“ (1882.)

⁷ A munka csak halála után 1887. látott napvilágot.

„Okirattár I. Rákóczi György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez.“ 1632—48. Szerkeszté és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Sándor r. tag.“ (1873.)

„Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. (1631—48). Szerkeszté Szilágyi Sándor r. tag.“ (1883.)

„I. Rákóczi György és a porta. Levelek és okiratok. (1631—48). Szerkesztették Beke Antal és Barabás Samu.“ (1888.)

„Okirattár II. Rákóczi György diplomaiai összeköttetéseihez (1648—1660). Szerkeszté Szilágyi Sándor r. tag.“ (1874.)

Az 1644-ben I. Rákóczi György és a magyar király között folyt tárgyalásokról, melyek a nagyjelentőségű linczi békekötésre vezettek, külön gyűjtemény áll az egyházi és politikai történet íróinak rendelkezésére: „A linczi békekötés okirattára Szilágyi Sándor r. tagtól.“ (1885.)

II. Rákóczi György és a bécsi udvarhoz fennállott viszonyok és felmerült összeütközések (1653—1659) megvilágítására szolgál: „II. Rákóczi György felelete az Innocentia Transylvaniae-ra. A fejedelem megbízásából írta dr. Basiré Izsák. A durhami káptalan levéltárából közli Kropf Lajos.“ (1888.)

A harcok és politikai actiók embereit családi életök bensőségének nyájas világításában mutatja be „A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Szerkeszté Szilágyi Sándor r. tag.“ (1875.)

II. Rákóczi György ellenfejedelme Rédey Ferencz fiának „Rédey Lászlónak történeti maradványai“, melyeket Nagy Iván r. tag adott ki (1871 a Magyar Történelmi Tár XVII. kötetében) az 1658—1664. évek erdélyi történetéhez nyújtanak adalékokat.

Ugyanazon időszakból magyarországi politikai események történetét illusztrálják, gróf Nádasdy Ferencz országbíró proto-notáriusának „Vitnyédy Istvánnak levelei“ (1652—1664), melyeket Fabó András l. tag bocsátott közre. (1871. Magyar Történelmi Tár XV. és XVI. kötetiben.)

A nemzeti mozgalmak vezérlésében a Rákócziak helyére lépő „Gróf Tököly Imre fejedelem levelei“ (1668—86) Dedák Farkas r. tag által (1882); — „Naplója“ az 1676—1678 és 1693—1694. évekből Torma Károly és Nagy Iván r. tagok által (két kötetben 1863. és 1866.); végre „Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai“ (1686—1705) Thaly Kálmán r. tag által (két kötetben 1868—1873) bocsátattak közre. Ezekhez csatlakozódnak a „Történelmi naplók 1633—1719“ közölve Thaly Kál-

mán r. tagtól (1875): valamint „*A bujdosók levéltára, a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából*“ (1666—88) Deák Farkas r. tagtól (1883). Továbbá:

„*Alvinczi Péter okmánytára Erdély visszacsatolása felett a magyar királlyal és megbízottaival folytatott alkudozások történetéhez*. 1685—1688“ Szilágyi Sándor r. tagtól. (Három kötetben 1870—1887.) Végre: „*Altorjai Báro Apor Péter munkái*“ Kazinczy Gábor l. tag által közölve (1863). melyek Erdély állapotait a XVII. század végén és a következőnek elején ismertetik. Az Erdély XVII. századbeli történetében nevezetes szerepet játszó Apafi család utolsó sarjának, Apafi Mihálynak (1677—1725) élettörténetét írta meg *Jakab Elek* ily című munkában „*Az utolsó Apafi*“ (1875. A Magy. Történelmi Tár XXI. kötete.)

A XVIII. század első évtizedének, II. Rákóczi Ferenc korának történetéhez is a hazai és külföldi levéltárakból dús készlettel gazdagította történeti forrásainkat a bizottság.

Első helyen említendő az önéletrajz, melyet a nagynevű fejedelem. szent Ágoston Confessiójának mintájára, a legteljesebb őszinteséggel és buzgó vallásos áhitat szellemétől áthatva, latin nyelven szerkesztett és a párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredetiből *Griszu Ágost* másolt le: „*II. Rákóczi Ferencz önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai című munkája*“ (1876.)

„*II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1702—1712.*“ *Thaly Kálmán* r. tag által adattak ki. (Három kötetben 1873—74.)

Ugyancsak az ő szerkesztése mellett jelentek meg:

„*Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704—1712.*“ (Négy kötet 1876—82.) És

„*Bottján János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetre méltó iratok 1685—1716.*“ (1883.)⁸

Simonyi Ernő szerkesztése mellett pedig megjelentek „*Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára, angol levéltárakból*“ (Három kötet 1872—76.)¹ A közlött iratok legjelentékenyebb részét képezik Stepney, a bécsi udvarnál levő angol követ diplomatiai jelentései.

A Rákóczi-kor egyik legkiválóbb alakja és ennek egész családjá történetét kimerítő monografiában dolgozta föl *Thaly*

⁸ Ezen kilencz kötet együttvéve ily című gyűjteményes munkát képez:

„*II. Rákóczi Ferencz levéltára. I. osztály. Had- és belügy.*“ A kilencz kötethez járul egy tizedik, mely pótlékokat, valamint betűrendes név- és tárgymutatót tartalmaz. (1889.)

Kálmán r. tag ily című munkában: „*A székesi gróf Bercsényi család*“. (1885., 1887. Két kötet. A harmadik a jövő évben jelen meg.)

Szintén *Thaly Kálmán* r. tagtól jelent meg: „*Ocskay László II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok 1703—1710.*“ (1880.)

Magyarországnak a portához való viszonya az imént felsorolt okmánytárakban is bőségesen van tárgyalva.

A bizottság e mellett külön nagy oklevéltárban gyűjtötte egybe azon irományokat, melyek a magyarországi török uralom megismertetésére alkalmasak. A „*Török magyarországi Emlékek*“ ezen gyűjteménye két sorozatban jelent meg.

Az első: „*Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon, Nagykőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáráiból*“ (1559—1699.) *Szilágyi Áron* és *Szilágyi Sándor* r. tagok által szerkesztve. (Két kötet 1863.) Míg ez a török helyiérdekű irományait tartalmazza: „*A Török-magyarorkori állam-okmánytár*“ 1553—1690. (Hét kötetben, 1868—75) a török-magyar diplomácia irományait foglalja magában.

Az előbbi gyűjtemény lényeges kiegészítést nyert a magyarországi behódolt terület török adó-, vám- és telekkönyveinek feldolgoása által, ilyen című munkában:

„*Magyarországi török kincstári defterek.* Fordította dr. *Lászlófalvi Velics Antal*. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte *Kammerer Ernő*. Első kötet. 1543—1635.“ (1886. A második kötet sajtó alatt van.)

Az utóbbi (diplomáciai) oklevél-gyűjteményhez csatlakoznak:

„*A szőnyi béke okmánytára*“ (1639—42) *Majláth Béla* l. tagtól. (1885.) Továbbá:

„*Rozsnyay Dávid az utolsó török deák* (tolmács a fejedelem udvaránál) *maradványai*. Összeszedte, jegyzetekkel és oklevéltárral kísérve kiadta *Szilágyi Sándor*.“ A könyv az 1660—1705 éveket karolja föl. (Egy kötet és egy pótfüzet. 1867.) És a portán működő utolsó fejedelmi residensnek (kapitánynak) *Sándor Istvánnak* életrajzát és iratait. (1687—1699) *Jakab Elek* r. tag közölte. (A Magyar Történelmi Társaság XIX. és XX. kötetében.)

IV.

A legújabb kor, a szatmári békét (1711) követő időszak történeti forrásainak közrebocsátása a bizottság feladatainak körén kívül esik. Mindazáltal teendőihez sorolta ezen kor történetének egyes nevezetes fejezeteit, közvetlen levéltári kutatások alapján megírtni.

Igy létesült *Marczali Henrik* nagy munkája: „*Magyarország II. József korában*“ 1780—90. (Három kötet. 1882—8.)

És így indult meg *Molnár Aladár* l. tagtól: „*A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.*“ (A mely munkából azonban a szerző kora halála miatt csak az első kötet jelenhetett meg. 1881.)

Magyarország kulturai- és közgazdasági történetének két jelentékeny fejezetét írta meg, a legrégibb kortól az újabb időkig *Wenzel Gusztáv* r. tag ily című munkákban:

Magyarország mezőgazdaságának története. (1882.) És

„Magyarország bányászatának kritikai története.“ (1887.)

Egy hajdan nagy szerepet játszó, azóta letűnt hadászati intézmény multját derítette föl *Szentkláray Jenő* l. tag. „*A dunai hajóhadak története*“ című munkájában. (1886.)

Letűnt politikai és helyhatósági intézmények kimerítő monografiáit nyújtotta *Pesty Frigyes* r. tag: „*Az eltűnt régi vármegyék*“, (Két kötet. 1880.) és „*A szörényi bánság története.*“ (Három kötet. 1878) című munkáiban.

Ugyan ő hazánk történeti földrajzának földkerítésére egy nagy kiterjedésű munkát indított meg: „*Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben.*“ (1888.) Sajnos, közbejött halála miatt csak egy kötet jelenhetett meg.

Ezekén kívül még két helytörténeti munka jelent meg a bizottság kiadásában *Rupp Jakabtól*, az egykori kamarai levéltár tisztviselőjétől.

„*Budapest és környékének helyrajzi története.*“ (1868.)

„*Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetes városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve.*“ (Három kötet. 1870—6.)

Mindkét munkának főelőnye abban állott, hogy a régebben megközelíthetetlen kincstári levéltár anyagkészletét dolgozta föl. Az utóbbi nagy munka túlnyomó részben a régi monostorok történetét tartalmazza.

A káptalanokat és konventeket régi jogi életükben, nevezetesen hiteles helyi működésükben ismerteti *Jerney János* r. tagnak „*A magyar országos káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története.*“ (1855. A Magyar Történelmi Tár II. kötete.) A munkához száz rézmetszetű pecsét-rajz van mellékelve.

A pecséttanhoz nyújtott ezen adalékkal kapcsolatban említendő egy másik történeti segédtudomány kézikönyve, melyet *B. Nyáry Alberttől* adott ki a bizottság: „*A heraldika vezérfonala.*“ (1886.) A munkát számos színnyomatú, réz- és fametszetű tábla díszíti.

És ezzel befejeztük a Történelmi Bizottság kiadványainak áttekintését.

Tudományos értékük és jelentőségük bírálata nem tartozik ezen közlemény feladatához.⁹

A KONSTANTINÁPOLYI KÜLDÖTTSÉG JELENTÉSE.

(Az 1889. október 28-iki összes ülésen Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán és Csontos János küldöttségi tagok részéről előterjesztette Fraknói Vilmos rt.)

Huszonhét esztendő múlt el azóta, hogy az Akadémia három nagyérdemű tagja: Kubinyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre a török birodalom fővárosában megjelent, azon elhatározással, hogy Mátyás király budai könyvtára maradványait fölkutassák.

Merész vállalkozásukat. kitartó erőfeszítéseiket siker jutalmazta.

Őket illeti meg a dicsőség, hogy első ismerték föl a szerail könyvkészletének kéziratai között a Corvina maradványait. és kegyeletesen köszönthették a magyar tudományosságnak három század óta eltűnt becses emlékeit.

Jelentésük nagy lelkesedéssel fogadtatott és a legvérmesebb reményeket keltette az Akadémia körében. A nyomozások folytatása, a felkutatandó művek tanulmányozása, eshetőleg megszerzése érdekében határozatokat hoztak: de ezek fogyanatosítása nem bizonyult lehetségesnek.

Utóbb, mikor 1869-ben ő felsége Magyarország királya, konstantinápolyi időzése alkalmával, az Abdul Aziz szultántól felajánlott négy ékes Corvin-codexet a m. nemzeti múzeumnak ajándékozta; majd mikor 1877-ben a jelenleg uralkodó II. Abdul

⁹ Felsoroljuk a bizottság elnökeinek, előadónak és elhunyt tagjainak neveit.

Elnökök: Br. Eötvös József, 1853—71. Horváth Mihály, 1871—78. Csengery Antal, 1878—80. Ipolyi Arnold, 1880—86. Fraknói Vilmos, 1886-től.

Előadók: Toldy Ferencz, 1853—75. Fraknói Vilmos, 1875—1880. Pesty Frigyes, 1880—89. Fejérfpataky László 1889-től.

Elhunyt tagjai: (a megnevezettekén kívül): Czéh János, Érdy János, Jerney János, Br. Nyáry Albert, Podhraczký József, Repiczky János, Szalay László, Simonyi Ernő.

Hamid szultán nagylelkűségéből a harminczöt régi kézirat — köztük tiz kétségtelen Corvina — a budapesti egyetem könyvtárának birtokába jutott: az Akadémia ismételten megújította korábbi határozatait.

De mindezen kísérletek nem vezettek eredményre. Mig az 1862-dik évi felfedezések által figyelmessé tett német és orosz tudósoknak sikerült egyik-másik kézirat tanulmányozására az engedélyt kieszközölni, magyar munkás nem szállott le a dús értéket ígérő aknába.

A jelen év elején, nagy érdemű társunk Vámbéry Ármin, azon kivételes kitüntetések közepett, melyekkel a török faj és állam érdekében tudományos és politikai téren, három évtizeden keresztül tett nagy szolgálatait elismerésül, a török birodalom uralkodója és kormánya részéről ünnepeztetett, hazafiúi érzéseinek sugallatára, felhasználta a kedvező pillanatot, hogy az Akadémia részére császári meghívó iratot eszközöljön ki, mely a Magyarországot érdeklő történeti emlékek felkutatásához a legszélesebb körű felhatalmazást megadta.

Az Akadémia hálásan fogadván a meghívást, szakfértiaktól álló bizottságot küldött ki, azon utasítással, hogy mielőbb értékesítse a szerencse kedvezéséből kínálkozó alkalmat.

És ugyanekkor, Magyarország királya, a mint a magyar kormányelnök előterjesztése útján értesülést nyert, a dicső előde tudományos hagyatékának felkutatására tervezett expeditio felől, fenkölt szellemű elhatározásával saját maga kívánt a költségek fedezéséről gondoskodni és magyar királyi udvartartásának pénztárából 6000 forintot bocsátott az Akadémia rendelkezésére ¹, a fejedelmi bőkezűség ezen tényével a legmagasabb pártfogás előnyeit is biztosítván vállalkozásunknak.

Az Akadémia bizottsága szeptember 21-dikén érkezett Konstantinápolyba és kitüntető fogadtatása után, a szultán ő felsége részéről haladék nélkül megtörténtek az intézkedések, hogy feladatai megoldásában sikeresen járhasson el.

A bizottság három irányban kívánta munkálatait megindítani. Ugy mint:

a) A császári kincstárban őrzött egész könyvkészletet tüzetesen átvizsgálni és tudományosan leírni.

b) A császári paloták és a mecsetek könyvtáraiban netán föllelhető nyugati kéziratokat megtekinteni.

c) A török birodalom régi levéltárában a hazánk történetét érdeklő iratokat kiszemelni.

Megérkezésünk után már harmadnapra megnyílt előttünk a császári kincstár, melyben tudvalevőleg a hadjáratokban zsák-

¹ A m. kir. Miniszter-Elnök átirata 1889. június hó 15-én.

mányul ejtett értéktárgyakkal együtt a tudományos kincsek is elhelyezést nyertek.

Ez utóbbiak a legnagyobb előzékenységgel elének adattak; egyúttal tudomásunkra hozattott, hogy eltérően az eddigi gyakorlattól, mely szerint csak futólagos megtekintésük engedtetett meg, lehetővé fog tétetni, teljes kényelemmel és nyugalommal való feldolgozásuk.

A remények, melyek ily előzmények után joggal ébredhettek, egész kiterjedésükben nem valósultak meg.

Habár kétségtelen tény, hogy a hazánkon hódítva végig vonuló törökök az egyházi és világi könyvtárakban talált könyveket válogatás nélkül zsákmányul ejtették, és több ízben indítottak könyvszállítmányokat Stambulba; habár hasonlóan constálhatjuk, hogy ezen tudományos kincsekből a törökök századok folyamán nem semmisítettek meg bármit mert a kath egyház szertartási könyveit is gondosan megőrizték, sőt a romladozó kéziratok értéktelenné vált töredékeit sem távolították el: mind ennek daczára a szultánok régi császári palotájában, a szerailban. csak viszonylag csekély számu nyugati kéziratokat és ősnymotatványokat találtunk. Amazoknak száma 53-ra (köztök 36 görög), az utóbbiaké 7-re megy. Ezen szám az új császári palota (a Jildisz) és a mecsetek könyvtárainak átvizsgálása után sem nyert gyarapodást. Ezeknek nyugati könyvkészlete néhány XVI. és XVII. századbéli földrajzi és orvosi nyomtatott könyvre szorítkozik.

És ezen fenmaradt készletben nem találtuk föl sem az ősmagyar bibliát. sem a Mátyás király udvarában énekelt hős dalokat, sem magyar egyházi énekeink gyűjteményét, a miket egykor a rajongó lelkesedés ott lappangani sejtett: de még a királyi jegyző- és számadás-könyveket sem. melyek feltalálásának reménye minket vezérlett.

Mindazáltal, ezen csalódás daczára, kutatásaink eredménye elég jelentékenynek mondható, mind az egyetemes tudományosság, mind hazánk különleges szempontjából is.

A mi ezen utóbbi tekintetet illeti. mindenekelőtt egy feltűnő körülményt kell hangsúlyozva kiemelnem.

Azon 39 kézirat, mely két szultán nagylelkűségéből Magyarországnak visszaadatott, mind egytől-egyig idegen egyházi és világi írók műveinek példányai, melyek minket csak annyiiban érdekelnek. a mennyiben egy részük Mátyás király és Vitéz érsek költségén készült és egykor magyarországi könyvtárakban foglalt helyet.

Ellenben, sajátyszerű véletlen úgy hozta magával, hogy a szerail kincstárában mostanig megőrzött mindazon könyvek, melyek bensőbb kapcsolatban állanak hazánkkal és a magyar ko-

rona egykori melléktartományaival; melyek bibliografiai érdekességükön felül, tartalmuknál fogva, történeti és művelődéstörténeti jelentőséggel bírnak, csak most kerültek napvilágra, vagy csak most részesülhetnek tudományos méltatásban.

Mintegy előhírnökük vala a pistojai Ranusius díszes kézírata, melyet Vámbéry Ármin r. t. a tavasszal hozott magával és a mely II. Ulászló jelenlétében, Buda várában tartott egyházi beszédet tartalmaz, a királyhoz intézett ajánlólevéllel.

Ehhez csatlakozik a XIV. és XV. századbéli szertartási könyvek egész sorozata: Missalék, Antifonálék, Cantionalék.

Négy közülök magyarországi templomokban használtatott; magyar szentek dicsőítésére készült, részben ekkorig ismeretlen himnuszokkal és a magyarországi egyházakban dívó sajátos szertartásokat illető utasításokkal. Egyik Antifonale annál fogva is becses, mert magyar motívumokat feltüntető lapszél-díszítéseket tartalmaz és végén följegyezte nevét Futaki Ferencz, a ki 1463-ban a könyv leírásának nagy munkáját végezte.

Nem kevésbbé figyelemreméltó egy glagolit betűkkel szláv nyelven írt misekönyv, mely a XV. század elején, Hervoja bosnyák bán. a Nápolyi László ellenkirálytól kinevezett spalatói herczeg udvari használatára készült; a mit kétségtelenné tesz azon körülmény, hogy a nagy fényvel kiállított hártya kézirat két utolsó lapján az ő lovas arczképe és czimere ügyes ecsettel van lefestve. Ezen a római egyház szertartásai szerint készült glagolit misekönyv annál érdekesebb, mert Hervójának a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött egyházi szertartáskönyve bosnyák-cyрил betűkkel és bogumil szertartás szerint van szerkesztve.

Magyarország egy másik délkeleti melléktartománya, Szerbország régi történetéhez elsőrangú forrást nyitunk meg II. Uros István szerb király egyik alapító levelének fölfedezésével. Ezen okirat, a Mitrovicz közelében létesített banyai kolostor javára, a XIII. század végső, vagy a XIV. első éveiben állíttatott ki, szintén ó-szláv nyelven, ó-cyрил betűkkel; és pedig nagy terjedelménél fogva, 96 lapot tartalmazó könyv alakjában. A részleteség, melylyel a kolostor birtokait és jogi viszonyait ismerteti, a középkori geográfára és jogtörténetre nevezetes felvilágosításokat ígér; annál inkább, mert, miként a szerb tudósok egyik legkiválóbbja, Novakovics, Szerbország konstantinápolyi követe minket értesített, — az eddig ismert szerb egyházi alapító iratokat korra és jelentőségre nézve megelőzi. (A kéziratot dr. Korzeniovski József krakói történetbuvár szíves volt az Akadémia részére lemásolni.)

Hasonló feltűnést fognak más körben, a műtörténet iránt érdeklődők soraiiban, kelteni, azon a XV. század első feléből

származó festett tollrajzok, melyek egy csillagászati műnek töredékét képezik és az égboltozat planétáit jelképes alakokban állítják elő, astrologiai jelentőségüket és vonatkozásaikat magyarázó latin versekkel. Az alakok öltözte után ítélve burgundi festő művei, melyekhez az analagonokat a kézi rajzok és fametszetek gyűjteményeiben kell keresni.

Valószínű, hogy ezen díszmű Zsigmond király számára készült és az ő budai könyvtárának képezte alkatrészét.

Ezen rajzokat, a Futaki által irt Antifonalét és a két ó-szláv codexet művészi reproductió czéljából magunkkal ohajtván hozni, azok szultán ő felségétől Vámbéry Ármin r. tagnak átadattak: minélfogva szerencsénk lehet azokat a t. Akadémiának bemutatni.

A renaissance díszműveihez tartozik Ptolemaeus Cosmografiájának nagy alaku hártya példánya, művészileg kiállított térképek egész sorozatával. A könyvtáblák részletezein látható Agnus Dei mutatja, hogy főpap számára készült: a pannoniái térképen előforduló római nevek alá jegyzett magyarországi helynevek kétségtelenné teszik, hogy magyar főpap volt birtokosa; és alig csalódunk, ha Vitéz Jánost, vagy Janus Pannoniust tartjuk tulajdonosának.

Egy másik XV. századbéli geographiai kézirat (Gratiosi Benincasae duodecim mappae delineatae coloribus distinctae) kötése és egész jelleme után ítélve, kétségtelenül a Corvina maradványa.

Az áttanulmányozott 36 görög codex minden valószínűség szerint szintén részben a budai könyvtárból került ide. Ezek a XIII—XV. századból származnak, classicusokat, egyházi írókat és középkori történeti műveket tartalmaznak. Bár ismételt fordultak meg külföldi tudósok kezei között, most először lehetett rólok teljesen kimerítő lajstromot készíteni, mely az eddigi leírásokat lényegesen kiegészíti és több pontban kiigazítja.

Az ősnymtatványok közül kiemelendő Thuróczi magyar krónikájának brünni kiadásából egy példány, mely a XVI. század első feléből tulajdonosainak érdekes bejegyzéseit tartalmazza. Továbbá Valturius „De re militari“ című 1472-ben megjelent munkája, mely valószínűleg Mátyás király tulajdonát képezte.

Végre a florencai Berlinghieri-nek 1480 táján Florenczben nyomtatott, versekben irt nagy geographiai műve (Septe Giornate della Geografia). Ezen különben is igen ritka munkának a szerailban meglevő példánya az, melyet maga a szerző fényesen, miniature-ökkel díszítettetvén, II. Mohammed szultánnak, Konstantinápoly meghódítójának ajánlott és küldött. A császárhoz intézett ajánló levélben az élelmes humanista a legnagyobb magasztalásokkal halmozza el a török császárt, de óvatosságból

csak kéziratban stb. teszi azt, nehogy eljárása, melyben a kereszténység iránti hűtlenséget láttak volna honfitársai, köztudomásra jusson. És sikerült is neki lépését a titok leplébe burkolni. Mert munkájának e dedicatiojáról a bibliographiának ekkorig nem volt tudomása.

Ezen könyv természetesen mint ajándéktárgy, nem pedig zsákmányképen került a szultánok kincstárába.

Nehezen magyarázható meg, mikép jutott ide a Corvinák társaságába a Rákóczi József választott erdélyi fejedelem és a porta között 1738-ban létrejött szövetségi szerződésnek eredeti példánya, mely az ekkorig ismert másolatoktól lényeges eltéréseket mutat fel.

Ezen irat eredetileg kétség kívül az állami levéltárban volt elhelyezve. Ennek átkutatása — mint érintém — feladataink között kiváló helyet foglalt el.

A fényes porta küszöbén, külön épületben elhelyezett császári levéltár nehézség nélkül nyílt meg előttünk. De bár mintaszerű berendezését észelve, elismerésünk kifejezésével nem fukarkodtunk, kielégítve nem lehattunk, mivel csak a jelen század kormányzási irományait találtuk itt.

Ekkor a régibb állami iratok felkeresésére irányoztuk igyekezteinket. És elvégre szerencsések voltunk bejuthatni a török birodalom régi levéltárába, mely ekkorig európai kutatók előtt zárva maradt. Örömmel győződünk meg arról, hogy a régi századok irományai nem pusztultak el, hanem roppant tömegben maradtak fenn; és a nagykiterjedésű birodalom minden részéből, hazánkából is, időnként ide szállítottak.

De ezen nagy mennyiségben felhalmozott levéltári anyag átkutatására ez alkalommal nem gondolhattunk; mert ily feladat megoldása csak a török nyelv és régi írásának ismeretével rendelkező buvároktól várható és hosszú időt kíván.

E szerint ezen munkálatok, melyeknek megindítására szultán ő felsége az engedélyt már is megadta, újabb intézkedéseket kívánnak, a melyek annál sürgősebbek, mert a futólagos megismerés után is nevezetes eredményeket helyezhetünk kiállításba.

Az eddigi, általunk csak vázlatosan ismertetett kutatásokról szakszerű, kimerítő jelentések fognak a II. osztály egyik legközelebbi ülésében bemutatni; és pedig Thaly Kálmán r. tagtól a Thököly- és Rákóczi-kor emlékeiről, melyeket legnagyobb részben a galatai Lazaristáknak, lekötölező szíveséggel megnyitott könyv- és levéltárában talált; Ábel Jenő l. tagtól ²

² E kitűnő társunk, a tudomány s különösen a magyar tudományosság nagy veszteségére, 1889. december 13-án meghalt.

az átvizsgált görög codexekről; Csontos János l. tagtól az átvizsgált latin kéziratok- és ősnymtatványokról.

Szerencsénk lesz a közelebbi napokban bemutatni a bizottság számadásait is. Egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy bár a helyi viszonyok természete és a kitüntető fogadtatás következményei tetemes kiadásokat vontak maguk után, a rendelkezésünkre bocsátott összegből 2354 forint 18 kr. maradt felhasználatlanul, a mely maradvány remélhetőleg a kutatások folytatására lesz igénybe vehető.

Végül legyen szabad a következő indítványokat előterjesztenünk:

1. Kérje fel az Akadémia a m. kir. miniszterelnök urat, hogy az Akadémia hódolatteljes köszönetét tolmácsolja ő cs. és ap. királyi felségének, a konstantinápolyi kutatások czéljaira igényelt költségek kegyes megajánlásáért.³

2. Az Akadémia fejezze ki a török császár ő felségének háláját, azon példátlanul álló nagylelkűségért, melyet a bizottság tudományos czéljai és tagjai irányában tanusított.

3. Szavazzon az Akadémia köszönetet Vámbéry Ármin r. tagnak, ki tekintélye súlyával és fáradhatatlan buzgalmával az eddig elért és még várható sikernek egyik főtényezője vala.

4. Utasítsa a Történelmi Bizottságot, hogy az eddigi eredmények tudományos feldolgozása és a török állami levéltárban megindítandó munkálatok ügyében javaslatait mielőbb terjeszse elő.⁴

³ Ő császári és apostoli királyi Felsége 1889. november hó 12-én kelt legfelsőbb elhatározásával a magyar tudományos Akadémiának a konstantinápolyi történelmi kutatások czéljaira szolgáló segélyösszegnek legkegyelmesebb engedélyezéseért kifejezett, hálás és hódolatteljes köszönetét legkegyelmesebben tudomásul venni és egyúttal megengedni méltóztatott, hogy az említett összegből fenmaradt 2354 frt 18 kr. a további kutatások költségeire, elszámolás kötelezettsége mellett a magyar tudományos Akadémiánál meghagyassék. (A m. kir. Miniszter-Elnök átirata 1889. november 14-én.)

⁴ Mindezen indítványokat az Összes Ülés egyhangulag elfogadta és a küldöttség többi négy tagjának is köszönetet szavazott. Szerk.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÉZIRATAI.

Gróf Széchenyi István 1841-ben kelt végrendeletében munkái kiadási jogát, valamint naplóit és mindennemű iratait meghitt titkárára, Tasner Antalra hagyta, a ki végrendeletében szintén rendelkezett a hagyományról. A Tasner-örökösök 1875-ben az Akadémiának ajánlották föl a kéziratokat megvételre. Akadémiánk akkori elnöke gr. Lónyay Menyhért, a dicső emlékű Széchenyi egyik legbuzgóbb tisztelője s régi meghitt barátja, megismertetvén e naplókat és iratokat,¹ adakozásra hívta fel a nemzetet s egyszersmind megkötötte a szerződést a Tasner-örökösökkel. E szerint az örökösök eladták gr. Lónyaynak, mint az Akadémia elnökének gr. Széchenyi Istvánnak minden naplóját, jegyzeteit, kéz- és egyéb iratait húszezer forintért. Ez árba be volt tudva a gr. Széchenyi végrendelete szerint szintén a Tasner örökösök tulajdonához tartozó kiadói jog Széchenyinek már nyomtatásban megjelent összes munkáira nézve is. E szerződés értelmében 1875. május 10-ik napján az összes iratok ládába helyezve, lepecsételve, térítvény mellett a m. földhitelintézetnél letétettek oly feltétellel, hogy a letéti jegy a m. tud. Akadémia elnökségének átadatván, a földhitelintézet az Akadémiának szolgáltatssa ki, mihelyt a Tasner-örökösöknek a 20,000 frt készpénzben kifizettetik. A 20,000 frt kifizetésének végső határnapjául 1876. január első napja tűzetett ki. Azonban időközben a szerződés némi módosítást szenvedett, t. i. abban, hogy a begyűlt összegek 1876. január 1-je előtt is kiadattak a Tasner-örökösöknek, de viszont az örökösök kötelezték magukat, hogy 1876. január 1-jén Széchenyi összes iratait átadják az Akadémiának, még azon esetben is, ha addig a 20,000 frt be nem gyűlt volna. Ez alatt a gyűjtés folyt s összesen 10,564 frt 55 kr. folyt be a Tasner-örökösök részére, s az összes iratok a pótszerződés szerint átmentek az Akadémia birtokába.

Az iratok átvétele, lajstromozása, kiadás alá rendezése végett külön bizottság küldetett ki az Akadémia 1877. június

¹ Budapesti Szemle 8. köt. 134. l.

25-ki összes üléséből. E bizottságnak ugyancsak gr. Lónyay elnöklete alatt tagjai voltak: Zichy Antal, Gyulai Pál, Szász Károly, Pauler Gyula és Deák Párkas akad. tagok.

A bizottság azonnal hozzá fogott a munkához. Működéséről az elnök az 1877. november 26-ki összes ülésben jelentést tett s ezzel kapcsolatban előadta, hogy a gr. Széchenyi halála előtt Döblingben elkobzott iratok visszaszerzése tárgyában a külügyminiszternél lépéseket tett. Végre, minthogy gr. Széchenyi István irományainak egy része fiának, Bélának kezei között van, indítványozta, kéressék fel gr. Széchenyi Béla, hogy a mennyiben ezen irományok oly természetűek, hogy az Akadémia által felvételnek használhatók, bocsássa őket az Akadémia rendelkezésére. Gróf Széchenyi Béla rögtön értesítette az elnököt, hogy dicsőült atyjának a czeni levéltárban őrzött irományait, levelezéseit tulajdonul engedi át az Akadémiának.

A kiküldött „Széchenyi-bizottság“ egyik tagja, Zichy Antal az 1879. június 30-ki összes ülésen beható jelentést tett a megbecsülhetetlen kincsbányáról, melynek az Akadémia főleg a naplók útján, birtokába jutott. E naplók, mint egy óramű belsőjébe, bepillantást engednek az oly magasan kiemelkedő egyéniség egész mivoltába, legrejtettebb gondolataiba, kiállott végzetlen lelki és testi szenvedéseibe. E jelentés,² mely a sok számos kötetből álló gyűjteményt korszakok szerint osztályozza, tiszta átnézetet nyújt az egész kézirati hagyatékra. Zichy egyúttal rendelkezésére bocsátotta az Akadémiának egy tőle készített, aránylag elég terjedelmes hű kivonatát az összes naplók-nak, melyek a köteles discretio tekinteténél fogva egyelőre kéziratban őriztetnek, de az ügy iránt érdeklődő tudósoknak betekintésül rendelkezésükre állanak.

Ugyane forrásból Zichy Antal az Akadémia II-ik osztályának 1879. decz. 9-ki üléséből „Részleteket“ olvasott fel, melyek utóbb „Gr. Széchenyi István, mint emberbarát és hazafi“ czim alatt (I—VI.) két, terjedelmes közlemény alakjában a Budapesti Szemle huszonharmadik kötete 45. és 46. számában (1880.) jelentek meg, s a már készülő nagyobb munkának mintegy ismertetőjeül szolgáltak, s melyeket a nevezett folyóirat 43. számában egy „Gróf Széchenyi István és a nők“ czimű lélektani tanulmánya előzött meg.

Az I. osztályban pedig (1880. máj. 3.) gr. Széchenyi Istvánról „mint szónok“-ról értekezett.

Egy év mulva az 1881. decz. 19-diki összes ülésben felolvasztatott s az akadémiai Értesítőbe is felvétellett a részletes jelentés a gróf Széchenyi Bélától átvett összes irományokról,

² Budapesti Szemle 21. költ. 89. l.

ezek szakmák szerinti osztályozásával, mely alkalommal a bizottság az összes szellemi hagyaték értékesítése iránti javaslat-tételre kéretett fel.

Szorgalmasan folyt a gyűjtés, érkeztek becses küldemények, s közben-közben az ügy állásáról az Akadémia ülésein jelentés tétetett: alkalmilag mutatóványképen felolvasások tartattak. Végre 1883. júniusban a becses hagyaték I. kötete Zichy Antal feldolgozásában, rendes bírálat után, sajtó alá bocsátott. E munka azon év végén megjelent ily cím alatt: *Gróf Széchenyi István naplói, adalék a nagy hazafi jellemrajzához.*

Az alapvető munkát 1886-ban követte a II-dik kötet, mely Széchenyinek Zichy Antaltól egybegyűjtött, s bevezetésekkel és tájékoztató jegyzetekkel ellátott országgyűlési és egyéb *Beszédeit* foglalja magában. E kötetből is egyes mutatóványok alkalmilag felolvastattak az Akadémia ülésein.

Előkészületek tétettek a szétszórtnak meglevő hirlapi cikkek felkutatása s egybeállítása iránt, melyek a nagy hazafi összes munkáinak egy újabb teljes kiadását megelőzni, illetőleg kiegészíteni fognak.

Mig ez a munka folyt, gyorsabb eredményre vezetett a *Levelezések* egybeállítása, mely dús anyag közzététele Majláth Béla I. tag gondozása alatt ugyancsak az ő előszavával, felvilágosító jegyzeteivel, egy az 1814. évtől 1835-ig terjedő első kötettel megindult, egymás után fogván ezt egy 2-dik, esetleg 3-dik kötet is követni.

Még nagyobb terjedelmet és jelentőséget nyer a gyűjtemény e része, ha Széchenyi levelein kívül, a hozzá intézett levelek egybegyűjtésére s közzétételére is ki fog terjesztetni.

Zichy Antal legújabbban (1889. december 5-én) egy újabb kötetre terjedhető kéziratát nyújtotta be, s bocsátotta a bizottság rendelkezésére, mely gr. Széchenyi Istvánnak hosszas életpályája alatt tett összes külföldi utazásait, 1814-től kezdve, foglalja magában, az összes naplókából készült hű kivonatban, mely mind a jeles utazó egyéni sajátosságaira, s hazafias törekvéseire, mind az akkori európai, valamint hazánkbeli politikai és társadalmi viszonyokra érdekes világot vet.

Beható tanulmány tárgyává tette a Naplókat Grünwald Béla lt. is. és székfoglaló értekezéséül 1889. október 14-én Széchenyiről írt nagyobb művének egy részletét mutatta be.

Ha mindezekhez hozzá szerezhetjük az osztrák kormánytól 1860-ban Döblingben elkobzott s még fel nem szabadult irományokat, s ha gyűjteményünket végre a dicsőült hazafi, némely kiadásban már ritkasággá váló műveinek már csak a tartozó kegyelet és hála adójaként is eszközlendő egy újabb

díszes és teljes kiadásával koronázzuk meg, úgy bizvást elmondhatjuk, hogy minden adat együtt lesz, mely hazánk nagy reformátorának, Akadémiánk alapítójának rég várt kimerítő életrajza megírásához megkívántatik. Elő is fog állani a művész-történetíró, ki ez adatokra támaszkodva, újabb történelmünk e nagy alakjának az egyéniségében és magánéletében is felette érdekes, páratlan embernek kellő világításba állítására s az utókor előtt megörökítésére sikeresen fog vállalkozni.

Addig is bízunk a közönség lelkesebb tagjainak meleg részvételében, hogy nem csak kiadványainkat méltányolni, hanem a czélt, netalán kezeiknél levő adalékok beküldésével istápolni s előmozdítani is fogják.

A Széchenyi-bizottság, — melynek soraiból jegyzőjét Deák Farkast a halál kiragadta, — azóta Hunfalvi Pál r., Majláth Béla l. és Grünwald Béla l. tagokkal egészítette ki magát s az Akadémia másod elnökének, Fraknoi Vilmosnak elnöklété alatt ernyedetlenül folytatni fogja munkálkodását.

A KÓCZÁN-PÁLYÁZAT.

Tüzbereki Kóczán Ferencz 1887. június 6-án kelt alapító levelében 12.000 frtot alapított oly czélból, hogy kamatából 100 db. arany adassék évenként a pályatársai között legjobb magyar történeti színmű szerzőjének; és 2.000 frtot, melynek évi 100 frt kamatából e pályázat bírálói díjaztassanak.

Ehhez képest az Akadémia évenként a pályázó színművek tárgykörét aképen jelöli ki, hogy e körök kisebb korszakokban az ősmondákon kezdve, az egész magyar történelmet felöleljék 1848-ig. Csak akkor áll szabadságában az Akadémiának, korszak kijelölése nélkül is, általában magyar történeti színművekre tűzni ki a jutalmat, ha a korszakok chronologiai rendben egyszer már kitűzettek.

A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák. A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Ha egyetlen pályamű se érkezik, a ki nem adott jutalom a következő évihez csatoltatik. Ha valamelyik évben a jutalom, sikerültebb pályaművek nem létében oly színműnek adatnék ki, mely a bírálók véleménye szerint, nem áll irodalmi színvonalon, ugyan e tárgykör mindaddig újra kitűzendő, míg a jutalmat oly színmű nem nyeri, mely megüti az irodalom színvonalát.

Ha már 4—5 oly színmű jutalmaztatott, melyek legalább az irodalom színvonalán állanak: *Magyar Történeti Színműtár*

a *Kőczán-alapítványból* cím alatt egy gyűjtemény indítandó meg, melyben az így jutalmat nyert színművek kiadandók.

A Kőczán-jutalomért versenyző pályamunkák beadásának állandó határnapja május 31; a jutalom kiadásáé pedig az erre következő december 3., az alapító nevenapja.

A pályázat első ízben 1887-ben hirdetett ki; a színmű tárgya ez alkalommal a hunn vagy magyar hős mondák köréből volt veendő. A pályadíj 1888. november 26-án az »Attila halála« című öt felvonásos tragédiának ítéltetett oda. A jelíges levél felbontatván Szász Károly r. t. neve tűnt elő.

Az 1888-ban kitűzött pályázat tárgyköréül a honfoglalás és a vezérek kora állapított meg.

A beérkezett pályaművek megbirálására fölkért bizottság nevében Berczik Árpád l. t. az 1889. december 16-iki Összes ülésén terjesztette elő a *Jelentést az 1889-ik évi Kőczán-pályázatról*:

Tekintetes Akadémia!

Midőn a Tudományos Akadémia a tűzbereki Kőczán Ferencz alapította drámai pályadíjat az alapító-levél értelmében most oly színműre tűzte ki, melynek tárgya a honfoglalás, általában a vezérek korából vétessék, várva-vártuk, fog-e a felhívásra hivatott szellem találkozni, a ki Vörösmarty szavaival élve:

Késő százak után méltán láttassa vezérlő

Párduczos Árpádot s hadrontó népe hatalmát!

A választ szintén megadja Vörösmarty:

. Álom

Öldösi szíveiket s velők alszik az ősi dicsőség.

A tehetetlen kor jött el!

Ime a pályázat eredménye dióhéjban, mert nincs egy színdarab sem a versenyzők közt, mely az irodalmi becsét a színszerűséggel egyesítve, hazai s nemzeti történetünk egy korszakát drámai formában maradandólag megörökítené.

Meglehet a pályázatban kitűzött korszak is okozója e jelenségnek, mert az alapító-levél kötött menetrendje szerint az Akadémia kénytelen volt nemzeti életünk oly korszakába utasítani az írókat, melyet a történet szövéténeke alig világít meg s melyből a mondának csak igen-igen vékony erei csörgedeznek. Ha majd a későbbi korszakokba előre hatolunk, talán kielégítőbb eredménynek fogunk örvendhetni és a mai anyagelvi, leginkább a jelen élet kérdéseire és küzdelmeire irányzott irodalmi áramlat daczára is fognak egyesek találkozni, a kik a mult világát képesek lesznek földélni, mert hogy a történeti dráma iránti érzék nem halt ki nálunk, azt mutatják azon történeti

színművek. melyek pályázat nélkül létrejönnek és ezeket a versenyműveket értékben gyakran felülmúlják.

Különben, hogy a bevezetés sötét képe után derültebbet is mutassak, hiba volna nem említeni fel, hogy a pályázat átlaga minőségileg különb a tavalinál s ha jobb darabokat nem is kapunk, legalább több megfontoltság és értelem nyilatkozik a gyöngébbekben is. A tárgyválasztásban jó helyütt tapogatóznak s itt-ott egy expositió némi reményt kelt. azonban a bonyodalom felé csakhamar ellapul, elposványosodik minden. s a hol a drámaírói erőnek leginkább ki kellene tűnni. ott hiányzik vagy az alkotó erő, vagy a munka. a physical munka. mely sokkal nagyobb szerepet játszik jó compositiók megalkotásában. mint drámaíróink egy része gondolja. Hisz az egész drámai alkotványtán sohasem villan meg készen az író agyában. legtöbbször csak egy helyzet vagy egy eszme ragadja meg s abból darabot alkotni oly szellemi művelet, melynél az érlelés, latolgatás. meghányás-vetés igen szükséges. Ha a francia írók nagy színpadi sikereket érnek el. része van abban a nagy munkának is. melyet műveikre fordítanak. míg egyebütt az elhamarkodás, elsietés sok szerencsés drámatárgyat csírában megfojt.

Ez általános megjegyzések után szemlét tarthatunk a pályaművek fölött. melyek ugyanoly számban jelentkeztek a Kőczán-díjért. mint tavál. Tizennégy dráma pályázott akkor, tizennégy kopogtatott be az idén. Az Akadémia is ugyanazt a bizottságot küldte ki, mint tavál. Csiky Gergelyt, Pálffy Albertet s e jelentés tevőjét. E hármass bizottság Pálffy Albert elnöke alatt megalkulván. három szindarabot talált megemléítésre méltónak. melyek közül egyik bizonyos tekintetekben határozottan kiemelkedik. Midőn a pályanyertesek kívül a másik kettőről is megemlékezem, szükségesnek tartom a multak tapasztalatainak okúlva azt a megjegyzést koczkáztatni a t. pályázók részére, hogy az ily fölemlítés még nem jelent megdicsértetést s ennél fogva ily műveket nem lehet jogosultan „az Akadémia által dicsérettel kitüntetett“ munkának nevezni, mint az gyakran történni szokott. Ha a jelentés határozottan ki nem mondja. hogy a mű dicséretet érdemel, a fölemlítés csakis némi relativ becslet jelent a többi gyöngye pályatársak között és semmikép sem tekinthető külön koszorúnak.

A két megemléltendő mű közül egyik czíme: „A kozár leány“. a másiké: „Levente“. Mindkettő tisztán képzeleti mű mondaí vagy történeti alap nélkül. a „Kozár leány“-ban az egységes, következetes compositió. „Leventé“-ben némely jelenet hangulatos megírása vonta magára a bírálók figyelmét. Szeretném pazar kézzel osztani az elismerést, mert bármit tartson a közhit, az akadémiai jelentéstevőnek is kellemesebben esik szép-

ségeken fölhevülni, mint gyöngéket, hibákat róvni meg, de fájdalom! fukarnak kell lennem.

„A kozár leány“ alapeszméje már operettekben is el van nyúlva, régi, régi történet ez két egymásnak szánt fiatal lényről, kik azonban egymást nem ismerve, hallani sem akarnak arról, hogy egy párrá legyenek, míg a véletlen összehozza őket, szívek föllobban és „vége jó, minden jó.“ Ha ily elkopott tárgyból új fordulatot tud az ügyes szerző kicsiholni, hagyján! de régít régi formában találni fel, oly merénylet, mely elnézéssel csak szegényes pályázatokon találkozhatik. Árpád fiának Zsoltnak szívbéli történetét mondtam el a föntebbieken. ki Mén Maróth leányát Hamzsárt elvenni vonakodik, mert korlátlan, pusztai vadvirág természetének nem kell ez a politikai, államérdeksugallta házasság. Megugrik a menyasszony elől a vadonba, Hamzsár pedig értesülván a helyzetről, utána megy, hogy boszút álljon a sértésért. Természetesen egymásba szeretnek. Mindebben semmi különösen érdekes nincs, leleményt a cselekvény szövéseben, erőt, föllengést a dictióban szerző nem mutat, sőt az egyszerű cselekvénynek drámai magva oly fogyatékos, két főalakja oly tartalmatlan, hogy minél inkább vége felé halad a darab, annál inkább összeaszik. Mindamellett, a tömérdek logikátlanság után, melylyel a pályaművekben találkozunk, már az is érdemnek tűnik fel, ha valaki a fölvetett eszmét tisztán, érthetően keresztülviszi.

„Levente“ — úgy látszik — Hamlet szorgalmas olvasása után fogamzott meg szerzőben. Erre vall a tárgy s erre a hangulat egyes jelenetekben. Mint a dán királyfi édes atyjáért, úgy akar a magyar királyfi Levente is valakiért boszút állni. Ez a valaki Leventének testvérbátyja, Tarkos. Árpádnak ugyanis szerző szerint három fia volt, első házasságából kettő: Tarkos és Levente. második nejétől egy: Zsolt, a ki a darabban csak mint tizennégy éves gyermek szerepel. Árpád második neje, Bolna a darab rossz szelleme. Ő ölette meg titkon Tarkos királyfit, hogy a trónt Zsolt fia részére biztosítsa. Útban állna ugyan még Levente is, de bizonyos körülményeknél fogva ez nem jön számba. Levente királyfi hazajön az első felvonásban és bátyját kiterítve találja, értesül a gyilkosság körülményeiről, szereplőiről, boszút akar tehát állani és Bolnát a 4-ik felvonásban csakugyan meg is öli, a trónt pedig átengedi Zsoltnak. Alaphibája e műnek, hogy nem tudni rokon- vagy ellenszenvünkkel mely részre álljunk. Bolna, fiát, Zsoltot akarja vezérségre juttatni gonosz eszközökkel, tehát ellenszenvünket kelti föl, részvétünkkel Levente pártjára állnánk, csakhogy végül mégis Zsolt győz, a ki ellen gyermekkorra miatt sem lehet kifogást tenni. Levente nem győzhetett, mert a történet tanúsága

szerint Árpád után Zsolt következett s így szerző különbséget tett Zsolt személye és pártja között, személyének meg akarja tartani rokonszenvűnkét, pártját pedig, melyet édes anyja Bolna képvisel, oda dobja ellenszenvűnknek martalékul. Hogy keletkezhessék ily körülmények közt igazi érdeklődés, hogy nyugodjunk a megoldásba, mikor a boszuló Levente is csak azt cselekszi végül, a mi a gonosz Bolnának czélja volt? Pedig könnyen segíthetett volna szerző ezen a bajon, megegyeztethette volna a történelmi tényt ezzel az ő tisztán képzeletbeli családi történetével. Mivel Árpádot Zsolt követte a vezérséghen, nevezte volna el Leventét Zsoltnak, Zsoltot meg Leventének, lett volna tehát Zsolt az, a ki bátyja halálát meg akarja boszulni, ellenben hívták volna a Bolna fiát Leventének, akkor a hőssel együtt az igaz ügy is győzött volna. Egyébként ez se sokat segített volna a gyarló alapon, melyen az egész mű áll, mert a boszulónak egész megtorlási vállalkozása iránt sem vagyunk képesek nagyon érdeklődni. Hisz azt, a kinek halálát Levente meg akarja boszulni, nem is ismerjük személy szerint, mert a függöny felgördültekor már ravatalon fekszik. Megtanulhatta volna szerző Shakespeare-től, mily módon kell érdeklődést keltetni egy halott ügye iránt. Hamlet apja is meghalt a függöny első felgördülte előtt, mint Tarkos, de Hamlet apját ismerjük, mert megjelenik előttünk szellem alakjában és gyászos történetét, trónjának s ágyának bitorlását saját szájából tudjuk meg. Lehetne még sok egyéb kifogást tenni e munka ellen, ha bővebben bocsátkoznám taglalásába, az azonban fölöslegesnek látszik, mert a darab nem concepciójánál vagy jellemfestésénél fogva keltett figyelmet, hanem bizonyos romanticismusával és némely költőileg hangulatosan megírt helyeivel, melyeken Hamlet hatása szembe ötlik, mint például Levente szereplésénél a II-ik felvonásban.

Természetesnek találhatni, hogy azon versenyzők, a kik a honfoglalás korából merítik tárgyaikat, a történelmi és mondai alap hiányosságánál fogva, túlnyomó részben családi történeteket componálnak s azokat iparkodnak egy kis történelmi mázzal bevonni; a vezérek korának vége azonban, a honalapítás kora már szolgál egy oly eszmével, mely nagy ellentétéinél fogva bő alkalmat nyújt a küzdelemre s így nem kerülhette el a dráma-tárgykeresők figyelmét. Értem a kereszténység és pogányság harczeit, melyek kivált Koppány, a somogi vezér alakjában szoktak az Akadémia drámai pályázatain kísértetni és most is három író ihlettek meg, nem egyforma szerencsével, mert az egyik (darabja címét borítsa a kiméletesség fátyola!) szóba sem jöhet. A másik kettő egyképen fogta meg a Koppány-tárgyat, szerelmessé téve a pogányt egy keresztény nőbe, az elhunyt vezér Gejza bűbájos özvegyébe, a nélkül azonban, hogy ebből

a conflictusból a végső következményeket levonták volna. A kettő közül a jobbik „István vezér“, későbbi első szent királyunk küzdelmeit tárgyalja a pogánysággal.

Erdőben vagyunk Esztergom alatt, hol a pogányság egy máglya köré gyülekezett, melyen az elhunyt Gyeics vezér holttestét akarná ősi szokás szerint megégetni, de a farakás hasztalan vár meggyújtásra és a kádár panaszával kifejezést ad a közérzületnek.

Meghalt Gyeics -- de lelkét tétova
Hagyják bolyongni ég és föld között
S a máglya hasztalan vár áldozatra.
Mely ősihez megnyitná a kaput.
Oda, hol Árpád, Zsolt és Taksony örvend.
Többé nem örvend, hajh! magas szivők!
Aggódva várják: nyíl-e a kapu
És jő-e unokájuk? — S nem mehet!
Híába bolyg a puszta lég üren
Három nap óta már s jajongva tölti
A puszta léget zokogásával:
A menny kapuja zárva van neki!

A nép tehát azt kívánja, menjenek fiához, Vajk vezérhez, kinek keresztény István nevét a pogány nem szereti kiejteni és követeljük tőle apja testét. Megjelenik Koppány, kérdezősködik a történetek után s egy fiatal besenyő Örkönd előadásából megtudja, hogy Gyeicset keresztény módon akarják eltemetni. Örkönd leírja a mit látott.

. A terem
Közepén magas, egészen fekete
Oltár vagy ágy emelkedék — azon
Nyitott koporsó s benne a halott.
Ravatal — úgy nevezték; ám mi más
Mint az. a mit mi mondunk ravatalnak!
Pajzs, dárda, kopja, diadaljelek.
Sem ellenségtől elvett préda, sem
Zöld koszorúk. sem a vezéri bot
Nem ékesíték ezt a zomort.
De lépcséjén, köröskörül, magas
Gyertyák viaszból, szomorún lobogva
Veték világuk rémes árnyait
A feketébe vont falakra — s a
Halott fehér arczára. Ez pedig
Fekvék hanyatt, lecsukva két szeme.
S a mellén összekulcsolt két keze
Két összerótt darab fát tartja, min
Kiterjesztett kezekkel látszaték
Egy véres ember

A lázongó pogányság körébe toppan egyszerre kíséretével István. Koppány kifejezést ad közóhajuknak, de a vezér nem szolgáltatja ki atyja testét, sőt elveti a pogány szertartásokat is, melyek a vezérválasztással vannak összekötve. A nemzet jogos fejedelmének hirdeti magát, a szer nélkül is, hol a nemzetségtők karjukból vért ömlesztzenek a szent áldozó pohárba és megegyezésüket kijelentik. Neki se szer nem kell, se áldozó pohár és okvetetlenül fegyverre kerülne a dolog már e jelenetben a két ellenfél között, ha két hölgy meg nem jelennék. Mindkettő fejedelmi nő, egyik István felesége. Gizella, a másik a gyönyörű Adelajd (más néven Beleknegini). Ő Istvánnak mostoha anyja, mert az elhunyt Gyeics vezérnek második neje, fiatal özvegye. E két hölgy megjelenése után azonban belenyugszik Koppány a keresztény temetésbe, a politikai kérdések eldöntését későbbre halasztva.

Koppány engedékenysége Adelajdnak köszönhető. Régóta szeretheti őt a pogány nemzetségtők titokban és a mostani találkozásnál sem vonhatja ki magát hatása alól. Mikor Beleknegini Istvánnak pártját fogja, a büszke pogány le van fegyverezve és szembeszáll a zűgölődő néppel. A kádár rá kiált: „Te is elárulsz?” S mi e jelenetben örömmel vesszszük észre kezdetét egy drámai conflictusnak, melynek folytatására kíváncsiak vagyunk. Koppány, a ki szerelmeért ügyének árulója lesz és tán még meg is keresztelkedik titokban — milyen szerencsés gondolat! Lesz-e ereje és bátorsága szerzőnek tovább haladni ezen a jó úton?

A II. felvonásban ugyan nem fűzi tovább e fonalat a szerző, de legalább el sem ejti és mikor Koppány így szól: „Hitet hitvány cseréljen! (félre) Ó szívem meg ne hazudtolj!” sejtelmünkben megerősödünk, hogy az „István vezér” dráma tulajdonkép Koppány drámája lesz, türelemmel követjük tehát a politikai actiót, mely véleményünk szerint egy érdekes egyéni conflictusnak fog háttérül szolgálni.

Kereszténység s pogányság az I. felvonásban az elhalt vezér temetésén tűzött össze, most az utódlás kérdése izgatja a kedélyeket. István álláspontja az országgal szemben, hogy vezérségét a pusztaszeri szerződés értelmében örökölte, míg a pogányság csak akkor akarja elismerni, ha a kádár által összehívott szer kimondja, hogy a vezéri méltóság ráruháztatik. István küldöttei Vazul, Wenczelin lovag megjelennek Bálványoson, Koppány várában s felszólítják István nevében, ne jelennek meg a szeren, mint a melyet szerintök csak a vezérnek áll jogában összehívni, de Koppány nem hajt rájuk s kijelenti, hogy ott lesz s vele minden hű magyar.

A főcselekvény mellett két mellékes viszony húzódik végig a darabon, egy leány s egy fiú szerelme.

A leány Koppányba szerelmes, a fiú Adelajdba, amannak neve Zomba, emezé Örkönd. A pogány leányt Koppány elcsábította, de megunta már s mióta esze a szép Adelajdon jár, rá se tud nézni, az elhagyott szerető fenyegetőzik, erőszakoskodik, Koppány tehát elcsukatja várának egyik tornyába.

Örkönd szerelme Adelajd iránt párhuzamosan halad Koppányéval, csak hogy míg a kemény, nyakas nemzetségfőt hiába térítgeti az özvegy királyné, a puhább, fiatalosabb bessenyő elhagyja érette pogány hitét, pogány szüleit is, nem törődve édes anyjának átkaival.

Ha ez a két viszony nincs is oly szükségszerű összekötetésben a főcselekvénnyel, a milyenben óhajtanók hogy legyen, mégis kiegészítik a nyújtott képet és jellemzik az akkori viszonyokat, embereket.

A III-ik felvonás két képből áll, az első szín István esztergomi palotájában játszik, a másik Buda közelében, a szabadban.

Ott Istvánt látjuk bucsúzni nejétől, mielőtt a szerre indulna, melyet a pogányok a kádár parancsa szerint holdtöltekor megtartanak, a változás többi részét pedig Örkönd epizódja tölti be, a kit Adelajd térítget. Bár Koppányt térítgetné így és bár a pogány törzsfőt sikerülne átterelnie hitére, annak más drámai következményei volnának, mint Örkönd hitehagyásának, mely semmit sem von maga után!

A kereszténység és pogányság közt lappangó viszálynak végre-valahára ki kell törnie s ez megtörténik a második változásban, a szer alkalmával. István immár erőszakkal lép föl s mivel a pogányság hajolni nem akar, saját kezével lerántja Hadúr oltáráról a papot, eloltja a szent lángot és lebontja az oltárt. Koppány itt igenis eszélesnek, gyöngének mutatkozik, mert a túlnyomó erővel szemben ezt a merényletet vallása ellen némán, hallgatva tűri el és csak István távoztával tűzi ki a lázadás zászlaját.

Negyedszer gördül föl a függöny és ismét Koppánynál vagyunk, hol nagyban folynak az előkészületek a küszöbön álló harcra. Követek jönnek az ország minden részéből s a pogányság ügye kedvező fordulatot látszik venni. Mindez jól van megírva és megrajzolva, csak azon csodálkozunk, hová vészett a sok korrajz és történeti actió folyamában az az érdekes egyéni viszony Koppány és Adelajd között? Ekkor (jó későn!) lép be a várnagy és jelenti, hogy Veszprém felől lóháton egy csapat hölgy érkezik. Megkönnyebülünk, sejtjük, hogy Adelajddal találkozunk. Ugy is van, eljött az oroszlán barlangjába, magával hozva a kacérság minden nyilait és enyeleg, játszik a háziúrral, de mikor magukra maradnak, felajánlja szívét, kezét. —

ha — kereszténynyé lesz. Koppány azonban erős férfi, erősebb, mint a milyennek a drámai bonyodalom szempontjából óhajtanók, ellenáll a szép asszonynak, vallását nem hagyja el, de a vendéget sem akarja elbocsátani, megtartaná foglyul. E válságos pillanatban hozzák hírül, hogy a fogoly Zomba megszökött a toronyból, zavar támad, melyet Adelajd felhasznál és hölgyeivel elszökök. Koppány üldözőbe veszi.

Változás. Színhely: ugyanott kívül a váron, sűrű berek. Alkonyat.

Zomba bujdosik, találkozik édes apjával, a pogány főpappal. Egy csapat paraszt odavetődik s ezek segítségét igénybe véve, a szintén bujdosó Adelajdot megtámadják, hogy aztán a lázadóknak tuszul szolgáltson. Míg a két fél verseng, utóléri őket Koppány és indulatától elragadtatva, megöli Zombát, de Adelajdot a segítségére jött Örkönd megmenti.

Az ötödik felvonás ismét két színen játszik. Az első István táborát mutatja a Garam partján, tartalma a készülődés a végső összeütközésre. Megtudjuk benne Örkönd szüleinek gyászos elpusztulását is, kik pogányságukért életükkel lakoltak.

Az utolsó szín a harsztér Veszprém alatt. István a csata reggelén imádkozik; utána Koppány sátorába láthatunk be, hol egyszerre csak Adelajd megjelenik az utolsó beszélgetésre, melynek azonban szintén nincs más tárgya, mint az előbbi találkozásnak volt a 4-ik felvonásban. Adelajd ismét azon van, hogy megtérítse s mivel ez most sem sikerül, gyorsan eltávozik. A viszony köztük tehát stagnál, egy kérdés körül forog, melyre mindig ugyanazt a feleletet kapjuk és a szenvedély a szereplők egyikét sem ragadja el annyira, hogy más választ adjon, mint az előbbi jelenetben. Mire való a sátorbeli találkozás, ha nincs más mondandójuk, mint előbb volt? Még egyszer s utoljára állnak aztán szemben egymással, a csatamezőn, hol Adelajd pánczélosan, lebecsátott sisakkal jelenik, meg a halált keresve. Összecsap Koppánynyal, ez megöli s mikor fölismeri a halottat, kétségbeesetten elrohan — a halálba. El is vész István kezétől.

Említettem e darabnak főhibáját, mely útjában áll annak, hogy az legyen, a minek szerző nevezi: történeti dráma. Így inkább dramatizált történet. „István vezér“ a címe, de a darab hőse, mint már említettem, mégis csak Koppány, az ő sorsa, az ő viszonya Adelajdhoz érdekelné minket s ez a viszony nem fejlődik, nem halad. Ott áll az elején, a hol a végén! Epizódokkal, mint Örkönd szerelme Adelajdhoz vagy Zombáé Koppány iránt, bármily jellemzők legyenek, nem pótolható a drámai magnak hiánya.

Mindamellett korrajzi becsével, szép dictiójával tülemelkedik társai között s bár a színpadra mostani alakjában alkal-

masnak nem mondható, irodalmi színvonalon álló munka, a bírálók tehát egyhangulag neki ítelték a jutalmat. s nevükben kérem ezennel a tekintetes Akadémiát, méltóztassék a pályadíjat a felhozott okoknál fogva a „Kelet népe nyugaton“ jelígével ellátott VII. sz. a. „István vezér“ című pályamunkának kiadni.

* * *

E szerint a jutalom a VII. számú pályaműnek kiadatni határoztatván, annak elnökileg felbontott jeligés leveléből kitűnt, hogy szerzője

S z á s z K á r o l y r t.

Egyszersmind a többi 13 pályamű jeligés leveleinek elégetésére az elnök Heinrich Gusztáv és Daday Jenő 1. tagokat küldötte ki. a kik eljárásukról még az ülés folyamában jelentést tettek.

A BUDAPESTI SZEMLE.

Toldy Ferencz r. t. az Akadémia 1870. október 31-iki ülésén több indítványt tett, s köztük a következőt: „Alkosson vagy segélyezzen az Akadémia egy *irodalmi időszak kiadványát*, mely egyfelől a külföldi irodalom legfontosabb s a különösen ránk érdekléssel bíró tüneményeit megismertesse, másfelől a hazai irodalmat szintén minél teljesebben megismertesse, s beható tárgyalagos bírálatok által annak helyes irányt adjon“.

Toldy az indítványt részletes okadatolással terjesztette elő. Elmondotta, hogy ez az indítvány az 1831-iki nagygyűlésnek a Tudománytörténeti határozata felélesztését veszi célba. Az Akadémia ez alapon 1833-ban meg is indította irodalmi folyóiratát. Sokaig vitatták akkor a kérdést, vajjon nem lenne-e káros az irodalomra nézve egy kritikai folyóirat, mely egy tekintélyes, egy nemzeti testület által adatik ki? nem egy Accademia della Crusca válnék-e belőle, mely az olasz irodalom szabad röptét akadályozta, míg pártos és szűkmellű kritikáival végre öntekintélyét temette el? Végre abban történt 1833-ban a megállapodás, hogy ne bírálatok, hanem „ismertetések“ adassanak. Az első kötet szerkesztve s már nyomtatása is meg volt kezdve, midőn gr. Széchenyi István azt az Akadémia megkérdezése nélkül, tehát valódi akadémiai államcsinnyel megszüntette; s a folyóirat 1834-ben tudományos értekezésekből összeállítva, a következő évben külföldi irodalmi ismertetésekkel kiegészítve, 1837 óta pedig 1844-ig már harmadrészen ilyen külföldi irodalmi cikkekkel bővítve adatott ki. Ez a Tudo-

mánytár volt. Voltak azóta folyóirataink, melyek kisebb-nagyobb terjedelemben bíráltak, némelyek tekintélyben is állottak, de minden figyelemre méltóra nem terjedtek ki; ma pedig általánosan érzett panasz: „*Nincs kritika*“, sőt olyan irodalmi lapunk sincs, mely, ha részben csak futólag is, de legalább fölemlítene mindent, a mi az irodalomban csak némi figyelemre méltó is megjelenik. Politikai lapjaink sem viszonyozzák az irodalomnak azon szolgálatot, melylyel neki tartoznak, minthogy ez nevelt nekik is magyar olvasó közönséget, mely az irodalom fáradozásai nélkül hihetőleg nem is léteznék.

Nincs tehát kétség benne — folytatja Toldy — hogy egy komoly *kritikai folyóirat* szükséges az irodalom terjesztése és fejlesztésére, hogy pótlása sok felől óhajtatik: másfelől bizonyos, hogy ha ily közlöny nem létesül, ezt nem az erők nemlétének, hanem a vállalat költséges voltának kell tulajdonítani, nem lévén drágább munka a könyvbírálásnál. Nem az tehát a kérdés: kívánatos, szükséges, hasznos-e egy ily kritikai intézet? Nem is az, lehetséges-e ily organum: sőt nem lehet kérdés még a költség sem, mert azon néhány ezer forintnyi áldozatot, melybe egy ideig az irodalmi folyóirat segélyezése az Akadémiának kerülne, sokszorosan compensálná nem csak azon erkölcsi haszon, melyet egy kritikai intézet az irodalom és tudomány irányzása és terjesztése által összes irodalmi műveltségünkre árasztana, hanem az anyagi haszon is, melyet a nagyobb körben megismertetett irodalom abból látna. A főkérdés szerinte most is az: tanácsos-e, hogy az Akadémia közvetlen vagy közvetett befolyásával, vagy csak a maga aegise alatt és segélyezésével is, ily intézetet létesítsen?

Toldy indítványát az Akadémiától kiküldött, s eleinte br. Eötvös József, később Csengery Antal elnöklete alatt tanácskozó ad hoc bizottság 1872. január elején elfogadta, mégis azzal a módosítással, hogy a megindítandó folyóirat ne tisztán kritikai, hanem encyclopaediai legyen, t. i. a mi szükségünkhez mért havi szemle, mely mintegy közvetítőül szolgáljon egyfelől a hazai és külföldi irodalom, másfelől a szaktudomány és műveltebb közönség között, s a mennyire az írói erők s a tér engedi, a kritikának is helyet adjon.

Azonban nem ajánlta a bizottság, hogy e folyóirat az Akadémia közlönye vagy kiadványa címét viselje. Az Akadémia csak segélyezze a folyóiratot, s azért a szerkesztő kinevezése és elmozdítása jogát magának tartsa fenn. A szerkesztő saját felelősségére szerkeszse a szemlét, maga válaszsza szerkesztő társait és szerződjék az írókkal.

E javaslatok az 1872. január 22-iki összes ülésen elfogadtattak, s a folyóirat szerkesztésével a bizottság ajánlatára Gyulai Pál r. t. bízott meg.

Gyulai Pál a folyóiratot „Budapesti Szemle” címmel 1873. január 1-jén indította meg.

A „Budapesti Szemle” név nem volt új a magyar irodalomban. E cím alatt adták ki br. Eötvös József, Lukács Mór, Szalay László, Trefort Ágoston már 1840-ben az Edinburgi Review mintájára alapított folyóiratukat (csak két kötete jelent meg) s ez volt a címe a Csengery Antal szerkesztésében és kiadásában 1857-től 1869. végeig megjelent havi folyóiratnak is.¹

Az új „Budapesti Szemle” kiadására Ráth Mór vállalkozott, oly módon, hogy a folyóirat évi 12 frt előfizetési árért két havi 13—14 íves füzetekben fog megjelenni, s egy-egy ívért 30 frt tiszteletdíjat fizet. Az Akadémia évenkénti segélye 2200 frtban állapított; ebből 1200 frt a szerkesztő fizetése, 1000 frt pedig a tiszteletdíj. különösen a költői művek tiszteletdíjának pótlására, s egy vagy két segédszerkesztő díjazására fordítandó.

Igy jelent meg 1873-tól 1878. végeig a „Budapesti Szemle” két havi füzetekben; de minthogy Ráth Mór a folyóirat tulajdonjogát is, mely az Akadémiáé, kétségbe hozta, Gyulai felmondta neki a szerződést, s a Franklin-társulattal szerződött, az Akadémia jóváhagyásával, s ugyanazon feltételek mellett.

1879. óta a Franklin-társulat kiadásában jelen meg a „Budapesti Szemle”. eleinte itt is két havi füzetekben egész 1881-ig, a mikor havi szemlévé változott át. Ugyanis 1880. őszén gr. Lónyay Menyhért, az Akadémia és a nemzetgazdasági bizottság elnöke felszólította Gyulait: nem lenne-e hajlandó a Szemlében évenként 30 ívnyi nemzetgazdasági dolgozatot közölni, melynek mind nyomtatási költségét, mind tiszteletdíját 1800 frt erejéig a bizottság fedezné. Az ajánlat elfogadtatott, s a Franklin-társulat a felajánlott 30 ívhez a maga erejéből még 10 ívet adva, havonként 10 ívet, évenként összesen 120 ívet adhatott. Az előfizetési árt (12 frtot) Lónyay Menyhért kívánsága szerint nem emelték föl. Így a „Budapesti Szemle” 1881. óta havi folyóirattá alakult át; 90 ív nyomtatási költségét és írói tiszteletdíját a Franklin-társulat fedezte, mint kiadó: 30 ívét pedig a nemzetgazdasági bizottság, mint segélyező.

Igy tartott ez 1885. végeig. Ez év folytában a nemzetgazdasági bizottság azt határozta ugyanis, hogy 1886-tól kezdve az addigi 1800 frtnyi segélyét 1200 frtra szállítja le, s megelégszik azzal, ha a Szemle évenként csak 20 ívnyi nemzetgazdasági dolgozatot közöljön. Így elesvén a Szemle tíz ív nyomtatási költségének és írói tiszteletdíjának fedezetétől két út állott

¹ Eleinte B. Sina támogatásával jelent meg: azután az Akadémia segélyezte évi 600 frttal.

a szerkesztő előtt: vagy lejjebb szállítani az ívek számát 120-ról 110-re, de ez az előfizetők elégtelenségével, apadásával s általában a vállalat hanyatlásával járt volna, vagy pedig az Akadémiát megkérni, hogy a 600 frtnyi hiányt a bizottság helyett saját költségvetéséből fedezze. Ezt az Akadémia 1886-ban meg is tette, s azóta is teszi folyvást.

A „Budapesti Szemle“-nek az Akadémiához való viszonyát a fentebbiek szerint a következőkbe foglalhatjuk össze:

1. A „Budapesti Szemle“ a m. tud. Akadémia tulajdona; szerkesztőjét az Akadémia nevezi ki: kiadója ez idő szerint a Franklin-társulat.

2. E folyóirat a M. Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

1873-tól 1880. végeig az Akadémia a Szemlét évenként 2200 frttal, és 1881-től kezdve a nemzetgazdasági bizottság hozzájárulásával, évenként 4000 frttal támogatja, úgy hogy e tizenhét év alatt a Szemlére az Akadémia összesen 53,600 frtot adott ki.

E tizenhét év alatt a „Budapesti Szemle“-nek *hatvan* kötete jelent meg 156 füzetben. Főadata volt s az ma is, hogy tájékozza a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket, s közvetítő kívánt lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között. E mellett lehető széles tért nyit a nemzetgazdasági közleményeknek.

* * *

Az ez idei januári számot L. é v a i J ó z s e f nek 1874-ben följegyzett visszaemlékezése nyitja meg *Tompa Mihály*ről. Apró vonásokat jegyezget föl feledhetetlen barátjáról, hogy bennök a sajátos szellemű költő parányképét megőrizze magának. Leírja Tompa atyjának, az elzüllött miskolczy eszmadiának zsaroló kapzsiságát, mostoha anyja örökös sápirozását, művelt szívű, gyöngye alkotású nejének beteges tisztaság-szeretetét, a hanvai paplakot, a „szentatya“ viszonyát híveihez, baráti körét a vidékben és különösen Miskolczon. Tompa örökké jövő-menő, sebtető, kutató természetét, virágszeretetét, neheztelésre való fogékonyágát, lobbanó haragját s hirtelen felbőszülését, szemei elgyöngyülését, gyógyíthatatlan szívbajában szenvedett gyötrelmeit s a teljesen kiégett mécsvilághoz hasonló halálát. Végül megfejtí Tompa rejtelmes hagyományának, a jászói convent levéltárában letett és a „Tompa halála után csak ötven év múlva fölbontható“ csomag titkát. A hírlapok most húsz éve mesterművet sejtgettek benne, pedig az a sok pecséttel őrzött mestermű

nem egyéb, mint néhány ártatlan anekdota többnyire Tompa közvetlen környezetéről. — A visszaemlékezéseket „Gyászoló poharak“ című költemény rekeszti be, melyet, mint a híven szerető és emlékező műzsa adományát, Lévai koszorú gyanánt tesz le Tompa sírhalmára.

A második cikk Hegedűs Sándor 1. tagnak az Akadémia 1889. október 14-diki ülésén tartott felolvasása „Az árak tényezőiről és törvényeiről“.

Az árképződésekkel, a legújabb időkg a tudomány inkább csak tisztán statisztikai alapon foglalkozott: előadta a különböző árucikkell, különböző időszakokban, egyes országokban vagy piacokon való árait, és ezek hullámozásából levonta következtetéseit. célja és feladata szerint, és fájdalom, többnyire irányzatosan, hol a socialista törekvések érdekében, hol viszont a megczáfolásukra. De magának az árképződésnek tényezőit és törvényeit sokkal elfogulatlanabblul és sokkal mélyebben kell keresni. Értekező kritikailag megismertetvén a német statisztikusok idevágó újabb dolgozatait és a mieink közül Keleti vizsgálódásait, és előadván saját nézeteit és eszméit, arra a következtetésre jut, hogy ma még nem állapíthatjuk meg az árképződés törvényeit szabatosan, és csakis a tényezők pontosabb kutatása és alapjainak keresése lehet a voltaképeni feladat.

Ezt követi Imre Sándor 2. tagnak az Akadémia 1889. december 2-diki ülésén tartott felolvasásából (*A középkori magyar irodalom stíljáról*) az első közlemény.

Középkori magyar nyelvünk maradványai már kiadattak és tanulmányuk meg van kezdve. A Nyelvtörténeti Szótár nagyobb részt elkészítve, a nyelvrendszer tüzetes és történelmi fejtegetése pályakérdések által célba véve. Következik, hogy az irodalmi maradványok stíljáról is szóljunk. A nyelv tulajdonságait régóta tanulják: szépségeit is figyelemre méltatták többen. Erdősi a közbeszéd szépségeit, közmondásokat stb. dicséri; Decsi az adagiumokat gyűjtötte, mint mások néhányan; Bél Mátyás a nép elmeszikkraínak összehasonlító gyűjtését és tanulmányát tervezte: Révai dicséri középkori írásmódunk „termés-aranyát“, kivált rövidségét; Kazinczy a Halotti Beszédet hasonló tulajdonáért méltányolja; Horvát István ezt a nyelvet tanulta és követte; Döbrentei e szerint új szókat alkot és nyelvből több avult szót felveszen. Ilyformán Horváth Endre, Vörösmarty, Arany. Toldy méltányolja a biblia fordításokat. De a próza stíljáról tüzetesen nem szól senki. — Nagy hiány, hogy a régi próza-írókról alig tudunk valamit: tehát személyöket, életöket munkáikkal összevetni lehetetlen. Többnyire egyformán vaklyas írók, s mi több, fordítók és utánzók. Lassan fejlettek odáig, hogy eredetiség, önállóság

kezdjen lenni bennök. A stíl művelődésének sokáig ellentállott a nyelv sajátos természete. Más volt rendszere, más irányban fejlett, mint a latin és az itteni új nyelvek. Csak a XV. században találunk nagyobb önállóságot, magyarosabb beszédet. menekedést a fordítás értetlenségétől. Megtetszik ez a codexek összevetéséből. A fordítók jó darabig nem értik az eredetit. Innen a sok rossz fordítás. A Vulgata nehézkes szavai miatt, a fordításban sok képtelenség. Nehéz az új, megértett fogalmak áttétele is. Az elmélkedő részletekben sok küzdés a nyelvvel; könnyítenek magukon idegen szók meghagyása, értelmező szók mellététele által. Ide tartozik a sok latinosság, melyre értekező néhány példát említ.

A negyedik cikk Keleti Károly r. t. könnyed modorú csevegése: *Statistikai arabeskek a népesedési mozgalom köréből*.

A füzet szépirodalmi része: egy német elbeszélés („*Sze- relmes levelet hiába ne írj*“) fordításának első fele és Zichy Antal tt. verses „satyrája a nőkről“.

Ezután Medveczky Frigyes lt. az 1889-diki világi-kiállítás idejében Párisban tartott *közoktatási kongresszus* tanácskozásait és megállapodásait ismerteti. A középiskolai kérdések közül behatóan megvitatták a gimnázium és reáliskola kérdését, s amott a görög és latin nyelvnek együttes megtartását, emitt a modern nyelvek gyakorlati elsajátításának szükségét egyhangulag kimondották. Véleménykülönbség nélkül elismerték azt is, hogy a kulturális törekvések jelen feltételei mellett oly szervezet biztosítja a legkedvezőbb eredményeket, melyben a különböző szükségletek kielégítéséről különböző intézmények gondoskodnak. Hosszas tanácskozás folyt a francia baccalaureátusokról (érettségi vizsgálatokról) is, s a közép- és főiskolai oktatás sok egyéb kérdéseiről. A cikkíró, mint Magyarország képviselője, a kongresszus egyik tiszteletbeli alelnökévé választott, s a főiskolai sectionban részletesen megismertette a magyar egyetemek rendszerét.

Az ismertetések bő rovata rekeszti be a füzetet. Pasteiner Gyula ismerteti a képzőművészet téli tárlatát s benne különösen Benczúr mesteriskoláját. A könyvismertetések között van Thierry Amadé: Elbeszélések a római történetből az V. században. Ford. Öreg János. 1888. Kiadta a M. Tud. Akadémia; — Hallier E. Kulturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Beziehungen zu den Naturwissenschaften. 1886. (selejtés munka); — Váli Béla: Az aradi színészet története, 1774—1889: — Darvai-Heller, Űstökösök és Meteorok 1889, kiadta a k. m. Természettud. Társulat; — Ruschek Antal. A katolikus legényegylet magyar földön 1887: — Győrök Leo

Gy., Lázadó hajós nép viszontagságai a Csöndes-Tengeren 1889;
— és végül az „Akadémiai Értesítő“ előrajza.

A tizenegy íves füzet ára 1 frt.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT.

E vállalat 1872-ben indult meg; a lefolyt évvel tehát már 18-dik évét töltötte be.

Az első három-éves ciklusban (1872—75) egy-egy évre 7 frt, tehát az egész ciklusra 21 frt volt az aláírási ár s ez összegért adott a Társulat összesen 180 ívet 7 kötetben, 291 rajzzal és 8 műlappal. Az aláírók száma e ciklusban 1200 volt.

A M. Tud. Akadémia 1875-ben „A magyar tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata“ cím alatt eredeti munkákból és nevezetesen külföldi munkák magyar fordításaiból három sorozatot indított meg, melyek a Történet, Irodalom, Jog- és Államtudományok egész körét fölkarolták.

Az Akadémia könyvkiadó-bizottsága, midőn ezen vállalat határait kijelölte, nem tartotta czélszerűnek, hogy természettudományi munkák közrebecsátására is kiterjeszkedjék, „mint-hogy e téren a k. m. Természettud. Társulat — így fejezte ki magát az Akadémia a Társulathoz intézett levelében — irodalmunk szükségleteit és hiányait helyesen megfigyelve, élénk és sikeres tevékenységet fejt ki, mely a magyar közönség pártolását méltán kivívta“.

Az Akadémia ennek következtében a Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalatának erkölcsi és anyagi támogatása által óhajtotta a természettudományi szak érdekeit előmozdítani: lehetségessé tévén, hogy a Társulat nagyobb költséget kívánó munkákat is vonhasson kiadványai körébe, s ezeket még az eddiginél is olcsóbb áron bocsáthassa közre.

E végből az Akadémia 1875-től kezdve, évi 2000 frtnyi segélyt biztosított a Természettudományi könyvkiadó-vállalatnak, egyedül azt kötvén ki, hogy az eddigi ívszám mellett az évi aláírási ár 7 frtről 5 frtra szállíttassék le.

Az Akadémia segélyének és a vele járó árleszállításnak mindjárt a második ciklusnál (1875—77) szembetűnő lett a hatása. Az aláírók száma 1200-ról 1458-ra szökött fel, s ezen a fokon meg is maradt egész maig. A most lefolyó VI. ciklusban ugyanis az aláírók száma megint 1454 volt.

E tizenöt év alatt 30,000 frttal segítette az Akadémia e vállalatot, melyben azóta 31 kötet (köztük 7 kötet gazdagon

illusztrált diszmű) jelent meg, összesen 129 műlappal, 475 képpel és 2611 ábrával. A 31 kötet közül 7 az anthropologia és állattan, 5 a természettan, 4 a geographia, 4 a növénytan, 3 a csillagászat, 2 az élettan, 2 az archaeologia, 1 a chemia körébe tartozik, 3 pedig vegyes tartalmú. Eredeti munka van köztük 9 kötet. átdolgozás 3, fordítás 19, és pedig angolból 9, francziából 6, németből 3 és több nyelvből 1.

Az 1890-től fogva megjelenendő köteteket tartalmuk szerint is részletesen meg fogjuk ismertetni.

MAGYAR SZÓKÉSZLETÜNK ORTHOLOG SZABÁLYOZÁSA ÉS AZ ISKOLA.

(Kivonat *Ballagi Mór* rt. 1890. január 7-én tartott felolvasásából.)

Az értekezés elején rövid visszapillantást vet egyrészt félszázados szótárirói működésére, mely idő alatt mindig — a szótár természetének megfelelőleg — az egyes kiadások időpontján dívott nyelvet adta műveiben lehető teljességében. akár tetszett neki egyénileg a létező nyelvanyag akár sem, másrészt arra a küzdelemre tekint vissza, mely közte és az új orthologia közt immár negyed ízben újul meg. Visszás, felfordult dolognak mondja, ma formulázott nyelvtörvényekkel mult nemzedékek nyelvét rendszabályozni akarai. A tudománynak kétségen kívül jogában áll, illetőleg kötelessége, hogy a nyelvet, melyet a közéletben, iskolában és irodalomban használnak, a korabeli nézetek szempontjából új meg új vizsgálat alá vegye, annak tovább fejlődését irányozza, újításait ellenőrizze. De nem áll jogában, tehetsége sincs rá, hogy a multat szabályozza. hogy helytelenek, korcsnak nyilvánítsa, a mit a nemzet emberöltőkön át mind közönségesen használt, s ezzel hallgatag kijelentette, hogy szellemi sajátjának tekinti.

A „Nyelvőr“ működésének iránya azért is helytelen volt mind elejétől fogva, mert a helyett, hogy azt tette volna kutatása főtárgyává, mi a magyar észjárás törvénye, midőn a szokat gondolatai kifejezésére fűzi össze, inkább azt kereste, mi a rideg szó alakjának, mi a szóképzésnek törvénye? Holott az egyes szó, ha még olyan csodabogár is, mint pl. *zongora*, ha a nemzet egyszer elfogadta, a nyelv nemzeti jellegét nem rontja meg, sem a nemzeti észjárást nem botránkoztatja. Ha valaki azt írná ma, hogy *Zichy Géza gróf egykezű létére is nagy zongoraművész*, minden magyar ember megütköznék az egykezű kifejezésen, mert a magyar észjárás mindazt, a mi csak párosan létezik, és egészet csak kettesével tesz ki, mikor egyesen jelenik meg, félnek

néz, s így a fentebbi mondatban *félkezűt* és nem egykezűt várna; de a *zongora* szóban ma már bizonyára senki sem akadna fenn, ha csak ortholog dogmák nem bántják.

A „Nyelvőr“ a neologia helytelenségeit egy sereg analogiával akarja bebizonyítani, a mint pl. az „elnök“ szóval szemben tett, hogy t. i. ha *elsőből* lehet *elnök*, akkor *utolsóból* lehetne *utolnok*, *alsóból* *alnok* stb. Felolvasó erre bebizonyítja, hogy az analogia törvényének mindig és mindenütt egyforma alkalmazásával a nyelv egész szerkezete forgattatnék fel. Ezt az állítását példákkal részletesen igazolván, a többek közt reflectál Szarvas Gábornak a *Timár* szóról irt származtató értekezésére is, melyben Szarvas fősúlyt fektet Szenczi Molnár Albert quadrilinguis szótárára, hol „Timár“ Schuhflicker-, Weissgerber-nek van forditva. Felolvasó most kimutatja, hogy Szenczi Molnár szótárának német részét a latin után a magyar nyelvet teljességgel nem ismerő egyén iktatta be és így került a csalhatatlan tekintélyű szótárba az „állás“ német értelmé gyanánt „Meerhafen“ meg „Schildwache“. „Felpörös“ értelmére „Comödispieler“, „Fenkő“ értelmére „Elnbogen“ és számtalan más olyan szarvashiba.

A „Nyelvőr“ irányát és módszerét ezúttal főként abból a szempontból támadta meg felolvasó, hogy figyelmeztesse a közoktatás ügyének vezetőit, mily veszedelmes hatása van az orthologia erőszakolásának az ifjúság képzésére. Míg másutt a nemzeti irodalom remekműveiből vonják el a helyes nyelvszabályokat, addig nálunk felállítanak előre szabályokat s a remekműveket e prokrustesi ágyhoz mérvén, az iskolás fiút teszik annak bírójává, vajjon a szűk ágyba befér-e a remekíró, egyúttal megbízzák, hogy a minden sorban előforduló barbarismusokat ő igazítsa ki.

Mutasson nekem valaki, úgy mond felolvasó, akár a multban, akár a jelenben széles e világon még egy országot, hol az ifjúságot anyanyelve helyes használatára úgy tanítják, hogy kezébe adják a nemzeti irodalom remekeit, mint a magyar styl mintaképeit, s egyidejűleg tanítják olyan nyelvtanra, melynek szabályai szerint ama remekművek rakva vannak hibásan képzett szókkal, kerülendő barbarismusokkal s általában egész nyelvezetük alapján hibás. Sőt — s ez az abderitaságnak igazi ne továbbja — maga a grammatika írója is oly nyelvvél él, melyet munkája szabályai helytelennek bélyegeznek; a tankönyvnek címe az előadott szabályok szerint hibás képzésű: *nyelvtan*, a könyv írójának címe pedig kettős öreg hiba: *tan-ár*.

Egyáltalán felolvasó didaktikai szempontból képtelenségnek tartja, hogy az ifjú nemzedéknek a nyelvben való oktatását úgy intézik, hogy az orthologia érdekében egy füst alatt a nyelvanyagot is bírálat alá veszik. Eredménye aztán az, hogy a fiatal ember boldognak érzi magát, hogy ő ünnepeit szónokaink

beszédeiben neologiai hibákat tud kijelölni ugyanakkor, mikor maga még egy becsületes chiát nyelvtani és helyesírási hibák nélkül megírni nem tud.

A közoktatás élén álló férfiak hivatása volna felolvasó szerint hogy az anyanyelv tanítását a kellő korlátok közé szorítsák és a középiskolába nem való kérdéseket, mint az oktatás egészét csak zavarókat, mindenestül kiküszöböljék.

LEJÁRÓ PÁLYÁZATOK.

1890. évi január 30-án.

I.

NAGYJUTALOM.

Az 1888-dik évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi mellékjutalom (50 arany) az 1883—1889. évkörben megjelent, a matematikai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendőek: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1890. január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM.

Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, élete s munkái.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek adatik ki.

E feladat megoldására nyílt pályázat hirdették. A pályázni kívánók fölhívatnak, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot 1890. jan. 31-ig küldjék be.

Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű tartalmának vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja és irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legalább nevezetesebb forrásainak kijelölését.

A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájokból okvetetlenül mutatványt csatoljanak.

Megjelenik
minden hó 15-én.
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. február 15.

2. FÜZET.

A M. TUD. AKADEMIA 1890-IG ELHUNYTT BELSŐ TAGJAI.*

a) Igazgató tagok.

- Gr. Andrássy György, 72. XII. 21. *Gr. Keglevich Gábor, 54. VI. 16.
*Arany János r. t., 82. X. 22. *B. Kemény Zsigm. tt., 75. XII. 22.
*Bartakovics Adalb., 73. V. 30. Kolozsváry Sándor tt., 42. XII. 7.
*Bartal György tt., 65. IX. 20. Gr. Kornis Mihály, 35. XI. 27.
*Hg. Batthyány Fül., 70. VII. 22. *Kubinyi Ágoston tt., 73. IX. 19.
Gr. Csáky Károly, 46. ? ? *Lonovics József tt., 67. III. 13.
*Csengery Ant. m. eln., 80. VII. 13. *Gr. Lónyay Menyh. eln., 84. XI. 3.
*Gr. Cziráky Antal, 52. II. 22. *Lukács Mórész tt., 81. XI. 5.
*Gr. Cziráky János, 84. II. 9. Id. Mailáth György, 61. IV. 11.
*Deák Ferencz tt., 76. I. 28. *Ifj. Mailáth György tt., 83. III. 28.
*Gr. Dessewffy Emil eln., 66. I. 10. *Marczibányi Antal, 72. I. 13.
Gr. Dessewffy József tt., 43. V. 1. B. Mednyánszky Al. tt., 44. VI. 17.
*B. Eötvös József eln., tt. 71. II. 2. *Gr. Mikó Imre tt., 76. IX. 16.
Gr. Erdődy Sándor, 81. I. 22. Gr. Nádasdy Ferencz, 51. VII. 22.
*Hg. Eszterházy Pál, 66. V. 21. Nagy Pál, 57. III. 26.
*Fáy András tt., 64. VII. 26. *Pauler Tiv. m. eln., tt., 86. IV. 30.
Gr. Festetics György, 83. II. 12. Péchy Imre, 41. IV. 30.
*Greguss Ágost rt., 82. XII. 13. B. Perényi Zsigmond, 49. X. 24.
*Horváth Mihály rt., 78. VIII. 19. B. Prónay Albert, 67. VIII. 14.
*Hunfalvy János rt., 88. XII. 6. B. Prónay Sándor, 39. II. 5.
Gr. Illésházy István, 38. VII. 30. Gr. Reviczky Ádám, 62. IV. 21.
*Ipolyi Arnold tt., 86. XII. 2. Schedius Lajos tt., 47. XI. 12.
B. Jósika Miklós tt., 65. II. 27. *Scitovszky János, 66. X. 19.
Gr. Károlyi György tt., 77. XI. 9. *B. Sennyey Pál, 88. I. 3.
*Gr. Károlyi István, 81. VI. 12. *B. Sina Simon, 76. IV. 15.

* A római szám az elhalálozás hónapját, az előtte álló arab szám az évét, az utána következő a napját jelöli. A csillaggal jelöltek elhunytáról van gyászjelentés az Akadémia levéltárában.

Gr. Somssich Pongr., 49. VIII. 26. *Ürményi Ferencz, 58. II. 11.
 *Gr. Széchenyi I. m. eln., 60. IV. 8. *Vághy Ferencz, 62. IV. 23.
 Szegedi Ferencz, 48. V. 24. Gr. Vay Ábrahám, 55. III. 3.
 Gr. Teleki Domokos tt., 76. V. 1. Végh István, 34. IX. 30.
 *Gr. Teleki József eln., 55. II. 15. *Gr. Waldstein János, 76. VI. 3.
 *Toldy Ferencz rt., 75. XII. 10. *B. Wesselényi Mikl., 50. IV. 21.
 *Trefort Ág. eln., tt. 88. VIII. 22.

b) Tiszteleti tagok.

*Balassa János, 68. XII. 9. Kopácsy József, 47. IX. 18.
 *Bartal György ig. t., 65. IX. 20. *Korizmic László, 86. X. 5.
 *Bene Ferencz, 58. VII. 2. Kovács János, 34. IV. 12.
 B. Berzeviczy Vincze, 34. IV. 15. Kresznerics Ferencz, 32. I. 18.
 *Bitnicz Lajos, 71. VI. 28. *Kruesz Krizosztom, 85. I. 11.
 *Botka Tivadar, 85. I. 6. *Kubinyi Ágost. ig. t., 73. IX. 19.
 Budai Ézsaiás, 41. VII. 14. *Kubinyi Ferencz, 74. III. 28.
 *Császár Ferencz, 58. VIII. 17. B. Lakos János, 43. VI. 27.
 *Danielik János, 88. I. 23. *Lonovics József igt., 67. III. 13.
 *Deák Ferencz, ig. t., 76. I. 28. *Gr. Lónyay Menyh. igt., 84. XI. 3.
 *Deáky Zsigmond, 72. XII. 29. *Lukács Mórictz ig. t., 81. XI. 5.
 Gr. Dessewffy József ig. t., 43. V. 1. *Mailáth György igt., 83. III. 28.
 *Dósa Elek, 67. XI. 19. B. Mednyánszky Al. igt., 44. VI. 17.
 Döme Károly, 45. V. 22. *Gr. Mikó Imre ig. t., 76. IX. 16.
 *B. Eötvös József ig. t., 71. II. 2. *Nagy János, 85. IV. 21.
 *Fáy András ig. t., 64. VII. 26. *Pauler Tivadar ig. t., 86. IV. 30.
 Georch Illés, 35. VII. 17. Pyrker László, 47. XII. 2.
 Gombos Imre, 40. I. 12. Ragályi Tamás, 49.
 *Gorove István, 81. V. 31. *B. Rudics József, 79. VIII. 21.
 Görög Demeter, 33. IX. 7. Rudolf trónörökös, 89. I. 30.
 Guzmics Izidor, 39. IX. 1. Schedius Lajos ig. t., 47. XI. 12.
 *Horváth Cyrill, 84. XI. 5. Stáhly Ignác, 49. IV. 28.
 Horváth János, 35. I. 16. *Szabó Imre, 81. II. 28.
 *Hoványi Ferencz, 71. XII. 11. Szalay Imre, 48. IX. 17.
 *Ipolyi Arnold ig. t., 86. XII. 2. *Gr. Széchenyi Istv. igt., 60. IV. 8.
 Jankovich Miklós, 46. IV. 18. *Székács József, 76. VII. 29.
 B. Jósika Miklós ig. t., 65. II. 27. B. Szepesi Ignác, 38. VII. 16.
 Gr. Károlyi György ig. t., 77. XI. 9. Szilassy János, 59. XI. 4.
 *B. Kemény Gábor, 88. X. 23. *Tárkányi Béla, 86. II. 16.
 Gr. Kemény József, 55. IX. 12. Gr. Teleki Dom. ig. t., 76. V. 1.
 *B. Kemény Zsigm. igt., 75. XII. 23. Gr. Teleki Ferencz, 31. XII. 16.
 Kisfaludy Sándor, 44. X. 28. *Gr. Teleki László, 61. V. 8.
 Kiss Pál, 47. X. 31. *Trefort Ágost. ig. t., 88. VIII. 22.
 Kolozsváry Sándor ig. t., 42. XII. 7. Vass László, 42. III. 24.

c) Rendes tagok:

*Apáthy István, 89. XII. 4.	Kiss János, 46. II. 19.
*Arany János ig. t., 82. X. 22.	Kiss Károly, 66. II. 17.
*Bajza József, 58. III. 3.	*Konek Sándor, 82. VIII. 1.
*Balásházy János, 57. XI. 19.	Kossovich Károly, 41. VI. 19.
*Balogh Kálmán, 88. VII. 15.	Kölcsey Ferencz, 38. VIII. 24.
Almási Balogh Pál, 67. IX. 11.	Köteles Sámuel, 31. V. 17.
Berzsenyi Dániel, 36. II. 24.	*Lenhossék József, 88. XII. 2.
*Bugát Pál, 65. VII. 9.	*Lugossy József, 84. III. 7.
*Csengery Antal ig. t., 80. VII. 13.	Nagy Károly, 68. II. 2.
Czeh János, 54. XI. 1.	Nyíry István, 38. VIII. 27.
*Czuczor Gergely, 66. IX. 9.	Péczy József, 49. V. 23.
*Deák Farkas, 88. VI. 4.	Perger János, 38. V. 25.
*Döbrentei Gábor, 51. III. 28.	*Pesty Frigyes, 89. XI. 23.
Erdélyi János, 68. I. 23.	Petrovics Friderik, 36. IV. 12.
*Érdy János, 71. V. 9.	*Petzval Ottó, 83. VIII. 28.
*Fábián Gábor, 77. XII. 10.	Podhradszky József, 70. VIII. 14.
Fényes Elek, 76. VII. 23.	*Pólya József, 73. VI. 10.
*Fest Vilmos, 79. III. 11.	*Purgstaller József, 67. IV. 11.
*Fogarasi János, 78. VI. 10.	*Rómer Flóris Fer., 89. III. 18.
*Frivaldszky Imre, 70. X. 19.	*Rónay Jácint János, 89. IV. 17.
*Gebhard X. Ferencz, 69. X. 27.	Schuster János, 38. V. 19.
*Greguss Ágost ig. t., 82. XII. 13.	*Szalay László, 64. VII. 17.
*Győry Sándor, 70. III. 9.	Szász Károly, 53. X. 25.
*Henszlmann Imre, 88. XII. 5.	*Szemere Pál, 61. III. 14.
Hetényi János, 53. VII. 26.	Szlemenics Pál, 56. XII. 6.
Horváth Endre, 39. III. 7.	*Szontagh Gusztáv, 58. VI. 7.
Horváth József, 50.	Sztrokay Antal, 50. VII. 9.
*Horváth Mih. ig. t., 78. VIII. 19.	Tanárky Sándor, 39. XII. 29.
*Hunfalvy János ig. t., 88. XII. 6.	*Tarczy Lajos, 81. III. 20.
*Hunyady Jenő, 89. XII. 26.	Tittel Pál, 31. VIII. 26.
*Imre János, 32. V. 12.	*Toldy Ferencz ig. t., 75. XII. 10.
Jászay Pál, 52. XII. 29.	*Vállas Antal, 69. VII. 20.
*Jerney János, 55. XII. 24.	Vásárhelyi Pál, 46. IV. 8.
*Kalchbrenner Károly, 86. VI. 5.	*Vész János Ármán, 82. VI. 29.
Kállay Ferencz, 61. I. 1.	*Vörösmarty Mihály, 55. XI. 19.
Kazinczy Ferencz, 31. VIII. 22.	*Zádor György, 66. VIII. 17.
Kisfaludy Károly, 30. XI. 21.	*Zsoldos Ignác, 85. IX. 24.

d) Levelező tagok.

- *Ábel Jenő, 89. XII. 13.
 Angyalffy Mátyás, 39. III. 17.
 *Antal Géza, 89. XII. 20.
 Antal Mihály, 50. VI. 20.
 *Arányi Lajos, 87. VII. 28.
 *Árvay Gergely, 71. VII. 7.
 *Asbóth Lajos, 82. V. 6.
 Bacsányi János, 45. V. 12.
 *Baintner János, 81. VIII. 14.
 *Balla Károly, 73. V. 16.
 Almási Balogh Sámuel, 67. X. 10.
 Bárány Ágoston, 49. IV. 11.
 Baricz György, 40. XII. 27.
 *Bártfay László, 58. V. 12.
 *Beély Fidél, 63. VI. 20.
 *Benkő Dániel, 83. XI. 19.
 *Gr. Benyovszky Zsigm., 73. IV. 20.
 *Beóthy Leo, 86. I. 5.
 *Bérczy Károly, 67. XII. 11.
 Bertha Sándor, 77. II. 4.
 Beszédes József, 52. VII. 21.
 Bólyai Farkas, 56. XI. 20.
 Bölöni Farkas Sándor, 42. II. 2.
 Bresztyenszky Adalb., 51. II. 15.
 Buczy Emil, 39. X. 28.
 *Csacsó Imre, 74. II. 23.
 *Csányi Dániel, 67. I. 20.
 Csató Pál, 41. II. 15.
 Csécsi Imre, 47. VII. 23.
 Csorba József, 58. XI. 23.
 *Czinár Mór, 75. II. 10.
 Deáki Fülöp Sámuel, 55. X. 21.
 *Gr. Dessewffy Aurél, 42. II. 9.
 Dohovics Vazul, 49. XII. 13.
 *Dorner József, 73. X. 9.
 *Edvi Illés Pál, 71. VI. 22.
 Egyed Antal, 62. VIII. 27.
 Engel József, 70. VI. 2.
 Entz Ferencz, 77. V. 9.
 Ercsey Dániel, 36. II. 22.
 Érkövy Adolf, 83. XII. 13.
 *Fabián István, 71. VII. 19.
 Fabó András, 74. III. 17.
 Fabriczy Sámuel, 58. III.
 *Fabritius Károly, 81. II. 2.
 Ferenczy István, 55. VII. 4.
 Fillinger Leopold, 44. XII. 6.
 *Flór Ferencz, 71. VII. 7.
 Forgó György, 35. VII. 31.
 Frank Ignác, 50. III. 4.
 *Frankenburg Adolf, 84. VII. 3.
 Fülepi József, 47. VII. 17.
 Gaal József, 66. II. 28.
 Garay János, 53. XI. 5.
 Gáthy István, 59. IX. 24.
 Gégő Elek, 44. X. 9.
 Gelei József, 38. III. 1.
 Gévay Antal, 45. VI. 9.
 Gorove László, 39. III. 11.
 *Greguss Gyula, 69. IX. 5.
 *Gyárfás István, 83. VII. 16.
 *Győry Vilmos, 85. IV. 14.
 Gyurikovich György, 48. VI. 25.
 *Habernern Jonathán, 80. IV. 8.
 *Halász Gejza, 88. VIII. 22.
 Hanák János, 49. IX. 2.
 *Hegedüs Candid Laj., 83. VI. 13.
 *Hegedüs László, 84. II. 28.
 Hegedüs Sámuel, 44. IV. 29.
 *Herepei Károly, 71. X. 26.
 Hoblik Márton, 45. V. 26.
 Hoffner József, 41. II. 16.
 *Hornyik János, 85. X. 8.
 Horváth Elek, 35. I. 20.
 *Horváth Ignác, 81. IV. 18.
 Horváth Zsigmond, 45. X. 17.
 *Jakab István, 76. X. 18.
 Kallós Lajos, 82. IX. 2.
 Karácson Mihály, 69. VIII. 29.
 Kassai József, 42. III. 15.
 *Kazinczy Gábor, 64. IV. 18.
 *Kenessey Albert, 79. VII. 15.
 Kerekes Ferencz, 50. VII. 29.
 *Kéry Imre, 87. V. 15.
 Kiss Bálint, 53. III. 25.
 Kiss Ferencz, 59. VII. 25.

- Klauzál Imre, 47. III. 5.
 *Korponay János, 81. I. 15.
 *Kovács Gyula, 73. VI. 22.
 Nagyajtai Kovács Istv., 72 I. 10.
 Kovács Mihály, 51. VI. 22.
 *Kovács Pál, 86. VIII. 13.
 *Kovács-Sebestyén En., 78. V. 17.
 Körösi Csoma Sándor, 42. IV. 11.
 *Kriesch János, 88. X. 21.
 *Krizsa János, 75. III. 26.
 *Kukuljevics Iván, 89. VIII. 1.
 Kuthy Lajos, 64. VIII. 27.
 *Ladányi Gedeon, 86. II. 4.
 Láng Adolf, 63. XI. 23.
 Lányi Károly, 56. V. 23.
 Lassú István, 52. I. 9.
 Gr. Lázár Kálmán, 74. II. 27.
 *Lichner Pál, 84. X. 4.
 *Madách Imre, 64. X. 5.
 Magda Pál, 41. VII. 23.
 Magyar László, 64. XI. 9.
 Márkfi Sámuel, 61. VI. 2.
 Markó Károly, 60. VI. 19.
 Márton József, 40. VII. 26.
 *Mátray Gábor, 75. VII. 17.
 Méhes Sámuel, 52. III. 29.
 *Mészáros Imre, 65. IX. 26.
 Mészáros Lázár, 58. XI. 23.
 Mihályi Károly, 80. VI. 14.
 *Molnár Aladár, 81. VIII. 18.
 *Mórocz István, 81. X. 10.
 Nagy Ignác, 54. III. 19.
 Nagy Márton, 73. IV. 5.
 *Ney Ferencz, 89. IX. 11.
 *Br. Nyáry Albert, 86. I. 1.
 *Ökröss Bálint, 89. I. 4.
 Ötvös Ágoston, 61. X. 25.
 *Pákh Albert, 67. II. 10.
 Palugyai Imre, 66. XII. 7.
 *Pauer János, 89. V. 15.
 *Paur Iván, 88. XII. 17.
 *Peregriny Elek, 86. IV. 3.
 *Petényi Salamon, 55. X. 5.
 *Péterfy Károly, 73. I. 23.
 Petricsevich-Horváth L., 51. II. 5.
 *Pompéry János, 84. IX. 28.
 *Preysz Móríc, 77. III. 24.
 *Br. Prónay Gábor, 75. IV. 1.
 Ráth Károly, 68. IV. 12.
 *Récsy Emil, 64. VI. 1.
 Reguly Antal, 58. VIII. 23.
 *Reitter Ferencz, 74. XII. 9.
 Repiczky János, 55. III. 25.
 *Révész Imre, 81. II. 13.
 *Riedl Szende, 73. X. 15.
 Rosty Pál, 74. XII. 7.
 *Rózsay József, 85. V. 19.
 Sárvári Pál, 46. XII. 19.
 *Sauer Ignác, 63. XI. 17.
 *Say Móríc, 85. III. 11.
 *Schirckhuber Móríc, 77. IX. 14.
 Schoepf Ágoston, 58. III. 12.
 Simai Kristóf, 33. VII. 14.
 *Somhegyi Ferencz, 79. VII. 1.
 *Somogyi Károly, 88. III. 20.
 Somossy János, 55. VIII. 24.
 *Suhayda János, 81. IX. 18.
 *Szalay Ágoston, 77. V. 5.
 *Szalai István, 78. III. 6.
 Széchy Ágoston, 52. III. 6.
 *Szemere Bertalan, 69. I. 18.
 *Szemere Miklós, 81. VIII. 20.
 *Szénássy Sándor, 72. XI. 29.
 Szenczy Imre, 60. II. 2.
 *Szentkirályi Zsigm., 70. IV. 16.
 Szenvey József, 57. I. 22.
 *Szepesi Imre, 75. I. 9.
 *Szigligeti Ede, 78. I. 19.
 *Szilágyi Ferencz, 76. V. 20.
 *Szinovác György, 67. XII. 25.
 Szkalniczky Antal, 78. VI. 9.
 *Szőnyi Pál, 78. VI. 17.
 *Tanárky Gedeon, 87. XI. 23.
 Tasner Antal, 61. VIII. 25.
 Taubner Károly.
 Tessedik Ferencz, 44. VI. 17.
 Thaisz András, 40. VII. 9.
 Tompa Mihály, 68. VII. 30.
 Torkos Sándor, 65. VII. 5.
 *Tóth Ágoston, 89. VI. 9.

*Tóth Kálmán. 81. II. 3.	Viola József, 49.
Tóth Sándor, 62. XI. 22.	*Walther László, 63. X. 23.
*Török János, 74. II. 9.	*Warga János, 75. I. 10.
Tunyogi Csapó Józs., 58. VIII. 27.	*Wargha István, 76. III. 12.
Udvardy Ignác, 74. I. 17.	*Gr. Wass Sámuel, 79. III. 20.
*Úrházy György, 73. IV. 21.	*Weninger Vincze, 79. V. 29.
*Vachott Sándor, 61. IV. 9.	*Zlamál Vilmos, 86. XI. 11.
Vajda Péter, 46. II. 10.	*Zlinszky Imre, 80. VII. 14.
*Vandrák András, 84. IX. 14.	*Zsarnay Lajos, 66. VI. 13.
*Vass József, 73. I. 13.	*Zsigmondy Vilm., 88. XII. 21.
Vecsey József, 55. IX. 11.	*Zsivora György, 83. XI. 30.

Összesen: 375.

AZ AKADÉMIAI NAGY- ÉS MELLÉKJUTALOM.

Marczibányi István (sz. 1752. júl. 25. — † 1810. decz. 21.) a nemes gondolkozású, nagy emberbarát¹ látván, hogy élete hanyatlik és a m. tudós társaság felállításához még semmi remény, némi pótlékul s írmagúl a jövődönék. egy magyar irodalmi jutalom-alapítványt hagyott nemzetének örökségül, melyből *évenként* egy a nyelv-művelést illető kérdés volt kitűzendő s a *legjobb magyar elme-mű jutalmazandó*.² Az intézet a nádor védelmébe ajánlottott.

József nádor szeretettel karolta fel az eszmét, s e díjhoz egy másikat csatolt: a koszorúk sajátkezű kiosztását. Azon időben tette ő ezt, melyben a magyar írók a nagy sereg ábrándozónak, inkább szeszélyből, mint okos számításból cselekvő különöznek tekintette s fáradozása oly ügyért, melyet áldatlannak bélyegze a sokaság, inkább szánakozásra tarthatott számot, mintsem részvétre vagy épen dicsőítésre. A nádor tudta, mit tehet a kisded jutalom (400 váltó frt) is, ha annak a sokaságra is oly messze kiható fényt kölesönöz. Megnyitotta a magyar művészetnek a versenytér, melyen hősei pályáágakat nyerhettek s nyerhették azt fejedelmi kézből. Az intézet elnökeit (gr. Teleki Lászlót, majd b. Podmaniczky Józsefet, gr. Cziráky Antalt és végre Majláth Györgyöt) maga nevezte ki, a kezelést egy Pest-Vármegyei bizottságára ruházta, a nemzeti múzeum befolyása mellett. Jegyzője a megye mindenkori főjegyzője, az egésznek lelke: Horvát István egyetemi tanár.

¹ Életrajza Tud. Gyűjt. VII. 111. l.

² M. Tud. Akad. Évk. VIII. 21. — Toldy: A m. nemzeti irod. története. 1868. II. 51—53.

1817-ik évi november 23-ika volt az az emlékezetes nap, melyen Pethe Ferencz és Virág Benedek az első nyilvános jutalmakat ünnepiesen átvevék. a dicső pártfogó akkori gyásza miatt nádori biztos kezéből ugyan, de már három évvel utóbb, az egyetem palotájában. saját születése napján. Ferdinánd főherczeg s több országnagyoktól körülvéve, maga nyújtotta át a nádor a jutalmakat, a nemzeti nyelv buzgó művelését hathatósan a szívökre kötven. Így történt még 1823-ban s utólszor 1834-ben.

A M. Tud. Akadémia felállításával és nyilvános működésének megkezdésével (1831. febr. 14.) megszűnt a Marczibányi-intézet létjoga, annyival is inkább, mert az Akadémia is, mindjárt kezdettől fogva. 200 darab aranyat szabott meg évenként³ „azon nyomtatásban kijött eredeti magyar munka megjutalmazására. melyet a Társaság leghasznosabbnak s lelkesebbnek talál“. Minthogy 1831-től fogva az évenként legjobbnak ítélt magyar munkák az Akadémiától már rendszeren kaptak jutalmat. Pestmegye, a Marczibányi-család kérésére s a nádor helybenhagyásával. az egész ügyet 1845-ben az Akadémia kezébe adta át.

Igy osztotta az Akadémia az évi nagyjutalmakat egész 1844-ig. tekintet nélkül a különféle tudományszakokra. Mint-hogy azonban „gyakran tapasztalta a Társaság a különféle tudományszakokhoz tartozó munkák összehasonlításának nehézségeit. czélszerűbbnek találta bizonyos egymásra következő évközöket venni föl s azokban az osztályok sora szerint. mindig a rokon-neműek összehasonlítása után, emelni ki azt a munkát, mely szakbeli társai közt becsre legelőbbkelő.“ Így már 1845-ben az 1841-től 1844-ig megjelent természettudományi munkák vétettek összehasonlító vizsgálat alá s adatott ki a legjobbnak az 1845. évi nagyjutalom.

A Marczibányi-intézettől átvett alapítványnál pedig az időközben ki nem adott nagyjutalmak tőkésítették s az alapítványból egy 50 db aranyból álló mellékjutalom alkottatott, a mely 1847-től kezdve minden évben azon munkát koszorúzta. mely az Akadémia nagyjutalmát elnyert munka vagy munkák mellett becsben első rangban áll.⁴

Az osztályok sorrendje a nagyjutalom és mellékjutalom odaítélésében következőkép állapított meg: Természettudomány; Mathematika; Philosophia; Jog- és államtudomány; Nyelv- és Széptudomány; Történettudomány. Ez az egymásután meg is tartatott egész maig, mégis azzal a módosítással, hogy 1861/6-tól

³ M. Tud. Akad. Évk. I. 123. l.

⁴ M. T. Akad. Évk. VIII. 12. l.

kezdvé a Nyelvtudomány és a Széptudomány külön választatott és utóbb. ennek megfelelőleg, a hat éves kör hét évesre terjesztetett ki.

1815-től 1890-ig a következő munkák nyertek nagyjutalmat, és pedig 1830-ig a Marczibányi-intézettől. 1831-től fogva a M. Tud. Akadémiától. ú. m.

1815. *Pethe Ferencz*: Természethistória.
1816. *Virág Benedek*: Magyar Századok.
1817. *Fejér György*: Geographiai Lexicon.
1818. *Kisfaludy Sándor*: Regék II. kiadása.
1819. *Mokry Benjamín*: Biographiai Lexicon.
1820. *Horvát István*: Gyökeres régi nemzetségek.
1821. *Vályi-Nagy Ferencz*: Iliász.
1822. *Kövy Sándor*: M. polgári törvény.
1823. *Szlcmenics Pál*: Polgári magyar törvény.
1824. *Fáy András*: Ujabb mesék.
1825. *Vörösmarty Mihály*: Zalán futása.
1826. *Kisfaludy Károly*: Auróra.
1827. *Bitnicz Károly*: M. nyelvbeli Előadás tudománya.
1828. *Czuczor Gergely*: Aradi gyűlés.
1829. *Balásházy János*: Tanácsolatok a mezei gazdaság körében.
1830. *Gr. Széchenyi István*: Hitel.
1831. *Horvát Endre*: Árpád című épósa.
1832. *Kresznerics Ferencz*: Magyar Szótár. Két kötet.
1833. { *Kisfaludy Sándor*: Munkái III. és IV. köt.
 Vörösmarty Mihály: Munkái I. és III. köt.
1834. *Bölöni Farkas Sándor*: Utazás Észak-Amerikában.
1835. *Nagy Károly*: Arithmetica.
1836. *Kazinczy Ferencz*: Eredeti poétai munkái.
1837. *Jósika Miklós*: Az utolsó Bátor.
1838. { *Balásházy János*: A háztartás és mezei gazdaság tudománya.
 Vörösmarty Mihály: Marót bán. Szomorújáték.
1839. *Fényes Elek*: Magyarországnak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.
1840. *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedés története Magyarországnak, a három utolsó században.
1841. *Vörösmarty Mihály*: Újabb munkái. Négy kötet.
1842. *Zsoldos Ignác*: A szolgabíró hivatal.
1843. { *Fényes Elek*: Magyarország statistikája.
 Garay János: Versei.
- 1841/4-ben megjelent Természettudományi munkák közül:
 Tarczy Lajos: Természettan. Két. köt. 1843—44.
- 1840/5-ben megjelent Mathematikai munkák közül:

- { *Győry Sándor*: A felsőbb analysis elemei. 1840.
 { *Vállas Antal*: Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel. 1842.
- 1841/6-ban megjelent *Philosophiai* munkák közül:⁶
- I. { *Purgstaller József*: A bölcsészet elemei. 1843.
 { *Szontagh Guszt.*: Propylaeumok a társad. philosophiához 1843.
 - II. *Szőnyi Pál*: Alaktan gyermekek számára. 1846.
- 1842/7-ben *Törvény- és Államtudomány* köréből:
- I. *Szalay László*: Státusférfiak és Szónokok könyve. 1846.
 - II. *Frank Ignác*: A közigazság törvénye Magyarhonban.
 Két rész. 1845—47.
- 1843/8. *Nyelvtudomány és Szépirodalom* köréből:
- I. *Petőfi Sándor*: Összes Költeményei. 1847.
 - II. *Fogarasi János*: A Magyar nyelv szelleme. 1844.
- 1844/9-ben megjelent *Történettudományi* munkák közül:
- I. *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész előtt. 1846.
 - II. *Gr. Kemény József és Nagyajtai Kovács István*: Erdélyország történetei tára. 1845.
- 1845/50. *Természettudományi* munkák közül:
- I. *Jedlik Ányos István*: Súlyos testek természettana. 1850.
 - II. *Berde Áron*: Légtüneménytan s a két Magyarhon egaljviszonyai. 1847.
- 1846/51-ben megjelent *Mathematikai* munkák közül:
- I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.
 - II. *Henszlmann Imre*: Kassa városának ónémet stíliú templomai. 1846.
- 1847/52-ben megjelent *Philosophiai* munkák közül:
- I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.
 - II. *Greguss Ákos*: A szépirodalom alapvonalai. 1849.
- 1848/53. *Törvény- és Államtudomány* köréből:
- I. *B. Eötvös József*: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra. 1851.
 - II. *Pauler Tivadar*: A jog- és államtudományok encyclopaediája. 1851.
- 1849/54. *Nyelvtudomány és Szépirodalom* köréből:
- I. *Toldy Ferenc*: A magyar nyelv irodalom története. 1851.
 - II. *Arany János*: Toldi Estéje. 1854.
- 1850/5-ben megjelent *Történettudományi* munkák közül:
- I. *Szalay László*: Magyarország története. 1852—54.
 - II. *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. 1854.
- 1851/6. *Természettudományi* munkák közül:
- I. *Korizmic László, Benkő Dániel, Morócz István*: Mezei gazdaság könyve. Pest. 1855.

⁶ I. a nagyjutalmat, II. a Marczibányi-jutalmat jelenti.

II. *Nendtvich Károly*: M.-ország legjelesebb közzételepei. 1851.
1852/7-ben megjelent Matematikai munkák közül:

I. *Petzval Ottó*: Elemi Mennyiségtan. 1856.

II. *Hollán Ernő*: Mértan alapvonalai. 1854.
1853/8-ban megjelent Philosophiai munkák közül:

I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.

II. *Brassai Sámuel*: Logika. 1858.

1854/9. Törvény- és államtudomány köréből:

I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.

II. *Tóth Lőrincz*: Az ősiség és egyéb birtokviszonyokat rendező nyílt parancs ismertetése és magyarázata. 1854.
1855/60. Nyelvtudomány és Szépirodalom köréből:

I. *Arany János*: Kisebb költeményei. 1856.

II. *Czuczor Gergely*: Költeményei. 1858.

1856/61-ben megjelent Történettudományi munkák közül:

I. *Szalay László*: Magyarország története. V., VI. köt.

II. *Hornyik János*: Kecskemét város története.

1857/62-ben. Természettudományi munkák közül:

I. *Balogh Kálmán*: Az ember élettana. 1862.

II. *Nendtvich Károly*: Amerikai utazásom.

1858/63-ban megjelent Matematikai munkák közül:

I. *Petzval Ottó*: Erő- és géptan. 1861.

II. *Weisz (Vész) János Ármin*: A felsőbb mennyiségtan alapvonalai. Két rész. 1861—62.

III. *Weninger Vincze*: Politikai Számtan. 1861.

1859/64-ben megjelent Philosophiai munkák közül:

I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.

II. *Warga János*: Bölcsészettan. Öt kötet. 1861—63.

1860/5. Törvény- és államtudományi munkák közül:

I. *Dózsa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány.

II. *Kautz Gyula*: Nemzetgazdaság és Pénzügytan.

1861/6. Nyelvtudomány és Szépirodalom köréből:

I. *Toldy Ferencz*: A m. nemzeti irodalom története rövid előadásban. 1864

1861/6-ban megjelent Széptudományi munkák közül:

I. *Tompai Mihály*: Összes költeményei. VI. 1863.

II. *Gyulai Pál*: Vörösmarty életrajza.

1862/7-ben megjelent Történettudományi munkák közül:

I. *Horváth Mihály*: Magyarország története. IV—VI.

II. *Nagy Iván*: Magyarország családai. IX—XVI.

1863/8-ban. Természettudományi munkák közül:

I. *Frivaldszky Imre*: Jellemző adatok Magyarország faunájához. 1865.

II. *Hunfalvy János*: A m. birodalom természetrajzi leírása. Három köt. 1863—65.

1864/9-ben megjelent *Mathematikai* munkák közül:

I. *Kruspér István*: Földmértan. 1869.

II. *Pécs Antal*: Az érczek előkészítésének elvei és gyakorlati szabályai. 1869.

1865/70-ben megjelent *Philosophiai* munkák közül:

I. *Lubrich Ágost*: Neveléstudomány. 1868.

II. *Domanovszky Endre*: A bölcészet története. I. 1870.

1866/71. Társadalomtudományi munkák közül:

I. *Wenzel Gusztáv*: Egyetemes európai jogtörténet. 1869.

1. *Keleti Károly*: Hazánk és Népe. 1867.

II. *Hajnik Imre*: M. alkotmány- és jogtörténet. 1870.

1867/72. Nyelvtudomány és Szépirodalom köréből:

I. *Hunfalvy Pál*: A kondai vogul nyelv. 1872.

II. *Szász Károly*: A nibelungok. 1869.

1867/72-ben megjelent Széptudományi munkák közül:

I. *Arany János*: Összes költeményei. 1867.

II. *Gyulai Pál*: Költeményei. 1870.

1868/73-ban megjelent Történettudományi munkák közül:

I. *Horváth Mihály*: Magyarország története. Új dolgozat.

II. *Szabó Károly*: A vezérek kora. 1873.

1869/74-ben megjelent Természettudományi munkák közül:

I. *Fodor József*: Közegészségügy Angolországban. 1873.

II. *Hunfalvy János*: Ég és Föld.

1870/5-ben megjelent *Mathematikai* munkák közül:

I. *Schenzl Guidó*: A meteorológiai intézet évkönyvei.

II. *Stahlberger Emil*: Az árapály a fiumei öbölben. 1874.

1871/6-ban megjelent *Philosophiai* munkák közül:

I. Nagy jutalomra érdemes nem találtatott.

II. *Domanovszky Endre*: A bölcészet története. II. 1875.

1872/7. Társadalomtudományi munkák közül:

I. *Kautz Gyula*: A politikai tudományok kézikönyve. 1877.

1. *Ápáthy István*: A kereskedelmi jog. 1876.

II. *Hajnik Imre*: Európai egyetemes jogtörténet. I. 1872.

1873/8-ban megjelent Nyelvtudományi munkák közül:

I. *Budenz J.*: Magyar-ugor összehasonlító szótár 1873—78.

II. *Ballagi Mór*: A m. nyelv teljes szótára. 1873.

1873/9-ben megjelent Széptudományi munkák közül:

I. *Arany János*: Toldi Szerelme. 1879.

II. *Toldy Ferencz*: A m. költészet kézikönyve. 1878.

1874/80-ban megjelent Történettudományi munkák közül:

I. *Puuler Gyula*: Wesselényi Ferencz és társainak össze-

1. esküvése. 1876.

II. *Pesty Frigyes*: A régi eltűnt m. vármegyék. 1880.

II. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. 1875—80.

1875/81-ben megjelent Természettudományi munkák közül:

- I. *Mihalkovics Géza*: Az agy fejlődése 1877.
- II. *Kerpely Antal*: Magyarország vaskövei és vasterményei. 1876/82-ben megjelent Matematikai munkák közül:
- I. *Hunyady Jenő*: A kupszeleten fekvő hat pont feltételi egyenletének különböző alakjairól. 1877.
- II. *Fröhlich Izor*: Az elhajlított fény intenzitásának vizsgálata. 1882.
- 1877/83-ban megjelent Philosophiai munkák közül:
- I. *Felméri Lajos*: Az iskolázás jelene Angolországban.
- II. *Alexander Bernát*: Kant élete. I.
- 1878/84. Társadalomtudományi munkák közül:
- I. *Lukács Béla*: Államháztartás és adózás Angol- és Franciaországban. 1884.
- I. *Schnierer Aladár*: Büntettek és vétségek.
- II. *Beöthy Leo*: A társadalmi fejlődés kezdetei. 1882.
- 1879/85-ben megjelent Nyelvtudományi munkák közül:
- I. *Lehr Albert*: Commentár Arany Toldijához. 1882.
- I. *Halász Ignác*: Svéd-lapp nyelv. I. 1885.
- II. *Szinnyei József*: Finn-magyar szótár. 1884.
- 1880/6-ban megjelent Széptudományi munkák közül:
- I. *Lévay József*: Összes költeményei. 1881.
- I. *Szász Károly*: Kisebb költeményei. 1883.
- II. *Szilády Áron*: Régi m. költők tára. IV. 1883.
- 1881/7-ben megjelent Történettudományi munkák közül:
- I. *Fraknói Vilmos*: Pázmány Péter. 1886.
- I. *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódoltság korában. 2. kiadás. 1886.
- II. *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása. 1886.
- 1882/8-ban megjelent Természettudományi munkák közül:
- I. *Högyes Endre*: A veszettség gyógyításáról. 1888.
- II. *Entz Géza*: Tanulmányok a véglények köréből. 1888.

* * *

Hetvenöt év alatt 6-szor nem adhatták ki a nagy jutalmat: 4-szer Philosophiai, 1-szer Társadalomtudományi, 1-szer Matematikai érdemes munka hiányában. Ellenben 13-szor megosztották két egyenlően érdemes munka között

A nagyjutalommal kitüntetett munkák száma 83 és közöttük:

Széptudományi 24. Matematikai 8

Társadalomtudom. . . 18. Nyelvtudományi 6

Történettudományi . . 11 Philosophiai 4

Természettudományi . 9 Mezőgazdasági 3

A megkoszorúzott írók névsora a következők:

* A név után álló egész szám azt jelenti, hogy hányszor nyert osztatlanul nagy jutalmat; a $\frac{1}{2}$ féljutalmat jelez. Ha a név után nincs szám, egyszer nyert jutalmat, és pedig osztatlanul.

Apáthy István $\frac{1}{2}$.	Högyes Endre.	Pethe Ferencz.
Arany János 3.	Hunfalvy Pál.	Pesty Frigyes $\frac{1}{2}$.
Balásházy János 1, $\frac{1}{2}$.	Hunyady Jenő.	Petőfi Sándor.
Balogh Kálmán.	Jászay Pál	Petzval Ottó 1, $\frac{1}{2}$.
Bitnicz Lajos.	Jedlik Ányos I.	Purgstaller József $\frac{1}{2}$.
Böloni Farkas Sándor.	Jósika Miklós.	Salamon Ferencz $\frac{1}{2}$.
Budenz József.	Kautz Gyula $\frac{1}{2}$.	Schenzl Guidő.
Czuczor Gergely.	Kazinczy Ferencz.	Schnierer Aladár $\frac{1}{2}$.
Dósa Elek.	Keleti Károly $\frac{1}{2}$.	Szalay László 3.
B. Eötvös József.	Kisfaludy Károly.	Szász Károly $\frac{1}{2}$.
Fáy András.	Kisfaludy S. 1, $\frac{1}{2}$.	Gr. Széchenyi István.
Fejér György.	Korizmics és társai.	Szlemenics Pál.
Felméri Lajos.	Kövy Sándor.	Szontagh Gusztáv $\frac{1}{2}$.
Fényes Elek 1, $\frac{1}{2}$.	Kresznerics Ferencz.	Tarczay Lajos.
Fodor József.	Kruspér István.	Toldy Ferencz 2.
Fraknói Vilmos $\frac{1}{2}$.	Lehr Albert $\frac{1}{2}$.	Tompa Mihály.
Frivaldszky Imre.	Lévay József $\frac{1}{2}$.	Vállas Antal $\frac{1}{2}$.
Garay János $\frac{1}{2}$.	Lubrich Ágost.	Vályi-Nagy Ferencz.
Győry Sándor $\frac{1}{2}$.	Lukács Béla $\frac{1}{2}$.	Vész János Ármin $\frac{1}{2}$.
Halász Ignác $\frac{1}{2}$.	Mihalkovics Géza.	Virág Benedek.
Horvát Endre.	Mokry Benjamin.	Vörösmarty 2, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$.
Horváth István.	Nagy Károly.	Wenzel Gusztáv $\frac{1}{2}$.
Horváth Mihály 3.	Pauler Gyula $\frac{1}{2}$.	Zsoldos Ignác.

Legtöbbször (négy ízben) Vörösmarty nyert nagyjutalmat ;
három-háromszor Arany János, Horváth Mihály, Szalay László.

A MAGYAR NYELVŐR.

(A m. tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szarvas Gábor. 1872—1889. I—XVIII. kötet. Ára egy évre 5 forint. Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, VI. Bulyovszky-útca 6. sz.)*

E folyóirat a szorosán vett magyar nyelvtudományt műveli. Tárgyai: az élő népnyelv, a történeti nyelv, az irodalmi nyelv s általán az egész nyelvélet vizsgálata; a magyar nyelvtannak részleteiben való kidolgozása, jelesen: megoldatlan vagy hézagos nyelvtani kérdések megállapítása, megfejtetlen szók magyarázata, nyelvtani szakaszok rendszeres tárgyalása; a haladó nyelvtudomány eredményeinek népszerű terjesztése. Működését jellemzi a kettős irányelv. az elméleti nyelvészkedés mellett a gyakorlati cél: az élet nyelvére tisztítólag és fejlesztőleg hatni, a nyelvhasználatot ellenőrizni. Munkásságának főága az adatgyűjtés.

A folyóirat 1872-ben indult meg Szarvas Gábor szerkesztésében s az újabb nyelvtudomány híveinek támogatásával. Első sorban ép a gyakorlati cél hozta létre: védelem a nyelvromlás ellen, a nyelvtisztítás szüksége, a megzavart természetes fejlődés helyreállítása. A másik feladat eleintén csak eszköz volt: tisztázni a nyelvtörvényeket, hogy a fejlesztés biztos alapokon induljon, miután a kárt eddig is ingadozó nyelvtani alap és az önkény okozá. A mint azonban a Nyelvőrnek sikerült elérni azt, hogy a neologismus a jövőre nézve nem terjeszkedhetik s a múlt neologismusait is jelentékenyen megapasztotta: akkor, a magyar nyelv elméleti vizsgálatára fordította főgondját. Az első évtized főleg a nyelvjavításé volt, a második főleg a nyelvvizsgálaté. Különb. a szerkesztő a mai napig ugyanaz maradván, a folyóirat iránya megőrizte egységét s mostanáig a magyar nyelv tanulmányozásának központja, az erők gyűlőhelye s részben iskolája gyanánt szolgál. Munkatársai közt voltak és vannak Arany Jánostól kezdve több régi s majdnem minden újabb nyelvész. egyéb tudományszakok művelői közül is — leginkább műnyelvi közlésekkel — számosan; figyelemre méltó a sok százra menő

* A szövegben előforduló római számok a Nyelvőr illető köteteit jelzik.

gyűjtők buzgósága. kik nyelvészetünknek láthatólag nemzeti érdeket tulajdonítanak. Említett gyakorlati irányával a Nyelvőr az életbe nyúlt s működésének bírálatos természetével és nyelvjavításaival a szakemberek és a közönség körében tartós és heves forrongást idézett elő.

A minden hónap közepén megjelenő 3 íves füzetek tartalma s beosztása a következő: elől néhány értekezés, azután, helyreigazítások és magyarázatok, kérdések és feleletek, nyelvtörténeti adatok, nyelvújítási adatok, ismertetések és bírálatok, vegyesek, végül népnyelv hagyományok. Eddig be van fejezve 18 kötet. A Nyelvőr eddig végzett munkáját a következőkben tekintjük át.

I. A magyar nyelv ismerete. a) Nyelvtan. A hangtant leginkább Simonyi és Balassa művelték. Önálló értekezésekben tárgyalva vannak: alapelvek és vitás kérdések XIII., fonetikai kérdések, — szótágok, szavak, mondatok XV., az ó. ő. ú, ű hangok XIII., hangzó illeszkedések XIV. Balassától rövid és hosszú mássalhangzók, hangátvetés VII. Simonyitól; járulék-mássalhangzók VI., X. Simonyi és Szilasitól; a hosszú é (Szántó K.), a magyar hangzó rendszer labializálódása (Négyesy) XV. felső nyelvállású rövid magánhangzóink eredete (Vasverő) XVII., a liquidák XII. a mássalhangzók dissimilatiója (Kúnos) XI. — *A kiejtéshez* szóltak Szarvas II. és Csapodi X. — *A helyesírás* revisioját. a kiejtés alapján, többször sürgették Szarvas és Simonyi I., II., V. VII., ellenezte az etymologikus elv szempontjából Hunfalvy VII., újabban Balassa szólt a helyesíráshoz és ismertette a fonetikus írást XVII. Egy időben (II. III.) szó volt a *betűjavításról* nevezetesen a kettős betűk egyjegyűvé tételéről is, de a kísérlet abban maradt. Egyéb aprós helyesírási kérdés sokszor merült fel. többek közt az idegen szavak írása és a szünetjelzés. — *Az alaktan* érdekesebb kérdései voltak: a szótövek elmélete Szilasitól XI., a szótők története XVI., névszókul használt igealakok, német szóvégek magyarosítása, ragvesztett határozók és Budenz Ugor alaktanának ismertetése Simonyitól; egyes alakok magyarázata többektől (tom, tod, tok, tott Lehtől, városonki, advák, advajok, végtére stb.) A *szóösszetétel* legkimerítőbben Simonyi tárgyalta IV., kivüle még Volf I, Lőrincz K. II. és Mészáros I. IX. foglalkoztak vele. Az *ikerszók* gyűjtése több éven át folyt. A *szóképzés* körében az élő s elavult képzők kimutatását megindította Budenz I, folytatták Halász VII., X. és Körösi S. XI, XII.; az idegen képzők átvételét VIII. az ál deverbális és denominatív képzéseket s a combináló szóalkotást XXIII. megvizsgálta Simonyi. A képzők egyenként is (pl. a -talan -telen) igen sokszor kerültek tárgyalásra. A *névragozást* egészében Simonyi ismertette XIV. és XV., ugyanő írt névrágjaink elemeiről XVI. Szinnyei a birtokos

személyragozásról XVII. s két névrag eredetéről XVII. Az *ige-
ragozás* főkérdései voltak: a tárgyias és tárgyatlan ragozás (Ihász
II, Lehr, Simonyi III. Csengeri X, XI. Incze Gy., Babics K.
X., legújabban pedig Simonyi és Balassa XVIII); az ikes rago-
zás Szarvas III. Kiss Ign. Pázmány nyelvében II, Kúnos a debr.
nyelvjárásban XI.); a magyar igeidők (Kovács M. X, XI.); a
szenvedő alak (külön Körész, alkalmilag többen). — *Jelentéstani*
cikk igen sok van a Nyelvőrben. Egyes szavak és szópárok
(jön-megy, hoz-visz, vesz stb) felsorolását mellőzve említendőek:
Szilasi: jelentéstani tanulmányok XVI. Szarvas: a nyelvészet
furesaságai XVI, Simonyi: az igemódok alkalmazása, a vissza-
ható ige, Binder: a magyar hasonlítás; rokonértelmű szokat
magyarítottak Simonyi II. Bélteki XV—XVII.: Bánóczi összeállí-
totta a butaság synonymikáját: beszédrész-osztályok: A m. mutató
névmás. a testrészek szerepe nyelvünkben (Szarvas), a helynevek
(Kiss Ign.), a számnevek. a becéző keresztnevek (Szilasi); a
névragok és névutók használata általában is, egyenként is sok-
szor került napirendre. úgyszintén az igekötők használata is. Ide
való még Volf: német-magyar egybevetések XIII., Simonyi: a
kérdő *e*? eredeti jelentése. stb. — A *mondattan* körében
Simonyi az összetett mondatról VI. mondattani változásokról X,
a határozókról XI. az állandó határozókról XVI. a tárgyesetről
XVI. és a visszaható ige tárgyvonzásáról írt tanulmányokat. Sok
hozzászólásra adott okot a *-nek* mondattani értéke. Joannovics II.,
XIII., XIV., Füredi XIII., Kulcsár E. XIV. és Brassai XV. között.
Az ige szereplését a mondatban Balogh P. fejtegeti a mondatképzés
gondolatával: Lehr a határozókról IV, Joannovics a szóegyez-
tetésről III., többen különféle kötőszókról értekeztek. A *szórend*
és a *hangsúly* kérdése Aranyt II., Joannovicsot I., XIII, XVIII.
és Brassait XVIII. aztán Simonyit IX., XII., XIII. és Király Pált
VIII. IX. foglalkoztatta, a négy utóbbit polemiákban.

b) A *szókincsünkre* vonatkozó kutatások jelentékenyen
haladtak. Több szak *műszótára* össze van már állítva, illetőleg
tárgyalva van. Így a bölcséleté, a műszaké, a természettudo-
mányoké, a természetrajzé, az iskoláé, a mesterségeké, a meny-
nyiségtané. A *szófejtések* és *szómagyarázatok* több százra menő
szavunk eredetét mutatták ki, a mint az ugor alapnyelvből ránk
maradtak, vagy nálunk alakultak, vagy valamely szomszéd nép-
től átvettük őket. E fejtegetések gyakran kulturális eredménye-
ket tárnak fel. Legtöbbet e téren Budenz. Simonyi, különösen
pedig Szarvas termeltek (kesztyű, filkó, pipere, trágya stb. szók
eredete.) A magyar tagadó szó eredetét s a föltételezett tagadó
igét Simonyi és Sziniyei nyomozták, Volf pedig a szótárirodal-
mat bírálta. A *szabálytalan* alkotású szók kimutatása és jobbak-
kal pótlása minden füzetben előkerül. A *kölcsönsszók* kimutatása

körül a legteljesebb a szláv kölcsönvételeké. Szarvas lefordította Miklosich művét a magyar nyelvbeli szláv szókrról XI.; ehhez járul Munkácsi X., XIII. és Balassa, valamint több szomagyarázat. Az olasz kölcsönszókát Kőrösi XIII—XVI. foglalta össze: a török kölcsönszókhoz Munkácsi XI. és XIII. szolgáltatott adalékokat: Markovits S. cigányszókát közölt XV. A német kölcsönvételeket eddigelé csak érintették Mihály X. és Szarvas XIV. Az *idegen szavak* kérdését Szarvas és Volf tárgyalta több ízben I., II. Az *idegen hatásokat* a nyelv egészére Simonyi mutatta be XVII. Schuchardt a magyar nyelv román elemeihez járult adatokkal. Steuer pedig oláhos fordulatokat nyomozott a székeleybeszédben XVIII. A *magyar nyelv hatását idegen* nyelvekre szintén firkészte a Nyelvőr: Alexits összeállította XV—XVII. az oláh nyelv s Halász az északi szláv nyelvek magyar elemeit (XVII. és XVIII.) Ugyancsak Halász közölt visszahódított magyar szókát. több oly szót vitatván magyar eredetűnek, melyeket Miklosich szláv kölcsönzésnek tekintett. Szókincsünk idegen elemeinek kimutatása sokáig elfogultsággal találkozott s a Nyelvőrnek többször meg kellett nyugtatnia a hazafias érzelmet, hogy hiszen minden nyelv szókincese keverék.

c) *Phraseologiadul* inkább csak alkalmilag foglalkozott a Nyelvőr. Gyűjtött szólásmódokat, döntött egyes szólásmódok felett nyelvi helyesség, magyarosság vagy idegenszerűség tekintetében és magyarázta sok szólásmód eredetét. E téren Szarvas, Thewrewk, Nagyszigethi teljesítettek legtöbbet. Több új és régebbi író magyarságát és nyelvhasználatát is vizsgálta e tekintetben a Nyelvőr (Pázmány. Matkó, Bethlen G., Faludi, Kármán. Tompa, a Csongor és Tünde. János vitéz, Jókai ördöge, Toldi trilogia.)

d) *A nyelvtörténetre* vonatkoznak: Simonyi tanulmányai: a régi nyelvemlékek olvasásáról VIII. és IX. s a Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságairól IX., Volfnak. Simonyinak és Szarvasnak a nyelvtörténeti szótárt illető közlései. Munkácsiról és Szántótól nyelvemlék-tanulmányok IX., Volftól (Kiktől tanultunk írni és olvasni) és Ásbóthtól a szláv és olasz hatás körül való polemia XIV., XV., Szilytól régi szótárakra vonatkozó közlések. Több nyelvemlék ismertetése is sorra került: Szarvastól a Ferencz-legenda, Budenztól Unitárius írók a XIV. évszázadból I., Tömlőtől a németújvári glosszák XIV. és Jacobitól Komjáthi B. Szent Pál levelei XVIII. — A nyelvészettörténetből egy önálló cikk van. Riedltől: Verseggy mint nyelvész IX.

e) *Az összehasonlító nyelvészetnek* inkább csak eredményeit ismertette a Nyelvőr. Ismertette a nyelvudományi közleményeket (sokszor), a Budenz albumot, az Ugor alaktant, a Magyar-

Ugor szótárt. Történeti és bírálatos áttekintést írt Munkácsi: „Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára XI. és XII.

f) Azonkívül, hogy az évenként összegyűlt *népnyelvi* anyag tanulságait több évben összefoglaltatta a Nyelvőr (Simonyi, Király, Körösi S. által). *egyes nyelvjárások* is részesültek önálló feldolgozásban. Így a moldvai csángók nyelvjárását ismertette Szarvas III., majd Munkácsi IX. és X., a szlavóniai Szarvas V., az őrségit Kőnyye VII., a göcsejít Kardos XIII., XIV., a rábaközt Halász János XIII., a halasit Korda XV., a szegedit Négyesy XV., a felsőbácskai Balassa XII., a debreczenit Kúnos IX., a mezőtúrit Mészáros István VIII., a gömörít Albert János XVIII. Vázlatosan ismertették még: Simonyi a pécskai nyelvjárást. Fülep a szatmárvárosit, Guttenberg a debreczenit, Kúnos kisebb erdélyi nyelvjárásokat, Scheiber az esztergomit, Szántó a kecskeméti, Balassa a szeremeleit, Zolnai az egrit és a tiszecslárit, Kalmár a szolnok-dobokait. — Az *általános dialektologia* köréből említendő Lundell skandináv filologus értekezése Balassa fordításában: a nyelvjárások tanulmányozásáról XIV.; Balassa írt a népnyelv hagyományok feljegyzéséről XIV. s nyelvjárásaink ügyéről. — Népnyelvi tárgyuak még Kúnos népetymológiái cikkei XI—XIV., ugyan ő közli Müller Miksa egy levelét a népnyelvről XI. Részben idevaló Kardostól: Régi nyelv, népnyelv. irodalmi nyelv. XIV.

Azonban a Nyelvőr nemcsak önálló értekezésekben nyilatkozik a nyelvi kérdésekről. A „helyreigazítások és magyarázatok“ apró cikkekéi évenként mintegy félszáz részletkérdést intéznek el. Különösen téves vagy hézagos adatok és magyarázatok megigazításával és pótlásával foglalkozik e rovat; szók és kifejezések magyarázatát vagy helyességét szellőzteti, de gyakran általános nyelvi szabályokat is formuláz. (Érdekes pl. a „Szállok az úrnak“ kifejezés vitája Nagyszigethi, Szvorényi. egy névtelen és Szarvas közt a XVIII. kötetben.)

II. A *nyelvhasználat ellenőrzése*. E tekintetben főleg az irodalmi nyelvet foglalkozik a Nyelvőr. Célja a köznyelv szókincsének és phraseológiájának megtisztítása a helytelen alkotású szavaktól s idegenszerű kifejezésektől, a kiirtottak pótlása részint a meglevő nyelvkincsből, részint törvényes új képzésekkel. Kimutatja a nyelvi visszaélések minden nemét, a rossz alkotású szavakat és barbarismusokat egyenként s gondoskodik pótlásukról. A szótár és stilisztika revisióját gyakorolja, az irodalmi termékek, tudományos és szakművek, tankönyvek, hírlapok, színház, hivatalos iratok, tanácskozások nyelvének folytonos bírlatásával is. üldözve a rossz szavakat, rossz képzőket és germanismusokat. A Nyelvőr ebbeli működése egyszersmind a nyelvújítás bírlata, mely mozgalom igen sok helyes mellett sok helytelen is alkotott s a

Nyelvőr nézete szerint romlást oltott nyelvünkbe. Az önkényes szógyártás különösen a 30-as és 40-es években fajult el, az idegenszerűségek pedig folyton nyomódnak nyelvünkbe. A Nyelvőr ezek ellen élénken s gyakran gúnyosan küzd; a nyelvújítást nagyrészen elítéli. Minthogy a nyelvújítás csak egy emberiyommal előbb élvezte a diadal örömét, régi hívei nagy hévvel keltek védelmére, ú. m. Fogarasi, Toldy, Ballagi. Másrészt az újítások tiszteletében fölnevelkedett közönség is, valamint a szépírodalom, igen megoszlott a Nyelvőr törekvéseivel szemben. A Nyelvőr részéről a harcokat Szarvas, Volf és Simonyi vívták. E polemikus czikkek közül fontosabbak Szarvastól: A nyelvújítás apologiája (Fogarasi és Toldy ellen) IV., „A m. nyelv szótára“ VII., Neologiai kurjantások, Ballagi Mór és a magyar nyelv. Értsük meg egymást, A pótolhatatlanok: Volftól: Toldy F. felolvasása, Imre S. akad. értekezése. — A nyelvújítást különösen tárgyaló értekezések Barczafalvi, Kazinczy, Verseghy, Helmecezy, Bugát szóalkotásaival s egyes képzők történetével (-da, -de) foglalkoztak. A nyelvi helyességet s a nyelvjavítást általában is sok cikk tárgyalja, de kivált adott esetekről fölőtte nagy számmal fordulnak elő helyeslő vagy helytelenítő nyilatkozatok. E téren a szerkesztő maradt mindvégig a legbuzgóbb s a „Kérdések és feleletek“ című rovat legtöbbször a helyesség szempontjából dönt a közönség részéről beérkezett egyes gyakorlati kérdésekben.

A Nyelvőr legújabbban formulázott álláspontja a neologismusokkal szemben ez: A nyelvújításnak csak hibás alkotásait kárhoktatja. A helytelen alkotásokat jobb íróink is kerülik már, csak néhány szó az (pl. elnök, titkár, eszme, jellem), a minek megtartását védik. Minthogy e szók annyira el vannak fogadva, hogy immár kiirthatatlanok: a nyelvészek nem küzdenek ellenök többé. Igazolni ezeket sem lehet, mert akkor fel lenne szabadítva a nyelvrontás, de tűrni fogják. Egyességet ajánl a Nyelvőr a szépíróknak ily módon: jövőre óvakodjék mindenki új neologismusok behozatalától; a múlt neologismusai közül pedig megtartható az, melyre nézve a nyelvérzéknek semmi tudomása nincs, vagy homályos sejtelmek vannak, mert az ilyenek alkotását nem érezvén, nem vesztegetődik meg, hogy képükre hasonlókat alkosson; ezek olyan számba mennek mint az idegen szók: de csak akkor tartandó meg az ily szó, a) ha az irodalom közszava, b) ha valóban hízagpótló s olyan fogalmat jelöl, melyre eddig nyelvünkben alkalmas szó nincsen. A megtartandókat jegyzékbe kell foglalni s nyilvántartani. Pótolhatatlannak azonban ezeket sem ismeri el, csak kiirthatatlannak, mert a nyelv tőkéletes hangszer s kezünk hibája, nem a hegedünké, ha csikorog.

III. Adatgyűjtés. A népnyelv hagyományok rovata egyik legfontosabb része a Nyelvőrnek. Itt halmozzák fel gyűjtői az az élő népnyelv anyagát az egész nyelvterületről, alakilag is hű közlésekben (a tájéjtés pontos feltüntetésével). A Nyelvőr ebbeli munkásságának értékére nézve legkisebb a véleménykülönbség. A tizennyolcz eddigi kötetben összehordott népnyelvi anyag terjedelme megüti a 140 ívet, nemeit pedig a következő sorozat tünteti fel: népdalok, románczok és balladák, katonadalok, gúnydalok és gúnyversek, tréfás dalok és versek, misztériumok, mondák, regék, mesék, állatmesék, bolondmesék, találós mesék, csali mesék, elbeszélések, történetké: gyermekversek és mondókák, gyermekjátékok: lakodalmi, névnap, ünnepi és egyéb alkalmi köszöntők, meghívók, rigmusok és mondókák: sirató éneklések, sirversek: pohárköszöntések, táncszók, tréfás mondókák, tréfás kérdések és ráfogások, gyors mondókák, szóhablatok, szójátékok; babonák, álomfejtések, varázsigék és ráolvasások, kiolvasó versek; — nyelvsajátságok: szólásmódok, hasonlatok, közmondások, párbeszédek, magánbeszédek, levelek, átkozódások, káromkodások, állatbeszélgetések, hangutánzó szólásmódok, tahó furcsaságok; tájszók, gyermekszók, személynevek, gúny- és ragadványnevek, állat-, növény-, étel-, ruhanévek, helynevek, bányanevek, állathívó és állathajtó szók, mesterműszók, gazdasági műszók, állatok párosodása, orvosi kifejezések, népbotanika, népetymologia, synonymák (hülyeség, pülínka, ittasság), ikerszók.

A jelentékenyebb tájszólások már be vannak mutatva. Eddig a magyar nyelv következő vidékeiről érkeztek be népnyelvi adatok: Dunántúl: Esztergom, Fehér, Győr, Komárom, Mo-ony (kevés), Sopron, Vas, Veszprém, Baranya, Tolna, Somogy, Zala-vármegyéből és Szlavóniából, ezek közt a Balatonmellék, Rábaköz, Rábavidék, Drávamellék külön is, mint önálló nyelvjárás-területek: Göcsej, Őrség, Ormányság, Szlavónia; Dunáninnen: Pozsony, Nyitra (kevés), Zólyom (kevés), Túróc (kevés), Pest, Bácsmegyéből (ezek közt Csallóköz és Mátyusföld), a palóc-vidékről: Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Borsod, Hevesmegyéből; a Tiszavidéken: Mármaros, Bereg, Ugocsa, Zemplén, Sáros, Abauj, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Hajdú, Bihar, Já-z-Nagy-kun-Szolnok, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Torontál és Krassó (kevés) megyéből; Erdélyben, székelység: Csík, Háromszék, Udvarhely, Küküllő, Maros-Torda-megyéből, a Barcaságból és hétfalusi csángóságból; Erdély egyéb vidékein: Kolozs, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyéből, kevés Hunyad, Alsó Fehér és Besztercze megyéből: végre a moldvai csángóságból. Az arány igen különböző. Általán kevés anyag gyűlt még be az erdélyrészi nemszékely magyarság és a bukovinai csángók köréből, Arad, Csanád, Torontál, Komárom és Mosonmegyéből: épen semmi a nem említett megyéből.

A *nyelvtörténeti anyag* egybehordása szűkebb keretekben mozgott, mert a nyelvtörténeti szótár is osztozott e munkában. Közölve vannak szók, szólások, közmondások s egyéb nyelvsajátságok egyes codexekből, a Lexicon Budense-ből, egyes írókból, továbbá Bercesényi Miklós, Bessenyei. Bethlen G., Bethlen M., Canisius-Vásárhelyi, Comaromi, Czeglédi István. Dávid I., Decsi J., Dugonics, Édes G., Eszterházy M., Faludi, Illei J., Hosvai, Káldi, Kemény János. Melótai Nyilas, Mikes, Miskolczy G., Pápai Páriz, Pázmány. Pesti G., Pósbázi. Rádai P., Rozsnyay D., Szenczi M. Alb., Szerémi Gy. és Veres-marti irataiból s egyéb régi magyar (orvosi, szakács) könyvek-ből szótárakból, kéziratokból, török-magyar történeti emlékekből. okiratokból; vannak még közölve számadások, lajstromok jegyzőkönyvek, czéhszabályok, recipe, népdalok, technologiai szavak, asszonycsúfoló szövegek, lakodalmi bucsúztató, babonaságok stb.

A Nyelvőr gyűjt *nyelvújítási adatokat* is. Barczafalvi újításait gyűjtötte Simonyi I., III. életben maradt szavait Lukács Lőrincz XI.: Kazinczy újításait felsorolta Halász Ignác III. s idegenszerűségeit Radó Antal XII., Sándor István életben maradt szavait Simonyi III. és N(agyszigethi) K. XV., Döbrentei szavait Halász XI., Thewrewk József és Huszthy Pál néhány szavát Thewrewk Emil X., Bugát Pál megélt szavait Lukács Lőrincz. Egyéb közlések: Helmeczi M. följegyzései XI., Huszthy K. szóajánlatai s egy társaságnak rájuk tett megjegyzései XI., Schedel: A haranják, Bárány P. lélektani műszavai, Kovács M. (1807) chemiájának műszavai, Fogarasi Diák-magyar műszókönyve, Dugonics: A tudákosság könyvei, Pethe: Mathesis. A *da de* képző. a *tény* és más szók s képzők eredete.*

* A m. tud. Akadémia, 1872-től 1889-ig bezárólag, a Magyar Nyelvőr támogatására összesen 26.500 frtot fordított.

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR.

A Nyelvtörténeti Szótár, mint neve is mondja, nyelvünknek történetét kívánja föltüntetni, a mennyiben szótári alakban lehetséges, vagyis a mennyiben a szók történetében tükröződik. Célja, hogy a lehető leghívebben megállapítsa szavainknak hangalakját, képzését, jelentését, használatát, a hogy mindez nyelvemlékeinkben mutatkozik.

Szótárunk e tekintetben nem a legelső kísérlet. A szók története iránt némi érdeklődést már régi szótáriróink is mutatnak. Molnár Albert fölvett szótára mellé egy függeléket, melyben össze vannak állítva a közigazgatás, törvénykezés, hadügy régi szavai (*Difficiles aliquot et insolentiores voces. quae in priscorum Ungariae regum decretis et in Jure Ungarico Stephani Verböcij passim occurrunt. cum notatione Ioannis Sambuci Tirnaviensis*). Jobbára a középkori latinság szavaiból áll ez a jegyzék, de van benne sok magyar szó is. Ott látjuk pl. a régi halász-szók egy részét: *gyalmostó, marotva, rekecz, thanya, weycz*. A szótárba magába is sok olyan szót fölvett, mely akkor már nem igen volt használatban. — *Pápai Páriz Ferencz* is fölvett egyes avult szókat ezzel a megjegyzéssel: „*antiqu.*“ azaz *antique*. Például: „*ara*: nurus, *antiqu.*“ és a latin részben: „nurus: *menyem, menyed, antique aram.*“ A latin *en* szócskát így fordítja: „*ihon, né, imhol, nesze, antique me, mesze*“. Így pl. még: „*Iker, antiqu.* kettős gyermek, gemelli. *gemini*“. Erre a szóra csakugyan nincs egyéb adatunk néhány régi okiratbeli helynévnel: „*gemina frutex ikir*“ 1086. stb. (Lehetséges, hogy a mai népnyelv nem is ismeri a szót, s csak az irodalomban keltették új életre).

Tudjuk azonban, hogy a nyelvtörténeti érdeklődést csak Révai korszakos működése tette élénkebbé és tartóssá. S eddigi nyelvtörténeti szótáraink közül legértelmesebb s legbecsebb Kresznerics Ferenczé: „Magyar Szótár Gyökérrenddel és Deákozattal“. Kresznerics hosszas készüllet után 1808-ban fogott hozzá szótára kidolgozásához, mely két jókora kötetben 1831—32-ben látott napvilágot. Érdekes olvasnunk, hogyan okolja ő meg, hogy forrásokul főleg a régieket hasz-

nálta: „Ezt a jól beszéllett régiekre való visszatekintést a magyar annál örömösebb teszi és veszi, mennél szentebb nála mindaz, a mi régi — *et quae Libitina sacravit*. Régi vitézsége, régi szabadsága, régi hazája, régi törvénye, régi ősei, régi szokásai, régi szavai. Nem büszke-e nyelvén forgatni azon szokat, melyekkel Pázmány mennydörgött, Zrinyi enyelgett, Eszterházi Tamás vetélkedett, Prágai oktatott. Faludi bájos munkáiban fölhordott“. — Azt is érdemes itt idéznünk, miért tartotta szükségesnek Kresznerics a pontosan idéző nyelvtörténeti szótárt: „Vannak — úgymond — kik minden szót, a mit anyai téjjel nem szoptak, vagy a mit gyermekkorokban dajkájuktól nem hallottak, megvetnek, s azt mondják, hogy szokatlan, új szó, most koholták, és a ki így beszél nem igaz magyar. Újító, korcsos. Ezen tekintetből minden szó mellé hozzá tettem a bém bizonyítását, ki élt már azon szóval, és — a menyire utánna nyomozni lehetett — legelőször. Ezen kötelességgel irgalmatlan nagy munkát vállaltam ugyan föl, de szükségest, mert mindaddig csak tapogatni fogunk a sötéttségben és a bizonytalanság szelétől hányattatni, vagy a képzelődés tágas mezein nyargalódzni, míg így megerősítve elő nem terjeszszük szavainkat, legalább azokat, melyek kétséget szenvedhetnének“. — Kresznerics nagy munkát végzett, számos nyelvemléket kivonatolt: „Rövideden és csomónként említve ezek voltak a kútforrásaim: a régi királyaink levelei, a régibb történetiróink, a régi kéziratok, a fönn-forgó közmondásaink, a nyomtatott régibb könyveink“. Pontosan, lapszám kitételével idézi forrásait, hogy az olvasó fölkereshesse és láthassa az idézett helyen egész összefüggésében a kifejezést, „mert a szó értelmét a beszédébéli összefüggése világosítja ki leginkább. Ezen okból följegyeztem én nemcsak a munkát, hanem a paginát is, de az egész contextusát nem tehettem oda, mert így a munkám két akkora is lett volna“. Az utóbbi hiány csakugyan sok hibát szült a különben annyira lelkiismeretes Kresznerics munkájában. Minthogy pusztán, magában jegyezte ki a szót, gyakran a jelentést csak később emlékezetből, s azért néha hibásan tette hozzá, sőt itt-ott két egyhangzású szót tévedésből egynek vett. Pl. „*fraska* (Telegdi: Felelet 116): *jentatio, jentaculum*“; úgy látszik, a *früstök* csegett fülében, holott a szóban forgó szó a. m. *nugae, ineptiae; possen, narrenpossen*. A *karapolás*-t egynek vette a kerepöléssel, kelepeléssel. Monoszlai egy helye alapján, holott más forrásokból kitűnik, hogy locsolást, meghintezést jelent (a hibás jelentést Czuczor-Fogarasi is átvették). A *czucza* szót „*amasia*“ jelentéssel idézi Kr. Baróti Szabó Dávid után, s mellette Gyöngyösinek olyan helyét említi, melyen *czuczu* a. m. *csucsá, szúcza*, vagyis lándsa.

Kresznericsével egy időben készült s nyomban utána megjelent Kassai József „Származtató s Gyökeresző Magyar-Diák Szókönyv“-e, mely a régi nyelvkincsből szintén igen sokat fölvelt, melyet azonban főleg a népnyelvből közvetlenül merített számtalan tájszava tesz nagybecsűvé.

Már ezen első nyelvtörténeti szótár-kísérletek iránt élénken érdeklődött ifjú Akadémiánk, a mennyiben elismerése jeléül Kresznericset tiszteleti, Kassait levelező tagjának választotta. sőt Kresznericsnek 1832-ről a nagyjutalmat is odaitélte. Egyúttal mindjárt a harminczas években Döbrentei Gábor szerkesztése alatt megindított Régi Magyar Nyelvemlékek négy kötetéhez becses jegyzékeket készíttetett az illető codexek elavult kifejezéseiről. Az ötvenes években Toldy Ferencz tartotta ébren a nyelvtörténet iránti érdeket s kiadta a nyelvemlékek közül a Nádor codexet s a Debreczeni legendás könyvet szó-jegyzékekkel is ellátta.

Ugyanakkor foglalkozott Mátyás Flórián is nyelvtörténeti tanulmányokkal, s ezeknek legbecsesebb eredménye az ő Magyar Nyelvtörténeti Szótára volt. Mátyás ezzel egymaga olyan munkát vállalt s győzött, mely több embert, ha válllatva működnek is kemény próbára tesz. Ő egymaga kivonatolta irodalmunknak összes jelentékeny termékeit, anyagát rendezte s a szerkesztésnek is jó részével megbirkózott. Végtelen kár volt nyelvtudományunk fejlődésére, hogy mostoha viszonyok meghiúsították Mátyás törekvéseit. 1864-ben előfizetést hirdetett szótárára, melyet tíz 10-íves füzetre tervezett 1—1 forintjával, s a lesújtó eredmény az volt, hogy huszonkét aláíró jelentkezett. De a szerző még nem akart lemondani minden reményről, s midőn Akadémiánk Toldy Ferencz indítványára elhatározta, hogy vállalatát évi 500 forinttal támogatja, 1867-ben újra előfizetést hirdetett munkájára. „Akadémiánk irányadó körei” — így szóló fölhívásában — jó ideje, hogy nem osztják azon kezdetben uralkodott nézetet, mely szerint a mai nyelvanyag pusztá elemzése, a meglevő szólásmódokból elvont analogia, szóval egyéni felfogás és bölcsélet a szók helyes értelmezését s mondatbeli használatát megállapíthatná. Általában elfogadott elv, hogy nyelvtörténeti alap nélkül ingatag minden elmélet, hogy a jelen nyelvfolyma menete csak teljesen ismert múltja nyomán szabályozható“. Az előrajz szerint szótárának tartalma: „az összes nyelvanyag ősidőktől a XVIII. századig; egyes szók hangzata, értelménye és mondatbeli használata idézetekkel bizonyíttatik; ezek eredeti okmányok és nyomott okmánytárakból, írott és nyomott nyelvemlékekből merítvék. — Azonban az Akadémia segítségével mellett sem volt lehetséges a munka kiadását befejezni: a második füzetből már csak 50 példány kelt el, s a szomorú

eredmény végleg elkedvetlenítette a buzgó és avatott szerkesztőt. Az Akadémia bizonyára megmentette volna a vállalatot, ha akkori szegényes költségvetése nem tette volna lehetetlenné.

A háttanas évek végén s a hetvenesek elején nagy élénkség mutatkozott a magyar nyelvtudomány terén, egyrészt az összehasonlító nyelvészet föllendülése, másrészt a Magyar Nyelvőr megindulása folytán. Az előbbennek legtevékenyebb képviselője Budenz József s az utóbbinak szerkesztője, Szarvas Gábor világosan látták a biztos nyelvtörténeti alap szükségét, a melyre kell támaszkodnia minden nyelvészkedésnek, ha azt nem akarja, hogy összes alkotásait kártyavárak gyanánt fölforgassa egy-egy új tény, mely elkésve jut tudomásra a nyelvésznek. Újra fölkarolták tehát a nyelvtörténeti szótár ügyét s legközelebbi társaikkal szövetkezve fölhívást bocsátottak ki, hogy több dolgozó társat nyerjenek s hogy így vállvetve annál biztossabban s teljesebben megalkothassák e valóban nemzeti érdekű vállalatot.

Tizenhetedik éve immár, hogy a Magyar Nyelvtörténeti Szótár érdekében kibocsátották föhívásukat. Fölhítták a magyar nyelv munkásait és barátait, működjenek közre, hogy összegyűjthessük régi íróink szókincsét és szólásait, hogy így a valóságos történelmi fejlődést, magukat a nyelvnek megállapítható tényeit ismerve foglalkozhassunk nyelvünkkel, magyarázhassuk szerkezetét, szabályozhassuk használatát. A fölhívást magánemberek bocsátották ki, a vállalkozók semmi fizetésre és csekély dicsőségre számíthattak, csakis a tudományos vagy hazafias érdek vezethette őket: mégis már egy hónap múlva 18, öt hónap múlva 45 régi munkáról adhattunk számot, melyekre földolgozó jelentkezett. De a vállalat megindítóí avval a biztos hittel fogtak a munkához, hogy illetékes oldalról hathatós támogatásban fognak részesülni. S valóban, vállalatukat nemsokára a Magy. Tud. Akadémia vette pártfogása alá, szerkesztőséget, illetőleg fölügyelő bizottságot nevezett ki Szarvas Gábor, Budenz József és Szilády Áron személyében, s a dolgozótársaknak illő tiszteletdíjat biztosított. Mire azonban a vállalat még egy évvel idősebb lett a munkások száma kettőre olvadt le. Ebben a jelenségben, nem lehet tagadni, volt valami elszomorító, főleg ha az ember összevetette azzal a másik jelenséggel, hogy ugyanabban az időben Angliában, minden anyagi jutalom nélkül, tanárok és más irodalombarátok százával dolgoztak azon, hogy összegyűjtsék a miénkhez képest óriási angol irodalomból az angol nyelv szókincsét, úgy hogy a tömeges részvétel* lehetővé tette, hogy már ma sajtó alatt van a nagy angol szótár, mely mind terjedelmére,

* Körülbelül 1300-an jegyezték ki egyes írók s munkák kifejezéseit, s magában a szerkesztés munkájában is 30 önkéntes segéd vett részt.

mind tudományos becseré nézve fölül fogja mulni mind az eddigi szótárakat, s mely ezentúl a mi szótári törekvéseinknek is mintája és ideálja lesz.

Az adott körülmények között a nagyobb szabású gyűjtés csak öt évig tartott (1873—1878), azóta már csak a föltünőbb hiányok pótlására folyt lassan az anyaggyűjtés, de még ma sem ért egészen véget, mikor a tervezett három kötet közül az egyik teljesen elkészült s a második is megindult már az imént megjelent 11. füzettel. — Az 1878. év végén már néhány százezer beírott lapocska állt rendelkezésre, s e nagyszámú adatoknak kezdőbetűk és szócsaládok szerinti rendezése töltötte be a következő két esztendő (1879—80). A tulajdonképi szerkesztés, a földolgozás munkája 1881-ben indult meg, de csak ezen év végén állapította meg a Nyelvtudományi Bizottság a szerkesztőknek való részletes utasítást. Ezt, illetőleg szótárunk berendezését nem akarjuk e helyen részletesen ismertetni. csak két lényeges dolgot kívánunk kiemelni.

Először is szótárunknak fő jellemvonását, mely eddigi szótárainktól, de a külföldi nagy szótáraktól is megkülönbözteti. A bizottság — kétségkívül, mert helytelenítette azt a subjectiv módszert, melylyel a Czuczor-Fogarasi-féle szótár készült — most a legnagyobb tárgyilagosságot tette a szerkesztésnek legelső kötelességévé. Ez a tárgyilagosság annyira megy, hogy a kifejezésnek még csak értékét, jelentését is lehetőleg nem maguk a szerkesztők határozzák meg, hanem régi szótárainkból veszik át (latinul vagy németül), azután pedig — szintén minden subjectiv magyarázgatás nélkül — egymásután felsorolják a bizonyító adatokat. Tévedne azonban, a ki e jellemzésből akár azt olvasná ki, hogy hát az egész szerkesztői munka a lapocskák gépies lemásolásából áll, akár azt, hogy az olvasó — magyarázatok hiányában — cserben lesz hagyva az egyes kifejezések megértése tekintetében. A szerkesztők dolga először is a használható és valóban tanulságos adatok megválasztása: másodsor az egyes idézeteknek kritikája és ellenőrzése az illető nyelvenlékek segítségével; harmadszor az egyazon szóra vonatkozó adatoknak alak-, jelentés- és mondatbeli szerkesztés szerinti csoportozása. Azonkívül, ha valamely szó vagy jelentés az eddigi szótárakban hiányzik, ezt maguk pótolják, s ha valamely idézetnek hiányos az értelme, ezt egy-két szóval kiegészítik. De a mit így a szerkesztők tesznek hozzá, azt, valahányszor félreértéstől lehet tartani, gondosan szögletes rekeszjelbe teszik, hogy idézeteik minden meghamisítástól meg legyenek óva. Az utóbb említett, bár csekélyeknek látszó eszközök elégségesek arra, hogy a bajosabb esetekben kétségektől s tévedésektől menten maradjon az olvasó.

Azt hiszszük, legcélszerűbb lesz szótárunk berendezését egy-két példában feltüntetni. E végre közlünk itt (kivonatban) egy egész kis szócsaládot, hogy lássuk a cikkek elrendezését.

KASZA (*kassza* Helt: Mes. 198. Helt: Bibl. IV.35): falx, secula C. falx foenaria MA. sense PPB. Com: Vest. 145. Kaszához való: falcarius; kasza formája: falcatus C. Kasza-szabási: falcatus MA. Kaszát fenni: acuo PPB. Éles kaszaval, sarlóval aratnac (Com: Jan. 74). Kezében wagyon egy eles kaza (TelC. 306). Ha az sarlo vagy kaza igen feketedic, hogy vágya az fűnet, esőt jegyez (Cis. G3). Kaza nyelesteol (Radv: Csal. II.59).

[Szólások]. Ollyanoc, mint a szállai kasza, mely mind elől, s mind hátra fog (Helt: Háló. 29). Igen forgattynac a szállai kaszat (Vallást. Ss2). Más nyélbe üti kaszáját (Zvon: Post. I.437. Kr.). Vissza fogja a kaszát revolvit mantellum MA. Űdő-jártában eszekbe vevék a predikátorok, hogy ezen úton, az ő hitelek és tisztek semmi lészen; azért fordíták a kaszát, és lassan-lassan magoknak koporíták a tudományokról-való itéletet (Pázm: LuthV. 252).

boszniai-kasza: Turcius, barbarus ensis Kr. [bosnischer säbel?] (Csúzi: Tromb. 31. 101. Kr.).

farkas-kasza

[Szólások]. Nehezen hihető, hogy (a rácság) a Dunán által-jövéu, maga háza népe népét farkas-kaszára hagyja (RákF: Lev. I.398). Juhaim ne legyenek praedára, és farkas kaszára (GKat: Válts. II.1032). Farkas-kaszára veti, és veszedelembé taszítja (Pázm: Préd. 35). Ne vessen minket ilyen farkas kaszára (Eszth: Lev. 13). Nagyságod által nem jött, hanem csak őket viszszük farkas kaszára (MonOkm. XXIII.198). Többet három-száz-ezer tallérnál, farkas kaszával osztottak (Szeg: Aqu. 47). Ugy wagyon dolga, mint a fábulá mondja a bárányról, mely a szükséges oltalmon kiadott, és a farkas hűségére bízva magát, kaszája alá került (Fal: NU. 260).

hadi-kasza: bellica falx Com: Jan. 149.

Kaszácska: falcula MA. kleine sense PPB.

Kaszál: pratum seco MA. mähnen PPB. Sarjut kaszál: sicilire MA. Myert te kazas vagy, azért te emekem ne kazaly, mygnem megernek (PéldK. 51). Valahol akartuk, Inárcsot, mind [Besnyőt által meg által kaszáltuk, senki sem fejtért sem feketét nem irt érte] [nem törődött vele] (MonTME. I.214). Mas ember retin kezdenec kazalni (Pázm: Fel. 61).

[Szólások]. Itt is amott is sürűen kaszál a halál és némelyeket igen hirtelen ragad ki e világbul (Fal: NE. 48). Nem hitván renden kaszál (Fal: Jegyz.). Ecköppen két-felől kaszszal vala nagy álnoc szándékkal (Helt: Krón. 15). Ez világban oly habokban forgasz, mellyekben halál két-felé kaszál (Thaly: Adal. I.2. TörtT.² III.17). Félre takarván ura ügyét, maga számára kezdé kaszálni (Fal: TE. 633).

lő-kaszál: defalco C. MA. abmähnen, abernten PPB. (Zrínyi. I.165. Mik: TörL. 228).

lőkaszálás: defalcatio MA. das abmähnen PPB.

Kaszálás: foenisecium MA. heuernte PPB. Deréc kaszálás (MA: Bibl. II.189).

Kaszáló: 1) falcator Com: Jan. 74. [máher]. 2) kaszáló rét: pratum Nom. 7. foenilis herba Nom.² 119. Egy igen nagy cséres gazos erdőt kiirtatván, szép kaszálókká tetette vala (Szal: Krón. 238). Kaszáló fűvek (Misk: VKert. 433). Kaszáló rét (Gér: KárCs. IV.303).

Kaszás: foenitex, foeniseca C. foenisector MA. műher PPB. Kaszás emberek: falcarii C. Andreas kazas jobagio [XV. sz.]. Kaszás [vezetéknév XVI. sz.]. Nyr. IX.365). Myert te kazas vagy, azért te ennekem ne kazaly, mygmem meg-eernek (PéldK. 51). A kaszás hevet szenved, tengethessé életét (Kisv: Adag. 346). [Szólások]. Visza szegezet kaszasoc elegen vannak, kie az egygyessegnek keneit kötni nem tudgyac (Mon: Képt. VIII).

három-kaszás: [Orion]. Jól tudja a fiastyúknak a járását, valamint a gönczölszekeérének futását. Merre igyekeznek a háromkaszások., mit jelentnek az est s hajnal csillagzások (Gvad: RP. 43).

A második körülmény, melyet érinteni kívántunk, szótárunk tartalmának időbeli megszorítása.

Szótárunk csak legrégibb nyelvemlékeinkkel kezdi szavaink történetét. s nem megy vissza a történet-előtti időre is. vagyis nem foglalkozik az egyes alapszóknek eredetével. Igaz, hogy valamely nyelvnek teljes tudományos szótárában megkívánhatjuk a szófejtés fölvételét is. De a szerkesztőket visszatartotta ettől már az a meggyőződés is, hogy a szóknak történet-előtti viszontagságait egyáltalán nem lehet oly biztonsággal megállapítani, s azért a szófejtés fölvétele a tisztán nyelvtörténeti szótárnak némileg már jellemét is megváltoztatná. S leginkább minálunk. hol még az összehasonlító szófejtés sem áll — noha fényesek eredményei — azon a biztos alapon. melyre az indogermán nyelveké támaszkodik. abból az egyszerű okból. mert a rokon nyelvek ismerete még nagyon is fogyatékos. Lám pl. a *haj* szóról egész meggyőződéssel kinyomatták volna az eddigi vélelmet. mely szerint eredetileg *sogo*-nak hangzott s egy eredetű a hajnak zürjén-votják *si* és finn *hius* nevével. Csak miután már ki volt nyomva a *haj* szót tárgyaló czikk. tudtuk volna meg imént hazatért nyelvész utazónktól. Munkácsi Bernáttól, hogy a vogulok maiglan *χáj*-nak mondják a haját, tehát majd egészen úgy mint mink, s ez az egy tény megdönti az eddigi föltevést. — Azonfölül nyelvünknek idegen elemei sincsenek még eléggé kimutatva, s hiába sokalták némelyek eddig is e téren való buzgóságunkat. még nagyon sok itt a teendőnk. Leghiányosabb a németből jött szók megállapítása, de sok kívánni való van még a török és szláv elemekre nézve is, melyekkel pedig legtöbbet foglalkoztak. — Egyáltalán: szófejtésünknek termékeny s biztos munkáját csak Nyelvtörténeti Szótárunk és új Tájszótárunk elkészülte után remélhetjük.

A Nyelvtört. Szótár szavaink történetét csakis a nyelvújításig kíséri, s az újabb irodalom szókincsére nem terjeszkedik ki. Ennek a megszorításnak egyik oka az a nyelvújítás-ellenes visszahatás volt, mely nyelvészeink közt épen akkor jelentkezett ismét nagy erővel, mikor szótárunkhoz hozzáfogtak. De e nélkül is teljesen igazolja a követett eljárást viszonyaink

s eszközeink korlátoltsága, melyet már említettem. Ha fölvelték volna újabb irodalmunk rengeteg szókincsét, akkor már más irányban is teljessé kellett volna tenni a szótárt, mert nem lehetett volna kizárni a népnyelv szavait sem, akkor pedig nem tizenöt esztendeig készült volna a munka, hanem talán ötven évig is elvárhattunk volna — a ki megéri. Hogy a magyar nyelv szavainak és szólásainak kincsei teljesen egybe legyenek gyűjtve, három nagy szótárra lesz szükségünk. Első a régi nyelv szótára, azon nyelvén, mely mint irodalmi nyelv is lassan, természetesen fejlődött az élőbeszéd talajából. Második az újabb irodalmi nyelv szótára, mely a nyelvújítástól maig terjedő — egyfelől mesterseges, de másfelől természetes útján is csodás gazdagságú — irodalmi nyelvfejlődést fogja föltüntetni. Harmadik végre az élő népnyelv, a nyelvjárások szótára lesz, szóval egy új, kimerítő tájszótár. Az egész földadatnak — a magyar nyelv teljes, megbízható szótári földolgozásának — ilyen három nagy részre osztása nem csak azért szükséges, hogy egyáltalában győzhessük a munkát s magunk előtt lássuk és használhassuk legalább egy részét már a legközelebbi évek lefolytával. Szükséges e fölosztás azért is, mert a nyelvéletnek fönt elsorolt három oldala valóban különböző jellemvonásokat mutat, s mindegyiknek földolgozása számos külön-külön támadható kíváncsalmas és érdeket köteles ki-
elégíteni.

De a Nyelvtörtén. Szótár a kitűzött határokon belül sem dolgozta föl az egész régi irodalmat, hogy pl. az 1711 előtti 1300 munkából, melyről Szabó Károly ad számot a Régi Magyar Könyvtárban, a forrásjegyzék csak 400-at sorol föl, tehát harmadrészét sem. Azonban — nem is említve, hogy abból az 1300-ból le kellene vonni azt az elég nagyszámu művet, melyből nem maradt ránk egy példa sem! — itt megint teljesen kimentí a Szótárt eszközeink korlátoltsága.

Hazafias tudósainkon van a sor, hogy tegyék közzé mindazt, a minek hijával látják szótárunkat. Legtöbbet várhatunk e tekintetben a magyar történet bűváraitól, mert ők hivatásuknál fogva legtöbbet foglalkoznak régi műveltségünk s régi közigazgatásunk szavaival. Továbbá azon szakembereinktől, természet-tudósoktól, orvosoktól stb., kik szakukba vágó régi irodalmunkat is átkutatják. Végre bizton elvárhatni nyelvészeinktől is, hogy rendszeresen gyűjtik a hiányzó kifejezéseket, sőt hogy üres óráikban elő-elővesznek egyet-egyét az eddig föl nem dolgozott források közül is, és kiböngészik belőle, a mivel kiegészíthetik nemzeti nyelvünk történetét.*

* A m. tud. Akadémia a Nyelvtörténeti Szótár előmunkálataira. szerkesztésére és kiadására 1874-től 1889 végeig, összesen 22,867 frt 63 krt adott ki.

A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

A m. tud. Akadémia statisztikai bizottsága, mely 1860-ban május 7-én Csengeri Antal rt. indítványára állíttatott fel, már kezdetben elhatározta, hogy munkálatait saját közlönyében adja ki, mely „*Statistikai közlemények, a hazai állapotok ismeretének előmozdítására, kiadja a M. Tudományos Akadémia statisztikai bizottmánya*” cím alatt 1861-ben meg is indult. A folyóiratot a bizottság titkára, Hunfalvy János szerkesztette. Az előrajz szerint évenként négy füzetet akartak kiadni 10—10 ív terjedelemben s egy ezer példányban nyomtatva. Nyomtatási költségül 1200 frt. írói díjakra 800 frt szavaztatott meg. Egy füzet ára 1 frt volt. 1861-től 1864-ig 12 füzet 120 ívnyi terjedelemben jelent meg, két-két füzet egy kötetnek jelöltetvén. 1865-ben a folyóirat czíme megváltozott „*Statistikai és nemzetgazdasági Közlemények*”-re s most a szerkesztő, Hunfalvy János neve is kitétetett. 1868-ig megjelent 5 kötet 10 füzetben és 100 ív terjedelemben. Ekkor a folyóirat szerkesztését Keleti Károly vette át, kinek neve alatt jelent meg a 6-ik, 7-ik és 8-ik kötet (1869-től—1871-ig) összesen 60 ív terjedelemben. Mily összeggel segítette a bizottság a vállalatot ez idő-zak alatt, pontosan megállapítani nem lehet. A bizottság az Akadémiától 1865-ben 1,800; 1866-ban 2,000; 1867-től—71-ig (bezárólag) évenként 1,500 frtot kapott, ez összegek java része a nemzetgazdasági folyóirat segélyezésére fordíttatott.

Némi szünet után 1874-ben gr. Lónyai Menyhért elnök kezdeményezésére újból elhatározta a m. tud. Akadémia most már nemzetgazdaságának nevezett bizottsága ily nemzetgazdasági folyóirat kiadását, mely ugyanazon év július elsején következő cím alatt indult meg: „*Nemzetgazdasági Szemle. Havi folyóirat a nemzetgazdaság, pénzügy és statistika köréből. A M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának közreműködésével szerkeszti Halász Imre.*” A vállalat, terv szerint, havonként 5 ívnyi füzetekben jelent volna meg az Athenaeum kiadásában s előfizetési ára egész évre 8 frt lett volna. Kellő pártfogás hiányában azonban a vállalatból csak 6 füzet jelent meg s 1874 végén megszűnt.

1877-ben a bizottság újból megindította folyóiratát „A nemzetgazdaság, pénzügy és statistika körében felmerülő hazai kérdések pártkülönbség nélküli tudományos méltatása, a külföldi eszméáramlat közvetítése és a hazai szakerők csoportosítása végett“ s a vállalat szerkesztésével György Endre előadót bízta meg. évi 800 frt segélyezés mellett. Az új folyóirat ily cím alatt indult meg: „Nemzetgazdasági Szemle. Évnegyedes folyóirat a nemzetgazdaság, pénzügy és statistika köréből. Új folyam. A M. T. Akadémia nemzetgazdasági és statistikai bizottságának meghagyásából szerkeszti György Endre.“ E folyóirathból 1881-ig 20 füzet jelent meg mintegy 220 ív terjedelemben s egy évi előfizetési ára 5 frt volt. 1880. okt. 29-én azonban a bizottság Lónyai Menyhért gróf indítványára elhatározta a folyóirat segélyezésének megszüntetését s a m. tud. Akadémiától különben is támogatott „Budapesti Szemle“ szerkesztőjének 1800 forintot ajánlott fel, hogy e folyóiratban Földes Béla bizottsági jegyző közreműködésével évenként 30 ívnyi nemzetgazdasági dolgozatot közöljön. A „Nemzetgazdasági Szemle“ szerkesztője, György Endre, azonban a segély megvonása után sem szüntette meg folyóiratát, sőt havi folyóirattá változtatta át, mely ezentúl évenként 10 öt—hat íves füzetben jelent meg egész 1886-ig. A bizottság 1885-ben a folyóirat számára ismét 600 frt segélyt szavazott meg s azt a segélyt fentartotta 1886-ban is, a „Budapesti Szemle“ segélyezését 1.800 frtról 1.200 frtra szállítván le. Ez évben György Endre a szerkesztéstől visszalépett s a bizottság a szerkesztéssel dr. Heltai Ferenczet bízta meg, kinek neve alatt jelent meg 1887-ben és 1888-ban a „Nemzetgazdasági Szemle“ XI-ik és XII-ik évfolyama egyenként mintegy 60 ív terjedelemben. A m. t. Akadémia a 60 ív írói tiszteletdíjára évenként 1800 frtot adott segélyképen. A közönség pártolása azonban nem állt arányban az áldozattal, melyet az Akadémia a folyóiratért hozott s a bizottság 1889-ben elhatározta, hogy a „Nemzetgazdasági Szemlét“ évnegyedes folyóirattá alakítja évi 50 íves tartalommal, s az 1800 frt segélyezést 1000 frtra szállítja le. A régi szerkesztő ily körülmények közt nem akarván a folyóirat vezetését továbbra is megtartani, a „Nemzetgazdasági Szemle“ XIII. évfolyamának szerkesztését 1889-ben dr. Jekelfalussy József vette át. Az új szerkesztő nemcsak hogy nem szállította le a vállalatot 50 ívre, s nemcsak hogy nem tette évnegyedes folyóirattá, hanem ellenkezőleg a régi 60 ív helyett 67 ívet adott s minden hónap közepén pontosan egy-egy 5—6 íves füzetet bocsátott közre. A füzetek pontos megjelenésén kívül az új szerkesztő még azzal is közelebb akarta a folyóiratot hozni az élethez és az olvasó közönség kíváncsiához, hogy az aktuális közgazdasági kérdések tudományos, de gyakorlati irányú fejtegetését tette a folyóirat

főfeladatává, tájékoztatni akarván a hazai közönséget mindazon nagyfontosságú közgazdasági kérdésekről, melyek az elméket benn a hazában és külföldön foglalkoztatják. A „Nemzetgazdasági Szemle” új irányát a nagy közönség méltányoló elismerése követte. legalább erre enged következtetni az előfizetők korábban alig remélt emelkedése. A folyóirat sikere arra bírta a nemzetgazdasági és statisztikai bizottságot, hogy az 1000 frt évi segélyt 1800 frtra emelni határozta, végleg biztosítani akarván ezzel az annyira szükséges folyóirat lételét s meg akarván adni a szerkesztőnek a lehetőséget, hogy a folyóirat terjedelmét még 8—10 ívvel bővítse s a nagyobb tanulmányokat kívánó cikkeket a szokottnál magasabb írói tiszteletdíjban részesíthesse. (Az idei I. füzet ismertetését l. alább.)

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetében az első cikk Fenyvessy Adolf „A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület alapításának ötvenedik évfordulóján” című alkalmeszerű közleménye. A takarékpénztár igazgatósága megírta az intézet történetét, s e cikk a munka első fejezete. Széchenyi István nemzeti és közgazdasági reformeszméi Fáy Andrásban élénk visszhangra találtak. Már a *Béltékycz-házban* a hitel egyik erős tényezőjeként a takarékpénztárakat ajánlja. 1839-ben pedig kiadta a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztár tervét. Miután minden előkészület megtörtént, az intézet 1840. jan. 11-én megnyílt a megye házában. hol a hivatal számára egy szoba volt berendezve. A hétnek három napján volt nyitva. Fáy terve szerint egy-egy betét legkisebb összege 20 p. krajczár, legnagyobb pedig 100 p. forint volt. Egy könyvön nem állhatott több 200 frtnál; ennél nagyobb összeg után kamat nem járt.

A második cikk Hunfalvy János rt. emlékezetéről szól, melyet Keleti Károly rt. a m. t. Akadémia 1889. decz. 16-án tartott ülésében olvasott föl. Meleg szavakban emlékezik Hunfalvyról. ki 1820-ban született, s szerény családi körből származva, a tudomány legfénylőbb magaslatára emelkedett: s a ki mint tudós és író, mint hazafi és honpolgár, mint családfő és barát egyaránt jeles, kitűnő férfiú vala. Keleti felsorolja munkáit, melyek elseje az Athenaeumban 1841-ben jelent meg. Hunfalvy a történelmi, statisztikai, nemzetgazdaságtani szakokat jeles művekkel gazdagította; de legértékesebb babérait a földrajz terén nyerte, melyen Ritter hívének vallotta magát.

Ezután következik Imre Sándor „*A középkori magyar irodalom stíljáról*” című értekezésének második közleménye. Értekező azzal kezdi, hogy a stíl nemesebbé, magas előadásra alkalmassá csak szabad gondolkodás és közlekedés által lehet. De ez nem volt meg középkori íróinknál: a tekintély gátolta a gondolkodást; tanulmánytárgy csak a Vulgata és a latin egyházi írók voltak; az első keresztény századok írói kevéssé, a régi classikus írók még kevésbbé. A régi bölcselőkre hivatkoznak, de gyarlón és közhelyeikért; leginkább Seneca és Virgil a kedves íróik. Egy oldalúak: irtóznak minden szabadabb nyilatkozattól, de őszintén megróják saját paptársaikat s másokat is, ha kell. Egy író Dantéból idéz; a nemzeti irodalomból alig, nálunk efféle nincs is. A mieink csak másolók, de azt sokszor ügyesen teszik.

A negyedik cikkben dr. Török Aurél *A mai emberbúvárlatról* értekezik. Az embertant Broca Pál kezdte először művelni 1859-ben. Ez nem a Lavater-féle „physiognomika” vagy a Gall-féle „phrenologia” folytatása. A mai embertan nem foglalkozik az emberi lény végső problémáinak fejtegetésével, hanem azzal, hogy minél megbízhatóbb adatokat gyűjthessen az emberi lénynek külső megjelenéséről, külső életviszonyairól az egész föld kerekén. Szól ezután az emberiség megjelenéséről a földön, mely az úgynevezett negyedik korszakba (quartár szak) esik, az ő eszközeiről, fegyvereiről s a legrégebb temetkezésről, mely nem volt célzatos elhelyezés. Cikkét a tudományos búvárkodás azon eredményével zárja be, melylyel kétségtelenné van téve, hogy az emberiség egészen alulról küzdött föl magát a mai polczra: de ez nem történt egyszerre. Az emberiség csak hosszú évek multán terjedt el lassanként a földgömbön.

Széchy Károly „*Arany Juliskáról*” ír érdekes vonzó jellemzést. Az anyagot Arany János leveleiből és a Juliskára vonatkozó költeményeiből, valamint Juliskának barátnéjához intézett kiadatlan leveleiből meríti.

A következő cikkben Földes Béla „*Szellemi élet és élet-tartam*” címmel statisztikai adatokat közöl arra nézve, hogy a szellemi működés nincs káros hatással a testre és annak egészségére; és hogy a szellemi munkásság nem okoz korai halált, E kérdésnek vizsgálatában a statisztikának rendkívüli nehézségekkel kell megküzdeni; mert a foglalkozást a vele együtt működő tényezők hatásától ritkán lehet elválasztani. A különböző anyagi viszonyok, a műveltség, az erkölcsösebb és mértékletesebb élet mind tekintetbe jönnek.

A szépirodalmi részben a „*Szerelmes levelet hiába ne írj*” című német elbeszélés van befejezve. Ez követi Burns-nek „*A dumfrièsi önkénytesek*” című verse Lévy József fordításában és Gyulai Pál „*Dalaimról*” költeménye.

A nagyobb cikkek sorát Pulszky Ágost tanulmánya zárja, melyet „*Bosznia igazságügye*“ címmel Eichler Ede „Das Justizwesen Bosniens und der Herzegowina“ munkájáról írt. A mű, melyet a közös pénzügyminisztérium adott ki, két részben tárgyalja az igazságügyet. Az I. rész a megszállás előtti időre szorítkozik, a II. pedig a megszállás utánira. A Balkán félszigeten a mohammedán hódítás az ősi aristokrátiákat eltörölte, s az uralma alá került népek társadalmi szervezete teljesen átalakult. Csak Bosznia és Herzegovina képeztek kivételt. E tartományok hűbéri aristokráciája áttért az izlamra s ily módon sikerült megtartani jószágait s megmaradni földesúri jogainak élvezetében, bár csak tényleges szokás alapján. A társadalmi helyzeteknek s a földbirtok rendjének szabálytalan és rendellenes viszonyai idézték elő az agrár kérdést e tartományokban. A porta gyakran megkísérelte ez állapotok megváltoztatását, azonban sikertelenül. A megszállás előtt a kezdeményezett reform-törvényhozás nagy részben papíron maradt, a nép a hagyományos alakokhoz ragaszkodott, és a bíróságok, kik túlnyomólag a régi jogot alkalmazták, a fönnállott tökéletlen rendet még zavartabbá tették. A megszállás után az első feladat a tartományok általános közigazgatási rendezése volt. Az országos kormányzatot három osztályban szervezték: a belügyi, igazságügyi és pénzügyiben. Az igazságügyre vonatkozólag 1879-ben az osztrák katonai büntető törvénykönyv alapján egy bosnyák-herzegovínai büntető-törvénykönyvet alkottak. Polgári törvénykezési rendtartásul addig is, míg a szerzendő tapasztalás alapján végleges megoldás lehetséges, a magyar rendtartás sommás eljárását vették át.

A füzet végén az értesítő, melyben Dóczi „Beszélyek és vázlatok,“ Bobula J. „Magyarország iparügye“, Mocsáry S. „Földünk fémdarázsainak magánrajza“ vannak ismertetve.

* * *

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE januári füzetét Keleti Károly cikke nyitja meg „Elmélkedések“ cím alatt, és mintegy folytatását képezve a tavalyi „Programmvázlatok“-nak, melylyel ugyancsak Keleti az újabb korszakot kezdő folyóirat első számát egy évvel ez előtt megnyitotta. Az idei beköszöntő cikk csak két közgazdasági problémánkra szorítkozik, t. i. a hazai ipar fejlesztésének s a valuta rendezésnek kérdéseire. Értekező az előbbit illetőleg önérettel utal arra, hogy e feladatot régóta legelső közgazdasági feladatunknak tekinti. Ma már a kormány, valamint a társadalom is meg van győződve arról, hogy a kérdés gyakorlati megoldását tovább halasztani nem lehet. Keleti ezuttal a multak tapasztalatain okult tanácsadó szerepét veszi fel és óva int attól, hogy az ipar terén újból egyoldalú-

ságba essünk, hogy megfelelkezve arról, mire és mily mennyiségekre van a hazai fogyasztásnak szüksége: az alapítandó új ipartelepekkel úgy ne járjunk, mint malmainkkal és szeszgyárainkkal jártunk s a hogy cukorgyárainkkal esetleg járhatunk, ha szaporodásuk meghaladná a kellő mértéket. A túltermelés veszélye ellen megóv a meglevő termelésnek s a külföldről fődözött szükségletnek ismerete. Az utóbbiról árúforgalmunk mérlege, az előbbiről iparstatisztikánk ad felvilágosítást. Statisztikánk ezen ágának kiegészítése s egyúttal a lakosság területi megoszlásának feltüntetése lesz a közeledő új népszámlálás fontos feladata. A valuta helyreállításáról szóló pontban végre, a jó valuta hasznának hangsúlyozása után oly szempontra irányozza értekező a közfigyelmet, mely első sorban politikusainkat fogja érdekelni, s ez az önálló államiségünk kifejezésre juttatása a pénzrendszer keretében. — A második értekezés Tisza István tollából folyt és „Néhány szó az 1890. évi költségvetésről“ cím alatt az 1887—90. évi budgeteink tüzetes elemzését adja. Ez azon időszak, mely alatt a magyar állam költségvetéséből kiküszöbölni sikerült a már-már megöröködött deficizet. Szerző cikke végén figyelmeztet arra, hogy a javult helyzettől elragadtatni s költségesebb reformokba bocsátkozni — bármily fontosak legyenek is azok — nagy veszélyt képezne az állam pénzügyeire nézve. A nemzet áldozatait fokozni egyelőre nem tanácsos: takarékság és erőgyűjtés legyenek államháztartásunk jelszavai. — Következik Matlekovics Sándor értekezése „Bismarck herceg közgazdasági nézeteiről.“ Kidomborítja a nagy politikus alakját, mint nemzetgazdát, ki rányomja egyéniségének bélyegét a német birodalom gazdasági irányára, sőt egy egész világrészére is. Három főirányban foglalkozik értekező a kancellár gazdasági politikájával: a munkáskérdés, a vasutak államosítása s a kereskedelmi rendszer szempontjából, kapcsolatba hozva a folyton-folyvást fokozott védvámokat Bismarck azon törekvésével, hogy az indirekt adók előtérbe tolásával szabadabb kezet szerezzen magának az egyes német államokkal szemben. Végül a jövőbe is vet a cikk írója egy pillantást. — Az értekezések sorát Baross Károly élénk, polemikus cikke zárja be „A különbözőzeti ügyletekről.“ A tavalyi X. magyar jogászgyűlés határozata újból szőnyegre hozta ezen tisztán spekulatív természetű ügyletek jogosultságának kérdését; s e gyűlés határozatával és dr. Mandello Károlynak ugyancsak a Nemzetgazdasági Szemlében megjelent cikkével foglalkozik az értekező. Careynek a forgalom és kereskedelem közti különbségre vonatkozó tanára támaszkodva, erős kritikát mond a különbözőzeti ügyleteket védők okoskodásáról s a szabadság elvének kinövéseit látva e szerződésekben, német minta szerint törvényhozási intézkedéseket kíván

ellenük életbe léptetni. — A füzet *második részét* a „*Közgazdasági havi krónika*“ képezi. E rovat, melyet dr. Mandello Károly vezet, hónapról-hónapra és napról napra jegyzi mindazt, a mi iparunk és kereskedelmünk, mezőgazdaságunk, szállítástügyünk és pénzügyeink terén történik s a közérdeklődésre számot tarthat; a hozzáfűzött magyarázó jegyzetekben pedig egyesíti az illető hónap gazdasági eseményeinek kiemelkedő vonásait. A januári füzet a letűnt év utolsó hónapjáról számol be. — Az „*Irodalmi Szemle*“ a füzet *harmadik fejezete*. Feladata egyrészt hazai közgazdasági irodalmunkat tárgyiasan bírálni, másrészt pedig megismertetni közönségünkkel a külföldi irodalmak kiválóbb termékeit, kiterjeszkedvén az idegen nyelvű folyóiratok azon cikkeinek bírálatos ismertetésére, melyek a nálunk is felmerült gyakorlati problémákkal szorosabb kapcsolatban állanak s így hazai szakköreinket is közvetlenül érdeklik. — Elég az előttünk fekvő füzet irodalmi szemléjének tárgyait felsorolni. „A vallás és közoktatási m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett XVIII. jelentését“ tárgyalja Dr. Br. Roszner Ervin. — Grünwald Józsefnek „Az ipartörvény, a miniszteri rendeletekkel és elvi határozatokkal kiegészítve“ cím alatt kiadott kommentárjával foglalkozik Braun Sándor, s ugyancsak tőle ered Névy László „Magyar kereskedelmi levelezőjének“ és Veress Vilmos „Politikai szám-tanának“ bírálatos ismertetése. „A m. kir. postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmáról“ és Neményi A. „Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn“ című művéről névtelen ismertetéseket találunk. Ezek után következik dr. Matlekovics Sándor tollából Neumarck A. „Un centenaire économique 1789—1889,“ továbbá Földes Bélától Crump A. angol író „An investigation into the causes of the great fall in prices, etc.“ feliratú munkáinak ismertetése. Végül a „Külföldi gazdasági folyóiratok szemléjében“ dr. Ráth Zoltán foglalkozik a Schmoller-féle „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“ egyik, Lotz W.-tól irt s monarchiánk valutarendezését tárgyaló cikkével, s a „Journal of the R. Statistical Society“ hasábjain közölt, Longstafftól a társaság ülésén felolvasott értekezéssel, mely az 1891-iki angol népszámlálásra vonatkozólag tesz javaslatokat. — A folyóirat *negyedik része* a „*Statisztikai értesítő*“. Ezuttal dr. Vargha Gyula foglalja el a rovatot „Magyarország és a világ búzatermesztéséről“ szóló, gazdag statisztikai anyagra alapított tanulmányával. Feltüntetve találjuk benne hazánk búzatermesztését az első statisztikai adatok korától (1854.) a legújabb időkig; ki van mutatva a bevetett, illetve learatott terület s a hektáronkénti átlagos termés 1869-től 1888-ig, s ez adatok részletezése

lemegy a megyei kimutatásokig. Az egész világ buzatermesztésének összeállítását is adja a legjobb források nyomán. tüzetes felvilágosítást nyújtva három nagy vetélytársunk — az északamerikai Egyesült Államok, Oroszország és Kelet-India termesztésének menetéről. — A füzet *utolsó része* a „*Könyvszemle*,” mely külön-külön sorolja fel a hazai és külföldi közgazdasági folyóiratok főbbjeinek tartalmát s azután a legújabban megjelent közgazdasági és statisztikai szakmunkákat és forrásműveket. — A 100 lapra terjedő füzet ára 80 kr. Előfizetési ár egész évre 8 frt.

* * *

3. A M. NYELVÖR XIX. kötetének első (januáriusi) füzetében két terjedelmesebb cikk van. Az egyikben *Kicska Emil* a „Hangsúly és Szórend” nehéz kérdését igyekszik tisztázni; a másikkban („Verstani kérdések”) *Négyessy László* azt bizonyítja, hogy versláb és ütem teljesen egy dolog: a ritmusban nincs külön láb- és külön ütem-ízület. hanem vannak egyszerű és összetett taktusok. — A kisebb cikkek legnagyobb része szómagyarázatokkal foglalkozik. *Szinnyi József* a *leány* szó eredetét fűrkészi s kiindulva abból, hogy a nemzetségi elnevezések legtöbbje, mint pl. az *anya*, *apa*, *atya*, *asszony*, *ángy*, *férj*, *fiú*, *gyermek*, *ifju*, *ipa*, *meny*, *napa*, *nő*, *öcs*, *ös*, *rokon*, *vő* a magyar nyelv eredeti szókincséhez tartozik. valószínűnek tartja, hogy a *leány* szó sem idegen eredetű. Szerinte a *leány* régente *lajány*-nak hangzott és *najány* ból fejlődött; ez pedig kicsinyítője a *nő*, *né* szó mélyhangu párjának. a *naja* (femina. uxor) szónak. — *Simonyi Zsigmond* szerint *aréteg* és *rideg* szók eredetileg azonosak a déli szláv (szlovén) *rědek* melléknév hűnnemű alakjával, míg a *ritka* szavunk ugyanazon melléknévnek semleges *rědko* alakjából lett. — *Szarvas Gábor* a vallási versengések világában gyakran használt mondást: a *szófia*-beszédet a görög-latin *sophia* képmásának. a *dib-dáb*-ot (mint már Kassai is) a *dirib-darab* elrövidülésének. az *immel-ámmal* ikerszót a *nyim-mel-nyámmal* azonosnak tartja s a *prézsmítál* (régente *prosmítál*) igét a *prosus mitto* latin kifejezésből vezeti le. — Az erdélyi magyarság nyelvében szokásos *el kell hogy menjek* vagy rövidében *el kell menjek* szerkezetet *Steuer*, *Kászonyi*, *Balassa* és *Szarvas* oláh hatásnak tulajdonítják. *Veress Ignác*czsal szemben. a ki azt eredeti magyar szerkezetnek állítja. — *Szarvas Gábor* megrója a hivatalos-stylusban mindinkább elharapózó *pályázat*-*kiírást* (e. h. pályázat-hirdetés). A füzet végén egy humoros nyílt levél, azután régi botanikai műszók az 1773-ban Kolozsvárt megjelent „Házi különös orvosságok”-ból és végre hat oldal népnyelvhagyomány: szólásmódok, közmondások. hasonlatok

(p. „hárman ülnek egy kanapén, mint Kecskeméten“). babonák, gyermekversikék. tájszók Gömör-, Hont-, Pestmegyéből. a Tisza és a Balaton mellékéről.

* * *

4. „EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.“ A m. tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának és a Budapesti Philologiai Társaság választmányának megbízásából szerkesztik Heinrich Gusztáv és P. Thewrewk Emil. Budapest. 1890. XIV. évfolyam.

E közlőny a M. T. Akadémia megbízásából és (évi 1000 frtnyi) támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. Évenként tíz havi füzetben. minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-jén. összesen legalább 40 ívnyi terjedelemben jelen meg. Előfizetési ára egy egész évre 6 frt., egyes füzet 60 kr. Az előfizetési pénzek a Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samuhoz (I. Vár. úri-utca 39.) küldendőek.

Az idei. *januári* füzet első cikkében (Coniecturae in libros Ciceronis de Finibus) ismerteti és megokolja dr. Némethy Géza azon javításokat, melyeket Cícero említett művének általa rendezett s a „Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Thewrekiana“ című gyűjteményben megjelenendő szövegkiadásában tett. A második cikkben (Egy ismeretlen Homér-fordító) Sebestyén Gyula Simony Imre nagy-pécsi előkiadóknak (ki 1791-ben született és 1851-ben halt meg) csak legújabb napfényre került Homér-fordítását tárgyalja. Simony már 1839-ben (tehát azon évben, midőn Szabó Istvánt, mint ügyes fordítót, Vörösmarty tagságra ajánlotta a m. tudós társaságba) készen volt az Odysszával. 1841-ben az Iliás első felével és 1842-ben a homérosi költemények teljes fordításával; kézirata azonban sok viszontagságos hanyattatás után sohasem látott napvilágot, sőt az Iliás és Odyssza-fordítás első fele jelenleg lappang vagy elveszett, hasonlóképp Simony Lukianos-fordítása. Az enyészettől megmentett, irodalom- és nyelvtörténeti szempontból érdekes fordítást az értekező a Budapesti Philologiai Társaságnak ajándékozta és fölkéri azokat, kik netalán Simony-féle fordítások birtokában vannak, hogy ezeket is a nevezett társasághoz beküldeni szíveskedjenek. A harmadik cikkben Timár Pál Schiller hatalmas Demetrius-töredékét tárgyalja, összevetve a nagy költő tervrajzát a történeti tényekkel és kimutatva, hogy Schillernek mikép sikerült a történeti ellenszenvű csalót rendkívül érdekes és rokonszenvűnkre méltó tragikus hőssé átalakítania E cikket követi Theokritos II. idylljének tartalomában s alakban egyaránt bő fordítása ifj. Reményi Edétől. a fordítónak tájékoztató

bevezetésével, és ifj. Szinnyei Józsefnek személyes érintkezésen alapuló meleg nekrológja Ahlquist Ágostról, a jeles finn nyelvudósról, ki Akadémiánknak is külső tagja volt. — Az irodalmi rovatban ismerteti és méltányolja Kováts S. János Pázmány válogatott beszédeinek Bellaágh Aladár szerkesztette érdemes kiadását; Némethy Géza mutatja be saját Euhemeros kiadását, mely az Akadémia értekezései közt jelent meg. Kapossy E. J. ismerteti Gurlitt Vilmos Pausanias-tanulmányait, melyek a görög írónak sokat vitatott hitelességét bizonyítgatják, és Petz Gedeon Spengler Ferencz tanulmányát a Tétkozló fiú történetét tárgyaló XVI. századi latin és német drámákról, melyeknek jó része nálunk is ismeretes volt s valószínűen az iskolákban elő is adatott. A philologiai tárgyú programm-értekezések közül a füzetben Szvorényi József értékes tanulmánya: „A magyar nép eszejárása és eszmeköre közmondásaiban és egyéb elmeműveiben elétűntetve“. Vajda Károly népszerű dolgozata Marcus Aureliusról, és Kotunovics Sándor értekezése a régi Róma közegészségügyi intézményeiről vannak ismertetve, illetőleg bírálva. A *Vegyesek* rovatában az ókori és modern philologia több újabb terméke vagy tudományos eredménye van bemutatva.

A MAGYAR NEMESSÉG ÉS BIRTOKVISZONYAI A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN.

(Kivonat *Acsády* Ignác lt. 1890. január 13-án tartott felolvasásából.)

Az értekezés a XVI. század első felének nagy történelmi eseményeire s azon vezérlő szerepre utalva, melyet a nemesség a középkori társadalomban játszott. fölveti a kérdést: minő nagy volt a nemesség száma hazánkban? milyen százalékát tehetette az ország egész lakosságának, különösen pedig minő volt anyagi helyzete, vagyonossága? A kérdés tisztázására a jobbágybirtok természetét világítja meg. A jobbágybirtok volt a régi államban a katonai elemek eltartására rendelve. A nemzet azon része, melyre föltétlenül kiterjesztett az általános védkötelezettség, földbirtokban nyerte ellátását, de minthogy katonai hivatása miatt maga csak igen kevésé üzhetett földmívelést, birtokát telkekre osztva jobbágyoknak engedte át, kik készpénzben, termékben, munkában, meghatározott évi bért fizettek neki. E bérjövédlemre volt megélhetése első sorban fektetve. Voltak ugyan magánjóságai, ingó vagyona is, de honvédelmi kötelességeinek megállapításánál első sorban jobbágybirtoka szolgált alapul. E birtok telkekre volt osztva s azon egész jobbágytelek, melynek mívelői bírtak annyi vagyonnal, hogy az államnak is adót fizessenek,

portának neveztetett. Minthogy azonban a porta mellett sok adómentes telek is volt, egy portára átlag négy jobbágy vagy zselércsalád számítandó úgy, hogy egy porta földesura átlag valami húsz embernek a munkájával és fizetésével rendelkezett.

Az értekezés e porták alapján állapítja meg az 1543—53-ki években 37 vármegye, az akkor I. Ferdinánd király alatti magyar államterület legnagyobb része összes birtokosait, jobbágybirtokukkal és a vagyon megosztásával együtt. Először is minden vármegye állapotait külön világítja meg és pedig akként, hogy adja a porták és birtokok számát; azután kimutatja, hogy e portákból mennyi volt királyi, egyházi vagy városi birtok, mennyi maradt a világi birtokosoknak s minő arányban oszlott az meg közöttük. A 37 vármegye állapotainak ezen feltüntetésé után országos áttekintést nyújt s kideríti, hogy a jobbágybirtokból egyházi 12, királyi 7, városi 2, világi, nemesi 79⁰/₁₀ volt. Összeíratott ugyanis a 37 vármegyében 54,041 porta, melyből azonban 2,986¹/₂-nek birtokosa nincs megnevezve. Ezeket leszámítva marad 51,054¹/₂ porta, melyből királyi 3,751¹/₂, városi 1,043¹/₂, egyházi 6,140, összesen 10,935 volt, s így a világi földesurak számára 40,119¹/₂ porta maradt.

Az értekezés azután kimutatja, hogy minden egyes csoportban mennyi volt a valóságban a birtokosok száma. A vármegyék ide vonatkozó tételeinek egyszerű összeadása nem ad országos eredményt, mert sok birtokosnak több vármegyében is volt jószágja. Így királyi birtok 13 vármegyében fordul elő, de birtokosa csak egy volt: a király vagy a korona. A városok tizenhatszor említetnek a birtokosok közt, tényleg azonban csak tizenegynek volt jobbágybirtoka, mert két város két vármegyében fordul elő a birtokosok közt. Legnagyobb jobbágyvagyonra volt a városok közt Kőrmöcznek, mely Barsban és Turócban 204¹/₂, Nagy-Szombatnak, mely Pozsonyban és Nyitrában 133 portával szerepel. Még nagyobb az egyházi birtokosok közt azok száma, kiknek több vármegyében volt jószáguk. Legelől áll az esztergomi érsek tizenegy vármegyében 1667¹/₂ portával úgy, hogy az összes egyházi vagyon 27 % -a az övé volt, míg a 37 vármegyében mint birtokos szereplő 7 püspökre 23, a káptalanokra 25, az apátságokra 4, a prépostságokra 8, a plébánosokra 3, a szerzetesekre 10 % esett.

Az értekezés azután a világi birtokosokra, a nemes földesurakra tér át. Kezükön 40.119¹/₂ porta volt s a 37 vármegyében 2619-szer említettik világi birtokos. Minthogy azonban némelyeknek több vármegyében volt jószágja, tényleg az egész itt felőlelt államterületet tartva szem előtt a nemes földesuri háztartások száma legfőlebb *kétezer* volt, kik körülbelül 1248 családdhoz tartoztak. A valóságos földesuri, jobbágybirtokkal

ellátott osztály egész száma tehát összesen valami 10,000 lélekre mehetett. Ez eredmény megállapítása után az értekezés azt vizsgálja, hogy a jobbágyvagyon az említett 1248 család közt minő arányban oszlott meg. Kimutatja, hogy a családok háromnegyedrésszének 10—10 portája sem volt, s hogy a jobbágyvagyon óriási nagy része néhány család kezén halmozódott fel. Így felsorolt 16 családot, kik a világi jobbágyföld teljes 45%-ának birtokosai voltak. Egyedül a Báthoryak 11%-át bírták az összes jobbágyvagyonnak

A XVI. század Magyarország sociálgazdasági szervezetének ezen feltüntetése után az értekezés ráutal ama bajokra, melyek a birtokos nemesség csekély számából s a vagyon rendkívül aránytalan megosztásából szükségképen be kellett következniök s azon eredményre jut, hogy amaz idők belső vajudásait, valamint a külső catastrophát, mely hazánkat sújtotta, a sociálgazdasági s a reá fektetett honvédelmi-politikai szervezet megromlása a legnagyobb mértékben elősegítette. E szervezet megromlása rontotta meg a Mátyás király korában oly virágzó magyar államot s tette később terméketlenekké az önállósága visszaszerzéséért annyi kitartással és hősiességgel vívott harczokat.

A XIV. SZÁZADI PÁPAI TIZEDJEGYZÉKEK EGYHÁZGEOGRAFIAI JELENTŐSÉGE.

(Kivonat *Ortway Tivadar* lt. 1890. január 13-án tartott felolvasásából.)

Középkori geográfiaunk anyaga manap már annyira tetemes, hogy azzal a *középkori politikai történeti Atlasz* elkészítését megkísérthetnők. De egészen másképp áll a dolog, ha a politikai atlasztól eltekintünk s az *Egyházi Atlaszra* gondolunk. Középkori diplomatariumaink s egyéb történeti forrásműveink ide vonatkozó adatai sokkal csekélyebbek s illetőleg sokkal határozatlanabbak, sem hogy ezek alapján egyházi térképeket készíthetnénk.

Ez okból. tudományos ismereteink gyarapítására rendkívülig becsesek az oly forrásmű adatai, mely egymaga lehetségessé teszi a azt, mit összes történeti és okmánytári forrásműveink együttesen sem tesznek lehetségessé. T. i. a *pápai tizedjegyzékek könyve*, mely legújabbán a magyarországi vaticani bizottság kiadásában ismét, és pedig teljesebben s hűebben mint valaha, napvilágot látott. Ebben épen azok az elemek találhatók, melyek után egyéb forrásainkban hasztalanul kutatunk. t. i. a *plebániák* és a *fűesperességek*, úgy hogy

ekkép azt az alapanyagot kapjuk meg, mely az egyházi atlasz elkészítésének első és legfőbb feltéte.

Áll ez pedig különösen az 1332—37. évi tizedjegyzékekről, vagyis azon plebániái nagy lajstromról, mely Berengari Jakab és Bonofatoi Rajmund pápai collectorok hatéves gyűjtésének eredményeit tünteti fel. A többi tizedjegyzékek csak nagyon szórványosan tartalmaznak egyház-geografiai adatokat, de elvéve olyanokat is, melyeknek a nagy tizedlajstromban nyoma nem maradt, s így mindezen számadási iratok egymás kiegészítésére szolgálnak.

A *főesperességeket* illetőleg, a tizedjegyzékek mindössze 85 archidiaconatust és 4 egyéb kerületet tartalmaznak, míg összes okmányainkban 1350-ig csak 69 van név szerint megemlítve. A tizedjegyzékek főesperességi sorozatát mindössze is csak a *sasvári* és a *sárvári* főesperességekkel kell az okmányokból pótolni, valamint a győri dioecesis főesperességeivel. Minden egyéb főesperesi kerület meg van említve a dézsmajegyzékek könyvében.

Sokkal hiányosabbak azokban az *alesperességek*, melyekből a tizedjegyzékek mindössze csak 37-et említenek s minthogy okmányaink még sokkal meddőbbek, azért reményünk sem lehet e sorozatot kiegészíteni.

A tizedjegyzékekben említett *plebániák* száma igen jelentékeny, több ezerre rúg az. Fájdalom azonban, valamennyit nem értékesíthetjük térképileg, és pedig azért nem, mert vagy $\frac{1}{3}$ -dát nem értelmezhetjük: a nevek annyira el vannak torzítva. De sok hely azóta egészen el is tűnt a föld színéről s oly okmányaink nem maradtak, melyek ide tartó határleírása útbaigazítana. Ennek következménye az, hogy az egyházi atlasz nem nevezhető teljesnek és pedig annál kevésbbé, mivel okmányokkal kimutathatni, hogy a tizedjegyzékekbe nem volt eredetileg minden plebánia felvéve. Sok részük el is veszett vagy kallódik, lappang valahol, például a győri egyházmegye: továbbá a zágrábi egyházmegye plebánia-része; valamint az esztergomi egyházmegye némely vidékének plebánia-lajstroma, így a Csallóköz és a pozsony-hegyentúli járás.

De eltekintve e hézagoktól, ezen a tizedjegyzékek alapján készült egyházi atlasz még mindig annyira teljes és áttekinthető, hogy mindig biztos alapul fog a jövő kutatóknak szolgálni. Különben nem csak az egyházi administratioa vet kellő fényt, hanem a középkori politikai administratio egyik-másik jelenségére is. Tudjuk, hogy a főesperesi kerületek rendszerint politikai közigazgatási kerületeknek felelnek meg s azért a kemeji, segödsi, pankotai, alsó-zepléni stb. főesperességek a régi Kemej, Segösd, Zaránd, Szerencs megyéket tüntetik elénk.

Történet-chronologiai szempontból pedig a tizedjegyzékek

főleg az egyházi schematismusokban fognak nagy javításokat eszközölni. Ezek a schematismusok igen hibásan informálnak az egyes plebániák keletkezése idejéről. A tizedjegyzékekből kétségtelen, hogy egyes plebániák, melyek a schematismusok állítása szerint a XV., XVI., XVII. és XVIII. századokban keletkeztek, már a XIV. század elején is fennállottak.

Általán meglepő, hogy a XIV. században már annyi plebánia volt, hogy a maiakkal is mérközhetnek. de sőt ezeket fölül is múlják. Leggyengébben volt népesítve a *váczi* dioecesis, melynek ma 129 plebániája van, míg a tizedjegyzékekben mindössze csak 24 hely van említve. Kedvezőbb volt a *kalocsa*i egyházmegye hajdani népesedése. A tizedjegyzékek 111 helyet említenek, melyekből azonban 28 a Szerémségre jut, mely ma már az érsekség határain kívül esik. Ezeket a létszámból levonva, a XIV. századi plebániák meglehetősen elérik a maiak létszámát.

Azon az egész területen, mely a XIV. században *Esztergom*hoz tartozott, ma 852 plebánia található, a pápai tizedjegyzékekben azonban csak valami 324. hol azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tizedjegyzékek közlései kimutathatólag hézagok. Hiányzik az egész Csallóköz s a pozsony-hegyentúli járás.

A *nyitrai* egyházmegyének van ma 148 plebániája, a tizedjegyzékekben valami 80 van említve. De annál kedvezőbb a többi egyházmegyékben a népesedési szám, névszerint a *csanádi*, *egri*, *erdélyi*, *veszprémi* és *pécsi* egyházmegyékben, úgy hogy egészben azon eredményre jutunk, hogy a XIV. században az egyházközségi élet hazánkban felette virágzó volt. Igaz, a régi és a mai állapotok összehasonlítása csak külsőleges, numericus, mert nem ismerjük az egyes plebániák lélekszámát a XIV. században, de a külsőleges eredmény is annyira kedvező színben tünteti fel a múltat, hogy azzal. — tekintetbe véve, hogy a tatárjárás vihara egy emberöltőnél alig nagyobb időközök előtt hazánk népességét megtizedelte. — nagyon is meg lehetünk elégedve.

Egyébiránt el nem hallgathatjuk azt, hogy a hajdani egyházközségi népesedés nem merően *statistikai* szempontból ítélendő meg. Régi plebániáink elosztása *orografiai* és *ethnografiai* viszonyokból is megítélendő. Amint az *orografiai* viszonyok hazánk lakosságára általában kihatóak voltak, úgy hatottak azok plebániáink alakulására is. Ezt legalkalmasabban vonalkázott térképek tüntethetnék fel. A mi pedig az *ethnografiai* viszonyok hatását illeti, az leginkább abban szemlélhető, hogy mindazokon a helyeken, melyekre hajdan kún, jász, besenyő elemek kerültek, a plebániák száma nagyon fogyatékosan jelentkezik. E pogány elemek sokáig tartották fenn magukat s akadályozták a plebániák keletkezését. Hasonló tapasztalatot teszünk azokon a helyeken.

hol a XIV. században s előzőleg a keleti vallás hívei telepedtek le tömegesebben, mint Erdélyben s a szomszéd déli megyékben : Krassó, Szörény, Temes, Torontál megyékben.

Az itt kivonatossan ismertett értekezés a „Monumenta Vaticaná”-ban jelenik meg.

A FÖLD VONZÁSA KÜLÖNBÖZŐ ANYAGOKRA.

(A január 20-iki ülésen előadta dr. b. *Eötvös Loránd* r. t.)

Azon tételek között, melyekre Newton az ő gravitáció-elméletét alapította, a legfontosabbak egyike az, hogy a vonzás, melyet a föld földi testekre gyakorol, tömegökkel arányos és anyagi minőségüktől független. Már Newton kísérletekkel igazolta ez állítását. Nem elégedett meg a már előtte ismert iskolai kísérlettel, mely azt mutatja, hogy üres térben a hely és a pénzdarab egyformán esnek, felhasználta e célra a pontosabban észlelhető inga-mozgásokat is. Ingákat szerkesztett, melyekben egyenlő nehézségű de különböző anyagú testek: arany, ezüst, ólom, üveg, homok, konyhasó, víz, búza és fa lehetőleg egyenlő (körülbelül 11 lábnyi) sugarú köríveken mozogtak, s lengési időket megfigyelve, nem bírt közöttük különbséget megállapítani.

Newtonnak e kísérletei kétségtelenül sokkal pontosabbak a fent említett iskolai kísérletnél: pontosságuk mégis alig haladja meg az egy ezredet, úgy hogy, szigorúan véve, csak annyit bizonyítanak, hogy az ingáiban használt anyagok nehézségi gyorsulásai között egy ezredrészöknél nincs nagyobb különbség. A pontosságnak ez a foka nem tekinthető kielégítőnek ily fontos kérdés eldöntésére, s ez okból *Bessel* 1830-ban klasszikus inga-kísérleteinck folyamában szükségesnek tartotta az újabb vizsgálatot. Ő is különböző anyagú ingák lengéseit hasonlította össze. Méréseivel, melyeket arany, ezüst, ólom, vas, zink, sárgaréz, márvány, agyag, kvarcz és meteoritek lengéseire vonatkozólag tett, kétségtelenül megmutatta, hogy ezen anyagok nehézségi gyorsulásai között nem lehet nagyobb eltérés, mint e gyorsulásnak egy ötvenezredrésze. De nem elég még ez sem: jól mondja *Bessel*, hogy mindig érdekes lesz e tétel igazságát oly pontossággal megvizsgálni, a melyenre a haladó kor tökéletesedő segédeszközei képesíteni fognak.

Különösen két okból kívánatos e vizsgálat. Először azért, mert Newton tétele veti meg az alapot, hogy a testek tömegét nehézségek által a mérlegen lemérhessük s így a logika megkívánja, hogy az alaptétel helyes volta legalább a pontosság azon határáig behozonyított legyen, a melyet a mérlegelésben elérhetünk ;

ez pedig az egy ötvenezredet messze túlhaladja, sőt az egy milliomodot is fölülmúlja. Másodszor azért, mert Newton és Bessel kísérletei csak olyan testekre vonatkoznak, melyek egymástól, anyaguk eloszlását illetőleg, aránylag kevésbé különböznek s majdnem teljesen függőben hagyják a kérdést a sokkal ritkább légnemű testekre vonatkozólag. Bessel kísérleteiből legfőbbben annyit következtethetünk, hogy a levegőre gyakorolt vonzóerő nem különbözik többel a szilárd testekre vonatkozótól, mint egy ötvened részszel.

A tömegvonzásra vonatkozó vizsgálódások folyamában az én figyelmem is rá irányult e kérdésre, s a mennyiben megoldása felé egészen más úton haladtam mint Newton és Bessel, és sokkal nagyobb pontosságot értem el mint ők, érdemesnek tartom okoskodásom menetét és kísérleteim eredményét a t. Akadémianak előterjeszteni.

Az az erő, melynek következtében a testek üres térben a földre esnek, s a melyet nehézségnek nevezünk, két összetevő erőnek, t. i. a föld vonzó erejének és a föld forgásából származó középfutó erőnek eredője. Ez a két összetevő erő általában nem egyazon és nem is ellentett irányú, hanem egymással szöget alkot, mely közel egyenlő a geográfiai szélesség pót-szögével. Az eredőnek iránya ez összetevőktől függ: világos tehát, hogy a földnek ugyanazon helyén, egyenlő tömegű testek középfutó erői egyenlők lévén, e testek nehézségeinek különböző irányúaknak kellene lenniök. ha a reájok gyakorolt vonzó erők különbözők volnának.

Budapesten a középfutó erő a nehézség irányát körülbelül 5' és 56" vagyis 356 másodpercnyi szöglettel téríti el a föld vonzása irányától dél felé. Számítás útján azt találjuk, hogy ha a föld vonzása két egyenlő tömegű, de különböző anyagú testre egy ezeredrészszel különböző lenne, akkor e testek nehézségi irányai egymással 0'356 vagyis körülbelül egy harmad másodpercnyi szögletet zárnának be, ha pedig a különbség a vonzó erőben egy húszmilliomod volna, akkor e szögletnek 356/20,000,000 vagyis egy hatvanezered másodpercnél valamivel nagyobbnek kellene lennie.

A nehézség irányában netán mutatkozó ilyen kicsiny eltérések felismerésére a függő-ón, és a libella nem eléggé érzékeny eszközök. Jól használható azonban a csavarodási mérleg, úgy a mint azt a nehézség irányában mutatkozó kicsiny eltérések felismerésére más vizsgálatoknál is már használtam.

Csavarodási mérlegeimben a vékony platina-drótra akasztott 25—50 centiméter, hosszú mérlegrúd végeire különböző, egyenként körülbelül 30 gramm súlyú testeket erősítettem. A rudat a meridiánra merőlegesen állítván, állását egy vele mozgó

és egy másik az eszköz szekrényéhez erősített tükör segítségével pontosan meghatároztam. Azután az eszközt szekrényestül 180 fokkal elforgattam, úgy hogy az a test, mely előbb a rúd keleti oldalán volt, most a nyugati oldalára jutott és viszont, s újból meghatároztam a rúd állását az eszközhöz. Ha a két oldalon alkalmazott testek nehézségei különböző irányúak volnának, a rudat tartó drót csavarodásának kellene bekövetkezni. Ilyen azonban nem mutatkozott akkor, ha ez egyik oldalon állandóan alkalmazott sárgaréz golyóval együtt, a másik oldalon üveg, parafa, vagy antimonit-kristályok voltak felfüggesztve; pedig a nehézség irányában $1/60,000$ másodpercnyi eltérésnek már egy első percnyi, biztosan észlelhető csavarodást kellett volna létesíteni.

Megvizsgáltam ezután különösen azt is, hogyan áll a dolog a levegőre vonatkozólag. Levegőben mozgó testekre a levegő felhajtó erőt gyakorol, mely a kiszorított levegő nehézségével egyenlő s vele ellentett irányú. Ezért, ha a levegő nehézségének iránya más volna, mint egyéb anyagoké, akkor a fent leirt kísérletekben ennek is a drót megcsavarodásában kellene nyilvánulnia. Természetes, hogy e csavarodás nem a levegőben úszó test súlyával, hanem csak a kiszorított levegőnek súlyával lenne arányos. A végből, hogy ez lehetőleg nagy legyen, a rúd egyik végén üres üveggolyót alkalmaztam, melynek térfogata 120 köbcentiméter, súlya pedig 30 gramm volt, úgy hogy a levegő felhajtó ereje ennek körülbelül $1/200$ részével volt egyenlő. Nagy elővigyázat volt szükséges arra, hogy ezen aránylag nagy térfogatú testre a levegő áramlása és a sugárzás zavaró befolyásait kizárjam s a mérlegrúdat biztos egyensúlyba hozzam. Csak a physikai intézet nyugodt pinczéjében, éjjel és az által sikerült ez, hogy az egyensúlyi helyzeteket fotografáló eszközökkel határoztam meg.

Csavarodást ez esetben sem észleltem, úgy hogy eltérést Newton tételétől még a Bessel méréseinél több mint 400-szor pontosabb kísérleteim sem mutatnak.

Bátran állíthatok annyit, hogy ha egyáltalában van különbség a különböző anyagú, de egyenlő tömegű testek nehézségei között, úgy ez a különbség sárgaréz, üveg, antimonit és parafára vonatkozólag egy húsz milliommódnál, sárgaréz és levegőre vonatkozólag pedig egy százezrednél bizonyára kisebb.

ÁSVÁNY-ELEMZÉSI KÖZLEMÉNYEK.

(Kivonat *Loczka József*, nemzeti múzeumi chemikusnak 1890. január 21-én előterjesztett értekezéséből.)

A M. Tud. Akadémia Mathematikai és Természettudományi bizottsága megbízta értekezőt a következő magyar ásványok chemiai elemzésével, ú. m.: 1. Antimonit Felsőbányáról; 2. Antimonit Magurkáról; 3. Tetradymit Zsubkóról; 4. Tetradymit Rézbányáról; 5. Hessit Botesról; 6. Tellur Facebayáról; 7. Haematit Hargitáról; 8. Fauserit Hodrusbányáról; 9. Kőso Tor-dáról; 10. Kőso Vizaknáról.

Az elemzés eredményeiből itt csak a nevezetesebbeket akarjuk megemlíteni.

Föltűnő a botesi Hessitnek jelentékeny (1 %-nyi) arany-tartalma. A Hessitnek nevezett tellurezüstöt Rose (1829) fedezte föl az Altai-hegységben; később megtalálták Nagyágon és Rézbányán is. Krenner rt. mutatta ki először, hogy ez az anyag a botesi homokkőben is előfordul, és pedig — a mi addig ismeretlen volt — kitűnő kristályokban, melyek ugyanolyan alakúak, (szabályos rendszerbe valók), mint az analog képletű kénezüst. Értekező az elemzésre használt anyagot abból a dízcsoportból vette, melyet Semsey Andor tt. ajándékozott a nemzeti múzeumnak. — A facebayai termés-tellur régóta ismeretes, de itt a bányászat huzamosabb ideig szünetelvén, csak az újabb időben fogtak ismét hozzá és e ritka elemet eddig nem látott, csodálatos szépségű kristályokban hozták most napvilágra. Feltűnő, hogy ez a tellur aranyat is tartalmaz, és pedig a régi szemcsés többet, mint az újabb kristályodott. Érdekes az is, hogy itt a selen megmérhető mennyiségben találtatott. — De a legmeglepőbb eredményt a hargitai *haematit* elemzése szolgáltatta. Ebben ugyanis *ón* is foglaltatik, és pedig megmérhető mennyiségben. Ez annival inkább sajtáságos, mert a haematitban eddig őnt sehol sem találtak. De a legérdekesebb benne az, hogy az ón, mely egyebütt is csak szórványosan fordul elő, eddigelé hazánkban még nyomokban sem találtatott. Mikor Krenner rt. a felsőbányai trachytban a wolframitot fölfedezte, méltán keltett feltűnést az a körülmény, hogy egy olyan ásvány, mely a régi grá-

nitképlethez tartozónak látszott. ilyen fiatalkori és még hozzá vulkáni kőzetben is található legyen. A wolframit társát, az ónkövet hiában keresték Felsőbányán; ott nem volt található. És ime most be van bizonyítva, hogy az ön egy hasonló korú. fiatal vulkáni kőzetben csakugyan feltalálható.

Az erdélyrészi kősókat azért elemezte, hogy a netán jelenlévő idegen alkatrészek minimális mennyiségéről tudomásunk legyen. Különös figyelmet fordított a brómra és a jódra; ezekre nézve azonban az eredmény negatív.

Az értekezés a Mathem. és Természettud. Közleményekben fog megjelenni.

JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.

1. A belgrádi szerb kir. Akadémia 1889. október 30-án a következő levelet intézte francia nyelven a M. Tud. Akadémiához:

„Azon tudományos küldöttségnek. melyet a M. T. Akadémia Konstantinápolyba utaztatott, f. évi október 28-ki jelentéséből örömmel értesült a szerb kir. Akadémia arról, hogy a küldöttség a szultán ő felsége titkos levéltárában, több értékes okiratok között, egy igen nagy fontosságú szerb irodalmi régiséget fedezett föl, t. i. a *Sz. Stepan Bania monostornak II. Uros István király által (a ki 1282—1321 uralkodék) kiállított adomány-levelét.*

Novákovich úr. Akadémiánk tagja. konstantinápolyi szerb követ, küldött nekünk, a maga részéről is e tárgyban jelentést.

E fontos okirat még soha nem volt közzétéve, s ez ideig csak némely adatai voltak ismeretesek. A fölfedezés érdeme és dicsősége tehát egészen a M. T. Akadémiát illeti, mint a ki azt megtalálta, a feledésből kiragadta, s a tudománynak és tudósoknak rendelkezésére bocsátja.

A szerb Akadémia. élénk hálát érezve a M. T. Akadémia iránt e dicső fölfedezésért, azon kérelemmel járul hozzá, hogy e fontos okiratnak egy másolatát szíveskedjék átengedni, hogy a kinyomatást mennél előbb meg lehessen kezdeni.

Ekképen e fontos okiratot rövid idő alatt a tudósok rendelkezésére lehet bocsátani, s magától értődik, hogy a szerb Akadémiának nagy gondja lesz arra, hogy a közzététel minden tekintetben s a legapróbb részletekig szigorúan pontos legyen.

A M. T. Akadémia soha el nem enyésző érdemet szerzett magának az által, hogy első fedezte föl a kérdéses okiratot; a midőn pedig azt kinyomásra átengedi. nemcsak a szerb Akadémiát örökre lekötelezi, hanem ezen, a tudomány szempontjából

nagyon érdekes leletnek a tudós világban való elterjedését is elősegíti.

A szerb Akadémia kötelességének fogja tartani a sziveseget alkalmmilag viszonzni, és a M. T. Akadémiának rendelkezésére állani. — Belgrád. 1889. okt. 30. Kovacsevics, titkár. Milicsevics, főtitkár.

E levél a M. Tud. Akadémia 1889. november 25-én tartott összes ülésén felolvastatván, kedvesen fogadtatott, és a benne foglalt kérelemre nézve, a II. osztály útján, a Történettudományi Bizottság véleményadásra szőlítettatt fel. Ennek ajánló előterjesztése alapján, a deczember 16-diki összes ülés elhatározta, hogy a török császári könyvtárból eredetiben elhozott alapítólevél hű másolata engedtessek át a belgrádi Akadémiának. Erről a szerb kir. Akadémia előzetesen értesülvén, két tagját Budapestre küldötte, kik is a deczember 16-diki ülésen megjelentek, az alapító levél másolatát átvették és a M. Tud. Akadémia Elnökének, a szerb Akadémia részéről, francia nyelven a következő szövegű levelet nyújtották át:

„A szerb királyi Akadémia két tagját, úgymint Kujundjics Milán volt közoktatásügyi miniszter urat és Valtrovics Mihály nemzeti múzeumi conservator urat, azon küldetéssel bízta meg, hogy jelentsék ki személyesen a szerb Akadémia hálás köszönetét a nagytekintetű Magyar Akadémiának és az általa Konstantinápolyba küldött tudósoknak a Sz. Stepan-féle adománylevélnek fölfedezéseért.

Ez urak arra is fel vannak hatalmazva, hogy vegyék át és hozzák Belgrádba ezt a becses történelmi okiratot, a mely újabb bizonyossága azon barátságos és felvilágosodott érdeklődésnek, melyet a magyar tudósok fényes testülete érez irántunk. Az elnök helyett: Milicsevics főtitkár“.

2. A m. tud. Akadémia körlevele a m. törvényhatóságokhoz. A januáriusi összes ülés, a könyvtári bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a m. törvényhatóságokhoz következő levél intéztessek:

„A m. tud. Akadémia hálásan emlékezik vissza a hazafiúi lelkesedés és áldozatkészség azon lélekemelő nyilvánulásaira, melyekkel Magyarország vármegyéi és városai a m. tud. Akadémia ügyét már megalakulásakor, az emlékezetes pozsonyi országgyűlés idejében és a rá következő években fölkarolták, és utóbb az 1859—61-ik években jótéteményeikkel elhalmozva, alaptőkéjét száz és száz ezrekkel gyarapították.

A mélyen érzett hála kötelességét teljesíti most is, midőn a magyar szent koronáról, alkotmányunk dicső jelképéről készült és a m. tud. Akadémia kiadásában megjelent díszművet törvényhatóságának azon kérelemmel küldi meg, méltóz-

tassék azt, a m. tud. Akadémia köszönete és hálája kifejezéséül elfogadni és a törvényhatóság irattárában kegyeletes érzéssel megőrizni.

A m. tud. Akadémia 1890. január 27-én tartott összes üléséből.

3. **A budapesti légszeszgyárak igazgatósága.** 1890. január 21-éről a következő levelet intézte a M. Tud. Akadémia elnökéhez :

„Mult évi november 10-én hozzánk intézett nagybecsű átiratára, a melyben megkerestettünk, hogy a M. Tud. Akadémia légszeszfogyasztását, f. évi január 1-től kezdve, a városi egységárban, vagyis köbméterenként 742 krral számítsuk, bátrak vagyunk tiszteletteljesen válaszolni, hogy ezen kívánságnak, a főváros közönsége és köztünk fennálló szerződési viszonyra való tekintetből, sajnálatunkra, eleget nem tehetünk.

Ellenben semmikép sem ismerjük félre azt, hogy azok a nagy és sok évi érdemek, melyeket a M. Tud. Akadémia a magyar kultúra terén szerzett, neki kivételes állást biztosítanak az ország minden más hazafiúi és humánus intézetével szemben. s midőn mindenkor iparkodtunk a nemes és közhasznú törekvéseket tőlünk telhetőleg támogatni és előmozdítani, készek vagyunk jelen esetben is a M. Tud. Akadémiának, minden más magánbérelő felett, kivételes légszesz-árt engedélyezni és számára f. hó 1-től kezdődőleg, a légszesz köbméterjét 9 krajczárral számítani.“

A M. Tud. Akadémia Igazgató-tanácsa. február hó 2-án tartott ülésében méltányló elismeréssel és köszönettel vette a gáztársulatnak a magyar kultúra és tudományosság iránt ezzel is tanúsított áldozatkészségét, a mely mintegy 350 frtuyi évjáradékkal, vagyis egy 7000 frtos alapítvánnyal egyértékűnek tekintendő.

4. **Id. Szinnyei József ajándéka.** Szinnyei József úr. a nemzeti múzeum hírlap-tárának őre, az ő több mint 70,000 darabra menő gyászjelentés-gyűjteménye többes példányaiból 229 darabot, a melyek. 1832-től 1889-ig, 158 akadémiai tag elhunytára vonatkoznak, a M. T. Akadémia levéltárának ajándékozott.

A január 27-én tartott összes ülés köszönettel vette ez ajándékot és megbizta a főtitkárt, hogy hívja fel a közönséget e gyűjteménynek gyarapítására és a mennyire ma még lehetséges, kiegészítésére.

Minthogy az Értesítőnek épen e füzete közli az Akadémia elhunyt belső tagjainak névsorát, a most kínálgatóz alkalmat megragadva, azon elhunyt tagok neve mellé, a kikről gyászjelentést bírnak, csillagot tettünk. hogy szembeötlőleg előtűn-

tessük, kikről hiányzik még és kikre vonatkozik következő kérelmünk:

Tisztelettel fölkérjük az „Akadémiai Értesítő“ minden olvasóját s különösen az illető családbelieket, valamint a levéltárak őrzőit, legyenek oly jók és, tekintettel a kegyeletes célra, *küldjék be a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának*, ha ilyenek birtokában vannak, a (65—70. lapon) *meg nem csillagozott akadémiai tagok elhunytáról szóló gyászjelentések egy-egy példányát.*

A M. TUD. AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1890. január 7-én.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: az I. osztályból: Zichy Antal tt., Ballagi Mór, Budenz József, Szász Károly r. t., Heinrich Gusztáv l. t.; más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. t. Ballagi Aladár, Wlassics Gyula lt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. BALLAGI MÓR r. t. felolvassa **Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola** című értekezését.

2. Az osztályelnök indítványozza, hogy dr. Kunos Ignácznak, mint vendégnek, «Kisázsiai török regények» című értekezése az idő előhaladottsága miatt a jövő ülésre halasztassék. — Helyeseltetik.

3. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyve hitelesítésére Ballagi Mór r. és Heinrich Gusztáv l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1890. január 13-án.

WENZEL GUSZTÁV r. t. helyettes elnöklése alatt jelen voltak: a II. osztályból: B. Radvánszky Béla t. tag, Fraknoi Vilmos, Pauer Gyula, Nagy Imre, Vécsey Tamás, Jakab Elek r. t., Kerékgyártó Árpád, Domanovszky Ferencz, Ortway Tivadar, Csontos János, Wlassics Gyula, b. Orbán Balázs, Jekelfalussy József, Acsády Ignác, Szádeczky Lajos lt.; más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Hunfalvy Pál, Zichy Antal, Gyulai Pál, Szabó József. Jegyző: Pauer Imre h. osztálytitkár.

4. ACSÁDY IGNÁCZ I. t. értekezése: **A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után.**

5. ORTVAY TIVADAR I. t. **A XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek egyházgeografiai fontossága.**

6. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Kerékgyártó Árpád és Acsády Ignác I. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1890. január 20-án.

DR. THAN KÁROLY osztálvelnök elnöklése alatt jelen voltak: a III. osztályból: B. Eötvös Loránd, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán rt.; Bedő Albert, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Heller Ágost, Lengyel Béla, Markusovszky Lajos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Wartha Vincze lt.; más osztályokból: Fraknói Vilmos, Hunfalvy Pál, Joannovits György, Pauer Imre, Vécsey Tamás. Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

7. B. EÖTVÖS LORÁND r. t.: **A föld vonzásáról különböző anyagú testekre.**

8. LOCZKA JÓZSEF részéről **Magyarországi ásványok elemzése.** előterjeszti Krenner József r. t.

9. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri b. Eötvös Loránd és Krenner József r. t. urakat.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Összes ülés.

1890. január 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos másodelnök, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, B. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tagok, Ballagi Mór, Budenz József, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tagok és Acsády Ignác, Batizfalvy Sámuel, Berczik Árpád, Bogisich Mihály, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Entz Géza, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Rónai Horváth Jenő, Jekelfalussy József, Korányi Frigyes.

Lehr Albert, Lengyel Béla, Majláth Béla, B. Orbán Balázs, Paszlaszky József, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond l. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

10. HOLLÁN ERNŐ tl. felolvassa **emlékbeszédét Tóth Ágoston** levelező tagról. — Az Emlékbeszédek során közrebocsátatik.

11. A főtitkár bejelenti **Hunyady Jenő** r. tagnak, műegyetemi tanárnak, az éles elméjű matematikusnak. 1889. december 26-án, **Antal Géza** l. tagnak, egyetemi tanárnak, kitűnő sebésznek és orvostudományi írónak december 20-án, **Giesebrecht Vilmos** kültagnak, a bajor tud. Akadémia osztálytitkárának, a régi német császárok híres történetírójának december 18-án, **Dudik Beda Ferencz** kültagnak, a morva historiographnak januárius 18-án bekövetkezett elhúnytat. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul nagyérdemű négy tagjának elhúnytat és felhívja a III. illetőleg a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

12. Felolvassa a m. kir. Honvédelmi Miniszter január 12-én kelt átíratát, melyben értesíti az Akadémiát, hogy a **»Hadtörténelmi Közlemények«** folyóirathoz az idei évfolyamra is, a honvéd-csapatok és parancsnokságok számára, száz példánynak előfizetése iránt intézkedett. — Örvendetes tudomásul van; a Hadtudományi bizottság értesítendő.

13. Előterjeszti a belgrádi **szerb kir. Akadémia** 1889. nov. 29-én kelt levelét, melyben a Szt. Stepán-féle adománylevélnek felfedezéseért és az okirat másolatának átengedéseért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

14. Az állandó könyvtári bizottság kéri az Akadémiát, hogy a **magyar szent koronáról** kiadott díszmű egy-egy példánya küldessék meg ajándékol a vármegyék és törvényhatósági hatalommal felruházott városok könyv-, illetőleg levéltárának. — Elfogadtatik, azzal a hozzáadással, hogy a horvát-szlavonországi törvényhatóságoknak is küldessék meg, a horvát bán úr ő nagyméltósága útján.

15. Az állandó **könyvkiadó bizottság** jelenti, hogy az 1890–92-ik ciklusra az aláírási felhívást megállapította és hogy előadójává Szily Kálmán r. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

16. A főtitkár indítványozza, hogy az Akadémiai Értesítőben az ülési jegyzőkönyvek homlokán a **jelenvolt tagok névsora** is közöltessék. — Elfogadtatik és az ügyrend megfelelő pontja ez értelemben módosíttatik.

17. A főtitkár bejelenti az elnökség határozatát, mely szerint az idei **nagygyűlés** május 6-ikától–11-ikéig fog tartani. — Tudomásul van.

18. A **millennium** megünneplése kérdésében kiküldött bizottságba az I. osztály Hunfalvy Pál és Beöthy Zsolt, a II. Pulszky Ferencz t. és Pauler Gyula, a III. Than Károly és Szabó József r. tagokat választotta be. — Tudomásul van.

19. A II. osztály kéri, hogy tétetnének meg a szükséges lépések, hogy a spanyol kir. állami levéltárban (**Simancas**-ban) levő magyar vonatkozású, és az 1600—1608. éveket felölelő darabok a Történettud. Bizottság költségére és gyűjteménye számára lemásoltassanak. — A m. kir. Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz ez iránt kérelem intézendő.

20. A II. osztálytól a **Bükk**-alapítványból hirdetett nyílt pályázatra (Magyarország három részre osztásának története) és a III. osztálytól a **Vitéz**-alapítványból hirdetett ásványtani titkos pályázatra a kitűzött határnápig. 1889. december 31-ikéig **egy pályamű sem érkezett**. A II. illetőleg III. osztály értesítendő.

21. A III. osztály a Hadtudományi Bizottság ajánlatára kéri, hogy SZENDREY JÁNOS úrnak e bizottságba **segédtagul** való beválasztása helybenhagyassék. — Helyben hagyatik.

22. A III. osztály kéri, hogy REMÉNYI ANTAL mint **vendég** személyesen olvashassa fel «A tengeri hadviselés fejlődése az ókortól kezdve az újkorig» czimű értekezését. — Az engedély megadatik.

23. GALGÓCZY KÁROLY lt.-nak a **millennium** mikénti megünneplése tárgyában az elnök úrhoz benyújtott emlékirata — áttétetik a millennium-bizottsághoz.

24. Id. SZINNYEI JÓZSEF, a nemzeti muzeum hirlaptárának őre 158 akadémiai halotról (1832—1889.) 229 külön **gyászjelentést** ajánl dékoz az Akadémia levéltárának. Köszönettel vétetik s a főtitkár megbíztatik, hogy a hiányzók megszerzése iránt intézzen a közönséghez felhívást.

25. A főtitkár bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat** s különösen kiemeli közülök az Akadémiai kiadványok Jegyzékét (1830—188⁸/₉), mint nélkülözhetetlen segédeszközt tudományos irodalmunk ismeretéhez.

26. A jegyzőkönyv hitelesítésére HOLLÁN ERNŐ lt. és TÓTH LŐRINCZ rt. kéretnek fel.

27. A nyilvános ülést követő zárt ülésen bemutatattatik az Akadémia 1890-ik évi **költségvetésének** tervezete, a mint az egy részében az Igazgató Tanács pénzügyi bizottsága, másik részében az Akadémia elnökeinek és titkárainak értekezletében megállapított. A bemutatott tervezet tárgyalás alá vétetvén, elfogadtatik.

JELENTÉS

A M. TUD. AKADEÉMIA VAGYONÁNAK ÁLLÁSÁRÓL.

1889-İK ÉVI

BEVÉTELEIRŐL ÉS KIADÁSÁIRÓL.

A)

A Magyar Földhitelintézetől 1889. december 31-én lezárt vagyommérleg az Akadémia vagyonának némi gyarapodását tünteti föl.

I. A vagyommérleg <i>activumai</i> :	1888. végén	1889. végén
1. Az Akad. épületei és felszerel.	1.000,000 frt — kr.	1.000,000 frt — kr.
2. Az Akadémia ingatlanai ...	80,425 > 44 >	78,182 > 24 >
3. Az Akad. kívülfekvő alapítv. .	244,547 > 33 >	212,047 > 33 >
4. Az Akad. külf. követeléselei.	88,551 > 03 >	75,109 > 47 >
5. Az Akadémia értékpapirjai.	964,325 > 45 >	1.027,531 > 36 >
6. Hátrálékos kamatok és házbérek, előlegek	9,130 > 05 >	9,889 > 77 >
II. A vagyommérleg <i>passivumai</i> :		
1. Az Akad. kezelése alatt álló alapok	110,652 > 09 >	109,912 > 11 >
2. Különféle tartozások és előrefizetett házbér	14,039 > 88 >	22,869 > 40 >
3. Az Akad. vagyona az év elején	2.212,249 > 56 >	2.262,287 > 33 >
4. Az <i>évi szaporodás</i>	50,037 > 77 >	7,691 > 33 >
III. <i>E szerint az Akadémia vagyona</i>	2.262,287 > 33 >	2.269,978 > 66 >
IV. Az 1889-ben befizetett új hagyományok és adományok:		
1. Grechenek Lajos	100 frt — kr.	
2. Kiszely Imre	2,368 > 02 >	
3. Thomka Lászlóné	100 > — >	
4. Hertelendy Gyula	500 > — >	
5. Mannó István	500 > — >	
6. Weber N. János	200 > — >	
7. Ebenhöch Ferencz	50 > — >	
8. Békey Imre	100 > — >	
	<hr/>	
	3,918 frt 02 kr.	

B)**AZ AKADEÉMIA BEVÉTELEI 1889-ben.**

	Előirányzat	Befolyt
Alapítványok kamatai.....	10.000 frt	10.874 frt 42 kr.
Különféle kamatok.....	2.500 »	3.140 » 01 »
Értékpapírok kamatai.....	46,400 »	51.592 » 82 »
Házbér.....	39.500 »	38.687 » 37 »
Egyéb ingatlanokból.....	1.000 »	410 » — »
Könyvek eladásából.....	3.000 »	2.843 » 80 »
Országos dotatio.....	40.000 »	40.000 » — »
Hagyományok.....		3.918 » 02 »
	<u>142.400 frt</u>	<u>151.466 frt 44 kr.</u>

C)**AZ AKADEÉMIA KIADÁSAI 1889-ben.**

	Előirányzat	Kiadás
I. Személyi járandóságok.....	25.800 frt	26.112 frt 33 kr.
II. Évkönyv, Értesítő, Almanach.....	2.500 »	2.661 » 86 »
III. I. Osztály és bizottságai.....	16.830 »	16.830 » — »
IV. II. » » ».....	29.990 »	29.990 » — »
V. III. » » ».....	16.780 »	16.780 » — »
VI. Az akadémiai, természettudományi és orvosi könyvkiadó-vállal. segélye	5.000 »	5.000 » — »
VII. Gróf Széchenyi I. munkái kiadására	500 »	147 » — »
VIII. Jutalmakra.....	4.000 »	2.781 » 50 »
IX. Budapesti Szemle segélye.....	2.800 »	2.800 » — »
X. Előfizetés az Ung. Revue-re... ..	1.500 »	1.500 » — »
XI. Előfizetés a Naturwissentschaftliche Berichte-re.....	1.500 »	1.500 » — »
XII. A könyv- és kéziratárakra.....	8,000 »	8.664 » 04 »
XIII. Akadémia épületeinek föntartására rendes kiadások.....	6.700 »	8.276 » 93 »
XIV. Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra	4.500 »	4.948 » 41 »
XV. Adó.....	11.500 »	10.944 » 90 »
XVI. Kamatok az Akadémia által kezelt alapok után.....	3,000 »	3.338 » 14 »
XVII. A nagyterem díszítésére tett túlkiadá- sok törlesztésére... ..	1.500 »	1.500 » — »
	<u>142.400 frt</u>	<u>143.775 frt 11 kr.</u>

ELŐIRÁNYZAT 1890-re.

B E V É T E L :

	1889-re :	1890-re :
I. Alapítványok kamatai.....	10,000	9,000
II. Követelések »	2,500	3,000
III. Értékpapírok »	46,400	49,500
IV. Egyéb ingatlanokból.	1,000	1,000
V. Házbér	39,500	39,500
VI. Könyvek eladásából.....	3,000	4,000
VII. Országos dotatio :		
a) Történelmi és irodalomtörténeti czélokra	15,000	15,000
b) Műemlékek közzétételére	5,000	5,000
c) Természettud. kutatásokra	5,000	5,000
d) Classica-philologiai czélokra	1,500	1,500
e) Könyvtárra	5,000	5,000
f) Kárpótlás a házbér-adóért	8,500	8,500
	142,400	146,000 frt

K I A D Á S :

I. Személyes járandóságok :		
a) Rendes tagok fizetése	2,500	2,500 frt
b) Főbb tisztviselők fizetése	6,800	6,800 »
c) Többi tisztviselők fizetése, lakbére	10,350	10,150 »
d) Szolgáknak	4,350	4,350 »
e) Nyugdíjak, segélyezések	1,800	2,150 »
II. Általános kiadások :		
a) Évkönyv	2,500	4,000
b) Értesítő.....		
c) Almanach		
d) Akad. kiadványok jegyzéke		
e) Helyesírási szabályok.....		
III. I. Osztály és bizottságai.....	16,830	16,500 »
IV. II. » » »	29,990	29,500 »
V. III. » » »	16,780	16,500 »
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémia vállalata részére.....	2,000	2,000 »
b) A Természettudományi Társulat részére	2,000	2,000 »
c) Az orvosi vállalat részére	1,000	1,000 »
VII. Gróf Széchenyi Istv. munkáinak kiadására	500	500 »

	1889-re :	1890-re :
VIII. Jutalmakra	4,000	4,000 frt
IX. Budapesti Szemle segélye	2,800	2,800 »
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira	1,500	1,500 »
XI. „ a Naturwissenschaftl. Berichte-re	1,500	1,500 »
XII. Könyvtárra	8,000	6,360 »
XIII. Akadémia épületeire	6,700	8,500 »
XIV. Vegyes kiadásokra	4,500	3,800 »
XV. Adó	11,500	12,000 »
XVI. Kamatok az Akad. kezelt alapok után	3,000	3,000 »
XVII. A nagyterem díszítésére tett túlkiadások törlesztésére	1,500	988-76 »
XVIII. Könyvkiadó vállalat deficitjének törlesztésére I.		2,000 »
XIX. Régi illeték-egyenérték törlesztésére I.		1,000 »
	<hr/> 142.400 144.398-76 frt.	

Megjegyzés. 1. Az osztályok és bizottságaik a részökre 1889-ben megállapított dotatiót nem használván föl teljesen, rendelkezésükre állnak még a maradékok, u. m.:

Az I. osztálynak	35 frt 05 kr.
A nyelvtud. bizottságnak	1 » — »
Az irod. történeti »	2,157 » 82 »
A class.-philol. »	230 » 02 »
A II. osztálynak	2,442 » 65 »
A történelmi bizottságnak	2,399 » 95 »
Az archaeolog. »	74 » 33 »
A math. term. tud. bizottságnak	517 » 10 »
A hadtudományi »	340 » — »
2. Ezeken kívül még	
Az irod. tört. bizottságnak (a Kazinczy-alapból)	1,000 » — »
Az archaeolog. bizottságnak (az Embertani és Régészeti Társulat járuléka)	675 » — »

A M. T. AKADÉMIÁTOL
KUTATÁSOKRA ÉS IRODALMI VÁLLALATOKRA
1889-BEN NYUJTOTT SEGÉLYEK.

Az I. osztály köréből:

A Nyelvtört. Szótár szerkesztésére és kiadására.....	1,880	frt.
Munkácsi és Pápai vogul útjára	1,550	»
A Nyelvőr támogatására.....	1,500	»
A Philologiai Közlöny támogatására.....	1,000	»
A Figyelő című folyóiratnak	400	»
A M. Irók névtára szerkesztésére.....	400	»

A II. osztály köréből:

A Philosophiai Szemle támogatására ...	600	»
A Földrajzi Közlemények támogatására	400	»
A Magyar Könyvszemle	300	»
A Történelmi Tár	1,000	»
A hontmegyei diplomatarium	200	»
A Nemzetgazdasági Szemle	1,150	»
A Budapesti Szemle	1,200	»
A Nemzetgazdasági Irók tára	1,500	»
A Statisztikai Évkönyv	500	»
Földes Bélának «Bűnügyi statisztika» tanulmányára	200	»

A III. osztály köréből:

Apáthy Istvánnak: Állattani kutatásokra	600	»
Borbás Vincének: Növényteni kutatásokra	150	»
Chyzer Kornélnak: A magyar arachnidák kutatására	200	»
B. Eötvös Lorándnak: A gravitatio tanulmányozására....	2,000	»
Földtani társulatnak: Földrengések megfigyelésére	200	»
Franzenau Ágostnak: Foraminifera-rétegek vizsgálására ..	150	»
Kalecsinszky S.: Serpentinek és asbestek tanulmányára.	200	»
Lovassy Sándornak: Az ecsedi láp madártani kutatására	150	»
Lóczy Lajosnak: Térképek szerkesztésére	800	»
Méhely Lajosnak: Zoologiai kutatásokra	200	»
Téglás Gábornak: Barlang-kutatásokra	150	»

Az összes Akadémia költségére:

Gróf Széchenyi István leveleinek szerkesztésére.....	147	»
A Természettudományi Könyvkiadó Vállalatnak	2,000	»
Az Orvosi Könyvkiadó Vállalatnak.	1,000	»
A Budapesti Szemle támogatására	2,800	»
Előfizetés az Ung. Revue-re.....	1,500	»
Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re.....	1,500	»

Összesen : 27.527 frt.

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATÁRA.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága f. évi január 16-án tartott ülésében az új cyklus aláírási felhívását és előrajzát következőképen állapította meg:

„A Magyar Tudományos Akadémia a jelen évvel Könyvkiadó Vállalatának új cyklusát indítja meg.

Feladatát nem látja kimerítve a tudományoknak csupán a szakkörök érdeklődésére számító művelése által: munkásságának a tudományos ismeretek terjesztésére, a nemzet szellemi kincsés házának gazdagítására is kell irányulnia. Könyvkiadó Vállalata erre a nagy, nemzeti jelentőségű célra törekszik.

Oly eredeti és fordított műveket ad benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hézagainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a fő szempontok.

Az Akadémia Könyvkiadó Vállalata a történet, irodalom és társadalmi tudományok egész körét fölkarolja, nem terjeszkedvén ki természettudományi munkák közrebocsátására, minthogy e téren a Természettudományi Társulat élénk és sikeres tevékenységet fejt ki.

Tárgykörét az Akadémia Könyvkiadó Vállalata eddig három külön sorozatra osztotta szét; a jelen cyklustól kezdve, az egész fölkarolt kört egy sorozatba foglalja össze s az eddigi 200 ív helyett ezentúl évenként 100—120 ívet ad, az aláírók számához képest.

Két okból teszi ezt. Először azért, mert a tudományok terjesztése nagy feladatának minden irodalom csak úgy felelhet meg, ha a tudományos munkákat lehetőleg olcsón adja s lehető sok példányban terjeszti szét. A három sorozat eddigi aláírási árát 10 frtról ezentúl 5 frtra szállítván le, legalább is kétszer akkora elterjedésre számíthatunk. A másik ok az, hogy fél annyit adva, nagyobb gondot fordíthatunk a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírálására és ellenőrzésére.

Ennek megfelelőleg, a folyó évtől kezdve, minden fordított munkát egy e végből fölkerült szakember előzetesen át fog vizsgálni

és a fordítás helyességeért, hűségéért a felelősségben osztozni fog a fordítóval.

Fő czéljának, a melyért tulajdonképen felállíttatott, csak úgy felelhet meg valóban az Akadémia, ha elvül tűzi ki, hogy azt az áldozatot, a mit a tökében hozott és hoz a nemzet, részben legalább kamatokban visszaadja.

Az Akadémia nemcsak a reáharuló kötelesség érzetével teljesíti tudomány-terjesztő feladatát, hanem azzal az öröndetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra fog találni.

A jelen cyklusban a következő munkák adatnak ki:

Badics Ferencz: Fáy András életrajza. (A m. tud. Akadémiától jutalmazott pályamű.)

Barthélemy-Saint Hilaire: La philosophie dans ses rapports avec les Sciences et la religion.

Dante Alighieri: A purgatórium. Fordítja *Szász Károly*.

Heinrich Gusztáv: A német classikus irodalom története.

Paul Janet: Histoire de la Science politique dans ses rapports avec la morale. Három kötetben.

Rimbaud Alfréd: Histoire de la Russie.

Ribbeck Ottó: Die Geschichte der römischen Dichtung. Két kötetben.

Az Akadémia azonban fentartja magának a jogot, hogy a felsorolt munkák egyikét vagy másikat — ha időközben elháríthatatlan akadályok merülnének föl — mással cserélhesse föl.

A Könyvkiadó Vállalatból évenként 100—120 iv fog 25—40 íves kötetekben megjelenni. Egy-egy évfolyam ára öt forint. Ezenkívül a csinos kötését kötetenként 40 kr. számítatik.

Az aláírás három évre (1890—92) kötelező. Egy-egy évfolyam aláírási ára vagy előre bérmentve küldendő be, ily cím alatt: *A M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatalának Budapest*, vagy pedig az első szállítmánykor utánvétellel kéretik be.

Az évi illetmény nem egyszerre, hanem kötetenként, a mint az egyes munkák megjelennek, küldetik szét.

Az aláírók névsorát, kulturális statisztikai szempontból, e folyóirat mellékletén közölni fogják.

PÁLYÁZAT-HIRDETÉS.

I.

A PÉCZELY-ALAPÍTVÁNYBÓL.

A Péczely drámai pályadíj regény-pályadíjjá változván át, e díjra első sorban az 1888–89. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satyrikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1888–1889. évkörben nyomtatva, akár önálló, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázathól.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1890. június 15-ikéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomása van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

II.

A RÓZSAY-ALAPÍTVÁNYBÓL.

Az Akadémia III. osztálya nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek az orvosi tudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek és kísérletek tervezetét tartalmazzák, egyzersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó, kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magán laboratóriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1890. április 1-ig az Akadémia főtítkáránál benyújtott tervezetek megbírálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivi-

telére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1890-ik évi nagygyűlésen kihirdettetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét összeállítva és írásban kidolgozva, 1892. február végeig, az Akadémia főtítkári hivatalában benyújtja. A benyújtott dolgozatot a III. osztály bírálata alá veszi s kedvező eredmény esetén jutalmazásra ajánlja. A jutalmazás az 1892-ik évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonathan, közzétenni.

A jutalom 500 frt.

BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEK.

A m. tud. Akadémiától 1889. május hó 2-án a Lukács-alapítványból hirdetett nyílt pályázatra (gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, élete és munkái) a kitűzött határnapig, 1890. január 31-ikéig két pályamű érkezett; az egyik „Sors bona, nihil aliud!” jeligéjű levélkével, a másik (Kolozsvárról) a pályázó megnevezésével.

MEDDŐ PÁLYÁZATOK.

A m. tud. Akadémia 1889-iki Nagygyűlésén kihirdetett jutalomtétellei közül a következőkre:

1. A *Marczibányi*-jutalomra (a Jordánszky- és Érdy-codex sajátságai),

2. A Hg *Czartoryszki*-jutalomra (a lengyel és a magyar közjog fejlődése),

3. A *Lukács*-jutalomra (Magyarország egyes területei megszerzésének stb. története),

4. A *Lévay*-jutalomra (A magyar könnyű lovasság története).

5. A *Bükk*-jutalomra (Magyarország három részre osztásának története),

6. A *Vitéz*-jutalomra (a közet-alkotó ásványok fő törési együtt hatóinak meghatározása)

a kitűzött határnapig *egy pályamű sem érkezett.*

TAG-AJÁNLÁSOK HATÁRIDEJE.

Hivatkozva az Alapszabályok 15. és 16. §§-ai és az Ügyrend 12. §-ára. emlékeztetem a M. Tud. Akadémia t. tagjait, hogy az 1890-i választásra a tagajánlások 1890. márczius 31-ig küldendők be a főtítkári hivatalhoz.

Az ajánlatok az Értesítő áprilisi füzetében egész terjedelmükben közzé teendők levén, kérem t. tagtársainkat, hogy az Értesítő korlátolt terjedelmét tekintetbe véve, ajánlataikban csupán a legszükségesebbre, és az irodalmi munkák elsorolásában csakis a jelentékenyebbek fölemlítésére szorítkozzanak.

Budapest, 1890. február 1-én.

Szily Kálmán,
főtítkár.

HIBA-IGAZÍTÁS.

1. Az I. füzet 3. lapján. az Igazgató tanács tagjai közt. b. Vay Miklós neve Szögyény-Marich László és gr. Apponyi György neve után áll. mi azt akarja kifejezni, hogy b. Vay időrendben később választott be. Így állt ez 1861 óta az Akadémia minden évi Almanachjában is.

Örömkre szolgál, hogy e részben egy, több mint negyedszázados tévedést igazíthatunk helyre. *B. Vay Miklós ugyanis 1841. szept. 3-án választott be az Igazgató tanácsba.* Az e napról fölvelt Jegyzőkönyv XXVIII. pontja t. i. így szól: «Péchy Imre halálával megüresülvén egyik taghelye az Igazgatóságnak, ez a nm. Elnök által új választás tételére felszólított; mire titkos szavazat útján b. Vay Miklós választott egy értelemmel ig. tagnak.» A választást elfogadta és az 1842. novemb. 4-iki, 1845. november 16-iki Igazgatósági gyűlésen jelen is volt és 1847-ig meg is van a neve minden Almanachban. 1855. márczius 28-án azonban a körülmények szabta helyzeténél fogva lemondott. — 1860. október 11-én, a gróf Széchenyi István halálával megüresült helyre, titkos szavazat útján egy értelemmel megint b. Vay Miklós lön elválasztva, és tagságának ideje, 1841. szeptember 3-ika helyett, tévedésből, mindekkoráig 1860. október 11-ikétől volt számítva.

2. Az I. füzet 29-ik lapján felülről 9. sor után kimaradt a következő pont:

«Az I. Ferdinánd uralkodása idejéből fönmaradt kincstári számadási könyvek anyagkészletét, feldolgozva, nyújtja. *Acstády Ignác* l. t. munkája: «Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt.» (1888.)

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. márczius 15.

3. FÜZET.

A TELEKI-JUTALOM.

A magyar tudós társaság legelső „rendszabásai“-ba is, a melyeket még a József nádortól 1828. márczius 11-ikére, Pestre összehívott tudós „választottság“, gr. Teleki József csanádi főispán „előli ülése“ alatt készített, fel volt már véve a társaság „foglatatosságai“ közé az a pont, mely szerint:

„Gondja leszen, hogy a nemzeti játékszín, egyik segéde a' hazai nyelv kimiveltetésének, jó darabokban szükségét ne szenvedjen.“ *

Csakugyan, alig hogy megalakult a tudós társaság, már az 1831. május 2-dikán tartott heti ülés bizottságot (Döbrentei, Schedel, Vörösmarty) küldött ki kebeléből, „jelölnének ki színjátékokat a külföld efféle művei közül, melyek a lefordítást megérdemlenék. Ugyanekkor a heti ülés kíváncsnak nézte egyszerűs mind eredeti szomorú 's vígjátékra jutalom kitételét.“

E kíváratnak meg is felelt az 1832. márczius 11-diki igazgatósági ülés, következő végzésével: „Száz darab arany jutalom serkentse a színjátéki pálya költőit, s egyik esztendőben eredeti szomorú vagy érzékeny játékra, másikkban vígjátékra leszen felváltva kitéve.“

A színjátéki pályázat az újságokban megjelent titoknoki híradás szerint, 1832-ben márczius 24-dikén kezdődött, oly kikötéssel, hogy csak olyan nyeri el a serkentő díjat, kinek eredeti magyar mivét a Társaság vagy igen figyelemre méltó egésznek, vagy éppen remeknek vallhatja, s így a mely esztendőben ilyen nem adatnék be, abban a díj elmarad.

1833. márczius 24-dikén telvén be az esztendő, mely szomorújáték írására volt kihirdetve, 26-dikán 10 kéziratot

* Most száz éve Révai még tovább akart menni. A «Planum erigendae eruditae societatis hungaricae» 17. lapján ugyanis ezt mondja: «Curae et directioni huius societatis subesse posset et Theatrum quoddam Hungaricum, producendis Drammatibus bene moratis intentum.»

mutatott be a titoknok a heti ülésnek. Bíróvá választott szavazat többségével: Fáy, Schedius, Döbrentei, Bajza, Kállay, Schedel, Szemere.

Pesten, a nemes vármegye nagyobb teremében, 1833. november 10-dikén tartott II. közülésen * olvasta fel a titoknok a jelentést, mely szerint a Társaság a „Vérnász“ címűt találta főfigyelemre méltónak, s a 100 aranyat ennek ítélte, a következő indító okokból:

„Minthogy a karakterek változatossága s nagyobb részt hű kifejtése; a külön indulatok való és érdekes festése; szerencsés alkotás; hő poetai szellem, mely az egészen előmlik; s dagály nélküli szép dictio, tiszta nyelv és verselés: azt nem csak eddigi eredeti szomorú játékaink közt első helyre érdemesítik, hanem játékszíni sikert is ígérnek.“

A „Tirus“ című darabot érdemesnek találta a társaság nyomatott ívenként 5 arany tiszteletdíjra; a „Valkói Amazon“ címűt dicsérettel említette meg.

„Feltöretvén ezután a Vérnász jelmondatát: „Vitia erunt donec homines“ külsején viselő levél, ebből Vörösmarty Mihály-nak tűnt elé neve, mint megkoszorúzottnak.“ Tyrust Horváth Cyrill, a Valkói Amazont Hoblik Márton írta.

A kezdet szép volt. De már a következő évben, az 1833³/₄-iki vigjáték pályázaton nem volt a Társaság ily szerencsés. Egyiket sem lehetett, noha 12 pályázó jelentkezett, a 100 arany jutalomra érdemesíteni; a főjutalom elmaradt, s a viszonylag legjobbat, a *Falusi lakodalom* címűt (Jakab István, m. kir. helytartói concipistától), ívenként 4 arany tiszteletdíjjal jutalmazták.

A következő két év, 1834/5. és 1835/6. még silányabb termést hozott; a pályaművek közt még csak „mérésékelt jószágú“ sem találkozott. Nem hogy a főjutalmat, de még a kinyomatást sem érdemelte meg egy sem. 1836/7-ben sem lehetett a 100 aranyat kiadni; de legalább egyet, Tóth Lőrincz lt. „Átyátlan“ című tragédiáját, ívenkénti tiszteletdíjra érdemesítették. 1837/8. megint egészen meddő lett. „Ezen kedvetlen eredményt a társaság egyenesen az általános becs megkívánásának tulajdonítván, jövődőre oly határozat hozatott, hogy a *jutalom a többiek közt legjobb munkának mindig kijárjon*, kivévn, ha köztök egy sem találtatnék, mely bármely tekintetben *legkisebb* figyelmet is érdemelhetne.

Igy már 1838/9-ben a „viszonyos becs határozván el a

* A Jegyzőkönyvben az is meg van említve, hogy „a magyar köntösben megjelent hallgatónak nyitva állott a terem; mások számára a karzat, hol az asszonyságok elkülönölt helyen voltak.“

jutalom dolgát“, noha egy mű sem elégítette ki a társaság kíváncsiságait, a *Hunyady László* című (Tóth Lőrincz-től) jutalomdíjra, IV. *László* pedig (Gyurmán Adolftól) tiszteletdíjra érdemesített. 1840-ben Szigligeti Edvárd „*Róza*“ című vígjátéka nyerte el a jutalmat, Nagy Ignác „*Életuntak*“-ja a tiszteletdíjat. — 1841-ben megint meddő maradt; „viszonyos becs“ mellett sem lehetett a jutalmat kiadni. — 1842-ben Nagy Ignác és Szigligeti Edvárd, a két év előttihez képest, helyet cseréltek; a „*Tisztujítás*“ nyerte el a 100. „*Kinizsi*“ pedig az ívenkénti 3 aranyat. — 1843-ban Obernyik Károly „*Főúr és pór*“ című szomorújátékának ítélte oda a jutalmat; Szigligeti Edvárd „*Gerő*“-je pedig ívenként 4 arannyal díjaztatott. Végre, 1844-ben ismét Szigligeti Edvárd vígjátéka: a „*Vándor színészek*“ nyerte el a 100 aranyat.

Az ez évi nagygyűlésen a rendkívüli drámai jutalom, „mely a színpad megerősültével jelentékeséget, szintűgy mint szükséges létét elvesztette, meg lőn szüntette.“

Az elnök, gróf Teleki József, úgy látszik, nem helyeselte e határozatot, mert tíz évvel utóbb (1854. június 10-dikén) kelt végrendeletében ismét fölvetetni kívánta az Akadémiától elejtett drámai jutalmak ügyét.

A végrendelet 8. pontja, kivonatban, így hangzik:

„Családom nevét örökösen viselő alapítványra rendelek 12,000 forintot, oly móddal, hogy ennek kamataiból egy hatod-rész tőkésítettvén, öthatodrészt adassék évenként a legjobb magyar, felvállalt, szomorú vagy vígjáték szerzőjének, ki művét nevének titkos lepecsétlése s mind amarra, mind erre tett emlékmondatának följegyzése mellett titkon nyujtsa be a m. tudós társaság heti ülésétől meghatározandó napig és helyen. Az így bejövendő színműveket az academia egyik tiszteletbeli tagjának elnöksége alatt két, az elnökkel együtt, a magyar tudós társaság és ugyanannyi, a nemzeti színház igazgatósága által kinevezendő tagból álló bizottmány fogja elítélni. A jutalmat nyert színmű előadás végett a nemzeti színház sajátja, de annak kinyomtatása fennmarad a szerzőnek. Ezen alapítvány kezelésére megkérem a magyar academia igazgatóságát, remélvén, hogy a tőkésített hatodjövedelem segítségével úgy fog intézkedni, miszerint ezen jutalom, ha mindjárt eleintén nem is, minél előbb évenként legalább 100 aranyban állapíttathassék meg.“

Gr. Teleki József 1855. február 16-dikán elhunyt. s végrendeletei alapítványai még ez év folytán tisztába hozatván, a m. tud. Akadémia 1856. január 28-dikán tartott összes ülésén elhatároztatott, hogy 1857-re két jutalom hirdettessék ki, egy (az 1855-re szóló) a legjobb szomorú játékra, a másik, 1856-ról, a legjobb vígjátékra.

Az Ügyrendben a „Gróf Teleki József-féle drámai jutalom” szabályzata következőkép állapítottat meg. (Alman. 1861-re, 85. l.)

„E száz aranyból álló jutalom évenként adatik ki, fülváltva egy évben az érte pályázott legjobb szomorú, a másikban a legjobb vígjátéknak. Amazok sorában csak valódi tragoediák fogadtatnak el. a középfajok kizárásával; ezekében tiszta vígjátékok. tehát a bohózatok mellőzésével. — Minden páratlan számú évben szomorújátékok, a párosokban vígjátékok versenyeznek jutalomért. Beadásuk állandó határnapja december 31-dike; a jutalomosztásé az erre következő márczius 19-dike. a dícsőült alapító nevenapja. — A pályamunkák megvizsgálásában. az alapító végintézkedéséhez képest, vegyes bizottság jár el, mely egy akadémiai tiszteleti tag elnöklete alatt. két akadémiai és két nemzeti színházi tagból áll. — Az e jutalomért pályázó szomorújátékok mindenestre versekben legyenek írva. még pedig lehető gonddal és szigorral. A verses forma vígjátékban is előnyőül tekintetik a műnek hasonló, vagy közel hasonló becsű társak fölött. — A jutalom a viszonylag legjobb műnek mindig ki jár. A jutalmat nyert mű előadás végett a nemzeti színház sajátja, kiadásra az íróé.”

Alig néhány évi gyakorlat után. az Akadémia szükségesnek találta, hogy e szabályzat módosíttassék, illetőleg egy ponttal — a később annyit emlegetett 110. (most 137.) §-sal — kiegészíttessék. E módosításnak története a következő:

Az 1861. április 2-diki összes ülésen Lukács Móríczt. a Karátsonyi drámabíráló bizottság nevében azon indítványt terjesztette elő, hogy egy bizottság neveztessék ki, mely az alapítóval, illetőleg az alapító örököseivel értekezésbe tévén magát. adjon véleményt mind a Karátsonyi, mind a Teleki-jutalom akkép formulázása iránt, hogy az esetben, ha a bírálók egy pályaművet sem tartanak jutalmazásra érdemesnek, a jutalom ne adassék ki, s ily esetekben a ki nem adott 100 arany a következő évi jutalomhoz csatoltassék. Ez által a nagyobb jutalom jelesebb tehetségekre is inkább hathat ösztönzőleg; míg a drámai jutalomnak minden esetben kiadása a jutalmazott művek becsét és az Akadémia tekintélyét egyaránt csökkenti a nagy közönség előtt, mely nem tudja, hogy az Akadémia minden esetben köteles kiadni a jutalmat, s nem ismeri a bírálók véleményét. A közönség bizalmatlansága annyira megy immár a jutalmazott művek irányában, hogy elsőbbrendű írók e miatt pályázni sem akarnak többé.

Lukács Móríczt. indítványa, a gróf Karátsonyi-féle jutalmat illetőleg, elfogadtatatt: a Teleki-jutalomra nézve azonban az Akadémia továbbra is ragaszkodni kívánt azon határozatához, melyben az alapító szándékát akkép vélte magyarázandónak.

hogy a jutalom minden esetben kiadandó az aránylag legjobb műnek. Minthogy azonban a szigorú ítéletmondást a jutalom odaitélésében az Akadémia tekintélye követeli, az ócsárlással nyújtott jutalom pedig sértheti az írói önértéket: oly esetekre nézve, midőn a bírálók egy művet sem találnak jutalomra érdemesnek. b. Eötvös József másodelnök indítványára általános elvül állapítottatott meg, hogy ilyenkor a jutalom odaitéléséről szóló hivatalos jelentés azon megjegyzéssel tétessék közzé, hogy ha az író, a rosszaló ítélet daczára is, fel akarná venni a díjat, félév alatt jelentse ebbeli szándékát az Akadémia titoknoki hivatalánál, mire a nevét rejtő jeligés levél felbontatván, a jutalomdíjat azonnal fölveheti. különben pedig, ha e határidő alatt a nyertes pályázó nem jelentkeznék, a nevét rejtő levél elégettetik s a pályadíj a következő évi jutalomdíjhoz fog csatoltatni.*

1865-ben megváltoztatta az Akadémia a szomorú- és vígjátékok évenkénti váltakozásának sorrendjét, olyformán, hogy egymást követő két-két évben (1865, 66) szomorújátékok, és szintén egymást követő két-két évben (1867, 68) vígjátékok pályázzanak; 1885-ben pedig a benyújtás határidejét december 31-dikéről szeptember 30-dikára tette át, hogy így a bírálóknak több idejük legyen a rendszeren 10—20 pályamunka elolvasására és megbírálására.

Az 1857-től 1889-ig Teleki-jutalmat nyert szomorú- és vígjátékok sora a következő:

- 1857. *Szigligeti Ede*: „A mama“, vígjáték.
- 1857. *Szigligeti Ede*: „Béldi Pál“, szomorújáték
- 1858. *Szigligeti Ede*: „Fenn az ernyő, nincsen kas“, vígjáték.
- 1859. *Tóth Kálmán*: „Egy királynő“, szomorújáték.
- 1860. *Greguss Ágost*: „A lángész“, vígjáték.
- 1861. *Szigligeti Ede*: „A trónvesztett“, szomorújáték.
- 1862. *Szigligeti Ede*: „A nő-uralom“, vígjáték.
- 1863. *Szigligeti Ede*: „Laczkai Imre“, szomorújáték.
- 1864. *Szigligeti Ede*: „Egy nagyra termett férfiú“, vígjáték.
- 1865. *Szigligeti Ede*: „A fény árnyai“, szomorújáték.
- 1866. *Zichy Antal*: „Nagyság átka“, szomorújáték.
- 1867. *Szigligeti Ede*: „Kedv és hivatal“, vígjáték.
- 1868. *Szigligeti Ede*: „Bajusz“, vígjáték.
- 1869. *Szász Károly*: „Fráter György“, szomorújáték.
- 1870. *Szigligeti Ede*: „IV. Béla“, szomorújáték.

* E határozat életbeléptetése óta 28 év múlt el s ez idő alatt sokszor megtörtént, hogy a bírálók egy művet sem találtak jutalomra érdemesnek, de az egyetlen egyszer sem történt meg, hogy a pályanyertesek, «a rosszaló ítélet daczára is,» föl ne vették volna a 100 db aranyat.

1871. *Szigligeti Ede*: „Udvari bolond“, vígjáték.
 1872. *Dóczy Lajos*: „Csók“, vígjáték.
 1873. *Szigligeti Ede*: „Valeria“, szomorújáték.
 1874. *Névy László*: „Népért“, szomorújáték.
 1875. *Csiky Gergely*: „A jóslat“, vígjáték.
 1876. *Ábrányi Kornél*: „Doctor Percival“, vígjáték.
 1877. *Csiky Gergely*: „Jánus“, szomorújáték.
 1878. *Várady Antal*: „Tamóra“, szomorújáték.
 1879. *Csiky Gergely*: „Bizalmatlan“, vígjáték.
 1880. *Várady Antal*: „A tör“, vígjáték.
 1881. *Ujvári Béla*: „Két apa“, szomorújáték.
 1882. *Csiky Gergely*: „Theodora“, szomorújáték.
 1883. *Fenyéri (Peterdy) Mór*: „Késő ébredés“, szomorújáték.
 1884. *Somló Sándor*: „Első szerelem“, vígjáték.
 1885. *Somló Sándor*: „Ovid“, vígjáték.
 1886. *Csiky Gergely*: „Spartacus“, szomorújáték.
 1887. *Csiky Gergely*: „A vasember“, szomorújáték.
 1888. *Gerő Károly*: „Az eladó leány“, vígjáték.
 1889. *Somló Sándor*: „Nagyravágó“, szomorújáték.

A KARÁTSONYI-JUTALOM.

Gróf Karátsonyi Guidó († 1885. szeptember 15.) 1858. márczius 30. kelt alapító levelével 10,000 forintot alapított, oly végből, hogy annak kamatai a legjobb színdarab szerzőjét illessék.

Az alapítvány eleintén úgy szolt, hogy kamataiból — mint a Teleki-féle jutalomnál is — száz aranyat kell kitűzni egyik évben komoly drámai műre, másokban vígjátékra s a jutalmat mindig ki kell adni a viszonylag legjobb műnek; ha jó nincs, a legkevésbbé rossznak. Tehát lényegében párja volt a Teleki-pályázatnak. De a Karátsonyi-díj csak négy éven át maradt ez alakban. Mivel t. i. a jutalmazott művek a színpadon nem vertek mélyebb gyökeret s le is maradtak rövid időn a játékrendről, az Akadémia azon tagjai, kik hivatásuknál fogva a drámai versenyek iránt mélyebben érdeklődtek, a pályázati föltételek megváltoztatását vették czélba, Úgy gondolták, hogy a színműirodalomra és az Akadémiára nézve üdvösebb lenne, ha a Karátsonyi-díjat nagyobb, magasabb és nehezebben elérhető jutalomná tennék; ha nem kellene okvetetlenül kiadni a viszonylag legjobb versenyműnek, hanem két évenként kettős díjat osztanának az olyan színműnek, mely nem csak legjobb a többi közt,

hanem csupán olyan mű kaphatná meg a jutalmat, mely igazán méltó a kitüntetésre és drámai, színi és nyelvi tekintetben önmagában is becses. Gondolták, hogy ezzel nagyobb műgondra, az eszmény hőbb kultuszára serkentik az írókat s egyszersmind elriasztják a hivatlanokat. kik csupán vaktában, önbírálat és tehetség nélkül. a jó szerencse nevében pályáznak.

Az alapító beleegyezett e változtatásba s már az Akadémia 1861. deczember 18-dikán tartott nagygyűlésén felolvasták levelét, mely szerint a pályázat ezentúl nem évenként, hanem két évenként és mindig kétszáz darab arany lesz, s a jutalom nem okvetetlenül, hanem csak oly versenyműnek adandó ki, mely arra teljesen méltó. Ha ilyen mű nem találkozik s a jutalom nem adathatik ki: a bennmaradt kétszáz arany a legközelebbi jutalomdíjhoz csatoltatik. Ily esetben 400 darab arany lesz a pályadíj.

De csakhamar bekövetkezett az — a mi előre látható volt — hogy t. i. a 400 aranyos pályadíjat sem lehetett kiadni. Ekkor 1870. június 8-dikán azt határozta az alapító, az Akadémia előterjesztésére, hogy „ha a 400 arany kettős jutalom, kétszeri kitűzés után is, siker nélkül maradna: nehogy a díjak végtelenségig szaporodjanak, azontúl a dráma elméletét vagy irodalom-történetét tárgyzó pályamunkákra fordíttassék“.

Ekkor állapíttatott meg véglegesen a Karátsonyi-pályázat ügyrendje, melynek főbb pontozatai a következők:

„E jutalomdíj két évre tüzetik ki, mindenkor 200 aranyban. megosztathatlanul; oly módon, hogy a pályaművek beadásának állandó határnapja minden második páratlan számú év (1889, 1891. stb.) szeptember 30-dika, a jutalom kiadásáé pedig a következő páros évek márcziusi összes ülése.

A jutalomért felváltva. egyik versenyzési időszakon komoly drámai művek pályáznak, hová nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, ú. m. történeti, regényes. polgári színművek, drámái erkölcsrajzok stb. is értetnek; — a következő pályázási időszakon viszont vígjátékok, ide értve a vígjáték valamennyi fajtát.

A pályaművek megbírálásában az osztály által választandó öt akadémiai tag jár el. Ezek közös értekezleten szótöbbséggel határozzák el. melyik mű nyerje el a jutalmat, melyik dícsértessék meg. Ezután választanak magok közül oly tudósítót, a ki a többség nézetét pártolja. a ki saját felelőssége alatt értekezik az egész pályázatról. és ennek, a közmegállapodás szerint, alaposan indokolva adja elő eredményét.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek. s így kitüntetésre méltónak bizonyul be.

Ia ilyen magában is kitűnő mű nem akad, s így a jutalom sem adható ki: a fenmaradt kétszáz arany a legközelebbi jutalomdíjhoz csatolandó, mely azonban a 111. §. szerint újólág két-két évre tüzetik ki. Ily esetben 400 db. arany lesz a pályadíj.

Ia a jutalmat másodízben sem lehetne kiadni, a ki nem adott 400 arany az Akadémia rendelkezésére marad, s a nyelv- és széptudományi osztály javaslata alapján, a drámai irodalom emelését eszközölő művek előállítására vagy utólagos megjutalmazására fordítandó, még pedig:

a) vagy a 400 arany jutalom esedékessé váltát megelőző öt év alatt fölmerült, drámai, színi és nyelvi tekintetben hecses és pályadíjt nem nyert színmű utólagos megjutalmazására, melyre nézve az Akadémia I. osztályának e célra esetenként választandó öt tagú bizottsága tesz véleményes javaslatot; b) vagy a dramaturgia körébe tartozó, elméleti vagy irodalomtörténeti feladatok megfejtésének pályázás vagy megbízás útján eszközlésére; ha pedig ilyenek a 400 arany jutalom esedékessé váltát megelőző öt évben már nyomtatásban megjelentek volna, ezek utólagos jutalmazására; c) vagy végre ó vagy újabkori classicus drámai művek kitűnő fordításának eszközlésére, szintén megbízás vagy pályázás útján; ha pedig ilyenek a 400 arany jutalom esedékessé váltát megelőző öt évben már nyomtatásban megjelentek, ezek utólagos jutalmazására.

1864 óta tizenöt pályázat volt a Karátsonyi-alapítványból, de — noha számos ízben megkésztették a jutalmat — a mai napig csak kétszer lehetett kiadni: 1868-ban és 1878-ban; egyszer pedig 200 aranyát egy vígjátéknak (Csiky Gergely „Proletár“-jainak) utólagos jutalmazására fordították.

Ekkép az összes Karátsonyi-pályázatnak — harminczegy év hosszán — annyi a mai tényleges eredménye, hogy maradt fenn belőle egy, évenként párszor sikerrel adható, magyar történelmi szomorújáték: a „Trónkereső“ Szigligetitől.

A Karátsonyi-pályadíjjal eddig jutalmazott színművek rövid sora a következő:

1859. Péter Pál (Pompéry János): *Telivér*, vígjáték.

1860. Szigligeti Ede: *A titkos iratok*, színmű.

1861. Dobsa Lajos: *Vígjátéktárgy*, vígjáték.

1862. Dobsa Lajos: *Bűnt bűn követ*, dráma.

1868. Szigligeti Ede: *Trónkereső*, szomorújáték.

1878. Csiky Gergely: *Ellenállhatatlan*, vígjáték.

Ellenben tizenháromszor, u. m.: 1864., 66., 70., 72., 73., 74., 76., 77., 79., 82., 84., 86., 88-ban a pályadíj nem adatott ki.

De azért az irodalomra nézve nem veszett kárba a meddő pályázatok díja, mert az ismételve kitűzött, de ki nem adhatott összegekkel a dramaturgia körébe tartozó becses, hézagpotló műveket jutalmaztak, így a Greguss Ágost Shakspeare-könyvét. Arany János Aristophanesét, Csiky Gergely Plautus fordításait, Beöthy Zsolt Tragicumát, és megbízták Pecz Vilmos I. tagot a görög tragédia történetének (1889.) megírásával.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG.

Az Akadémia I. osztálya, 1878. évi november 16-dikán tartott értekezleti ülésében határozta el egy állandó irodalomtörténeti bizottság alakítását s 1879. évi február 22-dikén tartott értekezleti ülésében a bizottság feladatát a következőkben állapította meg:

Az irodalomtörténeti bizottság feladata:

a) A magyar irodalomtörténeti kútfők keresése, gyűjtése, kiadása; különös figyelmet fordít az írók levelei, naplói, följegyzései kiadására, bármely nyelven irattak, s azokat „Irodalomtörténeti Adattár“ cím alatt lehető teljességben igyekszik közrebocsátani.

b) Régibb írók kritikai kiadása, életrajzzal és jegyzetekkel. A már megindított „Régi magyar költők tára“ mellett megindít egy újabb folyamat, melybe régibb íróink kiadatlan, vagy csak egy pár példányban fennmaradt munkái vétetnek fel, vagy a legkitűnőbb írók teljes és kritikai kiadásai bocsáttatnak közre. E munkák nem történeti sorrendben adatnak ki, hanem a körülmények szerint, s nem tesznek egymással kapcsolatos gyűjteményt.

c) Könyvészeti és irodalomtörténeti munkák iratása, felhívás és megbízások útján, s kiadásuk eszközzése.

Az irodalomtörténeti bizottság az I. osztály kifolyása lévén, általa választatik, mint a nyelvtudományi bizottság; azonban a tagok választásában figyelmet fordít a történetbúvárokra is.

E szabályzatot az 1879. február 24-dikén tartott összes ülés helybenhagyta s egyúttal felhívta az I. osztályt, hogy a bizottság megalakítását mielőbb eszközölje. E határozat az 1879. évi márczius 3-dikán tartott osztályülésben felolvastatván, kimondatott, hogy a bizottság tagjai a márczius 8-dikán tartandó értekezleti ülésen fognak megválasztatni. Az ekkor megválasztott 15 tag április 25-dikén elnökké Szász Károlyt, előadóvá Szilády Áront választotta meg. Tagok voltak: Arany László, Ballagi

Mór, Beöthy Zsolt, Fraknói Vilmos, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Ipolyi Arnold, Szabó Károly, Szarvas Gábor, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, Thewrewk Emil, Volf György. Folytatólag megválasztottak 1880-ban: Zichy Antal, Lugossy József; 1882-ben: Ábel Jenő; 1883-ban: Bogisich Mihály, Csontos János, Heinrich Gusztáv; 1886-ban: Salamon Ferencz; 1888-ban: Ballagi Aladár; 1889-ben: Bánóczi József. — Ma a bizottságnak 18 tagja van.

A bizottság megalakulása s működésének megkezdése után a könyvtári bizottság javaslatára 1880. január 26-diki összes ülésében kimondotta az Akadémia, hogy a saját kéziratárában található irodalomtörténeti érdekű újabbkori levelezések felhasználása az irodalomtörténeti bizottság engedélyétől tétetik függővé. E határozat folytán a bizottság hat pontban foglalta össze a kéziratár újabbkori (1772-től) kéziratai használhatóságának feltételeit, melyek az 1880. márczius 22-dikén tartott összes ülés által elfogadotván, a könyvtári szabályok közé felvételtek.

1880. márczius 15-dikén kibocsátotta a bizottság a *Magyar Irodalomtörténeti Adattár* érdekében a közönséghez intézett felhívását, melynek egy-két esetben volt némi eredménye. E vállalat első folyama az 1471—1541-ig terjedő időközt fogja felölelni.

Addig is, míg az *Adattár* gyűjtése s szerkesztése annyira haladhat, hogy kiadását meg lehet kezdeni, közrebocsátotta a bizottság az 1471-dik évet előző korból:

1. Ábel Jenő. *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon 1880.* című munkát, mely Janus Pannonius ismeretlen műveit másokéval együtt s Ábeltől Galeotto Marzio életrajzát foglalja magában.

2. *Irodalomtörténeti Emlékek. I. kötet. 1886.* Ábel Jenőtől és Fraknói Vilmostól. Ez Andreas Pannonius és Nicolaus de Mirabilibus műveit, mindkét régi író életét és munkáit ismertető bevezetéssel kísérve, juttatta a közönség kezébe. A II. kötet sajtó alatt van.

3. Ábel Jenő. *Egyetemcink a középkorban. 1881.* Szintén XV. századi tudományos viszonyainkat rajzolja.

4. Szilágyi Áron. *Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880.* Szintén ezzel a korrall foglalkozik.

5. *A Régi magyar költők tára*, melynek két első kötete a bizottság alakítása előtt jelent meg, harmadik kötetével ide utaltatott. A III. kötet (Tinódi) 1881. — IV. kötet 1540—1575-ig irt költőkkel. 1883. — V. kötet (Radán, Dézsi, Sztárai) 1886-ban jelent meg. VI. és VII. kötete sajtó alatt van.

A Régi magyar költők tára mellett, régibb írók kevés példányban fenmaradt műveiből egy új folyam megindítása is egyik pontját képezvén a bizottság feladatának.

6. Komjáthy Benedek. *Az zenth Paul leveley magyar nyelven* 1883-ban jelentek meg.

7. Telegdi Miklós. *Az keresztyenségnek fundamentomiról* — felfedeztetése után két évre, 1884-ben.

A bizottság bibliographiai kiadványai a következők:

8. Szabó Károly. *Régi magyar könyvtár. I. kötet.* Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. 1879. — II. kötet. Az 1473—1711-ig megjelent nem magyar nyelvű, hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. 1885.

9. Ábel Jenő. *A bártfai sz. Egyed templom könyvtárának története* 1885.

10. Hellebrant Árpád. *A m. t. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke.* 1886.

Feladatához tartozónak tekintette még a bizottság a következő művek kiadását:

11. Bayer József. *A nemzeti játékszín története. I. II. kötet.* 1887.

12. Id. Szinnyei József. *Magyar írók élete és munkái. I. köt. I. füzet.* 1890.

Ennyiből áll a bizottság tíz évi működésének eddig nyilvánosságra jutott eredménye.

A CZÉHEK TÖRTÉNETÉRŐL MAGYARORSZÁGON.*

Köztudomású tény, hogy a kézműiparnak művelői, fejlesztői. kizárólagos joggal felruházott gyakorlóí, a középkor sőt még az új-kor hosszú századain át is csaknem egészen napjainkig az ú. n. *czéhek* voltak.

Midőn törvényhozásunk 1872-ben a VIII. törvényczikkben a czéhek eltörlését kimondotta: szabályaik, jegyzőkönyveik, irataik elvesztették addigi érvényüket s történeti actákká váltak. Nagyrészők akkoriban pusztulásnak indúlt, némely szűkebb látásúak hasznavehetetlen lomnak kezdték tekinteni s font számra adogatták el ez iratokat; a felvilágosodottabbak azonban megőrizték s vagy az újonnan keletkezett iparostestületeknek adták át megőrzés végett, vagy néhol még most is a régi czéhmesterek avagy utódaik őrzik kegyelettel, legalább a czéhszabályokat.

Ezeknek egy része már régebben közintézetek, levéltárak, könyvtárak birtokába került s így legalább ezek meg vannak mentve az elpusztulástól.

* Székfoglaló értekezés dr. Szádeczky Lajos l. tagtól; felolvasta a II. osztály ülésén 1889. ápr. 8-án. (Értek. a tört.-tud. köréből XIV. k. VII. sz. 8° 152. l.) Budapest, 1890. Ára 1 ft 40 kr.

A magyar ipar történetének kétségkívül ezek a legbecsebb forrásai. Felismerte ezt a M. Történelmi Társulat jó eleve, s a 70-es évek derekán egy ipartörténelmi bizottságot alakított, feladatául tűzvé ki az adatgyűjtést a magyar ipar történetéhez. E bizottság 1877-ben nyomtatott kéréli pontokat küldözött szét az egész országba, hogy mely városban minő czéhek voltak, mikor keletkeztek stb. A beérkezett válaszok a Tört. Társulat levéltárában őriztetnek. E bizottság, melynek az volt a célja, hogy egy *czéh-okmánytár* számára összegyűjtse az adatokat, elnökei Rómer Flóris. majd Deák Farkas halála után, megszűntette munkásságát.

Az elejtett fonalat, s a kezdetén félbehagyott munka folytatását *Szádeczky Lajos* vette kezébe, s akadémiai székfoglalója tárgyául culturtörténetünk ezen eddigelé elhanyagolt s kiaknázatlan, gazdag forrását kutatta át s dolgozta fel.

A munka sikerét biztosítani látszott az a körülmény, hogy az egyetemi könyvtárban, az ő gondozása alatt, több mint ezer darab eredeti czéhlevél őriztetik. Ezek kiegészítéseül kutatásai körbe vonta a nemzeti múzeum, az országos levéltár, az akadémiai könyvtár s a történelmi társulat levéltárában őrzött több ezerre menő czéhszabály és irat halmazát; úgy hogy kutatásait, ily széles alapon, az egész országban sőt a társországokban (Horvát- és Szlavonországban s az egykori külön erdélyi fejedelemségben) fennállott czéhek tanulmányozására is kiterjeszthette.

Az értekezés (a mely maga négy nyomtatott ívre, 64 l. terjed) három részre oszlik. Az I. „*Történelmi áttekintés*“, az ipar fejlődéséről, a honfoglalás s árpádházi királyaink idejétől kezdve, a legújabb korig nyujt tájékoztatást. Szerző felveti a kérdést, hogy miként és mikor keletkeztek nálunk az iparüző czéhek s arra az eredményre jut, hogy német és olasz minták után alkották őket a városok bevándorlott polgárai a XIII. sz. végén vagy a XIV. elején. Eddigelé az 1376-ik évet tekintették a czéhek első megalakulása idejének, midőn Nagy Lajos az erdélyi szászok czéheit szabályozza s törvényeiket megerősíti. Szádeczky kimutatja, hogy a tulajdonképi Magyarország területén már előbb is voltak czéhek s a legrégibb töle ismert czéhszabályzat 1307-ből származik s a *kassai szűcsökre* vonatkozik.*

* Erdemes itt feljegyzésre Teutsch nagyszabeni ev. szász püspök, jeles történetíró nyilatkozata, hogy midőn ő ez 1307-iki szabályzatot először hallotta főlemlíteni, nagy *kérdőjelt* tett mellé jegyzőkönyvébe, mert ők a magokét (1376-ból) tartották a legelső történelmi emléknék a magyarországi czéhekről. Ehhez azonban kétség nem férhet, mert a Kassa városi levéltárban 1448-iki átiratban, megújítva és pótolva, *eredetiben* maradt fenn.

Az értekezés II. része „*A czéhek alakulása és külső szervezete*“ címet visel. Ez a magyar és németországi czéhek közti különbség s a magyarok miként alakulásának tárgyalása után. a czéhek jogi oldalát világítja meg. *Kik* alkothattak czéhet? s *ki* adományozhatott czéhszabályokat? Mik voltak e tekintetben a sz. kir. városok jogai? A királyok adományozási és megerősítési joga mennyiben szerepel? A nádor, a földesurak, püspökök, káptalanok, prépostságok hogyan szerepelnek mint czéh-patronusok, czéhszabály-osztogatók és megerősítők? Milyen volt a czéhek egymás közt való viszonya? (anya- és fiók-czéh) a közös czéhek; a czéhszövetkezetek alakulása és szervezete? Ezek a kérdések vannak tárgyalva a második fejezetben.

A III. fejezet „*A czéhek belső szervezete és belélete*“ culturtörténetünk keretét egy új szakasszal bővíti, feltárván, hogy miképen éltek, munkálkodtak, mulattak, védték városaikat, gyakorolták polgári jogait a régi iparosaink, nemzettestünk annyi ezrei és százezrei, — a kik sok száz éven át legfőbb képviselői voltak a szorgalomnak és munkának hazánk határain belül.

Mindenekelőtt a czéhek organisatióját vázolja itt a szerző. Mi volt a *czéhmesterek* joga és kötelessége? mik voltak a czéhek többi tisztviselői? az *atyamester*, *dékán*, *bejáró mester*, *mieláti mester*, *szolgáló* vagy *ifjú mester* és a *czéh nótáriusa*?

Belső életüket rajzolván, hogy teljesebb képet nyerjünk. egy mesterségre lépő ifjút végig kísér pályafutásán, inassá felvételétől, legénynyé felszabadulásán, vándorlásán keresztül, mesterré avatásáig, azaz czéhbe lépéseig és azontúl. Mi volt az inas teendője, milyen volt sorsa, bére? mi volt a *társpohár*? a legények társasága, munkálkodása. mulatása, „a *korhely-hétő*?“ a *tisztelő-pohár*, hogy történt a felszabadítás, milyen ünnepies szertartással? a vándorlás, továbbá a czéhelépés, vagy a mesterré avatás? mily nagy szerepet játszott a czéheléletben az ú. n. *mester remeklés*, a *mesterasztal* vagy *ebéd*? mely utóbbihoz az ú. n. *köszönő-pohár* is csatlakozik. Szól az értekezés végül a czéh évnegyedes gyűléseiről, a czéhbíráskodásról erkölcsi életükről, vallásuk gyakorlatáról, a processiókban való részvételtől; végül az özvegyekről, árvákról, a beteg mesterekről, legényekről való gondoskodásról s temetkezéseikről.

De ez értekezéssel, mely a czéhek történetét és beléletét feltárja előttünk. nincs vége a dolgozatnak: itt kezdődik a munka második része „*A czéhek lajstroma*,“ a mely a magyar ipar történetének s forrásainak bizonyára nagybecsű repertoriumául fog szolgálni, s nélkülözhetetlen útmutatója lesz mindazoknak, a kik jövőben ipartörténeti kutatásokat akarnak tenni, a magyar kézműipar egy vagy más ága felől tájékozódást kívánnak szerezni, vagy városok, megyék monografiájának írásával foglalkoznak.

E nagy terjedelmű lajstromban összeállította a szerző mindazon adatokat, melyek a fővárosi összes levél- és könyvtárakban s a tört. társulat czéhbizottsága iratai között találhatók. Mintegy ezer hazai városnak és falunak iparáról s öt-hatezer czéhről találunk itt feljegyzéseket, városok szerint betűrendben s ezek keretében czéhek szerint, időrendben csoportosítva. Külön I. a magyar, horvát és szlavonországiak és II. az erdélyiek. Minden czéh után az évszám, a melyben keletkezett, vagy a melyből czéhszabályai fennmaradtak; és pedig a magyarok *vas-tagabb*, — a latinok *dőlt*, — a németek *közönséges* számjegyekkel nyomtatva, tót, szerb, horvát betűkkel kiírva, hogy *nemzetiségi* viszonyaikra is lehessen következtetni. Az évszámok után a királyok vagy egyebek nevei, a kiktől czéhszabadalmaikat nyerték. Végül zárjelben a levél- vagy könyvtár, a hol az illető czéhiratok találhatók.

Sok nevezetes tanulság rejlik ez adatokban. Látjuk belőlük, mely városokban, sőt falvakban minő ipar virágzott a századok folyamán; minő nemzetiségűek voltak az iparosok stb. stb. Tanulságos, hogy pl. a horvát-szlavonországi iparosok nagyrésze századunk elején és derekán *magyar* czéhszabályokkal élt. Erdélyben a szászok zárt iparos testületet képeztek; a *szász egyetem*-ről kiadott czéhszabályok hosszú sorozata külön szakaszt képez e lajstromban. Az erdélyi magyar városok közül Kolozsvár és Marosvásárhely diadalmasan versenyez a szász városokkal. Marosvásárhelyt pl. több mint 30 iparosczéh volt a XVII—XVIII. században.

Hasábokra terjednek a kiválóbb iparúzó városokról szóló feljegyzések. A legtöbb adat szól: Alsó-Kőrös, Arad, Buda, Debreczen, Eger, Érsekújvár, Eszék, Esztergom, Gyöngyös, Győr, Jolsva, Kassa, Késmárk, Komárom, Körmöcz, Lőcse, Miskolcz, Nagy-Bánya, Nagy-Károly, Nagy-Várad, Nyitra, Pápa, Pécs, Pest, Pozsega, Pozsony, Rimaszombat, Sárvár, Selmeczbánya, Sopron, Szeged, Székes-Fehérvár, a XVI. város, Szombathely, Temesvár, Trencsén, Vác, Varasd, Veszprém, Zágráb, Zólyom, Zsolna, — továbbá az erdélyiek közül: Besztercze, Brassó, Gyula-Fejérvár, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Nagy-Enyed, Nagy-Szeben, Segesvár, Székely-Udvarhely, Torda stb. városáról. De számtalan olyan apró falvakról is találunk itt feljegyzést, melyek napjainkban iparúzással egyáltalában nem foglalkoznak.

Maga a czéhek lajstroma öt és fél nyomtatott ívet tesz, többet mint az értekezés; úgy hogy az egész munka 152 lapra terjed. Az akadémia II. osztálya kész örömet adta meg szerzőnek az engedélyt az értekezések rendes keretén, az 5 nyomtatott íven túl terjeszkedésre, azon meggyőződésben, hogy az ipar-történelmet egy alapvető munkával gazdagítja.

Most, midőn a hazai ipar terjesztése oly élénken foglalkoztatja nemcsak a szakköröket, de a törvényhozást is: nem csupán tudományos szempontból érdekes és tanulságos, de némileg *aktuális* érdekléssel is bír a régi magyar ipar történelmi fejlődésének ismerete.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ február 15-iki, ez évi első számában a nagyobb közlemények sorát Fröhlich Róbert: „Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából“ című czikke nyitja meg, melyben epigraphikánkat becses példányokkal gazdagítja s nevezetes adalékokat szolgáltat Pannonia római kori viszonyaihoz. Így pl. az ácsi fogadalmi oltár (4. sz.) Mogetiana (a Keszthely melletti Fenék) municipium voltát árulja el, holott eddig csak azt tudtuk róla, hogy táborhely volt; az ó-budai fogadalmi oltár (9. sz.) pedig megerősíti Photius és Suidas azon állítását, hogy Flavius Arrianus történetíró csakugyan consul volt; végre a budai fogadalmi oltár (11. sz.) a III. Augusta legió egyik vexillatiójának Pannoniában tartózkodását bizonyítja. — Dr. C z o b o r B é l a „A jaáki apátsági templomról“ értekezik. E templom első felszenteléséről okleveles adatunk van: 1256-ban Omode győri püspök volt az, a ki a szent olajjal illette, s a XIII. század derekáig az egész épület befejeztetett, még pedig — az építészeti részletek kezelésében mutatkozó sajátosságok bizonyítása szerint — francia mesterek által, kiket a Cluny-apátsággal szoros viszonyban levő hazai benczések könnyű szerrel megnyerhettek ügyöknek. A templom falain régi falfestmények nyomaira akadtak s a négyszögköveken szorgalmasan fölkeresve a kőművesjegyeket, köztük kettőt talált Czobor és Möller, mely a zsámbéki prépostsági templomon is előfordul. Tekintve tehát azon körülményt, hogy a jaáki apátsági templom kora nemcsak építészeti stíljéből, de Omode püspök okleveléből is datálva van: most e kőfaragó jegyek azonossága a zsámbéki templom chronológiájára, valamint mestereinek francia származására is érdekes fényt derít. A jaáki apátsági templom stílszerű helyreállítására, minthogy jelentékenyen romlásnak indult, intézkedéseket tett a Vallás- és Közoktatásügyi ministerium. — K ö v é r B é l a „Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése“ cím alatt dr. Rosenberg Márk munkája nyomán, fontos adalékokat szolgáltat a hazai műtörténelemhez, részletesen felsorolva és ábrákkal illusztrálva a magángyűjteményekben, a hazai templomok kincstáraiban és a nemzeti múzeum régiség-

tárában található ötvösművek bélyegeit. — A folyóirat Emlékek és Leletek című részében Wosinszky Mór „A bonyhád-vidéki bronz-leletet” ismerteti. E leletben lapos balták, török. kardok, lándzsák, tömör pálczás vésők. tokos vésők, szárnyas balták, tokos balták. szárnyas és tokos szekerczék, késpengék, kettős kampójú vésők. sarlók. bronz-edénydarabok és ékszer-töredékek kerültek elő. Benne a bronz-kor minden szakasza képviselve van: a balták a bronz korszaknak egészen kezdetéről valók. a fegyverek és eszközök a kifejlett bronz-kor idejében készültek és végre az ékszerek és bronz edénydarabok a bronz-kor utolsó szakaszának, a hallstatti periodusnak a képviselői. — Dr. Kuzsinszky Bálint „A carnuntumi ásatásokkal” foglalkozik. A római Carnuntum tudvalevőleg Bécs környékén feküdt és stratégiai szempontból a mi Aquincumunknál is fontosabb szerepet játszott. Az ásatásokat külön e célra alakult „Carnuntum-egylet” vezeti, mely eddig kiásatta a castrumot és az amphitheatrumot, és ez utóbbi feltűnő hasonlóságot mutat az aquincumi amphitheatrumhoz. Különösen jellemző a Nemesis tiszteletére szentelt oltárkö, mely a mi amphitheatrumunknál is előfordul. — Lepszy Lénárd krakkói lengyel tudós „A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban” cím alatt ismerteti a lengyel kincstárak magyar eredetű ötvösműveit. Legrégibb emlékek a gneseni sodronyománczos áldozó kereszt látszik, mely a XV. század közepéről maradt fenn. Különben az bizonyos, hogy a sodronyománcz a XV. század első felében gyökerezett meg Lengyelországban. Értekező részletesen leírja a tarnowi székes-egyház és a krakkói templomok kincstáraiban található régi zománczos ötvösműveket, melyekről kideríthető, hogy magyar eredetűek s végül összeállítja a Lengyelországban megfordult magyar ötvösök névsorát, kiknek emléke 1394-től 1742-ig fennmaradt. — Dr. Szendrei János „A pozsony-széleskúti gyűrű-leletet” írja le. A gyűrűkön előforduló stylizált állatalakok Árpád-kori érmeinkre emlékeztetnek, ellenben a stylizált lilium az Anjoukorra mutat. Összesen öt gyűrű került elő s az egyiken felirat is van, mely azonban érthetetlen. — A Levelezések rovatát Récsy Viktor kezdi meg a borsod harsányi őskori leletről: e telep valószínűleg azon nagy őskori nép egyik urnatemetője volt, mely Borsodmegye területén nagyszerű őskori földműveket alkotott. Sándorfi Nándor a szomolányi őstelepről tudósít. hol hatalmas földsánczok között számos praehistorikus tárgy került felszínre. Végre Bella Lajos azon soproni leletekről tesz jelentést, melyeket a Burgstall nevű határrészben kutatót fel. — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések vannak: Undset a fibulákról; Téglás Gábor: „Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról”. akadémiai székfoglaló értekezés; Király

Pál: „Apulum“. A sort a Folyóiratok szemléje zárja be. — A Különfélékben az Országos Régészeti és Embertani társulat közgyűléséről találunk értesítést; továbbá jelentések vannak a nemzeti múzeum régiségosztályának és éremtárának 1889. okt. — decz. szaporulatáról, valamint egyes vidéki régészeti egyesületek működéséről. Végre apró közlemények egyes leletekről (bregetiői metszett kő, stomfavidéki régiségek, lengyelfalvi aranylelet, nagy-őrszi lelet, sabariai, zalatnai leletek stb.) — Az Archaeologiai Értesítő ezen füzetét is számos ábra és képestábla díszíti, s a külföld előtt emeli értékét a szerkesztőség azon újítása, hogy a tartalomjegyzéket francziául is közli a borítékon.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi számában az első czikk: Ballagi Mór: *Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola*. (Kivonata az Akad. Ért. 62. l.) — Török Aurél befejezi *A mai emberbuvárlatról* szóló cikkét. E közleményében az emberiség elterjedéséről szól. Az emberiség bölcsője ismeretlen; általában Ázsiát tekintik annak. Innen, értelmi erejénél fogva, legyőzven a kültermészet akadályait, elszéledt az ég mind a négy tája felé. Az elterjedés csak hosszas évezredek multán sikerülhetett, és számos nemzedéknek kellett azalatt elpusztulni, míg az emberiség az egész föld kerekéségén magát egészen otthonosnak érezhette. Az emberiség kezdetéről csak conjecturák segélyével alkothatunk fogalmat. A mai emberbuvárlat ki is mondja, hogy ez idő szerint az emberiség közelebbi leszármazását teljességgel nem ismerjük. — Marczali Henrik Sybel legújabb műve alapján tanulmányt közöl *A német birodalom megalapításáról*. Tanulmányát két részre osztja. Az elsőben az egész mű menetének fővonásait ismerteti, a másodikban pedig azon új anyagot foglalja össze, mely hazai viszonyainkra is világot vethet. Mióta a Hohenstaufok birodalma megdőlt, Németország nem birt egységes állami szervezetre szert tenni. Azt előbb rendi, majd felekezeti küzdelmei akadályozták meg, végre pedig a két legnagyobb német állam rivalitása, mely körébe vont a kisebb területeket is. Ujabb időben csak József császár tett kísérletet az egység megteremtésére, de 1785-ben Nagy Frigyes megghiúsította. 1850—51-ben Ausztria elszalasztotta a kedvező pillanatot a nagy „összbirodalom“ megalkotására. A krími háború teljesen izolálta, az olasz háború pedig fölfedte belső gyöngéit. Bismarck, ki czélul tűzte ki magának a német kérdés megoldását, akkor már ott működött Frankfurtban, mint Poroszország követe a „Bundestag“-on. De iránya nem érvényesülhetett, míg a jóakaró, de határozatlan IV. Frigyes Vilmos ült Poroszország trónján, s még nem állott készen a porosz hadsereg. Az csak I. Vilmos alatt juthatott érvényre, ki 1857-ben mint testvérének helyettese vette át az ügyek veze-

tését. De Németország megalapítása nem kizárólag katonai és diplomatikai sikereknek, a „vas és vér“ műve; még nagyobb része volt abban és a birodalom fölvirágzásában az ideális java-kért való, szellemi és erkölcsi eszközökkel vívott ernyedetlen munkának. — Imre Sándor *A középkori magyar irodalom stíljáról* folytatja tanulmányát. — Pauer Imre *Az ethikai de-terminismus elmélete* című, a M. Tud. Akadémiától Gorove juta-lomban részesült munkájának közlését kezdi meg. (A közlemény befejezésekor fogjuk ismertetni). — A szépirodalmi rész Degré Alajosnak *Az utolsó jurátus* című beszélyét közli. Ezen-kívül két költeményt, Endrődy Sándor-tól a *Diadal*-t; Radó Antaltól pedig Leopardi olasz költő *Hold nyugta* című köl-teménye fordítását. — Schvarcz Félix *Valutánk szabályo-zásá-ról* értekezik. Szerző minden elméleti fejtegetést mellőzve, csak azon kérdések vitatására szorítkozik, melyek egyenesen a valutaszabályozás gyakorlati keresztülvitelét érintik. Mindenek-előtt azt fejtegeti, hogy melyik legyen szabályozott valutánk fémrendszere és milyen legyen viszonya az idegen kulturállamok pénzrendszereihez. A mióta az ezüst háttérbe szorult, azóta két párt küzd, t. i. az aranyvaluta és a kettős valuta pártja. Azon-ban a nemzetközi bimetalismus létesítésére irányuló törekvések mindekkoráig meghúsultak. Szerző szerint valutánk alapjául a kettős fémrendszer szolgálhatna, a viszonyoktól indokolt módo-sításokkal. Ezután azon arányról szól, melyben új pénzrendsze-rünk a meglevő külföldiekhez álljon és azon pénzegységről, mely új rendszerünk alapjául szolgáljon. Erre nézve két út volna lehetséges, vagy megmarad az eddigi pénzegység vagy pedig oly új egységet kell választani, melylyel valamely fennálló pénzrend-szerhez csatlakozunk. Ez esetben a frank- vagy márka-rendszer lenne elfogadható. Szerző nem tartja fontosnak a kisebb pénz-egységet, és semmiesetre sem tartja indokoltnak, hogy ez újítás érdekében bármit is feláldozzunk a pénzrendszer megszokott-ságának és állandóságának előnyeiből. Ha már a kisebb pénzegy-ség elfogadása el nem kerülhető, akkor legyen a forint fele az új pénzegység, és ennek századrésze a legkisebb pénzdarab. — *A görög háború*. Az országgyűlésen a görög nyelv tanításáról folyt vita alkalmat nyújt a névtelen írónak, hogy e polemikus cikkben védje a görög nyelv tanítását a gymnasiumban. A gym-násiumban tudományos pályára készülő, egyáltalán műveltségre törekvő körök válogatott zömét kell nevelni, s a gymnasium annál jobban megfelel céljának, minél szélesebb s változatosabb, az életben s magánszorgalom útján csak kivételesen pótolható alapot ad a tanulóknak, hogy később — hajlamaik szerint — mélyebb műveltségre telessenek szert. A vita onnan ered, hogy nincsenek tisztában a gymnasialis oktatás céljával. A gyakor-

lati életre készít-e elő a gymnasium vagy az egyetemre? Kétségtelenül erre. Ha ez így van, akkor nem lehet kétségbe vonni azt az előkelő helyet sem, mely a classicus nyelveket a gymnasiumokban megilleti. S a görög nyelvtanításnak facultativvá tételével nem fogjuk azt emelni. A kérdés nem is oly égető, hogy evvel sietni kelljen: vannak fontosabb tanügyi kérdések, melyek megoldása előbbrevaló. — Ferenczi Zoltán *Petőfi ismeretlen költeményei 1848-ból* című kilencz költeményt közöl, melyeket Petőfinek a nemzeti múzeumban levő kézíratai között kihúзва találta. — Az *Értesítő*-ben Schlauch Lőrincz beszédei, Alvinczy S. A Saharában, Szász K. Uti tárcza, Bartha B. Irányelvek a magyarországi kath. egyház autonómiája részére, és Krümmel Ottó „Az Oczeán” című munkák vannak ismertetve.

3. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE februári füzetének első helyén Székely Ferencz pályanyertes műve áll „*Valutánk rendezéséről*.” A pályázat, mely tavaly november hóban nyitott és f. évi január 20-dikán zárott le, megkezdte azon díjkitűzések sorát, melyekkel a folyóirat szerkesztősége hazai fontosabb, napi érdekű, közgazdasági kérdéseink megoldásához hozzájárulni kíván. Az első pályázat sikerét bizonyítja az, hogy kilencz pályamű érkezett s közöttük három határozottan irodalmi színvonalon állott. A jutalmat a bírálók, Kautz Gyula és Kornfeld Zsigmond, a jelen füzetben közölt értekezésnek ítelték oda. Ebben értekező öt kérdést vet fel és tárgyal le valutarendezésünk alkalmából. Ezek a következők: mikor történjék az átmenet? mely törvényes intézkedések és pénzügyi műveletek válnak a valutarendezés folytán szükségessé? mikéfé változtatások szükségesek az osztrák-magyar bankkal fennálló egyességet illetőleg? mekkora terhet vállal el az állam a rendezés folytán? és végre: miképen volna ez a teher fedezendő? Székely a cikk végén összefoglalja érveléseinek eredményeit, melyek szerint az új osztrák-magyar értéknek tiszta aranyértéknek kellene lenni, az államjegyeket a 80—100 arányban kellene beváltani s a tényleges foganatosítást már 1891. tavaszán megkezdni; pénzegységül a frankot ajánlja, elterjedt használata miatt és különösen a Balkán-államokkal való érintkezésünk érdekében. A keresztülvitelt magát s a felmerülő új terhek fedezését illetőleg részletesen kidolgozott tervet ad. — A második önálló értekezés Braun Sándor cikke „*A vándoripar szabályozásáról*”, mely egy nagy gyakorlati jelentőségű törvényjavaslatunkat tárgyalja. Felhozva látjuk a bajokat, melyek ezúttal orvoslás alá kerülnek, körvonaloza van főbb intézkedéseiben a javaslat maga, felemlítvék előnyei és hiányai, végül pedig a célbavett korlátozások elvi és tárgyi megokolása következik. — Dr. Vizneker Antal „*A jog- és államtudományi szakoktatás*

reformja“ czim alatt foglalkozik egyik szintén nagyon aktuális természetű kérdésünkkel. Összefoglalva az e téren sajtóban és egyleti tárgyalásokon felmerült nézetek fontosabbjait s bírálólág méltatva különösen Fenyvessynek, Vécseynek és Plósznak javaslatait: a tanszabadság alapjára helyezkedik, melynek fogalmát tüzetesen kifejti. Kívánja a tanítási és tanárválasztási szabadság nagyobb fokú megvalósítását, a tanulási szabadságot és az előadási szabadságot, a melyeknek értelmét részletezi s egymással való szoros kapcsolatukat is feltünteti, utalva a megvalósításuk előfeltételét képező megfelelő vizsgálati rendszerre is.

A dr. Mandello Károlytól szerkesztett „*Közzgazdasági havi krónika*“ a hozzáfűzött magyarázó jegyzetekkel ezúttal az új év első hónapját tárgyalja, szólva az előző év köztudomásra jutott üzleti eredményeiről s a jövő — részben már a kezdeményezés stadiumán túlmént — terveiről. Az „*Irodalmi Szemle*“ könyvismertetéseit Dr. Pisztóry Mór, „Nemzetgazdaságtan, tekintettel az államháztartásra és hazai viszonyainkra“ című legújabbán megjelent művének tárgyalása nyitja meg — dr.-tól; azután Fekete Ignác ismerteti dr. Halász Sándornak „A postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmáról“ tartott felolvasását; a. -jel alatt névtelen bíráló szól dr. Mandello Károlynak: „Ungarns Finanzlage nach den Staatsbudgets pro 1889 und 1890“ című, a Schanz-féle Finanzarchivban, ezúttal pedig külön lenyomatban megjelent értekezéséről; dr. Mandello Károly ismerteti Don Anselmo R. de Rivas „La política económica de Espana“ című művét; végül pedig a „Külföldi közzgazdasági folyóiratok szemléje“ következik, melyben dr. Ráth Zoltán tárgyalja a Journal des économistes ez idei januári számából Raffalovich A. cikkét: „Les grands marchés financiers en 1889“ és a Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik XIX. kötetéből Wirminghaus-tól a németországi, betegség elleni, kötelező munkásbiztosítás intézményének statisztikájáról adott összeállítást. — A „Statisztikai Értesítő“ dr. Vargha Gyula cikke tölti be: „*Magyarország és a világ búzaforgalma*“ felirattal, mintegy folytatását és kiegészítését képezve az előző füzetben a búzatermelésről adott összeállításnak. Ez is, mint amaz, a lehető legszélesebb alapon, óriási statisztikai adattömeg segélyével van tárgyalva. Feltüntetve látjuk hazánk búzakereskedelmének eredményeit, a kivitel és behozatal szerint, az adatgyűjtés kezdete óta (1868) a legújabb időkgig (1889. szeptember). E mellett a lisztforgalmat, mint az előbbinek kiegészítője, mindenkor párhuzamosan állítja oda a búzára vonatkozó számok mellé. Egy csomó táblázat egyesíti aztán az egész világ búza- és lisztforgalmát az újabb években, külön helyet hagyva fenn a nevezetesebb kivittel vagy jelentékenyebb be-

vitellel bíró államok e nemű forgalmának történeti vázolására. A füzetet bezáró „Könyvszemle“ ezúttal 5 lapra terjed.

4. A MAGYAR NYELVÖR II. füzetében Négyesy László folytatja verstani fejtegetéseit, s azt bizonyítja (Torkos László ellenvetéseivel szemben), hogy irodalmunkban három fajta vers van forgalomban. u. m. nemzeti, classikai s nyugateurópai vers-faj. E felosztást, szerinte, nem szükséges, de nem is lehet háborítani; azonban a nemzeti formák közé föl kell venni a páros részű sorfaj mellé a páratlan részűt is, azaz a $\frac{3}{8}$ -os sorfajt: a nyugati formáknál pedig tanítani kell, hogy közülök a daktylust és anapaestust nemcsak időmértékes prosodiával, hanem hangsúlyossal is törekszenek nyelvünkön kifejezni. — Balassa József a debreczeni és a székely éneklő hangsúlyt írja le, mikor t. i. nemcsak a hang erőssége, hanem a hang magassága is rászolgál a mondat egyes részeinek kiemelésére. — Szinnyei József megmagyarázza, hogy Aranynek ez a sora: „Ideje már egy kevésbé szellőztetni a házat“ vegyülék-mondat (két mondatból együvé kapcsolva), s hogy az ilyen mondatban a főnévi igenév nem birtokos jelző (a mint Szigetvári Iván állította), hanem alany. — A szómagyarázatok sorát Zolnai Gyula nyitja meg, a mátyusföldi *intén*, *intébben*, *intébbért* (olcsón, csekély áron), az ormánsági *intős* („intős a földdel az ablak“: egy vonalban van vele), az ugyanoda való *intöst* (egyenesen), az *intéz* szók és az *-int* rag egy közös családba sorolásával és egy hajdani (irány jelentésű) *int* vagy *ént* szóból való eredeztetésével. — Szinnyei József a Simonyitól kombináló szóalkotásnak nevezett szöveggyítésre több példát hoz fel a nép nyelvéből. — Csapodi István a már Calepinusban előforduló *pápaszem* szavunkat, melynek mására se a régi idegen nyelvekben, se a maiakban nem akadunk, a mely alkotásában is magyar észjárásra vall, saját eredeti tulajdonunknak állítja. — Ugyanő az influenza a *muszka nátha* szót ajánlja. — Szarvas Gábor továbbra is fentartja, hogy a *réteg* a *rét* szónak többes számú alakja s ép oly módosulása a *réteknek*, mint a *csirág* a *csirák*-nak. — Ugyanő ismételve figyelmeztet Budenz tévedésére, hogy a magyar *lurkót* (latin *lurco*) a finn *nuore*-val vetette egybe. — A sok apróbb adatközlésből megemlíti, hogy Török Máté tagadja, mintha Déva-Ványán az *ivad* szót ismernék. — Pesti Vilmos megdicséri Csapodit, hogy „Nyelvünk Afrikájá“-ra, a magyar orvosi nyelvre rá tette kezét, és Bugát hagyományait diadalmasan szorítja vissza a vadonokba: ellenben Szamosi Gáspár, a görög nyelvű vita alkalmából, a nyelvészkedő honatyákat (különösen Schvarcz Gyulát) erős szappannal mosdatja. — A Nyelvtörténeti adatok során Katona Lajos megismerteti, Nagybánya város levéltárából, Monaki Mihály ingóságainak inventáriumát

az 1651. évből. — A népnyelvi adatok közt vannak Szólás-módok Keckskemétről, Hasonlatok (Félre áll az orra, mint a kinek krumplicföld nem jutott“) Halasról, Babonák Pestmegyéből, Párbeszédék Gömörből, Találós mesék Szabolcsból és Szegzárdról, Tréfás mondókák Csetényről, Gyermekversikék Szolnokról, Tájszók Lisznyay Palóc dalaiból, továbbá Ipolyságról, Tisza- és Balatonmellékről.

5. PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A második, *február* havi füzetben Vári Rezső terjedelmes cikkben adja Ábel Jenőnek, a korán elhunyt philologusnak életrajzát, behatóan ismerteti s méltatja tudományos munkásságát és felsorolja összes önálló, vagy bel- és külföldi folyóiratokban megjelent dolgozatait. E pontos könyvészeti kimutatásból kitűnik, hogy Ábel Jenő tizenkét év lefolyása alatt 74 önálló könyvet vagy értekezést és 87 bírálatot vagy könyvismertetést írt, nem tekintve főleg az Egyetemes Philologiai Közlönyben megjelent számos kisebb, névtelen közleményét. A második cikkben (Ágis a világirodalomban) Lázár Béla első sorban Gottschednek német és Besse nyének magyar Ágis-tragédiáját tárgyalja, kimutatva, hogy a magyar költő ismerte ugyan Gottsched színművét, de hogy ez utóbbi nem volt reá fölismerhető hatással. Aesthetikai szempontból mind a két mű gyöngé alkotás, s Bessenyei drámája főképp azért tett nagyobb hatást korára, mivel a lelkes testőr e művében is a felvilágosodás, türelmesség, egyenjogúság eszméinek védelmezője és hirdetője. E tekintetben, valamint dramaturgiai szempontból is Sonnenfels József, a bécsi színügy reformátora volt reá hatással. Ágis történetét különben a XVIII. század második felében még Saignelot, Alfieri, Jacobi, Lafontaine és nálunk utóbb Oberyik is földolgozták; a század saját reform-eszméinek képviselőjét látta a tragikai sorsú spártai királyban és ez okból foglalkozott annyit vele. A harmadik cikkben Takáts Sándor Péczeli Józsefről, a neves mese-költőről írt könyvét védelmezi némely alaptalan váddal szemben. Az irodalmi rovatban Bayer József behatóan ismerteti Koltai Virgilnek a győri színészetről írt könyvét s kimutatja, hogy szerző a tárgyra vonatkozó levéltári anyag szorgalmas gyűjtésével nagy szolgálatot tett a magyar játékszín történetének, de hibáztatja, hogy a korabeli folyóiratoknak a győri színügyre vonatkozó anyagát nem vette figyelembe, minek következtében tárgyalása nemcsak tökéletlen, de sok tekintetben egyoldalú és ferde is. A másik ismertetésben Gärtner Henrik terjedelmes cikkben mutatja be Wetz Vilmosnak a XVIII. századi komoly polgári költészetéről írt tartalmas könyvét, mely főképp Destouches műveivel és hatásával foglalkozik. E munka legérdekesebb eredménye, hogy Molière mind jellemeivel mind tendenciájával elő-

zője a későbbi komoly vígjátéknak, melynek igazi megalapítója Destouches, kinek darabjait a mindent elárasztó érzékenységg és a lépten-nyomon feltolakodó tanító morálizálás jellemzi. A philologiai programm-értekezések közül Weninger László dolgozatát Lessing Bölcs Náthánjáról igen kedvezőtlenül bírálja meg Petz Gedeon, a ki kimutatja, hogy a szerző Lessing művét sem szerkezetében, sem alapeszméjében nem fogta föl helyesen és számos mellékes dologban is félreértette a Náthánt. Kedvezőbben szól Némethy Géza Abday Asztriknak „Az inádság és átok a görögöknél és rómaiaknál“, és Cserei Józsefnek „Sophocles Oedipus királyáról“ írt dolgozatairól, melyek népszerűsítő irányúak lévén. újat nem tartalmaznak, de a tudomány eredményeit jól foglalják össze; — valamint Katona Lajos Körösi Henriknek „A magyar népmesék anyagáról“ szóló értekezéséről, melyben a bíráló csak azt hibáztatja, hogy szerző nincsen kellő tekintettel arra, hogy népmeséink anyaga legnagyobb részben nem nemzeti termék, hanem idegen forrásokból származik, miért is kellő méltatás és magyarázat a külföldön ez irányban folytatott szorgalmas és sikeres munkásságnak figyelembe vétele nélkül nem lehetséges. — Igen gazdag e füzetben a „Vegyések“ rovata, melyben Heinrich Gusztáv, Petz Vilmos és Petz Gedeon a külföldi philologiai irodalom számos újabb eredményét röviden és tanulságosan mutatják be. A füzetet a Philologiai társaság utolsó közgyűlésének jelentései zárják be: P. Thewrewk Emil elnöki megnyitó beszéde, mely a hazánk és nyelvünk iránt is kiváló előszeretettel viselkedő híres berlini nyelvésznek, Schott Vilmosnak életét és működését tárgyalja és számos levelét közli az 1889. január 21-én elhunyt jeles tudós-
nak; Pecz Vilmos első titkárnak évi jelentése, mely Ábel Jenőről is megemlékszik; továbbá a pénzvizsgáló bizottság jelentése, mely a társaság anyagi helyzetének jobbra fordultát hangsúlyozza; végre a közgyűlésről szóló jegyzőkönyv, melyből kitűnik, hogy a társaság tisztviselői újra megválasztattak. A közgyűlés ezenfelül egyhangúlag megválasztotta tiszteleti tagjául Schuchardt Hugó gráci egyetemi tanárt, a jelenkornak egyik legkiválóbb nyelvtudósát, ki a magyar nyelvet is annyira elsajátította, hogy a „Magyar Nyelvőr“ dolgozó társainak sorába állhatott, — és Szabó István kazári plébánost, hellén classikusok nagyérdemű fordítóját, irodalmunk és akadémiánk egyik fáradhatatlan munkásságú Nestorát

AZ ARANYOS-SZÉKI MOHÁCSI NYELVEMLÉKEK.

(Kivonat *Hunfalvy Pál* rt. február 3-diki felolvasásából.)

Mohács, Aranyos-székbën, kis falu Felvincz és Torda közt: mindössze 185 háza és 876 lelke van. Neve már a XIII. században előjön.

Az 1257—1272. évek valamelyikén Comes Chelleus, filius Chellei de Toroczko a maga várát az Aranyos mellett tartózkodó kézdi székeknek engedi által használat végett, a míg ott lesznek; de a várnak tulajdonjogát megtartja magának. Ki vagy mi zavarta ki a kézdi székeket, nem tudni; valamint azt sem, miért szállottak meg épen az Aranyos mellékein?

1289-ben IV. László az Aranyos mellékén lakó székeknek, atyja István és a maga idejében tett szolgálataikért örök adományul adja a tordai királyi vár Aranyos nevű földjét, az Aranyos és Maros vize mellett, melyet már atyja István az említett székeknek adományozott volt. — 1291-ben III. András megerősíti Lászlónak ez adományát s az oklevélben előszámlálja a helységeket is. Ezek közt van Muhach, a mai Mohács.

A székek magyar nyelvűségén nem lehet kételkednünk. Muhács vagy Mohács községe tehát okvetetlenül magyar vala.

1642-ben készült az „Urbarium, seu liber Lustralis sedis Aranyos“, mely magában foglalja Aranyos-székek nemeseit, régi és új primipilusait, továbbá pixidarius gyalogjait és meg van a magyar nyelvű eskü-formula is, melylyel Ifj. Rákótzai György uramnak örök hűséget esküsznek. A mohácsi nemesek és pixidariusok névsorából kitűnik, hogy 1642-ben már oláhok valának a mohácsi székek közt, kik azonban magyarul esküvén meg, magyarul mind beszélnének és tudnak vala,

1879-ben Stefan Colceriu mohácsi pópa többek közt ezt írja Haşdeunak Bukarestbe: „A falu egészen rumun. Vagy három cigányt kivéve, nincsen abban idegen. Az utolsó zsidó 1869-ben hagyott el minket; azóta más nem fészkelte be magát“.

Mohácsen 1580—1620-ig Gergely (Grigor) nevű pópa lelkeskedett, a kinek tudománya nem vala nagy — úgymond Haşdeu — de annyit még is tud vala mint népe, s ő a nép számára, a nép nyelvén írt. 1600 táján kezdé vallásos népszerű könyveket szláv nyelvből oláhra fordítani. A kézirat 4-ed réti. bőrrrel bevont fatáblába van kötve. A kötés hátán latinul az áll, hogy Gyulafejérvárott valakié vala 1770-ben. Ez a kézirat, „Codex Sturdzanus“, mint Haşdeu nevezi, most Bukarestben van, s a nevezett rumun tudós bőven tárgyalja „Limba romana

verbita intra 1550—1560. Tomul II. Bukurust 1880. — A nagy könyv első része: Mohácsi szövegek 1590—1619.

A nevezett codexnek 153. lapján a magyar Miatyánk van cyrill betűkkel, s ez a mohácsi magyar nyelvmemlék.

Thallóczy Lajos, a közös pénzügyi levéltár igazgatója Bécsben híret vevén annak a Miatyánknak, Bianu János akad. könyvtárnokhoz fordult Bukurestben, a ki lefényképeztette az írást. A magyar Miatyánk cyrill betűkkel így szól:

„Mi agiagaka, ki vagi menegebene; szeteletesek te neved; jujun te orszagod; legen te akaratudod mikipen menimekiban azonokipän e felden is; i mi kirnjärükät emden napiat adgiad nikik mo; se buceasd meg nekik one a mi buneniket mikipen mi szi mege bucsetunku alenik veteteknek; isi ne vegi keseteter, de szabadicsi goszosztolo; merte tetedede a roszagu, atalom. a deseg med oreki amen“.

A mint látjuk, lehetőleg el van rontva sok szó, mi világos bizonyossága, hogy ennek írója, a ki a cyrill betűs Miatyánkot lemásolta, nem érti vala a nyelvet. Ezt leginkább a betűk helyeinek elcserélése mutatja, p. o. *emden* minden helyett, *buneniket* büneinket helyett; valamint szükségtelen betűnek betoldása, ebben: *kirnjärükät* kinyerünket helyett; vagy az ellenkező. szükséges betűnek elhagyása, ebben *keset* késértet helyett, vagy végre a betűnek félreismerése, ebben *goszosztol* gonosztól helyett.

Egyébiránt nem kis mesterség volt latin betűkkel is leírni a magyar szók hangjait; cyrill írással még nagyobb bajjal járt az. Abban niacsen jegy az *ö-re*, *ü-re*, *gy-re*, *ny-re*.

Feltűnik a cyrill betűjű Miatyánkban az *n*-nek elhagyása a *nikik* = nekünk, *alenik* = ellenünk, *kinjerük* = kinyerünk. Ez nyilván oláh hatás; mert a *convent*-ből az oláhban *kuwent*, *contra*-ból *catra*, *canlon*-ból *catun* stb. lett.

Bátran állíthatjuk, hogy az, ki először írta le cyrill betűkkel a Miatyánkot, azt könyv nélkül tudván, kiejtése szerint rakta a betűket; a leíró vagy másoló pedig nem értvén a nyelvet, az írási botlásokat követte el.

De miért volt szükség az eltorzított Miatyánkra? A felelet egy ethnographiai phasist beszél el, melyet a következő értet meg velünk.

Brassóban az evangélikus magyar lelkészszel, Moór Gusztávval, az ottani nemzetiségi és hitfelekezeti viszonyokról értekezvén, a tisztelendő úr elmondá Hunfalvynak, hogy német evangélikusok a külvárosban gyakran szólítják fel, hogy temesse el halottjaikat, arra kérvén őt, hogy csak a Miatyánkot mondja el németül. De ő, ugymond, szívesen elvégzi az egész szertartást németül, ha kívánják: többnyire azonban beérik a német Miatyánkkal. A mit a brassói német evangélikusok csak *kénye-*

lemből tesznek, mert közelebb van hozzájuk a magyar evangélikus lelkész, mint a német lelkészek: azt Erdélyben sok helyütt a magyarok *szükségből* tették vala a XVI. században. Magyar papjok nem lévén, az oláh pópához folyamodtak, s beérték avval, ha a pópa magyarul imádkozta el a Miatyánkot. Erdélyben a magyar papok is, katolikusok úgy, mint nem katolikusok, urak valának. A mely községben a hívek száma, bármi oknál fogva is, megfogyott, oda nem igen járt magyar pap az egyházi szolgálat teljesítése végett. Az oláhoknál ellenben szokás volt, hogy már öt-hat családnak is pópája legyen; az oláh tehát soha sem szorult idegen papra, bármi szükségében is. De a magyar, akár katolikus, akár nem-katolikus, már a XVI. században igen gyakran idegen papra szorult, s ez, t. i. az oláh pópa. mindenütt ott volt. A temető pópa elmondhatta jól roszszul a magyar Miatyánkot, az kielégíti vala a szomorú feleket.

A pópa olyan lévén, mint a többi földmivelők, maga kezével szántván és kapálván, társadalmilag is közelebbről érintkezett a lakosokkal, mint más pap; keresztelés és temetés valának legszorgalmasabb hit- és nemzetiség-térítők. Mert a mely háznépben temetést vagy keresztelést végzett a pópa, azon háznép hamar oláhhá lett. A megfogyatkozott magyar lakosok így enyésztek el sokhelyütt. Különben a földesurak is szívesebben láttak oláh mintsem magyar parasztokat.

A mohácsi cyrill betűs Miatyánk tehát nem nyelvénél, hanem ethnographiai tanulságánál fogva nevezetes. De a mohácsi nyelvemlékeknek magyar történelmi érdekök is van.

Gergely pópa, Jézus Krisztus levelének — mely az égből esett le Jeruzsálembe, az emberek megtérítésére — fordítása végén azt írja szlávul: Megíratott márczius hava 19-dikén *Bátori Zsigmond király napjaiban*, Krisztus után 1600-ik évben.

Az oláh újtestamentom czimében olvassuk, hogy Rákóczi György, *Erdély királya* (kraiul Ardealului) Ő Felségének költségén nyomatott Belgrádon (Gyula-Fejérvárott) 1648-ban. Cipariu hibának tartja az „Erdély királya“ czímet, mert Rákóczi csak fejedelem vala. Hunfalvy is annak idejében azt hitte, hogy inkább hízelgésből, mintsem diplomatikus hűségből, nevezék királynak Rákóczi Györgyöt. Azonban látjuk, hogy a mohácsi pópa is 1600-ban Bátori Zsigmondot királynak nevezi kéziratában, mely nem jutott a közönség elé, a melyben tehát nem is akarhatott hízelkedni a fejedelemnek. A királyczímet a török diplomatia hozta volt divatba. I. János és II. János Zsigmond a Szultán által elismert királyok valának: ezektől ment át a királyi czím a Bátoriakra, Bethlenre és Rákóczira is. Az oláhok a török diplomatia utján nevezték hát királyoknak az erdélyi fejedelmeket.

KISÁZSIAI TÖRÖK NÉPREGÉNYEK.

(Kivonat *Dr. Künos Ignác*-nak 1890. február 3-dikán bemutatott dolgozatából). *

A törökök népköltészete mit sem tartott meg a régi valóból, de annál többet regényes múltjából. Áll ez különösen a kisázsiai törökségről, mely távolabb az idegenektől és ezeknek nyugatias befolyásától, tisztábban őrizte meg sajátos szellemét.

Anatólia multja a néptörzsek csatája, sahok és púdisák küzdelme, bejek hódítása. A nagy Anatólia folyton kis országokra oszlik és századokat tölt be a véresnél véresebb küzdelem. Bejek kelnek, bejek múlnak. Múló, romló az országuk is. De harcaik híres bajnokait, a hős pelivánokat, megőrzi és dicsőíti a hagyomány. Így támadnak a legrégibb népregények, melyeknek hőse hegyi rabló, hódító és útonálló. — *a rabló-regények*. Még máig is emlékezetes a híres-neves Kőrölu, Bolu vidéke egykori réme, és tetteinek zsarnokságát a hősiesség pálmájával takargatják. Derebej vájatta ki az apja szemét; ezért akar bosszút állani. De a bosszú művét hamar elvégzi és ott marad meg a rabló várában, a hol táltos lova meg nagy ereje révén, Derebejénél is nagyobb a hatalma. Szerelme is csak arra való, hogy bajnok fia legyen, és egy nap után oda hagyja az asszonyt. Fia Hasszán új nyomokon halad: nem rabló, hanem szerelmi kalandor. A mesebeli pír, a szerelmesek szelleme, jelenik meg álmában és gyönyörű leányarczot mutat neki. Ott a kezében az arany pohár a szerelem italával. Az ifjú kiüríti és amint fölébred álmából, kebelében a kehely, szívében a szenvedély. Ugyanilyen álmot a leánynak is mutat a pír, és ott várja vára ablakából, míg eljön érte hőse. És kél az ifjú vándorútra, kardját veszi, lantját fogja és addig harczol, addig dalol, míg megvalósúl az álma.

Igy következik a rabló-regényekre a *szerelmi regények* kora. E hősöknek már születése is varázshatalom műve. Dervis adja a csodaalmát, és ha felét a férj, felét a nő eszi meg, a héját meg egy lónak dobják oda, megszületik a peliván, az alma héjától meg a csodaló. Megnőnek, hogy szeressenek, és szeretnek, hogy vándorútra keljenek. Ily hős Iszmáil sáh és álmának tündérképe a szép Gülizár. Kőrölu fia, Hasszán, még csak emberekkel viaskodik, de Iszmáilnak devek (ördögök) állják el útját és bűvös varázs tör életére. De mert igaz szerelem a szívében és a nagy Alláh a hitében, mindig övé a győzelem. És kijut e hősöknek úgy a boldog, mint a boldogtalan

* Az oszmán birodalomban nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozó szerző dolgozatát *Heinrich Gusztáv* lt. mutatta be.

szerелеmből. Táhir elpusztul a nélkül, hogy Zóhrjét viszont tudná látni. Árzu elhervad a nélkül, hogy Kámberjét megölelhethné, és szomorú halállal múlik ki Medszun távol Lejlájától, sötét hajú tündéréttől. Ezek csak a túlvilági tündérkertben találkoznak: itt aranytrónon ül a két szerelmes, földöntúli boldogsággal.

Ide jutott Lantos Kerem és a boldogtalan Ászli is, amaz egy padisáh fia, ez pedig egy pap leánya. Ezek már a népregényeknek egy harmadik korában szerepelnek, a *lantos regényében*. Lant a vállán, kard az övé, így indul utnak a dalnok Kerem, és kardjával az ellenségen, lantjával a jó barátan tör, nyit magának utat. Menekülnek előle a leánynyal, nem akarják szülei oda adni. Városról városra járnak, országból országba térnek, de utol éri Kerem a szerelmével, lantja bűvös erejével. De annyira megviseli az út, hogy rá se ismernek többé és beállít egy nap a leány anyjához, a ki foghúzó mesterségre adta volt magát. Ott az anyja mellett a leány is, és hogy mentül tovább nézhesse, egymásután kezdi kihúzatni a fogait. Csak a kendőjéről ismert rá a leány, egykori ajándékaról, melyvel vérző száját befedte. Oly annyira lobogott már benne a szenvedély tüze, hogy lángok csapkodnak ki szájából, és minél tovább nézi, annál vadabbak a lángok. Ott égett össze hamúvá Ászlija előtt, a kinek szintén odapattant egy szikra a hajába. Lobbot vetett a lány is, és két szív tüzének a hamva, ennyi maradt szerelmükből. — Kerem után sok a kóbor lantos. Török troubadourok járkák be a fél keletet és a lantos kardos királyfiak földönfutókká válnak, szerelem után áhítoznak. De minél erősebb a lant uralma, annál inkább gyengül a kard ereje. Megszűnik a hősekkel és devekkel való küzdelem és megszűnik egyúttal a hatalom vágya is. A kard helyett támad a lant viadalja, költők versenye. Kávéházakba kerül a küzdelem és békés hallgatóknak tapsa, lányka ajándéka lesz a dalnok babérkoszorúja. A peliván (hős) helyét az ásik (szerelmes) foglalja el, a bajnokét a szerelmi költő.

És e dalnokoknak még ma is vannak epigonjaik és ez epigonoknak rozoga lantjaik. Az az összetöppörödött, nagy turbánú, bő salaváris, bohókás beszédű alak, mely sorba veszi a falu kávéházait és mindenütt egy-egy történetet zeng el, ez a kisázsiai törökök modern ásikja. Csak a történet a régi, a mit elbeszél és itt-ott lantjával is kísér. A hős Kőrölu rablásai, Iszmáil királyi kalandjai és a lantos Kerem szomorú halála, — ezekkel rikatja meg hallgatóit. Siró hangon mondja el életüket és csak ott zizegteti a lantját, a hol dallá finomúl az elbeszélés. E történetek a törökök népregényei, az anatóliai hősköltészete.

E bevezetés után egész terjedelmökben közli *Künos* a leghíresebb három népregényt. Ezek: I. Kőrölu. — II. Iszmáil sáh. — III. Lantos Kerem.

TARAS, SYRAKUSA, AKRAGAS ÉS EGYÉB GÖRÖG ÁLLAMOK DEMOKRATIÁJA.

(Kivonat *Schvarcz Gyula* rt. február 10-én olvasott értekezéséből.)

A tetőpontot a görög élet mindenestre Athénében érte el: de ne feledjük, hogy, kivált a Perikles kora előtt, a görög szellemi életben Miletos, Kroton, Syrakusa, Akragas, Eleia, stb. vitték a főszerepet, holott ugyanekkor Athénében a szellemi műveltség még vajmi alantas színvonalon állott. Megérdemli tehát, hogy egyéb görög államok demokratiájával is foglalkozzunk, ne csupán az athénei demokratiával. E célból értekező ez alkalommal *Argos*. *Epidauros*, *Korinthos*, *Ambrakia*, *Megara*, *Sikyon*, *Miletos*, *Taras* (Terratum), *Syrakusa*, *Akragas* (Agrigentum) és *Massalia* alkotmánytörténelmét vizsgálta a görög kútfők kritikai buvárlásának alapján. — *Argosban*, a mely 480 ban Kr. e. még egy oligarchikus βουλή souverain jogköre alatt állott, körülbelül 460 táján az athénei szövetség befolyása alatt jött létre a demokratia, fönn is állott 418-ig; ekkor megbuktatták Sparta segélyével az oligarchia pártiak, de már 417-ben ismét demokratia jött létre. A souverain népgyűlés — δᾶμος vagy πόλις — mellett volt előkészítő βουλή; a 80-as tanács οἱ ὀγδοήκοντα biróság lehetett. A végrehajtó hatalom élén 5 στρατηγός állott. Voltak δαμνοργοί és ἄρτῳνοι. — *Epidaurosban* 627 és 587 között tyrannis volt, később oligarchia, 180 tagból álló tanács alatt, de utóbb e szervezet demokratiává tágult. Az ἄρτῳνοι vagyis βουλή tagjai a 180 közül választottak. — *Korinthosban* a Telestes bukásától egész Kr. e. 657-ig a Bakchiadák oligarchiája állott fönn, választott πρότασις-szal az élén; de ez oly államforma volt, a melyre nincs kategoria Aristoteles „*Politiká*“-jában. A Kypselidák tyrannisa lehetőleg tiszteletben tartotta a törvények uralmát és népnevelő hatása volt az állampolgári jogegyenlőség irányában. A tyrannis megszűntével ez a jogegyenlőségi érzék nagyban ki volt már fejlődve a korinthusi népben. Nem is oligarchia volt az államforma, a mely Psammetichos leölésétől egész 392-ig és később is főnállott Korinthosban; csak oligarchiának nevezték azt, de lényegében az állampolgári jogegyenlőségen alapult, bár az államközegek száma, különösen a legfőbb fokon πρόβουλοι, βουλή és az 5 στρατηγός-ával sokkal csekélyebb volt is, mint az athénei és egyéb tömeguralomban. Maga a korinthusi nép, lehetőleg háborítlan nyugalomban óhajtotta élvezni a anyagi jólétét és e mellett az Aphrodite cultusa is annyira fokozta Korinthosban az érzéki élvezégyat, hogy nem talált e nép ingert a tömeguralmi izgalmakban

— *Ambrakia*, mint a korinthusi állam gyarmata, rokontermészetű alkotmánynyal bírt. — *Megara*, szintén dór bevándorlás folytán nyerte 3-as phyle-szervezetét, de már jó korán 5 κώμη-re volt osztva közigazgatási tekintetben. Kr. e. 300 évvel, az e korból származó fölíratok szerint demokratia volt Megarában és e demokratia élén az eponym tisztviselő még mindig βασιλεύς czímet viselt, de csak sacralis jogköre volt. A hatalom tulajdonképeni letéteményeseiül az 5 kome szerint választott 5 στρατηγός-t tekinthetni. A δῆμος alatt a souveraine népgyűlés értendő; a βουλᾶ a folyó ügyeket kezelte és a fontosabbakat előkészítette. A βουλᾶ bizottságát az αἰσιμναί-ot képezték; közös jegyzője volt mindkét államtestnek a γραμματεὺς βουλᾶς καὶ δῆμου. — *Sikyon* az Orthagoridák eszes tyrannisa alatt növekedett erős állammá: mert ez alatt nevekedtek bele a nem-dór népelemek. κατωναχοφόροι stb. az állampolgárság iskolájába. Az utolsó tyrannos Kleisthenes még ugyancsak megrendszabályozgatta a dór nemességet. A tyrannis után, szélesebb alapon, oligarchia jött létre, a mely a lakodaimonok közbejöttével merevebbé lön: és az oligarchia 369-ig fön is tartotta magát. 369-ben Euphron megdönti az oligarchiát és az általa inaugurált demokrátiának ő kerül az élére ἀρχηγέτης τῆς πόλεως czímmel. A demokratia azonban nem sokáig állott fön Sikyon-ban, mert már II. makedoniai Fülöp korában ismét tyrannis volt ott. Csak 251-ben hozta be Aratos ismét a demokrátiát; ezután Sikyon az athéni szövetségbe lépett. — *Taras*-ban az államalapító dór nemesség harcziás erkölcsű volt; ezen oligarchia el is hanyagolta teljesen azon kincsek kihasználását, a mely a dús talaj és a tengeröböl nyújtott a lakosságnak. A természet ezen áldásait csak a demokratia bírta kihasználni: virágzó ipart és gazdag kereskedelmet teremtett. *Archytas*, pythagoreios bölcsész mathematikusk áll a tarasi állam élén mint στρατηγός, hétszer lévén egymás után megválasztva e magas tisztre egymás után évenként. Az államszervezetről nem tudunk egyebet, legfőlebb a πρωτανεῖον előfordulván a forrásainkban, kellett lenniök πρότανις-oknak is. Strabon szerint nagyon erős állam volt Taras és ezt széles alapon nyugvó demokrátiájának köszönhetette. Később 30,000 gyalogost és 3000 lovast állított síkra. A demokratia akkor lépett életbe, midőn 473-ban Kr. e. a dór nemesség az iapygok elleni csatában fölkonzultatván, a hagyományos elemek kénytelenek voltak fölvenni az összes szabadokat az állampolgárság politikai jogkörébe. Pythagoreios emberszerető tanok befolyása alatt socialistikus vonások jöttek e demokrátiában fölszínre. Minden ügykőre két hivatal volt föllállítva: egyiket sorshuzás útján töltötték be, hogy esetleg minden állampolgár esetleg hivatalba juthasson, a másikat pedig választás útján, hogy a legkiválóbb állampolgárok érhecsék el azt közbizalom foly-

tán. — Syrakusában a gamorok oligarchiájának bukása után *Gelon* mint tyrannos legalább is megháromszorozta a syrakusai állampolgárok számát, a mennyiben áttelepítette Syrakusába állampolgárokkul Kamarina összes szabad lakosait, a gelai állampolgárságnak felét és Megara s Eurboia összes előkelőit. *Gelon* is tiszteletben tartotta a törvények uralmát; Utóda *Hieron* meleg pártfogója volt a bölcsezszeknek és a gondolatszabadságnak. 466-ban lépett életbe a demokratia, de ez eleinte szerfőlött reactionarius volt; megfosztotta állampolgárjogaiktól és kiüzte mindazokat, a kiket *Gelon* állampolgárrá tett volt, *Tyndarion* nem sikerült államcsinnye után behozzá a petalismost, de csakhamar meg is szüntetik. E conservatív irányát a syrakusai demokratia egész 413-ig megtartotta. 412-ben, az athéneiek fölött aratott fényes győzelem után megszűnnek az előjogok. E reform vezéralakja *Diokles*, a codificator. Syrakusában a phylék már ezen időben nem nyugodtak vérségi köteléken, tehát *Cicero* a phyléket a „*generibus*“ szóval hibásan fordította. *Dyonisios I.* tyrannos (405—367) nem gátolta a szólásszabadságot az ἐκκλησία-ban még akkor sem, midőn *Theodoros* a tyrannis eltörlését indítványozta. *Dionysios* erősen fokozódó jövedelmi adót hozott be: ezért jajdultak föl annyira ellene. *Timoleon* helyreállította a tömeguralmat: papi jellegű közeget állítván az ἀρχιπολος-ban az állam élére. *Timoleon* reactionarius politikát követett jóhiszeműleg a vallásosság érdekében. Ugyancsak *Timoleon* revideáltatta *Diokles* törvényeit *Kephalos* és *Dionysios* jogtudósok által. *Agathokles* színészi fogásokkal jut az állam élére mint στρατηγὸς ἀντοκράτωρ, miután már előbb vérfürdőbe fullasztja a nemességet és a gazdagokat a szegények segélyével. *Agathokles* utoljára fölveszi a királyi címet is. II. *Hieron* agrar törvényeket alkot a saját kezdeményezéséből. Syrakusa, a saját nagynevű szülőttével, a világhírű *Archimeddessel* együtt hanyatlik le a római legiók rohama alatt a történelem színpadáról. — *Akragas*-ban az oligarchiát, melynek élén plutokratiai alapon az ezer tagból álló államtestület — οἱ χίλιοι — állott, *Empedokles* bölcsepsz buktatta meg; ugyan ő hozta létre a demokratiát. — *Massaliá*-ban létezett bizonyos képesítvény a hivatalok betöltésére vonatkozólag; sőt évről érve vizsgálat alá vették az összes állampolgárok állapotját, hogy e képesítvény a kiválóknek megadathassék (ἄξια). — Végre *Gilbert*-tel polemizálva értekező azon eredményre jut, hogy *Aristoteles* államformatanában, mint oligarchia szerepel nem egy görög állam, a mely ugyanakkor tulajdonkép csak a demokratiának leplezett, finomabb árnyalata volt és hogy az ἀριστοκρατία tulajdonkép a modern demokratia alapgondolatával áll rokonságban.

AQUINÓI SZ. TAMÁS BÖLCSELETÉNEK JELENTŐSÉGE.

(Kivonat *Lubrich Ágost* lt. febr. 10-én tartott felolvasásából.)

Pesch Tilman „Die grossen Welträthscl“ című örökbecsű műve szerint az Isten, ember és világ létének kérdéseire, mint a rengeteg tüneményvilágból élénk jövő rejtvényekre, mindenkinek kellvén így, vagy úgy feleletet adni, e kérdések képezik azt a sarkot, amelyhez az emberi szellem iránytűjének, minden elhajlásai daczára. ismét és ismét vissza kell térnie.

Megoldásuk a gondolkodás, a bölcselkedés világába tartozik. Mivel pedig a bölcselkedők álláspontja különböző: azért a többi álláspont tarthatlanságának kimutatása után egyedül a *peripatetico-scholasticai* álláspontot tartja az értekező olyannak, a melyről e kérdésekre lehetőleg megnyugtató választ adhatni.

Tudja, hogy a *scholasticus* jelző visszataszítólólag hat még tiszteletreméltó körökben is, s a kire e jelzőt rádörgik, az veszve van. A scholasticát holt oroszlánnak tartották, amelyen csak rúgni kell egyet, hogy rögtön a tudományosság magaslatán lássa magát valaki. De a tárgyilagos kritika, valamint általában a megvetett, gúnyolt középkorról, úgy a Scholáról is eloszlatta már az elfogult, alaptalan ítéleteket; úgy hogy még a *nominalismus* és *realismus* vitáiért is dicséret illeti a Scholát, nem gúny.

Természetes, hogy e józan reactio a középkor bölcséletének legkiválóbb képviselőjére, sz. Tamásra nézve sem maradhatott kedvező eredmény nélkül. Ismét dicsfénytől körveezve tűnik fel az angyali tudor. Az egyetemeken több századon át egyre növekedő dicsfénytől uralkodván, a 16. században ismét új meg új fényt áraszt a keresztény világra. Hódolatra talál az a 17. században s a 18. első részében is. Fenelon, Bossuet, Leibnitz, sőt maga Cousin is hódolattal adóznak sz. Tamás nagy szellemének.

Igy állván a dolog, nem látszik érdektelen munkának vizsgálni, nem ébreszthető-e fel az az alvó oroszlán. Meg is tették ezt már remekül a legújabb ker. bölcsélet munkásai.

Sz. Tamás bölcséletében az ész, anélkül, hogy a vallási eszme és a kinyilatkoztatás álláspontját odahagyná, szabadon, függetlenül repül a legmagasabb szemlélődésig. Neki az ész és a hit egy anyának két gyermeke, a kiknek egyike anyja kebelére tapad, míg a másik előtte játszik; ugyanegy örök igazság ők, csupán két külön tanítási módon adva elé. Így fogta fel szent Tamás a hit és ész közti viszonyt.

A sz. Tamás bölcséletére nézve a tudatlanság és elfogultság

által forgalomba hozott téves eszméket is helyreigazították a legújabb kor bölcselői.

Csak egyikét tanulmányozzuk figyelemmel a legújabb bölcselők műveinek, s azonnal kedvező lesz ítéletünk sz. Tamás bölceletéről. Mert lehetetlen, hogy az arravaló szellem hatalmasan ne vonzódjék e nagy bölcselőhöz, a ki bámulatos biztonságga, az összes tudományok legfontosabb pontjaira nézve, a legalaposabb s legvilágosabb elméleteket állítja fel, mindig kikerülve a veszélyes szírteket, a melyeken az emberi ész annyiszor hajótörést szenvedett.

Descartes előtt a különféle eltérések, rendszerek és viták daczára egy közös tanalap volt; megőrizték a tudomány egységét, a nagy metaphysikai, erkölcsi és politikai igazságok letéteményét. Descartes óta a bölcelet története nem egyéb, mint a közös bölceleti egység lebontásának története. Innen a sokféle egymást a magaslatról letaszító, ellenmondó rendszerek egész a mai napig.

Ellenben sz. Tamás bölcelete ment e tévedésektől, sőt gyökeres tagadása azok elvének. Minden tévelyt előre megsejt és eléadvá az igazságot, meg is czáfol.

Midőn azonban sz. Tamás bölceletének ezen és számtalan más előnyeit idézzük: távol van tőlünk annak föltétlen tökéletességet tulajdonítani. Mert hiszen az emberi mű mindig a gyarlóság bélyegét viseli magán. Tudván, hogy a közel századok nem folytak le hasztalanul a tudományokra nézve, azért sz. Tamás bölcelete is eltűri a javítást: alapiában is fejleszthető az, érintkezésbe hozva a modern bölcelettel.

Igy értve sz. Tamás bölceletét, annak visszaállításában a bölcelet ujjaszületését látja az értekező. És erre a visszaállításra nagy szükség van. Mert a sok ellenkező rendszer hitelvesztetté tette a bölceletet.

Nemrég vezérszereppel tisztelték meg a bölceletet. Az egyre terjeszkedő tapasztalat-elviségnek t. i. az újabb eszmeelvi bölceletet állíták ellenébe. Ennek kezdete Cartesiusra vihető vissza; de legnagyobb csillagát Kantban tiszteli. Ő a természetfölötti igazság országának vissza akará foglalni tárgyilagos érvényét. De ellenkezőjét cselekedte és érte el annak, a mire czélt, t. i. az *alanyiságot* bevitte a bölceletbe. És soha sem volt áltatánosabb a tapogatózás, mint a Kant utáni bölcelkedésben. Melyik bölcselő nem tartja magát az egyedül helyes bölcelet megalapítójának; melyik nem ront a többinek?

Bekövetkezett a másik szélsőség, t. i. a *természettudományok* trónraemelése, de ugy, hogy a szellemi résztől irtózva, egészen az érzékelhető részekbe temetkeztek. De a visszaesés, a melyet előbb a bölcelettel üztek, s jelenleg a természettudo-

mányokkal üznek, legkevesebbet sem von le ezek becséből. Azért elismeréssel és csodálással adózunk sok természettudós buzgalmának és nagy vívmányainak. A kereszténység nem fél a természettudományok haladásától; sőt mint imént XIII. Leo pápa tette, buzdít arra, tudván, hogy ez által annál többet nyer a természetes és a kinyilatkoztatott vallás. — S csakugyan elragadó jelenség szemlélhetni, hogy az utóbbi időben sok valódi keresztény érzületű férfiú a természettudományok különféle terén elsőrendű csillagul tűnt fel, bölcsen kiegészítve a realismust és idealismust. Mily nyugottan nézhetnénk a jövőbe, ha mind a bölcselő, mind a természetbuvár világosan ismerné és megtartaná a maga körét. De sajnos, a természettudósok és bölcselők egyesült törekvései még nem bírtak szabadulni korunk *érzékeli* befolyásától, s így e szövetségtől sem várhatni egyelőre óhajtott eredményt.

Látván a mai bölcselkedés eme két főirányát, látván az örök harczot a különféle irányok közt, Brentano bécsi tanár mondása jut eszünkbe, a ki szerint a jelen bölcsélet nem tudományfejlődés, hanem romhalmaz, tetem-mező.

Nem csoda, ha ezek szemlélése azon gondolatra készíti a bölcselőket, hogy a régiben keressék a *jövőnek* bölcséletét. De hiba, hogy nem bírják a büvkört keresztül törni, hanem Kantra kívánnak visszamenni, épen azon férfira, a ki a tudomány bajait állandósította, a kinek bölcsellete csak a valóságnak egy ismerhetlen x-ét hagyta nekünk. Vissza kell mennünk, igenis, de addig, míg oly szilárd alapon álló bölcseletre nem teszünk szert, a mely a divó bölcselmek hiányai nélkül van. Legyen valahára bátorságunk átnézni azon a falon, a mely a jelent elválasztja a multtól, vagyis kérdezzük: nem lehetne-e a keresztény mult bölcsellete, lényeges mozzanatai szerint, a jövőnek egyedüli bölcsellete? Nem nyújthatna-e az reményt arra, hogy a bölcselkedő természetbuvárok és a természetvizsgáló bölcselők végre azon bölcsélet igazságát elfogulatlan, őszinte figyelmökre fogják méltatni, a melynek századokon át uralkodott tekintélye? Ezt annyival inkább remélhetni, mert a legujabb bölcsélet kézzelfoghatólag bebizonyította, hogy a természettudomány főséges vívmányai a legszebb összhangzásban vannak ama régi bölcsélet alapanaival. Az értekező teljesen meg van győződve, hogy a mai chaoticus állapotból csakis a tovább fejlesztett peripateticoscholasticai bölcsélet révébe menekülhetni.

A TENGERI HADVISELÉS FEJLŐDÉSÉRŐL.

(Kivonat *Reményi Antal* február 17-én tartott felolvasásából.)

Felolvasó bevezetésül a tengerészeti tudományok jelentőségét tárgyalja, megállapítva viszonyukat hazai tudományosságunk szükségleteihez. A voltaképi felolvasás pedig részleteket tárgyz egy a szerzőtől legújabbban a „haditengerészet fejlődés-története az ókortól fogva a legújabb időszakig“ czímen írt műből. A felolvasott részletek főképen Anglia nagyhatalmi állására vetnek világot, a mely a legbensőbb kapcsolatban áll a haditengerészet legújabb fejlődési stadiumával.

Jelzi mindenekelőtt, hogy a hadtengerészeti szak mindeddig parlagon hevert, eléggé nem panaszolható kárára nemzetünknek és nem csupán tudományos, hanem legvitalisabb kereskedelmi és hadügyi érdekeink rovására. A történelmi traditio, noha csak indicálva, mégis világosan föllelhető. Koronás fők és főkép a magyar tudományos akadémia nagyérdemű alapítója hangsúlyozták nemzetünknek ez irányban követendő törekvéseit. Ide irányuló mozgalmainknak mindeddigi meddőségeiért felolvasó elszigetelt continentalis fekvésünkön kívül, egész történelmünkben nyilatkozó zaklatottságunkat és ebből folyólag érdeklődésünk szakadozott voltát okolja.

Az újabban hatalmas lendülésnek indult Fiume és a hova tovább feltárandó Vaskapu azonban boldogabb kor záloga gyanánt tűnnek fel. Mihelyest pedig megvetendjük tengeri forgalmunk szilárd basisát, akkor azután behatóbban érdeklődnünk is kell amannak egyedüli biztos védelme: a haditengerészet iránt. Tennünk kell ezt majd annál is inkább, mert haditengerészetünk immár előkelő állást vívott ki magának az összes tengeri nagyhatalmak idevágó történetében. Babérkoszorúját még ugyan alig ékesíti néhány diadal, de ezek közt ragyog az újabb kor egyik leghősiesebb haditénye: a *lissai* győzelem. Tisztikara képzettség, legénysége rátermettség tekintetében kielégíti a legmagasabbra csigázott kívánalmakat. Noha hadiflottánk közös lobogó alatt szeldeli az oczeánt és a Duna hajjait, mindazáltal már eléggé vindicálhatjuk sajátlagos tulajdonunkul is, mivelhogy benne a tősgyökeres magyar elem, a szárazföldi sereg százalékszámaához viszonyítva, kellőleg képviselve van.

Miután felolvasó a hadtengerészet történetének művelését ekként a nemzeti érdekek keretében fekvőnek bizonyította, áttér

a tenger hatalmas szereplésének ccsetelésére. Feltűnteti az emberiség bámulatra méltó transcendentalis fejlődési képességét a midőn örök villongásainak színhelyét a szárazföldről a hullámos szintájra fokozatosan áthelyeznie sikerült.

Az ókor első kezdeteiben a tengeri harc a szárazföldinek inkább kísérője vagy folytatása vala. Az akkori hadihajók bármi monstruosus méretekben és fenyegető felszereléssel készültek legyen is néha, inkább csak csapatszállítóknak tekinthetők. Nem volt specialis legénységük, sem specialis fegyverzetük és nem képezték végre az ókori gályák a viadaloknak sem alanyát, sem tárgyát. A legelkeseredettebb ilyenmő tusák is csak a szárazföldi viszonyok folyományainak tekinthetők.

Gyökeres reformot a középkor hanyatlásával a találmányok és felfedezések pezsdülő kora idézett elő. Az evező és vitorla kombinált használatának helyébe a kizárólagos vitorlázás lépett. Spanyolország, Anglia, Franciaország és végül Hollandia hatalmas flottái új küzdelmi rendszert tüntetnek fel, mely széles térfogatban az eddiginél hatásosabb támadást és védelmet fejtett ki. Az időközben feltalált ágyúk a tengeri ütközetekben is a halálnak borzasztóan intensiv aratását tették lehetővé. Blake, Ruyter, Nelson genie-je adta meg tehát a tengeri küzdelmeknek az önállóság, az önmagukban rejlő czél jellegét. A szárazföldi harcoktól függetlenül és gyakran egyidejő fellépésük nélkül is. az újkor három századán át nagy Napoleon leveretéséig — a tenger habjaiba szakadatlanul vegyült a kiontott embervér.

A harmadik korszakot a gőz, továbbá a vértézés és a dinamikus erőkkal ható tökéletesedett ágyúk alkották. A technika összes vívmányai értékesítették a jelenkor nautikai harcra termettségének fokozása érdekében, míg a legújabb kor eme pokoli fegyverei tényleges harcban alig lették alkalmazásukat. Legyen is a tengeri conflagratio kitörése mentől távolabb tőlünk, mert kitörése esetében rettenetes daemonok fognak küzdeni egymással.

A TÉRBELI GÖRBÉK ELMÉLETÉHEZ.

(Kivonat *Rados Gusztáv* műegyetemi magántanár 1890. február 17-dikén bemutatott dolgozatából.)

A matematika fogalmai — noha némi szabadsággal járhatunk el képezésekben — sohasem véletlenek, nem is önkényesek. A mellett, hogy a meglévő fogalom-anyaggal összhangzatban vannak és mindig határozott célok szolgálatára készülnek, azonfelül rendszerint valamely tétel vagy kapcsolat rejtőzik mögöttük, a mely velők a legegyszerűbb és legjellemzőbb módon fejezhető ki. Sőt a gondosabb vizsgálat arról is tanúskodik, hogy a matematika fogalom-alkotásai, csoportonként véve, bizonyos specialis, e csoportokat jellemző törvényszerűséget áruznak el, melynek tanulmányozása nemcsak az általános ismeret-elmélet szempontjából érdekes, hanem egyenesen szükségessé válik, ha a matematika speciális módszertanát ki akarjuk fejteni. A matematikai fogalmak egy fontos csoportjára, t. i. a mérték-fogalmakra nézve, e törvényszerűség közvetlenül szembeszökő. Itt ugyanis a kérdéses fogalmak megállapítása bizonyos szélső értékek meghatározására vezet vissza.

Két pont távolságát a szóba jövő távolságok *legrövidebbjével* értelmezzük.

Adott pont távolsága adott egyenestől: e pont és az egyenes pontjai közti távolságok *legkisebbje*.

Adott egyenes hajlásszöge adott síkhoz: az egyenestől a sík egyeneseivel alkotott szögek *legkisebbike*.

Két sík hajlásszöge: az egyik sík egyeneseitől a másik sík egyeneseivel alkotott szögek *minimuma*.

E példák sorozata még folytatható lenne, de már így is elégséges, hogy a mértékfogalmak megállapításában a következő, legalább is *hodegetikus* jelentőségű elvet fölismerhessük:

Azok a mértékfogalmak, melyek többféle meghatározást engednek, az előforduló értékek közül a szélsők választásával állapíttatnak meg.

Ez a hodegetikus elv, úgy látszik, kifolyása az általános „lex simplicitatis“-nak, mely a matematikában talán még nagyobb mértékben jut érvényre, mint az elméleti természettudományokban. V. ö. König Gyula értekezését a dinamika alapegyenleteiről, hol hasonló elv vezet a mozgási egyenletek felállítására.

Ezt az elvet használja fel szerző a térbeli görbék egyik sarkalatos mértékfogalmának megállapítására, az ú. n. első görbület értelmezésére.

A térbeli görbét analitikailag a *coordinata-síkokon* való

vetületeivel szoktuk megadni. Ezzel a térgörbe alakjának vizsgálata, bármely P pontjának környezetében, a vetületeken, tehát síkgörbékben végzendő, melyekre vonatkozólag az alak vizsgálata az illető ponthoz tartozó érintő és görbületi mérték ismeretével teljesen meg van oldva. E szerint a térgörbe alakjának meghatározásában rendelkezésünkre állanak mindazon síkgörbék, melyek a térbeli görbe P pontjához tartozó érintőjén átmenő síkokon a térgörbének orthogonális vetületeit ábrázolják. Mindegyiköknek van a P pontban bizonyos görbületi sugara. A kérdés most már az, hogy e végtelen sok görbületi sugár között, melyik lesz legjellemzőbb a térbeli görbére nézve? A feleletre rá vezet az imént kimondott hodegetikus elv, és hogy ez az elv ez esetben is helyes eredményt szolgáltat, megmutatja a következő tétel, melynek bebizonyítása a jelen dolgozat tárgya:

Valamely térgörbe P pontjához tartozó érintőjén átfektett síksor síkjain előállítván a térgörbe orthogonális vetületeit; a térgörbe P pontjához tartozó simuló síkban fekvő lesz köztük az, a melynek görbületi sugara a többiekéhez képest minimum.

Minthogy más oldalról ismeretes, hogy a simuló síkbeli vetület görbülete megegyez a térgörbe első görbületével, e tétel új utat jelöl ki, egyrészt a simuló sík, másrészt pedig az első görbület fogalmának okadatolt bevezetésére.

A METAPHOSPHORSAV KIMUTATÁSA AZ ÉLESZTŐ NUCLEINJÁBAN.

(Kivonat *Liebermann Leó* február 27-én bemutatott dolgozatából.)

Szerző már két év előtt kifejezte azt a nézetét, hogy az élesztő nucleinja metaphosphorsavból és fehérjéből álló vegyület, és kimutatta azt is, hogy fehérjéből és metaphosphorsavból tényleg lehet olyan testeket előállítani, melyek minden tekintetben megfelelnek a nucleinféléknek. Ezeket most „*mesterséges nucleinok*“-nak szokták nevezni.

Szerzőnek sikerült legújabbán a metaphosphorsavat az élesztő nucleinjából, barytsója alakjában, elkülöníteni s a barytsók elemzésével kétségtelenül bebizonyítani, hogy az élesztő nucleinja csakugyan tartalmaz metaphosphorsavat. (A dolgozat a Matematikai és Természettudományi Értesítőben jelenik meg.)

JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.

1. AZ OSZTÁLYOK ÉS BIZOTTSÁGAIK KÖLTSÉGVETÉSE 1890-re.

I. a) Az I. osztály költségvetése.

1. Értekezésekre.....	1.120	frt — kr.
2. Simonyi Zsigm. «Magy. határozók» II.	365	» 63 »
3. A Nyelvtörténeti szótárra.....	2.136	» — »
4. A Czigány Nyelvtan revisiója....	440	» — »
	<u>4.061</u>	<u>frt 63 kr.</u>

I. b) A Nyelvtudom. Bizottság költségvetése.

1. A Nyelvtudományi Közleményekre.	1.028	frt — kr.
2. Ozman-török népköltési gyűjt. II...	947	» 70 »
3. Svéd-lapp nyelv III. és szótár.....	362	» 86 »
4. Votják szótár.....	500	» — »
5. Magyar tájszótár.....	300	» — »
6. Vogul szövegek I.	1.579	» — »
7. A Nyelvőr és Philol. Közlöny segélye	2.500	» — »
8. Előadói tiszteletdíj.....	400	» — »
9. Ügyviteli apró költség.....	30	» — »
	<u>7647</u>	<u>frt 56 kr.</u>

I. c) Az Irodalomtört. Bizottság költségvetése.

1. Irodalomtört. Emlékek II. bevégzésére	49	frt — kr.
2. Péchy Simon Psalteriumára.....	344	» — »
3. Külföldön tanult magyarok névsora II.	20	» — »
4. Régi magy. költők tára VI. VII. kötet.	799	» — »
5. Sermones dominicales.....	50	» — »
6. Az előadó tiszteletdíja.....	400	» — »
7. I. Mátyás kir. emlékére kiad. műre	2.000	» — »
8. Kazinczy Ferencz leveleire I.....	1.440	» — »
9. A Kazinczy-bizotts. jegyző tiszt. díja	100	» — »
10. Szinnyei J. Magy. írók élete és munkái	400	» — »
	<u>5602</u>	<u>frt — kr.</u>

I. d) A Classica-Philolog. Bizottság költségvetése.

1. Platon Theaitetosára.....	440	frt — kr.
2. Herodotos I. kötetére.....	1.060	» — »
3. A Pindár-scholionokra.....	460	» — »
4. Pecz: Görög tragédia.....	252	» 70 »
5. Előadó tiszteletdíja.....	400	» — »
	<u>2612</u>	<u>frt 70 kr.</u>

19.923 frt 89 kr.

II. a) A II. osztály költségvetése.

1. Értekezésekre	3.442	frt 65	kr.
2. Ballagi Aladár: «Colbert II. rész» ..	700	»	— »
3. Demkó Kálmán: «Felvidéki városok élete a XV—XVII. században»	786	»	— »
4. Medveczky Fr. «Társadalmi ethika» ..	700	»	— »
5. Péch Ant.: «Bányászat» utolsó részlete ..	313	»	— »
6. A «M. Szent Korona» hátráléka ..	81	»	58 »
7. A «Hunyadiak kora» folytatására ..	2.000	»	— »
8. A M. Philosophiai Szemle segélye ..	600	»	— »
9. A m. Könyvszemle segélye	300	»	— »
	8.923	frt 23	kr.

II. b) A Történettudom. Bizottság költségvetése.

1. A m. évről fenmaradt munkálatokra ..	2.399	frt 95	kr.
2. Magyar országgy. Emlékek XI. köt. ..	800	»	— »
3. Szilágyi S.: II. Rákóczi Gy. észak- keleti hadjárata (okmánytár) ..	1.500	»	— »
4. Anjoukori okmánytár VI. kötet ..	1.000	»	— »
5. Mátyás király korának emlékeit tárgyaló mű kiadására	2.000	»	— »
6. Mátyás király levelezése kiadására ..	400	»	— »
7. Corpus Statutorum II. köt. 2. fele ..	1.000	»	— »
8. Török deffterek II. köt. befejezésére ..	600	»	— »
9. Gindely Antal: A harminczéves háború okmánytárának befejezésére ..	500	»	— »
10. Thaly Kálmán: A Bercsényi-család története III. köt.	1.500	»	— »
11. Történelmi Tár segélyezése	1.000	»	— »
12. Történelmi Életrajzok segélyezése ..	500	»	— »
13. Zsigmondkori Okm. tár munkálataira ..	300	»	— »
14. Másolásokra	500	»	— »
15. Előadói tiszteletdíj	400	»	— »
	14.399	frt 95	kr.

II. c) Az Archaeologiai Bizottság költségvetése.

1. Tartozás Henszlmanntól megrendelt rajzokért	450	frt —	kr.
2. Archaeologiai Értesítő X. kötet	3.750	»	— »
3. Mátyás király emlékezete című munkára	1.700	»	— »
4. Előadó és szerkesztő tiszteletdíja ..	600	»	— »
5. A dúczok kezelőjének	120	»	— »
6. Előre nem látható költségekre	55	»	— »
	6.675	frt —	kr.

II. d) A Nemzetgazd. Bizottság költségvetése.

1. A Nemzetgazdasági Szemle segélye	1.800	frt — kr.
2. A Budapesti Szemle segélye	1.200	» — »
3. Nemzetgazdasági Írók Tárára	1.133	» 75 »
4. A Nemzetgazd. és Statiszt. Évkönyvre	500	» — »
5. Az előadó tiszteletdíja	400	» — »
6. Apró kiadások	60	» — »
	<u>5.093</u>	frt 75 kr. 35,091 frt 93 kr.

III. a) A III. osztály költségvetése.

1. Mathem. és Term. tud. Értesítőre	2.000	frt — kr.
2. Értekezésekre	2.800	» — »
3. Emlébeszések és apróbb nyomtatványok	200	» — »
4. Bolyai: «Tentamen»-e új kiadására	500	» — »
5. Fröhlich Izid.: Elméleti physika	1.800	» — »
6. Heller Ágost: A physika története	400	» — »
7. Szabó József: Selmecz geolog. leírása	1.300	» — »
	<u>9.000</u>	frt — kr.

III. b) A math. és term. tud. bizottság költségvetése.

1. 1889-ről maradt munkálatokra	517	» 10 kr.
2. Tudományos buvárlatokra	2.000	» — »
3. Közleményekre	2.600	» — »
4. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
	<u>5.517</u>	frt 10 kr.

III. c) A hadtudományi bizottság költségvetése.

1. 1889-ről maradt munkálatokra	340	frt — kr.
2. Hadtörténelmi közleményekre	1.500	» — »
3. Hadtörténelmi könyvtár	600	» — »
4. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
	<u>2.840</u>	frt — kr. 17.357 frt 10 kr.
Mind a három osztálynak együttvéve		72.372 frt 92 kr.

2. Bálinth Gábor ügye. A Nyelvtudományi Bizotts. 1890. február 1-én tartott ülésében tárgyalta Jakab Elek r. tagnak 1889. december havában az Akadémia összes ülésén előadott abbeli indítványát, hogy Bálinth Gábor Athénében tartózkodó nyelvész hazánkfiának hazatérését az Akadémia mozdítsa elő, mely indítvány véleményadás végett, az I. osztály útján, a Nyelvtudományi Bizottsághoz tétetett át. Az ez alkalommal folyt eszmecsere a következőkben foglalható össze.

Mindenekelőtt azt a kérdést kellett magunknak fölvetni, hogy mit óhajthat voltaképp az Akadémia az I-ső osztálytól Bálinth Gábor urat illetőleg megtudni? Semmiesetre sem lehet az a kérdés, hogy mi

jelenleg Bálinth Gábor urnak tudományos értéke s olyan és akkora-e az, hogy őt a hazai tudomány szolgálatában mintegy vissza kellene szerezni? Azt megítélni teljességgel nincs módunkban, mert nem ismerjük az ő munkásságát s tudománnyal való foglalkozását azon idő óta, hogy hazáját elhagyta, azaz körülbelül tizenkét év óta. Így tehát nem mondhatjuk meg, hogy mit várhatunk már tőle hazai nyelvtudományunk érdekében, mert ő maga az Akadémiát egy szóval sem értesítette, hogy azóta folytatta-e régi nyelvtanulmányait, vagy milyen újabb tanulmányokat volt módjában megtennie s mily tartalmú és irányú munkálatokban érvényesíthette azokat: nem hogy eselleg megkezdett munkálatokból mutatóványokat küldött volna be, melyek a vállalkozás czélszerűsége és kívánatossága iránt tájékoztatták volna az Akadémiát, a szóban forgó indítvány indokolása csak azon általános biztatást fejezi ki, hogy «Bálinth Gábor külföldön léteében nyelvismereteit és tudományi anyagát folyvást szaporította», de ezen természetesen nem indulhatunk el, bármily szívesen osztoznánk is a hozzá fűzött szép reményben: «hogy hazajövele és gyűjtött nyelvészeti anyagának földolgozása tudományosságunk határát tágashítja s az új ismeretek magyar nyelvünkön fognak Európának tudományos irodalmaiba átmenni, a mi az Akadémia tudományos tekintélyét növelni fogja.» Addig tehát, míg Bálinth Gábor úr maga nem tudja és meg nem érteti velünk, miben áll most az ő tudományos készsége, illetőleg tanulmányainak iránya és anyaga, az általános jó reményen kívül, semmi határozott véleményt nem mondhatunk arról, hogy mily működés és vállalkozás által fogná hazai tudományunkat előmozdítani.

E helyett, ha az Akadémiát talán az a kérdés érdekli, röviden elmondjuk, hogy, mily viszonya volt az osztálynak és nyelvtudományi bizottságának Bálinth Gábor úrhoz, eltávozása előtt. Midőn 1874-ben visszaérkezett három évi oroszországi és mongol tanulmányútjáról, melyet Fogarasi János 2000 frt nagylelkű adománya és a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterium 1600 frt segélye tett lehetővé, a Nyelvtudományi Bizottság meggyőződve hozott nyelvényaga értékesességéről, a melytől egyes áltáji nyelveknek, mint a kazáni tatárnak és a mongol nyelveknek behatóbb és teljesebb ismeretét kellett várni, mindjárt sürgette, hogy az Akadémia ez anyagok mihamarább leendő feldolgoztatását és közzétételét eszközölje. Hogy Bálinth Gábor a földadat és megbízás teljesítésére, egyéb gondtól menten fordíthassa idejét, külön tiszteletdíjat vagy segélypénzt engedélyezett részére az Akadémia (az 1874—1878. éveken át összesen 4900 frtot, mihez még Fogarasi János újabb 500 frt adománya járult, s egy ideig az Akadémia palotájában szabad szállást is adott), a Bizottság pedig a földolgozás intézésében támogatja tanácsaival és felügyeletével. Bálinth így elkészült gyűjtésének a kazán-tatárra vonatkozó részével, mely három füzetben (szövegek, szótár, nyelvtan) 1875—77-ben ki is adatott a szokott írói tiszteletdíj mellett (összesen 871 frt). Már hozzá is fogott volt 1877—78-ban

a mongol rész kidolgozásához, jelesen a kalmuk-mongol szövegeket írván le tisztára s 1879-ben a Bizottság el is kezdte volna a mongol szövegkiadást (a melynek tiszteletdíja fejében Bálinth úr föl is vett előlegül 200 fírtot), midőn az egész dolgot egyszerre abban hagyta, az országból is eltávozott (1879.) s azóta keleten tartózkodik. Joggal várhattuk, hogy az Akadémiának rendkívüli támogatását méltányolva, a megbízásnak a mongol részére nézve is megfeleljen, legalább a készen hozott anyagnak közzétételével. Az Akadémiánál kéziratban csak a nyugoti mongol (kalmuk) szövegeket hagyta, 184 írott negyedrélt lapot, de ezeket a gyűjtő hozzájárulása nélkül a Bizottság maga nem látta czélszerűnek kiadni. A mint Bálinth Gábor úrnak 1874-ki jelentéséből kitűnik, mongol anyagában voltak még keleti mongol népnyelvi textusok is: jelesen a Geszer khán regéjének e nyelvre való átírása továbbá saját gyűjtésű szövegek és szótárra való anyag, melyet rendezni és feldolgozni kellett volna, a mit a Bizottság is óhajtott. De nemcsak a hátralevő nyelvanyag közlését vártuk volt Bálinth Gábor úrtól, hanem tekintve a törökség és mongolság terén, nagyrészt közvetlen kutatás útján szerzett kiterjedt ismereteit, továbbá, hogy Mongoliában még a mandsu nyelv tanulmányával is foglalkozott, azt is reméltük, hogy majd az összes altajiság nyelvészeti feldolgozásában is, jelesen tanulmányai szerint, a keleti altajiságra nézve tevékeny részt fog venni, s így áltái összehasonlító nyelvtudományunknak, némely különváltó részei előkészítésével, érdemleges szolgálatot tehet. Erre is bízthatott bennünket, hogy Bálinth Gábor a tanításra nézve is kedvet érezvén, akkoriban a budapesti egyetemen a mongol és mandsu nyelv előadására magát mint magántanár habilitálta volt. A mit tőle vártunk és a jövőre nézve reméltünk, azt váratlan távoztával megint el kellett ejtenünk és nála nélkül folytatnunk, a rendelkezésünkre álló erőekkel a rokonnyelvek tanulmányát és hasonlító feldolgozását, főleg azon a téren, hol a munka a magyar nyelv érdekében első sorban sürgősnek mutatkozott. De a bizottság azóta sem vesztette el szem elől egyelőre elhalasztott óhajtását, szívesen fogadott például egy időközben ajánkozó új munkás erőt, ki a törökség terén új ismeret szerzésre vállalkozott: jelesen dr. Kúnost támogatta az ozmanli-török népnyelv tanulmányozásában s az általa szerzett terjedelmes nyelvanyag kiadásáról gondoskodott, s dr. Munkácsit votják tanulmányútja alkalmával azzal is megbízta, hogy a csuvas nyelv tényleges hangalakjáról biztosabb tudomást szerezzen.

De meglehet, hogy Bálinth Gábor úr, kit saját akarata ellenére annak idején itt folytatandó működésére az Akadémia nem kényszeríthetett, megint maga fogja tudományunk érdekében följajlanani szolgálatát. Ezt a mennyiben Bizottságunkat s az osztályt illeti a részvét vagy közbenjárás, ő tőle, mint akárkítől is szívesen fogjuk venni, kötelességünk szerint első sorban a tudomány érdekét vevén irányzóul, de még a személy iránt is a lehető legnagyobb jóakarral viseltetvén. A mennyi-

ben tehát Jakab Elek r. tag indítványa azt kívánja, hogy «az Akadémia a maga részéről Bálinth fennállhatását munkáinak tiszteletdíj mellett kiadása által teljes hazafüti jóindulattal előmozdítani kész legyen.» — ez teljesen fölöslegesnek mutatkozik, mert azt a nélkül is megteszi, föltéve, hogy a munkákat, mint földolgozást vagy anyagot céljának és tudományunk érdekében megfelelőeknek találja. Nem szükséges, hogy Bálinth Gábor úr részére tegyünk oly ígéretet, melyet tőlünk különben bárki is jogosan megvárhat.

A mi pedig Jakab Elek r. t. indítványának végcélját illeti, hogy «Bálinth Gábor úr hazánkba visszatérése tétessék lehetővé, illetőleg számára valamelyik magyar tudomány egyetemen alkalmazás szerezessék» — ez tisztán oly személyes érdekű és magánjellegű ügy, a mely nézetünk szerint az Akadémia ügy- és hatáskörén teljesen kívül esik. Bár mennyire óhajtjuk is, hogy minden a tudománymívelésre képes hazánkfia egyszersmind az anyagi mód tekintetében is a kellő kedvező helyzetben legyen, melynél fogva erejének jórésztét ugyancsak a tudománymívelésre szentelheti, de az Akadémia kénytelen a tényleg kifejtett munkásság és tudományos célra határozott egyes vállalkozás támogatására szorítkozni, főleg a munkásság eredményének közzétételével. Kérhet ugyan az Akadémia saját munkásai és megbízottjai részére a hatóságoktól némely kedvezményekben álló támogatást s esetleg akár segélyezést is, de ezt csak saját érdekében teszi, határozott, egyes, az ő megbízásából indult vállalatok előmozdítására. Az országos tanintézetek, élőkön az egyetemen ügyeit intézik és gondozzák az illető testületek és a Közoktatási miniszterium által a kormány, a ki ilyenben alkalmazást óhajt, annak az illetékes intéző forumokhoz kell fordulnia. Az Akadémia az ilyen ügyeket soha sem érinté, bár elég esetet találna, hol tanintézeteket illető intézkedések az ő saját érdekeire is vonatkoznak, például, hogy N. N. akadémiai tag és gymnasiumi tanár a fővárosba helyeztessék át stb. Meg vagyunk győződve, hogy Bálinth Gábor úr, ha a szükséges lépéseket maga megteszi s ez vagy amaz tanszékre képességét kimutatja, a közoktatási kormánynál is, a mennyiben ilyennek szükséges és hasznos voltát elismerné, minden lehető pártolásra fog találni.

A Nyelvtudományi Bizottság véleménye mind az osztály mind az összes ülés részéről egyhangúlag elfogadlatott.

3. Iskolai emlékünnepek a széphalmi Kazinczy-mausoleumban.

A m. tud. Akadémia 1882. október 8-diki igazgatósági ülésében szóba jött, hogy a széphalmi mausoleumot, ezt a szép és emlékezetes helyet illő volna évenként emlékünnap színhelyévé tenni, még pedig oly módon, hogy a Kazinczy-alapból a sárospataki collegium és az újhelyi gymnasium tanulói részére jutalomdíjak tüzetnének ki s a mausoleumban ünnepiesen adatnának át a jutalmazandóknak, a mely alkalommal a nagy példakép követésére, hazafiúi erényekre, a nemzeti nyelv tiszteletére és művelésére lelkesíttetnék az ifjú nemzedék.

Az Igazgató tanács az eszmét magáévá tette és elhatározta, hogy azt a mausoleum belső berendezésének befejezése után életbe lépteti. Ez 1886-ban megtörténvén, az október 24-diki igazgatósági ülés 10—10 aranyból álló két jutalomdíjat engedélyezett e célra, és az I. osztályi főlkerlte, hogy a jutalomdíjak kitűzésének és átadásának módozatai iránt javaslatot tegyen.

Az I. osztály (Értesítő, XXI. 143) javaslata szerint, a jutalomdíjra szűnt összeg, 20 arany, akkép lenne elosztandó, hogy fele, azaz 10 arany a sárospataki főiskola akadémiai cursusaiban (jogi és theologiai) évenként pályadíjúl tűzessék ki. Kazinczy életét és munkáit illető valamely feladatra; másik feléből 5 arany a sárospataki főgymnasium, 5 pedig a sátoralja-újhelyi hatosztályú gymnasium egyik oly tanulójának, a ki legkitünőbb a magyar irodalomban, szorgalomdíjúl adassék. Mind a szorgalomdíjak, mind a pályadíj a két intézet igazgatóságától megállapítandó napon és közösen tartandó ünnepélyen adassanak át a kitüntetetteknek a széphalmi mausoleumban. Az ünnepélyen mindenestre megemlékezés történjék Kazinczy érdemeiről, esetleg olvassassék föl a pályanyertes dolgozat, s adassanak elő szavalaók. A pályadíj megosztásának javasolt módját az a körülmény is ajánlja, hogy Kazinczy emléke voltakép a sárospataki collégiumhoz van kötve, a melynek növendéke volt. — E javaslat 1887. április 3-án elfogadtatott s az illető tanintézetek igazgatóságai ennek értelmében már két ízben, 1888. és 1889-ben rendeztek emlékünnepet a széphalmi mausoleumban.

Az I. osztály Chyzer Kornél lt., a széphalmi ügyekben Akadémiánk előadója előterjesztésére, azzal az indítvánnyal járult az április 29-i összes ülés elé, hogy az Akadémia jövőre a sárospataki állami tanítóképzőben is tűzzön ki jutalmat. Az indítvány elfogadtatott és a módozatok megállapítása végett visszatatott az I. osztálynak. Ez (1890. január 18-i értekezletéből) évenként 5 drb. arany kitűzését javasolja, még pedig a következő módozatok mellett: «Egyik évben tűzessék ki 5 arany pályadíj a magyar nyelv és irodalomból vett kérdésre; a másik évben osztassék meg a pályadíj (3 és 2 arany) az intézet azon növendékei közt, a kik a magyar nyelvtan tanulásában és írásbeli dolgozatokban legkitünőbbek. A pályadíjak a széphalmi mausoleumban a közösen tartandó ünnepélyen osztassanak ki a jutalmazottak közt.»

Ez indítványt az 1890. február 24-i összes ülés elfogadta és a sárospataki állami tanítóképző intézet igazgatóságát e határozatról értesíti.

4. Az Akadémia gyászjelentés gyűjteménye számára beküldötte: B. BÁNFFY DÁNIELNÉ Gr. *Teleki Domokos* ig. és tt., továbbá *id. Szász Károly* rt., KONCZ JÓZSEF, a marosvásárhelyi ref. collegium igazgatótanára ugyancsak *id. Szász Károly* rt., és *Bolyai Farkas* lt. SCHEDIUS LAJOS, curiai bíró, nagyatyjának, *Schedius Lajos* ig. és tt. gyászjelentését továbbá SZABÓ ÁGOSTON, curiai bíró *Ragályi Tamás* lt. VERESS ENDRE Bukarestből *Viola József* lt. elhunytá napját közölte a főttkári hivatallal.

A M. TUD. AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az Igazgató Tanács első ülése.

1890. február 2-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos másodelnök. Gyulai Pál. Hunfalvy Pál. Kautz Gyula. Szász Károly. Gr. Széchenyi Béla. Szilávy József. Than Károly. Tisza Kálmán. Zichy Antal. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Az elnök megnyitván az ülést, jelenti, hogy B. Vay Miklós és Szabó József ig. tagok meg nem jelenésüket kimentetni kéri.

2. A főtitkár, a napi rend fölvétele előtt, az Akadémiai Almanachnak egy régi, szinte megöröködött tévedésére hívja föl a figyelmet. B. Vay Miklós ő Excja úgy van olt bejegyezve, mint a ki csak 1860. október 11-én választatott volna be, holott már az 1848 előtti Almanachok tanúsága szerint is, 1841. szeptember 3-ika óta tagja az Igazgató-tanácsnak. Igaz, hogy 1855. márczius 28-án kénytelennek érezte magát az Igazgató tagságról lemondani, de azért az Akadémia bizonyára az első megválasztás idejétől kívánja a sorrendet számítani. — Tudomásul van, s a főtitkár utasíttatik, hogy a legközelebbi Almanachban a becsúszott hiba kiigazításáról gondoskodjék.

3. A főtitkár jelenti, hogy az Igazgató tanács legutóbbi ülésén nyert fölhatalmazása alapján, az Elnök úr az Akadémia **folyamatos kiadványainak nyomtatására** nézve az 1890. évre a Franklin-társulattal szerződést kötött, mely az eddigi árakhoz képest az Akadémiára mintegy 10% haszonnal fog járni. — Tudomásul van.

4. Felolvastatik a **budapesti légszeszgyárak** igazgatóságának 1890. január 21-én kelt levele, melyben tekintettel a M. Tud. Akadémia kulturális érdemeire, kijelenti, hogy 1890-től kezdve a gáz köbméterét 9 krajczárért, tehát 3.75 krajczár engedménynyel fogja számítani. — Méltányló elismeréssel és köszönettel vétetik, miről a gázgyár igazgatósága értesítendő.

5. Olvastatik a M. Földhitelintézet jelentése a M. Tud. **Akadémia vagyonának állásáról**, valamint 1889-ik évi bevételeiről és kiadásairól. — Tudomásul vétetik; az 1889. évi számadások megvizsgálására, az Elnök úr elnöklése alatt, Stoczek József, gr. Széchenyi Béla és Zichy Antal igazgató tagokból álló bizottság küldetik ki.

9. Az **előirányzat 1890-re** 146.000 frt bevétel- és 144.398 frt 76 kr. kiadással (Lásd Akad. Értesítő 121—2. lapjain.) helybenhagyatik.

7. Ezzel kapcsolatban, FRANKNÓI VILMOS m. elnök indítványozza, hogy a díszteremben, a Lotz freskóival szemben levő falra, a már megállapított terv szerint, **«Mátyás királyt tudósai körében» ábrázoló freskó-nak** kellvén jönnie, kéressék föl az annak idejében e végből kiküldött bizottság, hogy Lotz urtól a vázlatot kérje be s az

adakozások megindítása iránt tegyen jelentést. — Helyeslőleg elfogadtatik, az Elnök úr azon kiegészítő indítványával, hogy ugyanez a bizottság kéressék föl arra is, hogy az Akadémia arczképeinek, melyek már a Képes teremben nem férnek el, mikénti elhelyezéséről és esetleg az ú. n. Physikai teremnek e célra leendő felhasználásáról is tegyen véleményes jelentést.

8. GR. SZÉCHENYI BÉLA ig. t. indítványozza, hogy az Akadémia-palota utczai oldalfalán alkalmazott **emléktábla**, eredeti rendeltetésének megfelelőleg, fejeztessék be és e célra a jövő évi költségvetésbe vétessék föl a szükséges összeg. — Az indítvány elfogadtatik és jelentéstételre gr. Széchenyi Béla, Zichy Antal ig. tagokból és a főtákrából álló bizottság küldetik ki, az utóbbi azzal is megbiztatván, hogy az emléktábla eredeti rendeltetése iránt magát Ybl Miklós és Pucher József építész uraknál is tájékozza.

9. Az Igazgató tanács pénzügyi bizottságának előterjesztése alapján, Elnök úr fölkéretik, — hogy az 1883—1889. évekről számított **«Illeték-Egyenérték»** befizetése és ennek módozatai iránt a m. kir. Pénzügy-Miniszteriumnál tájékozódást szerezni sziveskedjék.

10. A M. Tud. Akadémia január 28-án tartott zárt összes üléséből áttett azon indítványt, — hogy a fővároshoz kérelem intéztessék a **községi adó** kárpótlása címén évi segélyösszeg megszavazásáért, — az Igazgató tanács, nem akarván az Akadémiát visszautasító végzés eshetőségeinek kitenni, mint nem opportunust el nem fogadja és erről az Akadémiát jegyzőkönyvi kivonatanban értesíti.

11. **B. Apor Károly** 1867. szept. 22-én kelt végrendeletében a M. Tud. Akadémiának 10.000 frtot kívánt hagyományozni. A végrendelet azonban érvénytelennek nyilvánítottatott. Az Akadémia ügyésze utasíttatik, hogy pert ne indítson és az egész követelést semmisnek tekintse.

12. A fővárosi vízvezetéki igazgatóság, a **bérházban** bírt helyiségekre nézve, a szerződést újabb két évre meghosszabbítani kéri. Helyben hagyatik.

13. A zemplénmegyei közművelődési egyesület levele, a **széphalmi kisdud-óvó** tárgyában, kiadatik szíves jelentéstétel végett Chyzer Kornél lt.-nak.

14. CHYZER KORNÉL lt. **Széphalomra** vonatkozó számadásainak megvizsgálására Zichy Antal igt. kéretik fel.

15. ZICHY ANTAL igt. az **akadémiai ügyész** 1888. II. felére és 1889-re felszámított költségeinek jegyzékét átvizsgálta és teljes rendben levőnek találta. — A költség-összeg utalványozandó.

16. Berecz Károly akadémiai javítnok kéri 80 frtnyi előlege kegyes elengedését. — Elengedtetik.

17. Több szolga segélyért benyújtott folyamodványának elintézésére az Elnök úr kéretik fel.

18. A jegyzőkönyv hitelesítésével gr. SZÉCHENYI BÉLA és THAN KÁROLY ig. tagok bizatnak meg.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály második ülése.

1890. február 3-án.

ZICHY ANTAL t. t. helyettes elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György tt., Budenz József, Hunfalvy Pál, Szász Károly r. tt., Bánóczy József, Goldzieher Ignác, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Télfy Iván l. tt.; más osztályokból: br. Eötvös Loránd elnök, Jakab Elek, Keleti Károly, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás rtt. Jegyző: Gyulai Pál oszt. titkár.

30. HUNFALVY PÁL r. t. felolvassa a **«Mohácsi nyelvemlék»** című értekezését. Bírálatra adatik.

31. HEINRICH GUSZTÁV l. t. bemutatja Kúnos Ignácznak, mint vendégnek **«Török népregények»** című értekezését.

32. Helyettes elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére fölkéri Szász Károly r. és Heinrich Gusztáv l. tagokat.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1890. február 10-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag helyettes elnök elnöklése alatt jelen voltak a II. osztályból: Jakab Elek, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tagok, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Csontos János, Domanovszky Endre, Fejérfataky László, Hampel József, Mailáth Béla l. tagok; más osztályokból: Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán és Than Károly r. tagok. Jegyző: Pauer Imre h. osztálytitkár.

33. SCHVARCZ GYULA r. tag felolvassa: **«Taras. Syracusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája»** című dolgozatát. Bírálatra adatik.

34. LUBRICH ÁGOST l. tag: **Aquinói Szt. Tamás bölcseletének jelentőségéről** értekezik. Tudomásul vétetett.

35. Helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHVARCZ GYULA és JAKAB ELEK r. tagokat kéri fel.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1890. február 17-én.

DR. THAN KÁROLY elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós tt., b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Krenner József, Szily Kálmán rt., Batizfalvy Samu, Bedő Albert, Daday Jenő, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Klein Gyula, Lengyel Béla, Réthy Mór, Thanhoffer Lajos l. tagok; egyéb osztályokból: Hunfalvy Pál rt., Hampel József, Heinrich Gusztáv, Szentkláray Jenő l. tagok. Jegyző: Szabó József osztálytitkár.

36. REMÉNYI ANTAL mint vendég: **«A tengeri hadviselés fejlődése az ókortól az újkorig** című értekezését mutatja be.

37. LIEBERMANN LEÓ részéről: **«A metaphosphorsav kimutatása az élesztő nucleinájában»**; előterjeszti Than Károly r. t.

38. RADOS GUSZTÁV részéről: **«A térbeli görbék elméletéhez»** előterjeszti Szily Kálmán r. t.

39. KÜRSCHÁK JÓZSEF részéről: **«A variatio-számitás partialis differentiál-egyenleteinek egy különös osztályáról»** benyújtja ugyanő.

40. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri FRIVALDSZKY JÁNOS r. és HORVÁTH GÉZA l. tagot kéri fel.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli elegendes ülés.

1890. február 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklése alatt jelen voltak: Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, Pulszky Ferencz, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán ig. tagok, Hollán Ernő, Joannovics György t. tagok, Pauer Imre, Pauler Gyula, Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz r. tagok, Acsády Ignác, Bartal Antal, Csontos János, Czobor Béla, Gönczy Pál, Heinrich Gusztáv, Jekelfalussy József, Kerkapoly Károly, Klein Gyula, Lehr Albert, Majláth Béla, Simonfi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Wlassics Gyula l. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott:

Tisztelt Akadémia! Megrendítő az a hír, melynek benyomása alatt a M. T. Akadémia tagjait ez ülésre egybehívtam.

A magyar Akadémiának, a magyar nemzetnek büszkesége: **gróf Andrássy Gyula** meghal.

Mi, az irodalomnak és tudománynak szerény munkásai minden

magyarral együtt érezzük e roppant veszteséget. hiszen tudjuk, mennyit tett ő nemzeti létünk biztosítására, s mennyit fáradott azon viszonyok megteremtésén, melyek között csendes munkásságunkat zavartalanul folytathatván, kötelességünket teljesíthetjük.

De nemcsak a multnak nagy férfiát, a biztos jövő zálogát is láttuk benne. Személyének varázsa mindannyiunkat szeretetre és hámulatra ragadott, körében a csüggedő bátrabb, a kétkedő elhatározott lett, mert éreztük, hogy oly férfi van közöttünk, ki elég erős arra, hogy megvédjen, bárhonnan fenyegetne a veszély.

És most ő, kire minden magyar büszkén mutatott, kit a mi Akadémiánk is magáénak mondhatott, mert élénk részt vett igazgatásában, s kit mindnyájan annyira szerettünk volna ez elnöki székből látni, a ravatalon fekszik.

A mi kötelességünk lesz megírni azt a történetet, melyet ő csinált, s ez a történet a magyar történetnek fényes lapja lesz.

Ez lesz vigasztalásunk a jövőben, ez adjon erőt ma is arra, hogy fájdalomunkat férfiasan elviseljük.

Kérem a t. Akadémiát, hogy némely, a gyászesemény következőben sürgőssé vált, előleges intézkedéseinket helybenhagyni méltóztassék:

a) A mint a gyászeseményről sürgőnyt vettem, az özvegy grófnő (ő) Excejához intézett sürgönyben felajánlottam az **Akadémia oszlopcsarnokát a ravatal fölállítására.**

b) A ravatalra az Akadémia nevében koszorút készítettünk. **gr. Andrássy Gyula** ig. és tiszteleti tagnak a M. Tud. Akadémia felírassal.

c) A mai rendkívüli elegyes ülés összehívása iránt intézkedtünk. Elnök úr indítványozza továbbá, méltóztassék:

d) Fölhatalmazást adni, hogy a dicsőült özvegyéhez a M. Tud. Akadémia nevében **részvétirat** intéztessék.

e) Elhatározni, hogy a **beszentelésen**, mely e hó 21-én d. u. 9 órakor az Akadémia oszlopcsarnokában fog megtörténni, valamint a **gyászisteni tiszteleten**, melynek ideje később határozatik meg, a M. Tud. Akadémia tagjai testületileg jelennek meg.

f) Meghatalmazni, hogy a **temetésre**, a körülmények szerint, **küldöttséget** kérhessek föl, a mely vezetésem alatt a M. Tud. Akadémia képviselni fogja.

g) Elhatározni, hogy dicsőült tagjának emlékezetét az Akadémia az 1891-ik évi **nagygyűlésen emlékbeszéd**del ünnepelje meg.

h) Megengedni, hogy a jelen ülésből indítvány terjesztessék a nagygyűlés elé, **gr. Andrássy Gyula arcképének** lefestése és csarnokunkban leendő elhelyezése iránt.

A M. Tud. Akadémia, midőn az előleges intézkedéseket helyeslőleg tudomásul veszi és ez indítványokat egyhangúlag elfogadja és határozattá emeli, mely fájdalommal osztozik a közös gyászban, mely

gr. Andrássy Gyula halálával az egész magyar nemzetre borult. A nemzet öröme az Akadémiáé is, és a nemzet gyásza az Akadémia gyásza is. És a dicsőült nagy hazafit a m. Akadémia is büszkén vallotta magáénak. Hányszor hallatta ő igazgatósági üléseinken bölesen döntő szavát és hányszor adta az Akadémia ügyei iránti érdeklődésének tanújeleit. Az Akadémia most élő tagjai meg fogják soká őrizni az ő elbűvölő megjelenése, az ő ragyogó szelleme emlékét; arczképe pedig gr. Széchenyi István, b. Eötvös József, Deák Ferencz és annyi jelesünk képcsarnokában az utókornak is hirdetni fogja, hogy ő a mienk is volt s hogy az ő lángeszű szelleme itt, a magyar tudósok szerény társaságában is jótékonyan működött.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZLÁVY JÓZSEF ig. és TÓTH LŐRINCZ r. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

II. Összes ülés.

1890. február 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt.; — Ballagi Mór, Budenz József, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Keleti Károly, Pauer Imre, Ponori Thewrewk Emil, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Thaly Kálmán, Than Károly, Tóth Lőrincz r. tt.; — Acsádi Ignác, Ballagi Aladár, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszki Endre, Fejérpataky László, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Pecz Vilmos, Pulszky Károly, Rónai Horváth Jenő, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

43. HAMPEL JÓZSEF lt. fölolvassa **emlékbeszédét Paur Iván** levelező tagról. — Az Emlékbeszédek során közrebocsáttatik.

44. A főtitkár felolvassa gróf Széchenyi Bélának, mint a Főrendi háznak gróf Andrássy Gyula beszentelési **gyászünnepe** rendezésére kiküldött bizottság elnökének átiratát, melyben az Akadémia oszlopcsarnokának átengedéseért köszönetet mond. — Tudomásul szolgál.

45. Bemutatja a Magyar Országgyűlés Főrendiháza **meghívóját** gróf Andrássy Gyuláért f. hó 25-én d. e. 10 órakor az egyetemi templomban tartandó **requiemre**. — Elnök úr vezetése alatt küldötségek jelennek meg a gyászünnepen.

46. Felolvassa a Vallás- és Közoktatási m. kir. miniszter febr. 4-én kelt átiratát, melyben a **meteorológiai intézet**en megüresedett igazgatói állásra az Akadémia kijelölését sürgeti. — Kiadatik a III. osztály részéről e tárgyban kiküldött bizottságnak.

47. Bemutatja a **köszönő leveleket**, melyeket egyes **törvényhatóságok** (Borsod-, Tolna-, Torontál megye), a m. szent koronáról

kiadott díszmű megküldéseért, az Akadémiához már is intéztek. — Öröndetes tudomásul szolgál.

48. Felolvassa **Dr. Schenzl Guido** rt. levelét, melyben admonti apáttá avatása alkalmából hozzá intézett üdvökívatainkért mélyen érzett köszönetét fejezi ki. — Öröndetes tudomásul szolgál.

49. Bemutatja az **Osztályok és Bizottságaik 1890-reszölő költségvetéséről** az osztályok jelentését. — Tudomásul szolgál.

50. Felolvassa az I. osztály jelentését **Jakab Elek** rt. indítványáról. **Bálinth Gábor** nyelvész hazánkfia hazahívását illetőleg. — Az I. osztály véleménye egyhangúlag elfogadtatik (L. e. füzet 169. lapján.)

51. Ezzel kapcsolatban **Jakab Elek** rt. indítványozza, szavazzon meg az Akadémia **Bálinth Gábornak**, hogy hazatérhessen, 300 frt úti költséget. — Az Akadémiának nem lévén biztos tudomása arról, hogy **Bálinth Gábor** úr csakugyan haza akar-e térni, az indítványt nem fogadja el s megvárja, hogy **B.** úr maga forduljon az Akadémiához.

52. Az I. osztály javaslatot terjeszt elő a **sárospataki tanítóképző intézet** növendékei közt kiosztandó jutalomdíjakat illetőleg. — A javaslat elfogadtatik és intézet igazgatóságával közölni fog.

53. A II. osztály a **Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat** elnökétől az Akadémiához benyújtott kérvényt, melyben a Társulat négy tagja részére különféle utazási jegyek kieszközölését kéri, ajánlólag terjeszti elő. — Az Akadémia a Hunyadvármegyei tört. és rég. társulatnak a m. kir. Kereskedelmi minisztériumhoz, a Dunagőzhajózási Társasághoz stb. intézendő és az Akadémiához küldendő folyamódásait ajánlólag fogja az illető címeknek fölterjeszteni.

54. A II. osztály **Réső Ensel Sándor** úr azon kérelmét illetőleg, — hogy adassék ki neki használatra a magyar helytörténeti adatok gyűjteménye, — jelenti, hogy efféle gyűjtemény nincs sem az Osztály, sem a Történettud. Bizottság birtokában. A mi a könyv- és kéziratárban van, az ügyis rendelkezésre áll. — Folyamodó értesítendő.

55. **Csiky Kálmán** műegyetemi tanár kéri, hogy **Boissier Gaston**: «Cicero és barátai» című munkájából a magyar fordítás további kiadásainak tulajdonjoga neki, mint az említett mű fordítójának, engedessék át. — A kérelem teljesítettik.

56. A főtitkár jelentést tesz az **üresedésben levő akadémiai tagsági helyekről**. (E füzet borítékján.) — Az osztályokkal közlendő.

57. Jelentést tesz az Akadémia gyűjteménye számára újabban beküldött régi **gyászjelentésekről**. (L. a 173. lapon.) — Tudomásul van.

58. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul van.

59. Az ülést követő **zárt ülésen** a főtitkár bejelenti az Igazgató tanács határozatát, mely szerint a január 28-i ülésnek az adó tárgyában tett indítványát nem találta elfogadhatónak. — Tudomásul van.

60. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Jakab Elek** rt. és **Hampel József** l. tagokat kéri fel.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. április 15.

4. FÜZET.

JELENTÉS AZ 1889. ÉVI TELEKI-PÁLYÁZATRÓL.

(Előadta *Csiky Gergely* I. tag 1890. márczius 19-én.)

A gr. Teleki József alapította drámai jutalom az 1889-ik évre tragédiára volt kitűzve. A bíráló bizottság, mely Zichy Antal t. tag elnöklete alatt az Akadémia részéről Mikszáth Kálmán I. tagból és az előadóból, a nemzeti színház részéről Egressy Ákos és Nagy Imre urakból állt, összesen tizenhatsz darabot vett át megbirálás végett. Ezek közül kettő, a 6. sz. *Bosszú* és a 12. sz. *Peterdiné* nem felelvén meg a pályázati föltételnek, mely versekben irt szomorújátékot kíván, nem jöhetett figyelembe; maradt tehát tizenhat darab, melyről a bíráló bizottságnak számot kell adnia. A mostani pályázatnak némely előbbi pályázatok fölött megvan az az előnye, hogy oly kritikán alul álló kísérletek, melyek irti alig-tudó kezeztől származnak, kisebb számmal foglaltatnak benne; viszont megvan az a hátránya, hogy míg több előbbeni pályázaton a sok gyarlóság közül néha-néha akadott egy-egy, mely annyira legalább kiemelkedett, hogy a színpadon elő lehetett adni, most alig van, melyre jó lélekkel rá lehetne mondani, hogy megüti a színpadi előadhatóság mértékét. A pályázó művek átlaga e két véglet közt foglal helyet; többnyire úgynevezett tisztességes rossz darabok, a mennyiben gyöngé és használhatatlan drámai munkák ugyan, de legalább nem látszik bennök nyelvtani tudatlanság, nincsenek bosszantó együgyűségek, képtelenségek, sőt némelyekben valami írói képesség, s különösen igen sokban jó és szabályos verselés mutatkozik. Természetesen a fokozat itt is megvan, mind a tisztességben, mind a rosszaságban, s vannak — bár kisebb számmal — oly kezdetlegességek is, melyekről nehéz komoly bírálatot irti. Ilyen például, azokon kívül, melyeket névről sem említek föl, a 2. sz. *Vilót*, egy előjátékra és 5 felvonásra terjedő érthetetlen gallimathias. Hőset, Vilót titánnak, óriásnak mondják. a kinek eszméje van; de hogy mi ez az eszmé, azt egész végig nem lehet megsejteni.

Beszél a néphez szabadságról, forradalmat támaszt, leverik, bujdosik s aztán egy megölt tábornok ruhájában maga megy a hadi törvényszéken elnökölni, mely fölötte ítél, s végre meghal. Ideje volt; mert a mennyi érthetetlen 'zagyvalékot' összebeszél, abba, ha még tovább tart, a legerősebb idegzetű olvasó is belebódulhatna. — Ilyen fajta a 17. sz. *Tiberius Gracchus* is, mely nem egyéb, mint *Julius Caesar* és *Coriolanus* népjeleneteinek gyarló utánzása. Az egész öt felvonásos darab csaknem elejétől végig népjelenetekből áll; csupa tolongás, kiabálás, választás, czivakodás, hibás verseléssel, zűrzavaros, sokszor érthetetlen nyelven.

Itt van egymás mellett két dráma, ikertestvérek, a meny nyiben egy kéz munkái, egy észjárás szülöttei, a 3. sz. *A vértanu árvája* és a 4. sz. *Szerelem átká*. Az előbbi igen jóízű tragédia, folytonosan csókolóznak benne. Dezső, a mint először meglátja Gizellát, rögtön megcsókolja s aztán négy felvonáson keresztül folyton csókolóznak, sőt a szerző meg sem elégszik a közönséges szinpadi csókkal, hanem az instructióban megjegyzi, hogy „hosszú csókban forrnak össze ajkaik“, és így csókolóznak kezdettől végig, minden helyzetben, állva, ülve, térdelve, haldokolva. Ezen kívül nincs más jó a darabban; életfelfogása gyermekes, versei üresek, technikája gyarló. Hasonló kezdetlegesség látszik a másik darabon, a *Szerelem átkán*. Szilárd báró elcsábította Ilonát, a gazdag árvaleányt, aztán Boris szolgáló után veti magát. Ferencz inas lelövi a bárót, de felgyógyul sebéből. Szilárd aztán féltetni kezdi Ilonát és közönyt tettét iránta, a mi megtöri Ilona szívét. Boris szolgáló a Dunába ugrik, Ferencz inas másodsor is lelövi a bárót, a ki most végleg és igazán meghal.

A 7. sz. *Várnai Róbert*, modern társadalmi tragédia s az egyiptomi szembetegség szomorú következményeivel foglalkozik. Hőse, Várnai Róbert, mint a magyar államvasút mérnöke, hivatalos kiküldetésben Szegedre megy, hol megkapja az egyiptomi szembetegséget és megvakul. Kétségbe van esve és hosszú magán beszédek tart. De menyasszonya, Etelka, kijelenti, hogy vak-sága daczára nejjévé lesz és örök szerelmet esküszik neki. A második felvonásban Róbert türelmetlen, durva mindenkivel. Etelka iránt hideg, a cselédekkel gorombáskodik és örül a mások baján. A harmadik felvonásban Etelka megünja Róbert szeszélyeit, irni akar szüleinek, hogy felbontja az eljegyzést és kaczerkodikni kezd Falusival, Róbert felolvasójával. De ez jobb útra téríti és Etelka széttépi a levelet. Róbert ebben a felvonásban gyöngéd és szelid. A negyedik felvonásban Róbert meghalja, hogy Etelka Falusival sétál a kertben, azonkívül megtudja az inastól, hogy Falusi már kétszer volt Etelka szobájában. Erre dühbe jön: rettenetesen gorombáskodik szüleiével és Etelkával, s ezt minden bocsánatkérés daczára eltaszítja magától. Az ötödik felvonásban

Etelka még mindig hiába könyörög bocsánatért; Róbert elárulja, hogy meg akar halni, Etelka szerelme bizonyítására kész vele halni; erre Róbert kiengesztelődik, s mivel már semmi baj sincs, lemennek a kertbe s ott egy közös tőrrel leszúrnak magokat. A mese rövid elbeszélése fogalmat nyújthat a darab kezdetlegességéről s drámaiattalan voltáról, melyhez járul még rossz verselése, lapos és terjengő nyelve.

A 6. sz. *Az áruló* című négy felvonásos tragédiában megvolna ugyan az összeütközés tragikuma, de a kidolgozás oly gyarló, jellemzésben, kifejezésben oly gyermekecs, verselése oly hiányos, hogy nem lehet figyelembe venni. Clodius praetor zsarnokoskodik az agathyrsek fölött s túsul viszi a király leányát, Leát. Ennek kedvese, Sziárd, szabadságért lángoló fiatal főember, nem tudván népét lázadásra bírni, hódolást tettét Clodius iránt s ennek parancsára megkorbácsolja saját agg királyát és kegyenczévé lesz Clodiusnak. Népe ezért gyűlöli és árulónak mondja. Sziárd rábírja Clodiust, hogy a megüresedett caesari trónra törekedjék. Severussal, a másik trónkövetelővel harcra kerül a dolog, s midőn Clodius győz, Sziárd leszúrja kardjával, de a földön fetrengő Clodius orozva őt is megöli, miután már előbb megölette nejét, és Lea, kit szerelmével üldözött, öngyilkos lett.

A következő három darab, bár gyöngye drámai munka, kitűnik szabályos, jó, néha lendületes verselése által, sőt van köztük olyan, mely jámbusainak ritka szabatosága következtében mintául volna felállítható. Minden során szinte meglátszanak a szerző újjai, a mint aprólékos figyelemmel, kínos szorgossággal méri ki a verslábakat. Ez az 5. sz. *Összetört Vénus*, négy felvonásos verses szomorújáték. Meséje röviden a következő: Benő Vénus képét festi, modellje Irén. A festő és a modell szeretik egymást, de szegények lévén, nem kelhetnek egybe. A Vénus-képet sokan bámulják, nagy hire van, de vevője nem akad. Rawó gróf, a ki Irén után jár, megismervén a képen a szeretett leány vonásait, megveszi a képet. Ezalatt meghal Irén nevelő atyja; Rawó gróf pártfogását igéri a leánynak, a temetés után kocsijába ülteti s a budai temetőből egyenesen Párisba vágat vele váltott lovakon. Benő egy koldus asszonytól meghallja, hogy Irén a gróffal megszökött. Utánok rohan Párisba. Irén ártatlanságát bizonyítja, de a gonosz gróf azt hazudja Benőnek, hogy már győzött Irén erényén. Erre Benő kétségbeesetten elrohan. Irén törével leszúrja a grófot s aztán kiugrik az ablakon. Egy negyedév múlva Benőt ismét itthon találjuk. Nagyon bús. Házi urának leánya szerelmet vall neki s Benő rajongva viszonzza vallomását. Ekkor belép Irén gyászruhában. Elmondja, hogy kórházban volt, melyet felgyógyulva hagyott el. Rawó gróf sem halt meg rögtön sebében, még egy egész hétig élt, mialatt Irén

bőröndjében leveleket találtak, melyekből kisért, hogy ő senki más, mint leánya Rawó grófnak, ki hajdan elcsábította volt anyját. Ezeket elmondván, Benő karjaiba borul és meghal, nem tudni mitől. — A cselekvényben nincs semmi drámaiasság, semmi jellemzés, meséje erőszakolt, motívumai elavultak és gyermekesek, komoly helyei komikus hatást tesznek; ily drámát a legszabályosabb jambusok sem tesznek elviselhetővé.

Hasonló véleményt kell mondanom a 8. sz. *A bűn* című négy felvonásos drámai költeményről. A dráma tulajdonképen a multban történt, s csak elbeszélésből vagy magánbeszédből ismerjük meg. Itt csak a következményeket látjuk, sok év multával. Báró Váry nejét hajdan elcsábította Erdős s a kaland következménye egy kis gyermekben jött napfényre. A férj és csábító közt amerikai párbajra került a dolog húsz egynéhány évi határidőre. A fekete golyót Váry húzta, de elég ideje lévén haláláig, ezt bosszújára használta fel. Ellopta nejének fiát és kicserélte a gyepmester leányával. A fiatalok felnőttek, találkoznak, s az első találkozásnál, még a tornáczon, rögtön szerelmet vallanak és csókolóznak. Váryné azonban ellenzi a szerelmet. Ezalatt megérkezik Erdős, hogy elengedje Várynak a halált, azt fillentve, hogy mind a két golyó fekete volt s így Váry nem köteles magát föbe löni. De Váry nem engesztelődik ki nejének hajdani csábítója iránt, újra párbajt vívnak egy barlangban, még pedig mérgezett kardokkal, Erdős elesik; de fiát már előbb fölsimerte s reá hagyja minden vagyonát. Váry is megsebesült. Érezve közel halálát, nejének elmondja a gyermekek kicserélését bosszúból; a mi különben bosszúnak egy kissé furcsa, mert épen ez ad alkalmat arra, hogy neje még mindent jóvá tegyen. De nem teheti jóvá; mert Ilma megtudván, hogy ő a gyepmester leánya, igazi szüleihez rohan és ott mérget iszik; Szilárd, az ifjú, utána rohan és szintén mérget iszik. Váryné, ki most már összeházasítaná őket s utánok siet, már csak két holttestet talál. — Összekúszált mese, az ember szinte belezavarodik. Nincs benne semmi jellemzés, semmi lélektani indokolás. Szerkezete rossz; a harmadik felvonás eleje előbb történik, mint a második felvonás. Erdős, rikító színezése néhol közel jár az önkénytelen komikumhoz; s a vén szerelmesek, vén féltékenyek rajza visszataszítóvá teszi. Mind e bajokon nem sokat segít a csinos verselés. A darab különben azt a benyomást teszi, mintha valami vadromanitikus novellából alakították volna át drámává.

Ugyane kategóriába tartozik a 12. sz. *Taméra*. IIősnőjét, Tamérát Kartul királynéját, a világ nyolczadik csodájának nevezik. Szép, bátor és erényes. Férjét, Arielt, Semiramis hódolásra szólítja fel, azután kezét kínálja neki. Ariel azzal felel, hogy haddál vonul Babylon ellen; de megverik és Semiramis

fogságába kerül. Nem tudva itt e bűvös nőt meggyűlölni, inkább megöli magát, hogysem hűtlen legyen nejéhez. De Taméra oda haza azt a hírt veszi, hogy Ariel férje lett Semiramisnak. Erre egész országában felgyújtatja a házakat, megöleti a gyermekeket, fegyverre szólítja az asszonyokat és Babylon ellen indul. A várost beveszi, Semiramist elfogja; de megtudva, hogy férje öngyilkos lett, megöli magát. Ez a darab is szabályos versekben van megírva, de tele van képtelenségekkel; a két asszony veszekedése, a világrendítő harczok közepett, valóságos kofálkodás benyomását teszi.

A 18. sz. *A Caesarnő* című pályaműnek helyes conceptionja van. Agrippinát minden fondorlaton, büntényen, gonosszágon át vezeti, s midőn célját éri, fia által vesztí el, kinek kedvéért követte el minden gonoszságát, hogy a trónra emelje. Saját bűne lesz bűnhődése. A cselszövények bonyolítása elég mesterséges, néha nagyon is összekuszálódik, hogy nehéz megtalálni a kivezető ösvényt. Csupa politika, fondorlat, árulás, gyilkosság. Agrippina és Nero folytonos durva képmutatása kínzó s majd bosszantó hatást tesz. Velők szemben a többiek nagyon butáknak vannak feltüntetve, s az egész darab benyomása leverő s kellemetlen Verselése szabálytalan, de dictiójában néha erő van: jelenetezésében néhány szinpadilag hatásos kép találkozók.

A 13. sz. *Nagy Lajos leánya* című pályamű Mária és kis Károly király sokszor feldolgozott történetét veszi tárgyúl, nem több szerencsével, mint elődei. Különös balvégzet üldözi hazai történetünknek e mozzanatát, mely összeütközéseinél fogva szinte kinálkodik a drámai feldolgozásra. A hányan eddig még belefogtak, egy sem tudott valamire való drámát alkotni, s a gazdag anyag így porlik szét lassanként a hozzá nem értő kezekben. A jelen dráma szerzője egyaránt mellőzi a történeti és lélektani igazságot. A két trónkövetelő, Mária és Károly meglátja és megszereti egymást. Mária e hirtelen támadt szerelem hatása alatt átengedi a trónt Károlynak, pártja és kivált anyja, Erzsébet nagy méltatlankodására. A második felvonásban a cselekvény megáll: annak helyét felvonulások, szertartások foglalják el, s közöttük egy szép tableau, mely ügyesen használ fel egy általában ismert nagy történelmi festményt. Erzsébet aztán összeesküvést sző Károly ellen s leányát akarata ellenére is, boldogságának megsemmisítésével is trónra akarja juttatni. Forgách, ki szintén szerelmes Máriába, eleinte vonakodik megölni a királyt, de aztán látva Mária szerelmét, levágja. Erre Mária királylány lesz s első ténye elfogatni anyját és Forgáchot. De az ötödik felvonásban, mintha semmi sem történt volna, megint együtt utaznak Horvátországban, hol találkoznak a zendülőkkel és Károly

holttestével. Garát és Forgáchot levágják, Mária zokogva borul a koporsóra s Erzsébetnek csodálatos módon csak most jut eszébe, hogy leánya szerette Károlyt, mire megátkozza magát. A cselekvényben nincs drámaiság, a jellemekben nincs igazság és következetesség; de verselése csinos, folyékony és lyrai tehetség jeleit mutatja; néhány tableauja festői érzékről tanúskodik. A bírálók egyike e pályaműre adta szavazatát.

Egy másik bíráló viszont az 1. sz. *Teodóra* című pályaművet ítélte jutalomra méltónak. Teodóra leánya Markházi Pálnak, ki Báthory Zsigmond alatt titkon a törökökkel folytatott czimboraságot, török módon élt s otthon négy fal közt török ruhát viselt. Szép leányának hírért veszi a szultán s két követet küld érte, hogy háremébe vigyék. Markházi némi habozás, egy kis küzdés után belenyugodnék a szultán akaratába, midőn várába érkezik Jósika István, a fejedelem megbízottja. Mert Markházi török hajlamain kívül titokban még hamis pénzverő, rabló és gyilkos is, s Jósika azért jön hozzá, hogy leálarcozza. Teodóra beleszeret Jósikába s ez, bár neje van, elcsábítja a leányt. Jósikáné azonban megérkezik és rajtakapja férjét. Erre kitör a katastropha. Jósika lesújtja Markházit, Teodóra megőrül és meghal, a fejedelem kivégezteti Jósikát. A bíráló bizottság egyik tagja ezt a pályaművet ítélte a jutalomra méltónak, azon indokolással, hogy néhány jelenet törlésével, több beszédnek a szóhalmaztól s a frázisoktól való megtisztításával, a cselekvény összevonásával, tömörítésével, a fölösleges alakok kihagyásával, a maradandóknak pedig szigorúan ad rem tartásával s a főhős körüli erősebb csoportosításával, méltó lenne az átdolgozásra.

A bíráló bizottság többsége azonban mind ennél, mind az előbbinél főlebbvalónak ítélte a 10. sz. pályaművet, melynek címe *Uria*. Tárgya a bibliai történetnek az a drámai momentuma, mely Dávid szerelmét Uria szép neje, Batséba iránt s Uriának ennek következtében történt elvesztét adja elő. A dráma hőse Uria, Dávid vezére, kinek lelkében tragikus összeütközésbe jut a királya iránt való hűség megsértett becsületével és elárult szerelmével. Az expositio jól mutatja be a dráma cselekvő személyeit, tetteik indokait s a következő bonyodalom szálait. Látjuk a hatalmas Dávid királyt, hírneve és dicsősége teljességében, a mint trónon ülve, fogadja Hamát királyának fiát, kit atyja gazdag ajándékokkal küldött a hatalmas szomszéd kegyéért és barátságáért esedezni. Látjuk Uriát, Dávid hűséges és győzelmes vezérét, s megismerjük, hogy szívének legerősebb szenvedélye neje iránti szerelme. Nagyon szereted őt? kérdi a király, s Uria így felel:

Azt szóval könnyen el se mondhatom.
 Jobban, mint a napot, szemem világát,
 Jobban, mint Izraelt, mint Jehovát,
 A dicsőséget és a nyert csatát,
 Jobban, mint téged, én uram királyom.

Pedig királyát is nagyon szereti s örömmel áldozná érte életét. A király lelkében dúló szenvedélynek s az ellene folytatott benső küzdelemnek kifejezése e párbeszéd a király és vezére közt. Dávid visszatartóztatja Uriát, hogy multjokról, közös harcaikról, egymás életének megmentéséről beszéljen vele. Látszik, hogy minél inkább meg akarja erősíteni lelkében az Uriá iránti vonzalmat s annál jobban megedzeni magát arra, hogy leküzdhesse Uriá neje iránti szerelmét. Lefesteti Uriával szerelmi boldogságát, s röviden, odavetve célzást tesz, hogy talán el is veszthetné nejét. Uriá felháborodik e gondolatra.

Király, király, ne mondd ki ezt a szót.
 E szó rettentőbb képet tár elém
 Veszett csatánál; oh e röpke szóra
 Megfagy fejembe' minden gondolat,
 Kihül vérem, eláll szívem verése.
 Pedig a rém még röpke szó csupán
 S ha még e röpke szó valóra válna,
 Másíthatatlan végzetté kövülne.

„Ki hitte volna, hogy ily hön szeretsz!” kiált fel a király s elbocsátja Uriát. Legyőzte magát, uralkodni akar szenvedélyén, nem fogja megzavarni hű vezérének nyugalmát. Bármint szereti Batsébát, bármint irigylí Uriát, bájainak egyetlen birtokosát, erős lesz lelke.

De mindegy, mindegy, Uriá ne félj!
 Te bizhatsz bennem, óh e bizalom
 Megedzi lelkem harcra önmagammal.
 Nem dúlom én fel boldogságodat,
 A multat elfeledve.

De a férfi jó szándéka csak addig tart, míg az asszony akarja. Föllép Batséba és szépsége, kaczérsága rögtön elbódítja Dávid fejét. Bágyadtan, bódultan küzd még egy perczig a varázs ellen, de a kaczer nő lángoló vallomásai és könyei elfeledtetik minden jó szándékát, méltóságát, királyi kötelességét.

Menj, menj, Batséba, én tied vagyok.
 Valóm kigyulladt izzó indulatban
 És gát ezentul már előtte nincs.
 Átgázolék im Uriá szívén
 És állana bár Izrael közénk,
 Áttörnék rajta . . .

És Batséba a kielégített hiúság érzésével távozik.

Engem szeret a nagy király, szeret.

Enyém . . . Egy győzelemmel több megint,

S mily győzelemmel! Óh hogy örülök!

Ez a léha kaczérság, mely csak kicsinyes hiúságának kielégítését látja a király szerelmében, ellenszenvenessé teszi Batséba alakját. A szerelem eltévelyedését a szenvedély ellenállhatatlan ereje ha nem is megbocsáthatóvá, legalább érthetővé és elfogadhatóvá teszi; de a hiúságból hidegen elkövetett házasságtörés undort szül. Dávid elbukása, kinek szívében a vér szenvedélye legyőzhetetlen erővel dúl, kevésbbé viszataszító, de az ő alakja is eltörpül a következő jelenetben. Hírét veszi, hogy Rabba új királya meggyalázta követeit, s rögtön elhatározza, hogy Uriát maroknyi haddal fogja Rabba ostromára küldeni, hol biztosan elvész. Ez elhatározás egy rövid magárbeszédben történik, minden küzdelem nélkül; holott itt nemcsak az ember beszél, ki szerelme akadályát elteszi az útból, hanem a király is, ki minden fejtörés nélkül dobja oda seregét a vereségnek, országát a szégyennek, talán a rabságnak. Lehet, hogy a szenvedély hatalma erre is ráviszi az embert, de ha ez az ember eddig hatalmas, bölcs és dicső király volt, elhatározását legalább benső küzdelemnek kellene megelőznie, hogy aljassá és törpévé ne váljék előttünk. Uria elfogadja az ostromló had vezérletét s Batsébát távolléte alatt nővérére, Sulamitra bízva, eltávozik, ámbar Amassa, a király elégedetlen rokona, és Absolon, a trónra vágyó királyfi, kik sejtik Dávid szerelmét s Uriát fel akarnák használni ellene, szívébe oltják a gyanú első magvát. Ez az expositio elég világos, érthető s elég jól mutatja be a dráma tényezőit; baja az, hogy hosszadalmas és többnyire páros jeleneteiben nincs elég szín és élénkség.

A második felvonás egy lépéssel előbbre viszi a cselekvényt. Batséba most már nem elégszik meg azzal, hogy titokban bírja a király szerelmét; nyilván, mindenki szeme láttára kíván oldalán ülni. Mindenki irigyelje, ne sajnálja senki. Jellemző a két nővér párbeszéde. Mindaz, a mit a nemeslelkű Sulamit azért mond, hogy testvérét visszatérítse kötelességéhez, csak arra szolgál, hogy még jobban fölingerelje ennek hiúságát. Ebben van lélektani igazság és következetes fejlesztés. Batséba hiúsága és kaczérsága most már egészen kitarul előttünk; látjuk, hogy ez asszonyban semmi sincs ez egy vonáson kívül, ez alkotja lényegét s csak annál visszataszítóbbá teszi alakját. Dávid király most sem tud ellenállni a varázsnak: rövid szabadkozás után megadja magát s elhatározza Uria halálát. Most már nem bízik az ammonita fegyverekben s orgyilkost küld vezére ellen,

s e célra éppen Simeont választja ki, Uria hívét, kit ez segítséget kérni küldött hozzá, mert maroknyi serege már elveszett Rabba bástyái alatt. Ez még jobban eltörpíti Dávid alakját, mert már nemcsak hitszegőnek, hálátlannak, országa javát kockára tevő királynak tünteti fel, hanem együgyűnek is, midőn az orgyilkosságra éppen azt választja ki, a ki híve Uriának, holott rendelkezésére állna akárhány biztos fegyver. Ez a felvonás különben, szemmel tartva a drámai fejlesztés törvényét, mellőzi a színpad igényeit, s csupa páros jeleneteiben bágyadt és külsőleg hatástalan. E tekintetben sokkal jobb a harmadik felvonás. Az a fokozás, melylyel Uriát a különféle befolyások ostromolják, azok a csapások, melyek egymásután mindig növekedő erővel sujtanak lelkére, míg végre megingatják hűségét és a király vezérét királya ellen lázadóvá teszik, erős hatást tesznek, melyet fokoz a csatazaj, a megvert sereg felbomlása és Uria kitörése. midőn ott hagyja katonáit, nem törődik vereségekkel, nem többé a fegyverére tapadó szégyennel, nincs más gondolata, mint a bosszú.

Más harcra kell kimélni véremet.
Csak egyszer öltök pánczélt még magamra,
Kardot csak egyszer forgat még kezem,
Csak egyszer dúlok, egyszer gyilkolok még.
Fegyverzetem szemétre hányom aztán!
Mit bánom én, dicsőség vagy gyalázat,
Mi bosszút forraló fejemre árad!
Mért hullaték harmincz csatába' vért.
Tépjék le homlokomról a babért!
Romokba omlott életem varázsa . . .
Zionba el, rettentő számadásra.

E felvonás a cselekvény gyors haladásával, a fokozatos fejlesztéssel, a szenvedély erős tombolásával élénk, mozgalmassá, jellemző képet köt össze a megvert sereg bomlásában, s a színpadon is hatással volna adható. A negyedik felvonás ismét gyengébb. Itt a szerző lyrai hangulatba esik, s a hármas jelenet Uria, Batséba és Sulámit közt egészen operaszerű. Batsébát nem lehet érteni. Megbánta-e bűnét, vagy csak életét féltve színlel férje előtt, nem világos; de az meg egészen elhibázott, hogy Uria, midőn tört ránt hűtlen nejére, Sulámitot szúrja át, ki nővére elé veté magát. Az ilyen véletlen halál, mely egy egészen ártatlant sujt, nemcsak visszatetsző és fellázító, hanem a színpadon könnyen nevetségessé lehet. Miután Sulámit meghalt és Batséba melléje ájult, Uria mind a kettőt elviteti szolgálival és az összeesküvőket fogadja, kik házába gyűltek. Szövetkeznek Dávid ellen, Absolont kiáltják ki királyukká s Hebronba vonul-

nak, hogy onnan kezdjek meg a támadást. Csak Uria nem akar velők menni s kivont karddal rohan a királyi palotába, honnan, mint a következő színben meghalljuk, kiűzik s akkor ő is Hebronba menekül. Itt maradásának tehát nincs semmi drámai célja; nem tesz semmit, csak egy meghíusult kíséreltet a színpalak közt, melyet nem is látunk. A felvonást Náthán próféta fenyegetése fejezi be, de ez is megrázóbb és hatásosabb lett volna, ha a szerző szorosabban ragaszkodik a bibliához s szóról szóra átveszi a próféta paraboláját s fenségesen egyszerű szavait, melyekkel kinyilatkoztatja az Ur büntetését.

Az ötödik felvonásban a bűnbánó Dávid királyt látjuk. Refáim erdejében, tábora közepett, egyedül ül sátorában, komor elmélkedésekbe merülve.

A végtelenbe nyúlik ez az éj.
 Mennyit gondoltam, mennyit álmodék.
 S hajnal bimbója még ki nem nyilott
 Az égi boltozat sötét ivén.
 Ijesztő eszmék kigyófészke főm,
 Agyamra kúsznak, rája csavarodnak
 Azok az undok állatok sziszegve
 S nincsen hatalmam eltiporni e fajt.
 Hát én valék a nagy Dávid király,
 Kinek királyok az alattvalói?
 Oly mélyre buktam, hogy tekintetem
 Se hat odáig, a hol egykor álltam.
 Mit hosszú éltén át felhalmozék,
 Dicsőség kincsét. Jehova kegyét,
 Egy pillanatnak tűnő üdveért
 Mind elfecsérlém. Most hol egy új élet,
 A régi vétkeik jóvá tehetni?
 Az észigázó mámor elmulott,
 Most látok ujra, de mit látok én?
 Pusztult vidéken örök hervadást.

A király el van csüggedve, harcolni sem akar többé, híveit is küldi, menjenek meghódolni az új királynak. De vezérei nem hagyják el; nem az utolsó bűnét nézik ők, hanem egész múltját, egész dicső uralkodását, s nekik ő még mindig a nagy Dávid király, a mint szépen mondja egyik hű embere:

Nagyságod, bölcseséged, hősiséged
 Sziklává tornyosult mult tengerében,
 Hol végtelen időkig állni fog,
 Mert nem homok, hogy egy hullámcsapás
 Eltörlené.

Náthán próféta is jó jelentve, hogy Jehova elfogadta Dávid vezeklését s elvonta felőle haragját. Csakhogy a közönség, mely nem a régmúlt s csak hallomásból ismert tettek után, hanem a szeme előtt lefolyt drámai cselekvényből ítél, nem osztozhat a vezérek véleményében, s Jehova megbocsáthat ugyan a vezeklő bűnösnek, de a közönség nem bocsát meg, s nem hisz oly vezeklésben, melyet a cselekvő személy jelleméből megmagyarázva és lélektanilag indokolva nem lát. Épen így nem értené s nem fogadná el Batséba bűnbánatát sem. Az a szívtelen, kaczer, hiú asszony, a milyennek Batséba következetesen fel volt tüntetve, nem törik meg s nem változik meg annyira csupán azért, mert nővére meghalt. annál kevésbbé, mert míg élt, sehol és soha sem mutatott iránta valami nagy szeretetet. Batséba föllépése ily módon felesleges az ötödik felvonásban, s el is tűnik a nélkül, hogy valami drámai czélja lett volna. Sokkal szebb, igazabb és meghatóbb ennél Uria és Joáb találkozása a csata hevében. A két hős, kik hajdan hű bajtársak voltak s most ellenségek gyanánt találkoznak, nem von egymásra kardot s megható bucsúzás után megöelve egymást, mindegyik a csata más-más részére távozik. A felvonás vége élénk, zajos és mozgalmas. Uria vég-szavai, mielőtt kardjába dől, méltók a tragédia hőséhez, s a befejezésben megvan a tragikai katharsis.

A mese elbeszélése közben egyaránt jeleztem a darab hibáit és erényeit, a közlött mutatóványok fogalmat nyújtanak szabályos és tartalmas verseléséről. Hibái nem jelentéktelenek ugyan, de erényei vannak olyanok, hogy e pályaművet versenytársaihoz viszonyítva a legjobbnak tüntetik fel; azért a bíráló bizottság többsége, három szavazattal kettő ellen, arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy a jutalmat a 10. számú, *Uria* című, „Nagyságuk sírja volt kaczer szerelmed“ jeligével ellátott pályaműnek méltóztassék kiadni.

JELENTÉS AZ 1888—1889-IKI KARÁTSONYI-PÁLYÁZATRÓL.

(Előadta *Vadnai Károly* l. t. 1890. márczius 31-én.)

A gróf Karátsonyi Guidó alapítványából mult évre 200 arany jutalomdíj volt kitűzve vígjátékra, ide értvén a vígjáték valamennyi fajtát, ekkép az alsóbb fajtákat is. Ez tehát — sport nyelven szólva — nem „telivérek“ versenye, megnyerheti a jutalmat bohózatos vígjáték is, csak a komikum egészséges vérkeringésével birjon. Valamint ez alapítvány komoly drámai pályázatain is nemcsak tiszta szomorújáték, hanem történeti, polgári, regényes színmű, erkölcsrajz, színpadilag úgynevezett középfajta dráma is részesülhet a jutalomdíjban, csak drámai, színi és nyelvi tekintetben becse legyen s a kitüntetésre méltónak bizonyuljon.

A műfaj meghatározásában tehát ez a pályázat általánosb, szabadelvűbb, mint a Teleki-verseny, mely a mellékfajokat kizárja s csak valódi tragédiát vagy tiszta vígjátékokat követel, e szigor az alkalmazásban csappantva meg, mert a jutalmat a viszonylag legjobb műnek mindig ki kellvén adni, még pedig osztatlanul, megeshetik, a mint meg is esik nem egyszer, hogy a viszonylag legjobb mű nem igazi szomorújáték vagy nem tiszta vígjáték. A pályázati követelés és a pályázati eredmény közti az ellentmondás azonban nem vethető az Akadémia szemére, a mint ezt nem egyszer tették már méltatlanul, mert a pályázat föltételeit az alapító maga szabta meg s azokon az Akadémiának nincs többé hatalma változtatni.

A Karátsonyi-pályázattal kedvezőbb helyzetbe jutott, mert ennek szabályait maga állapíthatván meg, azokat nemcsak logikaibb alapra állította, hanem az irodalmi élet és színpad változás alá eső szükségéhez, követeléseihöz is mérte, bevonva a pályázat körébe a középfajta drámát és bohózati vígjátékot, melyek ép a mi időnkben, midőn a magasb formák, az egyöntetű nagy styl cultusa nagyot hanyatlott, a vegyítés és tarkítás változatos hatásaihoz szoktatták a színházi izlést; de mert az izlés egyaránt ki van téve a romlás és javulás hullámzásainak, az Akadémia egyszersmind fentartotta magának a jogot, hogy a Karátsonyi-jutalmat a szerint tűzze ki, a mint színiirodalmunk és színpadunk állapota szükségesnek, kívánatosnak mutatja. Lehet tehát, hogy az izlés és írói erők magasb szárnyalásával ezen a pályázaton is egyszer csak a valódi tragédia és magasb vígjáték várhatnak koszorút. Ekkép a Karátsonyi-alapítvány föltételeinek formulázása egymagában is erős czáfolat ama föl-fölhangzó vád ellen, mintha az akadémiai működés szívesen szakítna az élet időszerű céljaival s nem szolgálná eléggé az idő gyakorlati szükségéit is.

Ime, legmagasb drámai jutalma is ép a szinpad mai játékkrendjének uralkodó válfajaihoz alkalmazkodik, megkivánva természetesen, hogy e válfajokban tartalmilag, szerkezetileg és nyelvileg értékeset nyújtson, olyat, mely ha nem is maradandóságot, de mindenesetre irodalmi becsét képviseljen s a versenyművek között ne a legkevésbé rossz legyen — egyszemű király a vakok közt, — hanem magában véve is értékkel, épséggel birjon.

A legközelebbi pályázat, melynek bíráló bizottsága Szász Károly rendes, Bánóczy József, Heinrich Gusztáv, Szigeti József levelező tagokból és e jelentés írójából állt, szám szerint nem sok művet, összesen nyolcz szindarabot produkált. A termés minőségileg még gyöngébb, mert hét pályamunka értékére röviden azt mondhatjuk, hogy sok a szalma, kevés a mag, s ha mégis e versenyről örömmel adhatunk számot, oka az, mert van egy pályamű, mely mondhatni torony-magasságban emelkedik ki a többi közül, habár az sincs oly erős kövekből építve, hogy sokáig daczolhatna az idő fogával. De meg van építve gondosan, arányosan, ügyes terv és eleven kéz segélyével, nem impozáns műemléki, hanem élénk pavillon-toronynak.

Könnyű különben nagyon kimagasodnia, mert körülte a többiek színvonala meglehetősen alacsony s egyik-másik lapos házikót csak az irgalom tartja, úgy hogy a kritika legkisebb szelére is összeomlanának. Van azonban ezek közt is olyan, melyben ötletet, vagy itt-ott gondos verselést, vagy pedig különb formálásra érdemesb anyagot találunk. Merő képtelenség, szármalmas tehetetlenség, kirívó ízetlenség nem botránkoztatja a bírálót, csak legföljebb elszomorítja a hivatás nélküli kedv erőlködése, az életismeret, a felfogás fogyatéka, a komikai ér, az alakító, formáló és jellemző tehetség hiánya.

Van egy, mindjárt az I. számú, „*Judit*“ című, e jelígével: „A politika oltárán a szív az áldozat“, mely „történelmi dráma“ címmel lépett a vígjátéki verseny sorompójába, de mivel vígjátéki furaság is van benne elég, kizárni nem lehetett, bár kizárásával a szerző nem veszít vala semmit, mivel nincsen olyan pályázat, melyen boldogúlhatna, mivelhogy maga sem birt boldogólni a fölkarolt anyaggal. Thököly, a fiatal szabadsághős, úgy szerepel benne, mint a lánykérés bigamistája: Erdélyben rögtön megkéri Teleki Mihály uram lánya: Judit kezét, Ónód várában pedig ép ily prima vista a Zrinyi Ilonáét. A bíráló azt hiszi, hogy úgy jár, mint a német bohózat hőse: „Zündhölzel zwischen zwei Feuer“; de nem lesz ebből semmi komikai bonyodalom, hanem komoly háborúzás s a szegény Teleki Judittal szemben nagy kegyetlenségre vetemedik a szerző, mert a kit eleitől fogva szeret: a vitéz Veér Loránt elébb az egyik, utóbb a másik karját vesztí el a hadakozásban s midőn így teljesen kartalanul

megpillantja, a szegény leány felsikolt és elájul. Hogy mikor felocsúdik eszméletlenségéből: mi történik tovább, annak elgondolása a képzelem szabadjárá van hagyva. A szerző, ki az egész darab folyamán csak néhány pathetikus versre fektetett súlyt, nem merte befejezni s megállt az elájulásnál.

„*A pénz*“ (III. sz.) mult századi német vagyonos polgárok köréből mutat föl egy szerelmi próbául szolgáló álkodási históriát, de érdektelenül, valószínűtlenül, durván szövi s a felső-magyarországi német polgárokat sokkal bárgyúbbaknak, a lányokat pedig (egy hamupipőke kivételével) sokkal szemérmetlenebbeknek festi, semhogy mulatságosak lehetnének.

„*A kapaszkodók*“ (V. sz.) kikeresztelkedett gazdag zsidó szülők közönséges ágaskodását s kései észretérését minden humor nélkül, unalmasan, kopáron, izléstelenül mutatja be; míg fiók, ki az ő kijózanításukon dolgozik, a lenézett ispán hugát veszi nőül, lányuk pedig — egy haszontalan főispán helyett — az ispán felesége lesz. Igen közönségesen előadott valótlanság. Ilyen életet és embereket nem az élet, csak a türelmes papir terem, midőn valaki olyas valamit törekszik ráírni, a mire nem termett.

„*A párisi*“ (VII. sz.) bohózatnak van nevezve, de csak izetlenség. Egy Párisba és a francziákba bele bolondult magyar birtokos nagyban várja egy „vicomte“ barátját, ennek szánva a lányát is, mígnem kiszül, hogy a vicomte egy csaszlaui sikkasztó tolvaj, kit a rendőrség vesz szárnya alá, mire a birtokos úr úgy kigyógyul frankomaniájából, hogy nemcsak lányát adja oda az imént kikoszarozott fiatal ügyvédhez, hanem maga is menten dolmányba, paraszt ruhába öltözik, hogy ha előbb francziák bolondja volt, most meg magyar bolond legyen.

„*A mulatók*“ (VIII. sz.) hőse egy olyan mulató, ki hogy dorbézolásaitól elijedt imádottját meggyőzze komolyan munkálkodni tudásáról, beáll hozzá dolgozni — vén kertésznek és sem egy régi barátja, sem a nő nem ismernek rá, a míg kedvező alkalom nyíltán meg nem ismerteti magát; tehát oly élire állított álkodási história, minőt csak sokkal naivabb idők fejletlen izlése fogadhatott volna el.

Ez az öt pályamű nemcsak a kidolgozás, beszélgetés gyöngeiben, a mese erőltetett fűzésében, az elmésség, lelemény és komikai elevenség teljes szűkében szenved; hanem valamennyiben az anyag is annyira értéktelen, hogy hivatott vígjátékiró nem is tartaná méltónak ilyet formába önteni.

A „*Herkules szobránál*“ (II. sz.) tárgya elkoptatott ugyan, de legalább ötlet, melyből ügyes író alakíthatna egyfelvonásos kis vígjátékot. Egy asszonyka attól ijedez, hogy ő lánykorában a „Theatilda“ című regény ismeretlen írójával meleg levelezést folytatott, a mire rájöhet a férje; az aggodalom azonban fölös-

leges s ennyiben komikus is, mert kiderül, hogy az az író nem más, mint maga a férje, a kivel azon túl többre becsülik egymást. A „Herkules szobra“ a sétány ékessége, melynél a levelek átadása ki van tűzve, miközben a félreértés egy másik párt is megzavar. Noha a titkolódzásra, gyanakodásra nincs igazi ok, mert hisz ilyen irodalmi levelezést bizvást bevallhat bármely hamar lelkesedő asszonyka, francziás elmésséggel és gyors tempóval az egészből mégis mulatságos kis farce-ot lehetne szőni; de szerzőnk három felvonásra nyújtá, ugyancsak prózailag ellaposítva benne mindent. Különös, hogy jeligéje bár így hangzik: „Magyarnak születni dicsőség, a magyar névnek megfelelni kötelesség“, mégis a nyelven, a prózái, szintelen nyelven kívül más magyar nincs benne; német a színhely, a négy személy s maga a gondolat, melyet nem egy német elbeszélésben el is használtak már.

A „Csetepaték“ (VI. sz.) gondolva jobban van, mint kidolgozva. Egy koros nevelő nőgyűlöletből nagyon óvja a szerelemtől szülőtlen tanítványát, egy husz éves gróft, de ez beleszeret egy „erdei tünemény“-be, a ki különben grófleány s kivel a maga kastélyában is találkozik; de félreértések, gyanakvások az elkeseredésig elidegenítik őket egymástól, mígnem végre egymáséi lesznek, a nevelő nőgyűlölete is kései házasságba olvadván. Van a műben egy kis szerelmi összevisszaság, természetesen a „Szentivánéji álom“ kelleme nélkül; a bűvös virágot itt erőszakosság, Puck tündért pedig egy prózái üzenethordozó pótolja. A vers sok, (néhol gondos), de a cselekmény kevés; ok sem a bonyolodásra, sem a csomó megoldására nincs elég; a lelemény se nem friss, se nem kielégítő — csak bábokkal játszik a szerző s nem valami mulatságosan. A vígjáték lelke: a komikum hiányzik.

Mindezek közt — még pedig nagyon fölöttük — a IV. számú válik ki, mint a mely kárpótlást nyújt a többiért, mert hivatott tehetségnek gonddal és elmésséggel irt műve. Címe: „A nagyrautermett“, jeligéje: „Csak fel!“, három felvonásos udvari vígjáték, fölváltva versben és prózában írva. Színhelye Piemont, idekora a század eleje.

A színirodalomnak nemcsak eredetisége, hanem a jellemzés és színezés sajátossága szempontjából is, kíváncsok volna ugyan általában, hogy vígjátékíróink a hazai történelem és társadalmi köréből merítsék tárgyaikat, mert annak viszonyait és alakjait jobban ismerve, az élet több elevevőségével és igazságaival rajzolhatják s így munkáikkal lényegesebben gyarapíthatják a „nemzeti“ irodalmat; de vannak tárgyak és viszonyok, melyekhez bajos a hazai légkörben találni keretet és talajt s ebben ezúttal is megvan a mentség és magyarázat.

Szerzőnk egy kisebb udvar bajait, változásait kívánta hátterül festeni, közel a nagy franczia forradalom idejéhez és föld-

jéhez, honnan a szabadság, egyenlőség, testvériség igéi bevették magukat a népbe is, mely új alkotmányt kívánt s összeesküvéshez folyamodott. Kénytelen volt tehát műzsájával kivándorolni, hogy ily udvar és népet találjon, mert hisz abban az időben nálunk nem kívántak alkotmányt, (meg voltak elégedve a régivel s hiába hangzott a schönbrunni proklamáció), szóttek ugyan akkoriban egy összeesküvést a „magyar jakobinusok“, de ezt a hatalom vérbe fojtá s lehet valaha szomorújáték, de soha vígjáték tárgya.

Idegen keretre volt tehát szükség, hogy szerzünk abba illeszse komikai hőst, a nagyrautermetség hitének kapaszkodóját s az ez által indított bonyodalom folyását, mely bohózatias színben hullámszik ugyan, de mindig egy mederben fut egész a vígjáték nemzéséig, a fölsülésig, a póruljárásig.

Philibert a neve a „nagyrautermett“-nek, ki a piemonti udvarba nejének, a királynő barátnőjének révén jut be s kamarássá lesz. Mindamellett nejét, Leonát, mint prózai asszonyt, lenézi, mert nem osztozik az ő nagyravágyó álmaiban. Philibert mindenkép kormányférfi, történeti alak szeretne lenni. Van rá egy kis alapja, mert midőn távoli szigetén gazdálkodott, nemcsak Machiavellihez irt kommentárokat, hanem könyvet is adott ki a kormányzásról s hiszi, hogy ha megírta, a gyakorlatban is értene hozzá. Aztán látja az udvar verőfényén sűtkérező cifra, üres csőcseléket s nem nehéz neki, ki nagyító üvegen nézi magát s kicsinyítön mást, elhiinni azt, hogy ő is be tudná a hatalom helyét úgy tölteni, mint a kancellár. ki a szabad eszméktől ijedező beteges királyt csak áltatja s az alkotmányt kívánó néppel szemben az a politikája: „ágyú, puska, szurony“. Ehhez nem kell nagy tudomány. Philibert lenézi ez embert, de szeretne a helyén lenni. Megúnt csupán a felesége férje lenni, „asszonyhajótól vontatott ladik“; nem elég neki — mint neje csitítja — a királyi asztalnál ebédelni; a szellem lakomájára vágyik, tiszteletre, méltánylásra, hódolatra. Kicsinyelve szól a felesége eszéről, mely mindig udvari ebédek körül forog s felejtí, hogy nejének köszönheti azt is, hogy most a királyné kamarása. Igaz, hogy nincs egyéb dolga, mint naponként kikocsizni az elégtelenségéért egy közel falu kastélyába zárt mostoha anyakirálynéhoz s hirt hozni egészségéről az udvarba; de gondolja: majd segít magán; a kancellár ép most mondá, hogy „fényes meglepetést tart számára“ s megveregette a vállát. Mi lesz ez? Csak nem adja át neki hivatalát! Erőt érez kezében Philibert, hogy országokkal játszik, mint golyókkal. Kliótól óhajt történeti nevet s a míg így nagyra tör, egy jámbor furfang, melyet saját neje és lánya, Carina eszeltek ki, egyszerű, tudtán kívüli levélhordozóvá teszi.

A király bizalmatlansága ugyanis nemcsak az öreg királynét záratta egy palota magányába, hová a király nejének sem szabad

lépnie; hanem a királyné szeretett fivérét, Albert herceget is, mert az alkotmányra vágyó néppel tart, száműzte az országból. A herceg a magányos palotában lappang s csak néha titkon találkozik a királynéval, hogy mikor, azt levélben írják meg egymásnak s a leveleket mindig Philibert viszi és hozza a kalapjában, a nélkül hogy tudná. Nem veszi észre, hogy saját neje vagy lánya csempészik a kalapba a levelet s veszik ki abból a választ. Philibert csak magasba szálló ihletével gondol s gyönyörködve hallgatja vidám lányát, midőn azt mondja, hogy ő is röpülni szokott, „a sassal száll a felső régiók fényes körén” s büszkén sóhajt föl: „Látszik, hogy a leányom. Miért nem született fiúnak!” Jön egy fiatal gróf, Cantarini, ki egyszerűen megkéri a lánya kezét, mert Carina szép, kedves és gazdag. Az apa nem ad kosarat, de megkívánja, hogy ne csak lányát szeresse, hanem őt is. Vagyis legyen segéde, eszköze, bámulja őt mint államférfiút s igyekezzék történetivé tenni nevét! De hogyan? Segítsen megmenteni neki a trónt és hazát: fölfedezni valami sötét, ármányos összeesküvést, mert van az most mindenütt. A mint, hogy van is összeesküvés — tehát ez sem egészen hóbortos képzelgés — de nem ott van, ahol Philibert keresi. Sőt Cantarini grófnál is hiába keresi a szálak nyomát, mert ez a fiatal úr testőrökkel, vig ficzkókkal csak kalandokról, tréfákról, szerelmi csínyekről beszél s hallott most is egy vén bolondról, ki kalapja bélésében tudtán kívül hordoz szerelmes leveleket. Philibert mindjárt a maga kalapjára gondol, megtapogatja annak bélését s meglepetve vesz észre abban valami levelet. Lerázza a grófot a nyakáról s megnézi mi van a levélben: „Ma lehet! A jelszó: három galamb!” Mi ez? Szerelmi üzenet vagy összeesküvés? Inkább ez utóbbit hiszi, mert arra vágy. Most már történeti névvé lehet. Viszi a levelet, hogy megtudja a választ.

A míg távol jár, megtudjuk, hogy a király nem tud megbocsátani száműzött sógorának, hiába kéri szivszorongva a királyné, ki most már titkon sem merne vele találkozni, ha a Philibert neje nem biztatná. Látunk továbbá egy különös, de kedves jelenetet, a mint Carina, kit nem csak Cantarini gróf kért meg, hanem a kancellár is meg fog kérni, találkozik azzal, a kit fiatal szívvel szeret: Emanuellel, távoli rokonukkal, ki messze fekvő szigetükről hozott jó híreket és virágbokrétát; félénk e szép leánynyal szemben, kardforgatáshoz nem tud — Carina ad neki vívóleczkét, de nem boldogul vele, ellöki mind a két kardot s rá kiált: gyáva! De a megbántott ifjú tiltakozik: ő nem gyáva! A bátorságnak egyéb faja is van, mint az, mely ütni, vágni, ölni tud. Új eszmék szültek új eszményeket. A szellem széttöré bilincseit s a nyers erővel, régi zsarnokával, merészen szembe szállott; kardja ellen betűt állít, ágyúi ellen szabad

szóval küzd. Ő is azok közül való, kik így küzdenek. Vitézi tornán nem nyer díjat, de meghal azért, a kit szeret. S nem gyáva! Carina meglepetve hallgatja. Ez ifjú arcza lángol, szeme villog, szavában indulat ég. Látszik, hogy hatalmat vett a leány szívéen.

Philibert jó vissza az olvasott és vissza tett válaszszaal, melyről nem tudja, hogy kinek szól. Lányára nem gyanakszik, de mikor ez titkon kiveszi a levelet, megdöbbenve rohan rá, kérdeve tőle, hogy kinek szól a válasz? Hiába vallatja: Carina nem árulja el. Csak annyit mond, hogy nem szerelmi cselszövény. Akkor hát összeesküvés! Megijed, hogy lánya is bűnös, de hogy Carina el ne áruljon semmit, hivat egy udvari papot, kinek a legközelebbi püspökséget ígéri, ha szót fogad s lányát elviszi az Orsolya-szűzek közeli kolostorába. Hiába mondja neki Carina: „Papám, bakot fogsz löni“, ő rohan a nagyra termetség ösvényén. Az van írva a válaszbán: „tiz órákor a rendes helyen!“ Majd meglátja, mi lesz akkor? Addig pedig lesi, hogy ki nyúl a kalapjához a válaszáért. Cantarini gróf nem nyúl. De a saját neje: Leona elviszi a kalapot. Utána akar rohanni, de nem lehet, mert a királyné ép indul a kápolnába s a Philibert karját kéri. Most már nem tudja, hogy mi történhetett körülte, egy pillanatban a saját neje szerelmi cselszövényére gondol s a másikkban magán-kívül gorombáskodik: „Sokkal vénebb s rutabb!“

A második felvonásban, mely a Philibert lakosztályában játszik, Santa Rosa gróf, az alkotmányos törekvés egyik főembere tűnik föl, a mint Emanuellel beszél a kitörendő mozgalomról. Philibert erről nem is álmodik, őt csak a kalapjának titka bántja. Nem tudja, hogy vajjon neje az ő becsülete vagy hazája ellen esküdt-e össze? Nem figyel az Emánuel gazdasági jelentéseire sem s elkergeti Leonáért, a ki csak kineveti kései féltékenységeért s magára hagyja. Philibert ekkor attól ijedez, hogy a nagyság útján összeütközhetik családi legszentebb érzelmivel, mert ha leánya is összeesküvő, hogy legyen ő annak Brutusa, holott Brutus sem lett volna Brutus, ha fia helyett ilyen szép kis lánya van. Ekkor jön a kancellár, hogy röviden, kategorikusan megkérje a Carina kezét. Az apa oda igéri neki, mert ha a kancellár lesz a veje, bátran fölfedezheti az összeesküvést, lányának nem lesz baja. El is mondja neki mindjárt, hogy összeesküvés nyomán van. A kancellár kap rajta s mohón kérdi: hol van, rég tartozik a királynak egy összeesküvéssel, ez ép jókor jön! De Philibert maga akar ám a fölfedező lenni, nehogy más kaparja el a történeti nevet. Azt mondja, hogy még csak nyomon van s fegyveres őrseget kér rendelkezésre, mit a kancellár meg is ígér, csak aztán összeesküvésre találjon, ne a maga szarvaira. Philibert kifakad: mit emlegeti azokat a szarvakat! A kancellár távozik s Cantarini jó, keresve a meny-

asszonyát, midőn künn a bástyán megzendül az Emánuel szerelmi dala. Philibert abban is politikát keres, de utoljára megnyugszik, hogy drága lányról s nem drága asszonyról van benne szó. Inkább összeesküvéssel kecsegteti magát s felölti az inasa bérruháját, hogy gyanútlanabban leskelődhessék, mert közelg a tíz óra. Leona halkan jó a terembe s lecsavarja a lámpát. Titkos készülődés. Egy földig érő nagy kép sarkán megfordul s megjelen a királyné, feketébe burkoltan s Philibert csak akkor veszi ijedten észre, midőn benn van. Keresztet vett magára, de a neje, mint együgyű inast, kitolja a szobából. Jön az ajtón Albert herceg is szeméig felhuzott köpenyben. A főösszeesküvő — reménykedik Philibert. Hárman vannak s szerelmi találkozáshoz nem hívnak tanút — istennek hála összeesküvés! S míg a testvérek édes szeretetben beszélnek, Philibert örökört fut. Míg oda jár, a kolostor kertfalán átugrott Carina fut be, hogy meneküljenek, mert baj lesz. A királyné ép eltűnik a képajtón, midőn Philibert örökkel dönteti az ajtót, melyet ép akkor törnek be, midőn Carina a maga szobájába suhan Albert herceggel, hogy ezt megmentse. Leona a férje elé áll: „Megörültél, hogy fegyveres erővel törsz önnön hajlékodbá!” De ez se lát, se hall, annak az összeesküvők kellenek — látta ruhájukat, lábukat! Leona megsúgja neki, hogy a királyné volt itt s nem összeesküvők. Philibert elszomorodik, hogy vége a történeti névnek! De új gondolata támad. Védni fogja a királynét, kinek szerelmi kalandja van, tehát hálás lesz érte s előtte megnyílik a hatalom, a nagyság útja. Küldi el Cantarinit s az öröket s midőn a kancellár jó, őreivel, hogy tőle az ígért összeesküvőket követelje, Philibert sehogysem szolgálhat velök s karddal áll a lánya ajtaja elé, nehogy a kancellár bemehessen. Kiabálja — remélve, hogy a királyné meghallja és hálás lesz érte — oda nem juthat be senki, csak az ő holttestén keresztül! E lárna közt Carina lép ki. Philibert megdöbbenve csodálkozik, a kancellár pedig szidja, hogy a saját nejét gyanusítja, őt meg bolonddá tette. Ekkor jön Emánuel. hozva az ifjút, Albert herceget, ki a Carina szobájából leugrott s ő menten elcsipte. Új zavar. A kancellár is, Cantarini gróf is mindjárt lemondanak menyasszonyukról, a kiért az imént még versengtek. Albert, hogy a lány hírét megmentse, meg akarja nevezni magát; de Carina nem engedi. Az — úgy mond — a ki őt szívből szereti, becsüli, az nem gyanusítja semmi látszatért, az hisz, bízik benne. „Hiszek, bizom benned!” — feleli Emánuel elragadtatva. Philibert rá förmed: „Ki törődik a te hiteddel, te koldús rokon!” Philibert reszket a dühtől s fenyegetőzik s más ugyan nem fél tőle, de Albertet, a rejtélyes lovagot börtönbe kísérteti.

A harmadik felvonás színhelye, mint az elsőé, ismét a palota egy nagyobb terme. Ott találkozik Carina aggódva Emá-

nuellal, ki fogadja, hogy ha bajba ejté a hercezet, meg is fogja menteni, aztán csókot váltva, (mert nem gyáva már Emánuel) kéri Carinát, hogy mondjon el a kápolnába menő királynak mindent, a mire ő betanítá. A lány bátran vállalkozik rá, s midőn a közelgő király ingerülten szidja kancellárja ügyetlenségét, hogy összeesküvést keresve turbékoló szerelmes párt vertek föl, pedig az igazi összeesküvés ép akkor törhet ki hátuk mögött, Carina elbeszéli a királynak, hogy a kancellár mindig csak ámitja őt, beszélve a nép békéjéről, elégteltségéről, pedig a nép akkor fogja csak imádni királyát, ha kancellárját elkergeti, Albert hercezet visszahívja s alkotmányt ad. A király kérdi: „Gyermek! tudod te, mi az alkotmány?” „Nem tudom, felség, de valami nagyon jó lehet, mert mindenki óhajtja s a kancellár ellene van!” A királynénak ezalatt Philibert panasolja el, hogy mily családi szégyen érte: lánya szobájából egy idegen lovag ugrott ki, a kit ő börtönbe csukott. A királyné kéri: bocsássa szabadon s számítsen kegyére, megad neki mindent, mit egy királyné adhat! A királyné megmondja neki azt is, hogy az ifjú az ő testvére: Albert herceg. Philibert majd elszédül meglepetésében s elárulja, a mivel a királynét megsérti, hogy ő más valakit gondolt. A királyné bántódva távozik, de meghagyja neki a jóvátevés reményét. A „nagyraemelt” férfi pedig új tervet és álmot sző, hisz most kezében az emelkedés eszköze; hivatja az udvari papot, odaigéri neki a legelső püspökséget, ha teljesíti kíváнатát: vigye lányát magával s eskesse meg azonnal a kápolnában a börtönbe vetett ifjával. A pap vállalkozik s Philibert megnyugtatja magát, hogy mint megsértett apa jogosan cselekszik, lánya becsületét állítva helyre, aztán édeleg az örömben, hogy meglesz a történeti név, lánya hercegné, esetleg királyné s ő az ország ura — ugrándozik örömében.

Künn az utcán pedig kitör a népmozgalom, ágyú szól, harc foly, a palotaőrség egy része átment a néphez s a fölkelők tódulnak a palota felé. Philibert e közben a kápolna csöngetésére vár, s midőn hallja a csöngetést, bevallja a királynénak, hogy lányát összeesketteté az idegen lovaggal. A kancellár örültnek nevezi. De csakugyan jó az új pár, csakhogy Carinát Emánuel vezeti. Ő ült a herceg helyére a börtönbe s őt esketé meg a pap, a hogy az apa kívánta. Philibert dühös, de nem segíthet a dolgon. Egyéb baj is van. A fölkelők betörték a palotába s a király kéri kardját, hogy királyként haljon meg. Az elszántság komikuma ez, mert nem fog itt vér folyni. A fölkelők a királyt éltetik s Albert herceg hódolatot nyilvánít. A király meg van hatva. Elkergeti kancellárját, a ki félrevette, s kinevezi utódjának — természetesen nem a „nagyra-

mett“-et, hanem Santa Rosa grófot, míg Albert herceget maga mellé emeli s alkotmányt ad. Van nagy öröm. Te Deum.

Philibert búsul, hogy füstbe ment a történeti név. De kissé még reménykedik. Most a királyné lesz az uralkodó, az ő felesége pedig mindenható a királynénál. Ennek kedvét kell hát keresnie. Oda siet a nejéhez s karját nyújtja:

„Imádott nőm! végy lovagodnak engem!“

Ezzel végződik a vígjáték, melynek komikai hőse nemcsak botoron táplált és elvakultan hajszolt törekvéseivel vall nevetéséges kudarcot, hanem mulatságos nemezisévé válik az is, hogy utoljára a saját neje védszárnyai alá menekül, a kit pedig elejétől fogva mindig fenhéjazólag nézett le. Teljesen ki van kerekítve ekkép a főszemély komikuma, valamint az egész bonyodalom, mely folyvást egy nyomon halad. Mindig Philibert a központ, s annak gyarlóságából ered meg, bonyolódik és oldódik meg a cselekvény, minden félrecsapongás nélkül. Igaz, hogy a főszemély, a helyzetek, fordulatok, sőt a hang is a bohózatba. olykor a burleszkbe csapnak, de az író lehetővé tette, hogy az ábrázoló művész Philibertet megóvjva a bárgyúság, félkegyelműség színétől és a karrikatura túlzásaitól. Nem valami képtelen hóbort vezeti őt, mert a kormányzásról könyvet írva, tarthatja magát olyannak, mint a kancellár. A túltengődött önérzet és hiúság az, mely bajokba, baklővésekre sodorja. Az összeesküvés sem alaptalan képzelődés, mert létezik, csak hogy nem ott, a hol az ő rövid esze látja. Szerkezetileg a mű ép úgy, mint gyors jelenetezés tekintetében, technikai virtuóztatással bír. Gond van az idő, hely és cselekvény egységére. A szálak erősen összetartvák s a komikai furesaságok közt nemes, rokonszenves elemek is szerepelnek: a királyné testvéri szeretete, Carina élénk és tiszta szerelme s Emánuel ifjúi lelkesedése. Egyes alakok rajzát mellékesnek tekinté a szerző, így a beteges gyanakodó király laposan, a kancellár minden külső méltóság nélkül maradt. De a helyzetek bővelkednek a leleményben. a dialógok pedig elmés-ségben. A nyelven néhol — az udvari hang szempontjából — kíváncsatos lesz a simitás, de természetesen nem a zavarok és indulatok mozzanataiban, hol az író csak a jellemzetest keres-heti s tán maguk az udvariak sem a díszes társalgóból válogatják ki ilyenkor a kifejező szót.

A vígjáték nem áll a styl és tartalom magas polczán, de okvetlenül bír komikai, formai beccsel, eleven hatással és nyelvi értékkel; ennél fogva a bíráló bizottság négy tagja — egynek ellenében, ki a pályadíj kiadása ellen nyilatkozott — azt javasolja, hogy a IV. sz., „A nagyra termett“ című vígjáték a tavalyi Karácsonyi-féle 200 arany jutalomdíj kitüntetésében részesüljön.

A FARKAS-RASKÓ PÁLYÁZAT.

Farkas István, volt 1848/49-iki honvédtiszt, később ügyvéd, 1877. február 21-én Pécsen kelt végrendeletében két ezer forint alapítványt tett, oly célból, hogy „ennek kamataiból Farkas-Raskó-jutalom czímen évenként pályázat hirdetessék egy hazafias költeményre és a begyűlendő hazafias költemények közül a műbecsrel bíró leghazafiasabbnak pályadíjul adassanak ki a kamatok minden év április 6-án“. Azért kívánta pedig e jutalmat „Farkas-Raskó-jutalomnak“ neveztetni, mert nejét, kiről végrendelete mély bensőséggel emlékezik meg, Raskó Celestinnek hívták s a jutalom kiadását is neje nevenapjára, ápril 6-ikára rendelte.

Az alapítvány 1882-ben befizettetvén, az ugyanazon év május 22-én tartott összes ülés, az I. osztály ajánlatára, megállapította a pályázat szabályait s a jutalom a május 31-iki nagygyűlésen első ízben kihirdetett.

A 100 ft jutalom első ízben az 1883-iki pályázat alkalomával adatott ki *Vargha Gyula* „Magyar ember dala“ című költeményének. Azonban 1884-től kezdve 1889-ig, tehát hatszor egymásután a pályázat meddő volt.

* * *

Az 1889-re hirdetett pályázatról a jelentést az 1890. márczius 31-i összes ülésen *Lehr Albert* lt. adta elő.

Tekintetes Akadémia!

Van szerencsém ezennel jelentést tenni a Farkas-Raskó pályázat eredményéről, a bírálatra kiküldött bizottság nevében, mely Szász Károly r., Baksay Sándor és Lehr Albert lev. tagokból állott.

A Farkas-Raskó pályázat már hat ízben meddő volt. Sajnálattal kell kimondanunk, hogy ha az alapítványozó abbéli rendelkezésének, hogy a jutalmazandó költemény „leghazafiasb“ is, „műbecsrel bíró“ is legyen, szigorúan eleget akarunk tenni: hát most sem adható ki a jutalom.

A 28 beérkezett pályamunkát három csoportra lehet osztani. Az elsőbe — s ez többet tesz felénél — azok tartoznak, melyeket csak csúfolni lehet költeményeknek; semmi voltuknál csak beküldöik önismerete semmibb. Van köztük például leírás (a XXV. sz.), mely (horrendum!) rimes adonikusokban zengi a Balaton vidékét, fogalma sem lévén írójának arról, hogy mi a tartalom és külidom harmoniája. A 2-ik strófa így hangzik:

•Távol a síkon — Kéklík a Somlyó
 Ős Badacsonyhoz — Hej be hasonló
 Kisfaludynkat — Erre nevelték
 Erre regélte — Himfy szerelmét
 S boldogan élt ez — Édeni kertben — —
 Büszke vagyok, hogy — Erre (!) születtem (ez a refrain).

Mintha csak Gyöngyösi János járna haza? No de a „büszke“ szerző nagy költőkkel is takarózhatik: lám Berzsenyi egy regét asklepiadesekben, Petőfi meg egy dalt rimés hexameterekben írt!

Valamennyi közt legtöbb tisztességet tud a VI. számú, mely ezt választotta jeligéül: „Első kísérlet“. nyilván a bírálók útbaigazítására, hogy valahogy neki ne adják a jutalmat.

A második csoportbeliek már annnyival jobbak, hogy nem a legrosszabbak. Fölözi társait az V. számú: „*A tanító végszava*.“ Ebben a tanító halálos ágyán, egy kíváncsinak furcsa faggatására, tűrhető versekben elmondja, hogy „quem dii odere“, hogy teljes élete folytában csak félreértés, gúny volt a jutalma, csak bút és nyomort látott; de azért sohasem csüggedt el: mert három vezércsillag után indult, melyek: isten, a király (!) és a haza! Ilyenformán idegenül érint a végszak keserősége, mert inkább a megnyugvás szavait várnók:

•A mag, mit vetettem, nem soká megérik.
 Lehunyó életem nem soká megértik,
 Közel már az óra.
 És ha életemnek nem is volt virága,
 Lesz a . . . koporsóra.

Az egészben nincs lélektani igazság.

A harmadik kis csoport, számszerint öt költemény, a pályaművek színe-java. Nem remek egyikök sem, de figyelemre, méltánylásra, sőt dicséretre méltót találni valamennyiben. A jutalomra nézve csak ezek jöhetnek számításba.

A „*Borongás*“ (VIII. sz.) és „*Carmen seculare*.“ (XV. sz.) egy írás, s úgy látszik, egy agy termése, themájok is egy: elégedetlenség a jelennel. Csakhogy amaz ránczba szedett homlokkal korhol és ostoroz, emez a „*ridendo dicere verum*“ modorát követi. Amaz nagyon is általános, már azért sem hat, kifakadásai, kesergései hidegen hagynak, bántók, mert nincs bennök meggyőződés, igazság. Emez a mai magyar élet hibáit, sőt bűneit tenné vidor módon nevetségessé, de satira létére kevés benne az elmésség, kevesebb az irónia, legkevesebb a humor: látszik, hogy midőn nemzete fejét mossa, nem eszi az ő szemét a lüg. Aztán hol alul, hol felül jár a satira horizonján: majd azt gúnyolja, a mi nem méltó, majd azt, a mi nem való gúnyolni. Egyébiránt a szerkesztő ügyesség, a könnyed verselés, a nyelv tárgyszerűsége kétségtelenül arra mutatnak, hogy a szerző irodalmi ember, kinek a toll nem új fegyvere. A „*Carmen*

seculare“ egyik főhibája, hogy utolsó strófája leghágyadtabb, a két végső sor az 5. és 6-iknak pusztá ismétlése:

«Csak haladjunk a megkezdett
Uton bátran, szilajon . . .
Előttünk a dicső kezdet —
Csak előre magyarom.»

Beh másképp, s mily csattanóval végződnek Petőfi satirikus költeményei, mint az „Okatootáia“, „Pató Pál“ és „A magyar nemes“. Ott van a gúnynak legnagyobb ereje!

A XXII. sz. pályamű: „*Bónis Ferencz*“ sajátságos jelenség. Históriai éneknek mondja magát, de a történeti anyag balladai formákba van szorítva. Balladai a strófa-alkat, a hang, a párbeszéd sűrű alkalmazása, a szaggatott, hézagos előadás. Határozott tehetség műve, kibén mégis több az eltanultság a természeti adománynál. „B. F.“ írója jártas a nép nyelvében, jól ismeri a régi nyelvet, a mai és régi költői irodalmat s tárgyának forrásait: mindezt tüzetesen tanulmányozta, s e sokféle tudás erős nyomokat hagyott költeményén. Kár, hogy nincs kritikája, nincs elég szabályzó izlése. Ez az oka, hogy a verselésben való tagadhatatlan virtuositása mellett, előadása mód nélkül mesterkél. Erős, tömör, természetes akar lenni; de ereje erőltettség, rövidsége homály, naivsága affectáltság. Epikus költő használhat egy-egy archaismust, de kelleve-kelletlen archaizálnia nem szabad: a mi szerzőnk folyton régieskedik, úgy hogy több az archaismus aránylag csekély versében, mint az egész Buda-halálában. Megrovandó szintén, hogy unalomig űzi a népiességet, mely nem egyszer alszerűvé válik nála. Párbeszédeit is méltán szó érheti: nagyon keresi, tehát nem találja meg hennök a természetességet, s az örökös aposiopesisek miatt sokszor bajjal érthetők. Rossz szokása továbbá, hogy a mire, miért, miért se. valami súlyt helyez, azt a szót aláhúzza: ez a Vas Gereben-vagy Lisznyai-féle eljárás aztán csak meg-megakasztja az olvasás folyamatosságát. Egyébiránt legjobban, mert legkevésbé affectált a költemény utóhangja, melyben Bónis Ferenczné fiával beszélget s neki tanácsot ad a jövőre.

Kiemelkedik még a többi közül a XIII. sz. „*Dombtetőn*“ című költemény, mely elég sikerült hazafias elegia. Elegiává teszik érzelmes festései, tárgy-költötte reflexiói, csendes borongása. Nyelve, verselése általában correct, rímei hangzatosak. Szerkezete is dicséretes. Gyengéi: hogy kissé el van nyújtva, hogy Tompa hatása itt-ott kelletlenül erősebben meglátszik s hogy az igazi költői kifejezés nincs mindig hatalmában.

Végül emlitem a XIX. sz. pályaművet, melynek czíme: „*A magyar paraszt*“. Leírás volna s mint pusztá leírás nem tarthatna számot a költemény névre s minél részletesebb,

annál kevésbé. Igen, de a leírás is költészet, ha a költő előnti a tárgyon a maga alanyiságát. S itt úgy van. „*A magyar paraszt*“, melyet költői ἡθοιοῖα-nak neveznék, a mellett, hogy objective is hű és igaz rajz, a költő lelkesedését és lelkesítését is kifejezi. Ez az érzés, a hatás, melyet a tárgy a költő kedélyére tett, közvetlenül is kifejezésre jut, de nyilatkozik abban a túlzásban is, mely a lényeges vonásokat fokozva concentrálja, az az eszményít. Főérdeme e költeménynek ép abban áll, hogy a prózába sülyedésnek itt különösen fenyegető veszedelmét többnyire szerencsésen kikerüli; többnyire, mondom, mert a számos jellemző és talpraesett mellett nem gyér a színtelen, a köznapisem, de mely azért soha se fajul díztelenséggé, póriassággá. „*A magyar paraszt*“ alexandrinusai is jól folynak, elég numerosusok.

Ime, tekintetes Akadémia, ezek a pályázat legkiválóbb darabjai. A Farkas-Raskó jutalom már évek óta kiadatlan lévén, a bíráló bizottság közös véleménye az, hogy enyhíttessék ezúttal a pályázati föltétel szigorúsága s a jutalom adassék ki annak a műnek, mely ha nem önálló, nagy becsú is, de relative legbecsesebb, sőt becses. A bírálók egyike a jutalmat kettő között egyenlően megosztandónak véli, ketteje azonban a XIX. sz. s „*A magyar paraszt*“ cz. pályaművet tartja viszonylag legjobbnak s megjutalmazását ajánlja.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi számának első cikke K ó n y i M a n ó tanulmánya: „*Beust és Andrássy 1870 és 1871-ben.*“ Beust külügyministerségének első éveiben állandóan arra törekedett, hogy Poroszországnak világlálásra törő erejét gyöngítse s a dél-német államok csatlakozását az éjszak-német szövetséghez megíúsítsa. Gr. Andrássy Gyula ellenben, ki Ausztriának 1866-ban elvesztett németországi befolyásának visszaszerzését Magyarországra nézve károsnak tartotta, a monarchia békés fejlődése érdekében azt óhajtotta, hogy a monarchia Poroszországgal békében éljen. Mikor III. Napoleon a háborút a poroszoknak megüzente, Bécsben a monarchiának követendő magatartásáról tanácskoztak; Beust várakozó passivitást ajánlt, Andrássy ellenben nyílt és határozott semlegesség kimondását indítványozta. A franciaia kormány nyal tudatni kell, hogy Ausztria-Magyarország nem fogja a semlegességet a francziák ellenében felhasználni. Viszont Poroszországgal tudatni kell, hogy a mint egy harmadik hatalom a háboruba beavatkozik, azonnal kilépünk a semleges-

ségből. Bécsben ez indítványt elfogadták. Beust mindamellett titokban megállapította a szerződésnek alapvonásait, sőt czikkeket is, mely szerint Ausztria fegyveres semlegessége valóságos együttműködéssé alakulna át Franciaországgal Poroszország ellen. Azonban a poroszok győzelmei gyöngítették Beust állását s erősítették Andrássyét. E győzelmektől Oroszországban is megijedtek, úgy hogy barátságot kezdtek mutatni Ausztria-Magyarország iránt. Beust két kézzel fogadta az orosz nyilatkozatokat s buzgón folytatott tárgyalásokat Pétervárott, Andrássy tudta nélkül. 1870. augusztus vége felé Andrássynak hozzá kellett szólni Beust tervéhez. Beust ekkor elmondta az ügy állását s azt javasolta, hogy az orosz előzékeny nyilatkozatokra szintén előzékenységgel akar felelni s közös mediatiót indítványozott Franciaország területi épsége érdekében. Andrássy a legnagyobb óvatosságot ajánlotta. Ha Oroszország a porosz államot fenyegetni akarja, menjen maga elől. Beust azonban ragaszkodott a közösen megindítandó mediató eszméjéhez. A sedani capitulatio megbuktatta Beust francia terveit. Ugyanez évben egy más politikai bonyodalom (a pontusi kérdés) veszélye támadt. A császár t. i. kijelentette, hogy az 1856-ki párisi szerződést, mely az ő fölségjogait a Fekete tengerre nézve megszorítja, magára nézve kötelezőnek nem tartja. Andrássy a legtermészetesebb politikának a hatalmasságok együttes föllépését tartotta, melylyel Oroszország önhatalmú eljárása ellen tiltakoznának. Anglia és Ausztria-Magyarország egyenként nyilatkoztak ugyan az orosz körjegyzékre, de hatás nélkül. Tanulmánya befejezését Kónyi a jövő számban fogja közölni. — P a u e r I m r e „*Az ethikai determinismus elmélete*“ című munkáját folytatja. — T i s z a I s t v á n „*Valutánk rendezéséről*“ szóló tanulmányában a valuta-rendezés problémáját nálunk közgazdaságilag egyszerűnek és könnyűnek, de egyszersmind sürgősen szükségesnek tartja. Nézete szerint annak a papirforint tényleges értéke alapján kell megtörténni. Az új forint két frankkal teljesen egyenértékű lehet. Vajjon a mono-metallistikus aranypénztláb fogadtassék-e el, vagy pedig a bimetalismus alapján történjék kísérlet, erre nézve szerző azt állítja, hogy a nemzetközi kettős-pénztláb életbeléptetésére közeli kilátás nincs. A megtartott ércconferenciák nagy rokonszenvet tanúsítottak a kérdés iránt, hangoztatták az ezüst elértékteleződéséből származó károkat, s tanácsokat javasoltak másoknak; de a mint pozitív kötelezettségek elvállalásáról van szó, ezeket épen oly kevésé hajlandó Németország magára vállalni, mint Anglia. Ha tehát a valuta rendezését beláthatatlan időkre elodázní nem akarják, a kettős valuta nemzetközi behozataláig nem várhatunk; magunk pedig a kettős valutát életbe nem léptethetjük. Pár hét alatt kiszivárogná összes aranyunk, s helyét ezüst foglalná el, s tény-

leg nem kettős, hanem az ezüstvalutát valószínűleg volna meg. De ha óhajtott volna is a kettős valuta, akkor is az aranyvalutának kellene megelőzni. Szerző az aranyvaluta életbeléptetését tartja szükségesnek az osztrák értékű forint tényleges értéke alapján. A valuta rendezése, mint gyakorlati feladat, főleg három intézkedésben culminál. Ezek: a kényszerforgalommal bíró papírpénz beváltása, az ezüstforintosok beváltása vagy viszonyuknak az új valutával szemben rendezése s a kellő mennyiségű váltópénzről való gondoskodás. Imre Sándor *A középkori magyar irodalom stíljáról* befejezi tanulmányát, részletesen fejtegetve a nyelv gazdagságát, kivált vallás-erkölcsi műszók által, középkori íróink aesthetikai érzékét, a jó hangzat keresését, a rövidességet és a stílus közvetlenségét. A szépirodalmi részben Pálffy Albertnek *A régi Magyarországnak utolsó éveiben* című regénye van megkezdve. Ezenkívül három költemény és pedig gr. Zichy Géza „Felnőtt kutya” és a „Nábob” című mesék, Szontagh Pál „Új tanterv” epigramm, és Burns „Tavaszi van” című költeménye Lévy József fordításában, Jankó János *Gróf Széchenyi Béla utazása* címmel ismerteti Széchenyinek nagy utazási munkáját, melynek címe *Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai útjának tudományos eredményei. 1877—1880.* Ebből az eddig megjelent I. kötet az utazáson tett észleleteket tartalmazza. Ismeretes, hogy gr. Széchenyi Béla 1877. decz. 4-én indult el nagy útjára, három évi előkészület után, Kreitner Gusztáv cs. és kir. főhadnagy, Lóczy Lajos és Bálint Gábor társaságában. Az expedíció, melyen sok vizontagságot és küzdelmet kellett kiállani, 1880. jan. 13-án ért véget. Céljokat, hogy Tibetbe, hol addig európai ember még nem volt, jussanak, nem valószínűsíthették meg. Az utazásról eddig Lóczytól a kínai birodalom ismertetése, és Kreitner-től a Távol keleten című munkák jelentek meg, de ezek a nagy közönség számára valók. A tudományos feldolgozás most jelent meg. E kötetben gr. Széchenyi Béla a 235. lapra terjedő bevezetésben az utazás történelmét adja; a földrajzi rész Kreitner Gusztávtól, kizárólag a tudományos megfigyelések leírását adja. Lóczy Lajos pedig a geológiai megfigyeléseket állította össze. A két kötetből álló munkának ára 60 frt. Salgó Jakab *Politikai pszichiatría* című ismertetésében Grünwald Béla „Az új Magyarország” című legújabb munkájával foglalkozik. Grünwald ugyanis kimutatni iparkodik, hogy Széchenyi „élete legnagyobb részében,” „az elmebetegség bizonyos, tudományosan megállapított formájában szenvedett”. Salgó ez állítást kétségbe vonja. Széchenyi nagyon is érzékeny, apprehensív és kétségen kívül ideges természetű volt, a ki sok mellesleges bajt túlságosan nagyba vett és a kit bármi kicsinyesség is

nagyon elkésérített, de ebből öröklött és gyógyíthatlan súlyos kedélybajra, beteg szellemi életre következtetni túlzás. Mert régi állítás, hogy a genius finomabb szerkezeténél fogva mindig mélyebben érzi az élet viszontagságait és a szellemi élet fájdalmas rezgéseit.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK februári (ez évi 1-ső) számában a nagyobb dolgozatok sorát Pauler Gyula „II. Géza orosz-görög háborúi 1148—1156“ című értekezése nyitja meg. A dolgozat mindenek előtt részletesen ecseteli a viszonyt, melyben Magyarország ekkoriban a szomszédos tartományokkal volt s élénk világot vet az orosz fejedelemségek politikai életébe. II. Gézát, ki Izjaszláv ladoméri fejedelem nővérét, Eufrosinát vette nőül, sógorsága vonta bele az orosz háborúba s ő gyakran segítette hadaival a ladoméri fejedelmet. E dolgozat első közleményét képezi Pauler tanulmányának s 1151. ápril haváig viszi az eseményeket. „Pétervárad ostroma 1694-ben“ cím alatt ozman kútfő nyomán történelmi naplójegyzeteket közöl Gömör y Gusztáv. E napló az események felsorolását és leírását illetőleg a modern vezérkari osztályok rendszeres hadművelleti naplóit nem közelíti ugyan meg, de megvan a fontossága, mivel a törökökkel folytatott százados harcokban — Hammer munkáját kivéve — török források nem állanak rendelkezésünkre s leírásaink nagyobbára csak saját kútfőinkön alapúlnak. Thúry József „Zrinyi Miklós hadtudományi elveinek forrásait“ kutatja és kimutatni törekszik, hogy Zrinyi hadtudományi elvei ugyanazok, melyeket a legrégebb török nyelvemlék, az 1069-ből való Kudatku Bilik hirdet. Pontról-pontra összehasonlítja a nagy hadvezér prózai munkáiban elszórt hadtudományi elveket a legkorábban följegyzett török stratégiai elvekkel s egyezésükből azon következtetést vonja le, hogy a régi magyar hadviselés módja ugyanaz volt, a mely a török fegyvereket annyi győzelemhez juttatta. Dr. Komáromy András „A füleki zendülés“ cím-mel egy haditörvényszéki tárgyalást ismertet 1602-ből. A füleki magyar katonaság vice-kapitánya ez időben Nagy Egyed volt s Balogh Mihály lovas hadnagy és társai formális lázadást támasztottak ellene, miért is Thurzó György végvidéki főkapitány, a lázadás okának kipuhatolása végett, hadi törvényszéket rendelt el. E törvényszéki tárgyalás magyar nyelven folyt s Komáromy közli egész terjedelmében. Dr. Szendrei János egy inventariumot közöl, mely „Az ecsedi vár 1619“-diki állapotát világítja meg. Megismertet az ágyúk akkori divatos elnevezésével („Vad ember“, „Pálcza“, „Baba“ stb.), az akkori ostrom tűzszerszámok különféleségével és nagy mennyiségével; végre tudunkra adja, hogy az akkor már legmodernebb tűzfegyverek mellett még a számszeríjak s a katonáknak való, valamiut a vadászatkor

használt apró dárdák is nagy mennyiségekben megvoltak. Rónay Horváth Jenő „Lothringeni Károly herceg sziléziai hadjárata 1757-ben“ című közleménye adalékokat szolgáltat a sziléziai háborúk történetéhez, a gróf Nádasdy-család nádasdlányi levéltárának eredeti, kiadatlan okiratai alapján. E levéltár Lothringeni Károly hercegnek több mint száz eredeti levelét őrzi s ezek közül a történelmi értékek elseje 1757. augusztus 19-én, utolsója pedig 1758. január 1-jén kelt. E levélgyűjtemény tehát Lothringeni Károly sziléziai hadjáratát, vagyis azon időszakot foglalja magában, mely az osztrák seregnek a kolini csata után történt egyesülésétől kezdve egész a hadjárat befejeztéig telt le. Az osztrák források épen ez időszakról hallgatnak s a bécsi hadi levéltár sem közölt még eddig semmit ez év történetére vonatkozólag. Rónai Horváth e füzetben tanulmányának első közleményét adja. A „Tárcza“ a Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának működéséről ad számot: továbbá „Hadtörténelmi apróságok“ címen a következő adalékokat közli: „II. Rákóczy Ferencz hadi utasítása gróf Forgách Simon számára 1706“ Thaly Kálmántól; „Zistersdorf bevétele a kurucz hadak által 1706. okt. 17-én“ Gömörytől; „Hadi szabályzat Bocskai István fejedelemsége idejéből“ H. J.-től; „Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy kegyvesztéséhez“; „Huszárok diadalmas utóvéd-harca“ s végre „Zászlómentés.“ A Hadtörténelmi Irodalom rovatban Olchváry ismerteti a következő munkát: „Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns“. Azután a magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma következik dr. Mangold Lajostól. A füzethez mellékelve van: 1. Lothringeni Károly Sándor herceg arcképe. 2. Pétervárad ostroma 1694-ben. 3. Schweidnitz körülzárólása gr. Nádasdy Ferencz által 1757-ben. 4. Schweidnitz ostroma 1757-ben és 1758-ban. A füzet ára 1 frt.

3. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számának első cikke: Jekelfalussy Józsefnek a M. T. Akadémia II. osztályában felolvasott értekezése „Néhány szó jövő népszámlálásunkról.“ (Kivonatát l. e füzet 223. l.) Popovics Sándor dr. „Az italmérési jog s az italmérési jövedék behozatala folytán adandó kártalanítás“ cím alatt megkezdi a közelmúlt egyik nagy fontosságú reformjának közgazdasági és pénzügyi méltatását. A jelenlegi első közlemény az italmérési jog eredetének, fejlődésének és megszüntetésének történetét adja. Az intézmény gyökerét a középkor hűbéri viszonyaiban találja meg. Míg a bornak nagy mennyiségben való elárúsítása egyik állami bevételi forrásnak — a harminczadnak — szolgált alapul, addig a kis mértékben való elárúsítás joga úgy jelentkezik, mint a földesúri birtok tartozéka. Később e jogcímhez a privilegiumból eredő külön jogositvány járult s ettől kezdve e jog a királyi kisebb haszonvé-

telek közt kezd szerepelni, bár eredeti természete szerint ezekhez nem tartozott. Előadja a cikkiró az italmérési jog kiterjesztését a városokra, másrésről annak megszorításait a jobbágyság érdekében. Foglalkozik az 1848 után bekövetkezett átalakulással. Az úrbéri viszony megszűnte még nem érintette az intézményt, ellenben módosítólag hatott arra az ősiségi nyiltparancs s a telekkönyvi rendelet. Miután a jog gyakorlásának módjait is változtatta, áttér értekező az intézmény megszüntetésének történetére. Az alkotmányos élet visszaállítása után kevéssel megindultak a tanácskozások e tárgyban. Positív eredményök azonban nem volt. Az ország pénzügyi helyzete s a növekvő államháztartási igények kielégítését célzó törvényhozási intézkedések újra szőnyegre hozták a jog megszüntetésének kérdését. A pénzügyminiszter 1888-ban két javaslatot terjesztett a szakértők elé, s már az év vége felé a képviselőház asztalára került a kész törvényjavaslat. Végül értekező a megváltási művelet alapkérdesei körül folyt viták történetét adja s a törvényhozás intézkedéseit, melyek gazdasági méltatása teszi majd a második közlemény tárgyát. A harmadik helyen Mandello Gyula pályamunkája áll „Valutánk rendezéséről“. Szerző röviden érintve a kérdést, hogy monarchiáknak minő utak és módok közt lehet választani valutájának átalakításában, az aranyvaluta mellett nyilatkozik. Áttérve az átmenetnél elfogadandó értékviszony kérdésére, kíváncsún tartja ennek minél előbbi törvényes szabályozását. Az érme-rendszert illetően a mai pénzegységet, a forintot megtartandónak véli, nem tulajdonítva nagy fontosságot sem a nemzetközi forgalom szempontjából, sem a kisebb pénzegység gazdaságosabb voltából merített ellenérveknek. Az ezüstöt csak az átmeneti állapotban használná folyó pénzült, annak mielőbbi kiküszöbölését óhajtván. Részletesen szól a keresztültel' módozatairól, nevezetesen a létező arany- és ezüstkészlet számbavételével felbecsli a forgalmi célokra szükséges aranyat és az átmenetkor beálló arany kifolyásra való tekintettel, 350—400 millió frt aranyat tart beszerezendők. Ez összeget természetesen kölcsön útján kellene beszerezni. Kívánja továbbá, hogy az egész arany mennyiség egyszerre hozzászék forgalomba, nehogy a világ bizalmatlan legyen aranyvalutánk realitása iránt. Majd a valutarendezés közjogi kérdéseit világítja meg, vizsgálva a monarchia két államának viszonyát a kölcsönfelvételnél s az osztrák-magyar bankkal szemben. Végül a valutának rendezésével járó előnyöket foglalja össze: a jegyzetekben pedig óriási irodalmi anyagra mutat rá. A Mandello Károly tollából eredő „Közgazdasági havi krónika“ ezúttal az 1890. év február havára tekint vissza, a hozzáfűzött megjegyzésekben pedig főleg a két nagy ipari törvényjavaslat ismertetését találjuk, melyek e hóban kerültek a

törvényhozó testület tárgyalásai alá: a hazai iparnak nyújtandó állami kedvezményekről s a hazai ipart támogató pénzüzeteknek adható kedvezményekről szóló javaslatokét. Az „Irodalmi Szemlében“ Acsády Ignác Grünwald Béla „Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István“ című művét méltatja, mint olyat, mely a Széchenyi-cultusnak új lendületet és új tartalmat van hivatva adni. Dr. Hegyeshalmi Lajos Fenyvesy Adolfnak „A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület ötvenéves történetéről“ irt monografiáját ismerteti, jelezve, miszerint az alkalmi mű közgazdaságunk történetéhez igen becses adatokat nyújt és kiválik azoknak szerzőnél már megszokott szakismeretet és szorgalmat visszatükröző feldolgozása által. Éles bírálat alá veszi B. A. a következő cikkben dr. Beck Hugónak a Jogászegyletben a „Törvényhozási reformokról a biztosításügy terén“ tartott felolvasását, megtámadván szerzőnek a biztosítéki alapot, a díjtartalék alakítását, nevezetesen pedig az állami ellenőrzést és felügyeletet illető javaslatait. Baross Károly „A parasztbirtokokban való örökösödést szabályozó 1889. évi április 1-diki osztrák törvénnyel“ foglalkozik, ismertetve annak főbb intézkedéseit és helyeselve a benne nyilvánuló célt. Dr. Ráth Zoltánnak Hertzka J. „Freiland. Ein soziales Zukunftsbild,“ című művéről irt bírálatá fejezi be e részt, röviden összegezván a szerző gondolatmenete ellen elméleti és gyakorlati szempontból felmerülő kifogásokat. A „Statisztikai Értesítőben“ dr. Viznek Antal „A halál-okok statisztikáját“ tárgyalja. Bevezetésében kifejti azt a nagy feladatot, melynek megoldására a népesedési statisztika ezen fontos ága volna hivatva, sőt kiter a statisztikának általános feladatára, mely a társadalmi és állami helyes öntudat megteremtésében kulminál. Előadja a halál-okok statisztikájának nehézségeit általában, hiányait különösen hazánkban. Adja kilenz országra a halál-okok részletezését, megkülönböztetvén 26 különös halál-okot. A fertőző betegségekből eredő halálozásnál tizenegy, a gyermekági láznál hét, a tüdővésznel tiz országra terjeszkedik ki. Végül az erőszakos halál-okok gyakoriságát méri össze és a balesetek, öngyilkosság és gyilkosság áldozatairól nyújt összehasonlító táblázatokat, megjegyzéseket fűzván különösen hazai számainkhoz. A „Könyvszemle“ ezúttal is a bel- és külföldi folyóiratok s a közgazdasági és statisztikai szakmunkák és forrásművek átnézetét adja. A füzet tartalma jelenleg 108 lap.

4. A MAGYAR NYELVÖR márcziusi füzetében szómagyarázatokkal foglalkoznak: Szarvas Gábor a *pereputty* szóról idézetekkel bizonyítja, hogy régenten tágabbkörű volt a jelentése, s nem olyan kicsinylő, fitymáló, mint manapság. Megezáfolja azoknak nézetét, a kik abban eredeti magyar szót s összetételt (*pere* +

putty) láttak. Maga a hangalak elárulja idegen voltát, alapszava az oláh *prepašu, pripaš*: fetus, fetura. A *dölyf* szót a régi irodalom *döllye, döllyes*: kevély, kevélység szavával veti egybe, a mely a német *dölle tölle*: hebetudo, stupiditas magyar változata; az *aglamos, agglamos* szót összetételnek elemzi (*agg + lamos*), melynek utolsó tagja: *lam, lamos* külön is megvan a tájszólásokban, Heltainál *lemus* alakkal fordul elő. Alapszava a német *lehm, leim*, s a *lemus* alakot az erdélyi németiségtől átvettnek, a *lam*-ot pedig a bajor-osztrák dialektusból származottnak tekintti; a *pinty* szót Miklosich ellenében Schuchardttal egyezőleg román eredetűnek tartja, azzal a különbséggel, hogy Sch. a latin *pincio*-ra vezeti vissza, míg Sz. egyenesen az olasz *pincione*-ből származtatja, s véleményét nyelvtörténeti adatokkal is igazolja; ugyan ő a régi írók egy különös szavának: *nemmén, nemmen* jelentését igyekszik megállapítani az eltérő és homályos adatokból. Szily Kálmán részletesen magyarázza a palóc *morkoláb* szót („a morkoláb megeszi a holdat“), melyet Vörösmarty is használ kétszer *démon, szellem* jelentéssel. Szily e szót Salamon és Markalf népmese *Markalf* alakjának nevéből eredezteti, a mely viszont egy *Markolis* zsidó álisten és csillagszellem neve. Zolnay Gyula azt bizonyítja, hogy a *szófia* tősgyökeres magyar szó, s nem a görög latin *sophia* képmása, mint a hogy Szarvas állította. Baló József a székely *foncsika* szó (Albert J. német egyeztetése ellenében) magyar eredetét s a *fon* töről származtat vitatja. Steuer János a *szövegyítéshez* szolgáltat adatokat a székely nyelvjárásból. Balog Péter, a Szigetváry-Sziunyei vitából kiindulva, a főnévi igenév egy sajátosságos használatát tárgyalja, a melyet nyelvtanaink nem emlitenek. Ez abban áll, hogy némely elliptikus mondatokban nemcsak a *van, vannak* állítmány marad el, hanem *lehet* is, (*nem tudni*, mért utazott el = *nem lehet tudni*). Még föltünőbb az a mondat-szerkesztés, mikor az igenéven a *lehetőség* is meg van jelölve (nem mondhatni, hogy nagyon megbecsülné szüleit), tehát látszólag nincs is állítmány. Szerinte itt constructio ad intellectum-mal van dolgunk, t. i. a mondatban valamely nyelvtani alak elveszti saját jelentését, s mellette olyan szerkezet áll, a minő egy másik alak mellett szokott állani, melylyel értelem tekintetében megegyezik. Ez minden nyelvben közönséges, nem egyéb, mint *analogia* a mondatalkotásban. Négyesy László verstani vitáját folytatja Torkossal, védi saját álláspontját, elismerőleg szól T. abbéli érdeméről, hogy a $\frac{3}{8}$ -as ütemet ő vette észre először irodalmunkban. Balassa József helyesli Négyesynek azon verstani szabályát, hogy a szótagok természetes időmértéke lehetőleg megfelelően azon hely ritmikus időértékének, melyet az ütemben elfoglal, mert így hangzatosabb lesz a vers. A kiejtés alapján

vizsgálja a szótagok időtartamát, kimondja, hogy közöttük négyféle különbség van, legrövidebb a rövid magánhangzós nyílt szótag: *a, fa* (1), leghosszabb az olyan, melyben a hosszú magánhangzót két mással hangzó követi ($2\frac{1}{2}$), s ezeket az időrészeket az ütemek időtartamával veti egybe. Szinnye József másodrendű labiális hangzóilleszkedésnek tekinti némely nyelvjárásnak azt a sajátosságát, hogy az *a* helyett *á*-t ejtenek, mikor a következő szótagnak *á* a vokálisa. A szerkesztő megmagyarázza K. Rezsőnek, hogy „*szerelmes levél*” helyesen van mondva magyarul, régen is úgy mondták; egy kérdezőnek azt feleli, hogy a dunántúli *izéba, izélok* — habár szokatlan hangzóillesztés — más vidékeken is divatosak; egy másiknak, hogy a hatóságok „megkeresés” kitétele kifogástalan. Ugyan csak ő bírálát alá veszi Némethy L. könyvének magyartalanságát; megrója a hírlapok egy szemenszedett germanismusát (az én utóhangom az elhunytra vonatkozólag ez = *mein nachruf über ihn lautet*) s csoportosítja a helyes magyar kitételeket. Névy László pedig Rikóti Rikárdnak a szerkesztőhöz intézett levelét közli, mely voltaképen erős satira azok ellen, a kik az orthologiai és neologiai irányt összeegyeztetni akarják. Bálint Károly verses nyelvtörténeti adatokat közöl 1799-ből. A népnyelvi adatok közt vannak Szólásmódok Vas- és Zalamegyéből. Hasonlatok (Szemibe megmondta neki, mint a majsai ember a gyíknak) Kis-Kun-Halásról. Babonák Szatmár-megyéből. Álomfejtések Deésről. Táj-szók a palóczságból. Zala- és Hajdumegyéből. Családnevek. Gúnynevek. Népdalok.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KOZLÖNY. A III. füzet első cikkében Váry Rezső a homerosi hymnusok estei codexét és annak szövegkritikai értékét tárgyalja. E kézirat, melyet Georgius Valla irt, igen közel áll a Laurentianushoz, melylyel kétségtelenül egy architypusra vezet vissza, de oly hibás, hogy a Laurentianus mellett teljesen mellőzhető. Gemoll azért igen tévedett, midőn a homerosi hymnusok kiadásában az Estensist vette alapul. — A második cikkben Volf György behatóan fejtegeti a Battyányi-codex irodalomtörténeti és liturgiai fontosságát. Ez érdekes kéziratot, melyet gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök juttatott a gyulafehérvári könyvtárba (innen neve), Toldy rendkívül nagyra becsülte; szerinte ez katolikus chorale (nem hymnarium), melynek forrása a római breviarium, szövege igen régi, írása XVI. századi; sok éneke átmert a protestáns liturgiába. Toldy e fölfogásával szemben Kálmán Farkas e codexet 1636 után irt református graduálnak tekinti, de tarthatatlan érvekkel támogatja véleményét. Volf kimutatja, hogy a Batthyányi-codex csakugyan református rituális énekes könyv, mely azonban leginkább már készen talált katolikus szerzeményekből és for-

dításokból van szerkesztve, úgy hogy igazabban mondható katolikusnak, mint protestánsnak; korára nézve a XVI. század közepéről (1541—63) való s így, minthogy az 1563 előtti protestáns énekes könyvek (Gálszécsi István 1536, Székely István 1538, Kálmáncsehi Márton XVI. száz.) mind elvesztek, ez idő szerint nemcsak a legrégebb magyar protestáns graduál, hanem egyáltalában a legrégebb magyar protestáns énekes könyv. — A harmadik cikkben Irmei Ferencz Gaston Parisnak 1885-ben és 1888-ban megjelent két kitűnő műve alapján terjedelmes rajzát adja a francia középkori irodalomnak, mely úgy abszolút értékénél és érdekességénél, mint az egész középkoron keresztül az összes többi európai irodalmakra gyakorolt nagy befolyásánál fogva rendkívüli jelentőséggel bír. — A következő cikkben Heinrich Gusztáv Boér Sándor Elfride-drámáját, mely 1793-ban az Erdélyi Játékos Gyűjteményben jelent meg, és kimutatja, hogy eredetije Friedrich Justin Bertuch (1747—1822) Elfride-je (1775), tehát ugyanaz a dráma, melyet Dugonics András egyidejűleg Kún László-jává magyarított. Boér „szabad” fordításnak nevezi e művét, pedig legnagyobbbrészt egészen hű, majdnem szó szerinti átültetés. Legfeltűnőbb eltérése az eredetitől, hogy „Dunstan, Abt von Glastenbury” helyébe Boérnál „Gróf Ardulf, belső Tanácsos” lépett, s jellemző, hogy Dugonics is mellőzte az „ármányos papot”, kit a kegyesrendi író átdolgozásában „Kún Túlón, a király komornikja” helyettesít. — Az ötödik cikk „A Petőfi-cultus Erdélyben”, melyben Háhn Adolf a kolozsvári Petőfi-Múzeumot ismerteti és bírálja, elismerve a vállalatnak nagy érdemeit az anyag gyűjtésében, de több esetben kifogásolva a tudományos módszer hiányát s ennek következtében a föltüntetett eredmények értékét. — Egy következő kis cikkben Petz Gedeon a német *e*-hangokról szól. A régi német nyelvnek két rövid *e*-hangja volt: az egyik az ősgermán és egyúttal árja *e* (ë), a másik az *a* umlautjából előállott *e* (ma *ä*). E hangzók közül az *ë* nyílt, az umlaútból eredt *e* zárt ejtésű volt, (bár ez ejtéseket bizonyos consonansi befolyások részben módosították). A mai irodalmi nyelv már Opitz idejében összezavarja e két *e*-hangot, és jelenleg az az irányzat válik általánossá, mely az eredeti *ë*-t zártan, az umlaútból keletkeztetett pedig nyíltan ejti.

A könyvismertetések rovatában Erdélyi Pál nagy elismeréssel méltatja Kohn Sámuel nagybecsű munkáját a szombatosokról, melyet irodalmunk határozott nyereségeül tekint, s azon óhajának ad kifejezést, ejtse szerző módját e műve kiegészítésének azzal, hogy a teljes szombatos kanczionálét kiadja, mert neki van erre e könyve nyomán legtöbb joga; — Némethy Géza ismerteti „Quaestiones de Firmico Materno astrologo” cz.

tanulmányát, melyben e rendkívül elhanyagolt, de nagy érdekű író tárgyalja, kinek nagy munkájában a régi astrologiának, a csillagjósolás titokban gazdag tudományának teljes rendszere reánk maradt. E művelődéstörténeti jelentőségén kívül, szókincs és syntaxis tekintetében is igen fontos író Firmicus Maternus, mert egész sereg oly szóalakot találunk nála, mely más íróknál vagy nagyon ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő. De mint-hogy műve 1551-ben jelent meg utoljára nyomtatásban s azóta nagyon keveset törődtek vele, csak úgy hemzseg szövege a hibáktól és Némethy főképp ennek javításán fáradozott, még pedig a külföldi kritika által is elismert jeles sikerrel; — Kovács Péter alaposan bírálja Fischer Sándor német Petőfi-művének magyar fordítását, kimutatva, hogy a fordító, Tolnay Lajos, nemcsak az eredetinek számos tévedését nem igazította helyre, a mi kötelessége volt, hanem még újabb hibákkal és pongyolásokkal is tele rakta a különben, főleg gazdag anyaga miatt érdemes munkát; — Balassa József bírálja Fischer Károly Antal könyvét a hún-magyar írásról s annak fennmaradt emlékeiről, melyről kimutatja, hogy a székely írás kérdését egy lépéssel sem vitte előbbre, mint Szabó Károly 1866-ban. A bíráló elismeri a munka azon érdemét, hogy a teljes anyagot összegyűjtötte, de kimutatja egyúttal, hogy szerzője oly téves nyelvtudományi nézetekkel fogott a kérdés megoldásához, hogy sikerre már eleve sem számíthatott. — A philologiai program-értekezések közül ezúttal Edelmann Ottó cikkét Róma topographiájáról ismerteti Némethy Géza, elismerve szerző lelkes fáradozásait egy classica-philologiai múzeumnak saját erejéből való létesítése körül; Vári Rezső bírálja Uhlárik János értekezését Anonymus latinságáról, melyet érdemes dolgozatnak mond, bár szerkezete nem czélszerű és egyes tévedésektől sem ment; Werner Adolf pedig ismerteti Dengi János tanulmányát a Kisfaludycsaládról, melynek főleg azt az állítását, hogy t. i. Kisfaludy Sándort nevéhez nemcsak szívbeli és rokoni kötelékek, de anyagi javak is vonták, alaptalannak nyilvánítja és behatóan czáfolgatja. — A füzet közli még (egyes középfelnémet költemények fordításain kívül) a budapesti philologiai társaság választmányának a görög nyelv ügyében a vallás- és közoktatási m. k. miniszter úrhoz intézett emlékiratát, mely főképp tudományos (nem paedagogiai) szempontokból nyilvánít veszélyesnek oly reformot, mely a görög nyelv és irodalom tanulmányát az összes létező főgymnasiumokban ezentúlra csak facultativ tantárggyá degradálná.

6. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE. E folyóiratot 1882-ben Böhm Károly és Baráth Ferencz fővárosi tanárok alapították, s már a második évfolyamot a m. tud. Akadémia 300 frttal segítette. 1884-ben mindkét szerkesztő visszalépett

s az 1885-ik évben Bokor József és Buday József tanárok vették át a szerkesztést s együtt szerkesztették az 1886. év végeig, mikor Buday József a szerkesztésből kivált. Azóta állandóan Bokor József szerkeszti és adja ki évenként hat füzetben, az Akadémiától jelenleg 600 forinttal támogatva.

A folyó évi 1-ső szám tartalma a következő:

Brassai Sámuel: „*A philosophia fordulata*“ czímen terjedelmes értekezést közöl. E cikk I. fejezetében (M. Phil. Sz. 1888. III—IV. füz.) szerző igyekezett kimutatni, hogy az *én* érzülete a legelső és eredeti szellemi tény, melyen sem alul, sem túl elől vizsgálódni nem lehet és hogy ennél fogva az *öntudatot* kell a philosophia alapelvének vennünk fel; a mostani II. fejezet az elv további következményeit fejtegeti.

Kuncz Ignác, pozsonyi jogtanár „*Nemzetállam és hivatalnokállam*“ czímen közöl egy rövidebb értekezést, melynek tartalma a következő: A nemzeti nyelv souverainetésén kívül a nemzetállam lényege azt is követeli, hogy minden állami gondolatnak, akaratnak és tettnek *activ* alanya a nemzet legyen. A nemzetállamnak sokféle ellentéte van: a felekezeti állam, a plutokratia, a socialismus, és ma nálunk különösen a nemzeti-ségi állam és a hivatalnokállam. A nemzetiségi aspirációkat nem a hivatalszobában kell legyőzni, hanem az önkormányzat szabad küzdelmében. A nobile officium még fontosabb, mint a jó köz-igazgatás. De a szakszerű igazgatás összeegyeztethető a szabad igazgatással. A megyei igazgatás lerontása a magyar alkotmányt *történeti* alkotmányból *charta*- vagyis *papiros*-alkotmányná változtatná át. A 48. törvények nem szakíták félbe alkotmányunknak történeti folytonosságát. De félbe szakítaná azt a burokratizmus. Az Értesítőben következő bölcsészeti művek vannak ismertetve: G. von Antal (jelenleg főiskolai tanár Pápán): *Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert*. Utrecht 1888. Kuno Fischer: *J. G. Fichte und seine Vorgänger*, Heidelberg 1890. Herm. Scheffler: *Die Grundlagen der Wissenschaft* Braunschweig, 1889. A philosophiai folyóiratokból ismertetve vannak: *Philosophische Monatshefte*; *Revue philosophique de la France et de l'étranger*. A philosophia helyfoglalása főiskoláink tanrendében az 1889—90. tanév második felében. Nekrológ: Szentmiklósy A. A philosophia világirodalma az 1887—88. évben; Könyvészeti repertorium.

A HELLÉN NYELVTANÍTÁS.

(Kivonat *Tel'fy Iván* lt. márczius 3-án tartott előadásából.)

Több újabb hellén munka ismertetése után áttért értekező az érvelések megvizsgálására, melyet a görög nyelv tanítása ellen fölhoznak.

Az imént ismertetett munkákat mindenki megérti, a ki az attikai classikusok nyelvében jártas. Kár tehát azt emlegetni, hogy a régi hellén nyelv *holt*. S még nagyobb kár és hiba, ha ezt gymnasiumi tanárok is mondják tanítványaiknak; mert ez által megölik legnagyobb részükben a kedvet görögül tanulni, sőt szülőik is pártjukat fogják és zúgolódnak a *holtnak* kikiáltott nyelv tanulása ellen. Ha pedig a hellén nyelv nem *holt*, hanem még ma is nyolcz millió embernek élő anyanyelve, nagy hibát követnek el másodszor a gymnasiumi tanárok, midőn egészen másképp ejtik ki, mint az élő hellének, t. i. az úgynevezett erasmusi kiejtés szerint, mely csak a XVI. század talál-mánya és csinál-mánya. Hozzájárul még az is, hogy ez a csinált erasmusi kiejtés minden országban különbözik, úgy hogy a tanulók semmi hasznát sem vehetik a gyakorlati életben.

A tanárok harmadik hibája az, hogy a gymnasiumokban hellén philologusokat akarnak képezni, holott a gymnasium föladata nem egyéb, mint minden tantárgyra nézve csak alapvető ismeretekbe avatni a tanulókat. De ezekből a hibákból nem következik még, hogy a görög nyelvet, mint köteles tantárgyat, el kell törölni, hanem az, hogy javítsunk a tanításán, vagy is mint élő nyelvet az élő nemzet kiejtése szerint a legszükségesebb, legrövidebb s legvilágosabb nyelvtani szabályokkal s ezekhez alkalmazott példákkal tanítsuk, hogy később a tanuló, akár belép az egyetembe, akár nem, a gyakorlati életben is hasznára fordíthassa.

Igy lehetne talán a görög nyelv köteles tanulásának ellenfeleit és pártolóit egymással kibékíteni.

Ezután áttér azon érvelés megvizsgálására, mely szerint a görög nyelv, mint köteles tantárgy, nem szükséges a gymnasiumban. Azt mondják, hogy Deák Ferencz soha sem tanult görögül s még is nagy államférfiú, a haza bölcse volt. De midőn Deák Ferencz a gymnasiumokba járt, a német nyelvet sem tanították ott; tehát ha Deák, Kölcsey, Vörösmarty, Czuczor, Garay, Petőfi, s más számos jeleseink nagy emberekké lettek, a nélkül, hogy a gymnasiumban németül tanultak volna, dobjuk ki a gymnasiumból a német nyelvet is, mint köteles tantárgyat. Továbbá akkorában a francia

nyelvet sem tanították kötelezőleg a középiskolában s még is voltak kiváló tudósaink, íróink, államférfiaink, szónokaink. Tehát töröljük el a reáliskolában a francia nyelv köteles tanulását is. Többet mondok. Petőfi Sándor a selmeczi evang. lyceumban a magyar nyelvből megbukott; és mégis a legnagyobb magyar költők egyike lett. Ha tehát a magyar grammatika tudása nélkül is oly szellemi magasságra lehet följutni, dobjuk ki a középiskolából a magyar nyelvtant is. Faraday Mihály sohasem járt középiskolába; 22 éves koráig könyvkötőlegény volt s mint ilyen olvasgatott physikai és chemiai munkákat oly sikerrel, hogy Angolországnak legnagyobb physikusa és chemikusa lett belőle. Töröljük el tehát a középiskolában a physikát és chemiát is, s tanítsuk helyette a könyvkötést. Pascal, a híres matematikus szintén nem járt iskolába, hanem autodidaktos volt s már 12 éves korában munkát írt a kúpszeletekről. S vajjon melyik akadémiai tag, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, orvos, ügyvéd képes, ha csak ex professo nem matematikus, egyetlen egy algebrai vagy geometriai földadványt megfejteni, noha a gymnasiumban algebrát és geometriát kellett tanulniok? Szüntessük meg tehát a gymnasiumban ezeket a köteles tantárgyakat is. S vajjon tudott-e latinul Homér, Pindar, Sophokles, Plato, Xenophon s a többi hellén remekírók nagy serege? S mégis utolérhetetlenek a költészetben és prózában. Minek kényszerítjük tehát az ifjakat a gymnasiumban latinul tanulni? Dobjuk ki ezt a köteles tantárgyat is. Továbbá Aristoteles, Theophrast, Dioskorides sohasem tanulták az iskolában az állat- és növénytant s mégis nagyok voltak ezekben a tudományokban. Kergesük tehát számkivetésbe ezeket a tantárgyakat is a középiskolából. Nézzük a történelmet. Egy szónok azt mondta a képviselőházban, hogy a mostani hellénekről semmi említésreméltót, nem tud a történelem. Hát a görög szabadsági harcok 1821-től a hellén királyság fölállításáig nem bámulatos események a történelemben? Egész Európa csodálta, magasztalta, dicsőítette akkor a hellének vitézségét. Csak a szónok nem tud róla semmit. Minek tanulta tehát a történelmet?

Egy másik szónok azt állította, hogy a hajdani hellének jellemvonását nem tanulhatjuk meg a mai utódaiktól. Bizony ez is hiába tanulta a történetet, mert különben tudnia kellene, hogy voltak és vannak számos hellének, a kik vagyonuk legnagyobb részét hazájok kulturális és jótékonyági intézeteinek alapítására s föntartására szentelik, úgy hogy e nagylelkűség párját hiába keressük más országokban. Valóban ott kell keresnünk és tanulnunk a legnemesebb jellemvonást, a hazaszeretetet.

Egy harmadik, a ki szintén gymnasiumban tanulta a történelmet, Strausz Adolf, kiadott 1888-ban Budapesten egy ma-

gyar munkát, melynek czíme: „*A Balkán félsziget*“. Ebben azt mondja, hogy Pyrrhus katonái mind albánok voltak, — hogy az albán nyelv az ősi pelasgok nyelve, melyet a görögök nem ismertek, — hogy a macedónok nyelve nem volt görög, — hogy Macedonia sohasem tartozott Görögországhoz.

Ezek mind olyan állítások, melyek a történelemmel és nyelvtudománnyal homlokegyenest ellenkeznek. Bárha legalább az jutott volna eszébe az írónak, hogy szent Pál apostol Thessalonik lakosaihoz görögül írt, nem pedig albán vagy skipetár nyelven. Ha tehát azok, kik a gymnasiumban történelmet és geographiát tanultak, ilyen baklövéseket követnek el, dobjuk ki a gymnasiumból ezt a két tantárgyat is. Így szerencsésen kilöktük a gymnasiumból a legtöbb tantárgyat; mert ezt követeli a görögfalók érvelése. Hátra van még egy érv, melyet a hellén nyelvtanulás ellenesei fölhoznak, hogy t. i. Szerbiában sem kötelees tantárgy a görög nyelv. De én más népeket is ösmerek, a melyek nem tanulnak görögül. Ezek a hottentotok és kannibálok. Rajta tehát, utánozza őket, a kinek tetszik.

Nekünk magyaroknak magasabb hivatásunk van. Államférfiak és nemzetgazdák folyton sürgetik, hogy a Keleten kell árúinknak piacot keresni. De ehhez megkívántatik a nélkülözhetlen eszköz is. Ez pedig a görög nyelv tudása, mely nem csak Hellasban, hanem Törökországban, Egyiptomban, Ruméniában, Szerbiában s Bulgáriában is a kereskedelem és intelligencia nyelve. Tehát nem csak a kereskedelmi akadémiában, hanem a gymnasiumban is rendesen tanítandó, mert egy részről a gymnasiumot végzett ifjak közül számosan a kereskedelemre adhatják magukat; más részről pedig szükséges, hogy minél többen érintkezzenek saját érdekünkben, a Kelet intelligentiájával, melyet leginkább a görög elem képvisel. Nem hiába rendelte tehát 1848-ban Eötvös József báró, akkori közoktatási minister, jól-lehet ő maga nem tudott görögül, hogy a gymnasium V-ik osztályától kezdve, a görög nyelv rendesen taníttassék. Ez is volt egyik vívmánya 1848-ban az első független magyar minis-teriumnak. Tartsuk tehát tiszteletben s óvakodjunk azt bolygatni.

A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK XXI. KÖTETE.

(Ismertette Budenz József rt. a márczius 3-iki ülésen.)

A „*Nyelvtud. Közlemények*“-nek elkészült most az egész XXI. kötete. A mint az altaji nyelvtudomány közlönyéhez illik, ez a kötete is nyújt az altaji nyelvrokonság ismeretéhez és nyelvészeti földolgozásához tartozó adalékokat, melyek a nagy nyelvcsaládnak különböző csoportjait illetik. Szerepelnek így benne az *ugor* nyelvek csoportjából mindenekelőtt a *magyar* nyelv, melynek hangtanáról két dolgozat szól (Balassa J.: „A magyar hangok képzése“ és „Hangsúly a magyar nyelvben“); továbbá a *finn* nyelv, melynek kihaló félben levő *lív* dialektusát, helyszinén tett kutatása alapján mutatja be Setälä Emil (finn tudós, ki tavaly ugyancsak itt az Akadémiában olvasta föl „A lív nép és nyelve“ cz értekezését, a melyhez nyelvmutatványt is csatolt); végre a *vogul* nyelv, Munkácsi B. kezdvén el benne a vogul nyelvjárások ismertetését, az északi vogul nyelvjárásról adván nyelvtani vázlatot és néhány népköltészeti mutatványszöveget. — Az ugor nyelvhasználatból való: „A harmadik személynévmas“ eredeti alakjának meghatározása (Budenz J.-tól), s az „ugor számnévek“ eredeti rendszeréről (Budenz J.-tól, Ahlqvistnak erre vonatkozó értekezésének bírálatában); „Egy „epe“ jelentésű szó az ugor nyelvekben“ (Vasverő R.-tól). — Továbbá a *török* nyelvek csoportja: „*Csuvas* nyelvészeti jegyzetek“ czímen Munkácsi B. az élő csuvas nyelv hangrendszerét fejtegetvén s a dialektusok hangalaki eltérését határozván meg, ez által az újabban sajátos oroszbetűs írásmóddal kiadott, részben eredeti csuvas textusok nyelvészeti használatát könnyíti meg; az *oszmán-török* népnyelvből, mint érdekes népköltészeti terméket, közli Kúnos Ignác a „Büjüdzü ojunu“ czímű népszindarabot („orta ojunu“); — a magyar szókinszbe belejutott *török elemek*-kel foglalkozik Munkácsi B., részint újakat mutatván ki, részint már ismerteket bővebben tárgyalván, jelesen egyes szónak a többi altajiságba terjedő nyomait is fölkeresvén. Megjelenik végre a keleti altajiság is: egy rövid *mongol nyelvtan*-ban (Budenz J.-tól, nyelvmutatványokkal és szójegyzékkel), mely a valamenynyire régies irodalmi keleti-mongol nyelvet mutatván be, az egész nyelvcsoporthoz tanulmányához bevezetőül szolgálhat. (Hasonló dolgozat a *mandsu* nyelvről jelent meg a Közlem. XX. kötetében).

Ezekon kívül e kötetben „Ismertetések és bírálatok“ foglalkoznak az ugor és török nyelvekre vonatkozó szakirodalommal, főleg oly czéllal, hogy az illető munkákból föltüntessék a becses tanúságokat vagy épen ki is fejtsenek tanulságokat az azokban közölt anyagból. Így Halász Ignác a Quigstad és Sandberg közölte *lapp* nyelvmutatványokat (*lappische Sprachproben*) ismertetvén, melyek tizenkét külön vidékről valók, egyszersmind e különböző tájnyelvek hangalaki sajátságait vázolja s közelebbi egybetartozásukat tünteti föl; — Munkácsi B. Pervuchin-nak a glazovi *votjákok* vallásos hagyományairól szóló könyvéből kiemelvén a nyelvészeti és mythologiai érdekekkel bíró részleteket, egyúttal sokban megigazítja a votják nyelvű nevek és szövegek alakját s a tárgyi részletek bírálatában sikerrel alkalmazza a vogul mythologia hasonlítását. Ezenkívül közli belőle megigazító átirással a tartalmilag érdekes votják szövegeket (néhány imádságot, dalt, közmondást); — Weskenek a *cseremis*z dialektusokról szóló füzetéből (ismert. Munkácsi) e dialektusok újabb, hangalaki sajátzágon alapuló fölosztását vesszük tudomásul (a melyhez azonban az egész alakrendszer számbavételével még hozzá kell szólnunk). A finnugor Társaság I. évkönyvében (ismert. Budenz), egy érdekes tartalmú *mordvin* hősi éneket is találunk, („Tustjan czár éneke“), melynek azonban, fájdalom, gyarló a följegyzése, hang- és nyelvalaki tekintetben. A törökséget illeti Radloff „Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus“ (ismert. Budenz), mely nyelvi alapon a kúnoknak a török népek közti hová tartozását határozza meg, de másrészt arra is módot nyújt, hogy a codexnek egyes, magyar szókkal kapcsolatba hozott adatainak igazi értékét helyesen megítélhessük (pl. *iesdä* és m. *isten*, *eruv* és m. *erő*; *jihov*, *gichöv* és m. *egy-ház*).

Ezek után legyen szabad még egy-két dolgozatnak tartalmára különösen figyelmeztetnem. Első a maga nemében a mi folyóiratunkban Balassának hangphysiologiai dolgozata: „a magyar hangok képzése“, mely a Kingsley-féle mesterséges szájpaddás segítségével tett észleléseken alapszik. Ezek ugyanis láthatóvá teszik (ill. ábrázolhatóvá, l. a kötetben a rajzokat: „stomatoskopikus képeket“), hogy hol és mennyire érintkezik egyes hangejtések közben a nyelv a szájpaddással, vagyis a hangképzésnek egyik fontos momentumát világítják meg. De a stomat. képek, a mire szerző maga figyelmeztet, nem mindenről értesítenek, a mit tudni kellene: jelesen nem arról, hogy hol van tkp. a képzés főhelye, és némely esetben, hogy a nyelvnek melyik része érintkezik a szájpaddással. Ha e mellett még az észleléseknek akadékos voltát is tekintjük, a hangphysiologia úgy látszik ezen az úton nem ígérhet lényeges eredményeket. Egyébiránt ezen vagy más úton haladjon ez az új segédtudománya a nyelvészetnek,

ez utóbbi csak örülhet haladásának, mert általa saját (nyelvészeti) hangtanát biztosabb alapra fektetheti.

A magyar hangsúly és szórend sokat vitatott kérdéseivel foglalkozik szintén Balassa J. „Hangsúly a m. nyelvben“ czímén, kifejtvén rendszeresen a mondatbeli hangsúly-egyenek, az úgyn. „szólamok“ elméletét, melyeket előtte már Brassai állított föl. Dolgozata végén az eredményeket 12 tételbe foglalja: 1. 433 l.

A kötetnek egész V. fülete a *vogul* nyelvnek van szentelve. Munkácsi B. az ugor nyelvészeket, kik áhítva várják az ő gazdag vogul nyelvi anyag-hozománya kiadását, némi előleg megadásával próbálja megnyugtatni. „Addig is, míg egy részletes vogul grammatika megírására kerülhet a sor, előleges tájékoztatót kíván nyújtani a vogul nyelvjárások ragozására nézve s megkönnyíteni ezzel is gyűjtéseinek nyelvészeti használatát.“ A Bevezetésben a vogul nyelvhangok jelöléséről ad számot. Kiemelendő egy hehezet-forma végconsonans, melyet Reguly még figyelmen kívül hagyott, de a mely a szóragozás alkalmával erősebb alakban is előtűnik (*éri: éryet*). Következik aztán az „éjszaki vogul“-nak nyelvtani ismertetése, 9. fejezetben: 1. névszótő, 2. viszonyragok: 3. birtokos ragozás; 4. névmások; 5. határozók (és névutók); 6. alanyi igeragozás; 7. tárgyas igeragozás; 8. igenevek és gerundiumok; 9. változó tövű igék ragozása. Az alakok használatát többnyire néhány példamondat világosítja meg. Nyelvmutatványokúl: az *Ajäs*-isten hősi éneke; *Kul'äter* hymnusa; medve-költő ének; Tárjá leányzó éneke; néhány szólásmód a közbeszédből. A mutatványokat fordítás és jegyzetek kísérik, melyekben a közlőktől följegyzett egyes értelmezéseket is találunk (orosz, vagy épen vogul nyelven), Munkácsi fordításának igazolásául. Az énekek tartalma itt-ott a vogul mythologia fejtegetését is szükségessé teszi, s e közben Munkácsi egy érdekes nézetre akad a m. *nap* szóra nézve, mely szerinte eredetileg a „nap“-ra értendő nomen proprium (= vog. *Náj-pl*) lehetett, bár etymonja koránt sem vonatkozik a „nap“-nak valamely lényeges attributumára. (444. l.) Mint curiosumot hadd említsem meg, hogy a vogulnak van a medvére nézve vadászati műnyelve is (441. l.), bár ennek eredete korántsem a sport előkelőségében keresendő, hanem az a medve-cultus alapján fejlődött.

NÉHÁNY SZÓ JÖVŐ NÉPSZÁMLÁLÁSUNKRÓL. *

(Kivonat *Jekelfalussy József* lt. márczius hó 10-én olvasott értekezéséből).

Az 1890/91-ben tartandó népszámlálás a harmadik, melyet felelős kormányunk hajt végre és melynek központi feldolgozását az orsz. statisztikai hivatal eszközli. Mindjárt az alkotmányos korszak elejére esett az 1869/70-iki népszámlálás. Ez teljesen megfelelt a statisztikai tudomány akkori állásának; azonban egy igen érezhető hiánya volt, az t. i. hogy a nemzetiségi viszonyokat egészen figyelmen kívül hagyta. Következménye volt az akkor követett erőtlén, félénk nemzetiségi politikának, mely azonban nem uralkodott egy évtizedig, s a következő népszámlálás alkalmával kormányunk nem látta többé szükségesnek kitérni a nemzetiségi viszonyok számbavétele elől.

Az 1880-iki népszámlálás a nemzetiségek számarányának kutatásán túl még egy irányban mutat haladást: a módszer tekintetében. Keleti Károlyé, az orsz. statisztikai hivatal igazgatójává az érdem, hogy a számláló-lapok rendszerét hazánkban már akkor alkalmazta a tabelláris összeírás helyett, mikor a műveltebb külföld még tétovázott. A siker igazolta a merész kezdeményezést. Az új népszámlálási törvény fentartja a jónak bizonyult rendszert és az adatoknak hasonló, sőt még nagyobb gazdagságára számíthatunk ezúttal, mint 1880-ban. Az egyéni számláló-lapok előnye épen abban rejlik, hogy a legkülönbözőbb kombinációk által lehetővé teszik az ősanyag sokoldalú kihasználását. Ez irányban most tovább kell menni, mint 1880-ban, mikor is a statisztikai hivatal csekély tisztikara és a költségekre szánt hitel elfogyása a teljes kihasználást nem engedték meg.

Az új reform-korszak, mely nemzetünkre felvirradóban van, múlhatlan szükségessé teszi népünk fontos életviszonyainak részletes ismeretét. S a mint közgazdasági teendőink közül különösen egy nagy feladat magaslik ki: a hazai ipar megteremtésének és felvirágoztatásának fontos feladata; úgy a népesség számbaveendő életviszonyai közül is főleg egy kíván behatóbb tanulmányozást; e viszony népünk foglalkozása. Legutóbbi népszámlálásunk leggyengébb része épen a foglalkozások kiderítése volt, mit részben magyaráz az a körülmény, hogy akkor már tervben volt a külön iparstatisztikai felvétel. Igaz, hogy ez sem sikerült úgy, a mint kívánatos lett volna; a min azonban nem csodál-

* Ez értekezés a «Nemzetgazdasági Szemle» márczius havi számában jelent meg.

kozhatni, ha tekintetbe vesszük, minő más eszközökre van szükség egy ily felvétel helyes végrehajtására. De miután nem áldozhatunk annyit, mint Németország az 1882-iki *Berufszählung* és *Gewerbe-zählung* alkalmából: igyekeznünk kell a népszámlálás útján nyerni lehetőleg kimerítő foglalkozási statisztikát.

A mi a népszámlálás apparatusának kérdését illeti: a szabály, hogy a számláló-lapot a háztartás feje tartozik kitölteni, nehézséget okoz a feldolgozásban; míg ellenben az önszámlálás elve nem szenvedne csorbulást, ha a lapokat a felek bevallása alapján a számláló ügynökök tölténék be. Szükséges azonban ezen ügynökök helyes megválasztása, főleg a nemzetiségi többségű vidékeken, nehogy a nemzetiségek tekintetében hamis adatok csúszzanak be. A népszámlálás keresztülvitelének előkészítése érdekében népszerű munka kiadása, esetleg az orsz. statisztikai hivatal tagjainak kiküldése többet érne mint a rendesen figyelmen kívül hagyott részletes utasítások.

A kutatandó viszonyok tekintetében csak némi kibővítés mutatkozik szükségesnek. Így a távollevők, a jogi népesség kitudása érdekében, háztartásonként akkép volnának feljegyzendőek, hogy azok elkülönítenének legalább is a szerint, a mint a hazában, Ausztriában vagy külföldön tartózkodnak. A lakásviszonyok rovata jövőre a házak építési anyagának és tetőzetének megjelölésével fog gazdagodni. A kort illető kérdés, ellentétben az 1880-iki feltevési móddal, úgy volna fogalmazandó: „hány éves?” és nem „mikor született?”; miután a közönséges ember inkább éveinek számát, mint születése idejét tartja emlékezetében s a cél, mely a szentpétervári nemzetközi statisztikai kongresszus előtt lebegett: t. i. a kerek korévszámok elkerülése, a születési évek kérdezése által sem közelíthető meg; a különbség az eredményben csak annyi, hogy most a kerek születési évek jöttek a kerek korévek helyébe, mivel pedig a népszámlálás éve is O-sal végződött, csak ott voltunk, hol azelőtt. — A hitfelekezetek közt fel kellene venni a be nem vett vallásokat is. — A nemzetiségi viszonyok kutatásában meg kell maradni az anyanyelv kérdezése mellett, de a beszélni nem tudók külön osztályát célszerűbb elejteni, nehogy a különböző felfogás, sőt nemzetiségi vidékeken a célzatos eljárás az arányokat meghamisítsa. Külön volnának ellenben választandók az 1880-ban egybefoglalt horvátok és szerbek. A testi és szellemi fogyatkozások külön kérdőpontba felvétele ajánlatosabb a szokott eljárásnál, mert a jegyzet rovatából sokszor kimaradhatott azok feltüntetése, noha az utasításokban elő is volt írva.

Jövő népszámlálásunk legfontosabb feladata, népünk foglalkozási viszonyainak alapos kiderítése, az idevágó kérdések lehető részletes és félreértést kizáró fogalmazását teszi feladatunkká.

A régi feltevési mód nem volt teljesen megfelelő. A főfoglalkozás kérdésénél zárjelben ott állott: földműves, iparos, kereskedő, hivatalnok stb-e? E zárjel tartalma felvilágosítás helyett inkább félrevezette a kitöltőt; mert az utasításban kívántatott ugyan a foglalkozás tüzetes megjelelése, (pl. posztókereskedő, asztalos), de azt sokan nem vették tekintetbe és a zárjel közti általános kifejezéseket használták, természetesen a statisztika legnagyobb kárára. A munkaadói, illetve szolgálati viszonyt legutóbbi népszámlálásunk is tudakolta. De itt az iparosoknál tovább kellene menni és kérdést intézni a foglalkozás neme iránt a tekintetben, hogy az a gyáriparhoz, kézműiparhoz vagy a házi iparhoz tartozik-e? A foglalkozással nem bíróknál keresni kellene azt, hogy mely kereseti ág terhére élnek az illetők. Ezt a külföldi államok statisztikája is vizsgálja, bár itt tagadhatatlanul nagy nehézségekkel kell megküzdeni. Végül nem szabad elejteni a mellékfoglalkozások kutatását sem. Ellenben a mezőgazdasági birtokviszonyok felölélése nem mutatkozik kivételnek a kérdőív túlterhelése nélkül.

Nemzetünk nagy feladatokat oldott meg a közel múltban, de ép oly nagy feladatok előtt áll jelenleg. Ezek megoldásából a statisztika, mely a reformok homályos ösvényét megvilágítani van hivatva, szintén részt kér magának. Vajha ép e szempontból minél több hasznát vennék jövő népszámlálásunknak azok, kik a nemzet sorsát tartják kezökben.

A CORVINA-KÉRDÉS AZ 1843/44-IKI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

(Kivonat *Csontos János* lt. március 10-én tartott előadásából.)

Az 1843/44-iki országgyűlés Mátyás király könyvtára érdekében hazafias mozgalmat indított meg, mely a Corvina európa-szerte elszórt maradványainak a Nemzeti Múzeum részére leendő visszaszerzését czélozta. E mozgalomra Borsodvármegye adta az első impulzust, midőn a kérelmek és sérelmek során a Corvina külföldön levő maradványainak és a magyarországi vonatkozású, de külföldi levéltárakban levő okleveleknek visszaszerzésére hívta fel az országgyűlés figyelmét.

A Nemzeti Múzeum az országgyűlés érdeklődésének állandó tárgya volt, s 1802. évi alapításától kezdve egészen palotájának 1845-ben történt felépítéséig, fejlődése minden phasisában, a Karokat és Rendeket élénken foglalkoztatta. Ez érdeklődés legpraegnansabb kifejezését az 1832—36-iki országgyűlés adta, a

Nemzeti Múzeum palotájának felépítésére 500,000 és a Jankowich-gyűjtemény megvásárlására 125,000 pengő forintot szavazván meg. Ezen érdeklődésről tanúskodik a Karoknak és Rendeknek az 1840-iki országgyűlésen a főrendekhez intézett üzenete is, melyben felhívták a figyelmet a gróf Ráday- és Kowachich-féle könyv-és kéziratgyűjteményre, s megszerzésöket a Nemzeti Múzeum részére emelkedett hazafias okadatolással megajánlották. E cultur-mozgalom hatása alatt keletkezett az az emlékezetes felirat, melyet az 1843/44-iki országgyűlés 1844. szept. 3-ikán V. Ferdinánd királyhoz a Corvina európaszerte elszórt maradványainak a Nemzeti Múzeum részére leendő visszaszerzése iránt intézett s melynek teljesítését ő Felsége 1844. nov. 4-én kelt kegyelmes királyi válaszában a körülményekhez képest megígérte. Ez a felirat így hangzik:

Felséges Császár és Apostoli Király, legkegyelmesebb Urunk!

Azon fénykört, mely I. Mátyás királyunk országlása éveit, Magyarország határain kívül is, had és béke idején egyiránt tündöklökké tette, különösen nevelvén ama könyvtárak is, melyek ő alatta és általa a magyar királyi lakokban alakultak és másukat azon időben Európában nem találták; azon csapások és veszteségek között, melyekkel a balsors a századok hosszu során keresztül ottan-ottan sujtotta hazánkat, egyik legfájdalmasabb az: hogy a tisztos régiség említett könyvkincstárából, részint a nagy emlékezetű király elhunytá utáni gondatlanság és pazarlás, vagy részint pedig a kezeire került nagy kincs becsét nem érzett pusztító ellenség vad dühe miatt — ha csak reá maradt polgári ereklje gyanánt is — egy darabot se bir a nemzet.

E keserű fájdalom mértékét öregbíti az is, hogy hazánk évkönyveiből sok fontos, oly dolgok kellő ismerete hiányzik, melyek még vagy éppen nem is tudatnak vagy kétes homálylyal takarva levő körülményeik és kivált okaik nyomozó fölvilágosítást várnak és kívánnak; mindezek pedig ekkép azért állanak, mert azon levél- és könyvtárak, melyek a mondott végre szükséges kútforrások és okiratok nyújthatnának a szaktudósoknak, azok előtt mindeddig fel nem nyíltanak.

Hogy tehát a nemzet e lényeges fogyatkozásain a lehetőségig segíteni lehessen, Felségedet utódaink nevében is alattvalói bizodalommal s fiúi buzgó tisztelettel arra kérjük, hogy a meennyiben tudatik, hogy *I-ső Mátyás királynak hajdani fényes könyvtárának némely maradványai, különféle helyekről s utakon és időben a bécsi császári könyvtárba kerülvén, annak belsejében tartatnak*, e fölött igen valószínű, hogy hason

maradványok a bolognai könyvtárban találkoznak; *Felsőged mindazoknak a Nemzeti Múzeum részére leendő kiadását részint kegyelmesen elrendelni*; részint pedig visszaszerzésüket a római vaticanumi, berlini, velencei és florenczi könyv- és levéltárakban századok óta elzárva levő s Magyarország dolgait és történeteit mind érdeklő, mind pedig sok részben felvilágosítható okiratoknak és leveleknek, ezen ott kevésbé érdekes, de hazánkra nézve megbecsülhetetlen diplomaticai kincseknek is eredetükben vagy legalább hiteles átiratban kiadásukkal együtt hathatós közbenvetésével, a nemzet örök hálájára eszközölni méltóztassék.“ Kik egyébiránt stb. 1844. szept. 3-án stb.

Erre a felíratra V. Ferdinánd király 1844. nov. 4-én kelt válaszában megígérte, hogy a Karok és Rendek felterjesztésére, Mátyás király kéziratainak felkutatása érdekében, a körülményekhez képest rendelkezni fog arra nézve, hogy a Karok és Rendek kívánsága lehetőleg teljesüljön, vagy mint a kegyelmes királyi válasz eredeti latin szövege mondja: „*Ad demissam Statutum et Ordinum Repraesentationem circa perquisitionem manuscriptorum bibliothecae Mathiae I-mi Regis Hungariae substratam, alte fatam suam Majestatem Regiam ea, quae ad implementum desiderii huius pro ratione subversantium adjunctorum fieri poterunt, benigne curaturam esse*“

Ugyanazon a napon, melyen a kegyelmes királyi válasz kelt, adta ki V. Ferdinánd Metternich államkancellárhoz parancsát, melyben, tekintettel a magyar országgyűlés kívánságára, utasította, hogy a Mátyás király könyvtárából származó s a római, florenczi, bolognai és berlini könyvtárakban és levéltárakban levő, Magyarországra vonatkozó kéziratok legalább másolatban a Nemzeti Múzeum kiegészítésére megszereztesse s az illető követségek útján minden megtörténjék arra nézve, hogy a Karok és Rendek kívánsága teljesüljön.

Ezen parancs következtében Metternich utasította a monarchia követeit, hogy a római, bolognai, florenczi, ferrarai, párisi, angol-orzági, berlini, wolffenbütteli, drezdai és lipcsei könyvtárakban levő Corvin-codexekről maguknak tájékozást szerezzenek és részletes kimutatást küldjenek rólok, hogy ebből meglehessen ítélni, melyik kézirat lemásolása válik szükségessé akkor, ha visszaszerzésük csere vagy vásárlás útján nem lesz eszközölhető.

A császári államkancellár ebben a körjegyzékben hangsúlyozta, hogy ő Felsőged határozott akarata, hogy a magyar Karok és Rendek kívánsága lehetőleg teljesüljön. Ennek előmozdítására a körlevélhez egy tájékoztató emlékiratot is mellékel, melyet az ő felhívására a bécsi császári és udvari könyvtár szerkesztett s kiemelte, hogy Mátyás király kéziratai az eredeti kötésben levő préselt hollóról felismerhetők.

A mint a császári államkancellár e körjegyzéket szétküldötte, gróf Majláth Antal m. kir. udvari kancellár 1844. decz. 12-én kelt átiratában arra kérte a császári államkancellárt, hogy a monarchia külföldi követségeitől Mátyás király könyvtára maradványairól érkezendő jelentéseket vele közölje.

A császári államkancellár ezt készséggel annál is inkább megígérte, hogy a magyar országos hatóságoknak módjukban legyen a további teendőkre nézve határozni és a cs. kir. követségek utasíthatók legyenek, mit kelljen még ez ügyben tenniök, hogy a magyar országgyűlés kívánsága teljesüljön.

1845-ben és 1846-ban nem volt országgyűlés, az 1847/48-iki pozsonyi országgyűlést pedig V. Ferdinánd király 1847. nov. 7-ikére hívta össze.

E három évi intervallumot a monarchia külföldi diplomatiája arra használta fel, hogy Mátyás király könyvtárának maradványait az európai könyvtárakban nyomoztatta, jegyzéket készíttetett rólok s a Nemzeti Múzeum érdekében leendő visszaszerzésükre nézve az illető külföldi kormányokkal megkezdte a szükséges diplomatiái tárgyalásokat.

Mily eredményre vezettek ezen diplomatiái tárgyalások, mennyivel vitték a Corvina-kérdést előbbre és járultak-e a Nemzeti Múzeum gyarapításához? erről értekező más alkalommal tesz jelentést.

AZ AKKUMULÁTOROKRÓL.

(Kivonat *Schenek István* lt. márczius 17-én olvasott értekezéséből.)

Előre bocsátja, hogy az akkumulátorok iránt nyilvánuló bizalmatlanság oka legfőképp a rossz kezelésben keresendő. A selmeczi akadémia központi épületében alkalmazott Farbaky-Schenek-féle akkumulátorok öt év óta, akadály nélkül, 40—80 izzó lámpát látnak el elektromos árammal. Értekezése első részében az akkumulátorok szerkesztésének fejlődését tárgyalja. Farbaky és Schenek első tanulmányaikat Planté-féle akkumulátorokon végezték. Első jellemző megfigyelésük az volt, hogy a megtöltött Planté-féle akkumulátor negatív lemeze olomszürke szivacsos kéreggel, positiv lemeze sötétbarna kéreggel vonódik be s a kisütés után a negatív lemez színe világos szürke, a positivé világosabb barna. E szerint *ólomsulfát képződése okozza a színváltozást.* Megfelelő töltelékkel kell összeállítani a positiv és a negatív lemezek számára. Végző megállapodásuk az lett, hogy porrá őrlött ólomgelét, 10 %-es kénsavval sűrű péppé gyúrva, szolgáljon a negatív lemez töltelékeül; hasonló módon kezelt,

felelő részben ólomgelétből, felelő részben miniumból álló keverék a pozitív lemez töltelékeül. Ehhez később darabgyorságú horzsakő és kokszt járult, a sav diffundálásának elősegítése végett. A negatív keret beosztása négyzetes, a pozitív köralakú (u. n. gót-rácsoszat), melynek célja az, hogy a pozitív töltelék, a midőn duzzad, meg ne szakítsa a rácsot. — A második részben az akkumulátorok hatásáról szól. Első méréseik csak összehasonlítóak voltak; azután végleg megállapították a kénsav szerepét az akkumulátorok töltése és kisütésében. Legjobbban megfelel a 30 %-os kénsav. Töltés közben az akkumulátor folyadék hidrosulfát tartalma emelkedik, kisütés közben csökken. Egy-egy óra-ampérnyi áramnak 2·24 gramm H_2SO_4 felel meg. Az akkumulátorok kapacitása nem abszolút értékű, mert különböző tényezőktől, nevezetesen az akkumulátor belső szerkezetétől, a töltő és kisütő áram intenzitásától, a lemezek vastagságától, az akkumulátorsav sűrűségétől függ, a kapacitás visszaszámításában állván a töltő, valamint a kisütő áram erősségével. Az elektrotechnikusok nem beszélnek szabatosan, mikor az akkumulátor kapacitását, — egyéb dolgokat nem említve, — egyszerűen azon Ampér-órákkal fejezik ki, a melyek az akkumulátorból egy-egy kilogramm elektródsúly után nyerhetők. — Ezután a potenciálnak az akkumulátorok töltésekor észlelt emelkedésére és az ezzel kapcsolatos gázfejlődésre tér át, a sikeres töltés határát 2·33 Voltban állapítván meg. A kedvezőtlen viszonyokat a Volt-Ampér-ekben kifejezett elektromos munkára nézve, — ha az akkumulátorok túlságosan erős árammal töltetnek, — kísérleti adatokkal és diagrammokkal világosítja meg. A mi a munkasikeret illeti, megjegyzi, hogy mindaz, a mi az akkumulátor kapacitásának helyes megítélésére nézve döntő, az akkumulátor munkasikerének helyes megítélése tekintetében is szóról-szóra érvényes s ezt kísérleti adatokkal, diagrammokkal igazolja. Az akkumulátor magáhoztérítését és annak magyarázatát a hidrosulfát hatása és a hidrogén polározása alapján fejti meg. — A harmadik részben az akkumulátorok tartósságáról és kezelések módjáról, szállításukról száraz állapotban és elhelyezésekről szól. Arzéntől mentes kénsav alkalmazása. Az akkumulátortelep pusztulása, ha néhány kisebb kapacitású akkumulátor van a telepben. A pusztulás magyarázata. A helyesen összeállított akkumulátortelep csak úgy maradhat sokáig ép és hatásos, ha: a) a kisütő áram intenzitása egy-egy kilogramm elektródsúlyra egy Ampért meg nem halad; b) a töltés egy-egy kilogramm elektródsúlyra kezdetben fél-, vége felé már csak egy harmad Ampér intenzitású árammal történik; c) ha a kisütött akkumulátorok nem hagyatnak a gyöngébb savban. Voltméterek és Ampérométerek alkalmazása; jelző contact önműködő zárása, ha a Voltméter vagy az Ampérométer a kellő határon

túl megy. Az egyes akkumulátorok vizsgálása zseb-voltmérterrel. A hosszabb ideig szünetelő akkumulátorok kilúgzása és szárazontartása. (Egész terjedelmében a Természettud. Értekezések során jelenik meg.)

AZ ELEKTROMOSSÁG HATÁSA A FÉMEK OLDHATÓSÁGÁRA.

(Kivonat dr. *Fabinyi Rezső* márcz. 17-én bemutatott dolgozatából.)

A fémekről, a melyek elektromos áram hatására erős mágnesekké válnak, feltehető, hogy molekuláik mágnesezés közben mintegy mozgékonyabbakká válnak s így elvárható az is, hogy oldhatóságuk savakban más fog lenni, mint nem mágneses állapotukban. E feltevésből kiindulva, dr. Fabinyi kísérleteket végzett, melyek, bár még nincsenek befejezve, már is olyan eredményeket adtak, a melyeket méltónak tart arra, hogy a jelen előleges közleményül az Akadémia elé terjesztessék.

A vizsgálandó fémekből két egyenlő nagyságú és súlyú rúdat készített s egyikét fahengerbe dugóval úgy erősítette meg, hogy a rúd fele a hengerből a dugón keresztül kinyúlt s az alája állított, savat tartalmazó edénybe merülhetett. A vezető dróttal körülsavart hengeren, hogy a hőmérsék állandó maradjon, állandó hőfokú víz folyt keresztül s a dróton átvezetett áram erősségét minden kísérletkor meghatározta. A két fémrúd súlyát meghatározván s azután az egyiket mágnesi térben, a másikat pedig közönségesen, de egyébként egészen egyenlő körülmények között a sav hatásának tévén ki. az oldhatóságban netán mutatkozó különbséget a rúdak súlyának kísérlet utáni meghatározásából könnyen megállapíthatjuk.

A kísérletek, a melyeket vas, nikkel, zink, réz s más fémekkel végzett, határozottan mutatják, hogy a fémek savakban való oldhatósága mágnesi hatásokra megváltozik. Az eddigi adatok alapján úgy látszik, hogy a mágneses fémek oldhatósága növekszik, ellenben a diamágneses fémeké csökken. Az oldhatóságban mutatkozó különbség oly nagy, hogy messze túl megy a kísérleti hibák határán. Ha a mágnesi hatás közben feloldott fém mennyiségét 100-zal jelöljük s ehhez viszonyítjuk a közönséges körülmények között oldott fém mennyiségét, akkor a mágneses fémekre kiadódik, hogy oldhatóságuk közönséges körülmények közt több százalékkal kisebb, míg a diamágneses fémeké nagyobb.

A kísérletek folyamatban vannak s végleges eredményükről értekező az Akadémiának jelentést fog tenni.

A SACCHARIN HATÁSA A HÚSEMÉSZTÉSRE.

(Kivonat Dr. Nékám Lajos márczius 14-én előterjesztett dolgozatából.)

A saccharinnak az emésztésre gyakorolt hatását illetőleg nagyon megoszlottak a szakvélemények, sőt az adatok nem ritkán teljesen ellentmondanak egymásnak. Így pl. Salkowsky szerint a saccharin a ptyalin- és tripsin-emésztést teljesen felfüggeszti, míg a gyomoremésztésre egyáltalában nem gyakorol befolyást; Petscher és Zerner szerint pedig a gyomoremésztés szenved ugyan némileg a saccharinsav behatása alatt, de a nyálnak és hasnyálnak hatását egyáltalában nem hátráltatja. Minthogy pedig az ilyen szakvélemények igen nagy jelentőségűek, mert az államok ezekre támaszkodva adóztatják meg, zárják ki a forgalomból a saccharint vagy engedik meg akadálytalan használatát, kíváncsi vagyok, hogy a vegyület hatásával tisztába jöjünk és neki a fűszerek, orvosságok vagy mérgek sorában helyet jelöljünk ki. Az eddigi vizsgálatok nagyon abnormis körülmények között végeztek, melyeknek változó volta az eredményre is nagyon befolyt; az elhatározó, döntő kísérletekben lehetőleg a természetes viszonyokat kellett alapul venni. A kísérletek a m. kir. tud. egyetem közegészségtani intézetében ennél fogva a következő alakban tétettek meg. Lehetőleg egyenlő súlyú állatok közül az egyik tisztán, a másik bizonyos mennyiségű saccharinnal, a harmadik a saccharinnak megfelelő mennyiségű cukorral egyenlő mennyiségű, keményrefőtt, kockákra vágott húst kapott. Az állatok bizonyos emésztési tartam után leölve, a megemésztett húsmennyiség az állat testsúlyának egy kg-jára, egy órai emésztési időtartamra s a bevett táplálékra vonatkoztatott százalékokban fejeztetett ki. A talált számokból átlagot vonva, a húsemésztés a saccharinnal 1·98 %, cukorral 1·36 %, tiszta hússal 1·70 volt, vagy ez utóbbit véve alapul, az emésztés saccharinnal 16·0 % javult, míg a megfelelő mennyiségű cukorral 20·3 % rosszabbodott. A saccharin ezek szerint nemcsak hogy nem veszélyes a húsemésztésre, de sőt azt javítja.

A GYERTYÁNLIGETI VASAS VÍZ ELEMZÉSE.

(Kivonat dr. *Hankó Vilmos* márcz. 17-én bemutatott dolgozatából).

Gyertyánliget (Kabola-Polyána), e kies kis fürdőtelep, Nagy-Bocskó közelében, Máramarosmegyében fekszik. Forrásának vize már régen használatos, mint ásványvíz, de újabb időben nem elemezték.

Az elemzést dr. Hankó a szokásos és jól ismert módszerekkel hajtotta végre és eredményül azt kapta, hogy a gyertyánligeti víz a vasas-savanyú vizek közé tartozik. A víznek főalkatrésze a ferrocbonát s e mellett nagyobb mennyiségben calcium- és magnesiumberbonátot, valamint általában egyéb carbonátokat is tartalmaz; chloridok és sulfatok csak csekély mennyiségben vannak benne. (A dolgozat a Mathem. és Term. tud. Értesítőben jelenik meg).

MEGFIGYELÉSEK A JUPITER FELÜLETÉN.

(Kivonat *Konkoly Miklós* tt. márczius 17-én bemutatott értekezéséből).

Értekező 1885-től 1888-ig 14 rajzot készített a bolygó felületéről, részben a 6, részben a 10 hüvelykes refractorral, s egyet a bécsi 27 hüvelykessel. A rajzok mind azt mutatják, hogy a viharok tevékenysége a bolygó felületén ezen időszakban is igen változókéony volt, s a „vörös-folt” intenzitása napról-napra fogyott. Ezenfelül még két érdekes napfolt rajzát mutatja be, melyek a nap tevékenységének minimuma idejében jelentkeztek. Végre bemutatja az 1888-iki (Sawerthal) üstökösről a kis refractorával készített 14 rajzot. (Az értekezés az ó-gyallai observatorium Évkönyveiben jelenik meg.)

DANTE PURGATORIUMA.

(Kivonat *Szász Károly* rt. márczius 24-én tartott előadásából.)

Előadó bemutatja Dante Purgatoriumának bevezetésekkel s jegyzetekkel ellátott kész fordítását. A bemutató előző ígyszavak:

„Hat éve mult, hogy Dante nagy költeményének, a Divina Commediának első harmadrészét, a Pokolt, teljesen elkészülve, alakhú fordításban, a szükséges bevezetésekkel és jegyzetekkel fölszerelve, a Tek. Akadémiának bemutattam s ötödik éve, hogy az az Akadémia kiadásában megjelent. Akkor azt reméltem, hogy három év alatt a második s ismét három év alatt a harmadik részzel is elkészülhetek. Hogy az első határidő megkétszereződött s csak hat év mulva lehet szerencsém a Purgatorium teljes fordítását bemutatni, nem akaratom és készségemen mult. Nem említve éveimmel hanyatló erőmet, viszonyaim az idő óta oly

változást szenvedtek, a melynél fogva sokkal kevesebb időt fordíthatok az irodalmi foglalkozásokra mint azelőtt s még kevesebbé rendelkezem a zavartalan nyugalom s *egy* munkába mélyedhetés oly mértékével, a minőt — talán minden mások fölött — a Dante fordítása követel. Mert ha általában is igaz a római költő (Ovid. Trist. L. I. 1) állítása, hogy

Carmina secessum scribentis et otia quaerunt —

kétszeresen igaz arra nézve, a ki Dantét fordítani, vagyis a maga nyelvén megszólaltatni, mintegy újra költeni akarja. Ha egyszerűen átesett a tárgyi nehézségeken, a szófukar, tömött gondolatok és eszmék értelmezésén, s tisztában van azzal a mit a költő mondott s neki utána mondania kell, akkor előtte áll a terzinák egymásba fonódó hármas rímeinek a nehézsége. Dantét nem lehet strófiként fordítani s abba hagyni, mint a Tasso ottava rímeit, melyek nyolcz sorral befejezvék s nyugvó pontot engednek; Danténál csak mindenik ének végén van a nyugvó pont. Danténak egy terzináját sem lehet lefordítani, legalább a fordítást végleg megállapítani, míg legalább a következő terzinával s annak rímeivel tisztában nem vagyunk, de ennek a középső sora már tovább utal a következő terzina első és harmadik sorára s így a fordítónak az egymásba fonódó terzinákon mindig előre és vissza kell tekintenie s mintegy hanglétrán föl és alá szaladgálnia.

Azt hiszem érthetővé tettem: miért kíván a Divina Commedia fordítása zavartalan nyugalmat s abba az egy munkába mélyedést inkább, mint bármi más.

A fordítás egyéb nehézségeiről és a fordításnál általam követett elvekről, a tartalom és forma a külső- és belső hűség közötti folytonos megalkuvás szükségéről, a Pokolhoz adott előszavamban — melylyel azt a Tek. Akadémia előtt bemutattam volt — bővebben nyilatkoztam s az akkor elmondottakat itt ismételni nem akarom. Csak annyit mondok, hogy a Purgatorium nehézségei nem kisebbek, mint a Pokol fordításáéi voltak. Ott talán a nagyobb tömörttség, a megfelelő plasticitással — itt a már szörszálhasogató scholastika fejtegetései képezik a nehézségek legnagyobbikát. Ez a nehézség a Paradicsomban talán még növekedni fog, bár ott — legalább az olvasó részére, mert e nehézség a fordítót és az olvasót egyaránt érinti — ellensúlyozva lesz a képek fénye, a hangulat melege, s hogy úgy mondjam, az egész léggör üdőbb volta által. A kritika részéről, egy oldalról. nyilvánult ellenzézet meghallgatása s mérlegelése után is fenn kell tartanom azt a nézetemet, hogy a Divina Commedia három része közt a középső, egyes rendkívüli szépségei s az egésznek a más kettővel egyenlő tökélyű alkotása, structurája daczára a legkevésbbé megnyerő, az olvasót legkevésbbé lebilincselő a három között. De ez — azonkívül, hogy végre is izlés és felfogás

dolga — ha így van is, mit sem von le sem a résznek, sem az egésznek feltétlen becséből.

Még egy másik, a kritika részéről, hangoztatott nézet ellenében kell a magamét fentartanom; azt t. i., hogy bár a hármas rimű forma, a terzina, rendkívüli nehézsége miatt a tartalom múlhatatlanul veszít, én mégis a forma hűsége mellett maradtam. A Witte, Philaletes, sőt a Longfellow mindenik közt leghívebb és legszebb fordításai is idegeneknek tetszenek nekem a Dante rímes terzinái mellé állítva; s tartalmi hűségben tán fogytékosabb, de alakhű fordítások (nem a magaméről szólok, pl. a Notteré vagy Bartsché) hasonlóbbaknak tetszenek nekem az eredetihez, inkább ráismerek bennök s inkább érzem annak a hatását. Előbb rá tudnám szánni magamat, hogy Dantét prózában fordítsam, mint arra, hogy rimetlen jambusokban.

S ha Isten életemnek kedvez és erőt s módot ad rá, a Paradicsom-mal is az eredeti versalakjában akarom — s remélem — a nagy művet nyelvünkön is teljessé tenni“.

Ezután előre bocsátva, hogy a Purgatorium fordításával s magyar közönség elé adásával is úgy járt el, mint annak idején a Pokol fordításával. t. i. fejezetekre osztotta s a tárgy lényeges fordulatainál meg-megállapodott s mindenik fejezetet, egy az abba foglalt részben előforduló nevezetesebb eszméket vagy eseményeket megvilágító tanulmánynyal vezetett be. hogy az olvasó már előre tájékozva legyen a következő énekek eszmekörében s ne kelljen minden magyarázatot a lap alján, egyes sorokhoz adott s egyébiránt szintén elég bő jegyzetek közt keresnie. A fordító felosztása szerint az *első fejezet* az egész költeménybe való bevezetést s a túlvilág vándorainak partra szállását (I. II. ének); s a *második fejezet* az előpurgatorium három körében járdalásukat (III—VIII. én.); s a *harmadik fejezet* a purgatorium kapuját s a belépést (IX. én.); a *negyedik* a hét főbűnnek szánt purgatoriumi körök közül a négy alsót (X—XIX. én.); az *ötödik* a felső három kört (XX—XXVII. én.); végre a *hatodik fejezet* a földi paradicsomot, Danténak ott Beatricével találkozását, a két folyóban megmosakodását s égbe röppenését (XXVIII—XXXII. én.) foglalja magában.

Azután a fordító, az első fejezet bevezető értekezéséből a Purgatorium alkotása s berendezésére vonatkozó leírást olvasta föl, melyből a következő részletet közöljük.

„Magas halom áll, széles sziklatalapzaton, kihegyesedve; csonka kúp, mert nem csúcsba végződő, hanem kerek fennsík a teteje. E fennsík bájos éden-kert, melyen virágövezte partok közt, két kristály-folyót, a bűneinket elfeledtető Lethét, s az erényeinkre emlékeztető Eunoét fogjuk találni. Ez a földi paradicsom, s Dante ide helyezi az ős szülők boldog paradicsomát,

melyből ők — s velők az egész emberiség — az első bűnért kiűzettek; itt élnek most, az örök üdv előízletében, azok a lelkek, kik a purgatoriumban megtisztultak már s készen vannak rá, hogy a mennyi paradicsomba, az örök üdv körébe emelkedhessenek. Mert bár a földön ugyanazoknak a bűnöknek szolgáltak, mint a pokol örök kínjaira kárhoztatottak, de nem oly mértékben, hogy a javulás reménye el lenne zárva előlük s így büntetésök, melyet itt kell szenvedniök, nem örök büntetés, csak vezeklés, hogy megtisztuljanak. Tisztulásuk ideje földi bűneik s megtérésre való hajlamuk mértéke szerint van kiszabva — s annak leteltével, a tisztulás hegyének tetejéről, a földi paradicsomból, égbe röppennek; — ellenkezőleg a pokolban szenvedőkkel, kiknek gyötrelmei nem a vezeklés jellegével s abból folyólag a javítás céljával bírnak, hanem örökösök . . . „Lasciate ogni speranza . . .“ volt a pokol-kapu vigasztalan fölirata.

A purgatorium dombjának oldalát tíz, egymás fölött lépcsőzetesen emelkedő körút futja körül, nem egymásba folyva csiga-út képében, hanem elkülönítve egymástól, de mindegyik alsóbbtól a felsőbbre lépcső vezet. A körök minél fölebb, a kúp mértani alakjánál fogva, annál kisebbek; a följáró annál meredekebb egyikről a másikra, — de csodálatos! Dante, fölebb-főlebb menve, az egyre meredekebb hegyoldal megmászását fokról-fokra könnyebbnek érzi, mert a bűn s testiség súlya egyre könnyebben nyom, minél fölebb jutott az örökvilág vándora.

A *Purgatorium* halmának tíz köre közül a három alsó csak előcsarnoka a tisztító helynek, melyben nem megnevezett egyes bűnökért, hanem azért kell a lelkeknek tisztulniok, mert vagy általában szenvtelenek, a jóra való készség híjjával, a megtérést halogatók voltak, vagy ha megtértek volna is, az egyház átka alatt, feloldás nélkül haltak meg, s így a paradicsomba nincs nyitva előttük az út, vezeklés nélkül. A jóra való ösztön, a tisztulás vágya nem ébredt még föl bennök, vagy annak alkalmá nem jött meg nekik; de hogy fölébredhet s megjöhet: bizonyítja az, hogy *itt* vannak, a javulás helyén, különben a pokolban volnának. A pokolban az ilyenek, a javíthatatlanok, a negyedik kör alján, iszapos mocsárban fetrengenek.

A hét felsőbb kör a tulajdonképeni purgatorium. A bűnök, melyek itt vezeklenek és tisztulnak, ugyanazok, a melyekkel (csak hogy javíthatatlan mértékűekkel), a pokolban találkozott Dante, t. i. az összes emberi bűnök. De másképp vannak beosztva és csoportosítva. Itt a purgatoriumban egyszerűen, az egyház által megjelölt ú. nev. *hét főbűn* kategóriái uralkodnak. A Pokolban mesterkétebb, bár lélektanilag szintoly igazolt, vagy tán még igazoltabb volt a beosztás. Ámde, míg a pokolban az

enyhébb büntetésekkel, mert aránylag megbocsáthatóbb nemeivel a bűnőknek, kezdődtek a pokol mélyébe leszálló körök, itt, alulról levén az út fölfelé, a rútabb bűnök vezeklésével találkozunk előbb, s úgy jutunk a megbocsáthatóbbakhoz. Legalul a kevélyek, az irigyek, a haragosak, majd az erkölcsi tunyák körei vannak; a felső három a fősvényeké, a torkosaké, a bujáké. E sorrendet Dante, a maga erkölcs-bölcsészeti fejtegetéseinek modorában fogja a maga helyén megmagyarázni s igazolni.

Mint a *Pokolban*, úgy a *Purgatoriumban* is, a bűnhódések a bűnök természetéhez vannak szabva s nem történnek *általában* tűz által. A lelkek nem bírván testtel, még a testi fájdalom is lelki gyötrelmekké váltak, ezeket csak mintegy jelképezik. A szentírás örökké égő tűznek nevezi a poklot, az egyház tisztító tűznek a purgatoriumot; de ezek csak képleges kifejezések, mint a pokolnak a soha meg nem haló féreg. A pokolban még is nagyobb szerepe van a tűznek s mint büntető eszköz gyakrabban, bár ott sem általánosan, — itt a purgatoriumban mint tisztító tűz csak kivételesen, a bujáknál fordul elő; a kik a földön is lángban, de tisztátalan lángban égnék s azért kell itt is láng által tisztulniok. A tisztulás eszközei a purgatoriumban általában: 1. érzéki büntetések, a megkedvelt és megszokott bűn természetéből folyók s az abból való tisztulásra vezetők; 2. az elmélkedés, mely az épen ellenkező erény felé fordítja a szellemet, képek, példázatok, tanítások által; 3. az ima, az értelem és akarat megtisztítására és erősítésére; 4. mindenütt egy-egy őrangyal a lelkek vigasztalására s e gyakorlatokban való irányzására. Látni való, hogy míg a *Pokolban* a menthetetlenül elveszett lelkeknek csak gyötrelmére szolgál a büntetés minden neme s borzalmaival egyik felülmúlja a másikat, addig a Purgatoriumban minden a bűnőkbe tévedt, de javulásra még alkalmas lelkek megmentésére irányúl, mi csak erkölcsi eszközökkel lehetséges, azért a vezeklések sokkal inkább erkölcsi természetűek, mint amott a büntetések.

A purgatorium kúp alakú szigetét, a föld tulsó félgömbjét egészen elborító tenger környezi. A lelkek e tengeren át csónakon érkeznek ide, melyet angyalok hajtanak, vitorla s evező nélkül, csak szárnyuk lebbenésével. Dante s Virgil azonban, a földtengelyen följutva, közvetlenül léptek ki a hegy aljára, hol egy sziklabarlangban — a sziget őrét, az utcai Catót találják“.

A fordító erre néhány mutatványt olvasott fel fordításából s az azt kísérő jegyzetéből és végre arra kérte az Akadémiát, hogy miután a művet a Könyvkiadó Bizottság a vállalat új három éves cyclusára, jó remény fejébe fölvette, az előleges bírálatra az I. osztálynak adassék ki.

PSYCHIATRIA ÉS POLITIKA.

(Kivonat *Zichy Antal* tt. márczius 24-én tartott előadásából.)

Grünwald Bélának gr. Széchenyi Istvánról irt legújabb művével foglalkozik. Már Horatiusnak 2. r. III. szatirájára támaszkodva, elfogadja azt a kiindulási pontot, mely szerint az örület csirája, főleg a nagyravágyóké, sokszor már régebben lappang az emberben, semmint kitörne, viszont tévesnek tartja Grünwaldnak Krafft-Ebingre támaszkodó ama felfedezését, miszerint Széchenyinek vele született és gyógyíthatatlan idegbajára vezet vissza mindent s többi közt e betegség előhaladásának tulajdonítja a nagy reformátor későbbi mérséklő fordulatát és Kossuth elleni egész föllépését 1841-től fogva végig. Értekező párvonalba állítja dr. Möbius legújabb könyve után a J. J. Rousseau elmebetegségét is, mely a híres philosophust, valamint Széchenyit is, nem akadályozá remekművek írásában, illetőleg a helyzetek legtisztább felfogásában. Az üldözési mániát mindkettőnél nem képzelt veszélyek, hanem valódi tények idézték elő. Rousseaut Emile-je és Contrat Social-ja miatt Franciaországban és Svájcban egyaránt üldözték s igazán halálba kergették, Széchenyit pedig valami titkos összeesküvés fejének nézték s hivatalosan értesítették, hogy az örültek háza nem fog ezentúl neki biztos menedékháza lenni. Kiterjeszkedik értekező az olasz antropológ Mantegazza művére is az emberi extasisokról; s a lángelmének kivételes, minden közönséges emberi észjárástól sokszor eltérő magasb röptére utalva, mint élő tanú emlékezetbe hozza, hogy az 1848—49-iki események leperdülése után széles Magyarországon mindenki Széchenyinek adott igazat. Idézi erre Arany János megható szép versét. Tévedésnek tartja, ha most a nagy hazafi szereplésének legutóbbi, legnemesebb, mert legnagyobb önmegtagadással járó részét egy bomlott elme kifolyásának nyilvánítjuk: a Széchenyi politikája nem szorult ily mentségre, a Kossuthé nem ily igazolásra.

A M. TUD. AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEL.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály harmadik ülése.

1890. márczius 3-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt. Jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György. Zichy Antal t. tt., Ballagi Mór. Budenz József, Szász Károly r. tt., Heinrich Gusztáv. Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Télfy Iván, Pecz Vilmos l. tt.; más osztályokból: Eötvös Loránd elnök, Kautz Gyula. Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt., Galgóczy Károly, György Endre, Heller Ágost. Téglás Gábor l. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

61. TÉLFY IVÁN l. t. «Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás» czím alatt tart előadást. — Értekezése bírálatra adatik.

62. BUDENZ JÓZSEF r. t. bemutatja és ismerteti a Nyelvtudományi Közlemények legújabb kötetét.

63. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BUDENZ JÓZSEF r. és TÉLFY IVÁN l. tagokat kéri től.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1890. márczius 10-én.

PULSZKY FERENCZ tt. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: A II. osztályból: Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt., Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Csontos János, Fejérpataky László, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Majláth Béla l. tt. Más osztályokból: Zichy Antal tt., Br. Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt., Goldzieher Ignác, Heinrich Gusztáv l. tt. Jegyző: Pauer Imre h. osztálytitkár.

64. JEKELFALUSSY JÓZSEF level. tag: «A jövő népszámlálásról» értekezik.

65. CSONTOSI JÁNOS l. tag: «A Corvina-kérdés az 1843/4-iki országgyűlésen» czimű dolgozatát olvassa fel.

66. A tárgysorozat befejeztével B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök emel szót, hogy az egész Akadémiát, de különösen a II. osztályt érdeklő váratlanul örömdetes hírt adjon tudtul. Felolvassa tornyai Schossberger Zsigmondnak az ülés folyamán hozzáérkezett levelét, melyben tizezer forintot küld az Akadémiának, nevezetesen a statiszt. és nemzetgazdasági bizottságnak oly czélból, hogy annak évi kamatai a külföldi nevezetes nemzetgazdasági írók munkáinak magyar nyelven

kiadására használtassanak föl. — Az osztályülés éljenzéssel fogadta a nagybecsű adományt. a melyről intézkedni, valamint az adományozó iránt az Akadémia elismerését és köszönetét leróni, az összes ülés lesz hivatva.

67. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JEKELFALUSSY JÓZSEF és CSONTOSI JÁNOS l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

I. Rendkívüli ö s s z e s ülés.

1890. márczius 17-én.

BÁRÓ EÖRVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt. Jelen voltak: HOLLÁN ERNŐ, KONKOLY MIKLÓS, báró NYÁRY JENŐ, báró PODMANICZKY GÉZA, PULSZKY FERENCZ, gr. SZÉCHENYI BÉLA t. tt., BUDENZ JÓZSEF, FODOR JÓZSEF, FRIVALDSZKY JÁNOS, GYULAI PÁL, HAJNIK IMRE, HÖGYES ENDRE, HUNFALVY PÁL, JAKAB ELEK, JURÁNYI LAJOS, KAUTZ GYULA, KRENNER JÓZSEF, KRUSPÉR ISTVÁN, NENDTVICH KÁROLY, PAUER IMRE, PAULER GYULA, PONORI THEWREWK EMIL, SCHVARCZ GYULA, SZABÓ JÓZSEF, SZÁSZ KÁROLY, THAN KÁROLY, VÉCSEY TAMÁS, WENZEL GUSZTÁV r. tt.; ACSÁDY IGNÁ CZ, BATIZFALVY SÁMUEL, BEDŐ ALBERT, CSAPLÁR BENEDEK, CZOBOR BÉLA, DADAY JENŐ, ENTZ GÉZA, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, FRÖHLICH IZIDOR, HEINRICH GUSZTÁV, HELLER ÁGOST, HORVÁTH GÉZA, JEKELFALUSSY JÓZSEF, KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, KLEIN GYULA, KONDOR GUSZTÁV, LEHR ALBERT, LENGYEL BÉLA, PASZLAVSZKY JÓZSEF, PÉCH ANTAL, PECZ VILMOS, RÉTHY MÓR, SCHENEK ISTVÁN, SCHULLER ALAJOS, SIMONYI ZSIGMOND, THANHOFFER LAJOS, WARTHA VINCZE l. tt. Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

68. A **Semsey-pályázat szabályainak** elkészítésére az 1889. okt. 7-iki összes ülésből kiküldött bizottság előterjeszti javaslatát. A javaslat tárgyalás alá vétetvén, PAULER GYULA és SZÁSZ KÁROLY r. tagok részéről két irányban észrevételek tétettek, de az elnök úr azon kijelentése után, hogy az adományozó a titkos pályázatot határozottan kívánja és ugyanő azt az óhaját is kifejezte, hogy a pályázat ügyeit külön e végből alakított állandó bizottság intézze, a javaslat mind egészében mind részleteiben, minden további észrevétel nélkül elfogadtatik, és az osztályok felszólíttatnak, hogy e bizottságba még e hó 25-ikéig két-két tagot válasszanak.

69. A főtitkár előterjesztésére elhatároztatik, hogy az Ügyrend 110. §-a értelmében a Farkas-Raskó-pályázat eredménye, az 1890-re kiadott üléssortól eltérőleg, a márczius 31-iki összes ülésen hirdettessék ki.

70. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PAULER GYULA és SZÁSZ KÁROLY r. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.*1890. márczius 17-én.***A III. osztály h a r m a d i k ü l l e s e .**

DR. THAN KÁROLY elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, b. Podmaniczky Géza t. tt.; b. Eötvös Loránd, Fodor József, Jurányi Lajos, Szily Kálmán rtt., Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert. Daday Jenő, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Paszlavszky József, Péch Antal, Schuller Alajos, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze Itt. Egyéb osztályokból: Csaplár Benedek, Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás. Jegyző: dr. Szabó József, osztálytitkár.

71. SCHENEK ISTVÁN selmeczi bányász-akadémiai tanár, mint megválasztott l. t. széket foglal értekezésével «Az akkumulátorokról».

72. KONKOLY MIKLÓS t. t. «a) Jupiter-megfigyelések 1885—1888-ban. b) Az 1888-iki nagy üstökös megfigyelése. c) Egy nevezetes napfolt 1887. április 30».

73. FABINY RUDOLF kolozsvári egyetemi tanár részéről: «Az elektromosság befolyása a fémek oldhatóságára», megismerteti Lengyel Béla l. t.

74. HANKÓ VILMOS tanár részéről: «A gyertyánligeti (kabolapolyánai) vasas savanyuvíz-forrás kémiai elemzése», előterjeszti ugyanaz.

75. NÉKÁM LAJOS közegészségtani gyakornok részéről: «A sacharin befolyása a hús-emésztésre», bemutatja Fodor József r. t.

76. Elnök bemutat egy pecsételt levelet dr. Liebermann Leótól, melyet az Akadémia levéltárában kér őriztetni, egy tudományos kérdésben való prioritás megóvása céljából.

Az osztály a kérdést teljesítendőnek határozza, a levél az elnök által az Akadémia pecsétjével is ellátva, megőrzés végett, a főtitkárhoz teendő át.

77. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FODOR JÓZSEF és LENGYEL BÉLA l. tagokat kéri fel.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.**II. rendkívüli ö s s z e s ü l e s .***1890. márczius 19-én.*

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt., Ballagi Mór, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Nendtvich Károly, Pauer Imre, Ponori Thewrewk Emil, Szabó József, Tóth Lőrincz r. tt., Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Bánóczy József, Bartal Antal, Berczik Árpád, Bogisich Mihály, Csiky Gergely, Heinrich Gusztáv, Jekelfalussy József, Kerékgyártó Árpád, Lehr Albert, Lubrich Ágost, Matlekovics Sándor, Pecz Vilmos, Szigeti József, Volf György, Wlassics Gyula l. tt. Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

78. CSIKY GERGELY I. t. mint a gróf Teleki József drámai pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1889. évi pályázatról, a mely szerint a X. számú, «Nagyságuk sirja volt kaczer szerelmed» jellegű *Uria* című öt felvonásos szomorú játéknak javasoltatik a jutalom kiadása.

A bíráló bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levelkéből **Varsányi Gyula** neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatni határoztatott.

79. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére JEKELFALUSSY JÓZSEF és WCLASSICS GYULA I. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízásukban eljárak.

80. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HUNFALVY PÁL r. és CSIKY GERGELY I. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály n e g y e d i k ülése.

1890. márczius 24-én.

HUNFALVY PÁL osztályelnök, majd BALLAGI MÓR r. t. elnöklete alatt jelen voltak: az illető osztályból Zichy Antal tt., Ballagi Mór, Budenz József, Szász Károly, Thewrewk Emil r. tt., Heinrich Gusztáv. Pecz Vilmos, Vadnai Károly I. tt. Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök, Pauer Imre. Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Czobor Béla. Csaplár Benedek, Domanovszky Endre, Pulszky Károly, Horváth Árpád I. tt. Gyulai Pál osztálytitkár.

81. SZÁSZ KÁROLY r. t. bemutatja Dante «Purgatoriumá»-nak fordítását.

82. ZICHY ANTAL tt. fölolvassa «Psychiatria és Politika» című értekezését, tekintettel Grünwald Béla legujabb munkájára. Bírálatra adatik.

83. A helyettes osztályelnök e jegyzőkönyv hitelesítésére föl-kéri ZICHY ANTAL és VADNAI KÁROLY tagokat.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ülés.

1890. márczius 31-én.

B. Eötvös LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök; Joannovics György, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt.; Budenz József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, Nendtvich Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula. Schvarcz Gyula. Szabó József, Szász Károly, Than Károly rtt.; Acsády Ignác. Ballagi Aladár, Bánóczi József, Csiky Gergely, Csontos János. Czobor Béla, Daday Jenő, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Jekelfalussy József, Klein Gyula,

Lehr Albert, Medveczky Frigyes, Pecz Vilmos, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Vadnai Károly lt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

84. VADNAI KÁROLY lt., mint a gr. Karátsonyi-féle drámai pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1888/9. évi pályázatról, a mely szerint a 4. számú «Csak fel!» jeligéjű «**A nagyra termett**» című három felvonásos vígjátéknak javasoltatik a jutalom kiadása. (E füzet 192. lapján.) — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből CSIKY GERGELY neve tűnt elő.

85. LEHR ALBERT lt. felolvassa az 1889-ik évi Farkas-Raskó pályázatra beérkezett pályamunkák bíráló bizottságának jelentését, mely szerint a 19. számú «Tiszteljétek a közkatonákat stb.» jeligéjű, «**A magyar paraszt**» című költeménynek javasoltatik a jutalom kiadása. (E füzet 202. lapján.) — A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből KOZMA ANDOR neve tűnt elő.

86. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levelkéinek elégetésére fölkéri CZOBOR BÉLA és KLEIN GYULA l. tagokat, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

87. A főtitkár felolvassa ÖZV. GR. ANDRÁSSY GYULÁNÉ Ő Exc.jának az Akadémia Elnökéhez intézett következő **levelét**: «Méltóságos Elnök Úr! A M. Tud. Akadémia oly kiválóképen adta részvételének jelét szeretett felejthetetlen férjem elhunytá alkalmából, és pedig nem csak a hozzám intézett átiratban, de a temetés körüli fáradozása által is, hogy nem mulasztathom el azért leghálásabb köszönetemet kifejezni. — A mérhetetlen fájdalomban, melyet a kérlelhetlen végtet reám és családomra mért, az egyetlen, a mi némi vigasztalást nyújtott, a rendkívüli és megható részvét, melyben részesítettünk. — Fogadja tehát Méltóságod saját és családom nevében ismételten legmélyebb köszönetemet a tanúsított részvétért, azon kérelmem kapcsolatában, miszerint azt a magyar tudományos Akadémiának tolmácsolni sziveskedjék. Kiváló tisztelettel. Ikervár 1890. márczius 5-én. Gf. Andrássy Gyuláné.»

88. A főtitkár bejelenti, hogy KAZINCZY EMIL nyugalmazott őrnagy, Kazinczy Ferencz utolsó fia, f. hó 17-én Sátoralja-Ujhelyen elhunván, a család kérelmére, Elnök úr az Akadémia beleegyezését előlegezve, engedélyt adott, hogy ő is, mint már a Kazinczy-család több tagja, a széphalmi kertben helyeztessék örök nyugalomra. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

89. Olvastatik a cs. és kir. közös pénzügyminiszter úr levele, melynek kapcsán a bosnyák-hercegovinai kormány nevében Miljutin II. Uros István szerb királynak a **banjszakai Szt.-István kolostor** részére kiállított **arany bulláját** a m. tud. Akadémia számára készült kiadásban megküldi s egyszersmind őszinte örömét fejezi ki, hogy e történelmi, földrajzi s nyelvi tekintetben egyaránt fontos oklevél közrebocsátásával, mely felfedeztetését az Akadémia képviselte magyar

tudományosságának köszöni, némi szolgálatot tehetett. — Köszönettel vétetik.

90. Olvastatik a vallás- és közoktatási miniszter úr február 28-án kelt átirata, melyben az Akadémiát tudósítja, hogy a műemlékek orsz. bizottságát fölhívta, tenné magál — az **archaeologiai bizottság**-nak régészeti közleményekre kiutalványozni szokott 5000 frtnyi javadalom mi módon való felhasználása iránt — az Akadémiával érintkezésbe. — Kiadatik a II. osztálynak.

91. Ezzel kapcsolatban felolvastatik az orsz. **műemlékek bizottsága** elnökének átirata, melyben jelenti, hogy e bizottság részéről az előbbi pontban meghatározott feladatra, dr. Forster Gyula, Czobor Béla, Steindl Imre és Szalay Imre urak küldettek ki. — Kiadatik a II. osztálynak.

92. Olvastatik a vallás- és közoktatási miniszter úr márczius hó 5-én kelt átirata, melyben a **görög írók magyar fordításai** tárgyában az orsz. közoktatási tanácshoz kibocsátott rendelete másolatát a classica-philologiai bizottság számára, ennek közreműködését kérvén, megküldi. — Kiadatik az I. osztálynak.

93. A főtitkár bemutatja a IV. nemzetközi börtönügyi congressus elnökségének meghívóját a június havában Szt. Pétervárott tartandó ülésekre. — Kiadatik a II. osztálynak.

94. Ugyan ő bemutatja Abauj-Torna, Békés, Győr, Heves, Komárom, Szepes, Temes, Ung, Zemplén vármegyék és Budapest, Debreczen, Fiume, Győr, Körmöcz, Nagy-Várad, Sopron, Szabadka, Szathmár, Ujvidék, Versecz, Zombor városok **köszönő levelét** a m. szent koronáról szóló diszmű megküldéseért. — Tudomásul vétetik.

95. Olvastatik a **Magyar Kereskedelmi Csarnok** elnökségének levele, melyben beleegyezését adja, hogy azon 1000 franknyi összeg, mely 1891-ben pályakérdésre lenne kiadandó, a Kereskedelmi Szótár nyomtatási költségei hiánylatának fedezésére fordíttassék. — Tudomásul vétetik.

96. A főtitkár jelenti, hogy az állandó **Semsey-bizottságba** az I. osztály Szász Károly és Budenz József r. tagokat, a II. osztály Pauler Gyula r. és Jekelfalussy József l. tagokat és a III. osztály Jurányi Lajos r. és Entz Géza l. tagokat választotta be. — Tudomásul vétetik.

97. Az I. osztály engedélyt kér, hogy ASBÓTH OSZKÁR egyetemi tanár a **«A hangsúly a szláv nyelvekben»** című értekezését, **mint vendég**, az osztály ülésén személyesen adhassa elő. — Az engedély megadatik.

98. A II. osztály jelentést tesz a **Temesvármegye és Temesvár** városa történetéről irandó **monographia** ügyében — A jelentés, valamint a Történelmi Bizottságnak a monographia költségeihez négy részletben, összesen 4500 frttal leendő hozzájárulása tudomásul vétetik és

mind Temesmegyéhez mind Temesvár városához, a jelentés értelmében, átirat intézése határoztatik.

99. A III. osztály jelentést tesz a **meteorologiai és földmágnességi m. kir. központi intézet**en megüresedett igazgatói állás betöltése iránti javaslatáról, mely szerint első helyen Konkoly Miklós tt., második helyen Heller Ágost lt., harmadik helyen Kurländer Ignác intézeti observator ajánlatik. Az osztály még két megjegyzést csatol a jelentéshez. Az első, mely egy országosan érzett és a külföldi szakkörök részéről is minden alkalommal hangoztatott szükségletre vonatkozik, az: vajha a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatási Miniszter úr elhatározná magát az ó-gyallai csillagda államosítására és ezzel az 1849 óta nélkülözött magyar országos observatorium helyreállítására. Ez esetben az államosított ó-gyallai csillagda igazgatójának Konkoly Miklós ttagot, a meteorologiai és földmágnességi központi intézet igazgatójává pedig Heller Ágost l. tagot hozná javaslatba. Második megjegyzése az, hogy méltányos lenne, ha Kurländer Ignác úr, ki már 20 éve van az intézetben, szerzett érdemei elismeréséül cím- és fizetés-emelésben részesülne. — Az osztály jelentése tudomásul vétetvén, fölterjesztendő a vallás és közoktatási miniszteriumhoz.

100. A főtitkár bejelenti, hogy Domján Antal 50 frtos, Kazinczy András részéről Kazinczy Arthur 1000 frtos és Schossberger Zsigmond 10.000 frtos **alapítványát** befizette. Somogyi László Miskolczon pedig végrendeletileg 50 frtot hagyományozott. — Örvendetes tudomásul vétetvén, áttétetik az Igazgató-tanácsához.

101. A **régi gyászjelentések** gyűjteménye számára dr. Magyar János ügyvéd úr Szegedről beküldi néhai Kiss Károly rt. haláláról kiadott jelentést. — Köszönettel vétetik.

102. Főtitkár bemutatja az 1890-iki **nagygyűlés programját**. — A tagoknak körlevélileg megküldendő.

103. Bejelenti a márczius hónapban megjelent **akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul vétetik.

104. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PULSZKY FERENCZ és FIVALDSZKY JÁNOS rtagokat kéri fel.

SAJTÓHIBÁK.

A márcziusi füzetben *Schvarcz Gyula* r. tag értekezésének kivonatában a 157. lapon *Terratum* helyett *Tarentum*, δαμωνοργόι h. δαμουνοργόι. — A 158. lapon αἰσιμναί h. αἰσιμνάται γραμματεὺς h. γραμματεὺς, τῆς πόλεως h. τῆς πόλεως — A 159. lapon *Dyonísios* h. *Dionysios*, ἀντοκράτωρ h. αὐτοκράτωρ és οἱ χίλια h. οἱ χίλιοι olvasandó.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. május 15.

5. FÜZET.

JELENTÉS

A M. T. AKADÉMIA MUNKÁSSÁGÁRÓL 1889-BEN.

I. Ülések.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1889. január 7-ikétől 1889. december 16-ikáig bezárólag 27 osztályülése, 2 elegyes ülése, 11 összes ülése és 6 igazgató-tanácsi ülése, tehát összesen : 46 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály nyolcz osztályülést és tíz osztályértekezletet tartott.

Az osztályülésekben 9 akadémiai tag és 5 vendég olvasott fel 15 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 8, a nyelvtudományéba 7.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek jan. 7-én HEINRICH GUSZTÁV lt. *Argirus királyfiról*, (megjelent a Budapesti Szemlében) ugyanakkor VIKÁR BÉLA vendég *Gáti István steganographiájáról*. (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XI. k. 12. sz.); márcz. 4-én HUNFALVY PÁL r. t. *Thukydidesről*, (megjelent a Budapesti Szemlében); ápril 1-én BOROS GÁBOR mint vendég *az attikai komédia kardalairól*; jún. 3-án HEINRICH GUSZTÁV l. t. *a középkori német lyra eredetéről*, ugyanakkor KÁLMÁN LAJOS vendég *Világunk alakulásairól néphagyományjainkban*; nov. 4-én IMRE SÁNDOR r. t. *A középkori magyar irodalom stíljáról* (megjelent a Budapesti Szemlében); decz. 2-án THEWREWK EMIL r. t. *A magyar zene tudományos tárgyalásáról*.

A nyelvtudomány köréből: márcz. 4-én HALÁSZ IGNÁZ l. t. *A svédországi lapp nyelvjárásokról*; ápril 1-én BUDENZ JÓZSEF r. t. *Az ugor nyelvek harmadik személynévmásáról*; május 6-án VOLF GYÖRGY l. t. *A Lobkovicz-codexről*, ugyanakkor SETÄLÄ EMIL mint vendég *A liv népről és nyelvéről* (megjelent a Nyelvtudományi Közlemények XXI. k. 4. füzet); jún. 3-án KUNOS IGNÁZ vendég *Kisázsiai tanulmányokról*, okt. 7-én és nov. 4-én MUNKÁCSI BERNÁT vendég *Nyelvészeti tanulmányúttjáról a vogulok földén* (megjelent a

Budapesti Szemlében) tett jelentést; decz. 2-án SIMONYI ZSIGMOND l. t. *A kombináló szóalkotásról* (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XV. k. 3. sz.).

Az osztály részéről, mint bíráló bizottsági előadók jelentést tettek az összes ülésen márcz. 19-én a gr. Teleki József drámai pályázatról *Szász Károly* r. t. (a más négy bíráló az Akadémia részéről ZICHY ANTAL t. és ARANY LÁSZLÓ l. t., a nemzeti színház részéről UJHÁZI EDE és NAGY IMRE); április 22-én a Farkas-Raskó pályázatról VADNAI KÁROLY l. t. (a másik két bíráló GYULAI PÁL r., BAKSAY SÁNDOR l. t.)

Az osztályértekezleteken a rendes folyó ügyek és hírlatok tárgyalásán kívül megállapított az 1890-ki költségvetés; elfogadtatott kiadásra SIMONYI ZSIGMOND l. t. *A magyar határozók* című és RÉNYI REZSŐ *Italia költészete* című munkái; pályabírákúl választottak az osztály körébe tartozó pályaművek meghírlására: a) a Teleki-pályázathoz ZICHY ANTAL t. t. elnökle alatt CSIKY GERGELY, MIKSZÁTH KÁLMÁN l. t., a nemzeti színház részéről EGRESSY ÁKOS, NAGY IMRE; b) a Karátsonyi drámai pályázathoz SZÁSZ KÁROLY r., BÁNÓCZI JÓZSEF, HEINRICH GUSZTÁV, SZIGETI JÓZSEF, VADNAI KÁROLY l. tt.; c) a Kóczán drámai pályázathoz: BERCEIK ÁRPÁD, CSIKY GERGELY, PÁLFFY ALBERT l. tt.; a Gorove-pályázathoz (az aesthetika története az ó- és középkorban): HUNFALVY PÁL, IMRE SÁNDOR és BEÖTHY ZSOLT r. tt.; a Nádasdy-pályázathoz (költői beszély): JÓKAI MÓR t., LÉVAY JÓZSEF és GYULAI PÁL r. tt.; a Farkas-Raskó-pályázathoz (hazafias költemény): SZÁSZ KÁROLY r., BAKSAY SÁNDOR, LEHR ALBERT l. tt.; a Lukács-pályázathoz (Zrinyinek, a költőnek élete és munkái) SZILÁDY ÁRON és SALAMON FERENCZ r. tt.

* * *

A II. azaz Bölcsélet-, Társadalom- és Történettudományi osztály az 1889-ik évben 9 rendes és 1 rendkívüli osztályülést és ugyanannyi osztályértekezletet. összesen 20 ülést tartott.

Az osztályüléseken 19 akad. tag és 1 vendég olvasott fel. összesen 20 értekezést, melyekből

a) A philos. tudományok körére esik: 3.

b) A történeti tud. körére: 10.

c) A társadalmi tud. körére: 7.

Felolvastak: a) *a philos. tud. köréből*: jan. 14-én MEDVECZKY FRIGYES l. tag: «A normatív elvek jelentősége az etikában». (Székfoglaló. Megjelent: Philos. értekezések. III. köt. 1. szám). Márcz. 11-én: LUBRICH ÁGOST l. tag: «A bölcselők empirismusáról». Október 11-én: PAUER IMRE r. tag: «Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában» (Székfoglaló. Megj. Philos. ért. III. köt. 2. szám).

b) *A történeti tud. köréből*: Febr. 11-én: FRAKNÓI VILMOS r. tag: «Carvajal pápai legatus Magyarországhban 1456–1462.» (Megj.

Tört. ért. XIV. köt. 4. sz.). MAJLÁTH BÉLA l. tag: «Gróf Széchenyi István leveleiből». Márcz. 11-én: TÉGLÁS GÁBOR l. tag: «Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról» (Székfoglaló. Megj. Tört. ért. XIV. köt. 6. sz.) Ápr. 8-án: SZÁDECZKY LAJOS l. tag: «A czéhek történetéről Magyarországon» (Székfoglaló. Megj. Tört. ért. XIV. köt. 7. szám.) Jun. 17-én CZOBOR BÉLA l. tag: «A pécsi székesegyház domborművei». (Székfoglaló). Okt. 11-én PULSZKY FERENCZ t. tag: «Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről». (Megj. Tört. ért. XIV. köt. 5. szám.) Okt. 14-én GRÜNWALD BÉLA l. tag: «Gróf Széchenyi Istvánról». (Székfoglaló). Nov. 11-én ORTVAY TIVADAR l. tag: «A pécsi egyházmegye alapítása és első határai». (Megj. Tört. ért. XIV. köt. 8. szám.) GIESZWEIN SÁNDOR mint vendég: «Az ó-egyptomi halottak könyve». Decz. 9-én: THALY KÁLMÁN r. tag: «A konstantinápolyi újabb kutatásokról». (Megj. A Századokban).

c) *A társadalmi tud. köréből*: Jan. 14-én TÓTH LŐRINCZ r. tag: «A visszaesés okairól és óvszereiről» (Megj. Tört. ért. X. köt. 4. szám.) Ápril 8-án JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tag: «A fonó- és szövőipar szerepe áruforgalmunkban és teendőink». (Székfoglaló. Megj. Nemzetgazd. Szemle 1889. ápr. számában). Máj. 13-án: VÉCSEY TAMÁS r. tag: «Sextus Caecilius Africanus jogtudós». (Székfoglaló. Megj. Társ. ért. X. köt. 6. szám.) SCHVARCZ GYULA r. tag: «A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon». (Megj. Társ. Ért. X. köt. 5. sz.). Okt. 14-én BALLAGI GÉZA l. tag: «Az 1839/40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban». (Székfoglaló. Megj. Társ. ért. X. köt. 8. szám.) HEGEDŰS SÁNDOR l. tag: «Az árfejlődés tényezőiről és törvényeiről». (Megj. Budapesti Szemle 1890. jan. számában). Decz 9-én: MATLEKOVITS SÁNDOR l. tag: «B. Wüllerstorf és a szabad kereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában». (Megj. Társ. ért. X. köt. 7. szám).

Ezen felolvasásokon kívül: 1. *a febr. 11-iki ülésen* VÁMBÉRY ÁRMİN r. tag jelentést tett konstantinápolyi útjának tudományos eredményéről, melynek kapcsán az osztály a következő határozatokat hozta: a) hogy az Akadémia intézzon magyar és török nyelven köszönő iratot Abdul Hamid szultán ő felségéhez; b) a történelmi bizottság értesíttessék a Corvina-kérdés és történeti források állásáról Konstantinápolyban; c) ugyanezen bizottság dolgozzon ki részletes javaslatot a tudományos kutatásra engedély kieszközléséről és a küldöttség összeállításáról; végre d) VÁMBÉRY ÁRMİN r. t., — kinek az osztály, közbenjárásaért köszönetet szavaz — fölkéretik, hogy annak idején e küldöttséghez csatlakozni sziveskedjék. — 2. *Márcz. 11-én* elhatározta az osztály, hogy részt vesz a nagyváradi jogakadémia százados fennállásának márcz. 17-iki emlék-ünnepén és képviselőül TÖRÖK JÓZSEF r. és BUNYITAY VINCZEL. tagokat kérte fel. — 3. *Ápril 8-án* VÁMBÉRY ÁRMİN r. tag bejelentette, hogy a szultán magántitkárnak értesítése szerint szultán ő felsége a M. T. Akadémia köszönő iratát a legnagyobb meg-

elégedéssel tudomásul vette s az Akadémia tagjaiból álló küldöttséget a lehető legkegyesebb és barátságosabb fogadtatásban óhajtja részesíteni. Végre 4. június 17-én PULSZKY FERENCZ t. tag bemutatta a VÁMBÉRY ÁRMÁN r. tag által Konstantinápolyból hozott «Ramusius codexet», melyet még CSONTOSI JÁNOS l. tag bővebben ismertet és II. Ulászló korában keletkezettnek bizonyít.

Az osztályértekezletekben. a rendes folyó-ügyek tárgyalásán kívül, a) intézkedés történt az osztályüléseken felolvasott és kiadás végett az osztályhoz benyújtott *értekezések* és egyéb, részint közvetlenül, részint a főtitkári hivatal útján beküldött *tudományos munkák megbírálása iránt*; b) megállapított az osztály *költségvetési előirányzata*; c) javaslat terjesztett az összes ülés elé egy *millenniumbizottság* kiküldése iránt; d) egy rendkívüli értekezletben jegyzőkönyvileg is megörökített néhai PESTY FRIGYES r. tag és az osztály fáradhatatlan titkárának *emléke*; e) végre *pályabírák* választottak az osztály köréhez tartozó s a főtitkári hivatal által az osztályhoz áttett *pályaművek* megbírálására. *Bírálokül* megválasztottak: a) A Bézsán-pályázatra (a physiol. lélektan rendszere): PAUER IMRE rendes- és PULSZKY ÁGOST lev. tagok. b) A *Szrokay-pályázatra* (a szeszese italokkal való visszaélés...): WLASSITS GYULA és JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tagok. c) A *Szrokay-pályázatra* (örökösödési eljárás): VÉCSEY TAMÁS rendes- és PLÓSZ SÁNDOR l. t. d) *Az I. M. Ált. Bizt. Társ. pályázatára* (amerikai valuta-kérdés): KAUTZ GYULA és KELETI KÁROLY r. tt. e) A *Dóra-pályázatra* (a gabona határidő-üzlet): MATLEKOVITS SÁNDOR és HEGEDŰS SÁNDOR lev. tagok.

* * *

A III. azaz a Természettudományi és Matematikai Osztály. 1890-ben 9 ülést és 10 értekezletet tartott. Az osztályüléseken tartott előadások száma 51. Ezekből székfoglaló 8. Megjelent az értekezések során 10. A többi az osztály Értesítőjében jött ki. A dolgozatokból esett rendes tagokra 11. levelező tagokra 7, idegenekre 33. Az idegenek között mint vendég 1 olvasott fel. Az osztályülések tárgyai a következők:

1889. január 21-ikén RÓNAI HORVÁTH JENŐ újonnan választott l. tag «Gróf Zrinyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elveit» ismertette székfoglaló értekezésében. ÓNODI ANOLF egyetemi magántanár részéről: «Adatok a gége élettanához és kórtanához»; HÖGYES FERENCZ részéről: «Új eljárás a vörös vérsejtek szöveti szerkezetének feltüntetésére»; Február 18-ikán LENHOSSÉK MIHÁLY egyetemi h. tanár részéről: «A pyramis pályáról némely emlőszállat gerinczelejében». THAN KÁROLY r. t. «A volumetrikus normal-oldatok készítéséről» értekezett. Március 18-ikán INKEY BÉLA újonnan választott l. tag felolvasta székfoglaló értekezését: «Az erdélyi havasok geotektonikai vázlata az Olt-szorostól a Vaskapuig». SZILY KÁLMÁN r. t. «Adalék a pontmozgás tárgyalásához» című értekezését olvasta fel. KORDA DEZSŐ részéről

(Párisból) «A fény hatása a selenre». BALLÓ MÁTYÁS l. t. «A phytochemia egy új feladatáról». NEUMANN ZSIGMOND részéről «A chininum tannicum elemzéséről». Április 15-ikén HUNYADY JENŐ r. t. széket foglalt: «Az orthogonál substitutio egyűththatóinak paraméteres értékei» című értekezésével: hasonlóképp széket foglalt MOCsÁRY SÁNDOR l. t. is: «A Föld fémdarázsai» című dolgozatával. HÖGYES ENDRE l. t. előadta: «Kísérleti adatait a veszettség némely függőben levő kérdésének tisztázására.» KÖVESLIGETHY RADÓ részéről: «A kis-kartali observatorium». UDRÁNSZKY LÁSZLÓ «Adatok a glycerinnek képződéséhez a szeszes erjedéskor.» ONODI ADOLF részéről: «További adatok a gége élettanához és kór-tanához.» Ugyanezen ülésen KRENNER JÓZSEF r. t. két értekezést nyújtott be az Oszlályértesítő számára. u. m. a) LOCZKA JÓZSEFTŐL: «Hazai bronzkori tárgyak chemiai elemzése» és b) FRANZENAU ÁGOSTONTÓL: «A buda-örsi út mellett feltárt márga foraminifera faunája». Végre KÖNIG GYULA l. t. terjesztette elő SCHLESINGER LAJOS következő dolgozatát: «A Fuchs-féle függvények elméletéhez». Május 20-ikán: KLEIN GYULA l. t. foglalta el székét «A modern növénytan törekvései» értekezéssel. TANGL FERENCZ részéről heterjesztetett «Adatok a húgy-ivarszervek fejlődési rendellenességeinek tanához». PERÉNYI JÓZSEF részéről «A mezoderma keletkezése». LENHOSSÉK MIHÁLY mint vendég olvassa fel dolgozatát «A gerinczvelői idegek hátulsó gyökereiről». WEISSMANN FRIGYES és REISZMANN ADOLF részéről «Vizsgálatok a petefészkek kiirtására a női ivarszerveken mutakozó elváltozásoknál». ANTOLIK KÁROLY részéről «A kifeszített hártványon és üveglemezeken általa létesített hangidomokról». FUCHS KÁROLY részéről «A hajcsövesség állandóinak befolyásáról a chemiai folyamatokra». Ifjabb JANKÓ JÁNOS «A platánok rokonsága». Junius 24-én: HÖGYES ENDRE r. t. székfoglalója «A veszettség elleni immunitás mechanismusa». SCHAFER KÁROLY részéről «Az idegrendszer elváltozásai a veszettségnél». B. EÖTVÖS LORÁND «Jelentés a Sz. Gellérthegy vonzó erejére vonatkozólag». HELLER ÁGOST «Jelentés a physika története a XIX. században című munkájáról». HEGYFOKI KABOS részéről «A zivatarok». FÉNYI GYULA részéről «Anemométer-észlelések a Haynald-observatoriumon 1885—1888». SCHWICKER ALFRÉD részéről, mint Közlemények az egyetemi chemiai intézetből, «A sulfitok és thiosulfitok constitutiójához». WINKLER LAJOS részéről «Az oxygégáz oldhatósága vízben». HINSBERG OSZKÁR és UDRÁNSZKY LÁSZLÓ részéről «Néhány benzoil vegyületről». PREISZ HUGÓ részéről «Adatok a vele született szív-rendellenességek tanához.» APÁTHY ISTVÁN részéről «A piócza-félék külső alaktanáról». ASBÓTH SÁNDOR részéről a) «Az amyalkohol pyridin tartalmáról». b) «A zsír hamisításának felfedezéséről». HANKÓ VILMOS részéről «A kőrői kénes ásványvizek chemiai elemzése». KÜRSCHAK JÓZSEF részéről «A variáció számításban fellépő másodrendű partialis differentiaal-egyenletekről». October 21-én: DADAY JENŐ l. t. székfoglalója «A nápolyi öböl rotatorái». KÖNIG GYULA «A symmetrikus függvények elméletéhez». HUNYADY JENŐ «Az orthogonál substitutióinak paraméteres

értéke.» HIRSCHLER ÁGOSTON és TERRAY PÁL részéről, mint közlemény az egyetemi helygyógyászati korodából, «A tüdő üszök kór-oktanára vonatkozó vizsgálatok». FRIDRICH VILMOS és STRICKER MÓR részéről «Vizsgálatok a gyomorba vitt víz mennyiségének és hőmérsékének hatásáról az ép és kóros szívre.» SCHIFF ERNŐ részéről «A vér alakos elemeinek és haemoglobin tartalmának mennyisége az újszülöttek ép és kóros viszonyai között». SZABÓ JÓZSEF osztálytitkár bemutatja «A balkán félsziget geológiai évkönyveinek I. kötetét», melyet a szerző, Zujovič belgrádi egyetemi tanár az Akadémiának tisztelete jeléül küld. November 18-án VÁLYI GYULA részéről «A harmad rendű algebrai görbék elméletéhez». ONODI ADOLF részéről «Uj észleletek a gégekkíséret terén». KORÁNYI SÁNDOR és TAUSZK FERENCZ részéről «A Jackson-féle epilepsiára vonatkozó adatok». KRENNER JÓZSEF közleménye «A Weszelitről és egy Kobaltarsenátról, mely a Roselit-hez közel áll». Deczember 16-án: KÖNIG GYULA r. t. széket foglal «A számfogalom fejlődéséről» értekezéssel.

Az értekezletek fontosabb tárgyai a következők:

1889. január 21-én kijelentette, hogy a meteorológiai és földmágnességi intézet a III. osztály kebelében keletkezvén s annak indítványozására válván ki az Akadémia kötelékéből, hogy országos ültézzé váljék, valamint akkor is kezdeményező befolyást gyakorolt az Akadémia az igazgató megválasztásában, úgy most is kötelességének ismerendi azt tenni, ha erre a Miniszteriumtól felhívatik. Ezen kijelentés az Akadémia útján a Vallás és Közoktatási Ministerhez felterjesztetett. Honnét az igazgatói kiirt állásra beérkezett folyamodványok a kijelölés végett az osztályhoz tétettek át.

Az Akadémia által kiirt Edl-alapítvány 300 frtos orvosi ösztöndíjára rendszeren nem jelentkezvén pályázók, a főtitkár felkéri az osztályt az okot nyomozni. A kiküldött bizottság azt jelenti, hogy a pályázat kellékei a mostani viszonyok között nem teljesíthetők. Az alapító levélben az akkori viszonyok lebegtek az alapító előtt, de azok megszűntek. Azonban mint utolsó kísérlet egyelőre az fogadtatott el, hogy hirdettessék azon ösztöndíj Bécsben is az egyetem fekete tábláján. Ha ennek sem lenne eredménye, akkor újból tárgyalandó.

Elintézte az akadémiai nagy- és a Marczibányi mellékjutalom ügyét, mely 1889-ben a természettudományokra esett, az 1882—1888 közötti 7 éven át megjelent munkákra. Foglalkozott a Lévay Henrik alapítványból 500 frt jutalommal az 1889. nagygyűlésen kitűzendő mezőgazdasági kérdéssel is, a mely ki is iratott.

A rendes folyó ügyeket illetőleg a nagyszámú értekezések felett döntött annyiban, hogy azok az Értesítőbe vagy az Értekezésekbe menjenek-e; az Osztály-Értesítőbe menőket az Értesítő szerkesztője vette át s a szerkesztő bizottság véleménye alapján történt a kiadás. Az Értekezésekre valók áttétettek az állandó titkári bizottsághoz s az döntött a felett, hogy egész terjedelemben felvehető-e vagy rövidítve.

Ez a formális döntés szakvéleményre volt alapítva, a mennyiben minden ilyen munkára vagy megelőzőleg, vagy utólagosan bírálók nevezettek ki. Némely hazai tárgy kiadása a math. s természettudományi bizottságba tételett át.

Foglalkozott a költségvetéssel úgy az év elején a megszavazott összeg felosztására, mint az év végén költségvetés tervezetére nézve. A külön kiadványok legtöbbje folyamatban van; egy azonban be van fejezve: Mocsáry «Chrysididae Terrae». mely 500 példányban nyomva 5430 frtba került. A nagyobb nemzetközi kelendőség végett Berlinbe, Friedländerhez adatott elárusítás végett.

A Math. s természettudományi bizottság előadójává LENGYEL BÉLA választatott meg.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékeszédeket tartottak: 1889. január 28-ikán BÁNÓCZI JÓZSEF l. t. *Greguss Agost* ig. r. tagról, február 25-én BATIZFALVY SÁMUEL l. t. *Rózsay József* l. tagról, május 27-én DUKA TIVADAR l. t. *Grote Arthúr* k. tagról, október 28-ikán KONDOR GUSZTÁV l. t. *Petzval Ottó* r. tagról, november 25-dikén TÓTH LŐRINCZ rt. *Ökröss Balint* l. tagról, december 16-án KELETI KÁROLY l. t. *Hunfalvy János* ig. és r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők:

1889. január 24-dikén az akadémiai költségvetés tárgyalatott.

1889. január 28-dikán elhatározatott, hogy az akadémiai palota oszlopcsarnokában a nagyobb alapítók névsorának befogadására hivatott emléktáblák állittassanak föl, és a költség fedezésére az akadémiai tagok közt gyűjtés rendeztessék. — Az orientálisták Stockholmban tartandó nemzetközi kongresszusán az Akadémia képviselteti magát.

Az 1889. február 1-jén tartott rendkívüli elegyes ülésen Rudolf trónörökös tiszt. tag elhunytá alkalmából az Akadémia fájdalomnak és kegyeletének kifejezésére többrendbeli határozatok hozattak.

1889. február 25-dikén. VÁMBÉRY ÁRMIN rendes tag azon jelentése alapján, hogy a szultán ó felsége az Akadémia által választandó küldöttségnek a török könyv- és levéltárak átkutatását megengedte, köszönő-irat küldése határozatott. — A Rökk Szilárd-féle alapítvány kamatainak felhasználására módozat állapítottat meg.

1889. márczius 19-dikén SZÁSZ KÁROLY rendes tag felolvasta jelentését a Teleki-drámai jutalomról.

1889. április 29-dikén VADNAI KÁROLY l. t. felolvasta jelentését a Farkas-Raskó-pályázatról. — Tárgyaltattak a vallás- és közoktatásügyi miniszterium leiratai: a meteorológiai intézet igazgatói állásának betöltése és a vasutaknál életbeléptetendő új időszámítás tárgyában. — A levelező tagok ajánlásánál és választásánál követendő eljárás szabályoztatott.

Az 1889. május 27-én megválasztottak az állandó bizottságok tagjai a következő három év (1890—1892.) tartamára. — Megállapítottatt a Hertelendy Miksa-féle drámai pályázat szabályzata. Ugyanezen ülésen bejelentetett, hogy IFJ. JANKOVICH BÉLA, a Lévy-pályázatnál elnyert 250 frt pályadíjat az Akadémiának visszaajánlotta a nagyterem fal-festményeinek költségeire. — Ezen ülés folyamán érkezett a vallás- és közoktatási m. kir. minister értesítése, hogy ő cs. és apostoli kir. Felsége május 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával BÁRÓ EÖTVÖS LÓRÁND r. tagnak elnökké, DR. FRAKNÓI VILMOS r. tagnak pedig másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott.

1889. június 24-ikén BÁRÓ EÖTVÖS LÓRÁND r. t. elfoglalta az elnöki széket. — VASZARI KOLOS pannonhalmi főapát megküldötte néhai *Rónay Jácint* «Naplótörekékek» című, kéziratúl tíz példányban nyomtatott s nyolcz kötetre terjedő művének egy példányát, az Akadémia könyvtára számára, az elhunynak végrendeleti intézkedése értelmében. — Végül JAKAB ELEK r. t. jelentést tett a június 10-én Kolozsvárt tartott Mikó-szobor leleplezési ünnepélyéről.

1889. október 7-én felolvastatt SEMSEY ANDOR t. t. alapítólevele, melyben százezer forintot ajánlott fel az eddigi eredményeket a tudomány mai állásának megfelelő feldolgozásban, titkos pályázat útján, készítendő alapvető munkák jutalmazására. — Bejelentetett, hogy a szünet alatt az Akadémia két ünnepélyre hivatott meg, ú. m. a Mátyás király szülőháza megjelölése végett Kolozsvárt szeptember 2-án, s az Erdélyi Közmívelődési Egyesület szept. 3-án Szamosujvárott tartott ünnepélyére. Amazon JÓKAI MÓR t. t., emezen CSIKY GERGELY és CONCHA GYÖZŐ lt. képviselték az Akadémiát. — Bemutattak a szeptember 30-iki határnapkal lejáró pályázatokra beérkezett pályamunkák. — A nyilvános ülés után zárt ülés tartatott, melyen a főtitkárság ügyében kiküldött bizottság tett jelentést. E szerint határozatba ment, hogy a főtitkár az Akadémia palotájában tartozik lakni; továbbá, hogy köteles — az ünnep-, vasárnapok és a szünet kivételével — naponként délelőtt az irodában két hivatalos fogadó órát tartani, valamint az összes- és osztályülések napján délután is 4—5-ig; végre, hogy szünete két hónapra terjed.

Az 1889. október 14-én tartott elegyes ülésen az Akadémia főtitkárává SZILY KÁLMÁN r. t. választott meg.

1889. október 28-án FRAKNÓI VILMOS másodelnök előleges jelentést tett a Konstantinápolyba tudományos kutatás végett kiküldött bizottság működéséről, s ezzel kapcsolatban indítványozta, hogy *a)* az Akadémia a miniszterelnök útján tolmácsolja hódolatteljes köszönetét ő cs. és apost. kir. Felségének a kutatások céljaira szükségelt költségek kegyes megajánlásáért; továbbá, hogy *b)* fejezze ki az Akadémia a török császár ő felségének háláját azon példátlanul álló nagylelkűségért, melyet a bizottság tudományos céljai és tagjai irányában tanúsított; *c)* szavazzon az Akadémia köszönetet Vámbéry Ármin r. tagnak, ki tekintélye súlyával és fáradhatatlan buzgalmaival az eddig elért és

még várható sikernek egyik főtenyezője vala; d) utasítsa a történelmi bizottságot, hogy az eddigi eredmények tudományos feldolgozása és a török állami levéltárban megindítandó munkálatok ügyében javaslatait mielőbb terjessze elő. Az Akadémia ez indítványokat egyhangúlag elfogadta s az egész konstantinápolyi bizottságnak köszönetet szavazott. — Elhatározott, hogy SZABÓ ISTVÁN I. tagot, nov. 23-án betöltendő akad. tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából, az Akadémia levélben fejezze ki szerencsekívánatait. — Azon indítvány, hogy a székfoglalót nem tartott tagok töröltesse a névsorból, illetőleg hivassanak fel záros határidő alatt székeik elfoglalására, az osztályok egybehangzó véleménye alapján el nem fogadtatott. — Az I. osztály indítványára köszönet fejeztetett ki a cs. orosz akadémiának s a külügyminiszterium útján a cs. orosz kormánynak azon hathatós pártfogásért, melyben DR. MUNKÁCSI BERNÁT és DR. PÁPAY KÁROLY urakat, mint az Akadémia küldötteit, a vogul földön tett tanulmány utjukban részesítette. — A Holczer Miklós-féle zürichi ösztöndíj PAPP ELEMÉR műegyetemi hallgatónak adatott. — Végül SZILY KÁLMÁN főtitkár indítványt tett az akadémiai Értesítő eddigi tartalmának megváltoztatására.

1889. november 25-én BERCZIK ÁRPÁD I. t. jelentést tett az 1889. Kóczán-pályázatról. PESTY FRIGYES I. t. és osztálytitkár elhunyla alkalmából az özvegyhez részvétirat intéztetett. Az «Akadémiai Értesítő» átalakítása ügyében kiküldött bizottság javaslata elfogadtatott. Felolvasztatott a Magy. Leszámloló és Pénzváltóbank felügyelő bizottságának átirata, melyben Beck Miksa-pályadíj czímen 400 forintot ajánlott fel a budapesti bankok utolsó 25 évi történetének pályázat útján leendő megírására.

1889. december 16-án a millennium megünneplése kérdésében bizottság kiküldése határozottatott. — A török császári könyvtárból eredetiben elhozott banjszakai kolostort alapító levél fac-similéja a szerb tudományos akadémiának rendelkezésére bocsátatott. — JAKAB ELEK Rt. indítványozta, hogy BALINTH GÁBOR hazánkfia hazatérhetését tegye az Akadémia lehetővé.

* * *

Az Igazgató Tanács 1889-ben hat ülést tartott. Jelentékenyebb tárgyai a következők voltak:

1889. január 27-ikén: az akadémiai költségvetés állapíttatott meg; az építési bizottságnak az Akadémia épületeiben eszközzendő munkálatokra vonatkozó előterjesztése tárgyalatott.

1889. márczius 10-ikén a M. Földhitelintézetnek a megvizsgált 1888-ik évi számadásokra fölmentvény adatott; az akadémiai ügyésznek az akadémiai jogügyek állásáról bemutatott jelentése tárgyalatott, és annak alapján több határozat hozatott; a Hornyánszky-nyomda intézettel a nyomdai helyiségekre vonatkozó bérleti szerződés hat esztendőre meghosszabbítatott.

1889. május 3-ikán a Kazinczy-alapítványhoz tartozó ingatlanok ügyei tárgyalattak.

1889. május 12-ikén 5%-os magyar papíráradék-kötvények vásárlása határoztatott.

1889. október 13-án SEMSEY ANDOR t. tagnak százezer frt adományáért köszönet szavaztatott. A főtitkár fizetése 2000 frtről 3000 frtra emeltetett, az esetre, ha az Akadémia a főtitkári állást más hivatallal össze nem férhetőnek határozza. A Román-hagyatékhöz tartozó ingatlanok eladása ügyében határozatok hozattak.

1889. november 24-én a főtitkár indítványára a befizetett alapítványok-, hagyományok- és adományokról, továbbá a bejelentett, de még teljesen le nem bonyolított alapítványok-, hagyományok- és adományokról, végre a tagoknak és megbizottaknak adott előlegekről a főtitkári hivatalban külön könyvek vezetése határoztatott el. Az építési bizottság jelentései tárgyalattak. Az Akadémia folyamatos kiadványainak egy nyomdánál való nyomtatása határozatilag kimondatott s a legelőnyösebb ajánlattevővel szerződés kötése az elnökségre bízott. Régibb és újabb alapítványok, hagyományok és adományok ügye jelentetett be. Végre kimondatott az illinyi birtok megbecslése és a széphalmi kerthen vízvezetéknek való berendezése.

Ezen ülésekben a következő új adományok és hagyományok és alapítványok jelentettek be:

SEMSEY ANDOR t. t. alapítványa 100,000 forint

Néhai SZELESS LÁSZLÓ hagyománya 2500 forint.

Néhai BERGH KÁROLY hagyománya 1000 forint.

Néhai EDELSPACHER PÉTER hagyománya 1000 forint.

Néhai HERTELENDY GYULÁNAK drámái jutalomdíjra rendelt hagyománya 500 forint.

Néhai MANNÓ ISTVÁN budapesti háztulajdonos hagyománya 500 frt.

A m. leszámítoló és pénzváltóbank BECK MIKSA-pályadíj című adománya 400 forint.

Néhai WEBER N. JÁNOS hagyománya 200 frt.

Néhai KOVÁCS KÁLMÁN nyug. min. tanácsos hagyománya 200 frt.

Néhai BÉKEY IMRE hagyománya 100 frt.

Néhai GRECHENEK LAJOS hagyománya 100 frt.

Néhai EBENHÖCH FERENCZ hagyománya 50 frt.

II. Állandó Bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** folyamatban lévő munkálatai közül a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*-ból, az 1889. év folytán kiadott öt (10 íves) füzet és az I. kötet befejeztetett.

A Bizottság kiadásaiból: a) A *Nyelvtudományi Közlemények*-ből megjelent a XXI. kötetnek három (5 íves) füzete (3–5. füzet). Az

5-dik füzetben foglalt dolgozat «A vogul nyelvjárások szóragozása» I., dr. MUNKÁCSI B.-től a folytatásokkal együtt különnyomatképen is kiadatik («Ugor füzetek» 11. szám). b) *A Nyelvemléktár*-ból elkészült a XIV. kötet (Batthyányi-, Lobkovitz-cod.).

A bizottság támogatta dr. MUNKÁCSI BERNÁT nyelvészeti tanulmányútját, melyről MUNKÁCSI a múlt év nyarán szerencsésen visszaérkezvén, bemutatta útjának eredményéül a magával hozott gazdag vogul nyelvanyagot. A Bizottság ezen szerzemény nagy jelentőségéről meggyőződve, csakhamar gondoskodott, hogy haladéktalan földolgozása és kiadása biztosíttassék. E vogul nyelvanyag nagy becsé nemcsak az eredeti szövegek és szótári följegyzések bőségében áll (mely a nyelv alakrendszerének lehető teljes kifejtésére módot nyújt), hanem egyszersmind magának a följegyzésnek a nyelvészeti célnak megfelelő tökéletességében is, meg abban, hogy az értelmezéshez szükséges magyarázó adatok is magoktól a vogul közlőktől meg vannak szerezve. Általa nemcsak sokkal többet tudunk a vogul nyelvből, hanem eddigi tudásunk is csak általa nyeri a kellő pontosságot. Ily módon megismerjük, pontosan megkülönböztetve, a vogul nyelvnek valamennyi élő dialektus-változatait, köztük eddigelé egészen ismeretlent is, mint jelesen a tavdai vogul nyelvet. Egyúttal Reguly-nak vogul nyelvanyag-hagyománya is jobban használhatóvá vált, a mennyiben dr. MUNKÁCSI annak szövegeit részint pontosabb alakban leírta, meg annak eddig érthetetlen részét a déli-vogul szövegeit közelálló dialektusra lefordította. Az ugor összehasonlító nyelvészet, ezentúl a vogult a jobban ismert nyelvekhez fogja számíthatni, s kivált a magyar nyelv fejtegetésére nézve, a magyarnak a vogulhoz való némileg szorosabb viszonyánál fogva, érdekes új adatokat reményelhetünk. — De a most összeszerzett és érthetővé vált vogul szövegek nagy része, egyszersmind tartalmánál fogva is külön beccsel bír, mint népköltészeti hagyomány, mely a vogul népnek szellemi életét tükrözi s jelesen ősvallásának képzeteiből még sokkal többet őrzött meg, mint akármely más rokon népnek költészete. Általa az ugor népek összehasonlító mythos-tudománya is új alapot nyer.

2. Az *Irodalomtörténeti Bizottság* kiadásában az 1889. év folytán semmi sem jelent meg.

3. A *Classica-philologiai Bizottságnak* «*Görög és latin remekírók*» című fordítási gyűjteménye, mely kétféle, úgymint bilinguis és tisztán magyar kiadásban jelenik meg s melynek előbbi kötetei Anakreont, Cicerónak a kötelességekről szóló munkáját, Gaius római jogi institúcióinak négy könyvét és a teljes Thukydideszt foglalják magukban, egy új kötettel gyarapodott. Címe :

Publius Vergilius Marc Aeneise. Latinul és magyarul. Fordította és jegyzetekkel kísérte DR. BARNÁK IGNÁCZ stb. Bevezetéssel ellátta DR. NÉMETHY GÉZA. Budapest, Franklin-Társulat.

Ugyanez latin szöveg nélkül.

A «Görög és római irodalomtörténeti munkák» sorozata a következő munkával indult meg: A görög tragoedia. Irta Pecz VILMOS. Első kötet. A görög tragoedia története. Budapest, 1889.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben nyolcz ülést tartott, és ezeken figyelmét a hazai történelem minden korszakára kiterjesztette.

Kiadásában a következő munkák jelentek meg: A Kovács NÁNDOR-tól szerkesztett Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori új Okmánytárhoz. 54 ívnyi terjedelemben, melynek kiadásával a bizottság régi óhajnak felelt meg és kulcsot nyújtott a becses oklevéltár könnyebb használatához. Megjelent a SZILÁGYI SÁNDOR r. tag által szerkesztett Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. kötete, mely az 1664—1669. évi országgyűlések irományait tartalmazza. Úgyszintén a THALY KÁLMÁN r. tag által szerkesztett Archivum Rakoczianum betűrendes tárgy- és névmutatója, mely némi pótlékokkal egyetemben, mint a becses forrás-munka X-ik kötete látott napvilágot. Szamosközi István történeti maradványai IV. kötetéhez egy második pótfüzetet tett közzé, melylyel a gyűjteményt teljessé tette.

Ezen kiadványokon kívül, a Magyar Történelmi Társulat közbenjárásával, közzétette a Történelmi Tár 1889. évi folyamát, mely kisebb történelmi emlékeinknek gazdag anyagát ismertette meg. A nevezett társulat nagybecsű vállalatát, a Történelmi Életrajzokat pedig segélyben részesítette.

Hasonló támogatásban részesült a KUBINYI FERENCZ-től kiadott Magyar Történelmi Emlékek II-ik kötete, melyből a bizottság a nagyérdemű vállalat támogatására 50 példányt vett meg.

Saját kézirat- és másolat-gyűjteményének, valamint Kazinczy Gábor értékes irodalmi hagyatékának rendezését végrehajlatta és elrendelte, hogy a rólok készült jegyzék, a becses másolat-gyűjtemény nagyobb fokú értékesíthetése szempontjából, nyomtatásban is közzététel-sék. Ugyancsak másolat-gyűjteménye számára megszerezte a XVIII. század elejéről való Wesselényi-féle napló másolatát, mely művelődés-történelmi szempontból Apor Metamorphosisa mellé állítható. Hogy kézirat-gyűjteményét a XVII. századot illetőleg egy ránk nézve nagybecsű levéltár anyagával bővítse, a Vallás- és Közoktatásügyi, illetőleg a cs. és kir. Külügyministerium útján érintkezésbe lépett a simancasi spanyol kir. levéltárral, honnan rövid idő alatt nagybecsű másolatokat remél kaphatni.

Az összes ülés megbízásából a Tört. Bizottság közvetítette, a Szultán ő felsége engedelméből, Konstantinápolyban a magyar történelem érdekében eszközölt kutatásokat, megtételökre Vámbéry Ármin, Fraknoi Vilmos, Thaly Kálmán rendes, Ábel Jenő és Csontos János lev. tagokból álló küldöttséget kérvén meg, kik a kutatások gazdag eredményéről részben be is számoltak. Úgyszintén az összes ülés megbízásából a bizottság gondoskodott a konstantinápolyi kutatások folytatásáról is.

Hogy történelmi forrás-gyűjteményeink egy eddig érzett nagy hiányát pótolja, a bizottság megbízást adott a Zsigmondkori diplomatiai emlékek és egy Zsigmondkori hazai oklevéltár szerkesztésére; az elsővel WENZEL GUSZTÁV rendes, a másodikkal FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ lev. tagot bízván meg; az utóbbi a kutatások eddigi eredményéről, mintegy 600 darab másolatról és 2500 drb oklevél-kivonatról részletesen be is számolt.

A bizottságot az év folyamán nagy veszteség érte érdemes előadójának, PESTY FRIGYES r. tagnak nov. 23-án bekövetkezett halálával. A bizottság megtette a szükséges lépéseket arra, hogy az elhunyttól évtizedeken keresztül fáradszatólan szorgalommal összegyűjtött történelmi anyag ne csak megmentessék, hanem hogy az a hazai történettudomány érdekében közkinccsé is váljék. Helyére FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ lt. választotta a bizottság előadójává.

5. Az **Archaeologiai Bizottság**-nak ez évben három rendes ülése volt: az első volt ápr. 12-ikén, a mikor folyó ügyeket intézett el, a második június 15-ikén, a mikor három évre újjászerveződött, megválasztván eddigi elnökét és előadóját és a midőn három akadémikus taggal és nyolcz kültaggal egészítette ki magát. Ez új kültagok vagy már régebben voltak a bizottságnak tagjai vagy már eddig is az archaeologiai tudomány előmozdításában közreműködtek. Ugyanily érdemei miatt választotta meg a bizottság harmadik, november 28-ikán tartott ülésében SZALAY IMRE min. tanácsos urat kültagnak.

Az archaeologiai bizottság új ügyrende megalkotása óta tisztán irodalmi művek közzétételére rendelt intézmény lévén, ez évben is majdnem kizárólag ily irányú ügyekkel foglalkozott. Megbíraltatta SZELLE ZSIGMOND művét Dunaföldvár régiségeiről és WOSINSZKY MÓR terjedelmes munkáját a lengyeli praehistorikus temetőben folytatott ásatásokról, s az utóbbit közzétételre az Arch. Közlemények XVI. kötetben föltételesen elfogadta. Rajzkészlete számára elfogadta és megfizette POLLÁK fametszeteit a kassai templomról, melyeket még a bizottság boldogult előadója rendelt meg Kassa monographiája számára. Közzétételre elfogadta W. BOEHM bécsi tudós értekezését a Német-újhelyen a XV. században működő magyar festőkről, s ez meg is jelent az Arch. Értesítő 1889. évi folyamában. Ellenben nem fogadta el azon rajzokat, melyeket közzététel végett az Arch. Közlemények számára beküldött volt EBENHÖCH FERENCZ, és melyek Tatán és Csákvárott létező románkori építészeti részleteket ábrázoltak. Függetlenül maradt MYKOVSKY VIKTOR rajzlapjainak ügye, melyek Henszlman megbízásából az ő kassai monographiája számára készültek.

November 28-iki ülésén a bizottság megállapította 1890-re szóló költségvetését, kérvén az Akadémiától 2000 frtnyi támogatást azon 5000 forinton fölül, melyeket 1872 óta a törvényhozás szokott az Akadémiának arch. kiadványokra engedélyezni.

A hazai intézetek közül a bizottság a n. múzeummal volt szo-

rosabb kapcsolatban, melynek régiségosztálya a bizottság kiadványai illusztrálásához fametszetekkel és zink-edzésekkel járult, a miért viszont a múzeum negyven példányt kapott cserébe az Arch. Értesítőtől.

Az országos régészeti társulattal főnnállott az 1869-ben kötött szerződés, mely szerint a társulat 675 forintért igényt tarthat a bizottság részéről 450 példány Arch. Értesítőre.

Az országos műemlék-bizottsággal két ízben érintkezett a bizottság, egy ízben az Ebenhöch-féle rajzok dolgában volt szives az emlékbizottság építéste, MÖLLER MÁTYÁS úr. szakvéleményt adni, a másik alkalom az volt, mikor a Myskovszky-féle kassai rajzok tekintetében kért a bizottság fölvilágosítást.

A bécsi műemlékbizottságnak az arch. bizottság az ő gazdag rajzkészletéből kétszáznál több, képes duczot állított rendelkezésére azon nagy képes atlasz I. kötetének közzétételére, melyet a bécsi bizottság az osztrák-magyar monarchia őskori leleteiről közzétett. Ezzel a magyar bizottság viszonzni kívánta azon sok szivességet, melylyel az utóbbi harmincz év alatt a bécsi bizottság arch. kiadványainkat gyámolította. Hála fejében, udvarias köszönő levél mellett, megküldé a bécsi bizottság jelzett művét, mely most az Akadémia könyvtárát díszíti.

Az arch. bizottság az összes vidéki muzeumokkal és rég. egyesületekkel és szakférfiakkal, az ő szerkesztője révén, a legélénkebb érintkezésben áll és működésüket folytonos éber figyelemmel kíséri. ez érintkezések híu ápolása levén a bizottság kiadásában huszonegy év óta megjelenő Arch. Értesítőnek kezdettől fogva egyik főadata.

Folyamatos kiadványai közül a bizottság mult évben előkészítette «Arch. Közleményei» XVI. kötetének kinyomatását és közzétette az «Arch. Értesítő» öt füzetét, melyek pontosan a kitűzött napokon: februárius 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén 900 példányban megjelentek és egészökbén egy harmincz ívnyi nagy 8rétű kötetet képeznek, negyvennyolcz képes táblával és százhetvenöt ábrával.

A folyóiratban 45 hazai és két külföldi író működött közre, 100-nál több kisebb-nagyobb czikkal és értekezéssel, melyek a magyar-honi archaeologia összes szakaszait tárgyalják.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság elnöke KAUTZ GYULA r. t., előadója KÖRÖSI JÓZSEF l. t., az utóbbinak betegsége folytán azonban az előadói tisztet 1889. évi november hó óta JEKELFALUSSY JÓZSEF l. t. tölti be. A bizottsági tagok száma a lefolyt évben 39 volt és pedig 20 akadémikus és 19 kültag. a közgazdasági tudománynak. az Akadémia körén kívül álló művelői közül választva.

A bizottság ez évben is a szokott irányban folytatta munkásságát és tevékenységének súlypontja ezúttal is az irodalmi működésre esett. Ezenkívül nyilvános felolvasásokkal igyekezett ébren tartani a közönség érdeklődését és szakvéleményével támogatta a II-ik osztály működését.

I. Az irodalmi működés: a) *A nemzetgazdasági írók tára* című vállalat, melyben a bizottság a közgazdasági tudomány alapvető munkásainak főbb műveit kívánja magyar nyelven a hazai közönség kezébe adni, a lefolyt évben jelentékeny lépést tett a megvalósulás felé. E vállalat első cyclusából már régebben megjelent HUME, QUESNAY és TURGOT, a lefolyt évben a cyclus még hátralevő műveinek megjelenése is biztosított és a fordítók — kivétel nélkül a bizottság tagjai — vagy teljesen elkészültek a reájok bízott részszel, vagy kötelező nyilatkozatot állítottak ki, hogy a nyomda számára szükséges kéziratot mindenkor rendelkezésére fogják bocsátani. Teljesen elkészült RICARDO: *«A közgazdaságtan és adóztatás alapelvei»*, LÁNG LAJOS fordításában és SISMONDI: *«A közgazdaságtan alapelvei»* című műve ENYEDI LUKÁCS fordításában. Szintén sajtó alatt van SMITH ÁDÁM: *«Vizsgálatás a nemzetek jólétének természete és okai iránt»* című munkája, melyet HELTAI FERENCZ, PÓLYA JAKAB és ENYEDI LUKÁCS fordítanak; végre MALTHUS: *«Tanulmányok a népesedés alapelveiről»* cz. munkája GYÖRGY ENDRE fordításában. A bizottság a kiadás iránt a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársasággal szerződött, mely a remekírók tárát, mint füzetes vállalatot indítja meg, mi remélni engedi annak nagyobb elterjedését.

b) *A Közgazdasági és statisztikai Évkönyv*-nek, melyet a bizottság megbízásából és az orsz. m. kir. statisztikai hivatal támogatása mellett JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkeszt, 1889. január hóban bemutatott újabb második évfolyama. A 46 ívre terjedő vaskos kötet a hazai és külföldi népességi és közgazdasági viszonyokról rendszeres feldolgozásban a legújabb statisztikai adatoknak rendkívül gazdag és becses tömegét nyújtja. Az Évkönyv nem száraz statisztikai számok halmaza, hanem a hazai és külföldi közgazdasági viszonyokat széles látkörrel ismertető szakmunka, mely mind a gazdasági élet fejleményeit, mind a törvényhozási intézkedéseket folytonos figyelemmel kíséri és magyarázza. Felhasználva találjuk benne az összes külföldi hivatalos kiadványokat, és a szerkesztők az orsz. statisztikai hivatal értékes szakkönyvtárában számos oly forrásból merítettek, melyek az egész magyar irodalomban unicumot képeznek.

c) *A Nemzetgazdasági Szemle* dr. HELTAI FERENCZ lemondása következtében JEKELFALUSSY JÓZSEF szerkesztésébe ment át. Az új szerkesztő, a bizottság segélyezésének 1800 frtról 1000 frtra való leszállítása daczára a folyóirat terjedelmét, nemcsak hogy nem apasztotta 50 ívre, a mint a bizottság tervezte, hanem közel 60 ívet adott, és a vállalatot mint havi folyóiratot tartotta fenn. Az új szerkesztő a Szemlét közelebb vitte az élethez, a mennyiben az aktuális közgazdasági kérdéseknek sokkal nagyobb tért szentelt, és gondoskodott, hogy minden felszínre kerülő fontosabb közgazdasági kérdés alapos megvitatásban részesüljön a Nemzetgazdasági Szemle hasábjain. A folyóirat 1889-ik évfolyamában 34 önálló értekezés jelent meg 33 ív 11 lap terjedelemben.

A közgazdasági események havonként megjelent krónikája a magyarázó megjegyzésekkel együtt 5 év 13 lapra terjedt. A hazai és külföldi közgazdasági munkák és szakfolyóiratok ismertetése 10 évet 14 lapot foglalt el. A statisztikai értesítő 13 tárgyról 7 éven és 4 lapon tájékoztatta a közönséget, az újonnan megjelent közgazdasági és statisztikai művek pedig 2 évre 1 lapra terjedő könyvszemlében soroltattak fel

d) *A Budapesti Szemle*, mely a bizottságnak ezúttal is 1200 frt segélyében részesült, összesen 16 évet és 13 $\frac{1}{2}$ lapot szentelt a közgazdasági és statisztikai tárgyú értekezések és könyvismertetéseknek, körülbelül tehát három évvel kevesebbet, mint a mennyire kötelezettséget vállalt. 1888-ban azonban 23 évet közölt és az akkori többlet kiegészíti az idei hiányt. Nehéz is volna a folyóiratot úgy szerkeszteni, hogy épen husz év jelenjék meg; a szerkesztő hol többet, hol kevesebbet ad, azonban ügyel rá, hogy évek során a hiány pótoltságok, sőt többlet maradjon.

e) *A gazdasági válságról* szóló és a Fáy-alapítványból jutalmazandó pályakérdés kidolgozásával megbízott dr. PÓLYA JAKAB munkáját teljesen befejezve és kiegészítve benyújtotta, és KAUTZ GYULA és KELETI KÁROLY r. t. elismerő bírálata alapján a II. osztály megszavazta, illetőleg a nagygyűlésnek javaslatba hozza a 2000 frt pályadíj kiadását.

f) FÖLDES BÉLÁNAK *«A bűnügy statisztikája»* című munkáját, mely nemzetközi összeállításban világítja meg mindazon szempontokat, melyekből a moralstatistika a társadalmi élet kisebb nagyobb épségére következett — a bizottság 200 frttal segélyezte.

II. *Felolvasás* kettő tartott; márczius 27-én HERICH KÁROLY a *«Takarékpénztárak reformjáról»* értekezett, ápr. 10-én pedig MATLEKOVICS SÁNDOR *«Üzleti törekvések a versenyben»* című tanulmányát olvasta fel. A bizottság KELETI KÁROLY r. t. indítványára 1889. november hó 28-án tartott ülésében elhatározta, hogy nyilvános felolvasásokon kívül, koronként egy-egy fontosabb közgazdasági kérdés felett eszmecserét fog tartani.

III. *Folyó ügyek*. A bizottság az 1889. év folyamán 9 rendes ülést tartott, ú. m. január 2-án, márczius 9-én és 27-én, április 10-én és 18-án, október 28. és 30-án, november 28-án és december 30-án, mely üléseken számos kisebb nagyobb fontosságú folyó ügy intéztetett el, és szakkérdésekben kimerítő javaslatok és jelentések tétettek, valamint formulázta az osztálytól a bizottsághoz utasított pályakérdéseket is.

7. **A Matematikai és Természettudományi Bizottság** kiadásában megjelentek:

TÉGLÁS GÁBOR: Ujabb barlangok az erdélyrészi érczhegység övéből.

DR. ISTVÁNFI GYULA: Jelentés a fetsőmagyarországi tőzegképzetek algológiai megvizsgálásáról.

DR. DADAY JENŐ: A magyarországi branchypus-fajok átnézete.

DR. IFJ. APÁTHY ISTVÁN: A magyarországi piócák faunája.

b) Tudományos kutatásokra segélyt kaptak:

A MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT földrengések megfigyelésére.
FRANZENAU ÁGOSTON a hontmegyei foraminiferák tanulmányozására.

TÉGLÁS GÁBOR a déli Kárpátokban újonnan megnyitott barlangok kutatására.

BORBÁS VINCZE növényteni kirándulásokra.

LOVASSY SÁNDOR az ecsedi láp tanulmányozására.

CHYZER KORNÉL hazánk Arachnida faunájának gyűjtésére.

KALECSINSZKY SÁNDOR a bánsági hegység serpentinjeinek vizsgálatára.

BR. EÖTVÖS LORÁND a gravitáció jelenségeinek vizsgálatára.

8. A **Hadtudományi Bizottság** 1889. évi működése a következőkben foglalható össze :

Irodalmi működése a bizottságnak kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztésére irányult s e téren kedvező eredményről tehet jelentést.

«*Hadtörténelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben II-ik évfolyamát is befejezte s az elsőhöz hasonlóan 4 füzetben, egyenként 10—12 nyomtatott ívnyi terjedelemben jelent meg. Összes terjedelme 44 nyomtatott ív, melyhez 4 arczkép, 8 térkép és rajzmelléklet járul.

A munkálkodásban a bizottság tagjai is tevékeny részt vettek ; a folyóirat sikere mind szellemi, mind anyagi tekintetben teljes volt. Ezt igazolja a folyóirat nagy elterjedése, továbbá azon körülmény, hogy a nyomtatás és kiadás költségei, valamint a hadtörténelmi értekezésre kitűzött pályadíj az előfizetési pénzekből voltak fedezhetők s mint a múlt évben, úgy ez idén is, még fölösleg is maradt.

A folyóirat szerkesztő-bizottságától kitűzött *hadtörténelmi* pályázat sikeres volt, a mennyiben a beérkezett pályamunka «*Nándorfehérvár bukása 1521-ben*», Kiss Lajos szegedi főreáliskolai tanártól, a föltételeknek megfelelően, neki a 20 db. aranyból álló pályadíj oda ítéltetett. A pályamunka a «*Hadtörténelmi Közlemények*» III. és IV. füzetében közöltetett.

Hogy a magyar katonai írók nagyobb tevékenységre serkentessenek, továbbá, hogy a legújabb s a modern hadviselés szempontjából legtanulságosabb hadjáratok, magyar íróktól magyar nyelven leírva, a magyar tisztikarnak s a magyar közönségnek hozzáférhetőbbekké tétessenek, a bizottság «*Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» czímen új vállalatot indított meg s erre fölhívást bocsátott ki. E fölhívásra 5 ajánlat érkezett be, melyek az ülésen bírálat alá vétetvén, a bizottság BALÁS GYÖRGY honvéd százados, Ludovika akadémiai tanár s a «*Ludovika Akadémia Közlönye*» szerkesztője és SZÉCSI MÓR, a honvédelmi ministerium I. Ügycsoportjába beosztott honvéd százados ajánlatát fogadta el, előbbi az 1866-ik osztrák-porosz, utóbbit az 1866-ik osztrák-olasz hadjárat megírásával bízván meg.

A bizottság kezdeményezte *Hadtörténelmi Múzeum* ügye a megvalósuláshoz közeledik. a mennyiben a bizottság eszméjét mind a Vallás- és Közoktatásügyi minister ur Ó Nagyméltósága, mint az állandó muzeumi bizottság is magáévá tette; az állandó bizottságba ennél fogva a hadtudományi bizottság két tagja is meghívatott, s az e tárgyban volt tanácskozásokban már részt is vett.

A bizottság közbenjáró fölterjesztést tett az Akadémia elnökségéhez az iránt, hogy a *Ludovika Akadémia könyvtárának* az Akadémia eddig megjelent összes kiadványai megküldessenek.

Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben 5 ülést tartott.

9. **A könyvkiadó Bizottság** az elmúlt 1889. évben is folytatta munkásságát. A könyvkiadó vállalat 1887-tel megindult ötödik cyclusának harmadik évi folyamát bocsátotta közre s ezzel az ötödik cyclus befejezést nyert. A megjelent munkák a következők:

Az első vagyis történelmi sorozatból:

RANKE LIPÓT: «A római pápák az utolsó négy században.» II. kötet. (Fordította LEHR ALBERT). III. kötet. (Ford. ACSÁDY IGNÁCZ).

A második vagyis irodalmi sorozatból:

SIMONYI ZSIGMOND: «A magyar nyelv.» I. kötet: A magyar nyelv élete. II. kötet: A magyar nyelv szerkezete.

HEINRICH GUSZTÁV: «A német irodalom története.» II. kötet.

A harmadik vagyis jog- és államtudományi sorozatból:

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF: «A jelenkori Franciaország alakulása.» IV. kötet: A forradalom 3 rész. (Fordította CSIKY GERGELY).

III. A 1889. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki drámai pályázat* (szomorujáték). 100 arany.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig huszonkét pályamunka érkezett be; a jutalom az 1889. márcz. 19-én tartott összes ülésen SOMLÓ SÁNDOR «Nagyravágyó» című öt felvonásos tragédiájának íteltetett oda.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 100 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig beérkezett negyvennégy pályamunka; ezek közül pályázatra bocsátott negyvenkettő. Az 1889. április 29-én tartott összes ülésen a jutalom ki nem adása határozottatott.

3. *Bulyovszky-pályázat* (hazafias óda) 400 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig huszonegy pályamunka érkezett be; ezek közül egy nem bocsátott pályázatra. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlésen a jutalom ki nem adása határozottatott s a jelíges levélké felbontatlanul elhamvaztattak.

4. *Péczy-pályázat* (magyar műtörténelem) 1000 frt aranyban.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig egyetlen pályamunka sem érkezett be.

5. *Lukács Krisztina-pályázat* (lélektani elméletek) 1000 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig egyetlen pályamunka sem érkezett be.

6. A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület *Fáy-pályázata* (mezőgazdasági kézikönyv). 3000 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig egy pályamunka érkezett be, «Mezőgazdaságunk jelene és jövője» címmel. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlésen a jutalom ki nem adása határozatotott s a jelígés levél felbontatlanul elhamvaztatott.

7. *Az első magyar ált. biztosító társaság* jutalma (Erdély mezőgazdasága) 500 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig egyetlen pályamunka sem érkezett be.

8. *Léay pályázat* (Németország valutapolitikája) 500 forint.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig három pályamunka érkezett be. A jutalom az 1889. május 2-án tartott nagygyűlésen Dr. PISZTÓRY MÓR pozsonyi jogtanár és IFJ. JANKOVICH BÉLA pályaműve között osztatott meg. A II. számú pályamunka dicsérettel tüntettetett ki. Ennek szerzőjül gróf Wickenburg Márk jelentkezett.

9. *Ullmann-pályázat* (Magyarország közegészségi állapota) 360 forint aranyban.

Az 1888. szept. 30-ikáig kitűzött határnapig három pályamunka érkezett be. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlésen a jutalom ki nem adása határozatotott s a jelígés levelek felbontatlanul elhamvaztattak.

10. A pesti hazai takarékpénztár-egyesület *Fáy-féle nyílt pályázata* (hazánk nagyipara) 1000 forint.

Az 1888. decz. 31-ikéig GALGÓCZY KÁROLY I. t., DR. LEDERER SÁNDOR min. titkár és MUDRONY PÁL küldöttek be tervrajzokat. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlés a II. osztály javaslatára elhatározta, hogy a feladat kidolgozására a pályázók egyikének sem adatik megbízás.

11. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1882—88. évkörben megjelent természettudományi munkák) 200 arany és 50 arany.

Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlés a nagyjutalmat HÖGYES ENDRE I. t.: «A veszettség gyógyításáról. Kísérleti és statisztikai tanulmány, tekintettel különösen a Pasteur-féle prophylacticus gyógyításra (Természettud. Értek. XVIII. k. 5. sz.)» című munkájának ítélte oda; a Marczibányi-mellékjutalommal pedig ENTZ GÉZA I. t. «Tanulmányok a véglények (protisták) köréből 1888.» című munkáját tüntette ki.

12. *Sámuel-díj* (az 1888. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés számára) 15 arany. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlés e díjjal Dr. PECZ GEDEONNAK «Grimm törvénye» (1888.) című tanulmányát jutalmazta meg.

13. *Kőcán-pályázat* (színmű a honfoglalás korából) 100 arany.

Az 1889. május 31-ikéig kitűzött határnapig tizenöt pályamunka érkezett be, melyek közül a jutalom a VII. számú, «Kelet népe nyugaton» jeligéjű «István vezér» című öt felvonásos színműnek ítélte oda. A felbontott jeligés levél Szász Károly r. tagot vallotta szerzőül.

IV. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás :

a) *Munkák*: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle. Magyar Nyelvőr, Nemzetgazdasági Szemle, Hadtörténelmi Közlemények.

B) Segélyezés :

a) *Folyóiratok*: Egyetemes Philologiai Közlöny, Figyelő, Magyar Könyvszemle, Földrajzi Közlemények, Philosophiai Szemle, Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv, Ungarische Revue, Mathem. und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó vállalatok*: Nemzetgazdasági Írók Társasága, A Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalatok. Az orvosi egyesület könyvkiadó Vállalatok. c) *Munkák*. Gróf Széchenyi István Levelei I., Magyar Történelmi Életrajzok. Magyar Írók Névtára, Hontmegyei Diplomatarium. Földes: Bűnügyi statisztika.

A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudomány szakok száma: 51 s összesen 43,766 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem 5,312, Magyar Történelem 2,412, Életrajzok 2,080. Politika 2,003, Magyar Politika 1,249, Jogtudomány 1,009, Magyar Jogtudomány 1,247, Magyar Országgyűlés 95, Földrajz 1,017, Magyar földrajz 396, Térképek 925, Utazás 1,078, Statisztika 499, Anthropológia 210, Természettudomány 135, Természetrajz 532, Vegytan 271, Matematika 872, Természetrajz 94, Állattan 400, Növénytan 355, Ásványtan 503, Orvostudomány 2,293, Hadtudomány 582, Philosophia 1,119, Paedagogia 1,249, Széptudomány 447, Nyelvtudomány 1,327, Magyar nyelvtudomány 355, Régi magyar irodalom 629, Magyar irodalom 2,030, Külföldi folyóirat 189, Magyar folyóirat 372, Görög irodalom 693, Latin irodalom 825, Class. philologia 530, Új-latin irodalom 555, Régészeti 972, Éremtudomány 175, Keleti irodalom 718, Olasz irodalom

197, Francia irodalom 612, Germán irodalmak 1,190, Szláv irodalmak 406, Külf. és hazai társulatok, akadémiák kiadványai 268, M. T. Akad. kiadványai 347, Gazdaság 1331, Theologia 892, Encyclopedia 139, Incunabulum 355, Bibliographia 695.

A M. T. Akadémia könyvtári bizottsága 1888. december havában elhatározta, hogy a könyvtár könyveiről a szak-kataloguson kívül egy általános betűrendes címjegyzék is készíttessék, mely az összes könyvek címeit betűrendben foglalja magában. E határozat értelmében a czédulázás 1889. február havában három (október—decemberig négy) másoló segítségével megkezdett. Deczember végeig 15 szakban mintegy 16.718 munkáról 17.800 czédula készült.

Ezenkívül a rendes folyó munka is tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma 88.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint, a következő.

194 külf. akadémiaiával, külföldi és hazai tud. társulattal és testületekkel folytatott csere útján .	764 mű	377 kötet	388 füzet	} 360 isk. programm és 3 térkép
Magánosok ajándékából	312	> 118	> 235	
35 nyomda köteles-példányaiból	862	> 242	> 785	
Az akadémia saját kiadványaiból	39	> 24	> 61	
Vétel útján	371	> 514	> 170	

Az 1889-ki összes gyarapodás: 2347 mű, 1278 kötet, 1639 füzet, 3 térkép és 360 iskolai programm. Ehhez járul 138 külföldi és hazai folyóirat és újság.

A könyvtár olvasótermében 1889-ben 8754 egyén 12,141 munkát használt. Házon kívül való használatra 142 egyén 574 munkát kölcsönzött ki. Összesen tehát 8896 egyén 12715 munkát használt.

A *kézirattárban* rendezés alatt voltak a Bossányi-, Podhraczkgyűjtemény, s a M. Tud. Akadémiától korábbi időkből a levéltárba adott iratok és gyűjtemények.

Ennek következtében

a «régi és újabb írók kézirati művei» című szak gyarapodott	8 kötettel
a «levelezés» című szak gyarapodott	2 >
a «magyar nyelvtudományi» szak gyarapodott	19 >
A «vegyes» című szak gyarapodott	5 >
«Történelem» > >	24 >
«Történelem segédtudománya» című szak gyarapodott .	6 >
«Jogi» szak gyarapodott	6 >

Ajándékozás útján szaporodott Tóth Ágoston ak. I. tag «Franciaország határai» cz. kéziratával és Sasku Károly irataival.

A kézirattárt 26 idegen látogatta. A kézirattárt használta 45 tudós és író; 60 egyetemi hallgató.

VI. A Magyar Tudományos Akadémia pénztárának állása 1889-ben.

Az Akadémia **vagyona** az év elején 2.262,287 frt 33 krt tett; az év végén: 2.269,978 frt 66 kr. E szerint az évi szaporodás volt 7,691 frt 33 kr. Ezen kívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű **alapok**: a) Kazinczy-alap (ingatlanokban és készpénzben) 25.983 frt 87 kr; b) székely kivándorlási alap 8.079 frt 33 kr; c) az akad. tisztségviselők nyugdíjalapja 2.583 frt 09 kr; d) herczeg Czartoryski-alap 946 frt 86 kr; e) Reguly-alap 332 frt 08 kr; f) Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 271 frt 87 kr; g) Magyar mesterműszótár-alap 100 frt. Végre az Akadémia kezeli az Arany János-emlékszobor alapot is, mely 71.615 frt 01 krt tesz.

Bevétele volt az Akadémiának 151.466 frt 44 kr. (ebből 40,000 frt államsegély). **Kiadása** pedig 143,775 frt 11 kr. Tisztán tudományos célokra kiadott 88,654 frt 40 krt. vagyis 62%-ot; administratív és dologi költségekre pedig 55.120 frt 71 krt. vagyis 38%-ot. A bűvárlatok, utazások, folyóiratok és irodalmi vállalatok segélyezésére fordított 27,527 frton és a jutalmakra kiadott 2,781 frt 50 kron felül levő összeg írói tiszteletdíjakra és nyomtatásra használtatott fel.

Az 1890-ik évi **előirányzat** 146,000 frt bevételt és 144,398 frt 76 kr. kiadást tüntet föl.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÁSAI 1889-BEN.

1. *Magyar tud. akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral. 1889-re. 386 lap. Ára 1 frt.

2. *A magyar tud. Akadémia Értesítője*. XXIII. Évfolyam öt füzetben. 128 lap. Ára 1 frt 20 kr.

3. *A m. tud. Akadémia Évkönyvei*. XVII. köt. 7-ik darab. (A Magyar Tudományos Akadémia 1889. évi május 5-én tartott XLIX-ik közülésének tárgyai.) 72 negyedréti l. Ára 80 kr.

4. *Jelentés a Magyar Tudom. Akadémia munkálódásáról és pénztára állásáról* 1888/9-ben. 46 lap.

5. *Jelentések a Magyar Tud. Akadémia XLIX-ik nagygyűlésén eldöntött jutalmazásokról s új választásokról*. 14 lap.

6. *A Magyar Tud. Akadémia jutalomtétellei*. 1889. 13 lap.

7. *Archaeologiai Értesítő*. A m. tud. Akadémia arch. bizottságának közlönye. Szerkeszti Hampel József. Új folyam. IX-ik kötet öt füzetben. 49 képes tábla és 161 ábrával. 384 lap. Ára 6 frt.

8. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. A III. osztálytól kiküldött szerkesztő-bizottság közreműködésével szerkeszti Kő-

nig Gyula. VII. köt. 4—9 füz. 288 l. 3 nyomtatott táblával. A kilencz füzetből álló kötet ára 3 frt. — VIII. köt. 1. és 2. füzet. 38 l. 2 nyomtatott táblával. Az egész kötet ára 3 frt.

9. *Hadtörténelmi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Kiadja a M. Tud. Akadémia hadtud. bizottsága. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. II. évfolyam négy füzetben. 704 l. 4 arcképpel, 8 térképpel és 1 szövegbeli rajzzal. Ára 4 forint.

10. *Nyelvtudományi Közlemények.* Kiadja a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XXI. kötet, 3. és 4. füzet (mindenik öt-öt ív). Ára füzetenként 50 kr.

11. *Acsády Ignác* l. t. A magyar jobbágy-népeség száma a mohácsi vész után. (Tört. Értekezések. XIV. köt. 3. sz.) 46 lap. Ára 30 kr.

12. *Apáthy István.* A piócza-félék külső alaktanáról. (Term. tud. Értekezések. XIX. 3. sz.) 88 lap, 4 nyomtatott táblával. Ára 60 kr.

13. *Apáthy István.* A magyarországi pióczák faunája. Rendszertani essay. (Mathematikai és természettud. Közlemények. XXIII. köt. 4. sz.) A math. és term. tud. Bizottság kiadása. 72 lap. Ára 40 kr.

14. *Bánóczi József* l. t. Emlékbeszéd Greguss Ágost r. tagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 8. sz.) 24 lap. Ára 20 kr.

15. *Batizfalvy Sámuel* l. t. Emlékbeszéd Rózsay József l. tagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 10. szám.) 26 lap. Ára 20 kr.

16. *Duka Tivadar* l. t. Emlékbeszéd Grote Arthur kultagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 9. sz.) 18 lap. Ára 10 kr.

17. *Fraknói Vilmos* r. t. Carvajal János bíbornok magyarországi követségei 1448—1461. (Történettud. Értekezések. XIV. köt. 4. szám.) 88 lap. Ára 50 kr.

18. *Goldziher Ignác* l. t. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik kultagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 4. sz.) 44 lap. Ára 30 kr.

19. *Haynald Lajos* t. t. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund kultagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 7. sz.) 24 lap. Ára 20 kr.

20. *Hegyfoki Kabos.* A zivatarokról. (Természettudományi Értekezések. XIX. 5. sz.) 71 lap. Ára 50 kr.

21. *Heinrich Gusztáv* l. t. A német irodalom története. II. köt. 576 lap. (A könyvkiadó vállalat II. sorozatának illetménye.)

22. *Hunyady Jenő* r. t. Az orthogonális substitutió együtthatóinak paraméteres értékei. (Székfoglaló.) (Mathematikai értekezések. XIV. 2. szám.) 43 lap. Ára 30 kr.

23. *Hunyady Jenő* r. t. Az orthogonális substitutió együtthatóinak paraméteres értékei. Folytatás. (Mathem. Értekezések. XIV. köt. 3. szám.) 14 lap. Ára 10 kr.

24. *Inkey Béla* l. t. Az erdélyi havasok az Olt-szorostól a Vaskapuig. Geotektonikai vázlat. (Természettud. Értekezések. XIX. 1. szám.) 32 lap. Egy térképpel. Ára 20 kr.

25. *Kanitz Ágost* l. t. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos kultagról. (Emlékbeszédek. V. köt. 6. szám.) 28 lap. Ára 20 kr.

26. *Klein Gyula* l. t. A modern növénytan törekvései. (Természettud. Értekez. XIX. 4. sz.) 32 lap. Ára 20 kr.

27. *Kondor Gusztáv* l. t. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tagról. (Emlékbeszédek. VI. köt. 1. sz.) 8 lap. Ára 10 kr.

28. *Korányi Frigyes* l. t. Kórodai adatok a vegyes fertőzeti betegségek ismeretéhez. (Természettud. Értekezések. XVIII. köt. 4. sz.) 16 lap. Ára 10 kr.

29. *Kovács Nándor*. Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori új okmánytárához. (Index alphabeticus codicis diplomatici Arpadiani continuati.) 870 l. A Tört. Bizottság kiadványa. Ára 5 frt.

30. *Kőrösi József* l. t. Demologiai tanulmányok. I. A szülők befolyása a gyermekek halál-okára. II. A szülők korának befolyása a gyermekek életerejére. (Társ. Értekezés. X. köt. 3. szám.) 64 l. Ára 40 kr.

31. *Kövesligeti Radó*. A kis-kartali csillagvizsgálóról. (Term. tud. Értekez. XIX. 2. sz.) 24 lap, 4 szöveggközi ábrával. Ára 20 kr.

32. *Kúnos Ignác*. Oszmán-török népmesék és népdalok. Szóbeli közlés után gyűjtötte és fordította. A Nyelvtud. Bizottság kiadása. 436 l. Ára 2 frt 80 kr.

33. *Lenhossék Mihály*. A gerinczvelői idegek hátulsó gyökereiről. (Term. tud. Értekezések. XIX. köt. 6. szám.) 43 l. 6 ábrával. Ára 40 kr.

34. *Medveczky Frigyes* l. t. A normatív elvek jelentősége az etikában. (Bölcsészettud. Értekezések. III. köt. 1. sz.) 54 lap. Ára 30 kr.

35. *Mocsáry Sándor* l. t. Monographia chrysididarum orbis terrarum universi. (Tabulae I., II.) 660 negyedréti l. Ára 20 frt.

36. *Némethy Geyza*. Euhemeri Reliquiae. (Nyelvtud. Értekez. XIV. köt. 11. szám.) 104 lap. Ára 60 kr.

37. *Pauner Imre* r. t. Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában. Székfoglaló értekezés. (Bölcsészettudományi értekezések. III. köt. 2. sz.) 59 lap. Ára 30 kr.

38. *Pecz Vilmos* l. t. A görög tragoedia. I. kötet : A görög tragoedia története. A class.-philologiai Bizottság kiadása. 384 lap. Ára 2 frt 40 kr.

39. *Pulszky Ferencz* t. t. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiből. II. rész. (Történettud. Értekezések. XIV. kötet 5. sz.) 55 lap. Ára 40 kr.

40. *Ranke Lipót*. A római pápák az utolsó négy században. II. köt. 503 l. A hetedik kiadás után ford. Lehr Albert l. t. III. kötet. Ford. Acsády Ignác l. t. 280 lap. (Könyvkiadó Váll. I. sorozatának illetménye.)

41. *Regéczy Nagy Imre*. Kísérleti adatok a Porret-féle izom-tünetemény jelentőségének kérdéséhez. (Természettud. Értekezések. XVIII. 6. sz.) 60 lap. Ára 40 kr.

42. *Regéczy Nagy Imre*. Az izomáram nemleges változata által egy másik izomban közvetlenül kiváltott másodlagos áramról. (Természettud. Értekezések. XVIII. köt. 7. szám.) 44 lap, 5 szöveggközi ábrával. Ára 30 kr.

43. *Schreiner Márton*. Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. (Nyelvtud. Értekezések. XV. köt. 1. sz.) 40 l. Ára 30 kr.

44. *Schvarcz Gyula* r. t. Adalék a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. (Társadalmi Értekezések. X. köt. 2. szám.) 76 lap. Ára 50 kr.

45. *Schvarcz Gyula* r. t. A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon III. András óta. (Társadalmi Értekezések. X. kötet 5. szám.) 78 lap. Ára 50 kr.

46. *Simonyi Zsigmond* l. t. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. kötet. A magyar nyelv élete. 310 lap. — II. kötet. A magyar nyelv szerkezete. 372 lap. (A könyvkiadó Váll. II. cyklusának illetménye.)

47. *Szilágyi Sándor* r. t. Erdélyi országgyűlési emlékek. (Monumenta comitialia regni Transsylvaniae) történeti bevezetésekkel. A Tört. Bizottság kiadványa. XIV. köt. 1664—1669. 488 lap. Ára 3 frt.

48. *Szilágyi Sándor* r. t. Szamosközy történeti munkái. IV. kötet. II. pötfüzet. (Magyar történelmi emlékek. Második osztály XXX-ik kötete.) A Történelmi Bizottság kiadványa. 112 lap. Ára 60 kr.

49. *Szilágyi Sándor* r. t. Emlékbeszéd Hornyik János l. tagról. (Emlékbeszédok. V. köt. 5. sz.) 28 lap. Ára 20 kr.

50. *Taine Hippolit A.* A jelenkori Franciaország alakulása. IV. kötet. A forradalom harmadik része. Fordította Csiky Gergely l. t. 434 lap. (A könyvkiadó vállalat III. sorozatának illetménye.)

51. *Téglás Gábor* l. t. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Egy térképpel. (Történettud. Értekezések. XIV. köt. 6. sz.) 62 lap. Ára 40 kr.

52. *Thaly Kálmán* r. t. II. Rákóczi Ferencz levéltára (Archivum Rákóczianum), bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: Had- és Belügy, X. kötet. (Index az I—IX. kötethez.) A Történelmi Bizottság kiadványa. 252 lap. Ára 1 frt 60 kr.

53. *Ponori Thewrenk Emil* r. t. Sexti Pompei Festi de Verborum Significatu quae supersunt cum Pauli Epitome. Pars I. 640 lap. Ára 3 frt 80 kr.

54. *Tóth Lőrincz* r. t. A visszaesés okairól s óvszereiről. (Társadalmi Értekezések. X. kötet. 4. szám.) 82 lap. Ára 50 kr.

55. *Tóth Lőrincz* r. t. Emlékbeszéd Ökröss Bálint l. tagról. (Emlékbeszédok. VI. köt. 2. sz.) 37 lap. Ára 20 kr.

56. *Vécsey Tamás* r. t. Sextus Caecilius Africanus jogtudósról. (Társadalmi Értekezések. X. köt. 6. szám.) 98 lap. Ára 60 kr.

57. *Vikár Béla.* Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. Gáti István arczképével, a «tachygraphia vagy szapora írás módja» című munkája 2. kiadásával és 5 stenographiai táblával. (Nyelvtud. Értekezések. XIV. 12. szám.) 44 lap. Ára 40 kr.

(Összesen 91 $\frac{1}{2}$ negyedréti és 598 nyolczadréti nyomtatott ív; összes ára: 76 frt 60 kr.)

MÁTYÁS KIRÁLY ELSŐ KISÉRLETEI A NÉMET BIRODALOM MEGSZERZÉSÉRE. 1468—70.

Mátyás király uralkodása első hét esztendejének letelte után azon meggyőződésre jutott, hogy a trónraléptekor maga elé tűzött földadatokat a rendelkezésére álló eszközökkel nem képes megoldani.

Az ország területének egy része idegen uralom alatt maradt, és elégtelen alattvalói mindig számíthattak a magyar koronára áhítozó szomszéd uralkodók támogatására. Meghiúsult azon reménye is, hogy a török hatalom terjeszkedését föltartóztathatja. Két ízben (1464/5) sikertelenül, úgyszólván kudarczczal tér haza hadjáratairól.

Azonban a szomorú tapasztalatok nem vonultak el fölötte hatástalanul. Fölismerete bennök a történeti fejlődés törvényeit, melyek a magyar állam életfolyamának medrét századokra kijelölték.

A mióta a kelet-római birodalom romjain a hatalmas ozman faj uralmát megalapítá, kétségtelen lett, hogy Magyarország, a nyugati és keleti császárságok közé beékelve, elszigetelten, egymagában nem állhat meg és nem töltheti be missióját.

Ennek tudata készítette Nagy-Lajost a Lengyelországgal való szoros kapcsolat létesítésére; indította a magyar nemzetet arra, hogy a luxemburgi Zsigmondot és utóbb a Habsburg-ház tagjait, Albertet és V. Lászlót trónra emelje.

Mátyás megválasztásánál a nemzet, megifjodva felpeszdlő ereje érzetében, szakított a történeti hagyományokkal. De néhány esztendő elegendő volt arra, hogy az illusiók köde szétoszoljon. És Mátyás lelkében megfogamzott az elhatározás, hogy a nemzeti visszahatás győzelmének vívmányait az európai helyzet igényeinek kielégítésével biztosítja.

Erre czélozott a német császárral kötött szoros szövetsége, a mely azonban gyümölcstelen maradt, mert III. Frigyes sem képes, sem hajlandó nem volt, hogy a német birodalom erejét Magyarország javára értékesítse.

És ezért karolta föl Mátyás csakhamar azt a merészebb gondolatot, hogy ő maga igyekszik a német birodalom trónjára emelkedni.

A conceptió merészségének színvonalán áll leleményessége az eszközök megválasztásában, az alkalmas pillanatoknak ép oly biztos megragadása mint óvatos bevárása.

Természetesen nem lehetett hajlandó tettvágyát a császár haláláig fékezni. Terve volt, hogy az ő életében római királylyá

választatja magát, a mely czímmel a trón-örökös és társ-uralkodó jogai voltak összekapcsolva.

Minthogy pedig a császártól kellett kiindulni a kezdeményezésnek, odairányozta igyekezeteit, hogy őt ragaszkodásának őszintesége és szolgálatkészségének értéke felől meggyőzze. Azon volt, hogy a német fejedelmeket is megnyerje. És jól számított.

Mikor 1468. elején a pápa és a császár felhívták, hogy a szent-szék által kiközösített Podjebrád György cseh király ellen fegyvert fogjon, jutalmul a római királyságot helyezték neki kilátásba.

Azonban az 1469. elején tartott regensburgi birodalmi gyűlésen Mátyás megválasztásának ügyét a császár nem tűzte napirendre. Sőt ellenkezőleg oly hírek jöttek forgalomba, hogy a császár a római királyságra a burgundi fejedelmet tekinteli jelöltjének.

Mátyás éppen a mikor a csalódás érzése e miatt keserűséggel tölté el, a csehországi harcztéren veszélyes helyzetbe jutott: Podjebrád György hadai által körülkerítettett. A válságos viszonyok között békeajánlatokat tett a cseh királynak, személyesen találkozott vele és késznek nyilatkozott, hogy a háborúval fölhagy, az elfoglaltakat visszaadja neki, azon föltétel alatt, ha őt a császári trónra segíti.

Podjebrád György előzékenyen karolta föl ajánlatát, és egyik bizalmas tanácsosát útnak indította, hogy a vele szoros viszonyban álló brandenburi örgrófoknál és a francia udvarnál a magyar király érdekében actiót indítson.

Ugyanakkor Mátyás közvetlenül is érintkezésbe lépett Hohenzollern Frigyes brandenburi választófejedelemmel, kit személyes összejövetelre kért föl. Mikor pedig ez, unokaöccse és örököse János örgróf kíséretében, május utolsó napján, a Boroszlóban tartózkodó királynál megjelent, ez mindent megtett, hogy őt személyes szeretetreméltóságának és nagylelkiségének varázsával meghódítsa.

A választófejedelem, az ő testvéréhez irt leveleiben, az elragadtatás hangján beszéli el, mily kitüntetésekben részesítette a király, s mint teljesítette minden óhaját. De mikor azt a felhívást intézte hozzá, hogy leányát adja neki nőül és örök szövetséget kössön vele, a brandenburi kitérő választ adott, és kijelenté, hogy ilyen nagyfontosságú ügyben öccse véleményét kell kikérnie. Mátyásnak a pápai legátus által is támogatott sürgető kérelmei daczára állhatatos maradt.

Mátyás nem érezte vele neheztlenségét. Sőt még lekötőbb módon viselte magát irányában. Barátsága és jóindulata zálogául kétezer forintnyi évdíjat ajánlott neki. Frigyes szabadkozott, hogy el nem fogadhatja. De elárulta, hogy lelkében a büszkeség érzete és a becsvágy kemény küzdelmei vívnak.

Mikor tehát szívélyes bucsúzás után eltávozott, néhány óra múlva Mátyás lovas futárt küldött utána, ki az évdíjról kiállított oklevelet és az első félévi részletet készpénzben nyújtotta át neki. És ez nem utasította vissza sem az egyiket, sem a másikat. A miről testvérét a legszigorúbb titoktartás kikötése mellett értesítvén, őt és magát is a német közmondással nyugtatta meg: „Einen geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul.“

Alig hogy ő távozott, Margit szász hercegnő, a császár nővérének követe jelent meg, Mátyástól mint cseh királytól, a szász hercegek által birt csehországi hűbérek megerősítését kérvén. Ez természetesen örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a szász hercegi házat lekötélezze.

Hasonlag magok közeledtek Mátyáshoz a Wittelsbach-ház tagjai, a pfalzi választófejedelem és a bajor hercegek, kik követeik által 1469. szeptember 2-dikán Pozsonyban véd- és daczszövetséget kötöttek vele. Sőt a hercegek egyike, Albrecht azt az ajánlatot intézte hozzá, bizalmas úton, hogy szívesen fogadja el tőle Csehországban a helytartói tisztet, viszont biztosította a maga és fejedelmi rokonai támogatásáról, mely kétséget kizáró módon a római királylá választatásra vonatkozott.

Azonban habár nem csekély vívmánynak tekinthető Mátyás, hogy Németország leghatalmasabb dynasziái — bár igaz, részben csak külszínre — barátságos viszonyba léptek vele, sőt kegyeit kérték vagy legalább elfogadták: minden addig értéktelen maradt, míg hatalmi czélzatait a császár föl nem karolja. Sokat várván a személyes érintkezés hatásától, bejelenté neki, hogy látogatást ohajt nála tenni. És miután ajánlata szíves fogadtatásra talált, 1470. február 11-ikén nagy fénynyel tartotta bevonulását Bécs városába, hol egy egész hónapot töltött.

Mindent megtett, hogy tiszteletteljes, gyengéd és derült modorával a császár szívét megnyerje. Lovagi játékokban mutatva be daliás ügyességét, magyar tánczokat lejtve előtte, együtt szánkázva Bécs utczáin, iparkodott őt mulattatni. És azok, kik körülöttek megfordultak, nem bírták leküzdeni a gúnymosolyt annak láttára, miként ölekeznek és csókolóznak szüntelenül.

Mátyás most céljának küszöbén vélt állani. Megkérte a császár kis leányának Kunigunda főhercegnőnek kezét, melyet el is nyert, azon föltétel alatt, hogy csak 10 év múlva történjék meg az egybekelés. Megállapodás jött létre aziránt, hogy ha a császár egyetlen fia, a tíz éves Miksa fiörökös nélkül hal el, összes országai Mátyásra szállanak; és hogy tavasszal mindketten együtt megjelennek a birodalmi gyűlésen, hol a római királyválasztás, a csehországi és török hadjáratok ügyében intézkedni fognak.

Minden tisztába volt hozva; de azután hirtelen, mint a délibáb ragyogó képe, szétfoszlott. Váratlanul nehézségek merültek föl, Mátyás felháborodott és búcsúvétel nélkül utazott el.

Ezzel megszakadtak a tárgyalások. Mátyás lemondott azon reménységéről, hogy a császárt rokoni és szövetséges viszony eszközeivel nyerje meg terveinek. De nem idegenkedett attól sem, hogy a fegyver hatalmával erőszakolja ki hozzájárulását.

Ezen elhatározás adott irányt ezentúl politikájának, és valószínűsítésére irányzott erőfeszítései — valóságos titáni harcok — a világtörténelem egyik legmegragadóbb látványát nyújtják. A számtalan nehézségek között, melyekkel meg kellett küzdenie, talán a legnagyobb volt az, a mit céljainak félreismerése saját nemzete körében támasztott; nem egyszer fenyegetve azzal a veszéllyel, hogy míg a császári koronáért harcol, a magyart veszti el.

Alattvalói, sőt az utókor szemei előtt is akképen tűnt föl, mintha nemzete érdekeit túlsapongó ambiójának áldozta volna föl.

Pedig Mátyás Ausztriában és Csehországban, a Rajna és az Elba partjain nemzete részére az anyagi támogatás forrásait kereste, és azon politikai föltételeket, melyek hazájának az európai államrendszerben megillető helyet biztosítandók voltak.

A SPECIFICATIO.

(Kivonat *Hoffmann Pál* lt. április 14-én olvasott értekezéséből.)

Bevezetésül értekező a *specificatio* nevezetű tulajdonszerzési módnak tizenkilencz századot meghaladó fejlődésére utalva, az arra vonatkozó és teljesen még napjainkban sem tisztázott jogtanok kiváló érdekességét ecseteli; tudatja, hogy az értekezés négy szakaszra oszlik: az elsőben a *specificatio* ókori (római) tanait ismerteti, a másodikban ezek újkori fejleményeit, a harmadikban egy bizonyos főkérdés jobb megfejtését célzó saját (új) nézetét, a negyedikben a legújabb magánjogi codificatio, t. i. a német birodalom számára készülő polgári törvénykönyv tervezetének *specificatio*beli határozmányait.

I. szakasz. A tulajdonjog tárgyai, t. i. a dolgok, mint-hogy anyagok, igen sokféle változásokat szenvednek; ezek a tulajdonjogra többféleképp visszahatnak. Ugyanazért a jog és jogtan úgy a dolgokat mint ezek változásait sajátyszerű (jogi) felfogáshoz képest méltatja, mely felfogás a természettudományitól lényegesen eltér. A dolgokkal történhető változásokat a jogtan

keletkezés, elenyészés és tulajdonképeni változás gyanánt minősíti és osztályozza. A dolgok *változása* az, mi specificatio lehet; de nem mindenféle változás, hanem csak az olyan, mely által dolognak *fogalma* változik és nem csupán valamely minősége. A fogalmi változás a dolog *azonosságán* fordít: az olykép változott dolog *új* dolog, ellenben az, a melyből lett, *elenyészettnek* tekintetik, daczára annak, hogy anyaga az új dologban fenmarad. Az ilykép elenyészett dologgal együtt az arra vonatkozott tulajdonjog is megszűnik: *új dolog — új tulajdon*. Mindezt immár a római jogászok felismerték és kifejtették, még pedig egyetértőleg. Ellenben arra nézve, hogy ki van hivatva az efféle új dolgok tulajdonára, felekezeteik: a „*scholae Proculianorum et Sabinianorum*“ ellenkező véleménynyel voltak. Az utóbbi iskola az afféle új dolog tulajdonjogára kivétel nélkül azt tartá hivatottnak, ki anyagának tulajdonosa volt (ú. n. *állagiság* elve); ellenben a „*schola Proculianorum*“ az esetben, ha valamely dologból emberi munka létesített új dolgot, ennek készítőjét tartá a tulajdonjogra hivatottnak; hanem kétséges, hogy vajjon az ú. n. *munka*- avagy az ú. n. *foglalási* elvnel fogva? Ezen véleménykülönbség egész századon által dívék, aztán pedig közép- vélemény: „*media sententia recte existimantium*“ lón uralkodóvá, t. i. hogy az idegen dolog felmunkálása által lett új dolog a felmunkálóé, de csak az esetben, ha az utóbbi *jóhiszemben* munkálkodott és a dolog előbbi álladékára vissza nem hozható, más- különben új jogon azé lesz, a kié a felmunkált dolog volt. Ezen nem helyeselhető határozmányt Justinianus törvényhozása is fentartá.

II. szakasz. A középkorban a specificatio tana Justinianus törvényhozásán mintegy pihenőt tartott és csak az újkor karolta azt fel hathatósan és vivé kielégítőbb fejleményre. A mai jogtudomány következő tantételeket vallja, részint egyértelműleg, részint az írók többségének túlnyomóságával: 1. a felmunkálással lett új dolog az ú. n. *munkaelvnel* fogva a felmunkálóé, az esetben is, 2. ha előbbi álladékára visszahozható volna és 3. ha a felmunkáló tudta, hogy másnak dolgát munkálja fel; 4. saját dolognak felmunkálása is specificatióképhat; 5. nincs ú. n. véletlen specificatio, azaz: tulajdonszerző specificatiohoz új dolog létrehozására szándékolólag irányzott és a szándék sikeréhez lényegesen járuló emberi munkálkodás szükséges; 6. csak ingó dolgok esnek tulajdonszerző specificatio alá és az új dolognak is ingónak kell lennie; 7. ki dolgát más által történt specificatio miatt veszti, a felmunkálótól csak annak pénzértékét igényelheti, a mivel ez az ő kárával értékileg gyarapodott (*locupletior factus est*); 8. arra nézve, hogy forog-e fen dolognak *foglalmán és azonosságán* változtató (specificatioi)

alakulat, nem jog- és tantétel, hanem, mint ténykérdésről, a forgalmi élet esetenként észlelendő felfogása határoz, melyből ismérvi tan- és jogtétel le nem vezetendő. Még nem régiben az 1. számú tételtől lényegesen különböző nézetek divatoztak. Az 1794-ki „Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten“ (I. rész, 9. cím, 304. §.) a „schola Proculianorum“ tana szerint határoz ugyan, hanem csak jóhiszemű felmunkáló javára és több rendbeli különböztetésekkel. A franczia „Code civil“ (570. art.) és az ebből készült 1865-ki olasz „Codice civile“ (470. art.) a „schola Sabinianorum“ elvét követi, hanem az esetben, ha a felmunkálás értéke a felmunkált anyagét jóval fölülmulja, az elleniskoláét érvényesíti. Az ausztriai polgári törvénykönyv meg másféle különbséget tesz: ha a felmunkálás által lett új dolog előbbi álladékára visszahozható, úgy marad azé, kié a felmunkált anyag volt, ellenkező esetben az új dolog az utóbbinak és a felmunkálónak közös tulajdonába jut. Zürich kanton 1854—55-iki magánjogi törvénykönyve a „media sententia recte existimantium“ Justinianusi szerkezetét fogadta el. A szász királyság 1863-ki polgári törvénykönyve immár teljességgel a „schola Proculianorum“ álláspontjára helyezkedett és a feljebb 8 pontban kifejtett mai tant követi. Szintúgy a mai német birodalom számára készülő polgári törvénykönyvnek első tervezete (1888.), mely azonban a felszínre szorítkozó megmunkálások iránt igen fontos, ezen értekezés IV. szakaszában taglalt új intézkedést is javasol. Saját törvényhozásunk a specificatióról mindeddig még nem intézkedett, minélfogva hazai magánjogunkat tárgyaló íróink felette eltérő nézeteknek hódolnak.

III. szakasz. Ebben értekező kizárólag a mai jogtudomány azon tételével foglalkozik, mely fentebb 8. alatt említve van, hogy t. i. specificatiói alakulat fenforgásáról a forgalmi élet naiv felfogása határoz, melyből elvont ismérvi tan- és jogtétel le nem hozható. Mindenekelőtt iparkodik ezen tételt megegyeztetni. aztán egyéni (új) felfogása- és véleményeként következő, a specificatio egész jogi lényegét elvileg kimeríteni törekvő szerkesztményt terjeszt elő: *„Ki egy vagy több, akár saját akár idegen, ingó dologból új ingó dolgot készít, avagy készített, a készítmény tulajdonát szerzi. Új dolog készítésének tekintendő: ha a készítmény a maga saját rendeltetése szerint oly használatra szolgál, melyre a felmunkált dolog a magáé szerint fordítható nem volt, vagy habár mindkettő azonos rendeltetésű, a készítmény oly érdeket elégít ki, melynek a felmunkálthoz hasonló, ép dolog megközelítőleg sem felel meg, és ha úgy amaz, mint emez esetben a készítmény a felmunkált dolognál értékesb.“* Végül az ezen szerkesztményben foglalt tételeket egyenként hosszasan, érvekkel és példákkal indokolja.

IV. szakasz. Ebben értekező a német birodalom számára készülő polgári törvénykönyv 1888-ban közzétett tervezetének következő (894. §.) rendelkezését bírálja: „Új dolog készítésének az is tekintendő, ha felszínre szorítózkodó megmunkálás által az alapul szolgáló dolog nemcsak javítva vagy diszítve lőn, hanem a megmunkálás, ú. m. nyomtatás, rajzolás, festés, vésés és efféle által az anyag értékét meghaladó értékre emeltetett.“ Birálatának eredménye, hogy ezen intézkedés teljesen elhibázott és tartatatlan.

Zárszóban értekező a „specificatio“ műszó jogtani értelmének megfelelő magyar kifejezést keres. Az eddigelé arra használt „átalakítás“ és „feldolgozás“ szavakat nem tartja kielégítőknek, hanem ezek helyett következőket javasolja: *felmunkálás, átmásítás, gyártás, műgyártás, gyártó felmunkálás, műkészítés.*

NAGY LENGÉS-IDŐK MÉRÉSÉRŐL.

(Kivonat b. Eötvös Loránd rt. április 21-én tartott előadásából.)

A physikusra nézve legfontosabb mérés a lengés-idők pontos meghatározása. Az inga, a mágnesűl, a csavarodási mérleg azok az eszközök, melyek lengéseiből a természet erőinek törvényeit kiolvasni lehetett. Az e mérésekben eddig használt módszerek pontosságának határt szab a levegő ellenállása és a surlódás, melyek a lengő testet előbb-utóbb megállítják s így az észlelés idejének kívánatos meghosszabbítását megakadályozzák.

Előadó új módszert gondolt ki. A lengő rudat, váltakozva egyik és másik oldalára áthelyezett tömegek vonzása által, folytonosan lengésekbe hozza. Ha a rúd lengés-ideje és a vonzás váltakozásának időszakasza ugyanaz, akkor a legnagyobb kitérés áll be, melyet a multiplicatio módszerének nevezett eljárásban a kitérések lemérésére szoktak használni. Ha azonban e két időszakasz nem egyez, akkor a végleg beálló kilengés nagysága mindkettőtől függvén, e kitérésből és az erő váltakozásának idejéből a lengés-időre lehet következtetni. A számítás megmutatja, hogy ily módon még oly lengéseknél is, melyeknek tartama egy fél óra vagy még ennél is több, ez az idő a másodpercnek $\frac{1}{10}$ sőt talán $\frac{1}{100}$ részéig is pontosan lemérhető lesz. Előadó e módszerének kipróbálására végzett kísérleteinek néhány eredményét közli és photographiákat mutat be, melyeket az észlelt lengésekről vett föl.

A SZÉNSAV BONTÓ HATÁSA AZ ALKALI-FÉMEK SÓIRA.

(Kivonat *Liebermann Leó* április 21-én bemutatott értekezéséből.)

A chlornatrium, salétromsavas natrium kénsavas natrium és jodkaliumon tett kísérletekből kitűnt, hogy a szénsav csakugyan képes a szóban forgó sókból vizes oldatban a megfelelő savakat, t. i. sósavat, salétromsavat, kénsavat és jódhidrogén-savat alkotni.

A kátrány-festőanyagok e célra való alkalmazását mellőzni kellett, mert ezek, az oldatokból kiválva, zavarják a hatás felismerését. Igen czélszerűnek mutatkozott a *rézoxyd* használata, mely poralakban tétetett az illető oldatokhoz s melyre destillált víz és szénsav, valamint az illető sóoldatok magukban nem hatnak, vagy csak minimális mértékben. A sóoldatok akkor sem hatnak, ha szénsavtól ment légáramot vezetünk rajtuk keresztül. Ellenben quantitative meghatározható rézmennyiségek oldódnak akkor, ha a sóoldatokba, *rézoxyd* jelenlétében, szénsav vezetetik vagy pedig, ha a sóoldatok mindjárt szénsavas vízzel készíttetnek. Az oldott rézmennyiség *általában* növekszik mind a só, mind a szénsav-mennyiség növekedtével, de nem folytonosan. Bizonyos perczentutióknál visszaesések mutatkoznak, melyek talán a disszociationak a hígítással való növekedéséből magyarázhatók.

A SALÉTROMOSSAV MEGHATÁROZÁSA TÉRFOGATI ÚTON.

(Kivonat *Lengyel Béla* lt. április 24-dikén tartott előadásából).

Értekező előleges jelentést kíván tenni egy térfogati elemző módszerről, melyet a végből állapított meg, hogy az igen csekély mennyiségű salétromossavat, sok chlorid jelenlétében is, megbízható módon határozhassa meg. A módszer lényege az, hogy a nitritet chlorral nitráttá oxydálja s a chlor fölöslegét jodometrice méri meg.

(Az előadás nem levén alkalmas a kivonatozásra, utalunk a Math. Term. Értesítő legközelebbi számára, melyben a jelentés egész terjedelmében fog megjelenni).

AZ ANTIRABIKUS VEDŐOLTÁSOK JELEN ÁLLÁSÁRÓL S AZ OLTÁS MEGKEZDÉSÉRŐL BUDAPESTEN.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. április 21-én előterjesztett értekezéséből.)

Az 1888-dik október 15-dikén tartott ülésen szerencsém volt előterjeszteni „*A veszetség gyógyításáról*“ cím alatt kísérleti és statisztikai tanulmányaimat, tekintettel különösen a Pasteur-féle prophylaktikus gyógyításra. E tanulmányok, melyeket nov. elején intézetemben előbb magam kezdettem, majd a t. Akadémia és a törvényhozás segítségével, a közoktatásügyi kormányzat megbízásából folytattam és folytatok, kimutatták, hogy a Pasteur-féle veszetség-ellenes védőoltások hatásos voltak megvan a bizonyító állatkísérleti és emberekre vonatkozólag pedig úgy általában, mint különösen a párisi Pasteur-intézetben kezelt magyarországi veszettkutya-martak gyógyulásából ítélve, a megerősítő statisztikai alapjok. Akkori előterjesztésemet azzal zártam volt be, hogy *azok, kik e vizsgálatokban részt vettek, arra a meggyőződésre jutottak, hogy eljött az idő az antirabikus védőoltások meghonosítására Magyarországon is.*

Jelen előterjesztésemben két irányban kívánok jelentést tenni a t. Akadémiának: *először* arról, hogy mennyire fejlődött a veszetség-ellenes védőoltások ügye általában véve és különösen pedig Párisban, e módszer feltalálásának székhelyén, multkori jelentésem óta; *másodszor* mennyire haladt az antirabikus védőoltások meghonosítása nálunk Magyarországon Budapesten.

Az *első* kérdést illetőleg talán szükségtelen főlemlitenem, az ügy külső fejlődésére vonatkozólag, azt a nagy enthusiasmust, melylyel azt maguk a francziák, s részben a művelt külföld, újabban az angolok felkarolták, mely enthusiasmusnak reális eredménye az „Institut Pasteur“ nagyszabású palotája a párisi Mont-martre-on, melyben jelenleg nemcsak a veszetség-ellenes védőoltásokat eszközlik a világ különböző részeiből még mindig nagy számban odaseregülő veszettkutya-martakon, hanem különféle osztályokat rendeztek be benne, egyéb emberi és állati fertőző betegségeknek kísérletezés útján való tanulmányozására azon célból, hogy ezek ellen is keressék a védelmet nyújtó gyógyításmódokat, a mint azt sikerült feltalálni az anthrax és veszettség ellen.

Más alkalommal azt is szerencsém volt már közölni a t. Akadémiával, hogy a veszetség-ellenes védőoltásokra eddigelé már körülbelül 20 intézetet állítottak fel a világ különböző

országában. Hetet Oroszországban (Szent-Pétervár, Moszkva, Varsó, Odessa, Charkow, Samara, Tiflis), hatot Olaszországban (Turin, Milano, Bologna, Róma, Nápoly és Palermo), egyet-egyet a következő helyeken: Konstantinápoly, Havanna, Mexikó, Rio-de-Janeiro, Barcelona, Bucarest, Buenos-Ayres, Bécs, egy pedig keletkezőben van Bolíviában.

A mire most különösen felhívni szándékozom a figyelmet, az a Pasteur-intézet legújabb statisztikai összeállítása az utolsó négy évben Párisban gyógyított veszettkutya-martakról, mely a veszettség gyógyítása kérdésének mai állását, a módszer hatássóságára vonatkozólag, a legtisztábban tárja fel előttünk.

Az adatokat az „Annales de l'Institut Pasteur“ f. évi márczius 25-dikén megjelent számának egy cikke után közlöm, melyben *Perdrix*, az intézet antirabikus osztályának jelenlegi egyik vezetője állította össze e négy évi statisztikát, az intézeti naplók alapján.

Előbbi előterjesztésemben említettem, hogy a Pasteur-intézetben gyógyított martakat három csoportba szokták osztani. Mindenik csoport egy-egy rovatot ad:

1-ször. Az A) rovatba az oly egyéneket sorozzák, kiket olyan állat mart meg, melyeknek veszett voltát kísérletileg kimutatták, vagy az által, hogy a belőlök oltott állat is megveszett, vagy az által, hogy a gyógyítás alatt levő egyénnel egyidejűleg megmart más egyénen is kitört a veszettség.

2-szor. A B) rovatba az olyan megmartakat számítják, kiket állatorvosilag veszettnak constatált kutya harapott meg.

3-szor. A C) rovatba pedig az olyan megmartakat, kik veszettségre gyanús állattól kaptak marást.

E rovatok szerint összeállítva az intézetben gyógyított és meggyógyult, valamint a gyógyítás daczára megveszett egyének számát: az 1886., 1887., 1888., 1889. évekre következő statisztikai eredmények mutatkoznak:

	A) rovat			B) rovat			C) rovat			Összesen		
	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %
1886-ban..	231	3	1.30	1926	19	0.99	514	3	0.58	2671	25	0.94
1887-ben..	357	2	0.56	1156	10	0.86	257	1	0.39	1770	13	0.73
1888-ban..	402	6	1.49	972	2	0.21	248	1	0.40	1622	9	0.55
1889-ben..	346	2	0.58	1187	2	0.17	297	2	0.67	1830	6	0.33
Összesen..	1336	13	0.97	3241	33	0.63	1316	7	0.53	7893	53	0.67

A halálozási % kiszámításában és összeállításában csupán azon meghaltakat vették be a számításba, kik a gyógyítás utolsó

napjától számítva 15 napon túl kapták meg a veszettséget, mert azoknál, a kiknél a védőoltás utolsó napján túl 15 napon innen tör ki a veszettség, a veszettség vírusa már a gyógyítás folyamán elkezdte a kifejlődését a központi idegrendszerben, midőn a védőoltás természetesen elkésett. Ezt bizonyítja az a kísérleti tapasztalat, hogy ha az utczai veszettség vírusát koponyalékelés útján oltjuk be az állat agyának burka alá — tehát direkt az agyvelőbe — körülbelül 15 nap múlva tör ki a veszettség rajta.

Ha a későn beoltott és az oltás daczára elhalt egyének is számításba jönnek, a halálozási arány kiszámításában a következő táblázat áll elő.

	A) rovat			B) rovat			C) rovat			Összesen		
	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %	A gyógyítottak száma	Meghalt	Halálozás %
1886-ban..	323	5	2.15	1931	24	1.24	518	7	1.35	2682	36	1.34
1887-ben..	357	2	0.56	1161	15	1.29	260	4	1.54	1778	21	1.18
1888-ban..	403	7	1.74	974	4	0.41	248	1	0.40	1625	12	0.74
1889-ben..	348	4	1.15	1188	3	0.25	298	3	1.00	1834	10	0.54
Összesen..	1341	18	1.34	5254	46	0.88	1324	15	1.13	7919	79	1.00

E statisztikai összeállítás megerősíti az $1\frac{1}{2}$ év előtt közölt eredményeket újlag, sőt mint a halálozási %-ok évről évre csökkenéséből látszik, a gyógyítás eredménye évről évre nagyobb, annak bizonyosságául, hogy a módszer folyton javul.

E számok világosan mutatják a védőoltások hatásosságának fokát. Mint tudva van, a veszettkutya-martaknál (egybeszámítva az igazi veszett, valamint csak a veszettségre gyanús kutymarásokat és tekintet nélkül arra, hogy hogyan és mely testrészen történt a marás) 15—20 % a halálozási százalék. A Pasteur-féle antirabikus gyógyítás, akár egyik, akár másik tábla szerint nézzük az eredményt, leszállította ezt 15—20 %-ról 1.00—0.67 %-ra.

A míg tehát a Pasteur-féle gyógyítás alkalmazása nélkül 1000 veszett vagy veszettségre gyanús megmart közül felvehető, hogy átlag 150—200 egyénen tört ki a veszettség, e gyógyítás alkalmazása esetén 10-ről 6 és 7-re száll alá a szám.

Még szabatosabban lehet kutatni az antirabikus gyógyítás hatásosságát, ha a C) rovat megmartjait kihagyjuk a számításból, mint olyanokat, kik közül nem bizonyos, hogy hányat mart meg

veszett kutya és csak az A) és B) rovat megmartjait vesszük, kiket biztosan vagy a legnagyobb valószínűséggel veszett kutya mart meg. Ezeket összeszámítva, következő az eredmény:

	Gyógyítottak száma	Meghaltak száma	Halálozás %
1886-ban	2151	22	1.02
1887-ben	1513	12	0.79
1888-ban	1374	8	0.58
1889-ben	1533	4	0.26
Összesen	6571	46 közép:	0.70

Ez a halálozási arány is megegyezik tehát az előbbivel.

Még egy tanulságos eredményre vagyok bátor felhívni, Perdrix statisztikai tanulmánya alapján, a figyelmet. Tudvalevőleg a veszett kutya által ejtett sebek nem egyformán veszélyesek. Legveszedelmesebbek a fej- és arcz-sebek, melyek után, mint a legkülönbözőbb írók megegyezőleg állítják, 65 egész 95 % a halálozás. Jelenleg az oka is ismeretes már e jelenségnek. A veszettség akkor szokott kitörni az emberen, ha a veszettség fertőző anyaga a marás helyéről az idegek útján a központi idegrendszerhez ér és ott bizonyos fokig felszaporodik. Ha a marás a fejet vagy az arczot éri, rövidebb úton juthat a fertőző anyag az agyhoz, mintha a kezét vagy a törzsöt vagy a lábakat éri. A Pasteur-intézetben gyógyítottak közül a fennebbi négy év alatt 672 olyan egyén volt, kiket a fejen vagy az arczon mart meg a veszett állat. Ezek közül a gyógyítás daczára meghalt 15. A fennebbi statisztika szerint meg kellett volna halni 434—640-nek. Tehát a Pasteur-féle gyógyítás a 65—95 halálozási százalékot leszállította 2.23 %-ra.

Kevésbé veszedelmesek a különben leggyakrabban előjövő kéz-sebek (a négy év alatt gyógyított 7893 egyén közül 4387-nél fordult elő kézmarás = 56%). Ezek közül a gyógyítás daczára meghalt 29, azaz a halálozás ezek között 0.66 volt.

Legkevésbé veszedelemesek a törzsön és lábakon ejtett sebek (kétségenkívül azért, mert a harapás többnyire ruhán át történik, mely a fertőző anyag egy részét visszatartja). A 7893 eset közül 2834 ilyen eset volt, kik közül a gyógyítás daczára elhalt 9, azaz 0.27%.

Magyarországon, a mennyire a hézagos statisztikai bejelentésekből összeállítani lehetett, 1881—1885-ig terjedő 5 év alatt 810 részint veszett, részint veszettségre gyanús ebmarás-eset fordult elő. Ezek közül 48 egyén kapta meg a veszettséget. A Pasteur-intézetben gyógyítás végett megfordult 7919 eset közül csak 79 egyénen tört ki a veszettség. Így tehát a módszer behozatala után nálunk, föltéve, hogy az hasonló sikereket fog

felmutathatni, a vesztetteb-marások után a veszettség kitérésének esélye 5-9-ről le fog szállani legalább is az 1-re vagy azon alól.

Egészben véve tehát a veszettség-ellenes védőoltások kérdésének fejlődéséről és mai állásáról jelentésemet a következőkben foglalhatom össze: azok a statisztikai bizonyítékok, melyek a Pasteur-féle antirabikus védőoltások hatásos voltát már 1885 végén eléggé feltűntették, négy év tapasztalatai alapján azóta tetemesen szaporodtak. Helyes statisztikai következtetések vonására is elég nagy számú észleletek alapján kimutatható, hogy e védőoltás a veszettkutya-martak halálozási százalékát tetemesen, egész 1 % -ig, sőt azon alól reducálja. Így midőn a gyógyító módszert Magyarországon is meghonosítani szándékozunk, annak jövődjő sikereire a bizonyosság meglehetősen nagy fokával számíthatunk.

Áttérek most jelentésem *második* és tulajdonképen fő tárgyára, annak rövid elősorolására, a mi e módszernek *meghonosítása érdekében* Magyarországon történt.

Midőn Pasteur 1885 október havában gyógyításmódját a francia akadémiának bejelentette, minőljárt november elején hozzáfogtam a gyógyításmód alapját képező állatkísérletek ismétléséhez a budapesti általános kór- és gyógytani intézetben, hogy saját meggyőződést és ítéletet alkossak a módszer értékére vonatkozólag. Az a nagy mozgalom, mely 1885 végén Franciaországban a fontos fölfedezés érdekében megindult, bold. közoktatásügyi ministerünk figyelmét szintén felköltötte és elhatározta, hogy valakit az antirabikus védőoltások miben állásának a helyszínén megfigyelésére Párisba küld. Miután én hivatalos teendőim miatt akkor nem mehettem. Babes, a kórszövektan akkori ny. rk. tanára küldetett ki, a ki visszajövet megtette jelentését az ott látottakról, mely azonban a dolog természete szerint a módszer alkalmazásának külsőségeinél tovább nem mehetett, minthogy egyfelől a módszer alapját képező körülbelől négy évig tartó előleges állatkísérletek eredményeinek tanúja a kiküldött nem lehetett, másfelől pedig akkor még csak igen rövid idő és kevés adat állott rendelkezésünkre annak megítélésére, vajjon a gyógyító módszer embereknel alkalmazva beválik-e vagy sem, annyival inkább, mert magukat az állatkísérleteket sem ismételte volt még senki, úgy hogy a módszert tisztán csak bizalom, nem pedig személyesen szerzett öntudatos meggyőződés alapján lehetett volna ide hozzánk átültetni, a minek azon időben még az is útját állotta, hogy a módszer feltalálója abban a felfogásban volt, hogy elegendő egy antirabikus intézet Párisban egész Európa, sőt távolabbi világrészek számára is.

Részint az óvatosság, részint az önálló tudományos meggyőződés megszerzésének szüksége arra indított bennünket, hogy a közoktatásügyi kormányzatnak egyfelől a további gyakorlati

eredmények bevárását javasoljuk, másfelől azon voltunk, hogy e fontos gyógyító módszer állatkísérleti alapja felől magunknak személyes meggyőződést szerezzünk.

Minthogy az intézet rendes költségvetése nem volt elegendő arra, hogy a kísérleteket elegendő kiterjedésben megtehessek, külön segílyt kellett kikérnem, mit első ízben a t. Akadémia, majd a közoktatásügyi kormányzat ajánlata következtében a törvényhozás adott meg.

Az ezen alapokon megindult kísérletezéseknek eredményéről másfél év előtt az 1888-iki októberi ülésen tettem a t. Akadémiának jelentést, melynek eredménye, összevetve az időközben nyert emberekre vonatkozó statisztikai eredményekkel, indokoltnak tüntette fel azt, hogy egy antirabikus intézet nálunk is létrehozassék, melynek sikeres működésére az előző tudományos vizsgálatok már csak az oltások körül szükséges tennivalók begyakorlása szempontjából is szükségesek voltak.

Ugyane jelentést 1888 végén megtevé a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának, 1889 végén felhívást kaptam, hogy tegyek jelentést arra vonatkozólag, miképen lehetne nálunk a veszettség-ellenes védőoltó kísérleteket emberekre is kiterjeszteni.

E jelentés 1890. január elején megtörténvén és az abban foglaltak az oktatásügyi kormányzat részéről elfogadtván, gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága engem bízott meg azzal, hogy a veszettség-ellenes védőoltásoknak embereken való megkezdésére a szükséges intézkedéseket megtegyem.

Ezek jelenleg meg vannak már téve. Az ideiglenes Pasteur-intézet be van rendezve, habár a szűk költségvetés keretéhez mérve szerényen, annyira, hogy működésének megkezdését pár nap mulva hivatalosan is közzé tehetjük.

Magánúton a működés már tényleg meg is kezdődött. Egy igen sürgős esetben, hol a jelentkező megmarrtal egyidejűleg megharapott egyénen a marás utáni 23-dik napon már kitörték a veszettség tünetei, el kellett tekinteni a berendezés utolsó napjainak nehézségeitől. Így tényleg a keletkező intézetben a múlt hó 15-dikén az első védőoltás e kétséges jövőjű esetben megtörtént. Azóta pedig négy eset jelentkezett, kik szintén meg fogják kapni a szükséges védőoltásokat.

Maga az ideiglenes Pasteur-intézet berendezése a következő:

Az intézet a budapesti egyetem orvosi karának szívessége és a közoktatási kormányzat beleegyezése folytán az Üllői-út 26. szám alatti orvoskari telep központi épületének földszintén van elhelyezve, 4 szobából és egy souterrain helyiségből áll. Egy szoba ezek közül a védőoltásokra való. Másik szoba a várakozók számára van berendezve. A harmadik szobában a védőoltó

anyagok termeléséhez szükséges műtétek végeztenek. A negyedik szobában a védőoltó anyagokat adó nyúlvelők száríttatnak. A souterrainben a védőoltó anyagok termelésére beoltott nyulak tartatnak. Az egész intézetben mással, mint a veszetség-elleni védőoltásokhoz tartozó teendőkkel nem szabad foglalkozni, nehogy a védőoltó anyagokhoz idegen fertőző anyagok keveredjenek. Az intézeti teendőket velem együtt Lőte József dr., egyetemi m.-tanár végezi egy intézeti szolgálival. Lőte dr. a veszetségre vonatkozó vizsgálataimban elejétől fogva részt vett.

Ez intézet lényegében mindazt tartalmazza, a mit a párisi Pasteur-intézetnek az a része foglal magában, mely a veszetség-oltásokra vonatkozik. Hiányzanak azonban még a védőanyagok folytonos fentartatására szükséges nagy számú házinyulak tenyésztésére való alkalmas helyiségek, valamint a védőoltások módszerének tökéletesítésére teendő további kísérletek számára a szükséges kutyaistállók. Mindezekben a szűk anyagi és helyiségi viszonyokhoz képest csak nehezen és sok utánjárással lehet segíteni, és kielégítőleg e szükségleteken csak egy végleges Pasteur-intézet építése segíthetne, melyben a betegek egy részét is el lehetne helyezni.

Jelenleg a vagyontalan betegek elhelyezésére végleges intézkedés még nem történt. A belügyi kormányzat tervezete szerint az Üllői-úti közkórház sebészi osztályán fogják őket elhelyezni, honnan kellő felügyelet mellett fognak a Pasteur-intézetbe a napi oltásokhoz bejárni. Kíváncsú, hogy a közlekedésügyi kormányzat is meg adja azt a kedvezményt az ország szegénysorsú megmartjainak, hogy az államvasutakon ingyen jöhessenek fel Budapestre megkapni a lehető segílyt. Mindezek remélhetőleg rövid idő alatt szintén rendezve lesznek.

Jelentésem második részét azzal zárhatom be, hogy *jelenleg abban a helyzetben vagyunk, hogy az ország szerencsétlenül jár veszeteb-martjainak itthon megadhatjuk a veszetség kitörésének megelőzésére az ez idő szerint legbiztosabb gyógyítást, sőt e tekintetben segítségére lehetünk azon szomszédos országoknak is, melyeknek területén hasonló Pasteur-intézetek eddigelé még nincsenek.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ápril 15-iki (2-ik) számában a nagyobb értekezések sorát G a u l K á r o l y nyitja meg, ki felbátorodva a somodori leletben talált kocsirészek reconstruálásának szép sikerén, az eddig ismeretes négy (tétényi, két sárszentmiklósi és nagy-looki) ó-kori kocsik alkatrészeiből négy különféle kocsit állít össze. E kocsik abban különböznek a somodoritól, mely négykerekű, hogy valamennyien kétkerekűek; de e mellett tanúságot tesznek azon népek magas fokú technikai képességéről, a melyek készítőik voltak. „A köznépüktől használt parasztszekerek, terheskocsik és taligák — ugymond az értekező — még máig sincsenek szerkezeti tekintetben továbbra, mint a helyreállításban bemutatott kocsik. A mi azóta a kocsikon haladás történt, az lényegében csakis a jobb szerkezetű tengelyekre, rúgókra és egyéb lényegtelen dolgokra vonatkozik; tehát csak tökéletesbítése, javítása a körülbelül két évezred előtti állapotnak.“ — Azután H a m p e l J ó z s e f ismerteti „két Árpád-kori feliratos emléket.“ Ezek egyike a somogy megyei Vörs helységéből jutott a szombathelyi múzeumba s minden jel oda mutat, hogy a XII. századból való. Egyébiránt az is kitűnik ez emlékből, hogy III. István király korából való s tartalma az, hogy az erőszakos Janussal folytatott per Úz fiának, Miklósnak javára dőlven el, ez utóbbi Ompud bán és nádor, továbbá Lőrincz comes és Longus Symeon királyi pristaldus jelenlétében, birtokában megerősítettet. A másik árpádkori emléket az idén szántotta ki az eke a bács megyei Bulkesz község határában. Kora a XII. század első fele s arról szól, hogy Béla király keresztapja volt Adelehard fiának s egy látogatás alkalmával őt földbirtokkal megajándékozta. — C s o m a - C s e r g h e ő „Szapolyay István és Csetneky István sírköveit“ írja le. Szapolyay István nádor hamvai a szepeshelyi templomban nyugszanak s a felettök levő szép sírkő, melynek hátterét egy diszes renaissance oszlopos félkör ív képezi, az építészeti tagozás, hornyolt pillérek és a körbe hajló, kecses díszítésű ívek bizonyossága szerint olasz mester kezére vall. Ellenben sokkal gyengébb — s valószínűleg hazai vidéki kőfaragó műve — a Csetneky István sírköve, ki a XVI. században a reformatiónak volt a felvidéken buzgó terjesztője s 1594-ben halt meg. — W o s i n s z k y M ó r „A hasogatott kőeszközök néhány ritkább alakjára“ figyelmeztet. Ezek három kategóriát alkotnak, u. m. 1. keresztelű nyílhegyek, 2. a rhombus- vagy trapéz-alakú pengék, 3. a kihegyesített fűrők. — H a m p e l „A forrói bronzleletet“ ismerteti. E lelet egy kardot, tekerceket és gombostűket tartalmaz s jellegére nézve legköze-

lebb áll a rimaszombati kincshez. — Frölich Róbert folytatólag közöl „Római feliratokat Alsó- és Felső-Pannóniából.“ Az ismertetett 15 felirat mind újabb keletű s mindegyik hosszabban-rövidebben van méltatva. — Dr. Kuzsinszky Bálint „a Budán és környékén talált római sírokról“ értekezik. Ezek egyikén feliratot találtak. — Hampel „János Zsigmond emlékérmét“ mutatja be. Ez az érem, mely a fiatal fejedelmet minden bizonynyal az 1551—1556. időszakban ábrázolja, nem első rangú művész alkotása, de készítője ismerte a lapos dombozmű titkait és az ércznek életet, puhaságot adott, bár szélesen kezelte, míg az öltönyt, a süveg prémjét, a dolmány kelméjét részletesebben jellemezte. Felfogása, alakítása egyaránt elárulja a XVI. századi mester olasz voltát. De különösen nevezetes ez az érem azért is, hogy rajta fordul először a zsinóros gombú dolmány és galléros mente. — Ingvald Undset, a hírneves skandináv archaeologus, egy turóczmegyei lelet genesisét fejtegeti. E leletben arannyal és ezüsttel gazdagon ékesített markolatú kard fordult elő, milyenek nem csekély számmal akadnak északi vidéken is; így pl. magában Norvégiában két hasonló díszítésű vaskard került elő s készítettésök a VIII—IX. századba vezet vissza. Az említett kardok analógiái a britt szigeteken, valamint keleti Poroszországban is előfordúlnak s valószínű, hogy az a kard is, melyet Szent István kardja címen a prágai kincstárban őriznek, az említettekkel egy és ugyanazon műhelyből való. — Darnay Kálmán újabban végzett csabrendeki ásatásairól tudósít s közli azon vaskardnak rajzát, melyet ez alkalommal talált. — Téglás István 1501-ből való rovásos botokra bukkant a nagy-küküllő-megyei Lemnek község régi templomában. E rovásos botok rendeltetése nem egészen világos, azonban valószínűnek látszik az a föltevés, hogy e botokra az egyes szomszédságok (Nachbarschaft) lakói részéről az egyház vagy község, vagy a mi azon időben a szászoknál mindegy volt, mindakettő számára teljesített közmunkákról vezetett jegyzék.

Az „Irodalom“ rovatban Irmey Ferencz behatóan ismerteti Rayet és Collignon: „Histoire de la ceramique“ című munkáját. Ismertetve vannak továbbá: Pulszky Ferencz „Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről“ című akadémiai értekezése és Belházy Jánosnak: „A régi magyar pénzverési súlymérték“ című munkája. A „Különfélék“ közt az orsz. rég. és embert. társulat márcziusi üléseiről találunk értesítést. Továbbá közölve van a Nemz. Múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása a január-márcziusi negyedévben. Bezárja a cikkek sorát dr. Szendrei Jánosnak egy, a muhi pusztán talált őskori csészéről írt közleménye. — Az Archaeologiai Értesítő ezen számát 20 képes tábla és 23 ábra ékesíti. A füzet ára 1 frt 20 kr.

2. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetében első közlemény *A Kalevala* Vikár Bélától, ki a finnek nemzeti époszát le is fordítja. E fordításból közli mutatványul az első és második runót, melyek a teremtsérről, Vájnamöjnenről szólnak. Bevezetésül azon irányelveket adja elő, melyek szérint a fordítást eszközölte. — Kónyi Manó, *Beust és Andrássy* című tanulmányát befejezi. E közleményben teljes történetét adja a csehek törekvéseinek 1868-tól 1871. október haváig és ismerteti azon álláspontot, melyet a két államférfiú a cseh kiegyezés ügyében elfoglalt. Jóllehet Beust már 1868-ban közeledést kísérelt meg a csehekkel, azonban a komolyabb alkudozások 1870-ben gr. Potocki miniszterelnöksége idejében kezdődtek. Azonban csakhamar csalódott azon számításában, hogy a cseheket az alkotmány alapján kibékítheti. — 1871-ben Hohenwart, ki Beust teljes mellőzésével neveztetett ki osztrák miniszterelnökké, közölte Andrássyval a cseh ügyre vonatkozó megállapodásokat. Andrássy rögtön kijelölt néhány pontot, melyek a magyar közjogba ütköznek, s melyek ellen kénytelen volna határozottan állást foglalni. Együttal ajánlta, hogy úgy terjeszsze elő a dolgot, mint a csehek kívánságait, a melyeket az alkotmányos testületek alkotmányosan tárgyaljanak, de ne engagirozza mellette se ő felségét, se maga magát. Kónyi előadja ezután az 1871. szept. 14-én megnyílt cseh országgyűlés működését, ismerteti a feudálisok és nemzeti pártbeliek 30 tagú bizottságától kidolgozott 18 „fundamentális czikk“-et, melyek a cseh királyság és monarchia lajtántuli részére egészen új alkotmányt terveztek. Hohenwart lapjai heves támadást intéztek Beust ellen, ki ekkor végre felszólalásra határozta el magát Hohenwart politikája ellen. 1871. okt. 13. fölterjesztést intézett ő Felségéhez, ki Andrássyt táviratilag Bécsbe hívatta. Beust tanácskozássra hívta Lónyayt, melyen kívülők Kuhn közös hadügyminiszter, báró Orczy és Hofmann külügyminiszteri osztályfőnök volt jelen. Itt megbeszélték, hogy minő álláspontot foglaljanak el a cseh országgyűlés kívánságaival szemben. Kónyi terjedelmesen szól azon alkudozásokról, melyeket a miniszterek a cseh kérdésben folytattak s azon tanácskozássokról, melyek ő Felsége elnökleite alatt tartattak. Okt. 23-án Andrássy külön kihallgatásra jelentkezett ő Felségénél, ekkor elmondotta, hogy ő a dualismusnak alapján áll, Hohenwart a foederalismusén; e két irány pedig annyira ellentétes, hogy, ha Hohenwart javaslata elfogadtatik, az ő állása tarthatatlan, mert ellenkezik azon alappal, melyen a monarchia 1867. óta áll. Ő nevét ilyen politikához adni soha nem fogja. 25-én Beust ő Felségénél volt kihallgatáson. Ekkor tudatta vele, hogy ő Felsége a közös miniszterek és Andrássy javaslatát fogadja el. Ugyanazon napon Hohenwart benyújtotta lemondását. Végül Kónyi ismer-

teti azon választ, melyet Andrassy 1871. nov. 7-én Helffynek és Tisza Kálmánnak abbeli interpellációjára adott, hogy minő joga szólt hozzá Andrassy a Hohenwart ügyhöz. Ebeszédből részleteket is közöl. Földes Béla *az értékelméletéről és újabb állásáról* címmel a gazdasági kérdések legfontosabbikát, az értékelméletet tárgyalja. Előadja, mi képezi az érték lényegét és méltatja azon törekvéseket, melyek az értékelmélet helyes megállapítása iránt a külföldi irodalomban mutatkoznak. Az értékelmélet újabban azon különben épen nem új tényből indul ki, hogy az érték a javak használatától függ, minthogy ez pedig a szükségletektől függ, e szerint az érték törvénye a szükségletek törvénye. A szükségleteknek e törvényét pedig főleg azon tapasztalatból vezetik le, hogy a szükséglet foká változik a szükséglet ki- vagy ki nem elégítettségével. Azonban ez ismét függ a javak mennyiségétől és így végeredményben a javak mennyiségében vagyis a szükséglet és a földzset közötti arányban rejlik az érték forrása. Az új elmélet legfontosabb tétele az, hogy minden jószág-mennyiség egy-egy határozott részének értékét azon szükséglet állapítja meg, mely szükségletnek kielégítése e rész jelenlététől, illetőleg birtokától függ. — Pauer Imre „*Az ethikai determinismus elmélete*“ tanulmányát folytatja. A szépirodalmi részben következők vannak: Pálffy Albertnek „*A régi Magyarország utolsó éveiben*“ című regényének folytatása, Szász Károly „*Serdülő lány albumába*“ cz. költeménye, és Scott Walter „*A tűzkirály*“-ja Jánosi Gusztáv fordításában. Egy névtelen szerző „*Egy új könyv Széchenyi Istvánról*“ címmel bírálja Grünwald Béla „*Új Magyarország*“ könyvét, melyben Grünwald kimutatni iparkodik, hogy Széchenyi tényleg elmebeteg volt. A könyvbíráló szerint érdekes kísérlet Széchenyi alakját újra élénk állítani. Grünwald Sz. elmebetegségét a pszichiatra segítségével akarja bizonyítani. Kétségtelen, hogy az eszméknek és életnek izgalmaiban végig folytatott olyan tevékenység, minő Széchenyié, vezethetett idegbajra vagy helyesebben mondva, kifejthette a rejtett praedispositiót s azt nagy mértékben fokozhatta. De egészen más dolog e következményt kizárólagos okká tenni, a pusztá idegbajt kezdettől fogva Sz. lelki hányódásának forrásául fölmutatni. Grünwald szerint Sz. idegbajának súlyosodása 1840 után kezdődik. Gondolatainak, hangulatainak legérdekesebb nyilvánulásai részben már eddig is beteg idegei voltak; 1841-től azonban fölfogását az ország állapotáról, Kossuthtal való vitáját, politikai föllépését csak a pszichiater magyarázhatja. Grünwald szerint Széchenyi és Kossuth közt nem volt más elválasztó, mint az elsőnek betegsége. Pedig Széchenyi erélyes tevékenysége majdnem utolsó pillanatig töretlen volt, együtt dolgozott politikai ellenfeleivel, vagyonát oly gonddal

kezelte mint mindig, erkölcsi tévedéseknek, gyöngüléseknek nyoma sincs; a politikában régi eszméihez ragaszkodik, régi eljárásához, csakhogy görcsösebben, szenvedélyesebben, mert veszélyt lát. Az *Értésítő*-ben Szilágyi Sándor Erdélyi országgyűlési emlékek 14. kötete, Csengey Gusztáv „A vadonban” című regénye van ismertetve. Végül Grünwald Béla és Salgó Jakab nyílt levele a szerkesztőhöz zárja be a füzetet.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ápr. 6-án, Mátyás király halálának négyszázados évfordulójának napján megjelent, második száma kizárólag Mátyás király emlékének van szentelve. Mindjárt a bevezető cikk néhány lelkes szóval kifejezést ad azon kegyeletnek és kitörölhetetlen szeretetnek, mely a nagy király iránt a nemzetben századokról századokra nő. S a mai nemzedék a szeretet és kegyelet érzelmeire fogékonyabb, mint előbb bármikor; mert Mátyás óta nem volt Magyarországnak királya, ki a nép szívéhez oly közel állott volna, kit oly tisztelettel és szeretettel környezett volna, mint jelenleg dicsőségesen uralkodó királyunk. — A nagyobb tanulmányok elseit Fraknói Vilmos „Mátyás királyválasztása” című értekezése képezi, mely a királyválasztás részleteit adja a „Magyar Történelmi Életrajzokban” megjelent biographia után. — Rónai Horváth Jenő „Mátyás király hadjáratait” ismerteti. Ezek a következők: 1. A cseh rablók elleni hadjáratok (1458—1465); 2. A Frigyes elleni trónbiztosító hadjárat 1458-ban; 3. Az első török hadjárat 1463-ban; 4. A második török hadjárat 1464-ben; 5. Az erdély-moldvai hadjárat 1467-ben; 6. A cseh háború 1468—1470; 7. A cseh-lengyel háború 1471—1474; 8. A harmadik török háború 1474—1476; 9. Az első osztrák háború 1477-ben; 10. A negyedik török háború 1479; 11. Az ötödik török háború 1480—1481; 12. A második osztrák háború 1480—1488. — Csonthosi János „Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában” című tanulmánya az eddig ismert 130 corvina közül kiemeli azokat, melyek a hadtudományra vonatkoznak. Négy ilyen corvin-codex van, melyeket négy különböző könyvtár őriz; u. m. Valturius munkája két példányban (az egyik a drezdai, a másik a modenai könyvtárban), Santinus Pál munkája (a párizsi nemzeti könyvtárban) és végre Cortesius munkája Mátyás király hadi tetteiről (a wolfenbütteli könyvtárban). — Hazay Samu „Védő alkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt” című hadtörténelmi tanulmánya részletesen leírja, minő elemekből állott Mátyás király hadereje, kik viselték a honvédelem terheit, miként szervezte az állandó sereget, végre, hogy mily fegyvernemek és osztályok alkották e hadsereget. — Huszár Imre „A fekete seregről” ír, oly czélból, hogy a „lassanként

gyökeret verni kezdő ama tévhitet, mintha Mátyás király dicsőségének eszköze egyedül és kizárólag a fekete sereg lett volna, melyhez azután közel áll azon felfogás is, hogy Mátyás király győzelmeit nem is magyarok, hanem a csehek vívták volna ki, visszautasítani, kiítani segítsen.“ — *K o r d a D e z s ő* „Mátyás pajzsa Párisban“ című közleményében megismerteti a „Musée d'Artillerie“-ben őrzött magyar nemzeti ereklyét, mely mostani helyére vétel útján került az isztriai herczeg fegyvergyűjteményéből. A pajzson Magyarország és a Hunyady-ház czimere látható, melyet a következő felirat vesz körül: Alma Dei genitrix Maria interpelle pro rege Mathia. A pajzson láthatók még némely sérülések, melyeket értekező Mátyás korából származóknak hisz. — A „Tárca“ rovatban a Hadtudományi bizottság márcziusi üléséről van rövid értesítés. A „Hadtörténelmi apróságok“ is mind Mátyás királyra vonatkoznak, u. m.: „Adalék Mátyás király 1477-iki ausztriai hadjáratához“ Óvári Lipóttól; Mátyás király személyes bátorságának példái; Mátyás király nézete az ó-kor hadvezéreiről; A megalázott török követ; Trebitsch ostroma 1468-ban; Victorin cseh herczeg elfogatása; Egy szállítmány törbeejtése Mátyás király csapatai által; Hősies kitartás. — „Hunyadi Mátyás király haditörténetének bibliographiája“ Mangold Lajostól és Mátyás királynak 1481. márcz. 10-én kelt levele (közli Kőszeghy Sándor) zárja be a füzetet.

4. A „NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE“ április havi számában Székely Ferencz értekezése áll első helyen „Takarékpénztáraink reformja“ címmel. Értekező kiemeli a takarékpénztárak fontosságát hazai hiteléletünk szempontjából. Az ország legnagyobb mobilis tőkéjének nevezi azt a 386 milliót, mely ez intézetekben gyümölcsözés végett el van helyezve. Ez összeg megérdemli, hogy annak sorsával s így a takarékpénztárak ügyeivel foglalkozzunk. Közgazdasági irodalmunk meg is felelt eme feladatának, foglalkozott ilyenmő intézeteink szervezetének hiányai-val s újabban egyre erélyesebben hangsúlyozta a reform szükségét. E reform kérdéseit tárgyalja értekező cikkének további folyamán. Megtámadja azon javaslatokat, melyek a takarékpénztárak visszleszámlálási üzletét korlátozni akarják és kötelezni kívánnák ez intézeteket arra, hogy betétek egy részét állampapírokba fektessék be. Ezek a javaslatok, melyek Weisz Bertholdnak tavaly megjelent füzetében foglalván, az osztrák és német takarékpénztárak mintájára akarják átidomítani a hazaiakat, holott ezek egészen más talajból nőttek ki, mint amazok. Takarékpénztárainknak megtiltani a visszleszámlálást annyi volna, mint megfosztani a vidéket a fővárosi olcsó hitel közvetítésétől. Mert ezt a feladatot, melyet külföldön minden nagyobb városban egy-két nagy bank fiókja vagy külön bankvállalat teljesít — nálunk

a takarékpénztárak oldják meg; hogy azonban ezt tehessék, arra saját eszközeik rendesen elégtelenek, és azért kénytelenek váltóik leszámoltatásához folyamodni. Őket e műveletektől eltiltani annyi volna, mint a vidéket a fővárosi hitelforrásoktól elzárni. De nem jobb a másik javaslat sem, mely a betétek jelentékeny részét állampapírokba fektetné be. Ennek nincs értelme akkor, mikor a pénz ára vidéken $6-8\%$, holott állampapiraink csak $4\frac{1}{2}-5\%$ -kal kamatoznak. A takarékpénztárakat ezek vételére szorítani nemcsak az ő kárukkal járna, de nem nyerne vele az ország sem. Hisz állampapiraink azért vannak a külföldön, mert nekünk még drágák! S ha visszavásároljuk őket, ezt csak úgy tehetjük, hogy viszont kölcsönt veszünk a külföldtől egy-két százalékkal drágábban. Értekező a létező bajok orvoslását a fokozódó kereskedelmi képzettségben, az ország növekvő vagyonosodásában s végre hatásos ellenőrzés szervezésében látja. Az utóbbit egyelőre nem kívánja államilag szabályozni, hanem autonóm közegül takarékpénztári kamarát óhajt szervezni, összekötte biztosítéki alappal a betétek kölcsönös biztosítására s csak aztán, mikor a kamara autonóm megállapodásai már leszűrődtek, kívánja az ellenőrzés törvénybe iktatását.

Második helyen Hege d ü s S á n d o r értekezik „Oroszország pénzügyeiről.” Az új orosz conversiók fényes sikere felhívta a figyelmet a nagy birodalom pénzügyeire, melyek azelőtt tudvalevőleg épen nem állottak valami jól. Értekező a javulás történetével részletesen foglalkozik. Az ellenőrzés, a számvitel s a kezelés fejlesztése egyrészt, nagyobb takarékoság a kiadásokban, nevezetesen a rendkívüliek rovataiban, nagyobb mérsékllet a bevételek előirányzásában másrészt, megteremtették a költségvetések realitását. Miután a még ellenőrzés alatt nem álló alapokat és bevételi forrásokat érintette volt, áttér értekező Oroszország kiadásainak s aztán bevételeinek részletezésére, előbbiek közt különösen a hadügyi kiadásoknak, utóbbiaknál az italadó, vámbevételek, dohány, cukoradó és államvasutak jövedelmeinek nagyfokú emelkedését mutatja ki. Végül adja a birodalom adósságainak rövid történetet, visszamenve a mult századra és kiterjeszkedve az államadósság 1889-iki állapotára. — Következik B e r n á t I s t v á n czikke „Az ipar fejlesztése Württembergben 1848 óta” cím alatt. Mindjárt a cikk elején párhuzamba van állítva hazánk mai helyzete a délnémet királyság 1848 körüli állapotával. Kiválóan földmivelő, tehát egyoldalúan fejlett, tökében és vállalkozásokban szegény államot kellett ott gazdasági értelemben véve modern állammá fejleszteni. Primitív állapotok közt jött létre 1848-ban a württembergi „Centralstelle für Gewerbe und Handel” című hivatal, mely közvetlenül vagy közvetve mindazt intézte, a mi az ipar terén az állam részéről

azóta történt. Ezt az állami tevékenységet vázolja Bernát a következőkben. Elmondja, mint mozdította elő az állam a honi ipart az alsó és felső iparos oktatás, vándortanítók kiküldése, felnőttek tanfolyamai, szakemberek utaztatása, munkások kiképztetése, még közvetlenebbül gépek, eszközök, mintagyártmányok beszerzése és kiosztása, kezdő vállalatok legkülönbözőbb irányú segélyezése, sőt szükség esetén átvétele által is. E mindent felölölő tevékenységnek nem is maradt el eredménye s ma a nagy Németbirodalomban kiváló helyet foglal el Württemberg az ipar tekintetében. A tanulságokat értekező mindebből levonja és hazánkra alkalmazza, óhajtva, hogy törvényhozásunk ne csak a nagy tőkének beédesgetésére s így a tömegesen termelő vagy is a gyáripar megalapítására törekedjék, hanem oldja meg a kisipar terén fennálló nagy feladatokat is. S erre éppen Württemberg példája mutathat utat. — A negyedik értekezés Hava s Miksától ered és „Arany és ezüst közötti viszony. Aranyforint. Aranyágió“ címet visel. A jelzett fogalmak tisztázására törekszik s az arany és ezüst közti értékviszony alatt a két nemes fém nyers állapotbeli értékének viszonyát érti s tévesnek mondja a kivert arany pénz alapul vételét az összehasonlításban. Vizsgálja a hazai arany és ezüst pénzek súlyarányából kiolvasható értékviszonyt s ennek megfelelően alakítja át az aranyforint s az aranyágió kifejezések értelmét és adja a külföldi pénzek összehasonlító táblázatát.

Mandello Károly a tőle szerkesztett „Közgazdasági havi krónikában“ márczius hó gazdasági eseményeiről ad részletes áttekintést, s a hozzáfűzött „Magyarázó megjegyzésekben“ többek közt az iparvállalatokat támogató pénzügyi intézetekre vonatkozó törvényjavaslatunkkal foglalkozik és összeállítja a hazai bank és ipari vállalatok, valamint biztosító intézetek ez idei osztalékait. Az „Irodalmi Szemlét“ dr. nyitja meg Ballagi Aladár „Colbert“ című, az Akadémia kiadásában megjelent művének bírálata ismertetésével, melyben elismeréssel adózik az író széles látókörének és komoly kutatásának, s aztán különösen szerzőnek a mercantilismusról adott felfogását bonczolgatja. A következő ismertetés *y*-jel alatt az „Emlékirat a Pesti hengermalom-részvénytársaság fennállásának félszázados évfordulója alkalmából“ felirattal megjelent füzetnek van szentelve, történelmi visszatekintéssel s a vállalat jelentőségének nyomós méltatásával. Ezután *x y* foglalkozik Mandelló Károlynak „Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1889“ című különnyomatban megjelent cikksorozatával, megemlítve szerzőnek végkövetkeztetéseit, a melyekkel az 1889. év gazdasági mérlegét jellemzi. Következik Földes Bélának ismertetése Clarc: „Possibility of a scientific law of wages“ felirátú könyvről,

mely érdekes elemzését nyújtja a közgazdaságtan egyik legnehezebb feladatának, s a törvényt úgy adja, a mint azt az újabb haszonhatár-elmélet már általánosan felállította volt. A „Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje“ dr. Ráth Zoltántól ezuttal a tübingai „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ folyóiratban a Schaffletől „Trennung von Staat und Volkswirtschaft aus Anlass des jüngsten Arbeitsmassen-Anstandes“ cím alatt megjelent értekezéssel s a „Journal des économistes“ Beaumont H. tollából eredő s a Gladstone és Blaine közt folyt vámpolitikai vitát tárgyaló cikkével foglalkozik, ismertetve amott a nagynevű német író reformeszméit, emitt az Anglia és az Egyesült-Államok gazdasági történetéből a szabad-kereskedelem mellett és ellen felhozott érveket. A „Statisztikai Értesítőben“ dr. Viznekér Antal „A népmozgalom legfontosabb eredményei Magyarországon 1881—1888-ban“ cím alatt összegezi a népességünkben a legközelebbi népszámlálás óta esketési, születési és halálzási kimutatásaink szerint beállott változásokat. A természetes népszaporodás az egész magyar államban ezek szerint $1\frac{1}{2}$ milliót tett ki 8 év alatt, úgy, hogy a kivándorlás tekintetbe vétele nélkül, vagy 17.2 millióra becsülhetjük az ország lakosságát. E rendkívül kedvezőnek látszó szaporodási arálynak jelentőségét némileg csökkenti a házasságok arányszámának újabban beállott csökkenése, mely értekező szerint valószínűleg tovább is eltart, a miért is egyre fontosabb teendőül jelentkezik a halálzási arány csökkentésére irányítani az állam tevékenységét, mi első sorban egészségügyi igazgatásunk újjászervezését jelentené. — A füzet végén a «Könyvszemle» áll.

5. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében Kicska Emil „Hangsúly és Szórend“ című folytatólagos értekezésében a „mondó (kategorikus) és ellenmondó ellenkezés“ logikai formák egymáshoz való viszonyait fejtegeti s kiemeli, hogy csak ezeknek felhasználásával lehet a hangsúly és szórend törvényeit véglegesen megállapítani. — Szinyei József védekezik Ballagi Mór támadása ellen, a ki az orthologia ellen irányuló akadémiai felolvasásában élesen megróttá őt azért, mert iskolai „Magyar Nyelvtan“-ában külön fejezetben tárgyalja a neologia szóalkotásait s azokat helyteleneknek, kerülendőkné nyilvánítja. Szinyei az orsz. közoktatási Tanácsnak a gymn. tanítás tantervéhez készített utasításaiból idézetekkel igyekszik bizonyítani, hogy ő csak az utasítások szerint járt el, mikor az orthologia szellemében felsorolta a neologia hibás képzésű szavait. — Zlinszky Aladár a classica-philologusokat gúnyolja, mint a kik arról panaszkodnak, hogy a cl. philologia terén már nem akad új tárgy a kutatásra, holott még a hazai philológiában is sok a feldolgozásra váró anyag. — Sántai Bartha Döme József az

egri tájszólás hangtani sajátosságait ismerteti részletesen. — Békely Kálmán a *csúszik* és *mászik*; *becsül* és *tisztel* rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségét állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Szinnyey J. adalékokat közöl az ugor szótárhoz. — Szómagyarázatokat adnak: Munkácsy Bernát a rokonnyelvekből vett adatokkal igazolja Szarvas Gábor azon nézetét, hogy az *ara* szónak régenten „nőszemélynek bátyja vagy nagybátyja” jelentése volt; — Szinnyey ellenében a *leány* szót összetételnek tekinti s a vogul *nāj-āñk*: „nénje-kisasszony” szóval veti egybe; — a *haj* szóhoz közli a vogul nyelv megfelelő szavait: kimutatja, hogy a *hegedű* őseredeti magyar szó, a vogul nyelvben megtaláljuk a megfelelőjét; Szarvas Gábor a magyar *ledér* szót a német *leder*-ből származtatja; — Albert János nyelvtörténeti adatok alapján kimutatja, hogy az „Ez az én szeretőm...” kezdetű dalnak e mai már érthetetlen kifejezése: „alattomban terem, mint a piros alma” eredetileg azt jelentette: „alant az aljban, a völgyben” s erre támaszkodva a dal keletkezési idejét a XV.—XVI. századba teszi, mint a mikor a szónak még megvolt ez a jelentése. Magát az *alattomban* szót locativus képzők elhalványodása s összehalmazódása útján keletkezettnek tartja, melyből visszakövetkeztetve az újabb korban képezték az *alattomos* szót; — Simonyi Zsigmond kimutatja, hogy a *kukrejt* szó nem „rejtekhely”-et jelent, mint a mely jelentéssel felvéve van Ballagi Szótárába, hanem: „*zsálya-szószt*” s egyúttal kijelenti, hogy a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői Ballagi nélkül is tudták azt, hogy régi szótárainkban a szóknak német fordítása meg nem bízható; Zlinszky Aladár Csokonai műveiből közöl példákat a *divat* szó miként használatára; — Balassa József értesít, hogy az éneklő hangsúlyozást a háromszéki nyelvjárás is használja. A szerkesztő védi a Bódiszint től hibáztatott néhány kifejezésének helyességét. — Bálint Károly időjóslatokat közöl „egy öreg ember naplójából”. Népnyelvhagyományok: szólásmódok Jászberényből, párbeszédek Gömörmegyéből, babonák, kiolvasó versek Halasról, találós mesék Szolnokról, gyermekjátékok Háromszék megyéből, tájszók Komárom, Hont, Győr, Vas megyéből, Kassavidékről, helynevek Tisza-Dobról, Néprománczok Gömörből.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A 4. füzet első cikkében („Variae lectiones”) P. Thewrewk Emil különféle római és görög írók szövegeinek egyes romlott helyeit javítja. A második, latinul irt cikkben Kuzsinszky Bálint azon VI. és VII. századi latin fölíratokat tárgyalja, melyek dactylikus versmértékben vannak írva s kimutatja, hogy ezek rhythmus tekintetében, a népies verselés befolyása alatt állottak. A harmadik cikkben Irmei Ferencz befejezi „A francia

középkori irodalom» tárgyalását, terjedelmesen jellemezve az erkölcsi és satirikus irodalmat, a rózsza regényét, a tiszta franczia és a Provenceből eredt lyrai költészetet, végre a dráma fejlődését és a rendkívül gazdag vallásos (legendai) költészetet. Egy következő, ismét latinul írt kis cikkben Vári Rezső a Homéros-féle Apollo-hymnusnak egy romlott helyét magyarázza és javítja. Az ötödik cikkben Heinrich Gusztáv Bartsai Lászlónak állítólag németből fordított Fayel-drámáját (1793) tárgyalja, még pedig mind e színmű tárgyát, mind a darab eredetét. A tárgy a középkornak egyik legismertebb, igen sokszor földolgozott mondája: Coucy várnagy szenvedélyesen, de nem bűnösen szereti Fayel grófnét, kinék, midőn a szent földön elesik, apródjával szívét küldi. A féltékeny és heves férj elragadja az apródtól a szívet, megsütteti s eledelül tálatatja föl nejének, ki halálra búsulja magát. Mind a Provencebán, mind Francia- és Németországban számosan dolgozták föl e szép tárgyat, s a népköltészet is egész Európában ismételve énekelte meg a szerencsétlen szerelmesek szomorú sorsát. Különösen nagyon népszerű lett a Boccaccio Decameronja (IV. nap. 1. elbeszélés: Guiscardo és Guismonda) útján, melyen Enyedi Györgynek szép verses novellája (Debreczen 1577) is alapszik. Talán ezen költemény hatása alatt keletkezett a „Szép Julia“ cz. székely népballada, mely maga is több változatban maradt reánk. A Bartsai drámája németből van fordítva, de e német színmű maga is fordítás volt. Eredetije egy franczia dráma, melynek szerzője François Thomas Marie de Baculard d'Arnaud (1718—1805), kit II. Frigyes porosz király Voltaire méltó versenytársának tekintett. Ma el van felejtve. Fayel-drámáján kívül, még két szomorújátékát fordította magyarra báró Naláti József: „Eufémia vagy a vallás győzelme“ (1783) és „A szerencsétlen szerelmesek avagy G. Comens“ 1793. A cikkek sorozatát Némethy Géza fejezi be, ki Cicero „De finibus“ cz. művének egy romlott helyét rövid latin fejtegetésben helyreigazítja. — Az irodalmi rovatban Balassa József nagy elismeréssel ismerteti Simonyi Zsigmondnak a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatában „A magyar nyelvről“ megjelent jeles munkáját; Erdélyi Pál röviden méltat egy másik akadémiai kiadványt, Mokos Gyula könyvét a jénai egyetemen tanult magyarországi tanulókról; Fináczy Ernő behatóan bírálja Pecz Vilmos művét a görög tragédiáról, melyről elismeri, hogy alapos-sággal és szigorú methodussal készült, a tárgyat teljesen kimerítő és tudományos irodalmunkban számot tevő mű; Dávid István maga mutatja be Livius XXI—XXV. könyvének kritikai kiadását s számot ad a szöveg megállapításánál követett eljárásáról; Halász Ignác Erényi Mórnak, Balassa József által teljesen átdolgozott kis magyar nyelvtanát jellemzi mint oly népiskolai

könyvet, mely végre teljesen a tudomány színvonalán áll; Pozder Károly terjedelmesen ismerteti Kunos Ignácznak a Magy. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság kiadta oszmán-török népköltési gyűjteményét, melynek egyes darabjait tanulságosan veti egybe az európai és keleti mese-költészet egyéb termékeivel; végre Némethy Géza bírálja Simay Lajosnak Terentius trópusairól és figuráiról latin nyelven irt értekezését, melynek főkép latinságát kifogásolja. A külföldi irodalom rovatában Vári Rezső Ludwich Arthur Homéros-kiadását ismerteti. A philologiai programm-értekezések közül Hittrich Ödön nagy elismeréssel ismerteti Fröhlich Róbert alapos dolgozatát Herodotos pontusi útjáról és Csengery János kevésbé helyeslőleg Gergye Lénárt dolgozatát a homérosi kor kosmographiájáról. Könyvészet és polemiák zárják be a füzetet, mely még néhány közép-felnémet költeménynek sikerült fordítását tartalmazza.

A M. TUD. AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1890. április 14-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: a II. osztályból: Fraknói Vilmos, Jakab Elek, Keleti Károly, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt., — Acsády Ignác, Czobor Béla. Csaplár Benedek, Csonotosi János, Domanovszky Endre, Grünwald Béla, Hoffmann Pál, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Kerékgyártó Árpád, Lubrich Ágost, Mailáth Béla, Szádeczky Lajos lt. — Más osztályokból: b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Thanhoffer Lajos l. t. — Jegyző Pauer Imre h. osztálytitkár.

1. FRAKNÓI VILMOS r. t. felolvassa: **«Mátyás király első kísérletei a császári német birodalom trónjának elnyeréseért 1468—70.»** című dolgozatát.

HOFFMANN PÁL l. t. **«A specificatio»**-ról értekezik.

3. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRAKNÓI VILMOS r., és HOFFMANN PÁL l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1890. április 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Az illető osztályból: Hollán Ernő tt., b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán r. tt., Böckh János, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Thanhoffer Lajos. — Egyéb osztályokból: Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt., Jekelfalussy József l. t. Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

108. BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND r. t.: **«Nagy lengés-idők méréséről».**

109. LENGYEL BÉLA l. t.: **«A salétromossav meghatározása térfogati úton.»**

110. LIEBERMANN LEÓ részéről: **«A szénsav bontó hatása az alkali-fémek sóira,»** bemutatja Than Károly r. t.

111. HÖGYES ENDRE F. t.: **«Jelentés a Pasteur-féle antirabicus védő oltások megkezdéséről.»**

112. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri b. EÖTVÖS LORÁND és HÖGYES ENDRE r. tagokat.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

IV. Összes ülés.

1890. április 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos, másodelnök; Semsey Andor, Zichy Antal tt.; Budenz József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Ballagi Aladár, Bogisich Mihály, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Fejérpataky László, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Kerékgyártó Árpád, Klein Gyula, Majláth Béla, Szádeczky Lajos, Wlassics Gyula l. tt., Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

113. CZOBOR BÉLA lt. fölolvassa **emlékbeszédét Pauer János** levelező tagról. — Az Emlékbeszédnek során közrebocsáttatik.

114. A főtitkár bejelenti **b. Orbán Balázs** l. tagnak, a **«Székelyföld leírása»** című nagy munka szerzőjének 1890. április 19-ikén bekövetkezett **elhunytát**. — Az Akadémia fájdalommal részvételt veszi tudomásul buzgó tagjának elhunytát és felhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

115. Felolvassa a Horvát-Szlavon- és Dalmátországi Bán úr (ő) Exeja levelét, melyben az Akadémia azon határozatáért, mely szerint a **magyar szent koronáról** szóló díszmű Horvát- és Szlavon-országok törvényhatóságainak is megküldetik, az illető törvényhatóságok nevében köszönetet mond, és a díszműnek Belovár-Kőrös, Lika-Krbava, Modrus-Fiume, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőcze és Zágráb vármegyék, továbbá Zágráb, Eszék, Károlyváros, Kőrös, Belovár, Zengg, Bród, Pétervárad és Karlócza törvényhatósági joggal felruházott városok számára leendő szíves megküldését kéri. — A Bán ő Nagyméltósága közbenjárása köszönettel vétetik.

116. Ezzel kapcsolatban jelenti a főtitkár, hogy a fentebbi számú példányok a báni hivatalhoz Zágrábba már elküldettek. — Tudomásul van.

117. A Vallás- és Közoktatási m. kir. Ministerium megküldi 1. a közös pénzügyminister úr megbízásából, a **banjszkai monostor alapító levelének**, szerb előszóval ellátott, kiadását és 2. a vallásügyi porosz kir. minister úr megbízásából **«Das gesammte Volksschulwesen im preussischen Staate in Jahre 1886.»** című munkának egy példányát. — Köszönettel vétetnek és a könyvtárba helyeztetnek.

118. Az orsz. közoktatási tanács elnöksége fölkéri az Akadémiát, hogy a középiskolák számára **fordítandó görög írók** kiválasztása tárgyában, a tanácskozásokban magát kiküldöttei által képviseltetni sziveskedjék. — Kiadatik az I. osztály útján, sürgős intézkedés végett, a classica-philologiai bizottságnak.

119. A **lengyel történetírók** egyesülete meghívót küld részletes programmal együtt az 1890. július második felében, Lembergben tartandó második nagygyűlésre. — Kiadatik a II. osztálynak.

120. A főtitkár bemutatja Alsó-Fehér, Bihar, Jász-Nagykún-Szolnok, Krassó-Szörény, Sáros, Vas vármegyék és Kassa, Pancsova, Pozsony, Selmeczbánya városok **köszönő levelét** a m. szent koronáról szóló díszmű megküldéseért. — Tudomásúl vétetik.

121. Előterjeszti a sárospataki ev. ref. Akadémia igazgatósága április 19-én és az ugyanottani állami tanítóképző intézet igazgatójának április 25-én kelt levelét, melyben jelentik, hogy a szokásos **Kazinczy-ünnepély** ez idén május hó 18-án fog Széphalmon megtartatni. — Tudomásúl vétetik.

122. A költségvetés tárgyalásakor a II. osztály kimerítő fölvilágosítást kért a főtitkártól a Teleki-féle «Hunyadiak kora alapítvány» természetű, kezelése és mai állapota iránt, mit is az részletes előterjesztésben megtévé, az osztály április 11-iki értekezletében tudomásúl vett. — E szerint az osztálynak a **Hunyadiak kora alapítványból** 1889. december 31-én 5182 frt 80 kr. és a 9120 frtnyi alaptőke évenkénti 4%-os kamatjának öttizenkettedrésze, vagyis 152 frt állott rendelkezésre.

123. A II. osztály jelenti, hogy Pauler Gyula r. t. megválasztását a **Semsey-bizottságba** nem fogadván el, helyébe Hajnik Imre r. tag választatott be. — Tudomásúl szolgál.

124. HOFFMANN PÁL lt. az Ügyrend 76. §-a értelmében kéri, hogy «A Specificatio» című akadémiai értekezését **német fordításban** is közrebocsáthassa. — Az engedély megadatik.

125. A budapesti kir. m. Tudomány-Egyetem hittudományi kara aláírási felhívást küld **Pázmány Péter összes irodalmi műveinek** teljes kiadása érdekében. — Mind a latin, mind a magyar művek sorozata előlegesen megrendelendő az akadémiai könyvtár számára és aláírási ív teendő ki a főtitkári hivatalban.

126. Bemutatattak az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok**. — Tudomásúl van.

127. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ZICHY ANTAL t. és CZOBOR BÉLA l. tagokat kéri föl.

JELENTÉS A PÁLYÁZATOK ELDÖNTÉSÉRŐL.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalomról
és a
Marczibányi-mellékjutalomról.

Az Akadémia nagyjutalmára és a Marczibányi mellékjutalomra 1890-ben a matematikai tudományok pályáztak. A lefolyt hét évi időközben (1883—1889.) több munka jelent meg, mely dicsérettel említhető. A legkitünőbbnek és a nagyjutalomra legérdemesebbnek *König Gyula* „Analízis. Bevezetés a matematika rendszerébe“. (I. kötet. Budapest. 1885—1888) című műve találtatott. Az alapvető kézikönyvekben elannyira szükölködő irodalmunknak rendkívül becses gyarapodása e nagyszabású munka. Önálló felfogás és elrendezés mellett részletes és teljes áttekintést nyújt a benne felkarolt matematikai módszerek és eredmények mai állásáról és ezzel szakirodalmunknak nemcsak jelentékeny hézagát tölti be kitünően, hanem egyszersmind megadja az eddig hiányzott alapot, melyből most már önálló matematikai kutatások és búvárlatok indulhatnak ki a mathesis számos mezejébe.

A Marczibányi-mellékjutalomra *Schenek István* és *Farbaky István* „Az elektromos akkumulátorokról“ (Selmeczbánya, 1885.) című munkája találtatott érdemesnek.

E munkájokban a szerzők a másodrendű elektromos telepek eddig ismert tulajdonságiból kiindulva, önállóan és cél-tudatosan berendezett chemiai és elektrotechnikai kísérleteket végeztek az akkumulátorok fokozatos javítására és alkalmazhatóságuk emelésére, oly eredménnyel, hogy lankadatlan törekvőkkel az elektrotechnikát egyik legelterjedtebb és nagybecsű új eszköz-módosítással, a rólok nevezett akkumulátorokkal gazdagították.

Az osztály dicsérettel említi még meg *Kisfaludi Liphay Sándor*: „Vasútépítéstan“ I. köt. Budapest 1885, és *Straub Sándor*: „A gázmotorok elmélete, szerkezete“... Budapest, 1887. című munkákat, mint a melyek kiváló helyet foglalnak el örvendetes fejlődésnek induló technikai irodalmunkban.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

1889-ik évre szóló Sámuel-díjra az ugyanazon évben megjelent nyelvészeti értekezések közül Binder Jenő-nek *A magyar hasonlítás* című értekezése (*Magyar Nyelvőr* 1889.) találtatott legérdemesebbnek. Szerző a tulajdonság relative nagyobb mértékének nyelvi kifejezését (az úgynevezett hasonlítást, comparatiót) fejtegetvén, elméleti alapvetés után, a mely idegen nyelvek eljárását is számbaveszi, a magyar nyelvben a hasonlítás különböző céljainak megfelelő alakokat és szerkezeteket az egész ismeretes nyelvtörténeten át nyomozza s a nyelvi kifejezés tökéletesbülését tüntetvén föl, a mai hasonlítási szerkezetek némely különösségeit régiebb, tökéletlenebb kifejezésmódból tudja kimagyarázni. De a tulajdonság abszolút fokozását is tárgyalván, érdekesen mutatja ki, mily mindenféle jelzőket és határozókat alkalmasított a nyelv, kisebb-nagyobb használati körben, a csupa fokozott mérték jelölésére. Ezen kívül a szabatos előadás is ajánlja a tanulmányt, mely nyelvtörténetünk kidolgozásához becses adalékkal járul.

Még dicsérettel említendő két dolgozat, melyek egyike egy mai tájbeszédnek önálló kutatáson alapuló gondos ismertetése; másika pedig egy régi magyar író nyelvi sajátosságainak kimutatása. Mind a kettő érdemes dolgozat a nyelvanyag gyűjtése s további használatra előkészítése szempontjából: *A gömöri táj-szólás* Albert János-tól (*Nyelvőr* 1889.) és *Komjáti Benedek Szent Pál levelei* Jacobi Gyulától (*Nyelvőr* 1889.).

III.

Jelentés a Nádasdy-jutalomról.

A néhai gr. Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencztől alapított jutalomért 1889—1890-ben tizennégy pályamű versenyzett, siker nélkül. Teljesen értéktelen vagy igen csekély értékű művek pályáztak, annyira, hogy oly mű is csak kettő akadt, a mely némi figyelmet érdemel. Ilyen a IV. sz. A tanító, a mely tulajdonképen nem egyéb, mint egy falusi tanító rajza gyermekségétől egész addig, a míg egy rossz tanítóság helyett jobbra vergődik. Az aprólékos rajzban itt-ott egy pár jó vonást is találhatni, de az egész minden költői alakítás nélküli mű, a melynek tulajdonkép bonyodalma sincs. Szélesen és hosszan leírt

események összefűzéséből áll, a melyeket folytatni lehetne egész addig, a míg a hős, férfi- vagy öreg korában, meghal. — Az I. sz. *O pour István* sem sikerültebb. Előadásában van ugyan bizonyos könnyedség, verselési ügyesség, csengő rímelés, itt-ott élénk vonások a rajzolásban, de gyarló a lelemény, hiányzik a jellemzés, áradozik a szavaktól, melyekkel nincs sok mondani valója.

Az Akadémia a jutalom ki nem adását és a jeligés levelek elégetését határozta el.

IV.

Jelentés a Lukács-alapítványból hirdetett nyílt pályázatról.

A Lukács alapítványból 1000 forint volt kitűzve nyílt pályázatra: „Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, élete és munkái“.

Két pályamunka érkezett. Az I-ső számú pályamunka nem felel meg a kívátnak, bár szerzője a tárgy irodalmát s kútfit ismeri s a munka terve ellen sem emelhető sok kifogás, de a mutatványúl közlött rész nem sikerült. Sem az eredeti kútfők, sem megírása tekintetében nem kielégítő kísérlet. Stilja dagályos s egyszersmind pongyola, közbe szöve hosszú idézetekkel.

Jóval többet várhatni a II. számú pályamunka szerzőjétől, a ki nevét is kitéve a feladat megoldására ajánlkozik. Ez Kanyaró Ferencz, kinek fáradozása Zrinyi a költő munkái és élete tárgyában jó ideje ismeretes a nyomtatásban megjelent, buzgalmas s kitartó kutatást és tanulmányt bizonyító értekezéseiből. A benyújtott kéziratban, nyomtatott folyóiratbeli közleményekben elkülönzött specialis tanulmányok vannak mintegy gépíleg egymás mellé állítva, különösen a költő és író különféle munkáiról. A gyűjtemény tanuskodik arról, hogy a szerző a mai viszonyokhoz képest teljesen tájékozva van tárgya kútfőire és irodalmára nézve, birja a feldolgozáshoz szükséges ismereteket és képességet. Így remélhetni, hogy megírandó műve becses irodalomtörténeti monographia lesz, ha kivált sikerülni fog neki sok speciális tanulmányát egységes művé forrasztani és mérsékelni a könnyed hypothesisekhez való hajlamát.

Mindezeknél fogva „Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, életéről és munkáiról“ irandó művel *Kanyaró Ferencz*, gymnasiumi tanár Kolozsvárott bízott meg. A munka benyújtásának határnája 1892. decz. 31.

V.

Jelentés a Gorove-jutalomról.

A Gorove-jutalom az aesthetikának ó- és középkori történetére volt kitűzve. Csak egy pályamű érkezett, de ez az egy, tárgyát jól átértett, jól felfogott író műve, sima, egyszerű jó nyelven írva. Mindenütt érthető és tartalmas. Mélyen nem jár, mutat, jelent ritkán vet össze, nem beszél az érzés vagy lelkesedés hevével; de tárgyiasan és nyomosan fejteget. Ha hibája van, leginkább a rövidség az, hogy nem fejt ki némely tárgyat elég bőven s a philosophia történetében jártas olvasó lebeg szemei előtt. De így is nyeresége irodalmunknak. Sajnos azonban, hogy a munka nincs befejezve, mintegy mutatványúl nyújtatott be s csak egy részét oldja meg a pályakérdésnek. Így, a mint van, meg nem jutalmazható, de óhajtható, hogy a munka befejezést nyervén, jutalomban részesülhessen.

Ennélfogva határozottatott, hogy ha az ismeretlen szerző egy év alatt (1891. szeptember 30-ig) munkáját befejezve benyújtja s az bírálatra adatván, elfogadtatik: jelígés levele bontassék fel s a most ki nem adható jutalom neki kiadassék.

VI.

Jelentés a Bézsán-jutalomról.

A Bézsán-féle pályázatra: „Kivántatik a physiologiai lélektan rendszere a legújabb kutatások alapján“, a kitűzött határnapig egyetlen pályamű érkezett. Ez is befejezetlen, csonka dolgozat; e mellett annyira hanyagúl és felületesen van kidolgozva és minden során annyira meglátszanak a sietség és kimerültség nyomai, hogy az egész mű, inkább csak nagy fáradsággal és szorgalommal összegyűjtött nyers anyaghalmoz, mint sem rendszeres dolgozat. Tervezete és egész berendezése is elhibázott. Mást nyujt, mint a mit a kitűzött pályakérdés kíván és még ezt sem abban a formában adja, a melyet a pályázat kikötött.

A pályakérdésben egész világosan ki van mondva, hogy olyan lélektan kívántatik, mely se pusztán descriptiv, se speculativ lélektan ne legyen, hanem a modern tudomány apparátusával kidolgozott, *physiologiai alapokra* fektetett lélektan. A pályamű mégis inkább *physiologia*, mint *psychologia*. Sőt a lélektani rész annyira gvarló a túlságosan is terjedelmes physiologiai részzsel szemben, hogy szinte hihetetlennek tetszik, hogy szerző ex asse

foglalkozott volna philosophiai tanulmányokkal. Arra nincs szükség a lélektanban, hogy az idegrendszer legrészletesebb analysisével foglalkozzunk. Hanem az a feladat, hogy azokat az idegfunctiókat, a melyeknek kiváló szerep jut a lelki jelenségek értelmezésében — jól ki tudjuk választani a kevésbbé fontosak közül és kellőképen értékesítsük. Erről pedig szerzőnknel szó sincs. Az associáció és projectió-rendszer szerepe és fontossága sem kellő módon kiemelve, sem megfelelőleg méltatva nincs. Az agytáplálkozás befolyása és zavarainak kihatása a lelki élet tüneteire, valamint a psychogenesis nagy fontosságú tényei egyáltalán elő sem kerülnek az egész műben, mely egyébként még nyers anyagát tekintve is több helytt csak úgy van kiírva, azaz lefordítva Wundt, Helmholtz stb. műveiből, a nélkül, hogy a kész anyag a kitűzött feladat értelmezésére megfelelő módon felhasználott volna.

Mindezen nagy hiányok alapján, az osztály javaslatára — tekintetbe véve még a pályázat azon kikötését is, hogy absolut becsű művet kívánt — a jutalom ki nem adása és a jeligés levél elégetése határozottatott el.

VII.

Jelentés az Első Magy. Ált. Bizt. Társaság jutalmáról.

Az Első Magy. Ált. Biztosító Társaság pályázatára: „Az éjszakamerikai valutakérdés előzményei és pénzügyi eredményei“ — két pályamű érkezett. Mind a kettő meglehetősen jól oldja meg feladatát, a kitűzött kérdés tárgyalásának lényegében mégis merőben különböznek egymástól

Az I. számú „Cleveland“ jeligével, első és kisebb részében kizárólag a bimetallismus kérdésének fejtegetésével foglalkozik, s a második nagyobb részben is alig érinti az éjszakamerikai valuta fejlődésének történelmi előzményeit, hanem csak magát a fejlődést, de ezt helyesen tárgyalja. Ellenben a II. számú: „A wise ordering of the world's money“ stb. jeligés tisztán Éjszak-Amerikára szorítkozik, a melynek nemcsak valuta-viszonyait, hanem összes pénzügyi fejlődését is ismerteti. Így, a mi az egyik műben hiányzik, az a másikban nagyon is bőven van meg, s a mi ebben hiányosabb, a másik mintegy kiegészíti: magát a pályakérdést pedig csakis a két mű együtt meríti ki teljesen.

A II. osztály ennél fogva, a pályabírák egyhangú véleménye alapján, a jutalomdíjnak a két munka közti egyforma megosztását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jelíges levelek felbontattak, s az I. számú szerzőjéül *Dr. Bamberger Béla, ügyvéd* a II. számú szerzőjéül pedig *Dr. Pólya Jakab, ügyvéd* neve tűnt elő.

VIII.

Jelentés a Dóra-jutalomról.

„A gabona-határidő-üzlet“ tárgyában kiírt Dóra-díjra három pályamű érkezett.

Az I. és II. számú egyformán gyarló dolgozat. Az I-ső 32, a II-dik 17 írott lapon végez a kitűzött kérdéssel, természetesen a nélkül, hogy akár csak némi tájékoztatást vagy felvilágosítást nyújtanának a szóban forgó nagy-jelentőségű üzletről.

Egészen más természetű a III. számú: „Erkenntniss der Zukunft ist Werth für den Handel“ jelíges és 475 lapra terjedő pályamű; mely társaitól már abban is előnyösen különbözik, hogy az angol, francia és német irodalom illető műveit tüzetesen fölhasználja és szakértelemmel bírálva, az olvasót irodalmilag is tájékoztatja azon kérdés fontosságáról, a melynek tüzetes ismertetését célul tűzi, s a melyet gyakorlatilag és elméletileg, az élet tapasztalatai és az irodalom adatai alapján helyesen old meg.

Nem lehet ugyan elhallgatni, hogy bőbeszédű irálya, valamint számos ismételése miatt sokszor fárasztó, s hogy túlbuzgó védelme hevében több helytt a pártos fél színében tűnik fel; mindemellett, tekintettel kivált arra, hogy a gabona-határidő-üzlet épen csak napjainkban fejlődött ki: az osztály — a bírálók egyértelmű jelentése alapján — a III. számú: „Erkenntniss der Zukunft stb.“ jelíges pályamű szerzőjének a jutalom kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalmazott pályamű jelíges levele felbontatott, s abból *Kohn Dávid*, III-ad éves joghallgató neve tűnt elő.

IX.

Jelentés a Fáy-jutalomról.

A „pesti hazai első takarékpénztár“ Fáy-alapítványából 2000 frt volt kitűzve „Gazdasági válság“ című pályakérdésre, a melynek kidolgozását az Akadémia II. osztálya nyílt pályázat útján Pólya Jakabra bízta.

A benyújtott pályamű, a bírálók megegyező jelentése szerint mind alak, mind tartalomra nézve megfelel azon követelményeknek, melyeket a bírálók a tervezet bemutatásakor megjelöltek.

Az Akadémia ennél fogva *Pólya Jakab* részére a kérdéses jutalomdíj kiutaltványozását elhatározta.

X.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

A Sztrokay-alapból 1886-ban kitűzött pályakérdésre egyetlen munka érkezett be: „Az alkoholismus veszélyeinek orvoslási módjáról“ Ruskinból vett jeligével. A mennyire a fogyatékos statisztikai adatok engedik, a kérdést a legfőbb oldaláról alaposan vizsgálja meg.

Hézagos a munka főleg büntetőjogi szempontból, mert nem öleli fel rendszeresen azt a legnagyobb tekintélyektől napirendre hozott kérdést, miként kell helyesen a tételes büntetőjog rendszerébe illeszteni a „részség“ tiltott állapotát. Kevés figyelmet fordít szerző arra a nagy irodalmi mozgalomra, mely épen a „részség“ kérdésének szempontjából a büntetőjogi beszámítás tanával szemben egész új követelménnyel lép fel. Ellenben a kérdésnek társadalmi, gazdasági, erkölcsi és rendészeti-jogi részét — tehát a pályakérdés főtárgyát — kellő alaposággal tárgyalja. Az alkoholismus terjedésének legfőbb gátját a szesz italokkal való kereskedés helyes szabályozásában látván, az engedélyezési rendszer mellett foglal állást, s általában a kitűzött kérdést úgy tárgyalja, hogy a munka hazai irodalmunkban hézagpótló leend.

Az Akadémia ennél fogva a bírálók egyértelmű javaslata alapján, az „Akár állami akár magángazdaságról legyen szó“ stb. jeligés dolgozat részére a pályadíj kiadását elhatározta.

Felbontatván a jeligés levél, abból *Dr. Fekete Gyula kir. törvényszéki bíró* neve tűnt elő.

XI.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

A magyar tudományos Akadémia 1888-diki nagygyűlésén a következő pályakérdést tűzte ki: „Figyelemmel a jogtörté-

netre és összehasonlító jogra, fejtsenek ki azon elvek, melyek alapján a hazai viszonyainknak leginkább megfelelő örökösödési eljárás és az annak vezetésére hivatott hatóságok és hatósági közegek szervezete alkotandó volna“.

Erre a kérdésre két pályamű érkezett.

A „*Delibera diu et fac cito*“ jeligés mű az öröklési eljárás jelen állapotát tanulságosan tárgyalja ugyan, de a jogtörténet és az összehasonlító jog nincs benne tudományosan értékesítve s az elvek közül, melyeket a szervezésre ajánl, kevés fogadható el. Sokszor triviális, felületes. Néhol ízetlen. Akadémia elébe nem való durva jelzőket használ. Némely állítása téves, ellentmondó. Civilistikus képzettség és gyakorlottság nyomai a pályaműben nem láthatók, pedig e nélkül önálló tudományos beccsel bíró jogtudományi pályamunka nem készíthető.

A „*Magyarország nem volt, hanem lesz*“ jeligés levelű dolgozat az Akadémia előtt megállható nyugodt hangot követ ugyan, de jogtörténeti vázlata beható kutatásra nem mutat, s néhol hibás színezést alkalmaz, az összehasonlító jogtudományi rész csak kísérlet s nem bevégzett kép. A jelen állapot feltűntetésében a nyers anyagot feldolgozatlanul nyújtja, a civilistikus tárgyalási módszert, mely nélkül akadémiai jó pályamunka nem készülhet, mellőzi.

Az Akadémia mindezeknél fogva a Sztrokay-féle pályadíj ki nem adását és a jeligés levelek elégetését határozta el.

XII.

Jelentés a Bükk László-féle pályázatokról.

A Bükk László-féle alapítványból kiírt nyílt pályázat: „*Magyarország három részre osztásának története*“ eredménytelen maradván: az osztály, a történelmi bizottság javaslatára, a pályázati szabályok értelmében e kérdés kidolgoztatását megbízás útján óhajtja eszközölni, s a tárgy kidolgozásával dr. *Acsády Ignác* I. tagot bizza meg. Határnapúl 1892 szept. 30-ikát tűzi ki.

Az osztály javaslata elfogadtatik.

XIII.

Jelentés a Rózsay-alapítványból kihirdetett nyílt pályázatról.

A Rózsay-alapítványból nyílt pályázat volt hirdetve az orvosi tudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek és kísérletek tervezetére, egyszersmind kijelölésével annak, hogy a pályázó mily segédeszközökkel szándékozik a feladatot megfejteni.

A beérkezett három ajánlat közül az fogadtatott el, melynek tárgya: „Az idegrendszernek a veszettséggel és az az ellen való immunitással járó vegyi változásai“.

A veszettségben szenvedő, valamint a veszettség ellen mesterségesen immunissá tett állatok idegállományát és az egészségesét is chemiaillag vizsgálván, ezek között különbséget igyekszik első sorban kimutatni. E mellett mikrochemiai vizsgálatokat is óhajt eszközölni, azután pedig az állati anyagokban esetleg foglalt fermentumokat és ptomainokat vizsgálná meg. Ha ilyeket sikerülne tisztán előállítani, physiologiai hatásukat tanulmányozná élő állatokon s eredményre jutva feldolgozná a kísérleti állatok egyéb szerveit is, nevezetesen a hasnyál-mirigyeket, a melyekről tudva van, hogy szintén képesek a vírust felhalmozni.

Kísérleti állatokul első sorban kutyákat és házi nyulakat kíván használni s kijelenti, hogy őt a kísérleti anyaggal a budapesti egyetem általános kórtani intézete látja el; a nevezett intézet és a Pasteur-intézet rendelkezésére áll, míg a vegytani vizsgálatokat az I. belgyógyászati klinika jól berendezett laboratoriumában fogja végezni.

A tervezet benyújtója dr. Udránszky László, tanársegéd az egyetemen Budapesten.

Tekintve, hogy az e tárgyban megindított tanulmányozás az emberiségre is közvetlen haszonnal járhat; azonkívül minden fertőző betegségre nézve is az ilyen vizsgálatok actualisak; ha negativ eredmények mellett bármi csekély positiv eredménnyel járnának is, mégis csak nagyobb tudományos apparátussal és készültséggel oldhatók meg, és végül az ajánlkozó eddigi működése és irodalmi munkássága a kivitelre a legjobb kilátást nyújtja mind egyéni, mind azon egyetemi intézetek tekintetében, melyekben a feladat megfejtéséhez fog — a III. osztály dr. Udránszky Lászlót bizza meg a végrehajtással.

Az osztály javaslata elfogadtatik.

Kelt Budapesten a M. Tud. Akadémia 1890. május 7-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

A II. osztály titkáranak :

Pauer Imre rendes tag és helyettes osztálytitkár.

Igazgató tagoknak :

Semsey Andor t. tag.

Keleti Károly rendes tag.

Az I. osztályba :

Levelező tagoknak :

Pasteiner Gyula egyetemi tanár, műkritikus.

Munkácsi Bernát okl. tanár, nyelvész.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Kállay Béni rendes tag.

Rendes tagnak :

Hoffmann Pál levelező tag, jogtudományi író.

A III. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Markusovszky Lajos levelező tag, orvostudományi író.

Rendes tagnak :

Entz Géza levelező tag, természettudományi író.

Levelező tagoknak :

Gothard Jenő földbirtokos, természettudományi író.

Klug Nándor egyetemi tanár és orvostudományi író.

Külső tagoknak :

Auvers Arthur egyetemi tanár Berlinben, csillagász.

Kronecker Lipót, egyetemi tanár Berlinben, matematikus.

Kelt Budapesten, a M. T. Akadémia május 8-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A MAGY. TUDOM. AKADEMIA JUTALOMTÉTELEI.

AZ I. OSZTÁLYBÓL.

1.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1890-ben szomorújátékok versenyeznek. A verses forma okvetetlenül megkívántatik.

Jutalma száz arany.

A beküldés határnapja 1890. szeptember 30. A jutalom 1891. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja lesz s kiadásra a szerzőé marad.

2.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1891-ben vígjátékok versenyeznek, a bohózatok mellőzésével. A verses forma a mű előnyeül tekintetik, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma száz arany.

A beküldés határnapja 1891. szeptember 30. A jutalom 1892. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja lesz s kiadásra a szerzőé marad.

3.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1891-ben szomorújátékok versenyeznek, ide értve a történeti, regényes, polgári színműveket, drámai erkölcsrajzokat is. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalma négyszáz arany.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona. Ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét: a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

4.

Kivántatik színmű, melynek tárgya a magyar királyság és keresztyénség megalapítása korából (Szent-Istvántól I. Béláig) veendő. A színművek lehetnek: tragédiák, vígjátékok és közép-fajú drámák; a mondai alapon írt színművek ép úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1890. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki. (L. egyébként 5. alatt is.)

5.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Salamon és Szent-László király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és közép-fajú drámák; a mondai alapon írt színművek ép úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1891. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik a műnek, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad s így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a később megindítandó «Magyar történeti színműtár a Kóczán-alapítványból» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

6.

A Hertelendy Gyula hagyományából Hertelendy Miksa-jutalom címen 500 frt pályadíj hirdettetik eredeti magyar dráma megjutalmazására. E pályadíjért minden fajú eredeti magyar színművek pályázhatnak, akár kötött nyelven, akár prózában vannak írva.

Pályaműnek tekintetik minden oly magyar eredeti dráma, mely 1889. és 1890. években megjelent nyomtatásban, vagy ha nyomtatásban nem is jelent meg, valamely magyar színpadon előadatott s kéziratban az Akadémia főtitkári hivatalához 1891. márczius 31-ig beküldetett. Az akadémiai pályadíjat nyert színművek nem tekintetnek pályaműveknek.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltó színművet talál. A jutalom ősszel adatik ki az akadémiai szünetet követő első összes ülésen, 1891. októberben.

A jutalmat nyert mű, ha nyomtatásban meg nem jelent, a szerző tartozik azt három hónap alatt kinyomtatni, mit ha tenni elmulasztana, az Akadémia kiadhatja, mint bármely más munkáját, még pedig külön díj nélkül.

7.

A Farkas-Raskó-alapítványból száz forint jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1890. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóirathban két hónap alatt tartozik kiadni: ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 200 forint.

Határnap 1890. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

9.

Kivántatik a magyar drámairodalom története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig.

Határnap 1893. szeptember 30.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 frt aranyban.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Berzsenyi Dániel élete és munkái.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kivántatik egy gyakorlati magyar-német phraseologia. Ebben összegyűjtendőek s összehasonlítandók a gyakrabban előkerülő magyar és német szólások, főtekintettel a magyaros és szabatos fordításra. A mai magyar irodalmi nyelv szólásain kívül figyelembe veendőek a népnyelv s a régi nyelv szólásmódjai; főképek azok, a melyekkel czélszerűen lehetne irodalmi nyelvünket gazdagítani.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 80 arany.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

A Péczely drámai pályadíj regény-pályadíjjá változván át, e díjra első sorban az 1888—89. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satyrikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1888—89. évkörben nyomtatva, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hirlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hirlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1890. június 15-ikéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomása van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

13.

Kivántatik egy tüzetes magyar hang- és alaktan nyelvtörténeti alapon. Részletesen tárgyalandók a hang- és alaktan történeti változásai, a legrégibb nyelvemlékektől egész a mai korig, mindig

az eredeti források felhasználásával; kitüntetendő végül, hogyan fejlődött és állapodott meg a mai nyelvnek hang- és alaktana.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A II. OSZTÁLYBÓL.

1.

1890-ik évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi mellékjutalom (50 arany) az 1884—1890. évkörben megjelent philosophiai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitélandók: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1891. január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

Kivántatik a Szent-Domokos szerzetének, vagyis a prédikátor-rendnek magyarországi története a mohácsi vész előtt.

Határnap 1890. szeptember 30.

Jutalma Pór Antal akad. tag adományából 600 frt.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik a hazai és külföldi iskolázás története a XIV. és XV. században.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1890. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik a magyar államjog mai érvényében. A magyar államjog, az 1848-iki törvényekben érvényre emelt állameszme s ennek tovább fejlődése alapján, megfelelő rendszerben, dogmatica adandó elő. Az alkotmánytörténet mint ilyen ezen pályamű köréhez nem tartozik. Csak az érvényben levő államjogi intézmények megértéséhez okvetlenül szükséges fejlődési főbb vonalak illesztendőek be. A közigazgatási jogból csak az államjogi természetű kérdések veendőek be.

A pályamű a nyugat-európai publicistica tudományos színvonalának megfelelő könyv legyen, a források irodalmi feldolgozásával, a polemikák mellőzésével, tanulságos olvasmányúl, az eredmények kiemelésével, úgy készítve, hogy esetleg a főbb culturnyelvek valamelyikére lefordítható s ekként a külföldi irodalomba is átültethető legyen.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 3000 forint.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudománynak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

6.

Fejtsenek ki az olasz valuta-kérdés előzményei s pénzügyi eredményei.

Jutalma az Első magyar biztos. társaság alapjából 500 forint.

Határnap 1890. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő a lengyel és a magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig.

Jutalma Czartoryszki herczeg adományából 1000 ft.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassanak elő a történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok), birtokviszonyaik, czímerök és ennek koronként való változásai; oklevelek alapján összeállított leszármazási táblákon mutattassanak ki a családok, melyek e nemzetségekből erednek.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alaphól 1000 aranyforint.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

Fejtessenek ki a nemzetközi jogsegély elvei az anyagi és alaki magánjog terén.

Határidő 1892. szeptember 30.

Jutalma a Sztrokay-alaphól 100 arany.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

10.

Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak.

Jutalma a «Beck Miksa pályadíjából» 400 ft.

Határidő 1892. évi szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

Ha ilyen pályamű nem érkezik be, a pályakérdés újból kitűzendő és ha másodizben sem érkezik önálló becsű munka, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrehozni és három példányt a magyar leszámítoló és pénzváltó banknak bemutatni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

11.

Fejtsenek ki a szövetkezetek alapelvei, tekintettel a hitel-, fogyasztási- és termelő-szövetkezetekre, s azok befolyása az alsóbb néposztályok anyagi és erkölcsi jólétének előmozdítására.

A munka terjeszkedjék ki arra a kérdésre is, hogy minő intézkedéseket kellene a szövetkezetek terjesztésére fogyanatosítani, különösen pedig arra, hogy szükséges-e a törvényhozás intézkedése és ha igen, mely irányban?

Jutalma az «Első magy. ált. biztosító társaság» alapjából 500 frt.
Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Fejtsék ki nemzetgazdasági és társadalmi szempontból, szükséges-e kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit megváltoztatni? — s ha igen, mely irányelvek szerint?

Jutalma a Dóra Szilárd alapból 50 arany.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbéli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A III. OSZTÁLYBÓL.

1.

Kivántatik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természettudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1890. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Határozottassanak meg a közetalkotó ásványoknak főtörési együtthatói, legalább a natrium-fényre.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1891. december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1890. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

A nyugati piacokon, úgy mint hazánkban, mindinkább

elterjed az a nézet, hogy a magyar buza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivántatik ezért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e buzánknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alapból 500 forint.

Határidő 1892. december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

PÁLYÁZÁSI SZABÁLYOK.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig*, „az Akadémia **főtitkári hivatalához**“ czímezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan — mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régebb nyelvvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) — főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúságok is fölhasználndók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, — melynek részei: *Hangtan*, *Irásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltozás (annak külön nemei szerint: független és kapcsolatheli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja, — *Mondattan*, mondattani kategoriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtan-irodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarságának az idegenszerűségtől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott iv.

2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beleolvasztható mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-ki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a legujabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott iv.

3.

Adassék elé **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legfőljebb 150 nyomtatott iv.

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék, és kijelöltessek az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme: 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a **Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatassa a zsinormértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodaisia és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magán tevékenység irányaiiban és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesülésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadsor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulások irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—106 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a múlt század második felétől mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárvényaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok, vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatahoz való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendő fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme* legfőljebb 150 nyomtatott ív.

8.

Kivántatik **Magyarország ásványainak tudományos leírása** az tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, p. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországnak talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátzerűségei a chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leirassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rávonaalkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők felkeresését megkönnyítse. *Terjedelme* legfőljebb 100 nyomtatott ív.

9.

Kivántatik **Magyarország flórájának megírása.** — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézi könyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növény-csoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leirt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével) s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geografiai szempontból és pedig előbb úgy mint önálló egészet, részletesen kitérítve flóránk fajainak elterjedési viszonyait s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólag, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka lehetőleg számos és jó, a szövegbe nyomható rajzokkal s a munka tartalmát pontosan előtüntető indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik **Magyarország faunájának megírása** oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitérítvén, a jövőben teendő bűvárlatokban megbízható kalauzúl, alpmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első, bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására szükséges alapismereteket, azaz az állati test morfológiáját és physiológiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz irassanak le rendszertani keretbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésüknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát

túláságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltűnőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzelesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom, az adomány időközi kamataiból, 1,500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1895. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek a postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jellege álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére. a pályázók részére esetleges utasítások adására. a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag).

a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrende a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével, a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelígés leveleit. — egy-egy közös borítékba pecsételvén. — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mind erről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt fölkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérrettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszerűs mind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. június 15.

6. FÜZET.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnöktől.

(Előadta a május hó 11-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Akadémiánk ma ötvenedik közülését tartja. Az elnök feladata az ülések e hosszú során mindig az volt, hogy újra szítsa a lelkesedés tüzeit azon nagy feladatokra, melyeket nemzetünk Akadémiánk elé tűzött. S valóban van miért lelkesedjünk, hiszen az Akadémia célja lévén az irodalomnak és a tudománynak magyar nyelven művelése és terjesztése, fel kell dobognia érte minden szívnek, melyben a szép és igaz, a nemzet és az emberiség szeretete honol. De a mint minden korszakra, a maga teendőivel, új korszak új teendőkkel következik, úgy változik a munkatér, melyen e lelkesedés leginkább nyilvánul. Más volt az a negyvenes években, mikor nemzetünk, Akadémiánk nagy alapítójának szavára, öntudatra ébredt, más volt az ötvenes és hatvanas években, mikor nemzetiségünket külországok ellen kellett védeni, és más lett a hatvanas évek óta, mióta létünk biztosítva lévén, annak megerősítésén kívül már arra is kell törekednünk, hogy a művelt nemzetek sorában mennél előkelőbb állást foglaljunk. De új korszakokkal új emberek jönnek, az apát a fiú követi, az államférfit, a költőt a tudomány munkása váltja föl s velők változik a forma is, melyben e lelkesedés kifejezésre jut, bár annak forrása mindig ugyanaz marad, az igaz hazaszeretet.

Nagy elődök után ma nekem jutott a feladat e lelkesedésnek kifejezést adni. Az én szavam nem lehet oly hatalmas, mint nagy államférfiak beszéde, nem lehet oly szép, mint a költő elragadtatása, nem lesz az több, mint azon meggyőződés egyszerű kifejezése, melyet a tudománynyal való foglalkozás ad.

* * *

Irodalom és tudomány, mindketten eszményi törekvéseknek, a szép és igaz szeretetének gyermekei. Az akadémiák feladata örködni, hogy az egyik mint a másik a mindennapi élet szükségletének színvonalán fölül emelkedjék; az irodalom ne legyen csupán hírlapirodalom, közönséges regénytár és iskolakönyvek gyűjteménye; a tudomány ne csupán a közvetlenül hasznot hajtó kérdésekkel foglalkozzék.

Nálunk a legtöbben elismerik az irodalom e magasabb céljainak jogosultságát, de bizony sokan hamisan ítélnék a tudomány fenkölt feladatairól. A magyar nyelv, magyar irodalom, magyar történet nemzeti szempontból kedveltek, a mi rendjén is van, a természettudományok elég népszerűségnek örvendenek, azért mert alkalmazásaik hasznos voltát mindenki belátja, a többi tudományokról azonban sokan azt tartják, hogy azok, mint hasznot nem hajtók, csak a szobatudósok kellemes időtöltésére valók. Pedig nemzeti felvirágzásunkat alig fenyegetheti nagyobb veszély, mintha a tudományok értékét a szerint latolgatjuk, a mint azok egy vagy más mellékcél elérésére szolgálatot tesznek; mert a mint igaz az, hogy a tudomány hatalom, mely nélkül Európában ma egy nemzet sem élhet, úgy bizonyos az is, hogy a tudományban haladni csak az tud, ki az igazságot magáért az igazságért és nem mellékérből keresi.

A tudomány nemtője csak úgy nem hagyja magát igába fogatni, mint a költő pegazusa. Azok, a kik ezt tenni mégis szeretnék, s a tudományokat az anyagi hasznosság mértékével mérik, a humanistikus tudományok rovására rendesen a természettudományokat magasztalják. Észre sem veszik, hogy ilyenkor nem is ezekre, hanem csak alkalmazásaikra gondolnak, a tiszta tudományt pedig, legyen az bármiféle, haszontalannak mondják. Pedig tudomány nélkül nincs gyakorlat. Ma a gyakorlat emberét is tudósok iskoláiban képezzük és pedig azért, mert a tisztán tudományos törekvéseknek meg nem becslése nemcsak az emberiség legmagasztosabb eszményeit rontaná le, hanem meddővé tenné magát a gyakorlatot is. Épen a természettudományok a legszembetűnőbb példákkal bizonyítják ezt; még az úgynevezett hasznos felfedezéseket is rendesen nem azok hozták létre, kik olyanokat kerestek, hanem úgy létesültek azok, mint az elvont igazságot önzetlenül kereső tudósok által elért tudományos eredmények kifolyásai.

Kiknek köszönhet többet az emberiség, azoknak, a kik a bölcsék követ vagy a perpetuum mobilét makacs kitartással keresvén, egyszerre minden bajától meg akarták menteni? vagy azoknak, a kik az égi testek mozgásainak kutatásán kezdve, lassan, de lépésről lépésre haladva, a természet megismerésének ma elért magaslatáig emelkedtek?

Nem szeretném, ha félreértenének. Távol áll tőlem azt kívánni, hogy a tudomány az emberiség anyagi hasznát előmozdító törekvésektől elzárkózzék; de merem állítani, hogy eredményre e téren is az számíthat leginkább, kit oda az igazság keresése vezet. Mennyire kétes a siker a közvetlenül kitűzött gyakorlati célok hajhászásában, azt sok példa között talán a legszembetűnőbben bizonyítja a phylloxera terjedése, melynek megakadályozása, dacára a sok ezer, sőt százezer franknyi díjaknak, mindeddig alig sikerült. Más részt azonban milyen nagy eredményekre jut a tudományos igazságot kereső tudós, mikor kutatása a gyakorlat terére vezet, azt nem mutatta meg senki sem fényesebben, mint Pasteur, ki a phylloxeránál sokkal nehezebben hozzáférhető szervezeteknek útját tudta állani.

Tudomány és gyakorlat, mindkettő az emberiség jóllétének emelésére szolgál, de míg a gyakorlat közvetlenül az életre hatván, a nagyvilágban él és jutalmát ott megtalálhatja, addig a tudomány, elvont feladataival, csak a szakemberek kis körében fejlődhetik s kevés igazi barát támogatására szorúl. A tudomány pártfogói között az elsők az akadémiaiák.

A mi Akadémiánknak is meg van ez a hivatása. Találja meg körünkben otthonát mind az a magyar ember, kit inkább lelkesít az eszmény, mint az anyagi érdek s ki nem a pillanat igényeinek, hanem a jövő haladásának előmozdításán dolgozik!

És most arra kérem a tisztelt gyülekezetet, kövessen engemet saját tudományszakom körébe, hogy ott egy példán jobban megmutathassam azt az utat, melyen a tudomány eredményre vezet és előtűntethessem a módot, melyben az a gyakorlatlalt kapcsolatba lép.

Az elektromosságot sokféle hatásaiban a jelenkor legcsodálatosabb vívmányának szoktak mondani. S valóban az.

Ha mileti Thales, kit a tudományos hagyomány az első elektrom-ismerőnek állít, két és fél ezer éves álmából felébredne és körünkben megjelenve, látná a mi városunknak magas, egyformaságukban kietlen házait, hosszú, szabályos utcáit s az azokon az élet gondjaitól hajtott, izgatottan nyüzsgő embereket, aligha volna meglegedve az emberi nem haladásával; de bizonyára bámulatba ejtené az a kocsi, mely a körúton előre is, hátra is mozog, a nélkül, hogy valaki vagy valami látható húzná, szemei kápráznának attól a napéval is versenyző fénytől, mely éjjel felvillan a nélkül, hogy a lámpát meg kellene gyújtani, fülének nem hinne, mikor a mérőöldnyi távolságban kiejtett beszédet hallaná, s nem győzne csodálkozni azon, hogy Pesten mindenki tudja még ma azt, a mi ma Athénben történt. De a csodálkozás nem a philosophus dolga. „Ki teszi, mi teszi mind ezeket“ kérdezné — „az elektromágnesség“ felelném.

Feleletem aligha mérsékelné csodálkozását, nemcsak azért, mert görögül szoltam, hanem még inkább azért, mert visszaemlékeznek az elektromra, a borostyánkőre, melyet évezredek előtt eleget dörzsölt ő maga is, hogy vonzását philosophus társainak megmutassa, rövid magyarázat után pedig megértene, hogy mágnesnek ma azt a követ nevezzük, mely a vasport még dörzsölés nélkül is magához húzza, s a melyben ő oly sok idővel ezelőtt éltető szellemet keresett. Nem tudná, gúnyolódom-e, vagy talán igazán él, igazán dolgozik az elektromnak és mágnesnek ez az elrejtett szelleme?

De erre már nem állanám meg tovább, s elmondanám neki, hogyan lett ebből az elektromból és ebből a mágnesköből mindaz, a mit megcsodált, elbeszelném neki a dolgot úgy, a mint jól rosszúl, de legalább röviden itt akarom elbeszélni.

A mágnesen és borostyánkővön kezdtem, hozzá tehetem, hogy ismertek a görögök még egy ilyen vonzó követ, a lynkuriont, de ma már nem tudjuk, mi volt az. A görög állam azonban megsemmisült s vele egyidőre elköltözött a földről sok szép és nemes törekvés, új, nagy államok alakultak s enyésztek el, új nemzetek jutottak uralomra a régiek helyén s mind e világrendítő események között nem sokat törődtek az emberek a mágnessel és a borostyánkővel. Végre aztán kiforrt a világ, s a művészetet és tudományt újra az őt megillető trónra helyezte. Olyan emberek jöttek, kik előkeresvén mindazon ismeret-töredékeket, melyeket az ókor irodalma megőrzött, folytatták a kétezer évvel előbb megkezdett munkát s a természet törvényeit magából a természetből iparkodtak kiolvasni.

Sokáig a mágnes és az elektrom sem maradhattak feledésben. A következetes munka azonban, mely megszakítás nélkül, az előbb érintett eredményekre vezetett, e téren csak az 1600-ik év körül indul meg.

Egy angol orvos, Gilbert teszi meg az első fontos lépést, mikor az elektrom vonzását élesen megkülönbözteti a mágnesétől, s ez által egymástól elválasztja ezt a két, a görögöknél még összetartozó tárgyat, melyet a tudomány haladása a jelen században újra a legszorosabb kapcsolatba hozott. De Gilbert tovább is ment, megmutatta, hogy nemcsak az elektrom, sok más test is gyakorol ugyanolyan körülmények között ugyanolyan fajta vonzást, s ezeket a testeket *elektromosak*nak nevezte el. Nemcsak nevet adott ezzel a jelenségnak, hanem egy új, akkor még nem gyanított kiterjedésű mezőt nyitott meg a kísérletezők próbáinak. Ezen a mezőn nem is hiányzik azóta a munkás. A XVIII-ik század első felében az elektromos testekre vonatkozó vizsgálatok már olyan meglepő eredményekre vezettek, melyek abban az időben legalább is akkora csodálkozást kelthettek,

mint a minőt ma a jelenkor fölfedezései. Tudták már akkor azt, hogy az elektromos hatás, nemcsak a dörzsölés helyén, hanem legalább bizonyos testekben attól több száz ölnyi, sőt mérföldnyi távolságokban is, és pedig majdnem ugyanazon pillanatban nyilvánul. Ha egy drót vagy lenfonál egyik végét dörzsölt üvegrúdhhoz közelítjük, az a másik távol eső végén is magához húzza a pelyhet vagy más könnyű tárgyat. Szóval ez a drót vagy fonál az elektromos hatást messze elvezeti.

A tudósok a testek dörzsölésére akkor már gépeket használtak, s a mint megtanulták, hogyan lehet azokkal a vonzó hatások erősségét fokozni, úgy észrevették azt is, hogy az a serczegés, melyet a dörzsölt borostyán közelében hallunk, csatogó fényes szikrává növelhető, mely az emberi testben éles fájdalmat okoz, gyújt és világít mint a villám. Ludolf a berlini akadémia ünnepélyes nagygyűlésén 1744-ben ilyen szikrával kén-aethert gyújtott meg. Franklin pedig kevésbé később a felhők közelébe eresztett sárkányának tartó zsinégéből kis villámokat csalt ki. A mi több, megtalálta módját nemcsak annak, hogy a villámokat, a felhők ez elektromos szikráit, a földre levezesse, hanem annak is, hogyan kelljen ez elektromosságot házainkból elvezetve, tőlök a villám veszélyét elhárítani. Ezek a nagy fölfedezések alig egy évtized alatt követték egymást. E korszak ismeretkörére jellemző az a néhány tréfás sor, melylyel Franklin barátját, Collinsont lakomára hívja.

„Egy kalkuttai kakast elektromos ütéssel fogunk levágni s azt elektromossággal meggyújtott tűz fölött, elektromos forgó nyárson megsütvén, elektromos poharakat fogunk üríteni Angolország, Németalföld, Franciaország és Németország elektromosságtudóinak egészségére, s akkor aztán dördüljenek el az elektromos batteriákkal elsütött ágyúk.“

Nincs e szavakban semmi, a mi már akkor is végbevihető ne lett volna.

De azon idő alatt, melyben e fölfedezések napfényre kerültek, a tudomány más téren is nagyot haladt. Galilei a mozgás törvényeit állapította meg, Newton a csillagok járásából kölcsönös vonzásukra következtetett, s azóta minden igaz tudós azon volt, hogy a földi jelenségeknek is legalább épen olyan pontos ismeretére jusson.

A mozgás és a benne nyilvánuló erő vizsgálata a legfontosabb feladat lett. Coulomb a XVIII-ik század végén fogott annak megoldásához az elektromosság jelenségeinek körében; úgy, a mint a csillagász, órával és szögmérővel kezében, megállapította, hogy a kicsiny elektromos testek hasonló törvények szerint vonzzák egymást, mint az égi testek. A feladat azonban az egymásra ható testek változatos alakjai és sokszor kicsiny

távolságaik mellett sokkal bonyolodottabb viszonyokat tárgyal, mint a minőket Newton az égi testek körében talált, s a physikus és matematikusnak napjainkig dolgot adott.

Az új kísérletekben nyilvánuló tények és törvények szaporodása mindinkább felköltötte az érdeklődést azoknak okai iránt. Az ember tudásvágya soha sem pihen meg, ok után okot keres, s végre is, mert kielégítő végokat nem talál, föltevésekkel elégszik meg s azokhoz idő múltán hozzászokik. Így jutott Symmer a múlt században azon sajátságos föltevésre, hogy a testek elektromos sajátságát bennök foglalt különös folyadékok, az elektromos folyadékok okozzák, melyek noha súlyukat nem mérhetjük, a súlyos anyagra és a súlyos anyagban mégis hatást bírnak kifejteni. Ezt a föltevést átvette az újkor is s bár nem bízunk igazságában, a mai napig annyira hozzászoktunk, hogy a mikor tulajdonképen elektromos testek jelenléteiről akarunk beszélni, többnyire csak e folyadékokat emlegetjük. De van is okunk erre, mert e föltevésekre elméletet tudtunk építeni, mely nemcsak lehetővé tette az áttekintést a mindinkább szaporodó jelenségek sokaságán, hanem még szövétnekül is szolgált azoknak, a kik a kutatásnak új, előttök sötétbe burkolt ösvényeire léptek.

Az elektromosságra vonatkozó ismereteknek eddig röviden körvonalozott fejlődésmenete a XVIII-ik század végeig ugrást vagy megszakadást alig mutat — folytonos előre haladás az a helyesen kitűzött feladat megoldása felé. Alig érthetnők, hogy ez ismeretek földerítése oly későre maradt, hogy például a nagy rómaiak már sokkal előbb nem jutottak ennyire, ha e hatalmas nemzetnek és korának jellemvonásait nem ismernők. Római senatort vagy hadvezért borostyánkővel kezében, bodzabél-golyócskákat tánczolásra ingerelve képzelni sem tudunk; az eféle akkor rabszolga munka volt, a rabszolga pedig jó másoló lehet, de békói a szabad tudományos kutatástól visszatartják. Újabb korunk minden munkát megbecsül, ma már nemcsak az államszolgálat, nemcsak a harczai vitézség, a művész és tudós szellemi munkája is nemesít, s van is a tudománynak, van a művészetnek sok lelkes munkása, mert mi tagadás benne, nemességre sok ember törekszik.

De visszatérek tárgyamhoz. A XVIII-ik század végeig jutottam. Úgy látszott akkor, mintha az elektromosság tana új tényekkel már nem is gyarapodhatnék, a tudományos meglepetések mind ritkábbak lettek — s ime egyszerre híre terjed, hogy egy olasz orvos, Galvani, nyúzott békacombokon különös rángásokat vett észre s újra megindul a munkásság és szakadatlan egymásutánban a fölfedezéseknek hosszú, mai napig sem befejezett sorát nyitja meg.

Elbeszélésemben rövidséget ígertem s meg is fogom tartani ígéretemet, csak e helyen engedjék meg, hogy néhány szóval a részletek tárgyalásába is bocsátkozzam. Ma már általánosan ismert dolgokat fogok elmondani, de hiszen Thalest képzelem magam előtt s ha van mód arra, hogy őt korunk tudományos haladása iránt tiszteletre indítsam, úgy itt kínálkozik reá az alkalom.

A középtenger vizeiben él egy hal, a *raja torpedo*, mely, ha megérintjük, olyanféle fájdalmas ütést ad, mint az elektromos szikra. Ennek a hálnak elektromos erejével már a XVIII-ik század második felében többen foglalkoztak s ebből kiindulva, az állatok elektromosságát általánosságban is kutatás tárgyává tették. Ezzel a kérdéssel többek között Galvani is foglalkozott.

Hogy történt, hogy nem, egy alkalommal Galvani elektromos gépének közelében nyúzott békaczomb hevert és segédje késével véletlenül hozzáérve, a czombot mintegy fölelevenedni, rángatózni látta. E fölfedezés véletlenségét Galvani irigyei érdemeinek kicsinyítésére használták fel s gúnyversekben még azt is szemére hányták, hogy a híressé vált békaczombot gyengélkedő feleségének vacsorájára készítette. De ne kutassuk, megette-e a beteg feleség ezt a czombot vagy nem, lássuk inkább, mit csinált a tudós. Ismételvén a kísérletet, kereste azokat a legegyszerűbb viszonyokat, melyek annak sikerülésére okvetetlenül szükségesek, s mivel abban az időben az elektromos gép, a felhők, az elektromos hal voltak az elektromosság ismert forrásai, azért mi sem természetesebb, mint az, hogy a békaczomb rángásait ezeknek valamelyikével iparkodott kapcsolatba hozni. A czombokat majd az elektromos gép szikráinak tette ki, majd a vilámlámpához akasztotta és sok tévelygő kísérlet után végre megint egy nevezetes dolgot vett észre. A békaczombok drótkapcsokon kertjének vasrácsára voltak akasztva, s a mint azokat a szél himbálta s e közben a rács vasához értek, újra meg-megrándultak. Megtörtént az olyankor is, mikor az égen villámot hordó felhő sehol sem mutatkozott, és megtörtént szobájában is hasonló körülmények között. Ezzel Galvani egy fontos eredményre jutott és egy nagy kérdést állított fel. Az eredmény az volt, hogy a rángások oka nem lehet külső erő, hanem az a békaczomb, a fémkapocs és a fémrúdtól alkotott zárt körben székel; de hol? ez volt a kérdés. Erre a kérdésre Galvani tévesen felelt. Ő, a ki már előbb is mindenfelé kereste az állati elektromosságot, úgy gondolta, hogy itt is ezzel van dolga s a rángásokat a békaczombokban elrejtett elektromosság hatásának tartotta.

De bár ő tévesen oldotta is meg, a kérdés fel volt állítva s arra megjött a felelet. Volta, ki az orvos fölfedezéseit a physikus szemével figyelte meg, megmutatta, hogy a rángások

csak olyankor jönnek biztosan létre, mikor a czombpraeparatum két részét összekötő vezeték két különböző fémből áll s ebből azt következett, hogy a két különböző fém, érintkezése következtében elektromossá válik, s mint ilyen hat a közbehelyezett béka czombrára.

Azután félrerakta a békacombokat és egy rézdarabra nedves papírt, arra czinket s tovább ismét rezet, papírt és czinket rakván és így tovább, oszlopot épített, a híres Volta-féle oszlopot, s ekkor annak végein ugyanazt a vonzást vette észre, melyet a dörzsölt elektrom mutat. Csodálatos út ez, melyen a békacomb rángásainak vizsgálata oda vezetett vissza, a honnan az elektromosság tana több mint kétezer évvel azelőtt kiindult. Ez a visszatérés nem volt visszaesés. Az elektromosság, mely Volta oszlopában a természetnek soha ki nem apadó forrásából ered, hatásaiban a várákozást messze túlhaladó hatalommal lépett fel. Ha az oszlop két végét vezető testekkel összekötjük, akkor, hogy az elmélet szavaival éljek, az ott felhalmazott elektromosságok kiegyenlítődnek s az oszlopban működő erők által újra meg újra pótoltatván, folytonos áramlásba jönnek.

Ez az áramlás a vezető körben, annak különböző részeiben, különböző alakban nyilvánuló munkát végez s mivel a vezető körbe egymástól bármilyen messze fekvő helyeket bevonhatunk, majdnem egyidejűleg dolgozhatnak nálunk és ellenlábasainknál. Jó hasonlattal élünk, mikor e jelenséget elektromos folyamnak vagy áramnak nevezzük.

Folyóink vize is folytonos körmozgásban van, a felhőkből a földre hull, ott forrást, sok forrás folyamot alkot s ez a tengerbe ömlik, de a nap heve újra felhőt, s ez újra esőt, újra forrást képez és így tovább. Mi mindent végez a folyó útjában? Sziklákat ás alá, rombol és épít, malmokat, gyárakat hajt, a hol csak elhalad nyomot hagy.

Ilyen az elektromos folyam is, vége-hossza nem volna, ha részletesen elmondanám, mi mindenre képes. Ha kíváncsi volna rá, ezt Thalesnek is tanulni kellene. Hamarjában alig mondhatnék neki többet, mint a mennyit egy könyvnek tartalomjegyzéke ad. Az áram, a hol áthalad, melegít s ez által világítani képes, a testeket alkatrészeikre osztja s ezért aranyozni, ezüstözni tud, a vasat mágnessé teszi s ez által mindenféle szerkezeteket mozgatni bír. A mint azonban a természetben a hatás mindig ellenhatással jár, úgy a meleg, a testek egyesülése, a vas mágnessé alakulása és mozgása újra áramot létesít.

Mindezen tények felismerése majdnem szükségszerű következménye volt Galvani és Volta felfedezéseinek, épen úgy, a mint az elektrommal való tudományos foglalkozásnak a Franklin korában feltárt igazságokra kellett vezetniök. Abban az értelem-

ben mondom ezt, a melyben a bányászról mondhatnám, hogy a kincset, melynek nyomaira bukkant, bizonyára napfényre fogja hozni, mert olyan bányászt képzelek magamnak, a ki a talált eret követni tudja, s a ki nem csügged el, mikor munkája közben eltéveszti, hanem újra meg újra dologra kelve, nem nyugszik addig, míg célját nem ért. Mint ez a bányász, olyanok voltak a Voltát követő tudósok, gazdag ér nyomán haladtak s a kincset napfényre hozták, de mennyi sikertelen kísérlet és milyen kitartó munka árán, azt csak az tudhatja meg, a ki nem elégedve meg a tartalomjegyzékkel, magát a könyvet is elolvassa.

Az új tények felfedezőivel mindig lépést tartva, haladtak azon szigorúbb tudományos irány képviselői, kik nem elégedve meg a jelenségek minőségének ismeretével, azoknak mennyiségét mérés által meghatározták és e mennyiségek között a matematikai alakban kifejezhető törvényszerűséget keresték. Fáradhatatlan munkásságuknak köszönhetjük azt, hogy ma éppen olyan könnyen tudjuk egy elektromos folyamra nézve megállapítani azt, például mennyi fényt képes az adni, milyen nagy felületet mennyi idő alatt fog beáranyozni, mennyi kocsit bír hajtani és így tovább, mint a hogy a mérnök egy patak vagy folyóra nézve kiszámítja, mennyi malmot, gyárat s milyen erővel képes az mozgatni.

Rövidre foghatom ezek után azt, a mi még mondani valóm van, mert ha láttuk, az ember hogyan jutott azon hatalom birtokába, melylyel nagy távolságokban meleget, világosságot, mozgást létesíthet: úgy nem csodálkozhatunk azon, hogy megtalálta annak is a módját, hogy ott melegítsen, ott világítson, ott és úgy mozgasson, a hol és a mint arra szüksége van.

Maguk a szobatudósok, vagy mondjuk, a mint physikusokra jobban illik, a laboratoriumi tudósok tették meg a gyakorlat terén az első lépéseket. Az első elektromos fény tudósunk világított, az első elektromágneses telegraf tudományos eszmeecserére szolgált, az első elektromágneses forgó gépet, több mint hatvan évvel ezelőtt, a mi tudós társunk, Jedlik Ányos szerkesztette és látta forogni. De a tudós férfiak e kezdetleges eszközei nem elégíthették ki az élet igényteljes követeléseit, városi tanácsunk nem vehetné hasznát Davy elektromos lámpájának, hírlapíróink türelmét nagyon is próbára tenné Gauss és Weber telegrafja s maga veterán tudósunk is aligha jutna messzire, ha olyan kocsira ülne, melyet az ő forgó mágnesese hajt. Volt tehát még tenni való elég, de a mi még hátra volt, az már nem a szobatudósnak, hanem az élet mozgalmaival szorosabb kapcsolatban álló férfiaknak dolga lett. Megérezték ezek embertársaik szükségleteit s megtalálták sokban az életre való formát arra, hogy a tudomány vívmányait azoknak kielégítésére alkalmazzák. A tudós mindig tisztelettel tekintett e férfiakra, kiket bizalmuk a tudo-

mányban és lelkesedésök a közös jóllét előmozdításáért ernyedetlen munka és sokszor nagy anyagi áldozatok árán, végre céljukhoz közelebb vezetett.

Nem hallgathatom el e helyen azt sem, milyen nagy érdeme volt e nagy munkában a pénz hatalmának is, ennek a nagy hatalomnak, melylyel az idealista oly nehezen barátkozik meg, a mely azonban épen az elektromosság alkalmazásainak terén mutatta meg, hogy nagy dolgokért fölmelegedni, érték áldozatot tud hozni.

Thales, ha mindezeket hallaná bizonyosan bevallaná, hogy csalódott, mikor a mágnesben és az elektromban éltető szellemet keresett, meggyőződne arról, hogy ez az éltető szellem nem ezekben, hanem azon emberek keblében lakozott, kik a kicsiny kezdetet oly nagyra növelték.

De ideje, hogy búcsúzzam tőle; befejeztem elbeszélésemet. Célzatosan választottam tárgyát, azt a nagy tanulságot akartam belőle levonni, hogy a tudomány, még az olyan tudomány is, mely alkalmazásaiban anyagi hasznót hajt, csak úgy haladhat igazán, ha munkásai az igazságot nem mellékkérdékből, hanem tudásvágyuktól indítatva, magáért az igazságért keresik. Az elektromosság tanának fejlődésmenetében minden egyes mozzanat igazolja állításunkat.

Kecsegtetett-e anyagi haszonnal az elektrom, a mágnes, vagy Galvani békacombja? Mi más serkentette munkára a velők foglalkozó tudósokat, mint egy nagy kérdés, mely megoldásra várt? A mikor látjuk azt, hogy e tudósok lelkes munkásságukkal mit végeztek, nem zárkozzhatunk el mi sem azon szellem befolyása elől, mely őket vezérelte, a mely nem más, mint az ember eszményi törekvéseinek szelleme. Művészetnek, tudománynak egyaránt ez a szülő oka.

Vége van itt az okoskodásnak, végső okhoz jutottunk, a tudomány soha sem fogja megtalálni azt a formulát, melylyel annak szükséges voltát bizonyítani tudná; a művészet remek alkotásaiban megközelítheti, de tökéletesnek soha sem fogja tekinthetni azt a formát, melyben annak kifejezést ad. Sőt talán megszűnnék a tudomány, megszűnnék a művészet, ha a rejtély kulcsát megtalálnók. Az észnek magában nincsen teremő ereje, csak a szív adhatja azt neki — nem az, a mit az anatomus, hanem a mit a költő szívnek nevez.

Titkokkal állunk szemben, annyit tudunk, de magát azt a titkot földeríteni soha sem fogjuk. A titkok honában többre megy a költő, mint a természettudós.

Ki ne ismerné Hamlet tragédiájának azt a felséges jelenetét, mikor a dán királyi Gölstensternnek fuvolat ad kezébe s arra kéri, játszanék rajta.

„Egy billentést sem tudok,” mondja Gldenstern.

„Hisz ez oly könnyű, mint hazudni,” így szól Hamlet.
„Kormányozd e szellentyket jjaiddal s hvelykeddel, szddal lehelj bel s a legnemesebb zenét fogja beszélni. Látod, ezek a billentyűi.”

„De n épen azokat nem bírom harmonia zengedsre vezényelni; nincs hozzá gyessgem,” feleli r Gldenstern.

„No lám mily becsstelen eszközzé akartok ti tenni engemet,” folytatja Hamlet. „Jatszani akarnátok rajtam; ktpni rejtelmem szívét; hangltrm minden hangját kitapogatni a legalstl a legfelsig; pedig e kis eszközben zene rejlik, felséges szzat; még sem birjtok szavát venni.”

Tisztelt gyülekezet! Az emberiség fenkölt törekvéseinek nagy titkát furfanggal ne keressk, Gldenstern s Rosenkranz szerepére ne vállalkozzunk, mert a darabban mindannyi között ez a legcsúnyább szerep. De azért, mert okát adni nem tudjuk, ne kzdjnk az eszmény hatalma ellen, hanem inkább kvessk buzdit szózatát, nyilatkozzk az bármely alakjában, a katona vitzsgben vagy a hittrit rajongásában, a művész remekében vagy a mérnök alkotásában, a költő énekében vagy a tuds kutatásaiban!

Ezzel az Akadémia ötvenedik kzlst megnyitom.

J E L E N T  S

A M. T. AKADEMIA 1889-IK ÉVI MUNKÁSSÁGÁRÓL.

SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

(Felolvasa a május 11-ikn tartott közülésén.)

Herodotus beszéli Története VIII. könyvében, az Uraniban (98.), hogy a hellneknl általános szokás volt Hephaistos ünnepén fáklyás futások rendezése. A plyafutk bizonyos tvolsban vannak egymástól felállítva; az első megindúl Hephaistos vagy Prometheus oltrtl, s az a feladata, hogy a fáklyát mg égve nyújtsa t a másodiknak, ez a harmadiknak s így tovább a soron végig.

E szokásra vonatkozik Lucretius, midőn így shaj fel (II. 77 —78.):

„Inque brevi spatio mutantur saecula animantum

Et quasi cursores vitae lampada tradunt,”

vagy mint néhai társunk, Fábián Gábor magyrzta:

„S változnak szaporán eggy-eggy ltbeli lk,
Nyújtva jaknak az letfklyt plyafutkknt.”

A fáklyát, melyet Akadémiánk dicső alapítói hatvan évvel ezelőtt, a hazafiság oltáránál felgyulasztottak, ma már a harmadik nemzedék tartja kezében. Az első fáklyavivők már 1848. előtt leroskadtak; a második nemzedék megérhette még államiságunk megszilárdulását 1867-ben; s a mostani is eléri nem sokára pályafutása határát. A pályafutók, kézzől-kézre adva a fáklyát, kidőlnék egymás után: csak a fáklya maradjon égve; ez a szent tűz — a magyar tudományosság és cultura fáklyája, ez világoljon mind jobban, és örökön örökké!

* *

Akadémiánk alapítója többször megemlékezett elnöki beszédeiben a M. Tudós Társaság voltaképeni rendeltetéséről, de sehol oly világosan és oly határozottan, mint az 1844-dik évi nagygyűlésen.

„Akadémiánk — mondja Széchenyi 1844-ben — már jóformán kiesett a divatból és ekkép a nagy közönség kegyéből, pedig korántsem mintha hibásan állítottott volna fel, mert hiszen a mi egy résznek nem tetszik, az azért még nem hibás, és egyébiránt mi az, a mi nem volna javítható. Akadémiánk — és ezt nem kellene felejtenuk — tulajdonképen nem cél, de inkább előmeneteli eszközeinknek csak egyike, mely ha el nem tompul, el nem ferdül, szinte egy-egy lépcsővel magasabbra segítheti ügyünket azon cél felé, mely nem kevesebb mint nemzeti virágzás, mert hiszen habár Akadémiánknak soha nem is volt politikai igénye, s most sincs ilyes, azért annak eszméje még sem fogamzott más okból, és *nem is lépett tulajdonkép életbe egyébert, mint azon célból, hogy nemzeti létünknek egy révpártjával, egy örével többje legyen.*“

De más felől — miként B. Eötvös József ugyan e helyről 1868-ban kifejtette — „a nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja: a polgári szabadságnak és nyugati civilisációnak megállapítása Európa ezen részében; s Akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely Európaszerte *a tudományok* körében a népek szellemi felszabadulásáért foly; sőt a nemzet csak annyiban oldhatja meg nehéz feladatát, a meny-nyiben mi ezen kötelességünknek eleget teszünk.“

Ugyanez a két eszme, melynek egyike Széchenyit a meg-alapításban, másika B. Eötvös Józsefet a kormányzásban vezérelte, végig világol Akadémiánk egész történetén. A magyar tudósok társasága sohasem feledkezett meg arról, hogy e társaságnak nemcsak tudományos, hanem egyszersmind nemzeti intézetnek is kell lennie. Tudta és tudja, hogy két olyan úrnak kell egyidejűleg szolgálnia, a kikről azt mondják — a mit én azonban nem hiszek — hogy semmi összeköttetésben, de még

csak ismeretségben sem állanak egymással, t. i. a *tudománynak és nemzetiségnek*. Kétségtelen, hogy a mi Akadémiánknak sokkal nehezebb feladata van, mint a külföldieknek, melyek sem nyelvi korlátokat nem ismernek, sem pedig a tudományterjesztésnek azon módjával, a mit tőlünk a nemzet most még méltán megkövetel, nem foglalatосkodnak. A kettős feladat súlya alatt, természetes, hogy lassúbb a haladásunk, mint akkor lenne, ha egész erőnket az egyikre lehetne fordítanunk. De azért, így is haladunk. Gondoljunk csak, hogy egyebeket ne említsek, nyelv-tudományunk, archaeológiánk, természettudományi értekezéseink huszonöt év előtti színvonalára, s rögtön belátjuk, mily tetemeset haladtunk, a tudomány terén is, államiságunk megszilárdulása óta.

Nekem azonban, kötelességemhez mérten, most csak egy évről, a M. Tud. Akadémia 1889. évi működéséről kell jelentést tennem, s mégis, nehogy a t. közönség figyelmét előre kifárasztssam, utalva az Akadémiai Értesítő kiosztott füzetére, itt csakis a legfontosabb eredmények s a legjelentősebb események elsorolására lehet kiterjeszkednem.

Akadémiánk szervezete szerint, a tudományok művelése osztályaink körébe tartozik. Ők vannak hivatva arra, hogy „vezessék, buzdítsák, irányozzák s egyszersmind ellenőrizzék a tudományos munkásságot és fentartsák, minden mellékérdéktől ment tisztaságában, azt a tudományos szellemet, azt a tudományos légkört, mely a tudományok fejlődésére oly kedvezőleg hat.”

Nyelvészeink — az I. osztályon kezdve jelentésemet — a múlt év folytán is serényen munkálkodtak tudományos feladataik tisztázásában. A magyar nyelv tudományában az évnek legjelentősebb mozzanata a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* első kötetének befejezése volt. A szerkesztők, Szarvas Gábor r. és Simonyi Zsigmond l. tag, aránylag rövid idő alatt — mert nyolcz év az ilyen munka szerkesztésére csakugyan rövid idő — megfelelték nehéz feladatuknak, mely abban állott, hogy a régi irodalom kijegyzett szókincséből lehetőleg teljes képét adják nyelvünk régi szavainak és szólásainak. Ez a szótár lesz ezentúl legmegbízhatóbb támasza minden olyan vizsgálódásnak, mely nyelvünk történetére s régi irodalmunk megértésére irányul.

Szintén a múlt évben hagyta el a sajtót Simonyi Zsigmond l. tagnak „*A Magyar Nyelv*” című munkája, mely két czélnek kíván megfelelni: egyrészt az egész művelt közönséghez fordul s igyekszik érdeklődést kelteni nyelvünk története és mivolta iránt, másrészt a szakember számára is összefoglalja nyelvi kutatásaink főbb eredményeit és tüzetes kritikai szemle alá veszi egész nyelvészeti irodalmunkat.

A magyar nyelven túl, természetesen a rokon ugor nyelvek

foglalkoztatják első sorban a hazai erőket. E téren a mult év örvendetes eseménye Munkácsi Bernát *vogul* útjának szerencsés befejezése. Szerencsés nemcsak külső lefolyásában, hanem annyiban is, hogy gazdag nyelvi és népköltési gyűjteményt eredményezett. Meg vannak immár fejtve Regulynk vogul szövegei, s rendelkezésünkre áll a vogul nyelvkincs, mely saját nyelvünk multjára nézve is annyira fontos.

Egy másik nyelvész-utazónk, Halász Ignác, folytatta a *lapp* nyelvanyag szótári földolgozását. Setälä Emil finn nyelvész, ki a mult év első felében körünkben tartózkodott s nyelvünket tanulta, már négy hónapi tanulmány után, itt az Akadémiában magyar nyelven ismertette a finn nyelvnek egy már-már kiháló ágát, a *liv* nép nyelvét, s értekezésében nagyon érdekesen illusztrálta a nyelvkeveredés kérdését.

Budenz József folytatta az ugor nyelveknek egymás közt való összehasonlítását s ezúttal a személy-névmás alakjával foglalkozott, de e mellett egy távolabbi altaji nyelvnek, a mongolnak is kiadta nyelvtani vázlatát. Szintén nyelvünknek egyik távolabbi rokonát tette tanulmánya tárgyává Kúnos Ignác, s az eredmények közlését folytatta becses *Ozmán-Török Népköltési Gyűjteménye* második kötetével, mely népmeséket és népdalokat közöl, az előbbieknél magyarul csak röviden mondva el tartalmukat, a népdalokat azonban teljes fordítással látva el.

A magyar s az altaji munkálatokon kívül egy igen értékes kiadványnyal lépett fel Akadémiánk, most először a classicus nyelvek terén is, a mennyiben közzétette Ponori Thewrewk Emilnek *Festus* kiadását, mely az összes kéziratok pontos egybevetésén alapszik, s melynek létrejövetelére az első ösztönt az 1877-ben haza került Corvina-codexek adták. Ha megemlítjük, hogy Festus munkája egy Augustus császár korabeli nagy latin szótárnak őrizte meg töredékeit, ebből már elképzelhetni, milyen fontos a Festus-féle munkának kritikai kiadása a latin nyelvtörténet ismeretére nézve. Ez az első nagyobb szabású munkálat, melylyel Akadémiánk a classicus nyelvek philológiájának kedveskedik, s ez a körülmény is emeli érdekét és értékét.

Ugyancsak a Corvina-codexeknek, vagy legalább tudósaink utánokjárásának köszönhetünk egy mind nyelvészeti, mind történeti szempontból nagy érdekű fölfedezést is. Vámbéry Árminrt. ugyanis, felhasználva befolyását a török császári udvarban, a M. Tud. Akadémia részére császári meghívót eszközölt ki, mely a Magyarországot érdeklő történeti emlékek felkutatásához a legszélesebb körű felhatalmazást adta meg. Az Akadémia hálósan fogadván a meghívót, Vámbéry Ármin vezetése alatt, a Történelmi Bizottság javaslatára, Fraknoi Vilmos és Thaly

Kálmán r., Ábel Jenő és Csontos János l. tagokból álló szakbizottságot küldött ki azon utasítással, hogy mielőbb értékesítse a szerencse kedvezéséből kínálkozó alkalmat. Ugyanekkor Ő cs. és apost. kir. Felsége, értesülvén az expeditio felől, a m. kir. udvartartás pénztárából 6000 forintot bocsátott az Akadémia rendelkezésére.

A bizottság szept. 21-én érkezett Konstantinápolyba; csakhamar megnyílt előttök a császári kincstár, melyben a hadjáratokban zsákmányul ejtett értéktárgyakkal együtt a tudományos kincsek is őriztetnek. „Tudósaink nem találták meg sem az ősmagyar bibliát, sem a Mátyás király udvarában énekelt hősdalokat, sem magyar egyházi énekeink gyűjteményét, a miket egykor a rajongó lelkesedés ott sejtett“; de találtak többek közt két szláv nyelvű codexet, melyekben a szláv nyelvészet és Szerbország régi históriája számára elsőrangú forrásokat nyitottak meg. Az egyik egy glagolit betűkkel szláv nyelven írt misekönyv, mely a XV. század elején Hervoja bosnyák bán udvari használatára készült; a másik Miljutin II. Uros István szerb királynak chrisovulja a banjszka monostor részére 1318-ból. A belgrádi szerb kir. Akadémia sietett is mély köszönetét kifejezni a M. Tud. Akadémiának, a nyelvi és historiai kincs fölfedezéseért, mely azóta már Bosznia és Hercegovina kormánya kiadásában napvilágot is látott.

A II. osztály *Történelmi Bizottsága* a lefolyt évben is folytatta a magyar történeti források felkutatását, közzétételét és feldolgozását, szem előtt tartva a történettudomány azon új irányát, mely az egyes nemzetek egymásra gyakorolt kölcsönhatásának megismertetését tekinti főfeladatául, súlyt fektetve a jogi intézmények fejlődése történetének alapos ismeretére is.

A bizottság már másfél évtized óta foglalkozik a magyar törvényhozás és jogi élet emlékeinek felkutatásával és közzétételével. A magyar és erdélyi országgyűlések irományait, végzéseit és tárgyalásait történetét tartalmazó gyűjtemény immár 24 kötetre terjed; 10 esvén belőlök Magyarországra, Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád r. tagok szerkesztésében; 14 pedig Szilágyi Sándor rt. szerkesztésében Erdélyre.

Az 1889-ben megjelent bizottsági kiadványok közül kettőt különösen is meg kell említenem, t. i. a „Betűrendes Névmutatót az Árpádkori új okmánytárhoz“ és az „Archivum Rákócianum“ betűrendes név- és tárgymutatóját. Régi jogos kívánságnak felelt meg a bizottság a névmutatók közzétételével; most már legalább van kulcsunk e becses oklevéltárak könnyebb használatához.

A Történelmi Bizottság évnegyedes folyóirata, a *Történelmi Tár*, mely a M. Történelmi Társulat közletésével jelenik meg, mintegy összekötő kapcsúl szolgál az Akadémiá és a Törté-

nelmi Társulat között. A kisebb történeti dolgozatoknak és adalékoknak dús tárháza e folyóirat, melyet magyar történelmi levelezések, kisebb naplók és művelődéstörténeti adatok változatos egymásutánja is élénkít.

Ide a történettudományhoz kell sorolnom — noha ügyrendileg a III. osztályhoz van is tagosítva — a *Hadtudományi Bizottságot*, mely a lefolyt évben is kizárólag a hadtörténelemmel foglalkozott. E bizottság folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* mind erősebb és mélyebb gyökereket ver az érdeklődő szakkörök pártfogásában, úgy hogy már az előfizetési pénzek fölőslégéből külön pályadíjakat is tűzhet ki.

Az *Archaeologiai Bizottság* folyóirata, a mind beltartalomra mind küldiszre egyaránt becses *Archaeologiai Értesítő* is hiven töltötte be feladatát a lefolyt évben is: nemcsak ébren tartotta, de jelentékenyen ébresztette is mind szélesebb körökben a hazánk archaeológiája iránt mutatkozó érdeklődést. Az ország majd minden részében: Sopronban, Szentesen, Nyitramegyében Novákon és Nagy-Lehotán, Pestmegyében Tószegen, Komárommegyében Gyermelen, Tolnamegyében Kölesden és Lengyelen, Abauj-Tornában Devecserben, serényen folyt az újonnan feltárt, vagy már előbb is ismert sírmezők és őstelepek buvárlata, valamint a római korból Aquincum és Dacia továbbkutatása. Legnagyobb feltűnést keltett a népvándorlás korabeli szilágy-somlyói kincslet, mely 28, nagyrészen ép fibulából és csészéből áll, és az apahidai nagyszerű lelet: hatalmas ezüst kanták, arany karpereczek, csatok és gyűrűk, egészen hasonlók I. Childerich frank király Tournayban fölfedezett ékszereihez. A régi magyar műtörténet is több becses adalékkal gazdagodott, köztök egy XV. századbeli ekkorig ismeretlen magyar festőnek, Mikó Jánosnak Német-Ujhelyen talált festményeivel is.

A *Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság* is új életre pezsdült a lefolyt évben. Folyóirata, a *Nemzetgazdasági Szemle*, mely már-már megint elalvóban volt, az új szerkesztő kezében és a köréje csoportosuló munkatársak buzgalmaiból, eddig reményleni sem mert lendületnek indult; rendes időben, gazdag tartalommal jelenik meg, gondoskodva arról, hogy minden felszínre kerülő fontosabb közgazdasági kérdés alapos megvitatásban részesüljön benne.

A *Mathematikai és Természettudományi osztály*, vállaltva állandó bizottságával és a Természettudományi Társulattal, a munkamegosztás egészséges elvét teljes szigorúsággal keresztül viszi; megtartván maga számára a matematikai és természeti tudományok művelését általában, és átengedvén hazánk természeti viszonyainak kutatását és leírását egyfelől a Matematikai és Természettudományi Bizottságnak, másfelől a Termé-

szettudományi Társulatnak, valamint a természettudományok terjesztése és népszerűsítése nagy feladatát is a most nevezett társulatnak, a mely ez irányban, már évek óta, nagy tevékenységet és munkásságot fejt ki. A III. osztály, több külföldi nagy Akadémia példáját követve, nem az értekezések egész terjedelmű felolvasását, hanem a jelentősebb eredmények összefoglalását és rövid előterjesztését tekintí az akadémiai ülések legfőbb feladatának. Csak így válik lehetővé, hogy a III. osztály egy évben — mint a most lefolytban, — mindössze 9 ülésen nem kevesebb, mint *ötvenegy* előadást és előterjesztést vehetett fel napi-rendjére, jóval többet — másfélszer annyit — mint a másik két osztály együtt véve. Feltűnő jelenség az is, hogy az ötvenegy előterjesztésnek csak egyharmada vonatkozik akadémiai tagok dolgozataira, kétharmaduk pedig az Akadémián kívül álló, többnyire fiatal buvároktól származik, kik már ifjantan ki akarják érdemelni a borostyánt, hogy majdan a kidőlték nyomába léphessenek.

Mind tárgyokra, mind módszerökre nézve kimagasló fontosságúak H ö g y e s E n d r e r t.-nak „a veszethettség elleni immunitásra“ és b r. E ö t v ö s L o r á n d r t.-nak a gravitációra vonatkozó kísérlet-sorozatai. Mindkettő teljes mértékben magára vonta a tudományos világ figyelmét s ha amaz, már első stádiumában is kiérdemelte a m. t. Akadémia nagy jutalmát, sőt — a mi a jelen esetben sokat mond — még a francia szaklapok elismerését is; emez, mikor majd befejezve napvilágot lát, nem csak a nehézkedés helyi nagyságának, hanem a Föld alakzatának meghatározásában is eddigelé reményleni sem mert szabadságú adatokat fog szolgáltatni.

A hosszú évekig tartó, hangyaszorgalmú szakbuvárkodásnak a lefolyt évben egy teljesen befejezett terméke is napvilágot látott Akadémiánk kiadásában, t. i. M o c s á r y S á n d o r l. tag magánrajza: „*Monographia Chrysidarum orbis terrarum universi*“, mely munkának, mint alapvető kézikönyvnek, ezentúl egyetlen állattani múzeum könyvtárából sem lesz szabad hiányoznia.

Az *Összes ülések* tárgyai közül csak egyet említek meg, azonban egy olyat, a melynek emlékeztetét a magyar tudományosság hosszú évek során át meg fogja őrizni s még tovább meg fogja érzni, egy oly eseményt, mely bárhol is az országos események számába soroztatnék. Értem rajta Semsey Andor tt. 1889. október 7-én bejelentett százezer forintos adományát tíz pályakérdésre, „a hazának minden tekintetben megismertetése és a tudományos munkásság élesztése és irányzása czéljából.“ Az összes Akadémia hálás köszönettel vette az eleddig páratlan adományt s a nagylelkű adományozó óhajtása szerint

állandó bizottságot alakított, mely a Semsey-pályázat általános szabályait és az osztályok közreműködésével a tíz pályázathirdetés szövegét megállapítván, a jelen nagygyűlés elé terjesztette, honnan azok 1895. szeptember 30-iki közös határidővel, a jutalomtételek során most már ki is vannak hirdetve. „Még sok szerezni való érdem van hátra — mondá a bardus az ifjak chorusának — rajta! Számotokra virít a borostyán; érdemel-jétek meg!”

A Semsey-pályázatok, ha nem is lesznek mindannyian, mindjárt az első rohamra eredményesek, részleteikben és majdan teljes összességökben kiszámíthatatlan hatással fognak lenni nemcsak a tudományos buvárkodásra, melynek érdekében a most még feldolgozatlanul szanaszét heverő adatokat egybegyűjtik és a szerves egészebe beillesztik, a még sokfelé mutatkozó hézagokat s ezek révén a további specialis kutatás irányait kijelölik, hanem egyszersmind a tudományos ismeretek elterjedésére is. — Ez utóbbi tekintetben az Akadémia, noha alapszabályai eleje tűzik, eddigelé nem tehetett annyit, a mennyit tőle a közönség, hanem saját jól fölfogott érdeke is megkívánt volna. A *tudomány terjesztése* ügyét ugyanis a Toldytól indítványozott és Csengerytől életbe léptetett Könyvkiadó-Vállalat szolgálta csupán, eleinte igen örvendetes, később azonban mindinkább hanyatló sikerrel. Ez utóbbi körülmény, de különösen az a szándék, hogy a vállalat kiadványai mentől szélesebb körökben elterjedhessenek, arra indította a Könyvkiadó Bizottságot, hogy az eddigi három külön sorozatot, a jelen évtől kezdve, egyesítse, a fordításokat szakemberekkel előzetesen átvizsgáltassa és minden cyklusban csupa befejezett munkákat szolgáltatson ki. Ez intézkedések ismét fölélesztették közönségünk ellankadott érdeklődését, úgy, hogy már most is kétszerténél több pártolója van az új cyklusnak, mint a mennyi a megelőzőnek volt, a melyben pedig a lefolyt év alatt is oly jeles eredeti munkák is láttak napvilágot, a fordított művek mellett, a minők Simonyi Zsigmondtól: „A magyar nyelv élete és szerkezete” két kötetben és Heinrich Gusztávtól: „A német irodalom története a classikus kor előtti időkben.”

A m. t. Akadémiának azon szoros viszonynál fogva, mely őt megalapítójához és fentartójához, a nemzethez fűzi, kötelessége időnként számot adni a közönség színe előtt, hogy mikép, mely eszközökkel és mely eredménnyel teljesíti nagy feladatát: „a tudomány és irodalom magyar nyelven művelését és terjesztését”.

E végből egy sűrűbb időközökben megjelenő és részletesen felvilágosító, irodalmi organumra van szükség, olyan legalább is havi értesítőre, mely hűségesen beszámol az Akadémiának nemcsak üléseiről, hanem kiadványairól és a segítségével megjelent

munkák- és folyóiratokról is, és a melynek révén folytonos érintkezés jöhet létre a nemzet és Akadémiája közt.

Ez indította az Akadémiát 1889. november 25-iki összes ülésén azon határozatra, miszerint 1890-től kezdve „Akadémiai Értesítő” czímmel, havi folyóiratot ad ki, melyet az Akadémia minden rendű belfagya, továbbá alapítványtevői, a hazai tudományos társulatok és intézetek, olvasó-körök és casinók díjtalanul, egyesek pedig csekély előfizetési áron kaphatnak meg. E folyóirat a mellett, hogy tájékoztatja a közönséget az Akadémia működéséről, egyszersmind állandó organuma lesz azon kapcsolatnak, mely a Könyvkiadó Vállalat pártolóit az Akadémiához fűzi. Ha így az ország intelligenciájából pár ezer főnyi törzsközönség csoportosul majd Akadémiánk köré, mely nemcsak végrendeletében, az utolsó magába szállás pillanatában emlékszik meg hazája tudományos törekvéseiről, hanem már életében is évről évre tanúsítja érdeklődését, állandóan buzdítván és sarkalván bennünket a megkezdett úton való tovább haladásra, akkor indíthatjuk meg a tudomány és irodalom terjesztését teljes erővel. E törzsközönség lesz majd az a mag, mely köré idővel a rokon elemek, a kristályodás törvényénél fogva, mind nagyobb méretekben fognak tömörülni.

De ember tervez: Isten végez!

Akadémiánk megalapítása évétől, 1830-tól kezdve 1840-ig, tehát most félszázad előttig 204-en választattak meg, illetőleg neveztettek ki a m. t. Társaság belső tagjaivá s közülök mindössze csak 7-nek adatott meg a sors különös kedvezéséből az a szerencse, hogy akadémiai tagságuk ötven éves jubileumát megérhessék: Udvardy-Cherna János 1882-ben, Barabás Miklós és Tóth Lőrincz 1886-ban, Brassai Sámuel és Kacsokovics Lajos 1887-ben, Pulszky Ferencz 1888-ban és Szabó István 1889-ben. Hányan szöttek a többiek közül is még évekre szóló terveket, hányan álmodtak szebb jövőről és mennyiöknek kellett éltök fele útján kidőlniök, sokáig betöltetlenül maradt hézagot hagyva maguk után.

Az utolsó nagygyűlés óta lefolyt egy év is hány társunktól — mennyi büszkeségünktől és reményünktől — fosztotta meg Akadémiánkat. Tizenkét hónap alatt tizenegy fejféval lett sűrűbb az Akadémia temetője, és tizenegyre belső tag neve van följegyezve. Az elhunyt három külső tag mindenike más meg más nemzet vesztesége: Ahlquist Ágost, az ugor összehasonlító nyelvészlet egyik legkiválóbb munkása és hazája legnagyobb lyrikus kölője Finnorszáé, Giesebrecht Vilmos, a bajor tudományos Akadémia osztálytitkára és a régi német császárok nagynevű történetirőja Németorszáé, Dudik Beda Ferencz, nagy Moraviának hazai történetirőinktől is gyakran idézett histo-

riographja Morvaországé; belső tagjaink egyike Kukuljevics Iván lt., délszláv történetíró, kit a közös szenvedés idején igtatunk sorainkba, Horvátország halottja is. A többi tíz kizárólag a mienk volt.

Még az akadémiai szünetek előtt hunytak el levelező tagjaink közül Pauer János, a magyar egyháztörténelem buzgó munkása, a Horvát István-féle iskola egyik utolsó képviselője és Tóth Ágoston, a tudós katona-mérnök és chartograph, kiknek emlékezetét összes üléseinken már fel is újította a kegyeletes tisztelet és baráti szeretet meleg szózata. Az akadémiai szünetek alatt temettük el a magyar nevelésügyi irodalom régi bajnokát, Magyarországon a kisdedóvás egyik legbuzgóbb előharcosát, Ney Ferenczet, ki már fél századdal ez előtt a „Világ“, a „Honderű“ állandó munkatársa volt.

Mind e férfiak, midőn körünkől távoznak, már az élet alkonyán állottak; haláluk, ha fájdalmas érzést keltett is, nem volt megdöbbentő. Annál megrendítőbb volt a hatás, melyet már is fényes múltú és, a kezdet után ítélve, rendkívülit ígérő két fiatal társunknak: Ábel Jenőnek és Antal Gézának gyors egymásutánban bekövetkezett halála előidézett. Amaz a classica philológiájának és a magyar irodalom történetnek szigorú lelkiismeretességgel és mindamelllett bámulatos termékenységgel, mert vasszorgalommal dolgozó munkása, emez a sebészetnek mind elméleti, mind gyakorlati téren avatott mestere és szerencsés előbbre vivője. Mind a ketten tisztán a tudománynak és választott szakjoknak élő tudósok voltak. Nem így B. Orbán Balázs lt., ki már a jelen év halottja. Az ő buzgalma szűkebb hazája története és az aktuális politika közt elannyira megoszlott, hogy szinte sajnálnunk kell, hogy a Székelyföld írója nem maradt mindvégig hű a történet muzsájához.

A rendes tagok sorából három társunk hunyt el a tavali nagygyűlés óta: Pesty Frigyes, a II. osztálynak tíz év óta osztálytitkára és a történettudományi bizottság előadója, a Várispánságok és a Rég letűnt magyar vármegyék s annyi más becses históriai értekezés szerzője; Apáthy István, alapos jogtudományi író és tanár, a magyar kereskedelmi, váltó- és csódtörvény codificatora és Hunyady Jenő, kiváló mathematikus, a determinánsok elméletének Európaszerte nagyrabecsült művészi kezelője.

A tiszteleti és igazgató tagok sorából csak egy név hiányzik, de az, a ki e nevet viselte, a magyar Akadémiának, a magyar nemzetnek büszkesége volt. Mély fájdalommal osztoztunk a közös gyászban, mely gr. Andrássy Gyula halálával az egész magyar nemzetre borult. „A mi kötelességünk lesz megírni azt a történetet, melyet ő csinált, s ez a történet a magyar tör-

ténetnek fényes lapja lesz.“ Az Akadémia most élő tagjai meg fogják soká őrizni az ő ragyogó szelleme emlékét, arcképe pedig gr. Széchenyi István, b. Eötvös József, Deák Ferencz és annyi jelesünk képcsarnokában az utókornak is hirdetni fogja, hogy az ő lángesze itt a magyar tudósok szerény társaságában is jótékonyan működött. De nyugodjunk meg az örök törvényben :

„Változnak szaporán egy-egy öltöbéli élők,
Nyújtva ujaknak az életfáklyát pályafutókként.“

HORATIUS ÉS KAZINCZY.

Beöthy Zsolt rendes tagtól.

(Felolvasta a május 11-iki közülésén.)

Előadásom kevesebbet ad, mint a mennyit czíme ígér. Tulajdonképeni tárgya csak egyetlen költői levél, melyet Kazinczy Ferencz épen most nyolczvan esztendeje intézett Berzsenyi Dánielhez. Mentségem, hogy ez egyetlen költeményben ott látom az egész Kazinczyt, minden párt felett álló miveltségével és pártos izlésével: az embert, a költőt, a nyelvészt és a műbírálót egyaránt. Kései, talán az egész világgöltészetben utolsó visszhangja e levél egy, közel kétezer éves epistolának, melyet Horatius írt a Pisóknak. A horatiusi epistola a költészet mesterségét tanítja elmés epigrammákban, pattogó hexameterekben. Az európai költészetnek minden hegye-völgye visszhangozta ezt a levelet, mint valamely örök szózatot; visszhangozta deákul és nemzeti nyelveken, versben és prózában, egészen a zempléni Sátorhegyig, mely alatt századunk első tizedeiben az új magyar mivelődésnek őrző és vezérlő fénye égett. Ennek világát és melegét érezzük a Berzsenyi-féle levélben is. Noha egyetlen szó sincs benne másról, mint az izlés és vers dolgairól, érdekét csak a rövidlátás szoríthatja a költészetre. Irodalom és művészet alapítása, tudományok terjesztése, a nyelv reformja, az irodalmi és társaséleti hang átalakítása, finomság a felfogásban és kifejezésben, melynek legfőbb próbája és virága a vers: mindezek a nemzeti mivelődés kérdései; a nemzeti mivelődés pedig akkor nem is a nemzeti életet, hanem a nemzeti feltámadást jelentette.

Ez az egyszerű és sokszor elmondott igazság irodalomtörténetünknek egy feltűnő és sajátos jelenségét magyarázza meg: a magaslatot, melyen előttünk Apáczai, Bessenyei, Kazinczy s még néhányan állanak. Nevezetes alakoknak ismerünk, tisztelünk és hirdetünk írókat és költőket, kiknek önállóságát és jelentőségét a tudományban, eredetiségét és mélységét a költészetben, szaktudósok és kritikusok méltán tagadják. A közönség

osztozni látszik a kedvezetlen véleményben, s emlékek mégis képes lángra gyújtani a nemzetet, mint gyújtotta Kazinczyé, s a magyar iskola mégis kötelességének tartja híven ápolni emlékeket és hirdetni nagyságukat. Tartsa is mindenha! El tudnók-e képzelni nélkülök irodalmunk történetét, de magát irodalmunkat? Szellemök talán nem volt elég éles a természet és emberi élet rejtett igazságainak kutatására; de a nemzet művelődési érdekeinek, szükségeinek, haladása eszközeinek fölismerésében, hirdetésében és védelmezésében annál élesebb és elszántabb. Képzeletök nem volt elég gazdag és eleven, hogy közvetlenül szólhasanak jövő századokhoz; de lelkesedések gyújtott, tisztított, világított, harapózott tovább és messzebb, lobog körülöttünk ma is, s lángja visszavezeti nemzedékeken keresztül szemeinket hozzájok. Jelentőségek nem könyveik tudományos és költői értékében áll, hanem magyarságában, a magyar művelődés s ezzel a magyar élet fejlesztését és erősítését szolgáló eszméikben. Nem tudnám találóbban és rövidebben jellemezni őket, mint Kazinczy tette épen a Berzsenyi-levéiben: „Magyar lelkökben halhatatlanok.”¹ Áldatlan viszonyaink, elszigeteltségünk és szakadozottságunk, politikai helyzetünk bizonytalansága, kénytelen küzdelmeink nemzeti életünk kenyeréért, nyelvünkért, mindenben saját erőnkre szoríttatásunk: e körülmények, más nemzeteknél majdnem érthetetlenek, emelik magasabbra talapzatukat. Ezek teremtettek nálunk egy külön irodalmi iskolát: az *apostolok iskoláját*. Hősei nem nagy írók és nagy költők; de azért méltán koszorúsaink. Az általok elgondolt, sugallott, megteremtett magyar irodalom nagy alakjainak koszorújából egy-egy levél őket illeti; ők mivelték meg ezt a földet, hogy megteremje a babért. Halántékaikon úgy is tövissel látjuk összefonódva. Így hatnak aztán ránk a költészetnek is mély varázsával, nem költői nagyságukkal, hanem pályájoknak szomorú és emelő költészetével, mely a nemzet eposzi hányatásai és tragikai küzdelmei között osztályrészdöklül jutott.

Kazinczy lelki világát a sötét árnyékok, melyeknek borujában látta őt a *Széphalmon* merengő Petőfi s szoktuk látni mi is, épen nem borították el. Nem, főképen még abban az időben, 1809-ben, mikor a Berzsenyi-epistolát írta, noha a fellegek már sűrűn vonultak fel egére. Széphalomra költözése 1806-ban, anyagi romlásának már nem is kezdete, hanem megpecsétlése volt. És ő egy szóval sem említi a lelketlen önzést, mely ide szorította; talán rá sem gondolt. Barátjának, Kis Jánosnak,²

¹ A Berzsenyi-levéiben. Kazinczy Költeményei (Nemzeti Könyvtár) II. 18.

² Kazinczy Levelei Kis Jánoshoz. I. 118. 119.

s az újhelyi Arcasnak³ boldogan festi új lakhelye szépségeit: a mosolygó rétséget és szántóföldeket, a szomszédos „szent tölgyligetet“, a tág völgyet övező bérczek koszorúját, a szabad kilátást a körülfekvő falvakra, egész az újhelyi toronyig s a borsii Rákóczi-omladékig, a közeli nyájas szőlőhegyeket, közöttök a toronyai fordított legyezőt, vagy a mint ő mondja: szellőztetőt, a zörgő malmokat s az országutak vidám életét. Mintha csak ezt a birtokot festené Horác: *Hoc erat in votis modus agri non ita magnus.* „Tibur és Praeneste nem lehetett szebb.“ A vágy és megnyugvás együtt szólal meg ez egyszerű sóhajban. A sabinumi táj a Lucretilis lábánál, a Digentia szakadéka, egymásnak kezét nyújtó bérceivel, fügefáival és kötölgyeivel Vacuna ősrégi templomának omladékain, terrassaival és patakjaival bizonyára regényesebb, de nem olyan megnyugtató, mint a széphalmi játék.

E világ minden zugolyái közt, oh
Széphalom, nékem te nevetsz leginkább!

énekelte Kazinczy még 1793-ban, fogsága előtt,⁴ s most sem rossz sorsa kényszerét, inkább régi álma teljesültét látja ide vettetésében. Azonban alig költözik új otthonába: csapással sújtja sorsa: első lánykája s addig egyetlen gyermeke meghal. Szive fáj; de gyásza egészen átolvadottnak látszik irodalmi motívumokba és költői képzetekbe. Feleségét, ki a lemondásnak és nélkülözéseknek jegyezte el magát vele, imádja és sejtelve sincs róla, hogy az általa festett családi képek, melyeket az ő rövidlátó szemei idilleknek néznek, ma úgy tűnnek fel előttünk, mint egy nemes, nagy, szegény női szív tragédiájának megható jelenetei. Gróf Török Zsófia, Kazinczy hű és szeretett nejévé lett, kire egy egész irodalom nézett méltán hódoló tisztelettel, Berzsenyi két ódát is irt hozzá; de költőjét, a ki értse, maig sem találta meg. Kazinczy szívében sűrűn következő apai örömei sem ébresztenek gondokat; a szerelem rózsafája virágzik. Nem az öszülő, szegény atyák aggodalmával, hanem a fiatal férjek büszkeségével nézi kicsinyeit. A korán elhalt és szépen megénekelte Ifigénia után sebét bekötözni, jó Eugénia, ki egész boldoggá teszi azzal, hogy vonzódik a képekhez. De utána már „nadrágos ficzkót“, Trajánt vagy Emilt szeretett volna, s ép akkoriban, mikor felkeressük, Sophronia Thaliája születik. A csalódás érzésénél jobban elfoglalja a gond, hogy várt fia születésére előre megírt költeményét miként alakítsa át — genus femininumra. Az átírással nem éri be; még egy epigrammallyal is könnyít magán, melyben elmomja hogy a három Charis is előbb leve s Ámor

³ K. Költeményei, II. 45. Kazinczy Levelezése Berzsenyivel. 116.

⁴ K. Költeményei, I. 48.

utánuk; im Sophie csak ezt a legklasszikusabb példát követi.⁵ Immár ötven éves és megöszült; de boldognak vallja magát, boldognak sötét emlékei, szorongatott jelene és fenyegető jövője ellenére. Idegszervezetét, egész lelkületét jellemzi az a nyilatkozata, hogy szemei elszoktak a fájdalom miatt való sírástól; könyeket csak édesebb ellágyulásokban ontanak.⁶ Arra született, hogy folyton áldozzon és semmit se érezzen áldozatnak. A nap könnyen feledtette vele az éjtszakát s éjjeleibe mindig becsillámlott a tegnapi alkony és a holnapi hajnal fénye. „Áldom azt, a ki kigyókon és sárkányokon s a pokolnak minden ijedelmein vitt keresztül s most jutalmaz.”⁷

Nem volt egyetlen írónk, ki annyira író és csak író lett volna, mint Kazinczy. Mitsem érez magára nézve igazán fontosnak, mint íróságának sikerét, mely szemeiben a magyar nyelv, izlés, miveltség, sőt váltság és jövő kérdése. Egészen e gondolatban él és semmi másban: csupán íróasztala mellett; a többit mind, börtönt és szegénységet, mintha csak álmodná. „Fény az egy bálványom; mindig csak ő volt és mindig csak ő lesz”,⁸ mondja a Kis Jánoshoz írt költői levéltöredékben. Komoly és kizáró lelkesedése egy, minden ízében művészi temperamentumot tölt el s az élet apró és jogos igényeinek szempontjából könnyelműségnek látszik. Gondatlansága egy nagy és szent gondnak árnyéka. Fél százados pályája, nagy célja szolgálatában, épen annyi hiúságot, mint hősiséget, ép annyi kicsinyességet, mint vaskövetkezetességet mutat. Gyöngéd férj, szerető atya, hű barát; de magánéletének eseményei közül is kétségtelül azok érdeklik legjobban, melyek a kitűnő levélírónak alkalmas motivumokat szolgáltatnak. Egy szép levélbe, melyet ír, könnyen temeti gondját, s egy dicsérő szó, melyet kap, hamar feledteti bajait. Minden könyvet, minden verset, minden új szót nevezetes tettek tekintvén és megszokván így tekinteni, csökken fogékonysága, érdeklődése a másnemű tettek világa iránt. Az ő műzsáját nem némítja el a harcz. Olvasva leveleit ez esztendőből, bár a háborus világ hírei emlegetve vannak bennök, különösen a Dessewffyhez intézettekben: hangjokból, stíljökből és tárgyaik változatosságából alig lehet fogalmunk róla, hogy körülötte alapjaiban reng a monarchia, Napoleon Bécsben székel s az anya-császárné, Széphalomtól néhány órányira, gróf Csáky Imre terebesi kastélyában tördeli kezét.⁹ A zempléni insurrectio készülteiről hallunk egyet-mást; de a sajnálkozásnál a győri csatában elesett barátok

⁵ *Negyedik gyermekem születésére.* U. o. 64.

⁶ Erdélyi Levelek (Családi Könyvtár), 196.

⁷ K. Levelei Kishez I. 120.

⁸ K. Költeményei. II. 9.

⁹ K. Levelei Szentgyörgyi Józsefhez. 184.

fölött, majdnem hangosabban nyilatkozik a megbotránkozás, hogy Kisfaludy Sándor hadi marsa mily szörnyű támadásokat követ el az izlés és jóhangzás ellen.¹⁰ Míg Aspernnél és Wagramnál dörögnek az ágyuk, őt inkább mostanában megjelent magyar Marmontelének, a magyar nyelv érdekében Németországra küldött pályairatának a készülő Rochefoucauldjának sorsa tartja izgalomban. Hadi készletét gyűjti: epigrammáit a csombókos poéták és maradi írók ellen. Diadalt ül ő is: megírja az első magyar sonettek, s győzelmi jelentésekül küldi szét a szélrózsa minden irányába.¹¹ A harczi zaj közt elragadtatva hallgatja a barátok tapsait.

Épen a schönbrunni béke megkötésének napjaiban, mikor az uralkodó a magyar korona területének egy részéről lemondani kénytelen, 1809. októberében tervezi, és írja hires epistoláját Berzsényihez. Írói dicsősége sohasem ragyogott fényesebben, tekintélye sohasem volt szilárdabb, elsősege föltétlenebb, mint ez idétt. A költészetben legnépszerűbb vetélytársával, Kisfaludy Sándorral, kire sohasem tudott igazán jó szemmel nézni, fegyverszünetet köt, melyben ő marad a helyzet ura. Himfynek a mult tavaszon elküldte Petrarca arczképét,¹² s bókoló levelet vesz tőle, melyben Gessnert magasztalásokkal halmozza el s fordítóját a maga mesterének vallja. „Az istenek sugallták neki!” tör ki Kazinczy,¹³ s Himfy dalairól dicsőítő cikket ír egy német újságba.¹⁴ Szava nemesak a költői nyelv, hanem a nyelvtudomány dolgában is nyomatékossá lesz. A magyar nyelvészet legnagyobb és legeredményesebb harczában, melyet Révai és Verseghi folytattak, nyilatkozatai tekintélyül idézvék, s Sylvesterkiadásának bevezetésében még határozottabban állást foglal a nagy Révai emléke és rendszere mellett.¹⁵ A mult évben, az ő szemei előtt szövetkeztek triászszá pesti barátai, Horvát István és Vitkovics, magukhoz csatolván a fiatal Szemere Pált, kit Kazinczy „lelke másá”-nak nevez, s szövetségökben ép annyi lelkesedéssel ragaszkodván holtig a mester személyéhez, mint elveihez.¹⁶ Alig ér haza, új öröm várja. Az új nemzedéknek két legfényesebb költői csillaga az országnak két ellenkező széléről sorakozik be az ő pályakörébe: 1808. októberében Berzsényi,¹⁷ deczem-

¹⁰ Gr. Dessewffy József Levelezése Kazinczyval, I. 87.

¹¹ U. o. 76. K. Levelei Kishez, I. 294—299. K. Levelezése Berzsényivel, 22.

¹² Kazinczy Levelei Kishes, I. 255. 262.

¹³ U. o. 271.

¹⁴ U. o. 297.

¹⁵ U. o. 194. 262 s. k.

¹⁶ K. Levelei Kishez, II. 15.

¹⁷ K. Levelei Kishez, I. 276.

berében Kölcsey.¹⁸ Mindegyikök költeményekben siet tömjént gyujtani mesterének. A jövő hódolatát hallhatta szavaikban, először és utolszor, mélyen és föltétlenül. Szellemének uralma teljes; ellenzéke még szétszórt és tehetetlen. Az egyetlen ember, kit az irodalomban elsőbbség ismer magánál: Báróczi, már sírja felé közeledik. A családtalan és hazátlan agg különcz 1809-ben a család és otthon ünnepén karácson szombatján, el is költözik családot és hazát keresni.

Kazinczy az irodalom élén áll, úgyszólván uralkodói vagy főpapi szerepre jut. Első minisztere Kis János, kit hűsége jutalmul bőven elhalmoz a bókók érdemkeresztjeivel. Ebben a helyzetben jut eszébe, hogy rövid foglalatban, mintegy költői trónbeszédül, előadja gondolatait a magyar költészetnek amaz eszményéről, mely szemei előtt lebeg, melynek megvalósítására maga törekszik s a magyar irodalmat és közízlést vezetni szándékozik. Megírta ugyanannak a helyzetnek ugyanabban a hangulatában, mely egy év múlva a Vitkovics-hoz címzett híres költői hadizenet kibocsátására vezette a maradiak ellen. A levél, melyről ezúttal szólni kívánok, *Berzsenyi* nevét viseli élén; de csak később címmezte és küldte hozzá. Nem az új barát irányzásának vagy megtisztelésének, hanem általában a nyilatkozásnak vágya vezette. Előbb Cserei Farkasra gondolt s közli is vele október 17-dikén szándékát és a költeménynek két töredékét. Négy nappal később elküldi első kidolgozását, élén még mindig Cserei névvel, Berzsenyinek is.¹⁹ November 13-dikán azonban már azt írja Csereinek, hogy ez a levél művészetet illető dolgokkal lévén tele, versírói illet; azért inkább Berzsenyihez adresszála s útnak is indította hozzá; ő továbbra marad. E nyilatkozat ellenére bizonyos, hogy a levél Nikla felé csak két hónappal később indult.²⁰ Berzsenyire kétségkívül gondolt már Kazinczy, de hogy levelét csakugyan hozzá intézze és elküldje neki, e szándékában valószínűleg csak „a niklai remete“ újabb hódoló sorai erősítették meg. Somogyból a következő 1810. év első napjaiban két üdvözlő költeményt is vett. Az első egyenesen Kazinczyhoz volt intézve s Tiborcz harsány, erővel teljes panaszai zendülnek meg benne külföldieskedő uraink ellen. Ki hivatottabb őket magyarságukra inteni Kazinczynál, kiben „Sokrates nyájas bölcsessége egyesül Horatius lelkével s élesb kacajával“? „Hol én tanácslok, ott parancsolsz te“, írja Berzsenyi, kinek már akkor fiókjában hevert a *Romlásnak indult*. Másik költeményét Török Zsófiához írta, azt kívánva tőle, hogy „myrtus-ágakkal övezze Kazinczynak kevély

¹⁸ U. o. 288. K. Levelezése Berzsenyivel. 23

¹⁹ K. Levelezése Berzsenyivel, 28.

²⁰ U. o. 254.

koronáját.“ Ezeknek vétele után küldi el csak Kazinczy január 19-dikén epistoláját végső kidolgozásban s már Berzsenyihez címelve, de nem egyenesen neki, hanem Kis János által.²¹ A kísértő kéziratnak néhány sora fölötte érdekes: „Ne legyünk oly hiúk barátom, hogy azt higyjük, hogy a mit mi irunk, a maradék religiosus tisztelettel fogja nézni. Mi még hajnallunk s távol a határ! De higyjük azt gőg nélkül, hogy lesz oly idő, a midőn azt a papirosat, a melyre karunkon által ömlött fejünk gondolatja s szívünk érzése, a háládatos s igazságos maradék tisztelettel fogja illetni. Ne hajtsd bé tehát a Berzsenyi Episztolája leveleit, hanem úgy add által neki, a hogy itt megyen s kérdd, hogy tegye félre leveles ládájába. Egykor talán feljebb fogják becsülni maradékai, mint az armális irháját.“²² Berzsenyi egyszerű és érzékeny lelke, mely oly vonzóan tűnik föl előttünk leveleiben. komoly örömmel veszi a megtiszteltetést s február 28-dikán minden bőbeszédű hálálkodás nélkül köszöni meg. Sőt, Kazinczyval szemben ezúttal először, kritikára bátorodik. Az első dolgozatot remeknek mondja, melynek egy nagyobb részletét és számos sorát ez a második iskolás módon rontotta meg. Maradékainak amaszt teszi el, „a hasonlíthatatlan szépségekkel teljest“, a korcs copját pedig kérlelhetetlenül elégeti. Kazinczy udvariasan veszi a bírálatot s a javasolt in integrum restitutiót nagy részben elfogadja.²³

A levél veleje vagy csírája benne foglaltatik Kazinczynak egy, Kis Jánoshoz 1805. július 14-dikén irt levelében.²⁴ A költészettannak öt legközelebből érdeklő, előtte legfontosabbnak látszó tárgya a nyelv és verselés kérdése: a költői kifejezés. A többivel, elméletben és kritikában, kereset törődik. Kis Jánosnak áradó dicséretekkal köszöni meg epithalamiumát, melynél, szerinte, „mennyeibb zengzeteket magyar lant még nem adott“. Ebből az alkalomból mondja el, mintegy elvei fentartásául, hogy ő becsülni tudja ugyan a kadenciás verseket is, de a görög módra írottak mégis csak „fensőbb szépséggel zengenek“; ezekhez közel áll a mértékre vett rimes verseknek „újabb módú zengése“. E költői, vagy helyesebben verselési eklekticismus mind kevesebbet tűrt a ritmusnak alig érzett régi magyar versmódból, s mind jobban elfogult a Rádai nem hangzatos váltakozásaiban. Együtt érzi ebben a mívelt nyugat játszi kényességet, a classicismus derűs harmoniáját s a magyar nyelv komoly szépségét. Ennek az egyesítő és válogató izlésnek írta meg költői

²¹ U. o. 53. 55. 57. K. Levelei Kishez. I. 308.

²² K. Levelei Kishez. I. 308.

²³ K. Levelezése Berzsenyivel, 57—61.

²⁴ U. o. 77.

történetét és elméletét a Berzsenyi-epistolában. Választott műzsájának hűségére szenteli fel a magyar Helikont. Ki ez a műzsa, honnan jött hozzánk és mivel kecsegtet bennünket?

A költő főtörvénye az ízlés, a verset keveset törődik; az ízlés fogalma is nála csupán a kifejezések választékosságára és hangzatosságára szorítkozik. A példákhoz és tanításokhoz való ragaszkodás ízlés nélkül mit sem ér: vagy szépek-e a Horatius után anapaestusokban ugrándozó magyar jambusok s a Gyöngyösi módján rotyogó, totyogó, potyogó, szotyogó rímek? A példa és a tan kénye szépet nem széppé, rútat nem rúttá nem tehet. A szózatosság a bájban, elevenségben és könnyűségben áll; Horatius tanítása: „az nem elég hogy szép, légyen még bájos is a vers“.²⁵ Kazinczy is idéz versében verseket, mint Horatius Homer sorait; de ő nem a felcsapó láng, hanem csak a lyrai szózatosság példájául szüvi be kedves Daykájának sorait. Azt mondja ugyan, hogy ő „az iskolások feddéseit kaczagja“; de maga is megírja a jambus törvényeit, más szavakkal, de ugyanazzal az értelemmel és szigorral, mint Horatius, epistolájának a trimeter-ről szóló soraiban.²⁶ Azonban ő nemcsak újjal, hanem „füllel is méri hangjait“;²⁷ Kazinczynál ez fő fontosságú: a fül kényesége, hogy úgy mondjam, külön ízlése. Ámde az iskola kénye ellen szólván, felfogásában, szellemében még távolabb jár az egyéni kénytől, a szabadságtól.

Az boldog, a kit nyájás istene
Kegygyel vezérel a saját nyomon.

Ez a nyájás isten azonban közös isten; Hellenis, kinek régi koszorúja már a művelt nyugat új virágaival is diszlik. Ő az, a ki távozásra int „a durva nép beszéditől“, a Horatius által csúfolt „hagymán és borsón élőnek“ modorától és nyelvétől.²⁸ A magyar dalba ő lehel „görög kecsket“, s „hesperi eget“ ő derít tetőinkre. Vezérlete alatt nem érthetünk egyebet a pisói levél tanácsánál a költőkhöz: hogy az ő kinyilatkoztatásait, „a görög példányokat forgassák kezök közt ébren is, alva is“.²⁹ E levél kérdéséhez jut Kazinczy is: „természet szül-e jó költőt, vagy képi művészet?“³⁰ s felfogásában az ízlést is csupán tanulmány és műveltség eredményeül tűnteti föl, úgyszólván minden forrását külföldön keresvén. Neki, kiből oly elevenen élt és

²⁵ Horatius, Epistola ad Pisones, v. 99.

²⁶ U. o. v. 251—268.

²⁷ U. o. v. 274.

²⁸ U. o. v. 229. 247—250. 273.

²⁹ U. o. v. 268—269.

³⁰ U. o. v. 408.

hatott különben a nemzeti eszme, az ízlés nemzeti elemei és forrásai iránt semmi fogékonysága. A római költészet nyers kezdeteit, a *Carmen Satiaret* és Andronicust, Horatius sem kiméli; Kazinczytól is bőven kijut Tinódi „ihletelen, rest és siket“ versének, melyet „Szikszó borától fülve, dúdola“. Gyöngyösinek csak könnyűségét dicséri; de már Zrínyi, valószínűleg az elragadtatott Rádai tekintélyének alapján, mint verselő is elismerést nyer tőle. Ám az övénél fényesb útra a klasszikai költés műzsája Sylvesterünket hitta, kinek szavát Tihany leánya felkapá s hordta szét a Tátraig és az Oltig. Ne értsük félre Kazinczy képzeletének szárnyalását: csak a verselésről van szó, a hexameter viszonyáról a Zrínyiwershez.³¹ De a népszerű „rekedt koboz czinczogása“, „veszett patkó-csattogás“, „részeg cigányok“ közt a hellen mûzsa elrejtezett, mígnem Rádai megtalálta. Kalmár György, a „pór zarándok“ hasztalan lopta el lantját; igazibb hangján csak a pap-triász kezében szólalt meg, míg édes mosolyával, bájos kegyével Hellenis Virágot boldogítja. Mellettök Zrínyi kobza sem némult el, de „két pár húrjait egy párra szállítá le Bessenyei“. Így verték követői: Barcsai, Ányos, Teleki József és Ádám, „versökben nehézkek s eltelve mégis végtelen keccsekkel“.

Igy jut el saját korához és köréhez. Napjainak mind-egyik költői irányára van egy elismerő vagy bokoló szava; de csak annyiban, a mennyiben valamely idegen, a mienknél felsőbb művelődés hangját érzi bennök. A régi magyar versbe oltott francziás mód, az eredeti s a németbe oltott görög ízlés, azután az egészen németes: ezek hangolják dicséretekre. Csak egy irány és mód van, melyet föltétlenül és nyers hangon ítél el: a népieseké, a durva pórhadé, a békaké a fülemülék mellett, kiknek dongására pirul a büszke Pieris, s legfényesebb koszorúját „a hon nagy díszei“-nek: Daykának és Kisnek, Berzsenyinek és Kisfaludy Sándornak halántékaira nyomja. Különösen az első kettő: az ő Vergilje és Variusa. Sentimentáлизmus és hiúsága furcsa ellenmondásba keverik. Felsőhajt, hogy „ők még csak hajnallanak“, a határ távol van, énekeiket újabb dalosok el fogják feledtetni. Rögtön utána veti, — igaz, hogy már csak Berzsenyire vonatkoztatva, — hogy nem lesz oly kor, „mely nevét csodálás nélkül emlegesse“. Hiába szidalmazza őket „a vak tudatlan s a pöffedt kancsal bölcs“ nyelvrontóknak! E kitérésével Kazinczy egészen Horatius s az *Ars poetica* tekintélyére támaszkodik, melynek a szóujítás szükségét és jogát fejtegető soraiban³²

³¹ Ugyane tárgyú kisebb költeményei: *Sylvester* (Tövises és virágok) s *Az újítók* (Virágok és Gyomok). K. Költeményei. I. 104—117.

³² Horatius. Epistola ad Pisones. v. 40—72.

mintegy a magyar nyelvújításnak klasszikus programját és véd-iratát látja és idézi. Epistolája végén költői finomsággal és lendülettel festi és szólaltatja meg műsáját, ki a sullogó Bodrog mellett dallva akadt rá s első tekintetre megigézte ismerősen ismeretlen bájaival. „Ah ki vagy? Csudállak és szeretlek!” Neve Xenidion s Etelke. Tehát idegen és magyar. Ez a második neve azonban, a magyar, csak olyan igazi második név, mely elfeledve marad az anyakönyvben s csak a legünnepélyesebb alkalmakkor kerül elő. Báróczi, „az új Atticának méhe“, volt az ápolója, s finnyásan fordul el a nép beszédétől. A hellen, római, olasz, francia és német műsáktól tanult. Éneke külföldi s nem is volt mindig az övé; de a művelés magyarrá teheti. Törvénye egy: a szép. Röviden: az új műveltség által megértett, alakított, fejlesztett régiség, a magyarul szóló idegen ízlés. Im ez, száraz kivonatban, a Berzsenyi-epistola tartalma, Kazinczy elmélete.

Bizonyára szűk a kör, melyben ez az edictum mozog: a versmódok s az ízléses és hangzatos kifejezések köre. Nem mondja egy szóval sem, hogy ez nem az egész költészet. Az ő szemeiben, ki mindenekelőtt a nyelv aesthetikusa volt, mindenestre legfontosabb mozzanata, a költői hivatás és képesség próbaköve. Nemcsak ebben az epistolában, de összes értekező irataiban, bírálataiban, leveleiben sehol mutat hajlamot a művészet lényegére vonatkozó kérdések, a költészetnek alap-elemeiben és végső feladataiban vizsgálása iránt. Csak a legnagyobb általánosságokban szól felőlők, s bizonyos „tartózkodó méltósággal“ érinti a műfajokat, különösen az úgynevezett nagyokat. Kritikai szempontjai: a választékosság, dísz, kecs, zengzetesség, mind csupán szavakra, sorokra, legfeljebb versszakokra vonatkoznak. A felfogás, jellemzés, szerkezet magyarázatába és vitatásába nem bocsátkozik. Iz, csín, tűz legyen a versben: ez neki elég. Ha egyéb munkái mind elvesztek volna, a kritikus képéből meglehetősen pontossággal vonhatnának következtetést írói tehetségének és munkásságának képeére. Bizonyos, hogy verseket írt: a szépségszólás művészetének ez az igazi mezeje. Nem találónk-e el, hogy költészete azokra a fajokra szorítkozik, melyekben a kifejezés fontossága a költemény rövidségének arányában emelkedik? Nem keresnők-e az ötletek, elmés, kecses, zengő kifejezések cultusát: dalokat, sonetteket és epigrammákat; ódát már kevesebbet? Könnyűsége nehéz munka, rövidsége hosszú fáradság eredménye. Képzeltetjük-e dalolva a mezőn, vagy a pillanatnak fenkölt ihletében önkénytelenül megnyíló ajakkal? Ezt a költőt csak íróasztala előtt láthatjuk; hosszan-hosszan nézve a zöldes, durva, tiszta papírlapokra, melyeken a hajnal több kitörölt, mint meghagyott szót talál. Nem gondolnánk-e, a szerkezet csekélyebb

fontosságának révén, költői levelekre? Nem lennénk-e bizonyosak benne, hogy Kazinczynak főképen és első sorban fordítóvá kellett lennie, még pedig nem az irodalmi viszonyok számbavételével, melyekre hivatkozik, hanem tehetsége természeténél és irányánál fogva. A kifejezés művésze, nem az alkotásé; az alkotók tolmácsolására született. Legkitünőbb műve, melyet szintén nem hagyott készen maga után, de alapját ő rakta le: az a magyar nyelv, mely képessé lett a művelt világ eszméinek és érzéseinek tolmácsolására. E körben mozog mint költő, mint műbíró, mint tanító.

Horatius pisói levele sem költészettan a szó igazi értelmében, csak Quintilianus s utána a későbbi római írók nevezték el poeticának s állították ezzel némileg hamis világításba. A mi szerkezetét illeti, sokkal szeszélyesebb, lazább és töredékesebb, mint a Kazinczy-féle levél. Csak egy lépéssel fejlesztette tovább a klasszikai poetikának és bírálatnak hagyományos verses műformáját, az epigrammát. Görög és római költők ily verses apróságokban, műtárgyak és képmások képzelt felirataiban, majd csak mint a rövid és csattanós kifejezés hatásos formájában, ismertetve magasztalták a művészet nagyjait és alkotásait, magyarázták és védelmezték saját műveiket, korholták és tanították közönségöket, csufolták a kontárokat és szidták kritikusait. A görög és római anthologiák epigrammjából a sugaraknak egész özöne árad az antik világ műfelfogására és irodalmi életének jellemző mozzanataira. Ilyen poetikai epigrammok, egész gyűjteményt fűzött össze Horatius a pisói levélben a nélkül, hogy igazán egygyé öntötte volna. Valószínűleg hosszabb időn keresztül jegyezgette a költészetre vonatkozó gondolatait, s alkalom adtán ezekből állította össze híres levelét. Már élete vége felé járt. Érezte a kor súlyát, mely „szerelemtől, bortól, tréfától s végre a lanttól is megfoszt bennünket.“³³ Elhízott, elkényelmesedett s a költészet hevületei és a város izgalmi helyett szivesebben szunyókált a sabinumi villa márványpadján, vagy nézegette csöndes gyönyörűséggel a természet pompás képeit maga előtt. Öregségén nem szomorkodott. Megnyugodva jelenében, hálásan gondolt multjára, mely dicsőséget, barátokat, s ezt a villulát és agellust szerezte neki, ezt a kedves tanyát gyermektől, hűs patakjával, lankás földjeivel és zöld hegyeivel. Költészetének köszöni, melyre valamikor semmi egyéb, mint a nyomorúság vitte.³⁴ Azután azokra gondol, a kik utána fogják az ő módján keresni, a mit ő már megtalált. Ha kegyes műzsájának már nem hódolhat régi hevével, pajzánságával, tré-

³³ Horatius Epistolarum lib. II. 2. v. 55—58.

³⁴ U. o. v. 49—52.

fáival, legalább hálásan emlékezik meg az örömökről, melyeket neki köszön, vele foglalkozik utolsó epistoláiban s az ő méltó szolgálatára tanítja az új nemzedéket. A bölcs és jó öregek lelke ez: az emlékezés hálája s a tanítás vágya és kedve. Ebből fakadt epistoláinak második könyve, melynek nemcsak pisói leveleiben, hanem a két előbbiben is a költészet és irodalom ügyével foglalkozik. Kései, utolsó munkái ezek, mintegy bucsúja a költészettől. Julius Florusnak, a második levélben elmondja, mint lett költővé, s milyen zaklatott, gonddal és fáradtsággal terhes pálya a költői, ha kontár nem akar maradni. Csak a szavakkal is mennyi a baja! Az avatag vénségből kell életre idéznie a jó régi kifejezéseket s forgalomba hozni a gyakorlat szentesítette újakat.³⁵ Nem tűnik-e föl előttünk egy lelkes ifjú a Sátorhegy alatt, ki egy új irodalom teremtésének módjain gondolkodva, figyelve figyel a sabinumi öregre s szavait íróságának vezérekönyvébe jegyzi? Fontosabb az első, Augustushoz írott levél, melyben a régi római költők túlzott cultusa ellen fordul, kiket magasztalni divat, de olvasni nem. A görögök: azok örök példányok; de a görögség szellemi élete másképp fejlett, mint a rómaiaké. A nehézkes és csiszolatlan régieknek túlságos becsülése csupán régiségök miatt: oktalan affektáció. Mindig dühbe jön, ha az új költőket lenézik, csakis mert újak. A levélnek címzése is elmés Augustusnak, kinek hatalma a viszonyok szükségszerű fejlődéséből állott elő s az avulttal szemben az újnak jogát képviseli, a költészetben is az új mellett kell pártot fognia. Mily fontos s mily ritkán emlegetett nyilatkozatok ezek!

Híresebb a harmadik levél, az úgynevezett *Ars poetica*, az antik világnak ékesszólást és költészetet tanító technéi és arcai között a legismeretesebb, valódi kritikai közmondások tára. A szó igazi értelmében sem nem egészen egységes, sem nem tisztán tanító költemény. Keletkezésének, vagy legalább összeállításának és kidolgozásának körülményei megértetik gúnyolódó, tréfálkozó hangját s subjectív, majdnem lyrai színezetét. Lucius Calpurnius Piso consulságot viselt, érdemes és művelt ember volt. Fiait, úgy látszik, megszállta vagy megszállani készült a hivatlan költők dühe. Atyjok barátja, Horatius, a költő-mesterség komolyságának, nehézségeinek, veszedelmeinek elsorolásával s a füzfa-poéták kegyetlen gúnyolásával akarta őket eszökre téríteni. Valóban tanítva ijesztget s ijesztgetve tanít. Összeszedte jegyzeteit, Arisztoteles s talán Neoptolemos tanításaira való emlékezéseit, egyiket-másikat kibővítette s új képekkel világította meg, élcei új szikrákat pattantottak ki lelkéből: így szerkeszthette meg, vagy inkább össze levelét. A költészet világának elméleti

³⁵ U. o. v. 115—119.

és gyakorlati mozzanatai, a mint az ő eleven szellemének folyton mozgó tükrében visszaverődnek. Lényegét és mesterségét, fogásait és hangzatait illető finom megfigyeléseknek, jellemző észrevételeknek, eredeti képeknek, helyes útmutatásoknak egész tömege, hol a lendület erejével, hol a képzelet eleven színeivel, hol az élcz ragyogó szabatoságával fejezve ki. Csupa találó ötlet, de csupa rendszertelenség az egész. Az erőszakos kísérleteknél, melyek bizonyos rendszerül akarják feltüntetni, mindenesetre jobban sikerülne azé, a ki külön epigrammákra kívánná feldarabolni. Elkülöníthetne körülbelől harminczat. Nemcsak kitűnő voltának, hanem illetén természetének köszöni, hogy a poetika világirodalmában nincs könyv, melyből annyi idézet élne a kritikusok ajkán, eredetiben vagy fordításban, mint ez a rövid, néhány lapnyi költemény.

A pisói levél epigramm-füzérének részletes ismertetése annál kevésbbé szükséges, mert úgyis ismeri mindenki. Tanításainak legtöbbje oly kört illet, melytől Kazinczy, mint költő és kritikus, távol maradt: a drámát. Az egyik fiatal Piso valószínűleg színműírói dicsőségről álmodozott. A költői képzetek és tárgyak lélektani megvilágítása, választásuk és csoportosításuk elvei, a jellemzés módjai és szabályai, a költői érzés és esztetikai hatás viszonya, a szerkezet általános törvényei: ezek visszhangjára is hasztalan hallgatózunk Kazinczynál. A mi az Ars poetica egyes tételeinek ilyen visszhangjául zendül meg a Bérzsenyi-levéliben magában, megemlítettem. De ezen kívül, Kazinczynak egész kritikai felfogásában és számos nyilatkozatában nyomait, hatását látjuk a Pisókhöz intézett egyik-másik tanításnak. A nyelvújításról, a görögség iránti lelkesedésről nem szólok többet. Horatiusra támaszkodva alkotja meg elméletét a régi és idegen tárgy vagy mű új dolgozása, új tolmácsolása által szerzett saját érdemről;³⁶ a molièrei átdolgozásokban adott bizonyosságot is, hogy mily gyökeres magyarsággal, mily népi ízzel tudott írni, ha akart, talán ép a horatiusi intéseknek köszönjük, hogy a mű hangja feleljen meg a műfaj s a szereplő személyek jellemének.³⁷

Azonban mind e részleteknél hasonlíthatatlanul fontosabb a horatiusi poetikának néhány alapgondolata, melyek változó magyarázattal különböző megvilágításban s új meg új formulákban mély és általános befolyást gyakoroltak hosszú korszakok műfelfogására és költészetére. A görög költői szellem egyetemes, az egész világra és minden időkre szóló érvényének, példaszerűségének Horatius az első hirdetője idegen nyelven. A *Versate diu*

³⁶ Horatius, *Epistola ad Pisones*, v. 130—135.

³⁷ U. o. v. 112—117. 244—250.

a költészettan ezredéves tanításává lett.³⁸ Vére atyjáról talán neki is görög volt, iskolája Athén; de nyelve idegen, első példája ama számtalan idegennnek és újnak, melyek Hellaszra mutattak, mint minden költészet iskolájára. De általában: iskola vagy természet alkotja-e a költőt, tanulmány vagy adomány-e a költészet? Ezt a nagy kérdést is fölveti Horatius s azt feleli ugyan, hogy mind a kettő, a kettő együtt;³⁹ de hogy az előbbi, az iskolát és tanulmányt tartja fontosabbnak, kitetszik egész eszejárásából. A félszegek közül maró gúnyja csak azok ellen fordul, kik magában tehetségekben bizakodnak el; a tulsóknak könnyebben megbocsát. A jó írás forrása a „bölcs ész“, a recte sapere,⁴⁰ a boileaui poétika alapfogalma: a raison. A költői hivatás nem annyira valamely titokszerű adományban áll, mint inkább a költői tanulmányokban, elszánásban, munkakészségben. Ha nemcsak a pisói levélben, hanem Horatius szatiráinak és epistoláinak összes, a költészetre vonatkozó tanításai között valamely legfőbb, vezérlő gondolatot keresünk, alig találhatjuk meg ezt másban, mint a műgond fontosságának újra meg újra hangoztatásában. A kitünő, közelebbről a görög példákön készülni és tanulni, izzadni és fáradni éjnap, szünetlen csiszolni és simítani, tisztelni a kritikát, törülni és újra törülni irgalmatlanul, minden vers kiadásával kilencz évet várni: ezek a költői siker biztosítékai. Az Olympus fényének magasztalásában nem bővebb szavu, mint útja nehézségeinek elsorolásában. A költészet nála már nemcsak az istenek ajándéka, mint a népregékben és Homérnál, hanem tanulmány, lelki munka jutalma, s inkább ez, mint amaz.

A legérdekesebb tanulmányok egyike lenne, Horatius e felfogásának hatását és fejlődését pontosan nyomozni ki az aesthetikai és költői irodalomban. Maga a haladás embere volt s a görög remekírók mellett a saját kora nagyjainak, Vergilnek és Variusnak is, lelkes dicsőítője. Tanításával úgy járt, mint követői által sok más gondolkodó: alaptanait szétbontották s csak egy oldalon építették tovább. Tételei a görög mintákról s a tanulmány fő fontosságáról, fejlődésökben elnyomták más, szintoly jelentékeny tanainak érvényesülését, melyek talán amazok ellensúlyozására voltak hivatva. Így uralkodott a renaissance hajnalától kezdve egészen addig, míg a népies fuvalma Európaszerte fel nem támadt. A humanistáknál a költészet mintegy a tudománynak, a régiek megértésére, követésére, utánzására törekvő tudománynak ágává lesz. A költő tudósnek tekintetik, mert csu-

³⁸ U. o. v. 68—69.

³⁹ U. o. v. 408—418.

⁴⁰ U. o. v. 309.

pán tanulás, a régiek tanulása által lehet igazán költővé. Ezek maguk is ily színben állnak a közfelfogás előtt. Homér helyére Vergil lép; de Horatius halhatatlan görögjeinek uralkodó igényével és jogaival. Vida Jeromos, a renaissance nagyhirű tudós költője és poétikusa, már azt hirdeti, hogy Vergil inkább költészettant akart adni Aeneisében, mint költészetet. A mint e kor fejedelmei a római patriciusokhoz kötik családfáikat, úgy költői is római elődeikhez csatlakozásukban keresik fensőségök biztosítékát és pecsétjét. Mig latinul irunk, ők leghivatottabb és legékesebben szóló tolmácsai a bámult rómaiságnak. De nem egészen közvetetlen tanítványai. Tanulmányaik vezetésére egymásután állanak elő a poetikák, élőkön Scaliger Julius Caesar hatalmas foliansaival, melyek meghozták a költészetnek nem tíz, hanem száz és ezer, nemcsak kifejtett, hanem kigondolt parancsolatát. A tudós philologia gőgje és czivakodó kedve a vizsgálódó és tanító feladatát a törvényhozóba és uralkodóba játszsza át. A költészetnek, melytől a kor tudományt kívánt, hódolnia kellett, s hosszú időn át úgy látszott, mint ha nem a poézis lenne a poétika feltétele, hanem megfordítva. A poétikához csatlakoznak a nagy számú Margariták és Florilegiumok, klasszikus idézetek, példák, képek s különösen epithetonok gyűjteményei, melyeknek minél bővebb kiaknázása a költészetnek nemcsak meg van engedve, hanem egyenesen kötelességévé téve Helyeselve a régiek műveiből egész soroknak, sőt szakaszoknak átvétele. A tudós készültség bizonyítékául dicséretet arat sok olyas, a mit ma idegen tollakkal kérkedésnek neveznénk.

A renaissance kritikájának uralkodó tekintélyét, bár más fejlemények között, öröklük és gyakorolják Ronsard, Boileau és Pope, Heinsius, Gottsched és Kazinczy. Új eszmék, új formák, új fogalmak is lépnek fel általok és társaik által, s a nemzeti nyelveket váltott költészet elméleteiben a nemzeti lélek is megmeglebbenti szárnyát; de mindnyájan aggodalmasan sietnek kibékíteni a tannal. Boileau megmagyarázza, hogy a franczia szellem a görögben és rómaiban voltaképp magát tiszteli; Pope meg, hogy a természetnek Aristotelessel és Homerussal való azonosságát csak a vak nem látja. Rendszereiknek más-más a nevök, némely elemeikre nézve is különbözök; de a renaissance által felápolt horatiusi hagyományban egyetértenek. Csak Hellenis és Quirina, a görög és római múzsa, adhatják az igazi költői korszorút. A forma, a beszéd dísze és szépsége, a művészi munka fő jelentőségű. Szabályaik és mintáik mellől a képzelet szabaddabb röptét, a gondolat ismeretlenebb mélységeit, az eredetiség ritkább varázsát tartozkodva és idegenül nézik. Nagy és eredeti szellemek át-áttörik e felfogás korlátait; de inkább tagadják, mint vallják, s a közfelfogást alapszámban nem módosítják. A jó

Lope de Vega Arte nuevojában panaszkodva beszéli, hogy jól tudja ő, hogy csak a régiek szabályai vezetik igazi céljához a költőt, ismeri is a szabályokat, de miveletlen közönsége nem engedi követnie. A horatiusi poétikának ekként alakult és érvényesülő hatása ott van azon az egész irodalmi életen, mely a néptől, a profanum vulgustól, lehetőleg elkülönözte magát. A költő magasabban áll, hogysen bármi köze lehetne hozzá. Korábban egyenesen tudósnak érezte magát, utóbb az izlés papjának, s ezzé ismét csak a tanulás, a régi és idegen nagyok tanulása képezte. A latin nyelv választó fala ledőlván, más módon segített magán, hogy méltóságát megőrizze. Ismét Horatius utasítását követve s az ő tekintélyére támaszkodva, nemzete nyelvét kezdte átformálni olyanná, mely ennek keretén belől, csak az övé és a választottaké legyen. A mi túlzó, hivalkodó és nevetséges volt e törekvésben, mintegy magától sorvadt el; a mi életrevaló és hasznos, az kihajtott és virágozik, túlélve a tant, melynek nevében és szentesítésére ültették. E tan befolyásának a költői életre a népköltés hatása vetett véget, mely a tizenhetedik századtól kezdve egyre erősödött, s keresztyén és romantikus, reális és keleti, modern és népi nevek alatt módosító vagy épen határozó elemül lépett föl. Ma is méltán és sokat idézzük a horatiusi poetikának hasonlíthatatlanul elmés és találó mondásait, de nincs többé költészet, melyen a belőle kifejtett s röviden vázolt rendszer uralkodnék.

Ennek a rendszernek, e nézetkörnek fényében és árnyában tűnik fel előttünk Kazinczy. Befolyása nyilatkozataira, munkáira, pályájára, sőt írói és emberi jellemére, nagyobb, elevenebb és világosabb, hogysen hosszasabban bizonyíthatnom és fejtegetnem kellene. Horatiust magát is nagyon szereti. Könyvtárában, melyet bizony majdnem a szájától megvont falatok árán kell gyűjtögetnie, öt kiadása van meg.⁴¹ Folyton olvasgatja s munkái és levelei során sűrűbben emlegeti, mint bárkit a klasszikus költészetből. Bálványa Goethe, tanító mestere Horatius. Ismeri Mitscherlich, Wieland és Nietsch magyarázatait,⁴² forgatja Voss német fordítását is,⁴³ s a magyarokat az ő kedves Virágjától és Kisétől. Az utóbbit lelkesen biztatja az *Ars poetica* lefordítására,⁴⁴ s 1811-ben megjelent horatiusi epistoláit, melyekhez ő maga dolgozta át Wieland jegyzeteit, literaturánk „leghecsesebb productumának“ nevezi.⁴⁵ Eléje rézmetszetül a sabinumi szántóföldén dolgozó költő képét tervezi, azzal az aláírással: *Rident*

⁴¹ K. Levelei Siposhoz. 79.

⁴² K. és Guzmics Izidor közti Levelezés. 266.

⁴³ K. Levelei Kishez. II. 42.

⁴⁴ U. o. 42.

⁴⁵ U. o. v. 24—35.

vicini glebam et saxa moventem.⁴⁶ Nem magát gondolta-e oda, a durvaság göröngyeit s a lelketlenség köveit hányva, a mint a munkában izzadó római öreg énekest elképzei? Verseiben, különösen epigrammjaiiban nem ritkák a horatiusi indítékok és emlékezések, s némely epistoláját egyenest az ő hatása alatt írja. A Berzsenyi-leveélről szólottam; a Vitkovicshoz intézett epistoláról, melylyel kilépett a harcz mezejére, maga mondja, hogy az *Ibam forte via sacra* kezdetű szatirát követte,⁴⁷ a Buczy Emilt üdvözlőben pedig a Julius Florushoz írott levelet.⁴⁸ Barátai, midőn leveleikben gyakran emlegetik „horatiusi lelkét“, újból meg újból a venusiai énekesre irányozzák figyelmét. Ebből a lélekből csakugyan megvolt benne: a könnyed elmesség, a szatirikus hangra való hajlam, az eleven vázlatokkal rajzolás képessége, a kényesség a durva és hamis hangok iránt, a kószáló kedv s az élet mindennapi gondoljaival könnyű számvetés.

A mi azonban legszorosabban kapcsolta Kazinczyt Horatiushoz, bizonyára az volt, hogy őt tekinthette és idézhette a neologianak legősibb és legtekintélyesebb, mert az egész világra szóló, harczosa gyanánt. Láttuk, hogy az úgynevezett „fensőbb nyelvek“ alapítása mily benső kapcsolatban állott a költészetnek Horatiusból fejlett arisztokratikus felfogásával, noha a pisói levél nem ily tanok következeképen ad a nyelvújításra engedelmet. A mi epigramm volt csak, utóbb egy rendszer elemévé lett. Ilyenül jelenik meg Ronsardnál, kitől Kazinczy csak annyiban különbözik, hogy míg a francia nyelvreformátor tisztán görög és latin kaptára akarta húzni nyelvét, ő minden miveltebb nyelvnek szépségeit be akarta olvasztani a magyarba. Nyelvújító tevékenysége harczában a csillogó római fegyvert sokszor előveszi. Vitáiban, czikkeiben, leveleiben, melyeket ortholog, vagy a mint ő nevezni szokta: palaeolog ellenségeivel és barátaival váltott, sűrűn és szívesen hivatkozik rá; így a Tövises és Virágokhoz szánt, kéziratban maradt jegyzeteiben is.⁴⁹ Sőt a pisói levélnek ide vonatkozó részletét rímtelen jambusokban le is fordította s a Wieland-Adelung-féle német nyelvvitának terjedelmes ismeretetésébe szöve a Felső-Magyarországi Minervában ki is adta.⁵⁰ Fordítása így hangzik:

Jó lészen a vers,
Midőn egy elnyúlt szót egy nem remélt
Ravasz helyheztetés újjá csinálja.
Ha még nem ismért dolgot kell nevezni,

⁴⁶ U. o. 118.

⁴⁷ Dessewffy Levelezése K.-val. I. 210.

⁴⁸ K. levele gróf Gyulay Lajoshoz.

⁴⁹ K. Költeményei, Jegyzetek. 240—244. s. k.

⁵⁰ 1825. évi folyam, 281—282.

Szabad lesz olyan szót kovácslanod,
 A melyet a Cethégusz meg nem ért;
 Csakhogy szerényen bánj az engedellel.
 Hogyan? s az, a mit Róma Plautuszának
 S Cécilnek engedett, nem fog megadni
 Virgilnek s Variusnak? — —
 Mindég szabad volt és mindég szabad lesz
 Bélyegtelen, de jó szót hozni elő.
 Életre jön sok, már elhalt szavunk,
 Sok el fog halni, bár tiszteltetik,
 Ha úgy akarja azt a szokás, ki ebben
 Mint teljes kéjű bíró s úr parancsol.

A nyelvújításnak fő törvénye: az ízlés; ez a költőé is. A régiek nem egyedüli mesterei többé. Az újabbak is hatnak rá, különösen a németek, s legalább is oly erősen, mint a klasszikusok. De míg ekként a fejlődés hatása alól nem vonhatja ki magát, törvényei nem tűnnek föl világosan előtte. Mindössze is a horatiusi minták szaporodnak, melyek rá nézve nemcsak lényegökkel, s nem is annyira azzal, hanem képzeletök, formáik, kifejezésök idegen és avult sajátosságaival irányadók. Fogékonysága érzi az új nagyok hatását, de a régi kritika szempontjából itéli meg, magyarázza és tanítja. „A régiekhez képest nincs író, — írja Dessewffynek; — az újak, kivéve a kik az ő iskolájokban neveltettek, csak mázoló!”⁵¹ Sok bókot kapott híveitől, de azt hiszem, hogy egyetlenegy sem esett oly jó szívének, mint Dessewffy Józsefé a Tövisék és Virágokra: „Oly édesen szürsz és döfsz, mint a lamsacusi isten, — de kiméld barátaidat, mert azok szüzek és te magyar vagy nem pedig görög.”⁵² Az ízlés nála egy jelentésű a művészettel. A forma tisztasága, a csín zománcza, a díszes és mégis könnyű választékoság, szóval a műgond: a határozó súly erre esik kritikai felfogásában is. A művészen csak a mestert látja tisztán: nem azt, a ki érez, képzel és terem, hanem azt, a ki „újjal és füllel méri hangjait“, csiszol, javít, töröl és nem tud megnyugodni. „Minden szépmesterségbeli műnek a rajta-dolgozás a legszebb jutalma“;⁵³ „íróban nincs becsesebb tulajdonság, mint törteni tudni“, tanítja⁵⁴ s követi is. A Nonum prematur in annum-nak egy új, rendkívül elmés formuláját szerkeszti meg a híres Himfy-epigrammban; a legkegyetlenebb költői megtizedelés tanát. Ön-bírálatja sohasem nyugszik: Erdélyi leveleit hatszor dolgozza ujra,⁵⁵ Gessnerét tizenöttször,⁵⁶ Sallustiusát maga is alig tudja

⁵¹ Dessewffy Levelezése, II. 357.

⁵² U. o. I. 173.

⁵³ K. Levele Cserei Farkashoz, 1810. ápril 5.

⁵⁴ *Poétai Berek* előszava.

⁵⁵ Dessewffy Levelezése K.-val, II. 251.

⁵⁶ K. Levelei Kishez, I. 77.

hányszor.⁵⁷ Füle ily módon rendkívül elkényesedik, hallása valóban csodálatos finommá fejlődik; de mintha szemének, a dolgok mélyére irányuló tekintetének élességét vesztené. „Mennyei b zengzeteket“ szerinte magyar lant még nem adott, mint a becsületes Kis János kezében.⁵⁸ Mily bőkezűen szórja bókjait üres formai kísérletekre s mily hidegen és értetlenül tekint a gondolatnak és érzésnek nem egy, talán tökéletlenebbül csiszolt gyémántjára! Berzsenyi classicitása meghódítja, bár éppen nem föltétlenül. Véleménye Kis Jánoshoz egészen másképp, sokkal hidegebben hangzik, mint a költőhöz magához intézett riadó üdvözlése.⁵⁹ Első szava, hogy e versek egy részét el kell égetni, s jellemző, hogy míg Psyche⁶⁰ elragadja, a Magyarokhoz irt ódát lenézően csekélyli.⁶¹ Kisfaludy Sándor romantikus szellemétől, mintha a jövő ellenség közeledtét érezné benne, szinte borzongva huzódzik. A Himfy-dalokat illető bókjai közt magában a Himfy-epigramm gyilkos distichonját skandálja: „Tűzbe felét! Ujra felét! Harmadikat még!“ A Regék hitványságát nem tudja elégszer ismételni.⁶² Csokonai poétai genie, de „versei rettenetes mázolások“,⁶³ „sok munkája merő szemet.“⁶⁴ Annales Volusi. Nagyon durva, faragatlan, paraszti ízű neki, s egészben méltatlan arra, hogy Kis Jánossal csak említettessék is együtt.⁶⁵ A Tövisék és Virágok új kiadása, melyben a Himfy-epigrammot Csokonaira akarta alkalmazni,⁶⁶ nem jelent meg, de egy kegyetlen gúnyverssel könnyített magán. Műveinek gúnyos jegyzékbe szedése után, biztatja a költészet képzelt adeptusát:⁶⁷

Esküszöm, te nemsokára,
Felhágsz, csak nézz a példára,
A homoksík Tátrájára!

Valóban, ha e nyilatkozatokat is az arkádiai pör aktáihoz csatoljuk: a debreczeniek háborgása alig tűnik fel többé komikusnak előttünk. Kazinczy legjelentéktelenebb hiveit is siet baráti megszólítással kötelezni le; de Csokonait, Csombók Sára és Csombók Jankó kedves költőjét, mindvégig hidegen urazza. Ez nem az ő társasága.

⁵⁷ Dessewffy Levelezése K.-val, II. 355.

⁵⁸ K. Levelei Kishez, I. 77.

⁵⁹ K. Levelezése Berzsenyivel, 3. 4.

⁶⁰ *A szerelemhez* címen Berzsenyi verseinek első könyvében; egészen jelentéktelen dalocska.

⁶¹ K. Levelei Kishez, I. 276.

⁶² U. o. I. 255. II. 206.

⁶³ Dessewffy Levelezése K.-val, II. 214.

⁶⁴ K. Levelei Szentgyörgyihez, 124.

⁶⁵ K. Levelei Kishez, I. 211.

⁶⁶ K. Levelei Kishez, II. 177.

⁶⁷ Dessewffy Levelezése, II. 195.

Él a horatiusi hagyománytól, a renaissance tudós gögijétől, a francia udvari kegyektől s a német széplelkű kényeskedéstől örökölt jogaival. Az Elysiumban él; szemében és ajkán Apollo és a Charisok. A profanum vulgus lenézésében még később és bővebb beszédű, mint Horatius. Munkáit egyenesen úgy készíti, hogy „a seregnék” ne tessenek, s „a pór rend javallását csak gyaláztatnak tartja.” „A taps kedvesebb neki, ha kevés.” „A poézis nemcsak a durva velőből, hanem szépből is kikap bennünket.” A születésre, tudományra, izlésre kiválók fensőbb körétől vesz irányt és várja a lendületet, a magyar szó diadalát, a magyar költészet támogatását, formáinak, hangjának, izlésének nemesedését. Horatius Augustushoz szólhatott; Kazinczy hiába tette volna: korának Augustusai közül egy sem értette szavát. Bizott a Maecenásokban s a hagyományos hódolattal fordult hozzájuk. De szívesebben és többször, fáradhatatlan buzgalommal, ötven év alatt ezerszer és ezerszer az írókhoz. Híveinek, barátainak, tanítványainak nagy serege az egész hazából oly kegyelettel veszi körül, mint valamely theokratikus rend papi fejedelmét, patriarcháját, kinek szavában az Ige tiszta lángja lobog. Maga is ilyenformának tekinti és akarja helyzetét. Szereti, keresi, sőt áhítja az elsőséget, tömjént, mely minden oldalról, nagyoktól és kicsinyektől, bőven árad Széphalom felé. Elbeszéli, hogy egy költői levelét Horvát István „religiosus cultussal imádja,” s hozzáteszi: „Örvendek az ilyen tömjénnek!”⁶⁸ Ültessenek fákat tiszteletére, mint Klopstoknak tették; különösen azt a karesu, finom, illatos idegent, mely csak mostanában érkezett külföldről s oly szívesen vert gyökeret a magyar homokban; nevét is ő mondja meg Berzsenyinek: ákásznak hívják.⁶⁹ Pannonhalmán maga metszi egy gleditschiára névbetűjét s a mint írja, „ép akkor szólala meg az első fülmile, melyet abban az esztendőben hallott.” Crescetis amores!⁷⁰ Ime ennek az életnek, egész felfogásnak egyes vonásai közül hány és mily tisztán utal arra a, Horatius poétikájából fejlett szellemre, mely a renaissancetól s az új-classicismustól nyert rendszerében oly hosszan uralkodott! Kazinczy után még sokan fordították, követték, utánózták Horatiust, különösen az ódaköltőt, irodalmunkban, még pedig hozzá közelebb álló tehetségek is: de e poétikai rendszernek, teljességében, talán az egész művelt nyugaton Kazinczy volt utolsó képviselője.

De ne legyünk kegyeletlenek, a mi többször igaztalanság is, mint az igazságszeretetnek kérkedése hiszi. Nem, épen nem csak az teszi Kazinczyt, a mi belőle elavult. Gyöngéi ne feledtessék el velünk erejét, melynek lázas munkája és feláldozó lelkesedése

⁶⁸ K. Levelezése Berzsenyivel. 97.

⁶⁹ U. o. 89.

⁷⁰ Pannonhalmi út, első kiadás, 26.

szomorú évtizedeken keresztül mintegy vállain tartotta a magyar culturát. Hogy az út, a melyet járt, immár elnéptelenedett, ne feledtesse el szent buzgalmát, a nagy nemzeti czélt, hova törekedett rajta. Utainkat a fejlődés törvényei szabják ki; a magyar művelődés útjaival is így történt. Mária Terézia az idegen műveltség magaslatára akarta emelni nemzetünket, de nyelve árán, mely haladásunk akadályának tetszett előtte. Kazinczy nem alkudott volna így. Lelkes és rendületlen magyar volt s keserű szemrehányásokkal árasztja el Berzeviczy Gergelyt, ki a nagy császárné szellemében tervezte anyagi boldogításunkat.⁷¹

Neked legfőbb kincs a kereskedés.

A nyelv nekem s a nemzet bélyege!

A napoleoni háborúk megpróbáltatásának nehéz napjaiban mily szívesen ajánlja csekély mindenét azzal a felkiáltással: „Mindenemet, csak magyar maradhassak!”⁷² Mily mélyen világít be lelkébe az a Dessewffyhez intézett kérése, hogy ha ő meghal, kettőre tanítsa árva gyermekeit: „moralitás nélkül nincs boldogság, — a jó ember szereti a hazát.”⁷³ A felfordult világ zavarában, midőn senki sem tudja, mit hozhat a holnap, suttagó bizalmassággal biztatják egymást derék szomszédjával, hogy a hatalmas francia hódító mindenütt tiszteli a honi nyelveket, s titkolózva emlegetik a hirt, hogy Bonaparte Lucián egész családjával már három esztendeje tanul magyarul.⁷⁴ Mily ingatlan hite nemzetének jövőjében: „Azt hiszem, nyelvünk és nemzetünk a Jézus Krisztus eljöveteleig is fel fog állani!”⁷⁵ Megmaradásunk biztosítékáért már nemcsak a külföldhöz fordul. E biztosíték az ő szemei előtt az idegen műveltség ugyan, még pedig eredeti szellemében és formáiban, de magyar nyelven: a méltó magyarsággal szóló idegen. Ma más utat járunk, más eszmék lelkesítnek; de ezek ébresztésében is neki főrésze van. Még az ő idegen és arisztokratikus hajlamú irodalmi felfogása is nagy és jelentős szolgálatot tett ügyünknek. A nyelvújításban, tévedései ellenére, a szellemi haladásnak olyan eszközét, föltételét köszönjük neki, mint egész történetünkben kivülről senkinek. Lelki adományainak finomsága, izlésének kényessége, tanulmányainak gazdagsága, korában mindennél jobban hatott a nemzeti lélek nemesítésére, művelésére, — és ne feledjük el, hogy saját utat csak művelt lélek talál.

⁷¹ Dessewffy Levelezése K.-val, I. 61. 64. 158. K. Levelei Kishez, I. 340.

⁷² K. Levelei Kishez, I. 251.

⁷³ Dessewffy Levelezése, II. 320.

⁷⁴ U. o. I. 47. 85.

⁷⁵ K. Levelei Siposhoz. 5.

A sorsnak oly választott kegyeltjei, mint Petőfi volt, ritkák; Kazinczy túlélte uralmát. Lelkének harmóniáját egész életében, legelkeserültebb küzdelmei között is megőrizte, s irodalmi harcaiban szava mindig úgy hangzott, mint a legnemesebb aczél csattogása a csatában: zenének. A jelenet mégis, melylyel pályája szemeink előtt bezáródik, mélyen disharmónikus.

Hetvenegy éves, s mindenfelé megváltozott világot lát maga körül. A nemzeti elv, mely lelkesítette, már az övétől eltérő utakra vezette a nemzeti izlést. A nemzeti hagyományok, képzelet, érzés, formák nyomról-nyomra hódítják a tért. A tova szálló Xenidionnak, a Kazinczy-féle ars poetica bájos műzsájának, csak fátyla ragyog még felénk: Vörösmarty hexameterai. Kitérő tehetségek állanak elő, Kisfaludy Károlyt hallgatva, Vörösmartyt bámulva, Bajzát félve; de a szent öregnek, a patriarchának meghagyva még tiszteletbeli primátusát. Az irodalmi életet és viszonyokat nemcsak nemzetibb, hanem demokratikusabb áramlat hatja át, érezhetően különböző attól, melyben még nemrég a költők őseikkel mutatták be egymásnak magukat: Kazinczy, hogy Abának az Urk vagy Muytha nemzetségből való unokája;⁷⁶ Berzsenyi, hogy Zrínyi, Nádasdy és Gyulafi-vérből ered;⁷⁷ Kölcsey, hogy Etének hű maradéka. Az egyéni súly és erő érvényével az irodalmi tekintély hagyományos elve is hanyatlik. Kisfaludy Károlyt, ki az új iránynak első szerzett diadalt, még némileg mesterül nézi az ifjú irodalom; de halála után öröksége már megoszlik hívei között, s a régi rend újnak, egy kör uralmának ad helyet. Ezzel véget ér Kazinczy névleges elsősége is. A patriárcha megjelenik 1831 tavaszán az akadémia első ülésein Pesten, s itt szemtől szemben találja azzal az újjal, mely ellensége a réginek. Még nem egészen reménytelenül jön s egy kissé áltatja magát: hisz Tornavármegye rendei csak az imént tisztelték meg nevét⁷⁸ s a jó pannonhalmi szerzetesek, élőkön Guzmics Izidorról és Maar Bonifáczzal, egészen az egykori hangon üdvözölték körükben. A pesti fiatalokkal szemben is megpróbálta, hosszú és bizonyára kelletlen kitartással a lekötélés régi módjait: leveleiben hangzatos bókokkal halmozta el őket, melyek azonban könnyen visszavonhatólag voltak fogalmazva, vagy nagyon is gyanús túlzásokkal. Nem gondolt rá, hogy szemeik jobban ismerik a természetet, mint az övéi, s könnyen meg tudják különböztetni a csinált-virágokat az igaziaktól. Az áradó dicséretetek, a viszonzásra váró rózsanyilak ideje lejárt; nem bájoltak el s nem ígéztek meg senkit többé. Az ifjak kegyeletlen erélylyel haladtak előre a maguk útján. Kazinczynak

⁷⁶ K. Levelei *Kishez*, II. 10.

⁷⁷ K. Levelezése Berzsenyivel, 15.

⁷⁸ Zádor Levelezése K.-val, 167.

legrégibb és legbensőbb barátját, Dessewffy Józsefet, csak imént sujtották le Bajzaék a Conversations-lexikoni pörben; most ő rá támadtak kiméletlenül, hogy egy magyar főpap német munkáját fordította. Kazinczy Pannonhalmi útjában, melyet május 2-dikán az akademiának is bemutat, keserűen kiált föl, hogy „borzad már a párduczos Árpád éneklőitől s szégyell társoknak tekintetni.”⁷⁹ Schedel lakásán találkozik velök, s egy valóban drámai erejű és érdekű jelenetben ütközik össze Bajzával, Schedellel és Fenyérivel, kik kereken felmondják neki a hódolatot.⁸⁰ Bajza fenyegeti, hogy új támadást mér rá, s az aggnak reszkető ajkán életében először szakadnak ki a szenvedély szavai. Irodalmi dülök, kiknek éretlen gögjét, szemtelen vadságát, nevelatlenségét nem az ügy szerelme, hanem személyes tekintetek gyúlaszták tüzre!⁸¹ Még néhány nappal utóbb is azt írja Kisnek: „A hetvenkét esztendőös öreg és a huszonhét éves ifju bennem együtt van, s én tudok ölni méltósággal.”⁸²

Nem ölni, csak halni tért haza, azzal a tudattal, hogy elméletének, rendszerének, életre hatásának immár vége. De nem halt vigasztalanul. A széphalmi tájék, melyet huszonöt év korábban oly lelkesen köszöntött, nyájas mosolyával a szíve útját talál elborult szívébe. Talán behangzott hozzá arató leány dala s egyszerű, természetes és magyar hangjával megnyihitette sebet, melyet ugyanennek a hangnak tudós harczosai ütöttek rajta. Bizonyára eszébe jutott, hogy bár elmélete összeomlott, de a győztes tábor az ő lelkéből vette tüztét, s utoljára is az ő eszményét, a magyar culturát, fogja győzelemre vezetni.

A gigászi, tragikai sorsot, mely fölemel, a midőn lesujt, némán és megindítóan tolmácsolja az az arczkép, melyet Kazinczy utolsó éveiből a széphalmi mausoleum őriz. A csapás fájdalma szől hozzánk fakó, elvénhedt, redőkkel borított arczáról; előbb oly éles szemei értetlenül és bizonytalanul néznek maguk elé. Az ember, a ki megtört. De fehér hajának kúszált koszoruja úgy veszi körül fejét, mintha ezüst glóriával környezné a győzött, a ki megdicsőült.

⁷⁹ Pannonhalmi Út, 45.

⁸⁰ K. Levelei Kishez. II. 371—373. Levelezése Guzmicscsal.

⁸¹ K. és Guzmics Levelezése. 264. s. k.

⁸² Kazinczy Levelei Kishez, II. 373.

A RENAISSANCE ÉS MÁTYÁS KIRÁLY.

Pulszky Ferencz tiszteleti tagtól.

(Felolvasta a május 11-diki közülésén.)

Minden nemzetben feltűnik időnként oly férfi, hol hős, hol király, kinek regényes egyénisége bűvös erővel hat a nép phantasiájára, mely hozzá fűzi legkedvesebb meséit, úgy, hogy még azok is, kik a létért való küzdelmet mindennap megújítani kénytelenek, a fényes nevet századokon keresztül sem felejtik el s ragaszkodnak hozzá, mint oly eszményképhez, melyhez hasonlót hiába keresnének a jelenben.

Ily regényes fénykör fogja körül már Hunyady Jánost is, a megnemesedett oláh kenéz fiát, ki mind a mellett, hogy iskolai neveltetésben nem részesült, hősies hazafisága s hol győzelmei, hol a sors csapásai által annyira meg tudta nyerni a nemzet rokonszenvét, hogy a nádor és a bán, a hatalmas cillei és németujvári grófok ármányainak ellenére ő lett az ország kormányzója. Midőn pedig a nagykorúvá lett király a nagyurakkal együtt őt elhagyta, tulajdon embereivel s azon néppel, melyet barátjának, Capistránnak hitbuzgósága lelkesített, meg tudta menteni Nándor-Fejérvárt a hazának és a kereszténységnek s megfutamítani a győzelemhez szokott szultán ostromló hadát. Az egész nemzet föllelkesült e hőstetten, de a diadal mámorát csakhamar felváltotta az országos gyász; a hős és a szent barát kevés héttel a győzelem után mindketten meghalnak, az ifjú király pedig s nagybátyja, a cillei gróf, a felszabadított várba sietnek, hol most az elhunyt vitéz fia, László parancsol, hogy azt maguknak biztosítsák s a gyűlölt, veszedelmes Hunyady-családot elveszejtsék. De a cselszövény nem sikerül; a vár csak a királynak s közvetlen környezetének nyílik meg, kapuja serege elől bezárul; Ulrik és László összeszólalkoznak, kardot rántanak, a cillei elesik. A megrémült király biztosítja Lászlót, hogy boszszút nagybátyja haláláért nem áll, sőt Temesvárt Szilágyi Erzsébetnél, az oltár előtt esküvel pecsétli meg, barátságát a nagy hazafi fiaival, fel is hívja őket Budára udvarához, de Lászlót ott lefejezteti, Mátyást fogva Bécsbe viszi. Maga rövid idő múlva Prágába siet menyasszonya, a francia hercegnő fogadására, de mint vőlegény az esküvő előtt hal meg, épen akkor, midőn a fogoly Mátyás is odaérkezik, hol őt most Podiebrád, ki már is koronáról álmodozik, nem többé mint foglyot, de mint vendéget fogadja. — A gyászoló anya és bátyja kiegyezkednek a főurakkal, kik látva a nemesség általános rokonszenvét, nem merik sem tulajdon igényeiket érvényesíteni, sem idegen trónkövetelt felállítani. Harmincezer nemes gyűl össze a Rákoson s a megfagyott Duna hátán minden ellenmondás nélkül megválasztják s

kikiáltják a még tizennyolczadik évét be nem töltött Mátyást Magyarország királyául.

Másfél év alatt játszódtott le ezen óriási éposz, melynél nagyszerűbbet és kerekdedebbet a költői lángész sem teremthet, melynek minden epizódja megható, az érdek fokról fokra növekedett s nem hiányzik benne sem a tragikum, sem végén a költői igazságtétel, ugyanazért roppant nagy volt a benyomás, melyet ez a nemzetre gyakorolt s ezt Mátyás uralkodásának dicsősége még növelte. A fiatal király szembeszállt a főurakkal az ország érdekében, a kiváltságaira oly féltékeny nemességet megadóztatta, a törököket és cseheket, a lengyeleket és németeket gyakran megverte, Budán a legfényesebb udvart tartotta Közép-Európában, a tudományt, művészetet, culturát meghonosítani iparkodott s a folytonos küzdelemben a főurakkal és főpapokkal, kik őt elárulták s a hazát hol a németnek, hol a lengyelnek ki akarták szolgáltatni, meg tudta védeni a korona méltóságát, míg végre a meghódított Bécsben idő előtt halt meg. Alig hunyta be szemét, már is bekövetkezett az ország hanyatlása. Özvegye Beatrix s tanácsosa Bakacs elárulták emlékét, következett Dobse László gyáva, szegyenletes uralkodása, a főurak önző hatalmaskodása, mely ellen sem Dózsa parasztháborúja, sem a Verbőczytól vezérelt középnemesség törvényes erőlködése nem tudta megvédeni a hazát s végre bekövetkezett a mohácsi vész, a török hódítás s a belháború másfél száz évi nyomora, mely alatt Mátyás uralkodásának emlékezte mindig fényesebb világban ragyogott.

Számtalan meséssel és adomákkal igyekezett a nép már Mátyás életében a magában is oly költői történetet még érdekesebbé tenni. Hunyady János nem is lehetett szerinte az oláh kenéz fia, apja bizonyosan király volt, ki szeretőjének emlékül hagyta arany gyűrűjét, hogy születendő fia ezzel igazolhassa magát, de midőn Erdélyből Budára utaznak, a tolvaj holló elragadja a játszó gyermek kezéből a fénylő gyűrűt, melyet csak nehezen lehetett megkeríteni, minek emlékeül Zsigmond belétette a gyűrűs hollót Hunyady János címerébe. Így lett belőle a kereszténység fehér lovagja, a mint őt már Mátyás kortársa, Comines Fülöp, XI. Lajos francia király minisztere emlékirataiban nevezi. Mátyás a legendában nem is érte még el tizenötödik évét, midőn királylányá választották, de már akkor lerázta magáról Szilágyi gyámnokságát s tulajdon kezeibe vette a kormány gyeplőjét. A főurak ellen megvédte a népet s azért, mióta meghalt, nincs is többé igazság, mert ő álruhában, mint Mátyás diák, a nép közé elegyedett, csakúgy, mint Harun Al Rasid az ezeregy éjszaka meséiben s így tudta meg bajait; de elment görög álruhában az ostromlott Jajczából a török táborba is, hogy

azt kikémlelje, a szultán sátra előtt árulta csecsebecségeit a jancsároknak. Boroszlóból is kiment mint tót paraszt a lengyel táborba s Bécs ostrománál mint kerékgyártó legény maga előtt hajtva a kereket, keresztül hatolt a német seregen s bejutott a városba, hogy ottani hiveit terveiről értesítse. Már kortársai is elhitték mindezen népmeséket, melyeknek némelyikében nem hiányzik a humor sem. Midőn például a czinkotaiaknak, kiknél mint Mátyás diák jól mulatott, megadta kérelmüket, hogy nálók az itcze felével nagyobb legyen, mint bárhol az országban, az árát nem határozta meg; midőn arannyal jutalmazta meg a parasztot, ki kertje gyümölcsével, ritka nagyságú dióival kedveskedett a királynak, de az önző nyárspolgárnak, ki a jutalom reményében értékes ajándékkal be akarta bizonyítani loyálisát, a paraszttól kapott ritka diókat adta viszontajándéknak. Számtalan az adoma, mely róla itt-ott fentartotta magát mostanáig, de korabeli írók is a legenda stilusába esnek, valahányszor fényét emlegetik s például könyvtára kéziratainak számát oly magasra teszik, minő az akkori időkben nemcsak páratlan, de lehetetlen, vagy midőn komolyan elbeszéli, hogy oly egyetemet kezdett építeni, melyben negyvenezer tanuló elférhetett volna.

Szájról szájra, apáról fiúra száll az ily rege, míg végre az egész nemzet becses vagyonává lesz s politikai hitágazata marad még akkor is, midőn a történetbúvár eretnek kritikája a sokkal szerényebb történelmi igazságot okmányokból megalapítani igyekszik. A nép nem hiszi el és ragaszkodik a mondához, mely fel tudja őt lelkesíteni s utálja a kritikát, mely le akarja vakarni a csillogó költői zománczot a történelemtől. Ez nemcsak akkor történik meg, a midőn e távol multnak személyeiről és eseményeiről van szó, de még akkor is, ha a kritika azon nagy időket veszi bonczkés alá, melyeknek apáink és nagyapáink tanúi valának. A nagy francia forradalmat s a nagy Napoleon egész életét a pártok érdeke már oly fénykörrel vonta körül, mely a francia nemzet hiúságának annyira hizeleg, hogy a nagy közönség hazafiatlansággal vádolja azokat s szinte irtózik tőlök, kik e bálványokat lerombolni igyekeznek és szentségtörő kezekkel a költői legenda helyébe a sokkal prózaibb, józan, történelmi igazságot állítják fel. Így vagyunk már a magunk forradalmának történetével is, melynek még élő szereplői a nép képzeletében már is Ormuzd és Ahrimán alakját öltik fel.

A történetíró részrehajlatlan kritikája is sok hibát követ el, ha a multnak eseményeit és szereplőit a mai cultura mérlegén, a mai kor eszméinek mértékével méri, megfeleltetve arról, hogy senki kora uralkodó eszméinek áramlata s művelődésének behatása alól nem vonhatja ki magát, hogy a mi nekünk a multban regényes hőbortnak, sőt talán bűnnek is tetszik, egykor

természetesnek, sőt szükségesnek látszott. Azon elvek, melyeket Machiavelli „A fejedelem“ című munkájában hirdetett, ép oly kevésbé botránkoztatják meg kortársait, mint az erkölcsi érzés azon hija, mely a humanista pápák idejében az olasz udvaroknál, a rómaiak sem véve ki, általánosan észrevehető volt. Ha tehát Mátyás királyt, tetteit és terveit bíráljuk, ítéletünk csak akkor lehet igazságos, ha a renaissance egész szellemi áramlatának szempontjából ítélünk s nem választjuk el őt korától, de a jelenkor erkölcsi eszmekörét nem keressük nála s nem is tulajdonítunk tetteinek oly indokokat, melyek csak korunk viszonyainak felelnek meg, nem pedig a XV. század fölfogásának.

Az újkornak alig volt érdekesebb, költőibb időszaka, mint a renaissance, azon korszak, melyben a régi római és görög írók az ú. n. klasszikusok újra napvilágra jöttek s a társadalomban nemcsak elterjedtek, de mint utolérhetlen minták oly cultusban részesültek, mely a modern művelődés főalapja lett az által, hogy a tanrendszer súlyát a római és görög nyelv tanulására fektette. Az emberi cultura ifjúsága, mely a görögök és rómaiak korában oly bájos hatalommal ragadja meg lelkünket, még egyszer látszott felvirulni; a régiek művészete és szépségérzete, tudománya és bölcsészete megújult s megváltoztatta azon világnézetet minden tekintetben, mely azóta fejlődött ki, hogy a germán népek megtörték a nyugat-római császárságot s új államokat alapítottak. A kereszténység ellentéte a pogánysággal üldözte a görög és római pogány irodalmat, művészetet és életet s kiirtotta emlékeit és eszméit, melyeknek csak egyike tűnt fel újra meg újra a romok közül, az imperium, a világbirodalom kapcsolatban a kereszténység általános uralmával.

Az új művelődés a keresztény hagyományok s a feudalismus eszméiből fejlődött ki, a császárt tehát nem tudta nélkülözni. A sváb törvénykönyv szerint két kardot rendelt a gondviselés a népek kormányzására, az egyházit és a világit, a pápát és a császárt, kik egymásra vannak utalva. A császár védi meg a pápát, de csak akkor lesz valóságos császárrá, ha a pápa az ő fejére teszi a koronát. Nemzetiségről nem lehetett azon időkben szó, a pápa Nagy Károlyt nem német. hanem római császárrá kente föl s a korona németisége csak akkor fejlődött ki végkép, midőn a Hohenstaufenek enyészétével a császár jogai Olaszországra s a világuralomra megszűntek. mert a két kard nem fért meg egy hüvelyben; a pápa ellentétbe jutott a császárral s hatalma ellenében egyrésztől a királyokra, másrésztől az olasz városok demokracziájára támaszkodott. Két teljes századig tartott a végzetes harc a császár ghibellin lovagjai s a pápai guelf polgárok között. A császári korona csak a Habsburg-házban lett kizárólag németté s tényleg lemondott felsőbbségéről

Olaszország felett, hol most úgy a városokban, mint az Anjouk és később az Arragoniak nápolyi udvarában új világnézet fejlett ki, midőn a százados homályból előkerült római klasszikus irodalom a kereszténység eszméit egyidőre háttérbe szorította s a szépség pogány cultusa még a Vatikánba is behatolt, hol a humanisták a keresztény askesis helyébe Augustus korának eszméit és életvidorságát meghonosították s még szent Péter bazilikájának főkapuján is nemcsak Aeneas és Romulus nőstény farkasát, de Herculest, sőt Ledát a hatyúval is a diszítések közé vették. Római választékosság és fényűzés vetkeztette ki az olaszokat germán hódítóik durvaságaiból, melyeknek utolsó nyomait a renaissance enyészttette el. Ekkor kezdődött az ujkor külső műveltsége; az építész a komoly csücsívek, a szegletes pillérek, az éles tornyok helyébe tágas kupolákat, vidám oszlopcsarnokokat, világos templomokat és palotákat emel; a festész megtörve a rideg bizanci hagyomány bilincseit, a természetet tanulmányozza és utánozza; művészete nincs többé kizárólag az egyháznak szentelve; a városházákban és fejedelmi palotákban mozgalmas allegóriákat és mythologiai jeleneteket fest, melyekben az emberi test szépségét a ruházat sem takarja el mindig. Az arckép most jelenik meg ismét, mint a klasszikus időben, a költészet szárnyra kél; Aeneas Sylvius megírja az első regényt „Euryalus és Lukretia“-t, melynek hatásától maga is megijed s azért pápakorában azt mint II. Pius a tiltott könyvek sorába teszi. A társalgás finomabbá és szellemesebbé válik; a szépség cultusa terjed el a társadalomban, melyből a nőknek is kijut osztályrészők, sőt ők adják meg neki a kellő zamatot és zománczot. A velencei köztársaság Cornara Katalinnak, miután ez cyprusi királyságát a Signoriának átadta, fejedelmi udvart rendez be Azolában, hol a komoly bibornok, Bessarion s Olaszország legkitűnőbb tudósai, művészei s költői gyakran megfordultak. A ferrarai, mantuai, milánói fejedelmek női adják a hangot a társadalomnak, melyet magasabb színvonalra emelnek, Flórencz pedig, hol Cosmus, a haza atyja s utána Lorenzo a nagyságos (il Magnifico) fejedelmi cím nélkül is, mint valódi fejedelmek kormányozzák a köztársaságot, új Athénévé válik, a művészet, tudomány és szellemi élvezet hazájává. Az olasz kereskedelem közvetíti a nyugot és kelet érintkezését, a lombard, genuai és flórenczi bankárok kölcsönzik, zálog mellett, az Alpeseiken túli fejedelmeknek és főuraknak a megkívánt összegeket, terjesztik a civilisatiót; Olaszország válik egész Európa tanárává, nevelőjévé, szellemi és anyagi hitelezőjévé. De a kereskedő s iparos államok polgárai nem lehetnek, midőn üzleteiket folytatják, egyzersmind katonák is; zsoldosok által viselik tehát háborúikat. Merész kalandorokat fogadnak szolgálatukba, kik körül össze-

csoportosul Olaszország legveszedelmesebb csőcseléke, melynek nincs se hazája, se becsülete, de zsoldért és zsákmányért adja el magát vezérének, s nem kérdezi hová viszi a condottiére, ki hol az egyik, hol a másik állam szolgálatába áll s annak híve marad szerződésének lejártá napjáig, de mindjárt utána talán épen ahhoz szegődik, ki ellen tegnap háborút viselt. Ezen condottiérik állandó, fegyelmezett seregeikkel mind arra vágyódnak, hogy grófságot, vagy hercegséget szerezzenek maguknak tulajdonul s dynastiát alapítsanak, hogy korona legyen a kard jutalma, a mi nem egyszer sikerül is nekik. A hatalom elérése ezen kor hatalmas egyéniségeinek legfőbb célja, tekintet nélkül arra, hogy mily módon, mily eszközökkel érik azt el. A szőszegés, az árulás, az összeesküvés, a gyilkosság napirenden van, a siker szentesíti az eszközöket; történelemben nincs időszak s nincs ország, melyben a merész, bátor egyéniségnek oly tág tere nyílt volna a hatalom elnyerésére, mint a renaissance korában Olaszországban. Az erkölcsök kötelékei meglazultak, a Vatikán a nepotismus fészke lett, a törvénytelen születés nem zárta ki a bátor férfit az örökségből; az uralkodó Esték és Arragoniak a fejedelmek törvénytelen fiaitól származtak.

Olaszország volt a renaissance vakító fényének és sötét árnyának hazája. Európa többi országaiba csak később terjedett, ezek közül legelőször is Magyarországra, mely a XIV-ik század óta szoros összeköttetésben maradt Olaszországgal. A pápaság mindig számíthatott a magyar nemzet guelf rokonszenvére a császári némettség ellen. Dante kortársa és pártfogója az anjoui Martell, már III. András alatt felvette a magyar király címét; fia, Róbert Károly tényleg az volt; Nagy Lajos kétszer vezetett magyar sereget Nápolyba; Ozorai Pipo, Zsigmond király egyik főembere, a florenczi híres Buon del Monte család tagja, ki olasz kereskedőket, olasz művészeket hozott Magyarországra, honnét főurak fiai és főpapságra készülő ifjak az olasz tudósoknál keresték a bölcsesség forrását. Azon időben, midőn a francia királyok az angoloktól, a spanyolok a móroktól vissza igyekeztek szerezni az ország nagyobb részét, az angoloknál a rózsák beháborúja dühöngött s Németországban a fejedelmek főleg azon fáradoztak, hogy a császári fenhatóság gyengítésével minél korlátlanabb hatalmat szerezhessenek családjaiknak; Magyarországon volt az Alpeseiken innen az ujkori műveltség egyik székhelye, melynek fényét csak a burgundi udvar haladta meg.

Mátyás király minden tekintetben a renaissance valódi fia volt, azon koré, melynek eszmekörében a legitimitás nem talál helyet, melyben a hatalom és a siker adják meg a jogot. Ez a condottiérik kora, kiknek állása és élete kockájáték, ha sikerül, főurakká, fejedelmekké, királyokká lesznek, ha a szerencse

ellenők fordul, elenyésznek, mert egyéniségök kiválósága hatalmuknak egyedüli gyökere. Mátyás egyéniségét, uralkodását és terveit csak a renaissance szempontjából lehet igazságosan megbirálnunk.

Már kora ifjúságában látta, hogy a cseh Giskra húszezer kelyhesével, felföldi panszlávjainak őseivel, állítólag V. László jogainak védelmére, I. Ulászló ellen Magyarországra jó és főúrrá válik, akkor zsebrákjait szélnek ereszti, kiket azután Mátyás győz le s közülök toborozza fekete seregének magvát, mely nem az ország, de a király serege. Látta, hogy Ujlaky Miklós Bosznia királya lesz, Podiebrád Csehországé, de a cillei gróf nem képes fejedelemséget szerezni, Eynczinger pedig Ausztriában a hóhér pallosa alatt vérzik el. Mátyás tehát mindig azon volt, hogy hatalmát nyugaton nevelje, míg országát kelet felől a török ellen kellett megvédelmeznie. E célból ő az első fejedelem Európában, ki állandó sereget tart, mint a condottierek, s a főuraknak és nemeseknek nincs a korona hatalmának ezen állandó támasza ellen kifogásuk, sőt önző természetök mellett még örülnek neki, hogy a király a haza védelme terhének egy részétől őket felszabadítja, nem gondolván azzal, hogy éppen ez által szabadabb kezet engednek neki a politikában. A pápa kegyét keresve, annak megbízásából szívesen támadta meg tehát az eretnek cseh királyt; meg is hódította Morvát és Sziléziát s remélte, hogy Frigyes császár, a cseh választó-kalap elérésében neki segítkezik s ez által még Nagy Károly koronáját is érelmébe hozza, de Frigyes nem ok nélkül féltette dynastiáját a lángeszű magyar királytól, s a tehetetlen Dobzse Lászlót támogatta Csehországban. Ábrándnak tűnik fel előttünk, hogy legmagyarabb királyunk német császár akart volna lenni, de azon korban a lángész előtt semmi sem látszott lehetetlennek, midőn Frigyes fia, Miksa is, kit a németek az utolsó lovagnak neveztek el, Mátyásnak ezen fiatalabb kortársa, még arról is álmodott, hogy fején a császári koronát a pápai tiarával egyesítheti.

A mit Mátyás, Frigyes segélyével, nem tudott elérni, azt azután Frigyes ellen iparkodott kivívni; megtámadta Ausztriát, bevette Bécsét s öt évig uralkodott ottan, idő előtti haláláig Ausztria-Magyarország fölött.

Mint a renaissance nagy férfiai mindnyájan, ő is bízott hatalmas egyéniségében s nem gondolt azon akadályokkal, melyekbe tervei ütköztek. Megvívott velök s tekintet nélkül összezúzta azokat, kik ellene feltámadtak, főurakat és főpapokat; de a nép ragaszkodott hozzá, midőn látta, hogy az őket elnyomó aristokrátiát és nemességet nem kiméli, midőn mindjárt trónra lépte után nagybátyját, gyámnokát Szilágyit, ki az ifjú király nevében uralkodni akart, elfogatta s elzáratta, a nép ebben a

kormányzó büntetését látta a szászok elleni kegyetlenségeért. Garával, az Ujlakyakkal és Kanizsayakkal kibékült ugyan, de úgy, hogy a korona méltóságát teljes fényében ragyogtatta mindig, a kisebb zsarnokokat pedig féken tartotta; így Rufus grófot a bitóval fenyegette, ha a boroszlói kereskedőket nem kárpótolja, kiknek az árúit elrabolta, midőn vára alatt elvonultak. Thuzt megfosztotta horvát báni méltóságától, Vitézt a primást, Várdayt a kalocsai érseket, Janus Pannoniust a pécsi püspököt, mind régi barátait és tanácsosait szigorúan megbüntette, midőn nem biztak többé benne s a lengyel Kázmért hívták az országba. A főpapokkal azonban soha sem volt szerencséje; Beckensloher, kit a király kegyelme az egri püspöki, sőt az esztergomi érseki székre emelt, megszökött a király álnok ellenségéhez, a német Frigyes császárhoz, sőt maga a pápa is ellene fordult. Mátyás azonban győzelmesen daczolt a főurak összeesküvéseivel, a török szultán betöréseivel, a német császár ármányaival, a lengyel király hadaival, sőt diplomatiája barátokat és szövetségeseket szerzett neki a burgundi hercegeben, a brandenburgi örgrófbán, a poroszországi német rend vitézeiben. A fegyvert fegyverrel, a szövetezéseket szövetségekkel verte vissza, mint korának legdicsőbb királya.

Ezen óriási tevékenység mellett talált még időt arra is, hogy udvarát a legfényesebben rendezze be, palotákat építsen s olasz művészekkel díszíttesse, páratlan könyvtárt alapítson, a klasszikusokat olvassa, humanistákkal leveleket váltson, olasz művészeket s tudósokat Budára hívjon s megmutassa, hogy egy lángeszű magyar király képes ellenségeinek ellenállani és a mellett Szent-István koronájának, a művészet és tudomány pártolása által, új fényt és dicsőséget szerezni.

Nemzetünk annyira el van foglalva a mult bajainak orvoslásával, a jelen nehézségeinek elhárításával s a reményteljes jövő előkészítésével, hogy a távol multat könnyen elfelejti. Ha Szent István király szentté avatásának nyolczszázados évfordulójáról nem emlékezett meg az egyház, mégis illő, hogy Mátyás király kormánya dicsőségét halálának négyszázados évfordulóján legalább az Akadémiában ünnepeljük meg.

A FŐNÉVI IGENÉVRŐL.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* lt. május 5-én olvasott értekezéséből.)

A főnévi igenév vagyis infinitivus az utolsó hónapokban több érdekes fölszólalás és vita tárgyául szolgált; ezekhez fűz a fölolvásó részint helyreigazító megjegyzéseket, részint további fölvilágosításokat.

I. Az első szerkezet, melynek a névtelen szóbahozó mindjárt helyesen rámutatott oláh eredetére, az infinitivus helyett használt erdélyi *el kell hogy menjek*. A fölolvásó kimutatja, hogy a csángóknál még fokozottabb mértékben érvényesült az idegen hatás, a mennyiben a szórend is idegenszerű lett („*Immá kell haza jöjön*“ e h. *immár haza kell jöjön*) és más igéknek is ilyen oláhos szerkesztésök kapott lábra. („*Lehet elmenjek?*“ „*Nem szoktak harangozzanak*“ stb.) — Ezzel kapcsolatban tárgyalja azt a két szerkezetet, mely nyugaton a Rába s Répcze vidékén német mintára, a moldvai s hétfalusi csángóknál pedig ismét oláh hatás útján keletkezett: „*El kellett menni*“ és „*En el kell menni*“.

II. A második szerkezet, melyet a fölolvásó tárgyal, az infinitivusnak birtokos használata (*ideje elmenni, mi haszna fáradni* stb.) Együttal kifejti röviden, hogyan fejlődött az infinitivusnak, mely voltaképp irányhatározó volt, ez az általánosabb főnévi használata. Ez a német nyelvben odáig terjedt, hogy ragot is vett föl az infinitivus (*das lesen: des lesens*), a magyar nyelvben pedig a többi közt már ilyen kifejezést is eredményezett, igaz hogy csak kivételképp: „*Nincs jobb vásárlani, mint kész pénzen*“ (Kovács Pál közmondásai közt).

III. Harmadik az infinitivusnak állítmányi használata az ilyenekben: *nem tudni*, miért utazott el; *ebből láthatni*. Hogy itt nem a *lehet*, hanem a *van* ige van kihagyva, azt a fölolvásó az ilyen régi és népies kifejezésekből bizonyítja meg: *Az ördögök sokaságát meg nem számlálhatni vala. A vizet meg nem lábalhatni vala. Látni volt, látni lesz* stb. — Erre a kifejezés-csoportra nézve is valószínű az idegen, még pedig szláv eredet, mert ez a szerkezet az ószláv nyelvtől kezdve az összes szláv nyelvekben el van terjedve.

Ehhez a fölolvásó azt a megjegyzést csatolja, hogy a kik nyelvünknek kimutatják idegen elemeit, azokat nem érheti a hazafiatlanság vádja. Hogy a beolvadó népek nyelveiből a mienk olyan sokat tudott elsajátítani s átformítani, az nyelvünknek beolvasztó képességét bizonyítja, mely viszont szoros kapcsolatban van a magyar nép beolvasztó képességével. Ennek köszönhetjük, hogy a magyarság a honfoglalás óta folyvást gyarapo-

dott, s hogy remélhetőleg ezentúl is gyarapodni fog. S a kik — mint a nyelvészek is — kutatják e gyarapodásnak tényezőit, azok nem hazafiatlan, hanem hazafias dolgot cselekesznek.

A HANGSÚLYRÓL A SZLÁV NYELVEKBEN.

(Kivonat *Asbóth Oszkár* május 5-dikén olvasott értekezéséből.)

Értekező utal arra, hogy milyen fontos szerepet játszik az indogermán nyelvekben egyáltalában a hangsúly, mivel tőle függ az a különös hangzócsere, mely az indogermán nyelvek egyik jellemző sajátága, és kifejtette azután, hogy az indogermán nyelvek közül a régi hangsúlyozást leghívebben őrizte meg a szanszkrit, nyomban utána a litván és a szláv nyelvek egy része. Minthogy a szanszkrit nyelv is sok tekintetben eltér az eredeti hangsúlyozástól, a szláv nyelvektől fölvilágosítást várhatunk olyan kérdésekben, melyekre nézve a szanszkrit bennünket homályban hagy. A szláv nyelvek hangsúlyozása nagyon különböző: a cseh, tót, lauziczi szerb mindig a szó első tagját hangsúlyozza, mint a magyar; a lengyel az utolsóelőtti szótagot; a helyhez nem kötött, szabad hangsúly megmaradt az orosz, szerb, bolgár és szlovén nyelvben; — legfontosabbak az orosz és a szerb nyelv adatai. Asbóth kifejti ezután a sajátos átalakulást, melyen a szerb hangsúlyozás átment és ez általános fejtegetések után egy érdekes példán mutatja, milyen világot vethet a szláv nyelvek hangsúlya az indogermán nyelvek egyes tünetényeire. Johannes Schmidt a tavaly megjelent „Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra“ című nagy munkájában azt állította, hogy a köznemű főneveknek az indogermán nyelvekben eredetileg nem volt többes száma. Az a körülmény, hogy a szláv nyelvek egy részében a köznemű főnevek többes számukban más helyen viselik a hangsúlyt mint egyes számukban, csak is úgy magyarázható, ha Schmidttel együtt fölteszük, hogy a többes szám nominativusában található *a* rag eredetileg nőnemű gyűjtőnevek egyes nominativusából származik. Schmidt föltevése különben is legerősebb támaszát a szláv nyelvekben találja.

JUSTINIANUS RENDELETE A JOGI OKTATÁS TÁRGYÁBAN.

(Kivonat *Vécsey Tamás* r. t. május 12-én tartott előadásából.)

A jogi oktatás reformja napi rendén lévén, a kérdésnek történeti perspectivája közérdekű. Az értekező jellemzőleg ismer-teti a jogi oktatásnak kezdetleges korát a keleti népeknél s a görögöknél, kik e tárgy fontosságáról azt tartották, Cicero szavai szerint, hogy: non potest respublica esse salva aut bene insti-tuta nisi civilium legum periti recte sua doceant vel discant. Áttérve Rómára, saját rendszerében s az eddig szokásos chro-nologiai beosztástól eltérőleg, bemutatja az értekező azt a kort, midőn a jogot azok tanították, a kiknek működése következté-ben a magánjog kiválik a nyilvánjogból, tehát Tiberius Corun-caniustól Sabinusig. Ezután ismerteti az értekező ama nagy nevű remekjogászok tanári működését, a kik a szigorú jogot a méltányossággal, a törzsi és helyi jogot a népek jogával egyesítve tudományosan feldolgozták, tehát Modestinusig. Következik most a compilatiók ideje; tűzetes világitásba kerülnek Constantinus-nak, II. Theodosiusnak intézkedései s Justinianus culturpoli-tikájának emlékei, főleg a constitutio Omnem reipublicae, melyről irodalmunkban eddig kritikai vizsgálódásokat senki sem közölt. Az értekezés felderíti a jogtanítással foglalkozók közti különbséget, a tanszékek betöltésének módját, a tanárok rendszeresített illetményét s privilegiumait és rangját, mely nem volt kisebb a tisztviselői hierarchiában mint a tartományi kormányzóé és hadparancsnoké, tehát a tanárok comes méltóságot és illustris czímet kaptak húsz évi méltó működés után. Beható megvilági-tás tárgyává tette az értekező a tananyagot, úgy a Valentinianus féle, mint a constitutio Omnem szerint alakult tanterv keretében. Kritikai vizsgálódást tart értekező a jogi oktatás célja körül s nemcsak azt adja elő, hogy mi volt a cél Justinianus szerint, hanem azt is, mi a jogi oktatás célja az értekező felfogása szerint. Kiváló sulyt fektet az értekező a tanítási és tanulási módszerre s nem csak a Justinianus korabelit állítja az olvasó elébe, hanem kapcsolatosan, de tapasztalatai felhasználásával körvonalozza a ma ajánlható módszert, kiemelve, hogy a rend-szeres, történeti és gyakorlati tárgyalás nem zárja ki a tanár egyéniségének átszellamlását s hogy a tanítási *szabadság* mellett mindég nyitva az út a haladásra, a tanár inventiójának érvénye-sítésére. Az akadémia megvárja tagjaitól, hogy a szakjokban feltűnő haladásokat, adatokat s észleleteket az illető osztályban

ismertessék. Ily szellemben szól értekező a római jog tanításáról korunkban: a külföldön és hazánkban. Végül ismerteti szerző a *constitutio Omnem* hatását az akkori tanulmányi rendre s a *Digesták* sorsára.

IPARTÖRTÉNETÜNK FÖLADATAI.

(Kivonat A c s á d y Ignác lt. május 12-én tartott felolvasásából.)

Most, mikor hazai iparunk fejlesztése érdekében nagyarányú erőlködések tétetnek, a magyar ipar történetének földerítése gyakorlati szempontból is egyre fontosabbá kezd válni. A modern államférfiúnak és közgazdának sok tekintetben hasznára lehet, ha ismeri a történeti fejlődés menetét, ha tudja, hogy az ország mely vidékein, a nép melyik rétegében kell némi *iparos traditiót* keresni, melyhez a jelen alkotásai több-kevesebb sikerrel fűzhetők. A közgazdasági tudományra mindenütt termékenyítőleg hatott az, hogy a multtal szorosabb kapcsolatba helyezkedett. Ez adott neki nemzeti tartalmat s ezzel nagyban elősegítette, hogy nemzeti közgazdasági politika fejlődhetett.

A magyar nemzetgazdasági szaktudomány még eddig nem foglalkozott a hazai gazdaságtörténettel. Még mindig alig veszi számba azt a tényt, hogy a magyar nemzetnek ezer éves multja van, mely szellemével, emlékeivel, hagyományaival folyton ellenállhatatlan nyomást gyakorol a jelenre. E multat végre az ipar szempontjából is föl kell deríteni. Mert jelentékeny volt az iparos tevékenység e hazában régen is, hisz ez a magyar állam, mely századokon át előkelő nemzetközi szerepet játszott, ipari tekintetben sem lehetett teljesen a szomszéd országoktól függő állapotban.

Hosszú multja van tehát az iparos tevékenységnek e hazában s tetemes mennyiségben maradtak fenn azon emlékek is, melyekből az ipar fejlődését megismerhetni. Az ide vonatkozó anyagnak csak kis része van ugyan közzétéve, s a tulnyomó nagy rész most is a levéltárakban hever, de kellő szakértelemmel és alaposítással még amazt sem dolgozták fel. A nyomdászat és ötvösség terén vannak aránylag a legjobb elő munkálataink, de ezek is leginkább az illető iparág külső történetére vonatkoznak. Az ipar szociális és gazdasági mozzanatait, a vámpolitika visszahatásait az egyes iparágakra már teljesen mellőzik. Ennek oka az, hogy valamint az egész gazdaság-, akképen az ipartörténet egyes kérdéseivel is, a melyben egyáltalán tették, eddig csupán köztörténelmünk művelői foglalkoztak. Már pedig a mint annak, a ki a jogtörténetet műveli, alapos jogi képzettséggel, a mint annak, ki a had-

történelemmel foglalkozik, kimerítő katonai ismeretekkel kell bírnia, úgy a gazdaságtörténet összes ágait s így az ipartörténetet is igazi sikerrel csak azok dolgozhatják föl, kik korunk gazdaságtudományi műveltségének birtokában vannak. Ezek első sorban a gazdasági szakírók. Közülök várja történetünk e fontos ága művelőit, mert a nemszakemberek működése ez irányban, mint eddig, úgy ezután is meglehetősen meddő fog maradni. Van óriási anyag, de a ki ez anyagot átkutatja, annak első sorban tudnia kell, mi benne a fontos és lényeges. Ezt pedig csak a szakember képes megítélni s ha majd szakemberek foglalkoznak vele, a kik nem egyes adatok élettelen közzétételére szorítkoznak, a multak képét meglehetősen teljesen rekonstruálhatják belőle.

Első sorban az iparos élet, főleg a czéhszervezet külső történetét kell szabatosan, az egész meglevő anyag fölhasználásával megírni. Ez ma már nem ütközik legyőzhetetlen akadályokba. Számos történelmi monographiánk nyújt elég sok idevonatkozó előmunkálatot, melyet a szakember haszonnal értékesíthet céljai javára. A kiadatlan anyag hollétéről két tavaly megjelent katalógus nyújt felvilágosítást, a mi részben megkönnyíti a kutatást bárkinék. Nagyban elősegíthetnék az ipartörténeti föladatok megoldását a városok és megyék történészei, ha legalább a közvetlenül körükbe vágó anyag közlésében túlmennének az eddigi határon s nem csupán a czéhleveleket vagy azok száraz kivonatát közölnék. A hatóságok irataiban, a czéhek jegyzőkönyveiben és másnemű emlékeiben igen sok a becses anyag, mely kiadásra vár. Kiváló figyelmet érdemelnek az iparos népesség számbeli, vagyoni és közművelődési viszonyai. Az egyes iparágakban dolgozó mesterek, legények s apródok (inasok) száma, a mesterek adózási viszonyai, a munkaidő és a munkabér kérdései, az iparos munkások élelmezése s sok más egyéb, mi a *munkás-kérdést a régi kézműiparban* megvilágítja, igényel alaposabb és behatóbb taglalást, mint eddig. Téves lenne azt hinni, hogy ezek oly problémák, melyeket a magyar ipartörténet a kellő adatok hiányában ma már meg nem oldhat. Vannak ily adatok bőven és könnyen megtalálhatók. csak szakember, a ki értékeket föl képes fogni, nézze át az egykorú emlékeket. Ép úgy fog találni a régi czéhlevelekben az egyes mesterségek és iparágak technikai fejlettségének megismerésére elég adatot, míg a régi vámtarifákból és árlimitatiókból az ipar más igen fontos mozzanatairól nyerhet felvilágosítást.

Van tehát anyag bőven az ipartörténet föladatainak megoldására, de nincs szakember, a ki történetünk ezen mezejének művelésére adná magát. E sajnos körülmény egyik oka abban rejlik, hogy a szakférfiak figyelme úgyszólván mesterségesen tereltetik más irányba.

Ma sokkal könnyebb és jutalmazóbb bármilyen idegen állam valutarendszeréről könyvet írni, mint például Kassa vagy Kolozsvár iparának történetét megírni. Amazt busás pályadíjakkal és más anyagi vagy erkölcsi előnyökkel mozdítják elő. Midőn a szakirót *csakis* ilyen munkák írására buzdítják, természetesen ő is inkább ily irányban működik, semhogy hosszú és fárasztó kutatásokra adná magát, s a magyar gazdaságtörténet valamely nehéz problémáját próbálná megoldani.

Pedig e problémákat a külföld helyettünk megoldani nem fogja. Ezer éves multunk a mi kizárólagos örökségünk; el nem veheti tőlünk senki, de homályba merült lefolyásának tisztázása is egyedül reánk várakozik. Ez kötelesség, melynek teljesítésében minden magyar tudományszaknak s így a nemzetgazdaságnak is részt kell vennie. Midőn az iparos elemek történetét bele illesztjük a nagy nemzeti történelem keretébe, a nemzeti szellemet még inkább beleviszszük az iparos elembe, nemzetgazdaság-tudományunkat pedig igazán magyar tartalommal látjuk el.

ADALÉKOK AZ ANYAG PROBLÉMÁJÁHOZ.

(Kivonat *Heller Ágost* lt. május 19-én tartott felolvasásából.)

A mai természettudomány felfogása szerint két principiális dolog létezik: az *anyag* és az *energia*. Az anyag problémájának hosszú története már az emberiség művelődésének és korában kezdődik. Az energia problémája sokkal újabb keletű. Mindamellett az utóbbi jóval tovább fejlődött, mint az előbbeni. E feltűnő jelenségnek egyszerű oka az, hogy az energia vizsgálatában leginkább geometriai, matematikai módszerek állanak segítségünkre és e szerint a szemlélés tárgyául szolgáló szerkesztések biztos alapján maradunk; az anyag problémájában ellenben kényszerítve vagyunk gondolkodásunk utolsó elemeire visszamenni. Ennek következtében itt tisztán subjectiv véleményeken alapuló elméletek keletkeznek, a milyeneket a philosophia történetéből elég nagy számban ismerünk.

A jelenkori physikában az erő fogalma mindinkább veszt jelentőségéből, helyet adván a principiális energia fogalmának. E fogalom fejlődése mellett az anyag problémája is háttérbe szorult a jelen század folyamában; csak a legújabb időben kezdenek vele ismét behatóbban foglalkozni.

A természeti tűnemények magyarázatára két utat követtek; az egyiket röviden a *mechanikai*, a másikat a *transzcendentális* magyarázatnak nevezem. Az első szerint a tűnemények lefolyása az anyag térbeli eloszlásából és részeiben eredet óta meglevő

mozgásaiból magyarázandó; a második szerint a térbeli elrendezés mellékes dolog, főjelentésű az anyagban mindenütt előforduló anyagtalan principium.

Kétféle mechanikai nézet lehetséges; az atómozok, és a tért hízagtalanul elfoglaló „hyle“ elmélete. Ezen, tisztán az anyag geometriai elhelyezésére vonatkozó elméletekkel azonban nem érhetjük be, segítségül kell vennünk az anyag mozgását, hogy a különféle tüneményeket megmagyarázzuk. Így kapjuk a tisztán kinetikai elméletet, a mely mind a különvált anyagrészekre, mind a tért hízagtalanul betöltő anyagra vonatkozhatnak.

Maga nemében teljesen jogosult a hylozoismus vagy vitalismus is, mely szerint az anyag hatásképeése egy immateriális principium hatásán alapszik. E nézet a természettudomány negatíójaként fogható fel, minthogy a természettudomány csak addig állhat fenn, a meddig a kutatás az érzéki világ határain belül marad. Ez okból a természettudós ezen tisztán transzcendentális elméletet kerülni fogja.

Az anyagról felállítható elméletek skálája e szerint a következő három fokozatból áll: a *kinetikai*, a *mechanikai* és a *hylozoistikus* nézet. Az első a physikai tüneményeket tisztán az emberi gondolkodás elemeiben, azaz mérhető mozgásban akarja kifejezni, a második a transzcendentális erő fogalmában bizonyos oldhatatlan residuumot hagy hátra, az utolsó az anyagot élőnek, átszellemítettnek képzeli, s ekként tisztán intelligibilis világot tételez föl. A természettudomány mindenesetre elsőséget ad az olyan nézetnek, a mely a tünemény-világot megmagyarázhatatlan maradék nélkül teszi fölfoghatóvá.

Az anyag térbeli elrendezésére nézve két fő nézet állítható fel: az *atomismus* és a *folytonos térfoglalás* nézete.

Az atomistikus nézet ellen az ismerettan részéről komoly nehézségek támaszthatók. Az atomismusból az üres tér realitása következne, holott a tér gondolkodásunknak pusztán csak formája, melynek önálló létezését ép oly kevésé lehet tulajdonítani, mint az anyaggal ki nem töltött geometriai testnek, avagy a tiszta elvont számnak. Az üres térben való mozgás szintén ismerettani nehézségekbe ütközik.

A tért hízagtalanul betöltő anyag felvétele ellen szintén hozhatunk fel okokat, noha ezek könnyebben mellőzhetők.

De az anyag problémájának lényege nem térfoglalásában, hanem hatásképeességében rejlik. Erre nézve pedig ismét kétféle elméletet képzelhetni: az egyik szerint a hatás csak érintés útján megy át egyik anyagrészről a másikra. Ez a *kinetikai* nézet. A második szerint a hatás, anyagi közletés nélkül, a távolba hat; ez a *dynamikai* nézet. Ezt a beosztást az előbbennel egybevetve, kapunk négyféle theoriát; a kinetikai atomistikus, a dyna-

mikai atomistikus, a kinetikai plerotikus és a dinamikai plerotikus elméletet.

A kinetikai atomistikus elmélet szerint a hatás az egyik anyagrészről a másikra ütközés útján származik át. Az ütközés két szélső esetének egyike sem ment az ellenmondásoktól. A rugalmatlan ütközés az energia törvényével ellenkezik, a rugalmas ütközés föltevése a részekből nem álló atomokat rugalmassággal ruházza fel, a mi szintén ellenmondásos. A rugalmasság taszító erők létezését tételezi föl, a mi a tiszta kinetikai fölfogással ellenkezik. A fenforgó nehézségeket aetherburkok föl-tételezésével sem lehet elkerülni.

Az anyag problémája oly régi, mint maga a tudomány s ekként annak történetében a legkiválóbb gondolkodók nevei fordulnak elő. Különös fontosságú *Huygens* nézete, mely tisztán a kinetikai atomistika álláspontjára helyezkedik. A súlyos anyag részein kívül még egy aetheri fluidumot vesz fel, melynek segítségével a kioldási tünetenyekben az energia hirtelen föllépését magyarázza. Ő a potenciális energia fogalmát nem ismeri; ez először csak *Bernoulli Dániel*-nél fordul elő.

Huygens szerint a kinetikai energia nem ütközés útján származik át egyik anyagrészről a másikra. Ő a sebesség kicserélését egyáltalában nem akarja szemléltetni; szerinte ez az ősi eredeti tüneteny, melyből egyfelől az ütközés és a rugalmasság, másfelől a szabad esés és az általános nehézség törvénye következik.

Huygens elmélete követőre nem talált; a minek egyik fő oka a *Newton*-féle gravitáció-mechanika keletkezése és általános elterjedése volt. *Newton* a közletés nélkül való távolbahatás fogalmával a dinamikai atomistikára ment át. Nála különböző felfogásokat kell megkülönböztetni. Mint matematikus a nehézségi törvényben csak a tüneteny functionális kapcsolatát adja, mint physikus megengedi a különféle hypothesisek jogosultságát, sőt maga is hozzájuk járul egy ilyen hypothesis föllállításával, a mely szerint bizonyos aetherben rejlenék az anyagot mozgató erők; mint metaphysikus, végre az anyagot teljesen hatástalannak és holtnek tekinti. A nehézség az anyagnak ugyan általános, de nem lényeges tulajdonsága. Az erő immateriális, az anyagtól lényegesen különböző principium, egy „spiritus quidam subtilissimus,” melyet természetfölötti hatalom az anyagba kényszerít.

Kant az értekezés elején kiemelt ismerettani nehézségek miatt az atomistikát elejtette és az anyag hézagatlan térfoglalását fogadta el. A mellett azonban megtartja a *Newton*-féle távolraható erőket s ekként az ő nézete dinamikai plerotikus nézet. *Kant* erre vonatkozó elmélete két művében fordul elő: „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaften“ és egy hátra-

hagyott, befejezetlen munkában, melynek címe: „Vom Übergange von den metaphysischen Anfangsgründen der Naturwissenschaft zur Physik.“ Az utóbbiban Kant egy mindent átható, az egész világtért betöltő aethert vesz fel; ezt „hő-anyag“-nak nevezi, melynek rezgése hozza létre a tűneményeket.

Legújabb időben *Paul Du Bois-Reymond*, a berlini physikai társulatban tartott előadásában az általános tömegvonzás megmagyarázhatóságának lehetetlenségét akarja bebizonyítani. Ő az inductió útját választja, mely úton a kérdés általánosan meg nem oldható.

Hogy az anyag problemája kinetikai elmélettel meg nem fejthető, ennek két oka is van. Tudományos rendszerünk a saját gondolkodásunk elemeiből építi a világban végbemenő események képét. Az érzéki benyomások nyers anyagából képezett fogalmaink, melyek szervezetünkben eredő, bizonyos gondolkodási schemák szerint készülnek, maradék nélkül szükségkép nem mérhetők össze a természetben végbemenő változásokkal. Egy másik ok, mely miatt a problema tisztán kinetikai módon meg nem oldható, abban rejlik, hogy a physikai-chemiai jelenségek az egész természeti tűnemény-világnak csak egyik — noha tekintélyes — részét alkotják. De ezeken kívül ott van még a szerves világ, az élő anyag beláthatatlan birodalma, sajátserű — a mechanikai magyarázattól messze álló — jelenségeivel. A mint pedig helyes nem lehet az olyan elmélet, mely csak a gravitáció-elmélettel egyezik, minden egyéb physikai és chemiai tűneményre pedig egyáltalában nem alkalmazható; ép úgy az olyan theoria sem elégíthet ki, mely csupán csak az élettelen anyag világára vonatkozik. Az ilyen hypothesis, mint sok rokon tűneménynek csoportosítója, igen hasznos szolgálatokat tehet ugyan, de azért tudásunk rendszerében csak ideiglenes állványként szerepelhet, nem pedig mint állandó épületrész.

Az anyag problemája e szerint minden olyan magyarázattal daczol, mely a tűneményeket gondolkodásunk elemeiben akarja kifejezni. De nézetem szerint a problema megközelítése mégis lehetséges, csakhogy más úton. A jelenkor physikai világnézete sarkpontját az egységes energia alkotja, melynek különböző transformatiója a váltakozó tűnemények kútforrása. Ha minden transzcendentális elemet kiküszöbölünk, úgy csak is kinetikai energiát képzelhetünk. A hol sikerült a tűnemények lényegét fölmerni, mint az akustikában, vagy legalább sikerült a jelenségeket jól összefoglaló elméletet fölláttatni, mint az optikában, ott a tűnemények lényege rezgő mozgásban áll.

Ugy látszik, mintha valamennyi physikai jelenség a téren keresztül száguldozó rezgésektől közletett kinetikai energia útján jönne létre. E szempontból tekintve, az energia foglalja el a

szint s mellette az anyag problémája háttérbe szorul. Az érzéki benyomáshoz az energia minden esetre közelebb áll, mint az anyag, melyet csakis a belőle kiinduló energia útján veszünk észre. Sőt az anyag csak a bennünk lakó causalitás törvény következménye, míg az energiáról az érzéki benyomások útján közvetlenül tudomást szerzünk.

Ezek szerint az érzékelhető anyag nem volna más, mint egy nem érzékelhető, bizonyos ősanyagban végbemenő kinetikai energia-áthelyezések eredménye. A hol a tért mindenfelé átrezzenő energia áramok egymással találkoznak és egymáson keresztülatolnak, ott új hatások emissio-centrumai keletkeznek. Ez az elmélet egyfelől a Thomson-féle „vortex“-gyűrűk és a báró Dellingshausen-féle vibrációs atomok elméletével rokon, másfelől pedig meg van benne őrizve az atomistikus elmélet előnye s a mellett nem keveredik azokba az ellenmondásokba, melyek az atomistika és az ismerettan követelményei között fenforognak.

De ez alkalommal nem volt célom a kérdést kimerítően tárgyalni, szándékom volt csupán arra a pontra utalni, honnan az anyag ősi problémája nézetem szerint sikeresebben lesz tárgyalható, t. i. az energia problémájának oldaláról. Hogy azért abban az érzéki sphaerán tul fekvő ős materiában nem létezik-e valami immateriális principium, mely által az élő és gondolkodó materia jelenségei megfejtethők, arról itt, hol csupán egy természettudományi kérdésről van szó, véleményt nem kívánok nyilvánítani.

Megvan az emberben a hajlam, hogy érzéki lényének szűk határait átlépve, a dolgok végső okait kutassa és az emberi lét örök rejtvényeit megfejtse. „Homo sum, humani nil a alienum puto“; mint minden ember, ki a gondolatok láncolatának fűzését szereti, én sem titkolom el előszeretemet az ily kérdések iránt, de ez alkalommal nem illik a természettudomány biztos ösvényétől eltérni, azért ez eszmemenetet itt nem is folytatom. Csak egy észrevételt akarok még ide csatolni.

Az energia problémája a mai physika kellő középpontjában áll; ez képezi physikai világnézetünk magvát. De az is bizonyos, hogy ha az energia minden titkos útját követhetnők is, ha szellemi szemünk elé varázsolhatnánk is azon az érzéken túl fekvő ősanyagon végig száguldozó rezzenések egész végtelen rendszerét. azért a tüneményvilág folyásának mégis csak érzéki képét bírónók, holott az energia valóságos lényege kívülünk, az általunk soha fel nem ismerhető igazság nagy oczeánjában fekszik.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE június füzetének tartalma a következő: 1. Zichy Antal, *Gróf Széchenyi István külföldi utazásairól* írt tanulmányt. Széchenyi honosította meg nálunk a külföldi utazások divatját. Utazásai, melyeket 1812-től kezdve 1834-ig tett meg, nemcsak benyomásokról szólnak, hanem más több szempontból is érdekesek, tanulságosak. Első vándorlásiban ugyan inkább az ábrándozó ifjút, a költőt, az élvezőt és szórakozót, az élni tudó és élni szerető huszártisztet, magyar mágnást látjuk magunk előtt, sem mint a leendő nemzetgazdát, közlekedési ministert, conservatív politikust. Később mindenütt szorgosan gyűjti az adatokat, miket hazája anyagi fölvirágoztatása érdekében idővel használhatni vél. Nagy podgyászszal utazott, s egy kis kézikönyvtárt is hordott magával, melynek fődíszét Pausanias útleírása alkotta. — 2. Pauer Imre, *Az ethikai determinismus elmélete* című közleményét folytatja. — 3. Vikár Béla *A Kalevala* fordításából a 3—8-ik rúnot adja mutatványul. 4. Mandello Gyula *A népesedési tan egy újabb irányáról* címmel, Hansennek „Die drei Bevölkerungsstufen“ munkájáról írt tanulmányt. A népességet rendszerint földbirtokos, közép- és munkás-osztályra osztják. Az első osztályt a parasztok és földbirtokos nemesek alkotják; a másodikba a különböző polgári foglalkozások, a hivatalnokok és tudósok tartoznak. a 3-ik osztályt a birtoktalan munkások és a proletárok adják. E három osztály Hansen szerint az államban nem létezik egymás mellett különállóan, hanem ugyanazon népesség különböző fejlődési fokát képezi. Közülök a földbirtokosok osztálya állandó; azon erőttöbbletből, melyet ez osztály produkál. alakul és újul meg folyton a városi lakosság. És az a városi lakosság, melyet a beköltözők első osztálybeli többlet kiszorít, kevés kivétellel kivesz, vagy a harmadik osztályba megy át. Így a népességen belől örök változás észlelhető; a középosztály csak átmenetet képez az első népeségi fokról a harmadikra. Ezen eredményre a statisztika segítségével jutott. A városi népesség általában fele részben, igen gyakran túlnyomóan nem benszülőttekből, hanem beköltözőkötöttekből áll. Bizonyos, hogy a városok lakossága a mezei beköltözőkötés következtében újul meg. Iparos városokban a benszülőtt lakosok száma aránylag nagy. A rohamos növekedést nem a mezei beköltözőkötésnek, hanem a munkás-osztályok elszaporodásának kell tulajdonítani. A kapcsolat itt világos: nagy fokú proletárszaporodás és túlnyomó benszülöttség. A foglalkozási statisztika is érdekes bizonyítékot nyújt. Ha a benszülöttség három fokát különböztetjük meg, kitűnik, hogy a két első osztályba — hol a

benszülöttség csekély — a foglalkozási ágak előkelőbbjei tartoznak; a harmadik legnagyobb benszülöttségi osztályt a gyári munkások teszik. Tehát ismét a proletárok között találjuk a benszülötteket. A városi népesség csoportosulása, lakása szerint, is bizonyítékul szolgál. Berlin- és Münchenben a legtöbb benszülött a munkás és szegényebb kerületekben — a legtöbb beköltözőkódott a jómódú és élénk forgalmú városrészekben lakik. E tény úgy látszik a Budapestről szóló adatok is megerősítik. A helyben szülöttek száma legkisebb a Bel-, Lipót-, és Terézvárosban; a többi kerületben nagyobb; Ó-Budán a legnagyobb. Tehát itt is a gazdag előkelő városrészeket a bevándorlottak lakják; a benszülöttek — tehát a volt középosztály — pedig kiszorult a város széleire, a szegényebb kerületekre. Mandello ezután ismerteti Hansennek e jelenségekre vonatkozó értelmezését; továbbá a három osztály sajátságos helyzetének magyarázatát. Ezt Hansen a jövedelem szerinti különbözőzésekből veszi. Szól továbbá arról, hogy miként megy végbe a népesség-többletek áramlása az egyes osztályoknál. — Hansen fő érdeme abban van, hogy a népet nem mint egészet szemlélte, hanem hogy a népesedési mozgalom vizsgálatát a nép egyes elválasztott csoportjaira terjesztette ki. — 5. Pálffy Albert *A régi Magyarország utolsó éveiben* regényét folytatja. — 6. Békéssy Károly. *Előhaladás és szegénység* czimmel tanulmányt irt George Henrik, amerikai socialista író hasonló című munkájáról. E munka számos kiadást ért és az Egyesült Államok népkönyvtáraiban hivatalos uton is terjesztik. — A múlt század óta az ipar és kereskedelem óriási lendületet vett; a forgalom és csere eszközei tökéletesedtek; és mégis a művelt világ minden részéből panaszok hangzanak az ipari elnyomatás, önkénytelen munkaszünetek, a heverő tőke fölhalmozódása, az üzletemberek között uralkodó pénzszükség és a munkás-osztályoknak nélkülözései, gondjai és szenvedései miatt. E baj közös minden állammal, közösnek kell lenni az okoknak is, és ez teszi korunk nagy talányát. A míg a javak szaporodása csak arra szolgál, hogy nagy vagyont gyűjtsön, a fényűzést növelje és az ellentétet élesbítse a gazdagok és szegények között, addig az haladás nem lehet valódi és nem tarthat sokáig. Be kell következni az ellenhatásnak. E kérdés eddig még nem talált megoldást. George fölteszi a megoldandó tételt: miért törekszik a munkadíj, daczára a megnövekedett termelő erőnek, olyan minimumra, mely csak a főtartásra elégséges? George ezt annak tulajdonítja, hogy a földjáradék még nagyobb méretekben növekszik, mint a természeterők s ez állandó irányzat a munkadíj leszállítását hozza létre. Szerinte csak egy út van és csak egy baj, melynek oka eltávolítandó. A mitől a társadalmi újjászületés várható, e két szóban rejlik: föld és szabadság.

Minthogy a szegénység annál mélyebb lesz, mennél nagyobb a gazdagság, és a munkabér kisebbedik, a míg a termelő erők nőnek, mivel a föld, a mi forrása a javoknak és tere a munkának, kiváltságossá lesz, — azon célból, hogy a munkabér igazságos mértéket érhesen el, a magán földtulajdon helyébe a közös tulajdon helyezendő. Ha az embernek joga van munkája termékéhez, senkinek sem lehet joga olyasmihoz, a mi nem saját munkájának szüleménye. Hogy minden embernek egyenlő joga van a föld használatához oly világos, miként egyenlő joga van levegőt szívní; ez lételének egyszerű tényében rejlő jog. George mindazonáltal azoknak kezén kívánja hagyatni a földbirtokot, a kik legjobban tudnak vele bánni, s arra, hogy a munkadíjak megnövekedjenek, a tőkének értéke megnagyobbodjék, a pauperismus kiirtassék; az emberi erők szabadságra tegyenek szert; a bűn megapadjon, az erkölcs, izlés, műveltség emelkedjék: a kormányzat javuljon és a polgáriasodás nemesebb magaslatra érjen, nem szükséges egyéb — mint az adó útján kisajátítani a földjáradékot és a földadón kívül minden más adót megszüntetni. — Az *Értésítőben* Lánczy Gy. Tört. kor- és jellemrajzok, Simonyi Jenő. A sarkvidéki fölfedezések története, Marczali H. A legújabb kor története című munkák vannak ismertetve. Végül Ballagi Mór adatokkal védi magát Simonyi Zsigmond ellen, ki a „kukrejt“ szóról azt állítja, hogy az nem rejtkehelyet, a mint Ballagi szótára állítja, hanem a régi irodalom szerint „zsályaszószot“ jelent.

2. A „NEMZETGAZDASÁGI SZEMLÉ“ májusi számát Acsády Ignác értekezése nyitja meg „Ipartörténetünk főadatai“ cím alatt. (Lásd kivonatát e füzet 379. lapján) — Második helyen dr. Vargha Gyula „Néhány szó az életbiztosításról“ című czikke áll. Israel B. biztosítási szakirónak a „Now-York“ és az „Equitable“ amerikai életbiztosító társaságok tontina üzletéről szóló véleménye nyomán ismerteti a tontinakötvényeket, mint a biztosítás új alakját. Elítéli ezen üzletet, a melynél a magas nyereség-ígéret és nyereség-hajhászat még élesebben nyilatkozik, mint az életbiztosítás bármely más neménél. Valamivel jobb az úgynevezett féltontinák üzlete, hol a kötvény a díjnak egy hónapon belől való nem fizetése esetén nem semmisül meg okvetetlenül. Előadja aztán értekező a két társaság üzletének menetét s az idézett szerző adataiból fölhozza azokat, melyek e társaságok ígéreteit megbízhatatlannak, gádzalkodási és mérlegkészítési eljárásukat pedig legalább is gyanúsaknak tüntetik föl. Ennek kapcsán az életbiztosításra vonatkozó törvényhozásunk reformját kívánatosnak jelzi és különösen hatályos állami ellenőrzés alá óhajtja vetni a külföldi biztosító intézeteket olykép, hogy ezek díjtartalékaikat a magyarországi

üzletben állami letétbe legyenek kötelesek helyezni. — Végül H a v a s M i k s a értekezik a „Részletív-ügyletek“-ről. Számításokat visz végbe a részletügyet szabályzó 1883. évi XXXI. t.-cz. által megengedett legnagyobb nyereség s a bankárok tényleges üzletében elért nyereség tekintetében; utal arra, hogy ez utóbbiak valóban aránytalan magasak, uszorajlegűek, minek folytán azon következtetésre jut, hogy a részletív-ügylet jelen alakjában egyenesen eltiltandó s kívánatos, hogy csakis a néhány kiváló pénzintézet által már meghonosított részletfizetési módokat mellett való eladást engedje meg a törvény. — A „Közgazdasági havi krónikában“ dr. M a n d e l l o K á r o l y a folyó év április havában előfordult nevezetesebb eseményeket adja elő; a kíséző jegyzetekben pedig méltatja a kereskedelemügyi miniszteriumnak legújabb kezdeményezéseit, az északkeleti vasút államosítását, az árúviteldíjszabás reformját, az iparalap s az ipar-és vámtanács megalkotását, az Adria tengeri hajózási vállalat által létesítendő új összeköttetéseket, ipartelepek alapítását stb., majd a pénzügyminiszterium ügyeiről emlékezik meg. — Ugyancsak dr. M a n d e l l o K á r o l y tollából ered a „Szemle a külföldi közgazdasági események felett“ feliratú terjedelmes közlemény. A bevezetés jelzi az új fejezet célját. Felhozza, hogy a napilapok óriási hírovata akkora tömegét hozza a közgazdasági, államháztartási és a szociális élet mozzanataira vonatkozó jelentéseknek, hogy azokból egységes, korrekt képet alkotni alig lehetséges. E célra kívánnak szolgálni azon időszakonként összeállított áttekintések, melyeknek elsőjét ezúttal hozza a folyóirat. Az első alfejezetben az állami pénzügyekről, a másodikban a törvényhozásról, a harmadikban a közlekedésről, a negyedikben a pénzverés és valutaügyről, az ötödikben a munkáskérdésről, a hatodikban az adók és vámokról, a hetedikben az üzletvilágról s az utolsóban a földmivelési ügyekről van szó. A munkáskérdésről szóló rész ismét külön foglalkozik a munkásmozgalommal és munkaszünetekkel s aztán külön a berlini nemzetközi munkásvédelmi értekezlettel, a hetedik alfejezet pedig a kereskedelemről, a pénzügyekről, bankok és részvénytársulatokról s aztán az iparügyekről ad önálló fejtegetésekben számot. Mind ezen irányokban kiterjed az áttekintés az egész Európára, a két Amerikára, sőt Ázsia polgárosultabb részeire s az angol gyarmatokra általában, óriási anyagot hordva össze s itt-ott kifejezést adva szerző alanyi felfogásának. — Az „Irodalmi Szemlé“-ben dr. R á t h Z o l t á n szól Kautz Gyula „A nemzetgazdaságtan rendszere“ című műve I. kötetének ötödik kiadásáról, kiemelve szerző általános irányelveit s röviden érintve az új kiadáson tapasztalható változtatásokat és pótlásokat, melyek azt az eddigieknél is teljesebbé teszik. — Azután B r a u n S á n d o r ismerteti a

Jekelfalussy József és Vargha Gyula szerkesztésében, a m. tud. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának megbízásából megjelent „Közgazdasági és statisztikai évkönyv újabb harmadik-negyedik évfolyamát“, méltatva a kiadványt, mint olyat, mely a megbízhatóság, rendszeresség és gyorsaság követelményeinek a legteljesebb mértékben megfelel, kiemeli a mű azon előnyét, mely az adatok feldolgozásában, a következtetések, bár tömören tartott levonásában rejlik, s aztán az állami pénzügyekről szóló fejezetet taglalja, hogy azt a tárgyalás alaposságának és áttekinthetőségének egyik példájául hozhassa fel. — A rovatot Mandello Gyula zárja be „Újabb irodalom az alkoholismusról“ cím alatt adott és kilencz újabb irodalmi termékről beszámoló fejtegetéseivel, melyek főleg az alkoholismus terjedésének vagy csökkenésének, a szeszes italokkal való élés és az élettartam közti összefüggésnek s aztán a gyármunkások iszákosságának kérdéseivel foglalkoznak, mindenütt nagyon sok statisztikai adatot, enquéte-k eredményeit állítva össze. — A „Statisztikai értesítő“ dr. Vízneker Antal „Magyarország 1889-ik évi külforgalmának legfontosabb eredményeiről“ szóló cikkét hozza. Miutan párhuzamot vont a czikk írója államháztartásunk és áruforgalmunk mérlege között, melyek egy időben helyezkedtek egyensúlyba, adja behozatalunk és kivitelünk mennyiségét és értékét az 1884. évre visszamenőleg, majd a forgalmunkban főbb szerepet játszó áruk behozatalát, illetve kivitelét méri össze a jelzett hat év alatt mutatkozó hullámozásában. — A füzet végén álló „Könyvszemle“ ezúttal nagyobb kiterjedést nyert a szokottnál. A füzet terjedelme jelenleg 112 lap.

3. A MAGYAR NYELVŐR V. füzetében Kátóna Lajosnak a M. T. Akadémia május 5-iki osztályülésén föl olvasott értekezése nyitja meg a sort. Ebben a „*morkoláb*“ szó eredetét s mythikus jelentésfejlődését vizsgálja, széles körre kiterjedő nyomozások alapján. Reflectálva a Szily származtatására, a ki e szót a Salamon és Markalfról szóló legendák *Markalf* alakjával hozza kapcsolatba, kiemeli e magyarázat hangtani és jelentésbeli nehézségeit. A magyar „*morkoláb*“, „*markal*“ jelentése egyrészt „a holdat fölfaló szörnyeteg“, másrészt pedig „lidércféle, vámpírszerű kísérteties alak“. Ugyanily jelentéssel ismerik az oláhok a „*varkolák*“, „*varkolács*“-ot, a mely a szláv *vlkolak*: λυκάνθρωπος közvetlen átvétele. Hangtani nehézségek miatt a magyar alakot nem vihetjük vissza az oláh *varkolák*-ra sem. Véleménye szerint e szó eredetét a germán mythos *marcoulf*, *markolf* alakjában kell keresnünk, a mely az eddigi nyomok szerint semmi összefüggésben nincs a „Salamon és Markalf“ legendák „Markalf“-jával, hanem a germán *vargulf*, *werwolf* = vlkolak, λυκάνθρωπος egy másik elnevezése, a mely „erdei farkas“-t, utóbb „erdei szelle-

met, majd egyáltalán „varázslót, vámpirt” jelentett s Németország egyes vidékein még ma is *markolf*-nak nevezik a „garulus-glandarius”-t. E jelentésekből a magyar *morkoláb*-ban megvan a „vámpir, lidérc”, másrésről pedig a szláv *vlkolak*-kal is összefügg a holdfogyatkozást magyarázó mythikus képzetek tekintetében, s maga a hangalak is a *markolf* + *vlkolak* keveredéséből alakulhatott. — Kicska Emil folytatja „Hangsúly és Szórend” című tanulmányát. Fejtegetései arra az eredményre vezetnek, hogy a hangsúly és szórend nem jelentvén egyebet, mint különféle mennyiségek egymáshoz való viszonyát, e viszonyokat algebrai formulákba is foglalhatjuk s e formulák lesznek a hangsúly és szórend törvényei. — Zlinszky Aladár az újabb időben elterjedt, német eredetű *-íroz* (*-íren*) képzővel alkotott szavakat állítja össze s nem helyesli azt a purifikáló irányt, hogy minden áron ki akarják küszöbölni, s a latin nyelv révén meghonosodott *-ál* (*are*) képzővel helyettesítik. Ez csak az esetben van helyén, mikor az alapszót is átvettük (pl. *telefon*, *telefonoz*, vagy *telefonál* s nem *telefoníroz*), úgy hogy az illető szót mintegy újra alkotjuk. — Sántai Bartha Döme József folytatja az egri nyelvjárás ismertetését. — Alexics György a székely *punga*: „zacskó, pénzzacskó” szót az oláhból kerültnek tartja, a mely az oláhban is szláv kölcsönszó. — Nagyszigethi Kálmán nem tartja elfogadhatónak a Szarvas: *ledér* = német *leder* szómagyarázatát, inkább a magyar *lödörög*, *lögerez* igékkel gondolja összetartozónak, ebből összevonva: **lödörd-ér* és utal a *tündér*, *csapodár* analógiájára. — Az apróbb közlemények közül megemlíthetjük, hogy Steuer János rámutat Ballaginak egyik hibás következtetésére, a melylyel a Nyelvőr egyik neologia-ellenes fejtegetését akarta nevetségessé tenni: — Kovács Kálmán kimutatja, hogy a *napernyő*-nek Steuer ajánlta *árnyéktartó* neve nemcsak a nép nyelvében, hanem már mult századi szótárakban is megvan; — Albert János bizonyítja, hogy a „*kívesz*” igének Bódiss hibáztatta szerkezete a nép nyelvében is él s hogy nem germanismus, hanem magyaros észjárás szülte; — Jánosi Gábor az „Ungarisches Magazin” után közli a *kurucz* és *labancz* szó etymológiáját, amaz török szó (*kurudsi*: miles emeritus), a *labanc* pedig a német *landsknecht* megrövidítéséből támadt *lanc* magyaros átalakítása. — Bódiss Jusztin a szerkesztőnek a mult számban közölt megjegyzéseire válaszol, s erre vonatkozólag a szerkesztő kifejti álláspontját a hibáztatott kifejezésekkel szemben. — Ugyancsak a szerkesztő tájékoztató tréfás előszó mellett „A tüsszkös korból” címmel közrebocsát néhány délibábos nyelvészeti munkát. — Bálint Károly „Időjóslatok”-at közöl egy öreg ember naplójából. — Népnyelv hagyományok: mondások Zemplén megyéből.

hasonlatok Halasról, párbeszédek, szóhabarlatok, alliterációk Gömörből, pohárköszöntők Csik-Mindszentről, táncszók Háromszékből, tájszók a Kunságból, Szilágy- és Esztergommegyéből, néprománczok („Börög Mari“) Háromszékből, népdalok Hevesmegyéből.

A M. TUD. AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. (nyelv- és széptudományi) osztály ötödik ülése.

1890. május 5-én.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Az illető osztályból: Zichy Antal t. t., Ballagi Mór, Budenz József, Szarvas Gábor, Thewrewk Emil r. tt., Lehr Albert, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Volf György l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Fraknoi Vilmos, Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Acsády Ignác, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Ortway Tivadar, Schenek István, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

128. SIMONYI ZSIGMOND l. t. „A főnévi igenévről“ értekezett.

129. ASBÓTH OSZKÁR, mint vendég, felolvasta: „A hangsúly a szláv nyelvekben“ című értekezését. Bírálatra adatik.

130. VOLF GYÖRGY l. t. bemutatta KATONA LAJOSNAK, mint vendégnek „A holdeví morkolábról“ irt fejtegetéseit.

131. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND és VOLF GYÖRGY l. tagokat kéri föl.

L. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

1890. május 7-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos, másodelnök. — Jedlik Ányos, Pulszky Ferencz. b. Radvánszky Béla, t. tt. — Ballagi Mór, Budenz József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Nagy Iván, Nendtvich Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Török József, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Balassy Ferencz, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Duka Tivadar, Entz Géza, György Endre, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Koch Antal, Pecz Vilmos, Pulszky Károly, Schenek István, Simonyi Zsigmond, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Thanoffer Lajos, Vadnai Károly, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Bemutattatik a május 11-én tartandó ünnepies közülés programja mely a következő módon állapítottik meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd. B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnöktől.

b) Jelentés az Akadémia munkásságáról 1889-ben. SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) Horatius és Kazinczy. BEÖTHY ZSOLT r. tagtól.

d) A renaissance és Mátyás király. PULSZKY FERENCZ lt. tagtól. — Tudomásul szolgál.

2. Olvastatik a III. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalmat** melyre az 1883—1889. évkörben megjelent matematikai munkák pályáznak. KÖNIG GYULA: „**Analizis. Bevezetés a matematika rendszerébe.**“ (I. kötet. Budapest, 1885—1888.) című munkájának, a **Marczibányi mellékjutalmat** pedig SCHENEK ISTVÁN és FARBAKY ISTVÁN: „**Az elektromos akkumulátorokról**“ (Selmeczbánya. 1885.) című munkájának ajánlja kiadni. — Az osztály dicsérettel említi még meg KISFALUDI LIPTHAY SÁNDOR: **Vasútépítéstan.** I. köt. Budapest, 1885. és STRAUB SÁNDOR: **A gázmotorok elmélete és szerkezete.** . . . Budapest, 1887. című munkákat.

A nagyjutálás a nagyjutalmat KÖNIG GYULA r. tagnak, a Marczibányi mellékjut. pedig SCHENEK ISTVÁN lt. és FARBAKY ISTVÁN uraknak ítéli oda.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1889-re szóló **Sámuel díjjal** BINDER JENŐ: **A magyar hasonlítás.** . . . című értekezését ajánlja jutalmaztatni. Dicséroról emel ki még kettőt: Albert Jánostól: **«A gömöri tájszólás»** és Jacobi Gyulától: **«Komjáthy Benedek Szent Pál levelei»** című dolgozatokat. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése a **gróf Nádasdy-pályázatról** (költői beszély), mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

5. Olvastatik az első osztály jelentése a **Lukács Krisztina-pályázatról** (Gróf Zrínyi Miklós költő élete és munkái), mely szerint a benyújtott tervrajz alapján a mű megírásával KANYARÓ FERENCZ. kolozsvári tanárt ajánlja megbízatni, határidőül 1892. decz. 31-ikét tűzvé ki. — A javaslat elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Gorove-pályázatról** (Az aesthetika története az ó- és középkorban), mely szerint a jutalomdíj kiadását azon feltétel alatt javasolja, ha szerzője a pályaművet egy év alatt (legkésőbb 1891. szeptember 30-ikáig) kiegészíti; addig a jelíges levél felbontatlan marad. — A javaslat elfogadtatik.

7. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Bézsán-pályázatról** (Physiologiai lélektan), mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

8. Olvastatik a II. osztály jelentése az I. M. Ált. Biztosító-Társaság 1888-iki jutalmáról (Az észak-amerikai valuta-kérdés), mely szerint a jutalomdíjnak a beérkezett két munka közti egyenlő megosztását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatik és a jeligés levelek felbontatván, belőlök dr. BAMBERGER BÉLA és dr. PÓLYA JAKAB budapesti ügyvédek neve tűnt elő.

9. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Dóra-pályázatról** («Gabona-határidő-üzlet»), mely szerint a jutalomdíjat a III. számú «Erkenntnis der Zukunft» jeligés pályaműnek javasolja kiadni.

Az osztály javaslata elfogadtatik és a jeligés levél felbontatván, belőle KOHN DÁVID III. éves joghallgató neve tűnt elő.

10. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Fáy-féle nyílt pályázatról**. («Gazdasági válság»), mely szerint a jutalomdíjat a mű megírásával megbízott dr. PÓLYA JAKAB részére kiadni javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

11. Olvastatik a II. osztály jelentése az **1886-iki Sztrókay-pályázatról**. («Alkoholizmus»), mely szerint a jutalomdíjat az «Akár állami, akár magángazdaságról legyen szó stb.» jeligés pályaműnek javasolja kiadni.

Az osztály javaslata elfogadtatik és a jeligés levél felbontatván, belőle FEKETE GYULA aranyosmaróti kir. tszéki bíró neve tűnt elő.

12. Olvastatik a II. osztály jelentése az **1888-iki Sztrókay-pályázatról** («Örökösödési eljárás»), mely szerint a jutalomdíj ki nem adását javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

13. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Bükk László pályázatról** («Magyarország három részre osztásának története»), mely szerint a pályázat eredménytelen maradván, az osztály a tárgy kidolgozásával ACSÁDY IGNÁCZ I. tagot javasolja megbízni. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

14. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Rózsay-féle nyílt pályázatról**, mely szerint az osztály, a benyújtott tervrajz alapján, UDRÁNSZKY LÁSZLÓ budapesti egyetemi tanársegédet ajánlja megbízatni «Az idegrendszernek a vesztettséggel és az ellen való immunitással járó vegyi változásai» című kérdés megfejtésével, határidőül 1892. február végéig tűzvé ki. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

15. Olvastatik az illető osztályok jelentése, mely szerint a **Marczibányi-, Czartoryski-, Lukács Krisztina II.-, Lévy- és Vitéz-féle pályázatokra** a kitűzött határnapiig egy pályamű sem érkezett. — Tudomásul szolgál.

16. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére fölkéri VÉCSEY TAMÁS r. és VADNAY KÁROLY I. tagokat.

A kiküldött tagok, még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdett gr. **Teleki** drámái (szomorújátékok), gróf **Karátsonyi** drámái (szomorújátékok), **Kóczán** drámái, **Bulyovszky** (ódaí költemény), **Lukács Krisztina**-(magyar hang- és alaktan) pályázat az illető hatánnappal újra hirdendő. — Tudomásul szolgál.

18. Az I. osztály ajánlja, hogy a **Bézsán**-alaphól 1200 frt arany-

ban. 1893. szeptember 30. határnappal: «A magyar dráma-irodalom története stb.» pályakérdésre tűzessék ki. — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály ajánlja, hogy 1890-re a **Kóczán**-alaphól 100 db arany jutalomdíjjal és 1891. május 31. határnappal oly színműre hirdetessék pályázat, melynek tárgya Salamon és Sz. László király korából veendő. — Elfogadtatik.

20. Az I. osztály ajánlja, hogy a **Lévay**-alaphól 500 frt, 1892. szeptember 30. határnappal «Berzsenyi Dániel élete és munkái» pályakérdésre tűzessék ki. — Elfogadtatik.

21. Az I. osztály ajánlja, hogy a **Marczibányi**-alaphól (összesítve) 80 arany jutalomdíjjal és 1891. szeptember 30. határnappal «Gyakorlati magyar-német phraseológiára» hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

22. Az I. osztály jelenti, hogy a gr. **Teleki drámai** jutalomért 1891-ben vigjátékok versenyeznek, 1891. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

23. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó**-alaphól. 1890. szeptember 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. Tudomásul szolgál

24. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczy**-pályadíjra (1000 frt arany) 1890. június 15. határnappal «magyar történelmi tárgyú» vagy háttérű regények» pályáznak. — Tudomásul szolgál.

25. Az I. osztály jelenti, hogy a **Hertelendy**-hagyományból 500 frt. 1891. márczius 31. határnappal magyar színművek utólagos jutalmazására fordítandó. — Tudomásul szolgál.

26. A II. osztály jelenti, hogy az **1890-ik évi nagyjutalomért és Marczibányi-mellékjutalomért** az 1884–1890. évkörben megjelent philosophiai munkák pályáznak. — Tudomásul szolgál.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Pór Antal**-, **Gorove**-, **Első M. Ált. Biztosító Társaság** 1890. szeptember 30-iki határnappal, valamint a **Fáy**-féle 1891. szeptember 30-iki határnappal már hirdetett pályázatok újra hirdetendők. — Tudomásul szolgál.

28. A II. osztály ajánlja, hogy a hg. **Czartoryski**- és a **Lévay**-féle már hirdetett, de eredménytelen maradt pályázatok ugyanazon szövegezésben 1891. szeptember 30-iki határnappal másodszor tűzessenek ki. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály ajánlja, hogy **Péczy**-alaphól 1000 arany frt «A XIV. század második feléig előforduló nemzetségek stb.» című pályakérdésre 1892. szeptember 30. határnappal tűzessék ki. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály ajánlja, hogy a **Sztrokay**-alaphól 100 db arany «A nemzetközi jogsegély elvei stb.» című pályakérdésre 1892. szept. 30. határnappal tűzessék ki. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály ajánlja, hogy a **Beck Miksa**-pályadíj (400 frt) 1892. szeptember 30. határnappal «A budapesti bankok történetére» tűzessék ki. — Elfogadtatik.

32. A II. osztály ajánlja, hogy az **Első M. Ált. Biztosító Társaság**

alapjából 500 frt. 1891. szeptember 30. határnappal «A szövetkezetek alapelvei stb.» című pályakérdésre tűzessék ki. — Elfogadtatik.

33. A II. osztály ajánlja, hogy a **Dóra**-alaphól 50 db arany. 1891. szept. 30. határnappal «A biztosító vállalatok stb.» című pályakérdésre tűzessék ki. — Elfogadtatik.

34. A II. osztály ajánlja, hogy a **Gorove**-alaphól 100 arany. 1892. szeptember 30. határnappal «Az angol moralisták» című pályakérdésre tűzessék ki. — Elfogadtatik.

35. A III. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina** I., **Lukács Krisztina** II. és a **Lévay** féle függőben levő pályázatok újra hirdetendők. — Tudomásúl szolgál.

36. A III. osztály ajánlja, hogy a **Vitéz**-alaphól 1891. december 31. határnappal «A közet-alkotó ásványok fő törési-együtthatóira» a pályázat, mely most eredménytelen maradt, újra tűzessék ki. — Elfogadtatik.

37. Az állandó **Semsey-bizottság** az illető osztályok véleményének meghallgatásával és a tőlök megállapított szövegezesek elfogadása után ajánlja, hogy **Semsey Andor** adományából: Magyar nyelvtanra, Magyar irodalomtörténetre, Magyarország archaeológiájára, Magyarország történetére, Magyarország földrajzára, Magyarország közgazdaságára, Magyarország geológiájára, Magyarország mineralogiájára, Magyarország flórájára és Magyarország faunájára hirdetessék pályázat, egyenként tízezer forint jutalommal és ezeröttszáz frt másodjutalomdíjjal, közös határidőül 1895. szeptember 30-ikát tűzvé ki. — Elfogadtatik.

38. Olvastatik a II. osztály jelentése, mely szerint a **Pesty Frigyes** halálával megüresedett osztálytitkári állásra 49 szavazattal 3 ellen. **PAUR IMRE** r. tagot és helyettes osztálytitkárt ajánlja a nagygyűlésnek megválasztásra. — Tudomásúl szolgál.

39. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. oszt. részéről.

Levelező tagoknak ajánlatnak: **Pasteiner Gyula** 16 szavazattal 2 ellen.
Munkácsi Bernát 14 „ 4 ellen.

A II. oszt. részéről.

Tiszteleti tagnak ajánlatik: **Kállay Béni** rt. 51 szavazattal 3 ellen.
 Rendes tagnak: **Hoffmann Pál** lt. 42 szavazattal 13 ellen.
 Levelező tagnak: **Réthy László** 42 szavazattal 13 ellen.

A III. oszt. részéről.

Tiszteleti tagnak: **Markusovszky Lajos** lt. 30 szavazattal 11 ellen.
 Rendes tagnak: **Entz Géza** lt. 30 szavazattal 11 ellen.
 Levelező tagoknak: **Gothard Jenő** 29 szavazattal 12 ellen.
Klug Nándor 28 „ 13 ellen.
 Külső tagoknak: **Auwers Arthur** 35 szavazattal 6 ellen.
Kronecker Lipót 34 „ 7 ellen.

40. Olvastatik az 1890. február 19-én tartott rendkívüli összes ülés indítványa. gróf **Andrássy Gyula** ig. és t. t. **arczképének** a képes

terem számára leendő elkészítése iránt. — Az indítvány titkos szavazás útján egyhangúlag elfogadtatik.

41. Elnök úr a jegyzőkönyv bítelesítésére BR. RADVÁNSZKY BÉLA t. és DUKA TIVADAR l. tagokat kéri föl.

M á s o d i k n a p.

a) IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1890. május 8-án.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök. Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, Szabó József, Szilávy József, Than Károly, Tisza Kálmán, B. Vay Miklós, Zichy Antal ig. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

19. Az elnök megnyitván az ülést, jelenti, hogy gr. Apponyi Sándor ig. tag meg nem jelenését kimentetni kéri.

20. Az elnök kegyeletes szavakkal megemlékezvén gr. Andrássy Gyula ig. tag haláláról és bejelentvén az Akadémia azon határozatát, hogy a dicsőült életnagyságú arczképe a képesterem számára elkészíttessék, felhívja az Igazgató Tanácsot, hogy az elhunyt helyének titkos szavazás útján betöltése végett, szavazataikat nyujtsák be. — A szavazatok beadatván, **Semsey Andor** tt. egyhangúlag az **Igazgató Tanács** tagjává választatik.

21. A pénztár- és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy a számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen egyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1889-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza, és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

22. ZICHY ANTAL jelenti, hogy Chyzer Kornél l. tagnak, a széphalmi ügyek előadójának 1889-re vonatkozó számadásait teljes rendben találta. — Az Igazgató Tanács Chyzer Kornél úrnak köszönetét fejezi ki, s fölkeri, hogy az alapítvány ügyét és vagyon kezelését ezentúl is szíven hordani sziveskedjék.

23. Olvasztatik az építészeti bizottság május 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve, mely szerint a bizottság a palotában a főtitkári lakásnak átalakítását és jó karba hozatalát, részletes indokolás alapján, javasolja. — Az Igazgató Tanács e célra 1000 frtot utalványoz, s egyszersmind elhatározza, hogy a főtitkári hivatalba gáz vezetessék be, és külön vezetékekkel a főtitkári, valamint a többi magán lakásokba is, mely utóbbiak külön gázórával látandók el.

24. Az akadémiai gondnok részére a bérházban kijelölt lakás-

nak rendbe hozatalára részletes költségvetés alapján. 254 frt 50 kr. s ugyancsak a bérház I. emeletén. a Hornyánszky czégtől birt lakásba, Meidinger-kályhák beállítására 100 frt, végre a 19. számú lakás rendbe hozatalára az új bérlőnek 200 frt engedélyeztetik.

25. Az elnök jelenti, hogy dr. JELLE ALBERT Innsbruckból az Akadémia számára «Józsefnek egyiptomi alkirálylyá kikiáltását» ábrázoló **üvegfestményt** ajánl fel. — Az Igazgató Tanács, az építészeti bizottság ajánlatára, az üvegfestménynek Fraknoi Vilmos másodelnök lakásában leendő alkalmazását határozza el.

26. Az **osztályok költségvetése**, miként az a február 24-iki összes ülésben elfogadtatott, jóváhagyólag tudomásul vétetik.

27. A **m. kereskedelmi csarnok** márczius 13-án kelt átirata, — melyben beleegyezését jelenti ki, hogy a jutalmakra szánt Széchenyi-adományt ez évben a Kereskedelmi Múszótár kiadásából származó hiánynak törlesztésére fordíttassék — köszönettel tudomásul vétetik.

28. A **zemplénmegyei közművelődési egyesület** kérelme a széphalmi kisdudóv föllállítása és föntartása tárgyában, minthogy az Akadémia feladatainak és rendeltetésének teljes félreismerésén alapszik, nem teljesíthetőnek találta.

29. A főtitkár bejelenti, hogy **Domján Antal** 50 frtos, **Kazinczy András** részéről Kazinczy Arthur 1000 frtos, és **Schossberger Zsigmond** 10,000 frtos alapítványát befizette, **Somogyi László** Miskolczon pedig végredeleltileg 50 frtot hagyományozott. — Tudomásul van.

30. Ennek kapcsán felolvassa a főtitkár Tornyai Schossberger Zsigmond márczius 10-én az Akadémia elnökéhez intézett levelét, melyben a 10.000 frtnyi tőke kamatait külföldi nevezetes nemzetgazdasági írók műveinek magyar nyelven kiadására kívánja fölhasználni. — Az akadémiái elnöknek és a nemzetgazdasági bizottság elnökének, Kautz Gyula ig. tagnak azon kijelentése után, hogy ők már az Akadémia és a Bizottság köszönetét kifejezték, határozatott, hogy az Igazgató Tanács köszönete a mai ülés jegyzőkönyvében jelentessék ki.

31. Az **Akadémia ügyésze** előterjeszti az igazgató tagoknak nyomtatásban már előre megküldött **jelentését az 1889. évben** beérkezett ügyekről és a régiebbek fejleményeiről, és ezek kapcsán indítványozza, hogy

a) Szirmay Ödön 400 frtos alapítványa, melynél a hátralékos kamatok 520 frtra rúgnak, az alapító vagyontalansága miatt töröltesék s erről a Földhitelintézet értesíttessék. — Elfogadtatott.

b) Tuskan Mayer özvegye szólíttassék föl, hogy a férjétől az Akadémiának hagyományozott 100 frtos értékpapírt szolgáltassa be, biztosítván őt arról, hogy a szelvények részére, a mindenkori lejáratkor, haláláig ki fognak adattatni. — Elfogadtatik.

c) Schad János sár-szt.-lőrinczi néptanítónak a Zsivora hagyatékából folyó 174 frtnyi tartozása, nevezettnek községi bizonyítvány-

nyal igazolt szegénysége miatt, töröltessék s erről a Földhitelintézet értesíttessék. — Elfogadtatik.

d) Varga Emil cs. és kir. altábornagy elhalálozván, az ellene 2249 frt 68 kr erejéig, szintén a Zsivora-hagyatékából folyó követelés biztosítására intézkedések teendők. — Az intézkedések megtételével az ügyész meghizatik.

e) Néhai Zsivora György a **Kisbirtokosok földhitelintézeténél** 5000 frttal az alapítók sorába lépett, mely összegből 500 frtot készpénzben befizetett, 4500 frt pedig maig is függőben lévén, intézkedni kell vagy a 4500 frt befizetése, vagy az alapítványnak másra ruházása iránt. — Az ügyész megbizatik, hogy a Kisbirtokosok földhitelintézetének elnökségével értekezve, az alapítvány másra ruházása iránt a kellő lépéseket tegye meg.

f) Antunovics József 100 frtos alapítványa, minthogy két 50 frtos részletben már befizettetett, a követelések lajstromából törlendő lenne. — Elfogadtatik és erről a Földhitelintézet értesítendő.

g) Dr. Békeffy Gyula szabadkai ügyvédnek a szabadkai Szucsits Lajos hagyatéki ügyében benyújtott költségjegyzéke (58 frt 55 kr) utalványozandó lenne. — Ez összeg az akadémiai ügyész kezéhez. átszolgáltatás végett, utalványoztatik.

h) A Csernyus Katalin hagyatékára bekebelezett 1000 frt és három éves kamatjának lefizetése után, a többi járulékok elengedése mellett, a törlési engedély megadandó lenne. — Elfogadtatik.

32. Ezek kapcsán jelenti az ügyész, hogy Szeless László 2500 frtnyi hagyománya május 2-án a Földhitelintézetnél befizettetett. — Tudomásul van.

33. A bérházban a **vizműigazgatóság** részéről kivett lakások bérszerződése, az eddigi feltételek mellett, két évre meghosszabbítása jóváhagyatik.

34. Gulácsi Dezső ügyvéd május 2-án kelt levelére, melyben a Román-hagyatékhoz tartozó előbb eltűnt, de azóta megkerült **két darab bereg-munkácsi takarékpénztári részvény** átvételére jogosítványt kér, — tekintetbe véve az Igazgató Tanács 1886. május 8-án hozott határozatát, mely szerint nem is mindakettő, hanem csupán az egyik részvény engedtetett volna át Gulácsy ügyvéd úrnak, és pedig csakis azon esetben, ha azokat ő nyomozta volna ki, tekintetbe véve továbbá, hogy az ő felszámított ügyvédi költségei teljesen kielégítetttek, — a kérelem nem teljesítése határoztatik.

35. Deák Margitnak, Kazinczy Ferencz unokája leányának azon kérelmére, — hogy vagy évi segélyben, mint elhunyt édes anyja, vagy egyszerűenkorra valami segélyben részesíttessék, — a Kazinczy-alapból egyszer és mindenkorra 120 frt utalványoztatik, azzal a világos kijelentéssel, hogy folyamodó jövőre már az Akadémiától semmiféle segélyezésre nem számíthat.

36. A jegyzőkönyv hitelesítésére GYULAI PÁL és THAN KÁROLY ig. tagok kértettek fel.

b) AKADÉMIAI ÜLÉS.

1890. május 8.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos másodelnök. Hollán Ernő. Horvát Boldizsár, Jedlik Ányos, Joannovics György, Jókai Mór, Konkoly Miklós, b. Nyáry Jenő, b. Podmaniczky Géza, Pulszky Ferencz, b. Radvánszky Béla, Semsey Andor, Tisza Kálmán t. tt. — Ballagi Mór, Beöthy Zsolt, Budenz József, Fodor József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hantken Miksa, Hőgyes Endre, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Jendrassik Jenő, Jurányi Lajos, Kautz Gyula, Keleti Károly, König Gyula, Krenner József, Margó Tivadar, Nagy Imre, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szabó Károly, Szarvas Gábor, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Török József, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt. — Acsády Ignác, Balássy Ferencz, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Fejérpataky László, Jekelfalussy József, Keleti Gusztáv, Majláth Béla, Mocsáry Sándor, Pecz Vilmos, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Thanhoffer Lajos, Vadnay Károly l. tt. Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

42. A főtitkár felolvassa a II. osztály jelentését, mely szerint a Pesty Frigyes halálával megüresedett osztálytitkári állásra 49 szavazattal 3 ellen, **Pauer Imre** rendes tagot és helyettes osztálytitkárát ajánlja a nagygyűlésnek megválasztásra. — Tudomásul van.

43. Az elnök a tiszteleti és rendes tagokat, a II. osztály titkárának megválasztására hívja fel: elfogadják-e az ajánlottát, igen vagy nem? Az ajánlottira a titkos szavazás megtörténvén, 40 szavazattal 2 ellen Pauer Imre r. a II. osztály titkárává választott.

44. Az elnök bejelenti, hogy az Igazgató Tanács mai ülése, maga részéről. **Semsey Andor** t. tagot választotta meg a tanács tagjává. — Tudomásul van.

45. Az elnök felhívja a tiszteleti és rendes tagokat, az Igazgató Tanácsba egy tag megválasztására, titkos szavazás útján.

Negyvenöt szavazat adatván be, ebből esett: Keleti Károly r. tagra 30, Hollán Ernő t. tagra 4, Pauler Gyula r. tagra 4, Tóth Lőrincz r. tagra 2, Hajnik Imre, r. tagra 1, Hőgyes Endre r. tagra 1, Pauer Imre r. tagra 1, Semsey Andor t. tagra 1, Szilágyi Sándor r. tagra 1.

E szerint az Akadémia részéről az Igazgató Tanácsba **Keleti Károly** r. tag választott meg.

46. A tagválasztásoknál követendő sorrend, sorhúzás útján, megállapítván, az elnök úr felhívja a tiszteleti és rendes tagokat a titkos szavazatok beadására.

A mi megtörténvén, a szavazás eredménye a következő lett.
Megválasztattak :

Az I. osztályba.

Levelező tagul : **Pasteiner Gyula** 39 szavazattal 8 ellen.
Munkácsy Bernát 37 „ 11 ellen.

A II. osztályba.

Tiszteleti tagul : **Kállay Béni** 46 szavazattal 2 ellen.
Rendes tagul : **Hoffmann Pál** 41 „ 7 ellen.

A III. osztályba.

Tiszteleti tagul : **Markusovszky Lajos** 39 szavazattal 6 ellen.
Rendes tagul : **Entz Géza** 36 „ 6 ellen.
Levelező tagul : **Gothard Jenő** 31 „ 7 ellen.
Klug Nándor 30 „ 7 ellen.
Külső tagul : **Auwers Arthur** 21 „ 3 ellen.
Kronecker Lipót 21 „ 3 ellen.

47. Az elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **JEDLIK ÁNYOS t.** és **CZOBOR BÉLA l.** tagot kéri fel.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1890. május 12-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak : a II. osztályból **b. Nyáry Jenő t.** tag. **Hoffmann Pál, Jakab Elek. Keleti Károly, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt.** — **Acsády Ignác, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Csontos János, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Horvát Árpád, Lubrich Ágost, Majláth Béla, Matlekovics Sándor l. tt.** — Más osztályokból : **Zichy Antal t. t., Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt.** — **Goldzieher Ignác l. t.** — Jegyző: **Pauer Imre** osztálytitkár.

1. **VÉCSEY TAMÁS r. t.** : «Justinianusnak : Omnem reipublicae stb. kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában.» czimű értekezését olvassa fel.

2. **ACSÁDY IGNÁC l. t.** : «Ipartörténetünk feladatáról» értekezik.

3. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **VÉCSEY TAMÁS r.** és **ACSÁDY IGNÁC lev.** tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ülés.

1890. május 19-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : **Markusovszky Lajos t. t.**; **Ballagi Mór, Budenz József, Entz Géza.**

Frivaldszky János, Gyulai Pál, Högyes Endre, Hunfalvy Pál, König Gyula, Nendtvich Károly, Pauer Imre, Szabó József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Klein Gyula, Majláth Béla, Medveczky Frigyes, Paszlavszky József, Réthy Mór, Rónai Horváth Jenő, Schuller Alajos, Thanhoffer Lajos l. tt. Jegyző Szily Kálmán, főtitkár.

135. Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott:

Tisztelt Akadémia!

Először jövőnk ma össze azóta, hogy volt másodelnökünk, Stoczek József ravatalánál állottunk s ott, fájdalommal összenézve, intettük oda egymásnak a keserű figyelmeztetést: ime megint eltávozott körünkől egy a legjobbak közül.

Első szavunk ma az ő emlékének legyen szentelve.

Stoczek József Akadémiánknak 1858 óta tagja, 1867 óta III. osztályának elnöke, 1886-tól 1889-ig másodelnöke. Mint a kir. József-műegyetem tanára, igazgatója, rektora, mint az országos közoktatási tanács alelnöke, mint a tanárképző intézet igazgatója, mint a tanár-vizsgáló bizottság elnöke, mint a főrendiház tagja, majdnem egy fél-százados nyilvános pályafutásán szakadatlanul, pihenés nélkül szolgálta hazáját.

A sokféle magas állás, melyet elfoglalt, az ő felfogása szerint nem volt sokféle kitüntetés, hanem sokféle kötelesség, s ő iparkodott valamennyinek megfelelni, s kitűnő képességével, soha nem lankadó munkaerejével valóban mindannyinak megfelelt.

Bizony nemzetünknek jó fiakban szegénységére vall az, mikor egy derék fiának vállára olyan nagy terhet kénytelen rakni, úgy a mint a munkások hiányáról tanúskodik az, mikor az építész, ki a tervet csinálja, a követ is maga faragja s maga illeszti helyére. De ha Stoczek pályafutása egyrészt arra figyelmeztet, milyen kevesen vannak nemzetünknek igaz munkásai, úgy másrészt azt is megmutatja, hogy nemzetünk azt az igaz munkását megbecsülni, s legalább erkölcsileg jutalmazni tudja. Milyen nagyot haladtunk e tekintetben is.

Egy fél-századdal ezelőtt ki hitte volna azt, hogy egy inzelléretket nevelő iskolának tanára az Akadémiában, a törvényhozó testületben, az ország zászlósa mellett foglalhasson helyet, s ma nincsen senki, a ki azt gondolná, hogy Stoczek a legnagyobb urak között ne lett volna helyén.

A nézetek e változásán sokat tett a korszellem, de sokat tett maga Stoczek is, mert a ki valaha az ő magas alakja előtt állott, az ő nemes szabású arczába tekintett s megfontolt, világos beszédére hallgatott, az rögtön felismerhette, hogy nem szolgálva, hanem úrral van dolga, a kinek talán nincsen olyan szép rubája mint más uraknak, de a kit gondolatainak fennköltége s jellemének szilárdsága méltán az elsők körébe emel.

A halálban azonban mindnyájan egyenlők vagyunk *«et cum*

Lazaro quondam paupere». Stoczek is eltávozott körünkől, helyét betölteni egy ember aligha fogja, de bár a teher, melyet ő vállán hordott, többekre fog eloszolni, azért haladni fogunk, hacsak hálátlanul nem feledkezünk meg róla s nem tagadjuk meg az ő legfőbb erényét: a kötelességtudást.

Emléke körünkől soha el ne vesszen!

Elnök úr továbbá jelenti, hogy e gyász eset alkalmából 1. Az Akadémia gyászjelentést adott ki; 2. A ravatalra az Akadémia nevében koszorú helyeztetett; 3. A gyászszertartásra az Akadémia testületileg meghívott. Indítványozza továbbá, hogy az elhunyt családjához részvétirat intéztessék, és a jelen ülésből indítvány terjesztesség a jövő nagygyűlés elé, **Stoczek József arcképének lefestése és képcsarnokunkban elhelyezése** iránt. — Az Akadémia az előleges intézkedéseket helyeslőleg tudomásul veszi és az indítványokat egyhangúlag elfogadja.

136. KLEIN GYULA lt. fölolvassa **emlékbeszédét Heer Oswald** külső tagról. Az emlékbeszéd során közre bocsátatik.

137. Olvастatik KLUG NÁNDOR lt. levele, melyben akadémiai taggá választatásáért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

138. Olvастatik **Békés vármegye** alispánjának május hó 6-án kelt levele, melyben az Akadémiát fölkéri, hogy a Haan Lajos l. tagtól a vármegye megbízásából készített megyei **monographiát** fölülvizsgálni szíveskedjék. — Kiadatik a II. osztálynak.

139. Olvастatik **Temesvár sz. kir. város** polgármesterének április 28-án kelt levele, melyben az Akadémiát értesíti, hogy a város Temesmegye és Temesvár városa **monographiájának** megírását készséggel támogatja, és e czélból 2000 fittal járúl a költségekhez, és továbbá 50 példány átvételére a kötelezettséget elvállalja. — Öröndetes tudomásul szolgál.

140. A főtitkár bemutatja Árva, Csongrád, Fogaras, Hajdú, Hont, Mosony, Somogy vármegyék **köszönő leveleit**, a m. szt. koronáról szóló díszmű megküldéseért. — Tudomásul szolgál.

141. A **fővárosi közmunkák tanácsa** az 1886—88. évi működéséről szóló hivatalos jelentését 5 példányban megküldi. — Köszönettel vételik.

142. Az I. osztály az **Irodalomtörténeti Bizottság** ajánlatára kéri, hogy **id. Szinnyi József** úrnak e bizottságba való beválasztása helyben hagyassék. — Helyben hagyatik.

143. A II. osztály jelenti, hogy a **műemlékek országos dotatiójának** mi módon leendő felhasználása iránt javaslattételre hivatott közös bizottságba az archaeologiai bizottság a maga részéről PULSZKY FERENCZ tt. és HAMPEL JÓZSEF, BALLAGI ALADÁR és PASTEINER GYULA l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul vétetvén, a bizottság utasíttatik működése megkezdésére.

144. A II. osztály meleg ajánlattal terjeszti elő az **Archaeologia Bizottság** kérelmét, mely szerint az Akadémia intézne a Vallás- és

közüoktatási miniszteriumhoz fölterjesztést az iránt, hogy a **hazai műemlékek leírására és archaeologia publicatiókra** a tárcza költségvetésében eddig fölvetett 5000 frtot 1891-től kezdve 7000 frtra emelni kegyeskedjék. — A Vallás- és Közoktatási miniszter úrhoz ez értelem-ben szóló kérelem fölterjesztése határozatott.

145. A II. osztály, a Nemzetgazdasági Bizottság ajánlatára kéri, hogy az I. M. Ált. Biztosító Társaság pályadíjából tavall fenmaradt 500 frt akkép használtassék fel, hogy belőle segélyképen 200 frt **gr. Wickenburg Márknak** «A német valutáról» szóló pályaművének kinyomatására, 300 frt pedig a «Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv» segélyezésére fordítottassék. — Elfogadtatik.

146. A főtitkár bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul szolgál.

147. A jegyzőkönyv hitelesítésére **BUDENZ JÓZSEF r. és KLEIN GYULA l. tagok** kéretnek föl.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1890. május 19-én.

DR. THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: **Markusovszky Lajos t. tag.** — **Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Högyes Endre, Krenner József, Nendtvich Károly, Szily Kálmán r. tt.** — **Heller Ágost, Klein Gyula, Réthy Mór, Rónai Horváth Jenő, Schuller Alajos, Thanoffer Lajos l. tt.** — Egyéb osztályokból: **Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt.** — Jegyző: **Szabó József, osztálytitkár.**

148. Elnök megemlékszik azon nagy veszteségről, mely az osztályt **Stoczek József ig. és r. tag** halálával érte, meleg szavakkal ecsetelvén azon buzgóságot, melyet mint a III. osztály elnöke fejtett ki: ezen érdemek, párosúlva a tudomány tanításának, művelésének és terjesztésének érdekében tanusított érdemeivel, úgy hiszi, méltó kifejezést fognak találni azon megemlékezésben, melyről annak idején az osztály gondoskodni fog.

149. **HELLER ÁGOST l. t.** felolvassa «Adalékok az anyag problémájához» című értekezését.

150. **WARTHA VINGZE l. t.** benyújt az osztálytitkár által egy közleményt ezen címmel: «Az anyatejek vizsgálata» az Értesítő számára.

151. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **NENDTVICH KÁROLY r.** és **HELLER ÁGOST l. tagokat** kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. július 15.

7. FÜZET.

A MATH. ÉS TERMÉSZETTUD. BIZOTTSÁG.

(1861—1888.)

A M. T. Akadémia 1860. május hó 14-én tartott ülésén Csengery Antal indítványozta egy oly állandó bizottság szervezését, mely a hazánk természettudományi leírására vonatkozó adatokat gyűjtse, rendezze s koronként füzetekben közrebocsássa. Az indokolásból hadd idézzem saját szavait: „Oly munka ez, tek. Akadémia!” úgy mond, melyre vállalkoznunk a nemzeti becsület és saját érdekeink egyaránt készletnek. Szaktudósaink nem nézhetik összetett kézzel, hogy idegen tudósok járjanak hazánkba felfedezési utazásokra, mint egészen műveletlen, barbár népek országába. A nemzeti becsület kívánja, hogy az egyetemes tudománynak hazai tudósaink szolgáltatassák az adatokat magyar hazánkról. A tudomány ingerén kívül a hazaszeretet s a hazai cultura érdekei elősegítik őket e munkában. S míg az idegen tudóst például hazánk földének alakulási viszonyai csak nagyban érdeklik: bennünket úgyszólván minden talpalattnyi tér ismerete érdek, mint részee azon földnek, hol élünk, halunk kell.”

Az osztály az indítványt elfogadta és már a következő ülésén a bizottság elnökévé Kubinyi Ferencz tt. és tagjaivá Frivaldszky Imre, Jedlik Ányos, Nendtvich Károly, Petzval Ottó rendes tagokat, továbbá Kovács Gyula, Kruspér István, Szabó József és Sztoczek József levelező tagok nevezettek ki. Évek multával még sok más tudósunk lépett e sorba, így Gönczy Pál, Jendrassik Jenő, Margó Tivadar, Schenzl Guidó, Than Károly, Frivaldszky János, Haynald Lajos, B. Eötvös Lóránd, Balogh Kálmán, Gálgóczy Károly, Hirschler Ignác, Jurányi Lajos, Krenner József s több mások.

A bizottság, melynek tagjai a természettudományok különböző ágait képviselték, főfeladatának tekintette: az ország természettudományi megismertetését. De e mellett más tudományos

működésekre is vállalkozott. És nemcsak a M. T. Akadémia tagjai munkálkodtak ezen érdemben, de fiatalabb szakemberek is, kik magukban erőt s képességet éreztek, csatlakoztak hozzájuk, hogy vállalva kezdjék meg a nagy munka létesítését, hazánk természettudományi megismertetését. Állat-, növény-, ásvány- és földtani viszonyainak tanulmányozására indultak legtöbben; de a meteorológiai adatok gyűjtésének és a rendszeres méréseknek is támadtak avatott művelői, szüntűgy földrajzi és magasságmérési értékes adatokat is szereztek be, és a chemiai és physikai vizsgálatoknak, melyek leginkább vizeinkre és ásványos forrásainkra vonatkoztak, szintén voltak szakemberei.

Mindezen fáradozásoknak eredményeit összegyűjtötte a bizottság és kiadta, 1861. évtől kezdve, „*Mathematikai és természettudományi közlemények*“ czímen. Nem csak speciális tanulmányokat, de igen sok általános érdekű és részben igen becses dolgozatokat, számos új és fontos adatokat rejtenek e 27 évről szóló kötetek.

A tudományszakok szerint csoportosítva a következőkben foglaljuk röviden össze a főbb eredményekről szóló értekezéseket.

I. Ásvány-, kőzet- és földtani dolgozatok.

Ritka ország nyújt a mineralógus és geológusnak oly széleskörű és oly vonzóan sokféle tanulmányokra alkalmat, mint épen hazánk: határán az ősz gránit és gneisz, a szilárd kárpáti homokkővel, egyaránt őrt állanak, érczes hegylánczatokat kerítvén be; a nagy alföld síkságán a homok mérhetetlenül terül el, ásványos kivirágzásaival; hozzája csatlakoznak a lankás löszdombvidékek; a föld mélyéből bőven fakadnak ásványos források; meg-meg vulkáni kúpok emelkednek ki itt-ott, trachytok, tuffok, bazaltok s egyéb vulkáni kőzetek kítűnő bortermelő vidékeknek szolgálnak talajul.

S a mily érdekes hazánk mineralógiai és geológiai tanulmányozása, oly szorgalmas munkálkodást fejtettek is ki a geológusok; különösen a mathem. és természett. bizottság működésének első éveiben a geológusok buzgólkodtak leginkább hazánk természettudományi megismertetése érdekében.

Szabó József kiválóan az eruptív kőzetekre fordította figyelmét; számos részletes tanulmányt közölt rólok s e mellett hazánk több vidékének geológiai leírását adta. Így Nógrád és Gömör bazaltjait írta le; hazánk legelső bortermő vidékének, Tokaj-Hegyaljának trachitjait és rhyolithjait vette tüzetes vizsgálat alá s értekezett Beregszász vulkáni kőzeteiről. Buzgólkodása szülte a fiatalabb geológusok hasonló irányú haladását, és míg ő maga a Duna balparti vulkáni kőzeteit tanulmányozta, addig Koch Antal hasonló részletességre törekedett és a sz.

endre-visegrádi trachyt-hegycsoport átkutatását tűzte ki magának feladatúl.

Szabó felső olaszországi tanulmányutján különös tekintettel volt az alpesek DK. alján található rhyolithok és trachytok chronologiai sorozatára és petrographiai viszonyaira, és az ott szerzett tapasztalatait itthon értékesítve, megegyezést ismert fel a Kárpátok koszorújának déli lejtőkörében mutatkozó hasonló viszonyokkal. Molnár János és Bernáth József kémiai szempontból vizsgálták meg a magyarhoni eruptív kőzeteket; különös figyelmet fordított az utóbbi e kőzetek földpáttjaira is. Neupauer János a trachytvidékeken lelhető, kövült Diatomákat ismertette, melyekkel mindaddig nem gondoltak.

Azonban nem csupán csak a vulkáni kőzetekre irányzódott a vizsgálók figyelme. Több, különösen bányászatáról nevezetes vidék tüzetes ismertetését közli Szabó, és világot vet ezen vidékek geologiai alakulására: így az abrudbánya-verespataki bányakerület aranybányászatának viszonyait tárja elénk, a salgótarjáni kőszénbánya részvénytársaság bányászatát írja le és hozzá bányászati műszótárt csatol. Gesell Sándor a máramarosi vaskőbányákról értekezik. Mindezen dolgozatok térképekkel és táblázatokkal vannak ellátva, a mi becsőket igen emeli. Roth Samu az eperjes-tokaji hegylánc geológiájáról szól és azonkívül elmúlt korszakok jégáraitól, melyek nyomait a Magas Tátrában fölfedezhette. Primics György pedig az erdélyi hegységek kristályos palakőzeteit ismerteti.

Többen közöltek a bizottság kiadványaiban ásványelemzéseket, továbbá sok magyarországi ásványvíz elemzését tették közzé.

Nagybecsűek a kitűnő specialista, Handtken Miksa dolgozatai; apró kihalt lényekkel, a foraminiferákkal foglalkozik leginkább, melyeknek vázai a kőzetekben még megtalálhatók és ezeket pontosan tanulmányozván, nem egy fontos geologiai kérdést fejt meg tüzetesen. Buda és Tata között végzett geologiai kutatásainak eredményét teszi közzé, melyekben tudományos szempontból igen becses adatokat közöl; kiegészíti még e művét a harmadkori széntelepekről szóló részletes és szintén térképekkel megvilágított értekezésével. Leginkább a főváros közelében végezte vizsgálatait, de kiterjeszkedett későbbben Esztergom vidékére is.

Szintén e fejezetbe sorozandók a barlangokról szóló ismeretetések is, mely téren különösen Téglás Gábor adott ki legtöbbet.

A „Mathematikai és természettudományi közlemények“ utolsó évköteteiben ritkábbak a geologiai művek; ennek oka valószínűleg csak a „Magyarhoni földtani társulat“-nak, „a m. k. geologiai intézet“-nek és ezek folyóiratának, a „Földtani Köz-

lőny“-nek föllendülésében keresendő, mert bizonyos, hogy a geológiai kutatások mindinkább fokozódó mértékben tétettek az utolsó években; de leginkább az említett társulat és intézet kiadványaiban kerültek nyilvánosságra.

II. Növénytani vizsgálatok és értekezések.

Hazánk szép flórája nemcsak belföldi, de külföldi szakemberek érdeklődését is régóta magára vonta s mert a floristika terén valóban sok kutatni való volt még, sokan fogtak hozzá egyszerre a flora ismertetéséhez.

Közöttök a nagyérdemű botanikus, H a z s l i n s z k y F r i g y e s vitte a vezérszerepet s nemcsak saját tapasztalataival gazdagította természettudományi ismereteinket, de másokat is ösztönzött példájának követésére, sőt 1872-ben valóságos növénytani expedíciót szervezett hazánk délkeleti vidékére, melyben résztvettek Klein Gyula, Lojka Hugó, Simkovics Lajos, Ludmann Ottó, Hazslinszky Hugó, továbbá Feichtinger Sándor, kik mindannyian különböző szakmákat képviseltek, és így nemcsak phanerogam növényekre terjedt ki figyelmök, de még inkább a cryptogamokra. Eme társas kirándulás tagjai a „Math. és természett. Közlemények“-ben mutatták be azután az elért eredményeket.

Hazslinszky Frigyes bőven meritett sok évi fáradozásain alapuló tapasztalatai gazdag tárházából és számos floristikai ismertetéssel, több vidék floristikai leírásával, meghatározó könyvekkel és enumerációkkal gazdagította a tudományt. Leginkább az alsóbbrendű növényeket kedvelte; a moszatok, gombák, zuzmók és mohok flóráját ápolta különösen, melyekre becses adatokat tartalmazó legtöbb dolgozata vonatkozik.

Szintén főleg a cryptogamokat ismertette Kalchbrenner Károly, ki a Szepesség gombáit gyűjtötte és írta le. Keller Emil Vág-Ujhely flórájáról értekezett, Feichtinger Sándor pedig inkább az alföld nagy területein kutatott eredményekkel, és igen számos növényt (újakat is) gyűjtött Krasznamegyében.

Lojka Hugó több ízben tette közzé tanulmányait Magyarország zuzmóiról és nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy különösen a külföldi szakemberek megismerhessék flóránk ezen alakjait.

Az edényes növényekre, a virágosakra főképen, szintén több botanikus vállalkozott. Simkovics Lajos, hogy ezeket tanulmányozhassa, hazánkban több vidékét beutazta; Janka Viktor Magyarhon délkeleti növényzetéről ír és polemizál Borbás Vinczé-vel, ki először Pestmegye flórájáról szól, majd több értekezést közöl, melyekben virágos növényeket tár-

gyal, a vadon termő rózsafajok monographiáját írja meg és a sárgavirágú szegfűfajokat rendszeresen tárgyalja.

Egészen más irányú munkásságot fejt ki Staub Mór; sok fáradozással tanúskodó phytphaenologiai tanulmányokat bocsát közre; szorgalmasan gyűjtötte az adatokat számos növény viritása idejéről több éven át Budapest környékén; ismerteti a vegetatio fejlődését Fiume környékén, továbbá a magyar felföldön phaenologiai megfigyeléseit foglalja össze és kiadja Magyarország phaenologiai térképét is, melyből láthatjuk a klíma befolyását az egyes növényfajok fejlődési előrehaladására.

III. Állattani kutatások és értekezések.

A mily serényen munkálkodtak hazánk megismertetése érdekében a botanikusok, bizvást mondhatjuk, a zoologusok is hasonló sikerrel buzgólkodtak.

Hazánk faunája, melynek északi és nyugat európai, mediterrán és déloroszországi képviselői egyaránt nagy számban vannak, valóban érdekes. Nagy terjedelmét egy ember át sem tekintheti; ez okból a legkülönbözőbb zoologiai szakmáknak voltak specialistái, kik így annál sikeresebben működhetek. Frivaldszky János e téren fáradhatatlanul haladva, Magyarország faunájának megismertetéséhez igen nagy mértékben járult. Ő a faunáról szóló munkának egyik nehéz fejezetét választotta ki feldolgozásra; a bogarokról szóló legtöbb értekezése több megyének specialis faunájáról való ismereteinket gyarapítja. Valóban érdekes a barlangok összevetett és elalakult fajokat tartalmazó faunája, és erre is figyelemmel volt Frivaldszky; mert egyik értekezése adatokat foglal össze a magyarhoni barlangok állatvilágáról. Sajnos, hogy ebben nem követték mások is.

A természett. bizottság „Közleményei”-hez a legelső cikket adta Chyzer Kornél; a főváros környékén előforduló, addig alig figyelemre méltatott levéllábú rákokról (Phyllopoda) értekezik részletesen és egy új fajt is ír le ezek csoportjából. Hasonlóan az alsóbbrendű rákok egy csoportjával (Daphnida), továbbá a kerekcső férgesekkel tüzetesen foglalkozik Tóth Sándor, ki sok fajt ismertetett ezen érdekes apró állatok közül és a boncztanukra és szövettanukra is kiterjeszkedik.

Daday Jenő, néhány évvel később, szintén az alsóbbrendű rákokról közöl több dolgozatot, számos fajt mutat be hazánk különböző vidékeiről; de a protozoák faunájához is szolgálatot becses adatokat (Tintinnodeák). A főváros környékén található protozoa-fajoknak részletes és rendszeres áttekintését adja Margó Tivadar.

A rovaroknak egyik rendjét (hemiptera) Horváth Géza választja feldolgozásra; először Gömör és Torna mészkö-

hegyeinek hemiptera fannáját mutatja be, későbbben a Psyllidák-ról szóló értekezését közli; P á v e l J á n o s-sal együtt közrebocsátja a magyarországi Macrolepidoptera névjegyzékét. Bizonyára nagy érdemeket szerzett magának a rovaroknak egy másik specialistája is, M o c s á r y S á n d o r, ki több megyének faunájáról értekezik, de kivált a hymenopterákra terjeszti ki vizsgálatait; adatokat szolgáltat Bihar, Ilajdu, Zemplén, Ung, Temes és Erdély faunájához; a magyarországi heterogynidákról terjedelmes értekezést nyújt és a fűrkész-darazsakról is többet közöl.

Ismét más állatcsoportok foglalkoztatnak más szakembereket. A Thysanura-faunáról alig tudunk valamit, míg T ö m ö s v á r y Ö d ö n annak feldolgozásához hozzá nem fogott, szintűgy az apró álskorpiókat is ő választotta vizsgálatai tárgyául. Parádi Kálmán a hazánkban található örvényférgeket (Turbellaria) ismer-teti; Örley László más férgeket, melyek közül sokan, mint az ember parazitái, orvosi szempontból is fontosak (Rhabditisek, piócák, Terricolák). Lendl Adolf néhány új pókfajt ír le. Érdekes Szigethy Károly dolgozatának tárgya; összehasonlítja az Astacus fluviatilis (folyami rák) és az Astacus leptodactylus nevű fajokat és a közöttök lévő átmeneti alakokat mutatja be. Magyarországi puhatestű állatainak (Mollusca) csak egy ismerője akadt, Hazay Gyula, habár többen sorolnak fel egyes vidékekről szóló kirándulási jelentéseikben puhatestűeket is.

A gerincesek közül egyrészt a halak, másrészt a madarak ragadják meg a kutatók érdeklődését, míg az annyira kecsegtető herpetológiára specialista alig vállalkozott. Karl János sokat gyűjtött a magyar nemzeti muzeum számára (2145 hal 343 fajból) az Adriá-ban és a rólok irt tanulmányát. valamint egyéb állatoknak jegyzékét is a „Közleményekben“ adta nyilvánosságra. Felső-Magyarországon ismét Kriesch János tett halászati kirándulásokat és a halfaunára vonatkozó, ott szerzett tapasztalatait közölte.

Magyarországban él egy igen csinos, apró gyíkfaj, mely különös figyelmet érdemel; leginkább csak Buda vidékéről ismerik; ez az Ablepharus pannonicus. Róla irt egy nagyon részletes értekezést (boncztan- és életmódra terjeszkedve ki főkép) T e s c h l e r G y ö r g y.

A mily vonzó a madarak életének tanulmányozása és megfigyelése, oly fontos az egész ornisnak ismerete is. Mert a magyar madárvilág, mellőzve az épen hazánkon átmenő madárvonulásokat, nem csak hogy fajokban igen gazdag, de oly fajokat is egyesít magában, melyek egyrészt Izland, másrészt Dél-Oroszország és Szibériában vagy más messzefekvő vidékeken honosak. És épen egy ilyen madárfajról — a kékesőrű ruczá-ról (Erismatura leucocephala) — közöl Herman Ottó igen

érdekes adatokat: felismerte a madarat mint Erdély faunájához tartozót, és megfigyelte életmódját. Még egy másik művelője az ornithológiának, Lovassy Sándor szintén értekezik három ízben a „Közlemények”-ben és leginkább Gömörmegye ornithologiai viszonyait tárja elének.

IV. Chemiai, physikai vizsgálatok, magasságmérések, meteorologiai, földrajzi s egyéb értekezések.

Mindezek a természetrajziakhoz képest csak alárendelt számban találhatók a Math. és Természett. bizottság kiadványaiban.

A legtöbb chemiai értekezés ásványvíz-elemzésekről szól; a szliaícsi „József-forrás”, a rákos-palotai salétromban gazdag ásványvíz, a budai keserűvizek, a szegedi ásványvíz, a tátrafüredi Castor és Pollux ásványforrások, a leibiczi kénes-víz, a budai Rákóczi- és Kinizsy-forrás, Zemplénmegye összes ásványforrásai ismertetve vannak részint chemiai, részint orvosi vagy geologiai szempontból. De találunk több ásványelemzést is, sőt Szabó 1864-ben a magyar lisztnek jelességét is tárgyalja. A Duna-folyam chemiai viszonyait Budapest közelében ismerteti Balló Mátyás; Greguss Gyula pedig vizének középhőmérsékét határozza meg, és Jellinek Károly Budapest levegőjének középhőmérsékét. Fáradhatatlan volt Schenzl Guido, ki a napmelegségének terjedését a föld mélyébe mérte és Kruspér István-nal együtt az egész országban magnetikai helymeghatározásokat és magasságméréseket végzett; évről-évre újabb adatokat szereztek be és tetemesen elő mozdították eme viszonyok ismeretét honunk területén. Hasonló célból buzgólkodtak Kondor Gusztáv, Hunfalvy János, Handtken Miksa, Muzsinszky Károly, Pettkó János, Ludmann Ottó, ki Dél-magyarország több vidékének helyrajzi leírását is adta.

Két igen terjedelmes és általános érdekű dolgozatot találunk a „Közleményekben” Fodor József-től; egészségügyi kutatások ezek, melyek különösen a levegőről, a talajról és a vízről szólnak orvosi szempontból; a szerző főképen Budapest viszonyait vizsgálja és számos táblával és graphicus összeállítással emeli dolgozatai becsét.

* * *

Különösen az állat-, növény-, ásvány- és földtani kutatásoknak eredményei azok, melyek a M. T. Akadémia math. és term. bizottságának keretébe leginkább illenek bele, minthogy ezek leginkább hozzájárulnak hazánk természettudományi leírásához — s valóban ezen értekezések legnagyobb számmal talál-

hatók is a „Közlemények“-ben. Majdnem minden szakmának volt avatott specialista tanulmányozója. Áttekintve dolgozataikat, reájövünk, hogy ők valamennyien együttvéve, de egyenként is, lendítettek hazánk megismertetésén, de reájövünk arra is, hogy óriási még a teendő — annyi, hogy csak nemzedékek szorgalma, buzgósa győzheti le, a magunk s az általános közmívelődés igaz dicsőségére.

ANDRÉ CHÉNIER KÖLTÉSZETE.*

André Chénier a legrokonszenvesebb alakok egyike a francia irodalom történetében; rendkívül sokan és sokat foglalkoztak vele a kritikusok, de mind bizonyos circulus viciosusban mozogva. Hamisítatlan tisztaságú, valósággal antik szellemű költőt láttak benne s hallani sem akartak róla, hogy Chénierhez saját korának, e kor költészetének is köze volna. A fent jelzett munka szerzője ebből az elhanyagolt, legföljebb melleleg érintett szempontból tárgyalja a kiváló költőt. A következőkben röviden összegezzük a fejtegetések főbb pontjait.

Chénier sokat emlegetett classicismusa korántsem oly izolált jelenség e korban, a milyennek feltüntetni szokás, mert a XVIII. század végén, az angol és német irodalmak hatása mellett, az antik irodalmak cultusa is nagyban divott. A festészet terén végbement újítási mozgalom főképviselőjét, David-t nálunk is ismerik; a szónokok antik idézetekben tetszelegtek; valóságos jelmezes estélyeket rendeztek antik lakomákkal, a fészülködés is à la grecque történt, butorokban s egyebekben mind a görög ízlés keresése nyilvánult. Sokat foglalkoztak görög művészettel s irodalommal. A latinnal nem kevésbé, s Parny meg Bertin határozottan Chénier elődei, sőt mesterei gyanánt tekintendők a költészet terén.

Chénier, kinek anyja görög volt, e családi hagyomány befolyása alatt erősebben hódolt a hellenismus ez egyetemes divatjának, mint bárki más kortársai közt. Nagyobb tehetség is levén mint ezek bármelyike, jobban felfogta az antik irodalom szépségeit s imádatlalt telt el lelke irántok, míg kortársai iránt, kivéve jó ismerőseit, föltétlen megvetést tanúsított. De azért ne

* Értekezés *Haraszi Gyuldtól*. (Ért. a Nyelv- és Széptud. köréből, XV. köt. 2. sz.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. 162. l. Budapest, 1890. Ára 1 frt 50 kr.

gondoljuk, hogy Chénier teljesen át tudott alakulni egy rég le-
tűnt időnek emberévé s meg bírta teljesen tagadni saját korát:
sőt ellenkezőleg. A lehető legélesebben védi elméletben Perrault
hagyományát a XVII. századból. rendíthetlen híve a modernité
elvének: modern eszmék, modern erkölcsök költője akar lenni,
s az is.

A XVIII. századot mindenkéül fölött a természettudományok
előszeretete, az ismeretek universalitására, encyclopaedismusra
törekvés jellemzi. Lucretius, Virgil, Pope stb. e kor költőinek
mintaképei, kiket Chénier is követ. rengeteg terjedelműnek
tervezett didactico-epicai műveiben, melyekben századának böl-
csészeit szándékoztott tolmácsolni vagy czáfolni, mint jegyzeteiből
látni. E tény már egymaga képtelenségnek bizonyítja az eddigi
hagyományos felfogást, mely szerint Chénier tisztán antik költő,
kinek művei olyanok, mintha Pompéi hamvaiban, vagy valami
palimpszesztben találták volna meg. Igen érdekes látni továbbá
ugyane nagy művekből, miként számos más kisebb alkotásaiból,
mennyire keresztény és mélyen vallásos szellem hatja át ezt a
pogánynak és atheistának kikiáltott költőt pályája érettebb sza-
kában, s mint iparkodik a germán költészetnek. főleg Milton-
nek példája nyomán egy olyas keresztény szellemű költészetet
kísérteni meg, mint később Martyrs-jában Chateaubriand. Nem
kevésbé saját kora eszméitől és szenvedélyeitől elfoglaltnak,
hevültnek tűnik fel Chénier politikai költészetében. Tudvalevőleg
csak is mint politikai prózáirót ismerte őt kora s e nemű
cikkei juttatták vérpadra a rémuralom alatt: egyénisége e
lényeges jellemvonásának költészetében is vissza kellett tükrö-
ződnie, s valóban lépten-nyomon látjuk e versekben, mint hevíti
költőnk keblét a szabadság hő szeretete, mint üdvözli (annyi
meg annyi kortársával egyetemben) a forradalom kitérését, mint
csalódik benne (annyi meg annyi kortársával egyetemben) s
aztán mint telik el lelke nemes, fenséges haraggal a jacobinusok
ellen.

Költőnél azonban mindenkéül fölött az érzelmek levén
födolog, a kérdéses tanulmány is leginkább ennek a themának
fejtegetésére terjeszkedik ki bőven. Itt szemlélhetjük azt a je-
lenséget, hogy Chénier is, mint egész kora, tulajdonkép azt sze-
rette és utánozta az antik költőkből, a mi saját idejének izlé-
sével összhangzott: megjegyzendő, hogy ép ezért ő is, mint
kora, nem a nagy görög classikusokat, hanem csak az alexandriai
décadent-okat s ezek utánzóit, a latin költőket, főleg emezeket
követte műveiben, nem egyszer egyenesen kortársain át utánozva
őket. Érzéki, mint Parny és Bertin, s érzékiségének, mint ezek,
a római elegikusokban keres irodalmi táplálékot; de előszeretet-
tel éneklí meg magukat a Nouvelle Héloïse által divatosakká

lett kéjelgő situációkat is. Legföljebb elegánsabb mint mesterei, de távolról sem szűziesebb náluk: a sensualismus egyáltalán annyira össze volt nőve egyéniségével, hogy élte legvégső éveiben is meglepő nyomai észlelhetők nála. Ez az érzékiség nála is, mint egyáltalán a XVIII. században túlságos érzelgősséggel volt vegyülve. Petrarca, Ossián, Richardson, Rousseau, Gessner kedveltjei s mind ez érzelgősség erősbitésére szolgálnak. Elegiáiban, idylljeiben, ha nem is oly fád pityergő, mint kortársainak legtöbbje, azért ő sem sokkal kevésbbé sentimentális: állandó témái a korai halál, a kedves hűtlensége miatt panaszkodás, a barátság ömlengő magasztalása stb. Akárhányszor merül siránkozásba, bár másfelől néha a lamartinei melancholia előhangjai csendülnek meg nála. Mind érzékiességében, mind érzelgősségében erősen kibélyegezve jelentkezik a század mesterkelt, édeskés mignardisea: Ovidot s Bernard-t utánozva, *Ars Amandi*ban éneklí meg a kéjelgő galanteriát, erős fűszerekkel izgatja ernyedt ínyét, mint a Grimod de la Reynière-féle hírhedt lakomák gyakori vendége, s az antik paederastia hangjait ismételi. Chénier sokáig szokás volt, sőt ma is szokás, afféle korán elhervadt virágnak, egy második Millevoyenak tekinteni: e pseudo-Chénier megteremtésében e verseinek is kétségkívül kell hogy részök legyen. De legkivált az idyllekben nyilvánul kétségbevonhatlanul a túlfinomult, romlott időnek mignard ízlése; bennök nyilvánul leg-erősebben Chénier előszeretete a római költőkhöz a görögökkel szemben, s főleg az, mint hódol ő is egész századával a Gessner-cultusnak, mint követi e német poétát az ókornak rococo stílyú, ízléstelenül felcziczomázott, liliputi bájú visszateremtésében. Szerencsére a politikai viszonyok fejlődése kiragadta később ez ízléstelenségből s szerencsére ma ez idyllköltészettel szemben, melyből egyébiránt korántsem hiányzanak a meglepő remek, a politikai költemények erőteljes, férfias hangjára utalhatunk, melyekben mély és őszinte, nemes, nagy szenvedélyek nem egyszer zord szilajszággal törnek ki. Chénier természetfestéseiben is ugyanolyan rococo ízlés jelentkezik: mint minden hanyatlási kor költője, ő is a blazirt városi ember szemeivel tekinti a falut, hová pihenni vonúl. Mint a Ptolomaeusok, Caesarok és Louis-k százada, ő is a nyesett parkokban találja gyönyörűségét, hol Leonard s Berquin módjára s miként a Petit Trianon hameau-jában Marie Antoinette udvara, pásztorosdit játszik. Rousseau utódja levén, a természetnek, a tájképeknek egy oly nemét is előszeretettel cultiválja, melyhez a régieknek még nem volt érzékek, a mi e szerint Chénier modern szellemét szintén élesen megvilágítva tünteti fel. Az Alpes-világ rajzát értjük, melyben, mint egyáltalán a természet ölen való merengésekben, míg egy Parny a Rousseau démoni szilajságával versenyez, Bertin egy

Hugo fenségéig emelkedik ájtatos ihlettségében, Chénier csak Watteau coloritjánál marad, a gessnerismus hatása alól nem bir kimenekülni s mindössze Lamartine színekben pompázó, lágy harmoniájú festőiségéig emelkedik, Lamartine csöndes merengéseit előlegezve.

Ilyen szellem vonúl végig Chénier eszméin és érzésein. Milyen formában jelentkezik az ily szellemű költészet? E formát, költészetének művészetét munkája második részében tárgyalja szerző, pontonként egymásután és részletesen kifejtve, mint hódol költőnk elvben s gyakorlatban az úgynevezett *l'art pour l'art* iránynak, mint sajátít el mindent az antik költőktől csak úgy, mint a korabeliektől, a mi művészkedését elősegítheti. Hihetetlen mértékben utánoz, irodalmi remiscientiáktól csak úgy hemzseg, akár csak a renaissance költői, s szintűgy negélyez ezek módjára tudakosságot antik vonatkozásokban. Képzetele s élményei helyett — daczára képzetele üdeségének s kedélye impressionniv voltának — rendesen könyvei segélyével alkot; könyvköltészetet, archaeologus költészetet űz, az ókorba transponálva tárgyait, alakjait. Ezenfelül objectivismusra törekszik, sententiosus, érzelmek helyett maximákat nyújt. Jóformán visszaél a költői styl művészetének bizonyos segédeszközeivel, minők a rhetoricának váltig ismert fogásai; exclamatiók, repetitiók, apostrophék, mikkel patheticussá parkodik válni, hajhászsa az ellentéteket, pointeokat, valóságos précieux madrigál-költészetbe süllyed. Plastikaisága, festőisége, drámaisága a lehető legnagyobb, legmerészebb mértéket ölti, annyira, a mennyire egy lyrikus költőnél nem várnók; határozottan impressionista stylű lyra ez már, melynek Gautier Teofilnál s iskolájánál találhatni meg folytatását, s melynek méltó kiegészítéséül szolgál a verselés zenéje, minek varázsát egy Racine sem birta volt jobban, miként nem birták jobban a későbbi, a romantikusoknak nevezett költők, kik nem egy merészségöket találták meg Chénierben, midőn ennek műveit fölfedezték s 1819-ben kiadták.

A mű befejezése, röviden összegezve a fejtegetések velejét, mit a fentebbiekben itt csakis igen-igen vázlatosan érintettünk, rövid párhuzamot von Chénier s a korabeli angol és német költészet, egy Burns és egy Goethe közt, kik közül az előbbi irányának homlokegyenest ellenkező, az utóbbi pedig irányának lényegileg rokon voltánál, de az e rokonság daczára élesen mutakozó különbözőéseknél fogva jellemző világot vet Chénier költői egyéniségére, költészetének irányára s aestheticai jelentőségére. Emezt következőleg vázolhatni e munka nyomán: Chénier valóban nagy tehetségű költő, ki nem egy idylljével, elegiájával s főleg hazafiúi költeményeivel örökbecsű remekeket teremtett, de ki a legtöbbször beérte azzal, hogy nagy költő

helyett nagy művész legyen, s tagadhatlanul, ha valaki, úgy ő volt erre leginkább hivatva korában, izlésének biztossága, képzeletének élénksége s újításának bátorsága folytán. Ő egymagában egyesítette és fokozta mind ama szépségeket, mik kortársaiiban esetleg s elszórva találhatók; ő a legnagyobb lyrikus Lamartine előtt a francia irodalomban, s a francia lyrának tulajdonképi megteremtője. Nagyságának helyes méltatása végett gondoljunk arra a tényre is, hogy az egész XVIII. század francia költészetéből Beaumarchais, Gil Blas és Manon Lescaut (meg tán Paul et Virginie) mellett Chénier az egyetlen, kinek műveiben a mai olvasó élvezetet talál, kinek műveit tényleg olvassák és majdnem évről-évre újra kiadják: korának rengeteg sok verselője közt mindenesetre ő az egyetlen igazán nagy költő, de kinek helyesen megítélhetése végett azonban még sem szabad föltétlen megvetéssel sújtani a kortársakat, sőt ezek keretében méltányolható ő igazán, a maga teljes, reális értékében.

KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI ÉVKÖNYV.*

Az Évkönyv, mely ezúttal harmad izben kerül ki az új szerkesztők keze alól, még teljesebben felöleli a társadalmi és állami élet mindazon ágait, melyeket egyáltalán statisztikai kutatás tárgyává lehet tenni, mint azt az előző évfolyamok tették. A címlapon megnevezett közreműködők, névszerint Bedő Albert, Fenyvessy Adolf, György Aladár, Halász Sándor, Heltai Ferencz, Pólya Jakab, Ráth Zoltán és Vizneker Antal közgazdasági és statisztikai írók hozzájárultak egyes fejezetek kidolgozásához s a mű több fontos része, így a mezőgazdaságot, a nemzetközi forgalmat, a pénz- és hitelügyet, az igazságügyet s az államgazdaságot tárgyaló részek egészen újra dolgoztattak fel. Mint egészen új fejezet szerepel a közigazgatásról szóló.

A könyv tartalmából a következőket emeljük ki:

A „Terület és népesség“ czimű fejezet Európa minden országáról közli a terület nagyságát, a népesség abszolút számait a népszámlálás évének megjelölésével, a népesség sűrűségét az 1 □ kilométerre eső lakosok számában kifejezve s aztán ezen népesedési adatokat az 1887. év végére átszámítva. Az öt világ-részre vonatkozó általános adatok után az európai államok gyar-

* Harmadik-negyedik évfolyam 1889/90. A magy. tud. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának megbízásából és az orsz. m. kir. statisztikai hivatal támogatásával szerkesztik *Jekelfalussy József* és *Vargha Gyula*. Budapest. 1890. Ára 3 frt 50 kr.

matairól kapunk tüzetes képet, s az amerikai önálló államok, Ázsia és Afrika fontosabb országai is feltüntetvék terület és népesség szerint. Egy külön táblázat mutatja ki hazánk összes megyéinek a népszámláláskor talált és 1887 végére átszámított népességét s ennek sűrűségét, a szövegben pedig utalás történik arra a kedvező jelenségre, hogy hazánk gazdag talajú, de munkáskezekben szegény alföldi vidékeinek népessége emelkedik leggyorsabban a természetes szaporodás folytán, mihez valószínűleg a belső népvándorlás is hasonló irányban hozzájárul. A mozgó népességről szóló nagyon bő rész sorra veszi a házasságkötéseket, a születéseket és halálozásokat hazánkban s a külföldön. Itt, hol a viszonyyszámok az előző évfolyamokban használttól eltérő módon, az átszámított évi közép népesség szerint advák, különös figyelem van fordítva hazánk egyes részeinek sajátos viszonyaira, a városok arányszámaira s a gyermekhalandóságra általában. Egészen tüzetes kimutatásokban látjuk azon kívül halottaink koréveit összeállítva. A népszaporodásról szóló szakasz úgy nemzetközi, mint az ország egyes megyéire is világot vet. A legterjedelmesebb alfejezetek közé tartozik a közegészségügyről szóló. Egészen új itt a kórházak nemzetközi statisztikája s a halálokat feltüntető rész, mely a fontosabb fertőző betegségekről, a tüdővéréről s az erőszakos halálokokról rendkívül gazdag nemzetközi anyagot hord össze, a halálokok általános összehasonlításában pedig 26 különböző halál-okra és hazánkban kívül 8 országra terjeszkedik ki. A ki- és bevándorlás adatai a csángó és egyéb telepítésekről s aztán az Észak-Amerikába történő kívándorlásról adnak számot. Az utóbbi jelenség valóban kihívja a figyelmet, tekintetbe véve, hogy e kívándorlás a jelen évtized első 8 évében 130,000 lelket vont el Magyarországtól. Ezután az Egyesült-Államokba s az Argentini köztársaságba irányuló európai kívándorlás van számszerűleg feltüntetve és beható magyarázattal kísérve.

Az „Östermelés“ feliratú rész először a mezőgazdaságot veszi tárgyalás alá. Mindenütt a nemzetközi összehasonlítások talaján állva, kimutatja a művelés alatt álló területet művelési ágak szerint, az egyes termékek területének arányát a szántóföldhöz; hatalmas fejezetet szentel legfontosabb termékünknek, a búzának, feltüntetve annak termesztését és forgalmát a világ összes államaiban, melyekről adatok szerezhetők voltak és vizsgálva egyenként a velünk versenyző, nagy buzakivivő országok termesztési viszonyait a múltban s a jelenben. A rozs, árpa, zab, kukorica termesztésének és forgalmának külön-külön nemzetközi összeállítása után a rizs, köles, hüvelyesek, burgonya, olajos magvak, len, kender, pamut, juta, dohány, takarmány és czukorrépa s a szálas takarmány hazai és külföldi termesztése és for-

galma van feltüntetve. Egy alfejezetben a gabnaárak nemzetközi összeállítását találjuk a folyó évtizedre. Az állattenyésztésről szóló szakasz a hazai állatlétszáma s állatforgalmunkra vonatkozó adatok után mindenkor adja a nemzetközi számokat is, sőt az állatok számbavételénél kiterjeszkedik mind az öt világrészre. A baromvásárok, a nemzetközi barom- és húskereskedés értéke, azután Magyarország külforgalma állati termékekből, valamint az e nemű termékek nemzetközi forgalma táblázatokkal és bő magyarázó szöveggel ellátott alfejezetekben vannak feltüntetve. A hazai baromfityénysztés, méhészet, különösen pedig a selyemtermelés jelentősége nemzetközi megvilágításban részesül. A szőlőművelés fejezete egyrészt a phylloxera pusztításairól nyújt történelmi adatokkal is ellátott kimerítő képet, másrészt a bortermelés és forgalom hazai és nemzetközi kimutatásait tartalmazza. Az erdészetet illetőleg különös gond van fordítva az erdőtörvény mikénti végrehajtásának feltüntetésére, az állami erdőkezelés terjedésének s általában az erdészet támogatását célzó állami intézkedéseknek méltatására. Magyarország s a külföld faforgalma táblázatokban van egyesítve. A telekkönyvi birtoktestek forgalmáról szóló alfejezet a birtokváltozások neveinek s a birtokost cserélő ingatlanok értékének kimutatásában a hazai adatokat a monarchia másik államának e nemű adataival méri össze. A földhitelről szóló szakasz hazai pénzintézeteink kimutatásai alapján adja a jelzálogi kölcsönök és záloglevelek értékét; a magyar földhitelintézetéről pedig részletesebb üzleti áttekintést nyújt. A talajjavítási műveletekre vonatkozó adatok a legújabbakkal vannak kiegészítve, ugyan így a gazdasági szakoktatásnál is, hol Ausztriával történik összehasonlítás.

A „Bánya és kohóiparról“ szóló rész először bányászatunk állapotát általában jellemzi; adja a bányatelkek változó nagyságát, a kutatások és kutatók s a bányamunkások számát, folytonos tekintettel Ausztriára, sőt a munkások statisztikájánál egyéb nagy bányászattal bíró államokra is. Azután a vas és köszén termelését és forgalmát az egész világra kiterjedő nemzetközi adatokkal világítja meg, a só, réz és ólom termelését szintén nemzetközi összeállításban adja s végül hazai bánya- és kohótermelésünk értékét s kisebb fontosságú termékeink forgalmát mutatja ki.

Az „Ipar“ szakasza, az iparstatisztika nehézségeinek vázolása után, az iparfelügyelők által megvizsgált gyárak kimutatását, iparczikkekben való külforgalmunkat s újabb iparfejlesztő törvényhozásunk jelentőségét ismertette, áttér a malomiparra s az e téren létező kimerítő adatgyűjtésünk eredményeit a budapesti malmok viszonyainak a legújabb időkhöz terjedő számszerű feltüntetésével egészíti ki. Nagyon beható és részletes a répacukor-

gyártás és forgalom tárgyalása, melyet épen az új czukoradó-törvény által e téren hazánkban felidézett lendület tesz közvetlen érdekűvé. A sör, még inkább pedig a szesz és dohány gyártása s a dohánygyártmányok forgalma részletesen vannak feltüntetve, legvégül pedig a fonó és szövőipar nemzetközi adatai következnek.

A „Kereskedelmi forgalom“ hatalmas fejezete, mely ezúttal jelentékenyen bővült, hazai áruforgalmunk mérlegének elemzése után a monarchia vámterületének áruforgalmára tér át s miután mindenütt tekintetbe vette volt a határokat, melyeken át a forgalom irányul, rendkívül gazdag forrásgyűjtemény alapján feldolgozza a nemzetközi forgalom adatait. A kimutatások, melyek megközelítőleg mind az öt világrész külforgalmát feltűntetik, külön vizsgálat tárgyává teszik — ezuttal először — az egyes országok kereskedelmi összeköttetéseit, a mint az a nemzetközi forgalom számaiban nyilatkozik; azután terjedelmes táblázatsor van szentelve a világforgalom legfontosabb cikkeinek világrészek és országok szerint. Végül a vámbevételek nemzetközi összehasonlító statisztikája következik.

A „Közlekedésről“ szóló rész először a közutakat, aztán a vasutakat és vízi utakat, a tengeri hajózást és a posta s távirda intézményeit teszi nemzetközi összehasonlítás tárgyává. Különösen a közutak és vasutak alfejezete nőtt nagygyá, mit a jelentékeny aktuális érdek igazol; e részekben a történelmi és törvényhozási szempontokra is kiváló súly fektettetett.

A „Pénz és hitel“ fejezete, mely szintén fontos törvényhozási kérdésekre van hivatva világot vetni, rendkívül gazdag anyagot közöl a nemes fémek termeléséről, az e részben legnagyobb tekintélynek örvendő Soether-féle forrásmű nyomán; kibővítve adja a világ nevezetesebb országainak nemesfém forgalmát; a pénzverésről szóló alfejezetében kiterjeszkedik Európa főbb államaira s az Északamerikai Egyesült-Államokra; a papírpénzről és ágióról s valutarendezésünk alkalmából érdekekkel bíró egyéb részletekről is megemlékezik. A jegybankok fejezete kibővült a bankok aranykészletének, kamatlábának s az ebben beállott változásoknak messze visszamenő kimutatásával; egy táblázat pedig néhány nagyobb piac bankkamatlába s a magánkamatláb közti eltérések időbeli változásait tünteti fel. Gazdag nemzetközi összehasonlításokat ad a hitelintézetek s a postatakarékpénztár fejezete is.

A „Tűzkárok“ rövid szakasza is nyújt nemzetközi összehasonlításokat, hazai adatainkat pedig megyék és hónapok szerint állítja össze.

A „Közügyoktatás és társadalomról“ szóló rész kisebb alfejezeteiben a közoktatás, az egyházak s az irodalom számszerűleg

kitüntethető fontosabb viszonyait tárja fel, lehetőleg tüzetes összehasonlításokat téve a külföld idevágó adataival.

A „Közigazgatás“ statisztikája az Évkönyvnek egészen új gazdagodása s az országos statisztikai hivatal egyik legújabb keletű fölvételének főbb eredményeit foglalja össze. A közigazgatási beosztást, a törvényhatósági bizottságok összetételét, a tisztviselői személyzet létszámát és fizetését, s aztán az állami tisztviselők fizetését és létszámát tárgyaló alfejezetei, a közigazgatás tervben levő államosítása alkalmából, tág körök érdeklődésére tarthatnak számot.

Az „Igazságügy“ szakasza ujonnan dolgoztatott fel és jelentékenyen nagyobb helyet foglal el a tavalyinál. Az általános részben a bírák száma és fizetése s a bíraskodás költségei, azután a jogorvoslatok elintézése s végül az ügyvédek száma képezi nemzetközi összehasonlítások tárgyát; a bírósági ügyforgalom, a hátrálékok, valamint az ügyvédjelöltek sközjegyzők statisztikája, az összehasonlítás kivihetatlensége következtében, a hazai adatokra szorítkozik. A polgári igazságszolgáltatás a keresetek különböző nemeiről, a váltópepekről, a csődökről s végül az osztrák és német intési eljárásról tartalmaz nemzetközi összehasonlító táblázatokat. A büntető igazságszolgáltatásról szóló fejezet az eljárás egyes szakaszait külön-külön s aztán az elítéltekre vonatkozó adatokat egymásután veszi sorra, emitt egyes bűncselekmények nemzetközi összehasonlításába bocsátkozva.

A „Véderő“ szintén nagyon tüzetes tárgyalásban részesül. A törvényhozásra, az ujonczozásra s aztán a közös hadseregére s a két állam honvédségére vonatkozó adatok terjedelmes szám-sorokban vannak egyesítve.

Az „Állami pénzügy“ szakasza államháztartásunk tüzetesen feldolgozott képét nyújtja és szintén nyert gazdagságban. Az államadósságok, az egyenes adók, a fogyasztási adók, jövedékek, illetékek, államjavak s egyéb állami vállalatok pénzügyi sorsa a törvényhozási reformok tekintetbe vételével van méltatva. Külön alfejezet rendkívül bő táblázatokkal adja az idegen államok pénzügyeiről szóló kimutatásokat.

Az Évkönyvet a „Törvények s a közgazdaság körébe vágó fontosabb m. kir. ministeri rendeletek“ összeállítása zárja be.

(Kivonat *Szász Károly* rt. június 2-án tartott előadásából.)

1. A III. énekből (79—145. sor) Manfréd sicíliai király esetét.

3. A VI. énekből a mantuai Sordelloval való találkozást s ennek vádbeszédét a pártoskodó Itália ellen.

1. Érdekes a mit Manfréd, Sicília királya a maga és a hozzá hasonló sorsú lelkek állapotáról mond. Elmondja, hogy ő interdictum (az egyház átká) alatt halt meg. Csatában esett el, mellén és homlokán kapott sebekkel. De utolsó percében megtért, megbánta bűneit, s lelkét Annak ajánlta, kitől a megtérő kegyelmet várhat. Az egyház azonban könyörtelen maradt hozzá. Kelemen pápa a cosenzai püspököt küldötte az egyház ellen lázadó üldözésére s ez nem hagyta az elesettet Benevent mellett, a többi elestekkel, az emlékökre emelt kőrakás alatt beszentelve pihenni, hanem erőszakkal kiragadva nyugalmából, felfordított s kioltott gyertyákkal kísérve, ledobatta, országán kívül, martalékul záporok és szélnek az út felére. De emberek (ha mindjárt papok is!)

Való, hogy kik a szentegyháznak átka
Alatt haltak meg, bár bűnbánva végre,
Harminczszor addig kell e külkorlátha'
Maradniok künn, mint a mennyi évre
Terjedt konokságuk...

Világosabban nem is lehetne előadni az egyház átká és tilalma (interdictum) alatt meghaltak sorsát. Bűnbánatuk megmenti a pokoltól; de még a purgatoriumba sem mehetnek egyenesen. Ha engedetlenségük az egyház iránt pl. tíz évre terjedt, háromszáz évig kell a purgatorium kapuja előtt bolyonganiok, míg csak abba a vezeklő körbe juthatnak, hova földi bűnük őket különben juttatja s még ott kezdődik igazi vezeklésük. De ezt a harminczszoros időt megrövidítheti nekik valami: az éret-

tők bánkódó és aggódó kégyes lelkek, övéik buzgó imái. Azért kéri Dantét, hogy ha visszatér a földre, vigye hírül leányának. Konstancziának, hol és mily állapotban találta őt; ha a világ mást mondana, ha azt mondanák, hogy pokolra jutott, mikor hiába volna érette az ima is, mondja meg felőle az igazat, — hadd könyörögjön érette, mielőbbi szabadulásáért.

«Mert itt, az ott levő, sokat segíthet!»

Lehetetlen ez esengő szavakat, e vágyat a szabadulás után megindulás nélkül hallgatni.

2. Dante elé, mikor a második kör feljárójához közelít Virgillel — s körülte tolongva, kit árnyékáról még földi testben járónak ismernek föl, a vezeklő szellemek esdve kéri őt: ne siessen, álljon szóba velők, ismerje föl, ha valamelyiköket látta már az életben, vigyen hírt róluk övéiknek, ha még a földre visszatér, eszközöljön tőlök engesztelő imákat lelkökért.

Az első, a ki Dantét megszólította, de az nem ismer rá, nem nevezi meg magát, csak annyit mond, hogy hazája a Károly földje (anjoui Károly birtoka, Apulia) és Romagna közti Fano, tehát az anconai örgrófság. A régi magyarázók, az Imolai Benevento és az Ottimo Commento szerint, neve Casseroi Jakab, ki Bologna podestája volt, mikor e város Estei Azóval harczban állt. Később Velenczéből Mantuába menőben Mira helyett, vesztére, Paduának (az Antenor városának, mert a monda szerint Paduát a trójai Antenor alapította) vette útját s az Azó emberei Oriaco mellett utólérték s halálra sebesítették. A mocsarak közé vánszorogva, sebeiben elvérzett.

A második a Montefeltrói Buonconténak nevezi magát s beszédét azzal kezdi, hogy „segítsen Isten célodhoz s hazajutnod és bird rá nőmet és rokonaimat, hogy imádkozzanak értem, ne kelljen itt a várakozók és a vezeklés helyéből kizártak közt szegyenkezniem“. Aztán Dante kérdésére meghatóan beszéli el halála megrázó történetét. Torkán kapott nehéz, vérző sebbel futott a harczból s összerogyott az Archiano hegyi patak mellett, mely a hegyek közti záporoktól megdagadva rohant — medrét is túllépve — az Arno felé, melybe ömlik. Végső kétségbeesésében a szűz Máriához fordult segedelemért s könyörületért. A kik a P o k o l-t figyelemmel olvasták, emlékezhettek a Buonconte atyjának, Montefeltrói Guidónak elbeszélésére, a Pokol XXVII. énekében. Gázságait megbánva, vezekelve, az Assisi szent Ferencz szerzetrendébe állott. S mikor meghalt, testéből kiszakadó lelkeért szent Ferencz maga jött. De akkorra az ördög már kezei közé kaparította a lelket, melynek bűnbánata s vezeklése is csak színlelt volt, és megérdemelt helyére, a családok bolgiái közül a gonosz tanácsadókéba lökte azt. E harcz ismét-

lődött fia lelke fölött is, ki végórájában szűz Máriához fordult igaz bűnbánattal és buzgó esdekléssel. És a mint a vérében összerogyott Buonconte lelke kiszáll testéből, szűz Mária angyalt küld érte. De nyomon megjelenik az ördög is s követeli magának a bűnös lelket és szemére veti az angyalnak, hogy egy könyért, egy sohajért megfosztja őt jogos zsákmányától. De a harcz a bűnbánó lélek javára dől el, mert bűnbánata igaz volt, nem mint apjáé. Holttestét, melyen karjait mellén keresztbe fonta volt, a kereszt jeléül, melytől üdvösségét várja, a záportól felduzzadt patak magával ragadja s az Arnóba sodorja, mely partjára veti, feloldja karjai keresztjét a mellén s a hegyekből lesodort homokjába temeti. Mily hatalmas kép s mily erős erkölcsi tanúság!

A harmadik szellem nem mondja el történetét, csak nevét mondja meg: Pia dei Tolomei, születése s halála helyét nevezi s kéri: könyörögjenek érte. E kevés szó, mely egy, Dante előtt kétségkívül ismert történetet hallgatva tár föl: ép oly megindító, mint az előbbi kettő elbeszélései. Pia, a Tolomeiek családjából. a Nello de Pannocchieschi neje volt. Férje, vagy mert valóban hűtlenség gyanújában tartotta, vagy mert ez ürügy alatt akart szabadulni tőle, hogy új házasságra léphessen, Maremmai kastélyába zárta s ott egyszer, midőn ablakából kinézett, kidobatta fejjel az udvarra, hol szörnyet halt. Hogy lelkét most itt találjuk, a hol van: bűnössége s a férj gyanújának alapossága, de egyszersmind a nőnek, bár késő, bűnbánata mellett bizonyít: s hogy lelke, botlása mellett sem veszítette el nemességét: azt szavainak egyszerű méltósága bizonyítja, melylyel gyilkosa ellen csak ennyit mond: „jól tudja ő!”

Mindez a Dante erkölcsi érzetének s vallásos nézlete szilárdságának ékesen szóló bizonytsága s lelkünket tisztelettel tölti el a költő iránt.

3. A harmadik körbe fölmenni akarva s az oda vezető lépcsőt keresve, egy „magános lelket“ lát meg Virgil s figyelmezteti rá Dantét, hogy az majd megmutatja nekik az utat. — Dantét, a nélkül, hogy tudná ki áll előtte, meglepi az árny méltóságos nyugalma, megvető büszkesége, melylyel maga elé néz s rájuk figyelni se látszik, a mint ott áll

«Nyugodtan, mint egy pihenő oroszlán.»

Érdeklődésünket e leírás felkelti iránta: ki lehet e büszke lélek, a kiről Dante első tekintetre így szól? Érdeklődésünket fokozza, mikor hozzálépve, Virgil az utat kérdi tőle s az a kérdésre nem feelve, csak azt kérdi: kik ők s honnan valók. A mint Virgil mondani akarta, hogy ő mantuai, ez egy szót kiejti: „Mantova“, egyszerre megváltozik a lélek magatartása s

áltából Virgilhez rohan s e szóval: „Földid vagyok, Sordello“, forrón átöleli, kiről nem is tudja, hogy Virgil, Mantua örök dicsősége, de elég annyit tudnia, hogy honfitársa, hogy mantuai.

Dantét mélyen meghatja a honfitársi szeretet ez önkénytelen elragadtatása s legerősebb, legszenvedélyesebb hazafiúi kitörései egyikét adja ajkára, minők nagy költeményében gyakran ismétlődnek, de ily erővel, ily szenvedélylyel soha. Kifakad a magával meghasonlott, pártviszálytól szakgatott, polgárt polgárnak ellenségéül néző, gyűlölködéstől hajtott Olaszország ellen, midőn im e nemes lélek szülőhelyének csak nevét hallva, így siet testvéri ölelésre. Dante eme felséges kitörését csak Krisztus ama beszédeihez hasonlíthatjuk, melyekben Jeruzsálem erkölcsi romlásából annak végpusztulását jósolja meg s fenyegeti és siratja a gonosz nemzetséget.

S ki az a Sordello, a kit Dante kétszeresen annyira megbecsül: azzal a leírással, a melylyel ez alakot, a maga módorában, egy vonással, de oly szemléletesen élénk állítja s még inkább azzal a nagy beszéddel, melyet azzal összeköttetésben Italiához intéz.

Maga csak annyit mond magáról, hogy neve Sordello s hazája Mantua. Dantétől sem tudunk meg felőle többet, mint hazaszeretete ama jellemvonását, hogy Virgilt — csak annyit tudva felőle, hogy mantuai — rajongó szeretettel öleli s mikor megtudja, hogy éppen Virgil, lelkesedik a nagy költő, a latinság disze s Mantua büszkesége iránt (VII. 15—17.) és végre szolgálatkésztségét, melylyel a költőket a purgatorium amaz előkörében kalauzolja, nekik a virágos völgyben csoportozatban ülő fejedelmi lelkeket megmutogatja (VII. 88—136). De a Sordello személyéről, egyéniségéről, élettörténetéről, koráról semmi felvilágosítást, sem magától (mint a többiek elbeszélik történetőket), sem Dantétól nem nyerünk.

A Dante-magyarázók a költő által ennyire kitüntetett s érdekessé tett egyént illető eme kérdések felett át nem suhanhattak.

A régi kommentárok, sőt a kornak Dantéval nem foglalkozó emlékirat- s történetirői is két mantuai Sordelloról emlékeznek, kik mind a ketten Dante kora előtt kevéssel, részben Dantéval egy korban éltek s a magyarázók véleménye megoszlik a fölött, a kettő közül melyik a Dante Sordelloja, vagy hogy a két Sordello, különböző állásban s minőségben, nem egy ugyanazon személy-e? Az egyik Mantua polgármestere s egyszersmind klasszikus (latin) író és tudós; a másik, a kiről sokkal több emlékezet van, mint az előbbiről, eredetileg provenç-i, de szintén Mantovában élt szerelmi költő s változatos életű kalandor. Az újabb magyarázók emezt fogadják el inkább, kalandjait

bőven elbeszélük; Scartazzini, Dante magyarázatában, bőséges jegyzetein kívül külön kitérést (*digressione*) szentel a Sordello-kérdés megvilágításának.

A legrégebb krónikások s kommentátorokból (Rolandino, Mantua krónikása még a XIII. századból, az Imolai Benvenuto, a Firenzei Anonymus, az Ál-Boccaccio, a Buti, stb. irataiból) vett szószerinti terjedelmes idézetek szabatos összeállítása után igyekezett az előadó a Sordellora vonatkozó adatok lényegét röviden kivonni s azok előterjesztése után a következő eredményre jut :

„Hol hát az igazság? Nézetem szerint azt Fauriel közelíti meg leginkább, mikor azt mondja, hogy Dante Sordellonak magalkotta képét rajzolva, azt csak egy történelmileg létezett névhez akarta kötni s abban csak a név a történeti igazság, az alak csak a Dante eszményi képe a hazafiságról, különösen az olasz hazafiságról, a Dante fogalma szerint; ez az eszményi kép: a ghibellin, a ki kárhoztatja Habsburgi Rudolfot s fiát, Albertet, a német császárokat, a kik erkölcsi tunyaságból elmulasztották az alkalmat, mikor Olaszország egységével, a keresztén világuralmat és egyetemes császárságot megalapíthatták volna s a többi uralkodókat is mind e szempontból ítéli meg. S miért nevezte ez eszményi alakot épen Sordellonak? Ki tudná megmondani? — Mi legalább nem tudjuk okát adni.

A két Sordello közül a szerelmi dalok és politikai tan-költemény írója s a komoly mantuai podesta közül, melyikből vett több vonást az általa alkotott képhez? Az ellentmondó adatok ezt sem engedik megállapítanunk. De én azt hiszem: a maga módja szerint összeolvastotta a kettőt. S ezzel befejezem a megoldatlanul maradt kérdés tárgyalását“.

PELBÁRT ÉS CODEXEINK.

(Kivonat *Horváth Cyrill* június 2-án bemutatott dolgozatából.)

Ez az értekezés Temesvári Pelbártnak és középkori irodalmunknak egymáshoz való viszonyát vázolja.

Pelbárt, bár latinul írt, a magyar középkori prózai irodalomra nézve nagy fontossággal bír. Egy egész korszak, mint a nyelvújításra Kazinczy. Codexeink egyházi beszédeinek írói, az akkori Mária-síralmaknak, a magyar egyházi elegia-költészet leg szebb virágainak szerzői hozzá járnak iskolába: Pelbárt forrás nekik, melyből legszivesebben merítenek. E szónoklatot s a vele szorosan összefüggő költészetet Pelbárt nélkül mérlegelni nem lehet. Összes középkori beszédirodalmunknak több mint kétharmada az egyszerű ferenczrendi szerzetes munkáinak fordítása és átdolgozása. Nem több, mint tizenegy codexünkben majdnem száz prédikáció határozottan a Pelbárt-irodalom terméke.

Az értekező VI. szakaszban fejtegeti tárgyát.

Mindenek előtt általánosságban jellemzi Pelbártot, jelentőségét és hatását. Neki abban a nagy ellentétben, mely a magyarországi humanizmus és a nemzet szelleme közt Mátyás idejében kifejtett, első rendű szerepe van. A „világ-fiai“-nak bölcseségével szemben az egyházi és bibliai bölcseségnek egyik legelső védője, ki nem retten vissza, ha kell, akár a vértanú koszorújától sem. A tudós humanizmus agyonhallgatta; de a közönség két századon át kedvelte. Művei újabb és újabb kiadásokban forogtak Európa kezén. E nagy hatásnak különösen két oka volt. Az egyik Pelbárt egyéniségében, a másik közönségében rejlett. Jól ismerte közönségét és akart is, tudott is hozzá alkalmazkodni. „Hazánk együgyű népének eszejárásához mért egyszerű beszéddel“ írta munkáit s olvasták azok is, a kiknek nem szánta műveit különösen, főkép Németországban. Itthon forgatta az alsó papság és a szerzetesek. Olvasták azok a literátus emberek, kik közelebb állanak a néphez, mint a nagy urakhoz. Hatott a sokaságra, a nemzetre, melynek szelleme az övé is volt, és ezeké is maradt mindvégig.

Pelbártban mélyen összeforrott a tudós és szónokíró. Mint theologus, a középkori tudományosság megtestesülése. Az, a mit tanít, szoros szövedéke a kinyilatkoztatott hit és kutató értelem igazságainak, melyeket nagy számban gyűjtött össze. Inkább tudós gyűjtő volt, mint teremtmény. Új gondolatokat, eredeti eszméket nem találunk nála, de a mi szepet előtte létrehozta, mindannak valódi kincsesbányája az ő hatalmas folió munkái. Mint szónok, nem tüzes, nincs varázsló képzelete, sem pathosa.

Előadásának ereje dialektikájában és szerkesztőképességében van. Első sorban az érzelemhez szól. Szereti a legendákat, példabeszédeket, történeteket is. Az érdeklődést mindig ébren tudja tartani. Jeles stilista.

Középkori magyar beszédíróink, kik Pelbártot fordították vagy nyomain jártak, jórészt valamennyien messze esnek a mesztől. Pelbárt ki van vetköztetve nálok: a magyar műveken rajta van a magyar író tökéletlenségeinek bélyege. Ez pedig részint nyelvünk fejletlensége, részint az átdolgozó tudományának fogyatékossága, részint az izlés hiánya okozta.

Pelbárt körülbelül háromféle módon jelenik meg codexeinkben. Némely darabok kegyeletos ragaszkodással követik őt s ezek codexbeli beszédeinknek legszebb gyöngyei. Mások az eredetivel szabadon bánnak s ezek legszámosabbak. Ismét mások csak motivumokat vesznek tőle, de egyebekben a maguk lábán igyekeznek járni. Mindezekben Pelbárt érettségét, tudományosságát, tömör szabatosságát hiába keressük: helyettök naivság, homály, érthetetlen dadogás.

A következő szakaszokban részletesen összehasonlítja a szerző codexbeli beszédeinket a Pelbártéival s így feltűnteti a magyar irodalom viszonyát az ő munkáihoz. Ebben van az értékezés czélja és érdeme.

Pelbártnak három beszédgyűjteménye van: *Sermones de Tempore*, *Stellarium* és *De Sanctis*. Magyar codexiróink legtöbbet a két utóbbiból merítettek; a *De Tempore* köztők alig találát néhány munkatársra, nyilván azért, mert kevesebb benne a legendás elem, a mi a Mária-cultus híveinek szívéhez szólt volna. Pelbárt *De Tempore* című gyűjteményének codexeinkkel való összevetése három dolgot mutat: íróink szeretetét a históriás, rejtelmes és bizarr iránt; idegenkedésöket az értelemnek mélyebb foglalkoztatásától és a dolgozásban nyilatkozó szabadoságukat. Mind oly vonások, melyek nem igen engedik, hogy Pelbárt képe hiven tükröződjék a vázolt emlékekben. Gondolkodásainak túlsúlya ép úgy hiányzik belőlök, mint dialektikájának ereje. Mivé lett ő a magyar codexekben!

A *Stellarium* és *De Sanctis* feldolgozásáról már több dicséretet mondhatni. Költői idézeteinek varázsával jobban meghódítja a magyar író közönséget. Mindketten szólnak a magyar hazafihoz, ki szentjeink és patronánk tiszteletével azonosítja hazafiságát. Végre ketten együtt fejtik ki egyes részeiben becses vallásos elegiánkat. Pelbártnak legszebb munkája a *Stellarium*. Ebben jut kifejezésre az ő lelke legszebben. Ez a nagy munka, melyet a keresztény népek és a biblia költészetének szépségei tesznek változatossá, a középkor szellemének hű kifejezője s legjobban is illik a codexeink korabeli magyar szellemhez. Ma

is élvezettel olvassuk. A Horváth-, Tihanyi- és Kazinczy-codexek csaknem egészben Stellarium-fordítások.

Középkori irodalmunknak van egy iránya, mely termékenyít. A mely szinte öntudatlanul nyilatkozó szellem a chaosból egész önkénytelenül ragadá ki az „általános emberit“ és költészetet fejleszt belőle, melynek ma is van becse. Költeményeket hoz létre, melyekben a mai ember is magára ismer. A Mária-síralmak költészete nálunk ezen az alapon sarjadzik föl. Bennök az általános emberi csendül meg, az anyai szeretetnek közvetlen és természetes mélységével. A magyar „sírármok“ vagy „epeségek“ (a mint codexeink nevezik) sok tekintetben eredetileg fejlődtek nálunk, noha a mag idegenből került. Ezt az irányt szintén Pelbárt honosította meg nálunk. Máriának, a fia halálán kesergő anyának sirásai az ő nagypénteki híres első beszédében jelentek meg először Magyarországon. A codexirők belőle másoltak eleinte, később az ő helyeit válogatják ki, szövik össze és fejlesztik megható elegia-csoportozattá. Legalább eladdig ez a beszéd (De Sanctis-ban) prototyponja Mária síralmainknak — a XV. század nyolczvanas éveiből. Ez a költészet eleinte prózában jelenik meg, mint maga a keret. De később versekbe dolgozzák és akkor a nép is énekli a templomban. Az Erdélyi-féle népköltési gyűjteményben megjelent szép darab:

•Nyugodjál már virágom,
Meghervadt arany ágom,
Jézus, fényes csillagom!
Árván maradt édes anyád,
A ki gondot viselt reád,
Jaj, jaj, édes magzatom!•

már ennek a költészetnek a hajtása.

Az eredmény rövid összefoglalásával s Pelbárt díszes helyének irodalmunkban megjelölésével ér véget az értekezés.

SKYTTE BENEDEK KÖVETJELENTÉSEI 1651—52-BŐL.

(Kivonat *Szilágyi Sándor* rt. június 9-én tartott felolvasásából.)

Skytte Benedek, svéd királyi államtanácsos, 1651 őszén Erdélybe jött s néhány hónapot ez országban, a Rákócziak pataki és fejevárai udvaraiban töltött el, mint az ő vendégek. Nem utazott hivatalos minőségben, nem volt megbízó levéllel ellátva s nem volt felhatalmazva, hogy politikai szövetségeket s kereskedelmi szerződéseket kössön. Feladata csak annyira terjedt ki, hogy nézzen körül Erdélyben s Törökországban, és tegyen ez országok állapotairól a svéd kormánynak beható jelentéseket.

Hogy mit akart Svédország ezzel elérni, azt nem nehéz kitalálni. Svédországban a protestans Wasák, Lengyelországban a katolikus Wasák uralkodtak. Amazok Németországban Gusztáv Adolf foglalásai által megvetették lábukat; a német császárnak, ezzel szemben, egyik főtürekvése az volt, hogy Pomerániából kiverje őket, s e türekvésében természetes szövetségese a lengyel király volt. Hogy ez az állapot háborúra fog vezetni, azt már korán lehetett látni, s abból természetszerűleg folyt, hogy a svéd kormány ideje korán igyekezett szövetségesek után nézni.

Erdély és Törökország egy ilyen háborúban Svédországnak természetes szövetségese volt, főként az első, melylyel már a harmincéves háborúban véd- és dacszövetséget kötött. De mint-hogy egy ilyen háború még nem fenyegetett, Skyttenek sem volt más feladata, mint körülnézni ez országban s azok állapotairól és viszonyairól jelentéseket tenni.

De minthogy ilyen bizalmas előkészítő természetű volt az ő feladata s minthogy azt is lehetett gondolni, hogy incognitója föl fog fedeztetni, gondoskodni kellett a kíváncsiak félrevezetéséről. S épen ezért azt híreszteltették róla, hogy egy pár, Krisztina ellen intézett röpiratáért kegyvesztetté lett, kénytelenségből hagyta el hazáját s utazik Erdélyen át Törökországba. Mind ebből egy szó igaz sem volt: legjobban megczáfolják e híreket maguk az ő jelentései, melyeket a fejedelemmel s őcscsével, Zsigmond herczeggel folytatott tárgyalásai után a királynéhoz s Oxenstierna Axel cancellárhoz intézett.

Jelentései közül mindössze négy maradt fenn: svéd nyelven írta. Báró Taube, a svéd államlevéltár igazgatója, volt szives azokat velem német fordításban közölni, s ezeket én ezen fordítás alapján magyarra téve: „Erdély és az északkeleti háború” czímű munkában fogom közzé tenni, mely, mint a Történelmi bizottság kiadása, sajtó alatt van.

Ezen jelentések igen becses és érdekes részleteket tartalmaznak az akkori erdélyi viszonyokról, a Rákócziak törekvéseiről, terveiről. Skytte csakhamar megismerkedett egy csomó erdélyi és magyarországi emberrel, megbarátkozott velök s legalább úgy látszik ez országból nem távozott kellemetlen impressziókkal, mert évekkal azután is, hogy elhagyta ez országot, szívesen tesz szolgálatokat a fejedelemnek.

Már ebben az időben előre vetette árnyát a pár év múlva bekövetkezett nagy északkeleti háború: annak előjátéka volt a kozák-lengyel háború, mely Lengyelország bukását és Oroszország emelkedését előkészítette. Ebben a háborúban szerepelt az öreg György fejedelem is, mint a kozákok szövetségese és szerepelt halála után fia, II. György is, hasonló minőségben. Skytte éppen azon pillanatban érkezett Erdélybe, midőn a kozákok voltak a vesztes fél, s a lengyelek kerekedtek felül.

Skytte kalauza Klobusitzky volt, s az ő kíséretében 1651. okt. 25-én érkezett Patakra. Ott találkozott Rákóczi Zsigmonddal s mindjárt első, okt. 29-iki, jelentésében egész elragadtással szól róla: „ez a herczeg — írja a királynénak — tudós, értelmes, derék és diskkrét úr, királyi felséged és az evangélikusok java iránt jó érzellemmel viseltetik“ s már ő vele kezdett tárgyalni egy Svédország és Erdély közt létrejövendő szorosabb szövetségről. „A lengyel s a császár ellen — folytatá — nem volna jobb szövetségésünk náloknál, mivel Franciaország katolikus és most polgárháborúba van keveredve: az erdélyi fejedelem pedig evangélikus és azonkívül, hogy Erdély felett absolut hatalommal uralkodik, turcam habet faventem s Magyarországon s Lengyelországban, valamint a császár több örökös tartományában, minden evangélikus s jó nagy rész katolikus, az ő pártján van. Sajnálatos, hogy e részről nem választottak soha egy kiválóbb egyént arra, hogy a correspondentiát s a consiliákat vezesse; erre azonban még van idő, ők a maguk részéről mit sem mulasztanak el, hogy mindenben cooperáljanak“.

Még nyiltabban irt Oxenstiernának a herczeggel folytatott tárgyalásokról. A herczeg — mondá — Lengyelországról beszélt, hogy a béke a kozákokkal meg van ugyan kötve, de az pax fucata volna és így mindenki haragszik a királyra, a ki megijedvén, minden kiválóbb mobiliáit Marienburgba vitette s hogy itt az volna a híre, hogy ő már meg is szökött volna, de a mely még nem erősödött meg.

Rákóczival a legelőkélőbb urak és 3 püspök van jó levelezésben és készen van az első mozgalommal Lengyelországba nyomulni, nekünk Poroszországot és még többet is kilátásba helyezvén az esetben, ha mi velünk közösen akarnának működni.

Az is szándéka, hogy a legközelebbi lengyel országgyű-

lésre követet küld, s megparancsolja neki, hogy annak, a kit mi küldendünk oda, a lengyelek minden ellenünk irányuló szándékáról adjon felvilágosítást; s minden tanúbizonyságát az ő, irántunk való őszinteségének felfedezte nekem: miképen esküdött össze néhány rigai polgár ellenünk, a lengyel Riga városát átadni, mihelyt az ő hadseregök odaérkezik; fel is irta annak nevét, a ki ezen vállalatához tartozván, most a királynál kegyvesztetté lett egy pár sóbánya miatt, melyek neki bérbe adtak és azután megint elvették tőle azon szín alatt, hogy ő, egy erdélyi utazása alkalmával, a lengyel király s a császár ellen izgatta a fejedelmet. Nem is bátorkodott tovább Erdélyben maradni, mivel a császártól idézést várt a Bécsben való megjelenésre, különbeni jószágvesztés alatt; e helyett Raguzába utazék s onnan Svédországba, hogy ott a királynak a lengyelek izgatasait ellenünk s a rigai összeesküvést, a nevekkel együtt, felfedezze és saját kezével felírta annak nevét, a mit királyné ő felségének megküldtem.

Ez a császártól római szent birodalmi gróffá tétetett s neve: *Johanes Veichosdne a Vrezovecz, bohemus natione.*“

Skytte október 29-én volt *Zsigmond* herczegnél bucsúkihallgatáson s a herczeg ajánló levelével ellátva Váradra ment s onnan a fejedelem kíséretében Gyula-Fejérvárra. Útközből s Fejérvárról is küldött Stockholmba jelentéseket — de ezek elvesztek. Megmaradt azonban két kiváló fontosságú s érdekes jelentése 1652 elejéről, melyekben Erdély belügyeiről, viszonyáról a portához, magyarországi főurakhoz, lengyel államférfiakhoz érdekes adatokat közöl. Rákóczi bár óvatosan, folytonosan egyengette útját annak, hogy a lengyel királyságot megszerezze. Saját nagyravágásán kívül családi traditio is ösztönözte erre, s hogy ezt elérhesse, azon munkált, hogy a kisebb keleti államok felett bizonyos suprematiára tegyen szert. Egy olyan hatalmas ország, mint a svéd állam, jelentékeny szolgálatokat tehetett neki s viszont ő is, a két Oláhországgal s a kozák birtokokkal együtt, egy svéd-lengyel háborúban döntő szerepet játszhatott volna.

Ezt az egész tervet érdekes részleteivel együtt tárja fel Skyttének januári két terjedelmes jelentése. Hosszan és nyomós érvekkel megmagyarázta a svéd államférfiúnak, hogy mennyi morális és anyagi hasznot huzhatna hazája abból, ha a portával szorosabb összeköttetésbe lépne: a császárral és imperiummal szemben ez roppant előnyöket biztosítna neki, sőt ez a lengyel király megfékezését is lehetővé tenné. Ha ez a szövetség elő volna készítve, neki magának is módjában állana a svéd koronával szorosabb összeköttetésbe lépni, melynek egy lengyel háború esetére Svédország is nagy hasznát venné — mert neki, t. i. Rákóczinak, nagy pártja van Lengyelországon és Magyar-

országban is. S éppen az erre vonatkozó adatok teszik egyik legérdekesebb részét Skytte jelentéseinek — mert sok nem ismert adatnak jutunk birtokába.

Skytte nagyon melegen ajánlotta ugyan a Rákóczi-val kezdett tárgyalások folytatását — de azok abba maradtak, legalább egyelőre. Krisztina királyné már akkor elhatározta lemondását a svéd trónról s a római vallás kebelébe térést. Ő hát nem volt hajlandó ilyen kombinációba lépni. De a mit Skytte ajánlott, azt pár évvel utóbb munkába vette utódja, X. Károly. Más úton, más alakban vitte ugyan ki, de nem valószínűtlen, hogy annak útját e jelentések — melyeknek kétségtelenül sok történelmi becsé van — egyengették.

A NÉMET BIRODALOM ÉS MONARCHIÁNK VÁMPOLITIKÁJA.

(Kivonat *Mattekovits Sándor* lt. június 9-én tartott előadásából.)

„Az osztrák-magyar monarchia és a német birodalom vámpolitikája 1868 óta napjainkig és legközelebbi jövője“ cím alatt Lipcsében Dunker és Humblot kiadásában megjelenő, körülbelül 40 nyomtatott ívre terjedő munkája vázlatát a következőkben mutatta be.

A munka három részre oszlik; az első magában foglalja a két birodalom vámpolitikájának legújabb történetét, a második bírálja a történeteket eredményeiben, a harmadik a jövőre követhető politikára nézve tesz javaslatot.

A történelmi rész két szakaszt foglal magában. Az I. szakasz foglalkozik az osztrák-magyar monarchia vámpolitikájával; kezdi az események tárgyalását 1868 és 1869-ben, a midőn a vámpolitika ebben az államban is a szabad kereskedelem legmagasabb fokát érte el. A reactio azonban azonnal az osztrák alkotmány rendezésével beállt, miután a népképviselőtestületben ott oly elemek nyertek túlsúlyt, a melyek természetöknél fogva (mint a nagy ipar képviselői) a vámvédelem érvényre jutását kívánták látni a kereskedelmi politikában. Kedvezett ennek az iránynak az 1873-iki nagy válság következtében beállt általános üzleti pangás. Ezen üzleti válságban főképp a vasipar képviselői voltak azok, a kik erősen egymáshoz sorakozva egyesületet képeztek s agitációjukkal a védvamos iránynak híveket szereztek; befolyásuk alatt történt, hogy az osztrák közigazdák 1875. évben Bécsben tartott congressusán, melyen a kereskedelmi politika szabadelvű irányban volt előkészítve, védvamos álláspontot foglalt

el, s így Ausztriában általában a védvamos irány mindenütt győzelemre jutott. Amíg ezek Ausztriában ekkép fejlődnek, Magyarországon is a kereskedelmi politika nagyobb figyelem tárgyává válik; az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szövetség fölmondási ideje következtén, mozgalom indult meg, melynek célja a magyar önálló vámterület létesítése volt s habár a döntő többség ezt a célt nem helyeselte is, az így fejlődő mozgalom arra az eredményre vezetett, hogy mindenkiben az a meggyőződés érelődött meg, mely szerint Magyarország Ausztriával egy vámszövetségben csak akkor maradhat meg, ha ezen szövetség kereskedelmi politikája a szabadelvű irány mellett megmarad. A birodalom két államában jelenkező ellentétes áramlatok közül a szabad kereskedés irányára nem kedvezően hatottak Európa egyes népeinek törekvései. Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban mindenütt a védvamos irány kezdett fejledezni; ily körülmények közt mindenki az időközben Németországgal érdekében megkezdett az új szerződés megkötése tárgyalásokban vélt kedvező megoldást találni. Ezek a tárgyalások 1877-ben hosszasan folytak, de végre is eredménytelenek maradtak. Ily körülmények közt az ú. n. közgazdasági kiegyezéssel együtt jött létre az 1878-iki autonom vámtarifa, mely a védvamos iránynak első győzelme volt. Az osztrák és magyar államférfiak továbbra is a szerződéses kereskedelmi politika irányát óhajtották követni, ámde Olaszországon kívül más állammal nem sikerült vámszerződést kötni. Meghiúsult az Franciaországgal, meghiúsult Németországgal, noha 1878. és 1881. évben hosszas tárgyalások folytak. Miután így minden remény elenyészett, hogy a többi államok védvamos törekvéseit vámszerződések útján enyhíteni lehessen s miután időközben mind Franciaországban, mind különösen Németországban a magas vámtételek oly czikkeket értek, melyek mind Magyarország, mind Ausztria főkivitelét képezték: általánossá vált az a vélemény, hogy az ily eljárás ellen csak ugyanazokat a fegyvereket lehet alkalmazni s hogy a vámtarifát nálunk is revisio alá kell venni. Így létesült az 1882. és később az 1887-iki vámtörvény, melylyel a védvamos irány tetőpontját érte el. Az így fejlődött kereskedelmi politika teljes jellemzéseül előadatnak még az újabban kötött kereskedelmi szerződések, különösen Szerbia, Románia, Görögország, Németország, Olaszország, Svájc és Franciaország szerződései és tartalmuk táblázatos összeállításban közöltetik.

Az első rész II. szakasza németországi történetét adja. Itt is a szabad kereskedés legfőbb fokának fejlődése indítja meg a bevezetést: itt találkozunk az osztrák-magyar monarchiával 1868. évben kötött kereskedelmi szerződéssel, az ennek folytán 1868-ban történt vámtarifa-módosítással, itt a német vámparlament két

nagy jelentőségű tarifreformjával. az 1870. és az 1873-kival. De már az 1873-ki reform magában rejté a reakció csíráját; ezen törvény rendelete szerint több vas-árúra 1877-ben a vámmentesség és számos vámmérséklés hozatott be, s ezen határozat ellen keletkezett Németországban a vasiparosok közt az agitatio, mely nemsokára más iparosok részéről is rokonszenvre akadt. A védvámok mellett így fejlődő közvélemény erős támogatást talált nem sokára a külföldről. Oroszország vámjait folyvást emeli. és ez által a német kivitelt megnehezíti; Franciaországban a kikészítési eljárás alkalmazása sújtotta a német vasipart: a tárgyalások, melyek az osztrák-magyar monarchiával a kereskedelmi szerződés megkötése végett folytak, nem nyújtottak kedvező kilátásokat. És ezen viszonyok közepebbe Bismarck saját maga veszi át Németország közgazdasági ügyeinek vezetését. Most beáll a fordulat Németországban is; az iparosok unszolására megtartják a nagy iparügyi enquetét, a vámtarifa revisiójának szükséges volta minden oldalról hangoztatik: végre megjelenik 1878. december havában Bismarck irata a vámrevisió czéljáról, melynek jelszava a hazai munka általános védelme. Az ekkép kiadott jelszót felkapják a földbirtokosok is, és az iparvédelemmel kapcsolatban az agrár vámok követelése is napirendre kerül. Ily előzmények után jött létre az 1879-iki vámtörvény, melynek védvámos irányzatát az 1881., 1885. és 1887-iki vámtörvények még fokozták. A német vámpolitika történetének kiegészítésül itt is a jelenleg fennálló nevezetesebb szerződések keletkezése és tartalma kifejtetik, különösen Svájc, Románia, Olaszország, Szerbia, Spanyolország, Görögország szerződéseit tárgyalatnak s a szerződések főbb határozatait táblázatban feltüntetettnek.

A munka második része bírálát, és négy szakaszra oszlik. Az I. szakasz az osztrák-magyar és a német vámtarifát jellemzi. E végből három táblázatos összeállítás közöltetik, még pedig 1. az osztrák-magyar vámtarifa az 1887. évi törvény szerint összehasonlítva az 1882., 1878. és 1865. vámtarifa és a szerződések tételeivel; 2. a német vámtarifa tételei az 1877., 1885., 1881., 1880., 1879., 1873., 1870. és 1868. évi törvények határozatai szerint és a szerződések tételeivel; 3. a német vámtarifa kifejezései az osztrák-magyar vámtarifa kifejezéseivel. Ezen táblázatok után részletesen tárgyalatnak a vámtarifák és összehasonlítatnak Európa többi államainak tarifáival, még pedig tárgyalatnak a pénzügyi vámok, — az agrár vámok — és a védelmi vámok, ezek között különösen a fonalak (pamut-, gyapjú- és lenfonalak), a pamutárúk, a gyapjúárúk, a lenárúk és a vas és vasárúk vámjai.

A II. szakasz a vámok hatásáról szól általánosságban. Az újabb vámpolitikai mozgalmak oly sok nézetet hoztak az iroda-

lom, különösen a napi sajtó terén fölszínre, hogy átalánosságban is kellett a vámok hatásáról szólni, e mellett azonban kivált az ár képződésére vonatkozó hatásuk tárgyalatik. Ezen értekezés kiterjed a pénzügyi vámokra, melyek oly cikkekre vettettek, melyeket okvetetlenül a külföldről kell behozni, és olyanokra, melyek belföldön is előállított tárgyakról szedetnek, — a védvámokra, az agrárvámokra, még pedig első sorban a gabnavámokra, itt megkülönböztetvén a gabnaexportáló és a gabnaimportáló országokat, az állatvámokra, a favámokra. Végül kifejti a vámok hatását a kivitelre dolgozó iparágakról.

A III. szakasz az osztrák-magyar vámpolitika közgazdasági eredményeivel foglalkozik, kifejti, mennyiben érte el a vámreform pénzügyi céljait s ez alkalommal előadja a kávé, petroleum, fűszerek, déli gyümölcs, gabna, rizs és állatok vámjainak eredményeit; — szól a védvámok hatásairól és e célból a pamutipar, a gyapjúipar, a lenipar és a vasipar viszonyait részletesen tünteti föl; — végül a külömbözeti vámokban a tengeri forgalom emelésére vonatkozó hatását mutatja ki.

A IV. szakasz Németország közgazdasági állapotát vázolja s előadja a vámreform eredményeit pénzügyi szempontból, (a kávé, dohány, petroleum, bor, pálinka, rizs és thea vámforgalmát közzölván), védvámi szempontból (a pamutipar, gyapjúipar, lenipar, fémipar, chemiai iparok, az üveg és anyagipar viszonyait vázolván), agrár szempontból (a gabna-, állat- és favám hatásait adván elő).

A munka harmadik része a követendő vámpolitikának van szentelve. A jelenlegi gazdasági, technikai, tudományos és forgalmi viszonyoknak egyedül a szabad kereskedés felel meg Európa népeinél. Azonban nem valószínű, hogy ez az elv legközelebb érvényre jusson; különösen Franciaország az az állam, mely e részben nagy hátráltató lesz. Németország épűgy, mint az osztrák-magyar monarchia kiválóan érdekelve vannak, hogy a szabad kereskedés elve Európa vámpolitikájában ismét érvényre jusson; egyesült erővel, közös törekvéssel és akarattal könnyebben fognak célhoz jutni, mint elszigetelten. Ez okból s hogy addig is, míg a szabad kereskedés elve győzedelmeskednék, legalább saját területeiken gyakorlati érvényt szerezzenek ezen elvnek, czélszerű, hogy vámunióba lépjenek. A vámunió kérdését újabb időben több író tárgyalta, ezek közül Schraut, Molinari, Walker, Wermert, Brentano, Kaufmann, Bergmann, Leusset, Bauszner, Mammoth, Peez és Dehn értekezéseit ismerteti. továbbá a német közgazdák 1880. évben tartott gyűléseinek és a Budapest 1885. évben tartott nemzetközi gazdaságcongressus tárgyalásait kivonatban közli. Végül a vámunió ellen felhozottak czáfoltatnak meg, és a vámunió okadatolt tervezete terjesztetik elő.

VÉGSZERŰEN EGYENLŐ TERÜLETEK.

(Kivonat *Réthy Mór* lt. június 17-én bemutatott értekezéséből.)

Bolyai Farkas szerint akkor nevezünk két területet végszerűen egyenlőnek, ha azok *véges számú*, kölcsönösen egybevágó (positív) részekre oszthatók; végszerűtlenül egyenlők ellenben az olyan területek, melyek *nem* oszthatók véges számú, kölcsönösen egybevágó területekre. Szerző módszert keresett annak eldöntésére, hogy két adott terület végszerűen egyenlő-e vagy sem; és ha igen, módot nyújtani a felosztás végbevitelére.

A talált eredmények rövid foglalata a következő:

a) Két egyenlő területű sík idom végszerű egyenlőségére nézve elegendő és szükséges, hogy a nem egyenesvonalú kerületi ívek részint kölcsönösen egybevágó darabokból álljanak, melyek görbületi értelme, a terület belsejéhez viszonyítva, pontról pontra megegyező; részint olyan ívekből, melyek ugyanazon sík idom kerületén ugyanannyiszor fordulnak elő pozitív, mint negatív görbületi értelemmel.

b) Két végszerűen egyenlő területből végszerűen egyenlő részeket kivágva, a fenmaradó területek is végszerűen egyenlők.

e) A Bolyai-féle szerkesztés csakis akkor nem vezet, véges számú lépés után, a kívánt célra, ha a két adott síkidom, egyenlő értelemmel egybevágó lévén, kölcsönös forgás-középpontjuk a közös területrészen *belől* fekszik. Ez utóbbi esetben az adott síkidomok, alkalmas keresztmetszések útján átakíthatók, úgy hogy ezután a Bolyai-féle szerkesztés, véges számú lépés után, befejeződik. Végül kifejti előadó a módszert azon esetre is, mikor az adott területek és közös részeik többszörösen összefüggők.

d) Mind eme tételek érvényesek az állandó görbületű felületeken fekvő idomokra, és egy részök közvetlenül átvihető három méretű alakokra is. (Az értekezés egész kiterjedésében a Mathem. és Term. tud. Értesítő 8-ik füzetében jelenik meg.)

CHEMIAI APRÓBB KÖZLEMÉNYEK.

(Kivonat *Liebermann Leó* június 16-án beterjesztett dolgozatából.)

1. *Előzetes jelentés a tojás festőanyaga és a cholesterin közti összefüggésről.* Szerző azt a nevezetes tényt constatálta, hogy cholesterinből olyan festőanyagot lehet előállítani, a mely mind spectrumát, mind színreakcióit illetőleg legnagyobb mértékben hasonlít a *vitellorubin*-hoz. Chloroformos oldatban az absorptia-csík mindkettőnél F körül van, 19.5—21 között (Na=15).

2. *Szilárd anyagok fajsúlya meghatározásának egy új módszere.* Minden olyan elemnek vagy ismert összetételű vegyületnek fajsúlyát, a mely oldatából mennyilegesen kicsapható, meg lehet határozni úgy, hogy a lemért anyag oldatában, meghatározott súlyú és térfogatú edényben, előállítjuk a csapadékot; a folyadékot vízzel felhigítjuk az edény jelző vonaláig; súlyát a mérlegen lemérjük; majd leszűrven a csapadékról, a szüredék fajsúlyát meghatározzuk. E módszer értéke főképp abban áll, hogy a fajsúlyt a testek legkisebb változása nélkül határozhatjuk meg.

3. *A kénsav meghatározásának egy új elven alapuló módszere.* Elve a következő: Ha valamely chemiai vegyület vagy elem egy másik vegyülettel vagy elemmel állandó összetételű és fajsúlyú csapadék alakjában quantitative kiválik az oldatából, akkor annak mennyisége meghatározható a csapadékot magában foglaló, ismert térfogatú folyadéknak és az erről leszűrt folyadéknak — az előbbinek térfogatára számított — súlyából, illetőleg ezen két egyenlő térfogatú folyadék súlykülönbségéből, mert ez a különbség úgy viszonylik a csapadék abszolút súlyához, mint a csapadék ismert fajsúlya és a szűrt folyadék fajsúlya közötti különbség a csapadék fajsúlyához.

A BUDAPESTI PASTEUR-INTÉZET ELSŐ KÉT HAVI ANTIRABIKUS OLTÁSÁIRÓL.

(Kivonat *Hőgyes Endre* rt. június 16-án olvasott jelentéséből).

Az oltások megkezdése óta két hó telt el. E két hó alatt történekről tesz előadó jelentést. Az első hónapban (április 15-dikétől május 14-dikéig) 24, a második hónapban (május 15-dikétől június 15-dikéig) 80, összesen 104 egyén vetette magát alá az antirabikus védőoltásoknak. *Abauj-Tornamegye*: Migléc 1; *Alsó-Fejérmegye*: Alvincz 3; *Aradmegye*: Arad (1), Székudvar (1), Radna (3), összesen 5; *Baranyamegye*: Siklós 1; *Bácsmegye*: Zombor (1), Rasztina p. (1), Szántova (1), összesen 3; *Barsmegye*: N.-Salló 5; *Békésmegye*: B.-Csaba 2; *Biharmegye*: Ér-Mihályfalva 1; *Brassómegye*: Brassó 2; *Csongrádmegye*: Horgos (1), Hód-Mező-Vásárhely (1), Szeged (1), összesen 3; *Esztergommegye*: Pilis-Maróth 3; *Fehérmegye*: Lovas-Berény (1), Csákvár (1), Székesfehérvár (1), Moór (1), összesen 4; *Györmegye*: Kis-Babóth 1; *Hevesmegye*: Gyöngyös-Solymos 2, *Hontmegye*: Ipolyság-Nagy-Maros 2; *Hunyadmegye*: Maros-Illye (1), Szacsál (1), összesen 2; *Jász-N.-K.-Szolnokmegye*: Czibakháza (1), Szolnok (1), Mezőtúr (3), összesen 5; *Liptómegye*: Rózsahegy 1; *Nagy-Küküllőmegye*: Sövényesség 1; *Nógrádmegye*: Losonc 1; *Nyitra*megye: Érsekújvár 2; *Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye*: Budapest főváros (10), Alcsuth (1), Czepléd (1), Bia (1), Lajosmizse (1), Vác (1), Gyón (2), összesen 17; *Szabolcsmegye*: Kótaj 2; *Szatmármegye*: Szászberek 1; *Szilágymegye*: Nagy-Doba 1; *Temesmegye*: Temes-Rékás 2; *Tolnamegye*: Alsó-Nána (1), Bonyhád (2), Hőgyész (1), Szegszárd (1), összesen 5; *Torontálmegye*: Kis-Ősz (2), Német-Czernya (3), Német Párdány (1), Vinga (1), összesen 7; *Ungmegye*: Kele-Csepely (1), Nagy-Kapos (1), Radváncz (1), összesen 3; *Zalamegye*: Igrice (1) Balatonfüred (1), összesen 2; *Zemplénmegye*: Nagy-Mihály (1), Tolcsva (2), összesen 3; *Zólyommegye*: Beszterczbánya (4), Élesd (2), Majorfalva (1), Szászfalva (1), Szelcse (1), összesen 9; együttvéve tehát 32 törvényhatóság 67 helységéből 103 egyén. A 104-dik eset Morvaországból Saitz helységből való. E 104 egyén közül 92-öt 60 kutya, 10-et 9 macska, egyet-egyet malacz és egyet ló mart meg. A maró állat veszettsége legnagyobbbrészt állatorvosilag van bizonyítva. 62 egyénen a védőoltás teljesen befejeztetett.

Az orvosoltak közül idáig még egyen sem tört ki a veszettség, míg az ugyanezen időközben veszett eb által megmart, de védőoltásokban nem részesült egyének közül ötről jutott az inté-

zethez tudósítás, hogy kitört rajtok a veszettség. Ezek: 1. *Hurtonyné* született *Pécsi Róza*, kinél a marás márczius 22-dikén történt, a betegség pedig április 12-dikén tört ki, április 16-ikán pedig meghalt. Ez asszony nyál egyidejűleg megmarott egyén az intézetben védőoltásokat kapott, jelenleg már minden baj nélkül túl van a kritikus napokon. 2. *Harmann József*, a ki az oltások kezdete idején már kitört veszettséggel jött Budapestre és nemsokára meghalt. Az ezzel egyidejűleg marott egyén, ki védőoltásokat nyert, ma már minden baj nélkül túl van a kritikus napokon. 3. *Borka István* szinői földműves, kit április elején mart meg egy veszett kutya és május 18-dikán este halt meg veszettség tünetei között. 4. *Kilba Vaszili*, kit május 8-dikán harapott meg egy veszett farkas és június 8-dikán halt meg veszettségben a nagyvárad közpórházban. 5. *Brezán János* margitai gyepmester, ki a fertőzés idejét nem tudja megmondani, mely azonban a fentebbi esetekkel lehet egyidejű, kin f. hó 10-dikén tört ki a veszettség.

A lefolyt két hónap alatt gyógyítottakra vonatkozólag a gyógyítás eredményét véglegesen csak akkor lehet majd megállapítani, midőn valamennyien túl lesznek a kritikus napokon, a mely a marás után 60 nap körül esik.

A tényleg elért eredményeket az októberi ülésen már be lehet majd jelenteni. A vagyontalan veszetteb-marottak számára az ingyen utazás és a gyógyítás ideje alatt az ingyen itt tartózkodás a belügyi kormányzat részéről szabályrendeletileg biztosítva van.

E rövid két hó tapasztalata azt bizonyítja, hogy az antirabikus védőoltások életbeléptetése nálunk valójában országszerte közszükségletnek felelt meg.

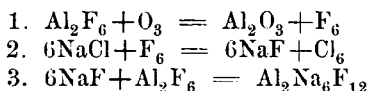
A MESTERSÉGES KRYOLITH ÉS A FLUORALUMINIUM DISSZOCIATIOJA.

(Kivonat *Asbóth Sándor* június 16-án bemutatott dolgozatából.)

Winkler kísérletei, melyek szerint a magnesium csaknem minden fémot redukál, arra indították szerzőt, hogy a magnesiummal annyira rokontermészetű zinkkel hasonló kísérleteket tegyen. Ismeretes, hogy konyhasóval kevert aluminium-chloridból vagy fluoridból natriummal az aluminiumot le lehet választani. Ha tehát a zink konyhasóból natriumot redukálna és egyúttal aluminium-fluorid is jelen van, akkor remélhető, hogy a natrium az aluminiumfluoridból redukálni fogja az aluminiumot. Végelemzésben tehát az aluminiumnak jelenleg még oly költséges előállítás módját sokkal olcsóbbal lehetne helyettesíteni.

Ez irányban végzett első kísérletei egyelőre tagadó eredményt adtak, de viszont oly megfigyelésekre vezettek, melyeket érdemesnek tart már előzetesen is az Akadémia elé terjeszteni.

Ha tégelyben konyhasót, aluminiumfluoridot és zinket egymással összeolvasztunk és az olvadékot kihülése után vízben feloldjuk: a változatlanul maradt zinken kívül rózsaszínű por is marad oldatlanul, a mely natriumot, fluort és aluminiumot, továbbá igen kevés vasat tartalmaz. E szerint a *rózsaszínű por valószínűleg kryolith*. Kísérletét úgy módosította, hogy a tégelyben előbb konyhasót olvasztott meg s mikor az már híg folyós volt, apránként aluminiumfluoridot tett bele. Az aluminiumfluorid mindannyiszor erős pezsgést okozott s e közben a chlor szaga volt érezhető. Az olvadék vízben feloldva, ugyanazt a rózsaszínű port hagyta hátra, mint a minőt már az első kísérlet adott. Minthogy valószínű, hogy a nátrium mint alkatrész csak akkor lehet az oldhatatlan maradékban, ha aluminiummal és fluorral kryolithtá van egyesülve: a chemiai átalakulást a következő három egyenlettel véli kifejezhetni.

E chemiai folyamatok lehetősége mellett bizonyítanak a rózsaszínű porral végzett mennyiségi elemzések, melyeknek eredménye ez:

A porban talált: 28·37% aluminiumot, 7·38% vasoxidot, 13·97% natriumot, 28·80% fluort és 4·03% kénsavat. Ha a natriumot kryolith-ban lévőnek vesszük, úgy az elemzési adatokból következik, hogy az olvadék összetétele:

42·52 ^{0/10}	Al ₃ NaF ₁₂
8·42 ^{0/10}	Al ₂ F ₆
38·21 ^{0/10}	Al ₂ O ₃
7·38 ^{0/10}	Fe ₂ O ₃
4·03 ^{0/10}	SO ₃
<hr/>	
100·56.	

Más kísérletből származó rózsaszínű por ugyanezt az eredményt adta.

Az aluminiumoxid nagy mennyisége alig származhatik máshonnan, mint a fluoraluminium dissociációjából; az is valószínű, hogy a zinkkel való olvasztáskor az aluminium redukálódott, de egyszersmind aluminiumoxiddá is elégett.

Föltevését alkalmas eszközök híjával kísérletileg nem bizonyíthatja be; de ha ez majdan sikerül, akkor sikerül a fluort is — az elemet — nagy mennyiségben előállítani. Törekedni fog, hogy e függőben lévő kérdéseket megoldhassa s e tekintetben a jogot magának továbbra is fentartja.

JELENTÉS A VARSÓI KÖNYVTÁRAKBAN TETT KUTATÁSAIMRÓL.

(A június 23-iki összes ülésen felolvasta *Csontos János* lt.)

Dr. Rómer Flóris 1874-ik évi oroszországi tanulmányútjában, Varsóban a gróf Krazsinsky-könyvtárban két ismeretlen XVII—XVIII. századbeli magyar kéziratot fedezett fel, melyekről a magyar irodalomnak nem volt tudomása. Ezen kéziratok: *Kőszegy Pál*: „*Harmadik könyv*“ című, gróf Bercsényi Miklósnak gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt egybekelése alkalmával írt magyar verses epithalamiuma és „*II. Rákóczi Ferencz*: „*Tractatus de Potestate*“ című, 1730-ban írt latin munkája, melyeknek rövid ismertetését és az epithalamiumnak hat utolsó sorát a „Századok“ 1874-ik évi folyama közölte.¹

Ezen közlemény alapján írta Thaly Kálmán: „A székesi gróf Bercsényi-család“ monographiájában: hogy Kőszegy Pál, gróf Bercsényi Miklós titkára, ennek gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt második házassága alkalmából „*Harmadik könyv*“ cím alatt lakodalmi magyar dicséneket írt, mely a Gyöngyösy István által, Thököly Imre és Zrinyi Ilona menyegzőjére 1682-ben írt magyar lakodalmi dicsénekek pendantja s

¹ Századok 1874. 591—92. l.

terjedelmére nézve a második, melyet a XVII. századbeli lakodalmi magyar dicsénekek közt ismerünk.¹

A Történelmi bizottság 1874. óta többször kísérlette meg ezen kéziratok, különösen pedig Kőszegy Pál költeményének lemásoltatását a Krazsinsky-könyvtárban eszközölni, de ez irányú megkeresései eredményre nem vezettek, mert Varsóban oly szakférfiú, ki a magyar nyelvben és a régi magyar írás olvasásában jártassággal birna és a kézirat lemásolására vállalkoznék, nem volt található.

Igy történt, hogy a Történelmi bizottság szükségesnek találta Kőszegy Pál munkájának lemásolásáról, a helyszínén saját megbízottja által, gondoskodni s engem küldött ki ennek eszközlésére.

Ezen kiküldetésem eredményéről szerencsém van a következőket jelenteni.

* * *

A gróf Krazsinsky-könyvtár a hasonló nevű grófi család hitbizományához tartozik s Varsóban, a krakkói úton külön palotában van elhelyezve. Könyveinek száma a 65,000 kötetet meghaladja. Az intézet az alapító intentiójánál fogva, specialis lengyel könyvtár, mely első sorban a lengyel irodalmi termékek összegyűjtésére és megőrzésére törekszik.

A könyvtárban úgy az intézet könyvtárnoka: dr. Rembovsky Sándor úr, mint Wolsky Zsigmond alkönyvtárnok úr nagy előzékenységgel fogadtak s mindent megtettek érdekemben, hogy kitűzött föladatomat megkönnyítsék. Megengedték kivételesen, hogy a 208 lapra terjedő kéziratot a szállásonon másoljam, s ez által lehetővé tették azt, hogy Kőszegy Pál munkáját tíz nap alatt egészen lemásoltam s a még Varsóban töltött három napot a másolat összehasonlítására, II. Rákóczi Ferencz említett latin munkájának tanulmányozására és a gróf Zamojsky és az egyetemi könyvtárban levő hungaricák megvizsgálására fordíthattam, míg rendes körülmények közt a másolás a könyvtár helyiségében, a korlátolt napi szolgálat mellett legalább négy hetet vett volna igénybe.

I. *Kőszegy Pálnak*, ekkorig csak czím után ismert, XVII. századbeli magyar kézírata, negyedrében 104 beírt levélből, vagyis 208 számozatlan lapból áll, melyek préselt barna bőrbe vannak kötve s a táblákon oly tulipános díszítéseket tűntetnek fel, a minőket ez időben a nagy-szombati kötésekben észlelünk. Az aranyvágás, a gondos és szép írás, a diszes kiállítás, szóval a kézirat egész habitusa arról tanúskodik, hogy a munka ugyan-

¹ II. köt. 95—96. l.

azon példány, melyet a szerző gróf Csáky Krisztinának. ennek 1695-ben gróf Bercsényi Miklóssal történt egybekelése alkalmából ajánlott. A kézirat levelein észlelhető használati nyomok pedig, valamint a levelek közt található selyem-czérnaszálak, kis szalagoeskák és papírszeletkéek valószínűvé teszik, hogy gróf Csáky Krisztina a munkát gyakran forgatta és olvasta.

A kézirat egy befejezett egészset alkot: van rendes címlapja, ajánlása és 792 négyes versszakból álló szövege s reánk nézve azért bir fontossággal, mert egy XVII. századbéli ismeretlen magyar költőnek, a Gyöngyösi István módorában verselő Kőszegy Pálnak ismeretlen költeményét tartotta fenn irodalmunknak, s hazánk XVII. századbéli történeti, irodalomtörténeti és műveltségtörténeti viszonyaihoz több oly ismeretlen adalékot őrzött meg, melyekről ekkorig nem volt tudomásunk.

Igy e költeményből megtudjuk Kőszegy Pál két elveszett költői munkájának címét és tárgyát, továbbá gróf Bercsényi Miklós második eljegyzésének és házasságának napját, melyekről eddigi történeti forrásaink csak valószínű feltevéseken alapuló adatokat nyújtottak. A kézirat nem Kőszegy Pál sajátkezű írása, hanem egy szépírású íródeák másolata, ki a másolásban több hibát tett, egyes szókat, melyeket nem tudott elolvasni, sőt egy verset is a szövegből kihagyott, ezeket aztán a szerző más tintával és írással pótolta, kijavította és az egész munkát pontosan revideálta.

A kézirat a következő címlappal kezdődik:

„Harmadik könyr, mely irattatott az méltóságos Tekintetes és Nagyságos székesi Gróff Bercsényi Miklós Urnak, szentelt vitéznek, Császárs és koronás Király Urunk ő Felsege tanácsának, mező szegedi fő kapitányának, nemes Ungh vármegye főispánjának négy esztendőök forgása alatt való özvegykedésétől és az ötödik esztendőben az Méltóságos Tekintetes és nagyságos Keresztszegi Gróff Csaki Kristina asszonynyal, cslőben néhai méltóságos monyorókeréki Gróff Erdődy Sándornak s azután boldogemlékezetű Méltóságos gróf trakostyáni Draskovics Miklós Urnak ország birájának meghagyott özvegyével ő Nagyságával való istenes házasságáról 1695-ik esztendőben.“

A címlevél második lapján van az ajánlás:

„Az Méltóságos Tekintetes és Nagyságos Keresztszegi gróf Csáki Kristina asszonyságnak, ő Nagyságának az igaz sziveket vezérlő Istentől szerelmes társával együtt szerencsés és boldog hosszú életet“.

Ezalatt pedig szívalakú tollrajzban a gróf Bercsényi és gróf Csáky-család czimere.

A kézirat 2-ik levelén következik szerzőnek gróf Csáky Krisztinához intézett ajánló levele, melyben ezt a renaissance-

korabeli humanisták modorában magasztalja, Sosipatrához, Minervához és Semiramishoz hasonlítja, kiemeli egyéb jeles tulajdonságai közt „gyenge kezeinek ékes varrogatásait és egyéb sok úri asszonyiséghez illő tisztességes és mesterséges csinálmányait“.

„De mindezek között is — írja tovább — vettem észre az magyar rithmusokban való gyönyörűséges tudományát Nagyságodnak, melyben amaz vers szerző híres Erinna és Corinna poeta asszonyokat is fel mulja, s megösmérem abból, hogyha azokban nem gyönyörködnék Nagyságod az rendes szóknek utolsó megegyező betűinek, mint annyi levelei között elrejtőzött tavaszi illatos violácskáknek keresgetésében s összeszedegetésében kegyes elméjét nem fárasztaná“.

Hogy Kőszegy Pál miért címezi ezen epithalamiumát: Harmadik Könyv-nek, ezt ő maga ugyanebben az ajánló-levélben így adja elő:

„Irtam vala az előttiben is egy első Könyvem (az mennyire csekély elmémnel felérhettem) Méltóságos Uramnak ő Nagyságának ifjúságában tett vitézi magaviseléséről s azután következett istenes házasságáról Méltóságos gróf Homonnai Drugeth Krisztinával, kinek lelke nyugodjék az örök életben, azután szedegettem össze azon boldogemlékezetű asszonyommal való istenes életéről és ugyanannak istenes haláláról második Könyvem. Kit mint azelőtt is elkértem tőlem Méltóságos győri generalisné asszonyom, méltóságos gróf Militt Mária asszony ő Nagysága, levén nagy gyönyörűsége ő Nagyságának is az versek olvasásában, sok kéréssel is kezemhez nem keríthettem, már most pedig ő Nagysága is azon kegyetlen halál hálójában akadván, annál is inkább nem bizom hozzájutásomhoz. Mivel pedig azon második Könyvem az szomorító halállal végzettem vala, akarván ezen harmadikat is azzal összefoglalnom, úgy költeték az következő vigsgát az szomoru halálról való versekkel kezdenem“.

Az 5-ik levélen kezdődik a szöveg, mely 100 levelet vesz igénybe, s 792 négy soros rímes versszakot tartalmaz, melyekből következetes beosztással négy esik egy lapra.

Ezen költeményben Kőszegy Pál, gróf Bercsényi Miklós életének egy öt éves episódját, mely első nejének, gróf Drugeth Krisztinának halálától egész második nejével, gróf Csáky Krisztinával 1695-ben történt egybekeléséig terjed, nagy részletességgel és megkapó vonásokban ecseteli s megírja benne Bercsényi második házasságának regényét.

A költemény a költő nagy műveltségéről, a mythológiában, a világi és egyházi tudományokban való jártasságáról, gróf Bercsényi Miklós iránti ragaszkodásáról s arról tanúskodik, hogy

Gyöngyössy István iskolájának híve, kit egész utánzásig követ.
A költemény hat részből áll.

Az első rész a mulandósággal és halállal kezdődik, mely gróf Bercsényi első nejét oly hamar elragadta s következőkép indul meg:

Nincsen ez világban látom állandóság.
Minden felül minden szörnyű mulandóság.
Köd, füst, és páráként hamar romlandóság.
Sok helyén ki ma új hólnap az már óság.

Aztán elmélkedik a költő a szomorú törvényről: hogy mindenkinek meg kell halni. Meghaltak a bibliabéli királyok, meg a pogány bölcsek, meghalt Nagy Sándor és a magyarokból a Zrinyiek, Thurzók, Országok, Losonczyak, Dobók, Zápolyák, Ujlakyak. Báthoryak, Bocskayak, Bakocsok, Várdayak, Frangepánok és most a két utolsó Drugeth — mind meghaltak.

Ezután leírja, hogy az utolsó Drugeth halála után miként veszi gróf Bercsényi Miklós birtokba Ungh várát, eseteli a fiscussal való küzdelmeit és hogyan veszi meg a császártól 175,000 forintért Ungh várát és ezzel együtt hogyan nyeri el az unghi főispáni méltóságot és végzi az első részt a főispáni installáció leírásával, hol a megyei urak térdhajtó köszöntéssel fogadják az új főispánt, a mit ő hasonlóval viszonz és Fenessi György egri püspök, mint királyi biztos, gróf Bercsényi Miklóst beigtatja Ungh megyei főispáni méltóságába.

A második részben Vénus bánkodik gróf Bercsényi Miklós magános életén, ki már két év óta özvegy. Ezért szövetkezik Cupidóval, hogy Bercsényi szívét megsebezzék. Nagy-Szombat városában sok nép jött össze az extraordináriára. Bercsényi is hivatott azoknak napjára. El is ment ide, részt vett a hétszemélyes tábla ülésén s mint ennek bizalmi embere, ezen városban találkozott, úgy látszik először, az itt peres ügyben időző gróf Csáky Krisztinával, ki daczára annak, hogy már közel van a 40-hez, Bercsényinél 10 évvel idősebb, két leány és egy fiú anyja, kívül épen most perben áll, mégis még mindig ígész szépség, fényes tehetségű és nagy műveltségű előkelő úri dáma, kit, mint országbíró özvegyét, a hétszemélyes tábla még peres ügyben is respectál s ki mint rendkívüli asszony gróf Bercsényi Miklósról mély benyomást tesz, mely egész életére kihatással van.

Ezen találkozáskor sebezte meg Cupido Bercsényi szívét. A vépi Vénus, mint Kőszegy Pál gróf Csáky Krisztinát nevezi, forduló pontot képez Bercsényi belső világában, ki bár sokáig titkolja és magába zárja érzelmeit és senkinek sem szól szerelméről, de ez időtől fogva egész valóját csak Csáky Krisztina tölti el. A házasságra ekkor még nem gondol, ezért Amor és Hymen szomorkodnak. Mikor azonban gróf Csáky Krisztina el-

utazik Nagyszombatból, gróf Bercsényi Miklós és gróf Forgács Simon unokaöccse lóháton kikísérik a városból.

A harmadik részben gróf Bercsényi Miklós a Vág melletti Brunóczról Ungbivára megy és télen medvékre hajtó-vadászatot rendez, melyet a költő részletesen leír. A zsákmány: négy medve, több vadkan, őz és más nagy vad.

Ezután leírja a költő, hogy miként szórakozik gróf Bercsényi Miklós? Vadászik, szánkázik, látogatja a szomszéd birtokosokat, kik gyakran megfordulnak nála, rendezi gazdasági dolgait; ha nincsenek vendégei, olvas, aztán elmegy a szomszéd Salamonékhoz, kik a holt Tiszán téli halászatot rendeznek tiszteletére.

De háborús hírek terjednek az országban, a török ismét támadásra készül, Bercsényit felhívják Bécsbe, hogy egy ezredet állítson ki, saját költségén, csatlakozzék Pálffyhoz, vagy menjen a török ellen és a király nem lesz feledékeny; válthat jószágokat így könnyen pénzeken.

De Bercsényi Miklós mosolyog ezeken.

S csudál miniszterek ilyen elméjeken,

és az ajánlatot el nem fogadja.

A negyedik részben gróf Bercsényi Miklós ott hagyja Marsot és Vénushoz fordul, ki a költemény hátralevő három részében vezérszerepet visz. Ezen fejezetben gróf Bercsényi Miklós szerelmi tépelődései és küzdelmei gróf Csáky Krisztináért megkapó színekkel vannak festve.

Az érdekes fejezet így kezdődik:

Negyedszer azonban virított már Flóra.

A midőn Bercsényi jutott olyan hóra.

Melyben esze, kedve tért s fordúlt oly jóra.

Hogy társot keresni menjen s üljön lóra.

Vénus és Cupido Bercsényi körül forgolódnak, ki palotájában gondolkozni kezd özvegységéről, magánosságáról, két gyermekéről, kikből a Laczkó 5, s a Zsuzsika 3 éves s kiknek gondos édes anyára volna szükségük. Házasságra gondol s tépelődik magában, hogy kit vegyen el? Számot vet magával és a körülményekkel, s ekkor lelkében feltámad titkos szerelme: gróf Csáky Krisztina, kit egy ifjú rajongásával titokban szeret.

Mint egy mély álomból ujhodék fölkelve,

Mondván: hogy lovai legyenek nyergelve.

De ellenparancsot ad, leszerszámoztatja a lovakat, hátha bejelentés nélkül nem fogadnák szívesen? Az országbiróné nagy méltóságú asszony, kinek sok kérője van, hátha el fogja utasítani? — Ezért inkább levélíráshoz fog, de ezt is abbahagyja, mert az írás gyakorta hibáz, sokszor gyalázatot ember nyakára ráz.

Nem ír tehát levelet, hanem felkeresi régi barátját, Szirmay István ítélőmestert, ki éppen Dunántúlra készült, hogy gróf Csáky Krisztina osztályperében ítéletet mondjon s annak mondja el bizalmasan szíve titkát. Felkéri, legyen Vépen közbenjárója s jelentse be látogatását a grófnénak. Szirmay István, ki gróf Bercsényi előtt gróf Csáky Krisztina erényeit többször magasztalta, sőt lelkében régen neki szánta, készséggel vállalkozott a közbenjárói bizalmas tisztre. Felkereste Vépen gróf Csáky Krisztinát, elmondta neki, hogy Isten megjelentette Bercsényinek, hogy ő lesz a választottja, czéloz ennek szándékára és igyekszik rábeszélni őt, hogy ne álljon ellen Isten akaratának, szakítson véget özvegyiségének és boldogítsa Bercsényit, ki már útban van, hogy nála személyesen tisztelegjen.

Az eszes Krisztina ezt mind elhallgatja, de tartózkodóan viseli magát és Szirmay házassági czélozgatásaira nem válaszol.

Ha gróf Bercsényi megalázza magát az ő házába, szívesen látja. „Nincsen senki előtt vépi háza zárva.“

Csáky Krisztina ezen feleletét külön futárral küldte meg Szirmay Bercsényinek, ki nagy kísérettel és nagy aggodalommal Vép felé közeledett, azon tépelődve folytonosan: vajjon megnyeri-e gróf Csáky Krisztina tetszését? s lesz-e vépi útjának óhajtott sikere?

Végre megérkezik Vépre nagy lovas-kisérettel, melyet a költő részletesen leír.

Ezután ecseteli gróf Bercsényi Miklós vépi fogadtatását, a tiszteletére rendezett lakomát és mulatságot, mely két hétig tartott, és a díszebédet, melyen a költő által megénekelt 50 túl étel fordult meg. Gróf Csáky Krisztina az asztalnál gyászöltözetben, gyémántos főkötőben és násfa ékszerekkel jelent meg. A főúri ebéd nagyszámú ételéből kiemelendőnek tartom a kolozsvári káposztát, melyet az ebéd vége felé tálaltak.

Két heti vigasság után, melyen az előbb említett Szirmay István királyi ítélőmester is részt vett, Bercsényi elhagyja Vépet, a nélkül hogy szándékáról gróf Csáky Krisztina előtt nyilatkozott volna.

Az ötödik részben gróf Bercsényi Miklóst Pozsonyban az országos commissióban találjuk, hol némely főrendek vépi, állítólagos kudarczáért gúnyolódnak vele, míg a főrendek zöme Budára küldi báró Haislerhez, az ország dolgában közbenjárni. Bercsényi elfogadja a megbízást. Szirmay István ítélőmesterrel Budára megy s miután küldetésében eljárni volna, visszatér Ungvárra. De itt nem talál nyugalmat, folytonosan gróf Csáky Krisztinára gondol, kiről nem tudja, hogy megnyerte-e Vépen tetszését és számíthat-e a jövőben hajlandóságára?

A bizonytalanság gyöttri, nagy lelki küzdelmeken megy

keresztül s szívét, lelkét csak egy gondolat tölti el: lesz-e Csáky Krisztina az övé? Azalatt Vépen ellenségei rágalmazzák, ki e miatt aggódik és búsul, de nem csügged, hanem férfias kitartással célja érdekében küzd és dolgozik, hogy Csáky Krisztinát elnyerhesse. Ungvárról Brunócra és innét télnék idején Bécsbe megy, hol Kőszegy Pál titkárát levéllel útnak indítja Vépre, hogy ezt Usz Bálint bizalmas embere útján gróf Csáky Krisztinának kézbesítse és tőle feleletet hozzon.

Kőszegy eljár megbízásában, Bécsből szánon megy Vépre s rövid idő alatt kedvező választ hoz Bercsényinek, ki Bécsben nyugtalanul várja Csáky Krisztina feleletét. A válasz kedvező, de még valami híja van a levélnek, mert Bercsényi így szól Kőszegyhez:

De ez még nem elég, úgy mond, teljességgel,
Azért légy jó szolgám viszont jó készséggel,

s újból küldi Kőszegy másodszer levéllel Vépre, ki másnap ismét útra kel, útközben Keresztúr és Fűles között megkérdezi a visszhangtól: hogy Csáky Krisztina jó uramé lesz-e? mire az Echo felel: *lesz*; és ismét: lesz-e gróf Bercsényi majd a vépi házé? a visszhang felelete: *azé*. Megérkezvén Vépre, Usz Bálint, Bercsényi bizalmas embere Kőszegy gróf Csáky Krisztina elé vezeti, ki személyesen adja át neki a választ, a mit Bercsényi levelére írt. Ezen válasz után gróf Bercsényi Miklós azonnal lóra ül és gróf Forgács Simon unokaöccséhez megy, kit felkér közbenjárónak s télen, bőjt elején, szánkón együtt mennék Vépre, hol végre megtörténik az eljegyzés.

Ezután a költő leírja az eljegyzési lakomát, melyen gróf Eszterházy Antal, gróf Erdődy Juliannának, Csáky Krisztina első leányának jegyese is részt vett. Igen érdekes a bőjt lakoma leírása, melyen a különböző halételek név szerint vannak megénekelve, melyekről a költő megjegyzi, hogy az asztalon a Duna, Tisza és Balaton összes halvilága volt képviselve.

Volt napokig tartó vigasság, muzsika és táncz s az eljegyzési ünnepélyt szánkázással fejezték be, mikor Csáky Krisztina Bercsényivel és Erdődy Juliánna gróf Eszterházy Antallal, az ünneplő közönség nem kis meglepetésére, párosan szánkáztak.

A hatodik részben befejezést nyer gróf Bercsényi Miklós házassági regénye, ki, miután az esküvő napját husvét keddjére kitűzték volna, nehéz szívvel elbúcsuzik Vépről s Brunócra megy. De csak rövid ideig marad itt és Bécsbe siet, hol Csáky Krisztina az egész bőjtöt tölti, kivel ittléte alatt minden nap találkozik s boldog, hogy közelében lehet. A grófné husvét táján elhagyja Bécsét és Vépre megy, hogy az esküvőhöz az előkészületeket megtegye. Elbúcsuzik Bercsényitől, ki hasonló célból Brunócra készül. De alig indul meg Pozsony felé, megfordítja

kocsiját és a grófné kocsija után megy. Utoléri és elkiséri egészen Minkendorfig, hol együtt megvacsoráznak, aztán elbúcsúzik tőle. Innét Brunóczra, majd Unghvárra megy, megtenni az előkészületeket a grófné méltó fogadására.

Az esküvő azonban késik, s daczára annak, hogy húsvét kezdje, sőt már a pünkösöd is elmúlt, még sem történt meg. Ez nyugtalanítja Bercsényit és Szirmay Istvánnal elmegy Szepességre, gróf Csáky István országbíróhoz. Krisztina atyjához, hova Urnap vasárnapkor érkezik és felkéri az országbíró, hogy járjon közbe leányánál, hogy az esküvő napját ne halogassa tovább. Gróf Csáky István teljesítette gróf Bercsényi kívánságát. Leányának atyai levelet írt, melynek kézbesítését gróf Bercsényi Miklós vállalta magára, ki a levéllel azonnal útra is kelt és ötödnapra, vagyis pénteken, aznap érkezett Vépre, mikor gróf Kéry János gróf Erdődy Margittal. Csáky Krisztina második leányával eljegyzését tartotta, tehát egy nappal később, hogy gróf Eszterházy Antal gróf Erdődy Juliánnával, Csáky Krisztina első leányával egybekelt.

Másnap, vagyis szombaton, június 10-én gróf Bercsényi Miklós is megtartotta esküvőjét gróf Csáky Krisztinával, elérte célját, melyért két évig férfias kitartással küzdött s teljesedett lelkének régi vágya. Ezután a költő az esküvő körülményeit részletesen ecseteli s következőleg fejezi be regényes dicsőenékét:

Sokféle hegedű húrja vígan pengjen,
Czimbalom s virgína réz fonala csengjen.
A síp és trombita dob hangjával zengjen.
Szives nagy vigasztúl föld is ugyan rengjen.

Gróf Esterás Antal mert Juliankáját
Elvette s bírja már, mint saját mátkáját,
Kéry is elkérte kedves Margitáját
S bírja Bercsényi is immár Krisztináját.

Eljetez hát vígan teljes éltetekben,
Periklest követvén hű szeretetekben,
Irigyetek hogy meghaljanak mérgekben.
S dicsérjétek Istent együtt mindenekben. Ámen.

Ezzel a házassági dicsőenék be van fejezve.

A kézirat utolsó, 104a levelén Kőszegy Pál még egy másik költeményének töredéke maradt fenn, mely Balassa-féle hármas versekben van írva s egy másik rövid poemának, mely terjedelmére nézve, a ternio tanúsága szerint három lapnál nagyobb nem lehetett, befejezését képezi. Ezen költeménynek címét, elejét és közepét nem ismerjük, mert azon levél, mely ezeket tartalmazta, a kéziratból ki van vágva, de a fennmaradt

befejező részből, melyet Thaly Kálmán tett közzé¹ következtetjük, hogy ez is Bercsényiről és Csáky Krisztináról szólt. — Ezzel a kézirat tartalma ki van merítve.

Nem lehet feladatomból Kőszegy Pál költeményének történeti és irodalomtörténeti méltatásába bocsátkozni, de kiemelni kívánok egy körülményt és ez: hogy gróf Bercsényi Miklós eljegyzésének és esküvőjének napjára nézve a költemény és a rendelkezésünkre álló történeti források adatai közt eltérés forog fenn, melyet összeegyeztetni és a történeti igazságot felderíteni azon férfinak lesz feladata, kinek a Rákóczy - kor történetének felderítését köszöni irodalmunk s ki az „Adalékok a Thökölyi és Rákóczy - kor irodalomtörténetéhez“ és „Régi vitézi énekek és elegyes Dalok“ című munkáival ezen kor magyar költészetét új világításba helyezte.

II. A gróf Krazsinsky könyvtár bennünket érdeklő második kézírata: II. Rákóczi Ferenc: Tractatus de Potestate című latin munkája, mely 1730-ban készült, herceg Jablonovsky Jánosnak van ajánlva, negyedrébten 110 beírt levélből áll, s II. Rákóczinak a hatalom gyakorlásáról szóló ismeretlen emlékiratát tartalmazza. A kézirat két részből, egy epilógusból és 19 fejezetből áll, melyekben Rákóczy a hatalom eredetét, természetét és gyakorlását vallásos és hazafias szellemben fejtegeti.

Ezen kéziratból az előszót, a fejezetek címeit, kezdő és zárósorait lemásoltam s az egész lemásolására Wolsky Zsigmond urat, a Könyvtár tudós alkönyvtárnokát nyertem meg, ki azt egy hónap alatt lemásolni ígérte.

A mi ezen kéziratok provenientiaját illeti, figyelmet érdemel azon körülmény, hogy mind a kettő nem a Krazsinsky-könyvtár hitbizományi állandékával, hanem 1816-ban és 1819-ben vásárlás útján jutottak a grófi könyvtárba. Ezen körülménynél fogva bátor voltam kérdés intézni dr. Rembovsky Sándor könyvtárnok úrhoz, hogy tekintve azt, hogy ezen kéziratok a hitbizományi leltárban nincsenek felvéve, hanem későbbi szerzemények és a könyvtárra nézve, mint nem *polonicák* nem birnak fontossággal, nem volna-e hajlandó a Könyvtár ezeket más megfelelő polonicákért vagy a m. tud. Akadémia történeti kiadványaiért becserezni, illetőleg a csere eszméjét a gróf Krazsinsky-családnál támogatni? mire ő a cserét, ha ezt a m. t. Akadémia megindítja, a gróf Krazsinsky családnál támogatni késznek nyilatkozott. A két kézirat visszaszerzésének nem áll tehát semmi akadály útjában.

Ezekon kívül a Krazsinsky-könyvtárban megvizsgáltam: *Mátyás király latin Constitutióinak 1490-ik évi, év és hely*

¹ Századok 1874. 592 l. és a székesi gróf Bercsényi család 1878. II. k. 96 l.

nélkül megjelent ritka kiadását, melyből Magyarországon csak a muzeumi könyvtár bír teljes példányt, továbbá: *Joannis de Komorovo: Tractatus Chronicae fratrum minorum 1503-ban kelt latin kéziratát*, mely Magyar László XV. századbeli Ferencz-rendi szerzetes lengyelországi működéséről és irodalmi tevékenységéről érdekes és ismeretlen adatokat tartalmaz. Ezen hazánkfia, mint Kapisztrán János egyik társa a ferenczrendieknek meghonosítója és első custosa volt Krakkóban és 1474-ben halt meg, és végre: *Félegyházi Tamás Catechismusának 1583-ik évi debreczeni kiadását*, melyből a könyvtár teljes példányt bír, s ezzel kutatásaimat a Krazsinsky-könyvtárban befejeztem.

Ezeket kívül Varsóban megvizsgáltam a gróf Zamojsky és az egyetemi, továbbá a czenstochovai pálosrendi és a krakkói herczeg Czartorisky-könyvtárban levő hungaricákat, melyekről más alkalommal teszek jelentést.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ június 15-iki (3-ik) száma következő tartalommal jelent meg. Ilampel József „Archaeologiai tanulmányok az 1889. évi párisi világtárlaton“, czimű közleménye leginkább a franciaországi régiségek ismertetésével foglalkozik. Tanulmánya nyolcz fejezetre oszlik; az elsőben a dramatikus szobrászati csoportokat tárgyalja, melyek hivatva voltak egy-egy régi culturállapotot a látogatók szeme elé varázsolni. A második fejezet a kiállításon volt franciaországi őskori és ókori gyűjteményeknek van szentelve. A harmadik fejezet a Franciaországon kívüli országok ősgyűjteményeiről szól. A negyedikben szerző a francia anthropologiai és népismereti társulat collectiv kiállításáról értekezik, míg az ötödikben a „missions scientifiques“ termeinek fölötte fontos tanulmányi anyagát ismerteti. A hatodik a kiállítási főépületeken kívül elhelyezett archaeologiai tárgyakról nyújt rövid áttekintést. Részletesen foglalkozik a „musée pour l'art ancien de la France“ nevű kiállítással a hetedik fejezet, s végre a nyolczadik a kiállítási körbe belevont „musée retrospectif de la sculpture“-t ismerteti. — Dr. Tischler Ottó „A magyar nemz. múzeumban őrzött vaskorbéli zománczos ékszerek“ leírását adja. A bronzlánczok és övkampók a maguk nemében az eddig ismert összes La Tène izlésű leletek legszebbjei. A lánczok végén kis táblácskák vannak, melyeket az úgynevezett vérmománcz borít. A vérmománcz legkorábban Egyiptomban tűnik föl, de hogy mikor,

azt alig lehet biztosan megállapítani, mert a hozzáértők azon melldíszek kora iránt, melyeken ily zománcz előfordul, nincsenek még tisztában. Ugyanily korbéli lánczokat, minők a nemz. múzeumúi, találtak Cseh- és Közép-Németországban, a közép Rajnán, különösen Mainz táján, Franciaország középső részén. különösen a Champagneban, a mi azért nem meglepő, mert ez időben valószínűleg mindenütt e helyeken gallus törzsek laktak. E szerint a vérzománcz gallus műipar volt, melynek gőczpontját a hetvenes években derítették föl Bibraktében, hol az ásatások zománcziparosok egész telepeire vezettek. — Fröhlich Róbert újabban ismét tíz római feliratot ismertet Alsó- és Felső-Pannoniából. Ezek közül érdekes a duna-pentelei töredék (a közleményben 27. számmal jelölve), mely egyezik a Battán talált felirattal; e szerint is Commodus császár 185-ben K. u. az egész Dunapart hosszában őrtornyokat (burgi) és őrcsapatokat (praesidia) állított fel a barbarok betörései ellen. A 29. sz. felirat szerint, mely Aquincum területén került felszínre, Antonius Peculiaris Aquincum decurioja valami dísz, „ornamentumot“ állított fel a város piacán, a forumon. Ez ornamentum valószínűleg érczből készült és a felirat alatt magára a köre volt erősítve. A 36. sz. sírtöredék a Dombóvár melletti Felső-Leperd pusztán került elő s azért érdekes, mert e helyen még nem kerültek felszínre római emlékek. — Majláth Béla a „Nyitra-szegi urnatemetőt“ írja le. E község Bars- és Nyitra-megye határszélén fekszik s az urnatemető a Nyitra folyó két ágától képezett szigeten van, a vieszkai pusztától délkeletre, hol a folyó balpartján egy-két puskaövé s távolságban a Dubin hegyláncz húzódik el. E területen egymástól szabálytalan távolságban emberfej nagyságú kövek köröket képeznek, melyek nem a természet szeszélyének képződései, de azok nyilvánvalólag bizonyos czélból emberi kezek által alakítottak és rakattak össze. Hét ily kört lehetett megállapítani, melyekben nagy számmal fordultak elő agyagedények cserépdarabjai. — Dr. Szendrei János „Csabrendeki leleteket“ ismertet, melyekben a magasabb La Tène cultura hatása látszik meg. Az itt előkerült két lándzsa rendkívül finom művű vasból készült, mely magas technikára mutat, a mennyiben az oxydationak diadalmasan ellenállott s bronzszerű patinával van nagyrészt fedve, mely a kevésbbé szakértőt csaknem tévedésbe ejti, hogy azt bronznak tartsa, holott az csak a tűzben való rendkívül gondos kezelés eredménye. — Kővér Béla Mária királynénak, II. Lajos király nejének a berlini kir. rézmetszetgyűjteményben található arczképét mutatja be. Az ügyes rajz és a nemes, nyugodt felfogás az arczkép készítőjéről a XVI. század elején élő művészek jelesbjeire utal. Burkmairra lehetne gondolni, ha ez ellen stylistikus okok nem

szólnának. A fametszet szerzője a részleteket kissé keményen kezeli, színezése tompa és majdnem egyhangú, míg Burkmairnak épen abban áll nagy ügyessége, hogy kitűnő érzéke van a félhomályra és széles szabad kezelésével majdnem az olajfestés hatását közelíti meg. — Némethy Lajos „A budapest-belvárosi plébánia-templom renaissance-emlékeiről“ értekezik. A közleménynek alkalmosságát ad az, hogy e templomot a főváros, mint kegyúr, az idén restauráltatta. Két teljes emlék és kilencz építészeti részlet viseli magán a renaissance jellegét; ú. m. a két pastoforium, melyeknek sikerült fénynyomatai vannak közölve. A rajtok lévő domborművek 1507-ben készültek, egyik az akkori plébános, Nagy-Réwi Endre, thermopilei felszentelt püspök, a másik pedig Pest királyi város költségén. Ezen kívül nevezetes a perselytartó és a szenteltvíz-tartó, melyek egymással összefüggő egészet képeznek; ugyanis a perselytartó fele emelkedik ki a falból a szenteltvíz-tartó kagyló kétharmadában. A templom északnyugati tornyának harmadik emeletén hat darab pillértörödék van befalazva, a melyeken a domborműnek tárgyai a pontificalis miséhez szükséges készleteket ábrázolják. Némethy e domborműveket valamely nagyobb síremlék alkatrészeinek tartja; azt gyanítja, hogy talán épen Nagy-Réwi Endre püspök sírját díszítették. A Rudas-fürdőben levő két dombormű is e templomból való. — Dr. Gyárfás J. Tihamér „Oláh Miklós és Drugeth György síremlékei Nagy-Szombatban“ című tanulmányában e város káptalan-templomában, mely valamikor a primások székesegyháza volt s anjoukori építmény, található síremlékeket ismerteti. Oláh Miklós esztergomi érsek, miután Esztergom 1543-ban a török birtokába került, Nagy-Szombatban székelt s itt is halt meg 1568-ban. Síremléke vörös márványból készült s rajta felirat olvasható; fénynyomata mellékelve van a folyóirathoz. A másik sírkő Homonnai Drugeth Györgyé, ki ifjú korában Boeskaival tartott, de Pázmány befolyása következtében királypárti lett s az erdélyi fejedelmek ellen többször fegyvert fogott. Magas méltóságokra emelkedett — volt főispán, titkos tanácsos, komornyikmester, országbíró stb. — s fiatalon, alig 37 éves korában halt meg (1620-ban) Lengyelországban, hova Rákóczi üzte őt seregével együtt. Holttestét Nagy-Szombatba vitték s a főtemplom sírboltjába temették el. Fülkeszerű síremlékén, mely óriási nagy oltárszerű kerethe van befoglalva, az elhunyt életnagyságú alakja látható. Művésze Herman Ábrahám bécsi szobrász volt, ki (1636-ban) a jezsuiták, illetőleg az egyetemi templom számára a főoltárt faragta. A munkáért 1000 tallért kapott. — Récsy Viktor levele zárja be a nagyobb közlemények sorát „A perkátai urnatemetőről és vaskori leletről Fehérmegyében“. Az urnatemető legrégibb jellegű edénye

kézzel gyúrott, vastagfalú, sötétbarna kis hordó-alakot tüntet fel; a másik két kisebb csésze-alakú urna már korongon készült. Az előkerült kardokon díszítmények vannak s a La Tène-korban valószínűleg azért tették a halott mellé, hogy más ne használhassa azokat. — Az „Irodalom“ rovatban a következő munkák vannak ismertetve: Histoire de la ceramique Grecque par Olivier Rayet et Maxime Collignon. II. közlemény (ism. Irmei Ferencz); Dudás Gyula: Az alföldi halmok (ism. F. L.); dr. Kuzsinszky Bálint: Aquincum és romjai (ism. F. R.), és Posener Archaeologische Mittheilungen.

A Különfélékben báró Orbán Balázs nekrológja; az akadémiai archaeologiai bizottság 1889-ik évi működése; az orsz. régészeti és embertani társulat április havi ülése; a Semsey-pályázat; az erdélyi múzeum-egylet kiadványa; a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1887. és 1888. évkönyve; az erdélyi honismertető egyesület közlönye; a Thököly Imrére készült gúnymédaille rajza; rozsdás fémrégiségek megóvása Fenichel Samutól.

A füzetet nyolcz képes tábla és 24 ábra ékesíti. Ára 1 frt 20 kr.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma következő: 1. Moldován Gergely „*A reformatió hatása a román népre Erdélyben*“ című cikkének első közleményében tárgyalja a román nép vallási és irodalmi állapotait a XVI. és XVII. században. Megelőzőleg ismerteti azon léha irányt, melyet a román történetírók hamis hazafiságból munkáikban követtek; míg végre Maiorescu Titus kíméletlenül hozzáfogott e léha irány orostorzásához. A román nép Magyarországon, a különálló Erdélyben, a két román fejedelemségben, mindenütt a görögkeleti vallás hitelveit követte. Mindenütt egy valláson volt a XVI. és XVII. században. Nem Rómától függött, hanem Konstantinápolytól. Ez szerencsétlenség volt a román népre nézve. Kolostorok, zárdák idegen nemzetiségű, gondolkodású férfiakkal teltek meg, a püspöki székeket ismeretlen úton és módon föl-emelkedett férfiak foglalták el, a kik idegen szellemben neveltetve, idegen eszméknek hódoltak. Tapasztaltatván, hogy a román nép ez idegen befolyásoknál fogva, mely nem is román, hanem görög és szláv részről volt terjesztve, a haza iránti szeretetben s a törvény iránti tiszteletben megerősödni nem tud, akadtak fejedelmek, kik a román népből derék elemet akartak teremteni, hogy reá az ország minden körülmények között számíthasson. A román történetírók erőszakosságokról, vallási üldöztetésről írnak, hogy a magyar fanatizmust kimutathassák. 1436-ban ugyan, Zsigmond király alatt, egy minorita megkísérelte a román népet a római katolikus vallásra téríteni, de nem sikerült. A reformatió sem térítette

el a román népet hitelveitől. Nem lehet egyetlen törvényezikket sem kapni Erdély törvénykönyvében, a melyből a román historikusoktól hirdetett vallási üldözést kimagyarázni lehessen. Ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy törvényeink a román pap-ságnak fölötte nagy szabadságot engedtek, úgy hogy az vele visszaélt s törvényhozásunk kénytelen volt a visszaélések ellen intézkedni. 2. Darvai Móricz „Minghetti emlékiratai“-ról írt tanulmányt, melyek nem régiben jelentek meg. Ez emlékiratok 1876-ban készültek, midőn Minghetti a kormánytól egy időre visszalépni kényszerült. Följegyzései csupán 1849 végeig terjednek, tehát pályájának csak kezdetét találjuk leírva; de a pályakezdés története is érdekes, mert ifjúsága azon nevezetes korszakba esik, melyet az új Olaszország vajúdásának lehet nevezni, és ő már ifjú éveiben is fontos politikai szereplésre volt hivatva. A Cavour utáni államférfiak közül senki sem játszott oly tisztességes és fontos szerepet, mint Marco Minghetti. Az ő műve a pareggio, az olasz pénzügyek rendezése; a deficit megszüntetése oly szolgálat, mely nélkül az ifjú állam alig maradt volna életrevaló szervezet. De egy másik és még általánosabb fontosságú esemény szálait is az ő keze szötte; ő állt az olasz ügyek élén, midőn a hármass szövetség megalakult, mely egy évtized óta Európa békéjének biztosítéka. 3. Pauer Imre „Az ethikai determinismus elmélete“ című tanulmányából az ötödik közleményt adja. 4. A szépirodalmi részben Pálffy Albert „A régi Magyarország utolsó éveiben“ regényét folytatja. Gyulai Pál „Kertemben“ című költeményét, Léva József Burns-nak „Hová való vagy“ kezdetű versét adja. 5. Okolicsányi Sándor „Adalékok gróf Andrássy Gyula jellemrajzához“ című érdekes cikkkét közli, mely a „Deutsche Rundschau“ májusi számában jelent meg. Andrássyra nagy befolyással volt gr. Széchenyi István, tanítója s mestere, s egyszersmind az a próféta, ki nemcsak Magyarországnak ígért új életet, hanem a tanítványt is megjelölte, ki hivatva volt hazája megifjulásának munkáját elvégezni. Gróf Andrássy Gyula népével együtt elszenvedett volna bárminő halált, de hogy ennek életét biztosítsa, hogy szilárd s méltó jövőt tárjon föl neki, arra csak egy utat ismert: a koronához való csatlakozást. A 48-as küzdelmek, a száműzetés, az emigrációt csábító szirénhangok ellenére is, Andrássy jőszemét csak egy irány foglalkoztatta, a kibékülés iránya. Folyvást e politikai problema megoldásával foglalkozva, kereste a megegyezés mindkét részről elfogadható formáját; s így egyebek közt a közös ügyek tárgyalásának később elfogadott módját is Andrássy találta föl. Andrássy nagy földadata, melyet valóban nagysággal is teljesített, még csak a kiegyezés után kezdődött, a minisiterelnökség s a honvédelmi ministerium átvételével. A 48-diki

ének balvégzetű emlékei, midőn a reform szép vetését a forradalom zivatara elpusztította, folyvást szemei előtt lebegtek. A katasztróphának nem volt szabad ismétlődnie. Fölfelé s lefelé be kellett bizonyítani azt, hogy a kiegyezés különböző pontjainak szigorú teljesítése nem csorbitja sem a korona fényét, sem a nemzet önállóságát s továbbá azt, hogy a monarchia egyik felének virágzása s megerősödése nem csak hogy nem károsítja a monarchia másik felét, hanem hogy ép ellenkezően bármelyik félnek erősödése a másiknak egyidejű fejlődésével szoros kapcsolatban áll. Minden tétével s gondolatával azon volt, hogy Magyarország a birodalom másik felével egyenrangúvá tegye. Az állam után a család volt legfőbb gondja. Andrassy sokat olvasott, míg az államügyek nagyon el nem foglalták idejét. A magyar költők közül leginkább Petőfit, Aranyt s Jókait kedvelte. A szakszerű philosophusok nem voltak inyére. A természet szépségei mindig s egyaránt elragadták. A lovakban lelte legnagyobb örömét, kezdettől fogva mindvégig. Modora szeretetre méltó s nyájas, mások gyöngéi iránt elnéző, beszéde eredeti és élénkítő volt. Csekélységekben többnyire határozatlan volt. 6. Zabulik László „Mezőgazdaság és közigazgatás“ című értekezésében azon emlékirat alapján, melyet az országos gazdasági egyesület a mezőrendőri törvényjavaslatról vélemény alakjában a földmivelésügyi miniszterhez újabban benyújtott, e törvényjavaslat tárgyról egyet-mást elmond. A mezőgazdaság egyik legfontosabb tényező lévén az államban, érdekeinek támogatása az állam első rangú kötelessége. Ez legfontosabb művelési körünk, melynek sorsával van egybekötve legtöbb tekintetben jövőnk. Ennek daczára mezőgazdaságunk jelenlegi helyzete nagyon elszomorító. Termelési viszonyaink sem valami kedvezők. A jogrend tekintetében sem találhatni sok megnyugtatót. A mezőgazdaság, mint ilyen, közigazgatásunk szervezetébe be sincs illesztve. A mezőgazdasági judicatura pedig épen rossz. A hány törvényhatóság, annyiféle a jog; s a mennyi a jog, majdnem ugyanannyi az igazság. Földmivelésügyi ministeriumunk. mint tudjuk, a szabályozás céljából, ez ideig két javaslatot dolgoztatott ki. Egyik: az úgynevezett „előadói javaslat“, mely különösen az országos gazdasági egyesületnek heves ellenzése következtében csakhamar elejtetett; másik, melyet az egybehívott enquête-től kijelölt elvek alapján, az akkori miniszter törvényjavaslat alakjában, terjedelmes indokolással a képviselőházhoz benyújtott. E két javaslat lényegesen elüt egymástól. Az előadói javaslat gondosabb munkálat volt. Egész tartalmán meglátszott, hogy szerzője azzal a nemes becsvágygyal is dolgozott, mikép vele a közügynek tetemesen használni fog. Mindenre kiterjeszkedett, a mi mezőgazdaságunknak jövőjét közvetlenebbül érintheti. Két súlyos hibája azonban van. Egyik, s ez

a csekélyebb: hogy szerzője figyelmen kívül hagyta volt a törvénykészítésnek alapszabályait, sokszor facultativ rendelkezik ott, hol a rendelkezésnek az alkalmazandó elv érdekében ép imperativnak kellene lennie; másik, s ez fontosabb: hogy az eszmék a javaslatban nincsenek eléggé határolva. Maga a törvényjavaslat jóval mögötte marad elődjének, mind forma, mind tartalom tekintetében. Eszméi erőtlenebbek; az elvek pedig, melyeket a mezőgazdaság általános élettörvényeiül felállít, rendszeren vagy sokat, vagy alig valamit mondók. Technikája sem dicséretes. A törvényjavaslatnak lényege egyébiránt három alapelvre van fektetve. Egyik a szabadság; másik a szabadságnak mérsékelt korlátozása; harmadik: e szabadságnak és korlátozásnak a mezőgazdaság érdekeivel való összeegyeztetése és biztosítása. — Az *Értesítőben* Fenyvessy Ferencz „A görög nyelv tanításának kérdése,” Ohnet György *Dernier amour*, Hertzka Freiland és Keszler J. tanulmányai vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 3-dik számát Pauler Gyula dolgozata nyitja meg: „II. Géza orosz-görög háborúi. 1148—1156. Második és befejező közlemény.” II. Géza 1150-ben Msztiszláv vezérlete alatt nagyobb hadsereget küldött Izjaszláv segítségére Volodimerko ellen; de a magyarok Volodimertől, Msztiszláv nagybátyjától kapott bortól lerészegedtek s a halicsiak úgyszólván ellenállás nélkül mészárolták le őket. E csúfos vereséget megbosszulandó, II. Géza 1151-ben Magyarország összes haderejét Halicsba vezette s Volodimerkót csakhamar kelepcebe kerítette. Ez, hogy súlyos helyzetéből szabadúljon, könyörgésre fogta a dolgot s bűnbánó lélekkel bocsánatért esengett. Géza király, jöllehet úgy Izjaszláv, mint fia Msztiszláv mindent elkövettek, hogy Volodimerkó bocsánatot ne nyerjen, megeskette őt a Krisztus keresztfájából készült szent keresztre, hogy visszaadja mindazt, a mit a lodoméri fejedelemségből elfoglalt (t. i. őt várost Halicstól északra) s barátja lesz Izjaszlávnak. Ezalatt Manuel görög császár hadat üzent a magyar királynak s Zimonyt ostrom alá fogta, mely segítséget nem kapván, megadta magát. De Géza ajánlatára csakhamar fegyverszünet jött létre közöttök. Volodimerkó csakugyan megszegte esküjét, s azon éjjel, mikor Izjaszláv követe hiába sürgette az ígért beváltását, hirtelen meghalt. Gézának többé nem kellett a Kárpátokon át sereget vezetnie, de annál nagyobb erővel fordult Manuel ellen, ki sok kárt okozott az országnak. 1155-ben ez is kegyetlenül megveretett s 1156-ban, midőn a Dunánál a két sereg egymással szemben állott, békét kötött a magyar királlyal, kinek időjártával barátságát is kereste, a mikor t. i. Frigyes német császárral gyúlt meg a baja. Csak Géza halála után (1161.) próbálta meg ismét Manuel, István hg. segítségével, Magyarországra is kiterjeszteni hatalmát, de

minden belvillongás daczára, tíz évi harc után sem tudott mást elnyerni, mint Spalatót Dalmácia déli részeivel. Manuel halála után ezt is visszafoglalták a magyarok s II. Géza fia, III. Béla, unokái Imre és II. András királyaink újra érvényesíteni kezdték a magyar befolyást Halicsra, Lodoméra és Szerbiára. — Gömör Gyusztáv a hadi levéltár adatai alapján ismerteti „A bécsi császári udvari hadi tanács viszonyát a hadvezérekhez“. A katonai írók a császári udvari hadi tanács viszonyát a hadseregek időszerinti vezéreihöz eddig a legkülönbözőbb módon ítélték meg. Ez ítélet a hadi tanácsra ritkán volt kedvező, s mivel leggyakrabban csak a rideg tényeken nyugodott, a nélkül, hogy az indító okok — melyeket az írók a legtöbbször nem is ismeretek — figyelembe vettek volna, a levont következtetések gyakran tévesek s nem ritkán igazságtalanok voltak. Késégtelen különben, hogy az udvari hadi tanácsnak a hadvezérekre gyakorolt befolyása, a folytonos beavatkozás a hadműveletek vezetésébe, a részletek megállapítása a helyi viszonyok s az általános helyzet ismerete nélkül, a hadműveletek lefolyására a legtöbbször káros volt s a vezért az olyannyira szükséges önállóságban korlátozta; de másrészt az is igaz, hogy e befolyásra gyakran szükség is volt. Értekező az 1682., 1684 — 1688. és 1693. évi török hadjárat alkalmából tett hadi tanácsi rendelkezéseket ismerteti s arra az eredményre jut, hogy az udvari hadi tanács nem volt a háború vezetésére alkalmas közeg, s az események ezt valóban igazolták is, a mennyiben a császári és királyi hadsereg nagy és fényes sikereket leginkább akkor vívott ki, midőn a fővezér magát a haditanács korlátozó gyámködése alól kivonva, önállóan cselekedett. — Márki Sándor „Arad középkori hadtörténete“ című tanulmányának első közleményét adja. Mindenekelőtt az aradmegyei honfoglalás kérdését tisztázza; elfogadja Béla király névtelen jegyzőjének elbeszélését a Tiszántúli részek meghódítására vonatkozólag s ennek alapján kísérli meg Aradmegye legrégibb történeteit nyomozni. Az „Orod“ vagy „Arad“ névre nézve azt hiszi, hogy az eredetileg személynév volt s nem a szláv „hrad“ (vár) szóból származott. Azután a vármegyei élet kezdetét tárgyalja, felhasználva mindazon okleveles anyagot, mely Arad-vár kezdeti viszonyaira világot vet. Végre a tatárjárás pusztításait ismerteti Arad vidékén, a mint azokat Rogerius, ki maga is itt élte át e rémes napokat, reánk hagyta. — Olchváry Ödön „Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen“ című dolgozatát kezdi meg. A katonai szempontokon alapuló tanulmány részletesen leírja az erdélyi fejedelem 1619-iki hadjáratát, melynek színtere Magyarország felső vidéke s célja, a csehekkel való egyesülés után, Bécs bevétele volt. A felvidéket rövid idő alatt hatalmába kerítette

Bethlen Gábor s bár hadai már Bécset körülzárták is, a hirtelen érkezett lengyel segítség visszavonulásra kényszerítette s kitűzött célját nem engedte elérnie. — Thury József Rasid efendi török historikus munkájából „Az 1663—64-ik évi hadjárat” leírását közli. (Első közlemény.) A török történeti irodalom kétféle, t. i. hivatalos és nemhivatalos jellegű. II. Murád (1421—1451) óta minden szultán udvarában megtaláljuk a hivatalos historikusokat, kik eleinte kezdettől fogva korukig írták meg az ország történetét, későbbben pedig, 1591-től kezdve (Naima historikus óta) csak egy-egy korszakot, a közelmúltnak eseményeit tárgyalták, mindenik ott vevén föl az események fonalát, hol hivatalbeli előde hagyta. E hivatalos historikusok főforrásai voltak az okmányok és naplók, melyek lemásolásáról, vezetéséről és őrzéséről külön tisztviselők gondoskodtak. A hivatalos történetírók sorában a kilenczedik helyet foglalja el Rasid efendi, kinek műve 1740-ben jelent meg Konstantinápolyban három kötetben s az 1661. évtől 1722-ig terjedő korszak eseményeit tárgyalja. Ebből fordította le Thury azokat a részeket, a melyek a hadjárat keletkezésére, a török hadak szávai átkeelésére, Érsek-Újvár ostromára és elfoglalására vetnek új világot. — Kozics László „Nagy Lajos nápolyi hadjáratáról” értekezik. Tudvalevőleg Lajos király orozva meggyilkolt öcsését és benne a családján, valamint személyén ejtett sértést kívánván megtorolni, az akkori kor szellemének megfelelően elhatározta, hogy a helyszínére siet és az elégtételt, melyet a pápa minden módon halogatni igyekezett, ki fogja erőszakolni. Bosszú-hadjáratot szervezett tehát a nápolyi udvar ellen s ehhez költséget és sereget gyűjtött. Érdekes, hogy bár Lajos királyt elhatározásában személyes érdek vezérelte, az országgyűlés mégis hazafias lélekkel költséget és hadi-erőt ajánlott fel s a király körül gyülekező derék sereg nagy részét az őt önként és saját költségükön követő magyar főurak fegyveres csapatai képezték. A hadjárat, mint tudjuk, 1347. november hó 11-én vette kezdetét s 1350. szeptember havában, Aversa bevételével végződött. Katonai szempontból tanulságos annak beigazolása, hogy a hadjárat csekély erővel indított meg s annak folytatására csapatok és pénz minduntalan hiányoztak; hogy a hiányos élelmezés nagy visszáságokat idézett elő s nem egy erős pont odahagyására kényszeríté a vezéreket; hogy az idegen népekbe és zsoldosokba vetett bizalom olyan gyöngye, mint a nádszál, mely akkor törik, mikor leginkább utalva vagyunk arra támaszkodni; végre, hogy az ostromszerekben való hiány mennyire zsidbasztólag hatott a sereg működésére. — A „Tárczá”-ban a magyar tud. Akadémia hadtudományi bizottságának május 31-iki ülése van ismertetve. A Hadtörténelmi apróságok közt a következő kisebb közlések vannak:

Gr. Bercesényi László, francia maréchal ifjúkori magyar leveleiből, Thaly Kálmántól; Adalékok Pecsevi életrajzához, G—y-től; A „Tudományos Hadász“ története, dr. Váli Bélától; Az ung-megyei nemes fölkelők, Dobos Kálmántól, és végre gr. Nádasdy Ferencz Piseknél. — A „Had-történeti irodalom“ rovat alatt pályázatok, irodalmi szemle és hadtörténeti repertorium található. Bezárja a füzetet gróf Zrínyi Miklós horvát bánnak levélváltása Montecuccoli Raymond császári vezérrel, az 1661-iki erdélyi hadjárat tárgyában. — Mellékletek: 1. II. Ferdinánd római császár és magyar király arczképe; egykorú rézmetszet után. 2. Bethlen Gábor Pozsony város képével; egykorú rézmetszet hasonmása, Lanfrancini Enea gyűjteményéből. 3. Bethlen Gábor biborzaszlaja; egykorú rézmetszet után, ugyanazon gyűjteményből. — A tíz íves füzet ára 1 forint.

4. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE júniusi számát Keleti Károly értekezése nyitja meg „A magyar és osztrák népszámlálás“ cím alatt. Visszatekintést vetve a nemzetközi statisztikai congresszusok történetére s az okokra, melyek e tanácskozások megszűntére hatottak: fölteszi értekező a kérdést, vajjon mennyire valószínű, hogy azok az elvek, melyeket a nemzetközi congressusok tudós szakemberei a népszámlálások fogatosítására nézve egyetértőleg megállapítottak? — A felelet nem hangzik kielégítően. Mindjárt a népszámlálás időpontját tekintve is nagy az összeviSSzaság Európaszerte, a minek az lesz a következménye, hogy az egyes országok külföldön tartózkodó állampolgáraikról egybevethető felvilágosítást nem fogunk kapni. De egyéb irányokban sem látjuk a nemzetközi megállapodások jó hatását érvényesülni. Hazánk, mely már 1880-ban sikerrel alkalmazta az elmélet vívmányait, a közelgő népszámlálásnál is megmarad a jónak bizonyult rendszer mellett, mely ezúttal még teljesebbé tétetett. A számláló lapok ez alkalommal nemcsak a polgári, hanem a katonai népesség számbavételénél is fognak használatni; mint új felvételi tárgy jelentkezik az épületek anyagának és tetőzetének feltűntetése, mi tűz- és vízrendészeti szempontból bír nagy jelentőséggel és az eddigieknél sokkal tűzetesebb felvilágosítást fogunk kapni népünk foglalkozása felől. Ausztria ellenben a közelgő népszámlálás alkalmával sem tartja szükségesnek követni a nemzetközi statisztikai congressusok által elfogadott vezérelveket. Fölvétele a terjedelmes bejelentési lajstromok segélyével történik, melyek 1869-ben is használtattak s ezúttal nem kevesebb, mint 38 rovatból állanak. Az állatszámolás belevonása, a ház és földbirtokviszonyok bonyodalmas és könnyen félreértésekre vezető feltűntetése, az országon belül távollevők kétszeres számlálásának veszélye nagyon kétségessé teszi az osztrák népszámlálás eredményeinek megbízhatóságát.

Van ezen kívül az osztrák tervezetnek egy pontja, mely reánk magyarokra egyenesen sérelmesnek mondható: a társalgási nyelv felvételére vonatkozó utasítás azon kitétele, mely szerint a magyar nyelv csak Bukovinában vehető fel társalgási nyelv gyanánt. Végül a nyerendő anyag feldolgozásáról szól értekező, melynek tekintetében Ausztria szintén hátrányban lesz a magyar fölvétel mellett, mert úgy a fölvételi lajstromok decentralizált feldolgozása, mint a netáni számlálólapp-kivonatolás sokszorta több időt fog igénybe venni Ausztriában, mint a központban folyó munka hazánkban. — Következik dr. Ráth Zoltán értekezése „A közgazdaság elméletének és törvényeinek kérdéséhez“, melyben mindenkéltől az elmélet szó értelme van meghatározva olykép, mint az a többi tudományágban is használtatik s mely szerint az a jelenségek összefüggésének megállapítása. Kitérve aztán azon kérdésre, hogy a történelem és a statisztika mennyiben képez elméletet s így szoros értelemben vett tudományt, a közgazdasági ismeretek három osztályozását adja és különösen az úgynevezett gyakorlati közgazdasági tantételek természetét veszi vizsgálat alá. A gyakorlati tanok, mint a cselekvés szabályai képezték a közgazdaságtan első anyagát, s még Smithnél a tudomány meghatározásában egyedül ezek szerepelnek. A közgazdaságtannak más társadalmi tudományágakkal való összefüggését érintve, áttér értekező az elmélet és a gyakorlati tanok közt létező viszonyok taglalására s aztán megfelel arra a kérdésre, hogy a gyakorlat, vagyis a tényleg létező viszonyok s az elmélet közt létezhetik-e ellentmondás? A kérdés eldöntése az elmélet adott fogalmánál fogva szükségkép tagadólagos. Csak a rossz elmélet jöhet ellenmondásba a gyakorlattal, a helyes elméletet kell, hogy igazolja az élet. Igaz, hogy a helyes elmélet mibenléte sehol sem oly vitás, mint épen a közgazdaságtan irodalmában. A nézeteltérések kiterjednek a tudomány által felállítható törvények jellegére is, nevezetesen ellentétes felfogás uralkodik azon kérdésben, hogy e törvények a természettörvényekkel egy vonalba állíthatók-e vagy sem. A történelmi iskola a természettörvényektől különbözőknek állította a közgazdasági s általában a társadalmi törvényeket, eltérő fogalommeghatározást adott nekik, csak szabályszerűségről stb. beszél s a törvények állandóságát tagadásba veszi. A történelmi iskola e tantételei visszahatást képeznek a klasszikus iskola abstract-deductiv irányával szemben. A módszertani vitának idevágó kérdéseit érintve a Mill-féle elvonás ellen nyilatkozik értekező, minthogy az már előre lemond a való élet jelenségeinek megmagyarázásáról. Ez azonban nem zárja ki a deductio, vagy újabban izoláló módszernek nevezett kutatási eljárás jogosultságát. A közgazdasági törvények állandóságának kérdése a körül forog, hogy az emberi lélek természete állandó

vagy változó-e? Az állandó elemek létrehozzák az örök törvényeket, melyek szerint az emberi társadalom fejlődik s melyeket azért fejlődési törvényeknek is nevezhetünk, míg a változók csak egy-egy fejlődési fokra vonatkoznak s amazok egy-egy nyilvánulását képezik. — A közgazdasági havi krónikában dr. Mandello Károly az év május havának eseményeit sorolja fel, a magyarázó megjegyzésekben összegezve legfontosabbjaikat. — Az Irodalmi Szemlét Székely Ferencz nyitja meg Tisza Istvának „Valutánk rendezéséről“ cím alatt külön lenyomatban megjelent értekezéséről adott bírálatos ismertetésével, melyben az ezüst kiküszöbölésének kérdésétől eltekintve, szerzővel megegyező nézetének ad kifejezést. Azután — dr. méltatja Acsády Ignácznak „A magyar jobbágynépeség száma a mohácsi vész után“ és „A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után“ című, a magyar tud. Akadémia kiadásában megjelent értekezéseit, bemutatva a számszerű eredmények főbbjeit. Következik b—n ismertetése Kerpely Kálmánnak „A czukorrépa, mint iparnövény“ című könyvéről; majd Braun Sándor foglalkozik a Schiller Rudolftól irt és dr. Berényi Páltól magyarra lefordított „A könyvvitel tankönyve“ című mű első kötetével. — Végül dr. Pólya Jakab méltatja Block M. hires könyvét: „Les progrès de la science economique depuis Adam Smith. Revision des doctrines economiques“, adva röviden a mű beosztását s annak gazdaságpolitikai irányát, mely egészben szabadelvű. — A „Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje“ dr— tollából először Sering M.-nek a Schmoller-féle folyóiratban megjelent „Die sociale Frage in England und Deutschland“ feliratú cikkét, aztán van der Borgh R.-nek a Conrad-féle „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ legújabb pótfüzetében a rokkantság és aggság elleni biztosításról szóló új német törvény keletkezését és végleges tartalmát összefoglaló értekezését tárgyalja. A „Statisztikai Értesítő“-ben dr. Vargha Gyula „A postán szétküldött magyarországi hírlapok statisztikáját“ állítja egybe, a hírlapok nyelvére és tartalmára való tekintetből vizsgálva a szellemi élet ezen fontos tényezőit. A különböző nyelvű hírlapok és folyóiratok részesedése a postai szállításban elég kedvező színben tünteti fel a magyar cultura állását, bár a német sajtó aránya, összehasonlítva a német anyanyelvűek számával, jóval kedvezőbb, mint a magyaré. A nyelv és tartalom összevetésével számos jelenségre hívja fel értekező a közfigyelmet, azzal a kijelentéssel zárva sorait, hogy a hírlapstatisztika adataiból nemzetiségi és művelődési szempontból sok öröndetes, de egyúttal sok kedvetlenítő tapasztalatot meríthetünk. — A füzetet a „Könyvszemle“ zárja be.

5. A MAGYAR NYELVÖR VI. füzete dr. Simonyi Zsigmond-nak a május 5-iki ülésen felolvasott értekezését hozza. (l. A. É. 376. lap). — Kulcsár Endre a magyar nép képes beszédét (szóképek) gyűjti egybe a népdalokból s a magyaros írók műveiből. — Sántai Bartha Döme József folytatja az egri nyelvjárás részletes ismertetését. — Bélteki Kálmán az „úr, gazda; szelíd, jámbor; jut, ér, kerül, érkezik“ rokonértelmű szavak jelentését állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Szarvas Gábor nem tartja elfogadhatónak Nagyszigethi Kálmánnak a *ledér* szóról adott magyarázatát, hogy t. i. a *lödörög, lögerez* szavakkal egy tö hajtása volna; származtatását ki nem egyeztethető jelentés- s alakbeli nehézségek valószínűlenné teszik. — Vasverő Rajmond két dialektikus önhangzót mutat be a váci nyelvjárásból. — Csapodi István azt mondja, hogy egész Dunántúl úgy mondják: *szeőkáll*, s nem mint a köznyelv: *szekiroz*; megrója a Budapesti Hírlap egy tárczájának azt a germanismusát: *tejben csinál, borokban utazik*. — Simonyi válaszol Ballagi Mór-nak a Budapesti Szemle múlt havi számában megjelent cikkére s kimutatja, hogy a m. *kukrejt* nem lehetett a cseh *ukrit*-ből s hogy Bod szótárának a németje nem oly megbízható, mint a latin értelmezések. Hozzá szól a kérdéshez Szarvas Gábor is. Ujabb nyelvtörténeti adatokkal megbizonyítja, hogy a szó nevező esete *kukrejt* s nem *kukrejtél*, mint a hogy Ballagi gondolja. Viszont igazat ad neki abban, hogy e szó nem egyéb, mint a német: *küchenkräutel*. Népnyelvhagyományok: szólásmódok Kőmörösből, babonák Szolnokról, kiolvasó versek Ipolyságról, tájszók Somogy, Gömör megyékből s Debreczenből, népdalok Gömörből.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 5-ik, május havi füzetet Boros Gábor terjedelmes értekezése nyitja meg: „A parodos Aristophanes vigjátékaiban“. Parodos alatt a karnak első fellépését értették az óattikai komédiában, s a szerző sorra veszi Aristophanes darabjait, hogy a parodos elméletét megállapíthassa. Ez első közleményben az „Akarnaiak“ és a „Lovagok“ vannak tárgyalva. — A második cikkben „Variae lectiones“ P. Thewrewk Emil négy adalékot közöl görög és római írók szövegének kritikájához. — A harmadik cikkben Becker Nándor Happel „Magyar hadi román“-ját ismerteti és méltatja. Happel Eberhard Guerner, a XVII. századi német irodalomnak egyik legtermékenyebb és legnépszerűbb regényírója, 1647-ben született Hessen tartományban és 1690-ben halt meg Hamburgban. Fiatalon halt meg s mégis igen sokat írt: tizenkét nagy regénye és kilencz terjedelmes történeti műve maradt fenn. (Utóbb több munkát tévesen tulajdonítottak neki vagy csalásból bocsátották közre az ő neve alatt). Regényeiben fő-

célja volt: ismereteket, első sorban történeti és földrajzi ismereteket „kellemes módon“, „egy regényes szerelmi történet kapcsán“ terjeszteni. — „Magyar hadi románja“ hat kötetben jelent meg 1685-ben s már 1687-ben új kiadása vált szükségessé. Terjedelme 5004 lap! A szerző főcélja: Magyar- és Törökország teljes ismertetése s a munka csakugyan fölkarolja ez országok teljes történetét, leírását, intézményeit, szokásait stb. Forrásokul a koráig megjelent, többnyire latinul irt tudományos munkákat használja, sokszor szóról-szóra lefordítva közléseiket. És ebben van voltaképen jelentősége: a nagy közönség számára divatos alakban hozzáférhetővé tette a tudós írók műveinek legfontosabb részleteit. A mit a németek egészen a XVIII. század végeig, sőt nem csekély részben még ma is hazánkról tudnak, az nagyrészt Happel ezen művéből származik, melyet a közönség még száz évvel ezelőtt is szívesen olvasott, mert — sokat tanult belőle. A „regényes“ rész rendkívül kalandos és nem igen valószínű, stil és előadás elárulja a gyorsan dolgozó író sietségét. Ma már csak művelődéstörténeti szempontból érdekes munka. — A negyedik czikk: „Kazinczy Gábor Kazinczy Ferenczről“, melyben Barbarics L. Róbert Kazinczy Gábornak egy mondását, hogy t. i. Kazinczy Ferencz, „kinek eredeti dolgozatai s levelei a magyar nyelv nem sejtett bűbáját tárták föl, idegen példányai másolásában gyakran *csak há* akart maradni“, fejtegeti és érdekes összehasonlításokban kimutatja, hogy Kazinczy Ferencz, kortársaival szemben, fordításaiiban is a nyelv és stil nagymestere.

Az irodalmi rovatban Bartal Antal tüzetesen tárgyalja a „Magyar Jогtörténeti Emlékek“ II. kötetét, mely Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen szerkesztésében a M. Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg. Bartal megjelöl és kijavít több helyet, hol a szerkesztők a szöveg olvasásában nézete szerint tévedtek, azután igen tanulságosan állítja össze e források teljes latinságát (szókincsét, flexióját, syntaxisát), mint értékes előmunkálatot az okvetetlenül megírandó „Corpus Latinitatis Hungariae“-hez. — Utána Némethy Géza kedvezően nyilatkozik Dávid István latin synonymikájáról s helyesírásáról, melyről első sorban kiemeli, hogy szerzője „a nyelvi magyarázatokban annyira emancipálta magát a német hatás alól, mint az eddigi magyar iskolai magyarázók egyike sem“. Szintén kedvezően, de több kifogással nyilatkozik ugyane kiadásról Böhm Károly, ki főleg a bevezetésnek némely bíráló és aesthetizáló részletét nem találja iskolás könyvbe valónak. Kedvezőtlenül ítél Schill Salamon Roseth Arnold „Görög alaktanáról a homerosi nyelv alapján“, melyben első sorban az igetant nem találja szerencsésen tárgyaltnak. A következő terjedelmes cikkben Kelemen

Béla, csekélyebb jelentőségű kifogások mellett, nagy elismeréssel nyilatkozik Acsay Ferencznek közel 800 lapra terjedő művéről, mely a prózai műfajok elméletét tárgyalja. E munka angol minták után van írva és főképp középiskolai tanárok vehetik gazdag tartalmának jó hasznát.

A külföldi irodalom rovatában Himpfner Béla nagy elismeréssel ismerteti Goethe Hermann s Dorotheájának ép most megjelent új görög fordítását, melynek szerzője a 90 éves tudós Dühr Ágost Gothában. ki e munkájával ritka nyelvi ismeretnek, valamint nem kevésbé ritka szellemi üdeségének fényes bizonyítékát adta; — míg Gärtner Henrik bő kivonatban mutatja be Lansonnak Nivelle de la Chausséeról és az érzékeny vigjáték keletkezéséről írt szép könyvét, mely a mult századnak egyik legbefolyásosabb íróját és a régi dráma egyik legnépszerűbb faját alapos tudománynyal s egyúttal szellemmel s izléssel tárgyalja. — A középiskolai értesítők sorából Pozder Károly igen kedvezően szól Schambach Gyulának „Classica philologiai szemléltető eszközök“ cz. értekezéséről és a magarészéről is sürgeti a főgymnasiunai philologiai muzeumokat; — Kuzsinszky Bálint bírálja Kocsner József cikkét: „A régi római vízvezetékek“, melynek tárgyalását nem találja elég rendszeresnek, de melyről elismeri, hogy gondos tanulmány eredménye és az ifjúságnak vagy a nagy közönségnek tájékoztatására igen alkalmas; — végre Balassa József kedvezően ismerteti Máthé György tanulmányát „Mikor kezdhethük meg az idegen nyelvek oktatását“, melynek legjobb és leggondosabban kidolgozott része az, a melyben a szerző az idegen nyelvek korán kezdett tanításából eredő károkat fejtegeti, és a legnagyobb elismeréssel mutatja be Hatvan Ferencz beható dolgozatát: „A német nyelv tanítása a közép- és polgáriskolában, különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra“, melyet lelkiismeretes gond és fáradság gyümölcseinek nevez s annál dicséretesebbnek mond, mivel szerzője a kereskedelmi iskolákat illetőleg (ez a dolgozat főrésze) minden előmunkálat nélkül oldotta meg, még pedig jeles sikerrel, fontos feladatát.

A füzetet Theokritos 3-ik idylljének („Amaryllos“) tartalom- és alakhű fordítása és beható magyarázata Reményi Edétől, gazdag „vegyes“ közlések, könyvészet és tudományos polemiák zárják be. A „vegyesek“ közül figyelemreméltó Petz Gedeon közlése a Tetemre hívásról, a polemiák közül pedig a székely-hún írásra vonatkozó nyilatkozatok, melyekben sok pozitív anyag is foglaltatik.

7. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE II—III. együttes füzete első cikkében Brassai Sámuel befejezi. „A philosophia fordulata“ című cikksorozatát. Fejtegetései megértése érdeké-

ből recapituláljuk a megelőző cikk alapgondolatait a következőkben. Az *én* érzülete a legelső és eredeti szellemi tény, következőképp az öntudat a philosophia alapelve. Az *én* érzülete és a tőle elválaszthatatlan jelenségek vizsgálatai során elsőben is az azonosságot fejtegeti és ezen eszmének az *én*-ben keletkezését kimutatva, corollariumul az *én* és a lélek megkülönböztethetetlen voltát mutogatja. Az *én*-től a legközelebbi lépés a nem *én*-hez vezet és ennek eszméje az öntudatnak első jelensége, a mi alkalmat ad az igazság (veritas) fogalma fejtegetésére és criteriuma megállapíthatására. Az azonosság tárgyalásakor már emlegetett és ezennel tovább elemzett elalvás és felébredés jelenségei többek közt a léleknek minden iránybeli halhatatlanságára vetnek világot. A jelenségek sorában most már a fájdalom áll elő, mely azonnal a különség és változás eszméjét s velök kapcsolatban a támadás és elmúlásait idézik föl. Mindezekkel aztán a kezdet és vég, és egyfelől az idő, másfelől az űr, vagyis a terjedtség (spatium) eszméi keletkeznek. Az öntudat elősorolt jelenségei logikai tekintetben fogalmak ugyan, de egyúttal tények, melyekről éppen oly közvetlen tudatunk van, mint létünkéről s az *én*-ről. Szerző tiltakozik e jelenségcsoportnak a kategoriákkal való összezavarása ellen s egyúttal adja a kategoriák terjedelmes birálatát. Áttér azután a jelenségcsoport második rendjére, vagyis az öt érzék terére: a látás, hallás, tapintás, szaglás és ízlelés csoportjára. E csoport tagjai egyeznek az első rendbeli jelenségekkel abban, hogy szintoly szoros és közvetlen kapcsolatban vannak az *én* érzületével, mint ezek, de különböznek tőlök abban, hogy az első rendbeliek egyszerűek, úgyszólván bevégezettek; holott az érzékletek szerkesztettek és elemeik amazokon kívül más valamik, nem önállóak, nem függetlenek, hanem valami egyébire vonatkoznak; végre nem merőben közvetlenek. A közbenjáró valami, a mi az érzéketet előzményével érintkezteti, az eszközének, a mi következményéhez kapcsolja, a tárgyának nevezetik. Az érzékletek tárgyai vizsgálása közben fejtegeti a „fordulatlan philosophia“ három főrendszerét: az idealismust, a realismust és a kantianismust. Ez utóbbinak Erscheinung-ját és Ding an sich-jét veszi tüzetes birálat alá s ellenében a „fordult philosophia“ saját dualismusát állítja föl. Még a képzet tárgyalásával foglalkozik s annak a valóságtól való megkülönböztetése kérdésével rekeszti be cikke második fejezetét. A kéz alatt levő harmadik közleményben toldalékot nyújt a szerző a „fordult philosophia“ történelméhez. Időközben rájött nevezetesen, hogy nemcsak azoknál a philosophusoknál fogamzott meg az öntudat alapvetőségének kérdése, a kiket előbbi cikkeiben fölemlített, hanem más, főként francia íróknál is. Ezúttal ide sorolja a következő írókat: Maine de Biran-t, André Marie

Ampère-t; Th. S. Jouffroy-t, kiknek az övével rokon felfogását rokonszenve nagy jelei közt fejtegeti. Hasonló elismeréssel szól Adolphe Franck-ról, a „Dictionnaire des sciences philosophiques“ szerkesztőjéről azért a czikkért, melyet az azonosságról közölt, melyben szerzőnk saját gondolatait ismeri föl, noha nyilvánvaló, hogy mindketten egymástól függetlenül dolgoztak. Azt igéri, végül, szerző, hogy önálló vizsgálatait folytatni fogja. Dr. Simon J. S. Plato Theaitetosához, melyet az Akademia class. philol. bizottsága az ő fordításában kiad, bevezetést ír. Terjedelmesen tárgyalja a szerző a Theaitetos főkérdését: a tudást, melyet Plato az ismerettel azonosított, a miből eredt bölcsészetének félszége. Dr. K a p o s s y Luczián Hume David pszichológiájával foglalkozik, mi közben arra az eredményre jut el, hogy Hume tana a lélekről helytelen, következőleg helytelen mind az, a mit az érzelmekről s az akaratról mond. — D o m a n o v s z k i Endre Montaigne Mihályról ír egy értekezést; bemutatja az államra, a nevelésre, a bölcsészetre, a szülői és gyermeki szeretetre, a vallásra vonatkozó eszméit. Montaigne-t az újkori kétkedők sora megnyitójának mondja. — P i k l e r Gyula „az objectiv létben való hit lélektana“ czímen hosszabb értekezést kezd meg. E hitre vonatkozólag, mint szerző mondja, három különböző kérdés merült fel, mely ugyanannyi táborba osztotta a philosophusokat. Az első értelmének, a másik keletkezésének, a harmadik igazságának kérdése. A két első lélektani, az utóbbi metaphysikai kérdés. Szerző csatlakozik a Locke, Berkelay és Hume által megjelölt irányhoz s dolgozatának célját úgy jelöli meg, hogy a nevezett irány hibáit kijavítva rekonstruálni fogja a külvilág objectiv létében való hit lélektanát. A tárgyalás során a megjelenő objectivumokat és pedig az itt közölt első fejezetben jelenéseink objectiv tulajdonságait vizsgálja.

Az Értesítőben két philos. tárgyú, magyar műnek, úgymint: S z a b ó Aladárénak és S p a n n a g e l Samuénak, azontul Richard Falckenberg egy német munkájának találjuk ismertetését és bírálatát. Böven vannak ismertetve a különböző nyelvű philosophiai folyóiratok s Akadémiáknak a philosophiába vágó legújabb munkássága. Végül könyvészeti rovat zárja be a tiz íves füzetet.

A M. TUD. AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1890. június 2-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György, Zichy Antal ttt., Ballagi Mór, Szász Károly rtt., Goldzieher Ignác, Lehr Albert ltt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Fraknói Vilmos, Pauer Imre, Szily Kálmán, Szabó József, Than Károly, Vécsey Tamás rtt. — Czobor Béla l. t. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

152. SZÁSZ KÁROLY r. t. magyarázatok kíséretében mutatványokat olvas föl Dante Purgatoriumának fordításából. (V–VI. ének.)

153. LEHR ALBERT l. t. bemutatja HORVÁTH CYRILLnek, mint vendégnek «Pelbárt és codexeink» című értekezését. Bírálata adatik.

154. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY és LEHR ALBERT l. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1890. június 9-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Hoffmann Pál, Jakab Elek. Keleti Károly, Tóth Lőrincz, Wenzel Gusztáv r. tt. — Acsády Ignác, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Majláth Béla, Matlekovits Sándor l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t., Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Jegyzőkönyvvezető: Vécsey Tamás r. t.

155. SZILÁGYI SÁNDOR r. t.: «Skytte Benedek svéd kormánytanácsos jelentései erdélyi újáról 1651–52-ben» cím alatt értekezik.

156. MATLEKOVITS SÁNDOR l. t. ismerteti «A német birodalom és az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája 1868 óta és legközelebbi jövője» című, sajtó alá rendezett művének tartalmát. Tudomásul vétetik.

157. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁGYI SÁNDOR r. és MATLEKOVITS SÁNDOR lev. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1890. június 16-án.

DR. THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza. b. Eötvös Loránd, Hőgyes Endre, König Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert. Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schuller Alajos, Thanoffer Lajos, Wartha Vincze l. tt. — Más osztályokból: Budenz József, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

158. THANOFFER LAJOS l. t. Előleges jelentésül: a) «A test savós üregeinek közlekedése egymással: anatómiai tanulmány. Ugyanezen tárgyat illetőleg az elnöki asztalra egy lepecsételt levelet tesz megőrzés végett. b) Ujabb és módosított módszerek az izom, idegvégék és végződészek tanulmányozására».

159. RÉTHY MÓR l. t. «A végszerűen egyenlő területekről».

160. LIEBERMANN LEÓ részéről «Apróbb közlemények», két lepecsételt levéllel együtt. Beterjeszti THAN K. r. t.

161. HÖGYES ENDRE r. t. «Jelentés a budapesti Pasteur-intézet első két havi antirabikus oltásáról»; beterjeszti továbbá SCHAFER KÁROLY részéről «Adatok a másodlagos és foltos elfajulás tanához».

162. ASBÓTH SÁNDOR kereskedelmi akadémiai tanár részéről «A mesterséges kryolith és a fluoraluminium disszociációja»; megismerteti LENGYEL B. l. t.

163. VÁLYI GYULA részéről «A másodrendű felületek osztályozásáról» — SZÜTS MIKLÓS részéről «A köbös determinánsok elméletéhez»; bemutatja KÖNIG GYULA r. t.

164. Elnök három lepecsételt levelet mutat be: egyet Thanoffer Lajos, kettőt Liebermann Leó részéről, melyeket tudományos dologban a prioritás megóvása szempontjából kérnek az Akadémia iratárába tétetni.

165. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és THANOFFER LAJOS l. tagot kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ülés.

1890. június 23-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Konkoly Miklós, Zichy Antal t. tt. — Budenz József, Entz Géza, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek.

Kautz Gyula, Keleti Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly r. tt. — Acsády Ignác, Batizfalvy Sámuel, Csaplár Benedek, Csontos János, Daday Jenő, Fejérfutak László, Horvát Árpád, Kerékgyártó Árpád, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Lehr Albert, Majláth Béla l. tt. — Jegyző Szily Kálmán, főtítkár.

166. CSONTOSI JÁNOS lt. felolvassa **«Jelentését varsói könyvtár-buvárlatai eredményéről»**. — Tudomásul vétetik.

167. Olvastatik dr. **Brassai Sámuel** t. t. június 4-én kelt levele, melyben köszönetét fejezi ki az Akadémiának, születése 90-ik évfordulója alkalmából hozzá intézett üdvözléteért. — Örvedetes tudomásul van.

168. A főtítkár emlékezteti az Akadémiát, hogy **Ballagi Mór** rt. ez év szeptember 5-én tölti be tagsága 50-ik évét, és indítványozza, hogy ez alkalomból az Akadémia nevében üdvözlő levél intéztessek a nagyérdemű jubilánshoz. — Helyesléssel elfogadtatik.

169. Olvastatik **Gothard Jenő** lt. május 15-én kelt levele, melyben akadémiai taggá választatásáért köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

170. Olvastatik **Auwers Arthur** és **Kronecker Leopold** kt. levelei, melyekben akadémiai taggá választatásukért köszöneteket fejezik ki s az utóbbi két értekezését (Zur Theorie der elliptischen Functionen XII—XXI. és über den Zahlbegriff) az Akadémiának tisztelettel megküldi. — Szíves köszönettel vétetik.

171. A főtítkár előadván a **Fekesházy-alapítvány** mikénti kezelése kérdésének előzményeit, felolvassa a Vallás- és Közoktatási Miniszterium május 12-én kelt átiratát, melyben a miniszter úr kijelenti, hogy még a volt m. kir. helytartó-tanáctól készített alapítólevélnek szükségessé vált módosítása iránt intézkedni fog. Az I. osztály, melyhez ezen átirat véleményadás végett áttétetett, indítványozza, hogy az Akadémia a miniszter úr ezen elhatározását köszönettel vegye tudomásul és jelentse ki, hogy a miniszterium kívánatára, mint más ügyben is, esetről-esetre szívesen tesz javaslatot ezentúl is a kiosztandó jutalomkönyvek ügyében és készséggel átnézeti a hozzáküldött jegyzékeket. — Helyesléssel elfogadtatik.

172. A m. **Orvosok és Természetvizsgálók** meghívják az Akadémiát 1890-ik évi augusztus 16-tól 20-dikáig Nagyváradon tartandó XXV-ik vándorgyűlésökre. — A meghívás köszönettel vétetik, s az Akadémia képviseletére Szabó József osztálytitkár vezetése alatt Frivaldszky János, Hazslinszky Frigyes és Török József r. tagok kéretnek föl.

173. Temesvármegye alispánja május hó 27-én kelt átiratában értesíti az Akadémiát, hogy a vármegye közönsége **Temesvármegye monographiájának** megírására a már 1885-ben felajánlott 5000 frtot véglegesen megszavazta, 80 példány elárúsításának kötelezettséget elvállalta, és a mű megírásával **ORTVAY TIVADAR** lt. megbízatását teljes megnyugvással fogadta és kéri, hogy a fizetési módokat az Akadémia megállapítani és a megyével közölni szíveskedjék. — Örvedetes tudomásul vétetik és áttétetik a II. osztályhoz.

174. A főtitkár bemutatja Bars, Fogaras, Gömör-Kis-Hont, Máramaros, Szabolcs, Torda-Aranyos, Veszprém **vármegyék** és Komárom sz. kir. város **köszönő leveleit**, a magyar szent koronáról szóló díszmű megküldéseért. — Tudomásul szolgál.

175. Az I. osztály kéri, hogy az 1891-re szóló Nádasy-pályázat még ez évben hirdettessék ki, a következő szövegezéssel:

«Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett; szükséges azonban, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositio, költői tárgyalás, nyelv- és versbeli technika tekintetében költészetünk díszére szolgáljon. Ha ily önálló becsű mű nem találhatnák a pályázaton, a díj nem adatik ki, hanem újra kihirdettetik.

Jutalom az ifj. gróf Nádasy Ferencz által néhai gr. Nádasy Tamás nevére tett alapítványból száz arany. Határnap 1891. szept. 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona marad, a ki tartozik egy esztendő alatt nyomtatásban kiadni.» — Elfogadtatik, és a pályázat az Akadémiai Értesítő s a napi lapok útján kihirdettetik.

176. A főtitkár bemutatja a Kóczán drámai-pályázatra f. évi május 31-ikéig beérkezett pályamunkákat:

I. **A keresztények Hunniában.** Történeti színmű négy felvonásban. Jelige: Él a magyarok Istene még!

II. **Pogány magyarok.** Történeti színmű 5 felvonásban. Jelige: Jobban szerettem stb.

III. **A kalandor.** Szomorujáték 4 felvonásban. J. i.: Szabadság: zsarnok isten! stb.

IV. **Gyula.** Eredeti történeti szomorujáték 4 felv. J. i.: Hazám.

V. **Adony.** Tört. tragedia 5 felv. J. i.: Per ardua ad astra.

VI. **A becsület.** Szomorujáték négy felv. J. i.: Vederemo.

A pályamunkák az I. osztályhoz tételnek át, jeligés leveleik pedig elnököleg lepecsételtetvén, az irattárba helyeztetnek.

177. A főtitkár bemutatja a Péczely-féle regény-pályázatra (1888—1889. évkör) folyó évi június hó 15-ikéig beérkezett következő pályamunkákat:

I. IVÁNYI ÖDÖN. Arad. **A püspök atyafisága.** Két kötet. Arad, 1889.

II. NÉVTELEN. Tört. regény a magyar nemzet életéből. Kézirat. (Szerzője visszavette.)

III. JESZENSZKY IGNÁ CZ N.-Kikinda. **Eltaposott virág.** Egy kötet. Temesvár, 1888.

IV. PRÉM JÓZSEF. Pozsony. **Cseress Gábor.** Két k. Budapest, 1889.

V. ERDÉLYI GYULA. Budapest. **A medve.** Egy kötet.

VI. GYARMATHY ZSIGÁNÉ. Bánfi-Hunyad. **Monostory Katinka.** Egy kötet. Budapest, 1890. — Az I. osztályhoz tételnek át.

178. A III. osztály jelenti, hogy B. Eötvös Loránd elnöklete alatt, Konkoly Miklós tt., Szabó József rt. és Heller Ágost, Kondor Gusztáv l. tagokból álló bizottságot küldött ki kebeléből, azzal a fel-

adattal, hogy Szabó József abbeli indítványáról (mely szerint a citadella lebontása alkalmából az Akadémia részéről lépések volnának teendők, hogy az egyetemi csillagda régi helyén visszaállíttassék) adjon véleményes jelentést, és ezzel kapcsolatban tegyen az országos csillagda fölépítése és modern berendezése ügyében tüzetes javaslatot. — Tudomásul vétetik.

179. A főtitkár kérdést intézvén az Akadémiához, hogy az idei **ünnepies közülés tárgyai**, melyek már az Akadémiai Értesítő 6. füzetében megjelentek, kiadassanak-e, mint eddig, az Évkönyvek során is? Szász Károly rt. azon észrevételére, hogy e kérdés az Évkönyvek fenn tartásának vagy megszüntetésének kérdésével kapcsolatos, az osztályelnökből, a titkárokból és Szász Károly rt.-ből álló bizottság megbi zatik, hogy az Évkönyvekre nézve az októberi összes ülésen javaslatot tegyen.

180. Olvastatik **Ganz és társa gépgyár-részvénytársaság** junius 21-én kelt következő levele:

Úgy értesültünk, hogy a M. Tud. Akadémia FRECSKAY JÁNOS úrral mesterszótárt készített s hogy a munka gyors megjelenése a költségkérdésen múlik.

Mint iparvállalat régóta és nagyon is érezzük egy mindenre kiterjedő és minden tekintetben megbízható magyar mester-szótár híját; örömmel üdvözljük tehát ez új vállalatot, és jószágáról eleve is meg vagyunk győződve, mert az Akadémia hivatott szakembert gyámolít munkájában.

Hogy pedig e szép munka megjelenését mi is elősegítsük, ide csatolunk 200 azaz kétszáz forintot, kérve, hogy e csekély összeget a mű költségeinek fődözetéhez csatolni sziveskedjék.

Öszintén óhajtjuk, hogy ha e tettünkkel már elsőik nem lehetünk, legalább utolsók se maradjunk.»

Az Akadémia őszinte köszönettel veszi e szép kezdeményezést, a mely. elismerést fejezvén ki nemcsak az Akadémia, hanem a hivatott szakember iránt is, példát ad az érdekelt szakköröknek és testületeknek, hogy miként gyorsíthatják meg a rég várt mester-szótár megjelenését. Egyszermind elrendeli, hogy a Nyelvtudományi Bizottság, ha lehetségesnek bizonyul, még ez évben tegye meg az intézkedéseket, hogy a mester-szótár megjelenése az új évvel megindulhasson.

181. A főtitkár jelenti, hogy RAZGHA ELEK és HOLCZER RÓZA 200 frtos, SZÖLLŐSY ALBERTINA 200 frtos, SZELESS LÁSZLÓ 2500 frtos és BERGH KÁROLY 1000 frtos **alapítványa** az Akadémia pénztárába befizettetett. — Tudomásul van.

182. A főtitkár bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokat. — Tudomásul van.

183. A jegyzőkönyv hitelesítésére Szász KÁROLY rt. és CSONTOSI JÁNOS lt. kéretnek föl.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. augusztus 15.

8. FÜZET.

AZ ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG.

(1858—1890.)

A honi műemlékekről való gondoskodás szükségét a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók eperjesi nagygyűlése hangoztatta először. E gyűlésen hozatott 1847-ben, Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre és Kubinyi Ágoston indítványára, az a határozat, mely szerint a magyar országgyűlés fölkérendő, hogy „a hazai közmunkák előtervei készítése alkalmával, az érdekes régi épületek rajzban fölvételét, kiadatását s az azok megújítására szolgáló tervek készítését eszközölné.” Egyúttal fölkérte a nevezett gyűlés az Akadémiát, hogy addig is, míg ez ügyben országos intézkedés történnék, karolja föl az ügyet és csatlakozzék annak idején az ország rendeihez beadandó folyamodványhoz. Az ügy visszhangra talált az Akadémiának 1847. évi februárius 1-én tartott kis gyűlésén, a melyen ismét Pulszky Ferencz és Kubinyi Ágoston lelkes felszólalása következtében, az Akadémia nemcsak hozzájárult az Orvosok és Természetvizsgálók javaslatához, de rögtön intézkedett is, hogy „a nemzeti becsület érdekében” szólíttassanak föl a hazafiak, hogy a honban szerte lévő bármely fajta műemlékekre figyelmeztessék az Akadémiát. E felszólítás meg is jelent a Magyar Akadémiai Értesítő 1847. évi februáriusi számában. Megirta meleg lelkesedéssel, hazafias érzéssel és áthatva az ügy nemzeti fontosságától Toldy Ferencz, a m. tudományos akadémiának akkori vezérlő titoknoka, azzal a fenkölt, ékes stylusával, mely miatt őt tartották kartársai a legremekebb tollú hazai írónak. Nem volt akkor se buzgalomban, se szakértelem-ben hiány. Jankovich Miklós, Fejérváry Gábor, gr. Wiczay, gr. Andrássy Károly és mások mint híres gyűjtők bebizonyították, hogy a hazában s hazánkon kívül kellő értelemmel és utánjárással a múlt idők kincseiből még sokat, igen sokat lehet megmenteni.

A N. Muzeum gyűjteményei akkortájt épen bevonultak új palotájokba és a nagyérdemű Kubinyi Ágoston és mellette (Luczen-

bacher) Érdy János szegényes eszközökkel bár, de annál több buzgalommal készültek hozzá, hogy a nemzet áldozatkészségéből nyert fényes palotát méltókép töltsék meg emlékekkel.

Az egyetemen Kiss Ferencz élő szóval és czikkekkel törekedett az idegen tudományt a tanuló fiatalság köreiből meggyökereztetni.

A fiatalabb szakférfiak között Pulszky Ferencz már világot látott archaeologus hírében állott; Henszlmann Imre pedig az imént tette volt közzé a kassai templomról irt munkáját, a hazai középkori műtörténet első alapvető művét; mellettök Walther és Szvorényi, Pongrácz Lajos, Tóth Mihály, Jerney János, Horváth Mihály, Gyurikovics és sokan mások kisebb nagyobb hivatottsággal és szakértelemmel kutatták a haza emlékeit. A m. tud. akadémiai kiadványok harminczes és negyvenes évi folyamában lépten-nyomon találkozunk nevökkel.

Örömmel tapasztaljuk, ha ez értekezéseken végig nézünk, hogy hazánk tudósai jól ismerték az európai tudomány akkori vívmányait és bár szerény eszközökkel és gyakran hiányos előkészültség mellett is, a szaktudomány európai haladásával lépést tartottak.

Az a mozgalom tehát, mely az Akadémiának azon emlékezetes februáriusi ülésén oly rögtön visszhangra talált, nem volt előzmények híján és Toldy Ferencz „fölszólítása”-nak a nemzethez s a megyékhez, városokhoz s az összes hazafiakhoz, meglett volna a maga hatása, és bizonyosan rövid idő múlva létre is jött volna az Akadémia kebelében az a végrehajtó közeg, melyre az archaeologiai tudománynak szüksége volt, hogy teljes erővel és minden szakaszában egyaránt fejlődhessék. Azonban nem volt idő a legközelebbi években, hogy az eszme állandó szervezet formáját ölthesse. Másra gondoltak a következő években a hazafiak, nagyobb szerű, fontosabb, gyakorlatibb föladatokat elterelték figyelmöket a multról a jelen, a haza jövődöbeli sorsa felé. Toldy szép manifestumát más, politikai manifestumok szorították ki, sőt hosszú időre el is temették. Csak az ötvenes évek végén akadt az ügynek ismét lelkes szószólója, nagyérdemű tudósunk Wenzel Gusztáv személyében, a ki ott vette föl, 11 év múlva, újra a fonalat, a hol elejtetett, fölvette azzal a javaslatlall, hogy az Akadémia archaeologiai bizottságot állítson fel.

Ez indítványt az akkori archaeologiai mozgalmak szülték. Mert bár szomorú volt nemzetünk féltett önállása szempontjából az ötvenes évek absolutismusa: az archaeologia, mely a mulat kutatja és abban nem is politikai kapcsolatokat keres, de a művészet és műipar alkotásait fürkészi, nemcsak nyugalmasan tovább fejlődhetett, de az idegen hatalom hatbatósan istápolta is. Hazánkfiak között is akadtak e tudománynak buzgó művelői. A bol-

dogúlt Paúr Iván az ötvenes években szolgálta leghathatósabban szakunk érdekeit; Ipolyi Arnold véle majdnem egykorúlag lépett föl; Henszlmann önkéntes száműzetésében módot talált arra, hogy Franciaországban, a csúcsives stylus hazájában tanulmányozza e stylus emlékeit, és gyűjtött ismereteit utóbb a hazai középkor földerítésére használhatta; Kubinyi Ferencz szorgalmasan folytatta ásatásait; Érdy Jánost hazafiúi bánata ugyan megbénította működésében, de ő is írt és kutatott.

A hazafias kutatók működéséhez, 1853-tól kezdve, hozzájárult a Bécsben föllállított hivatalos archaeologiai bizottság „a műemlékek föntartására és közzétételére szervezett központi állami bizottság“. Ez lassan-lassan hazánkra is kiterjesztvén hatáskörét, minden egyes helytartósági kerületben voltak felügyelői és levelezői. Hazánkfiai: Ipolyi, Paúr Iván, a politikai fogságból kiszabadult Rómer Flóris sem tartották hazafias érzelmökkel összeférhetlennek, hogy a hazai műemlékek megmentése érdekében az idegen intézményt gyámolítsák.

És akadtak rajtok kívül a bizottságnak a mérnökök, tanárok, iskolai főigazgatók közt segédei, sőt a püspöki karban is voltak az ügynek buzgó támaszai, kik közt a különben németesítő hajlamai miatt népszerűtlen Haas Mihály a legbuzgóbbak egyike volt. Külföldi szakemberek ez időben kezdték először tanulmányozni multunk kincseit. Ámulattal fődözték föl, hogy az általok barbárnak képzelt országunk a középkorban és a renaissanceban ép oly belterjű műveltséggel bírt, mint nyugoti szomszédaink. Ez idegen kutatók: Eitelberger, Heider, Bock közzé is tették tanulmányaikat és mióta hazánkfiai Ipolyi, Henszlmann, Rómer is idegen nyelven adták ki értekezéseiket, az európai szakirodalom kezdett tudomást venni hazánkról és megszűntünk olyan terra incognita lenni, mint az előtt voltunk.

Végre a hazai s a külföldi szaktársakat a közös tudományos cél összebb hozta, köztök irodalmi és személyes érintkezés jött létre és ennek hazai archaeológiánk, az arch. bizottság első megalapításától kezdve, hasznát látta.

I.

Ily kedvező előföltételek közt újította meg az Akadémiában Wenzel Gusztáv az 1847-ben elejtett eszmét. Az Akadémia melegen támogatta, a bizottság nemsokára reá meg is alakult és jó részt ugyanazon szakférfiakat látjuk most is az új bizottság tagjai sorában, a kik már a negyvenes évek végén a hazai archaeologia ügyét fölkarolták. A bizottság Kubinyi Ágoston elnöklete alatt 1858-ban indult meg. Ő nála az ügy iránt érzett érdeklődés komoly és tartós volt; híven és buzgón szolgálta

az ügyet élte végéig, 1873-ig, mint a bizottság mindig újra, meg újra megválasztott érdemes elnöke. Az új intézmény vezérlő szelleme a legelső években Toldy Ferencz volt, a ki az előadói teendőket végezte; mellette a jegyzői szerény állást elvállalta a nagyérdemű indítványozó, Wenzel Gusztáv. Wenzel és gr. Andrássy Manó az egyedüliek, kik 1859. évi bizottsági tagtársaikat túléltek és mind a mai napig az arch. bizottság tagjai. Mellettök Érdy János, Ipolyi-Stummer Arnold, Kiss Ferencz, Kubinyi Ferencz, Mátray Gábor, Paúr Iván, Szalay László és Tasner Antal voltak a „bizottmány“ tagjai.

A bizottság működése azon az igen széles alapon indult meg, melyet számára Toldy javaslata jelölt ki. Évek hosszú során át e széles keretet iparkodtak az egymást követő előadók és szerkesztők, Toldy után Ipolyi (1860—1863.) és Rómer Flóris (1868—1872.) megfeszített szorgalommal kitölteni.

A bizottságnak e szabályzat szerint hivatása volt gondoskodni minden korbeli ingó és ingatlan régiségekről, melyek a hazában léteznek; művelni a nemzeti régiségtant épűgy, mint az általános régiségtant; ásatásokat és kutatásokat eszközölni, szakértőket utaztatni; régiségeket gyűjteni és működéséről irodalmi kiadványokban számot adni.

A kiadványok, melyeknek czíme „Archaeologiai Közlemények“ lőn, egyelőre évenként harmincz ívnyi terjedelemre voltak szabva. Toldy Ferencz nyomban hozzálátott az „Arch. Közlemények“ megindításához; erélyének sikerült 1859-ben az első kötettel a világ elé lépni. Tehette, mert négy szaktársa kész dolgozattal gyámolíthatta. Az első 16 ives kötet munkatársai voltak Ipolyi Arnold, Kiss Ferencz, Paúr Iván és Wenzel Gusztáv. *Ipolyi Arnold*, még zohorai plébános korában, a pozsonyi helytartótanácsi osztály területén, a bécsi középponti emlékbizottság conservatora minőségében, a haza nyugoti részeiben főmáradt régiségi emlékeket évek hosszú során legnagyobb lelkiismeretességgel tanulmányozta. Így lehetett, hogy 1859-ben, beható helyszíni vizsgálatai alapján, a csallóközi vidék száznál több helységének gondos inventariumát adhatta, több hasznos rajzmelléklettel bővített tizenegy ives dolgozatban. Ipolyinak ez volt első nagyobb archaeologiai műve, s ezzel be is bizonyította hivatottságát, hogy a következő évtizedekben a hazai műtörténeti irodalom egyik vezérlő szakférfia legyen.

Kiss Ferencz értekezésének czíme: „a karikapénzről, mint fizetési és ékszer a történetelőtti korban s annak szabályozott pénzrendszerre történt fokozatos átmenetele s végrei megszűnése“. Kiss Ferencznek ez volt legjelentékenyebb műve. Nagy szorgalommal gyűjtött adatok sokaságára alapított eredeti eszméjét, abban a terjedelemben, melyet neki Kiss adott, későbbi kutatók

ugyan nem fogadták el, de Kissnek állandó érdeme marad, hogy kimutatta, minő termékeny eredmény származhatik az archaeologiai és metrologiai vizsgálatok egyesítéséből. A cikkek sorrendjében következett *Paúr Iván* huszonöt kiadatlan pannoniai felirata. A római fölíratok ily tömeges közzététele azokban az években, mikor a római fölíratos emlékeket csak nagy ritkán érdemesítették nálunk az őket oly méltán megillető figyelemre, esemény volt a szakirodalomban. *Paúr Iván* Toldy kérelmére ezúttal föltárta tízévi gyűjtésének eredményeit és egy szerre annyi becses adattal gyarapította a pannoniai ókor ismeretét, minővel előtte csak Schönwisner és Katanchich s utána is csak kevesen gazdagították a pannoniai epigraphikát. — *Wenzel Gusztáv* becses cikke Mátyás királyunk budiszini egykori szobráról fejezi be a dústartalmú kötetet. Az egykorú, 1486-ik évi természeti nagyságon túli emlékszobor a nagy király leghitelesebb képét őrizte meg számunkra. Régi följegyzések tanúsága szerint háromszor küldték Boroszlóbból Budára a művészt s a szobrot, hogy a szobrász a természet után híven tüntesse föl a nagy király vonásait. A könyv, melyet a nagyérdemű kutató cikkekhez mellékel, méltó helyen áll az *Arch. Közlemények* első cím lapja előtt. Mai napi, magasabb fokú igényeinket már nem elégténé ki teljesen, és mégis irodalmunkban a nevezetes emléknek most is ez a legtekélyesebb közzététele.

Toldy Ferencz derekasan megfelelt elvállalt köteletségének: tartalmas kötetet indította meg a bizottság irodalmi kiadványainak sorozatát és már egy évvel utóbb, 1860-ban, nyugodtan adhatta át *Ipolyi Arnold*nak az előadáságot és szerkesztőséget. Ugyanez évben megválasztotta a bizottság tagjai közé Henszlmann Imrét és Römer Flórist. Évek hosszú során át e három férfi tevékenysége volt a bizottság mozgó ereje. Az új előadó azon kezdte működését, hogy a szakbizottság munkakörének szabatosabb körülírására törekedett, a mi meg is történt azon újabb ügyrend megállapításában, melyet az új szerkesztő az „*Arch. Közlemények*” 1861-iki kötetének előszavába fölvett. Ezen öt főpont alá foglalt határozatok szabtak ezentúl a bizottság tevékenységének irányt mindaddig, a míg a bizottság 1873. óta tisztán irodalmi kiadványok közzétételére szorítkozott.

Ipolyi a *Közlemények* II. kötetében buzgalommal hozzáállott, hogy a szabályzat néhány új pontját érvényesítse. Megkezdte a magyar régészeti repertoriumban (388. tétel alatt) a hazai emlékekre vonatkozó összes bel- és külföldi irodalom kivonatolását és magyar régészeti krónika címén szintén szorgalmas összeállítást nyújt félezer nyi fontosabb hazai archaeologiai lellyről. Különben is gondja volt rá, hogy a II. kötet méltó legyen az elsőhöz; tartalma változatos és gazdag; megleli abban helyét

a praehistorikus kutatás ép úgy, mint a középkori építészet, az iconographia, az őtvösség és a numismatika.

Az 1861-ik év óta rendes évi javadalomban is részesíté az Akadémia a bizottságot, a mi már az első években néha 3000—4000 forintra is fölment, úgy, hogy az irodalmi kiadványokon kívül olykor-olykor az administratióra, tudományos utazásokra, rajzok beszerzésére, szakbavágó tudományos vállalatok gyámolítására is telt.

A hatvanas évek elején kifejlődött politikai helyzetből magyarázható a helytartótanács azon törekvése, hogy hazánk kulturális intézményeit a Bécestől való függőségtől mindinkább fölszabadítsa. Nyilván ez áramlatnak tulajdonítható, hogy 1861-ben a helytartótanács az Akadémia útján tanácsot kért az arch. bizottságtól, az építészeti és műemlékek föntartása érdekében egy önálló magyarországi központi bizottság föllállítása iránt. Ettől fogva az ily országos emlékbizottság szervezése gyakori vita tárgya volt és tíz évnél tovább vajúdott az eszme, míg 1872-ben előbb ideiglenes alakban s négy évvel utóbb törvény alapján létrejött.*

A nyitra-ivánkai byzanci zománczos aranykorona, a hatvanas évek legfontosabb lelete élénken foglalkoztatta a bizottságot és a bizottság szívesen hozzájárult Kubinyi indítványához, hogy a lelet helyén ásátás rendeztessék. A szőnyi (bregetiői) és izsáki maradványokat már ez időben is különös gondjai alá vette a bizottság. Már 1860. óta fönnállott a bécsi központi emlékbizottsággal a kölcsönösségen alapuló viszony, melynél fogva a két bizottság kiadványai számára a képkészlet rendelkezésre állott, sőt nagyobb illusztrációknak közös költségen való előállítására szövetkeztek is. Így történt, hogy szakférfaink, jelesen Ipolyi, Henszlmann és Römer becsebb értekezéseiket rendszerint németül is kiadhatták, miután az arch. bizottság kiadványaiban magyar nyelven már közzétették. Külföldi arch. akadémiákkal és egyesületekkel az Akadémia útján szintén mindjárt az első években megindult a kiadványokat illető csereviszony.

A kezdet nehézségei közé tartozott, hogy az ország fővárosában nem volt kellőképen dotált archaeologiai szakkönyvtár. Ez okból a bizottság törekvése oda irányult, hogy az Akadémia könyvtára számára nélkülözhetetlen, drágább arch. képes műveket szerezzen. Öröndetes meglepetés érte a bizottságot, mikor gróf Andrássy Manó az arch. bizottságot megajándékozta az ő általa és vele együtt br. Wenkheim Béla,

* Ez ügyről értekezik Henszlmann «A középkori régészet állapota Magyarországon» czímen. a Magyarország ó-keresztény stb. műemlékeinek rövid ismertetése című műve 33—36. lapjain. 1876-ban.

br. Orczy Béla és br. Podmaniczky Frigyes uraktól közzétett vadászalbum nyereségével, mintegy másfélezer forintnál magasabb összeggel. A bizottság csak évek múlva jött ugyan ez összeg birtokába, de jól használta; mert kiadta ez adományból a Műrégészeti Kalauz két kötetét (1866-ban). Régi templomok helyreállítása dolgában a bizottság tanácsát sokszor vették igénybe; így hozzászólt a bizottság a darázsi (Nyitra), márjafalvi (Vasm.) a kassai székesegyház, a vadnai ref. templom restaurációjához. Több templomnak pedig, melynek műtörténeti fontossága van: a szegedi, apátfalvi, bőnyi, a kolosvári Sz. Mihály templomoknak megszerezte hű rajzait. Storno Ferencz sopronyi hazánkfia, kinek az utóbbi harmincz év alatt oly jelentékeny szerepe jutott a régi hazai épületek helyreállítása körül, 1862. évben lépett legelőször a bizottsággal érintkezésbe a verőczei régi byzanczi izlésű templomra és annak érdekes falfestményeire irányozván a bizottság figyelmét. Kalándán veszélyben lévén az utolsó Kalánday értékes síremléke, a bizottság ennek megóvását sürgette. A lerombolt péczeli román izlésű egyházat legalább hű rajzban óvta meg a tudomány számára, s annak falfestményeit lemásoltatta. 1862. óta a bizottság egyik concrét föladatául tekintette az óbudai Aquincum fekvésének és emlékeinek „teljes és kimerítő vizsgálatát.“ A székesfehérvári régi templom maradványainak fölkutatása is ebben és a következő esztendőkbén a bizottság egyik fontos föladatát képezte. Az ügy kezdeményezése Pauer János akadémiai ltagnak s akkor székesfehérvári kanonoknak volt főérdeme. Az ásatás vezetésével Henszlmann Imrét bízták meg, a ki eljárásáról kimerítő jelentést tett közzé, a bizottság támogatásával, 1864-ben.* Gr. Nádasdy Ferencz, Thaly Kálmánnal és több más lelkes kutatóval szövetkezve, az 1862-ik évben megindították Árpád sírja kutatását, de a rendőrség által a további vizsgálatoktól eltiltatván, az arch. bizottságnak adták át az e célra szánt összeget. Az Árpád sírja és vele együtt a Fehéregyház kérdése azóta is többször volt napirenden és bár mai napig sincs megoldva, számos hazai kutató türelmét tette próbára. Az arch. bizottság föállítása és munkássága már ekkor hatással volt az ország egyik-másik vidékén a régi emlékek iránti érdek fölébresztésére, a miről tanúságot tesz az is, hogy Aradmegyében már akkor megindult az érdeklődők közt a mozgalom, hogy az arch. bizottság mintájára arch. társulat vagy bizottság alakuljon. A bizottság fönnállásának negyedik éve végén a bizottság elnöke kijelenthette, hogy a bizottság tevékenysége iránt az országban nyilvánuló s napról-napra növekvő részvét szükségessé teszi a bizott-

* Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest 1864. nagy 4r. 22 l. 9 rézmetszetű táblával és számos fametszettel.

ság pénzerejének gyarapítását, és ez okból 800 forintot kért a bizottság kiadványaira, 800 frtot rajzok készítésére és legalább 400 frtot arra, hogy egyes tagjait utaztassa és ásatásokat végeztethessen. A bizottság előadója, Ipolyi Szatmármegyében, Rómer Flóris Zalában, Henszlmann Imre a karsai templom frescóinak lerajzolása ügyében tettek az 1863-ik évben a bizottság támogatásával arch. kirándulásokat. A későbbi években is, 1872-ig, majdnem évről évre gyámolította a bizottság különösen Rómert és Henszlmann régészeti utazásaikban és így hathatósan előmozdította a hazai emlékek ismeretét, mert e tudósok a bizottság közleményeiben számos becses cikkben tették közzé utazásaikon szerzett tudományos eredményeiket.

Az „Arch. Közlemények“-et, 1862-től kezdve, nagyobbított formában folytatta a bizottság. E folyamatos vállalat harmadik kötetét (új folyam I. kötet) még Ipolyi szerkesztette.

II.

Az 1863-ik év július havában Ipolyi, kanonokságra törént kinevezése következtében, Egerbe távozván, az előadói és szerkesztői tisztet Rómer Flóris vette át és ettől kezdve tíz éven át vitte az ügyeket oly buzgalommal és lelkeséggel, mely nemcsak a bizottság szűkebb körében tartotta ébren az ügy-szeretetet, de az országban a legkülönbözőbb társadalmi osztályokban — az uralkodó ház tagjaitól a földművesek kunyhójáig — föl bírta költetni a régi emlékek iránti érdeklődést. Üdvös szereplését nagyon megkönnyítette tanulmányai sokoldalúsága. Ép oly hévvel fölkarolta a praehistoricus kutatások ügyét, mint a hogy gyűjtötte a római kor fölratait és emlékeit, járatos volt a középkori építészetben és értett az érem- és pecsét-tudomány különböző ágaihoz. Értekezései, melyekkel ez évtizedben a bizottság kiadványait gazdagítja, mindezen szakokra kiterjedtek és majdnem mind e szakokban elő is mozdították a tudományt. Fáradhatatlanul járta be az ország minden zugát és úgy ismerte a haza emlékeit, mint senki más. Személyes érintkezéseiben úgy megtudta nyerni kortársai apraját-nagyját, hogy megjelenése egy-egy vidéken rendszerint nagyobb hasznot hajtott kedvelt tudományának, mint száz-számra szétküldött fölhívások és buzditások a „nemzeti ügy“ dolgában. Rómer sokoldalú hatását nagyon fokozta az ő állása; mint főgymnasiumi igazgatónak, utóbb mint egyetemi tanárnak módjában volt a fiatalsgot az akkor még új tudomány iránt lelkesíteni. Hallgatóiból utóbb mintegy apostolai lettek, kik szülőföldjőkre térve, Rómer közhasznú terveit támogatták, s őt a fejlődő mozgalmakról értesítették, úgy, hogy az arch. bizottság, melynek ülésein a tuczat számra hozzá érkező levelekről pontosan számot szokott adni, a hatvanas években

igazán azzá lett, a minek első tervezői képzeltek: az összes hazai archaeologiai törekvések góczpontja.

Az első ügyek egyike, melyekben az új előadónak fontos szerep jutott, az Akadémiától tervezett és az ország akkori kormányzójától, gr. Pálffy Mórától támogatott vállalata, Mátyás király könyvtárának Konstantinápolyban meglévő maradványainak fölkuatása, az ú. n. Corvina ügye volt. A missio ugyan akkor nem jött létre, de Rómer ettől fogva mintegy magáévá teszi a Corvin-könyvtár ügyét és a világon szétszórt Corvina kincseinek monographiáját tekinti ezentúl egyik élethivatásának.

Ugyancsak 1863-ban merült föl a bizottságban az archaeologiai tanok népszerűsítésére szolgáló kátéféle mű közzétételének javaslata. Ez 5—6 ívnyi terjedelmű, gazdagon illusztrált kézikönyvnek volt tervezve, és több ezer példányban olcsó áron jutott volna a közönség közé. Ipolyit kívánták a szerkesztésével megbízni és egyúttal ő írta volna meg a középkori részt, Érdy János az ókorit. A bizottság hivatalos munkálatai között ez évben az volt a legjelentékenyebb, a mely a helytartótanács kebelében fölállítandó műemlék-osztályra vonatkozott. Az archaeologiai bizottság nem kívánt föl hagyni eddigi autonómiájával és a műemlékek országos felügyeletére külön, a kormánytól függő intézmény létesítését kívánta, egyúttal kijelölte azon szakférfiakat, kik a műemlékek hivatalos fölügyeletével országszerte meg volnának bízandók. Saját önálló munkakörét a bizottság ezután is főn kívánta tartani és az Akadémiától utazásokra 400 frtot, rajzok és tudományos fölvételek eszközlésére 2800 frtot, kiadványaira 800 frtot, ásatásokra 400 frtot s egyebekre 50 frtot. egészben 4450 frtot kért. — A bizottságnak ez évben annyi dolga akadt, hogy havonként ülésezett, sőt némely években rendkívüli ülések szüksége is főnforogván, 14-re is fölment néha az ülések száma. Rajzkészlete számára a bizottság 1864-ben és 1865-ben Varsányi Jánostól részben ajándék, részben vétel útján megszerezte azon sok becses régészeti fölvételt és rajzot, melyet e buzgó kutató évtizedeken keresztül az ország különböző vidékein gyűjtött. — Dr. Arányi Lajos indítványára a bizottság ugyanekkor elhatározta, hogy a főváros fontosabb történeti jelentőségű helyeit emléktáblákkal jelöli meg. — A bizottság ezen s a következő években a középkori falképek lehámozására és másolására is fordította figyelmét. Rómer ez ügyet különös kitartással és szorgalommal karolta föl, mert előtte egy nagy mű terve lebegett, a középkori hazai monumentális festészeté, melyre évek hosszú során gyűjtötte és gyűjtette másokkal az adatokat. A „régészeti káté és kézikönyv“ kérdése költség hiányán megakadván, a bizottság végre reávette gr. Andrassy Manót és társait, hogy a bizottságnak évekkel előbb (1859.) fölajánlott össze-

get szánják e hasznos munka közzétételére. Együttal határozatba ment, hogy e munka három részre osztatván, Rómer írja meg az őskori kötetet, Henszlmann a középkori építészetre vonatkozót, Ipolyi pedig az ú. n. kisebb művészetek középkorbeli emlékeit vállalja el. A két első rész létre is jött * és mint kezdők számára irt kézikönyv igen nagy hasznót hajtott hazai szakirodalmunknak; azóta el is fogyott. A harmadik részt sohasem irta meg Ipolyi. 1865-ben Rómer Schulcz Ferenczben, ki akkor a híres bécsi Schmidt legtehetségesebb tanítványa volt, igen becses munkaerőt nyert meg a bizottságnak. Schulcz a bizottság számára legelőbb Szatmármegye építészeti műemlékeit rajzolta le és utóbb is becses fölvételekkel gyarapította a bizottság rajzkészletét.

A budavári emléktáblák föllállításához ez évben Rupp Jakab levéltári adatokon alapuló értekezésével nyújtotta a szükséges helyrajzi és történeti alapot. — Henszlmann Imre indítványára a bizottság elhatározta, hogy az őskori helyrajz egyik homályos kérdésére, a híres Csörsz árkára nézve országszerte gyűjteni fogja a szükséges helyi adatokat. Ez értelemben a legközelebbiről érdekelt Pest, Heves, Bihar és Szabolcsmegye hatóságaihoz fordult a bizottság támogatásért. Rómer tizenkét évvel utóbb (1877-ben) összefoglalta egy dolgozatában mind azt a becses anyagot, melyre az 1865-ik évi Henszlmann-féle indítvány adta meg a legfontosabb impulsust.**

Az Akadémia ez években rendszerint 2000 forinttal gyámolította a bizottságot, melynek csak mintegy felét fordították tudományos kiadványokra, a többi utazásokra, ásatásokra, rajzokra és adminisztrációra kellett. Azért is évek hosszú során át az évenként 2—3, többnyire vékony füzetben megjelenő Arch. Közlemények képezték 1868-ig a bizottság egyedüli rendes kiadványát. Csak ez évben emeltetett (kormánysegéllyel) a bizottság javadalma 4000 frtra, úgyhogy most már arra is lehet gondolni, hogy a hazában lévő fontosabb műemlékekről kimerítőbb monographikus diszmunkák készüljenek, melyek a rövidebb értekezéseket tartalmazó „Közlemények“ mellett, a bizottság második fontos vállalatát alkotnák. Henszlmann ezen időben már behatóan foglalkozott a pécsi románkori templom tanulmányával és így az ország ezen legnagyobbszerű románkori templomát s vele együtt Pécs más nevezetes régi emlékeit szemelték ki, hogy az új

* Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra, nagy 8r. 404 fametszettel, Pest, Emich Gusztáv, 1866. I. kötet. Őskori műrégészet, irta dr. Rómer Flóris, 134 l. 154 fametszettel; II. kötet. Középkori építészet, irta dr. Henszlmann Imre, 150 l. 250 fametszettel.

** A «Congrès international Budapest» Comptes Rendus című műve II. kötete első részében.

vállalat első kötetében tárgyalassanak; és mivel az archaeol. bizottság egyedül nem győzte volna a szükséges illustratiók költségeit, szövetkezett e fontos publicatiohoz készülő táblák előállítására a bécsi műemlékbizottsággal. Így 1869-ben mint a kettős című emlékpublisher első kötetének I. része jelenhetett meg a „Pécsi székesegyháznak építészete“ című munka.* E munkájának előszavában kijelentette Henszlmann eddigi műtörténeti tanulmányai alapján szerzett azon meggyőződését, hogy „sajátos nemzeti művészetünk nem létezett és nem létezik“. Így kívánta indokolni azt a széles tért, melyet külföldi templomok: a dijoni St. Benigne, a gurki s a Márk-templomnak e monographiájában szentel, a mint másrészt kellő hazai kézikönyvek híján szükségesnek vélte azon sok és terjedelmes kitérést, melyet az I. kötet II. részében a középkori typológiának és symbolikának, valamint a középkori viselet történetének szentelt. Egyúttal tág tért engedett ezen és minden következő monographiájában azon arányszámítási fejtegetéseinek, melyekkel a középkori építészetben a régiektől állítólag követett aránybeli szabályokat igazolni iparkodott.

Míg e vaskos, drága és nehezen olvasható kötetek csak a szakemberek válogatott csekély számát érdekelhették, addig Rómer azon volt, hogy az archaeologiai tudomány iránti rokonszenv a nemzet mennél szélesebb rétegeiben is fölébredjen. Erre célzott azon indítványa, hogy a bizottsági készletben lévő tanulságos képek közöltessenek kalendáriumokban és a nép kezére jutó olcsó lapokban és folyóiratokban. Egyúttal folyamodott a bizottság a közlekedési minisztériumhoz, hogy a nagy mértékben megindult vasútépítéseknel és folyószabályozásoknál előkerülni szokott régiségek megóvassanak. Legtöbbet várt a bizottság e részben a munkálatoknál közvetlenül felügyelő mérnököktől. Visszatekintve az elmúlt huszonkét esztendei időszakra, mely a bizottság akkori optimistikus föltevése óta elmúlt, sajnálattal kell constatalnunk, hogy azon leletekkel szemben, a melyek e hosszú időszakon át a közmunkálatoknál elpusztultak vagy magánkézre kerültek, a hazai közintézetekbe, hivatalos mérnökök útján jutott régiségek száma fölötte csekély volt! E szomorító tapasztalás azonban nem gyöngítheti az arch. bizottság érdemét, mely nem csak 1868-ban, de utóbb is minden konkrét alkalommal szót emelt a hazai emlékek megóvása érdekében. A lelkes szózatoknál is mindig többet ért a tett, a személyes utánjárás. E meggyőződéstől a bizottság lelkes előadója is át volt hatva és attól kezdve, hogy az 1868-ik évi nagy közgazdasági emelkedés

* Monumenta Hungariae archaeologica, magyarországi régészeti emlékek. kiadja a m. tud. Akadémia arch. bizottsága. I. Pest 1869. — A második rész címe: A pécsi székesegyház domborművei. Pest 1870.

gombaszámra teremtette a főváros közelében a gyárakat, és ennek következtében mindenfelé megindultak a földmunkálatok, az előadó napról-napra bejárta (különösen) az óbudai vidéket s ott jelen volt az ásásoknál. Akkori gondos naplójegyzetei az aquincumi helyrajzra annál megbecsülhetetlenebb anyagot szolgáltatottak, mert a culturrétegek utóbb vagy beépültek vagy mint téglavetők anyagkészlete eltűntek.

Mintha a haza sorsában véglegesen beállott kedvező fordulat új életre ébresztette volna a szellemeket, ez időben mindenütt a vidéken mozogni látunk testületeket és egyeseket. E mozgalom tanúságául az előadó minden bizottsági ülésen tömörked levelet olvas föl ásításokról, leletekről, vidéki múzeum-egyesületek keletkezéséről és hasonlókról. Igen helyes eszközhez fordult, hogy ez élénkséget ébren tartsa, sőt fokozza: közzétette a vidékről érkező leveleket az Arch. Közleményekben és mikor arról győződött meg, hogy a Közlemények hosszú időközökben megjelenő füzetivel nem lehet a közérdeklődésre elég közvetlenül hatni, megérkezettnek látta az időt arra, hogy a bizottságnak egy igazi folyóirat alapítását javasolja. Így találta meg végre a bizottság tíz évi főnállása után az eszközt, mely igazán hatott, melylyel inkább, mint nagy, nehézkes publicatiókkal, olvasó és író közönséget teremteni lehetett. Az „Archaeologiai Értesítő“ volt hivatva e kettős föladatot teljesíteni. Eleinte igénytelen, egyes röpke ívek formájában indult meg. Majd meg az évtizedek folyamában mind komolyabb olvasmányhoz szoktatta olvasókörét és folyton szigorúbb követelményeket emelt munkatársai irányában. Azóta az „Archaeologiai Értesítő“ régi folyamának 14 kötete és utána az új folyam 9 kötete, nem mindig egyforma sikerrel és nem mindig egyenlő értékű tartalommal, de egészében fölötte becses és nélkülözhetetlen anyaggal gyarapította és mozdította elő a hazai archaeológiát. Most mikor e folyóirat húsz éves multjára tekinthetünk vissza, áldanunk kell első megalkotóját. Az Arch. Értesítő megteremtése Rómernek egyik fő és elévülhetetlen érdeme volt. 1869-ben 90 előfizetővel indult meg a kis lap, a mi óriási számnak tűnhetett föl a hatvanas években, mikor az arch. bizottság az ő másik két vállalatának köteteit rendszerint csak ajándékozás útján bírta a közönség kezébe juttatni! A siker tehát teljes volt, és ha Rómer az első években többször panaszkodik lapjában, hogy ő neki magának kell egész számokat megírni, ez a nehézség érdemét csak fokozza, mert igaz, hogy eleinte csak néhányan segítettek, de utóbb megvolt az ő közkedveltségű cikkeinek a hatása; mind többen sorakoztak körülötte és mint minden folyóirat, mely igazán betölti hivatását, maga a lap nevelt írókat és lett az archaeologiai irodalomnak hazánkban nélkülözhetetlen köz-

pontja. Az 1868. és 1869-ik évek más tekintetben is igen termékenyek voltak az arch. szaktudomány szempontjából. A bizottság megbízásából és támogatásával a vasküti és glogováczi halmokat kutatta át Römer, ugyan ő vizsgálta át a csanádi középkori templom-alapokat; közbenjárt a margitszigeti régi rommaradványok ügyében; megszerezte a n. muzeum számára a barsi gyógyszerész - egyesület gazdag kőkori régiséggyűjteményét; végig utazott az egész Marosparton és Erdélyben archaeologiai kutató utat tett. Ez útján többi közt a kolozsvári főtemplom régi frescóit másolta le.

Az 1869-ik év fontos eseményei közül említhetők a geszterédi (Szabolcsm.) és a szentistván-baksai (Abauj) nagy ásatások; az óbudai Victoria téglavetőn lelt római sírok s ugyanott egy középkori templomrom ásatása, melynek alkalmából az Alba Mária-egyház kérdése ismét napirendre jutván, a bizottság 150 frtot szánt e kérdés „végleges megoldására“. Nemcsak ez összeget, de sokkal jelentékenyebbet emésztett föl utóbb e kérdés, a nélkül, hogy megértük volna végleges megoldását! Az óbudai gyár-szigeten is bővült az aquincumi helyrajz, mert a már előbb ismert fürdőkhöz újabban ismét más római fürdőtelep maradványai járultak. A tatárfalvi templom dolgában szakértői véleményt adott a bizottság. Schulcz Ferencznek megbízást adott a nagybányai régi torony helyreállítására. Xántus János számára utasítást dolgozott ki, hogy keleti útjában minő archaeologiai és műtörténeti érdekű mozzanatokra fektessen különösen súlyt. Fölkarolta Schulcz Ferencz javaslatát, a ki akkor a magyarhoni törökkori emlékek fölvételeivel foglalkozott. Ugyanakkor Storno Ferenczet középkori emlékek fölvételeivel bizta meg és Henszlmann kalocsai, Römer szlavoniai utazását és kutatásait anyagilag is elősegítette a bizottság; az Erlangen, Augsburg, Thorn, Göttweih és Ferrarában őrzött Corvincodexek dolgában folytatott a buzgó előadó kutatásokat és levelezést. Természetes, hogy három publicatio föntartása mellett és ily sokféle ágazó működést fejtven ki a bizottság, közel 8000 frtnyi javadalmat kért mindenemű céljaira az Akadémiától, melyet a bizottság 1870-ben az országtól történelmi publicatiókra adott 20,000 frtnyi javadalmából nagy örömére meg is kapott.

Ez évben mindinkább megvalósulása felé közelgett a műemlékek országos bizottságának föllállítása, melynek ügye az arch. bizottságban már annyiszor volt megvitatva; a bizottság fölkarolja a visegrádi vár föntartása ügyét és véleményt ad a lőcsei templom javítása dolgában; gyámolítja a szihalmi régiségi ásatásokat, lerajzoltatja Storno Ferenczczel a lékai és rőtei várakat, az előadó indítványára a bizottság fölemeli szavát a Rómában lévő Corvin-codexek képeinek lefényképeztetése ügyében, a

székesfehérvári régi torony s a székesfehérvári római emlékek megóvása iránt intézkedik, a boldogfalvi és a demsusi templom dolgában véleményt ad, gondoljai alá veszi az ó-szönyi római emlékeket és sürgeti a visegrádi és németújvári vár főtartását, részben helyreállítását. Végül az előadó indítványára a bizottság elhatározza, hogy a Marci vagy Bécsi krónika néven Bécsben őrzött ismeretes XIV. századbeli kézirati codex hazai culturtörténeti szempontból oly rendkívül fontos képeit részben a maga költségén, nagyrészt pedig áldozatkész műbarátok hozzájárulásával hiven lemásoltatja. A másolással Bicsérdy festőt bízták meg, a ki nagy lelkiismeretességgel teljesítette a következő években föladatát, úgy hogy 1873. óta a nemzeti múzeum birtokában van e megbecsülhetetlen codex hű mása. Az egész mű létesítése közel harmadfélezer forintot vett igénybe. — 1871-ben a lébenyi templom stilszerű helyreállításának felügyeletét vállalta el a bizottság. A visegrádi vár főtartása érdekében Zsigmondy Gusztáv főmérnök ural 6500 frtnyi költségjavaslatot terveztetett. Szakszerű véleményt adott egy országos műemlékbizottság föllállítása dolgában; kidolgoztatott tervet a harinai templom kiépítésére, a lőcsei templom belső helyreállítását ellenőrizte és egy középkori magyarhoni epigraphicus gyűjtemény megalkotását tervezte, melynek hiányát mind a mai napig élénkén érezzük. A bizottságnak ez évben az az öröme volt, hogy a párisi és londoni kiállításokra küldött publicatioiért elismerést nyert és az a veszteség érte, hogy a nagyérdemű Érdy János ez évi május 9-ikén meghalt. Ez évtől kezdve a bizottság az ő céljaira a kormánytól, a m. tud. Akadémia révén, 5000 frtnyi javadalmat nyert, tehát jóval kevesebbet, mint a megelőző években. Az arch. bizottság ugyan belenyugodott volna e csekélyebb javadalomba, azonban (1872. évi januáriusi ülésében) aggodalommal vett tudomást arról, hogy az országgyűlés pénzügyi-bizottsága e tételt oly rovatba helyezte, melyben e tétel „nagyon ingadozóvá vált,“ t. i. a műemlékek országos bizottságának költségrovatába vette föl. Az Akadémia II. osztálya elnökét, Horváth Mihályt, mint országgyűlési képviselőt fölkérték, hasson oda, hogy a bizottság javadalma, mint külön önálló tétel állíttassék be az országos költségvetésbe. A bizottság ez óhaja nem valósult meg, de másrészt aggodalomra sem volt igazi ok 1888 végéig, Henszlmann Imre haláláig. Csak akkor erősödött meg az orsz. műemlékek bizottságának nem irodalmi tagjaiban a hajlandóság, hogy azt az összeget, mely évtizedeken keresztül az akadémiai archaeologiai bizottságé volt, egészben vagy részben tőle megvonják, vagy a mi evvel egyértelműnek vehető: hogy az arch. bizottság önálló tudományos működését a műemléki bizottság fölfogása szerint irányozza. Az orsz. műemléki

bizottságnak 1872-ben történt föllállítása következtében megszűkölt az Akadémia archaeologiai bizottságának tevékenységi köre, mert ezentúl mindazon számos templom helyreállítási ügy, mely eddigi gondoskodását igénybe vette, az új bizottságra háromlott. Az akadémiai bizottság működése tehát mindinkább irodalmi publicatiók előkészítésére és közzétételére szorítkozott. Rómer indítványára ez évben a magyar costume történetére irányult a bizottság figyelme; Fraknoi Vilmos viszont megpendítette egy hazai arch. okmánytár megindítását. A bizottság kiadványaiban mindkét indítványnak nyomait látjuk. Rómer érdekes közleményt adott a magyar costume-tanra gyűjtött anyagából; br. Nyáry Albert pedig becses okmánytári közleményekkel gyarapította a bizottság kiadványait.

III.

Rómer visszalépése a tíz éven át fáradhatatlan buzgalommal viselt előadói és szerkesztői tisztségről, fordulópontra az arch. bizottság történetében. Mikép vélekedtek kortársai a bizottság ügyei körül szerzett *érdemeiről* és mikép ismerte el szakavatottságát és *szorgalmát* különösen azon néhány bizottsági tag, a kinek az ő hivataloskodása alatt tartott, száznál több ülésben és sok ezer folyó ügy elintézésében része volt, azt meleg szavakban megörökítette a bizottság 1872. évi októberi ülésének jegyzőkönyve.

Nem sokára reá elhagyta a bizottságot az elnök is. Kubinyi Ágoston, a bizottságnak 1859-től elnöke, 1873. évi szeptember havában meghalt. Utóda 1874-ben Pulszky Ferencz lón, a ki azóta a bizottság elnöke. Rómer helyét elfoglalta Henszlmann Imre, a ki egyúttal a műemlékek országos bizottságának is előadója volt. Henszlmann megszüntette a sűrű levelezést s az Arch. Értesítőt csak névleg szerkesztette, valósággal 1872. elején Érdy Kálmán, utóbb Geduly Ferencz, 1875. Ortvay Tivadar, 1876—1879-ig br. Nyáry Albert, 1881—1885-ig Pulszky Károly és 1885-től mostanáig Hampel József szerkesztették.

Henszlmann az Arch. Közlemények és a Magyarországi Műemlékek szerkesztésére szorítkozott. Az előbbiekből az ő szerkesztése alatt megjelent a X—XV. kötet. Az emlékek sorozatából megjelent alatta a bécsi világkiállítás régészeti osztályának leírása 1875—76-ban; ezt megelőzte 1874-ben Rómer Flóristól a régi falképekről szóló kötet, melyben Rómer 102 középkori falfestményt ismertet; utóbb 1878-ban Henszlmann Lőcse régiségeiről értekezett; az 1879—80. évi kötetekben Myskovszky tárgyalta Bártfa középkori régi emlékeit és mint a középkori emléksorozat legutolsója megjelent Reissenberger műve a nagyszombati

plébánia-templomról 1882-ben. Ezek mellett, mint újabb cycclus kezdete megindult egy praehistorikus sorozat,* melynek egyik kötete „Az aggteleki barlang, mint őskori temető br. Nyáry Jenőtől 1881-ben jelent meg; míg a másikat a keszthelyi sírmezőkről 1884-ben Lipp Vilmos írta. Ez esztendőttől fogva, a magyarországi emlékek sorozata megakadt. A következő kötet Henszlmann nagy műve lett volna a kassai főtemplomról, melyre a boldogult évek hosszú során át készítette elő a rajzokat és metszeteket és a levéltárakban az okmánymásolásokat. A munka befejezetlen kézírata most a kassai múzeumegyesület tulajdona; a rajzok, réztáblák és faduczkok pedig az arch. bizottság mútárában várják a közzétételt.

A bizottság ilyformán majdnem kizárólag irodalmi művek közzétételére szorítkozván, lemondott azon szélesebb munkaköréről, melyet első alapítói eléje szabtak és midőn a m. tud. Akadémia új ügyrendjét megállapította, a bizottság is az új viszonyokhoz mért új ügyrendet kapott, mely szerint földadata egyesegyedül arch. műemlékek monographiái, az Arch. Közlemények s az Arch. Értesítő, esetleg egyéb önálló arch. művek közzététele; lemondott gyűjtésről, ásatásokról, emlékek restaurációjáról és hasonlókról. E célokat a nemzeti Múzeumban, az országos műemlékbizottságban és az 1879-ben megalapított Országos Régészeti és számos vidéki muzeumtársulatban eléggé biztosítva látta. 1877. óta a bizottság sűrűn foglalkozott heraldikával, melynek hazai főmestere, br. Nyáry Albert szokta felső helyről a bizottság elé terjesztett megyei és városi új czimereket szakértőileg megbírálni. Ugyanez évben kötötte meg a bizottság szerződését a nemzeti Múzeummal, melynek értelmében bizonyos számú példányokért a nemzeti Múzeum a maga rajzkészletével járul az Arch. Értesítő illusztrációihoz, minek következtében jelentékenyen emelkedett a folyóirat azelőtt gyér illusztrációinak száma. A következő évben ugyancsak az Arch. Értesítőre nézve szerződéses viszonyba lépett a bizottság az orsz. rég. társulattal, melynél fogva a társulat 410—450 példányt mérsékelt áron szerezhet tagjai számára. A Műrégészeti Kalauz eladásából gyűjtött kis töke az évek folyamában fölszaporodván, 1879-ben a bizottság közzétehetette Torma Károly Daciai bibliographiáját.

1880-ban Pulszky Károly indítványára a bizottság az Akadémiánál javaslatba hozta a magyar korona tudományos megvizsgálását, lefényképezését, lerajzoltatását és leírását. Mindezek a törvényhozás engedélyével meg is valósultak és a meg-ejtett fölvételek alapján megjelent Pulszky Károly hiteles, pontos leírása a szent koronáról az Archaeologiai Értesítő

* Monumenta Hungariae archaeologica aevi praehistorici.

1881. évi kötetében és évekkel utóbb megjelent Ipolyi disz-munkája is az Akadémia kiadásában. 1881-ben a bizottság Bosznia régi czímerének kérdésével foglalkozott s ez ügyben Thallóczy Lajost mint szakértőt kérte föl közreműködésre, kinek véleménye az Arch. Értesítőben jelent meg. Ez év nagy reform-terveknek volt termékenyebb korszaka. A bizottság albizottságot küldött ki kebeléből, mely a hazai szaktudomány összes ágainak tervszerű művelésére alapos munkatervet készített. E tervet magáévá tette ugyan az arch. bizottság, de sem költség, sem elég munkaerő nem találkoztván, a terv megvalósítása rámaradt a késő utódokra.* E tervvel összefüggött a bizottságnak azon határozata, hogy 1881-ik évi áprilisi ülésében a II. osztály köréből 13 taggal egészítette ki magát. Ugyanez évben vállalkozott dr. Czobor Béla a Műrégészeti Kalauz III. kötetének megírására, melyet előbb Ipolyi Arnold kívánt volna megírni.

1882-ben Henszlmann a bizottság támogatásával folytatta a székesfejérvári ásatásokat és ásatása eredményeit Reissenberger művében a nagyszabeni templomról tette közzé.

1883-ban megindultak a Corpus numorum Hungariae című munkára az előkészületek. Dobóczy Ignác és Hampel József megállapították a tervet és elvállalták a szerkesztést; az anyag összegyűjtésével és majdani földolgozásával dr. Réthy László bizott meg, a ki azóta az arch. bizottság és a nemzeti Múzeum támogatásával az országban s a külföldön lévő nyilvános és magángyűjteményeket több ízben fölkereste és a Corpus czéljaira leírta. E nagy munka jelentékeny része elkészült és megjelenése már csak a bizottság kedvezőbb pénzügyi helyzetétől függ. — A boszniai czímer ez évben újból a bizottság elé került s ezúttal br. Nyáry Albert dolgozott ki róla szakszerű véleményyt. Az ötvösművességi kiállítás tanulmányozására a bizottság kiküldte kebeléből a hozzáértő tagokat; ez albizottság működésének ugyan nem maradt fenn semmi nyoma, azonban megörökítette a kiállítást egy francia és magyar nyelven megjelent diszmű „Az ötvösművesség remekei“, melyhez a bizottság négy éven át (1885—1888.) évi ezer forinttal járult hozzá.

Az arch. bizottság és a bécsi műemlékbizottság közt kezdettől fogva fönnálló kölcsönviszonynál fogva a bécsi bizottságot az osztrák-magyar monarchiáról közzétett képes Atlaszához a bizottság több ezernyi faduczainak készletéből néhány százzal gyámolította.

* A becses terv megjelent 400 példányban, de az utókor nehezen fog hozzáférni, mert már jelenleg is bibliographiai ritkaság, melyet meg cím szerint sem bírok idézni.

Ezekben vázoltam röviden és főbb vonásaiban e bizottságnak több mint harmincz éven át folytatott működését és chronikáját.

A vázlatos rajznál alapul vettem a bizottság jegyzőkönyveit, melyek elejétől végig, régi szokás szerint, a bizottság két vaskos naplőkötetében vannak megörökítve. E hiteles följegyzéseket kiegészítik a bizottság jelentései, melyek évtizedeken keresztül az Akadémia közgyűlése elé kerültek és megjelentek. Míg Rómer volt az előadó és utóbb is néhány éven át szokás volt az Arch. Értesítőben a bizottság működésének minden egyes mozzanatáról a nyilvánosság előtt számot adni.

De mindezek nem merítik ki, csak jelzik a bizottság hatását a hazai archaeologia fejlődésére. Maga ez a hatás meg van örökítve azon közel száz író műveiben és értekezéseiben, melyek 1859—1890-ig a bizottság ötvennél több kötetre terjedő publicatióiban megjelentek. E tekintélyes szakkönyvtár tudományunk harmincz éven át elért eredményeinek zömét foglalja magában: ezeket vázolni és méltányolni annyi volna, mint előadni magát a magyarhoni archaeológiát.

A MAGYARORSZÁGI FÖLDRENGÉSI BIZOTTSÁG.

Valamely ország földrengéseiről kimerítő s a tudomány mai állásának megfelelő képet nyújtani, e tünemények gyorsan múló természeténél fogva, nem könnyű dolog.

Egy-egy földrengés gyakran pár másodperc alatt foly le s ha nincs, a ki följegyezze, az irodalomban örökre nyoma vesz. A geologiai multat számba sem véve, bátran állíthatjuk, hogy e tekintetben még a történelmi közelmúlt idők is üres lapnál alig nyújtanak többet, mivel azok az egyes esetek, melyeket régi krónikákban feljegyezve találunk, eme jelenségeknek bizonyára csak csekély kis töredékét teszik s csak felette hiányos ismeretét tartalmazzák.

Fontos pedig a földrengések szakadatlan lánczatának ismerete azért, mivel e jelenségek a hegységek szerkezetével a legszorosabb módon függnek össze. Egy-két évtized alatt, a mióta a geologusok e tüneményeket behatóbban tanulmányozzák, kitűnt, hogy a földrengések rendszerint tektonikai (hegyszerkezeti) hasadékokból indulnak ki. A hegységeket vagy általában földünk szilárd kérgét alkotó közettömegeknek csak néhány milliméternyi emelkedése, süllyedése vagy eltolódása, szóval elmozdulása már igen heves földrengéseket okozhat. Hogy ilyen tömegelmozdu-

lások tényleg előfordulnak, azt nemcsak a tapasztalat igazolja, hanem mutatja a multa nézve a felgyűrt hegységek egész hosszú sorozata is.

A mondottakból kiviláglik viszont, hogy a földrengések által mintegy reávezettetünk azon tektonikai hasadékokra, a melyek mentén a hegyképződés lassú processusa olykor még jelenleg is nyilvánul.

Minthogy egy-egy földrengési eset helyes leírásához első sorban bekövetkezésének idejét, továbbá kiterjedését és mozgásának irányát szükséges tudni, könnyen beláthatjuk, hogy ezen adatok egybegyűjtéséhez sokaknak megfigyelése és közreműködése kívánatik meg. Így keletkeztek a földrengési bizottságok Olaszországban 1874-ben, Svájcban 1879-ben.

Tagadhatatlan, hogy a földrengés némely eleme, minő a bekövetkezés ideje, a földmozgás minősége és erőssége, legpontosabban önműködő seismometerekkel volna megfigyelhető, mint ezt pl. Japánban és Olaszországban teszik. Minálunk is ajánlatos volna ugyan több ilyen eszközt, még pedig talán legcélszerűbben a meteorológiai megfigyelő állomásokon felállítani, mi már csak azon egy szempontból is indokolva lenne, hogy a földrengések, az olasz felfogást követve, a meteorologia endogén természetű tünetényei körébe tartoznak. Mindaddig azonban, míg a dolog ilyen vagy hasonló módú megoldást nem nyer, kívánatosnak tartotta a M. Földtani-Társulat, hogy a magyar földrengésekre vonatkozó megfigyelések, úgy mint ez pl. a svájceziaknál is történik, pusztán csak a földrengést átéltek egyének leírásai alapján minél nagyobb számban összegyűjtessenek, annyiival is inkább, mivel a megfigyelésnek ezen egyszerű módja jó és még a seismometrikus feljegyzések mellett sem lesz nélkülözhető.

E célra a M. Földtani-Társulat 1881. november hó 9-én tartott ülésében szűkebb bizottságot küldött ki, mely dr. Szabó József elnökleite alatt Hantken Miksa, Lóczy Lajos, dr. Schafarik Ferencz, dr. Szontagh Tamás és Válya Miklós urakból áll. Ezen bizottság dr. Schafarik Ferencz jegyzősége mellett azonnal meg is kezdte működését; közrebocsátott — a svájcezi földrengési bizottság brochurejét alapul véve, — egy 1½ ívnyi füzetet, mely felvilágosítást ad a földrengések természetéről és útmutatást nyújt a megfigyelés módjára nézve. Ezt kiegészíti továbbá a kérdőív, melyre a netáni megfigyelések könnyebbég kedvéért, 18 kérdésre beosztva, válaszképen bejegyezhetők. Ezeket a nyomtatványokat széles körökben elterjesztette a bizottság, minek eredménye az volt, hogy az ország különböző részeiből több százan jelentkeztek földrengési levelezőkül.

Földrengés alkalmával először is ezen, a bizottság könyveibe bejegyzett levelezők kapnak jelentéstétel végett kérdő-

íveket, másod és harmadsorban pedig mindazok, kiket a törzslevelezők válaszaikban mint komoly, szavahihető és az ügy iránt érdeklődő egyéneket megneveztek és ajánlottak. Ilyen rendszer mellett sikerült a bizottságnak egyes földrengésekről már 30—40, sőt még 70—80 különböző helyekről és egyénektől többé-kevésbé kimerítő leírásokat kapni, a mikből aztán már könnyű volt az illető földrengés hiteles képét és leírását összeállítani. Nagy földrengés esetén fentartja magának a bizottság egyik vagy másik tagjának, pontosabb tanulmányozás céljából, a hely színére kiküldését. Az összes beérkezett vagy kiküldetés útján beszerzett adatok időnként jelentések alakjában foglaltatnak össze, melyek eddigelé a Magyar Földtani Társulat közlönyében láttak napvilágot.

Igy működött a Magy. Földtani Társulat földrengési bizottsága egész 1886-ig; ez alatt azonban mindinkább kitűnt, hogy messzebb fekvő vidékeken, nevezetesen Erdélyben, az adatgyűjtés bonyolódottá és nehézkesé vált. Kiváncosnak látszott ennél fogva, hogy Erdély számára külön figyelő osztály állíttassék föl, mire dr. Koch Antal, kolozsvári egyetemi tanár, nagy készséggel vállalkozott is. 1888-ban pedig dr. Kispatic Mihály, zágrábi főreáliskolai tanár, önként ajánlotta föl jelentéseinkhez való hozzájárulását, a mennyiben ő a délszláv akadémia megbízásából a horvát-szlavon-dalmátországi, valamint a boszniai és hercegovinai földrengéseket figyeli és dolgozatait a horvát nyelven kívül még magyarul és németül is közzétenni óhajtotta. A magyar bizottság figyelemmel kísérte ugyan ezen területeket azelőtt is, de könnyen belátható okoknál fogva csak töredékes adatokra tehetett szert.

Eddig a földrengési bizottságnak négy jelentése adatott ki.

1. Az 1882. évről szóló dr. Schafarziktól, melyben a be rendezésen és az első lépések ismertetésén kívül 11 kisebb földrengés van felsorolva. Terjedelme $\frac{1}{2}$ ív.

2. Az 1883-ról szóló jelentés dr. Schafarziktól, 15 földrengés ismertetésével, köztök a márczius 27—29-ikén észlelt miskolczi és a december 20-iki zágrábi földrengés, melyek erősebbek voltak. Terjedelme $\frac{3}{4}$ ív.

3. Az 1884-ről szóló jelentés dr. Schafarziktól. 12 földrengés felsorolásával, köztök a márczius 24-iki djakovári erős földrengés tüzetesebb leírása, valamint a június 29-iki vágvölgyi szintén jelentékenyebb földrengés 1 lith. táblával s közel 1 ívnyi terjedelemben.

4. a) Az 1886. évi erdélyi földrengésekről dr. Koch Antaltól, a február 22-iki háromszéki és ápril 29—30-iki dévai földrengések leírásával:

b) az 1884—86. évi horvát földrengésekről, dr. Kispatic

Mihálytól, 1884-ben 30, 1885-ben 46 és 1886-ban 56 föld-rengési nap följegyzésével;

c) az 1885—86. évi magyar földrengésekről dr. Schafarziktól. 1885-ben 13 földrengéssel, köztök a május hó 26-iki nagyobb, észak-erdélyi földrengés tüzetes leírásával és 1 lith. táblával; 1886-ban 9 eset, köztök az ápril 12-iki jelentékenyebb nagyváradi földrengés.

E hármas jelentés, melyet a bizottság 1889-ben adott ki, s 3 ívre terjed, úgy, mint az előbbiek is, magyarul és németül (Szauer Arnold fordításában) jelent meg.

Az 1887—88-ról szóló jelentések szintén ugyanazon három szerzőtől még ez évben sajtó alá bocsáttatnak.

Megjegyezzük, hogy levelezőink a bizottságtól szerkesztett nyomtatványokat és jelentéseket ingyen és bérmentve kapják meg.

A földrengési bizottság eme tevékenysége azonban nem lett volna lehetséges, ha csupán csak a Magy. Földtani Társulat erejére kellett volna támaszkodnia. A társulat kiadja ugyan jelentéseinket, de távolról sincsen azon helyzetben, hogy a bizottságot készpénzzel is támogathassa, a miért is kénytelen volt a magy. tud. Akadémia math. és természettud. állandó bizottságához azon kérrrel fordulni, hogy földrengési bizottságának ügyét fölkarolni és terveit támogatni kegyeskedjék. Erre a magy. tud. Akadémia a bizottságot a kért pártfogásban csakugyan liberális módon részesítette is, a mennyiben számára időszakonként kisebb-nagyobb összegeket, eddig összesen 900 frtot utalványoztatott. Ez összegnek különböző időben átvett részleteit a Magy. Földtani Társulat pénztárnoka őrizte; a hováfordításokról szóló számadásokat pedig az utóbbi időben évenként mutatta be a bizottság, ellenőrzés szempontjából, a társulat választmányának és évi közgyűlésének.

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK.*

A már hatodik évfolyamába lépő vállalat ez idei első füzete Erdély legnagyobb nemzeti fejedelmének, Bethlen Gábornak életrajzát tartalmazza a következő czímmel: „Bethlen Gábor és udvara 1580—1629. Írták *Gindely* Antal és *Acsády* Ignác.” A 264 oldalra terjedő, fényesen kiállított és számos történeti

* A magyar tud. Akadémia Történelmi Bizottságának segélyezésével kiadja a magyar történelmi társulat. Szerkeszti *Szilágyi* Sándor. Budapest 1889—90. évfolyam. *Első és második* füzet.

képpel diszített munka tehát két író műve. De legnagyobb részét (1—230) Gindely Antal, a jeles prágai egyetemi tanár s a harmincz éves háború egyik legalaposabb modern történésze írta és Acsády csak magyarra fordította. Mert Gindely magyar születésű ugyan, de nyelvünket nem bírja. Annál szélesebb körű, egész Európára kiterjedő kutatásokat folytat azon időszak történelmére nézve, melynek szereplői közt Bethlen Gábor előkelő helyet foglal el. Maga hangsúlyozza, hogy Bethlen Gábor „kora eseményeinek fejlődésére ép olyan, ha nem nagyobb befolyást gyakorolt, mint ama világtörténelmi tragoedia más kimagasló alakjai, mint Mansfeld, Thurn, Halberstadti Keresztély, IV. Keresztély dán király, Miksa bajor választó s hogy csupán sikereinek nagysága tekintetében marad el Gusztáv Adolf, Waldstein vagy Richelieu mögött“. Gindely tehát, ki az egész harmincz éves háború idejét tanulmányozta, s e célból Európa legkülönbözőbb nagy állami és magánlevéltárai közül átvizsgálta mindazokat, melyekben tárgyhöz anyagot remélhet s melyekhez magyar történész nem igen férhet, Bethlen Gáborra nézve is igen sok és értékes anyagot talált. E mellett felhasználta az egész nemzetközi irodalom segélyforrásait, első sorban a magyar kiadványokat, a mennyiben azok nem magyar szövegűek. Olyan anyag állott tehát rendelkezésére, minőt magyar történész aligha gyűjthetett volna össze s már e szempontból is érthető, hogy Bethlen első nagy életrajzát mért kellett épen idegen történésznek megírni.

De a széleskörű forrástanulmány mellett van az új életrajznak egy másik előnye is. Gindely a nemzetközi politikai viszonyok menetével a legszorosabb kapcsolatban beszéli el Bethlen politikai törekvéseit. Mint az egész korszak történésze, az akkori diplomácia egész szövevényét áttekinti s kimutatja a befolyást, melyet Bethlen Gáborra vagy Bethlen reájok gyakorolt. Így műve első sorban mint diplomatát és katonát rajzolja az erdélyi fejedelmet s különösen uralkodása utolsó éveit, az 1622—29-iki időt taglalja a legtüzetesebben. Másrészt kitűzött céljához képest csak nagy vonásokban vázolja Bethlen ifjuságát s uralkodása azon éveit, midőn legelől a trónja megszilárdítására irányuló törekvések vették igénybe a fejedelmet. Államférfiúi lángelmével átgondolt és erős kézzel végrehajtott terv szerint járt el Bethlen, megválasztása első napjától kezdve s egy pár év alatt olyan eredményt ért el, hogy az az Erdély, mely még nem rég a végromlás szélén állt, ismét nyomós befolyást gyakorolhatott az európai események menetére. Fejedelmében azok a világra szóló események, melyek 1618-ban beköszöntöttek, megtalálták a maguk emberét. Fel tudta őket használni nemcsak a saját, nemcsak Erdély, hanem az egész, akkor három részre szakadt

magyarság nemzeti és politikai érdekei javára. Az időtől kezdve, midőn Bethlen kilép a nemzetközi események színpadára, Gindely műve egyre behatóbban foglalkozik szereplésével. A tárgy fontosságához mért részletességgel s mégis vonzó modorban adja elő azon széleskörű diplomatai előkészületeket, a kelet és nyugat majdnem minden kiválóbb kabinetével folytatott tárgyalásokat, melyek egyes hadjáratait megelőzték vagy kísérték, valamint ezen háborúk katonai lefolyását.

Különösen a katonai és a diplomatai tevékenység az, melynek földerítésére és rajzolására Gindely súlyt fektetett. Művében e mozzanatok lépnek előtérbe s Bethlen nagy egyéniségének olyan vonásait domborítják ki, melyek eddig nem eléggé vétettek számba. De az életrajz nem lett volna teljes, ha Bethlent mint embert és uralkodót figyelmen kívül hagyja s meg nem kísérti összegezni azon eredményeket, melyeket Erdély belügyeiben, politikai, gazdasági és művelődési viszonyaiban elért. Ezt teszi Acsády Ignác a könyv utolsó fejezetében, melynek külön címe van (Bethlen Gábor udvara). Nagy vonásokban jellemzi e fejezet Bethlent mint uralkodót s azon tevékenységet, melyet a kormányzat s az udvartartás szervezése körül kifejtett. Az udvar kiválóbb alakjait, Károlyi Zsuzsannát, a fejedelem első, Brandenburgi Katalint, második nejét, a Bethlen-család jelentékenyebb tagjait röviden jellemezve, szerző ismerteti azon működést, melyet Bethlen szék- és fővárosa Fejérvár szépítése és megerősítése körül kifejtett. Székhelyét nem csupán építkezésekkel igyekezett emelni. A szellemi élet, a tudomány és műveltség középpontjává tette; főiskolát alapított, jeles tanerőket hozott a külföldről, a tehetséges ifjakat idegen egyetemekre küldötte, alkotott régiségtárat, könyvtárat, s a közoktatást egész országában tervszerűen fejlesztette. Építkezései nem csupán a fővárosra szorítkoztak, hanem kiterjedtek az egész országra s közvetlen hatást gyakoroltak a nagy társadalomra, mely uralkodója polgárosító törekvései, valamint a belállapotok javulása következtében mindinkább átalakult. A fejedelem szíven viselte a gazdasági érdekeket, gondoskodott a vagyonbiztosságról, az igazságszolgáltatás javításáról; rendezte az állam pénzügyeit, fejlesztette a honvédelmi szervezetet, telepítésekkel szaporítani igyekezett az iparos és kereskedő elemet s vallásos türelmessége dicsőségesen magaslott ki ama korban, melyben Európa nagy részét fanatikus vallásháborúk pusztították. Bethlen uralkodásának áldásos eredményeit Erdély s vele az egész magyarság anyagi és szellemi életére összegezi az életrajz utolsó fejezete.

A munka fényesen kiállítva s gazdagon illusztrálva jelent meg. Csak az önálló mellékletek közt nem kevesebb, mint hat különböző Bethlen-arckép van, egykorú s részben eddig kevésbé

ismert metszetek után nagy gonddal reprodukálva. Megvannak továbbá a Bethlennel összeköttetésben álló kiválóbb kortársak, uralkodók, diplomaták, hadvezérek arcképei vagy aláírásaik hasonmásai, a Bethlenre vonatkozó emlékek rajzai: szülőháza, építkezései, czimere, aláírása, városok és várak képei. Mindezek helyszíni fölvételek után készültek s nagyban emelik a könyv értékét, mely nem a szaktudósok, hanem a művelt közönség számára készült.

MAGYARORSZÁGI TANULÓK KÜLFÖLDI FŐISKOLÁKON.

Hazánk műveltségi történetének egyik tanulságos fejezete: a magyarországi tanulók külföldi iskolázása.

Az az ismeret-anyag és a szellem, a mit ezek a külföldön elsajátítottak, nemcsak az ő egyéni tevékenységökre és pályájokra, hanem közvetve az egész nemzet fejlődésére is gyakorolt befolyást. Ez pedig annál biztosabb és mélyebb volt, mert köztudomás szerint a magyar nemzet minden időben kivételes fogékonyságot tanúsított az európai műveltség eszméinek felkarolására és assimilatiójára.

Igy történt, hogy a magyar királyság megalapításától kezdve, magyarországi ifjak sűrűn keresték föl a külföldi főiskolákat s ott tiszteletreméltó állást foglaltak el, és többen közülök tanszékekre is emelkedtek.

Hálás föladat tehát nyomaikat kutatni, emlékezetöket föntartani.

Kiterjesztették erre figyelmöket már a magyarországi tudomány-történet múlt századbéli művelői: *Czvittinger Dávid* („Specimen Hungariae Literatae“. Frankfurt. 1711.), *Bód Péter* („Magyar Athénás“ 1766.) és *Veszprémi István* (Succincta medicorum Hung. et. Transilv. Biographia“. Négy kötet. Lipcse. 1774—87).

De az első önálló monographiák e téren a jelen század első negyedében láttak napvilágot: *Bartholomaeides László*tól a wittenbergi tanulók névsora („Memoriae Hungarorum qui in alma condam Universitate Vitebergensi a tribus proxime conclusis saeculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt“. Pest, 1817.) és *Müller Jakabtól* a krakkói magyar intézet tagjainak sorozata. (Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum“. Buda, 1821.)

Az anyag rendszeres gyűjtésére és feldolgozására mindazáltal a M. T. Akadémia adta meg az impulsust. A Gorove-

alapítványból négy ízben hirdetett pályázatot a hazai és külföldi iskolázás történetéből egyes korszakok feldolgozására. A jutalmazott pályamunkák közül kettő látott napvilágot. *Vass Józseftől*: „Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt“. (Pest, 1862.) *Fraknói Vilmostól*: „Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században“. (Budapest, 1873.) (Hellebrand Árpád jutalmazott műve, mely a XVII. századot öleli föl, nem jelent meg.)

Egy időben a „Történelmi Tár“ köteteiben is jelentek meg becses adalékok. *Révész Imrétől*: „Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig 1522—60“. (VI. 217—30.) — „A jénai egyetemen tanult magyarok s erdélyiek névsora, 1550—1850“. (IX. 219—38.) — „A bázeli egyetemen tanult magyarok s erdélyiek névsora, 1600—1852“. (IX. 239—42.)

Ezekhez csatlakozik *Fraknói Vilmosnak* az „Értekezések“ során megjelent két dolgozata: „Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskolázása“. (II. 6.) És „Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században“. (III. 10.)

Az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megalakulása óta egyik feladatául tűzte ki a külföldi egyetemeken tanult magyarországi tanulók névsorának teljes közzétételét.

Sajtó alatt van a bécsi egyetem magyar tanulóinak névsora, melyet az e téren is pótolhatatlan *Ábel Jenő* felügyelete alatt *dr. Schrauf Károly*, a bécsi egyetem levéltárnoka állított össze.

És imént jelent meg szintén Ábel közreműködésével „A jénai egyetem magyar tanulóinak névsora“ *Mokos Gyula* (volt jénai egyetemi-hallgató) úr összeállításából.* Ezek névsora nem most jelenik meg először irodalmunkban. A jénai egyetem háromszázados jubilauma alkalmából jelent meg: „Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum. Auctore A. Ludovico Haan. Gyulae, 1858. És három évvel reá *Révész Imre*, Gruber József volt jénai egyetemi hallgató följegyzései alapján, közzétette „A jénai egyetemen tanult magyarok és erdélyiek névsorát 1550—1850“. (Magy. Tört. Tár IX. 219. l.) De azért Mokos úr nem végzett hiába való munkát. Haannál valamennyi erdélyi származású tanuló és az 1615. és 1653. közt beiratkozott tanuló mind hiányzik; Grubernek sok tekintetben szintén hézagos közleményében pedig nehéz megmondani, az olvasási vagy a sajtóhibák száma nagyobb-e? A Mokos úr névlajstromában utólag constatólt hibákat Ábel — dr. Schmidt és dr. Götz jénai egyetemi tanárok

* Kiadja a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. Budapest. 1890. 8°. 208 és XXXII. lap. — Ára 2 frt 50 kr.

közbenjárásával — kijavította és a jegyzéket az 1888—89-ik tanévig kiegészítette.

A jelen füzet, terjedelmes bevezetés után, négy névsort foglal magában. Az elsőben (1—136 l.) a nevek, az 1550. évtől kezdve, a beiratkozás sorrendjében, a harmadikban a származási helyek, negyedikben pedig a vezetéknevek betűrendjében vannak közölve, míg a második a nemesek névsorát tartalmazza.

A jénai egyetemet János Frigyes választó-fejedelem alapította 1548-ban, de csak tíz évvel később nyerte meg hozzá a császári megerősítést. A fejedelem az épen akkor hanyatló Wittenberg szellemi örökösévé akarta tenni az új intézetet és éles ellentétben a Wittenbergben uralkodó Melanchton-féle enyhébb tanokkal, egyes-egyedül az evangéliko-lutherikus tan terjesztését tűzte ki feladatául. A magyar tanulók azonban megmaradtak Wittenbergben. 1550-ben találkozunk Jénában az első magyarországi származású tanulóval, egy kolozsvári fiúval, 1557-ben két selmeczivel, pedig 1548-tól 1558-ig összesen 1499 tanuló iratkozott be. Melanchton haláláig (1560) több magyar tanuló nem is fordult meg Jénában, és hogy mennyire hozzászógtak földieink Melanchton alatt Wittenberghez, legjobban mutatja az a körülmény, hogy 1548-tól 1600-ig Wittenbergben mintegy 800, Jénában mindössze 22 magyar és 4 erdélyi tanuló iratkozott be; 1600-tól 1646-ig meg épen egyetlen-egy erdélyivel sem találkozunk, pedig ezek szolgáltatják később a legnagyobb continenst. Csak 1657-ben kezdenek hazánkfiain nagyobb számban Jénába seregleni és a jénai egyetem virágzási korában (1777-től 1806-ig) az összes tanulók létszámával együtt földieink száma is tetemesen szaporodott.

Földieink közül leginkább az egyetem hittani karát látogatták; a lutheránusok hazánkban nem bírván nagyobb igényeknek megfelelő hittudományi intézettel, kénytelenek voltak külföldre, első sorban a szomszéd Németországba vándorolni, hogy a theologiában magasabb kiképezést nyerjenek. Innét van, hogy a Jénában beiratkozott földieink túlnyomó részben német és szláv vidékről való lutheránusok. A jelen publicatióban felsorolt 2396 tanuló közül 1722-nek ismerjük illetőségét. Ezek közt van erdélyi szász 520, Sopronból 115, Pozsonyból 67, Lőcséről 46, Kőrmöczről 38, Besztercebányáról 28, Kézsmárkról 24 stb.

E gyűjtemény legközelebbi füzete, mely talán még ez évben elhagyja a sajtót, a bécsi egyetem legrégibb anyakönyveit az 1377. előtti időtől 1450-ig, tehát nagyrészt ismeretlen anyagot fog hozni dr. Schrauf Károly levéltárnok úr földolgozásában.

AZ 1839/40-DIKI ORSZÁGGYŰLÉS VISSZHANGJA AZ IRODALOMBAN.*

Az 1839/40-iki országgyűlés befejeztével ismét kezdetét vette a megújulás már egy ízben megszakított processusa, melynek részleteit, irányát később a doctrinairek határozták meg. A kormány szakítani látszott hagyományos politikájával; a nemzetnek békejobbát nyújtotta, úgy hogy ez utóbbi végre-valahára a belső reformok megvalósításához hozzáfoghatott. A reformok lényegét, fontosságát azonban csak kevesen ismerték fel, a teendőket illetőleg a legtöbb politikusnak csak homályos sejtelmek voltak. Politikai szervezetünk hiányait érezni mindenki érezte; de a kibontakozás módját illetőleg éles ellentétek merültek fel.

Az államszervezet tökéletlensége annál szembeszökőbbé vált, mennél általánosabbá és érthetőbbé lön a *Széchenyi* anyagi reformjainak hatása. Maga *Széchenyi* azonban nem becsülte túl saját működésének eredményét s — a mi érdekes, de az agitatorok élet-történetében nem szokatlan — éppen neki kellett a kerékkötő szerepére vállalkoznia ama túlzó reformerekkel szemben, kik az ő vívmányaira alapították törekvéseiket. Főlemelte tehát tiltakozó szavát ellenők s a polemia, mely e felszólalásából kifejlődött, legérdekesebb fejezetét képezi az 1840-iki országgyűlést követő időszak politikai irodalomtörténetének.

A „Kelet népe“-ben *Széchenyi* István föltárja a *Kossuth*-tól inaugurált érzelmi politika veszélyeit. De jóllehet kiméretlen erélylyel üzen hadat eme politikai iránynak: minden során meglátszik, hogy ellenfelétől túlszárnyaltatván, saját erejét hanyatlani érzi a tekintetben, hogy a veszélyes útról leterelje nemzetét. A juste milieu politikája, melyet *Széchenyi* követett, nem kell többé senkinek. A nép bizalmatlanná válik iránta, mert úgy látszik, mintha a kormánynyal fúna igen sok kérdésben egy követ s mert nem követi azoknak a taktikáját, a kik a legjobbat is ellenzik, mert a kormánytól jó; a kormány viszont bizalmatlan iránta, mert szókimondó őszinteséggel ellene szegül, valahányszor olyat tesz, a mi nemzetére nézve, szerinte, veszélyt hozó. Ilyen taktikával azon veszi magát észre, hogy két szék közt pad alatt marad s a nemzet annak a férfiúnak zászlajához csatlakozik, a ki szíve és nem esze után indul s a ki iránt, mint a kormányi önkény egykori áldozata iránt, különben is meleg rokonszenvet érez.

* Székfoglaló értekezés *Ballagi Géza* I. tagtól; felolvasott a II. osztály ülésén, 1889. október 14-én. (Érték. a Társadalmi tudományok köréből. X. köt. 8. sz. (8°. 1041.) Budapest 1890. Ára 90 kr.

A „Kelet népé”-nek saját korára nem volt meg az a hatása, a mit Széchenyi el akart vele érni. Szerzőjének népszerűségét nemcsak hogy nem emelte, ellenkezőleg különben is hanyatlóban levő népszerűségének megsemmisülését siettette. De a tárgyilagosan ítélő utókor előtt a „Kelet népé”-nek minden sora egy-egy bizonyíték a legnagyobb magyar hatalmas államférfiúi belátása, sőt előrelátása mellett, s az egész nem azt a benyomást teszi ránk, a mit Széchenyi némely kortársára tett, hogy t. i. az egy meggyőződésében makacs, hiúságában megsértett politikus műve; hanem igenis, hogy az megnyilatkozása egy logikus s egy minden körülmények közt következetes elmének.

Kossuth, mint megtámadott, feleletében tisztán a védelemre szorítkozik. Különösen a „Pesti Hírlap” modorát és taktikáját védelmezi Széchenyi ellenében. Nem is volt az olyan, melynek veszedelmes voltát minden kétség kizárásával be lehetett volna bizonyítani. Széchenyi inkább saját látnoki ösztönére, mint pozitív adatokra támaszkodva emelte fel vészajtósló szózatát a Hírlap működése ellen. Az adatok, melyekkel másokat is meg akart győzni arról, a mit ő mintegy benső intuitió útján megérezett, a helyett, hogy igazolták volna az ő álláspontját, ellene voltak fordíthatók s olyan színben tüntették fel őt, mint a ki mindenáron, minden alaposabb ok nélkül diszcreditálni akarja ellenfelének személyét a közönség előtt. Széchenyi adatainak tarthatatlanságát *Eötvös* mutatta ki a legcsattanósabban.

Kossuthnak egyetlen, igazán számbavehető segédje a polemiában *Eötvös* volt: ép úgy, mint Széchenyinek *Dessewffy Aurél*. A többiek, a kik a vitában részt vettek, csatározásaikkal élénkítették ugyan a vitát; de a küzdelem végkifejlésére vajmi csekély befolyást gyakoroltak.

Dessewffy posícióját Kossuthtal szemben az tette erősebbé a Széchenyiénél, hogy ő Kossuth *elveit* is megtámadta. Széchenyi elismerte, hogy Kossuthtal közös elvi alapon áll, s ez az önbeismerés Kossuth elleni föllépését — bármily jogosult lett legyen is modorát és taktikáját illető kifogása — igen sok ember előtt érthetatlenné tette, a következetlenség színében tüntette őt fel, s polemiája olyan személyes indokokra vezetett vissza, melyek az igazi államférfiú tulajdonságaival bajosan egyeztethetők össze. *Dessewffy* azonban kimutatta, hogy Széchenyi és Kossuth „országglási terve” közt határozott ellentét forog fenn, s habár egyiket ép oly kevéssé helyeselte, mint a másikat: bizonyára mégis szolgálatot tett Széchenyinek, midőn ellenfelét elvi tekintetben is szembeállította vele s ez által legalább a következetlenség vádját alól fölmenteni akarja Széchenyit.

Bármily sokat köszönhetett is Széchenyi *Dessewffy*nek: rokonszenvével mégis inkább a *Deák* vezérlete alatt állt szabad-

elvű ellenzék felé fordult, a minek oka egyrésről az volt, mert Deák programja közelébb állt az övéhez, másrésről, mert föltétlenül megbizott Deák tapintatában, eszélyességében, melylyel a radikális párt túlzásait mérsékelni fogja. De Deák nem avatkozott a Széchenyi és Kossuth közti vitába. Ugy vélte, hogy a harcz hevét beleavatkozásával csak növelhetné s vagy egyiket vagy a másikat az ellenfelek közül magára haragítaná. Míg ellenben a szemlélő szerepét játszva, remélte, hogy az ellentétek kiegyenlítésében majdan mint közlétő léphet föl, szükségesnek tartván a közlétést azok közt, kiknek együttműködése a haladás sikerének egyik legfőbb biztositékál méltán tekintetett; lehetők is tartotta a kibékítést, miután az elvek harczában bármily szigorúan ragaszkodtak is a felek saját meggyőződésökhöz: egyben minden párt egyetértett, abban t. i., hogy Magyarországnak is meg kell végre-valahára mozdulnia, hogy sarkába lépjen a haladó nyugatnak.

A haladni óhajtó nemzet várákozásának az 1839/40-iki országgyűlés csak igen kis részben felelt meg; de az oly hosszú ideig tartott stagnatió után a törvényhozás csekély eredménye is zálogául fogadtatott a kedvezőbb jövőnek. Ha az említett országgyűlésnek egyéb eredménye nem lett volna is, mint hogy az elméket ismét forrongásba hozta: ezt magában véve sem lehetne kicsinyelnünk. Hogy pedig ennyi volt, arról eléggé tanúskodik a lendületnek indult politikai irodalom, melynek termékei a törvényhozás termében elhangzott eszméket visszhangozták.

Különös élénkséggel vitatta meg a sajtó a vallásügyi sérelmet, valamint a papi jószágok és a zsidó emancipáció kérdését, a városok ügyét s a bűnvádi eljárás és a börtönügy reformját.

A vallásügyi sérelmet *Lajcsák*, nagyváradi püspök ismeretes pásztorlevelével idézte elő, melyben az 1790/91: XXVI. t.-cz. ellenére utasította az alsó papságot, hogy reversalis nélkül a vegyes házasságokat egyházi áldásban ne részesítsék. A vegyes házasságok tárgyában megjelent röpiratok egytől-egyig mind a papság felfogását igyekeznek plausibilissé tenni. A liberalisok nem tollal, hanem élő szóval, a megyei gyűléstermekben küzdöttek — és pedig nem minden siker nélkül — elveik mellett. Az említett iratok legnagyobb részében előforduló tapintatlan nyilatkozatok, valamint általában azoknak iránya és szelleme s a papság kihívó magaviselete az ellenáramlatot is túlzásokra ragadta. 1791-ben ép úgy, mint a negyvenes évek elején a klérusnak a vallásügyi reformok iránt tanusított merevsége idézte elő a vitát a saecularisatióról.

A zsidó-emancipatiót szintén szőnyegre hozván az 1840-iki országgyűlés, a nemzet jobbjai egész odaadással fogtak hozzá kibékítéséhez a társadalomnak a zsidósággal. Legtöbbet tett e

tekintetben *Eötvös*, ki úgy az országgyűlésen, mint az irodalomban fölemelte szavát a zsidóság mellett. Hogy *Eötvöst* az 1840: XXIX. t.-cz. ép oly kevésbé elégitette ki, mint a rendek többségét, ez röpiratából világosan látható; de inkább elfogadta a félrendszabályokat, semhogy föltétlen polgárosítás követelésével az elnyomottak helyzetén való javítás kísérletét megghiúsítsa. Az első lépés meg volt téve a zsidók érdekében. Már most rajtok volt a sor, hogy a polgárosítás processusát siettessék. Első sorban maguknak kellett gondoskodniok a köztők és a nemzet közt még mindig fennállott válaszfalak ledöntéséről. Sajnos, hogy e feladat megoldására csak igen kevesen vállalkoztak a zsidó írók közül s ezek is többnyire tapintatlanul végezték munkájokat.

A városok ügyében történt felszólalások közt a legértékesebb *Hetényi* és a *Gorové*. Egyik a másikat mintegy kiegészíti. Amennyiben amaz a polgárságot emlékezteti a nemzet iránti kötelességeire, emez pedig a nemzetet sarkalja olyan engedményekre, melyek fölébresztendik a polgári elemben a kötelességérzetet a nemzet iránt. *Hetényi* azonban történelmet ír s a történeti tényekből von le bizonyos politikai consequentiákat; *Gorove* ellenben minden izében politikus s a történelmet csak mint segédeszközt használja politikai elveinek igazolására.

Végre a mi a bűnvádi eljárás és a börtönügy reformját illeti, e tárgyat a m. t. Akadémia pályakérdésül tűzte ki. A koszorút *Szemere Bertalan* műve nyerte el. Szemerén kívül *Eötvös*, *Balla Károly*, *Nyáry Pál* stb. írtak és izgattak az említett reform érdekében.

Az 1839/40-iki országgyűlés alkotásai közt volt még egy, t. i. a magyar nyelv tárgyában hozott törvény, mely következményeit és hatását tekintve, a legmélyebb nyomokat hagyta hátra úgy politikai átalakulásunk történetében, mint az ennek tükréül szolgáló politikai irodalomban. De ez a tárgy, melylyel szorosan összefügg a magyar nemzetiség suprematiájának megalapítása érdekében folytatott politikai, társadalmi küzdelmek s irodalmi harcok története, Ballagi értekezésének szűkre szabott keretébe nem fért be.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.*

A legújabb nyelvtudományban rendkívül termékenynek bizonyultak az analógia hatásaira irányuló kutatások. De a nyelvészetnek van egy ága, mely eddigelé aránylag kevés hasznót merített a kutatásokból: a szófejtést értem, melyben a ráfordított óriási erőfeszítések ellenére még folyvást oly nagyszámú, mondhatni számtalan találós mesével állunk szemben. Hiányzik itt az analógiás módszernek következetes alkalmazása, mely különben a hangtan s alaktan terén oly fényes eredményeket mutat föl. Hogy ezen hiányon segíthessünk, a szófejtés kénytelen az eddig járt utak mellett újakat keresni. Ezen új utak közül legtöbb eredménnyel bíztat az, mely a fönt nevezett értekezés szerzőjét odavezette, hogy a kapcsolatos használatú szók egymásrahatását nyomozza.

Hogy két külön szó átalakítólag hasson egymásra, arra már az is elég alkalom, ha igen gyakran szerepelnek együtt a beszédben. Erősen hatnak például egymásra az úgynevezett megfelelő (correlativ) szók, minők egyes névmások, határozók és kötőszók. Pl. *mennyi, mekkora* legtöbbször az *annyi, ennyi, akkora, ekkora* társaságában fordulnak elő s ennek köszönik mai alakjokat. Míg ugyanis az *annyi, ennyi* az *az, ez* származékai, addig amazok a *mi* névmásból voltak képezve s régi nyelvemlékeinkben csakugyan így hangzanak: *minyi, mikor* (illetőleg a képzőknek régi alakjával *minyé, mikorú*), csak később vették föl mai ejtésöket: *mennyi, mekkora*. A *mintsem* kötőszó legtöbbször *inkább*-kezdetű mondatok mellett szerepel, azért a székelynyelvjárások egy része ma így ejti: *mitsább-inkább*.

Különösen akkor szeret a két szó egymáshoz hasonluni, ha mellérendelő összetételben vannak egymással úgynevezett *iker-szóvá* egyesítve. Az oláhfalusi székely azt mondja: *ecci-mácci* e helyett: *eccer-másszor*. Így mondunk *szedett-vett* helyett *szedett-vedett*-et stb.

Gyakran történik kiegyenlítés az ellentétes s a rokon értelmű szók között, melyek a beszédben is gyakran, de a gondolatban még többször vannak együtt s lehetnek hatással egymásra. Göcsejben a *közelebb* szó szülte ezt a közép-fokot: *messzelebb* e. h. *messzebb*. Szegeden a köznapra való vagy hétköznapi ruhát *köznapló* ruhának is mondják az *ünneplő* ruha kedviért.

* Irta Simonyi Zsigmond. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia 1890. 8r. 43. l. — Ára 40 kr.

De legtöbbször hatnak így egymásra a rokonértelmű szók, különösen az olyanok, melyek hangzásra nézve is véletlenül hasonlók egymáshoz. Ezt a hasonlóságot gyakran fokozza a beszélő öntudatlanul, mert midőn az egyik kifejezéssel él, a másik is megcsendül lelkében. *Keblembbe, keblébe* annyi mint *mellembbe, mellébe*, azért az előbbit is nagy vidéken így ejtik: *kellembe, kellébe*. A mult században még csak így beszéltek: „*alatt van a föld, fönt van az ég*”; de ez az *alatt* szó egészen egyértékű volt a *lent*-tel s ellentéte a *fönt*-nek, azért a jelen században ezekhez hasonult a vége, úgy hogy *alant* lett belőle.

De nemcsak ilyen apró változásokat okoznak egymásban a rokonértelmű kifejezések, hanem sokszor annyira összeolvadva jönnek tudatunkba és nyelvünkre, hogy a kettőnek alakja egészen egybefonódik s összezavarodik. Nagyon elterjedt pl. ez a kifejezés: *türtőzteti magát*, melyet nem lehet a *tűr* igéből rendes képzésnek magyarázni, míg ellenben nagyon jól megérthetjük a következő kettőnek kombinálásából: *türteti magát + tartóztatja magát*. Abaujban a keresgélést így is mondják: *kutaskodik* = *kutat + kereskedik*. Szilágyságban a sikoltozást így fejezik ki: *sikobál* = *sikoltoz + kiabál*. A szerző számos más ilyen szófejtést is közöl, azután röviden tárgyalja a kombinálásnak a szóképzésre s ragozásra való hatását, s végül rátér a mondat-szerkesztésre, melyben különösen nagy szerepe van a kombinálásnak. Így pl. azelőtt azt mondták „*azon én semmit sem adok*” (t. i. nem adok érte semmit) és „*arra én ügyet sem vetek (rá sem hederítek)*”, s a kettőnek elegyedéséből keletkezett e mai szerkezet: *arra én semmit sem adok. Várd meg, míg kérdeznek* (tárgyas igealak, holott nincs tárgyi mondat) = *várd meg, hogy kérdezzenek, + várj, míg kérdeznek* stb. stb.

Hogy a szófejtésnek s egyáltalán a magyarázatnak e módja minő termékeny, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy Simonyi értekezésének a tavalyi Nyelvőrben közölt kivonata nyomán már mások is talpraesett magyarázatokat közöltek. Így pl. szépen magyarázta ifj. Szinnyei József (az idei Nyelvőrben) a *nyaláncsi* tájszót ezekből: *nyalánk + kíváncsi*; az *örökkéig* alakot e kettőből; *örökké + örök-éltig*; a *tített* igét ezekből: *tet-tet* (láttat, mutat) + *tétet* (vagy inkább *tetteti magát + teszi magát*) stb. Továbbá Steuer János a tiszavidéki *lusnya* melléknévet e kettőből: *lusta + tunya*, a székely *éghetetlen*-t ezekből: *éktelen + . . . hetetlen* (valószínűleg *véghetetlen*) stb. — A mondat-szerkezetekre is sikeresen alkalmazták legújabban néhányan e módszert. Balassa József ezt a székely szórendet „*el kell (hogy) menjek*” helyesen fejti meg e két szólás kölcsönhatásából: *el kell mennem + kell hogy elmenjek* (Nyelvőr 30. l.) Szinnyei így magyarázza ezt a szerkezetet: *ideje volna már in-*

dulni = ideje volna, hogy induljunk, + jó volna indulni. Ezt a különös székely szókötést „*újesztendőtől óta*“ Steuer magyarázta meg: *újesztendőtől fogva* + *újesztendő óta*. Ugyancsak a Nyelvőrben Balogh Péter elemezte így ezt az ormánsági kapcsolatot: „*el van adva a buzát*“ = *el van adva a buza* + *el adtam a buzát*.

Igy jut a mai nyelvészet mindig közelebb annak a megfejtéséhez, mért nem fődözi egymást a logika s a grammatika. Így jutunk mindinkább arra a biztos tudatra, hogy a nyelvben mindenütt élet van, hogy a nyelv nem merev mechanizmus, hanem eleven lélektani tényezők folytonos kölcsönhatása.

A NÁPOLYI ÖBÖL ROTATORIÁI.*

Saját vizsgálatai alapján részletesen ismerteti a nápolyi öbölben megfigyelt, 12 szabadon élő rotatoriafajt. Ezek közül 6 más tengerekből már korábban ismeretes volt, ellenben 6 egészen új. A fajok beható anatomiai ismertetése kapcsán összefoglalja az ismertető jeleket, a melyek az új fajokat a rokon fajoktól elválasztják. A különböző szervek összefoglaló tárgyalása után, külön fejezetben a tenyészszervre vonatkozó vizsgálatainak eredményét összegezi. Szerinte a tenyész-szerv a fajok egy részénél csirafészekből és táplálószekéből, más részénél pedig csirafészekből, táplálószekéből és uterusból áll, a melyek néha csupán tartalmukról, máskor pedig nemcsak tartalmukról, hanem helyzetükről is könnyen felismerhetők.

Vastagborkú termékenyített petéket és hímeket egyetlen egyszer sem talált. Ennek okát és természetes magyarázatát abban látja, hogy ezek a tengerben élő rotatoria-fajok, épen mert tengerben élnek, nincsenek kitéve az édesvízi élet eshetőségeinek, nevezetesen nincsenek kitéve a víz teljes elpárolgásának s ezzel kapcsolatban nincsenek arra utalva, hogy fajuk fentartására hímeket s azután termékenyített vastagborkú petéket hozzanak létre.

A rotatoriáknak a tengerekben való elterjedéséről a következő adatokat közli: a Keleti tengerben találtak 50, az Északi tengerben 3, a Földközi tengerben 13, az Adriai tengerben 2, az Indiai oceánban 2, s a Csendes oceánban egy rotatoria-fajt. A tengerekből ismert rotatoria-fajok között 20

* Székfoglaló értekezés dr. *Dađay Jenő* l. tagtól; felolvasta a III. osztály ülésén, 1889. okt. 21-én. (Érték. a Term. tud. köréből. XIX. köt. 7 sz. 8°. 52 l. Két rajzlappal). Budapest 1890. Ára 50 kr.

szabadon élő és 8 élősdí; van azonban 5 olyan, a mely tengerekben, édes- és continentális sósvizekben egyaránt otthonos, 32 pedig olyan van, a mely tengerekben és édes vizekben tanyáz. Ezeken kívül vannak még olyan rotatoria-fajok is, a melyek tengeri és continentális sósvizekből, édes- és continentális sósvizekből, továbbá édes- és brakvizből ismeretesek, nevezetesen tengeri és continentális sósvízben élő rotatoria-fajt eddig kettőt; édes- és continentális sósvízben élő tizenegyet, édes- és brakvizben élő hatot találtak. Ezen kívül ismerünk egy olyan fajt, a mely édes-, brak- és continentális sósvízben egyaránt, s egy olyant, a mely csupán continentális sósvízben él. Összevetve mind eme számadatokat, a közöttök lévő arányból a következőket vonja le: 1. Legnagyobb az olyan rotatoriák száma, a melyek tengerekből és édes vizekből ismeretesek. 2. Kizárólag a tengerekben élő rotatoria-fajok száma tekintélyesebb azokénál, a melyek tengerekben, continentális sósvizekben és édes vizekben egyaránt élnek. 3. A continentális sósvíznek és a brakviznek rotatoria-faunájában aránytalanul nagyobb az édesvízben is élő fajok száma, mint a tengerben is élőké. 4. A continentális sósvizek és a brakviz rotatoria-faunája átmenet az édesvizek rotatoria-faunájától a tengerihez.

Abból a körülményből pedig, hogy a mai napig ismeretes 200-nál több rotatoria-fajból csupán 20 s illetőleg az élősködőkkel 28 kizárólag tengerben élő, míg a többi édesvízi, s abból a körülményből, hogy a tengerekben élő rotatoriák szervezeti viszonyai teljesen azonosak a megfelelő genusok édesvízi fajaiéval, azt a következtetést vonja le, hogy a rotatoriák jelenleg valódi édesvízi szervezetek, a melyek csak bevándorlás útján jutottak continentális sósvizekbe és tengerekbe. De, mint hozzátesszi, ezzel nem zárja ki annak lehetőségét, sőt bizonyosnak tartja, hogy a rotatoriák, mint általában az összes szervezetek, tengeri őstől származtak, de korán elszakadva az ősi hazától, a változott életkörülmények uralma alatt vagy azon a fejlődésfokon maradtak meg, a melyen talán továbbfejlődő vagy a létért való küzdelem tusáiban nyomtalanul elveszett tengeri ősök a bevándorlás idején volt; vagy elvesztették néhány, talán kevésbé fontos lárvaszervöket s így az őstől elütő szervezethez jutottak; vagy pedig ők maguk és az ős hazában visszamaradt ősök egészen elütő fejlődésnek indultak. S így a rotatoriák manapság és jelenlegi szervezetökkel a tengereknek nem őslakói, hanem csak újól bevándorolt jövevényei.

A mellékelt két rajzlapon saját megfigyelései után készített számos rajzot közöl, s ezek között megtaláljuk az új fajokét is.

EMLEKBESZÉD KÖLCSEY FERENCZ SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN.

(Felolvasta 1890. aug. 8-án a Szathmár-Németiben tartott emlék-
ünnepélyen *Gyulai Pál*, mint a M. T. Akadémia képviselője).

Tisztelt közönség!

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-társaság képviselőiben jelentem meg itt társammal, emlékünnepe azon férfiúnak, a ki az Akadémiának már alakulásakor tagjai közé tartozott, a Kisfaludy-társaságnak első halottja volt s irodalmunknak dicső halhatatlana. Fogadja Szathmármegye és Szathmár-Németi közönsége e testületek s az egész irodalom hálás köszönetét, hogy ily kegyeletesen ünnepli Kölcsey születésének százados évfordulóját s bennünket is részesített az ünnep lélekemelő örömeiben, mert

Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal
Van élni abban hit, jog és erő.

De vajjon átadhatjuk-e magunkat egészen az öröm érzésének? Az emlékke mindig vegyül némi bánat, mint a reménybe némi aggodalom. A mi ünnepünk fényére is a multak vetik árnyaikat; oh mert azon korban, melyben Kölcsey élt és küzdött, a magyar nemzetnek alig volt hite önmagában s még kevesebb ereje megvédeni jogait. Szomorú korszak volt az, mind nemzetiségünkre, mind irodalmunkra, mind alkotmányunkra nézve. Hányszor jajdult fel Kölcsey nyelvünk ügyében, hányszor esett kétségbe irodalmunk jövőjén, hányszor siratta elfajult nemzetét, a mely immár csak névben él.

Valóban e század első évtizedeiben társadalmi és politikai életünkben nem volt egyetlen érzés, eszme, törekvés és mozgalom, mely a nemzeti fejlődés csiráját rejtette volna magában. Csak néhány író volt a leendő Magyarország képviselője, a kik a Bessenyei-verte ösvényen Kazinczy vezérlete alatt lankadatlanul törtek előre. E férfiak célja és hatása több volt, mint a nyelv művelése, az izlés és ismeretek terjesztése. Az irodalomban és irodalom által öntudatra ébresztteni és fejleszteni a nemzetiség eszméjét, a nyelv és izlés reformjával elvetni a társadalmi és politikai reformok magvait, fölleveníteni az elhanyagolt magyar állam emlékét s megújulásában hinni és remélni: volt a mindennél nagyobb cél, a melyre törekedtek és nem siker nélkül. A nemzetiség eszméje csakhamar fejlődni kezd; a nyelvi és irodalmi reformokat nyomban felváltják a társadalmiak és politikaiak; s a megújuló magyar állam nevében keveset foly a tanácskozó termekben és végre a csatatéren. Az irodalmi és poli-

तिकai eszmék és törekvések e szoros kapcsolatát számos tény jelöli, de semmi sem világosabban, mint Kölcsey pályája. Kazinczy az irodalmi reformer üdvözli Széchenyit a politikai reformert, érzi pályájok kapcsolatát, de mindvégig csak író és nyelvművész marad; Kisfaludy Sándort egészen áthatja elfajulásunk fájdalma, de nem vegyül a politikai élet mozgalmaiba; Berzsenyi megénekli Nagy Pált, a nemzetiség tüzes bajnokát, de hallgatag Somogy megye gyűléstermében; Szemere Pál gúnyolja az ósdi írókat, de nem lép föl Pest megyében a politikai új eszmék bajnokául. Kölcsey e tekintetben nem követte társait; abban az időpontban, midőn az irodalmi és politikai mozgalmak mintegy összefolytak, ő is kezdé fölemelni szavát Szathmármegye tanácskozó termében s mint a megye egyik képviselője megjelent az országgyűlésen is. A költő, a ki ódákat írt a szabadsághoz és igazsághoz, a ki oly hű tolmácsolója volt a hazafi fájdalomnak, az ország termében is a szabadság és igazság eszméiért küzd s a haza jogait védi; az irodalmi reform bajnoka, a politikai reform bajnoka is egyszersmind; a bátor kritikus, a kit az irodalomban se a tekintély súlya, se a tömeg zaja nem tudott megfélemlíteni, a politikai jellemsszilárdság képviselője is; s az író, a ki már azelőtt egy évtizeddel prózáknak szónoki lendületet adott, megalapítja itt a magyar újabb politikai szónoklat iskoláját. Kölcsey pályájának e kettős jelleme egészen kifejezi kora két nagy mozgalmát, a mint egymást teremtvé egymásba folynak; az ő alakja egy ércszobor nemzeti újabb fejlődésünk kezdetén, mely az író és hazafi kettős küzdelmeit és dicsőségét hirdeti.

Kölcseyben már mint gyermekben fölébredt az írói hajlam s költő volt, mielőtt verseket írt volna. Kora árvasága, himlőjárványban balszemének elvesztése megszerettették vele a magányt, mely elmélkedéshez és álmodozáshoz szoktatta. A tizenhét éves tanuló Kazinczyval kezd levelezni s midőn végezve iskoláit, Pestre megye juratusnak, megbarátkozik ott Kazinczy triászával, nem annyira jogi, mint irodalmi tanulmányoknak él s ezt folytatja falusi otthonában is, hová egy év múlva visszatér. Semmi sem vonzotta, a mi az akkori nemes ifjak kedvtelése vagy becsvágya volt, de mély hatást tett reá Kazinczy és társainak törekvése. Leginkább az irodalomban és író társaiban lelte örömét. „Ifjúságunk romlott seregében nem találhattam barátokat egyebütt, mint literátoraink közt“ — írja 1813-ban Döbrentének, s bár nem sok reménye van irodalmunk jövőjében, legelszántabb társai közt s egy másik levelében így kiált föl: „Nem vigasztalhatjuk-e, nem hevíthetjük-e a köztünk hanyatlót azzal, a mit Apollon a trójai hősöknek mondott: nem tudnátok-e oly férfiak lenni, hogy a sors ellenére győzedelmet vegye-

tek!" E jelmondat híven kísérte végig egész irodalmi és politikai pályáján. Kazinczy volt első mestere és Szemere Pál legjobb barátja. Nyelvújító s a német-görög classicismus híve volt, mint ezek, de mégis sokban különbözött tőlök. Homér és Goethe voltak légkedvesebb költői, de az ő derült egők, nem volt az ő ege. Borongó érzések, egy önmagába süllyedt lélek küzdelme, jókor támadt s hamar eltűnt remények, lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok voltak költészetének forrásai. A szerelem nem ragadta el a szenvedélyig, de mint csalódás és ábránd folyvást meg-megzendült dalaiban. Magánya sokáig elzárta az élet küzdelmes benyomásaitól, de az eszmék és eszmények annál tisztultabban és nemesebben érlelődtek elmélkedő lelkében és érzékeny szívében. Kortársai közt felülmutta őt Berzsenyi erő, Csokonai genialis szökellések, Kisfaludy Sándor hív, Kazinczy csin és kellem tekintetében, de a szemlélődés és érzés mélységére nézve senki sem versenyezhetett vele.

Költményei között különösen kiválnak hazafias ódái. A hazafiság érzése szenvedély volt benne s egészen betöltötte lelkét ifjúságától fogva véglegellettéig. A görög régiségből és elhanyagolt hazája sorsából merítette lelkesülését. Plutarchos hősei lebegtek körül, s hazája sebei vérzettek kebelén. Hazafi-fájdalmában volt valami szentség, a tragikum szentsége s dala a görög tragédiák chorusaként hangzott, mely remél, aggódik, féli a boszuló istenséget, eseng, feljajdul és megsiratja a sorssal küzdő s önbűne miatt elhanyagló hőst. *A Rákos nymphájához* irt ódájában mily magasan szárnyal a honszeretet; fenségesen, de búsan tűnik föl a költő előtt hazája képe, mint Róma Caesar almain, bánatját remény enyhíti, de omladékain reszketve fogna szétomolni. *A Fejdelmünk hajh!* kezdetűben Várna, Mohács térein s a pontusparti bujdosók sirjánál borong képzelete s a gyász közepett a jövő szép álmai ringatják. *Hymnusában* a vallásos ihlet olvad össze a honszeretettel: áldást kér nemzetére, mely megbűnhötte multját. az ősi dicsőség és gyász emlékei, Isten boszuló haragja és kiengesztelődése, a töredelmes bánat és remény esengése váltakoznak e fenséges énekekben, mely méltán szállt a nép ajkaira s a Vörösmarty *Szózatával* együtt zendül meg nemzeti ünnepélyeink alkalmakor. *Zrínyi két éneke* a legkétségbeesettebb hang az egész magyar lyrában, kifejezi a kor legnemesebb szíveinek egész búskomolyságát s egyszersmind megnemesíti felindulásait. Kőlcseynek e szent fájdalma nemcsak költeményein ömlik el, hanem prózai művein, levelein, naplóján és beszédein is. Lelkéhez van növe s mintegy geniusa. A magyar lyra, mely mindig gazdag volt hazafi-érzésben, Kőlcsey után új hangon új vágyakat, új törekvéseket zengett. Vörösmarty kiemelte lyránkat búskomolyságából, erélyt és tettvágyat öntött

bele, Petőfi a hazafiság szilaj dithyrambjait harsogtatta s a csatatéren lelkesítette nemzetét, Arany és Tompa a legyőzött és megigázott Magyarország keservét fejezték ki, de Kölcsy szent fájdalma maig sem vesztette el varázsát. Visszhangra talál az most is a szívekben, jobb időben, mint egy korszak emléke, mely nemzeti újabb fejlődésünket indította meg s borús napjainkban, mint öröklött bánat és vigasz.

Azonban a Kölcsy költészetének megvan a maga irodalomtörténeti fontossága is. Míg Berzsenyi a classicaí óda, Kazinczy a classicaí epistola kitűnő képviselőivé emelkedtek, addig mindinkább kezdett kibontakozni a classicismus kötelékeiből. A német költészetből átültette hozzánk a balladát, a melyet nem ismert a classicismus. A forma idegen volt, de a tartalom nemzeti s Kölcsy kezdeménye után indultak Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Garay, míg végre Arany népköltészetünk alapján belső és külső forma tekintetében is megállapította a magyar balladát. Kölcsy a tiszta dalra is inkább törekedett társainál, sőt előtte a specifikus magyar műdal lebegett. Szemeréhez irt egyik levelében említi, hogy 1822 körül néha reggeltől másnap hajnalig szobájában járkált s a dal hangja eltalálása végett egy-egy magyar népdalt utánzott, egyelőre mindennapi, keresetlen, népies kifejezéseket használva, aztán úgy nemesítette meg egyik sort a másik után, hogy műdallá emelje. Így születtek *Hervadsz, hervadsz szerelem rózsája*, *Ültem csónakomban* kezdetű s még né-mely más dalai, a melyek jeles dalok ugyan s hatottak e műfaj fejlődésére, de specificus magyar műdalt csak azután két év-tizeddel Petőfi geniusa teremtette meg szintén népdalaink alapján. E mellett még két olyan oldala van Kölcsy költészetének, mely akkor egészen új volt: a humor és satira. Mindkét műfajban sokkal kevesebbet irt, mintsem a magyar humor és satira képviselőjévé emelkedjék, de a *Vanitatum vanitas* maig felül nem mult humoros mű költészetünkben s a *Felelet a Mondolatra* páratlanul áll irodalmi satiráink között. A *Vanitatum vanitas*-t philosophiai ódának tekintették megjelenésekor s erkölcselennek ítélték, mert lenézi az emberi magasabb törekvéseket s hiábavalónak tartja az életet. De e költemény sem philosophia, sem erkölcsi tanítás, hanem egy szenvedő és szenvedései fölébe emelkedő lélek keserű humora, mely, az eszményhez mérve, mindent törpének talál, szeszélyesen játszik az emberi dolgokkal, a fenségesben is meglátja az emberi hiúságot és gőgöt, s könnyét nevetésbe fojtva, megnyugszik a világ sorsán. Az ily humor csak eszményi lelkek sajátja s túlérzékeny, földáldozó szívéké. A *Felelet a Mondolatra* már nem humor, hanem éles satira. Nem a Kazinczy sértését megboszuló mű ez, hanem az izlés- és nyelvújítás védelme szemben az ósdiakkal, új

Magyarország küzdelme régi Magyarországgal. Kőlcsey annyi szellemmel oly jellemzeten gúnyolta ki az ósdiak költői és prózai stíljét, hogy igen természetes volt az a féktelen düh, a melylyel a huszonöt éves ifjú satiráját fogadta az ellenfél.

Alig telt el két év s a gyűlölt satirikus kritikusként lépett föl a *Tudományos Gyűjteményben*, hogy még gyűlöltebbé váljék. Mi sem volt különösebb, mint a hallgatag, magába vonult, szelid és érzelmes ifjú a kritika küzdő homokján, s mégis az egész országban senkit sem illetett meg méltóbban e szerep, mint őt. Behatóan tanulmányozta a classicaí és modern irodalmakat, erősb itéletű és tisztább, hajthatatlanabb jellemű bárkinél. Szigora és hajthatatlansága még Kazinczyt is megdöbbsentette. Kőlcsey úgy hitte, hogy nem a kicsiny, hanem a nagy írókat kell bírálni. Egy könyv, mely ezeket lelkesít és gyönyörködtet, nem maradhat ellenőrzés, vizsgálat nélkül: vajjon az eszmék mind igazak-e s a gyönyörnek, melyet belőle meritünk, nincs-e zavaros forrása is. A valódi kritika az irodalom philosophiája és lelkiismerete egyszersmind. Nem egyéb, mint pillantást vetni az író lelkébe, kitalálni jellemét, követni őt azon kifejlésekben, melyek jelleméből, körülményeiből és tanulmányaiból természetesen erednek, viszonyba hozni a művet szerzőjével: majd a szépek, jónak és valónak elveihez fölemelkedni, mértéket venni a tökély legfenső lépcsőjéről s azt a műre alkalmazva határozni meg a távolságot és közelséget, a mely a mű és mérték között találkozik s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyanakkor példányul állítani fel, a mit a géniusz lelke hatalmában teremtett. E szempontokból kiindulva bírálta meg Kőlcsey a nemzet két nagy költőjét: Csokonait és Berzsenyit a visszatetszés zaja közt. Azóta hetven év tölt el s e bírálatokból nem egy eszmét, jellemvonást vett át irodalomtörténetünk, a mi azt mutatja, hogy a szigorú bíráló nem sokban tévedett. Annyi kétségtelen, hogy Kőlcsey sokkal igazságosabban bírálta meg Csokonait, mint hasonló körülmények között Schiller Bürgert. Elismerte Berzsenyi rendkívüli lyrai erejét is s ha a versidomokra nézve köztük kifejelett vitában mindenik félnek csak félig volt igaza, annak okait abban találhatni, hogy saját nemzeti versidomunk törvényeit még akkor senki sem vizsgálta. Egyes tévedések semmit sem bizonyítanak a kritika ellen; az igazság keresése ér annyit, mint maga az igazság, melyet néha épen a tévedések derítenek ki.

Kőlcseyt bírálati oly népszerűtlenné tették, hogy a szerkesztők többé nem mertek tőle kiadni bírálatot. Kénytelen volt visszavonulni, de folytatta tanulmányait s midőn Szemere Pál 1826-ban megindította *Élet és irodaturáját*, újra föllépett mint kritikus. Hirdette, hogy a kritika nem az egyéni ízlés szeszélye vagy önkényesen felállított szabályok alkalmazása, hanem az

emberi lélek természetéből folyó általános törvényeké, a melyek az idő változásai között is lényegökben ugyanazok maradnak. Hirdette, hogy tanulmány nélkül a lángész is gyakran megbotlik, mert nagyság és dagály, erő és zabolátlanság, naivság és gyermekeskedés s több ilyenek nagyon közel állanak egymáshoz. Hirdette, hogy valameddig magunkat tömjénezünk s parányi tehetségeinket nagyító üvegen szemlélvén, hibáinkra szemeinket bezárjuk; valameddig a bíráló kritikust kifogás nélkül garázdának, műveinket jobbítás alá nem eshetőknek, írói dicsőségünket csorbíthatatlannak hisszük: mindaddig gyermekek maradunk s a mély tudományok pályáján s a szépművészség mezején egyaránt erő és izlés nélkül fogunk bolyongni. Így védve a kritika jogait s az aesthetikai elmélet fontosságát, kisebb bírálatok mellett néhány nagyobb tanulmányt írt, melyekkel úgy szólva aesthetikai irodalmunkat kezdeményezte. Különösen kiválnak a *Kömi-kumról* és *Körner Zrinyijéről* írt tanulmányai, melyekkel dramaturgiánk alapját vetette meg s a *Nemzeti hagyományok* című, melyben már feltűnnek költészetünk nemzetibb fejlődésének körvonalai. E tanulmány koronája Kőlcsey aesthetikai dolgozatainak s költészetünk jövőjének tör ősvényt. Ő a német-görög classicismusnak volt híve s általában a német költészet aranykorának hatása alatt állott, mint Kazinczy s a legtöbb magyar költő. De mennél inkább fejlődött, mennél mélyebben tanulmányozta eredetiben a görög költészetet, annál inkább meggyőződött, hogy nem magát a görög költészetet kell utánoznunk, hanem azt a módot, a melylyel a görögök költészetöket nemzetivé fejlesztették. Sokat tanulhatunk a görög és német költészetből, de ez a fő tanulmány. Azért vissza kell térnünk a nemzeti hagyományokhoz. „A hol ősi hagyomány épen nincsen, vagy keskeny határokbán áll — úgy mond — ott nemzeti poesis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját, tisztulást és folyamatot nem található, lángjában süllyed el, vagy külföldi poesis világánál fog fáklját gyujtani; s hangjai örökké idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poesis a nemzeti történet körében kezdi pályáját s a lyrának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb muzsájától kölcsönöz sajátságot és személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkór nimbusán keresztül sugározttatja.“ S egyszersmind nem haboz kimondani, hogy a nemzeti költészet eredeti szikráit a népdalokban kell keresni. Vajjon nem Kisfaludy Károly és Vörösmarty, majd Petőfi és Arany pályáját jelölik-e ez eszmék? S vajjon két évtized mulva nem kezdett-e egészen nemzetivé válni költészetünk.

Kőlcsey bírálati és aesthetikai tanulmányai nemcsak a

gazdag ismeret és a philosophiai szellem erejével hatottak, hanem a forma szépségével is. A tudományt izléssel párosította, az eszmét szépérzéssel; a görög prózairók tanulmányából merítette az egyszerűséget, rövideséget, világosságot s hozzáadta lelkéből a mély érzést: a pathosz és gúny, a borongás és föl-emelkedés elemeit. Szónok volt, mielőtt a megyei, akadémiái s országgyűlési szószékre lépett volna. Az a néhány mű, a melyeket a huszas években írt, mint *Mohács, Caelesta, Vilma, Parainesis* már teljes fényben mutatják szónoki erejét. Nem a közönség előtt elmondott beszédek ezek, hanem magánbeszédek, zajtalan magányban írva. A megtelt kebelnek ki kell ömölnie, hogy megünnepelje Mohács gyásznapiját, melyet már elfeledett nemzete; hogy megsirassa barátnőit s vigaszt keressen az emlékezetben; hogy tanácsokat adjon testvére árvájának, a kit ő neveltet, s a ki csak akkor fogja olvasni és megérteni iratát, midőn őt már a sir fedi. E mellett ír egy pár oly beszédet is, melyeknek tárgya a megyei közgyűléseket s a törvényszéki termeket foglalkoztatja, mint a *Játékszin, Védelem P. J. számára, Gyermekgyilkos* címűek. Mily vonzó és elragadó vegyülete tárul fel előttünk mind e művekben a szívnak és észnek, a tárgy szerint mily változatossága a hangulatoknak, a kellemtől a fenségig, az ellágyulástól a gúnyig, az esengéstől a harag nemes felindulásáig. S mily erő a nyelvben és hangzatosság a mondatokban? Semmi pipere, czafrang, semmi tulterheltség vagy fitogtatása az ismereteknek vagy negédlése nem érzett szenvedélynek, de áthatottság a humanismus és hazafiság, a jog és reform eszméitől és érzéseitől. Ha igaza van Cicerónak, hogy csak a jó ember lehet jó szónok, még igazabban állítja Longinus, hogy a szónoki fenség a nagy lélek visszhangja. Kölcseyben a költőt és kritikust fölülmulja a szónok. Nagy tehetségének itt nyilatkozik legnagyobb ereje. Ő adja meg a megújuló magyar prózának a szónoki lendületet, mely eddig abban hiányzott. A classicismus sehol sem hatott irodalmunkra termékenyítőbben és nemzetibb alapon, mint Kölcsey szónoki műveiben.

Ritka tünemény, hogy valaki magányban s ne a közpályán fejlődjék szónokká. Kölcseynél ez volt az eset. Maga írja Szemeréhez intézett egyik levelében, hogy egész 1829-ig csak egyszer jelent meg Szathmármegye közgyűlésén s kétszer Pest-megye közgyűlése karzatán. Magánykedvelő volt, szótalan, kerülte a társaság zaját s csak meghittjeinek nyílt meg. Ez volt egyik oka visszavonultságának, de a másik ok az volt, hogy az ő ifjúságában nem lüktetett megyegyűléseinkben a politikai élet elevensége. Csak midőn az új szellem ébresztő fuvalma lengedezett s a rendszeres reformmunkálatok kerültek szőnyegre, jelent meg a forumon s kezdett mint al- majd főjegyző, de leginkább

mint kész szónok jelentékenyen befolyni a közügyekre. Szathmármegye tolla és ajka volt s nem csoda, hogy egy pár év múlva az 1832. év végén megnyílt országgyűlésre képviselőnek választatott. A megyei szónok országossá emelkedett, s a mint az irodalomban prózáknak szónoki lendületet adott, úgy lett itt megalapítója a magyar újabb politikai szónoklatnak. E század három első tizedeiben a magyar politikai szónoklat, kivált magyar irodalmi szempontból, nem igen állott magas fokon. A főrendek nagy részt latinul szónokoltak, a rendek nagy részt magyarul, de nem a megújult magyar irodalmi nyelven s még kevésbé művészi törekvéssel. Iskolai dagály vagy a száraz ügyvédeskedés stílje volt itt divatos s ha egy-egy nagyobb tehetség beszédében a szellem szikrái villantak meg, a szóáradatot nem szabályozta önmérséklet, vagy az irodalmi forma tisztelete. Midőn Kölcsey az izeneteket szabatos magyar nyelven kezdte fogalmazni, midőn hallatta szavát, s beszédeinek gazdag tartalmát még inkább kiemelte a nyelv ereje, s az irodalmi forma szép arányossága, az ifjabb nemzedék egész példányul vette őt. Valóban az újabb szónokok: Deák, Eötvös, Kossuth, Szemere Bertalan forma tekintetében mind az ő iskolájából kerültek ki. A megújult magyar irodalom szelleme győzött a törvényhozásban is, s ezt leginkább Kölcseynek köszönhetjük.

Kölcsey épen oly eszményi lelkesüléssel fogta fel politikai pályáját, mint az íróit. Nem lehet megindulás nélkül olvasni ezt a néhány sort, melyeket *Naplójába* jegyez, midőn 1832. decemberében Pozsonyba érkezik. „Ime ez a haza — úgymond — mely gyermekségem almaiba, mely ifjú és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövő szent képét; ez a haza, melynek dicsőségéért meghalni oly régi s oly szép gondolata vala lelkemnek, s melynek háromszáz évű sebeit szívem alatt ezerszer érzem megújulni . . . S te mit fogsz érette tenni, mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd létrehozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebeledben? Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadálylyal, mik az új ismeretlen pályázó utját ezer felől elzárják? Fogsz-e túrni rettenést, ki barátság és szeretet karjából léptél ki? Fogsz-e túrni jéghidegséget, kit forró kebel ápolt mindaddig? Fogsz-e túrni hálátlanságot és félreértést, kiért a szenvedés óráiban meleg könnyek hullottak s kinek szeszélyeit is kedvező pillantások fogadták? De fogsz-e ostromot is állani a kisértések közt. Fogsz-e híven maradni, ha tántorodásra bér tétetik? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy; ha bűnnek mondatik, a mit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, ha minden szép és nagy legyőzve süllyedez? Oh jól érzem én, mit és mennyit kellene tennem; te pedig ott fenn, vagy

itt benn, ki mindeddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mind végiglen.“

Ez imádsághoz híven küzdött és hatott a pozsonyi országgyűlésen. Tudományával növelte az ellenzék erejét, feddhetetlen jellemével súlyát és szónoklatával fényt és meleget árasztott. Széchenyi és Deák, a kik szintén megjelentek ez országgyűlésen, bizonyára felülmúlták őt a politikai eszmék gazdagsága, mélysége és parlamenti taktika tekintetében, de ott, a hol nagy eszméket nagy érzelmekkel kellett védeni és szívet, lelket megindítani, ott Kőlcseyé volt az elsőség. Egyaránt felszólalt ő a sérelmek és reformok ügyében, de mégis a nemzeti egység eszméje volt az, a mi leginkább áthatotta a lelkét. Teljesen diplomatiai polczra emelni nyelvünket s ez uton is erősíteni a nemzeti egységet; visszacsatolni Erdélyt, vagy legalább a Részeket, mi előbb-utóbb maga után vonja a teljes egyesülést; az örök váltsággal megkezdeni a nép felszabadítását s előkészíteni az alkotmány oly reformját, hogy a nemesség a néppel egy testté olvadjon: e törekvésekben tetőzött Kőlcsey politikai iránya. Mennyire kifejezik utóbbi törekvését e következő szavai: „A kormány urbarium által urbariumot akar; nekünk urbarium által nemzetet kell akarnunk: azaz feladatunk úgy intézni az urbarium tárgyát, hogy a nép valahára tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ez által a nemzeti alkotmány hétszázezer, puhaság és szegénység ölében elaljasodott lélek helyett tíz millió föl-emelkedhetőt nyerjen“. Az örök váltság Kőlcsey szívéhez volt növe, nevéhez kötve, épen azért mélyen sebzette őt, midőn megyéje épen ez ügyben változtatta meg nézetét s neki az eddigivel ellenkező utasítást küldött. Oda hagyta Pozsonyt, lement megyéjébe, hogy küldőit az új utasítás visszavételére bírja. Nem sikerült s ő egy perczig sem habozott lemondásával. Már csak bucsút venni ment vissza Pozsonyba. Az országgyűlés úgy meg volt hatva, hogy felfüggesztve ülését, az nap nem tanácskozott.

Kőlcsey ezentúl újra megyéjében élt s bár barátai segélyével ott visszaállította a régi szellemet, mind sötétebb színben látta nemzete jövőjét. Megkezdődtek a politikai üldözések s ő utolsó éveit üldözött barátja, Wesselényi pörének védelmében töltötte. Utolsó költeménye, melyet nem sokkal halála előtt írt, *Zrínyi második éneke*, a kétségbeesett hazafiság sohaja. Mintha nem biznék már eléggé nemzete erejében, nem hinné jövőjét, mintha a haza őrcsillagzatja leszállott volna szülőttei bűnei miatt s a magyar eljátszotta volna szerepét a négy folyam partján. Balsejtelmei nem teljesültek; halála után tíz év múlva, mindaz valósult, a miért ő küzdött, sőt több, mint a mennyiről álmodozott. A nép felszabadult, Erdély egyesült az anyaországgal,

alkotmányunk megújult a nemzet visszanyerte önállóságát, s midőn egy véres forradalom után minden megsemmisülni látszott, hűségünk, kitartásunk, a kedvező viszonyok s az ő barátjának, Deák Ferencznek, bölcsesége visszaszerezték mindazt, a mi immár veszendő volt.

Régi igazság, hogy a nemzetek ugyanazon eszközökkel tartják fenn szabadságukat, alkotmányukat, intézményeiket, a melyekkel szerezték. Szükséges azért gyakran visszatekintenünk a multba s megőrizni lelkünkben emlékeit. Történelmünk most lefolyt százada is több tanulságot és vigaszt nyújt nekünk, mint talán hiszszük. Ha látjuk, hogy hova süllyedtünk e század előtt s hova emelkedtünk e század alatt: erősödik önbizalmunk, hitünk s nem fogjuk kicsinyleni vívmányainkat. Ha vizsgáljuk ujjaszületésünk eszközeit, küzdelmeink bonyodalmaikat, viszonyaink örvényeit: a heves lelkű mérsékletet tanul, a csüggedező kitartást, az elégtelen türelmet, a kiábrándult lelkesedést, az ábrándozó józanságot. Érezni fogjuk, hogy nekünk több lelkesedésre, munkásságra, kitartásra, erélyre, feláldozásra, de egyszersmind több tapintatra, eszélyre és bölcseségre van szükségünk, mint más nagy nemzeteknek, kik inkább tévedhetnek. mert nem kockáztatják lételöket. Ha azon nagy férfiak pályáján merengünk, a kik ujabb fejlődésünk vezérei voltak, ha minél tisztább világításban látjuk alakjokat, melyeket a pártszenvédey rágalma vagy a hízélgés tömjénfüstje eltorzított; ha felfogjuk és megértjük munkásságuk igaz becsét: szellemök egy-egy szikrája, erényeik egy-egy töredéke, szívök egy-egy szent érzelme olvad át lényünkbe. Így gyűl össze a nemzeti kincs, melyet növelnünk és őriznünk kell s utódainkra szállítanunk.

Szathmármegye nemcsak kegyeletet tanusít, midőn Kőlcsey emlékét ünnepli, hanem önmaga iránt is kötelességet teljesít. Visszafordul a multhoz, hogy erőt meríthessen a jelen és jövőhöz. Önök, uraim, Kőlcseyben megyéjök politikai vezérét, nagy nevű képviselőjököt koszorúzzák meg: engedjék, hogy én a M. T. Akadémia megbizásából és nevében az író szobrára tűzzek koszorút. E kettős koszorú, a hazafi és író koszorúja a kortársak közül senkit sem illet meg méltóbban, mint Kőlcseyt.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma következő: 1. Király Pál *A római birodalom provinciái* című tanulmányt irt Mommsen Rómaiak története munkájának V. kötete alapján. E közleményben szerző azon évtizedekig tartó harcok egy részét ismerteti, melyeket Octavius Caesar Itália éjszaki határán Italia biztosítása végett folytatott. — 2. Egy névtelen író *A csillagászat történelmi jellemvonásai* címmel Houzeaunak a Természettudományi társulat könyvkiadó vállalatában megjelent munkáját ismerteti. Oly tudománynak történelmi, társadalmi és hely és idő szerint változó jellemvonásai tárulnak itt elénk, a mely eddig a legtökéletesebben futotta be azt a pályát, melyet minden tudomány hivatva van befutni, s ezen a réven a csillagászat fejlődése a leghívebb visszatükrözőtője az értelem egyetemes fejlődésének. — 3. Pauer Imre *Az ethikai determinismus elmélete* című munkájából a VI. közleményt adja, melylyel a munka be van fejezve. Kivonatát a munka önálló megjelenésekor adjuk. — 4. Mandello Gyula *Az ipari kartellekről* ad tanulmányt. Bellamy Looking Backward című regénye alapján. E regény tulajdonképen nem egyéb mint a kartellek, a trustok és syndicatusok utopiája. De azért komoly könyv. Bellamy csak azért választotta ez alakot, hogy könyvét sokan olvassák. Ez első közleményben ismerteti az ujkori iparrendszert, a szabad versenyt és monopoliumot és az ipari kartellek fogalmát. — 5. Moldován Gergely befefejezi *A reformatió hatása a román népre Erdélyben* című értekezését. A román egyház görög és szláv befolyás alatt állott. E két idegen elem egymás között is küzdött a román nép fölötti uralomért. A román nyelv tehát nem fejlődhetett, román irodalmi termékekről nem lehetett szó; de nem is állott érdekében a görögnek, szlávnak fejleszteni a román nyelvet, mert ebben saját veszedelmét látta úgy az egyik, mint a másik. A reformatió megváltoztatta a dolgok folyását. A reformatió ereje abban nyilvánult, hogy a népek nyelvét közdivattá s a gondolkozást szabadabbá tette. Honter János Brassóban 1533-ban nyomdát állít fel, melyet cyrill betűkkel is ellát, nyilván azon célból, hogy román könyveket is nyomasson. Brassóban az első román káté 1559-ben jelenik meg lutheránus befolyás következtében. N.-Szebenben szintén nyomdát állítanak föl a szászok. Ebben jelenik meg a legelső román nyomtatott mű 1544-ben. Reformatió teremti meg a legelső román nyomtatott munkát, mely szintén egy káté (Catechismus Valachicus), s lutheránus szellemben van megírva. A szászoktól megindított mozgalmat a ma-

gyarok folytatják és a román nyelv és irodalom fejlesztésére fölötté nagy hatással vannak. A XVII. században Bethlen Gábor mindenféle módon igyekszik a román népet az országnak megnyerni. A kálvinista fejedelmek azok, a kik a román nyelvet Erdély területén egyházi nyelvül rendelik. 1643-ban Rákóczi kiadja azon nevezetes rendeletet, hogy a román templomokban a papok más nyelven mint románul szolgálni ne merészkedjenek. E rendelkezéssel, mely a román nép szellemvilágában valóságos forradalmat idézett elő, a szláv nyelv majdnem ezeréves uralkodása semmisített meg. A nép nyelve saját egyházában biztosított s ezzel az idegen nyelvű papoknak is út nyitott ki az országból. Visszaadott a román nép önmagának. Magyar fáklya világított tehát e századokban a román nép előtt. Magyar befolyás adott irányt nyelvnek s irodalomnak. Faji és vallási elnyomatásról tehát, melyet a román írók hangoztatnak, nem lehet szó. — A szépirodalmi rész 6. Pálffy Albertnek *A régi Magyarország utolsó éveiben* című regénye folytatását, 7. Kozma Andor *A phülister*, s Csengeri János *Útban* című költeményét tartalmazza. 8. Egy névtelen író Scherer Edmund francia essayistáról közöl tanulmányt. Scherer mint essayista minden időknek embere, műveit az utókor is fogja tisztelni s olvasni, épen úgy s talán még inkább, mint a Sainte-Beuveit, kinek épen ő szerepelt elismert utódjaként. 9. Mudrony Pál *Burgonya-keményítő gyárai felállításáról hazánkban* című cikkében arra hívja föl a figyelmet, hogy hol és minő viszonyok között lehet jövedelmezően burgonya-keményítő gyárat fölláttítani. — Az Értesítőben Bartók Erdőzúgás, Kanyaró Ferencz Zrinyi ismeretlen munkája; Acsay „A prózai műfajok elmélete“, Magyar középiskola című munkák vannak ismertetve.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE júliusi füzetének élén dr. Matlekovics Sándor értekezése áll „A vámok hatásáról“, mely egy fejezetét képezi szerző azon művének, melyet a 432. lapon már ismertettünk. — Dr. Popovich Sándor második közleményt ad „Az italmérési jog s az italmérési jövedék behozatala folytán adandó kárpótlásról“ cím alatt a márcziusi számban megkezdett értekezéséből, ezuttal a kártalanítási művelet végrehajtását tárgyalva. — Dr. Arányi Miksa: Válasz a „Néhány szó az életbiztosítás“ról című cikkében a folyóirat május havi számában dr. Vargha Gyulától megjelent értekezés némely pontját czáfolgatva, Israel röpirata ellen fordul és a New-York életbiztosító-társaság üzletét védi az abban foglalt vádak ellen. A „Közgazdasági havi krónikában“ dr. Mandello Károly június hó közgazdasági eseményeit adja elő magyarázó megjegyzések kapcsán. Az „Irodalmi Szemle“ rovatában Tisza István „Néhány észrevétel

Székely Ferencz úr bírálatára "felirat alatt az ezüsteladás és az ezüstnek papírváltópénzzel való helyettesítése kérdésében védi álláspontját, melyet dolgozatában elfoglalt volt. — Braun Sándor Proppter N. Jánosnak „Kereskedelmi ismeretek kézikönyve“ cím alatt második kiadást ért művét bírálja. — Dr. Ráth Zoltán a new-yorki o. m. főkonzul 1889. évre szóló jelentését ismerteti, felhözva az Egyesült-Államokkal való kereskedelmünk fejlesztésére tett javaslatokat és érintve a kivándorlott munkások helyzetére vonatkozó részt. A „Statistikai Értesítő“-ben először Lendvay Sándor tárgyalja „A budapesti pénzüzetek értékpapírtárczája“ cím alatt azon érdekes jelenséget, hogy az 1889. évre esett számos konverzió kapcsán fővárosi pénzüzeteink — ideértve a biztosító-társaságokat is, — jelentékenyen szaporították értékpapiraikat. A 19 intézet értékpapírállománya a jelzett év folyamán 69·8 millióról 78·3 millióra emelkedett, tehát oly magas összegre, minőre még 1881/82-ben sem volt példa. A cikk annak elismerésével végződik, hogy fővárosi pénzüzeteink vezetői hathatós támogatásban részesítették állami konverzióinkat. — Dr. Vargha Gyula „A felső-magyarországi kivándorlás és hatása a népesedési mozgalom“-ra cím alatt kísérletet tesz azon kérdés statisztikai megoldására, hogy az amerikai kivándorlás idéz-e elő fogyatkozást hazánk északi megyéinek népességében vagy sem? Már rég tudvalevő dolog, hogy a különben nem sűrű népességű, de sovány földdel bíró északi megyékből folyton folyt a kiszivárgás még az északamerikai kivándorlás megindulása előtt is. Az utóbbira az inséges 1879. év adta meg a lökést. Hamburg és Bréma kivándorlási statisztikájából s az északamerikai Egyesült-Államok bevándorlási kimutatásaiból tüzetes képet alkothatni a kivándorlás mértékéről, különösen az utóbbi számok, melyek a cikkben évnegyedenként és kor, valamint nem szerint részletezve adatnak, engednek érdekes következtetéseket. Megnyugtató az, hogy a kimutatásokból kiolvashatni, hogy kivándorlóink rendszerint honn hagyják családjukat, tehát a visszatérés számdekával kelnek utra. E mellett bizonyítanak egyébként a népmozgalmi adatok is, melyek egybevetésével kitűnik, hogy a tényleges népfogyatkozás nem lehet akkora, mekkora a német kikötők kimutatásai szerint az esetben volna, ha a kimutatott kivándorlók végleg elvesznének a magyar hazára nézve. Másfél évtized alatt ez esetben 150,000 lelket tenne ki a fogyás, melyet a 100,000 főre menő természetes szaporodás távolról sem egyenlítene ki. Ámde a népesedési mozgalom számai, nevezetesen az e célra leginkább használható születési számok arról tanuszkodnak, hogy a népesség a kivándorlásnak kitett megyékben, talán az egy Szepesmegyét kivéve, nem csökkent, sőt például Ungban és Zemplénben tekintélyesen szaporodott. De, ha a

veszély nem is oly nagy, mint azt általán hiszik, annak orvoslása mégis politikai követelmény. Az orvoslás nem rendőri intézkedésekkel, nem is az alföldi mezőgazdaságokba való telepítés, hanem az ipar meghonosítása útján volna elérhető. Czikkiró végül figyelmeztet a dunántúli megyék bortermő vidékeiben fellépő és Szlavóniába irányuló kivándorlásnak nemzetiségi szempontból veszélyes fejlődésére.

3. A MAGYAR NYELVŐR VII. füzetében Balogh Péter a mondat definitiójával foglalkozik. Hat csoportba osztva felsorolja az eddigi meghatározásokat, kiemeli azoknak fogyatkozásait, hibásnak tartja különösen azt a definitiót, a mely iskolai kézikönyvekbe is föl van véve: *a mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése*, mert csak az állító mondatokra illik, míg a kívánó vagy kérdő mondatokra nem. Szerinte: *a mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.* — Barbarics Róbert néhány vegyülék mondatot magyaráz a contamination elvei alapján. — Kulcsár Endre folytatja a magyar nyelv képes beszédéről szóló tanulmányát, azt fejtegetvén, mily képeket alkot a magyar nyelv a „tér, idő, mythologiai személyek; szó, lélek, ész“ fogalmakkal s megjelöli azokat az idegenszerű képes kifejezéseket, melyek a latin vagy német nyelv hatása folytán — jobbra írónk műveiben — kerültek a nyelvbe. Békésy Kálmán a „hág, lép“ rokonértelmű szavak jelentését állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Sántai Bartha Döme József befejezi az egri nyelvjárást ismertető tanulmányát. — Steuer János a székely éneklő és mondatbeli hangsúly néhány a köznyelvtől eltérő sajátosságát említi föl. Ugyancsak ő az „és“ kötőszónak a székely nyelvjárásban egy különös használatáról emlékezik meg. — Albert János azt bizonyítja, hogy a *csötlük-botlik*, ikerszó eredetileg így hangzott: *csökkik-botlik*, s csak később csiszolódott össze az ikerszók természete szerint. — Kovács Kálmán ez alföldi kifejezésnek: *bús meleg van* „*bús*“ szavában azon „*bús*, *búsz*“ szót sejtí, melynek eredetileg „*pára*“ volt a jelentése. — Füredi Ignác zédi a magyaros -*ál* képzőt az idegenszerű -*iroz* ellenében. — A szerkesztő bizonyításának több pontjára helyreigazító megjegyzéseket tesz; felel Csapodi Istvánnak a Nyr. múlt havi számában megjelent „Nyelvőrbeli tévedések“ című cikkére. — Bálint Károly „időjóslatokat“ közöl egy öreg ember naplójából. — Népnyelvhagyományok: Szólásmódok Abaujmegyéből, Kecskemétről, párbeszéddek, Gömörmegyéből, népetymológiák Eger vidékéről, mondókák Csik-Szentkirályról, lakodalmi köszöntők Győr vidékéről, tájszók: néprománczok, népdalok.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

I. KÖTET.

1890. szeptember 15.

9. FÜZET.

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK.¹

Épen száz esztendeje annak, hogy a legérdemesebb magyar történetbuvárok egyike, Kovachich Márton György egy egészséges eszmével lépett a magyar országgyűlés elé, az együtt ülő karok és rendek jóakaró támogatását és anyagi segélyét kérvén a mult idők országgyűléseiről fönmaradt hivatalos iratok, tudósítások, naplók stb. rendszeres összegyűjtése s kiadása érdekében. A gondolatra, mely az egyszerű, szűk hatáskörű kis hivatalnok világos fejében megfogamzott, melyet honszerető lelke egész melegével ápoltt, az idő, az emberek még nem értek volt meg teljesen s csak így történhetett, hogy azok a karok és rendek, kik II. József koronázatlan uralkodása által az összeköttetést a nemzet s a dynastia között széttépettnek, a jogfolytonosságot megszakítottnak tekintették, s a kik ép azért új szerződést sürgettek a nemzet s a király között s a kik e szerint összes politikai gondolatvilágukat a multra, a historiára, a történeti jogokra építék, Kovachich tervének jelentőségét föl nem fogták, kérelmét elutasíták. Bármí csodálatos is az ellenmondás, mely az 1790-diki rendek politikai maguktartása s azon eljárás közt mutatkozik, mely az ezen magatartás jogalapját okiratok bizonyító erejével támogatni akaró szándéknak mereven ellene szegül, ez az ellenmondás tény s rajta törött meg Kovachich azon terve, hogy az általa megindítandó vállalat, mint nemzeti vállalat indulhasson meg.

A gondolat pedig, mely a jeles történetbuvár tervében rejlik vala, becses és nagyfontosságú, akár politikai, akár jog- és műveltségtörténeti szempontból bíráljuk is meg. Az országgyűlések

¹ Monumenta Comititalia Regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkesztik dr. Fraknói Vilmos és dr. Károlyi Árpád r. tagok. X. kötet 1602—1604. (VI. 664. lap.) Ára 3 frt.

a magyar nemzet közéletének kétségkívül legmarkansabb emanatiói. Azon az úton, melyet a nemzet századokon át megfutott, ez országgyűlések a legbiztosabb, legszilárdabb mértföldjelző kövek; abban a fejlődési processusban, melyen a magyar nemzet eledlig átesett, majdnem valamennyi országgyűlés egy-egy új stadiumot képez; az országgyűléseken hozott törvények az a gerincz, melyre az államtestben a hús, az izmok támaszkodnak. Nem hasznos-e hát ismernünk azt az élettani működést, mely ezt a gerinczet létre hozta; nem tanulságos-e közelebbről szétnézni azokon a stadiumokon, a melyeket országgyűléseink képeznek s nem érdekes-e tudni azt hogy nemzetünk közéletének legfontosabb nyilatkozatai micsoda körülmények között, mely okok következtében születtek meg? Semmi kétség benne, hogy „az államférfiú, ki a multból átöröklött intézmények továbbfejlesztésének fóladataival foglalkozik; a jogtudós, ki a jogi eszmék és intézmények fejlődését tanulmányozza; a történetíró, a ki a politikai eseményeket és műveltségi állapotokat igyekszik földeríteni, egyaránt utasítva van az országgyűlések munkásságára és azok eredményére irányozni figyelmét”.¹

S mégis minők voltak Kovachich föllépte előtt e téren a viszonyok! Hiszen törvényeink teljes gyűjteményét még most se bírjuk kiadva; hát még akkor! Országgyűlési irományok, jegyzőkönyvek, naplók, tudósítások, egyszóval a hozott törvények kútforrásszerű commentárjai, egykorú forrásszerű magyarázói csak kivételesen láttak addig egyes országgyűlésekről (mint pl. az 1618-diki s az 1681-diki) napvilágot. Országgyűléseink történetének megírása pedig aligha jutott valakinek álmában is eszébe.

Ezekon a viszonyokon akart Kovachich a maga föllépésével segíteni. Közjogi állam-okirattár jellegével bíró terveit, mint említők, a rendek elutasították s magára hagyatva csak töredékeit létesíthette a tervezett munkáknak, főkép Batthyány primás és Verhovác zágrábi püspök segélyével. E töredékek közt legfontosabb az 1790-ben közrebocsátott „Vestigia Comitiorum” (Országgyűlések nyomai), melyhez három pótkötet járult s melyekben huszonnégy általa fölfedezett törvénykönyv lőn közkinccsé téve. Halála után kiadott munkái is, úgyszintén gazdag kéziratgyűjteménye elsőrendű források, melyekhez más tudósaink collectiói járultak; de már folytatója tulajdonképi munkájának nem akadt. Elsőrangú tudósaink pl. Horváth Mihály Knauz Nándor, Wenzel, Salamon, Hajnik, aztán a jótakaró Szlemenics foglalkoztak egyes országgyűléseink vagy országgyűlési intézményeink történetével; a mit azonban Kovachich szeretett volna, az a rendszeres, nemzeti jellegű vállalat csak több mint 80

¹ Fraknoi, az első kötet bevezetésében.

évvel az öreg tudós föllépése után indulhatott meg. Megindult pedig a Magyar Tud Akadémia Történeti Bizottságának aegise alatt, mely a „Történelmi Emlékek“ (Monumenta Hungariae Historica) két első osztálya, ú. m. az Okmánytárak és (kútfő-szerű régi történet-) Irók mellett harmadik osztály gyanánt az „Országgyűlési Emlékek“-et (Monumenta Comititalia) jelölte meg. Miután a törvényhozás a szükséges összegeket kútfőmunkák kiadására a M. Tudományos Akadémiának készséggel megsza-vazta s az „Országgyűlési Emlékek“ részére, a kormány támo-gatása mellett, a hazai törvényhatóságok levéltárai s más kül-földi levéltárak is megnyiltak: hozzá lehetett kezdeni a vállalatához.

A munka a mohácsi vészt követő kor országgyűléseinek emlékével veszi kezdetét. Kivánatos lett volna ugyan a magyar királyság megalapításától indulni ki; de practikus okok ennek ellentmondottak; mert a mohácsi vészt megelőző kor országgyű-lési emlékeit újabb nyomozások jelentékeny mértékben épenséggel nem szaporították s a jövőben történő kutatásoktól lényegesebb eredményeket lehet remélni; ellenben a mohácsi vész utáni időre a hazai és bécsi levéltárak olyan dús anyagot szolgáltatnak, hogy lényegesb kiegészítést későbbi nyomozásoktól sem vár-hatunk.

Tekintettel Erdély külön állam-életére, a Tört. Bizottság az „Országgyűlési Emlékek“ osztályát kétfelé választá, úgy hogy míg a „Monumenta Comititalia Regni Hungariae“ a szorosabb értelemben vett magyarországi s a horvát-tótországi teljes és részleges gyűlések emlékein kívül az erdélyi dietákat csak 1541-ig öleli föl, már ettől az esztendőttől kezdve Erdély országgyűlé-seivel a Comitáliák másik paralell osztálya, a Szilágyi Sándor-tól szerkesztett „Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae“ foglalkozik.

Az országgyűlési irományokat, melyek a hazai köz-, jog-, alkotmány-, gazdasági- és művelődéstörténetnek gazdag forrásai, a Tört. Bizottság elhatározásából az egyes országgyűlések történetét tárgyaló bevezetések előzik meg, melyek célja az ország-gyűlésekről tájékoztató ismertetést nyújtani, a közlött emlékek megértését megkönnyíteni, noha e szerint nem tarthatnak arra igényt, hogy befejezett műveknek tekintessenek, a Tört. Bizottság mégis jónak látta eddigelé — az országgyűlések történetei ismeretének szélesebb körökben való terjesztése és a magyar nemzet-ben meglevő erős politikai érzelmek mintegy az által is istápo-lása céljából — külön lenyomatban is közrebocsátani.

A vállalat szerkesztését s a tört. bevezetések megírását a Tört. Bizottság dr. Fraknói Vilmosra bízta volt, a kinek gon-dozásában nyolcz kötet látott napvilágot, magába ölelve az

1526—1597-ig terjedő időt. A IX. kötettől fogva e munkát dr. Károlyi Árpád végezi már — s midőn az ő szerkesztése alatt nem régen megjelent X. kötetet ismertetőnk s ez alkalmából magát a vállalatot előzményeivel együtt röviden bemutatjuk, e füzetek céljaihoz képest az előző I—IX. kötetről is fogunk néhány szót mondani, megjegyezvén: hogy ismertetésünk a Comitiáliák eddigi köteteiben lerakott kutatások különmemű eredményeinek összegezése nem akar lenni; mert ehhez olyan tanulmány volna szükséges, a minőnek e füzetek tért nem adhatnak; hanem igenis lesz újmutatás, ha úgytetszik izlelítő, a kötetek tartalmának egyes töredékeiből.

Mindenekelőtt kiemelem, hogy a kilencz kötet az 1526—1601. közti időből 53 magyarországi általános, 47 magyarországi részleges, 32 erdélyi és 112 horvát-tót gyűlés végzéseit, irományait és történetét hozza. Mily roppant halmaza van e nagy anyagban a köztörténetre vonatkozó részletes adatoknak összehordva, azt nem szükség bővebben fejtegetni. Maga az első kötet már a Habsburgok uralmának első tiz esztendejére, a nemzeti és osztrák párt elkeseredett küzdelmeire, a mohácsi vész után alakulni kezdő új viszonyokra nem egy tekintetben vett egészen új világot. És így van ez a következő kötetek majd mindegyikével. Az, a kit alkotmányjogi kérdések érdekelnek, az, a ki a mohácsi vész utáni magyar honvédelem fejlődését akarja figyelemmel kísérni, az a ki a nemzetgazdaság, a pénz és adóügy érdekes viszonyait tanulmányozza, vagy az a ki culturtörténettel foglalkozik és e kilencz kötetben összegyűjtött adatokat átbuvarolja, meglepetéssel fogja látni, mennyire egészen új viszonyok, új állapotok kezdenek fejlődni s alakulni a mohácsi katasztrófa következtében lassanként átváltozó, hanyatló Magyarországon; képzelmét és érzelmét egyaránt meg fogja ragadni az a tragicus küzdelem, melyet egy a kimerüléshez közel álló nemzetben az enyészet angyala az élet, az élni akarás nemtőjével vív. Az eszmélettráló csapások alatt, melyeket a török kardja osztogat, megtántorodik a küzdő magyar; az elbukónak kezeit egy idegen kormány nemzetellenes intézkedések kötelével akarja összekötözni s ha azért kel is föl az elbukott, hogy ismét elelessék, ha azért igyekszik is a kezére vetett kötelet szétszaggatni, hogy azt még szorosabbra vonják: a közel százados küzdelem megacélozza izmait s a XVII. század elején nem lehet már többé haldoklókról szó, a föltámadó nemzet nemcsak élni akar, de él és támad is.

Illik ez a kép azon, az alkotmány körébe vágó diétai harczok és forrongásokra is, melyeknek bőséges — noha, fájdalom, mégsem teljesen elég anyaggal rendelkező tárháza XVI. századbeli országgyűléseink története. Figyelmünket e téren mindenekelőtt a *nádorválasztás* kérdése ragadja meg. Első nyomai az udvar

és nemzet közötti tusanak ez irányban az 1542-diki pozsonyi országgyűlésen mutatkoznak, midőn a rendek a Báthory István halálával (1530) megürült állás betöltését követelik. A roppant fontos nádori állás, melynek óriási hatáskörét (bocsánat a példáért) a mostani németbirodalmi cancellári hatáskör el nem éri, „már azért is szálkát képezett a bécsi kormány szemeiben, mert minden irányban útját állhatta az udvar összpontosító törekvéseinek, útját állhatta különösen a hadügyek terén is, mert a nádor az országnak fővezére és mintegy hadügyministere is volt egy személyben. A rendek tudták mit követelnek s a király tudta mért követelik. De valamit tenni kellett s az országgyűlés bezárta után ki is nevezte nádori helytartói címmel a nádor törvénykezési helyetteséül Révay Ferenczet. Nevezetes politikai tény ez, a nádori hármas (u. m. bírói, közigazgatási és hadügyi) hatáskör első fölosztása. Pedig „*officium palatinatus in se ipso divisum desolabitur*“. Példát vőnek e tényen a későbbi királyok, fölhasználva a nádori hatáskör fölosztását a nádori hivatal kijátszására. Így látjuk a XVI. század folyamán, hogy a királyi helytartó viszi, persze úgy a hogy, a politikai ügyeket, a nádori helytartó a törvénykezésnél (mint pl. Istvánffy czíme is mutatja: *officii palatinatus in iudiciis locumtenens*) képviseli a nádort, a hadügy pedig függ a haditanácstól, előbb csak mintegy interim, később a megszokás révén véglegesen, még a végvárak őrsege fölött sem hagyatván teljesen szabad rendelkezés vagy fölügyelet a nádornak, a mikor t. i. volt nádor. Ferdinánd érvágása sikerült; a nemzet ebbe az intézkedésbe úgy látszik belenyugodott; tiz esztendő múlva a pozsonyi gyűlés már a királyra hagyta, hogy tetszése szerint lépjen föl indítványával s mikor a Révay halála után csonkított jogkörrel nádorra választott Nádasdy is elhal, a magyar tanácsosok 1561-ben már — az 1486-diki törvények ellenére — azt hangoztatják, hogy a nádort nem szükség a koronázás előtt választani meg, sőt 1563-ban, a koronázáskor, a nádor választás szépen el is marad. Az alkotmánynak, a nemzeti függetlenségnek azt a fontos bástyáját, melyet a nádori hivatal képviselt, így vette be egyelőre a XVI. században a nemzet és a király közti alkotmányjogi harcokban a király.

Egyike a legérdekeseb alkotmányos kérdéseknek, melyeket a XVI. század országgyűlései tárgyaltak, a *trónörökösödés*, a *szabad választás* kérdése. Ennek, azt mutatják emlékeink, legelőször egy mellékes kérdés tárgyalásánál maguk a rendek praepjudikáltak. Arról volt szó 1547-ben a nagyszombati országgyűlésen, hogy I. Ferdinánd elsőszülött fia, Miksa benn lakjék az országban. Ebbeli kívánságukat a statusok azzal indokolták, hogy miután az ország nemcsak ő fölsege, hanem örökösei hatalmá-

nak is minden időre aláveté magát, az országba küldendő főherczegnek ép oly hűséggel fognak engedelmeskedni, mint magának a királynak. Ez a nyilatkozat az osztrák ház örökösödési jogai elismerésének látszott lenni s a nemzet szabad királyválasztási jogát az udvar valahányszor csak megtámadá vagy kétségbe vonta, mindig a föntebbi nyilatkozatra hivatkozáék. Legelső diadalát e részben az udvar Miksa koronázásakor 1563-ban ülte. A király már a megelőző tanácskozásokban sem akart hallani arról, hogy fiát királylyá „válaszszak“. Gyűlölte e szót: „választás“, bármilyen okot hozott is föl mellette a magyar tanács. És csakugyan, az országgyűlési meghívókból a „választás“ szó kihagyatik, a kir. előterjesztéséből szintén kimarad, a nemesség eleintén zúgolódik ugyan, de később megadja magát s Miksa királylyá koronáztatik tulajdonképi „választás“ nélkül. A rendek őt nem „választák“, hanem „elismerték“ királyul. — Méltó pendantja ennek az 1572-diki szeptemberi országgyűlés, mely Rudolfot, Miksa fiát volt megkoronázandó. A meghívókban itt is csak koronázásról volt szó, nem pedig választásról, sőt a mi több, majdnem halatlán, a rendek az országgyűlésen való fejenkénti megjelenés ellen kérvényeznek, mert ez „ősi szokás szerint“ csak a választáshoz kell!

A királyi hatalom növelésére s az alkotmány gyöngítésére irányzott kísérletek közt nem utolsó jelentőséggel bír Ferdinánd azon óhaja, hogy az adót országgyűlési megajánlás nélkül szedhesse. 1545 novemberére a főpapokat és szomszédos főurakat Bécsbe hívta s ott tőlük a többi közt az adó megajánlását kívánta; a főrendek azonban határozottan kijelentették hogy a „közadók megajánlásáról csak országgyűlésen lehet határozni“. Így hívta Ferdinánd egybe 1546-ban az országgyűlést. Hasonló eset történt 12 esztendő múlva, mikor ugyancsak Ferdinánd 1558-ban újra csak a tanácsosoktól akarta az adót megszavaztatni, de megint kénytelen vala a következő évre országgyűlést írni ki e czélból. Többé nem is kísérté meg ebben az irányban ütni rést a magyar alkotmányon.

A közjogi intézkedések keretéből mintegy kiszorult ügy a király benlakásának s magyarul tudásának kérdése. Az előbbi az 1546. és 1547-diki országgyűlések kérték, az 1582-diki pedig követelte, de sem a kérelem, sem a daczos követelés nem járt eredménynyel. Az utóbbi kívánságot abban az alakban, hogy a főherczegek tanuljanak meg magyarul, az 1569-diki országgyűlés sürgette s ha igaz, hogy Miksa 1567-ben az országgyűlésen németül beszélt volna, bizonyjára ennek a kezdeményezésnek visszahatása volt. Hogy eredménye nem lőn, azt tudjuk. Magyar nyelvről levén szó, megemlítem egyúttal, hogy országgyűléseinknek nemcsak tárgyalásai, vitái folytak a XVI. század-

ban magyarul, hanem arról is biztos adataink vannak, hogy hivatalos országgyűlési irományok is készültek a latin mellett magyar nyelven, mint pl. 1583-ban, mikor a kir. előterjesztéseket egymásután latinul és magyarul olvasták föl. Sajnos, hogy efféle irat nem maradt ránk. Figyelemre méltó jelenség ez irányban még az is, hogy éppen ekkor, az 1582-diki pozsonyi gyűlésen, heves fölszólalások történtek a városok ellen azért, mert a magyar elemnek ellenségei. Természetes, hogy a városi elem csekély rokonszenve a magyarság, a magyar államiság és függetlenség eszméje iránt ha nem is valami nagyon — mert hisz a városok a magyar alkotmány szekerén majdnem az ötödik kerék szerepét játszották — de mégis megkönnyíté a bécsi kormány központosító, vagy legalább az alkotmánynak nem fejlesztésére irányuló törekvéseit.

Az udvar ezen célzatainak részben ellensúlyozására egy szomorú testület volt volna hivatva: a *magyar királyi tanács*. Szomorúnak kell mondanunk mert az elszórt adatok, melyek róla országgyűlési emlékeinkben fönmaradtak, azt mutatják, hogy ez a testület hatáskör hiányában olyan volt, mint a szárazra vetett hal. Noha tagjai legnagyobb részben az ország legérdemesebb férfiai, egyénileg a legtehetségeseb, legjellemesb férfiak, mint testület a királyi tanács bárgyú, ügyefogyott, elvtelen. Csak egy példát említke a sok közül. 1561-ben a király Bécsbe hívott magyar tanácsosaitól véleményt kért az országgyűlési előterjesztések tartalma felől, vagyis hogy miféle törvényjavaslatokat nyújtson be a rendek elé. A jó urak azt a meglepő véleményt nyilváníták a király e természetes kívánságára, hogy a korábbi magyar királyok az országgyűlési előterjesztéseket csak a cancellár, a főudvarmester s a kincstárnok közreműködésével szokták volt készíteni (a mi azonban — nb. — aligha volt igaz) s ha most a főpapok és főurak, kik a kir. tanácsban ülnek, előlegesen előadnák nézeteiket, utóbb az országgyűlésen nem szólhatnának! A botnak pedig — bocsánat a durva hasonlatért — két vége van. S midőn a rákövetkezett 1563-diki diétán a rendek nagyon is erélyesen találtak azzal a panaszszal föllépni, hogy az országgyűlési tárgyalásokon kifejezett kívánságaikat a király azért nem veszi tekintetbe, mert külföldi tanácsosai szaván indul: igen könnyű volt a királynak azt a választ adnia, hogy a tanácskozmányokban szívesen igénybe vette volna magyar tanácsosait, ha nem azt hitte volna, hogy ezeknek, mint az országos rendek tagjainak az országgyűlésen van helyök! Igaz ugyan, hogy a magyar tanácsosok részéről azzal a föntebb említett qualificáhatatlan fölfogással többé az egész XVI. században nem találkozunk, a propositiók készítése alkalmával mindig előadják ők is a maguk nézeteit; de balvég-

zetű szokássá, hagyománynyá nőtte ki magát az, hogy már az országgyűlési tárgyalásoknál, a korona vagy helyettesítője s a rendek közti iratváltásoknál a magyar tanácsot vajmi ritkán kérdezték, csak egyes előkelőbb tagjai szerepelnek igen gyakran közvetítők gyanánt; maga a testület, mint ilyen, háttérbe szorúl e téren is azon császári tanácsosok előtt, a kiket a magyar országgyűlésekhez, mint az uralkodó igazi tanácsadóit, szokás szerint magával vitt a király vagy helyettesítője.

Ennek a gyámoltalan testületnek tekintélyt adni, hatáskörét az összes magyar, még a hadi ügyekre is kiterjeszteni, volt főtörekvései egyike az egész századon keresztül a rendeknek; még pedig azon mértékben, a mint érezték, hogy az ország ügyeiről kint a külföldön idegen tanácsosok, idegen hatóságok intézkednek döntő sorban, a magyar érdekek kárára, sérelmére.

S ez a *sérelmi politikához* vezet bennünket, a miről szintén lehetetlen e kötetek átfutása után meg nem emlékezni. A gravaminális politikának a XVI. században kettős alapja volt. Az egyiket a kormány központosító, nemzet- és alkotmányellenes törekvéseiből származó sérelmek képezték, melyek némelyikéről már szóltunk. A másik ok a katonai kihágások, a féktelen pusztítások, a rémítő szenvedések meg nem szűnő sorozata. Ez utóbbiakat mellőzzük; arra vessünk rövid pillantást, hogy az előbbi okon mint erősödik a sérelmi vagy ellenzéki politika, levén e kettő egy fogalom, mert ellenzék nem az alkotmányos elvek harcsterén, hanem alkotmányértések ellen képződött, szemben a kormány tényeit ugyan nem helyeslő, de mentegető vagy ellenők csak platonikus módon védekező többséggel.

Nem érdektelen megfigyelni azt, hogy az ellenzéki szellem mily fokozatosan növekedik. A mint erősb a nyomás, erősb az ellenhatás is. A mohácsi catastrophával járt csapások alatt elalélt nemzetnek eleintén mintegy öntudatlan rángatódzásai az ellenzéki eruptiók; de lassanként magához tér, eszmélni kezd a félhalott, a XVI. század végén öntudatosan lép már föl s a következő század legelején politikai léte jogait fegyverrel vitatja s vivja ki. Az első nyomósb tüntetés Ferdinánd alatt politikai gravamenek miatt 1559-ben történt, midőn az országgyűlés elrendelé, hogy minden megye külön adja be sérelmeit. Miksa alatt 1572-ben megtörténik már az, hogy kormány és a többséget képező ellenzék egyetértésre nem jutván a törvényjavaslatokban, egyező akaratból nem hoznak törvényeket a tárgyalt ügyekről. Azonban Miksa központosító törekvései s az a körülmény, hogy mindent a hadi tanács s az udvari kamara intéz, még az aulikusokat is elkészerítik s az 1576-diki januári országgyűlésen maga a királyi helytartó, az udvarpárti egri püspök, Radéczy István a rendek nevében panaszkodik „azon elnyomás és zsarnokság

ellen, mely ő felsége (Miksa) uralkodása alatt hozatott be és előbb teljesen ismeretlen volt.“ Maguk a rendek még tovább mennek; kijelentik, hogy az uralkodó idegen tanácsosaitól és cancelláriáitól többé semminemű válasziratokat el nem fognak fogadni, sőt országgyűlésre sem jönnek. A demonstratióra nyert válasz persze minden egyéb csak vigasztaló nem volt, mert a merev Miksa kijelenté, hogy Magyarország pénz- és hadügyeit többi országai hason ügyeitől el nem választhatni s így leplezetlenül föltárta a bécsi kormány végczélját: Magyarországot a legfontosb ügyekre nézve kormányzati függetlenségétől megfosztani. De még is megtörténik az, hogy 4 év múlva (1580) az ellenzék diadalra jut s az országgyűlés egyáltalán törvényalkotás nélkül oszlik föl. Majd parlamentáris taktikát tanul az ellenzék a kormánytól s két év múlva azzal a fogással él, hogy a propositiókat tárgyalni sem akarja addig, míg a sérelmek nem tárgyalattak. 1583-ban már azzal fenyegetődznek a rendek, hogy többé adót meg nem ajánlanak, ha alkotmányos jogaikat az udvar nem tartja tiszteletben s a király kénytelen megígérni, hogy a magyar cancellárt minden magyar ügy tárgyalásánál megkérdezi, hogy a helytartó mellé kellő számú tanácsosokat fog alkalmazni, sőt fölszólítja a rendeket, hogy a királyi tanácsosok közül nevezzenek meg négyet, a kiket a király a hadi és kamarai ügyek elintézésében consultálna. S noha ez engedmények többnyire írott malaszt maradnak s a rendek kénytelenek olyan platonikus diadalal megelégedni, mint a minő az 1587-diki volt, midőn t. i. sikerült a kormány minden erő kifejtése ellen elérniök, hogy a sérelmek a propositiók előtt bőven és behatóan tárgyaltassanak: a mind bátrabban föllépő, egy Szokoly, egy Megyeri, egy Bornemisza György körül csoportosuló ellenzék a XVI. század utolsó tizedében kezd nagyobb, keményebb, kezd olyan lenni, mint még előbb nem volt, hogy t. i. ígérlet, kérés, rábeszélés nem puhítja meg, nem bírja többé visszavonulásra. S midőn aztán az intés, a fenyegetés nem rettentí el az ellenzék fejeit s az országgyűlési végzések közé olyasmiket vétet föl az oppositio túlereje, a melyekhez a király nem adhatja, nem véli adhatni beleegyezését; beáll a forradalom előtti legutolsó stadium, a király önkényes törvénymódosításainak ideje, a mi bennünket a X. kötet ismertetéséhez vezet.

Mert e kötet legtöbbet érő része, az 1604-diki országgyűlésről szóló, az önkényes *törvénymódosítások*, magyarán mondvá alkotmány sértések addig hallatlan példájával, az önhatalmulag beszűrt 22-dik törvénycikk történetével foglalkozik.

A *22-dik törvénycikk* köztörténeti szempontból híres, mert Bocskay támadásának egyik okát képezé; a magyar protestans egyház történetében pedig épen hirhedt, mert midőn általa

szigorú fenyegetések közt tiltotta el a király a vallásügy tárgyalását az országgyűléseken s nyíltan elkárhoztatá a protestantismust, nem egyebet tőn, mint a kath. ellenreformatió hivatalos zászlaját bontá ki. Azóta századokon át folyt a küzdelem e hazában a protestantismus ellen. Talán föl szabad tennem e füzetek olvasóiról, hogy érdekelni fogja őket, ha a szóban forgó kötet alapján röviden összefoglalom e törvénytelen törvénycikk történetét. A létrejövés kérdése alkotmányjogi szempontból van legalább is oly fontos, mint maga a cikk köz- és egyháztörténeti szempontból.

Miután a török Eger várát elfoglalta, a bujdosó egri káptalannak az 1597-diki országgyűlés Kassa város beleegyezésével s azzal a kikötéssel, hogy Kassa kiváltságainak praejudikálni nem fog, ezt a teljesen protestans várost jelölé ki ideiglenes székhelyül. A káptalan s különösen a káptalan feje, Szuhay egri püspök, a magyar kamara nagybefolyású elnöke, nincsenek Kassán megelégedve, mert istenitisztelek céljából csupán egy kis kápolna áll rendelkezésére, a templomok, köztük a nagy, gyönyörű góth egyház a protestansok kezében vannak. Szuhay mindent megkísért, hogy ezt a szép templomot a várostól a káptalan számára megszerezze, de hiába. Utóvégre is a királyhoz fordul s azt kéri, hogy kir. hatalomszavával adassa át a káptalannak. A király megígéri a kérés teljesítését s parancsából a felsőmagyarországi császári kerületi tábornok, Barbiano gróf erőszakkal elveszi a várostól a templomot; sőt többet is tesz, mert a protestansokat minden templomuktól megfosztja, az isteni tiszteletet nekik sehol meg nem engedi, papjaikat, tanítóikat a városból kiűzi. Az erőszak e ténye ellen a város más négy szövetséges társával, u. m. Eperjes, Bártfa, Lőcse és Szeben kir. városokkal egyetemben a király prágai udvaránál követei által kér orvoslást, de hiába, mert ki sem hallgatják. Jóakaró udvari emberek azonban azt tanácsolják a városoknak, hogy forduljanak a magyar országgyűlés rendeihez; mert ha valaki segíthet rajtok, ez csak a magyar országgyűlés lehet. A jó tanács keserű pilula, mert épen most javában folyik az elkeseredett küzdelem egy pénzügyi kérdés miatt az északkeleti megyék s a városok között; mely küzdelemben épen a király védi a városokat a nemesség ellen. De hát a szükség törvényt bont. A városok a megyei követekhez fordulnak, ezek támogatásukat szívesen megígérik s így jó létre az 1604-diki országgyűlésen a két magyar protestans felekezet legelső szövetkezése. A szövetkezés első hatása az, hogy a rendek a propositió tárgyalásába addig bele sem akarnak kezdeni, míg Mátyás főherczeg az országot a teljes vallásszabadság felől nem biztosítja. Csak nehezen lehet őket nagy ígéretek árán és hazafiságukra való hivatkozással rábírni,

hogy makacs szándékuktól álljanak el s fogjanak a közjót érdeklő tárgyalásokba. Végre megteszik, de a vallásszabadság és Kassa jogai respectálása dolgában kérvényeket adnak be királyhoz és főherczeghez s midőn az országgyűlést a főherczeg a vallásszabadság ügyében várt biztosítás nélkül rekeszti be; az összes rendek ünnepélyes óvást tesznek a vallásszabadság érdekében.

A főherczeg ezután az országgyűlési végzéseket szentesítés végett királyi bátyjának beküldi, kötelessége szerint jelentést tesz az országgyűlés lefolyásáról s itt nem mulasztja el a protestans, azaz a többséget képező rendek föllépését különösen kiemelni, — s hogy a jövőre efféle vallásügyi dolgok miatt a honvédelemre s adóügyre vonatkozó intézkedések tárgyalása kése delmet ne szenvedjen, azt tanácsolja kir. bátyjának, hogy a törvény szentesítésekor szúrjon be egy utolsó cikket és ebben a cikkben tiltsa el a vallásügy országgyűlésen való tárgyalását.

A magyar protestansok országgyűlési föllépte Prágában a főherczeg figyelmeztetése nélkül is szemet szúrt. Ott is gondolkodtak arról, miként kellene olyasminek a jövőben elejét venni, s a magyar királyi titkár azt ajánlá, hogy a király tiltó parancsokat küldjön minden megyére. Ezt a király kétségtelenül megtehette volna az alkotmány szerint, de a titkos tanácsosok mégis Mátyás főherczeg alkotmányellenes indítványát fogadták el. A titkos tanács referensének, Coraduzzi németbirodalmi vicecancellárnak meghagyására a magyar kir. titkár, a koros Himelreich — nem pedig mint eddig hitték, Forgács Ferencz nyitrai püspök és cancellár, — megfogalmazta a 22-dik cikket s azt az országgyűlésen hozott huszonegy cikk után, a kir. szentesítést tartalmazó kikezdés elé beszúrta s a sorrendben fölírta fölébe hogy: 22-dik articulus. (Látni ezt az egész manipulatiót a kötet 400. lapjánál levő hasonmáson.)

Az a kérdés, hogy mint volt ez lehetséges? Hát a következőképen. A mióta Rudolf királyunk az országgyűlésekre nem járt el, hanem maga helyett valamelyik öcscsét küldötte képviselni királyi személyét, azóta az a rossz szokás kapott lábra, hogy noha a király képviselője teljhatalommal birt egyezkedni s végezni a rendekkel, a király mégis superrevideálta az egyszerűen szentesítendő végzéseket s módosításokat tőn rajtok. Ennek az alkotmányellenes eljárásnak Rudolf előtt két példáját tudjuk. Az egyik 1559-ben I. Ferdinánd alatt történt, mikor a királyt fia, Miksa képviselé; a másik 1566-ban Miksa alatt, mikor Miksát öcsce, Károly, főherczeg képviselte. Azonban, úgy látszik, a képviselők e két esetben nehezen birtak teljhatalommal. Már Rudolf alatt e visszaélés majdnem napirenden van, noha a legelső alkalommal, 1587-ben a megyék a csekély módosítás miatt a törvénykönyvet egyáltalán érvénytelennek tekinték

s az adó behajtását megtagadták. Mindamellett 1597-től 1603-ig évenként ismétlődik ez az eljárás, pedig a rendek mindannyiszor protestálnak ellene, sőt 1603-ban ünnepélyesen kijelentik, hogy ha még egyszer történnék ilyesmi, akkor hiába küld a király maga helyett teljhatalmú képviselőt, a rendek ennek hinni, vele tárgyalni nem fognak.

Azok a módosítások, melyekkel eddigelé találkozunk, a magyar cancellária ama különös praxisára vezethetők vissza, hogy a rendek végzéseiből a királynak nem tetszött törülni vagy módosítani vagy afféle záradék által, hogy „ő fölsége az ügyet bővebben megfogja fontolni“ hatályából kivetköztetni meg van engedve. Azonban, mondja a kir. titkár, olyasmit beszúrni, a miről szó sem volt a végzésekben, tehát új törvényt kalapálni, épenséggel nem szabad. A 22. cikk pedig ilyen volt s azért szúrta be azt a titkár csak specialis meghagyásra.

Meg is lőn eredménye. A gálszécsi részgyűlésen (melynek történetét és irományait szintén hozza a X. kötet) összejött rendek ki is jelenték, hogy ők a cikket el nem ismerik, de Bocskay támadása még ékesebb protestatió.

Eredeti és sokat megmagyaráz az udvar fölfogása Kassa városa kérelmét, a kassai nagy templomot s a városokban megkezdett ellenreformációt illetőleg. Erről bennünket érdekesen tudósít a magyar katholikus tanácsosok egy votuma s Belgiojosi Barbiano tárgyalása a gálszécsi gyűlésből hozzá küldött rendi követekkel. (Mind ez iratok a X. kötet irományai közt.) Az udvar azt tartá, hogy a király, mint a városok földesura, azt tehet velők vallásügyekben, a mit a földesurak a maguk jobbágyaival. „Nem szabad-e ő fölsége az ő jobbágyaival? — kérde Belgiojoso a gálszécsi küldöttségtől, — nincsen-e autoritása az minemű papot akar, jószágában tartani? Kegyelmetek közül a melyiteknek városa avagy faluja vagyon, nem azt eszelesezitek-e jószágokban a mit akartok? Az kegyelmetek jobbágyi prescribálnak-e kegyelmeteknek nádort?“ Cujus regio, illius religio. Hiába magyarázták Belgiojosonak, hogy a földesurak jobbágyfalvai, meg a korona peculiumai — a kir. városok — között égbekiáltó a különbség, hogyan értette volna azt meg a zsoldosvezér, mikor a kir. udvarban meg nem értették!

Ugyancsak alkotmánytörténeti érdekkal bir a kötet azon része, mely a bécsi hatóságok nézetével ismertet meg bennünket, mely időtartammal bir az akkortájt hozott magyar törvények kötelező ereje. Abból a körülményből, hogy a törvények legtöbb intézkedését évek hosszú során át egy csomó országgyűlés újabb törvények által mindig ismételte, az udvari hatóságok arra a gondolatra jöttek, hogy ezek az ismételtetett s aztán per analogiam a többi törvények is csak ad hoc, azaz a jövő ország-

gyűlés idejéig érvényesek; mert „a rendek — mondja a bécsi udvari kamara — azoknak hatályát, ha meg nem újíttatnak, kialudtnak, semmisnek tartják“. Noha tényéren fekvő dolog, hogy ez a jelenség részint a törvényhozói eljárás tagadhatatlan naivitásában, részint abban a buzgalomban birta alapját, a melylyel a rendek mindannyiszor mintegy — *sit venia verbo* — neki durálták magukat, hogy azt a mult országgyűlésen hozott törvényt, melyet a körülmények miatt nem tartottak meg, nem hajtottak végre, a jövőben meg akarják tartani, végre akarják hajtani. Csak annak az akaratnak adtak kifejezést, mikor a magában érvényes, mert nem abrogált törvényt ismételték.

Ezt a hosszúra nyúlt ismertetést még néhány a X. kötetben levő érdekes tárgyra való utasítással fejezzük be. Főlemlítem pl. azt, hogy 1603-ban a magyar kamara az, a mely azzal a tervvel lép föl, hogy 1604-re nem kellene országgyűlést hirdetni, hanem az adó megszavazását kir. fölszólító levelekben az egyes megyéktől kérni, s bécsi központi hatóság az, az udvari kamara, mely bár opportunitási okokból, az alkotmányos országgyűlés tartása mellett nyilatkozik. Ennek mintegy pendantja, a mit a szepesi kamara egyik beadványából tudunk meg, hogy t. i. az északkeleti megyékben az a rossz szokás kapott lábra, hogy követeket nem küldötték el, kimaradásuk mentegetésére mindenféle ürügyet, törvénytelen okokat hoztak föl s kezdették az országgyűlési végzéseket kötelezőknek el nem ismerni.

A honvédelem történetének barátját érdekelni fogja az állandó mezei magyar hadsereg kérdése, melyről az 1603-diki országgyűlésen van szó. A kereskedelem s nemzetgazdaság történetére nem utolsó adalék az, a mi az 1603. és 1604-diki országgyűlések bevezetésében s irományai közt az egykorú magyar műszó szerint „letétel-helyek“ jellegével bíró városok megállítási jogáról mondatik. A népesedési és nemzetiségi viszonyokat illusztrálja a mit a németbirodalmi fillérmester az oláhok hirtelen szaporodásáról mond, a minek okát a sík vidék elpusztításában, a hegyi falvak és lakók kimélésében találja. És így folytathatók a szemlét a kötet mozaikszerű tartalmáról; de már zárunk kell e sorokat.

A X. kötet az 1602., 1603. és 1604-diki magyar és szlapon országgyűléseket tartalmazza; rajtok kívül még az 1604-diki híres gálszécsi s az első forradalmi gyűlésről, a novemberi kassairól, van merőben új anyag összegyűjtve.

A GOROVE-JUTALOM.

Gorove László levelező tag, Lajos és Károly öcsce nevében is, 1839. február 18-án kelt alapítólevelével 1000 pengő forintnyi jutalom-alapítványt tett a Magyar Tudós Társaság javára. Ez alapítólevelét értelmében, mely az 1840. február 25-én Pozsonyban, a főrendek termében tartott igazgatósági gyűlésen mutattatott be:

„E tőke Gorove Lászlónál és István fiánál s ennek örököseinél marad mindaddig, míg nekik tetszeni fog, elegendő bátorságosítás mellett, azt megtartani; szabadságában állván a társaságnak, ha az örökösöknél elegendő biztosítást nem lelne, ezen tőkepénzt a legrövidebb úton rajtok megvenni és másnak kamatra kiadni“.

Az alapítólevelét továbbá két egymást váltogatva követő négy-négy éves jutalmi cyclust állapított meg, u. m.:

a) Az első négy év lefolyása után az ez idő alatt összegyűlt kamat fejében 200 frt cp. az ezen négy év alatt megjelent legjobb erkölcs-javító munkának adandó ki utólagos jutalmúl; ilyennek nem létében olyannak, mely a magyar történet-tudományt, kivált a régiség- és oklevél-ismeretet mozdítja elő; s ilyennek is hiányában a magyar gazdaság előmenetelére ható legjobb könyvnek.

b) A másik négy évben a 200 pfrt jutalomért bármely, de különösen mégis physikai, természettörténeti, ethikai vagy aesthetikai tárgyú, az ifjúság képzésére ható pályamunkák vihatnak.

A feladat tárgyát a társaság az alapító, s kimúlta után István fia befolyásával fogja meghatározni.

A jutalmak és jutalmazások története a következő:

I. 1843. Erkölcs-javító munka. Az 1843. október 7-én tartott nagygyűlésen jutalomra legérdemesebb munkának találtatott *Peregriny Elek*: „Bánya. Az ifjúság képzésére“. Buda, 1840—41. Két kötet, „mint a mely az erkölcsiségre, hazafiúi érzésre s egyszersmind hasznos ismeretek megkedvelése és elsajátítására alkalmas s a fiatal olvasó foghatóságához s lelkületéhez előadási előnyeinel fogva is legjobban szól“.

II. 1847. Erkölcsstudomány. Az 1845. november 23-án tartott nagygyűlésen titkos pályázat hirdtetett a következő feladatra: „Adassék elő azon hatás, melyet jelenleg nálunk a népnevelés az alsóbb néposztály erkölcsiségére gyakorol és terjesztessenek elő azon módok, mik szerint népünk erkölcsi nevelése tanodákban és tanodákon kívül czélszerűbben intéztethetnék el“. Határnap 1847. márczius 31. A határidő leteltével 14 pályairat érkezett be, melyek közül „jutalomra és kiadásra

méltónak az ily jelmondatú találatot: „Embert nevelni fontos feladat“, mint a melynek szerzője pályatársai közt legbővebben és legezészerűebben igyekszik a kitűzött kérdést megoldani“. Felbontatván a jelígés levél, abból *Ney Ferencz* neve tűnt elő.

1858. október 25-én, a történettudományi osztály ülésén Toldy Ferencz titoknak arra hívta fel a figyelmet, hogy 1847 óta nem tartatván rendes nagygyűlések, s így jutalomkérdések sem tűzetvén ki, a jutalmak ügye külön bizottság által volna megvizsgálandó. E bizottság ugyanakkor meg is alakított s az 1858. decz. 13-án tartott összes ülésen azt a javaslatot tette, hogy a Gorove-jutalom a múltra elhagyatván, ennek bonyolultsága miatt, az úgy alakíttassék át, miszerint a kétszer elmaradt s jövő évben kiadandott két-kétszáz, együtt 600 frt a tőkéhez csatoltatván, annak kamataiból két évenként egy 30 aranyos pályadíj alkottassék, melynek tárgya válva az erköcs-tudomány, széptan és magyar műveltségtörténetből vétessék. „E nagyon czélszerű átalakítást“ az 1858. decz. 15-én tartott nagygyűlés is elfogadta.

III. 1861. Műveltségtörténet. Az 1859. decz. 15-iki nagygyűlésen a következő pályakérdés hirdettetett: „Kütfői nyomozások alapján adassanak elő azon hazai és külföldi tudományos intézetek, melyekben a magyarok az Árpád-korszak alatt tanultak.“ Határnap 1861. márcz. 31. Két pályamunka érkezett, melyek közül a II. sz. „Nehéz pályán szép küzdeni“ jelígejű találatot jutalomra méltónak, „mint a mely a kérdést teljes kiterjedésében kimerítőleg s egyszersmind szabatosan tárgyalja, részletesen összeállítva a feladathoz tartozó összes adatkészletet.“ Felbontatván a pályamű jelígés levele, *Vass József* kegyesrendi tanár és akad. lev. tag neve tűnt elő.

IV. 1863. Széptudomány. Az 1861. decz. 19-én tartott nagygyűlésen a nyelv és széptudományi osztály a következő feladatot hirdette: „Különféle téveszmék divatozván a népiesnek fogalma, a műszéphezi viszonya s a költészetbeni jogosultságának kiterjedésére nézve, e kérdés tűzetik ki: Mit kell a „népies“ alatt érteni általában, s különösen a tartalmat és formát tekintve; mik annak fokai; mikép viszonylik az a műszéphez; s mily kiterjedésben, mily alkalmazásban s mely nemekben igényelhet érvényt a költészetben? Az elméleti fejtegetések történeti tényekkel világosíttassanak fel mind más, mind a magyar irodalomból.“ Határnap 1863. márczius 31. A kitűzött határnapig egy pályamunka érkezett, de ennek az 1864. jan. 19-iki nagygyűlés nem adta ki a jutalmat.

V. 1865. Bölcsészettudomány. Az 1864. jan. 19-én tartott nagygyűlés a következő pályakérdést tűzte ki: „Minő

befolyást gyakorol a természettudományok újabb fejlődése az emberi lélek és akarat szabadságát védő bölcseletre? a legújabb természettudományi irányok közül melyik az, mely e bölcselettel összeütközik? s ezen bölcseletet kell-e tökéletlenséggel vádolnunk, vagy pedig a vele ellenkező természettudományi irányt?“ A pályázat sorsa az 1865. december 7-én tartott nagygyűlésen dőlt el; a beérkezett három pályamunka közül egyik sem ütötte meg a mértéket s a jutalom ki nem adatott.

VI. 1867. Széptudomány. Az 1865. decz. 7-iki nagygyűlésen a következő pályakérdés hirdettetett: „Mi befolyással volt az ó classicismus a magyar költészetre, a legrégibb időkől kezdve?“ Határnap 1867. jan. 31. A beérkezett egy pályamunkának az 1867. márcz. 17-iki nagygyűlés a jutalmat nem ítélte oda.

VII. 1869. Műveltség-történet. Az 1868. márcz. 17-iki nagygyűlésen ez a pályakérdés tüzetett ki: „Mióta él nemzetünk mostani címerével és színeivel? Voltak-e ezek előtt más jelvényei s ha igen, melyek s mi okból és mely alkalommal cseréltettek fel azok a mostaniakkal?“ Határidő 1869. jan. 31. A beérkezett egy pályaműnek, mely „Vérmezejű süvegen“ jeligét viselt, az 1869. apr. 13-án tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte. A felbontott jeligés levél szerzőül *Ivánfi (előbb Jancsik) Ede* nagybecskereki tanárt vallotta. A nagygyűlés jelentése szerint „az egész munka lelkiösmeretesen van összeállítva, kútfőismeretünk színvonalán áll s tudományos beccsel bir, egyes a dolog lényegére nem tartozó fogatkozásai daczára is“.

VIII. 1870. Erkölcstudomány. Az 1869. apr. 14-iki nagygyűlésen ez volt a pályakérdés: „Adassék elő a családi élet erkölcsi alapja, a belőle folyó kötelességekkel együtt.“ Határnap 1870. jan. 31. Három pályamunka érkezett be, de jutalomra az 1870. május 24-én tartott nagygyűlés egyiket sem ítélte méltónak.

IX. 1870. Széptudomány. Az 1869. apr. 13-án tartott nagygyűlés a következő feladatra hirdetett pályázatot: „Kiváncsinosít Kisfaludy Károly drámaköltészetének méltatása, irodalomtörténeti és széptani tekintetben.“ Határnap 1870. jan. 31. Az 1870. febr. 7-iki összes ülésen bejelentetett, hogy a kitűzött időig egyetlen pályamunka sem érkezett.

X. 1871. Műveltség-történet. Az 1870. május 24-én tartott nagygyűlésen hirdettetett: „Adassék elő a magyar tanulók iskoláztatása hazánkban és a külföldön a XVI. században.“ Határnap 1871. jan. 31. A beérkezett egy pályamunkának az 1871. májns 16-án tartott nagygyűlés a jutalmat odaitélte, „mint oly műnek, mely a kitűzött kérdést legnagyobb részt teljes sikerrel megoldotta s irodalmunkban nyereségnek tekint-

hető.“ Felbontatván a jeligés levél, abból *Frankl Vilmos* pap-nőveldei tanár s akad. lev. tag neve tűnt elő.

XI. 1873. Erkölcstudomány. Az 1872. május 23-án tartott nagygyűlés a következő pályakérdést tűzte ki: „Melyek az egyéni szabadság feltételei és korlátai, erkölcsani és társadalmi szempontból?“ Határnap 1873. jan. 31. Két pályamunka versenyzett, de az 1873. május 20-án tartott nagygyűlés a jutalmat egyiknek sem adhatta ki.

XII. 1875. Széptudomány. Az 1873. május 23-án tartott nagygyűlésen az I. osztály hirdette a Gorove-jutalmat. A pályakérdés ez volt: „Regény- és színmű-íróink gyakran másképen tüntetik fel történeti személyeiket, sőt egész korszakokat, mint a hogy a hagyomány fentartotta: kérdés, aesthetikailag jogosult-e a történeti személyeknek és korszakoknak a köztudalommal ellenkező feltüntetése, s ha igen, mily határig?“ Határnap 1874. decz. 31. A beérkezett két pályamunka közül az 1875. május 25-iki nagygyűlésen a II. sz. „Mi az igazság?“ jeligéjű nyerte meg a jutalmat, mint a mely „munka teljes egészében felöleli a kitűzött kérdést s ha egy-két állítása kissé túlhajtott vagy ingatag is, nézetei általában tisztultak, látköre széles, aesthetikai meghatározásai szabatosak.“ Felbontatván a jeligés levél, abból *Szász Károly* neve tűnt elő.

Az I. osztály még 1870. márczius 7-én tartott ülésén, a következő indítványt tette: „Minthogy a 30 arany pályadíj jelenleg már csekélyebb összeg, mint sem anyagi tekintetben elősegíthesse a pályázás sikerét, szőlíttassék fel az összes ülés arra nézve, hogy az alapító utódja beleegyezésével oly módon szabályoztassék a pályázat, mely szerint a Gorove-jutalom ezután nem minden második évben, hanem csak minden negyedikben tűzessék ki s 30 arany helyett 60 legyen a pályadíj.“ Az ugyanazon évi márcz. 19-én tartott összes ülés ez indítványt elfogadta s elhatározta, hogy a Gorove-családot, Gorove István miniser útján, hozzájárulásra fel fogja szólítani. Ismételte ez indítványt a II. osztály is az 1873. május 20-iki nagygyűlésen s a nagygyűlés az alapító család képviselőjének, Gorove István t. tagnak írásbeli hozzájárultával a pályázási szabályzatot ehhez képest módosította.

XIII. 1877. Műveltség-történet. Először a II. osztály hirdette hatvan darab arannyal a Gorove-jutalmat. A pályakérdés így hangzott: „Adassék elő a tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországon Mátyás trónraléptétől a mohácsi vészig.“ Határnap 1875. jan. 31. A határnapig két pályamunka érkezett be, melyek közül az 1877. május 23-án tartott nagygyűlés a jutalmat az I. számú, „A szeretett haza dicsőségének“ jeligéjű pályaműnek ítélte oda, mint a „melynek szerzője szorgalommal gyűjtötte és állította össze azt, mi a

pályakérdés tárgyára vonatkozólag mindeddig iratott; az anyag csoportosítása ügyes, nyelve kifogástalan; minélfogva kiemelt hiányai daczára is a magyar irodalomra nézve hasznos dolgozatnak tekinthető. "Felbontatván a jeligés levél, abból *íj. Szinnyei József* tanárjelölt neve tűnt elő.

XIV. 1881. Bölcsészettudomány. Másodizben az 1878. június 13-án tartott nagygyűlés hirdette a 60 arany jutalmat. A pályakérdés ekként szólt: „Kivántatik a Schoppenhauer és Hartmann Ede bölcsészeti irányának ismertetése és bírálata.“ Határnap 1880. decz. 31. Az 1881. október 31-én tartott összes ülés a jutalmat a beérkezett három pályamű közül az I. számúnak ítélte oda (jeligéje: „Mondottam, ember, küzdj és bízva bizzál“), „mint oly munkának, mely irodalmi becsesl bir; előadása folyékony, világos, szép és hibátlan; ismertetési és bírálati tartalma olyan, mely a magyar közönség mai philosophiai fejlettségével arányban áll.“ Felbontatván a jeligés levél, abból *dr. Alexander Bernát* főreáliskolai tanár neve tűnt elő.

Az 1881. június 27-én tartott összes ülésen bejelentette a főtítkár, hogy *Gorove István* t. tag május 31-én elhunyt, s hogy végrendeletében az Akadémiaának oly összeget hagyományozott, mely a jelenlegi Gorove-alapítványt oly magasra emeli, hogy így a két összeg évenként száz arany kiadását teszi lehetővé, megtartatván egyébiránt az eredeti föltételek. A hagyomány (10,278 frt) még azon évi október 27-én befizettetett s már 1882-től kezdve évenként 100 arany jutalom tűzetett ki.

XV. 1882. Széptudomány. Az első 100 arany jutalomra az 1882. május 31-én tartott nagygyűlésen a következő feladat hirdettetett: „A modern realismus a szépirodalomban“. Határnap 1883. decz. 31. Két munka pályázott, de az 1884. jún. 4-én tartott nagygyűlés a jutalmat egyiknek sem ítélhette oda.

XVI. 1883. Műveltségtörténet. Az 1883. május 16-án tartott nagygyűlésen a következő pályakérdés tűzetett ki: „Adassék elő a magyarországi iskolák története és a magyarországi ifjak külföldi iskolázása a XVII. században.“ Határnap 1884. decz. 31. Egy pályamű érkezett, melynek a jutalmat az 1885. május 27-én tartott nagygyűlés odaitélte, minthogy „a pályázó szorgalommal dolgozta föl a tárgyra vonatkozó nyomtatott irodalmat és munkája becses részleteket tartalmaz.“ A felbontott jeligés levélből *Hellebrant Árpád* akad. könyvtártiszt neve tűnt elő.

XVII. 1884. Erkölcstudomány. Az 1884. jún. 4-én tartott nagygyűlés a következő feladatra hirdetett pályázatot: „Kivántatik az ethikai determinismus elmélete, tudományos jogosultságának és alkalmazásának a philosophiai erkölcsstanban kifejtésével.“ Határnap 1886. szept. 30. Hat pályamunka versenyezett, melyek közül a jutalom a III. számú, „That virtue which

requires stb.“ jeligéjű műnek íteltetett oda, mint „a mely nemcsak előadás és módszer tekintetében mulja felül összes pályatársait, hanem önállóan is jeles mű és philosophiai irodalmunk valóságos nyereségének mondható.“ Felbontatván a jeligés levél, abból *Pauer Imre* l. t. budapesti egyetemi tanár neve tűnt elő.

XVIII. 1885. Széptudomány. Az 1885. május 27-én tartott nagygyűlésen a következő pályakérdés tűzetett ki: „Kivátnatik az aesthetika története az ó- és középkorban“. Határnap 1887. szept. 30. Két pályamű érkezett, de a jutalom egyiknek sem volt odaitélhető. (1888. máj. 3. nagygyűlés). A feladat 1889. szept. 30. határrappal másodszor is kitézetett.

XIX. 1886. Műveltségtörténet. Az 1886. május 5-én tartott nagygyűlés a következő feladatot hirdette: „A nyomdászat története Magyarországon 1711-ig.“ Határnap 1887. szept. 30. A kitézett napig egy pályamunka sem érkezett.

XX. 1887. Erkölcstudomány nem hirdettetett.

XXI. 1888. Széptudomány. Az 1888. május 3-án tartott nagygyűlésen a XVIII. sz. másodszor hirdettetett, és a jutalom az idej nagygyűlésen odaitéltetett, de azon föltétel alatt, hogy az ismeretlen szerző a pályaművet 1891. szeptember 30-ig egészítse ki; addig a jeligés levél fölbontatlan marad.

XXII. 1889. Műveltségtörténet. Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlésen a következő pályakérdés hirdettetett: „Kivátnatik a hazai és külföldi iskolázás a XIV. és XV. században.“ Határnap 1890. szept. 30. E pályázat tehát még függőben van.

XXIII. 1890. Erkölcstudomány. Az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetésére hirdetett pályázatot, határidőül 1892. szept. 30-ikát tűzvén ki.

*

A Gorove-jutalom 1900-ig évenként következőkép váltakozik a megállapított tudománysszakok között:

1891. Széptudomány.	1896. Erkölcstudomány.
1892. Műveltségtörténet.	1897. Széptudomány.
1893. Erkölcstudomány.	1898. Műveltségtörténet.
1894. Széptudomány.	1899. Erkölcstudomány.
1895. Műveltségtörténet.	1900. Széptudomány stb.

*

Gorove-jutalommal koszorúzott írók ez ideig a következők:

Alexander Bernát, 1881.	Pauer Imre lt. 1886.
Frankl Vilmos lt. 1871.	Peregriny Elek lt. 1843.
Hellebrant Árpád, 1885.	Szász Károly rt. 1875.
Ivánfi Ede, 1869.	Ifj. Szinnyei József, 1877.
Ney Ferencz, 1847.	10 Vass József lt. 1861.

MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI.¹

1881. végén id. Szinnyei József, akkor egyetemi könyvtárőr „Magyar írók névtára” című munkájáról tervrajzot nyújtott be az I. osztályhoz, kérve a munka kiadását. A tervezett munkában közrebocsátani akarja minden oly írónak életrajzát, a kinek önálló műve jelent meg, továbbá önálló műveinek jegyzékét és folyóiratokban megjelent dolgozatainak repertoriumát. Az egész munkát 6—8. kötetre számítja, s azt ugyanannyi esztendő alatt ajánlkozik elkészíteni, oly módon, hogy minden két hónapban öt íves füzet bocsáttatik közre, és hat ily füzet képez egy kötetet.

Az I. osztály, tekintettel arra, hogy az ilyenmű munkák, melyekkel ez idő szerint rendelkezünk, se nem elég teljeseek, se nem megbízhatók; továbbá tekintetbe véve azt, hogy Szinnyei úr évtizedeken át folytatott gyűjtése és lelkiismeretes szorgalma azzal biztatnak, hogy kezéből lehető teljes anyagot, pontos és hiteles adatokat fog nyerni az irodalom, a tervet helyeselte és elfogadta oly hozzáadással, hogy nemcsak az önálló kiadásban megjelent művek szerzői, hanem, a mennyire lehet, a folyóiratokban található értekezések s egyéb érdemes művek írói is felvételssenek a névtárba. Az osztály egyúttal javasolta, hogy a munka kéziratának átvizsgálására egy, minden tudományszakra való tekintettel összeállított akadémiai felügyelő-bizottság válasszassék.

Az összes ülés az I. osztály javaslatát, minden pontjában, magáévá tette, és az egyes osztályokat a felügyelő-bizottság megalkítására felhívta.

Az Akadémia határozatai közöltetvén Szinnyei úrral, ő a munka megindítását, további anyaggyűjtés végett, jónak látta elhalasztani, és csakis 1886. őszén küldte be a munka első ívét mutatványul, a költség kiszámítása és a munka anyagának, beosztásának megítélése végett.

A bizottság elvben elfogadta a tervezetet, de a benyújtott mutatványívről egyhangúlag oda nyilatkozott, hogy az az Akadémia várákozásának s kívánalmainak nem felel meg. Lényeges és lényegtelen, szükségtelen és érdektelen adatok halmazát látta, kívált az élő írók által beküldött nagyon is alanyi jellegű

¹ A M. Tud. Akadémia megbízásából írta: *Id. Szinnyei József*, a m. nemzeti múzeumi hirlap-könyvtár őre. I. kötet. I., II. és III. füzet. Budapest, 1890. Kiadja: Hornyánszky Viktor akad. könyvkereskedése. Minden füzet ára 50 kr.

(Aachs Mihálytól — Balogh Pálig. 240 kéthasábos oldal.)

önéletrajzi elbeszélésekben: ezért abban állapotott meg, hogy egy szerkesztő-társat választ Szinnyei mellé, ki a kéziratot átnézzé és azt legjobb belátása szerint corrigálja.

E határozatról Szinnyei Józsefet értesíteni kívánta s egyúttal arra is fölhívni, hogy kívánságait tudassa a bizottsággal.

Szinnyei úr késznek nyilatkozott a társ-szerkesztővel való együtt működésre, tiszteletdíjúl pedig ívenként 40 frtot kért.

Elhatároztatott, hogy a szerkesztői tiszteletdíj ívenként 40 forint legyen, s abból Szinnyei Józsefet 30 frt, a társ-szerkesztőt pedig 10 frt illesse. Társ-szerkesztőnek, vagyis revisornak dr. Heinrich Gusztáv választatott meg, s egyúttal kimondatott, hogy az Akadémia nem koczkáztat több kiadást a 40 frtban megállapított szerkesztői díjon felül, de másfelől lemond minden további visszatérítésről és elszámolásról; a kiadó fedezze a nyomatási költségeket s ezek fejében az egész kiadás az ő tulajdonába menjen át.

Fedezet hiánya mindekkoráig késleltette a munka megindítását, és csakis ez év elején jelenhetett meg az 1. füzet, Hornyánszky Viktor könyvkereskedő kiadásában. A négy kötetre (32 füzet) terjedő munka egyelőre negyedévenként kiadandó öt íves füzetekben jelenik meg; remélhető azonban, hogy 1896-ban az egész be lesz fejezve. Minden füzet ára 50 kr.

Az életrajzi adatok mikénti fölhasználását és berendezését magából a műből vett mutatvány fogja legjobban megismertetni. Válaszszuk például a korán elhunyt nagy tudósnek, Ábel Jenőnek életrajzát:

Ábel Jenő. bölcelettudor, egyetemi tanár és a m. tud. akadémia I. tagja. szül. 1858. júl. 24. Bpsten. Iskoláit a fővárosban az ág. ev. gymnasiumban végezvén, 1875. jan. lépett a bpesti egyetem bölceleti karának hallgatói közé. 1877-ben tudori oklevelet nyert. Beutazta Franczia s Angolországot, Belgiumot, Hollandiát és Németországot és különösen a könyvtárakat látogatta. Visszatérvén hazájába, 1879-ben a budapesti kir. kath. főgymnasiumban lett rendes tanár. 1883 óta a budapesti egyetemen a classica-philologia rendkiv. és 1887. júl. óta rendes tanára. A m. tud. akadémia levelező tagjává 1882. jun. 1-én választatott. Ezenkívül a budapesti philologiai társaság első titkára. — 1889. első felében Rómában a vatikáni levéltárban bu-

várkodott; szept. és okt. Konstantinápolyban a császári könyvtárban történt tud. kutatásokban vett részt. Meghalt 1889. decz. 13-án Bpsten. — 1877 óta számos cikket irt az Egyet. Phil. Közlöny, Litterarische Berichte aus Ungarn, Ungarische Revue, M. Könyv-Szemle, Századok, Orsz. középtan. Tanáregylet Közl., Zeitschrift für Oester. Gymnasien, Philolog. Rundschau (Brema), Wiener Studien, Vierteljahrsschrift für Kultur und Litteratur der Renaissance, különösen pedig a Bursian-féle Jahresberichte über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft-ba és a Berliner Philologische Wochenschrift-be, mely utóbbi folyóiratban több év óta ismertetti a magyar philologiai irodalom termékeit. — Kéziratban maradt: Pindar-Scho-

lionok című nagy munkája, mely közel áll befejezéséhez. Azonkívül a külföldi magyar tanulók névsorának összeállításán fáradozott, melynek kiadását az Akadémia őreá bízta s melyből már számos ív van sajtókészen.

M. Tud. Akadémia Almanachja. 1883.

210. 1884. 230. 1885. 214. 1886. 226. — *Figyelő*, II—IV. VI. VIII—X. XIII. XV. XVIII. köt. *Egyet. Philol. Közlöny*, 1879. 175. 295. 303. 585. 1881. 82. 398. 1887—89. — *M. Könyv-Szemle*, II. 380. — *Pesti Napló*, 1880. 152. 208. 209. 1887. 193. sz. — *Egyetértés*, 1886. 163. — *Vasárnapi Ujság*, 1886. 26. — *M. tud. Akadémia Értesítője*, XVI. XIX. — *Panyók Repertoriuma*. — *Magyar Könyvészet*, 1880—88. — *Számadók*, 1834. 22. 1886. 648. 658. önéletrajzi adatok és gyászjelentés.

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI VÁROSOK ÉLETÉRŐL A XV—XVII. SZÁZADBAN.¹

Történetírásunknak eddig igen elhagyatott terére lépett ezen munkával a szerző s azon iránynak szolgálatába szegődik, mely szerint — Trefort Ágoston szavaival élve — a történetírásnak feladata megismertetni velünk, „hogy a népek összes osztályai vagy fractiói, bár nyelvre s vallásra különbözök, mikép éltek, élveztek, szenvedtek, szerettek s gondolkoztak“. Ezen szempontokból fogva fel a régi városi „polgárok“ múltját, habár csak nagy vonásokban, a teljességre igényt nem tartva, 290 oldalra terjedő kötetben, 13 fejezet alatt ismerteti a régi városi élet fontosabb mozzanatait, mindig szem előtt tartva a jog- és erkölcstörténeti oldalt.

A „polgári“ elemet hazánkban legnagyobbára a betelepült németek, a XVI—XVII. századokban úgyszólván csak a tulajdonképeni Magyarország felső vidékén képviselték. Ezen városok múltjával foglalkozik a szerző. Anyagát a legközvetlenebb forrásokból: Kassa, Eperjes, Sopron, Nagy-Szombat, Pozsony, Besztercze, Selmecz, Körmöczbánya és Lőcse városok levéltáraiból merítette; miért is munkájában leginkább ezen városokról van szó. A particularis jogok és jogcsaládok ismertetésénél kifejti, hogy sok eredeti rokonság van hazánk és Európa más államainak városjogai közt, sok hasonlóság az ezek és a sűrű társadalmi, kereskedelmi érintkezés útján kifejlődött szokások és erkölcsi élet közt; miért is igyekezett hazai városaink viszonyait összehasonlítani a külföld — Németország, Szicília, Olaszország, Flandria — városainak hasonló viszonyaival.

I. *A városi élet létföltételei.* (1—17.) A városi polgárok közjogi viszonyai általánosabban ismertek. Íróink kevesebb gondot

¹ Irta *Dr. Demkó Kálmán* lőcsei áll. főreáliskolai id. igazgató, a műemlékek országos bizottságának kultagja. Kiadta a m. tud. Akadémia. Budapest, 1890. Ára 2 frt 70 kr.

fordítottak a városjogok és városi jogcsaládok ismertetésére; azért szerző ezekkel részletesebben foglalkozik, de nem kimerítően, mert — mint munkájában általában csak rá akar mutatni azon irányra, melyet a régi városi élet részletes történetének megírásában követendőnek vél — itt is inkább csak fölkeri a jogtudományi írók figyelmét a particularis jogoknak az eddiginél nagyobb méltatására. Utal a magyar városjogok eredetére, adva ezeknek a külföldi hasonló jogoktól leszármazását és azokkal való rokonságukat feltüntető táblát, melynek alapján megmagyarázhatjuk a hazai és külföldi városok intézményei és szokásai közt feltűnő hasonlóságot. A jogszabályok alkotását, a polgárok kiváltságait s a városok főbb jogviszonyait általában feltüntetve kimutatja, hogy hazánkban korán megvolt a városi élet kifejlődésének minden kelléke.

II. *Lakosság.* (17—28.) Városaink lakóinak hajdani nemzetiségi viszonyai összefüggésben állanak a városok keletkezésével. A városokat alapító németek szigorúan elzárkóztak az őket kebelébe fogadó magyar nemzettől, kezökbe ragadják a városok kormányát s arra befolyást másnak nem engednek. Innen erednek a nemzetiségi villongások. Az iparos pályáról czéhsszabályaikkal szorítják le a magyarokat és tótokat. A hatalom és vagyon birtokában — nálunk a külföldtől eltérő módon — kifejlődik a patricius és polgár-nemes osztály s míg ezeknek körében nem egyszer találkozzunk újonnan jött idegennel, magyarral soha sem. Az osztálykülönbség a polgárok közt nálunk is épen úgy kifejlődött, mint Németország vagy Flandria városaiban, a mi magának a polgárságnak körében kasztszerű társadalmi osztályokat teremt. Mindenki valamelyik czéhhez s ezzel valamelyik osztályhoz tartozik, czéh és rendőri szabályok annak körébe utalják s ott tartják születésétől haláláig. Szellemi igények, egyéni törekvések, nagyraagyás kielégítést nem találnak; minden érdek, minden munka az összeségé, de a megélhetés, az anyagi jólét mindenkinek biztosítva van.

III. *Egyházi és világi hatóság.* (28—45.) A kettő karöltve működik a városokban a vallásosság, a közerkölcsiség, a családi élet és a polgári rend fentartására. Mindkettőnek joga van beleszólni a családi élet szentélyébe is, kezében büntető hatalom van, még egymással szemben is. Tekintélyöket büntetlenül senki sem sértheti meg; de viszont a polgárság is megkövetelte tőlök, hogy nyilvános és magán viselkedésök a nekik tulajdonított tekintélynek megfelelő legyen. A hatóság hatalma az összeség akaratából ered, a tisztviselők viszont az összeség érdekeinek kötelességszerű védői. Ezen viszonyból kifolyóan gyakran látjuk a tanácsot az autonomia védelmére szembe szállani a megyei nemesseggel, sőt a királyi kormányval is. A mit a városi könyvbe

beírnak, a mit a tanács ítél, annak érvényt szereznek a király akaratával szemben is. Az egyes polgár, a ki a hatóság tekintélyét megsérti, nem ritkán bűnhődik halállal, de a polgárok is szigorú felelősségre vonják tisztviselőiket. Innen van a városainkban hajdan uralkodott szigorú fegyelem, melylyel kezeltettek a:

IV. *Közrendőrség* (45—59.); V. *Vásári rendőrség* (59—72.); VI. *Tűzrendőrség* (72—79.); VII. *Polgárőrség és védelmi rendszer* (79—93.); VIII. *Közegészségügy* (94—109).

Mikor hazánkban az állam még nem foglalkozott a felsorolt fejezetekben foglalt ügyekkel, a városoknak azok kezelésére vonatkozó törvényei és szabályai művelődéstörténetünknek legbecesebb adalékai közé tartoznak. Városaink és a külföldi városoknak azokra vonatkozó intézményeit egymás mellé állítva mutatja be a szerző. IV. alatt látjuk a városoknak rendőri beosztását; az idegenek fölött gyakorolt felügyeletet; a házak és kerített helyek oltalmát s az azokon elkövetett békeszegés büntetését; a fegyverviselés szabályozását; a párbajnak száz modorban lefolyását. — Az V-ik fejezet a vásárok megtartásának módját és rendjét, a vásári vendéglátást, hazai és külföldi kereskedőknek egymáshoz és a vásárt tartó városhoz való viszonyát s általában a kereskedelmet és a városok élelmezését biztosító intézményeket mutatja be. — A VI-ikban a tűzzel fenyegetés és gyújtogatás büntetésével; a véletlenből vagy gondatlanságból eredő tűzért felelősséggel; óvó intézkedésekkel; a szomszédsági és czéh tűzoltórendszerrel; tűzoltó szabályzatokkal találkozunk. — A VII-ik feltünteti a városok hadi fontosságát; az ágyú-öntést, fegyverkészítést; a városok fegyverzetének minőségét és mennyiségét; a polgárságnak hadi beosztását; a városi zsoldosok feladatát és hadi szabályzatait; a polgárőrségnek szervezetét. — A VIII-ikban a hazánkban a XV. és XVI-ik századokon át járványosan föllépett betegségeket s ezekkel szemben az országos kormánynak tétlenségét főlemlítve, ismerteti városainknak a közegészségügy terén létesített intézkedéseit: a városok tisztántartását, kövezését, csatornázását, vízvezetéseket; a szegény- és kórházak ügyét; a jótékonyági egyesületeket. Majd az orvosok, gyógyszerészek, fürdősök és seborvosok képzéséről, társadalmi állásukról és vagyoni helyzetéről nyújt tájékoztatást s ezzel művelődéstörténetünknek egy eddig csaknem teljesen mellőzött részletét érinti.

IX. *Közerkölcsiség*. (110—123.) A közerkölcsiség ellen elkövetett vétség ma csak *bottlás*, melyet elítél a társadalom; hajdan a súlyos jogi következményekkel járó *bűn* volt, mely fölött ítélte a törvény. A törvénytelen származásúak jog- és becsületvesztettek voltak. Ezen a társadalom köréből kutasztított szerencsétleneknek szaporodását akarják gátolni a törvény szigorával. A paráznalkodók, csábítók, erőszakoskodók, kerítők, mag-

zatelhajtók, gyermekgyilkosok stb. ellen követett eljárás és alkalmazott büntetések képét adják a kor erkölcsi felfogásának.

X. *Bűnök és büntetések.* (123—160.) Szerző itt ismerteti a középkori s az innen a XVI—XVII. századba átment általános büntető elveket, melyek szerint a büntetésnek feladata nem a javítás, hanem az elrettentés és az isteni igazságszolgáltatás végrehajtása. Ezen felfogásnak megfelelők a bíróban szükséges tulajdonságok. A vétségek nyilvános vagy magánjellegének megállapítása a vádolás módjától függően, ugyanazon vétségre alkalmazva látjuk a „bürgliche“ és a „peinliche Klage“-t, a polgári és bűnfenyítő keresetet. Majd a tolvajok, orgazdák, rablók, rablógyilkosok, sebesítők, test-csonkítók, emberölők, bűvölők, boszorkányok, becsületsértők, rágalmozók, öngyilkosok büntetését, mindég konkrét példákat hozva föl, mutatja be a szerző. Mindezeknél látjuk a hazánk különféle városi törvényei alapján keletkezett bizonyító és büntető eljárásnak egyezését és eltéréseit, összevetve a külföldi városok hasonló viszonyaival. A halálos ítélet kimondásánál és végrehajtásánál, az akasztófa készítésénél követett eljárás, végre a bűnök és büntetések összehasonlító táblája zárják be a fejezetet. Ezen utóbbin 234 bűneset van csoportosítva, 17-féle bűnnek 23-féle alkalmazott büntetését állítva össze s számokban tüntetve fel; mely bűnök voltak leggyakoribbak és minő büntetéssel sújtották leggyakrabban az egyes bűnöket. Ebből látjuk, hogyan tisztították meg a városokat a hatóságok a gyanús és közveszélyes elemektől.

XI. *Családi élet.* (160—188.) A városi hatóságok szigorúan sújtották a közerkölcsiség ellen elkövetett vétségeket. Szigorúságukat indokoltá teszi az, hogy a városok körében mindenki aránylag korán juthatott a család fentartását biztosító életpályához. Statutumok és czéhszabályok kötelezővé teszik a házasságot, előjogokat nyújtanak a nők embereknek s gondoskodnak az özvegyek és árvák biztos ellátásáról. A családalapítás kedvező létfeltételeinek ismertetése után áttér a szerző a nők emberek előjogaira, az özvegyek és árvák biztosítására, a házassági akadályokra. Majd a föltétlen és föltételes házassági ígéretet; a „Morgengabe“-t; a hitbért; a freidrittheilt és a nők magánjogi viszonyait; az elválásra alapúl szolgáló okok és a városi hatóságnak az elválásnál bírói szerepét; az egyszerű és kettős házasságtörés fogalmát és büntetését; a koránszületett és az utószülött gyermekek jogi viszonyait; az atyai hatalmat; nevelést, foglalkozást e család körében; a temetést, cselédtartást ismereti hazai és külföldi particularis, különösen városi jogkönyvek és levéltári adatok alapján.

A XII-ik fejezet (188—211.) a *játékokról, nyilvános mulatóságokról és családi ünnepélyekről* szól. Itt említvük a bor és

sörmérésre vonatkozó szabályzatok. A nyilvános mulatságoknak, a pénzre való játék és a játék közben adósságcsinálásnak korlátozása; a professionatus és hamis játékosok büntetése. A nyilvános mulatságok hiányát pótolják a zártkörű: szomszédsági-, mester-, czéh- és bíróválasztási lakomák; a családi ünnepek: keresztelés, eljegyzés, lakodalom. Mindezek megállapított formák közt, czéh és rendőri szabályok szerint folynak le s ezeket ismerteti a szerző. A fejezet végén a városi zenészek intézményéről, a zenészek társadalmi állásáról, fizetéséről ad felvilágosítást.

Az utolsó XIII-ik fejezet (211—290.) a polgároknak *háztartásáról* számol be. Az osztálykülönbségekből kifolyóan a polgárok háztartásukat is kénytelenek voltak a rendőri szabályok szerint rendezni be, ezekhez kellett alkalmazkodniok ruházatuk és ékszereik megválasztásában is. Városaink középkori lakóházainak építésmódja, a lakás berendezése, a bútortzat, asztalnemű — itten a polgárok ezüsteneműi, — az ágyneműek részletes leírása után következik a polgárok *ruházatának* leírása, folytonosan összehasonlítva a magyar nemességével. Az általános ruházatkodási szabályzatokat: a fehéreneműek, a férfi- és női ruháknak, az ékszereknek leírása, végül a polgári házaknál leggyakrabban található könyveknek jegyzéke követi.

Ezen a városi életnek sokoldalú viszonyaira kiterjedő tartalom mellett a szerző érzi, hogy még sok dolog maradt érintetlenül, hogy nem teljes a kép s annak a dolgozat előszavában kifejezést is ad, mondva, hogy csak a polgárság hajdani életének s hazánk állami, társadalmi életére s általános műveltségére gyakorolt hatásának avatottabb írója részére akart kutatásaival, egy a tárgyhoz méltó nagyobb mű anyagához járulni. Tanulmányát azon reményben bocsátotta közre, hogy az addig, míg a régi városi élet megírásához az anyagot összegyűjtjük, fog némi hézagot pótolhatni a hazánk művelődéstörténete iránt érdeklődő közönség körében.

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE ALAPÍTÁSA ÉS ELSŐ HATÁRAI.¹

A pécsi egyházmegyét sz. István alapította. Az eredeti alapítólevél nem maradt fenn, hanem annak csakis egy töredékes másolata. Az egyik másolat Inchofer, a másik Koller közléséből

¹ (Kivonat Ortvay Tivadar hasonczimű értekezéséből. Megjelent az Érték. a Tört. tud. köréből. XIV. k. 8. számában. 8r. 1—84 li. Egy térképpel. Budapest, 1890. Ára 80.)

ismeretes ; amannak a Levakovich-féle, emennek a somogyi conventnek 1404-ik évi példánya szolgál alapul. Mindkét példánynak egy közös régiebb textus képezi alapját, mely azonban szintén nem lehetett a sz. István cancelláriájából kikerült őseredeti, hanem annak egy későbbi csonka másolatpéldánya. Különben a dolog érdemére, a történeti tényekre nézve a kettő között semmi eltérés sem forog fenn. A mi eltérés van a két oklevélközlésben, az csakis az orthographiára, az interpunctióra s a tulajdonnevek hangoztatására vonatkozik. Egészben véve a somogyi convent példányában helyesebb közlést kell felismernünk.

A fenmaradt oklevéltöredék 1009-ből van keltezve, de az nem azt jelenti, hogy a pécsi püspökség ez évben alapíttatott. E püspökség már 1000-ben vagy 1001-ben létezhetett. Az oklevél csakis azért van 1009-ről keltezve, mert akkor expedíaltatott és pedig nyilván azért oly későn, mert a püspökség határai még csak ez évben állapíttathattak meg.

Tartalmára az oklevél hiteles s így történeti alapul elfogadható. Mit Engel, Schwartz Gottfried és Horváth Mihály ez oklevél ellen felhoztak, nem képezhet komoly érvet hitelessége ellen. Ellenkezőleg inkább is hitelesítőleg bizonyít. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk azt, hogy az alapító oklevelet nem maga az alapító király, hanem annak cancellárja fogalmazta, ki a maga tájékozottságához képest könnyen alkalmazott a szövegben anachronistikus kifejezéseket. Hogy ki volt e cancellár, biztosan meg nem mondhatni. Minthogy azonban Fulbert chartressi püspök Bonipert pécsi püspök által üdvözlétet fejeztet ki sz. Istvánnak, valószínűvé válik, hogy Bonipert akkor a király környezetében tartózkodott s mint annak belső, házi embere, könnyen végezhetette a cancelláriai teendőket is.

Különben a mi az oklevél tárgyi tartalmát, történeti tényeit illeti, azok mind olyanok, melyek az ismert történeti igazsággal megegyeztethetők. Az okmányban annyira összevág minden a korral, a helyzettel s a specialis körülményekkel, hogy maga Horváth is csak habozva mondotta ki gyanúját. Ép azért, mert a diplomatika a mai napig soha sem volt exact tudomány, el nem képzelhetjük, hogy vele valaki úgy élhetett volna vissza, miszerint minden koholt tétele megegyezzek a kutatható tényekkel.

E mellett különösen tanulságos az oklevéltöredék a pécsi egyházmegye régi határviszonyaira nézve. Belőle kitetszik, hogy határai voltak Duna-Földvár, Tápé, a Sió, a Koppány, a Kapos és az Almás vize, valamint a Kőárok. Ezen Kőárok nem magyarázható természetes vízmederre, sem mesterséges hajózási csatornára, sem Probus császár szerémi csatornájára, a maig meglévő Jarcšina-árokra, sem végre valamely ivóvíz-vezetékre. Rajta csakis a fruskagorai római útvonal értendő, mely Bán-

ostortól Mitroviczáig húzódott a Fruskagora hegységen át. — Ez az okmány kifejezésének megfelelőleg összekötötte a Dunát a Szávával. A XI-ik században használatban volt *Kőárok* kifejezés nem is olyan, mely valami nagyon meg nem felelne, mert az út, a Mitrovicza vidéki mély sík terület kivételével, hol mindenesetre töltésből állott, legnagyobb résziben fensíkon s hegységen át haladva, melyek részint természetesek, részint mesterségesek lehettek. A sz. István-féle okmánynak „*ut dicitur Kwarok*“ kifejezése eléggé mutatja, hogy a *Kőárok* kifejezés nem e szó közönséges értelmében veendő, sz. László korában pedig a fogalmak már annyira összezavarodtak, hogy némely, ezen út déli végzaka mentén húzódott vízvezetői maradványok által félrevezetve, magát az utat is aqueductusnak nézték és vették.

De támogatja e nézet helyességét a pápai tizedjegyzék is. Belőle kitűnik, hogy a pécsi egyházmegyének Dráva-Duna-Száva közti főesperességei: a pozsegai, valkói és maróti főesperességek. Nyugatról keletre a pozsegai archidiaconatusra a valkói s erre a maróti következett. Ellenben a kalocsai egyházmegyéhez ugyancsak a Duna-Szávaközben a sirmiumi főesperesség, melynek területe ugyan már a szerémi püspökségen belül feküdt, de ennek daczára is a kalocsai egyházmegyei archidiaconatus által vizitáltatott. A két szomszéd egyházmegye tehát közvetlenül érintkezhetett egymással és pedig egyrészt a sirmiumi, másrészt a maróti főesperességek területei által. Miként a dézsma-jegyzékekben említett helységek bizonyítják, a két egyházmegye határai a Dunába futó Almás és a Szávába futó Mandjelos patakok vidékén érintkeztek, de ép ide esik a fruskagorai római út is, úgy, hogy a XIV-ik században is az választotta el a két egyházmegyét egymástól a Dráva-Duna-Szávaközben.

És mert ilyen útról van szó, könnyen megértjük azt is, hogyan történhetett, hogy ép e vidéken koczczantak össze a kalocsai és a pécsi egyházfejedelmek birtokérdekei. Ha csakugyan egy a természet által vont vízmeder, egy természetes völgy képezte volna a határt, akkor a kalocsai érsek igényei alig terjedhetek volna az erősen markirozott határon át s alig történhetett volna, hogy egy s ugyanazon helyek két megyében is szerepeljenek. Az út annyi század óta mindinkább romladozott, néhol egészen el is tűnhetett már a XI. és XIV-ik századokban, mi által természetesen maga a határ is bizonytalanná vált, minek következménye a határvillongás volt.

Ezek után összehasonlítva a pécsi püspökség régi kiterjedését a maival, azt látjuk, hogy a mai jóval kisebb a réginél. Északi határai ma is azok, melyeket sz. István állapított meg. Nyugaton a határok többé-kevésbé, de nem nagyon jelentékenyen térnek el egymástól, azonban délen a változás igen nagy.

Itt az egyházmegye határai jelentékenyen összezsugorodtak az újabb időkben. Sz. István korában a Kőároktól nyugatra minden a pécsi egyházmegyéhez tartozott le a Szávaig: Szerém, Verőcze, Pozsega megyék egész területe. Minthogy azonban a Sz.-István-féle okmány a Dráva-Száva közben a határt ki nem jelöli, biztosan nem is mondhatjuk, hogy meddig terjedt az e vidéken. Valószínűnek tartom, hogy e határvonal itt tulajdonképen csak későbbben, a zágrábi püspökség felállítására idejében nyert szabatosabb meghatározást. A XIV-ik században a határok e vidéken még mindig elég ingadozók. A pápai tizedjegyzékek adatait nem lehet mind egész biztonsággal értelmezni s az adatok sok tekintetben lehetetlenítik az egyházi beosztás határainak pontos kijelölését. Egészben azonban azon meggyőződésre jutunk, hogy az Ilova folyó képezte egykor az egyházmegye délnyugati határvonalát, délen pedig a Száva egész hosszában a Mandjelos-patak torkolatáig.

Ma e nagy területből már csak nagyon kevés tartozik a pécsi dioecesishez, t. i. a valpói és a miholjaci esperességek, vagyis az eszéki alispánság területének egy része, melynek legkülsőbb határhelységei Viljevo és Čepin. Az összes többi terület már kívül esik ma a pécsi egyházmegyén.

WÜLLERSTORF S A SZABAD KERESKEDELEM MEGHONOSÍTÁSA MONARCHIÁNKBAN.¹

Báró Wüllerstorf, a Belcredi ministeriumában 1865. őszétől 1867. április haváig közgazdasági és kereskedelmi minister, számos közgazdasági iratot hagyott hátra, melyekből özvegye az 1889-iki év folyamán egy részletet kézirat gyanánt 200 példányban közrebocsátott. Az értekező is birtokába jutott ezen kiadványnak s alkalmat vesz magának, hogy Wüllerstorf működését, a mely tekintettel arra, hogy Wüllerstorf az u. n. „Sistierungsministerium“ tagja volt s így az osztrák írók és sajtó részéről nem nagy rokonszenven részesült, sőt határozottan félreismertetett, most kellő világításba helyezze.

Wüllerstorf irataiban és működésében mindig a liberális közgazdasági irányt tanúsította. Abból az elvből indult ki, hogy a mai világban csak az a nép szerepelhet politikailag, a mely közgazdasági

¹ Kivonat *Mallekovits Sándor* lev. t. hasonczimű értekezéséből. Érték. a Társ. tud. köréből. 1890. (56 l.) Ára 50 kr.

lag erős, hogy a diplomatia és a politika minden más irányú törekvése sokkal gyöngébb biztosíték a nemzet hatalmának megszilárdítására, mint a közgazdasági érdek, melylyel egyes nemzetek egymáshoz fűzetnek; ez okból a helyes politika megköveteli, hogy a nemzet vagyoniilag mindenkép erőssé tételése és hogy minél több nemzettel legyen olyan gazdasági kapcsolatban, mely a népek egymásra való utalásában érvényesül.

A nemzet jóllétének emelése azonban leginkább az által történhetik, ha közlekedési eszközei helyes rendszer szerint fejlesztetnek, ha tengerpartja és tengerészete erőssé s a kereskedése minden irányban szabaddá tétetik.

Rossz közlekedési eszközök a termelő erőknék hasztalan pazarlása; ezek adók súlyával nehezednek a termelésre a nélkül, hogy az adókból bárki is előnyt élvezne. Pedig a termelés fokozása érdekében nemcsak jó utakra van szükség, hanem oly irányú utakra is, melyek lehetővé teszik a kelendőségi piacznak tágitását s ekkép a termelésnek állandó piacot szereznek. Az osztrák-magyar monarchia számára ez okból 1866. évben egy vasúthálózati tervet készítettett és azt megbeszélés tárgygyá tétéle végett nyilvánosságra is bocsátotta. Ezen hálózat készítésében vezérelve a következők szolgáltak: Legyen a hálózat minél sűrűbb, mert a sűrű hálózat a forgalmat élénkíti, a forgalom élénkítése kihat a népesség tevékenységére, sőt magára a népesség szaporodására is, már pedig az osztrák-magyar monarchiában a népesség oly ritka, hogy már ezen tekintetből is hatni kellene minden oly tényezőnek kifejlesztésére, a mely a népesség sűrűbbé tételét előmozdítja. Kitűzi feladatául a monarchia összeköttetését a külföldi vasutakkal s a világforgalom útjaival; ebbeli törekvésében mindazáltal vezérfonalúl tekinti, hogy az osztrák-magyar monarchia egysége főtartassék s az akkor már uralkodóvá vált nemzetiségi aspirációk ne jussanak érvényre a vasúti hálózatban. Igaz, átérti e részben azt, hogy az osztrák-magyar monarchia vasúti hálózata nem lehet oly központosított, mint például Franciaország vasúti hálózata, — ez ellen nemcsak a monarchia politikai felosztása, hanem geographiai helyzete is szól, és tervezetében például Budapestet, mint a hálózat egyik gyűjtőpontját szem elől nem téveszti, — de azért Bécsnek, mint a monarchia székvárosának oly helyzetet ad, a mely azt jelentőségénél fogva tényleg meg is illeti.

Vasúthálózatában öt csoportot különböztet meg. Az első csoport Angolországot, Hollandiát és az északi kikötőket Törökországgal, Persiával és a kaukázusi országokkal hozná kapcsolatba és erre két vonal szükséges Bécs, Budapest, Nagyvárad, Brassó — és Bécs, Budweis, Pilsen, Eger vonalak. A második csoport Déloroszországot a nyugoti Európával, Svájc czal és

Franciaországgal hozná összeköttetésbe ; erre nézve tervezetnek : Bécs, Budapest, Debreczen, Szatmár-Németi, Kornolungi, — Bécs, Linz, Salzburg, Kufstein, Innsbruck, Feldkirch — Bécs, Bruck, Leoben, Rottenmann, Bregenz — Bécs, Bruck, Villach, Brixen, Botzen, Glurns a svájci határig terjedő vonalak. A harmadik csoport a monarchiát, és a külföldet az Adriával hozza legrövidebb úton kapcsolatba ; erre a következő vonalakat ajánlja : Bécs, Nagyszombat, Besztercze, Kassa, Lemberg, Brody — Bécs, Gänserndorf, Lundenburg, Oderberg, — Bécs, Bruck, Leoben, Villach, Triest és Fiume ; — Bécs, Bruck, Grác, Steinbrück, Zágráb, Károlyváros, Sebenico, Spalato ; — Tarnopol, Stanislaw, Munkács, Tokaj, Miskolcz, Budapest, Székesfehérvár, Kanizsa, Zágráb, Triest és Fiume, — Bodenbach, Prága, Gmünd, Rottenmann, Villach, Triest és Fiume. A negyedik csoport a monarchiát Európa déli részeivel hozná összeköttetésbe s ehhez a következő vonalak kívánatosak : Bécs, Iglau, Pardubitz a porosz határig ; Bécs, Gmünd, Prága, Rakowitz, Komotau a szász határig ; Bécs, Sopron, Kanizsa, Eszék, Zimony, — Bécs, Győr, Székesfehérvár, Szeged, Temesvár, Orsova és Bázia — Bécs, Budapest, Arad, Gyulafehérvár, Nagy-Szeben, Vöröstorony s másrészt a Zsilvölgybe és a Bodza-szorosba. Végül az utolsó csoport a határszélek felé menő vasutakat mintegy körvasút összefoglalná s így nemcsak kereskedelmi, de különösen hadászati szempontból fontos csoportot képezne.

Midőn Wüllerstorf tervezetét közzétette, a monarchia vasutai összesen 6125 kilométerre terjedtek és roppant szakadozottak voltak. Wüllerstorf maga 2604 kilométer terjedelemben adott engedélyeket új vasutak építésére ; jelenleg a monarchia vasuti hálózata 23007 kilométerre terjed és nagyban és egészben a Wüllerstorftól tervbe vett vonalakkal egybeesik.

A többi forgalmi eszközökre, így a postára és távirdára is kiváló gondot fordított. Ő léptette életbe a penny-tarifát a postánál, előtanulmányokat tétetett a levelező lapok meghonosítására, leszállította a keresztkötések és a távirda díjait.

Mint haditengerész természetesen nagy hévvel küzdött az Adriai tenger jelentőségének érvényre juttatásán. Irataiban ép úgy mint működésében mindig hangsúlyozta, hogy a tengeri kikötőket és Dalmátiát nem kell magukra hagyni, ellenkezőleg, mindenkép azon kell lenni, hogy ezek a messze vidékek anyagiilag is érezzék, hogy a monarchia tagjai és érdekekkel is a hátsó országokkal kell kapcsolatba jutniok. Ezenkívül azonban a tengerentúli összeköttetésekre is figyelmet kell fordítani. Ő tervezte a később 1868-ban létrejött keletázsiai expedíciót. Ő hangsúlyozta, hogy a hadi tengerészet kereskedelmi és közgaz-

dasági tanulmányok tétele végett nagyobb tengeri utazásokat is tegyen.

A kinek a forgalmi téren ilyenek voltak a nézetei, az a vámpolitikában is csak a szabad kereskedés híve lehetett. Wüllerstorff műveiben a nép gazdasági életének természetéből meríti azt a nagy igazságot, hogy az elzárkózás politikája nem szolgálhat a fejlődésnek előnyéül, egyúttal erősen ostromozza az osztrák vámpolitikát, mint a mely nem a gazdasági élet, hanem kizárólag a politikai törekvéseknek, jelesül a nagy német eszmének volt alárendelve. Törekvései ennél fogva arra irányultak tényleg, hogy a nyugati államokkal vám- és kereskedelmi szerződések köttessenek. Alatta kötöttek meg Angolországgal és Franciaországgal 1865-ben, Olaszországgal 1866-ban, Belgiummal és Németalfölddel 1867-ben a kereskedelmi szerződések és kezdettek meg Németországgal, Svájc czsal és Oroszországgal a tárgyalások.

Az általa megkezdett irány domináló maradt, sőt legújában az Adriai tenger is vámpolitikai tekintetekből előnyökben részesül, úgy hogy a különbözeti vámok által a tengeri kereskedés nagyobb kedvezést élvez, mint a szárazföldi. Ennek eredménye az volt, hogy míg a monarchia behozatala 1864—68. évekhez képest 100 %-kal emelkedett, a tengeri behozatal 233 százalék emelkedést mutat, az összes kivitelnél 83 %, a tengeri kivitelnél 106 % az emelkedés. A kedvezményekben részesülő czikkek behozatala volt 1880 előtt az összes forgalomhoz képest: kakaónál semmi, most 65⁰/₁₀₀; kávénál 21, most 88; fűszereknél 29, most 97; theánál 1, most 75; rizsnél 8, most 50; pálmavajnál 13, most 34⁰/₁₀₀.

Mily kedvező volt egyáltalában a liberális vámpolitika, az kitűnik a forgalom adataiból. A behozatal az 1864—68. évek átlagához képest 100⁰/₁₀₀-kal, a kivitel 83⁰/₁₀₀-kal, az átvitel 205⁰/₁₀₀-kal emelkedett. A monarchia összes termelési és ipari állapota minden irányban haladást mutat. Így például a gabonakivitel 335, a borkivitel 593, a liszt kivitel 193, a cukorkivitel 3810, a szesz kivitel 131, a sör kivitel 554 %-kal emelkedett. A földművelés fokozatos haladását mutatja az átlagos termelés állandó emelkedése; így Magyarországra a búzatermelés az 1869—73-iki években hektáronként adott 8.45 hektolitert, 1874—78-ban 10.15, 1879—83-ban 12.47 és 1884—88-ban már 15.40 hektolitert. A malomipar óriási haladását mutatja, hogy pl. 1865-ben 3 budapesti gőzmalom működött és 531 ezer métermázsza búzát őrölt, holott 1885-ben 11 gőzmalom dolgozott és 5.814,000 métermázsát őrölt. Az iparnak az osztrák-magyar monarchiában való folytonos haladását igazolja a kőszénfogyasztás is. Ugyanis a kőszéntermelés a monarchiában 300 %-kal és a behozatal 782 %-kal emelkedett. A főbb iparágak haladását

igazolja a nyersanyag behozatalának emelkedése, mely a földolgozásra szükséges. Ez az emelkedés a pamutnál 362, a nyers vasnál 261, a len, kender és jutánál 237, a gyapjúnál 139%. Ezzel szemben a kész iparcikkek kivitele is folyton emelkedett, még pedig a pamutárúknál 227, az üvegárúknál 301, a lenfonálnál 227, a papirosnál 493 és a gyapjúárúknál 42 % -kal. Különbön az iparágak felszerelése is mutatja a haladást, így a pamutfonásnál az orsók száma 1859. évben 1.464,000 volt, 1884-ben pedig 2.076,891; a mechanikai szövőszékek száma 1859-ben 10,000, 1880-ban 30,000, s így kimutatható ez más iparágakban is.

Ezen rendkívüli eredmények mellett is, újabb időben a liberális kereskedelmi és vámpolitikát el kellett hagyni. Ez az eltérés azonban nem lehet rendszer, mert hiányzik benne a közgazdasági élet logikája. Lehetetlen egyrészt követelni, hogy a vasúti hálózat a vele kapcsolatos postával, telegraffal és telefonnal minél sűrűbbé váljék, hogy ezen forgalmi eszközök a nemzetek közt is nemzetközi szerződészek által egyöntetűbbé és használatuk olcsóbbá tétessék — másrészt ismét kívánni, hogy a forgalom minden állam határán a vámsorompók faggatásai által korlátoztassék. Lehetetlen egyrészt kívánni, hogy a belföldi termelés, a belföldi ipar a technika haladásának összes eszközeit felhasználja, a tőke egész hatalmával a nagyban termelésre vesse magát — és azután másrészt az elzárkózás politikájával azt eredményezni, hogy más államok is a prohibíció terére lépjenek s így a nagy termelés és a nagy ipar cikkei a világpiacra ne jussanak. Korunk technikája, állami adminisztrációja, közgazdasági organismusa mellett lehetetlen nemcsak a haladás, de a megélés, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedés terén, ha csak 40—50 millió lélek fogyasztására korlátozott állam vagy terület áll rendelkezésre. Vagy a szabad kereskedésnek kell a legközelebbi időkben is uralkodóvá lenni az európai continensen — vagy a közgazdasági területeknek oly egyesülése fog megteremtetni, a melyben a nagy termelés cikkei számára a szabad forgalom megadatik és az elzárkózás más területekkel szemben mint védelem továbbra is föntartatik.

Ha a gazdasági válság, mely részben az elzárkózás rendszere következtében is főkép 1885 óta érezhetőbbé válik, nem mutat következményeiben nagyobb károsodásokat, az első sorban azon körülménynek tulajdonítható, hogy a szabad kereskedés hatása még mindig érezteti magát a világforgalomban és ép úgy mint az anyagi világban a nagyobb tömeg, ha egyszer egy erő megindította, tovább marad ugyanazon irányban mozgásban még akkor is, ha a mozdító erő megszűnt működni.

Ezen irány megteremtője monarchiánkban báró Wüllerstorff volt, kinek emlékeztét ez értekezés fölfrissíteni kívánta.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A „BUDAPESTI SZEMLE“ szeptemberi füzetének tartalma következő: Haraszti Gyula tanulmányt ír *Augier Emülről*, a francia színműirodalom egyik jeles művelőjéről, ki 24 éves korában lépett föl legelőször 1844-ben, a „Bürök“ című kis vigjátékkal. A nagy siker, melyet e darab aratott, arra birta szerzőjét, hogy végleg szakítson az ügyvédi pályával, s egészen a költészetnek szentelje magát. Darabjai közül több van nemzeti színházunk repertoire-ján, melyek közül a „Fourchambault-család“ emelendő ki. Tanulmányozva szindarabjait, melyeknek száma 23, meggyőződünk, hogy Augier azonkívül, hogy néhány maradandóbb remeket is alkotott az általa művelt alsóbb rangú műfajban, műveinek összessége által csakugyan legérdekesebb alakjai közé tartozik az újabbkori francia irodalomtörténetnek: egyfelől képzeletének rendkívüli fogékonysága következtében a külső, irodalmi hatások iránt úgyszólván az egész jelenkori francia színiköltészetnek fejlődését mutatja a maga különböző phasisaiban, másfelől tehetségének élesen kibélyegzett fény- s árnyoldalaival a modern francia színmű szépségeit s gyöngéit rendkívül tanulságosan tárja föl. — 2. Király Pál „*A római birodalom provinciái*“ tanulmányát folytatja, s Mommsen munkája nyomán sorrendben ismerteti Hispania, Gallia, Germania, Britannia, a dunamelléki provinciák, Hellas, Kis-Ázsia, Parthia és az euphratesi határ-provincziák közállapotait. — 3. Br. Jeszenszky Béla az *állam-összetételekről* című cikkében ismerteti a német irodalomnak e tárgyra vonatkozó újabb elméleteit. A hűbér-szervezet enyészésekor a souverainitásnak, a forradalmak s alkotmányváltások korszakában a hatalmak megoszlásának tana játszott szerepet; ma, mikor a nemzeteknek nagyobb, tágabb körű egységekbe való társulása van napirenden, az állam-összetételek kérdése nyomul előtérbe. Természetes dolog volna, hogy mindazon nemzetek irodalma, melyeknek állami életét alapjaiban érinti, kiválóan foglalkozzanak vele. Magyarország közjogi helyzete olyan, hogy két irányban érdekelhet bennünket az állam-összetételek lényegének kutatása. Mind az osztrák-magyar, mind a magyar-horvát viszony természete végleges meghatározásra vár, melyből szükség esetén megoldhassuk az eldöntetlen kérdéseket. Fájdalom, államjogi irodalmunk, mint általában, úgy e téren is hézagos és fejletlen. Nem úgy a német birodalomban, melynek szokatlan és bonyolult összetétele egész sorát idézte föl a német publicisták elméleteinek. Ezek vizsgálták és meghatározták a fogalmakat, elemeikre bontották az intézményeket, s nekünk, ha saját viszo-

nyaink alapos ismeretére vágyva, az elemzés, a jogi következtetés ösvényére lépünk, az ő tudományos munkálkodásuk alapjára kell helyezkednünk. — 4. Pálffy Albert folytatja „*A régi Magyarország utolsó éveiben*“ című regényét. — 5. Gyulai Pál „*A felhők*“ című költeményét, Léva y József Burnsnek „*Felföldi Mari*“ költeményének fordítását közli. — 6. M. a n d e l l o Gyula az *ipari kartellekről* szóló tanulmányát folytatja. Itt az ipari és egyéb kartellekről, kartell-statisztikáról s az egyes kartellekről értekeznek. — 7. R e q u i n y i Géza „*Kétes adatok Columbus életéről*“ cím alatt ismerteti a Columbus születés helyére, évére vonatkozó kétes adatokat. Minden író, ki e kérdéssel foglalkozott, más-más eredményre jutott. Még temetkezési helye is vitás. Minél jobban közeledik merész művének négyszázados évfordulója, annál élénkebb a kutatás. Amerikai tudósok és spanyol tudományos társaságok egyaránt arra törekednek, hogy Columbus életét kellőleg megvilágítsák és működését biztosabb alapokra nyugtassák. Azonban azon feledés, melybe Columbus évtizedeken át merült, megbosszulta magát, a rávonatkozó kútfők oly csekélyek, s a nagy férfiú életének nem egy részletét oly homály fedi, hogy teljes kiderítésök ma már a legszorgosabb kutatás mellett is alig lehetséges. Különben is e téren még igen sok a teendő. Az egész Columbus-irodalom jóformán csak apologiákból és polemikus röpiratokból áll. Még úgyszólván teljesen hiányzik oly rendszeres és kritikailag megvilágított s megrostált okirattár, mely magában foglalná a nagy fölfedezőnek összes hiteles leveleit, szerződését a spanyol kormánylyal, nagy porének iratait. — 8. Egy névtelen szerző „*Dramaturgiai előadások*“ című cikkében ismerteti a „*Conférences faites aux classiques du Théâtre National de l'Odéon*“ című munkát. Tudniillik az Odéon úgynevezett quinzaine classique-okat szokott rendezni, mely alatt a nagy classicusok műveit minden csütörtök délután matinée-előadásban hozzák színre. Porelnek, az Odéon jelenlegi igazgatójának, ezelőtt három-négy évvel az az ötlete támadt, hogy miután e matinéek — főleg a Szajna balpartján — úgy is népszerű, sőt mondhatni majdnem iskolai előadások, mert a közönség jó részét a különböző tanintézetek s növendéklányok szolgáltatják, az az ötlete támadt, hogy az előadások előtt közvetlenül értekezést tartasson az illető darabról, Páris kiválóbb irodalmi férfjaival, esetleg egyik-másik tanintézet irodalomtanárával; mint tette volt régebben Balland, a Gymnase igazgatója. Az Odéon conferentiáit zsúfolt ház hallgatja, a legkitünőbb férfiak tartják. — Az Értesítőben a közgazdasági és statisztikai évkönyv, Laurie S. S. Amos Comenius, Wertheimer Ede Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts című munkák vannak

ismertetve. Végül Alexander Bernát „*Descriptiv kritika*“ czikkében a Szemlében fölmerült félreértést igazítja helyre. Ő a mű értékéről való elmékedést nem tiltja meg, csak nem teszi a bírálat első feladatává.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma következő: Fenyvessy Adolf „A nemzetközi munkásvédő értekezet“ történetét adja. A német császártól Berlinbe egybehívott munkásvédő conferentia 15 állam képviselőit egyesítette tanácskozásra. E tény eldöntötte a kérdést, hogy a munkáviszonyok egy részét czélszerű-e nemzetközi megegyezéssel rendezni? A német császár kibocsátványa már utalt arra, hogy az ipar versenyképességére való tekintet akadályos annak, hogy az egyes állam, munkásai védelmében, bizonyos szűkebb határon túlmenjen; a haladás e téren csak úgy lehetséges, ha a szabályozás nemzetközi egyetértéssel történik. A conferentia elé Berlepsch, mint az értekezet elnöke, programmul hat csoportba foglalt kérdéseket terjesztett; az első kérdés-csoport a bányá-, a második a vasárnapi, a harmadik a gyermekmunka, a negyedik a fiatalok, az ötödik a nők munkájának szabályozására, a hatodik pedig az értekezet határozatainak keresztülvitelére vonatkozott. Az értekezet négy bizottságban tárgyalta a kérdéseket. A vasárnapi munkaszünetről szóló javaslat készült el első sorban. Mindjárt itt kitűnt, hogy a jogállapot s az ipari fejlődés különböző voltánál fogva mily nehéz nemzetközi megállapodásra jutni, még oly feladatra nézve is, melynél közös az érvényesítés szándéka. Az államok képviselői közt annyi ellentét mutatkozott, hogy szükséges volt a kérdéseket úgy felbontani, hogy egyikre-másikra tekintélyes többség összpontosuljon. A bizottság végre elhatározta, hogy szabály szerint minden ipari munkásnak hetenként egy pihenő nap biztosítását kívánatosnak jelzi; arra nézve, hogy ez a pihenő nap a vasárnap legyen, Franciaország kivételével, szintén egyetértés jött létre. A munkaszünet szabálya alóli kivételek megállapítását az angol bizottság elvileg ellenezte, a többi állam képviselői azonban elfogadták azt a javaslatot, mely szerint kivételeknek van helye oly üzemekre nézve, melyek műszaki tekintetből szakadatlan termelést tesznek szükségessé, vagy a melyek a közönséget oly nélkülözhetetlen élelmi czikkekkal látják el, melyeket naponként kell termelni, továbbá oly üzemekre, melyek természetöknél fogva csak bizonyos évszakokban munkálkodhatnak vagy elemi hajtó-erők szabálytalan működésétől függenek. A magyar kereskedelemügyi minister törvényjavaslata a vasárnapi munkaszünetet illetőleg csak annyiban megy túl a berlini értekezet megállapodásán, a mennyiben kivételt enged akkor is, ha az üzem folytonosságát a közforgalom igényei vagy valamely hadászati vagy egyéb közérdek feltétlenül megkövetelik.

A védett munkások ügyének szabályozásában még nehezebb volt a megegyezés a különböző államok között. Az egyes küldöttségek az ipari fejlettség különböző volta szerint különbözőkép viselkedtek. A gyermek-munka kezdőhatárát a svájci és az osztrák kiküldött 14 évben akarta megállapíttatni, még Olaszország 10 évet kívánt kor-minimum gyanánt saját területére nézve. Végre is általánosságban korhatárul a 12. év fogadtatott el, a déli országokra nézve azonban e határ 2 évvel lejjebb szállíttatott, noha a szavazás eredménye nem volt egyöntetű. A gyermek-munka és az elemi oktatás összeegyeztetése, továbbá a munka tartamát és nemét illető korlátozások tekintetében sikerült megállapodásra jutni. A fiatal munkások védelme, 8 állam szavazatával, a 18. életévig terjesztetett ki; a napi munka maximuma a 14—16 éveseknél erős szótöbbséggel 10 órában állapíttatott meg, másfél órai szünet mellett. Ausztria tartózkodott a szavazástól azért, mert az osztrák törvény a kiskorú és felnőtt iparos-munkások egyaránt 11 órai napi maximumot szab. A nők munkáját illetőleg nehéz volt egyetértést létrehozni; végre is szótöbbséggel a 11 órai munkahatár fogadtatott el a 16 éven fölüli nőkre egyáltalában; ugyancsak szótöbbséggel jutott győzelemre az a kívánság is, hogy nők se éjjel, se vasárnap ne dolgozzanak. A legbonyolultabb feladat az első bizottságra nehezedett, mert a bányamunka szabályozása a különböző termelési, munkás- és jogviszonyok közepett nem történhetett egyetértéssel, pedig épen a széntermelés folytonosságának biztosítása nagy érdekeket fűzött e bizottság működéséhez. Az eredmény az lett, hogy öt ülésben folytatott hosszas tanácskozás, jelentés, pótjelentés és különvélemények után is a bizottsági határozatok igen laza alakot öltöttek. A kort, melyben gyermekek a föld alatti munkára foghatók, nem állapíttatták meg feltétlenül, hanem kívánatosnak jelezték, hogy a határ fokozatosan, a lehetőség szerint, 14 évre emeltessék, de déli államokban a korhatár 12 év. Kimondták továbbá, hogy nők a földalatti munkától egyáltalán eltiltandók. Az egészségre különös veszélylyel járó bányákban való munka korlátozását illetőleg csak nagyon határozatlan szöveget fogadhatott el a bizottság. Arra a kérdésre, hogy lehet-e a bányamunkát a végből, hogy a széntermelés állandóan biztosítva legyen, tüzetesebb nemzetközi szabályozás alá vetni? hosszas tárgyalások, úgyszólván enquete-k után felelt a bizottság, egy csomó ajánlattal lépven fel, melyek közül kiválik az egyeztető választott bíróságok előterbe helyezése a végből, hogy a strike-ok kikerültessenek. A mi az értekezlet határozatainak végrehajtását illeti, az iránt történtek ugyan megállapodások, de a nélkül, hogy a résztvevő államok magokat bármily reform keresztülvitelére kötelezték volna. — Következik Braun Sándor értekezése „Agrártörök-

vések Magyarorszában“ ezím alatt. Az agrarizmust csak annyiban fogadja el értekező helyes politikai elvül, a mennyiben az a mezőgazdaságot emelni kívánja, de a kereskedelem megtámadása nélkül. A mezőgazdasági politikának szervezőnek és rendezőnek kell lennie befelé, és szabadelvűnek kifelé. Nagyon sok még a teendő a talajjavítás és vízszabályozás körül. A hadsereg élelmi szükségleteinek a gazdák szövetsége által leendő fedezése teljesen jogosult, de a kereskedők egyidejű kizárása monopóliumra vezetne. A közvetítő kezek mellőzésének, melyre bizonyos társadalmi rétegek töreksenek, nagy hátrányai lennének, maga a jelszó pedig csak elidegenítheti egymástól az ország nagy gazdasági osztályait, holott ezek együttműködésére van szükség. — Dr. Mandello Károly a „Közgazdasági havi krónikában“ és a hozzácsatolt „Magyarázó megjegyzésekben“ ezúttal július hó fontosabb eseményeit vázolja: a vasúthálózat kelet felé való kiterjesztését, az áruviteldíjak bizonyos leszállításait, a magyar kereskedelmi hajóraj kibővítését, az iparbank és ipartanács megalakulását s a magyar fegyvergyár ügyét különösen méltatva. — Az „Irodalmi Szemlé“-t dr. Matlekovits Sándor tollából Pólya Jakab: „A gazdasági válság“ című, a magyar tud. Akadémia megbízásából irt és a Fáy-díjjal jutalmazott pályaművének ismertetésével kezdi. Ismertető optimistikusnak tartja ugyan a mű szerzőjét, de ismételve elismeri a könyv tartalmának gazdag és tanulságos voltát. Dr. Pólya Jakab az Egyesült Államok pénzverő igazgatójától az 1889. évre vonatkozólag összeállított hivatalos jelentést tárgyalja. A jelentés nem szorítkozik az Egyesült Államok viszonyainak feltüntetésére, hanem adja az egész világ nemesfém-termelését visszamenve az 1873. évig és befoglalva már a legközelebb lefolyt 1889. évet is. A közlött adatokból kitűnik, hogy az arany termelése az utóbbi két évben határozottan emelkedett, de aránytalanul nagyobb mértékben fokozódott az ezüst előállítás, mely 1889. évben már több, mint kétakkora, mint az 1873—78. évek átlagában. A jelentés összeállítja a londoni ezüstárakat 1878-tól, az Egyesült Államok ezüsttermelését és kiverését ugyanazon időtől fogva. Az Egyesült Államok aranykészletét illető becslések magasaknak bizonyultak s tény az, hogy az ezüstdollárok, vagyis inkább az őket helyettesítő elismervények uralkodnak az ottani forgalomban, s az új ezüst-bill még inkább fokozandja ez utóbbiak túlsúlyát, úgy, hogy épen nem lehetetlen, hogy az arany- és ezüstpénz közt diszagio keletkezik s a pénzvizonyok megzavarodnak. — A „Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében“ dr. először is Giffennek a „Journal of the Royal Statistical Society“-ben közölt „Accumulations of Capital in the United Kingdom in 1875—85“ című értekezését bírálja. — Következik Schäffle „Die Bekämpfung der Social-

demokratie ohne Ausnahmegesetz“ cím alatt a tübingai „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ folyóiratban megjelent értekezésének ismertetése. A „Statisztikai Értesítőben“ az első közlemény dr. Ráth Zoltánól „Fővárosunk bűnügyi statisztikája 1885—1889-re“ címet visel. Hazánk bűnügyi térképe, mely a büntettek és vétségek helyi megoszlását feltüntetné, még nem készült el, pedig köztudomású, hogy ezen tekintetben vidékről vidékre nagyon nagy eltérések vannak. Németország egyik legújabb összeállítását kivéve, nincs a külföldön sem oly tüzetes adatkészlet, mely a czélnak megfelelne. Az orsz. statisztikai hivatalnál összegyűlt anyagból azonban összeállítható egy-egy törvényszék területének criminalistikai térképe. Budapestre vonatkozó adataink, mint várható volt, a nagy városok bűnügyi viszonyait tükrözik vissza, a mint e viszonyokra a nagy városi társadalom ismeretéből s a külföldön gyűjtött statisztikai anyagból következtethetünk. A büntett és vétség miatt elítéltek aránya a népességhez fővárosunkban nem sokkal nagyobb ugyan, mint a vidéken, ámde az elítéltek közt jóval több a súlyos büntetett, mint az országos átlagban, úgy hogy Budapesten a büntető törvények megszegése, ha nem is valami jelentékenyen gyakoribb, de bizonynyal nagyobb gonoszságra valló. Az egyes bűncselekmények szerint adott elemzésből kitűnik, hogy a személy elleni bűncselekmények, a gyermek és magzat, valamint a személyem ellen elkövetettek kivételével, ritkábbak, mint az országban általán; ellenben a vagyon elleni büntettek közül a legtöbb a fővárosban jóval magasabb arányt mutat, mint a vidéken. Határozott kivételt itt csak a gyújtogatás képez, mely falun alkalmasabb talajra lel, mint városon. Legrosszabb a főváros aránya a gazdasági és értelmi kultúrával karöltve járó bűncselekményeknél: nevezetesen a sikkasztás, zártörés és hűtlen kezelés, a csalás s a csalárd és vétkes bukás hármas fejezetébe ütköző cselekményeknél. — Végül dr. Vargha Gyula „A magyarországi takarékbetétek“ felirat alatt a hitelintézeteinknél lassanként felhalmozódó, jelenleg már majd félmilliárdra rugó megtakarítások elemzését nyújtja. Hazai takarékpénztáraink, bankjaink, szövetkezeteink és földhitelintézeteink takarékbetét-állományát összefoglaltan az 1840. évtől 1888-ig látjuk föltüntetve. A megtakarított tőkének növekedése egyrészt kívülről, új betétek által történik, másrészt belülről, a tőkésített kamatok hozzáírása által. Ez irányban úgy a hazai, mint az osztrák és porosz viszonyok elemzés alá vettetnek. Majd a takarékbetét mozgékonyságának vizsgálatánál kiderül, hogy hazánkban a külföldhöz viszonyítva aránytalanul sok a betett és kivett, szóval a hitelintézetnél csak rövid időre elhelyezett tőke. Takarékbetéteink átlagos nagysága is arra mutat, hogy e betétek nem a szegény ember apró megtakarításai, melyek állandó gyümölcsözés végett

tétettek be, hanem a mozgó üzleti tőkék ideiglenes elhelyezései. A külföldön az egy-egy betétre eső átlagos összeg sokkal kisebb. A kis betétek aránya újabban emelkedik ugyan, de azok még mindig csekély töredékét képezik az egész állománynak. — A füzetet gazdag „Könyvszemle“ zárja be.

3. A MAGYAR NYELVÖR VIII. füzetében János Gábor a *„határozott igeragozásról“* értekezik. Véleménye szerint nem helyes a *„tárgyas“* igeragozás elnevezés, szemben az alanyival, mert ez csak az esetben volna találó, ha az csupán a tárgyra mutatna, mint mutat az alanyi csupán az alanya. Sokkal helyesebb a régi határozott és határozatlan igeragozás elnevezés. Kifejti, hogy mely esetekben használ a magyar nyelv határozott igeragozást, s az összes módosulásokat két táblázatba állítja össze. — Simonyi Zsigmond válaszában sokkal elfogadhatóbbnak tartja a *„tárgyas“* és *„tárgyatlan“* elnevezést, mert ha a mondat tárgyra való vonatkozás szerint az igealakokat határozatlanokra s határozottakra osztjuk föl, a határozatlan igealaknak mindig határozatlan tárggyal kellene állnia; már pedig határozottabb tárgyat nem is képzelhetni, mint a milyen ez eféle mondatokban van: *engem látnak, minket látsz*. Annnyival inkább megtarthatjuk ez elnevezést, mert a *„tárgyas ragozás“-t* már a nemzetközi nyelvészet is rég elfogadta *objective conjugation* alakjában. — Veres Ignác azt vizsgálja, mily szerepet játszanak, s mily értelmi módosulásokat szenvednek a *„most, már, majd“* határozók az igeidők mellett; kimutatja, hogy a jövő értelmű jelentől való megkülönböztetési törekvés *„most“* határozó csatolására készítette a magyar nyelvet, s a *„most“* eredeti értelmét (ném. *jetzt*, lat. *nunc*) csak valódi jelennel meg valódi múlttal tartja meg, elveszti történeti időkkal, melyekkel így módosul: *azután, ezután, akkor, ekkor*. — Kulcsár Endre *„A magyar nyelv képes beszéde“* című folytatólagos tanulmányában azt fejtegeti, mily képeket alkot a magyar nyelv a tulajdonságok, indulatok, cselekvések fogalmával. — Bélték Kálmán a *„függ, csüng, lóg, fityeg“*; *„haszon, nyereség“* rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségeit állapítja meg. — Katona Lajos a *„bakacsin“* szót (már előtte Simonyi is) az olasz *„boccaccino“-ból*, a *„billikom“-ot* a német *„willkomm-(-becher)“-ból*, a *„kocsonya, koponya“* szavakat az olasz *„cotenna“* = *„schwarte“-ból* származtatja. — Szarvas Gábor a *„dercze“* = *„korpa, korpás liszt“* szó eredetijéül a szláv *trice* = *furfur* szót mutatja be. Külön származásúnak tartja a *dercze* = *„czivódás“* *derczés* = *„házsártos“* jelentésű szavakat, s ezeket a német *dratz, *drätz*: *„widerspenstigkeit“-ből* magyarázza. — Antibarbarus felel a szerkesztőhöz intézett nyelvtani s mondattani kérdésekre. — Bálint Károly időjóslatokat közöl egy öreg ember naplójából. — Népnyelv-

hagyományok : Szólásmódok Veszprém s Zemplénmegyéből, Hasonlatok Kecskemétről. Lakodalmi köszöntők Győr vidékéről, Táj-
szók : Szatmár, Somogy megyéből, s a Hegyalja vidékéről, Nép-
dalok Gömör megyéből.

JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.

1. **Temesvármegye monographiája.** Temesvármegye még 1868-ban elhatározta a megye kimerítő leírását magában foglaló monographia kiadását s érintkezésbe lépett Pesty Frigyes akadémiai taggal, ki mint e vármegye szülötte, életének nagy részét e monographiához megkívántató adatok lehetőleg teljes összegyűjtésére szentelte, hogy a mű megírására vállalkozzék. Azonban részint a vármegye áldozatkészségét meghaladó költségek hiánya, melyekbe a Pesty Frigyes által tervezett nagyobb szabású monographia nyomtatása került volna, részint az ehhez mért írói tiszteletdíj nagysága miatt a megyének le kellett mondania azon szándékáról, hogy melegen táplált óhaját a maga erejéből valósíthassa.

Az 1885. decz. 21-én tartott rendkívüli közgyűléséből tehát a M. T. Akadémiához fordult azon kérelemmel, hogy ez, valamint a szörényi bánság és Szörényvármegye történetét kiadta, vállalja el Temes megye monographiájának is, az általa legczélszerűbbnek találandó időben való megírását s bízson meg valamely hazai író a feladattal. A kiadási költségek fedezésére 5000 frtot ajánlott fel olyformán, hogy ez összegből 3500 frtot azonnal, a mint az Akadémia kedvező választ megkapja, be fog küldeni, 1500 frtot pedig utólag három egyenlő részletben fog befizetni. Az Akadémia belátására bízta, hogy a mű terjedelme és kiadatásának ideje, továbbá az író megválasztása és a mű megbírálása iránt a megye minden további meghallgatása nélkül intézkedjék, valamint azt is, hogy a 3500 frt tőkeösszeget belátásához képest gyümölcsöztesse, és kamatait is annak idején e mű kiadási költségeinek fedezésére fordítsa.

Temesvármegyenek ez ajánlatát az 1886. január 25-ikén tartott összes ülés véleményadás végett a II. osztályhoz tette át, a mely történettudományi bizottságát utasította javaslatételre. A történettud. bizottság Pesty Frigyes rendes tagot leghivatottabbnak tartván Temes monographiájának megírására, felszólította őt, nyilatkoznék az iránt, mily terv szerint volna hajlandó e monographiát megírni, miféle forrásokkal rendelkezik e célra, milyen volna a munka terjedelme és milyenek volnának a kiadás költségei.

Pesty Frigyes ugyanazon évi ápril 15-én kelt jelentésében részletes programmot dolgozott ki a monographia elkészítésére nézve. «Az monographiák feladatáról — úgymond — nekem az a nézetem, hogy

tökéletesen merítsék ki tárgyakat és azt a legnagyobb részletességgel dolgozzák ki, úgy hogy a köztörténet írója, a mennyire lehet, csak egyengetett utat találjon maga előtt. » Hogy a megírandó temesmegyei monographiára nézve követendő tudományos irányt is megvilágítsa, hivatkozik «A Szörényi bánság és Krassó-vármegye története» című monographiáira.

Temesmegye monographiájának beosztását ekként tervezte: I. 1. A források ismertetése; 2. terület, hajdani és mostani határok; 3. a vármegye neve, czímere; 4. földrajzi ismertetése; 5. a telepítések története. II. A vármegye külső története: 1. általános tekintet a honfoglalás előtti időkre; 2. magyar korszak 1552-ig; 3. török hódoltság kora (1552—1716); 4. a törökök kiűzetését követő német kormányzás (1716—1779); 5. A visszakezbelezés és az alkotmányos élet korszaka; 6. a forradalom utáni korszak: a) a szerb vajdaság ideje, b) a nemzeti jogok új föléledése. III. A vármegye belélete: 1. szervezete; 2. a csanádi püspökök kritikai névsora; 3. a temesvári főispánok, temesvári pasák és tartományi főnökök névsora; 4. az alispánok és szolgabírák névsora; 5. a vármegyei országgyűlési követek; 6. Temesvár város polgármesterei; 7. a város országgy. követei; 8. a hadi parancsnokok, várparancsnokok; 9. a birtokos családok; 10. genealogiai táblák; 11. vallási viszonyok, lovag- és szerzetesrendek, zárdák; 12. hadügy; 13. pénz- és adóügy; 14. büntetőügy és igazságszolgáltatás; 15. közlekedési eszközök, folyók, csatornák, köz- és vasutak; 16. nemzetiségi állapotok hajdan és most. IV. Közmíveltségi állapotok: 1. tudomány, irodalom, nyomdák, könyvtárak; 2. festészet, szobrászat; 3. zenészet; 4. színházak; 5. társas körök, egyesületek; 6. gazdasági állapotok; 7. gyárak, kézműipar, kereskedés; 8. iskolák száma és helyzete, nevelő intézetek; 9. jótékony intézetek; 10. régészeti emlékek; 11. építkezések; 12. a vármegye részvétele az orsz. intézetek támogatásában; 13. a közelet kitünőségei; 14. a vármegye közönségének állásfoglalása a politikai kérdésekkel szemben. V. Külön történetek: városok, mezővárosok, falvak és puszták, apátságok, várak stb. külön leírása, ideértve azokat is, melyek ma már nem léteznek.

Minthogy pedig a Maroson túli régi levéltárak mind elpusztultak, Pesty a levéltári anyagot részint a többi hazai, részint a külföldi köz- és magánlevéltárakban szedte össze és másolta le. Erre mintegy húsz évet fordított; csak ekként érhetett el, hogy kiadatlan temesi okleveleinek álladéka 1775 darabra rúgott; ebből XII. századi 1 db. (1183-ból), XIII. sz. 10 db, XIV. sz. 187 db, XV. sz. 861 db, XVI. sz. 558 db, XVII. sz. 127 db, XVIII. sz. 31 db. Úgy hogy elmondhatta, hogy e gyűjteményével rekonstruálta Temesvármegye régi levéltárát. Ez oklevelek közzététele maga négy kötetet tett volna; a kidolgozott részt pedig 3—4 kötetre tervezte.

A monographia kiállításainak költségeit (nyomdai kiadás 6500 frt, írói tiszteletdíj 8000 frt) összesen 14.500 forintban irányozta elő.

Ez előterjesztést a történettud. bizottság és a II. osztály helyeslővel, az október 25-ikén tartott akad. összes ülés határozatából Temesmegye törvényhat. bizottsága értesítettett, hogy az Akadémia teljes elismeréssel vette tudomásul a megye közönségének nemes érdeklődését, melylyel a megye múltjának földerítését és méltó munkában megismertetését feladatául tűzte ki s hivatásának ismeri ezen feladat megoldásában a megye közönségét támogatni, annál is inkább, mert Temesvármegye, a középkor folyamán, kiválóan fontos helyet foglalt el a nemzet történetében. Kijelentette az Akadémia egyszersmind azt is, hogy csakis oly munka létesítésére vállalkozhatik, mely a történettudomány mai állásának megfelel, a megyei monographiák egész tág körét betölti, a fenmaradt összes történeti anyagkészletet feldolgozza és ennek becsebb részét külön oklevéltárban közrebocsátja. Ily munka kiállítása hozzávetőleg 15000 frtba kerülne. Már pedig az Akadémia. tekintettel azon sokféle fontos vállalatokra, melyeket megindított, és a teendőkre, melyek rá még várnak, csak az esetben vállalhatná magára a monographia létesítését, ha a megye közönsége módot talál áldozatkészségének odáig terjesztésére, hogy a költségeknek legalább kétharmad részét fődözzé, a mi akként is eszközölhető volna, ha a vármegye a munkának időnként megjelenő egyes kötetiből megfelelő számú példányoknak megvásárlására kötelezné magát.

Temesmegye az Akadémia átiratára nem válaszolván, úgy látsozott, hogy a monographia ügye végkép elalszik.

1889. november 23-án meghalt Pesty Frigyes s a történelmi bizottság elhatározta, hogy nagybecsű irodalmi hagyatékát, leginkább épen a Temesmegye történetéhez összegyűjtött csaknem teljes adatokra való tekintettel, gyűjteménye számára megszerzi. Együttal megállapította Temesmegye monographiájának tervezetét s a négy kötetben (három kötet feldolgozott szöveg, egy kötet oklevéltár) kiállítandó mű szerkesztésével dr. Ortway Tivadar lev. tagot bizta meg. A költségekre 13000 frtot irányzott elő, u. m.: Pesty F. temesmegyei gyűjteményének megvételére 4500 frtot, irói tiszteletdíjra 4000 frtot, nyomdai költségekre 4000 frtot s végre melléletekre stb. 500 frtot. Együttal fölkerzte az Akadémiát, tegyen lépéseket Temesvármegye törvényhatóságánál az iránt, hogy az 1886. évben tett 5000 frtos ajánlatát fogadtosítsa; hogy a megirandó monographiából 80—100 példány előfizetésére gyűjtést rendezzen, illetőleg ezek előfizetési árát biztosítsa. (Az előfizetési árát kötetenként 3 frtjával számítva, négy kötet 100 péld. — 1200 frt). Végre kérje fel Temesvár sz. k. város törvényhatóságát, hogy a monographia céljaira 2000 frttal járuljon hozzá s 40—50 példány előfizetési árát biztosítsa, annak hangsúlyozásával, hogy hozzájárulás esetén a város közjogi állása úgy a munka czímében, mint beosztásában kellőkép kifejezésre fog jutni.

Az Akadémia 1890. márczius 31-én tartott összes ülésében tárgyalta a tört. bizottság jelentését s elhatározta, hogy a bizottság elő-

terjesztését közli Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város törvényhatóságaival. Az eredmény az lett, hogy Temesmegye törvényhatósági bizottságának május 12-én tartott rendes közgyűlése őszinte örömmel és hálaérzettel vett tudomást rég táplált reménye és óhaja közeli teljesüléséről s az 5000 frtot újból megajánlván, 80 példány elárúsításának kötelezettségét elvállalta; Temesvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának ápril 28-án tartott rendes közgyűlése pedig készséggel megszavazta a 2000 frtot s 50 példány elárúsítását kilátásba helyezte.

2. A Fekesházy-alapítvány. Fekesházy Mihály, egykoron tokaji kincstári uradalmi ügyvéd, 1848. május hó 18-án készített végrendeletének 7-ik szakaszában, hátrahagyandó összes vagyonáról akkép rendelkezett, hogy az — a hagyományok kielégítése után — pénzzé fordíttatván, tőkésítették és kamatai, addig míg testvérei életben lesznek, nekik kiadassanak, elhaltok után pedig a *magyar nyelv terjesztésére fordíttassanak*. a kiviteli mód meghatározását a magyar kir. miniszteriumra bízván.

Fekesházy Mihály utolsó nővére is már 1855-ben elhalálozván, az alapítvány életbeléptetését többé mi sem akadályozta; mindamellet a budai cs. kir. helytartósági osztály csakis 1858 végén kezdett arról tanácskozni, hogy miként lehetne az alapító szándékát teljesíteni.

Ez év november 24-én ugyanis a nevezett helytartósági osztály alelnöke, B. Augusz Antal felszólította a M. Tud. Akadémiát, mint a melynek egyik főfeladata a magyar nyelvtudomány előbbrevitele, adna véleményét az alapító czélzatának mi módon leendő megvalósításáról.

A M. Tud. Akadémia már 1859. márczius 12-én odanyilatkozott, hogy az alapítvány évi kamatainak egyik része magyar jutalomkönyvek vásárlására fordítandó, oly vidéki gymnasiumok tanulói számára, hol a magyar nyelv nem kötelezett tantárgy, és mint vehicularis nyelv sem használtatik; másik részét pedig a magyar nyelv és irodalom ismertetésére szolgáló, s az ausztriai birodalom bármely nyelvén (a magyarnak mégis kivételével) készített tankönyvek, olvasó- és kézikönyvek megjutalmazására kellene fordítani. Az Akadémia egyszersmind kijelentette, hogy az esetben, ha a cs. kir. helytartósági osztály kívánja, a jutalomkönyvekül alkalmas munkák kijelölését, valamint a magyar nyelv és irodalom körébe tartozó, nem magyar nyelvű munkák megvizsgálását is szívesen elvállalja.

A M. Tud. Akadémia javaslata, úgy látszik, nem nyerte meg a cs. kir. helytartósági osztály helyeslését, mert az egész ügyet ismét elejtette, elintézetlen örökségül hagyva a m. kir. helytartótanácsra, a mely mindjárt 1861. elején újra kérdést intézett a M. Tud. Akadémiához, vajjon a megváltozott körülmények tekintetéből nem kíván-e javaslatán változtatni.

A M. Tud. Akadémia, 1861. április 30-iki ülésén, a nyelvtudományi bizottság ajánlatára. változatlanul fentartotta két év előtt tett javaslatát, kiemelvén egyszersmind, hogy a magyar nyelv terjesztését

— nézete szerint — nem anyagi, hanem szellemi propaganda útján eszközölhetni mind sikeresen. mind nemesen.

A m. kir. helytartótanács az Akadémia javaslatát elfogadta. annak értelmében alapító levelet szövegezett, a melyet ő cs. és apostoli kir. Felseje 1862. április hó 14-én helyben is hagyott, mind a jutalomkönyvek lajstromának elkészítésével, mind pedig nem magyar nyelvű tankönyvek, olvasó- és kézikönyvek megvizsgálásával a M. Tud. Akadémia biztatván meg.

Igy kezeltetett a Fekesházy-alapítvány több mint egy negyedszázad folytán egész maig. A Magyar Tud. Akadémia egy budapesti könyvtáros közbenjárásával minden évben egy lajstromot terjesztett föl előbb a m. kir. helytartótanácshoz, utóbb a m. kir. vallás- és közoktatási miniszteriumhoz, melyben a nem magyar ajkú fiatalság számára jutalomkönyvekül alkalmas munkákat jelölt ki, és 2. minden ötödik évben előterjesztést tett a nem magyar nyelvű tankönyvek és kézikönyvek megjutalmazása iránt.

Az öt évenként odaitéendő 500 frtnyi jutalmat

1867-ben Ballagi Mór magyar-német és német-magyar szótárának 1864-ik évi kiadása ;

1872-ben Loos József magyar-német- és tót szótára, három kötetben 1869. nyerte el.

1877-ben jutalomra érdemes munka nem találtatván, pályázat hirdettetett rutén-magyar szótárra, s a pályadíj 1881-ben Csopey Lászlónak ítéltetett oda.

1885-ben Putnoky Miklós Legendar maghiar-roman című iskolakönyve nyert jutalmat.

1888-ban a) Crisián János és Putnoky Miklós Arany János Toldijának román nyelvű commentálására, b) Kloesz Viktornak német nyelvű magyar nyelvtan és gyakorló könyv szerkesztésére, c) az újvidéki szerb gymnasium tanárainak magyar-szerb szótár készítésére adatott megbízás.

Időközben azonban a M. Tud. Akadémia csakhamar meggyőződött az alapítvány efféle kezelésének célszerűtlen voltáról, s több ízben tett ez iránt fölterjesztést a nm. vallás- és közoktatási miniszteriumhoz. Javaslatai akkor nem fogadtattak el. Legutóbb az 1888-ik évi nagygyűlésből a következő kérelem intéztetett a miniszteriumhoz :

«Tekintettel arra, hogy a Fekesházy-alapítvány kamatai első sorban iskolai könyvek készítésére fordítandók, tekintettel arra, hogy alapítványát az örökhagyó nem az Akadémia, hanem a miniszterium kezelésére bízta és hogy az alapítvány tudományos és irodalmi oldalának elintézésével a M. Tud. Akadémia, csakis más igénybe vehető testület hiányában bizatott meg, most pedig a miniszteriumnak az orsz. közoktatási tanácsban minden tekintetben megfelelő, a M. T. Akademiánál is megfelelőbb közeg áll rendelkezésére, a nm. vallás- és közoktatási miniszterium fölkéretik, tegye át az egész Fekesházy-ala-

pítványt az orsz. közoktatási tanácshoz, mely az ország iskoláiról s így a nemzetiségi iskolák szükségleteiről sokkal közvetlenebbül van tájékozva és a tudományos szempont mellett a paedagogiai kívánalmakat is figyelembe tarthatja.

E fölterjesztésre 1889. januárban a vall. és közoktatási miniszterium azt válaszolta, hogy a Fekesházy-alapítvány ügyeinek elintézésére az országos közoktatási tanácsot nem tekintheti hivatottnak, s ennél fogva kívánatosnak tartja, hogy az említett alapítványnál az Akadémiát az alapító levél értelmében megillető összes jogok továbbra is az Akadémia által gyakoroltassanak.

Erre viszont a M. Tud. Akadémia 1889. május 27-én azt válaszolta, hogy ragaszkodik további határozataihoz és újra fölkeri a vall. és közokt. miniszteriumot, hogy az alapítvány ügyeinek intézését teljesen a maga hatáskörébe vegye át.

A vallás és közoktatásügyi miniszter úr 1890. május 12-én kelt átiratában kegyes volt kijelenteni, hogy az Akadémia óhaját figyelembe véve, az alapító levélnek szükségessé vált módosítása iránt most már intézkedni fog, — mit is az Akadémia május 21-én tartott összes ülése köszönettel vett tudomásul, s egyszersmind kijelentette, hogy a miniszterium kívánatára, mint más ügyben is, esetről-esetre szívesen tesz javaslatot a kiosztandó jutalomkönyvek ügyében és készséggel átnézeti a hozzá küldött jegyzékeket.

3. A «Hunyadiak kora» alapítvány. Néhai gróf Teleki József, a M. T. Akadémiának nagynevű elnöke, 1854. június 10-ikén kelt végrendeletében három alapítványt tett a M. Tud. Akadémia részére, u. m.:

1. Huszonnégyszáz forintot a m. tud. akadémiai Teleki-könyvtár részére.

2. Tizenkét ezer forintot a Teleki drámai jutalomra.

3. Meghatározatlan összeget a «Hunyadiak kora» című munkájával tett alapítványra.

Az elsőleg említett két alapítvány kezelésének módozatai a végrendeletben szabatosan körül vannak írva, a harmadikról, a végrendelet 13. pontjában, csak ennyi van mondva.

«Ha halálomig nem tudnám eszközölni a «Hunyadiak kora» című munkám egész kiadását, mind az, mi abból irományaim közt, nyomtatás alá elkészülve, találatni fog, tömegem terhére (nevezetesen a 9. pont alatt említett jószágaim jövedelméből) lesz kinyomtatandó, úgy, mint annak eddig megjelent része, az a magyar tudós társaságnak, a kéziratral együtt, mely ennek marad, kiegészítő sajtója *az ezen munkáimmal tett alapítványom gyarapítására* adatván át.»

A végrendelet most idézett utolsó passzusában utalás van egy tőle már előbb tett alapítványra. Ezt gr. Teleki már 1852. április 5-én rendelte el, következő levelével (Magyar Akadémiai Értesítő 1852. 187. lap.).

«Olvasatott nmélt. gróf Teleki József úr ő Excjának Pesten

április 5-én költ levele, melyben «Hunyadiak kora Magyarországon» című munkája közelebből megjelent első kötetét ezer példányban olly feltétel mellett ajánlja fel, hogy az abból bájövendő öszveg tőké-sítettén, az egész úgy és azon feltételek alatt kezelessék, mint a többi első alapítványok. E szerint a *kamatok hatoda az académia tőkéjéhez csatoltatván*, az a nagylelkű alapító óhajtása, hogy *az így fenmaradandó öt hatod fele a Teleki-könyvtár bővítésére, másik fele pedig a történettudomány előmozdítására fordíttassék*; a könyvek vételében az öszves académia legsürgetősb szükségei vétetvén tekintetbe, *a történettudomány előmozdítását illető javaslattétel pedig egyenesen a történeti osztályt illetvén*. A szükséges. és az illető *kamatokat felül nem haladható* öszveg az elnökségtől függend».

1853. január 31-én ugyanígy rendelkezik a II. kötetel. (Ért. 1853, 10. l.) «Nm. Elnök úr benyújtván a «Hunyadiak kora» II-ik kötetének egy díszpéldányát az acad. könyvtár számára, kinyilatkoztatta, hogy ennek ezer példányból álló egész kiadását *ugyanazon feltételek mellett*, mint az elsőit, az académiának adja.»

Ugyanígy rendelkezik 1854. márczius 9-én a III. kötetel. (Ért. 1854, 73. l.): «Az elnök benyújtván «Hunyadiak kora Magyarországon» III. kötetét: kijelentette, hogy valamint az előbbiekből, úgy ebből is ezer kötött példányt tett le Emich Gusztáv könyvtárúsnál az académia részére, azon kikötés mellett, hogy e kötet jövedelmének egy hatoda az académia öszves pénzalapjához csatoltatván, a többi öthatod tőké-sítették s a tőke kamatainak fele a könyvtár Teleki-osztálya bővítésére fordíttassék, másik fele pedig az első kötetel együtt beadott alapítványlevél értelme szerint a magyar történettudomány előmozdítására, a történelmi osztály rendelkezése alá essék.»

Ugyanígy intézkedett az 1853. május 23-án személyesen átnyújtott X. köttel is. (Ért. 1853. 141. l.).

1854-ben megjelent még a IV. kötet, és Telekinek 1855. február 15-én bekövetkezett halála után, Szabó Károly gondozásában s a Teleki-család költségén a XI. és XII. kötet. A VI. kötet első része már az Akadémia gondozásával és költségén adatott ki.

A befejezetlenül maradt munka folytatása tárgyában az Akadémia II. osztálya előterjesztést tett az 1886. április 19-iki ülésen. Az osztály jelentése szerint, a Történelmi Bizottság már ismételve tett kísérletet, hogy e nagybecsű történelmi munka, az eddig megjelent kötetekhez méltón, és általában az előhaladott történettudomány színvonalának megfelelőleg folytattassék. De habár a bizottság ebbeli törekvései eddig sikerre nem vezettek, a bizottság nem érzi magát feloldozva azon kötelesség alól, hogy a nagynevű tudós és főúr óhajtása valóításától, melyet végrendeletében kifejezett, gondoskodjék, és a nemzetet a kitűnő és elévülhetetlen becsű munka kiegészítésével megörvendeztesse. Ennélfogva azon kérelemmel fordul az Akadémiához, hogy a «Hunyadiak kora» című munkából befolyt jövedelmeknek és netáni alapítványok-

nak, melyek e munka folytatását czélozzák, elszámolását rendelje el, és az elszámolás eredményét az osztálylyal közölje.

Az előterjesztés áttétetett az Igazgató tanácshoz, melynek 1886. május 8-iki ülésén a főtitkár előadta az elszámolás eredményét. E szerint a «Hunyadiak kora» elárusításából 1858-ig 9025 frt folyt be.¹

Az Igazgató tanács ennek alapján kijelentette, hogy a 9025 frtnyi összeg az azóta járó és ezentúl hozzá számítandó kamatokkal, a végrendeletben kijelölt célra az Akadémia rendelkezésére áll.

Miről a II. osztály értesítetvén, a Történettudományi Bizottság ajánlatára, megbizta Csánki Dezső urat, az orsz. levéltár fogalmazóját a gr. Teleki «Hunyadiak kora» című munkájának folytatásával és részére 1887-től kezdve, évi 1200 frtot vett fel az osztály költségvetésébe tiszteletdíjúl.²

A történettudományi (most II.) osztályt illette tehát 1886. végén a 9025 frtnyi alaptőke 28 évi (1858—86) kamatos kamatjából öt-tizenkettedrész, vagyis (4 %-os utólagos kamatokat véve föl) 7515 frt 96 kr. Ehhez járul még az 1886 után leszállított áron eladott példányokból befolyt 95 frtnyi tőke kamatjának $\frac{5}{12}$ része, vagyis évenként 1 frt 58 kr.

Ebből 1887. végén lett (a kamatokat és kiadásokat számba véve) 6768 frt 60 kr.; 1888. december 31-én 5991 frt 26 kr.; ugyanígy 1889. december 31-én 5182 frt 80 kr.

Ez tehát az az összeg, a melylyel a II. osztály a Teleki: «Hunyadiak kora» című alapítványából 1889. decz. 31-én rendelkezett. Ezenfelül a II. osztályt illeti a 9120 frtnyi alaptőke évenkénti 4 %-os kamatjának öttizenkettedrésze, vagyis 152 frt.

¹ Az 1858. év végén Emich Gusztávnál végbement leszámolás és a könyvkészlet átvétele után is folyhattak még be s bizonyára folytak is be, egyes eladott példányokból, kisebb összegek, de ezek semmi esetre sem rúghattak annyira, mint a mennyit már az Akadémia gondozásában, 1863-ban megjelent VI. kötet 1. felének kiadási költségei (mintegy 700 frt) tettek.

² E megbízás eddigi eredménye: «Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában». (Mellékcíme: Hunyadiak kora Magyarországon VI.). Irta Dr. Csánki Dezső. I. köt. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia 1890. (XVI és 790 l.) Ára 7 frt.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. október 15.

10. FÜZET.

A CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁG.

(1883—1890.)

A M. Tud. Akadémia, alapszabályai 2-ik §-ában, világosan kijelenti, hogy a régi remekírók fordítását is teendői közé számítja. Legelső kiadványa e téren:

Horatius levelei. Fordította Kis János, a M. T. Társ. r. tagja. Az eredeti textussal Döring szerint, s Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz M. T. Társ. r. tag által. Pesten 1833.

1836-ban megindította a *Római classicusok magyar fordításokban* című gyűjteményét, melyből összesen öt kötet jelent meg, u. m.

I. köt.: *C. C. Sallustius épen maradt minden munkái.* Magyarra Kazinczy Ferencz. Budán 1836.

II. köt.: *M. T. Ciceróból Beszédék, Levelek és Scipió álma.* Fordította Kazinczy Ferencz. Budán 1837.

III. és IV. köt.: *C. Julius Caesar minden munkái.* Fordította és jegyzeteivel bővíté Szenczy Imre. Budán 1839—1840.

V. köt.: *Albius Tibullus Elégiai négy könyvben.* Fordította, jegyzetekkel Egyed Antal, m. akad. l. tag. Pest 1845.

1840-ben megindította a *Hellen classicusok magyar fordításokban* című gyűjteményét, melyből három kötet jelent meg, u. m.

I. köt.: *Ödipusz, a király. Szophoklesz színműve.* Az eredeti hellenből ford. Guzmics Izidor, m. tud. társ. tisz. tag. Budán 1840. — *Iphigeneia Auliszban. Euripidesz színműve.* Ford. Guzmics Izidor. U. o.

II. köt.: *Homér Odysseája.* Hellenből Szabó István, akad. tag. Pesten 1846.

III. köt.: *Párhuzamos életrajzok Plutarchból.* Hellenből ford. dr. Székács József akad. tag. Pesten 1847.

Székács Plutarchusával a hellen és római classicusok gyűjteménye félben maradt.

1865-ben megjelent az Akadémia III. osztályának kiadványai közt: *Euklides elemei XV. könyv.* Ford. Brassai Sámuel r. tag. Pest 1865.

1873-ban az Akadémia II. osztályának kiadványai közt: *Aristoteles Nikomachoszhoz címzett Ethikája* jelent meg. Ford. Haberern Jonathan l. t. Pest 1873.

Az I. osztályban a régi classicusok fordításának ügye 1847 után teljesen szünetelt, csak 1880-ban tűnt fel megint, mikor az Akadémia szerencsés volt Arany János Aristophanesét kiadványai közé iktatni. Címe ez:

Aristophanes vígjátékai. Fordította Arany János. A m. tud. Akadémiától gr. Karácsonyi-jutalommal kitüntetett fordítás. I. köt.: A lovagok. — A felhők. — A darázsok. — A béke. II. köt.: Az Acharnaebeliek. — A madarak. — A békák. — Lysistrate. III. köt.: A nők ünnepe. — A nőuralom. — Plutos. Budapest 1880.

Azóta többrendbeli fordítást nyújtottak volt be az Akadémiának kiadás végett, a mi által ez az ügy eldöntésre váró fontos kérdéssé vált.

Zichy Antal t. t. megragadta ez alkalmat, és 1882. decz. 16-án oly indítvánnyal lépett az I. osztály elé, mely a fordítás kérdésének méltó elintézésére vezetett. Ő ugyanis azt indítványozta, hogy az Akadémia, a Kisfaludy-társasággal s a budapesti Philologiai Társasággal egyetértve, a görög és római remekművek ügyében bizonyos rendszerrel classicus könyvtár megindításához lásson. Az osztály ez indítvány tárgyalására 1883. jan. 13-án öt tagból álló bizottságot küldött ki, mely márczius 17. és 31-én Zichy Antal elnöklete és Gyulai Pál osztálytitkár részvétele mellett egy állandó classica-philologiai bizottságnak alakítását javasolta, mely bizottság a nyelvtudományinak és irodalom-történetinek példájára szervezve, külön költségvetéssel munkálkodjék.

A kiküldött tagok április hó 14-én teljesen kidolgozott javaslattal léptek az osztályértekezlet elé, mely a javaslatot elfogadta s egyúttal meghagyta nekik, hogy az alakítandó classica-philologiai bizottság ügykörét formulázzák. Ez megtörténvén, az ügy május 16-án a nagygyűlés elé terjesztetett, mely a javaslatot elfogadván, a classica-philologiai bizottság felállítását elhatározta s egyszersmind felhívta az első osztályt, hogy május 17-én tartandó ülésében a bizottságot alakítsa meg s a megválasztott bizottsági tagokat a nagygyűlésnek jelentse be. Május 17-én bejelentette az osztály a nagygyűlésnek a class. philol. állandó bizottságba választott tagokat, mely választást a nagygyűlés helybenhagyva, felhívta a bizottságot, hogy elnököt és előadót választva alakuljon meg. 1883. jún. 14-én meg is alakult, s elnökké Zichy Antal, előadóvá P. Thewrewk Emil választott

meg. A bizottság többi tagjai: Ábel Jenő (meghalt 1889.) Balagi Mór, Barna Ignác, Barta Antal, Csiky Gergely, Finály Henrik, Gyulai Pál, Henszlmann Imre (meghalt 1888.), Hunfalvy Pál, Imre Sándor, Lehr Albert, Salamon Ferencz, Szabó István (kilépett), Szarvas Gábor, Szász Károly, Télfy Iván, Torma Károly, Vécsey Tamás voltak. 1887-ben Pecz Vilmos I. tag, Csengeri János és Komáromy Lajos, 1889-ben Némethy Géza segédtagokként kerültek be a bizottságba.

Feladatát e bizottság ekként állapította meg:

1. A görög és római classicusoknak magyarra fordítása, Ezekből rendszeres gyűjteményt indít meg, melybe csak olyan fordításokat vesz föl, melyek mind a tudományos, mind az irodalmi követeléseknek lehetőleg megfelelnek.

2. Görög és római irodalomtörténeti munkák iratása és kiadásuk eszközzése.

3. Szövegkiadások, melyek önálló kritikai apparátuson alapszanak, vagy oly szövegé, mely a fordítással szembeállítva bocsátatik közre.

4. A philológiának hazánkbeli történetére vonatkozó adatok gyűjtése és feldolgozása.

5. A classicus irodalomnak a magunk irodalmára vonatkozó hatásának kiderítése.

6. A magyarországi latin irodalom terén való kutatások és publicatiók.

E bizottság elé tartozik egyáltalában minden classica-philologiai ügy, mely az Akadémia körében előfordul. Ide tételnek át az Akadémiába beküldött mindazon munkák, melyek az ókor két classicus népének nyelvét és irodalmát illetik. A bizottság gondoskodik megbíráslásukról, s ha az Akadémiához méltóknak itéli, az I. osztálynak, illetőleg az egész Akadémiának kiadásra vagy támogatásra ajánlja.

Legfontosabb a vállalatban a classicusok fordításának ügye. Erre nézve a bizottság a következő követeléseket tartja szem előtt:

1. A fordításnak a legjobb szövegkiadásra kell alapulnia.

2. Nem szabad a helyes magyarság ellen véténie.

3. Kivántatik a tartalombeli hűség.

4. Az alakbeli hűség nem okvetetlen szükséges, de kívánatos.

5. Kivántatik rövid előszó, melyben a fordító a maga eljárásáról számot ad: milyen szöveget s mely fordításokat használt, milyen conjecturákra szorult stb. stb.

6. Kivántatik bevezetés, mely az illető írónak életét és munkái irodalmi méltatását foglalja magában, — egyszersmind az illető munka előző magyar fordításait pontosan felsorolja és jellemzi.

7. Kivántatnak a szöveg megértéséhez szükséges jegyzetek.

A 6. és 7. pont alatti dolgokat legjobb, ha a fordító maga végzi; de szükség esetében a bizottság mással is végeztetheti.

A gyűjtemény kétféle kiadásban jelenik meg: úgynevezett bilinguis kiadásban s tisztán magyar kiadásban. A tisztán magyar nyelvű kiadás a Franklin-társulat vállalata; ez olyan olvasókra számít, kik sem görögül, sem latinul nem értenek s ennél fogva az eredeti szöveg iránt semmit sem érdeklődnek. A bilinguis kiadás a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi miniszterium részéről 1000 frtnyi subventióban részesül, sőt most, hogy az ókori remekíróknak fordításokban való olvastatása vált szükségessé, remény van, hogy e subventiót a Vall. és közoktatásügyi miniszterium 2000 frtra emeli fel.

Ugyanis minden fejlődni és haladni törekvő irodalomra nézve nemcsak hasznos, hanem fölötte szükséges is, hogy a külföldi, nevezetesen a régi görög és római remekműveket fordítás által magának meghódítsa. A magyar irodalom pedig e vállalat életbeléptetése előtt szigorú irodalmi követeléseknek megfelelő ókori classicus-fordítást csak elvétve mutathatott fel. A bizottság megalakulása óta az ókori íróknak egész sora jelent meg és van megjelenőben, u. m.

1. *Anakreon*. Ford. P. Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görögül és magyarul 2 frt. Csak magyarul 1 frt 60. A „Neue Philol. Rundschau“-ban (1887. 5. sz. 65—68. l.) Stier Theophil, az „Ungar. Revue“-ben (1886. 2. 3. sz.-ban) Finácsy Ernő méltatták a nagyíró görög költő kedves dalainak fordítását.

2. *Cicero*. A kötelességekről. Ford. Csengeri János. Budapest 1885. Magyarul 1 frt. Latinul és magyarul 1 frt 60 kr.

3. *Gaius* római jogi institutióinak négy könyve. Ford. Bozóky Alajos. Budapest 1887. Magyarul 2 frt. Latinul és magyarul 3 frt. Ismertette dr. Vécsey Tamás az Egy. Philol. Közl. XII. évf. (72—75 ll.), melegen ajánlva a fordítást a kezdő jogászoknak.

4. *Thukydides*. A peloponnesusi háború története. Ford. Zsoldos Benő. Budapest. 1888 I. kötet 1 frt 40 kr. II. k. 80 kr. III. köt. 1 frt. Görögül és magyarul I. k. 2 frt 40 kr., II. 1 frt 40 kr., III. 2 frt. Ismertette dr. Finácsy Ernő az Egy. Phil Közl. XII. évf. 785—790. lapjain, kiemelve ez első magyar Thukydides-fordításnak nagy fontosságát.

5. *P. Vergilius Maro Aeneise*. Ford. dr. Barna Ignác, bevezetéssel ellátta dr. Némethy Géza. Budapest 1889. Ára 2 frt. Latinul és magyarul 3 frt. Ismertette dr. Csengeri János az Egy. Philol. Közl. XIV. évf. 529—535. lapjain.

Megjelenőben vannak a Görög Anthologiabeli epigrammáknak, Herodotosnak, Plato egyes dialogusainak, Lykurgos görög szónoknak stb. fordításai.

Az irodalomtörténeti munkák sorozatát a bizottság dr. Pecz Vilmos l. tagnak „*A görög tragédia története*“ cz. műve I. kötete közrebocsátásával indította meg, míg a szövegkiadások közül a nemrég elhunyt Ábel Jenő l. tagnak „*Pindar-scholionjai*“ jelentek meg.

Ennyiből áll a bizottság hét évi működésének eddig nyilvánosságra jutott eredménye.

A SÁMUEL-DÍJ.

Sámuel Alajos prépost, Pest-belvárosi plébános, 1856-ban kelt végrendeletében 1000 forintot hagyományozott oly czélból, hogy annak kamatait évenként a legjobb nyelvtudományi értekezés szerzője kapja. A kamatokat az Akadémia 15 aranyra egészítvén ki, a nagygyűlésen évenként 15 darab arany oly szorosán nyelvészeti értekezésnek adatik ki, melyet a közelebb lefolyt évben megjelent nyelvészeti értekezések között a nyelvtudományi osztály legjobbnak itél, akár külön, akár gyűjteményben jelent meg. Kivételnek mindazáltal: a) változatlan második kiadások; b) olyan dolgozatok, melyekben a tárgy személyekkel van össze-szőve; c) akadémiai vagy más jutalmat nyert pályamunkák.

E díj első ízben 1858-ról ítéltetett oda s azóta időrendben a következő értekezések jutalmaztattak vele:

1858. *Hunfalvy Pál*: „A magyar ige-idők használhatásáról“. („Magyar Nyelvészet“ III.) „Bő tudománynyal és éles ítélettel forog a nem könnyű kérdés körül; első teszi ezt mélyebb vizsgálat tárgyául s a felállított elvnek történelmi adatokkal bizonyítja be jogosultságát“

1859. *Czuczor Gergely*: „A mássalhangzókról általán“. („Akad. Ért.“ 8. füzet.) „Összes nyelvészeti irodalmunk egyik fő értékű kincse.“

1860. *Fogarasi János*: „A magyar hangsúly“. („M. Akad. Ért.“ I. 79.) „A magyar nyelv különböző hangsúlyát oly terjedelmes és alapos nyomozással határozza meg, hogy ezután e tekintetben biztos eredményre jut a nyelvtudomány.“

1861. *Fogarasi János*: „A személyragokról és azok viszonyairól“. („M. T. Akad. Ért.“ II. 1.) Megjutalmaztatott „mély és termékeny vizsgálata tekintetéből.“

1862. *Budenz József*: „Csuvas közlések és tanulmányok“. („Nyelv. Tud. Közl.“ I. 200, 353.) „Ez értekezés nem csak a hazai, de az európai nyelvtudományra nézve is nevezetes, mert oly nyelvet hoz világosságra s teszen biztos hasznátúvá a nyelvtudomány számára, melyről eddigelé nagyon tökéletlen tudásunk volt.“

1863. *Krizsa János*: „Néhány szó a székely nyelvjárásokról.“ (Vadrózsák I.) „E dolgozat a székely nyelvjárásokat. igénytelen modorban bár, de alaposan és világosan tünteti elő s ez által a székely szólás ismeretét nem kis mértékben előbbre viszi.“

1864. *Brassai Sámuel*: „Magyar mondattan II. rész“. („Akad. Ért.“ Nyelvtud. oszt. III. köt.) „Fő jelessége abban áll, hogy a mondatbeli hangsúlynak éles megfigyelése s az élő magyar beszéd alapján rakja le a magyar syntaxis épületét, mikép előtte ily tűzetesen senki.“

1865. *Budenz József*: „Cseremis Szótár“. („Nyelvtud. Közl.“ IV. 332.) „A cseremis nyelvnek hozzáférhető szókincsét egész teljességében adja s ez által nyelvtudományunknak felette becses segédeszközt nyújt.“

1866. *Budenz József*; „Mordvin közlések“. („Nyelvtud. Közl.“ V. 81.) „Jeles ékessége nyelvtudományi irodalmunknak.“

1867. *Vadnay Lajos*: „A magyaros szórendről“. „Nem csak becses anyagot nyújt a tárgy helyes felfogására, hanem tudományos megfejtését is hathatósan elősegíti.“

1868. *Budenz József*: „Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyeztések“. („Nyelvtud. Közl.“ VII. 1.) „A legközelebbi rokon nyelvek közt a szóhasonlítást, a tudománynak rendelkezésére álló összes nyelvyangból oly alaposítással tárgyalja, hogy ezzel a tudományos egybehasonlítás legbiztosabb alapja le van téve.“

1869. *Vámbéry Ármin*: „Magyar török-tatár nyelvbéli szóegyeztések“. (Különnyomat a „Nyelvtud. Közl.“ VII. kötetéből). „Az ez évi nyelvészeti kisebb dolgozatok között tartalmának újságával s gazdagságával leglényegesebben gyarapítja nyelvészetünket. Ha egyes nézeteihez s módszere némely részleteihez kétség férhet is, egészben becses anyagot nyújt.“

1870. *Brassai Sámuel*: „A magyar bővített mondat“. „A magyar syntaxis némely homályos kérdéseit sikerrel világosítja meg, az élő beszéd alapján s a mondatbeli hangsúly természetéből igyekeztvén kimagyarázni a magyar mondat szabályait.“

1871. *Budenz József*: „A denominatív igék az ugor nyelvekben“. („Nyelvtud. Közl.“ X.) „A magyar *l* és *z* denominatív igeképzők jelentését kutatja s azokat egyszersmind összehasonlítja az ugor nyelvek hasonló igeképzőivel s így nyelvtudományunk egyik nevezetes és homályos kérdését alapos tudománnyal és éles észszel világosítja meg.“

1872. *Szénássy Sándor*: „A latin nyelv és dialectusai“. „A külföldi kutatások szorgalmas egybefoglalásán alapszik s első, mely irodalmunkat a latin nyelvtudománynak e szükséges ágával gyarapítja.“ (A szerző 1872-ben meghalván, a díj özvegyének és gyermekeinek adatott ki.)

1873. *Szilády Áron*: „A nevekről“ és *Joannovics György*: „A nek névragról“. („Nyelvőr“ II.) Az első „túlemelkedvén az eddigi esetleges, egyes adott esetből kiinduló névfeljegyezésen, a neveknek nagy tömegén tanulmányozza a névképzés ratióját, s így először vet valóban tudományos alapot a névmagyarázás módjának, mely eddig jóformán csak kapkodó és tévelygő volt;“ a másodikat „szorgalmas adatgyűjtés, finom észlelés és világos tárgyalás teszik a helyes magyar dictió szabályozására nézve becses dolgozattá.“ E két értekezés a jutalomra egyaránt érdemesnek ítéltetvén, de a jutalom meg nem osztathatván, az Igazgató-tanács helyben hagyásával, mind a kettőnek kiadatott a jutalom.

1874. *Lehr Albert*: „A magyar tárgyas-tárgyatlan ragozáshoz“. („Magy. Nyelvőr“ IV.) „Egy eddig csupán nyelvérzékünkben lappangva élő, de tudatunk előtt ismeretlen nyelvtörvény megállapításával, erős figyelő tehetségről és legtöbb eredetiségről s önállóságról tanúskodik.“

1875. *Edelspacher Antal*: „Rumun elemek a magyar nyelvben“. („Nyelv. Közl.“ XII.) „Egy eddig mellőzött téren, jeles készütséggel, oly kérdést tárgyal, mely mind a nyelvtudományra, mind az ethnographiára nézve nagyon tanulságos.“

1876. *Simonyi Zsigmond*: „Az ugor mód-alakok“. („Nyelv. Közl.“ XIII.) „Becsés adalék a magyar nyelvtudományra nézve, melyet a nyelvtanítók nagy haszonnal tanulmányozhatnak.“

1877. *Szvorényi József*: „Fejlődési tünemények a nyelvben, fővonatkozással a nyelvújításra“. „A magyar nyelvvelés történetének mozzanatait, okait és hatásait, Erdősitől napjainkig jelesen adja elő.“

1878. *Simonyi Zsigmond*: „A hangátvetésről“. („Nyelvőr VII.) „Kutatás, módszer és tudományos eredmény tekintetében egyaránt jeles.“

1879. *Halász Ignác*: „Ritkább és homályosabb képzők“. („Nyelvőr“ VIII.) „Becsés adalék a magyar szóképzés tanához.“

1880. *Munkácsi Bernát*: „Moldvai csángó nyelvjárás“. („Nyelvőr“ IX.) „Nemcsak az anyag módszeres feldolgozása teszi becsessé, hanem egyes nyelvjárási sajátságoknak itt először található tisztázása is.“

1881. *Halász Ignác*: „Orosz-lapp nyelvtani vázlat“. („Nyelv. Közl.“ XVII.) „A nagy gondnal és szakismerettel készült dolgozat összehasonlító nyelvészetünknek jelentékeny szolgálatot tett.“

1882. *Munkácsi Bernát*: „Török kölcsönszók“. („Nyelvőr“ XI.) „Ez értekezés az illető szóegyezésekben nyilvánuló hangalaki fejlődést alaposan fejtegeti és a módszeres nyomozás sikerült példájának tekinthető.“

1883. *Munkácsi Bernát*: „Votják tanulmányok“. („Nyelv. Közl.“ XVIII.) „Módszeres kutatása, a jól megfigyelt hangváltoztatások számbavételével, tárgyának sok homályos részletét deríti fel; mi által összehasonlító nyelvtudományunknak lényeges szolgálatot tett.“

1884. *Tömlő Gyula*: „Bennünket, benneteket“. („Budenz Album“). „A fölvetett kérdést, az eddigi rejtélyes és sokszor eredmény nélkül feszegetett névmási accusativus alakok eredetét szerencsés nyelvészeti tapintattal és öntudatos módszerrel fejtegeti.“

1885. *Kardos Albert*: „A göcseji nyelvjárás“. („Nyelvőr“ XIII., XIV.) „A göcseji nyelvjárásról sokkal világosabb és tökéletesebb képet nyújt, mint előzői s így az élő magyar népnyelv ismertetése e dolgozatban haladást jelző becses adalékot nyert.“

1886. *Négyesy László*: „A szegedi nyelvjárás“. („Nyelvőr“ XV.) „Gondos megfigyelés és kritikai szellem jellemzi az értekezést, mely a szegedi nyelvjárás első beható ismertetését nyújtja s melyre mint alapvetőre az ezentúl teendő megfigyelések könnyen támaszkodhatnak.“

1887. *Alexics György*: „Magyar elemek az oláh nyelvben“. („Nyelvőr“ XVI.) „Az utóbbiban található magyar eredetű vagy a magyarság révén odakerült idegen elemeket oly teljességgel mutatja ki, melyet az e tárggyal foglalkozó dolgozatok eddigelé nem érthettek el.“

1888. *Pecz Gedeon*: „Grimm törvénye“. „A német nyelvészet egyik igen bonyolult kérdésének megoldását, a terjedelmes anyag kritikai tárgyalásával és fejtegetésével lényegesen előmozdította.“

1889. *Binder Jenő*: „A magyar hasonlítás (comparatio)“. („Nyelvőr“ XVIII.) „Elméleti alapvetés után, a m. nyelvben a hasonlítás különböző czéljainak megfelelő alakokat és szerkezeteket az egész ismeretes nyelvtörténeten át nyomozza s a mai hasonlítás szerkezetek némely különösségeit régibb, tökéletlenebb kifejezésből magyarázza meg. Becses adalék nyelvtörténetünk kidolgozásához.“

A MAGYAR HATÁROZÓK.¹

A M. Tud. Akadémia 1882. május 31-ikén tartott nagygyűlése a Lukács Krisztina-féle alapítványból a következő feladatra hirdetett pályázatot:

„Kifejtendő a magyar nyelv egész életében (a régi és új irodalomban és a nép nyelvében) hogyan szerepelnek a mondatnak határozó részei. Tekintetbe veendőek egyéb nyelvek analog szerkezetei s különös figyelem fordítandó e részben a rokon nyelvekre is, melyek a miénknek fejlődésére befolytak.“

Az Akadémiát e kérdés megválasztásában egy felől az a régóta s mindig sürgetőbben nyilvánult óhajítás vezette, mely a magyar mondatban tüzetes művelésre irányult; ugyanezen célból tüzte ki néhány évvel előbb a magyar kötőszók alkalmazását illető pályakérdést, mely Simonyi Zsigmondnak az összetett mondat egész elméletét tárgyaló háromkötetes pályamunkáját eredményezte.² Más felől az is kíváncsiságot keltett a határozók tudományos vizsgálatát, hogy éppen e mondatrészek fölfogása és magyarázata heves viták tárgya volt az utóbbi évek iskolai irodalmában.

A kitűzött kérdésre 1884. december 31-ig „A magyar határozók“ czímmel s „Törvényes szabadság“ jelisével csak egy pályamunka érkezett be. A bírálatra kinevezett bizottság (Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor rendes és Lehr Albert levelező tagok) az 1885. május 26-án tartott osztálygyűlésnek a következőkben tette meg jelentését:

„E pályamunka nagy grammatikai képzettségről, mind az idegen, mind pedig a rokon nyelvekkel való elég tág körű ismeretségről, az összes magyar, de legkivált a régi irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik; az eljárás, a melyet a mű szerzője a kitűzött kérdés megfejtésében követett, helyes: először fejlődésök szerint összeállítja a tényeket, aztán az egyes jelenségek okait vizsgálja s lélektanilag iparkodik megmagyarázni, végül fejlődésök utolsó fokai szerint állapítja meg használatukat, mindenkor rámutatva s különválasztva egy részről a csak multban élő, de ma teljesen feledésbe ment, más részről az idegen hatás nyomása alatt keletkezett használatot.

Ha leszámítjuk azt a hézagot, melyet szerző részben betöltetlenül hagyott, a mennyiben néhány határozó exponenst csak

¹ A Magy. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. Irta *Simonyi Zsigmond* egyetemi tanár. I. kötet első fele 1888. második fele 1890. 8r. 456 lap Ára együtt 3 frt 20 kr.

² Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók egyúttal az összetett mondat elmélete. Három kötet. 1881—1883. Ára 3 frt 90 kr.

vázlatosan tárgyal, de a melyeknek kellő kiegészítését igéri, mondhatjuk, hogy a szerző feladatát, egy pár apróbb ellenmondás s jelentéktelenebb kifogás leszámításával, egészben véve jelesen oldotta meg s a bírálók a pályamunkát mind jutalomra, mind kiadásra érdemesnek ítélik.

Kikötendő azonban, hogy a szerző, ígéretét beváltva, a hiányokat pótolja, valamint, hogy a független határozóknak gyakorlati szempontból szükségesnek mutatkozó különböző kifejezőmódját egy függelékben hozzácsatolja s ekként kiegészített munkáját a kiadás előtt az Akadémiának még egyszer benyújtja.

E jelentés alapján a pályamunkát a nagygyűlésnek jutalomra ajánlotta az osztály, oly megjegyzéssel, hogy megvárja a szerzőtől munkája hézagainak pótlását. A nagygyűlés 1885. május 27-én elfogadván az osztály ajánlatát, a pályamunkának jeligés levelét felbontatta s abból *Simonyi Zsigmond* neve tűnt ki. A szerző 1886-ban benyújtván kiegészített munkája első felét, az bírálatra került s az ajánló bírálat alapján az Akadémia elhatározta kiadását.

A munkának ez az első kötete, mely csak imént vált teljessé a második füzet megjelenésével, a névragokkal jelölt határozókat tárgyalja, míg a hátralevő második kötet a névutós kifejezéseket, továbbá a határozó igeneveket, a határozó-szókat (adverbiumokat) s a ragtalan határozókat fogja fejtegetni s végül rövid rendszeres átnézetben az eredményeket egyesíteni.

Az első kötetben a ragok használatának részletes nyomozását megelőzi a 49 lapra terjedő általános bevezetés. Ennek első szakaszában megállapítja a szerző feladata körét s eljárása módját. A másodikban előadja röviden a határozóknak alaktanát vagyis a határozók kifejezésére szolgáló ragos alakokat (az erről szóló részletesebb fejtegetéseket pályamunkájától különválasztva már előbb közrebocsátotta a szerző „Magyar Névragozás” czíme alatt a „Magyar Nyelvőr”-ben s külön füzetben is Hornyánszky Viktornál; ára 1 frt).

A harmadik szakasz a határozóknak jelentésbeli változásairól szól. A határozó alakoknak ugyanis (ragoknak, névutóknak) ép úgy megvan s ép oly módszerrel állapítható meg az etymológiájuk vagyis eredeti jelentésök, mint az önálló szóké, főneveké, igéké stb. S valamint ezeknek, úgy amazoknak is nyomról nyomra kísérhetjük jelentésök fejlődését. Itt is, mint az önálló szók életében, leggyakoribb a metapfora, a hasonlóság alapján való átvitel. Ha pl. azt mondjuk: *valakinek kegyében vagyok*, *kegyéből kiestem*, ezek kezdetben ép olyan költői képek voltak, mint mikor Vörösmarty azt írja: „*Csak külvárosában lakom kegyednek?*” vagy Mikszáth: „*Benne volt a király kegyében nyáig. Az pedig olyan jó langyos fürdő, hogy senki se szeret belőle*

kijönni magától, ha csak ki nem taszítják.“ A szerző bőven tárgyalja e jelentésváltozásokat, továbbá az analógiának a határozók szerkezetére való hatását s végre az idegen hatásokokat, melyek itt-ott népünk mondatszerkesztésében mutatkoznak.

A negyedik szakasz a három irány váltakozásáról szól, t. i. a *hol, honnan, hová* kérdések egymáshoz való viszonyát s a feleletnek némely ingadozásait, hogy pl azt mondjuk, *ott hagyni* és *oda hagyni, beleférni valami-be* és *elférni valami-ben, ottkinn van* és *odakinn van* stb. — Végre az ötödik szakasz az állandó határozókkal, az úgynevezett vonzatokkal foglalkozik s kimutatja, hogy egyes vonzatok hogyan foglalnak mindig több tért, míg mások elvesznek vagy módosulnak.

A tüzetes rész — melynek ismertetését szűkre szabott terünk itt nem engedi — huszonegy egyenetlen terjedelmű fejezetben adja elő az egyes ragok és ragesoportok használatát, visszakísérve ezeket a legrégibb nyelvelmékek korába, sőt a hol lehet — a rokon nyelvek segítségével — nyelvünknek történetelőtti korába is. Elkíséri egyes ragjainkat eredeti jelentésöktől kezdve lehetőleg minden árnyéklatig, melyben alkalmazzák őket a köznyelvben s az egyes vidékek nyelvjárásában s igyekszik minden egyes használatban az észjárást, az élettani rugókat megérteni s megértetni.

A jelen munka s a szerzőnek említett másik pályamunkája megcáfolja azokat, a kik még ma is panaszkodnak a tudományos magyar mondattan teljes hiányáról, a helyett, hogy megismerkednének s élnének az immár rendelkezésökre álló mondattni irodalommal. A szerző két pályamunkája a szórenden s néhány mondatrész elméletén kívül (minők az alany, állítmány, tárgy, jelző) magában foglalja az egész mondattni történetét s megbízható alapja lesz a további kutatásnak.

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE.¹

A magyar irodalomtörténetnek páratlan gazdag adattárából, Kazinczy leveleiből nem ez az első könyv, mely napvilágot látott. Több, mint félszázad óta volt az Akadémia s a nemzeti irodalom gondoskodásának, kegyeletének tárgya az az irodalmi hagyomány, mely Kazinczy Ferencz pályájának — mint tudva van — a leg-

¹ A m. t. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közlésezi dr. Váczy János. Első kötet. 1763—1789. Budapest, 1890. Nagy 8r., XVI. 618 l. Ára 5 frt.

maradandóbb emléke. Kazinczy levelezéséhez nagy irodalmi, sőt politikai s társadalmi érdekek is fűződnek s a magyar szellem fejlődésének újabb történetében rendkívül nagy fontosságúak. E nagy fontosságot, a több, mint ötven évig tartó levelezésnek e kiválóan gazdag történelmi érdekét nem most ismerte föl az Akadémia. Tudta már a nagy férfiú elhunytával, hogy pályájának e legnevezetesebb emlékei a magyarság polgárisultságának oly becses adalékai, a melyek úgy nyelvünk és irodalmunk, mint társadalmi műveltségünk újabb korára szokatlan fényt vetnek, feltárva a mult század utolsó két s a jelen század három első tizedében élt írók küzdelmét, mely újjá alkotta nyelvünket, irodalmunkat s egész műveltségünket s elkészítette a szellemeket a politikai reform befogadására, mely az irodalmi ujjaalakulást nyomon követte.

Alig hunyta be szemeit örökre nyelvünk reformátora: súlyos körülmények között maradt özvegye azonnal felajánlái boldogult férjének összes kézirateit, hogy az Akadémia tetszése szerint csoportosítsa s kiadja. Egyelőre csak a kéziratok címjegyzékét küldé be az Akadémiának, mely annak átvizsgálását Toldy Ferencz, Bajza József és Szemere Pál rendes tagokra bízta. Szemere Pál betegsége miatt nem vehetvén részt a munkában: a kiadás tervének elkészítése Toldyra és Bajzára maradt, kik már a következő, 1832. év ápr. 9-én tartott „kis gyűlés“-en beszámolván megbízatásukról, arra kérték az Akadémiát, hogy a tervezett kiadás Kazinczy minden dolgozatát magában foglalhassa, úgy eredeti, mint fordított munkáit, valamint nagy számú leveleit is. Az Akadémia elvben elfogadván a kiadás tervét, abban állapodott meg, hogy Kazinczy eredeti munkái *teljesen*, a fordítások közül pedig csak a még *ki nem adottak* jelenjenek meg összegyűjtve, az Akadémia költségén. Levelei, a melyek közül eddig alig néhány jelent meg az *Orpheusban*, *Élet és Irodaturában*, a *Kritikai Lapokban* stb., szintén a kiadandók közé soroztattak. Az ekkor megállapított terv szerint két osztályba lett volna osztandó Kazinczy összes dolgozata: az első osztályba sorozták nemcsak az eredeti műveket, hanem a még meg nem jelent fordításokat is; a második osztály leveleit tartalmazta volna. Ismeretes, hogy e kiadás *Kazinczy verseivel* kezdődött 1836-ban, s ezeket az *Utazások* követte 1839-ben. 1842-ben indult meg a levelek kiadása s innen 1847-ig három kötet látott napvilágot: *Kazinczy levelei Kis Jánoshoz* (2 kötet) és *Szentgyörgyi Józsefhez* (egy kötet). Evvel aztán megszakadt a kiadás 1884-ig egészen, a mikor az Akadémia újra foganatosítani kívánta rég félben hagyott tervét. Talán mondanunk sem kell, hogy nem az Akadémia akaratán múlt a kiadás folytatása, hanem az ily költséges kiadáshoz szükséges pénzalap hiányán s a bekövetkezett mozgalmas, majd gyászos évek szomorú történetén, mikor a kiadásra gondolni sem lehetett.

A magyar irodalom kiváló munkásai azonban, főkép Toldy és Kazinczy Gábor mindenkép igyekeztek legalább Kazinczy Ferencz leveleit nyilvánosságra bocsátani, ha nem valamennyit is, legalább azokat, melyek magukban is némi önálló egésznek képeznek s elvitathatatlan irodalmi becsők van. Így jelentek meg egymásután a következő kiadások időrendben:

Kazinczy Ferencz levelei Sipos Pálhoz. 1806—1816. Lipcse, 1846. XII. 8°. 136 l.

Széphalom. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történelméhez. I. kötet: *Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal és körével.* Pest, 1860. Nagy 8r. XVIII, 2, 323 l. II. kötet: *Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel.* Pest, 1860. Nagy 8r. XVI, 274 l.

Ugyanekkor indult meg a *Dessewffy József irodalmi hagyományai* című kiadás, a mely Kazinczynak Dessewffyhez és ennek Kazinczyhoz írt leveleit tartalmazza három kötetben. I. kötet, 1860. 8°. 4. 383 l.; II. kötet 1861. 4, 404 l.; és a III. kötet 1864. 4, 389 l.

Valamennyit, a Siposhoz írt levelek kivételével, Kazinczy Gábor adta ki s látta el előszóval s itt-ott jegyzetekkel.

Ezekhez járult a *Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezés 1822-től 1831-ig.* Közli Gulyás Elek. Esztergom, 1860. Nagy 8r. 6, 282 l. Második kiadás: Budapest, 1873. Kiadta Aigner Lajos.

S végre legujabban: *Zádor György levelezése Kazinczy Ferenczczel 1823—1831.* Közli Zádor Gyula. Budapest, 1886. 8r. IX, 2, 167, 2 l.

E kiadásokon kívül a hirlapok és folyóiratok hasábjain számos levele látott napvilágot Kazinczynak, hol egyenként, hol csoportosan, de majd mindig gondatlanul, hézagosan, tele kihagyásokkal vagy hibás olvasással. Mondanunk sem kell, hogy az imént elszámolt külön kiadványok is hijával vannak akár a rendszeres csoportosításnak, akár a teljességnek. A kiadók legkevésbé gondoltak e levelek tudományos érdekére, inkább mint olvasmányt iparkodtak azokat a nemzettel megismertetni. Ez okból sem a közlés módja, sem a hozzácsatolt gyér jegyzetek nem tarthattak számot tudományos értékre. Legtöbb kifogás alá eshetik azonban a kiadók azon eljárása, a mely szerint a leg szebb, legművészebb leveleket is csonkán közölték, ha abban valami nem tetszett nekik akár egyik-másik íróról, akár a korról, vagy valamely eszméről, elvről, véleményről. Mindamellett e kiadványoktól lehetetlen elvitatni azt az érdemet, hogy élesztették a Kazinczy iránti kegyeletét nemzetünknek s hozzájárultak a kor ismeretéhez, vizsgálatához.

Az Akadémia folyvást pótolni igyekezett a Kazinczy összes

művei kiadásának hiányát s mikor 1859-ben, Kazinczy születésének századik évfordulóján gr. Dessewffy Emil indítványára közadakozás útján közel ötvenezer forint gyűlt össze a „Kazinczy-alap“-ra. Az erre felügyelő bizottság csak azért nem foganatosíthatta a nagy reformátor műveinek akár egészen újra indítandó, akár folytatólagos kiadását, mert akkor ennél még sokkal sürgősb teendője is volt, az t. i., hogy „utódai közül azok, kik szegénységgel küzködnek, fölsegíttessenek,“ s hogy Széphalom, hol Kazinczy örök álmát alussza, „idegen kéztől megmentve biztosíttassék és fönnálljon, mint a nemzet haláljának emléke.“

Lassanként azonban a „Kazinczy-alap“ jövedelmét már nem emészté föl sem a birtok rendben tartása, sem a segélyezés: azért az Akadémia Igazgató-tanácsa az így megtakarított fölöslégből Kazinczy életrajzának megiratását vélte legsürgősb teendőnek, a mivel az Akadémia Kazinczy emlékének áldozhat. Az I. osztály azonban ezzel ellentétben Kazinczy kiadatlan műveinek közzétételét óhajtotta foganatosítani, vagyis körülbelül ott venni föl a kiadás elejtett fonalát, hol az 1847-ben megszakadt. Ámde az Irodalomtörténeti-Bizottság, melyre a terv készítése és kivitele bízott, Kazinczy *összes műveinek* kiadását javasolta, mely méltó legyen a nagy férfiúhoz s a nemzetnek iránta tanúsított kegyelétéhez. Gyulai Pál r. és igazg. tag felügyelete alatt dr. Nagy Sándor, az Irodalomtörténeti-Bizottság megbízásából, hozzá is fogott még 1884-ben Kazinczy leveleinek összegyűjtéséhez, átbúvárolván a budapesti nyilvános könyvtárakat és a Szemere-tárt s regestákat készítvén az ezekben talált gazdag anyagról. Két évig tartó folytonos gyűjtés után Kazinczy levelei nagyjából össze voltak állítva s immár a kiadás megindítása is megkezdhetőnek mutatkozott, mikor a buzgó gyűjtő, dr. Nagy Sándor, véletlen halállal kimúlt 1886-ban. Az ekkor összeült Irodalomtörténeti-Bizottság saját kebléből egy albizottságot küldött ki, melynek elnöke Zichy Antal (igazg. tag), tagjai pedig Beöthy Zsolt (r. tag), ennek kilépése után Ballagi Aladár és Heinrich Gusztáv (l. tagok) lettek; egyszersmind a levelek folytatólagos gyűjtésének, rendezésének és szerkesztésének munkájával dr. Váczy János bízott meg, ki a bizottságnak jegyzője is lett. Az Irodalomtörténeti Bizottság Kazinczy összes műveit három osztályba sorozta: az elsőbe az eredeti, másodikba a fordított műveket s a harmadikba Kazinczy levelezését; nemcsak magának Kazinczynek barátaihoz irt leveleit kívánta kiadni, hanem a hozzá írottakat is, vagyis teljes gyűjteményt.

Mint e most megjelent kötet előszavából értesülünk, a Kazinczy-bizottság még meglehetősen hézagosnak találta a dr. Nagy Sándortól összegyűjtött anyagot, azért első teendője a folytatólagos gyűjtés volt, a melyet még három évig minden töle telhető

módon igyekezett mennél teljesebbé tenni s pótolni. Így azután oly tekintélyes anyag gyűlt össze, hogy a bizottság a levelezés kiadását megkezdheté, ámbár azzal alig dicsekedhetik még most is, hogy a gyűjtemény teljes volna. Absolut teljességet azonban itt kívánni sem lehet a dolog természeténél fogva, azért kéri a bizottság a magyar irodalom igaz barátait nyilvánosan és magán levelekben, hogy a kiknél még ismeretlen levelek volnának, küldjék be azokat lemásolásra az Akadémia főtítkári hivatalához.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a közzététel módját, a melylyel a bizottság első sorban a *tudományos érdekekre* törekedett. Mint az előszóban olvassuk: „az itt kiadott leveleket az eredetieknek *hű másaiúl* kívánja tekintetni s ez okból az eredetinek sem kifejezésein, sem orthographiáján nem változtatott semmit. sőt még az írásjegyeket is megtartotta, a hol csak lehetett;“ ezért megtartotta a levelezés *ingadozó orthographiáját* lehetőleg mindenben, hogy annál használhatóbb adatokat nyújthasson nyelvünk történetének kutatói kezébe, szóval a *legnagyobb hűségre* törekedett. A levelek chronologiai rendben következnek egymás után s mint az I. kötetből látjuk, a kötet végére felvilágosító, magyarázó jegyzetek vannak csatolva, de csak oly jegyzetek, a melyek nélkül a levél egyáltalában nem volna érthető. Az irodalomtörténetből különben is ismert tényekre kiterjeszkedni nem tartotta a bizottság feladatának.

A most megjelent első kötet, melylyel az egész vállalat megindult, 278 darab levelet tartalmaz, köztök Kazinczynak ötvenhat darab levelét. A többi mind hozzá intézett levél. Legnevezetesebbek a gr. Eszterházy Károly egri püspök, Orczy Lőrincz. Ráday Gedeon. Prónay László, Kovachich Márton György, Bessenyei György, Horváth Ádám, Földi János levelei és némileg a Kazinczy Lászlói kortörténelni szempontból. Valamennyi azonban megérdemli irodalomtörténet-íróink és mind azok figyelmét, kik a magyar szellem fejlődésének történetével foglalkoznak, vagy a kik az iránt érdeklődnek, mert mindenikből ide világít egy-egy sugár azon kor törekvéseiről, mely az 1790/1-ki felbuzdulást előkészítette. Épen ezen szempontból oly nevezetes a gyűjtemény s bizonyára a későbbi kötetek, a melyekben Kazinczy működésének összefüggőbb adalékát fogjuk venni, nemhogy csökkentenék, de mind jobban és jobban fokozzák az egész kiadás becsét és érdekét. A közönség részvételétől függ, hogy a többi kötetek mennél hamarább kövessék a most megjelent első, mely Kazinczy korszak-alkotó nagy tevékenységének még csak kezdetét mutatja.

A «TÖRTÉNELMI TÁR».

(1878—1889.)

A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának egyik legfontosabb kiadványa: a „Történelmi Tár“. A bizottság mindjárt megalakulásakor a végből indította meg, hogy a kisebb terjedelmű, különféle történelmi adalékok, levelezések, okiratok tárházául szolgáljon, — s ugyanakkor a nagyobb terjedelmű történeti források kiadására a „Magyar történelmi Emlékek“-et létesítette.

A „Történelmi Tár“ volt a bizottság legelső kiadványa, melyből 1855-ben jelent meg a két első kötet. Ettől fogva elég sűrűn követték egymást a kötetek, időhöz nem kötött rendben, a mint az anyag szaporodott s a mennyire a bizottság anyagi ereje engedte. 1855-től 1877-ig 25 kötet jelent meg belőle az Akadémia kiadásában.

Az új alkotmányos korszak beköszöntével még nagyobb és öröndetesebb lendületet vett a történetkutatás. Igaz, hogy az áldozatkészséget is fokozta az új korszak, a mennyiben új anyagi erő forrása nyílt meg a bizottság rendelkezésére, a magyar kormánytól az ország költségvetésébe fölvev tekintélyes összegben, mely egyenesen a régi történeti emlékek kiadására szolgál segélyül; de még ezzel erősödve sem győzte sokáig a bizottság kiadni mind azt, a mi nevezetes történeti anyagot az újabb kutatások felhalmoztak.

A történetkutatás maga is extensívebbé vált, midőn 1867-ben a M. Történelmi Társulat megalakult. Új meg új források, addig érintetlen levéltárak nyíltak meg s gazdagították becses adatokkal a történetírás anyagát. A fiatal, tetterőtől buzgó társulat vidéki kirándulásaival munkakörébe vonta lassanként az egész ország különböző vidékeinek, vármegyéinek, városainak, főúri családainak levéltáraiban rejlő történeti kincseit. Lassanként oly sok, nagybecsű anyag halmozódott össze, hogy azt a társulat havi közlönye, a „Századok“, már nem volt képes felölelni. A nyers, feldolgozatlan anyag közzétételére mindinkább érezhetővé vált egy külön folyóirat létesítésének szüksége.

E szükségét az Akadémia történelmi bizottsága s a Történelmi Társulat egyaránt érezvén, egy új vállalat létesítését mind a két részről óhajtották. 1877-ben megindultak a tárgyalások, a bizottság s a társulat közös elnökének, Horváth Mihálynak vezetése alatt. Mind a két részről bizottságot küldöttek ki, a mely csakhamar arra a megállapodásra jutott, hogy a régi Történelmi Tár időhöz nem kötött kiadványai helyett ugyanazon név alatt

folyóirat adassék ki. a mely évenként négyszer, összesen mintegy 50—60 nyomtatott ívnyi tartalommal jelenjék meg.

Az új folyóirat. a „Történelmi Tár“ így indult meg 1878-ban a Magyar Történelmi Társulat s az Akadémia történelmi bizottsága közös kiadványaként. Szerkesztésével Szilágyi Sándor a Történelmi Társulat titkára bízott meg. Az Akadémia évenként 1000—1500 frttal járúl fentartásához, melynek fejében a tulajdonjogot magának tartotta fenn. Hogy a közönség mennél könnyebben hozzáférhessen, az előfizetésre rendkívül olcsó árat, 2 frt 80 krt szabott évfolyamonként.

Az új vállalat kedvező eredménnyel kezdte meg pályafutását, az első évben mindjárt négyszáznál több előfizető jelentkezett, körülbelül ugyanannyi, a mennyi most is van; úgy hogy az Akadémia támogatásán kívül a Történelmi Társulat részéről csak jelentéktelen áldozat kívántatik fentartására.

A „Történelmi Tár“ feladatát az Akadémia Ügyrendjének 47. szakasza a következőkben állapítja meg:

A „Történelmi Tár“-nak főcélja a magyar történeti kútfők ismeretének előmozdítása s a kisebb kútfők közlése. Ilyenek különösen: 1. Megyék, városok s kisebb községek községi életére, jogviszonyaira és szerkezetére vonatkozó iratok, mint statutumok, jegyzőkönyvek, jövedelmi és költségkimutatások. 2. Családok, uradalmak, egyházmegyék, káptalanok, szerzetek és egyházi községek történetére vonatkozó iratok, tehát az oklevelek és alapítvány-levelek, végrendeletek, nemzedékrendi jegyzetek, jószágbecsük és jövedelmi kimutatások, egyházlátogatásról szóló jelentések, anyakönyvek, nekrologiumok kivonatai stb. 3. A földművelés, műipar és kereskedelem történetére vonatkozó emlékek, mint urbariumok, czéhszabályok, árszabások, vásári kiváltságok stb. 4. A törvényhozás, közigazgatás, országos pénzügy és jogszolgáltatás történetét felvilágosító jelentések, utasítások, magánnaplók, összeírások, nevezeteseb pörök és ítéletek. 5. A külviszonyokat földerítő állami szerződések, békekötések s reájok vonatkozó követségi utasítások, jelentések. 6. Egyes nevezetesebb eseményekre és személyekre vonatkozó okmányok, levelezések. 7. Régi kéziratokban és könyvekben található históriai följegyzések, továbbá kisebbféle naplók. 8. Tudományos intézetek történeti emlékei. 9. Felírások. 10. Levél-, könyv- és kéziratárak históriai kéziratainak és okmányainak ismertetése, kivonatai regesták alakjában. 11. Utasító, ismertető sorozata a Magyarországot s régi tartományait illető, külföldön megjelenő históriai kútfőknek, úgyszintén külföldi munkákban található magyar históriai kútfők közlések kivonatai. 12. Az akadémiához érkező okmányok tartalomjegyzékes folyó sorozata.

A „Történelmi Tár“ ezen alapon és irányban indult meg

1878-ban. Eddigélé tizenkét évfolyama jelent meg, mintegy hat—hét száz nyomtatott ívnyi tartalommal. Oly halmaza van ezen íveken összegyűjtve a magyar történelem anyagának, a mely eddigi tudásunkat nemcsak tetemesen kibővítette, de a legnagyobbbrézt módosította és tisztázta; úgy hogy nincs történetirő, ki az új-kor történetével foglalkozván, ezt nélkülözhetné s tanulmányaira e kimeríthetetlen forrásműben adatokat ne találna. Az új-kor történetére, mondom, mert a közép-kor történetére nézve (bár nem kicsinylendő, de) kevesebb anyagot foglal magában a „Történelmi Tár”. És ez szándékosan történik így, mert míg az Árpád-, Anjou- és Vegyes-házak korából az Akadémia különféle Monumenták kiadása és ezekben a történeti anyag-csoportosítása által gondoskodik a megfelelő források kiadásáról, addig a XVI. századtól elkezdve rendszeres oklevéltárak nem gondoskodnak a történeti adalékok összegyűjtéséről, pedig ez időtől fogva az anyag terjedelme sokszorososan növekedik, mennél közelebb jutunk a jelen korhoz. Így a XVI—XVII. század különféle történeti anyagának közlésére első sorban van hivatva a „Történelmi Tár”. Az innenső határt, a meddig munkaköre terjed, az 1711-ki szatmári béke határozza meg, csak fontosabb közléseknél kivételesen terjeszkedik az 1815-diki congressus határtszabó kor-szakáig.

Ha azon a töméntelen anyagon végig tekintünk, melyet a „Történelmi Tár” eddigélé napvilágra hozott: az anyag eredetére nézve két főforrást különböztethetünk meg, u. m. 1. a belföldi, 2. a külföldi levéltárak anyagát.

A belföldi levéltárak közül azt mondhatjuk, hogy alig van nevezetesebb régi hiteles helyi (káptalani, conventi), vármegyei, városi és családi levéltár, a melynek feltárt adataival a „Történelmi Tár” ne gazdagította volna történetírásunkat. A sok közül csak néhány példára kívánunk hivatkozni.

Épen megindulása idejére esik gr. Batthyány József köpcsényi levéltárának feltárása, a melynek magvát a régi Illésházy-levéltár képezvén, sok nagybecsű és kiváló fontosságú anyagot nyújtott. Innen kerültek elő Bocskay, Illésházy István és más főurak levelezései, melyekkel a szerkesztő, Szilágyi Sándor a „Történelmi Tár” közleményeit megkezdte. A következő évben Majláth Béla lipótvármegyei levéltári kutatások eredményeit, br. Radvánszky Béla pedig a hédervári levéltár történelmi leveleit tárta fel. Egyidejűleg megindult és serényen folyt a munka ez egész vonalon. Szabó Károly, Deák Farkas, Torma Károly, gr. Kuun Géza az erdélyi köz- és magán-levéltárak anyagát búvárlották és közölték szorgalmasan. Szabó Károly az erdélyi múzeum gazdag gyűjteményeiből (a melynek okleveleiről 1526-ig a jelen évfolyamban rendszeres

kivonatokat közölt) sűrűn ontotta az érdekesnél érdekesebb közleményeket; Deák Farkas a br. Bálintt, Béli s más családi levéltárakból gyűjtött politikai, s a városiakból ipartörténeti adatokat. Fabricius Károly az erdélyi százszokéiból közölt sok adalékot. Az erdélyi főúri levéltárak közül legnevezetesebb a gróf Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltára, a mely tiz éve, hogy megnyílt a történelmi bűvárlat számára s a honnan azóta a nagybecsű közlemények hosszú sorozatát merítettük, főkép a XVII. század második fele történetéhez, melyben Teleki Mihály volt Erdély sorsának intézője. A Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Deák Farkas, Koncez József, Szádeczky Lajos s Pettkő Béla több és hosszabb közleményei azonban a két kötet oklevéltár (A bujdosók és Thököly Imre levelei) annyira nem merítették ki e levéltárt, hogy újabban a család még három kötetben szándékozik kiadni családi okmánytárát. A család másik, hosszúfalusi levéltárát Gergely Samu bűvárolja és teszi hozzáférhetővé a történetírás számára. Ugyanakkor Ipolyi az ő családi és mások levéltárából, Thaly Kálmán a gróf Erdődyek vörösvári levéltárából (a melynek magvát a Rákóczi-levéltár teszi), a hg Eszterházak, gr. Skerbensky és mások levéltárából kezdette meg közleményei sorát, főkép a Rákócziak történetéhez; Szerémi hg Odescalchi Arthur régebben a dunántúli, újabban saját levéltárából közölt főkép becses művelődéstörténeti adatokat. Wenzel Gusztáv a szláv forrásokat tette tanulmánya tárgyává s alapvető dolgozata jelent meg mindjárt az első évfolyamban a szláv történeti emlékek és a magyar történelem viszonyáról.

A levéltárak rendszeres bűvárlására az ösztönt a Magyar Történelmi Társulat kirándulásai adták meg. A társulat eleinte évenként, majd nagyobb időközökben kirándulást rendezett az ország egy-egy vidékére a levéltárak átkutatására, a mely míg egyrészt sok becses anyagot hozott felszínre, másrészt felköltötte és ápolta a történelmi érzéket és munkára ébresztett másokat is. Így vonta munkakörébe lassanként az egész országot s így szaporodott a Történelmi Tár anyaga is évről évre. A legelső kolozsvári kirándulást (1869.) követte a hontmegyei, ezt a vas megyei, zemplén-ungi, szepesvidéki, zólyom-túróczi, nyitrai, gömöri, pozsonyi, abaúji, erdélyi, sárosi, soproni, hunyadmegyei s tavaly a máramarosi kirándulás. Mind azon levéltárak, melyek az említett területeken vannak, belevonattak a társulat munkakörébe s nyers anyaga rendszeresen a „Történelmi Tár“ hasábjaira került.

Igy a történetírók gárdáján kívül lassanként egész szervezett hálózata támadt országszerte a történetbűvároknak, a kiknek kisebb-nagyobb közleményei mindig olvashatók a „Történelmi Tár“ hasábjain.

A központban itt vannak az országos levéltár és könyvtárak tisztviselői s a vidéki városokban (hol a történeti anyag megőriztetett töröktől, tatártól s tűztől, pusztulástól) levéltárnokok, tanárok. Pozsonyban pl. Poór Antal, Ortway, Schönewitzky; Trencsénben, Nyitrában br. Mednyánszky, Jedlicska, Barsban hg Odeschalchi, Gömörben ott volt a korán elhunyt derék munkás Mikulik József (Dobsina, Rozsnyó levéltárai szorgalmas bűvára, a kisvárosi polgári élet írója); Szepesben Demkó Kálmán. Sváby Frigyes, Weber Samu; Kassán a Történelmi Tár újabb időben nagybecsű cultur- és ipartörténeti adalékokkal gazdagító allevéltárnok, ifj. Kemény Lajos; Eperjesen ott volt Lasztóky László; Bártfán Doby Antal és Rhody Lajos polgármester; Beregben Lehoczky Tivadar; Máramarosban Szilágyi István, irodalmunk egyik fáradhatatlan nestora; Debreczenben Géresi Kálmán és többen; Nagyváradon Bunyitay Vincze; Kolozsvártt b. e. Szabó Károlyunk és gr. Lázár Miklós után ott van még gr. Esterházy János, Kőváry László, Gergely Samu, Kanyaró Ferencz; Maros-Vásárhelytt Koncz József; Gyula-Fehérvártt Beke Antal; Déván gr. Kuun Géza, Téglás Gábor, Király Pál; Délmagyarországon Szentkláray Jenő; Szegeden Reizner János és Dudás Gyula; Szabadkán Iványi István; a Dunántúl, Veszprémben Véghelyi Dezső, Kismartonban Stessel József, Pápán Révész Kálmán stb. stb.

Mind ezeknek a kezök ügyében levő levéltárakból vett közleményeit feltalálhatjuk a „Történelmi Tár“-ban, a mely így munkatársai hálózatával kiterjed az ország minden részébe.

A belföldieknél nem kisebb fontosságúak a külföldi levéltárak magyar történeti anyagának ismertetése és föltárása. Ez is párhuzamosan halad amazzal s a „Történelmi Tár“ hasábjain nagyfontosságú közlemények jelentek meg a külföldi levéltárakból is. Ezek sorát Dudik Béda cseh történetíró kezdette meg kremsiri levéltári adatok közlésével. Dr. Károlyi Árpád a bécsi cs. és kir. állami levéltár, e kimeríthetetlen és hazánk történetére nézve azt lehet mondani legfontosabb levéltár gazdag forrásaiból szintén eleitől fogva ontja a nagybecsű közleményeket. A bécsi levéltárakból (főkép az állami és hadi levéltárból) mások is sok becses közleményt adtak ki, pl. Szádeczky Lajos egy kötetre terjedő okleveleket Erdély történetéhez s kisebb gyűjteményt Eger 1551-diki ostromáról, Szigetvár első 1556. ostromáról szóló egykorú magyar leveleket stb. Dr. Marczali Henrik „Regestái a külföldi levéltárakból“, főkép a berlini és más német levéltárak magyar történet-anyagát tárták fel a történetírók előtt. A badeni államlevéltárból Götz württembergi hadnagy közölte: Károly Gusztáv örgróf jelentéseit az 1685—87-diki magyarországi táborozásról. A müncheni államlevéltárból Szilágyi Sándor közölt

becses adatokat Bethlen Gábor és I. Rákóczi György külföldi összeköttetései történetéhez. Fraknoi Vilmos a koppenhágai, simanasi, velencei, florenczi s a római vaticani levéltárt búvárolta át. Az olasz levéltárakat rajta kívül még leginkább Óváry Lipót. A velencei levéltárból vannak merítve Wenzel nagybecsű közleményei Ozorai Pipo temesi főispán (Zsigmond király idejében) élettörténetéhez. Szilágyi Sándor a stockholmi levéltárból merített sok becses anyagot Bethlen Gábor és a Rákócziak svéd szövetségei történetéhez. A francia külügyminiszteri levéltárban sokáig búvárkodó Gergely Samu: Thököly Imre és a francia diplomácia című közleményében tárta fel munkálkodása eredményét. Az angol levéltárak magyar vonatkozásainak is megvan a maguk szorgalmas búvára: Kropf Lajos, Londonban élő hazánkfiában. Az orosz levéltárakban Géresi Kálmán, Supala és Thallóczy búvárkodtak: a lengyel levéltárak anyagát Szádeczky Lajos búvárolta át és ismertette először, a ki az oláh levéltárakban is kutatott, bár kevés eredménnyel. A szerb és délszláv forrásokból újabban Hodinka Antal közölt becses adatokat.

A bel- és külföldi kútforrások áttekintése után, a melyekből a „Történelmi Tár” tizenkét évi pályafutása alatt közleményeit merítette, — átnézetét kell adnunk magának a történeti anyagnak is, a melylyel ez történetírásunkat gazdagította. Időrendben és csakis a legfontosabbakra szorítkozva tehetjük ezt, a mennyiben az összes közlemények száma a 12 évfolyam alatt megközelíti az ezeret.

A közlemények három főcsoportba sorakoznak, u. m.: 1. nagyobb közlemények, 2. mívelődéstörténeti adatok, 3. kisebb vagy vegyes közlések.

A nagyobb közlések nem mindig feldolgozatlan nyers történeti adalékok; többször nyitják meg a füzeteket rendes értekezések. Ilyen pl. Wenzel Gusztáv már említett értekezése a magyar történelem szláv forrásairól (1879. évfolyam), ilyen pl. Brodaries István történetíró életrajza Székely Sámuelről (1888. évf.); sőt volt rá eset, hogy egész történeti monographia jelent meg mellékletként a „Történelmi Tár”-ral kapcsolatosan, mint Szádeczky Lajosnak „Mihály havasalföldi vajda Erdélyben” című munkája (190. l.), melynek kiadására az Akadémia történelmi bizottsága külön szavazott meg 500 frtot.

A történeti kútfő-kiadások közül nevezetesebbek a következők:

Az Árpádok korából pl. Árpádkori emlékek külföldi könyvtárakban, Marczalitól (1878. évf.); „Jegyzetek Sopronmegye régi földrajzához”, Stessel Józseftől (1884.); „Adatok Torna vármegye XIII. sz. kiterjedéséhez és a Tomory-család történetéhez”, Puky Andortól.

Az Anjouk korából sem sok a közlemény (a fentebb említett okból); több már a XV. századból; de a közlemények tömegesen a XVI. századdal indulnak meg; a XVII. századi anyag meg éppen több mint felét teszi az összes közleményeknek.

A régebbi időkig nyúlnak vissza Hodor Károly közleményei Biharmegye főispánjairól 1102—1791-ig (1878. évf.), „A Dobokay-család nemzedékrendje 1290-től“ (1879.), „Erdély ítélőmesterei 1365—1848-ig“ (1878.) Kohn Sámuel, a zsidók buzgó történetírója, a héber kútforrásokat és adatokat ismertette Magyarország történetéhez 940—1734-ig (1879—81. évf.), ugyanő közölte az 1279-diki budai zsinat összes végzéseit (1881.). Pór Antal házassági szertartásokra vonatkozó adatokat közölt a XIV. századból (1883); Hajnik Imre az 1387-diki országgyűlés czikkeleit (1878.); míg Szilágyi István „A magyarországi képzőművészek“ névsorához közölt újabb, 1386-ig visszanyúló s egész 1846-ig terjedő adalékokat (1880.).

Nevezetesen Mikulik közleményei „A bánya és vasipar történetéről“ Dobsinán 1408—1707. (1880.); Szádeczkyé: a cseh rablók 1450 körüli két, fenyegető és zsaroló, levele Bártfa városához (hasonmással) (1882.); a körmöczbányai békekötés Hunyady és Giskra között 1452-ben Szitnyai Józseftől (1884.). A kolozsvári városi polgárság s ott a magyar nemzetiség számarányának megvilágítására nagybecsű adalékokat nyújt Szabó Károly „A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ban“ cz. közlése (1882.); a XV. sz. culturtörténetéhez Ábel Jenő: Műtörténeti adatok a XV. és XVI. századból (1884.)

Mátyás királyra több közlemény vonatkozik: születési háziról ír Szabó Károly (1880.); a bécsi bortermelőknak adott kiváltságait Schrauf Károly közli a bécsi államlevéltárból 1487-ből (1884.); egy olasz művésznek budai házadományozásáról szóló levelét br. Radvánszky Béla (1880.) stb. Az ő korából (1469.) ismerjük érdekes culturtörténeti adalékul a szepesi hóhér díj-szabását Sváby Frigyes közlése után (1884.) és több más főkép műveltségtörténeti adalékot.

A kereskedelem történetéhez kiváló becsű azon terjedelmes okmánytár, melyet Wenzel Gusztáv a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és részvállalatának történetéhez nyújt 1404—1551. (1882—83.), melyhez br. Mednyánszky Dénes újabb adalékokkal járul. (1883.).

A Jagellók történetéhez becses adalék II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke Fejérpataky Lászlótól (1880.), Tomori Pál levelei Fraknoi Vilmostól (1882.) és Brodariesnak, a történetírónak főntebb említett életrajza.

A reformatió történetéhez hazánkban Henckel János leve-

lezése, Szilágyi közleménye (1882.). oklevelek a magyarországi reformatió korából, a szerencsétlenül járt buzgó történetkutató Fabricius Károlytól (1881.) 3 közlemény: adalékok Dévai Biró Mátyás élettörténetéhez Fraknóitól (1880.); Huszár Gál életéhez többektől és más kisebb-nagyobb közlemények nyújtanak adatokat.

Az ellenkirályok (Ferdinánd és Szapolyai) küzdelmeihez, s a mohácsi vészt követő korszakalkotó események történetéhez megbecsülhetetlen adalékokat nyújtott dr. Károlyi Árpád, Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok közlésével a bécsi cs. és kir. államlevéltárból (10 közlemény 1878—82. Egész kötet!) és a nagyváradi béke történetének okirataival és leveleivel (1870.). A Budavára bírása felett 1541—42-ben vívott harczok története benne van ugyancsak Károlyitól, „a német birodalom nagy hadi vállalatáról“ közölt leveleiben (1880.).

A XVI. század folyamán vívott török harczok történetéhez sok új, és történettudásunkat bőségesen kiegészítő adalékok jelentek meg a „Történelmi Tár“ hasábjain. Így magyar levelek a bártfai levéltárból 1535—1565. (1882.); magyar levelek a XVI. sz. közepéről, Becse, Becskerek, Csanád elfoglalásáról, Szeged visszavívásáról s a Temesvár elleni készülletekről. a bécsi levéltárból (1880.); Szigetvár első ostromáról tudósító levelek 1556-ból, szintén a bécsi levéltárból (1881.); mind a három közlemény Szádeczky Lajostól. Losonczy István két magyar levele (1881.), Nádasdy Tamás három magyar levele (1878.), Balassa Menyhért levelei (1881.), okiratok a Dobó és Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1879.), mind a bécsi levéltárakból Károlyi Árpádtól. Érdekes a Thaly Kálmántól közölt konstantinápolyi magyar tudósítás is a perzsa és orosz háborúról 1555. (1878.) és a Radvánszky Béla bárótól kiadott történelmi levelek a hédervári levéltárból 1555—1612. (1879—80.). Zrinyi Miklós élettörténetéhez többen közöltek leveleket. pl. Zrinyi csehországi rokonairól Zsilinszky (1878.). A XVI. sz. török-magyar levelek Pálffy Miklóshoz Jedlicskától (1881.). Pálffy Miklós levelezése törökkel, tatárral 1599-ben Szádeczkytól (1885.) a 15 éves háború történetéhez nyújtanak nevezetes adatokat. A várakra vonatkozó feljegyzések között kiváló az egri vár hadi szereinek összeírása 1562-ből (közölte Szabó Károly 1881.), s a végvári életről szóló közleménye Mikulíknak (1879.).

A XVI. századi női viseletre vonatkozólag érdekes közlemények jelentek meg br. Mednyánszky Dénestől (1883.) XVI. sz. magyar hölgy-ruhatárak cím alatt, melyeket számos más közlemény egészít ki: parafernumok, női hozományok lajstroma, végrendeletek, hagyatékokról szóló leltárak stb. A férfi viseletre is több közleményt találunk, ilyen Kemény Lajos más tekintetben is tanulságos közleménye „János király kincseinek és

ruháinak összeírása“ (1888.), a Torma Károlytól közölt „XVI. századi összeírások“ (1879.) Más műveltségtörténeti adatok hosszú sorozata egészíti ki ezeket, melyeket előszámlálni nagyon hosszú lenne.

Erdély történelme, — a mely virágzásának tetőfokát az önálló fejedelemség korszakában érte el, s a mely sokkal több vigasztalót és örömdetést nyújt a török hódoltság idejéből, mint az anyaország történelme — gazdagon van képviselve a „Tört. Tár“ közleményeiben. A Szapolyaiak és Báthoryak története aránylag még nagyon szegény és hiányos; de Bethlen és a két Rákóczi korára annyi a közlemény, hogy az összes anyagnak majdnem egy negyedét teszi.

A Báthoryak történetéből Károlyi Árpád közölt leveleket Báthory István és Békés Gáspár versengése történetéhez (1879., 1881.), Báthory Zsigmondné életéhez (Szádeczky, 1883.), ugyancsak Mária Kristierna és Carillo Alfonz történetéhez Szilágyi Sándor (1878.), Mihály vajda és Erdély történetéhez Szádeczky (1882., 83., 84.). Barabás Samu közölte az u. n. Székely krónikát, a mely apró történeti feljegyzések láncolata.

Boeskey, Illésházy levelezéseinek hosszú sorozatai jelentek meg Thaly, Szilágyi, Szabó Károly, Zsilinszky közléseiben az 1878—1882. évfolyamokban; Báthory Gáborról Szabó Károly közölt több ízben leveleket (1880—81-ben.).

Bethlen Gábor s a két Rákóczi György politikai levelezései, bel- és külföldi összeköttetéseik, diplomatiájok, udvartartásuk, köz- és magánéletök annyira meg van világítva a „Történelmi Tár“-ban, főképp a szerkesztő Szilágyi Sándor közleményei által, hogy történetök bátran megirható volna ezekből is, és nélkülök semmikép. Nemcsak a bel-, de az idevonatkozó külföldi levéltárak anyaga is (német, svéd, olasz, lengyel) jóformán ki van merítve. Az egyes közlemények felsorolása lapokra terjedne, e helyett általánosságban minden egyes évfolyamra utalhatunk.

II. Rákóczy György történetének és szerencsétlen lengyel hadjáratának mintegy függeléke gyanánt említendőek a tatár rabok levelei, melyeket Krimből irtak az oda elhúzott erdélyi vitézek. (Deák Farkas közleménye 1886.).

A bujdosók, Thököly Imre, Teleki Mihály és kortársaik történetéhez rendkívül becses oklevelek kerültek elő, főképp a marosvásárhelyi gr. Telekiek levéltárából, a hol egy hattagú bizottság két nyáron át dolgozott e korszak történeti emléke összegyűjtésén. Az Akadémia kiadásában megjelent két kötetben (Thököly s a bujdosók levéltárán) kívül hosszú sora a közleményeknek a „Tört. Tár“ hasábjain látott napvilágot (1883. stb.), köztök Absolon Dániel külföldi követségei (Szilágyi közlése 1883.), úgy Teleki és Sobieski lengyel király levelezése (Szádeczky közlése 1887—88.). Nevezetes itt Thököly Imre és a francia

diplomatiáról szóló nyolcz közleménye Gergely Samunak, a franciaia külügyi levéltárból. (1886—88.)

Bécs felmentése, Buda visszavívása és a felszabadítói hadjáratok történetéhez szintén több becses közlemény jelent meg: így Sobieski levele Bécs ostromáról 1683., Lénárt Józseftől (1881.). Adalékok Erdély és a bécsi udvar diplomatiájához a 200 év előtti török háborúk idején Gergely Samutól (1886.). Henrik szász herczeg és brandenburgi lovas ezredei naplója Buda 1686-iki ostromáról. Károlyi Árpádtól (1886.). Az 1683-ki táborozás történetéhez Thaly Kálmántól (1887.). Naplók Budavár visszafoglalásáról (1890.). Végül megemlítendő a Hivatalos jelentés Belgrád 1690-ki elvesztéséről, Bubics Zsigmond közlése (1888.).

Még egy korszaka van történetünknek, a mely gazdagon van képviselve a „Történelmi Társ“ hasábjain és ez a Rákóczi-forradalom. E korszak specialistája, Thaly Kálmán azon becses oklevéltárakon kívül, melyek az Akadémia által kiadott Archivum Rakocianum keretében jelentek meg, sok érdekes közleménnyel gazdagítja e korszak kútfőit a „Tört. Társ“ révén is. Itteni közlései főképp kor- és művelődéstörténeti szempontból bírnak nagy fontossággal. Részletezések messze vezetne, mert alig van évfolyam, a melyben ne közölne egyet-mást.

Tekintélyes számot tevők a művelődéstörténeti adatok is, melyek számára minden füzetben külön szakasz van szentelve. A végrendeletek hosszú sora, leltárak, összeírások, kelengyék, várak felszerelése, ipartörténeti, kereskedelmi, tanügyi, irodalom- és művészettörténeti adatok, a családi életre, ház- és udvartartásra vonatkozó feljegyzések gazdag és változatos hosszú sorozata illusztrálják hazánk és nemzetünk beléletének képét s töltik ki a politikai történelem által megszabott külső keretet. Ezekhez sorakozik a kisebb, u. n. Vegyes közlések állandó rovata, a melyek átnézését történetíró szintén nem nélkülözheti, mert sok eddig megoldatlan történeti kérdésre nyújtanak azok felvilágosítást.

A fentebb már említett neveken kívül sürűn találkozunk e rovatokban új munkatársak neveivel is, a kik egy vagy más tekintetben nevezetes közleménnyel járultak a „Történelmi Társ“ anyagához. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül Nagy Gyulát, a ki több művelődéstörténeti adalékot közölt pl. az Ukkon poharáról (1878.), Fejérpataky Lászlót több közleményével, Komáromy Andrást, a ki a Tolcsvai Bónis család levéltárának történeti becsű leveleit (1886.), s Révai Kata Szidóniának terjedelmes levelezését adta ki (1889.), Concilia Emilt, Melczer Istvánt, Némethy Lajost, Pór Antalt, az elhunyt Rómer Flórist és Szalay Józsefet stb., a kik mindannyian és még számosan mások hozzájárultak ahhoz, hogy a „Történelmi Társ“ hazánk multjának gazdag tárházává legyen.

AZ ETHIKAI DETERMINISMUS ELMÉLETE. ¹

A mű bevezetéseül történelmi áttekintés szolgál a kérdéses problémáról, azon kísérletek ismertetésével, melyek irány, mód-szer és az érvek különfélesége szerint különböző eredménynyel foglalkoztak az „akarat“ kérdésének megfejtésével, és nagyobb-kisebb körben elfogadott elméletekké alakultak. Ezek: a természet-bölcseleti irány rendszere: a physikai determinismus; a specu-tatív bölcselet hitvallása: az indeterminismus; és az összeegye-zető philosophiai irány elmélete: a syncretismus. Vajjon melyikök és mennyiben fogadható el szabatos és végérvényes megoldása gyanánt annak a nagy problémának, a melyre vonatkozik? Vagy ha talán mind a három elméletnek olyan szembeötlő hiányai és hibái vannak, hogy szinte kihívják a kritikát: nem lehet-e oly állásponton és irányelvek szerint tárgyalni a kérdést, hogy correk-tebb eredményekre jussunk? A szabadakarat fogalmának kritikai analysise, az ember szellemi és társadalmi életének összes tüne-ményei, az akarat functio folyamatának tüzetes ismerete egyképen az említett elméletek ellen tanúskodnak. S a végeredmény, a melyre mind ezen fejtegetések után jutni kell: az ethikai determinismus. Az indeterministikus vagy syncretistikus szabadakarat fogalmát nem lehet tudományosan construálni és beiktatni a lélektan rendszerébe; mert sem a physikai, sem a szellemi, sem az erkölcsi élet háztartásában nem lehet helye és alkalmazása egy olyan „kiváltságos tehetségnek“, mely független elhatározásával magát a természet egyetemes törvényszerűségén könnyedén túl-tehetné s a véges embert a természeten kívül sőt a fölé helyezné; s mert az akarat-élet összes nyilvánulatai egyenként és összesen a mellett tanúskodnak, hogy akaratműködést indokok és character nélkül nem is képzelhetni, s a mi az akaratot elhatározásra indítja, az nem lehet egyéb, mint a képzetek tartalma és a velök kapcsolatos kedélymozgalmak, a melyekre aztán a charak-ter reagál (a mi azonban épen nem annyit tesz, hogy az ember

¹ Az 1884. jún. 4-én tartott nagygyűlés a következő feladatra hirdetett pályázatot: „Kivántatik az ethikai determinismus elmélete, tudományos jogosultságának és alkalmazásának a philosophiai erkölcs-tanban kifejtésével.“ Határnap 1886. szept. 30. Hat pályamunka ver-senyezett, melyek közül a jutalom a III. számú, „That virtue which requires sth.“ jeligéjű műnek ítéltetett oda, mint „a mely nemcsak előadás és módszer tekintetében mulja felül összes pályatársait, ha-nem önállóan is jeles mű és philosophiai irodalmunk valóságos nyere-ségének mondható.“ Felbontatván a jeligés levél, abból *Pauer Imre* l. t., budapesti egyetemi tanár neve tűnt elő. E pályamű ez idén jelent meg először a Budapesti Szemle 159—164. számában, most pedig különálló kötetben.

vakon hódol a physikai kényszerűség erejével ráható indoknak, mint a physikai determinismus tanítja, hanem hogy értelmének és erkölcsi characterének nyomása alatt akar és határozza el magát). Helyét az értelmes és erkölcsi, egyszóval etikai akaratnak kell elfoglalnia, mely minden ízében kapcsolatos az egyén egész individualitásával, és ebből folyólag minden magasabb, rejtelmes tehetség beavatkozása nélkül, de nem is physikai kényszerűséggel, hanem természetének megfelelő lélektani folyamat útján hozza létre a szellemi és erkölcsi világ tüneményeit; s a melynek, mint sarkfogalomnak correct alkalmazható voltát a tudományos ethika rendszerében, nemcsak a moralitás jól átértett fogalmából levonható consequentiák bizonyítják, de a többi etikai sarkfogalmakkal helyesen összeköthető volta is igazolja. A moralitás fogalmát sokféleképen értelmezték a legrégibb időkől napjainkig, a legkülönbözőbb elméletek keletkeztek lényegének ki-magyarázása végett (ezek közül a nevezetesebbeket a tanulmány részletesen ismerteti): de oly kimerítően és határozottan egyikők sem oldotta meg e problémát, hogy még ma is ne mutakozznék szükségesnek annak a kiderítése, hogy megnyugtatóbb eredményeket csakis azon irányelvek alkalmazásával érhetni el, melyekre az újabb kutatás vezetett. Ezen irányelvek szerint cselekedeteink erkölcsi értékének nincsen biztosabb mértéke, mint az önzetlenség — tehát a valódi moralitás sem állhat másban, s a mennyiben az önzés, önzetlenség character-tulajdonságok: igen egyszerű az a következmény is, hogy lényegében sem egyéb, mint character-tulajdonság, vagy talán érthetőbben kifejezve az a logicus folyamánya ennek az előzménynek, hogy a moralitás nem a szabadakarat — de a character dolga, a characterhez és sajátságaihoz van kötve, szervezete és eredeti dispositiói szerint változik, fejlődik és fejleszthető, és ellenére vagy természetével ellenkező módon semmiféle erőszakkal sem lehet vele, a mint hogy kényünk-kedvünk szerint sem, elbánni. A moralitás helyesen értelmezett fogalma teljes összhangban van az etikai akarat fogalmával, és nemhogy nem ellenkezik, sőt annyira össze van bonyolódva vele, hogy igazi benső erkölcsi életet más alapon, mint az etikai determinismus álláspontján nem is igen gondolhatni.

Hasonló eredmény származik, ha azokat az etikai fogalmakat és tantételeket vizsgáljuk az eth. determinismus világánál, melyeket az indet. szabadakarat elméletével összhangzatban, sőt abból folyólag állítottak fel a különböző erkölcsitanokban s a melyek mind máig fenmaradtak, sőt a köztudatba is belegyökerezve minden-estre alkalmasak arra, hogy kétséget támaszszanak elméletünk helyessége iránt, ha megfelelő revisio útján kellő értékre le nem szállítatnak s ez alapon ki nem derül, hogy míg helyesen értve és értelmezve éppen nem ellenkeznek az etikai determi-

nismus elveivel és alaptételeivel, félremagyarázva, magát a valódi erkölcsiiséget is veszélyeztetik. Azok az eth. fogalmak és teoriák, amelyek legkirívóbban provokálják az ilyen kritikát és correkturát: az erkölcsi felelősség és beszámítás, az erkölcsi törvény és kötelesség fogalmai. Az indet. ethika az erkölcsi felelősség és beszámítás fogalmát az önkényes szabadakarat fogalmához fűzi, s a cselekvő alany „szabad választásától“ teszi függővé. Szerinte bárki csakis akkor és annyiban felelős cselekedeteiért, és ezek neki csak akkor és annyiban számíthatók be erkölcsileg érdemül vagy vétkül, a mikor és a mennyiben hatalmában volt, tehát kizárólag az ő tetszésétől függött, hogy miképen cselekedjék. Ha elvetem ezt a praemissát, s a szabadakarat helyett az ethikai akaratot fogadom el: következetesen el kell vetnem a felelősség és beszámítás fogalmát is. Közép esetben helye nincsen. Vajjon azonban megdönthetetlenek-e ezek az érvek, melyekre ez a theoria támaszkodik? Az ethikai determinismus kideríti, hogy a felelősség érzetét — ha tüzetesen elemezzük e fogalom eredetét — éppen nem az a tudat hozza létre, hogy én másképen is cselekedhettem volna, hanem az a tudat, hogy a mit tettünk, azt mi saját egyéni characterünkől folyólag cselekedtük, minél fogva annak következményeit elviselni is kénytelenek vagyunk, minden tekintet nélkül arra, vajjon hatalmunkban volt-e talán másképen cselekedni. A felelősség súlya e szerint nem az akaratot, hanem a cselekvő alany erkölcsi characterét terheli és értelmes természetének kifolyása. De azért talán nem vagyunk kérdőre vonhatók tetteinkért? Éppen ellenkezőleg, az a felelősség és beszámítás, mely nem kutatja a szabad választthatás kérdését, hanem a *szándékra*, mely pedig a lelkület, a character dolga, és a *tudatosságra*, mint emberi természetünk legsajátságosabb tehetségére vezeti vissza úgy a felelősséget, mint a beszámítást, nemhogy tagadná, sőt inkább szélesebb alapra helyezi mind a felelősséget, mind a beszámítást.

Nem kevésbé illusorius természetűek azok az ellenvetések, melyeket az erkölcsztörvény és az erkölcsi kötelesség fogalmainak alkalmazhatatlanságából az ethikai determinismus rendszerében merítenek e rendszer ellen. Való igaz, hogy az erkölcsi törvény és kötelesség fogalmai s velők összefüggésben a kategoricus imperativus alakja az erkölestannak és pusztá kötelességtanná devalválása ellenkezik az új álláspont egész lényegével: de ebből meg éppen következik, hogy az álláspont téves és tarthatatlan. mert nincs kizárva a lehetőség, hogy a kérdéses fogalmak hibásak és tévesen alkalmazvák. A valódi tényállás az, hogy a törvény és kötelesség fogalmai eredetileg nem ethikai, hanem jogi és vallási fogalmak, melyeket csak átvitt és ideális értelemben lehet használni az ethikában. Nyilvános dolog ugyanis, hogy a maga saját

értelme szerint véve a törvény fogalmát, az emberi akaratra nézve csak két törvény constatálható: a *motivatio* törvénye, mely azt jelenti, hogy *motivum* nélkül semmiféle elhatározás és tett sem létesülhet; és a *character* törvénye, mely ismét azt fejezi ki, hogy a *character* az indító okra csak a maga eredeti természete szerint reagálhat. Más erkölcsi törvényekről, melyek függetlenül minden emberi megállapodástól és pozitív institutiótól: a szokás, vallás, és pozitív jog intézkedéseitől, kizárólag az emberi természetben gyökereznének — csak az beszélhet, a ki erőszakos kézzel nyúl bele az emberi szervezetbe, és ott is törvényt akar decretálni, a hol azoknak semmiféle kényszer-eszközökkel sem lehet érvényt szerezni. Ám igen. Az emberek erkölcsi cselekedetei *codificálhatók*, és ezek a *codicált* erkölcsi törvények mintakul és normák gyanánt szolgálhatnak és kell hogy szolgáljanak arra nézve, hogy miképen kellene az embereknek érezniök és cselekedniök, hogy érzésök és cselekedetök erkölcsi jelleget öltönn; de ez korántsem annyit tesz, hogy ilyen módon már a *moralitást* is kieroszakolhatni, mert hiszen ki ne tudná, hogy pl. *emberszeretetet* vagy *jóindulatot* nem lehet még erőszakosan sem az emberek szívébe csepegtetni. Ez az oka és magyarázata, hogy az erkölcsi kötelesség fogalmának sem lehet olyan széles körű alkalmazása az *ethikában*, mint a milyen mértékben alkalmazzzák. A kötelesség fogalma sem *ethikai*, hanem minden ízében *jogi* és *theologiai* fogalom; a *moralitás* fogalmával össze sem kapcsolható, mert több tekintetben merőben ellentétes elemeket tartalmaz; alkalmazásában pedig annyi nehézségbe ütközünk, hogy egyik ellentmondásból a másikba bonyolodunk, a mint pl. a különböző kötelességeket és kötelesség-csoportokat vesszük tüzetesebb bírálat alá, s a kötelességek összeütközéséről szóló elméletet kezdjük bonczolgatni és eredményeiben vizsgálni. Ekkor tűnik ki legszembetűnőbb módon, mennyire visszaéltek a törvény és kötelesség fogalmaival az *ethikusok*, midőn annyira minden megfontolás és indokolás nélkül alkalmazták, hogy úgyszólván az ember minden gondolata, érzése és elhatározása *bilincsekbe* veretett. és ő maga másképen, mint járszalagon vezetve, egy lépést sem mozdulhatott. Mintha bizony a valódi *moralitás*, melynek mélyen benn kell gyökereznie a *characterben*, rászorulna ilyen szakadatlan ellenőrzésre és gyámolításra, hogy megfelelő módon nyilvánulhasson, és nem vesztene el inkább minden belső értékét az által, hogy nem magától, hanem csak *parancsszóra* és *kényszerítve* ad életjelt? A valódi *moralitást* nem törvények s nem is kötelességek, hanem eredeti *hajlamok* és *szervezeti dispositiók* szabályozzák, a melyeknek a kiszabott korlátok között lehetséges kifejlesztésén — illetőleg az *immoralis* hajlamok kifejlődhetésének megakadályozásán — közremunkálni az állam.

és egyháznak egyaránt egyik legkiválóbb feladata. Csakhogy nem szabad a fogalmakat összezavarni, és azokat a törvényeket és kötelességeket, melyeket az állam és egyház e célból hozott, mindjárt erkölcsi törvényekké és kötelességekké fokozni fel. Ezek a törvények és kötelességek igazi jellegök szerint polgári és vallási törvények és kötelességek, kieroszakolhatják az erkölcsi jellegű cselekedeteket, de nem ám az erkölcsi érzületet és character-t. És ez nagy különbség. A mi pedig azt a netalán fölvethető ellenvetést illeti, hogy ezek az elvek és alaptételek ellenkeznének az igazi erkölcsiséggel, vagy veszélyeztetnék a tiszta morális életet? Ezzel a gyanúsítással a legelfogultabb rosszakarat illetheti csak az elméletet. Épen ellenkezőleg, a tiszta erkölcsi élet idealis zománczát egy rendszer sem emeli ki oly lényegesen, mint az ethikai determinismus, mint a melynek elvei szerint a moralitás korántsem abban a kieroszakolt character-hangulatban áll, a melynek minden nyilvánulatában ugyancsak résen kell állnia az erkölcs-törvény és lelkiismeretnek, hogy az ember erkölcsi kötelességét teljesítse: hanem abban a természetes önzetlenségből folyó ember-szeretetben, a melyet épen úgy nem lehet ráeroszakolni a character-re, mint a virágra nem az illatot; de a mely épen azért a maga mesterkéletlen természetességében sokkal biztosabb alapja és őre a valódi moralitásnak, mint az indeterministicus ethika a maga összes szabványaival: „az erkölcs-törvény“, „erk. kötelesség“ és az ezekkel szoros kapcsolatban álló más normák egyéb nehézkes apparatusával. A tanulmány utolsó fejezetei, melyekben a moralitás megvalósulásáról s a megvalósult moralitás formáiról van szó, s a különböző physiologiai és socialis tényezők ismertetvék, melyek befolyással vannak az emberek cselekedeteire, érzésére stb. e tekintetben még több kiegészítő és útbaigazító adatot szolgáltatnak, hogy az ethikai determinismus tudományos jogosultságát minden oldalról igazolva lássuk; és azon tantételek helyességéről is meg legyünk győződve, melyek mint a fejtegetés végeredményei, „befejezésül“ csatolvák a tanulmányhoz és újból és ismételten azon igazságot hangsúlyozzák: hogy a moralitás és immoralitás korántsem az önkényes szabadakarat műve, hanem elválaszthatatlanul össze van növe egész substantiánkkal, és mélyen benngyökerezik az emberi társadalmi viszonyok-szülte factorok: az egyes állami intézmények, család, egyház és egyéb physikai befolyások által, habár hosszabb idő alatt, de mégis módosítható organiszációban. Eme tényezők közbejöttével alakul és fejlődik a character, mint a moralitás egyik alapfeltétele; a mint hogy ők szolgáltatják az indító okokat is: a moralitás másik alapfeltételét, melyek a character-t tetre buzdítyák. Minden erkölcsi cselekedet pedig az ily módon ethikailag determinált (a character és motívumok kettős determinatiója alatt álló) akarat eredménye,

a melylyel szemben az indet. szabadakarat egész hatása és szereplése illusorius. Az meglehet, hogy első pillanatra paradoxonul tűnhetik fel ez a végeredmény, — merevekül tekinthetők az ethikai determinismus egyes tantételei: azonban ez a látszat nyomban megszűnik, a mint tüzetesebben és rendszeresen kezdünk gondolkodni e dolgokról, és szem elől nem tévesztjük, hogy az erkölcsiségnek mindenesetre nagyobb szolgálatot teszünk azzal, ha alapját az emberi meghamisítatlan természetben, támaszait a társadalmi tényezők egész sorozatában keressük és találjuk fel, mintha indeterministicus alapon egész erkölcsi életünket pusztán a levegőben függő „szabadakarat“ önkényes műve gyanánt tekintjük és értelmezzük.

„That virtue, which requires to be ever guarded is scarcely worth the sentinel.“

A SARKVIDÉKI FÖLFEDEZÉSEK.¹

Az európai népek közül a normannok nyomultak legelőször elő a sarkvidékre. Ők fedezték föl Izlandot, Grönlandot és Amerika északkeleti partját. Ők látták először a sarkvidék természeti jelenségeit, a melyeknek ismerete csak évszázadokkal később terjedt el Európa többi népei között. Figyelmüket még olyan tünetmények sem kerülték el, mint a minő a levegőnek változó fénytörése, habár nekik még megfoghatatlan csoda volt, hogy mikor kedvező széllel repült hajójok a szárazföld felé, a part mégis — úgy mondták — szökött előlük.

A honkereső normannokat a sarkvidéken az angolok és németalföldiek váltották föl az új-kor kezdetén. Északon kerestek e népek utat a kincses országok felé, a melyeket a szerencsés spanyolok és portugálok elzártak előlük. Az angolok és németalföldiek utazásai részint megújították a normannok elfelejtett fölfedezéseit, részint folytatták azokat távolabbi tájak felé. Hamarabb megbirkóztak ugyan a spanyolokkal és portugálokkal, mint a zord sarkvidékekkel; de azért sarki utazásaik nem csak hogy kárba nem veszték, hanem ellenkezőleg évszázadokra terjedő hatásuk volt e népek gazdasági életére. Ekkor találkoztak a Fehértengernél az angolok az oroszokkal, s ez a találkozás igen nagyjelentőségű volt mind a két nép külső kereskedelmének

¹ A sarkvidéki fölfedezések története. Irta *Simonyi Jenő*. (Természettudományi Könyvkiadó-Vállalat. A m. tud. Akadémia segítségével kiadja a k. m. Természettudományi Társulat. 39-ik kötet.) Kis 8°. 312 l. 51 rajzzal. Budapest 1890. Ára a 12 kötetből álló 1887/9-iki ciklusnak 18 frt.

és egész történetének fejlődésére. Ekkor kezdődtek a nagy csethalászatok, a melyek századunk elejéig, sőt kisebb mértékben mind máig tartanak és nemcsak sok ezer munkás kéznek adtak foglalkozást, hanem azokat a rettenthetetlen hajósokat is nevelték, a kik az egész föld kereskedelmét meghódították Európának. A csethalászok ismertették meg a sarkvidéket a tudománnyal is. Mialatt az angolok és németalföldiek a tengeren nyomultak előre, a prémkereső oroszok szárazföldön terjeszkedtek a Bering tengerig, és Szibéria természetével, népeivel ismertettek meg bennünket; a dánok pedig az elveszett normannokat keresve, Grönlandban telepedtek le, a mely ország természete és népe az európai jégkorszaknak mintegy ránk maradt képe.

A régibb sarkvidéki utazók csaknem kivétel nélkül anyagi célok után jártak; a tudománynak csak melleleg jutott ki a része. A francia forradalom után azonban tudományos kutatásokra kezdtek kiküldeni sarkvidéki expedíciókat. Az újabb fölfedező utazások Ross János utazásával kezdődnek, a kit az angol kormány az északnyugoti átjárás fölkeresésére küldött ki; a természetkutató utazások élén pedig Sabine utazása áll, a ki az inga-lengési és mágnességi megfigyelések tételére utazott Grönlandba és Spitzbergába.

Az angol utazók lassanként részint tengeren, részint szárazföldön kikutatták Amerika északi partvidékeit és szigetvilágát. Mind a szárazföldi, mind a tengeri utazásokban nagy része volt Franklinnak, a kinek eltűnése okot és alkalmat szolgáltatott újabb nagy expedíciók kiküldésére. A „Franklin-expedíciók” korában merült föl a nyílt sarki tenger híre, a melyen — úgy hitték — egészen az északi sarkig lehetne jutni hajóval, ha csak a jégkorláton át lehetne hatolni. E nézetben indultak el a sark felé a híres amerikai és német expedíciók.

Sokkal csendesebben fogtak munkához a svédek, a kik kutatásaikban már csaknem kizárólag természettudományi szempontból indultak ki. Ők hazájok természeti viszonyainak, kivált geológiájának bonyolultabb kérdéseire keresték a sarkvidéken a feleletet. Az ő gyűjteményeik alapján írta le Heer Oswald, a nagy palaeontologus, a sarkvidék fossil floráját, és ők tisztázták sok tekintetben a sarkvidékek hiányosan ismert természeti jelenségeit. A svéd utazók közül leginkább kimagaslik Nordenskiöld alakja, a ki megmutatta, hogy okos ember csekély eszközökkel is nagy eredményekre juthat.

A legújabb utazások közül korszakalkotó volt az osztrák-magyar expedíció, nem fölfedezése által, hanem az által, hogy lefolyása Weyprecht kapitányban, az expedíció egyik vezetőjében, a sarkvidéki állomások eszméjét érlelte meg. Weyprecht korán halt meg, mi azonban megértük eszméjének megvaló-

sítását: a sarkvidéki nemzetközi állomások föllállítását, a melyek természeti kutatásaival és egyidejű megfigyeléseivel a sarkvidéki kutatásoknak új korszaka kezdődik. De az már nem tartozik a fölfedezések történetébe.

Még vissza sem tértek a sarkvidéki állomásokra küldött expedíciók és már is az a nézet terjedt el, a mely most általános, hogy az egyidejű megfigyelések nagyon fontosak ugyan, de a tudományt teljesen ki nem elégíthetik, mert csak szűk körre terjedhet figyelmök. Kielégíthetik például bizonyos fokig a meteorológiát, de már a geológiának utazókra van szüksége, a kik nem csak egy helyet kutatnak át, hanem bejárják az egész sarkvidéket.

A déli sarkvidék mindeddig mostoha gyermeke volt a tudománynak. Az ottani fölfedezések története egy-két kivétellel, inkább a hajózások, semmint a fölfedezések történetébe tartozik.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma következő: Marczali Henrik, *Lonovics küldetése Rómában* czímmel, adalékot közöl a vegyes házasságok történetéhez. A vegyes házasságok kérdése, mely e század negyedik tizedében föltámadt, véget vetett a katolikusok és protestánsok között létezett egyetértésnek. E kérdés napjainkig igazi küzdelmet idézett elő az egyház álláspontjának védői és az állami és felekezeti egyenjogúság előharczosai közt. Midőn az országos közvélemény egyre erősebben zúdult föl a főpapság ellen az e tárgyban követett eljárásáért, a püspöki kar Lonovics József csanádi püspököt küldötte Rómába, hogy a szent széktől nyerjen biztos útmutatást. Minthogy pedig Ausztriában épen úgy meg volt a vegyes házasság okozta nehézség, a császári kormány ugyancsak a csanádi püspököt bízta meg képviselésével a szent széknél, megfelelő intézkedések elnyerése végett. Lonovics ez alkudozásról, mely 1840 júliustól 1841 májusig húzódott, naplót vezetett, még pedig míg az Alpeseiken innen volt, latin, Itáliában s római tartózkodása alatt magyar nyelven. Magyarországon az 1790/1. 26. t.-cz. 15. pontja értelmében a vegyes házasságokból származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, ennek vallását követik, ha az anya katolika csakis a férfi-gyermekek követhetik atyjok vallását. Az ily házasság mindig a katolikus plebános előtt kötendő, kinek azonban nem szabad az elé akadályokat gördíteni. Az erdélyi törvénykönyv szerint a gyermekek vallásra nézve a szülők nemét követik. Hosszú időn át e törvények

védelve alatt zavartalan volt a béke. Az 1830 óta Belgiumban és Németországon erőre kapott új katolikus irány csakhamar véget vetett e praxisnak. Mind több pap akadt, a ki megtagadta áldását a vegyes házasságtól, ha csak reversalis által nem biztosította egyháza részére a jövő nemzedéket. Majd a „passiva assistentiá-“ra szorítkoztak. Később a püspökök, maga Lonovics is, megvallották, hogy a „passiva assistentia“ nem vezet célra. A rendek nagy része is törvényes sérelmet látott benne. Se a főpapság, se a kormány nem hunyhattak szemet az ország fölízgatott véleményével szemben. A főpapi kar fölíratban Rómához fordult útbaigazítás végett. Lonovics a magyar cancellária fölszólítására Bécsen át ment Rómába, minthogy a házassági ügyben nemcsak a magyar, hanem a német tartományok főpapságának előterjesztéseit is ő fogja Rómában képviselni. November 27-én tiszteleg először a pápánál. A vele való tárgyalásra a statustitkár a tudós Brunellit jelölte ki. Deczember 5-én kezdődik az érdemleges értekezés Brunellivel. Lonovics elmondja a magyar mozgalmakat, ismerteti a megyék fölíratát, melyek már letétellel fenyegetik a primást is, végre hivatkozik a szent szék azon határozataira, melyek tiltottaknak jelentik ugyan ki a tridentin formán kívül kötött házasságokat, de azért érvényességök ellen nem tesznek kifogást. A passiva assistentia nem vezet célhoz, csak vallásos indifferentismust szülhet, a mellett pedig a készülő törvényjavaslat egészen kizárja. Kivánságait ezekben foglalja össze: Adja meg nekünk is ő szentsége, a mit a bajoroknak (1832-ben) s már előbb VII. Pius a rajnai porosz megyéknek megadott, név szerint, hogy *a*) a reversalis nélkül egybekelni szándékozó vegyes vallású jegyesek vallásuk mellőzésével kihirdettessenek; *b*) a háromszori hirdetés után az illető lelkész bizonytságot adhasson azon hozzátétellel, hogy a szándékolt házasságra nézve nincs más akadály, mint a vallás különbsége; *c*) eventualiter kimondassék a passiva assistentia megadhatása is; *d*) kijelentessék, habár mellékesen is, hogy a tridentinomi forma nélkül kötendő vegyes házasságok tiltottak ugyan, de érvényesek (*illicita, sed valida*), végre *e*) a kiadandó bulla a vegyes házasságokra nézve minden ingerlés kikerülése végett, mennél kimélőbb kifejezésekkel éljen. A tárgyalás nehézkesen halad. Márczius 27-én tartja utolsó hosszas conferentiáját a statustitkárral. Április 1-én maga a pápa biztosítja, hogy a kérdést meglegedésére fogja elintézni. Végre április 5-én értesíti őt Lambruschini, hogy a pápa Magyarországra nézve határozott, még pedig kedvező értelemben. Az alkudozások eredménye a pápának 1841. április 30-án kelt, Magyarország primásához és két érsekéhez intézett apostoli brevéje foglalja magában. Kiegészíti a brevét egy ugyanaz nap kelt, szintén a magyar érsekek-

nek és püspököknek szóló nyomtatott, a statustitkár által aláírt utasítás. Ebben ki van mondva, hogy ezentul is megengedettik, hogy a katolikus lelkész a szokott módon hirdessen, nem említve a mátkapár vallását, és erről bizonyítványt adjon ki, kijelentvén, hogy nincs más akadály, mint a vallás különbözősége, de a jóváhagyás legesekélyebb színét is kerülve. Ha pedig akatholikus pap előtt akarnák megtartani az esküvőt, először is Isten szerelmére intse meg a püspök vagy lelkész a katolikus felet, és riassza el az ily botránytól. Ha pedig, mitől Isten mentsen, mindezen intés ellenére megtörténik, a püspökök és papok eszélyesen ne vegyék számba és tartsák érvényesnek, bár tiltott, ha csak valami más kánoni akadályba nem ütköznek. Metternich, ki oly biztosra vette a sikert, Ausztriára nézve sokkal kevesebbel volt kénytelen megelégedni. — Király Pál befejezi tanulmányát a *római birodalom provinciái*-ról. Ebben Syria és Nabat-ról, a zsidók állapotáról, Egyiptom és Afrikáról, továbbá a kereszténység terjedéséről értekezik. — Pálffy Albert *A régi Magyarország utolsó éveiben* című regényét folytatja. — Léva y József-től *A mi kertünk* című eredeti, és Longfellow a San blas-i harangok című költeménye van közölve Szász Béla fordításában. — Mandello Gyula *az ipari kartellekről* szóló cikkkét befejezi. Most három szempontból vizsgálja az ipari kartelleket; szemügyre veszi ugyanis keletkezésöket, életöket és megszűnésöket, majd a trustok- és syndikatusokról szól. Végül az ipari kartellekre vonatkozó irodalmat ismerteti. — Gróf Széchenyi István levelei címmel névtelen író bírálja Széchenyi leveleinek Majláth Béla kiadását, melyből a II. kötet jelent meg, s kimutatja hibáit. Az *Értesítőben* Széll Farkas Bessenyeycsalád története, Oláh Gyula Magyarország közegészségügyi viszonyairól szóló munkája. Barna Ignác Vergilius Aeneisének és Patthy K. Echegaray, A nagy Galeotto drámájának fordítása vannak ismertetve.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE szeptemberi számát dr. Halász Sándor „Takarékpénztári reformkérdések” című értekezése nyitja meg. A takarékpénztárak ügyének állami szabályozása nem csak nálunk kísért, hanem törvényhozói alkotás és elméleti fejtegetés tárgya csaknem világszerte. Így Angliában és Franciaországban törvényjavaslatok készültek a takarékpénztárak újjászervezésére, Olaszország és Ausztria már életbelépett új törvényeket mutathatnak fel, s végre Németországban élénk irodalmi mozgalom észlelhető e kérdés körül. Mindezen mozgalmak természetes magyarázatukat lelik azon egyre fokozódó jelentőségben, melylyel a takarékpénztárak, mint a nemzeti vagyon letéteményesei, bírnak. Az eszközök és irányzatok, melyek a reform tekintetében fölmerültek, országról-országra különbözők. Főleg

két szempont az, melyből a reformtörekvések kiindulnak. Az egyik: megteremtése azon feltételeknek, melyek a takarékpénztárak sikeres és biztos alapon való működését eredményezhetik; a másik megtalálása azon módozatnak, mely e működés hatásos ellenőrzését lehetővé teszi. Az utóbbi szempont csak újabban emelkedett nagy gyakorlati jelentőségre. A betétek elfogadásában és a felmondott összegek kifizetésében a lehető legnagyobb kényelmet kell a takarékpénztárnak biztosítani. E célból történt is számos intézkedés. A betét-minimum leszállítása, az apró tőkék gyűjtését célzó intézmények, a hivatalos órák kiterjesztése, fiókinézetek felállítása, a kölcsönös megállapodások takarékpénztárak közt egymás betéeteinek kifizetése iránt és végre a posta intézménynek a közvetítés céljára való bevonása körül tett kísérletek megannyian e célra szentelt törekvések. Az eredmény azonban nem teljes, különösen a posta és a takarékpénztárak összeköttetésbe hozása ütközik eddigelé nagy nehézségekbe. Németországban nem sikerült a kísérlet, ellenben Hollandia és Franciaország már vállalkoztak rá. A posta-takarékpénztárak és a magánintézetek oly kapcsa, melyben az egyik intézménynél betett összegek a másakra átutalhatók lennének, eddigelé csak Angliában létesült. De a takarékpénztárak reformjának sarkköve, Angliát és Franciaországot, — hol a betéteknek állampapírokba fektetése elő van írva — kivéve, a betétek gyümölcsöztetésének kérdésében rejlik. S itt számbaveendő a befektetés biztonsága, a gyümölcsöztetés jövedelmezősége és a gyors folyósíthatás. A megoldás a német, magyar, olasz stb. takarékpénztáraknál egészen más, mint Angliában és Franciaországban, hol a takarékpénztárak a kis tőkék elhelyezésére szolgáló jótékonyági intézetek. A szóban forgó államokban, hol a népesség üzletileg sokkal kevésbé iskolázott s a hitelforrások, a bankrendszer sokkal hiányosabbak: immár óriás összegek tódultak a takarékpénztárakhoz a jobbmódú középosztály részéről. A föllendült gazdasági viszonyok közepett ez intézetek csakhamar bankszerű üzleti jelleget öltöttek s a gyümölcsöztetési módokat szabadon, sokszor merészen válogatták össze. Az ebből eredő vizzásságok orvoslása teszi a mai feladatot. Egyébiránt vizzásságok mutatkoztak Angliában és Franciaországban is, s ezek a törvényhozás törekvései daczára sem szűntek meg. Nincs nézeteltérés az iránt, hogy a takarékpénztárak sikeres működésének alapfeltétele a szigorú ellenőrzés, és pedig oly szervezet által, mely tekintélye és hatalma erejével eléggé hatásosan képes azt gyakorolni. Az ellenőrzés tehát az állam feladata, melynek teljesítését a közérdek kívánja meg tőle. S csakugyan, már a régebbi takarékpénztári szabályzatok is tartalmaznak intézkedéseket a hatósági ellenőrzésre nézve. Legújabbán a dán és olasz törvény vizzik keresztül egész szigo-

ruan az állami ellenőrzés elvét; de a francia törvényjavaslat s az angol takarékpénztárak helyzetének megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése is hatásos állami ellenőrzést kíván. Az ellenőrzés s egyáltalában a takarékpénztári ügy törvényhozási szabályozása nem megbénítani, hanem megerősíteni van hivatva az intézményt. — *Dr. Mandello Károly* a közgazdasági havi krónikában a lefolyt augusztus hó fontosabb gazdasági eseményeit adja elő időrendi sorban. Ugyan az ő tollából foly a „Szemle a külföldi közgazdasági események fölött“, melynek jelen füzetben közzétett első része öt fejezetre oszlik. Az első fejezet az „Állami pénzügyekről“ szólva Belgium, Németország, Franciaország, Görög- és Olaszország, Portugália, Románia, Oroszország, Svéd-Spanyol- és Törökország, továbbá Európán kívül Egyiptom, Brazília, Mexiko, Peru, India, az Argentini köztársaság, Uruguay, az Egyesült Államok, San-Domingo és San-Salvador államháztartásának főbb mozzanatait adja elő, részletezve a kölcsönök és conversiók célját s különösen tüzetesen ismertette a délamerikai államokban kiütött pénzügyi válságokat. A második, „Törvényhozás“ feliratú fejezet az európai és tengerentúli államoknak a rabszolgakereskedést, a kereskedelmi, illetve ipari tulajdon biztosítását s a munkakérdést tárgyaló intézkedéseit, továbbá az északamerikai Egyesült Államok vám- és pénzügyi törvényeit ismerteti behatóan, de ki-kiterjeszkedik a gazdasági téren mozgó törvények egyéb számtalan nemére is. A Mc. Kinley-féle vámtételek felsoroltatnak, a vám-beszédésére vonatkozó, már életbelépett törvény hatása, valamint a sok port felvert ezüstbilliól várható eredmény érintvék. A „Közlekedésügyről“ szóló fejezetben a vasutak és gőzhajók, telegráf és telefon fejlődése és a díjtételekben beállott változások vannak feltüntetve; különös jelentőséggel és érdekekkel bír reánk nézve az orosz vasúthálózat lázas fejlesztése s a közvetlen hajójáratok létesítése Olaszország és Anglia között. E mellett az Európán kívüli országok közlekedésügye is részletesen van ismertette. A „Pénzverés és valutaügy“ feliratú részben az Egyesült Államok ezüst-billje s az annak folyománya-kép beállott ezüst-áremelkedés által fölvetett valutakérdések vannak vázolva. Magának az Egyesült Államoknak az ezüstkérdésben elfoglalt álláspontja, a Mc. Kinley-féle javaslat körül lefolyt harc s a törvény szövege részletesen le van írva. Következik „A munkásmozgalom és munkáskérdés“ című fejezet, mely a belga social-forradalmi párt főtanácsának programját, a Belgiumban, Dániában, Németországban, Olaszországban, Hollandiában, Spanyolországban és az Egyesült Államokban kiütött strike-ok fontosabbjainak lefolyását s a törvényjavaslatokat ismerteti, melyek a munkásügyben legközelebb napvilágot láttak. A német bányamunkások ügye s az angol dock-munkások és a vasúti alkalmá-

zottak strike-jának lefolyása is fel van tüntetve. — Az Irodalmi Szemlében *dr. Ráth Zoltán* ismerteti Kohn Dávidnak a magyar tudományos Akadémiától Dóra-díjjal koszorúzott pályaművét „A gabona-határidő üzletről“. A mű tartalma bővebb, mintsem a címén várható, úgy, hogy a könyv nemcsak a határidő-üzlet, hanem az árubörze monografiájaul is tekinthető. Szerző lenyúl az alapfogalmakig, az érték, ár, conjunctura, spekuláció és produktivitás fogalmát adja; a fősúlyt azonban a határidő-üzlet gazdasági hatásának megítélésére fekteti. Hibája az, hogy a kereskedés és különösen a határidő-üzlet hatását az árakra túlozza, a mennyiben a közlekedési eszközök tökéletesbülésének jótékony hatását tekinteten kívül hagyva, minden javulást a kereskedés számlájára ír. A különbözeti ügyletek megítélésében egyrészt összefoglalja azokat a határidő-üzlettel, másrészt pedig elismeri azok káros hatását. Helytelenül értelmezi szerző a börzeadó lényegét és nem helyeselhető azon felfogása, melyet a közgazdaság és ethika közti összefüggésről táplál. — A „Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében“ *dr. foglalkozik Inama-Sternegnek a Mayr-féle „Allgemeines statistisches Archiv“* különlenyomatában megjelent, a statisztikai oktatásról szóló értekezésével, érintve értekezőnek az egyetemi statisztikára vonatkozó történelmi visszapillantását, e tantárgynak tanítását és általában az egyetemi tanés vizsgarendszerben való szerepét és méltatva a statisztikai oktatás s a statisztikai hivatalok közötti összefüggést, valamint a statisztikai semináriumokat illetőleg vallott nézeteit s azok további folyamányait. Továbbá tárgyalja du Puynodé G. cikkét, mely „Les revendications ouvrières“ cím alatt a „Journal des économistes“-ben látott napvilágot s az élcz és gúny fegyvereivel támad a munkásmozgalom s az ezt támogató államok ellen. — A „Statisztikai Értesítő“ *dr. Vargha Gyula* tollából foly és „Hivatalos statisztikánk és az idei termés“ cím alatt egyrészt aratási statisztikánk, fejlesztésével foglalkozik, másrészt adja az utolsó négy évi termés megítélésére szükséges összes adatokat. Hazai statisztikánk, mind a vetések állásáról közölni szokott jelentések, mind a termés eredményét feltüntető statisztikai kimutatás gyors megjelenését tekintve, túltesz valamennyi más államon. Az adatgyűjtés módszere is olyan, hogy e tekintetben nem állunk hátrább más kulturállamoknál. De az adatokat szolgáltató közegek teljes megbízhatóságában kételkedni lehet; a községi előljáróság, illetve a községi jegyző, egyéb teendői mellett, nem sokat törődik ezen, előtte meglehetősen közömbös feladattal. E bajon csak a gazdaközönség értelmesebb részének az adatgyűjtés iránt való érdeklődése, abban való részvétele segíthet. Mert épen a gazdák saját jól fölfogott érdeke kívánja, hogy a termés tekintetében a valóság napfényre kerüljön és hamis adatok ne idézzenek elő

zavart az áralakulásban. Az 1890. évi termés valószínűleg túlbecsültetett. A buzatermés egyébiránt, a hivatalos adatok szerint is, csak absolute magasabb az 1887. évinél, viszonylag csekélyebb, a mely körülményt a buzával bevetett terület időközi növekedése magyarázza meg. E jelenség maga is megérdemli a figyelmet, bár a vonatkozó számadatokhoz némi kétség fér. Visszaszámol, hogy a nagy buzatermelő országok aratása kedvezőtlen, és mégis oly alacsonyak a gabonaárak. A buza átlagos minősége, az őszi vetést véve, 1887-ben volt legjobb; súlyra az idei buzát még az 1888-ki is meghaladja némileg, más termékeknel azonban az 1890-iki termés áll legelől. A termett gabna súlyának régibb időkre visszamenő megállapítása, mely a budapesti gabonabörze feljegyzései alapján keresztül vihető lenne, tájékoztathatna bennünket földmivelésünk menetéről s világot vetne arra a kérdésre, hogy a talajkimerülés sokat emlegetett veszélye nem pusztágyárm-e? — A füzetet a „Könyvszemle“ zárja be.

3. A MAGYAR NYELVŐR IX. füzetében Kicska Emil folytatja a „hangsúly és szórend“ viszonyát tárgyaló értekezését. Rámutat a logika fölosztásának hibás voltára, a mennyiben a beszédbeli mennyiségeket tricho-penta-, illetőleg tricho-dichotomikusoknak mondja, holott az ellenmondás törvénye azt követeli, hogy minden fölosztás dichotomikus legyen. Veress Ignác folytatólagosan a „*már, majd*“ határozók szerepét fejtegeti az igeidő mellett. Kulcsár Endre folytatja „A magyar nyelv képes beszédéről“ szóló tanulmányát. E részben azokat a képeket vizsgálja, a melyeket a nyelv az állapotok (sors, szerencse, remény, béke, álom stb.) fogalmából alkot, s arra az eredményre jut, hogy az állapotok megszemélyesítése nem magyaros észjárás szülötte, hanem a latin nyelv s irodalom révén került nyelvünkbe. Zolnai Gyula „Mátyusföld nyelvjárása“ részletes leírását kezdi meg. Megjelöli a területet, a hol e nyelvjárást beszélnek, s vázolja általános hangtani sajátosságait. Alexics György Saineanu L. értekezését ismertetve összeállítja azon török szavakat, melyek a magyar és oláh nyelvben egyaránt járatosak. E munka nyomán az oláh nyelv török elemeit az ozmanliból eredetteknek állítja, tehát nem lehetnek régiebbek, mint a XVI. század eleje; végül abból a fontos körülményből, hogy az oláhban egyáltalán nincs kun szó, azt következteti, hogy az oláh nép zöme a tatárjárás korában vándorolt be Magyarországra, a mikor már az ott lakó kunok java részben elszlávosodtak. Szarvas Gábor a *zarándok* szót, mely a régi nyelvben *szarándok*nak hangzott egybeveti az oláh *strainatik*, *stranatik*: „idegen, külföldi“ jelentésű szóval, a mely viszont egy köznyelvi latin *extranaticus*-on alapszik. Frecskay János a *csempe*: „kályhacserép, kályha“ szót a német *stümpfe*

képmásának tartja, a *ballast* magyar kitételéül „*terhelő*“ szót, — az idéltlen *kencze* helyett a székely *gyantár-t*, — „*belőtt* puská“ germanizmus helyett, *golyójárta* vagy *futtatott* puská kifejezéseket ajánlja. Katona Lajos a *koponya* szót nem az olasz *cotenna*-ból eredezteti, mint előbb, hanem a magyar *kopács*, *köpöcse*, *köpönyeg* családjába iktatja, s így egy eredetibb *kaponyag* alakra viszi vissza. Antibarbarus felel a szerkesztőséghez intézett magyar grammatikai kérdésekre. — Néprvelv-hagyományok: babonák Gömörmegyéből, gyermekjátékok Zalából, gyermekversikék Szatmár megyéből, lakodalmi köszöntők Győr vidékéről, tájszók Tolna- és Komárommegyéből s a Hegyaljáról, népdalok Gömörből.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A június—júliusi (VI. és VII.) kettős füzet első cikkében Vári Rezső „Néhány észrevétel a kilikiai Oppianushoz“ címmel több eddig vagy épen nem vagy nem kellőképen méltatott és fölhasznált olaszországi kézirat alapján a „*Halieutica*“ szövegének négy fontosabb helyét, kritikai megjegyzések kíséretében, javítja. Hasonlókép P. Thewrewk Emil („*Variae lectiones*“) helyreállít három latin szöveget, melyek eddigelé romlottságuknál fogva helyes értelmet nem adtak. — Boros Gábor folytatja „A parodos Aristophanes vígjátékaiban“ című terjedelmes tanulmányát, melyben ezúttal a Dara-zsak, a Béke és a Madarak című vígjátékokra vonatkozó fejtegetéseket veszi az olvasó. — A többi cikkek mind a modern irodalmak körébe vág. Weszely Ödön („Marmontel és négy magyar író“) összehasonlítja Marmontel „*Laurette*“ című novellájának három magyar fordítását, melyek Báróczi Sándor (1775), Kónyi János (1775) és Kazinczy Ferencz (1808) tollából származnak, s negyedikül tárgyalja még Boér Sándor „Az óbester“ című színművét (1793), mely ugyanabból a novellából veszi tárgyát. Az első három írónak nemcsak az elbeszélés anyagán tett változtatásait méltatja, hanem az írók stíljét is jellemzi. Boér drámájáról úgy vélekedik, hogy az valószínűen nem Marmontel novellájának, hanem egy német színműnek az átdolgozása, mely színmű ama beszélyből vette tárgyát. Hasonló módon veti össze Lehr Vilmos Kisfaludy Sándor ifjúkori Seneca-tragédiáját eredetijével, Kleist Ewald szomorújátékával, és kimutatja a három szöveg pontos összehasonlítása alapján, hogy Kisfaludy kinek műve rímes alexandrinusokban van írva, kétségtelenül Kleistnek eredeti, prózában írt művét dolgozta át, nem pedig e drámának 1767-ben megjelent verses átdolgozását, melyet valami A. S. G. betűk mögé rejtőző ismeretlen író nem nagy tehetséggel és sikerrel követett el. — Heinrich Gusztáv nagy elismeréssel mutatja be „Petőfi költeményeinek új szövegkiadását“, melyet Havas (Háhn) Adolf a költő kéziratának és összes eddigi

kiadásainak lelkiismeretes összehasonlítása alapján szerkesztett (Budapest, 1890. Athenaeum), és kifejezést ad azon meggyőződésének, hogy a kiadó társulatnak még egy fontos halaszthatatlan erkölcsi kötelessége van, melynek teljesítése alól becsülettel nem vonhatja ki magát, t. i. Petőfi összes műveinek végleges kritikai kiadásáról gondoskodni. — Czirbusz Géza, kiindulva Hunfalvy Pál és Heinrich Gusztáv idevágó dolgozataiból, „A hunógót Atli-eposz“ czímmel kifejti, hogy a hunokról szóló magyar mondák lehetnek ugyan kölcsönvételek, de nem német, hanem gót kölcsönvételek. Szerinte a hazában megmaradt gótok hagyományai mentek át és maradtak fenn a magyarság emlékezetében. mert kétségtelennek tartja, hogy a magyar nép Attiláról még a krónikások feljegyzései előtt is dalolt. — Ismét Petőfire vonatkozik Baráth Ferencz cikke, mely Petőfinek Ferenczi Zoltántól újonnan fölfedezett és a Budapesti Szemlében kiadott verseit tárgyalja. kimutatva, hogy e kiadásnak szövege téves olvasás következtében hibás, s egyúttal több helyütt szerencsével kísértve meg a helyes szöveg helyreállítását. — Bognár F. D. a XVI. század egyik érdekes, ez évben Kolozsvárott új kiadásban megjelent, „Az kopaszsagnac dicsireti“ című termékével foglalkozik, kimutatva, hogy ez nem eredeti magyar munka, mint Szabó Károly is hitte, hanem fordítás, melynek (talán közvetett) eredetije a 413-ban elhalt Synesios pentapolisi püspöknek „Φαλακρίας ἐγκώμιον“ című műve, melyet a XVI. századi magyar író rövidítve s itt-ott módosítva átdolgozott. — Végül önálló összefoglalásban ismerteti Patrubány Lukács Nöldeke Tivadar „Perzsa tanulmányait“, melyek a bécsi akadémia kiadványai közt legújabbban jelentek meg és főkép a mai perzsa nyelvjárásoknak a régibb dialectusokhoz való viszonyát tárgyalják.

Az irodalmi rovatban Némethy Géza Cicero „De finibus bonorum et malorum“ című művének maga eszközölte kiadását mutatja be, számot adva azon kritikai elvekről és szempontokról, melyek alapján a szöveget megállapította s néhány helyen módosította. — Vári Rezső némely eltérő megjegyzések mellett is igen kedvezően szól Csengeri János Odyssea magyarázatáról, melyet minden középiskolai tanár számára ajánlható, sőt nélkülözhetetlen könyvnek mond. — Csengeri János behatóan bírálja Barna Ignác Aeneis-fordítását, elismerve, hogy a könnyűség, a routine a fordítóban igen ki van fejlődve és magyarsága is elég folyékony, bár itt-ott erősen kifogásolható; de nélkülözi a fordításban a Vergilius dictiójának fényét és költőiségét, miért is úgy vélekedik, hogy Vergiliushoz méltó magyar fordítás még mindig a jövő feladata. — Pruzsinszky János kedvezően ismerteti a Cicero három philippikájának Jánosi Boldizsár eszközölte kiadását, de kevesli az adott magyarázatot, mely

a német kiadások mértéke szerint készült, minthogy a mi tanulóink sokkal kisebb óraszámban foglalkoznak a latinnal, mint a németek. — Veress Ignác nagy elismeréssel ismerteti Simonyi Zsigmond a Magyar Határozókról írt nagy művének legújabb részét (I. köt. 2. fele), de számos egyes adatra s magyarázatra nézve eltérő véleményét is kifejezésre juttatja. — Végül Bayer József terjedelmes bírálatot közöl Váli Bélának az aradi színészet történetét tárgyaló művéről, bőven kifejtve, hogy a szerző nem járt el elég kritikával és hogy megfeleldeznek tárgyalásában arról, hogy a színészet története egyik fontos szakasza az irodalomtörténetnek.

Athphilológiai program-értekezések sorából Kuzsinszky Bálin elismeréssel ismerteti Farkas Józsefnek Titus Flavius Vespasiánusról írt dolgozatát, melynek sikerültebb részletei megérdemlik, hogy szélesebb körökben is tudomást vegyenek róla. — Pruzsinszky János bírálja Pintér Ede értekezését a latin igeragozás rendszeréről, elismerve szerzőnek fáradságot nem kímélő buzgalmát és kiváló tanári képességét, de nem hiszi, hogy didaktikai, túlságosan theoretizáló eljárása sikerrel legyen alkalmazható a második osztályú kis fiúknál. — Végül Némethy Géza kedvezően ítél Nosz Gusztávnak a görög drámáról szóló cikkéről, melynek adatait pontosaknak mondja és csak a dolgozat szerkezetét nem találja sikerültnek.

A tartalmas füzetben vannak még kisebb vegyes közlemények, Várkonyi Endrétől párhuzamos idézetek, Vergilius II. eclogájának tartalom és alak szerint hű fordítása Vietórisz Józseftől, könyvészet és két ellenbírálat.

5. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE 1890. IV. füzet tartalma: Dománovszky Endre Petrarca és a renaissance címen közöl egy értekezést. Bemutatja Petrarcat, mint a renaissance egyik hőst, kinek érdeme, hogy a classicaí írók már a XIV. században napfényre kerültek. Rajzolja Petrarca egyéniségét, a dicsőségvágyat, mint tetteinek főrugóját. Kiemeli az általa érvényre emelt világi elem fontosságát az egyházi mellett. Részletezi: miként ítélte el Petrarca a epylogistikát, az astrologiát, az alchimiát; miként mondott szigorú ítéletet korának orvosai és jogászhai felett. Festi Petrarca ellenmondásait s azt az ábrándját, hogy a római irodalom és ékesszólás felélesztésével a rómaiak egykori hatalmát is visszaszerezhetni hitte. — Pikler Gyula folytatja: „Az objectív térben való hit lélektana“ címet viselő terjedelmes értekezését. Ezuttal az idő és tér objectivitását s a külvilág objectív létét veszi vizsgálat alá. — A harmadik nagyobb közleményt Comte Ágost sociológiájának bemutatása képezi. Comte rendszerének bemutatását régebben megkezdte már a Szemle. Most a rendszer utolsó tagozatának, a sociológiának ismertetésé-

vel zárja; tárgyalja nevezetesen „A theologiai és katonai uralom felbontása“ czímet viselő fejezetet. — Az értesítőben Schlauch Lőrincz püspöknek az orvosok és természetvizsgálók nagyváradi gyűlésén felolvasott elnöki beszédét ismertetik. Az ismertetésben ki van emelve, hogy korunk tudományos mozgalmi közt az egyházra az a feladat vár, hogy a kereszténység alkotó principiumát, a szereteten nyugvó moráltant igyekezzék érvényre juttatni. Ismertetve vannak a hazai középiskolák ez idei értesítőiben megjelent bölcsészeti tárgyú értekezések. Végül a folyóiratok szemléje zárja be a füzetet.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT HETEDIK CZIKLUSÁNAK ELŐRAJZA.¹

Tizennyolcz éve már, hogy a Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalata útján is igyekszik a természettudományokat hazánkban terjesztetni, és ha az eddigi, negyven kötetre menő kiadványainak változatosságát, tartalmát és sok ezer példányban való elterjedését tekinti, megnyugvással nézhet vállalatának multjára.

A közönség pártolása a Társulatot tevékenységének fokozására buzdította, és a buzdítás nem is volt sikertelen. Könyvkiadó vállalatában ugyanis örvendetes haladás tapasztalható; mert a míg az első ciklusokban eredetiek híjával csupán fordított művek jelenhettek meg: a hetedik (189⁰/₂) ciklus alább közölt jegyzéke túlnyomólag eredeti munkákat foglal magában. Ez örvendetes tény arra vall, hogy a természettudományok művelésében és terjesztésében is mindinkább önállókká törekszünk lenni, és nem vagyunk csupán a külföldi irodalomra utalva, mint eddig.

E könyvkiadó vállalat, mint a hatodik ciklusban, a hetedikben is a három évre 250—280 kisebb 8-adrétű ívnyi könyvilletményt irányoz elő nagyobb részt eredeti és részben fordított művekből, melyek a természettudományok különböző ágairól közérdekű tárgyakkal foglalkoznak.

A kiszemelt művek ezek:

Az állattan köréből:

1. *Entz Géza* „Az állatvilág háztartásáról“, rajzokkal.
2. *Graber* „Az állatok mechanikai műszerei“, számos ábrával.

¹ V. ö. Akad. Ért. I. 61. lap.

3. *Michelet* „A madarak“, rajzokkal.
4. *Michelet* „A rovarok“ (Giacomelli gyönyörű rajzaival).

*

A növénytan köréből:

5. *Istvánffy Gyula* „A magyarhoni jóféle, gyanús és mér-
ges gombák könyve“, megfelelő illusztrációkkal.
6. *Angyal Dezső* és *Mágócsy-Dietz Sándor* „A fák sza-
porításáról és nemesítéséről“, rajzokkal.
7. *Decandolle* „Termesztett növényeink eredete“.

*

Az ásvány- és földtan köréből:

8. *Schmidt Sándor*: „A drágakövekről“, számos rajzzal
9. *Reclus* „Egy hegység története“, rajzokkal.

*

A fizika köréből:

10. *Heller Ágost* „A fizika története a XIX-ik században“.
11. *Bartoniék Géza* „A hang és zene“.

*

A technologia köréből:

12. *Wartha Vincze* „Az agyagárúkról“.

*

A fiziológia köréből:

13. *Laufenauer Károly* „Az idegességről“.

*

Útleírás:

14. *Herman Ottó* „Norvégiai utazás“, sok eredeti rajzzal.
15. *Solymos Béla* „A Szahara“.

*

Az aláírási díj: a Természettudományi Társulat tagjai és a Közlöny előfizetői részéről évenként 6 forint; nem társulati tagok részéről 8 forint, a mely összegbe már a bekötés költsége is bele van értve.

Az aláírás a ciklusnak mind a három évére kötelező, megjegyezvén, hogy a munkák külön kötetenként vagy könyv-
árúsi úton nem lesznek kaphatók.

Az aláírás, mely egyszerű levelező-lapon is történhetik, a
Természettudományi Társulat titkári hivatalához (Budapest,
Eötvös-tér 1. szám) küldendő.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. november 15.

II. FÜZET.

A PÉCZELY-JUTALOM.

Péczy József akadémiai rt., 1841. ápr. 13-kán kelt alapító levelével, 5000 pengő forintot ajánlott fel, oly föltételek mellett, „hogyan ezen summa az évenkénti kamatokból mindaddig növekedni engedtessek, míg évi kamataiból, (a Társaság alapítókéje növelésére fordítandó hatodnak levonása után) száz aranyos jutalom formáltathatik, mely évenként, egyik esztendőben a magyar (legszelesebb értelemben vett) történettudományból fölteendő kérdés legjobb megfejtőjének; másiban egy, tárgyát ugyancsak a magyar történetből vett, drámaírónak adassék; kéretvén az Akadémia, hogy mindkettőben a bíraskodást, az elsőben a kérdés-feladást is vállalja magára, s mindent a jutalmak körül általa gyakorolni szokott módon végezzen. Ha pedig eljő az idő, melyben a magyar játékszín teljes kifejlésével, a nemzeti színiköltő elégséges ösztönt és jutalmat találandó a nemzet, a mivel nagy közönség részvételében: meghatározni ezen időpontot, s azontúl a drámai jutalmat más, a kor szükségének inkább megfelelő, szellemileg rokon célra fordítani, az Akadémiától függjön.“

Az Igazgatóság ezt az alapítványt elfogadta, — és az ötezer pengő forintnyi összeg 1841. decz. 31-én az Akadémia pénztárába befizettetett. Ez összeg, az 1880-ik év végeig. 35,199 frt 40 kr-ra szaporodott, miből az Akadémia alaptőkéjét illető egy hatodrészt levonása után maradt 29,332 frt 92 kr., a melynek kamataiból, az alapító rendelkezése szerint, öt hatod rész jutalmazásokra és egy hatodrészt az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására fordítandó.

Az Akadémia elnöke, gr. Lónyay Menyhért, az 1880. október 23-án tartott Igazgatósági ülésen azt a javaslatot tette, hogy vásároltassék 20,000 frt névleges értékű 5%-os aranyjárdék és annak 1000 arany forint évi kamatja levonás nélkül fordítottassék, az alapító szándékával összhangzóan, jutalma-

zásokra; fölváltva az egyik esztendőben magyar történettudományi pályadíj kitűzésére, a másik esztendőben magyar történeti dráma jutalmazására, vagy esetleg más rokonszellemű célokra.

Az Igazgató Tanács e javaslatot elfogadta s az Akadémiát fölszólította a pályázati szabályzat kidolgozására, valamint a Péczely-jutalmak kihirdetésére.

1881-től egész 1890-ig azonban az Akadémia csak egyszer volt azon helyzetben, hogy a Péczely-jutalmat kiadhatta, t. i. 1888-ban, midőn is e jutalmat Bartók Lajos Thurán Anna című történeti drámájának ítélte oda.

Az 1888. június 25-én tartott összes ülésen az Akadémia abból indulva ki, hogy ma már a nemzeti színművészeti közönség részvételében, különösen más költői ágak művelőinek sokkal kedvezőtlenebb helyzetét tekintve; továbbá, hogy az Akadémiánál kizáróan a magyar történelmi drámára új pályadíj tűzött ki (Kóczán-alapítvány), s a Karátszonyi- és Teleki-pályázaton is versenyezhetnek a magyar történelemből irt színművek: elérkezettnek látja az időt, hogy a Péczely-alapítvány kamatainak történelmi drámák jutalmazására szánt fele része más, a kor szükségéinek inkább megfelelő, szellemileg rokon célra fordíttassék. Ennélfogva a jutalommal oly műág művelését és emelését kívánja előmozdítani, mely hatásra s így művészeti és ethikai fontosságra nézve vetekszik a drámával, s a melynek gyámolítására és helyes irányzására nézve eddig Akadémiánknál jutalom nincsen. Ez: a regény, közelebbről a magyar történelmi regény, melynek művelése a történelmi tanulmányokat s a történelmi ismeretek terjesztését is elősegítvén: jutalmakkal való támogatása az alapító célzatainak megfelel.

A regény-pályázat föltételei a következők:

a) A Péczely-pályadíjra első sorban a magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak. Ha ezek közt jutalomra érdemes munka nem található, második sorban pályázhatnak a magyar társadalmi életből irt regények, még pedig akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

b) Pályaműnek tekintetik minden, a kijelölendő évkörben, nyomtatva, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből irt regény.

c) Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

d) Ha a jutalom elhunyt író munkájának ítéltenék oda,

az csak özvegyének és gyermekeinek adatik ki; a mennyiben pedig az író özvegyet és gyermekeket nem hagy maga után, az Akadémia esetről-esetre dönti el, vajjon a jutalmat más rokonnak és örökösöknek kiadja-e.

e) A jutalom nem osztható meg.

f) A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. Még pedig első sorban a magyar történelmi regények vétetnek tekintetbe, s csak ha ezek között a bíráló bizottság jutalomra érdemes munkát nem találna, következnek a sor a magyar társadalmi életből írt regényekre. A pályadíj, ha egyáltalában nem lenne kiadható, az Akadémia pénzalapjához csatoltatik.

g) A pályaművek megbírálását az I. osztály által megválasztandó három akadémiai tag teljesíti, kik közös értekezleten szótöbbséggel határozzák el, melyik mű nyerve el a jutalmat, melyik dicsértessék meg. Ezután választanak magok közül oly előadót, a ki a többség nézetét pártolja, a ki saját felelőssége alatt értekezik az egész pályázatról, és ennek a közmegállapodás szerint alapos okokkal támogatva adja elő eredményét. A jutalom mindig a kijelölt két évet követő évben összessel adatik ki, az akadémiai szünetet követő első összes ülésen.

* * *

A Péczely-regényjutalom első ízben az 1890. október 6-án tartott összes ülésen ítéltetett oda. A bíráló bizottság nevében, Vadnai Károly lt. előadó részéről, Berczik Árpád lt. olvasta fel a jelentést, a mely így hangzik:

Tekintetes Akadémia!

A Magyar Tud. Akadémia körében most hangzik először olyan pályázati jelentés, melynek jutalma *regényre* volt kitűzve. Nem azt jelenti ez, mintha e tudományos intézet, mely eleitől fogva főadatai közé tűzte ki a hazai széppróza és költészet ápolását is, közönynyel vagy éppen kicsinyléssel viselkedett volna az úgynevezett „modern épósz“ iránt, mely ép századunkban emelkedett mindenfelé olyan erős hatalomra, hogy nem csak a közizlés, hanem olykor a politikai és társadalmi törekvések alakulásaira is lényegesen hatott. A regény fontosságát Akadémiánk már négy évtizeddel ezelőtt élénken ismerte el, abban a minden téren nagy igyekezetű decenniumban, midőn szépirodalmunk ez ágának maig is legnevezetesebb képviselői: Jósika Miklós és Eötvös József legerősebben hatottak, Kemény Zsigmond és Jókai Mór pedig sokat ígérőleg léptek föl regényeikkel. Az Akadémia

egy nagyérdemű philosophusa, Szontagh Gusztáv volt az, ki az „Abafi“ megjelenésekor a lelkesedés páthószával üdvözlé annak íróját, felkiáltván az ország színe előtt: „I.e a kalappal, uraim!“ Továbbá az Akadémia ugyane nagy hatású regényírónkat, Jósika Miklóst, ki a regényt első tette nálunk az összes hazai értelmiség kapós olvasmányává, nyilvános koszorúval tüntette ki, midőn egyik legnevezetesebb történeti regényét: „Az utolsó Báthori“-t akadémiai jutalomban részesíté. Ez azonban nem regényre kitűzött jutalom, hanem általános jellegű szépirodalmi kitüntetés volt.

Hogy az Akadémiának egészen máig speciális regény-jutalma nem létezett: abban leli magyarázatát, mivel elsőbb rendű szükség volt évtizedeken át a drámairodalom fejlesztése; míg nem ma már elérkezett az idő, midőn a hazai színpad kifejlődése és jutalmazóbb volta, továbbá az Akadémia három színműi pályázata mellett, czélszerűbbé vált a nemes emlékeztető Péczely József alapítványának pályadíját, mely eddig másod évenként történeti dráma utólagos jutalmazására szolgált, olyan más műág emelésére fordítani, mely „hatásra s így művészeti és ethikai fontosságra nézve vetekszik a drámával s a melynek gyámolítására és helyes irányzására nézve eddig Akadémiánknál jutalom nincs“. Ez a műág a regény, első sorban a történelmi, másodsorban a társadalmi regény. Maga az alapítvány létesítője üdvös előrelátással érezte a cél megváltoztathatásának szükségét, úgy intézkedvén, hogy „ha eljön az idő, melyben a magyar játékszin teljes kifejlésével a nemzeti szinköltő elégséges ösztönt és jutalmat találhat a nemzet, a művelt nagy közönség részvételében: meghatározni ez időpontot s azontúl a drámai jutalmat más, a kor szükségéinek inkább megfelelő, szellemileg rokonzéllra fordítani, az Akadémiától függjön“.

Ekkép az Akadémia teljesen az alapító rendelkezésének szellemében járt el, midőn elhatározta, hogy a Péczely-alapítványnak első osztályunkra eső jutalmát ezentúl, történelmi drámák helyett, regények utólagos jutalmazására fordítja.

Mindjárt a legelső alkalom is tanúbizonyságot tett a felől, hogy Akadémiánk ez intézkedése a hazai szépirodalomnak lényeges előnyére fog válni, mert a magyar regényírás terén úgy mennyiség, mint figyelmet és elismerést igénylő minőség tekintetében örvedetes termelés nyilvánul.

A bíráló bizottság, melynek nevében van szerencsém jelentést tenni s mely Beöthy Zsolt rendes, Berczik Árpád levelező tagokból és e jelentés előterjesztőjéből állt, az 1888. és 89-dik években könyvben és az időszakai sajtóban megjelent, majdnem húsz munkával foglalkozhatott, melyek közt több tekintetben dicséretre érdemest nem egyet s akadémiai megjutalmazásra is valóban méltót talált.

Előre bocsátom, hogy a bizottságnak úgy határozatában, mint nézeteiben, teljes egyértelműség nyilvánult.

A határozat: az a javaslat, hogy a Péczely József alapítványának legelső regényjutalma, ezer arany forint, Jókai Mór „*A tengerszemű hölgy*“ című három kötetes regényének adassék ki, melynek címlapján az 1890-diki év áll ugyan, de tényleg 1889-ben jelent meg a „Nemzet“-ben is, önálló kiadásban is, tehát ama két évi időköz termékei közé tartozik, melyre a pályázat hirdetve volt.

A döntésnél, a regény kiváló jelességei mellett, Jókai Mór egész fényes regényírói pályáját is tekintetbe kellett vennie a bíráló bizottságnak akkor, midőn az Akadémia először jutott ama helyzetbe, hogy regényt és regényíró, mint ilyeneket, tűnethet ki. Előttünk kellett lebegnie ama kiapadhatlan forrású termékenységek, mely már több mint négy évtizede olyan nagy és gazdag regény-könyvtárral gazdagította szépirodalmunkat, mely nem csupán a hazai olvasó közönségre hatott folyvást élénken és az ifjabb elbeszélő írókra is termékenyítőleg; hanem számos kiváló munkának külföldi nyelvekre való lefordítása útján, nagy kultur-nemzetek irodalmában is elismerést és dísz szerzett egy magyar író költői képzelmenek és ritka humorának, a mi végeredményében az egész nemzetnek is erkölcsi javára esik.

A döntésnél továbbá tényezőül szolgált az is, hogy „*A tengerszemű hölgy*“ úgy kerete, mint számos jelenete által a történelmi regény mesgyéit érinti, mert korrajzi vonásokkal járul a szabadságharcz történetéhez és a fegyverlerakást követő bujdosás szomorú idejéhez; továbbá adatokat nyújt az 1848-at közvetlenül megelőző pesti irodalmi élethez, valamint magának az írónak első időbeli életrajzához, habár meg kell jegyeznünk, hogy némely adata nélküli a pontosságot, például a Jókai első szépirodalmi zsöngéje: „*A zsidó fiú*“ nem a Teleki-pályázaton bukhatott el, mely akkor még nem létezett, s Akadémiánktól is el kell háritani azt a hibás vádat, mely szerint a Szigligeti „*Szökött katoná*“-ját, mely a magyar népszínművei diadalmasan vezette be a színpadra, az Akadémiánál mellőzték volna, a száz aranyat valami „*Kalandor*“-nak ítélve oda, mely darab megbukott s szerzőjének neve is rég feledésbe merült. Az Akadémiánál soha sem volt népszínműi pályázat. Az a hibásan intézett bírálati döntés a nemzeti színháznál fordult elő a Bartay-féle pályázaton. Ez adat-hibák azonban egy tollvonással kijavíthatók a regény második kiadásában.

Nehezebb volna segíteni ama lényegbe vágó hibákon és hiányokon, melyek a szerkezetben, a jellemzésben, a lélektanban ejtettek csorbát. Mert ez a regény, mely a Jókai Mór fényes

képzelmének, színgazdag festéseinek, elbeszélői varázsának úgy szólván minden oldalát annyiféle élénk színben ragyogtatja, hogy az opál nemes köve sem csillog többtől, nem került ki a compositió és emberfestés oly fogyatékait sem, melyek a műgond rovására esnek.

Nem *egy történet* van benne kikerekítve, hanem a hősnő egymást követő életszakait, quasi epizódjait kapcsolja össze. Tulajdonképp a regény szabad formájában ez még nem elítélendő hiba. Vannak minden idő bámulatára termett remek, melyek egy-egy hős kalandjait, epizódjait festik, mint a Cervantes „Don Quijote”-ja is, de az ily művekben különösen szükség a hős jellemének teljes lélektani kidomborítása és a hang egyenletessége útján adni meg a művészi egységet. „A tengerszemű hölgy”-nek nagyobb híja az, hogy a hős — az elbeszélő maga — nincs eléggé hőssé téve; a hősnő pedig, az asszony, a tengerszemű hölgy csak hypothesisekkel, még pedig különfélekkel érthető meg teljesen. De hozzá kell tennünk, hogy mind a két hiba a költő emberi és írói erényéből ered. Szerénysége akadályozta abban, hogy magát egész regényhőssé tegye; abból az eléggé nem dicsérhető tulajdonságából pedig, mely egész pályáján kerülteté vele az érzékinek, az állatnak minden erősb színezését, származik az a hiány, hogy „A tengerszemű hölgy”-ben inkább sejteti, mint festi a vérnek ama zabolázhatatlan hevét, mely a boldogtalan sorsú szép asszonyt annyiféle frigy lapdájává teszi és végre szenvedélyességének áldozatává ejti. De ha értjük és érezzük a forradalomnak amaz égető levegőjét, mely — mint írónk is említi — a gyávából hamar csinált hőst, a gyöngéből erőset, az asszonyból férfit vagy ördögöt, melyben a gyors elszántság és békés időben érthetlen túlzottság exotikus példái termettek: akkor a regény lapjain is sok olyannal jövünk tisztába, a mit máskülönből valószínűtlennek kellene tartanunk. Maga az akkori való is úgy szólván valószínűtlennek, az égve folyó élet mintegy álomnak tűnik föl e zivataros időből, mely annyi férfit és asszonyt forgatott ki sarkaiból.

A hősnő: Erzsike, egy komáromi gazdag úri asszony szép leánykája, ki különös, bátor, meggondolatlan, izgatag szivecskéjével bele szeret az irodalmi dicsőség álmaival korán eltelt ifjúba. Lehetetlen bájosabb idillt írni annál, mint midőn e különös lány fölkeresi az ifjú író lakában, midőn ez első regényét, a „Hétköznapok”-at írja. Látni akarja, hogyan írják a regényt. Kaczag és őszintén beszél. Vallomásokat mond. Kitarja szívét. sőt természetét is. Azt mondja, hogy ő belőle csinálhat valaki ördögöt, ha mindjárt templomot épít is számára s őt teszi oda oltárképnek, de angvallá teheti, a kit ő *igazán szeret*, s noha gazdag, tudna boldog lenni akárhol, a pásztor kunyhójában, a

vándor komédiás ponyva sátorában, a katona tábortüzénél, az iskolamester vedlett falú vályogviskójában és álmodnék az üdvösségről a szalmaágyon.

Ez a regény történeteinek expositiója s egyszersmind e néhány szó mintegy előre való megálmodása a hős nő saját jövőjének.

Mivel az ifjú, a kit ő szeret, nem viszonzozza e lángot, sőt mintegy fél e különös lénytől, kinek a szeme oly csodásan változik minden indulatnál, mint a tengerszem a különböző világítások hatására; mivel ez ifjú számot akar tenni a világban s megy oda, hol hirnevet és olyan élettársat keres, kinek fejét ő övezhesse körül glóriával s ki neki ne rabszolgája, hanem királynője legyen: Erzsike sír, kaczag, átöleli az ifjút és elfut.

És pályája azontúl egy különös, áldatlan tévelygés, buk-dácsolás. Ideges szenvedélyességgel keresi a boldogságot, a nélkül, hogy megtalálná. Daczból megy férjhez egy híres gavallérhoz, de a ki alacsony lény s jobb szereti a bort, a kártyát, a gulyásnét, mint szép nejét, s a szép nő azzal boszúlja meg, hogy ő meg parasztnőnek öltözve a gulyás asszonya lesz, de a ki aztán tiz tinóért póri önzéssel ad túl rajta. Akkor egy brambarbas honvédtiszt, előbb színigazgató fogja pártját Komárom égése közben, midőn menekülő anyja eltaszítja magától. Megismeri e szájhóst, ki csak lármázni és hazudni tud, de nagy elszántsággal, télviz idején, üvöltő farkasok és kóborló szerezésának üldözése közt, cigány zenésznek alakítva át magát, visz el helyette egy sürgönyt Komárom várából Debreczenbe a kormányhoz, s ezzel a brambarbasnak őrnagyi rangot szerez s bár megveti már, de mert nincs senkije, vele marad a bujdosásban is. Ez a brambarbas azonban rút önzésből, hogy színigazgatói engedélyt kaphasson s magát tisztázhassa, eláztatja őt, följelentve, hogy azt a sürgönyt a neje vitte Debreczenbe, s erre a „tengerszemű hölgy“-et becsukják és sok baja volna, ha nem segítne rajta egy dragonyos tiszt, ki szörnyen udvarias és szörnyen szerelmes szőke cseh ember, csak az a baj, hogy ezúttal második házasságot kötött s a büntetést nem is kerülhetné ki, ha el nem esnék a csatatéren. Ekkor a nagy világtól és az úri néptől elidegenült tengerszemű hölgy, megmaradt vagyonával, egy kis városba költözik, hol egy puritán jellemű és zordságú kálvinista néptanítóval véteti nőül magát, mert abban keresi az igaz őt embert; de csak ridegséget talál benne, úgy hogy tőle való menekülési vágyában vallási rajongásba esik, katolikussá akar lenni, de a néptanító megveri, ő pedig boszújában agyon lövi. Így kerül aztán Mária Nostra börtönébe, hol évek múltán első és egyetlen ideálja, az elbeszélő találkozik vele, a mint a munkaterem egy asztalánál megöszült hajjal gyermekruhát varr

s komoran mondja: „Megöltem a férjemet, el vagyok ítélve élethosszig tartó fogságra.“ „Nem tehetnék az ön érdekében valamit?“ — kérdi tőle az író. „Köszönöm, — hangzik a felelet. — Jó nekem itt. Nincs mit keresnem a világban.“ S azzal visszaül a helyére s folytatja a munkát. Folytatta, a míg meg nem halt.

Az író pedig a szent atyák szavaival oldja föl vétkeinek terhe alól: „Ego te absolvo ab omni vinculo, stb.“

És feloldja vele az olvasó is, mert a tengerszemű hölgy nem csak vétkes volt, hanem szerencsétlen is. Szívének első, tiszta szerelme viszonzatlanul maradvá, egész élete úgyszólván csupa izgatag tévedezésből állt. Bensejében soha sem vált hűtelenné a gyermekkori ideálhoz. Őt választja gyámjának, neki panaszol el őszintén mindent, tőle kér tanácsot, meglátogatja, mikor baja van, a bujdosás idején felajánlja neki egész megmaradt vagyonát, hogy menjen ki Párisba s legyen ott ünnepelt és gazdag író; el-elárulja szíve mély vonzalmát, mondván: nem bánná, ha ő megverte volna is, hogy érezze az ütése nyomát. Szóval az érzéki, kézről-kézre járó szép asszony szíve mélyén bizonyos ideális hűséget táplál az iránt, a ki magához méltó nőt szerzett s arra büszke és azon lélekkel csügg. A tengerszemű hölgy máskülönben is érzékeny és áldozatra kész, mert van szíve. Tudja elszánni magát parasztmunkára, veszélyes vállalatra, nélkülözésre, mikor a helyzet úgy kívánja. Ápolja, segíti a dragonyos főhadnagy gyámoltalan első nejét és gyermekét is, mikor azok házába kerülnek, hogy őt megfosszák az új férj iránti bizodalomtól. Változó, szorongó helyzeteiben is sok a mentség és magyarázat. S az a bűn, mely miatt börtönbe jut, szintén nem alacsony indulat, hanem a bántódás szégyenérzetéből támadt cselekedet. Ekkép a kézről-kézre járt asszony meg van óva attól, hogy közönséges vagy ellenszenves alakká váljon. Természetének nem minden vonása van kiegyenlítve, összeegyeztetve; nem egy cselekedetének rejtélye csak mesterkelt kulcs segítségével tárható fel; de a hogy ő maga előadja, úgyszólván a természetesség színében tűnik fel. Mert az epizódokat mind ő beszéli el a költőnek, midőn hol itt, hol ott találkozik vele. És bár így hangjában maga a költő írói lelke szól, egy perczre sem jut eszünkbe kételkedni, hogy voltaképp nem a saját tenorját halljuk.

Ritka újabb magyar regény az, melyben annyi különféle alak életteljessége lépne elénk, mint e nő elbeszéléseiben. A léha, önérzetlen gentry Bagotay Muki, a paraszt athleta Gyuricza Péter, a szájhős Bálványosi Bálint színigazgató, ki Rengenegeri Tihamér néven hetvenkedik a honvédtisztek közt, ügyesen ki tud kerülni minden veszélyt s veszély multán kérkedve dicsek-

szik azzal, a mit más csinált, a nagy udvariassággal Erzsike után bolonduló Klatopil Venczel dragonyos tisztt, kinek festésébe csupán a bigamia s az apaság kötelességéről való megfélekedezés ejt zavaró, distonáló vonást, s végül a nyers modorú, szögletes, egyenes Medvési Ezsaiás kálvinista néptanító a humor élettéljes világításában élnek és mozognak előttünk. Az elsőt kivéve, mindeniknek van olyan oldala vagy vonása, mely a támaszt, védőt, szóval „valakit“ idegesen kereső tengerszemű hölgy rokonszenvét, háláját, ragaszkodását az adott helyzetben, hol a boszú, hol az elhagyottság, hol a megnyugodni vágyás révén fölébreszthette. És a hol hézag, vagy érthetlenség homálya marad, betölti és megvilágítja az elbeszélés varázsa. Ebben a tekintetben „A tengerszemű hölgy“ Jókai regényeinek első sorába tartozik. Írói erényei fényesen nyilatkoznak benne s olyan elbeszélőt mutatnak, ki korunk egész irodalmának legjelesebb prózai epikusai közé tartozik. Egyes rajzainak, jeleneteinek mély hangulatossága lángezésüsből ered. A fiatalok komáromi idilljét, a francia tánczmester bohókás leczkéit, a Dunasziget gyümölcsösét nincs toll, mely több elevenséggel és bájjal írhatná le. A költő a maga ébredő fiatal koráról beszélve, mintegy összes tehetségeiben újra megfiatalodott e regény lapjain. S milyen epikai erő van Komárom égésének és a menekülő, tolongó nép riadásának borzalmasan szép képében. A hol pedig a humornak jut helye, ott ez mindig a maga ártatlan vagy groteszk sajátosságában nyilvánul, megragadva, elbájolva az olvasót. Néha a jókedv ragadja el írónkat, mint egy szívesen hallgatott mesemondót. Máshol az éles szemű megfigyelő lep meg sajátos leleményeinek hőségével. Majd az egykori márcziusi ifjú lakoskedése lobog előttünk, midőn arról a feledhetetlen márczius 15-dikének eseményeiről beszél, melyekben neki magának is oly bő része volt. Akkor történt vele, hogy egy nagy művészről neki, a forradalmi költemény szavalójának, a színpadon kokárdát tűzött a mellére. Ez volt az ő kézfogójuk. S mily szeretettel festi e nőt, midőn már hitvese volt s vele osztozott a forradalom örömeiben és nélkülözéseiben, vele aztán a gyászban, a bujdosásban, midőn őt a borsodi Bikkség rejtett magányából a fővárosi életnek, a munka, a hírnévszerzés folytatásának visszaszerezni segített. Minden célzatosság nélkül ezt a nőt mintegy ellentétte emeli az annyi bajon és kézen átment s utóljára is tönkrement „tengerszemű hölgy“-gyel szemben.

A regénynek legtündöklőbb fejezetei a bujdosás idején, a Bikk vadonában folynak le. E zord idő durva szövétébe is a humor aranyszálait himezi a költő. Ott találkozik a gyáván rejtőző színigazgatóval, a forradalmi szájhőssel; ki könnyű vérrrel éneklí a „Fra Diavolo“ románczát, ha nincs baj, de holtra ijed,

mihelyt pár ártatlan erdőkerülő közeleg, kikben őt kereső veszedelmes csendőröket vél s odújába búvik előlük. Ott találkozik költőnk a megúnt párja oldalán bujdosó Erzsikével. Ott beszélnek ismét bizalmasan, őszintén együtt, a „Szent-Lélek“ hegyén, a „Pogányoltár“-nál, melyeknek természeti szépségeit ecset nem festheti szebben, mint költőnk tolla. A természet iránti emez eleven érzék, leírásainak színben és érzésben való gazdagsága valóban bámulatra méltó a Jókai mai korában. Példátlan, hogy a ki annyit és oly régóta irt, ennyire meg bírja őrizni a kedélynek és képzelemnek teljes frissességét. Költészetének üdeségét nem halványítja el semmiféle reflexióval. Megmarad teljesen mesemondónak, megóva naivitását, kedvét s emelve azt művészetével. Mert ha az egész mű compositiójában, az alakok lélektani jellemzésében nem kap is teljes uralomra a művészet, annál ragyogóbban jelentkezik az az előadás szépségében, az egyes rajzokban, leírásokban, fordulatokban.

Stiljében is a művészt és természetet, csaknem népiest, páratlan hatással olvasztja össze. E stil, mely tisztaság tekintetében — kivált újabb időben — nincs foltok nélkül, Jókainak olyan páratlan adománya, minővel regényíróink közül senki sem bír, de a nagy irodalmakban is csak kevesen. A bizottság egyik tagjának kifejezését használva: „a magyar költői próza ebben a stilben lett legméltóbbá Arany János versművészetéhez“.

Ime az okok, melyek a bíráló bizottságot azon egyértelmű határozatra indíták, hogy az Akadémia a legelső regényjutalommal Jókai Mór tüntesse ki „*A tengerszemű hölgy*“ sok jelességgel bíró és gazdag fénnyel elbeszélt regényeért.

Az írói érdem és tehetség elismerése ellen vétene azonban a bizottság, ha a jutalmazás időkorébe eső regények közül többeket is ki nem emelne, mint olyanokat, melyek részint szerkezet és alakfestés, részint érdekes tárgy ügyes szövése, elbeszélői hang, vagy részletek szépsége következtében méltók a dicséretre. Ilyenek első sorban Jókaitól „A gazdag szegények“, Csiky Gergelytől az „Atlasz-család“, Pálffy Alberttől „Leány mint özvegyasszony“, Mikszáth Kálmántól „A beszélő köntös“; továbbá Wohl Stefániától az „Arany-füst“, Gyarmathy Zsigánétól „Monostori Katinka“ és Iványi Ödöntől „A püspök atyafisága“. A bizottság egyhangú megállapodása regényirodalmunknak szintén gyarapodására való e művek megemlítését tette örvendetes kötelességemmé.

De midőn mind ezek fölé Jókai Mór „*Tengerszemű hölgy*“-ét emelte a bizottság, eszünkbe kell jutni e regény ama lapjának, melyen a dragonyos főhadnagy úgyszólván a hetedik égbe száll a gondolatra, hogy a gallérja két csillagához megkapja a har-

madikat is, a kapitányit. A költő ehhez e finom ironiájú szavakat írja:

„Ez a katonaélet specialitása s ebből az örömből mi, fakó civilizisták nem kapunk. Kivált holmi jámbor poéta! Annak csak *egy csillaga van*. Az is a feje fölött *magasan*. Ha elérheti, megfoghatja: az *övé*; ha maga el nem éri, *mástól* meg nem kapja“.

Jókai Mór elérte a maga csillagát: az *övé*; mástól, a nemzettől és abban az Akadémiától azért kap méltón koszorút.

ADALÉK A JURÁK-SZAMOJED NYELV ISMERETÉHEZ.

(Kivonat *Budenz József* rt. 1890. okt. 6-án tartott előadásából.)

Nyelvtudományunk eddig még keveset foglalkozott a rokon altaji nyelvcsalád *szamojed* ágával vagy csoportjával. Nyomai ugyanis a szamojed tanulmányok: először *Hunfalvy Pál* értekezése „A szamojed nyelvről, különösen annak igeragozásáról“ (M. Nyelvészet III. 1858.), melyben a szamojed igeragozás bizonyos alakjának azon jellemzését, melyet Castrén a maga grammatikájában adott, megigazítja — és pedig annak a textusokbeli használatára meg a Reguly gyűjtötte adatokra támaszkodván; — másodszor: *Munkácsi Bernátnak*, „Az altaji nyelvek számképzését“ tárgyaló dolgozatában a szamojed-ségnek számképzőit fejtegető szakasz (Budenz-Album 1884. 295—304). Főoka annak, hogy eddig oly keveset forgolódtunk a szamojed nyelvek körül, nyilván egyéb altaji tanulmányoknak magyar érdek szempontjából előbbvalósága: a hatvanas évek óta elég dolgunk volt jelesen az ugarság megismerésével és kutatásával, összehasonlító fejtegetésével, s ezzel kapcsolatban a törökségnek úgy tanulmányával, mint az ugarsághoz, jelesen a magyarhoz való viszonyának tisztázásával. Hajlamuk szerint foglalkoztak egyes nyelvészeink azon altajisággal is, mely látnivalólag a törökséggel áll közelebbi rokonságban: a mongollal és mandsuval. Inkább azon lehet csodálkozunk, hogy a finnek közt nem akadt ki honfitársuk, Castrénnek, a ki a szamojed nyelveket a tudomány számára igazán fölfedezte, dicső munkáját folytatta volna. Ámde ők is teljesítették előbb a részint kevésbé ismert finn dialectusok kutatására vonatkozó kötelességüket, meg aztán az ugor nyelvek buvárlásából derekasan kivették a részüket (jelesen Ahlqvist nyomozásaiival a mordvin, vogul és osztják nyelvek

terén). Amúgy is olyanok voltak náluk is a viszonyok, hogy csak legújabbán a Finn-ugor társaság keletkezteével indulhatott meg rendszeres vállalkozás a rokonnelvek kutatására, újabb teljesb és tökéletesb tanulmány-anyag szerzése czéljával.

De a szamojed nyelvtanulmány eddigi pangásának még más oka is lehet: a rendelkezésre levő nyelvanyagnak aránylag csekélyisége, különösen, a mi a nyelvmutatványokat illeti, a melyekből pedig magának a nyelvnek mi és milyen voltáról tiszta fogalmat s a subjectiv elvonással megállapított grammatikai tételek megbírlására és igazolására módot nyerünk. Eddigi ismeretünknek úgyszólván egyedüli forrása és alapja volt Castrén kutatásának eredménye, mely csak korai halála után, Schiefnernek gondja alatt jutott napvilágra (1854—55): *a*). egy az öt földialectust felölelő grammatikai munka; *b*) szójegyzékek a szamojed nyelvekből, a mihez két dialectusból való nyelvmutatványok is járultak. Bármennyire elismerjük és bámuljuk az első kutatónak roppant munka árán kivívott ezen sikerét, mégis tudnunk kell, hogy grammatikája, a mint kiadója Sch. be is vallja, befejezetlen mű maradt, a melynek hiányait (pl. a szóképzésre, a participumok és gerundiumokra, meg az egész mondattanra nézve) csak némi részben pótolhatjuk a szintén nem igen bőséges nyelvmutatványokból; mert három földialectusból a legkisebb mutatvány sincs. A szójegyzékek sem egyenlő teljességűek: legterjedelmesb az osztják-szamojed (80 lap) s a jurák (42 l.) Egy új forrás az osztják-szamojed nyelv köréből csak 1879-ben nyílt meg a kazáni missionarius-társaság kiadásában megjelent *narym-vidéki* szövegekben, orosz fordítással. Ezek t. i. 4 füzet iskolai és egyházi könyv, legeslegnagyobb részt ugyan csak fordítások, illetőleg Grigorovski missionarius szabad szerkesztéséből valók, de van az egyik füzetben néhány eredeti elbeszélés is közölve (látnivalólag a többtől valamennyire eltérő, azaz népiesebb nyelvezettel). Végre meg kell említenem, hogy kéziratban *Regulytól* egy füzet maradt meg, melynek ő „*Szamojed tanulmányok*” címet adott, a benne foglalt gyűjtést e jegyzettel kísérvén: „A *Sigva* folyó *Sukerje* nevű helységében augusztus 16—25-ig 1844. *Vojgenpäng* nevű vogul közlései folytán, ki gyermek- és férfikorát az Uralon iramtenyésztéssel a szamojedok közt töltötte, maga is szamojed származású levén. Nagyatyját *Szajnah*-nak hívták, ki még született szamojed volt s ki csak 1712-ben, midőn megkereszteltetett, telepedett meg *Sukerje* nevű helységben, több más szamojedekkel, kik együtt alapították a nevezett helységet és kiknek ivadékaik most már tökéletes vogulok, de kik közül az iramtenyésztéssel foglalkozók és ennek folytán a hegyeken lakók még szamojedül beszélnek. Némely pótlékok irattak még Alexej Kasimov sátorában a *Kis Gobi*

völgyében az Uralon, hol szeptember 3—11-ig mulattam“. Tartalma *szójegyzék*, többnyire német, sokszor vogul fordítással (5 négy hasábos félív, még 4 félíven grammatikai paradigmák: személy-névmasok, igeragozási példák, rövid mondatok). Nyelve egészben a Castrén jurákjával egyező (hiszen az urali szamojedség ugyancsak a jurakság területébe esik), de vidéki sajtósággal.

Az 1882. év nyarán néhány szamojed embert hoztak Budapestre — ethnographiai látványúl az állatkertben, úgy mint a bécsi kiállítás alkalmával 1873. mutogattak előbb Bécsben, aztán Budapesten is svéd-lappokat egy bódében, a kiket szerencsém volt — annak idején itt az Akadémiában is bemutatni. Alkalmom akadt egy kis szamojed nyelvtanulmány megtételére, a mely legalább is némi újabb ismeretszerzés reményével kecsegtetett. E váratlan alkalmat fölhasználva, vagy tizenkét látogatást tettem e szamojedeknél, rendszeren egy-egy félnapra, mely időt azonban a közönségnek szóló mutatványok annyiszor mennyiszer félbeszakítottak. E szamojedek az archangeli guberniumhoz tartozó *Kanin* félszigetről, vagyis a jurák szamojedség legnyugatiabb részéből valók voltak s a társaság állott 5 egyénből: egy öreg ember és felesége, egy fölnőtt fiatal ember és leányzó, meg egy gyermek fiú. Czélomra majdnem egyedül az öreg ember szolgált. Vaszilij Ignatievics Kanyikov, ki oroszul tudott s e nyelvet elég helyesen s némely csekély kiejtési sajátság mellett egészen érthetően beszélt. De néha megszólalt kérdezgetésem közt az asszony is, ki szintén tudott valamit oroszul. Eleinte szokat kérdezgettem, végig menve a Castrén-féle jurák szógyűjtemény főbb szavain s a fent említett Reguly-féle szójegyzéket használva, hogy az ő nyelvüknek kiejtésbeli sajátságait tapasztaltjam. Későbbben azon voltam, hogy az öregtől néhány összefüggő textusdarabot is szerezzek s ennek legjobb módjával azt találtam, hogy alkalmas, könnyű nyelvezetű orosz elbeszéléseket az öreggel fordítottam. Mondatról mondatra fölolvastam neki az orosz, ő meg rögtön mondta azt szamojedül, csakhogy sokszor vele ismételtetnem is kellett, hogy csak valamennyire biztosan leirhassam. Az ily módon nyert fordítást otthon a birtokomban levő segédeszközök fölhasználásával tanulmányoztam (értem Castrén grammatikáját és szójegyzékét, meg a Reguly szógyűjteményét), melyet már azelőtt is czédulákra kiírtam és rendeztem volt), a szamojed alak pontos megértésére törekedvén. Másnap én olvastam föl mondatonként az öregnek a szamojed textust s ő megtette igazítását, de sokszor merőben változtatott is a textuson. Följegyzéseim alaki helyességét ezen revisio lényegesen biztosította, a mivel korántsem ellenkezik, hogy megmaradtak bennük hangalaki egyenetlenségek és ingadozások, a milyenek tényleg a nyelvben létezhetnek s különben is egyazon beszélőnek esetleg

változó előadásmódjával (nyomatékosb és lassúbb meg lazább és sietősb ejtémódjával) vele szoktak járni. A mi különben ezen fordított textusok értékét illeti, megjegyzem, hogy az öreg gyakran szabadon bánt az orosz eredetivel, kihagyogatván és változtatván, általában a tartalmi részleteket úgy fogván föl, a mint neki könnyű volt szamojedül elmondani. Ezek tehát bátran eredetiek számába mehetnek, annyival inkább, mert itt-ott bizonyos rhyth-mikus ismétléseket is alkalmazott, a melyek eredeti népies elő-adásmódra mutatnak s bennük a legsajátosabb szamojed grammatikai alakok fordulnak elő pl. a tiltó igének dualis tárgyra mutató alakja *nuñujud* „ne (te) őket (a kettőt).“

Az ily módon följegyzett textusaim a következők: 1. „Két barát és a medve“ című kis mese. 2. „A róka és a farkas“ mese. 3. „A róka és a daru“ mese. 4. „A halásznak nagyravágyó felesége“. 5. „Három ember az erdőben“. Az utóbbi mesének megvan osztják-szamojed textusa is, a fentemlített 1879-diki kazáni kiadványban, a melyből az orosz szövegét vettem. Ez tehát egyszersmind megmutatja, mily erősen különbözik a jurák és osztják-szamojed földialectus egymástól s hogy helyesebben csakugyan külön nyelveknek kell tekintenünk az úgynevezett szamojed földialectusokat, a melyeknek csak vidéki változatai mehetnek dialectus számba.

* * *

Ezután a fölolvásó áttért az öreg Kanyikov nyelvének hang- és alaktani sajátosságaira, melyeknél fogva a Castrén-ismer-tette és a Reguly-féle szójegyzék nyelvtől valamennyire eltér. A kanini szamojed nyelv pl. már nem él a szókezdő *ñ* gutt. nasalissal (pl. *uda* kéz, nem *ñuda*, mint Castr. és Reg.-nál), de mégis fölmerül az, mihelyt a szó nem önálló ejtésű, hanem az előzőre támaszkodik vagy éppen összetételbe lép vele: pl. *ñim ña* nem vagyok (finn: *en ole*), *hardu-ñörda* maguk esznek (különben *örda*). Szóközépi *ñ* helyett többnyire *g* van: *jägu* nincs, *pōga* háló — C. *jañu*, *poña*; van *jundirña* és *jundirga*. Jellemző, hogy a szókezdő *h* (mely eredetibb *k*-ból való), a szorosabb egybeejtés esetében *g*-vé lesz: *haije* „ment“, de: *puedaran-gaije* „erdőbe ment“; *hájvin harua* vagy *hájvin-garua* „menni akarnak“. Az alaktaniak közül kiemelhető az *ś* névrag, mint valóságos translativus-rag, a melyhez a finn *kσι* ragot szeretnők hasonlítani (*horovaś haije* „tehénné vált“), pedig kimutatható, hogy ez nem egyéb, mint a névszóhoz ragadt *aś* vagy *äś* „esse“ infinitivus („vacca-esse abiit — in vaccam abiit“). Érdekes továbbá a potentialis *kł* rag, melyet Castrénál csak a nyelvmutatványokban találunk: pl. *amdedākł* „alkalmasint

ott ül“, *nivikl a* e helyett *nivikl a* „alkalmasint nem volt“ (*nivl* az *ni* verb. negativum praeterituma, *a* meg az „esse“ ige töje). Fontosnak kell még tartanunk, hogy e jurák-szamojed nyelvnek sajátos grammatikai alakjaira, a mint Castrén leírta, a Kanyikovtól feljegyzett textusokban igazoló példákat találunk, pl. dualisi és pluralisi tárgyszemélyre mutató igealakokat, a verb. negativumnak változatos ragozását, a távolabbi tárgy személyére mutató ragokat.

A fölolvásó a fent említett kanini szövegeket legközelebb közé fogja tenni, mint „adaléket a jurák-szamojed nyelv ismeretéhez.“ A szöveghez hozzá lesz csatolva a lehetőleg hű fordítás, a szükséges jegyzetekkel. Ezenkívül a Kanyikov-féle nyelvről való följegyzéseiből meg Reguly szamojed szógyűjteményéből egy kis szótárt fog szerkesztetni, a Castrénál megfelelő szóalakok összehasonlításával.

* * *

„A szamojed nyelvek tanulmánya nemcsak amúgy is érdekes — mint a mely világos rokonság mellett feltűnő alaki eltérésekkel foglalkozhatik, — hanem az ugor tanulmányra nézve is annyira fontos, hogy ma-holnap csakugyan rá kell érkeznünk, hogy vele behatóbban foglalkozzunk s az arra való módot, bővebb ismeretanyagot megszerezzük. Mert mind világosabbá válik, a mit Hunfalvy is annak idején megérintett s újabban Munkácsi (fent idézett dolgozatában) bizonyos alaktani egyezés alapján határozottabban mondhatott ki, — hogy az altaji nyelvágak közül egyik sem simul oly szorosan az ugorhoz, mint épen a szamojed nyelvesoport“.

A TUDOMÁNYOS KITÜNÖSÉGEK JOGCÍME A FELSŐHÁZI TAGSÁGRA

AZ EURÓPAI ALKOTMÁNYTÖRTÉNELEMBEN, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A SPANYOL ALAPTÖRVÉNYHOZÁSRA.

(1808—1876.)

(Kivonat *Schvarcz Gyula* rt. 1890. okt. 13-án tartott felolvasásából.)

Értekező nem azon jogcím kifejlődését teszi vizsgálódása tárgyává, a mely jogcímen az angol parlament alsóházában és a német államok felsőházaiban egyetemi tanárok, mint nagy vagyonnal is rendelkező testületek érdekképviselőiként kiküldöttek ülnek, mert ez a jogcím visszanyúlik a keresztyén-germán állam középkori századaiba; értekező azon modern alkotmánypolitikai mozzanattal kíván ezuttal foglalkozni, mely szerint a *tudomány és irodalom* kitünőségei *mint ilyenek* nyernek felsőházi tagságot különböző európai monarchiákban és köztársaságokban és ugyan akár az egyetemi tanárok, akár a tudományos akadémiák kötelekéből, akár pedig minden ily kötelektől eltekintve, azon hírnév és nagy érdemek czímén, a melyeket maguknak a szellemi életben szereztek. Nem a germán népeknél, hanem a román népeknél bukkanunk első ízben ily alkotmánypolitikai mozzanatra: a min nincs is mit csodálkoznunk, miután, mint értekező konkrét példákkal több oldalról megvilágítja, a germán népeknél jóval előbbre vannak már a román népek a születési és vagyoncensustól eltekintő állampolgári jogegyenlőség gyakorlati keresztülvitelében, és így az egyéni tudományos vagy irodalmi kiváló erőnek állami, illetőleg törvényhozási értékesítésében is. Legelőször az 1808-diki spanyol (bonapartistikus) alkotmány hozza be a tudományos kitünőségeket a Cortesbe. Ezen alkotmány alapján ugyanis a Cortes három curiából állt: a klérus, a főnemesség és a nép curiájából. Ezen utóbbiba — „*Estamento del Pueblo*“ — rendel tagúl beleneveztetni az 1808-diki alkotmány — a király által 15 egyetemi küldöttet és „tudománya folytán hirnevéssé vált tekintélyes, böles férfit — azon két jelöltjegyzék alapján, a melyek közül az egyiket a királyi tanács — Consejo Real — a másikat pedig az egyetemi testületek voltak jogosítva fölterjeszteni. Az 1812-diki alkotmány csak az *egykamra*-rendszert ismervén, és a képviselői rendszert az általános szavazati jogra alapítván, természetesen mellőzte a tudományos kitünőségeket. Most az abszolutizmus évei következnek Spanyolországra, majd az 1812-diki alkotmány rövid életű helyreállítása után a regensségi időszak. A még gyermek II.

Izabella anyja, *Mária Christina* mint regensnő 1834-ben a fölvilágosult haladás nagyérdemű barátjának, *Martinez de la Rosá*-nak, mint felelős miniszerelnöknek tanácsára fölvette a tudományos és irodalmi kitüntetések felsőházi tagságát az ezen évben kibocsátott „*Estatuto Real*“-ba. Ezt megelőzőleg, 1831-ben jött létre a francia *pairkamra-törvény* a *Lajos Fülöp* által 1830-ban revideált 1814-diki „*Charte*“ keretén belül; ezen 1831-diki francia *pairkamra-törvény* az 1796-diki *schweizi* minta után indult és ez alapon bizonyos taxative, felsorolt kategoriákból rendelte életök fogytára kineveztetni a *pairkamra* tagjait a király által, egy ily kategoriául a többek közt az „*Institut*“ 4 akadémiajának rendes tagjait jelölven meg a maga rendelkezésében. Az 1834-diki spanyol „*Estatuto Real*“ a főrendek kamrájába — „*Estamento de Próceres del Reino*“ — szintén beviszi a tudományos és irodalmi kitüntéseket, de daczára annak, hogy egyéb rendelkezéseiben nagyon conservatív alkotmánypolitikát vall, sokkal szabadelvűbb álláspontot foglal el velök szemben, mint akár az 1831-diki francia *pairkamra-törvény*. Mert míg utóbbi csak az „*Institut*“ akadémiainak rendes tagjai közül rendeli el a *pairkamra* tagjai kinevezését a tudomány és irodalom képviselőiben: addig az 1834-diki „*Estatuto Real*“ nem köti magát sem akadémiai tagsághoz, sem egyetemi tanársághoz, hanem egyszerűen azt mondja, hogy a király éltök fogytára a főrendiház tagjaivá nevezhet ki oly férfiakat, a kik maguknak a közoktatás terén kitünő érdemeket szereztek, vagy pedig a *tudományok művelésében* fényes hírnévre és nagy tekintélyre tettek szert. Van azonban egy gyenge oldala ezen „*Estatuto Real*“-beli rendelkezésnek. Jövedelmi *censust* követel meg tudományos kitüntésektől, még pedig nem kisebb összeget, mint 60,000 reálnyi évi jövedelmet saját birtokaik után, vagy pedig oly államfizetés kimutatását, a mely évenként szintén legalább 60,000 reálnyira rúg! Az 1837-diki spanyol alkotmány az 1812-diki alkotmánynak alapelveit teszi többnyire magáévá, némileg mérsékeltebb formákban, de *nem az egykamra-rendszer* alapján áll többé, hanem a képviselőház mellett senatust — „*Senado*“ — is ismer. Ezen 1837-diki alkotmány alapján a senatorokat a király nevezi ki a hármas jelölt-jegyzékben foglaltak közül; a hármas jelöltjegyzekek pedig azon állampolgárok nevei jönnek bele, a kiket e célra, vagyis senator-jelöltekül az egyes tartományokban, a népképviselők választására is jogosított választók megválasztanak. Tudományos kitüntetések behozatalának imperatívus postulatuma az az 1837-diki spanyol alkotmány egyáltalán nem reflectál. Szintígy nem reflectál ilyesmire az 1845-diki alkotmány sem, mely egész 1869-ig, illetőleg II. Izabella elűzetéséig (1868) állott érvényben. Ez az 1845-diki alkotmány

ismét a kategoriákból állítja egybe — királyi kinevezés alapján — a senatust. Ezen kategoriák magukban foglalják a törvényhozó testületek elnökeinek, a három izben megválasztott képviselőknek, a korona ministereinek, az államtanácsosoknak kategoriáit, az érsekeknek, püspököknek és Spanyolország grandjainak kategoriáit, továbbá a tábornagyoknak és főtenegernagyoknak, s a tábornagoknak és tenegernagyoknak kategoriáit, a nagykövetek, meghatalmazott ministerek, legfőbb törvényszéki elnökök, bírák, főügyészek kategoriáit, föltéve, hogy a felsorolt kategoriákba tartozó spanyol állampolgárok legalább is 30 évesek és legalább is 30,000 reál évi jövedelmet vagy évi fizetést képesek kimutatni. Kinevezhetőkké teszi ugyanez az 1845-diki spanyol alkotmány még ezeken kívül a *Castilla* főnemeseit is, ha legalább 60,000 reál évi jövedelmet tudnak kimutatni, végül senatorrá nevezhetőkké teszi még azon állampolgárokat is, a kik legalább 8,000 reál egyenes évi adót fizetnek és vagy senatorok, vagy képviselők vagy tartományi képviselők voltak, vagy 30,000 lakosnál népesebb városok polgármesterei vagy juntaelnökök, vagy pedig kereskedelmi törvényszékek elnökei. Jó sokféle kategoriáról vagyon tehát itten szó: csak egyről nincs szó benne, a tudományos és irodalmi kitünőségekről. Szintígy melőzi őket az 1856-diki „*Acta adicional de la Constitucion*“ és az 1857-diki július 17-dikéről kelt alkotmánymódosító törvény is; hogy az 1856-diki — különben életbe sem lépett — alkotmányjavaslatot, mely a senatorokat tartományonként a népképviselők választására jogosult választók által rendeli el választatni — e helyütt ne is említsem.

Annál melegebben karolta föl a tudomány és irodalom érdekeit a lendületes szabadelvűségéről ismeretes 1869-diki alkotmány. Spanyolország legfölvilágosultabb államférfiai: *Salmeron*, *Figueras*, *Piy Margall*, *Ruiz Zorilla*, *Práxedes Mateo Sagasta* és *Castelar* készítették elő ezen alkotmányt, sőt működtek részben közvetlenül is annak megszerkesztésében. Nem csoda tehát, ha míg az 1845-diki alkotmány, melyet *Castelar* Spanyolország összes alkotmányai legreactionariusabbjának nevez, ép úgy elutasítja magától a tudomány és irodalom magasztos érdekeinek parlamenti képviseltetését mint az akkori népműveltségi viszonyokhoz képest a csaknem ochlokratikus 1812-diki alkotmány, vagy mint ennek, ugyancsak a spanyol nép akkori műveltségi állapotához képest még mindig tulzó kétkamrás utánczata, az 1837-diki alkotmány, — az 1869-diki alkotmány más uton halad és méltó kíván lenni azon értelmi haladás követelményeihez, a melynek contemplációja szerzőit lelkesíti vala. Az 1869-diki spanyol alkotmány a senatori állomásoknak választás útján betöltését rendeli el. A tartományi gyűlések tagjai

és a hozzájuk törvény rendelete szerint csatlakozó municipális kerületi küldöttek — „*compromisarios*” — válasszák a szenátorokat, és ugyan 4—4-et minden egyes tartomány részéről, választhatják pedig azon spanyol állampolgárok közül, a kik negyvenedik életévüket betöltötték és a következő kategóriák valamelyikébe tartoznak: vagy elnökei a képviselőháznak vagy volt-elnökei, vagy pedig legalább is háromszor megválasztott tagjai a Cortesnek, vagy akár legalább egyszer tagjai voltak az alkotmányhozó gyűlésnek; vagy ministerek, vagy pedig az államtanács, a legfőbb ítélőszékek, a legfőbb hadi és tengerészeti tanács vagy a legfőbb számszék elnökei; tábornagyok vagy tengernagyok, altábornagyok vagy altengernagyok; nagykövetek, államtanácsosok, a legfőbb törvényszékek bírái, a legfőbb hadi és tengerészeti tanács tagjai, a legfőbb számszék tanácsosai vagy meghatalmazott ministerek két évi szolgálat után; érsekek vagy püspökök; ezután jönnek azon kategóriák, a melyek a tudomány és irodalom kitünőségeit foglalják magukban: az egyetemi rectorok, egyetemi rendes tanárok, két évi szolgálat után, ezen a rangfokon; a spanyol akadémia elnöke, igazgatója, a történelmi akadémia, a szépművészeti akadémia, az exact, természettani és természetrajzi akadémia elnöke, igazgatója, az ethikai és politikai tudományok akadémiajának elnöke, igazgatója s az orvosi tudományok akadémiajának elnöke s igazgatója. Ezekhez járul mint megválasztható a polgári mérnökök testületeinek főfelügyelője. Másfelől azok, kik legalább négy ízben választottak tartományi képviselvek tagjaivá és azok, kik legalább is két ízben voltak polgármesterei 30,000 lakosnál népesebb városoknak.

Tehát egyfelől az akadémia elnökei, igazgatói, másfelől az egyetemi rectorok, rendes tanárok, meg a mérnöktestületek főfelügyelői: ezek képezik az 1869-diki spanyol alkotmány szerint azon kategóriákat, a melyekből szenátorok választhatók a tudomány és irodalom nagy érdekeinek képviselőiben. Választhatók pedig, ezen valóban fölvilágosultan szabadelvű 1869-diki alkotmány rendeletéből, minden censusra való tekintet nélkül.

1873-ban szövetséges-köztársaság számára fogadott el az alkotmányhozó gyűlés egy alkotmányjavaslatot. Ezen alkotmányjavaslat ismét nem contemplálta a tudományos és irodalmi kitünőségek senatusi tagságát, hanem az északamerikai Egyesült Államok senatusának mintájára a szövetséges-köztársaságot alkotandó egyes államok — „*Estados*” — Cortesei által választandó küldöttekből rendelte egybeállíttatni a szövetséges köztársaság senatusát. A II. Izabella fiának, XII. Alfonznak katonai államcsiny segélyével történt trónraemelésével kapcsolatos

1876-diki alkotmány czéltudatosan egyeztetni igyekszik az 1869-diki alkotmányban kifejezésre jutott demokrata irányeszméket a hagyományos monarchiai tekintély korszerű követelményeivel. Ez értelemben visszahozza ugyan a senatusba, jövedelmi censussal, mérsékelt születési jogcímen, Spanyolország grandjait, de melléjük behelyezi életfogytára senatorokul a tudományos és irodalmi kitünőségeket is, mint kinevezendő vagy választandó tagokat. Az 1876-diki alkotmány rendeletéből saját jogcízmükön tagjai a senatusnak — „*del propio derecho*“ — 1. A király fia és a közvetlen trónörökös fiai teljeskorúságtól fogva ; 2-szor Spanyolország azon grandjai, kik legalább 60,000 peseta évi jövedelmet tudnak beigazolni ; 3. a tábornagyok és a hajóhad főtengetnagya ; 4. Indiák patriarchája és az érsekek ; 5. Az államtanács elnöke, a legfőbb törvényszék elnöke, a legfőbb számszék elnöke, a legfőbb hadi és tengerészeti tanács elnöke két évi szolgálat után ezen a rangfokon. Továbbá tagjai, még pedig életök fogytára azok, kiket a következő kategóriákból nevez ki a király, vagy pedig ugyan ezen kategóriákból választanak az erre hivatott államtestületek és a legnagyobb adófizetők: 1. a senatus elnöke és a képviselőház — „*congreso*“ — elnöke ; 2. képviselők, kik legalább is három ízben választattak meg ; — 3. a korona ministerei ; 4. püspökök ; 5. Spanyolország grandjai (60,000 peseta jövedelmen alúl) ; 6. altábornagyok és altengernagyok, 2 évi szolgálat után ; 7. nagykövetek 2, és meghatalmazott ministerek, 4 évi szolgálat után ; 8. az államtanács tagjai, főügyésze ; a legfőbb törvényszék bírái, főügyészei, a legfőbb számszék tanácsosai, főügyésze ; a legfőbb hadi és tengerészeti tanács tanácsosai és a katonai érdemrendek dékánja, 2 évi szolgálat után ; 9. a spanyol, történeti, s a fernandói szépművészeti, az exact, természettudományi s természetrajzi akadémiák, és az ethikai és politikai tudományok meg az orvosi tudományok elnökei s igazgatói ; 10. ugyanezen akadémiák rangidősb r. tagjai ; a közlekedési és bányamérnökök testületének I. osztályú főfelügyelői, s az egyetemeknek legalább 4 év óta reudes tanárai — mindezek azonban csak akkor, ha legalább 7500 peseta jövedelmet vagy évi fizetést, nyugdíjat képesek beigazolni ; 11. a kik legalább 20,000 peseta jövedelmet beigazolnak vagy legalább 4000 peseta egyenes államadót fizetnek és vagy főnemeselek, vagy országos képviselők, tartományi képviselők vagy 20,000-nél népesebb városok polgármesterei voltak ; 12. a kik az 1876-diki alkotmány kihirdetése előtt tagjai voltak a senatusnak. Elég dúsan részelteti tehát a senatori passiv választási, illetőleg kinevezetethetési jogban ez az alkotmány a tudomány és irodalom kitünőségeit: de semmi esetre sem helyeselhető, hogy a senatusba juthatásukat oly censushoz

köti, a melynek alapján sem *Newton*, sem *Cervantes* nem lehettek volna a spanyol senatus tagjaivá.

Ezek után értekező behatólag fejtegeti azon hatást, melyet a *Sieyès-Bonaparte*-féle 1799. és 1804-diki, meg az 1852-diki (III. Napoleon-féle) alkotmányok gyakoroltak a spanyol alkotmányhozásra 1808-tól 1876-ig és azután sorra vevén azon jogcímeket, a melyeken széket és szavazatjogot biztosítanak a tudományos és irodalmi kitűnőségeknek *Olaszország*, *Portugallia* és az osztrák császárság alaptörvényei, valamint az 1885-diki magyar törvényhozás is, értekezését annak fejtegetésével zárja be, hogy sem a hagyományos tényezőkre támaszkodó hatalom, sem a műveletlen tömegre támaszkodó radikalismus nem látják szükségét annak, hogy a tudományos és irodalmi erőket politikai tényezőkké fejlesszék, és hogy az értelmiség uralma megalapíthatásának csak ott nyilhatnak kilátásai, a hol már a középosztály is magas műveltségi fokot ért el, és pedig nem egyedül a fővárosban, de egyúttal a vidéken is.

AZ USZKÓKOK ÉS VELENCZÉSEK FIUME TÖRTÉNETÉBEN.

(Kivonat *Fest Aladár* október 13-án bemutatott művéből.)

Miután a törökök Boszniát és Hercegovinát elfoglalták, a leigázott lakosság makacsabb és harcziassabb része Horvátország és Szlavonia be nem hódolt területén keresett menedéket. A végvárak őrsége leginkább ilyen hontalanul bujdosó elemből került ki. E jövevény katonaságot horvátul általában *uszkókok*-nak (szökevények, bujdosók) nevezték. Az Adria mentén azonban különösen a *zengi őrség katonáit* ismerték e néven.

Zeng azon horvát várak közé tartozott, melyet II. Lajos, erőtlensége érzetében, még a mohácsi vész előtt átengedett habsburgi sógorának. Ferdinánd már 1523-ban ellátta osztrák őrséggel. A zengi végvár őrségét, 1537-től kezdve, nyolczvan éven keresztül a Klisszából odakerült uszkókok és azok utódai képezték. Létszámuk néhány százra, a Zenghez tartozó várak katonáival mintegy 2000 főre rúgott. A rendes zsoldon levő őrség csakhamar megszorodott az olasz nyelvben jártas s a tengerészethez értő dalmatákkal, velencei szökevényekkel s más többnyire rovott életű menekültekkel.

Az uszkókok bátor, sőt vakmerő katonák voltak. A portyázás volt életeleimök. Bebecsaptak a török területre s azt

messze vidéken elpusztították. Midőn a közeli líkai török hódoltság elegendő prédát már nem nyújtott, a zsolddal nagyon rendetlenül fizetett, rablásra utalt uszkókoknak a tenger felé kellett fordulniok.

A horvát dalmát tengerpart alakulata kitünően kedvez a kalóz életnek. Tele szigetekkel, szirtekkel, bűvő helyekkel, mindig fészke volt a tengeri rablásnak. A levantei gazdag árukkal megrakott török hajók bő zsákmánnyal kínálkoztak az uszkókoknak, a kik csakhamar rémei lettek az egész adriai tengernek.

Az uszkókok e kalóz járataikban Velence semleges birtokait eleinte gondosan kimélték. De miután Velencez pártját fogta a szorongatott török hajóknak és saját hadi gályáit rendelte melléjük fedezetül: ez visszatorlásra ingerelte az uszkókokat. Innen kezdve az uszkókok Velenczének nemcsak kereskedő hajóit, de közeli szigeteit is folytonosan rettegésben tartották.

A velenczeiek, miután panaszaik az osztrák kormánynál orvosolatlanok maradtak, maguk kerestek maguknak igazságot. Elkezdték az osztrák hajókat üldözni és elfogdosni. Így kezdődtek meg azon kölcsönös ellenségeskedések, melyek némi megszakítással egy egész emberöltőn át (1575—1615) tartottak, s csak e korszak végén törtek ki nyílt háborúban.

Végre 1602-ben a gráci udvar eltökélte magát, hogy véget vet az uszkók kalózzáratoknak s e végből az erélyéről ismert Rabatta József krajnai vicedomot küldötte Zengbe teljhatalmú biztosul.

Rabatta vasszigorral lépett fel. A kíséretében volt német zsoldosokra támaszkodva, általános lefegyverzést rendelt el s a makacskodó főbb embereket felakasztatta, a külföldieket a határon átszállíttatta; a benszülött uszkókokat pedig családjaikkal együtt kitelepítette egyéb belföldi erősségekbe; házaikat pedig leromboltatta. A leggyanúsabbakból csapatot szervezett s elindította a Kanizsát ostromló keresztyén sereg szaporítására. Ezek azonban Károlyvárosból visszafordultak és erőszakosan visszatértek Zengbe. Rabatta, a ki német zsoldosait időközben elbocsátotta, válságos helyzete daczára meg akarta fenyeíteni a lázadó csapat fejét. De az uszkókok a kastélyba törtek s Rabattát felkoncizolták.

Az uszkókok rövid idő múlva (1605) újra kezdték előbbi életmódjukat. Sőt a velenczei hajók üldözésével most már be sem érve, rátámadtak a köztársaság szárazföldi birtokaira is. A velenczeiek viszont zár alá vetették az osztrák kikötőket s az osztrák és magyar partvidék több helyét megtámadták. Fiumét is többször bombáztatták. 1615-ben bevették és lerombolták Novi várát.

A kölcsönös pusztítások ezzel nyílt háborúvá fejlődtek, melynek színhelyéül kivált Isztria és Friaul szolgáltak. Gradiská vára körül folyt a legádázabb küzdelem, melyet 1616-ban 12,000 főnyi velenczei sereg ostromolt. Végre 1617. szept. 26-án létrejött a madridi békeszerződés.

A békepontok főintézkedése az volt, hogy a tengeri rablók Zengből eltávolíttassanak s kalóz bárkáik elégettessenek. Ez meg is történt. A kiküldött biztosok 129 uszkókot családjaikkal együtt száműztek tíz mértföldnyire a tengerparttól, halálbüntetés terhe alatt. S ezzel véget ért a zengi uszkókok történeti szereplése.

Ezeket beszéli el részletesebben Fest Aladár munkája I. részében, mely *az uszkókokról általában* szól.

A II. részben „*az uszkókok érintkezéseit Fiumével*” írja meg, legnagyobb részt a Fiume városi jegyzőkönyvek alapján. Nagyon érdekes és tanulságos része ez Fiume történetének.

Fiume ép ez idő tájon kezdett mint önálló és kiváltságolt municipium élénkebb fejlődésnek indulni. 1526-ban erősíti meg Ferdinánd a triesztiek mintájára alkotott statutumait. Összes létföltételei a tengerre utalták. Korán jöttek érintkezésbe a közeli uszkókokkal (1543.). Az első nagyobb kellemetlenség Fiuméra az uszkókok tengeri rablásaiból akkor keletkezett, midőn ezek 1575-ben a velenczei Contarino gazdagon megterhelt, Fiume előtt horgonyozó hajóját elfoglalták s diadallal vitték Zengbe. Ilyen és hasonló károk miatt Velence csakhamar Fiumén kezdett boszút állani. S nem egészen ok nélkül. Mert az uszkókok kalózbárkáit fiumei hajógyárakból kerültek ki, az elrablott értékeket nagyobbára fiumei kereskedők vették meg és értékesítették, az uszkókoknak valóságos raktárak voltak Fiumében; sőt a fiumei polgárok közül is akadt nem egy, a ki tényleg részt vett a tengeri rablásokban.

A városi tanács nem szívesen látta az uszkókok üzemeit s a XVI. század végén és a XVII. elején újabb és újabb óvóintézkedéseket tesz ellenök s kitiltják őket és áruikat a városból. Az uszkókok ellenségeskedéssel válaszolnak. véres verekedések fordulnak elő köztök és a fiumeiek között.

Midőn azonban Velence nyílt támadást intéz Fiume ellen, a közös ellenséggel szemben szövetszik ez az uszkókokkal, a kiknek jókora része volt a város megmentésében. (1599.)

Békeidőben ismét a kalózok ellen kellett védekeznie a városnak. Rabatta szigorú föllépése mentette meg Fiumét is egy időre (1601). De nem sokára ismét ostromállapotba jutott a város Rabatta meggyilkolása után. A polgároknak folytonosan résen kellett állaniok az uszkókok támadása ellen (1606—1607.) A kormány maga sem tud rendet és békét teremteni.

Csak midőn Velenczével újra kitör a viszály, majd a háború (1615 —16.) — nyílnak meg Fiume kapui, hajógyárai és piacza ismét az uszkókok előtt, kik közül némelyek Fiumében állandóan megtelepednek s onnan üzik kalózmesterségöket.

A madridi békeszerződés végrehajtására kiküldött biztosok (1617.) távolították el ezeket is, a zengi, buccarii és novii kalózzokkal együtt.

A munka III. és leghosszabb része „*Velence támadásairól szól Fiume ellen az uszkók korszakban.*“ Részletesen tárgyalja ez azon viszályok, majd nyílt háború lefolyását, melybe részben az uszkókok kalózkodása keverte Fiumét Velenczével. Fiume különben is szálla volt Trieszttel együtt Velence szemében, mint a melyek adriamenti birtokában úgy szólván éket képeztek. Velence az Adrián souverain jogot gyakorolt és vámot szedett az osztrák hajóktól. Ausztia viszont a szabad hajózásra törekedett s így az összeütközéseknek mélyebb háttere is volt. Az osztrák kormány az uszkókok kihágásait Velenczével szemben e miatt nézte el sokáig büntetlenül. (A velenceiek azzal gyanúsították a prágai ministereket, hogy a zsákmányból ők is részesülnek s a velencei elrablott gyémántokat nejeik viselik.) A madridi békében, midőn az osztrákok az uszkókokat feláldozzák, cserébe a szabad hajózást és kereskedést nyerik Velenczétől az Adrián.

A munka IV. és utolsó része „*Fiume kulturai, kereskedelmi és egyházi viszonyát tárgyalja Velenczéhez az uszkók-korszakban.*“

Fiume az olasz cultura behatása alatt állott már ekkor is, s ezt az adriai tengert domináló velenczések közvetítették számára. A szárazföld mellett az olasz bevándorlás is állandó volt. Az uralkodó elem ugyan még a horvát, de a város ekkor már kétnyelvű. A latin városi jegyzőkönyvek mellett már olasz is jó elő.

Egyházi tekintetben a Velence alá tartozó pólai püspökség alá vannak vetve. A liturgia nyelve az illyr (melyet anyanyelvüknek neveznek) s ahhoz szívósan ragaszkodnak akkor is, midőn a pólai püspök latinná akarja átváltoztatni. Az e miatt keletkezett viszályok s a politikai és egyházi összeütközések miatt már a XVII. század elején külön püspökséget akarnak felállítani Fiumében, a mely törekvés századunk folyamán is többször nyilvánul, de megvalósítva máig sincs.

AZ ENYV MEGEMÉSZTÉSÉRŐL.

(Kivonat *Klug Nándor* lt. október 20-án tartott értekezéséből.)

E kérdést illetőleg, vajjon szenved-e az enyv változást az emésztés közben és ha igen, miben áll e változás, a vizsgálatok szerfelett eltérő eredményekre vezettek. Meiszner és Kirchner szerint az enyv az emésztés alatt nem változik meg; ellenben Frerichs, Im Thurn, Metzler, Kühne, Schweder, Fede és Etzinger szerint az enyv, ha a gyomornedv hatásának ki volt téve, kihűlése után is, elveszti képességét a megkocsonyásodásra.

Az utóbbi vizsgálók egy része a gyomornedvnek ezt az enyv megalvadását gátló hatását a benne foglalt savnak, más része a sav és pepsin együttes hatásának tulajdonítja. Azonban azok is, kik a gyomornedvben az enyv emésztődését megfigyelték, e folyamatot szerfelett lassúnak mondják; napok kellettek hozzá, hogy a gyomornedvhez adott enyv a coaguláló képességét elveszítse, a miből következik, hogy a kísérleti úton észlelt változás az élőben lefolyó viszonyoknak nem felelhet meg. Az ilyen, napokig tartó emésztődés alatt, az eddigi vizsgálatok legnagyobb részének eredménye szerint, az enyv — megalvó képességének elvesztésén kívül — egyéb, nevezetesen chemiai változást nem szenved, és így nagyon kérdéses, vajjon képződik-e az enyvpepton a gyomornedv hatása alatt, vagy sem?

A mi a hasnyálnak az enyvre való emésztő hatását illeti, erre nézve a tapasztalatok ugyszólván még teljesen hiányoznak. Nencki rothasztott ugyan enyvét, hasnyál-mirigygyvel együtt; és 4—5 napig tartó, 40 C° mellett végbement rothadás után azt találta ugyan, hogy az enyv 19.4%-a elveszítette megalvó képességét, de ez lehetett a rothadásnak, valamint az emésztésnek is eredménye. Tatarinov előleges közleménye szerint a hasnyál az enyvét ép úgy átalakítja peptonná, mint azt szerinte a gyomornedv, a savak, lúgok és zártesőben a 120—130 fokos hevítés teszik. Forró vízben, 30 óráig forralt enyvnek változását végre behatóan megvizsgálta Hofmeister, de hogy ilyen-e az enyv változása az emésztés közben is, azt még senki sem vizsgálta meg.

Szerző vizsgálataiból kiderül, hogy mind a gyomornedv, mind a hasnyál gyorsan megemésztí az enyvét; vizsgálatai fölvilágosítást adnak az enyvemésztés termékeinek chemiai tulajdonságairól és a szervezetben való sorsukról is.

Dolgozata a Természettudományi Értekezések során egész kiterjedésében fog megjelenni.

AZ ÁSVÁNYVIZEK SZERKEZETE ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA.

(Kivonat *Than Károly* rt. október 20-án bemutatott értekezéséből.)

Az ásványvizek elemzésekor a chemikus, közvetlenül kísérleti úton, az egyes alkatrészek összes mennyiségét határozza meg. Ha pl. natrium, magnesium, kénsavmaradék és chlor fordulnak elő valamely vízben, azt határozza meg, hogy a víznek egy kilogrammjában összesen mennyi natrium, magnesium, kénsavmaradék és chlor stb. van. Bármennyire pontosak is a chemikus kísérletei, a felől semmi felvilágosítást sem adnak, hogy a natriumnak mekkora mennyisége van natriumchlorid, és mekkora natriumsulfát alakjában: épen így nem derítik ki az elemzés módszerei azt sem, hogy mennyi a magnesiumchloridnak és a magnesiumsulfátnak a mennyisége. Mind a mellett, hogy a sók alkatrészeinek csak összes mennyiségét, de az egyes sók mennyiségeit nem ismerjük, a chemikusok, bizonyos hypothesisek alapján, az egyes sók mennyiségeit tüntetik elő az ásványvizekben. A szokásos összeállításkor eddig legtöbbször azt a hypothesisit vették föl, hogy a vizekben az alkatrészek a legnehezebben oldható sókká vannak csoportosulva, és ha ezt bebizonyítottanak nem is tartották, közmegegyezés szerint legtöbbször ebben állapodtak meg. A gyakorló orvos, e conventió eredete és értéke ismeretlen lévén előtte, azt tartotta, hogy az egyes sóknak az analysisben előtüntetett mennyiségei az ásványvizben valóban befoglaltatnak. A szakemberek egy része azt hitte, hogy a fentebbi hypothesis jogosult, de a tárgygyal behatóbban foglalkozók érezték, hogy ez nem egyéb pusztán conventiónál, sőt a mennyiben számos adat ellentmondott, úgy voltak meggyőződve, hogy a hypothesis téves. Előadó nézete szerint eme szokásnak igen káros következményei voltak. Először is, az ilyenmű előitéletek meggyökerezése a valódi tudás elterjedésére veszedelmes; másodsor, mert az ásványvizek összetételének megítélésében és a vizek gyakorlati alkalmazásában is sok zavart okozott. Az eddigi szokás helytelensége leginkább abból derül ki, hogy két különféle víz szabatosan össze sem volt hasonlítható, még pedig főképp azért nem, mert nem volt a valóság kifejezése, és mert még conventiónak is tökéletlen volt. E szokás mellett sok esetben a vizsgáló chemikus felfogásától, izlésétől, tehát önkényétől függött, hogy miként combinál némely alkatrészeket sókká, és ennél fogva általános conventió gyanánt sem fogadhatták el. Ennek következtében nem ritkán megtörtént, hogy egy és ugyanazon vízről, két chemikustól ugyanazon analytikai eredménnyel megvizsgálva,

a felfogás különbsége miatt az eredmény összeállítása úgy ütött ki, mintha két különféle vizet vizsgáltak volna meg.

Könnyen érthető ebből, hogy a gyakorló orvos, a ki az ásványvizeket alkalmazza, két különféle víz összetételét képtelen volt szabatosan összehasonlítani; mert az ilyen összehasonlítás a gyakorlott szak-chemikusnak is csak hosszadalmas átszámítások után sikerülhetett. E zűrzavarnak véget vetendő, a Természetvizsgálók és Orvosok marosvásárhelyi vándorgyűlésén Than már 1864-ben egy új módot javasolt az ásványviz-analysisek eredményének összehasonlítására. Célja volt e javaslatnak egyrészt az objectiv valóság kiderítése, másrészt meg hogy az ásványvizeknek chemiai összetételét helyesen megítélni, és a különféle vizeket összehasonlítani lehessen.

Az elv, a melyből akkor kiindult, az volt, hogy csak annyit fejezzünk ki ezen összehasonlításokban, a mennyit a kísérlet valóban bizonyít, és hogy ne csempésszünk beléjük olyan állításokat, melyek valótlanok, vagy legalább nagy mértékben kétesek. A főntebbi példára vonatkozva, a tárgyilagosság érdekében azt javasolta, mondjuk ki, hogy hány gramm a natriumnak és a magnesiumnak a mennyisége egy kilogramm vízben, továbbá mennyi benne a chlor, meg a kénsavmaradék. Ennyi az, a mit analysiskor a kísérlet bizonyít, mert azt, hogy mennyi a natriumchlorid a magnesiumchlorid meg a natriumsulfát és a magnesiumsulfát a vízben, kísérletileg nem tudjuk meghatározni, és így nem is fejezhetjük ki mennyiségeiket. Ha ezt a régi szokás szerint megtesszük, akkor tulajdonképen a fáradságosan meghatározott világos kísérleti adatokat bizonytalan hypothesissekkel homályosítjuk el.

Mint minden régi előítélet, úgy ez a szokás is annyira gyökeret vert, hogy ha javaslatát egyesek kivált hazánkban követték is, egészben véve a régi szokás fenmaradt. A nagyobb rész e javaslatot bár helyeselte, leginkább azért nem tartotta elfogadhatónak, mert a gyakorló orvos kevésbbé tud elbánni a natrium meg a magnesium mennyiségével, mint a töle jobban ismert natriumchlorid és magnesiumsulfát mennyiségeivel. Ezt ugyan megengedjük, de a tudományban nem a gyakorlat kényelme, hanem a valóság lehet csak az irányadó.

Az ezelőtt 26 évvel tett javaslatnak jogosultságát, a legújabbban történt nagy tudományos felfedezések fényesen és minden kétséget kizáró módon igazolták. Javaslatát eredetileg csak a tárgyilagosság és az analysisek összehasonlításának érdekében tette. Az említett nagy felfedezések, melyek kivált az elméleti chemia terén egyelőre megmérhetetlen fontosságúak, azt derítették ki, hogy Than javaslata nemcsak a főntebbi szempontból czélszerű, hanem hogy az egyúttal az ásványvizek legnagyobb részének

valódi chemiai constitutióját is szabatosan kifejezi, a mit akkorában maga sem mert volt remélni.

Előadó ezután kilencz táblázaton összeállítva terjesztette be az Akadémiának 74 hírnevesebb ásványviznek analysisét, a tőle ajánlott elvek szerint átszámítva. E vizek közül 43 hazai és 31 külföldi. A táblázatok alapján a kérdéses vizeknek egyrészt chemiai jellemét, másrészt összetételét szabatosan lehet megítélni és összehasonlítani.

A GÁZOK OLDHATÓSÁGA VIZBEN.

(Kivonat *Winkler Lajos* 1890. október 20-án bemutatott értekezéséből.)

A gázok vízben való oldhatóságát *Bunsen* és tanítványai határozták volt meg; de újabban többen *Bunsen* adataitól eltérő eredményeket kaptak. Ez arra indította a szerzőt, hogy a méréseket *Than* tanár vezetése mellett ismétlje. Dolgozatának bemutatott részében először a kísérleteihez használt absorptiometer berendezéséről, azután a hidrogéngáz vízben való oldhatóságáról szól.

A Winklertől szerkesztett absorptiometer jó oldala, hogy az üvegekészülék egy darabból van, és csapok vagy köszörülések nincsenek rajta, a mi a mérések biztosságot lényegesen növeli; előnyös továbbá az is, hogy a gáz a higannyal csak igen kis felületen érintkezik. A mérések pontosságát növeli végre az a körülmény, hogy szerző nagy mennyiségű vizet (körülbelül 2 litert) használ kísérleteire.

Eddigi kísérleteiből kiderül, hogy a hidrogéngáz absorptio-coefficiense nem független a hőmérséktől, mint azt *Bunsen* találta, hanem a hőmérsék növekedtével lassan-lassan csökken. Különben egy a szerző kísérletezése közben megjelent dolgozatban *Timofejev* hasonló eredményekre jutott.

Winkler most az oxigén és nitrogén vízben való oldhatóságát határozza meg. A kísérletek befejeztével, az eredményeket be fogja mutatni a M. Tud. Akadémiának.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 4. sz. okt. 15. A közlemények sorát Nagy Géza tanulmánya nyitja meg „A magyar középkori fegyverzetről.” Abból indulva ki, hogy a harczmódot, melylyel a magyarság a X. század első felében egész Nyugat-Európát rettegésben tartotta, a Közép-Volga és Ural vidékén sajátította el, általánosságban jellemzi az ural-altaji népek harczolási módját s azután sorra veszi az egyes fegyvernemeket, melyekről egyenként részletesen értekezik. A magyar fegyverek között legősibb a nyíl, melynek neve (valamint az ív vagy íjj név is) a balt-urali nyelvesoport közös szókincséhez tartozik. Emlékeink a régi magyar nyilat kétféle változatban tüntetik elő; az egyik forma egyszerű félkörív s kifelé hajló két végén van a húrral összekapcsolva; a másik változatnál a félkörív három tagból nyergesen van összealkotva olyan formán, hogy két szélső tagja képezi az ívet s befelé hajtott felső végüket az ív közepén egy rövidebb egyenes tag köti össze, a melyre a nyílveszszőt fektették. A nyilpuska (armbrust) nálunk valószínűleg csak a XV. század folyamán jött használatba. A nyílveszsző tartására, mely alsó végén két felől tollal volt ellátva, szolgált a tegez vagy puzdra, amaz uralaltaji szó, emez szláv kölcsönvétel. Ősi fegyver volt a kopja is, melynek ötféle neve is van a magyarban (a kopján kívül lándzsa, gerej, dárda, dsida). A kopját Kelet-Európában már a III—IV. századbéli szármataik használták s az ősmagyarok Leó császártól „kontarion“-nak nevezett lándsája csak olyan lehetett, a minőt az európai és ázsiai pusztaság többi lovasai használtak, t. i. lobogós kopja. Maga a kopja szó nagy valószínűség szerint hun-bolgár elnevezés s a magyarból ment át az ó-szlovén nyelvbe. A legtypikusabb magyar fegyver azonban a kard, és pedig a görbe kard, a milyen valamennyi török-mongol népnek a kardja. Neve iráni eredetű s a persában *kés* jelentése van. Valóban az ókori persák görbe kardot viseltek s az egyenes kard csak a Szasszanidák korában görög hatás következtében terjedt el. A keresztyén középkor, mely az egyenes és keresztmarkolatú kardok divatjának kedvezett, a görbe kardok elnevezésére a *szablya* szót kapta fel, mely ebben az alakjában megvan valamennyi európai nyelvben. Értekező szerint e szó a magyarból ment át a többi nyelvekbe. A pallos a középkor folyamán kifejlett magyar alakja az egyenes nyugoti szabású kardoknak, mely inkább vágásra, mint szúrásra volt alkalmas. Ez a szó is magyar eredetű s szintén nemzetközivé vált. A magyar kardok harmadik főtípusa az u. n. dákos, három-négy élű, hosszú s vékony pengéjű, hegyes tör. Ezzel vég-

zódik a tanulmány első része, mely a következő füzetben folytatni fog. — Pulszky Károly a berlini királyi múzeum „Három magyar érdekű olasz renaissance emléket” ismerteti. Ezeknek két elseje parosi márványból készült szobor, melyek állítólag Verocchio vésője alól kerültek ki s Mátyás királyt és nejét, Arragoniai Beatrixot ábrázolják. Ez utóbbi állítást egy berlini műrégész (Bode) koczkáztatta, s ez értekezés célja kimutatni, hogy mily kevés támasztékja van annak a felfogásnak, mely e szobrokban a nagy királyt és feleségét keresi. A női szobor hihetőleg Beatrixot ábrázolja ugyan, még pedig fejletlen lánykorában; ellenben a férfiszobor egyetlen vonása sem emlékeztet Mátyásra, holott a bécsi dombormű és két emlékpénz alapján jól ismerjük e királyunk arczkifejezését. A visegrádi várban talált domborműves tympanon madonnája feltűnő hasonlóságot mutat a berlini múzeum két hasonló tárgyú domborművéhez s bizonyossá teszi, hogy névtelen szerzőjét a firenzei XV. századi művészek között kell keresnünk. — Negyedik (s egyúttal befejező) közleményét adja Fröhlich Róbert a „Római föliratoknak Alsó- és Felső-Pannoniában.” Recapitulálva a tőle közölt és megfejtett 54 feliratot, lelőhely szerint esik: Ácsra 1, Baracsára 2, Békás-Megyerre 1, Biára 1, Böleskére 2, Csákvárra 1, Csévre 1, Csobánkára 1, Duna-Bogdányra 1, Duna-Pentelére 7, Érdre 2, F.-Leperdre 1, Martonvásárra 1, Budára 20, Ó-Szönyre 7, Pusztá-Gellére 1, Rácz-Almásra 1, Szent-Endrére 1 és Szalk-Szigetre 2. E feliratok a következő sorrendben következnek: I. Istenek: Diana, Genius centuriae, Juppiter, Liber pater, Mercurius, Minerva, Mithras és Deus Sol, Terra Mater. II. Császárt illetők. III. Magánost illetők. IV. Síriratok V. Mértföldmutatók: Alexander Severus, Macrinus és Maximinus korából. — Az Emlékek és Leletek rovatában egy „Szent István-féle casula” van ismertetve, mely valamikor a metzi szent Arnold templomban őriztetett, de a nagy forradalom idején elpusztult. Mabillon még látta e casulát, melyet a rajta volt felirat szerint Gizella, I. Henrik császár leánya és férje István magyar király 1004 körül XIX. János pápának küldött. Dieu-donné, egy szerény benczés 1770-ben megmérte e casulát és le is rajzolta s az ő felvételei után most M. Abel helyreállította a casula rajzát, melyet Rohault de Fleury közzétett. E casulával körülbelül egykorú a prágai, melyet a szóhagyomány szent Adalbertnek tulajdonít; alighanem ez is Szt.-István adománya volt. Mind a két casula kelméje arabs eredetű s hozzánk izmaelita kereskedők hozhatták a kész kelmét, melyre aztán itt szabták és illesztették rá a sávokat. — Dr. Czobor Béla „Egy árpádkori diptychon“-t ír le, mely a berni városi múzeum egyik legbecsesebb műdarabja. A diptychon balszárnyának felső

keretén középtűt találjuk a négy magyar szentet, u. m. Istvánt. Imrét. Lászlót és Erzsébetet. Czobor feltűnő hasonlóságot talál e diptychon ábrázolatai s a studeniczai és zicsai szerb templomokban levő fresco-cyclusok közt, melyekről bizonyos, hogy dalmát eredetű művészek alkották. E becses műemlék készítése ideje különben a XIII. század második felére tehető (1253—1296.) s valamikor a königsfeldeni kolostor tulajdonát képezte, hova III. Endre magyar király özvegyének, Ágnes királynénak útján kerülhetett, ki e zárdát alapította. A königsfeldeni krónika adatai szerint Ágnes Magyarországból eltávozásakor nem kevesebb mint 800 ékszert hozott magával, melyek közül a legnagyobb 80, a legkisebb pedig 20 ezüst márkát képviselt. Megvan az Ágnes kincseinek lajstroma is, melyben a berni diptychon is fel van jegyezve. — Ifj. Kemény Lajos „A kassai szent Erzsébet-egyház történetéhez“ szolgáltat adalékokat. Ezekből kitűnik, hogy a sz. Erzsébet-egyház a XV. században épült s Mátyás király nagyban segítette az építkezést. — Csoma-Csergheő „Szapolyay Imre sirkövét“ mutatja be, mely a szepeshelyi székesegyház szentélyének oldalfalába van erősítve. Rajta felirat van s az elhalálozási év is világosan kivehető: 1487. Érdekes, hogy rajta a Szapolyayak mindkét czimere megvan, t. i. a növekvő farkas és az egyszarvú. Melyik volt a család tulajdonképeni ősi czimere, nem egészen bizonyos; úgy látszik azonban, hogy a növekvő farkas a régibb, s a másikat valószínűleg a két Szapolyay nádor ismeretlen édesanyja vitte be a családba. — Huszka József „A csik-menasági templom falfestményeit“ írja le. Ezeket is, mint a többi székely falfestményeken, feltalálható sz. László alakja bárdos, görbe kardos, vasba öltözött, legyűrt csizmaszáros ábrázolatban. Fején zárt koronát visel és bot módra tartott fokosán székely czímerképek rajzát, csillagokat, holdat visel. Jobb kezében országalma. Mellette még kivehető sz. Imre hermelin palástos alakja, kezében liliummal és fején zárt koronával. Felettök goth betűkkel „S. Ladislaus rex“ és „Emericus“ felírás. Azonkívül több más szentet is előtűntetnek e freskók, de színezésök általában szegényes s a valódi zöld és kék szín teljesen hiányzik rólok. — Mihalik József XVII. századbéli selmeczbányai ötvösműveket ismertet. A vastag ezüst lemezből trébelt szenteltvíz-tartó, melyen BW betűk vannak, kétségtelenül Weigl Bertalan selmeczi ötvös műve, kiről egy 1680. oklevél emlékezik. Egy ilyen nevű ötvös szerepel azon a fődeles ezüst poháron is, mely Selmeczbányáról került a Nemzeti Múzeumba. — Dr. Czobor Béla „A műemlékek országos bizottságának működéséről (1889. szept. 1. — 1890. aug. 31.)“ ad számot. E szerint a bizottság rajzgyűjteménye számos fölvételekkel szaporodott; Könyöki József

29 középkori magyar várat és emléket vett föl, Huszka József a csík-menasági templom freskóiról készített rajzokat, Rózsa József pedig a zelizi templom freskóit másolta le. A romladozásnak indult műemlékek közül a kis-szebeni, nyirbátóri, pozsonyi ferenczrendi és derzsi unit. templomok szorultak sürgős restaurálási segélyre; ezeket a bizottság csekély javadalma keretén belől segélyezte. Azonkívül megbízottjai útján több helyen vizsgálatokat eszközölt és ásatásokat folytatott Zólyom mellett Pustihradon és a visegrádi ú. n. várkertben. A helyreállítási munkálatok közül megemlítendő, hogy a budavári plébánia-templom belső kifestésére került a sor; a szentély polychrom festésén már serényen dolgoznak. — A *Levelezés* rovatban Farkas Sándor tudósít a csongrádi bronzkori leletről, melynek legnagyobb része sarlótöredék volt, tanúbizonyságául annak, hogy a termékeny vidék bronzkori lakói kiválóan gabonatermesztéssel foglalkoztak. — Dudás Gyula újabb csókai leletekről ír, melyek a praehistorikus korba nyúlnak vissza. — Ifj. Kubinyi Miklós a liptó-szent-mártoni kardleletről értesít. A talált kard a komjáthnaiakhoz hasonlít; ezekre utal világos-zöld szíronnyal borított alakja, továbbá készítési módja és díszítése. — Téglás István a hévízi castrumból előkerült domborművet ismerteti. E nagy-küküllőmegyei helységben már több régiség került napfényre s ezek között a nyargaló lovasokat ábrázoló töredék-dombormű. — Téglás Gábor Tekerő falu vidékén Jupiter és Juno szoborcsoportjára bukkant, mely igaz, hogy nagyon is másodrendű mesterre vall, de fontossága abban áll, hogy oly vidékről származik, honnan ez ideig positiv bizonyítékunk vajmi kevés volt. — Bella Lajos a sopronmegyei múzeum néhány érdekesebb tárgyát írja le. Ezek: egy római törtek, melyen „Utere Feliciter“ felirat olvasható: azután egy római tál, melyet a külső fenekén bekarccolt „Aurelianus“ név tesz érdekessé. Végre a Paur Iván hagyatékából került Cundpald-féle kehely, melynek díszítése a Karolingok műkorára vall. A noduson a művész megörökítette magát. — Sándorfy Nándor egy trencsényi czimerről értekezik, melyet eddig a szakemberek a Kinizsy Pálénak tartottak; ő kimutatja, hogy a kérdéses czimer azé a Márton polgáré, ki a trencsényi templomnak nagy benefactora volt s ott is van eltemetve. A szerkesztő megjegyzése szerint ez a Kosztka-családnak lett volna tagja. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak. Fröhlich Róberttől: „Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa von Otto Benndorf und George Niemann“, s névtelentől dr. Szádeczky Lajos: „A czéhek történetéről Magyarországon.“ — A Különfélékben: az orsz. régészeti és embertani társulat szept. ülése, a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályá-

ban eszközölt változások, csanádmegyei rég. és történelmi társulat, erdélyi honismertető egyesület, az aradi kiállítás archaeol. érdekű tárgyai, régi mozsár 1595-ből (Petrovay Jánostól), a boreasi éremlelet, a zágrábi múzeum éremgyűjteménye, Zrinyi Miklós érme, Rott Herman Keresztély körmőczi bélyegmetsző, magyar dénárok, a bronzkor emlékei Magyarhonban. A füzetet 6 képes tábla és 22 ábra díszíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE nov. füzetének tartalma következő: Matlekovits Sándor „Vámpolitikánk jövőjé”-ről szóló tanulmányában a Németország és az osztrák-magyar monarchia közt létrehozandó vámszövetségről értekezik. Visszapillantván a világ-gazdaság óriási fejlődésére, arra a következtetésre jut, hogy a szabad kereskedéshez kell visszatérni, jöllehet Oroszország. Amerika és Franciaország nagy akadályul szolgálnak ennek létesítésére. Németországnak ép úgy, mint az osztrák-magyar monarchiának a szabad kereskedés előmozdítása igen nagy érdekében fekszik, mert ez a két gazdasági terület, gazdasági fejlődésében, a hosszú időn át ápolt benső kereskedelmi viszonyaiknál fogva, termékeik kölcsönös bebocsátásával növekedett nagyra; összes termelési viszonyaik jelleme a kivitelre szorúl; más országokban piacokat követel, de másrészt más országok termékeire is rászorul, nélkülök meg nem élhet. Az osztrák-magyar-német vámunio mindazáltal nem lehetne oly vámszövetség, a milyen például Ausztriának Magyarországgal vagy a német államoknak egymással való egyesülése; egy ily teljes vámegyesülés ellen kivált pénzügyi s a velök kapcsolatos közgazdasági viszonyok, ha nem is legkövetlenebb, de mindenesetre rendkívüli nehézségeket okoznak. A vámegyesülést következő elvek szerint véli kívánatosnak és keresztülvihetőnek: A vámra egyesült államok (Németország és az osztrák-magyar monarchia, az occupált tartományokkal együtt) a többi államokkal szemben egy vámpolitikai és gazdasági egységet képez, úgy, hogy az áruknek (a monopolium-, fogyasztási adó és pénzügyi vám tárgyait kivéve) behozatala a német-magyar-osztrák vámterületbe ugyanazon vámok mellett történék, akár vámozdatnak azok német, akár magyar vagy osztrák vámhivataloknál. A vámegyesület ennél fogva egy egységes külső vámtarifával bírna. A monopolium-tárgyak, továbbá fogyasztási adók tárgyai, végül némely pénzügyi cikkek Németországba való behozataluknál a német vámhivataloknál, és az osztrák-magyar monarchiába való behozataluknál osztrák vagy magyar vámhivataloknál az e külön területek számára meghatározott külön vámok alá esnek, e cikkek vámjai a külső vámtarifában nem foglaltatnak. Németország és az osztrák-magyar monarchia közt a vámegyesülés után is a vámhatár fönmarad. Németország cikkei az osztrák-magyar monarchiába való behozataluknál, és az osztrák vagy magyar cikkek Németor-

szágba való behozataluknál különböző bánásmód alá esnek; és pedig: a) ép úgy, mint más külföldi cikkek ugyanazon vámokat fizetik a monopoliúm-, a fogyasztási adó- és pénzügyi cikkek; b) szabadon bebocsátatnak; c) kiegyenlítő illetékeket fizetnek. A vámegyesülés, melynek lényege a külső vámtarifában, valamint a közbenső kiegyenlítő illetékekben fekszik, politikailag csak jótékony hatású lehet. — 2. Egy névtelen író *Egy spanyol réalista festő* címmel, Justi Károlynak legújabbán megjelent műve alapján, tanulmányt írt a XVII. században élt Velazquez Diegoról. 3. Pikler Gyula *Angol és német közgazdaságtan* címmel, párbeszéd alakjában, ismerteti a közgazdaságra vonatkozó angol és német tanokat. Szól az angol tanok bírálatáról és átdolgozásáról Németországban, a német social-politikáról és az angol elméletéről. — 4. Pálffy Albert *A régi Magyarország utolsó éveiben* című regényéből a 8-ik közleményt adja. A költemények között van Kozma Andor *A rabmadár* című eredeti, s Burns-nek *Szelek között* című költeménye Lévy József fordításában. — 6. Grósz Emil *Francia, angol és amerikai egyetemek* című cikkében Liard és Coubertin nemrég megjelent munkái alapján röviden ismerteti azon egyetemek szervezetét. — 7. Szamota István *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717.* címmel mutatványt közöl egy munkájából. Ugyanis ez a címe az általa kidolgozott útleírás-gyűjteménynek, melyet francziából, olaszból, angolból, latinból és németből magyarra fordítva, fölvilágosító és útbaigazító jegyzetekkel kísérve, nem-sokára ki fog adni. E cikkében báró Wratislaw 1591-ki útleírásából közöl mutatványt. Wratislaw ez évben járt itt Kreckwitz Frigyesse, kit II. Rudolf császár mint rendkívüli követet küldött III. Murad török császárhoz különféle drága ajándékokkal. Leírja Komáromot, Esztergomot, Budát s a többi városokat, melyeket Belgrádig a Dunán érintettek. — Az *Értesítőben* Rudolf trónörökös 15 nap a Dunán, Kautz Nemzetgazdaságtana, Daday Jenő A magyarországi myriopodák magánrajza, Székely Béla A párisi életből, Stourm Le budget című munkák vannak ismer-tetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK októberi (4-ik) számában Thaly Kálmán „A koronczai csatáról egykorú jelentéseket (1704)” közöl. Másképp győr-szemerei csatának is nevezik, s az első rendszeres fölállításban vívott nyílt ütközet, melyet az ifjú fölkelő csapatok a császári hadsereggel nagyobb tömegben, a hadművészet elvei szerint kiküzdeni megkísérlettek. A császári sereg 1704. június elején gr. Heister Siegbert vezérlete alatt a győri vár ágyúi alatt táborozott; Rákóczi részéről gr. Forgách Simon tábornok volt a főparancsnok, s főhadiszállása Pápa volt, honnan jún. 10-én Szemerére nyomult elő. A császáriak Koronczóra

vonultak, hol elsánczolták magukat. Ezek háta mögött a Rábaközben b. Károlyi Sándor állott. Heister hadereje mintegy 12,000 emberből s 24 ágyuból állott; Forgáchnak csapatai 17—18,000 emberre rúgtak ugyan, de nagyrészen gyalgón felszerelt ujonczokból állottak, s e mellett tüzérsége is négyszerte gyengébb vala, mert mindössze is hat tábori ágyúval rendelkezett. Forgách ismerve csapatainak minőségét, szakadatlanul sürgette rendeleeteivel Károlyit, hogy ez 4—5,000 emberével csatlakozzék hozzá. Azonban ez azt nem tette, s az ütközet a császáriak javára dőlt el. Június 12-én Károlyi jelentette, hogy népével a Rába és Rábca között áll, s várja a vezér parancsát. Forgách rendelete ez volt: „Még ez éjjel általtakarodjék és szálljon Koronczóhoz (vagyis Heister táborának hátába), holnap pedig igen korán jűjjön az táborra.“ De bizony Károlyi, miért miért nem, nem takarodott át a Rábán. Forgách pedig abban a hiszemben, hogy Károlyi tábora közeledik, másnap hajnalban riadót fuvattott. s maga is elindult a vélt Károlyiék felé. Alig indul meg azonban, puskatűzbe jut s „akkor veszi észre magát, hogy nem Károlyi hada, hanem az egész német tábor.“ Rögtön visszavonul s csatarendbe állítja seregét; ő maga mintegy 6—7,000 emberrel a német háta megé szándékozott kerülni, Esterházy Antalnak meghagyta, hogy arczba támadjon, a jobb szárnyat Andrassy Istvánra, a balt pedig Ebeczky Istvánra bízta, oly parancsolattal, hogy mikor ő a hátulját megüti, „akkor egyszersmind (azaz egyszerre) neki!“ Forgách annyira bízott a győzelemben, hogy az egész ütközetet csak „nyulászatnak“ tartotta. Esterházy megkezdván a támadást, a németek hevesen ágyúztak, s mialatt Forgách nagy kerülőt téve, a német sereg háta mögé ért, Esterházy ráütött a ráczokra, s visszanyomva őket, magára a német hadra vetette magát, a mely három sortűzet intézett ellene, de ő ezt emberül megállotta. E közben azonban a balszárnny futásnak eredt, s a német egy kis területen üldözőbe vette, de azután ismét megállott. A tüzelés tovább két óránál tartott s oly hevesen folyt, hogy hozzá hasonlót régi katonák sem láttak. Károlyi hallván a lövéseket, sietett a Rábán átkelni, de már késő volt. „Elég az, — mondja egy szemtanu — hogy teljességgel megverte az német az magyart és elszéljesztette.“ A kurucok összes halottainak száma mintegy 2,000-re rúgott. Forgách innen hadával Pápa felé, Károlyi pedig Árpás felé vonult. — Sóvári Soós Elemér „Az 1278. évi morvamezei (dürnkruti) csata“ történetét írja meg. A német királyságra emelt Habsburgi Rudolfnak Ottokár cseh király a hódolatot megtagadta, minélfogva Rudolf uralkodói tekintélyének megóvása, valamint birodalmának biztonságára érdekében is kénytelen volt kard élére bízni, a mit békés úton el nem intézhett. A mellett Rudolf Styria, Ausztria,

Karinthia és Krajna tartományokat, mint megüresedett hűbéreket követelte, s követelését Ottokár ellenzése daczára is érvényesíteni igyekezett. Ottokár birodalmi átok alá helyeztetvén, Rudolf megtámadta őt, s 1276-ban a tartományokat elfoglalta. Ottokárnak ekkor csak Cseh- és Morvaország maradt birtokában, de azért elég erősnek érezte magát. s két év múlva támadólag lépett föl. Rudolf e háboruban IV. Lászlót, a magyarok királyát nyerte meg szövetségesének, ki általános fölkelést rendelve, nagy sereggel támogatta a német királyt. A német király hadserege. a magyar segélylyel együtt 58,000 emberre, a cseh királyé pedig összesen 44,000 főre rúgott. Ottokár 1278. június vége felé indult el Prágából Brünn felé, hogy itt zsoldosait maga köré gyűjtse; augusztus 6-án értesült, hogy Rudolf a Dunán átkelt s feléje közeledik. Ugyanekkor László király már Pozsonynál táborozott; elővédje, mely György mester vezérlete alatt 2,000 kún és 6,000 magyar lovasból állott, Marcheggnél találkozott Rudolfal, ki itt erős állást foglalt magának. Augusztus 23-án a magyar sereg átkelt a Morván s Dürnkrut alá érkezvén, a csehekkel szemben, egy mértföldnyi távolságra táborba szállott, mögöttük foglaltak állást a németek Stilfrid közelében. 25-én Rudolf egész seregét elővonta s csatarendbe állítá, azon elhatározással, hogy a döntő harcot másnap virradóra megkísérli. Csakugyan másnap hajnal hasadtával Rudolf serege megkezdte a támadást; reggeli 9 óra lehetett, midőn a csata az egész arcvonalban fellobbant. Az osztrák sereg két egymás mellett küzdő harczcsoportha vereséget szenvedett; Rudolf még meglehetősen hátra maradt, s a menekülők az ő harczvonalára vetvén magokat, csapataiban leírhatatlan zavart okoztak. Már Rudolf élete is veszedelemben forgott; Fullenstein lovag a csehek királyának fogadalmat tett, hogy Rudolfot megöli; a csata hevében bösz haraggal rontott neki, és bár Rudolfot kísérete megvédte, lova a patakba roskadt s ő csak nehezen szabadulhatott ki. Ezalatt a nehéz sváb lovasság Ottokár egyik harczvonalát megbontotta s visszanyomta. Ekkor értek a harcz színhelyére a magyar és kun lovasok, kik a tartalékkal egyesülve, a csehek jobb oldalába törtek. A roppant lökés rendetlenségbe hozta az ellenség harczcsoporthait, s a Morva vize felé szorította, úgy hogy nagy része a habokba veszett. Csak a csehek királyi hőse harczolt még egy kis elszánt s válogatott környezettel, mintha maga akarná a csatát megnyerni; azonban csakhamar észrevéve elhagyott helyzetét, keresztülvágni igyekezett magát; de szerencse-csillaga végkép lehanyatlott; az utána iramodó győztesektől körülkerítettik, lova elbukik; 17 sebből vérezve küzd az utolsó pillanatig, míg nem egy pallosdöfés és egy törzsúrás következtében meghal. Megölője Emersberg Berchtold volt. Minden királyi

disztól megfosztva, s félig meztelenül maradt Ottokár holtteste a csatatéren, míg nem azt Rudolf király később fejedelmi pompával eltemettette. A közelfekvő falvak lakossága 10 mérföldnyi kiterjedésben napokig foglalkozott a halottak kihalászásával, hogy sisakjaikat leszedhesse. A jutalom, melyet diadaláért a magyar sereg és király vett, azon ékszerekből állott, melyeket Ottokár hat évvel azelőtt jogtalanul elfoglalt, s azon zsákmányból, melyet a csehek táborában találtak a kunok. A csatatéren nyert zászlókat és címeres paizsokat László, mint a magyar fegyverek dicsőségének örök emlékeit, a székesfehérvári egyház falaira függesztette. Négy napi pihenés után a magyarok hazabocsáttattak, miután harczy dicsőségükhöz új babért fűzve, a Habsburg-dynastia hatalmának megalapításához kiválóan hozzájárultak. — Márki Sándor „Arad középkori-hadtörténete“ című tanulmányának második közleményét hozza. Ezúttal Aradmegye várait ismerteti, a melyek a tatárjárás után nagy számmal épültek a Maros mindkét partján. A balparton emelt várak közül a megye szélén állott *Fülöpköve*; a Csanádnemzetségből való Fülöpé volt a XII. században; meredek falakkal, hatalmas szikla tetején emelkedett. Ugyancsak a Csanádok uradalmának megerősített helye volt *Kaprevár* (ma Kapriora), mely már 1256-ban említetik. Tőle nyugatra feküdt *Bulcs*, a hol még Szt. István alapított monostort a benzések részére. Délnyugatra tőle *Borzilik* vára emelkedett. E várak ma már Krassó-Szörényhez tartoznak. Nyugatra vannak a *kelmáki* romok, melyek eredete a XV. századig megy vissza. *Iregd* is jelentékeny vár volt; benne született 1511-ben Pathócsy Ferencz. De fontosságra legjelentősebb volt *Lippa*, melynek alapját még IV. Béla vetette meg. A várnak mozgalmas története van. Tőle nyugatra állott *Sződi*, a Maroson át vezető révvel; 1479. óta emlegetik az oklevelek. Megerősített helyek voltak még: Bizere, Zádorlak. Bodrog és Fellak. A Maros jobb partján a következő várak állottak: *Felgedus*, melyet 1206 óta említenek az oklevelek. *Pécska* és *Csála* szintén jól megerősített helyek voltak. *Arad* váráról hallgat a krónika a vegyes házbeliak uralkodása alatt; jóval később kezdődik szereplése. *Bodorlak* jelentéktelen vára a XVI. századból való; ellenben *Solymos* vára már 1278-ban feltűnik s ettől fogva nevezetes pont marad. A Garaiak építették *Tótvárad* várát, mely egész 1709-ig szerepelt a hadi történelemben. Huszonegy vár feküdt Aradmegye területén a vegyes házi korszak idején, úgy hogy Aradmegye 27 □ myriaméternyi területének majdnem minden négyszögmyriaméterére esett egy erősség. — Thúry József Rasid effendi török historikus nyomán folytatja „Az 1663—64-dik évi hadjárat“ ismertetését. E közlemény Nógrád és Léva bevételét beszéli el; továbbá adatokat szolgáltat Nyitra,

Kanizsa és Zerinvár ostromához. — Ezután Olchváry Ödön „Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen“ című tanulmányának második és befejező közleménye következik. Ferdinánd király és Bethlen Gábor tartós egyezkedés után 1620. február 4-én ugyanazon évi szeptember 29-ig fegyverszünet kötöttek. Bethlen a fegyverszünet időszakát a belviszonyok rendezésére s a háború folytatásához szükséges előkészületekre fordította, s míg Ferdinánddal alkudozott, összeköttetését a csehekkel is főtartotta s a portán segélyhadakat szorgalmazott. Május 31-én a beszterczebányai országgyűlésen Bethlen Gábor királlyá választatott s még nem járt le a fegyverszünet, midőn a háborúra előkészületeit megtette. Szept. 11-én 8,000 lovas küldött a csehek segítségére; ő maga Beszterczebányáról kiindulva, Érsekújvár alá vonult. 28-án Pozsonynál átkelven a Dunán, miután vezérei előbb a dunántúli részt hódoltatták meg, megszállotta Haimburgot. Azonban Dampierre Sopront fenyegette, minélfogva a fejedelem kénytelen volt ellene fordulni. Ekkor a császári vezér elhatározta, hogy Pozsonyt ostromolja meg; de terve kudarcot vallott s maga is elesett. Bethlen e szerencsés fordulat daczára sem indulhatott Bécs ellen, mert hadserege kevés, hadipénztára pedig kiapadóban volt. E helyett békealkudozáshoz látott, s az egyezkedés mindkét részről megindult; de a fehérhegyi csata, hol a csehek teljes vereséget szenvedtek, nagy fordulatot adott a dolognak. A király szigorú feltételeket szabott, melyek helyett Bethlen inkább a háborút választotta. A tél elmúltával megindultak a csatározások s márczius közepén a császári vezér, Buquoi támadó hadműveletre határozta el magát. Ekkor már Bethlen vezérei megúnták a háború hosszas fáradságait s elpártolgattak tőle. Bethlen kénytelen volt visszavonulni s Kassáig hátrált. Ferdinánd ekkor kettőzött erélylyel látott Magyarországot visszafoglalásához s Buquoi május 6-án Pozsonyt elfoglalta. Pozsony után Sz.-György, Modor, N.-Szombat, Nyitra egymásután meghódoltak. Érsek-Ujvárt is ostrom alá fogta, de a jól megerősített várral nem boldogult, sőt maga is fogságba esett és felkonczoltatott. Ekkor Bethlen hadai üldözőbe vették a császáriakat s egymásután foglalták vissza a várakat Bethlen Gábor Pozsonyt vette ostrom alá, de a vitéz őrség, Schwendi Lázár vezérlete alatt, serényen ellenállott s a fejedelem 13 napi hiábavaló ostrom után kénytelen volt visszavonulni. Ekkor egyet fordított a hadműveleti irányon s seregét a morva határra vetette. Némely várak elfoglalása után Ferdinánd is hajlandó lett a békére, mely december 31-én Nikolsburgban meg is kötöttet. Bethlen Gábor lemondott a királyi címről, a koronát visszaadta s ezek helyébe kapta a birodalmi hercegi címet s Oppeln és Ratibor hercegségeket. Magyarországon birtokában maradtak

Szatmár-, Szabolcs-, Ugocsa-, Zemplén-, Borsod-, Abaúj- és Bereg-megyék, továbbá Munkács, Ecsed, Tokaj, Tarczai, Keresztúr városok és várak. — A T á r c z a rovatban a M. T. Akadémia hadtudományi bizottságának működése van ismertetve; a Hadtörténelmi Apróságok között a következő kisebb cikkek vannak: Székelyhid lerombolása 1665-ben; Katonalázadás Székelyhiden; A magyar nemzet katonai tulajdonságairól (Gömörytől); Hadi kiáltvány az 1789-ik évi török háború idejéből; Adatok az 1797-dik évi nemesi fölkelés történetéhez (Király Páltól); Magyar huszárok az orosz udvarnál. — A Hadtörténelmi Irodalom rovatban dr. Csánki Dezső: „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ című munkája van ismertetve. Dr. Mangold Lajos az Árpád-házból származó királyok korára vonatkozó hadtörténelmi irodalom repertoriumát folytatja. A füzetet Hadtörténelmi Okmánytár rekeszti be. Mellékletei: Székelyhid vára 1664-ben; Habsburgi Rudolf arcképe; Habsburgi Rudolf és IV. László találkozása a morvamezei csata után; A morvamezei csata színhelye; A morvamezei csata.

4. A „NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE“ októberi számában az első értekezés Alphától „Fiume tengerészetéről“ szól. Tengerészeti kérdések iránt hazánkban nincs valami nagy érzék. Igaz, hogy a nemzet az újabb időkben nagy áldozatokat hozott Fiume érdekében, de e beruházásoknak aránylag kis kör veszi hasznát. A magyar ember, ki nem született kereskedőnek, nem érez magában hivatást az iránt sem, hogy a tengerből hasznot húzzon. A vezetés az 1867-ki kiegyezés után alapított fiumei tengerészeti hatóság részéről kezdetben czéltudatos és ügyes volt, de újabban ellanyhult. Hibák történtek ott is, hol kereskedelmünk fejlesztésére áldozatokat hoztunk. Vitorlás hajózásunk, állami segély hiányában, a gőzösök versenye alatt hihetetlen mértékben hanyatlott; az 1872-ben még 7 millió forintot tevő nemzeti vagyon, mely e vitorlásokban feküdt, leapadt 2½ millió forintra, míg hazai gőzhajórajunk 1882 óta csak valami egy millióval gyarapodott értékben. Az 1887-ki fiumei tengeri hajózási enquéte eredménye még mindig várat magára; a tengerész-rendtartás már 4 év óta kész a parlamenti tárgyalásra; főbb alapelveiben a tengeri magánjog is elő van készítve, de befejezése évek óta késik; a tengeri jelzalog-törvénynek ellenben hire nyoma sincs. Ily körülmények közt nem csoda, ha tengerészeti törvénykezésünk ügye rosszul áll. Kereskedelmünkre a Lloydnak, mint közös vállalatnak fenntartása fontos, a mennyiben annak járatait Magyarország önerejéből pótolni alig lesz képes. Ha azonban e társasággal nem lehetne okszerűen szerződünk, úgy annak örökét több segélyezendő vállalat közt kellene megosztani, melyek mindegyike egy bizonyos irányt kizárólag műveljen.

Hogy tengerészetünk elmaradottságán segítve legyen, arra közre kell működni a magánosoknak és az államnak egyiránt. Hazai tőkepénzeseinkkel meg kell értetni, hogy a hajótartás a tengeri forgalomban meghoz 5—8% kamatot, és nagy tért hagy fenn az egyéni ügyesség érvényesítésére. Az állam a subvenciókön kívül csatornák szaporítása, a Fiumében rég nélkülözött száraz dokk és kivált a javításokra berendezett hajógyár felállítása s aztán a kereskedelmi szakoktatás olyatén reformja által van hivatva közrehatni, melynél a tengeri kereskedelemre való előkészítésnek kellő tér jutna. — *Dr. Pólya Jakab* „Egyenes adóink fejlődése“ cím alatt első közleményében az abszolút uralom egyenes adórendszerét ismerteti. Az 1848. évi VIII. törvény-cikk behozta az általános adókötelezettséget, de az adórendszer megállapítása ez alapon már nem a magyar, hanem az abszolút kormány műve volt. Az első pátenz, mely az adóztatásról intézkedik, az 1849 okt. 20-ki, kilátásba helyezi az állandó földadó katasztert, de az ideiglenes kataszter elkészültéig is az 1847. évi hadi és házi adót rendeli beszédni, kiterjesztve annak kulcsát a nem adózó osztályokra is. Behozatott az új jövedelemadó, majd az új épületadó s a legideiglenesebb földadó és a személykereseti adó. A legideiglenesebb földadó csak részben az, egy részében legeltetési adó. A jövedelemadó három osztályban adóztatta meg a kereseti forrásokat; a hivatalnokok osztályában az adólab emelkedő volt. Az épületadó a lakházak megadóztatása volt, a házbérjövdelem alapján vagy pedig osztályozás szerint. A személyes kereseti adónál három osztályt különböztettek meg. Az ideiglenes földadókataszter készítésében főelvül a gyorsaság szolgált. Az arányosság létesítése nemcsak korlátozt, hanem egyoldalú és önkényes is vala. Az adókulcs a földadónál 16% Erdélyben azonban csak 10%. E mellett azonban az ú. n. országos pótlék, valamint a földtehermentesítési pótlék évről-évre, sőt helytartóságonként külön-külön is változott. Az olasz-francia háború idejében 1859-ben rendkívüli pótlékot hoztak be. — A „Közgazdasági havi krónikában“ *dr. Mandello Károly* szeptember hó fontosabb eseményeit sorolja fel, magyarázó megjegyzéseket fűzve hozzájuk. Ugyancsak *dr. Mandello Károly* folytatja az előző számban megkezdett, „Szemlét a külföld közgazdasági események felett“. Az adókról és vámokról szóló VI. fejezetben a Belgiumban ülésezett vámconferencia megegyezései, a német cukoradótörvény módosítására irányuló törekvések, az iparadó módosításának Miquel pénzügyminister által eléadott terve; az orosz vámtarifa változtatásai, az Egyesült Államok új vámszabályainak hatása s ezeken kívül az európai és amerikai államok vámügyében beállott egyéb nevezetesebb jelenségek vannak ismertetve. „Az üzletvilágból“ cím alatt a VII. fejezet a keres-

kedelemmel és gyarmatokkal, a pénzügygyel, bankokkal és részvénytársaságokkal s aztán az iparral külön-külön foglalkozik. A gyarmatszerzési vágy felélénkülése mutatkozik Afrika felosztása alkalmából. A Kongó állam, egy részében, belga gyarmattá alakíttatott át. Anglia Keletafrikára vonatkozólag fontos gyarmati szerződést kötött Németországgal, s ez alkalommal átengedte Helgoland szigetét. A neufundlandi halászati kérdés Anglia és Franciaország közt jegyzékváltásra adott okot. A vállalkozási kedv egy csomó új részvénytársaság létrehozatalában nyilvánul még Ázsiában s Afrikában is. Amerikában már 109 villamos vasút épült 922 kilométer hosszúsággal. A mezőgazdaságról szóló fejezet zárja be e Szemlét, adva a világ nevezetesebb országainak buza és rozstermését s a magyar kormánynak az aratásra vonatkozólag nemzetközi adatokat tartalmazó jelentését. — *Az Irodalmi szemlében* először is dr. ismerteti az Athenaeum kiadásában „A magyar állami tisztviselők helyzete és ennek javulhatása“ felirattal névtelenül megjelent röpiratot. — Következik *Acsády Ignác* bírálata dr. Békassy Károly „Kolozsvár közigazdasági multja és jelene“ című füzetéről. Végül — a ismerteti az „Állategészségügyi évkönyvet az 1889. évre“, melyet a földművelésügyi m. kir. ministerium megbízásából dr. Hutyra Ferencz szerkesztett. — A „Külföldi közigazdasági folyóiratok szemléjében“ dr. *Ráth Zoltán* a Journal des economistes szeptemberi számának első cikkével, Liessenek „Les travaux legislatifs de la chambre des députés 1889—90“ című értekezésével foglalkozik. — A Statisztikai Értesítő ezúttal két külön dolgozatot tartalmaz. Az első *Frangész Simon* értekezése „Horvát-Szlavonországok bortermeléséről“, mely a társországok szőlőtermő területét, magát a termést s az abban a különböző kártékony rovarok által okozott károkat, az 1885. évig visszamenőleg, statisztikai adatokban tünteti fel, méltatva magát a felvételt is. — Aztán dr. *Halász Sándor* ír „A totalisateur a fővárosban“ cím alatt, melyben számokkal támogatja a totalisateur hódításainak köztudomású tényét. A modern kor e szerencsekereke elvi szempontból ép úgy kárhoztatandó, mint minden játéktélmény, de mint nyilvános ellenőrzés alatt álló s a gazdasági élet egyik fontos ágával szorosan kapcsolatos intézmény sok érvet szolgáltat fentartása mellett. Nálunk a totalisateur újabban jött divatba és pedig rohamosan. Még 1886-ban csak 193 ezer jegyet adtak ki, 1889-ben pedig már 503 ezeret. Az előbbi évben még 10 fővárosi lakosra csak négy jegy esett, 1889-ben pedig már 10·5, vagyis a főváros minden egyes lakosára esik egy egész jegy. Öt év alatt Budapesten, számba nem véve a bookmakerekéknél, nemkülönben a külföldre történt fogadásokat, közel hét millió forintot játszottak el a totalisateurön. A vállalat, mely kezdetben egy géppel működött, a legutóbbi verseny alkalmával

már 49 gépet állított fel. Nagy társadalmi és erkölcsi baj az nálunk, hogy a totalisateur játékában túlnyomó nagy számmal vesznek részt a lakosság azon rétegei, melyek anyagilag még nem is függetlenek s melyekre a játék valóban megrontólag hat. Totalisateureink a főurak, sportsmanok, bankárok s egyéb pénzes világnak mellett clienseik közé számítják a kisebb hivatalnokokat és iparosokat,apidíjasokat, az alsóbbrendű munkások százait stb. A játékjegyek érték szerint adott statisztikája is bizonyítja, hogy a legkisebb tétek domináló részét képezik az összforgalomnak. A kis emberek ily irányú sport-kedvteléseit semmiféle érvvel nem lehet indokolni s az állam ethikai és sociális okoknál fogva jól cselekednék, ha a játékot terhelő illetéket mielőbb és minél jelentékenyebb mértékben emelné s ez által a kisebb téteket megdrágítaná. — A füzetet Könyvszemle zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR X. füzetében Kicska Emil folytatja a ,hangsúly és szórend'-ről szóló tanulmányát. E részben kifejti, hogy nem áll az, a mit Brassai mond, hogy a szórendnek a hangsúly volna a kulcsa, hanem a szórend a szerint igazodik, a mint a mondatban egészekkel vagy felekkel van dolgunk. Simonyi Zsigmond felsorolja azokat a módokat, miképen kerül el a magyar nyelv szenvedő ige használatát, melylyel — míg az élő nyelvben alig fordul elő — a jogi nyelv el van árasztva, sokszor a világosság és szabatoság rovására. Brassai polemizál Balogh Péterrel, s azt vitatja, hogy az ő mondatról adott definíciója a helyes, s a Baloghé rossz. Kulcsár Endre folytatja tanulmányát ,a magyar nyelv képes beszédéről', s a népdalokból kimutatja, mennyire kedveli a magyar nyelv a növény és állatvilágból vett egyeztetéseket, és hogy az e fajta képek oly helyeken teremnek bőven, a hol dúsabb állat és növényvilág van. Zolnai Gyula a mátyusföldi nyelvjárás hangtani sajátosságait ismerteti. E dialektust különösen a magánhangzók nagy bősége jellemzi, a mássalhangzók közül pedig az *ly* hang ismeretlen előtte. A ,helyreigazítások, magyarázatok' rovatából főlemlítjük, hogy Nagyszigethi Kálmán a *zarándok* szót, melyet Szarvas az oláh nyelvből kölcsönzöttnek állított, a dunántúli *zalámbol*-al veti egybe, s közös tövéül a *száll*- vagy *szalad*-beli *szal*-t veszi föl; ugyancsak e szóra vonatkozólag Asbóth Oszkár megjegyzi, hogy eredetije lehet az orosz-szláv *strannik*, mert e szó nem tiszta orosz, hanem az egyházi nyelvből került beléje; Szarvas Gábor az Asbóth fölhozta okok folytán elveti az oláhból kölcsönzés lehetőségét, s a *zarándok* eredetijéül határozottan a szláv *strannik*-ot fogadja el, s a *zalámbol*-t pedig a kfném. *slamp*-en magyarosított képmásának mondja. Bakó János a Ballagi ,Magyar-német szótárából' idézi, hogy a *Katika* női név

ebben *katika répa* = ,blaue sturmhut, eisenhut', s e szerint a személynevek növények jelölésére is alkalmasak; Szarvas Gábor kimutatja, hogy ez nem áll, s a *Katika* hibás adat Pápai Páriz szótárából, a helyes *karika* (-répa) helyett egyszerű sajtóhiba, így a szótárból törlendő. Albert János a Sajó, Sió, Héjő, Berettyó folyónevekben rejlő s folyóvizet jelentő *jó*, kihalt szóra felhossa a Jordánszky-codex *vgrogyok* kifejezését, s azt ugró-jóknak (ugró folyók) olvassa; ugyanő a *körül-betül*-ről azt mondja, hogy eredetileg *körülben*-nek hangzott. Alexics György újabb adatokat közöl a Katona Lajos fejtegette *morkoláb* szóhoz. Zlinszky Aladár a vitorlás yacht elnevezésére a balaton-melléki 'szélhajót' ajánlja. Népnyelvhagyományok: Hasonlatok Halasról, Párbeszédék Gömörből, Tánczsók Hunyadmegyéből, Tájszók Tolnamegyéből, Népdalok Bánffy-Hunyadról.

A M. TUD. AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ülés.

1890. október 6-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Fraknói Vilmos másodelnök; Zichy Antal tt.; Ballagi Mór, Beöthy Zsolt, Budenz József, Entz Géza, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, König Gyula, Nendtvich Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Szabó József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt.; Acsády Ignác, Berczik Árpád, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Horvát Árpád, Inkey Béla, Jekelfalussy József, Kerékgyártó Árpád, Klein Gyula, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Wlassics Gyula l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

184. Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott:

«Három havi szünet után örömmel látom, hogy e termet az irodalom és tudomány művelői újra benépesítik. Üdvözlöm a megjelenteket és kívánom, hogy jó egészségben, friss munkakedvvel tértek legyen vissza körünkbe, s ezt az egészséget és frissességet sokáig megtartsák nemcsak a magunk javára, hanem az Akadémia érdekében is.

Nagy a mi feladatunk; érezzük ezt mindennap, de kettősen érezzük ma, a mikor, mialatt mi munkásságunkat újra kezdjük, a nemzet szabadsága vértanúit ünnepli. Ez az ünnep, a mely iránt

magyar ember nem lehet közömbös, juttassa el hozzánk is buzdító szózatait, figyelmeztessen arra, hogy a szabadságért, melyért annyian halni tudtak, nekünk élni és dolgozni kell tudnunk, megtévén mindent, a mit nemzetünk műveltségének fejlesztésére, a tudomány és irodalom magyar nyelven művelésére tenni tudunk.»

185. BERCEK ÁRPÁD lt. felolvassa **Vadnai Károly** lt-nak, a Péczely-féle 1888/9-ik évi regénypályázat bíráló bizottsága előadójának jelentését, a mely szerint **Jókai Mór** «A tengerszemű hölgy» című három kötetes regénye (megjelent a Nemzet 1889-ik évi folyamában) ajánlatik a megjutalmazásra. A bíráló-bizottság javaslata elfogadott s a jutalom **Jókai Mórnak** kiadatni határozottatott.

186. A főtitkár bejelenti **Szabó Károly** rt.-nak f. évi augusztus hó 31-én bekövetkezett **elhunyatát**. — Az Akadémia mély megilletődéssel veszi tudomásul a hazai történetírás egyik legtisztelendőbb művelőjének, a Magyar Könyvészet új megalapítójának, a Régi M. Könyvtár halhatatlan érdemű összegyűjtőjének, a fáradhatatlan szorgalmú, példás lelkiismeretességű tudós **elhunyatát** és felhívja a II. osztályt, hogy emlékszedő tartásáról gondoskodva, újítsa meg emlékeztetőt azon férfúnak, kit tudományáért mindenki tisztelt, szíve jóságáért pedig, a ki csak ismerte, mindenki szeretett.

187. Felolvassa a Vallás- és közoktatási m. kir. minister átiratát, melylyel **Konkoly Miklós** tt.-nak, a meteorológiai és földmágneségi m. kir. központi intézet igazgatójává **kineveztetését** az Akadémia tudomására hozza és részére a kinevezési oklevél átszolgáltatását kéri. — Tudomásul van.

188. A főtitkár bemutatja **Hunyad- és Szolnok-Dobokamegyék** átiratát, melyben **köszönetüket** fejezik ki a m. koronáról szóló díszmű megküldéséért. — Tudomásul van.

189. Bemutatja **Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város** átiratait, melyben kijelentik, hogy az Akadémiának a **monographia** megírása és kiadása ügyében hozzájuk intézett fölszólítása minden pontját helyben hagyják és elfogadják. — Tudomásul van.

190. Jelenti, hogy Budapest főváros meghívta az Akadémiát **B. Eötvös József mellszobrának a Svábhegyen** f. évi július hó 6-án végbement **leleplezési ünnepére**, s hogy ez ünnepen az elnök és a főtitkár jelentek meg az Akadémia képviselőiben. — Tudomásul van.

191. Jelenti, hogy Szatmár vármegye közönsége és Szatmár-Németi sz. kir. városa meghívták az Akadémiát **Kölcsey Ferencz** születése százados évfordulati napján. 1890 augusztus hó 8-án **Nagy-Károlyban** és folytatólag Szatmárban rendezett **emlék-ünnepre**, s hogy elnöki megbízásból az Akadémia képviselőjére Gyulai Pál rt., az I. osztály titkára kéretett föl, ki is Szatmárban **Kölcsey mellszobra** előtt az emlékszedő tartását is szíves volt magára vállalni. — Az Akadémia a jelentést helyeslőleg tudomásul veszi és Szatmármegyének és városának köszönetét fejezi ki azon szíves fogadtatásért, melylyel az Akadémia képviselőjét kitüntették.

192. Jelenti, hogy **Arad sz. kir. város** közönsége meghívta az Akadémiát az **emlékszobor leleplezése ünnepére**, melyet Arad város közönsége közadakozás útján a magyar szabadságharcz tizenhárom vértanújának emelt, és hogy az Elnök úr az Akadémia képvisletére Pulszky Ferencz ttagot, a Történet- és Társadalom-tudományi osztály elnökét kérte föl. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

193. Bemutatja a **Congrès international des Américanistes** meghívóját a f. évi október hó 14-én Párisban tartandó összejevetelre. — Tudomásul van.

194. Jelenti, hogy az **Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület** meghívta az Akadémiát a szeptember hó 7-én Déva városában tartott **közgyűlésére**, s hogy ezen az Akadémia képvisletében Kóváry László lt. jelent meg. — Tudomásul van.

195. Jelenti, hogy az **Országos Állatvédő-Egyesület** meghívta az Akadémiát a szeptember 25-én **Röck Szilárd emlékére rendezett ünnepre**, s hogy ezen az Akadémia képvisletében a másodelnök és a főtitkár jelentek meg. — Tudomásul van.

196. Felolvassa **Nógrád vármegye** közönsége átiratát, mellyel az Akadémia meghívatik **Madách Imre arczképének** f. évi október hó második felében tartandó **leleplezési ünnepére**. — A meghívás köszönettel vétetik és az Akadémia képvisletére Nagy Iván r. és Kacsovics Lajos l. tagok kéretnek föl.

197. Bemutatja az aláírási felhívást, mellyel a **Nagy-Károlyban emelendő Kőlcsey-szobor** bizottságának elnöke, gr. Károlyi István gyűjtésre kéri fel az Akadémiát. — Az aláírási felhívás a tagok között köröztetni fog.

198. Felolvassa **dr. Schwartzner Ottó** egészségügyi tanácsos levelét, melyben engedélyt kér, hogy a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában 1885-ben kiadott **«A törvényszéki elmekörtan tan-könyve»** című munka, minthogy példányai teljesen elfogytak, Hornyánszky Viktornál **2-ik kiadásban** megjelenhessék. — Az engedély megadatik.

199. Felolvassa **Becske Bálint** úrnak, Kazinczy Ferencz unokájának levelét, mellyel öregatyja több rendbeli kéziratát visszavárolag a Kazinczy-bizottság használatára megküldi, kijelentvén egyszersmind, hogy e kéziratokat, valamint a közzétételre nem alkalmasakat is, az Akadémia engedelmevel, a széphalmi mausoleumban szándékszik letéteményezni. — Köszönettel vétetik.

200. Bemutatja a gróf **Teleki-jutalomra** (szomorújátékok) 1890. szeptember 30-ikáig beérkezett következő pályamunkákat:

1. *Az Anjouk vasalljai.* Szomorújáték 5 felv. Jelige: Egy percz rövid éltén stb.

2. *Elemér és Erzsébet.* Tört. szomorújáték öt felv. Jelige: Gondold meg ember stb.

3. *IV. László.* Tragödia 5 felv. J. i.: Ember volt stb.

4. *Két szerelem.* Szomorújáték 3 felv. J. i.: A balga ember nem okul stb.

5. *Csák Máté.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Két ellentétes tulajdonság stb.

6. *Egy királyné szerelme.* Tört. tragédia 5 felv. J. i.: Szeretni van a nő hivatva stb.

7. *Tibor és Darinka.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Korrajz, történet, eszme stb.

8. *Két királyné.* Tragédia 5 felv. J. i.: Mi az igazság.

9. *Ábrándozók.* Szomorújáték 3 felv. J. i.: Szeretlek kedvesem.

10. *A halál gyűrűje.* Szomorújáték 3 felv. J. i.: A más világon stb.

11. *Hulló csillag.* Drámai költemény 3 felv. J. i.: Le ne törüljék a virág zománczát.

12. *A férj bosszúja.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Felebarátod feleségét stb.

13. *Frangepán.* Tört. tragédia 4 felv. J. i.: Szeretve mind a vérpadig.

14. *Tibor.* Szomorújáték 4 felv. J. i.: Az élet erősök által győzetik meg.

15. *A kunok királya.* Tört. tragédia 5 felv. J. i.: Azokkal időzőm stb.

16. *A kísérletezők.* Vígjáték 4 felv. J. i.: Én is kísérletet teszek.

17. *Horváth János.* Tört. tragédia 5 felv. J. i.: Miként madár stb.

18. *Zodárd.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Egy sem marad föl-támadatlanul.

19. *Szerelemből.* Szomorújáték 3 felv. J. i.: A hol minden festett.

20. *A vadonban.* Szomorújáték 3 felv. J. i.: Az erdőben örök hang szól.

21. *Kériné.* Dráma 3 felv. J. i.: Sértett hiúságból fakad szerelme.

22. *Megtorlás.* Tragédia 4 felv. J. i.: Fáradjak én stb.

23. *Martinuzzi.* Tört. tragédia 5 felv. J. i.: Sic fata volunt.

24. *Margit.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Egy harmatcseppnyi édesebb stb.

25. *Aranka.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: A vész harangja szól nekünk.

26. *A gladiator.* Tragédia 5 felv. J. i.: Gloria.

Mindezen pályaművek megbírálás végett az I. osztályhoz tétetnek át, jeligés leveleik pedig az elnök indítványára, az ülés után, a jegyzőkönyv-hitelesítők jelenlétében, közös borítékba pecsételve, a főtitkári irattárba helyeztetnek.

201. Bemutatja a **Farkas-Raskó jutalomra** (hazafias költemény) 1890. szeptember 30-ikáig érkezett következő pályaműveket:

1. *Hon s szabadság.* Jelige: Hazát kíván stb.
2. *«Toldi szerelme».* J. i.: Óh — ha nem a hírért stb.
3. *A magyar polgár.* J. i.: Hass, alkoss, gyarapíts.
4. *Nemzeti bűn.* J. i.: 1889/90.
5. *Magyar büszkeség.* J. i.: Csak a magyar büszkeséget stb.
6. *A magyar népről.* J. i.: Büszkén mondom: magyar vagyok.
7. *Egy ezredév után.* J. i.: Megbűnhötte már e nép stb.
8. *A hazafiságról.* J. i.: A haza minden előtt.
9. *Szobor és a férgek.* J. i.: Isten velem, ki ellenem.
10. *Extra Hungariam non est vita.* J. i.: Hej de szívem stb.
11. *Nászdal.* J. i.: Minden ember legyen ember stb.
12. *Királydal.* J. i.: Új fényben ragyog ős Budavár stb.
13. *Gróf Bethlen és a nők.* J. i.: Tündöklő honszerелеm stb.
14. *Márczius 15-én.* J. i.: Élni fogsz hazám stb.
15. *Hol van Petőfi?* J. i.: És míg az orkán zúg, stb.
16. *Szabadságharczunk.* J. i.: Ha megvolna a sok fa, stb.
17. *Az ezredik év előtt.* J. i.: Él magyar, áll Buda még.
18. *Bús magyar.* J. i.: Gondold meg és igyál.
19. *Magyarok imája.* J. i.: Isten, király, haza stb.
20. *Anyám emléke.* J. i.: Tied vagyok, tied hazám.
21. *Hazám.* J. i.: Megbűnhötte már e nép a multat.
22. *Romhilda.* J. i.: Szeresd a hazát.
23. *Hunyady halála.* J. i.: Megáldotta isten stb.
24. *Czím és jelige nélkül.*
25. *Kuruczok siralma.* J. i.: Országunknak stb.
26. *Márczius 15-én.* J. i.: Sebet tör a dal stb.
27. *Királyköszöntő.* J. i.: Vitam et sanguinem.
28. *Mátyás emlékééről.* J. i.: Néhai jó Mátyás király.
29. *Dicsőségünkről.* J. i.: Meddig alszol még, hazám?
30. *Három csillag.* J. i.: Mintha nap volna mindenik stb.
31. *A vérpad.* J. i.: Celestin.
32. *Magyar sereg kell nekünk.* J. i.: A hadsereg stb.
33. *Október hatodikán.* J. i.: Panaszos szellő rázza stb.

Mindezen pályaművek bírálat végett az I. osztályhoz tétetnek át, jeligés leveleik, az ülés után, elnökileg lepecsételtetvén.

202. Bemutatja a **Bulyovszky-jutalomra** (hazafias óda) 1890. szeptember 30-ikáig beérkezett következő pályaműveket:

1. *Az ember.* J. i.: Bölcselmi óda.
2. *Éljen a király.* J. i.: A legelső magyar ember a király.
3. *Apám sírján.* J. i.: Szülőföldem szép határa.
4. *A magyar ember — fiaimhoz.* J. i.: Szeresd hazádat.
5. *Török idők.* J. i.: La poesia non muor.
6. *Ki verje fel az éjszakát?* J. i.: Ki verje fel stb.
7. *Ezredéves ünnepélykor.* J. i.: Ezer esztendeje stb.
8. *Magyar néphez.* J. i.: És még neked virulnod kell stb.

9. *Becsüld a nőt.* J. i.: Mi volnék én stb.
10. *A Normafa szózata.* J. i.: Hic mortui stb.
11. *Szentelt sírt adjatok.* J. i.: Nyugosznak ők stb.
12. *Mátyás király.* J. i.: Lement a nap stb.
13. *A magyar költőkhöz.* J. i.: Tied vagyok, tied hazám stb.
14. *Márczius 15.* J. i.: Justitia.
15. *Mátyás király.* J. i.: Márványlapokra tetteit stb.
16. *A vihar előtt.* J. i.: Fényes név a magyar neve.
17. *Nemzetem kincse.* J. i.: Nyelvében él a nemzet.
18. *A legnagyobb magyar.* J. i.: Ha lehull a két karunk is stb.
19. *A Zrinyiász olvasásakor.* J. i.: Sors bona nihil aliud.
20. *Nagy volt a magyar.* J. i.: Ne a jelenért stb.
21. *Hazámhoz.* J. i.: Secundus.

Áttétetnek az I. osztályhoz.

203. Bemutatja az **Első M. Általános Biztosító-Társaság-jutalmára** 1890. szeptember 30-ikáig beérkezett következő pályamunkát:

1. *Az olasz valuta történetéhez.* Jelige: È piu agevole entrare nel pelago stb.

Áttétetik a II. osztályhoz.

204. Jelenti, hogy a **Pör Antal-jutalomra** (a Szent-Domokos-szerzet története Magyarországon) és a **Gorove-jutalomra** (Az iskola-története a XIV. és XV. században) 1890. szeptember 30-ikáig pályamunka nem érkezett.

Közzétetik a II. osztálylyal.

205. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat.** — Tudomásul szolgál.

206. KELETI KÁROLY rt. indítványozza, hogy **Fényes Elek**, első hazai statisztikusunk **szülőházára** adakozás útján készített **emléktábla leleplezése** napját az Akadémia állapítsa meg, s azon magát néhány taggal képviseltesse. — Elfogadtatik, a leleplezés napjának megállapításával s a küldöttség kijelölésével a Nemzetgazdasági Bizottság bízatrán meg.

207. A jegyzőkönyv hitelesítésére FRIVALDSZKY JÁNOS és KELETI KÁROLY rtagok kéretnek föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály h e t e d i k ülése.

1890. október 6-án.

HUNFALVY PÁL rt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal tt. — Ballagi Mór, Budenz József r. tt. — Goldziher Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Pecz

Vilmos, Volf György I. tt. — Más osztályokból: Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

208. BUDENZ JÓZSEF r. t. felolvassa: «Adalék a jurák-szamojed nyelv ismeretéhez» című értekezését.

209. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri BUDENZ JÓZSEF és MUNKÁCSI BERNÁT I. tagokat.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1890. október 13-án.

WENZEL GUSZTÁV r. t. elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Fraknoi Vilmos, Hajnik Imre, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Csontos János, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Horváth Árpád, Jekelfalussy József, Kerékgyártó Árpád, Majláth Béla, Matlekovits Sándor, Szádeczky Lajos, Wlassics Gyula I. tt. — Más osztályokból: Markosovszky Lajos, Zichy Antal t. tt. — Ballagi Mór, Hunfalvy Pál, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

210. SCHVARCZ GYULA r. t.: «A tudományos kitünőségek az európai felső házakban, különös tekintettel a spanyol alaptörvény-hozásra 1806—1876.» cím alatt értekezik.

211. SZÁDECZKY LAJOS I. t.: FEST ALADÁR mint vendégnek «Fiume és az uszkókok» című dolgozatát mutatja be.

212. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHVARCZ GYULA r. és SZÁDECZKY LAJOS I. tagokat kéri föl.

III. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1890. október 19-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök elnökle alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos m. elnök, gr. Dessewffy Aurél, Hunfalvy Pál, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szilágy József, Than Károly, Zichy Antal ig. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

36. Az elnök megnyitván az ülést, üdvözlí az egybegyűlt tagokat, és azután megemlékezik Stoczek József elhunyt ig. tag nagy érdemeiről; előadja azon intézkedéseket, a melyeket az Akadémia az 1890. május 19-iki összes ülésen e haláleset alkalmából határozott.

38. Olvастatik a Kereskedelmi minister úr okt. 7-én 60,684. sz. a. kelt átirata, melylyel megengedi, hogy az akadémiai tagoknak,

iskoláknak, könyvtáraknak küldött s az Akadémia kiadványait tartalmazó **csomagok** a kocsipostán **portomentesen** szállíttathassanak.

39. A **díszterem falfreskói** ügyében kiküldött bizottság több tagja időközben elhalálozván, az Igazgató-Tanács a maga részéről gr. Apponyi Sándor, gr. Dessewffy Aurél és gr. Széchenyi Béla ig. tagokat kéri föl a bizottság kiegészítésére; Ligeti Antal elhunyt bizottsági tag helyére pedig Benczúr Gyula urat határozza fölkérendőnek.

40. A Könyvtári Bizottság jelentése a **Könyvkiadóhivatal viszszaállítása** ügyében (lásd az idecsatolt mellékleten) helyesléssel elfogadatik.

41. Ugyancsak a Könyvtári Bizottság jelentése a hazai **iskoláknak** kedvezményes áron küldendő **kiadványok** tárgyában szintén elfogadatik, ez ügy még az összes ülés elé is terjesztendő lévén.

42. A főtitkár okadatolt előterjesztésére, az 1890-iki költségvetésben az Általános kiadások tételénél 1000 frt, a Könyvtári kiadások tételénél 500 frt **póthitel** engedélyeztetik; továbbá jóváhagyólag tudomásul vétetik, hogy a Történelmi Bizottság a Történelmi Tárt ez idén 1000 frt helyett 1300 frttal kívánja segélyezni.

43. Az akadémiai ügyész részletes előterjesztése a **Szucsics Lajos hagyománya** ügyében tudomásul vétetik, az ingatlanok eladására nézve beérkező ajánlatok annak idején az Igazgató-Tanács elé terjesztendők lévén.

44. Ez ügygel kapcsolatban, az **Özv. Szucsics Lajosné** örökösei részéről beadott kérvényre, a boldogult hagyományozó emléke iránti kegyeletből, az özvegy gyógyítási és temetési költségei czímén 2000 frt utalványoztatik, a mely összeg akkor leszen kifizetendő, ha a pacséri ingatlanok értékesítésével a hagyomány az Akadémia pénztárába tényleg befolyt.

45. Ugyancsak az ügyész előterjesztésére az Elnök úr fölhatalmaztatik, hogy az **illinyi ingatlan** eladására nézve, a mostani bér-lővel a szerződést 9500 frt vételárban megköthesse.

46. A **Zmeskál János hagyatéka** ügyében Ecseghy Ferencz rimaszombati ügyvéd ellen indított eljárás az Akadémia részéről megszüntetendő, minthogy a követelésre nézve elegendő biztosíték nyújtatott.

47. Csuka Ödön sátoralja-újhelyi ügyvéd beadványa és Chyzer Kornél lt. véleménye alapján a még Kazinczy Józseftől **Széphalmon** eladott és az Akadémia tulajdonába sohasem tartozott kis ingatlanra a telekkönyvben az elkülönítési, illetőleg átírási engedély megadása elhatároztatott.

48. A főtitkár jelenti, hogy az utolsó Igazgatósági ülés óta a pénztárnál a következő **alapítványok és hagyományok** folytak be: Razgha Elek és Holzer Róza részéről 200 frt; Kovács Kálmán részéről 200 frt; Marton János részéről 1150 frt; Semsey Andor tt. részéről 20,000 frt.

49. Bejelentí, hogy **Than Sándor** végrendeletében 500 frtot hagyományozott. Tudomásúl van.

50. A jegyzőkönyv hitelesítésére **SZLÁVY JÓZSEF** és **PULSZKY FERENCZ** ig. tagok kérettek föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1890. október 20-án.

THAN KÁROLY r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: **Hollán Ernő**, **Markusovszky Lajos** tt. — **Entz Géza**, **Frivaldszky János**, **Hantken Miksa**, **Hőgyes Endre**, **Jendrassik Jenő**, **König Gyula**, **Krenner József**, **Nendtvich Károly**, **Szily Kálmán** r. tt. — **Batizfalvy Sámuel**, **Daday Jenő**, **Fröhlich Izidor**, **Heller Ágost**, **Horváth Jenő**, **Kherndl Antal**, **Klein Gyula**, **Klug Nándor**, **Lengyel Béla**, **Réthy Mór**, **Wartha Vincze** l. tt. — Egyéb osztályokból: **Hunfalvy Pál**, **Pauer Imre** r. tt. — Jegyző: **Szabó József**, oszt. titkár.

213. Elnök üdvözlővén ezen első ülésen a tagokat, átmegy a napirendre s fölkéri **Klug Nándor** l. tagot széke elfoglalására.

KLUG NÁNDOR kolozsvári egyetemi tanár l. t.: «Az enyv mint tápanyag» czímen értekezik.

214. **THAN KÁROLY** r. t.: «Az ásványvizek chemiai szerkezetéről és összehasonlításáról.»

215. **THAN KÁROLY** r. t. bemutatja **Winkler Lajos** részéről «A gázok oldhatóságáról vízben» (I.) című dolgozatot.

216. **NENDTVICH KÁROLY** r. t.: «Algir állat- és növényországa».

217. **KÖNIG GYULA** r. t. bemutatja **Vályi Gyula** részéről «A harmadrendű görbe vonalak elméletéhez» című dolgozatot.

218. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri **NENDTVICH KÁROLY** és **FRIVALDSZKY JÁNOS** r. tagokat.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1890. október hó 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: **Fraknoi Vilmos** másodelnök; **Markusovszky Lajos**, **Pulszky Ferencz**, **Zichy Antal** t. tt. — **Beöthy Zsolt**, **Budenz József**, **Entz Géza**,

Fodor József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Högyes Endre, Hunfalvy Pál, König Gyula, Krenner József, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Szabó József, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Batizfalvy Sámuel, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Halász Ignác, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horvát Árpád, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

HÖGYES ENDRE rt. emlékbeszédet tart **Balogh Kálmán** r. tagról. — Az emlékbeszédek során közre bocsáttatik.

219. Főtítkár bejelenti az Akadémia nesztorának. **Udvardy Cserna János** Itagnak, október 25-én, élete 95-ik évében történt **elhunyát**. Boldogult társunk 1821-ben már okleveles földmérő volt s első munkája a Tudományos Gyűjteményben 1823-ban jelent meg. Önállóan három művet adott ki szakja köréből: Gazdasági Földmérő 1825-ben, Gazdasági Vízmérő 1827-ben, s a Gazdasági Regulatiók Tüköre 1828-ban. Ezen műveiért, melyek mindenike első volt magyar nyelven a maga nemében, a M. Tud. Társaság 1832-ben választotta levelező tagjává. Utolsó levelét 88 éves korában intézte Akadémiánkhoz, megköszönve az 50 éves tagsága jubilaumára írt üdvözlő sorokat, s ekkor tette le a róla nevezett jubiláris alapítványt. — Az Akadémia megilletődéssel értesül mind korban, mind régibbségben legidősebb tagjának haláláról s főlshölítja a III. osztályt, gondoskodjék az elhunyt emlékezetének megújításáról.

220. Olvastatik a Kereskedelmi minister átirata, melylyel megengedi, hogy az **akadémiai kiadványokat** tartalmazó és a tagokhoz, intézetekhez küldött **csomagok** is **portomentesen** szállíttathassanak. — Köszönettel vétetik.

221. A Kereskedelmi minister megküldi az **orsz. statistikai hivatal** könyvtára kezeléséről kiadott utasítást. — Kiadatik a Nemzetgazdasági Bizottságnak.

222. A Vallás- és közoktatási minister megküldi a spanyol kir. államlevéltárban (Simancasban) őrzött **magyar vonatkozású okmányok másolatát**. — Kiadatik a Tört. Bizottságnak.

223. Temes vármegye beküldi a **temesi monographia** költségeire megszavazott összeg első részletét. — Tudomásul vétetik.

224. **Zágrábmegye** köszönetét fejezi ki a **magyar koronáról** írt díszmunka megküldéseért. — Tudomásul szolgál.

225. A soproni lyceum tanári kara meghívja az Akadémiát a november 5-én **Kis János emlékezetére** rendezendő ünnepre. — Az Akadémia képviselőjére Domanovszky Endre lt. kéretik föl.

226. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-pályázatra** Jókai Mór tt., Szász Károly rt. és Berczik Árpád ltagot; a **Farkas-Raskó-pályázatra** Léway József rt., Bánóczi József és Lehr Albert ltagokat; a **Bulyovszky-pályázatra** Gyulai Pál rt., Vadnai Károly és Csiky Gergely l. tagokat kérte fel bírálólkul. — Tudomásul vétetik.

227. A II. osztály jelenti, hogy az **Első Magy. Ált. Biztosító Társaság-pályázatára** Kautz Gyula és Keleti Károly r. tagokat kérte föl bírálókül. — Tudomásul vétetik.

228. A II. osztály benyújtja a **Schossberger-alapítványra** vonatkozó szabályzat szövegezését. — Elfogadtatik.

229. A II. osztály jelenti, hogy a **Könyvkiadó-Bizottságba** Schvarcz Gyula r. tagot választotta be. — Tudomásul vétetik.

230. A III. osztály indítványozza, hogy a dán akadémiához átirat intéztessék a **Hell-Sajnovics-expeditióra** vonatkozó iratok másolatainak megszerzése érdekében. — Elfogadtatik.

231. A **diszterem falfrescói ügyében** kiküldött bizottság kéri magát az Akadémia részéről Zichy Antal tt., Czobor Béla, Pulszky Károly és Pasteiner Gyula l. tagokkal kiegészítettetni, és indítványozza, hogy a művészek sorából, Ligeti Antal helyére Benczúr Gyula kéressék föl. — Elfogadtatik.

232. Az ad-hoc kiküldött bizottság indítványozza, hogy az **Évkönyvek** kiadása, ez idő szerint, függesztessék föl. — Elfogadtatik.

233. A **Könyvtári Bizottság** indítványt tesz: *a)* az Akadémiai Könyvkiadó-Hivatal visszaállítása és *b)* a hazai iskoláknak adott kedvezmények szabályozása tárgyában. — Az első indítvány egyhangulag elfogadtatik. A második — Beöthy Zsolt rt. azon ellenindítványával szemben, hogy az ügy téessék vissza a Könyvtári Bizottsághoz, más javaslat előterjesztése végett, az eddigi gyakorlatnak lehető fenntartása mellett — nagy szótöbbséggel szintén elfogadtatik.

234. Az elnökök és titkárok bizottsága czélszerűségi szempontból indítványozza, hogy az Alapszabályok és az Ügyrend ez egyszer ne az Almanachban, hanem április elsején külön füzetben adassanak ki. — Elfogadtatik.

235. B. CHLINGENSPERG-BERG MIKSA Reichenhallból okt. 14-éről a következő levelet intézi az Akadémiához:

«Felső-Bajorországban a reichenhalli ősgermán temető fölfedezése következtében, a tisztelettel alulirt, 4 és $\frac{1}{2}$ évi időközben, szívós kitarással s szorosan vett tudományos módszer alkalmazásával, 525 sírt tárt föl, s kutatásainak eredményét egy műveltségtörténelmi nagyobb tanulmány alakjában, a mely a régi baiwaarok egykori iparüzését, valóságát, erkölcsét s szokásait felöleli, összefoglalta úgy, hogy e tanulmány őseink műveltségének s életviszonyainak történelméhez megbízható alapot nyújt s egy hazai életteljes multba több, mélyreható bepillantást enged.

A reichenhalli leletek nagy jelentősége, a hajdankorra vonatkozó ismereteink gyarapítása tekintetében, a német császár Ő Felsége teljes figyelmét is fölébresztette s Ő Felségét arra bírta, hogy e leleteket a berlini Néprajzi Múzeum számára megszerezze s ott kiállíttassa.

Tekintettel arra, hogy az e helyütt talált régiségek a keszthelyi csattok, fülbevalók stb.-féle leletekkel rendkívül sok kapcsolati pontot

nyújtanak: idecsatolt munkámat azzal a kéréssel bátorkodom a mélyen tisztelt Tudományos Akadémiához benyújtani, hogy könyvtárában elhelyeztetni kegyeskedjék.

Hálás emlékezéssel eltelve azon szives fogadtatásért, a melyben a német-magyar anthropologiai-congressus 1889-ben Budapesten részeseült, s a magyar népnek azon élénk rokonszenveért a tudomány képviselői iránt, melyet minden alkalommal tanúsítottak, maradok teljes tisztelettel *Max von Chlingensperg-Berg.*»

Az Akadémia köszönettel veszi az értékes ajándékot, és a nemesen megemlékező tudósnak viszonzásul följárja a saját kiadásában megjelent hasonló tárgyú munkákat.

236. A főtítkár fölolvassa az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul vétetik.

237. A jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE és BRÖTHY ZSOLT r. tagok kéretnek föl.

JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.*

1. Az Akadémia könyvkiadó hivatala. A m. tud. társaság 1833. november 5-én «Eggenberger József és fia» czéget bízta meg a könyvtárusi teendőkkel, s e cég «A M. Tud. Akadémia könyvtárusa» czímet, több mint negyven évig, egész 1875-ig viselte.

1862-ben Eggenberger Ferdinánddal részletes szerződés is kötött, a melytől az addigi patriarchalis eljárás megszüntetését s az egész ügy szabályozását lehetett remélni. Azonban már 1864-ben egyesek, 1866-ban Takács István akadémiai főcorrector, sőt 1868-ban maga a titoknok is panaszos előterjesztéseket tesznek az Elnökségnél az akadémiai könyvkereskedésben uralkodó lanyhaság és érdeklődéshiány miatt. 1872-ben egy elegyes bizottság azt ajánlja, hogy az Akadémia ezentúl ne szerződjék *egy* könyvtáruval, hanem minden pesti és nagyobb vidéki könyvkereskedésnek küldje kiadványait, hasonló % melletti elárúsítás végett; bízza a már is meglevő könyvraktárt egy expeditor kezelésére, a ki az eladott könyvek árából szintén százalékot húzván, ez által szorgalomra és a kelendőség előmozdítására buzdíthatnák.

1874-ben, a június 24-iki Igazgatósági ülésen Csengery m. elnök újra előhozta az ügyet, így kezdvén előterjesztését: «Az Akadémia azon a ponton áll, hogy vagy meg kell szüntetni könyvkiadásait, vagy a czélszerűbb elárúsítás és szétküldözés felől magának kell gondoskodnia».

Ekkor az Igazgató-tanács, Csengery javaslata alapján, elhatározta, hogy az Akadémiában könyvkiadó hivatalt kell rendszeresíteni.

* A Könyvtári Bizottság előterjesztése az Igazgató Tanács 1890. október 19-iki és az Akadémia október 27-iki összes ülésén.

Az Elnökség megbízott, hogy Knoll Károlylyal. a kit szakemberek melegen ajánlottak s a ki a könyvkezelés elvállalására késznek nyilatkozott, szerződést kössön, egyelőre három évre. úgy, hogy Knoll fizetése 1200 frt legyen s az eladott könyvek árából 5%, oly módon, hogy a mennyiben ez a % évenként 400 frtra nem menne, a hiányzó részt az Akadémia kipótolná. A könyvkiadó hivatalban egy állandó szolgáló állomás rendszeresített s e szolgáló teljesen a könyvkezelő rendelkezésére áll. Helyiségül a bérháznak egy körülbelül 300 frtos házbéru boltja jelöltetett ki.

Knoll Károlylyal a szerződés megkötöttetett, részére utasítás állapított meg, s így állott fönn «A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala» egész 1883. augusztus 1-ig.

Ekkor történt, hogy Hornyánszky Viktor könyvnyomdája a bérházban jelenleg is birt helyiségeket bérbe vette és Knoll Károlyt befogadta a tőlké alapított sortiment-üzletbe czégtársul. Knoll lemondott állásáról az Akadémiánál és az Igazgató-tanácsnak a következő ajánlatot tette: «Az Akadémia bízza őt meg egy sortiment-üzlet alapításával. A Hornyánszky-Knoll czégnek az Akadémia bérházában úgy is lesz ilyen üzlete. Ily módon az Akadémia kiadványai részére kiterjedtebb piaci és élénkebb forgalmi összeköttetés biztosíthatnék és az Akadémia az eddigi Könyvkiadó Hivatal költségeitől mentesíthatnék.»

Az ajánlat elfogadott, Knoll Károly részére az eladott könyvek árából 50% biztosított s az új szerződés 1884. elejével életbe lépett.

1885. szeptemberben Knoll Károly meghalt; a vele kötött szerződés a Hornyánszky-czégre ruháztatott át azon kötelezettséggel, hogy a cég Knoll Károly özvegyének és árváinak az Akadémia részéről, évi 300 frt kegydíjat tartozik kiszolgáltatni. E szerződés 1885. október végén iratott alá, fentartatván a szerződő feleknek a jog, minden év június 1-ig a felmondásra, a mely esetben a viszony december végével megszűnik.

A következő táblázat a kiadványok eladásából befolyt összegekről áttekinthető képet ad:

É v	K e z e l é s m ó d j a	Bevétel frtokban	Kezelési kiadások frtokban	Maradék frtokban
1875.	Engenberger könyvtár utján.	550.21	—	550.21
1876.	Könyvkiadó hivatal	5634.60	2000.—	3634.60
1877.	» »	2500.—	2000.—	500.—
1878.	» »	3689.60	2000.—	1689.60
1879.	» »	4516.38	2000.—	2516.38
1880.	» »	4197.98	2000.—	2197.98
1881.	» »	5801.29	2000.—	3801.29

É v	Kezelés módja	Bevétel frtokban	Kezelési kiadások frtokban	Maradék frtokban
1882.	Könyvkiadó hivatal	5028.65	2000.—	3028.65
1883.	„ „	6568.03	2000.—	4568.03
1884.	Knoll sortiment-üzlete	8500.—	660.—	7840.—
1885.	„ „	6138.80	635.30	5503.50
1886.	Hornýánszky sortiment-üzlete	3729.36	873.14	2856.22
1887.	„ „	3276.60	354.84	2921.76
1888.	„ „	2657.06	264.81	2392.25
1889.	„ „	2563.75	305.32	2258.43
1890.	„ „	1442.46	?	?

Ez összeállításhból (1884 és 85-öt mellőzvé, a mikor is némely kiadványokból nagy végeladás volt rendezve és a Közoktatási Miniszterium ezrekre menő megrendeléseket tett) kitűnik, hogy azon évek voltak a leggyümölcsözőbbek, melyekben a könyveladást a Könyvkiadó Hivatal közvetítette, s hogy a sortiment-üzletnél a bevétel évről évre hanyatlott, újonnan igazolva Csengery szavait, hogy *a kiadványok elárúsítása és szétküldése felől magának az Akadémiának kell gondoskodnia.*

A m. tud. Akadémia Könyvtári Bizottsága f. évi június 16-án és szeptember 27-én tartott üléseiben, a főtítkár előterjesztésére, a következő javaslatban állapodott meg: Határozza el az Akadémia

1. A Hornýánszky Viktor cézeggel, miután a felmondás f. évi február havában már megtörtént, az 1885. októberben kötött könyvkereskedői szerződést 1890. december 31-ikével felbontja és 1891. január 1-től kezdve, a Könyvkiadó Hivatalt az Akadémia palotájában visszaállítja.

2. A Könyvkiadó Hivatal vezetését a főtítkár főfelügyelete és a könyvraktári tisztviselő ellenőrzése mellett, úrra bizza, egyelőre egy év tartamára.

3. A Könyvkiadó Hivatal vezetőjének teendői a következők:

a) úr az Akadémia könyvkiadó üzetére szenteli egész idejét; más állást vagy megbizást nem fogad el. Hivatalos órái: 9—12, és hétköznapokon d. u. 3—5. b) Az akadémiai kiadványokból a szükséges példányokat, elismervény mellett, a könyvraktárból átvesszi és 5—5 példányt készletben tart belőlük. c) A helybeli és vidéki könyv-árusokkal, a kereskedésbe bocsátott kiadványokra nézve, a bizományosi viszonyt közvetíti, és a könyv-árusok folyó számlájáról könyvet vezet. d) A bevételekről és kiadásokról pénztári naplót visz; a főtítkárnak minden hónap végén beszámol és — a folyó kiadásokra száz forintot készletben tartván — a pénztári fölösleget, a főtítkár ellenjegyzése

mellett, az Akadémia pénztárába beszállítja. e) A tagoktól, egyes szakférfiaktól, intézetektől, kedvezményes ár mellett, kért kiadványokat, a főtítkár utalványára, kiszolgáltatja, illetőleg a postán expedálja. f) Vezeteti a Könyvkiadó Vállalat tagsági és pénztári könyvét, s az évi illetményt az aláíróknak expedálja. g) A külföldre szóló szállítmányokat vagy egyenesen, vagy szállítók útján szétküldi.

4. A könyvkiadó hivatal vezetőjének évi fizetése, előleges havi részletekben, 1200 forint; ezenkívül az eladott kiadványok árából (bele nem értve a leszállított árú kiadványokat, a főtítkár utalványára kiszolgáltatót műveket és a Könyvkiadó Vállalat folyó ciklusát) 33% osztalékot kap, a melyből a könyvkereskedői cégeknek a részokról eladottakért 25% engedményt tartozik adni.

5. A Könyvkiadó Hivatalban egy szolga alkalmaztatik 10 forint heti bérrel, s e szolga teljesen a Könyvkiadó Hivatal vezetőjének rendelkezésére áll.

2. Az iskoláknak és egyesületeknek küldött akadémiai kiadványok ügye. Az 1886-ig évig a M. T. Akadémia összes ülése, a könyvtári Bizottság ajánlata alapján, esetről esetre szavazta meg a hazai iskoláknak az akadémiai kiadványok ajándékképpen való megküldését. 1886-ban szabályoztatott az ajándékpéldányok ügye. Bizonyos categoriák állítottak fel: mely iskoláknak küldetik minden kiadvány, melyeknek csak bizonyos neve a kiadványoknak s melyeknek egyszer-mászor egy-egy szállítmány? A főgymnasiumok például megkapják az Akadémia minden kiadványát; a főreáliskolák ellenben már nem kapják a történeti, régiségtani, philosophiai és társadalomtudományi munkákat; algymnasiumok, alreáliskolák csak a fölösleges példányokból részesülhetnek évenként egy-egy szállítmányban. Ha egyéb munkákat is meg akarnak szerezni, a teljes ár lefizetésére vannak utalva.

Öt éves tapasztalat bizonyítja, hogy e szabályzat se nem méltányos, se nem gyakorlatias. A kedvezményadást nem helyes az iskola minőségéhez szabni; főreáliskolákon, algymnasiumokon is lehetnek tanárok, a kik a történettudományt, régiségtant szép sikerrel művelik, a mint hogy tényleg vannak is, s mindamellett ez iskolák könyvtárainak az e szakokba vágó akadémiai kiadványokért most teljes árt kell fizetniök, holott egy-egy főgymnasium, a melyen talán nem is foglalkozik senki e tudományokkal szakszerűleg, egész ingyen kapja. Tudva van az is, hogy a folytonos ajándék-osztás demoralizálja az ajándékapót; hozzászoktatja az ingyenhez, s leszoktatja arról, hogy az ajándék becsét méltányolni tudja. A helyes elv ez: olcsón adni mindenkinek, de ingyen egyiknek sem.

Mind ezek alapján a Könyvtári Bizottság, mely ez ügyet f. évi június 16-án és szeptember 27-én tartott ülésein behatóan tárgyalta, a következő javaslatot terjeszti az Igazgató Tanács és az Akadémia összes ülése elé. Határozza el, hogy

Az összes hazai felső- és középiskolák, egyetemek, akadémiák, gymnasiumok, reáliskolák, gazdasági és kereskedelmi akadémiák, tanítóképző intézetek az Akadémiai Értesítőt, ha a Főtitkári hivatalnál ebbeli kívánatukat deczember 31-ig bejelentik, ingyen és bérmentve; az Almanachot, Értekezéseket, az Osztályok és Bizottságok egyéb rendes kiadványait, megjelenésök után három hó elteltéig, egy-egy példányban, $\frac{1}{16}$ áron, vagy pedig mind ezeket, a Könyvkiadó Vállalat illetményével együtt, évi tíz forintnyi átalány-összegért; a külön alapok (Kazinczy-, Széchenyi-, Teleki-alap) költségén kiadott munkákat pedig fél áron rendelhetik meg a Főtitkári-hivatalnál, hová mindenmű reclamatiók is intézendők.

Egyéb tanintézetek, népiskolák, társulatok, egyesületek, olvasó és társas körök, kívánatra, az Akadémiai Értesítőt szintén ingyen és bérmentve, a többi kiadványokat pedig, a Könyvkiadó Vállalat kivételével, féláron rendelhetik meg a Főtitkári-hivatalnál.

KIVONATOK

A BIZOTTSÁGOK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

1. Az Irodalom-történeti bizottság október 28-án tartott ülésén Szilády Áron előadó bejelentette, hogy SZABÓ KÁROLY rt. bibliographiai műve 3-dik kötetének kéziratát az örökösök beküldötték, s hogy az összesen 2049 teljesen kész czímmásolatot és 1050 kiegészítésre váró könyvczímet foglal magában. A bizottság egyelőre kiadja a kéziratot Hellebrant Árpád akad. könyvtártisztnek azzal a kéréssel, hogy november 20-ikáig adjon véleményt arra nézve, hogy az 1050 hézagos könyvczímet tartalmazó czédulának mely része volna kevés fáradsággal kiegészíthető, s a kiadásra kész anyag közé beilleszthető. Véglegesen a jelentés beérkezése után fog a bizottság határozni.

Tárgyalás alá vettett GYULAI PÁL rt. indítványa egy Irodalom-történeti negyedéves folyóirat megindítása iránt. A bizottság teljes mértékben érzi egy irodalomtörténeti folyóirat megindításának szükségét, s ezért az indítványt egyhangulag magáévá teszi. A megindítandó folyóirat szerkesztőjévé Ballagi Aladár ltagot jelöli ki; a programm s költségvetés elkészítésére Gyulai Pál elnöklete alatt Ballagi Aladár, Heinrich Gusztáv és Szilády Áron tagokból álló bizottságot küld ki, azzal az utasítással, hogy jelentését a novemberi bizottsági ülésre adja be.

FRANKÓI VILMOS rt. bemutatja néhai Ábel Jenő lt. hátrahagyott kéziratait, melyek a magyarországi tudományos munkálkodásról a XV. és XVI. század történetét illető gyűjteményeket és másolatokat foglalnak magokban, s ajánlja, hogy a bizottság e kéziratokat 400 frtért szerezzé

meg. Elfogadjatik, s az így megszerzett kéziratok kiadása a hazai tudományosság és irodalomtörténet szempontjából kívánatosnak nyilvánítván, Fraknói Vilmos és Heinrich Gusztáv biz. tagok fölkérletnek, hogy a kéziratok kiadása iránt a legközelebbi ülés elé javaslatot terjeszteni sziveskedjenek.

A bécsi egyetemen a XIV. és XV. században tanult magyarok névsorának rég huzódó nyomatása befejezésére, dr. Némethy Géza egyet. m. tanár fölkérletik, hogy a munka gondját vegye át s az index nyomatása iránt intézkedjék.

A «Kazinczy levelezése» II. kötetének kiadására szükséges összeg a jövő évi költségvetésbe fel fogván vétetni, a kézirat sajtó alá adása elhatároztatik, hogy így e kötet a jövő év tavaszán a sajtó alól kikerülhessen.

2. A Történelmi Bizottság f. évi október hó 31-én tartott ülésében VÁMBÉRY ÁRMIN rendes tag jelentést tett szeptember havi konstantinápolyi útja tudományos eredményeiről. A török csász. állami levéltárban nagyérdekű jelentéseket talált, melyek a magyarországi XVI.—XVII. századi hódoltsági viszonyokra élénk és merőben új világot vetnek. A bizottság Vámbéry jelentése alapján megtette a szükséges lépéseket arra, hogy a Magyarországot illető török jelentésekből és egyéb actákból az Akadémia részére másolatok és kivonatok készüljenek.

Ugyanezen ülésen tárgyalás alá került FRAKNÓI VILMOS r. tag kimerítő jelentése Mátyás király levelezésének kiadása tárgyában. A bizottság másolatokat készíttetett a drezdai, görli tzi, bambergi, herczeg Schwarzenberg-féle wittingauai, hg. Lobkowitz-féle raudniczi, a prágai és más levéltárakban. Az anyag nagy részében összegyűjtetvén, a bizottság határozatokat hozott a kiadás módja és a kiadvány természetéről. Így határozattá lőn: 1. hogy a külügyi levelezések a belügyiektől elkülönítve, önálló csoportban tétessenek közzé, és a kiadvány a külügyi levelezésekkel kezdessék meg. 2. A levelezések szoros chronologiai rendben tétessenek közzé; a kötetekhez aztán mutató járuljon, a melyben a levelek országonként, esetleg azon egyének szerint, kikhez címeztek, csoportosíttassanak. 3. A kiadvány ne csak Mátyás király leveleit, hanem a hozzá intézett válaszokat is tartalmazza, a fontosabbakat egész terjedelmökben, a többieket kivonatosan, még pedig a Mátyás leveleitől való megkülönböztetés végett kisebb típusokkal. 4. A cseh nyelvű levelek eredeti nyelven közöltesse, jegyzetben magyar fordítással. 5. A kiadványba a kiadott levelezések is felveendők, lehetőleg az eredetiek felhasználásával. 6. A kiadvány bevezetésében a levelek provenientiája, azok általános jellemzése foglaljon helyet; az egyes vonatkozások megvilágítása, a levelekben említett személyek megjelölése, felvilágosító jegyzetekben történjék.

SCHMITT VILMOS Szuczaván lakó nyug. tanár Moldva történetére bámulatos szorgalommal, egy emberélet hosszan keresztül összegyűjtött

kéziratait, 11 kötet oklevél-másolatát és 10 tok chronologikus rendbe szedett jegyzeteit megvételre a Tört. Bizottságnak felajánlotta. A kiküldött szakférfiak a gyűjteményt igen becsesnek, s hazai tudományosságunk részére, mint Magyarország egyik melléktartománya történetének csaknem teljes anyagát, okvetlenül megmentendőnek nyilatkoztatták ki. A bizottság azonban a gyűjtemény természeténél fogva nem lévén abban a helyzetben, hogy azt saját kézirtatára részére megszerezze, megteszi a szükséges lépéseket arra, hogy az valamely nyilvános könyvtárunk által megszereztesse.

HUNFALVY PÁL r. tag a bizottságnak kiadásra felajánlotta «A rumunok általános történetei» című két kötetre tervezett munkáját, melyek közül az első, a mohácsi vészig terjedő rész, teljesen kész. Ugyancsak az ülésen bemutatott dr. KARÁCSONYI JÁNOS nagyváradi theol. tanárnak «A magyar egyháztörténet és diplomatika problémái» című doldozata, mely Szt.-István okleveleinek hitelességével, az első esztergomi érsek kérdésével, és sz. István egyházi jogi szabadalmaival foglalkozik. Mindkét mű szokott módon bírálatra adatott.

Örvendtes tudomásul vétetett dr. PAULER GYULA r. tag beadványa, melyben jelenti, hogy a bizottságtól 1878-ban nyert szóbeli megbízás alapján az Árpádházi korszak történetének nagy részével elkészült. A munka «A magyar nemzet története a XI—XIII. században» címmel 70—80 ívnyi terjedelmen két kötetből fog állani, melyek közül az első, mely IV. Béla koráig terjed, vázlatosan ki is van dolgozva, a többire az anyag összegyűjtve. A bizottság a munka kiadását a jövő évek munkaprogramjába felveszi.

3. A Semsey-bizottsághoz azt a kérdést intézték névtelenül hogy a pályázat-hirdetésekből «Magyarország»-on mi értendő: az egész magyar birodalom-e, vagy csak a szorosabb értelemben vett Magyarország? A bizottság válasza az, hogy Magyarországon, valamennyi pályázat-hirdetésben a magyar korona országai, vagyis Magyarország Fiume és Horvát-Szlavonország értendő.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

I. KÖTET.

1890. december 15.

12. FÜZET.

JELENTÉS AZ 1890-KI KÓCZÁN-PÁLYÁZATRÓL.

(Előadta Csiky Gergely lt. a november 24-diki összes ülésen).

A tűzberki Kóczán Ferencz-féle alapítványból az 1890-dik évben oly színműre volt pályázat hirdetve, mely tárgyát a magyar királyság és keresztyénség megalapítása korából (szent Istvántól I. Béláig) veszi. A határidőig hat pályamunka érkezett be, melyeknek megbírálására az Akadémia Szász Károly r. és Pálffy Albert l. tagból s az előadóból álló bizottságot küldött ki. E bizottság nevében van szerencsém benyújtani jelentésemet a következőkben:

A hat pályamű közt sorszámra nézve első, értékre legeslegutolsó „*A keresztyének Hunniában*“ című, négyfelvonásos színmű. Szerzőjének semmi fogalma sincs történelemről, drámáról, színpadról, stýlról. Meséjéről, jellemzéséről, történeti felfogásáról, mint nem létezőkről, nem lehet beszélni. Minden tekintetben gyarló dolgozat. Mutatványúl s felfogásának és hangjának jellemzésére idézem a III. felvonás első jelenetét, melyben Kupa elalszik egy karosszékekben, és Luczifer megjelen előtte. Miután vállára könyökölve felbízta, hogy bátran álljon ellen a keresztyén hitnek, a következő egyháztörténeti előadást tartja neki: „Mert tudd meg erős hitű bán, hogy Krisztus a Mária fiának követői már a római birodalomban, sőt más helyeken is a legveszedelmesebb embereknek tartattak, miért is folyton üldözöttek, kínoztattak, nyársba huzattak, tüzesített vas-székekbe ültették őket. Pedig a rómaiak oly türelmesek voltak, hogy minden rendű, religiójú népet, még a zsidókat is megtűrték maguk között. . .“ Végre a következő személyeskedéssel fejezi be tudományos fejtegetését az ördögök fejedelme: „Aztán tudjátok-e, miért harczol e hit mellett a papság, miért terjesztik ezt oly bizzar módon a hitbajnokok? — Ugy-e nem? — Azért, mert e hit jobban csak a papságnak van hasznára, kik szeretnek mindenben első lenni és e mellett húzni a népek verejtékén

kipréselt gazdag jövedelmet“ stb. . . E mutatvány színvonalán áll az egész darab.

A 3. sz. „*A kalandor*“ című 4 felvonásos szomorújáték egyaránt hadat ízen a történeti és a lélektani igazságnak. Hőse Rinaldo, velencei kalandor, ki Péterrel együtt István király udvaránál tartózkodik s kiről kisül, hogy Péternek törvénytelen testvére. Ez a Rinaldo a mily hitvány, épen oly esztelen; minden tette indokolatlan; e tekintetben azonban a többiek sem maradnak mögötte. Nyelve néha lapos, néha föllendül s van egy pár szép képe is. Verselése néha sima, néha erőltetett és darabos, de mindenütt szószaporító.

Valamivel, de nem sokkal jobb ennél az 5. sz. „*Adony*“ című ötfelvonásos tragédia. Nyelve, verselése jobb az előbbiéknél, de épen oly szószátyár, épen oly drámaiatlan, mint amaz. Cselekvényének szála a marosközi Achthum gazsága, kétszínű játéka István király és a görög császár közt egyrésről, másrésről Csanád története, végre e kettő közt egy Hélia nevű leány, kibe mindenki szerelmes, ki Achthumot gyűlöli s mégis nem tudni miért, rajongó szerelmet színlel hozzá, együtt lakik, ölelkezik, csókolódzik vele s mégis megtartja szűzi tisztaságát, mind e szálak oly szövevényre gomolyodnak össze, melyben fennakad és hasztalanul vergődik a józan ész.

Értékre nézve az előbbiekhöz csatlakozik a 4. sz. „*Gyula*“ című négyfelvonásos szomorújáték. A pogány Gyula leánya Gyöngyvér keresztény lett István udvaránál és Judit nevet vett föl. Levente, az elbujdosott Endre és Béla öcsese, pogány; szereti Gyöngyvért, ez is viszont szereti, de nem tudnak egy vallásban egyesülni. E jelenet elég szépen van megírva, csak-hogy semmi sem lesz belőle. Gyöngyvért aztán egy hitvány ember, Tomaj, meggyalázza. Különbözik majd mindenki hitvány e darabban, úgy a pogányok, mint a keresztények s a ki nem hitvány, az együgyű. István király és Gizella királyné úgy vannak rajzolva, mint egy meggazdagodott hentes és felesége, a kik hirtelen jó módba jutván és az igazi urakat akarván utánozni, nagyúri házakban szolgált cselédeket tartanak s tőlük vesznek oktatást az úri modorban. Gazdag, bár a szerzőtől épen nem szándékoltt komikum van abban a jelenetben, hol Kont és Pázmán tanítják Szent Istvánékat, hogy a templomba csak a harmadik csendítésre kell bemenni és hogy a királynénak férje balján kell helyet foglalnia s a mint ezért jutalmul az egyiket kinevezik főasztalnokká, a másikat főpohárnokká.

A 6. sz. „*A becsület*“ cz. négyfelvonásos szomorújáték meséje a következő: Az idegeneket kedvelő Péter király ellen összeesküsznek a magyar urak. Vezérül Tardost szeretnék megnyerni, de ez még haboz. Leányát Lenkét szereti a király, ki

áruhában s fölvelt név alatt jár hozzá és azt óhajtáná, hogy Tardos békét kössön vele; névtelen levélben tudtára adja hát, hogy fia — kit elfogatott s kiről azt hiszik, hogy megölette — él. Majd követe által frigyet ajánl Tardosnak. Ez, hogy fiát visszanyerje, elfogadja a frigyet és visszalép az összéesküvéstől, mondván: az a becsület. A második felvonásban Tardos hűséget esküszik a királynak, még pedig kétféle módon: először az oltár előtt, keresztre tett kézzel az élő Istenre, a szűz Máriára és az Isten minden szentjeire; azután pogány módon, a nagy hadúr, a világ csodáira, ősei árnyaira, vért bocsátva karjából a serlegbe, melyet fiával együtt felhajt. De daczára a kettős eskünek, mégis csakhamar baj fenyegeti a frigyet. mert Beatrix, Porcida udvarnagy neje és Péter szeretője, megtudván, hogy a király mást szeret s ő és férje elvesztik kegyét, bosszúból figyelmezteti Tardost, hogy vigyázzon leányára, mert azt valami udvari ember gyalázatos módon el akarja szeretni. A harmadik felvonásban Tardos, hogy leányát az ellene készülő ármánytól megőrizze, férjhez akarja adni. Lenke bevallja, hogy egy udvarbeli szeret; de Tardos nem engedi, hogy ily kötelék fűzze az udvarhoz, melylyel csak kényszerűségből békült ki. Elmegy a Péter ellenes magyarokhoz s felajánlja nekik, hogy kibékíti őket a királylyal s ígérete kezességeül megkínálja Lenke kezével a fiatal Aport. De Apor és a többiek nem bíznak a renegát Tardosban s visszautasítják ajánlatát. Tardos erre belenyugszik Lenke szerelmébe, de kiköti, hogy öt nap alatt neje legyen kedvesének. Eltelik nyolcz nap s Lenke még leány. Tardos a köznemes Simont jelöli ki hát férjéül, kit azonban Lenke idegenkedve fogad. Időközben Tardos megtudja fiától — ki a királyi udvarból jó — hogy Lenke kedvese nem más, mint a király. Betolúl a várnép, hogy Tardos vezesse őket a közelgő Árpád-hercegek elé. Tardost Péternek tett esküje tartóztatja, de a nép azt mondja, hogy azért nem akar élére állni, mert — mint közszájon forog — leánya a király szeretője. Tardos kijelenti, hogy Lenke ártatlan s holnap férjhez megy. De éjjel aztán rajta kapja leányát, a mint épen szökni akar a királylyal. Tardos leszúrja Lenkét s így vigasztalja magát:

Oh jaj! veszték egy kedves gyermeket.

De érte mentve van a becsület.

A negyedik felvonásban Péter serege találkozik az Árpád-hercegekével. Ugyanitt temetik Lenkét, kinek sirja előtt Ubánd, Tardos fia, megtámadja apját Lenke megöléseért s kijelenti, hogy örökre elhagyja. Tardos kezd kétségbe esni. Jő a csatában megsebesült Péter és segítséget kér tőle; Tardos eleinte elutasítja, de aztán megkényörül rajta, vizet hoz neki s a mint egy ellenséges katona fellép, Tardos adja ki magát királynak

s a katona őt szúrja le. Később Péter is meghal sebében, Endre pedig győzelmet ünnepel.

A darab concepciója tehetségre mutat; a cselekvény is egységesen, egy nyomon halad, de lassan és nehézkesen. Szerkezete gyöngye; a harmadik felvonásban már véget érhetne a darab; a negyedik nem egyéb, mint fityegő függelék. Az erős szenvedélyekhez, a heves összeütközésekhez képest nagyon kevés benne a pathos; személyei oly hidegvérűen viselik magukat, oly higgadt lapossággal beszélnek a legizgatottabb momentumokban, mintha a mindennapi élet közönséges eseményeivel foglalkoznának. Verselése a lehető legrosszabb; durván feldarabolt sorok, minden mérték és rhythmus nélkül: és színpadi előadásra sem alkalmas.

A 2. sz. „*Pogány magyarok*“ című történeti színműnek tárgya a kereszténység és pogányság összeütközése, mely Vatha lázadásában jut kitörésre. A két vallás ellentéte már az első jelenetben ki van fejezve, midőn Emese, Vatha leánya, napkeltekor titkon találkozik kedvesével, a keresztény Petővel s kérdi tőle, ki az ő Istene? Pető így felel:

Ki sohasem gyűlöl s mindig szeret!
Nézd, ott a hegy mögött mint kél a nap
Biborszinű egy egy felhő-darab,
Mint hogyha vére fősténé azoknak,
Kik elhullának az igaz hitért.
De oszladoz a mult idők homálya,
És harmatként szárítja föl a vért
Kelő napunk, az új vallás, a hit.
Mely az embert szeretni megtanít.
Mi nálad gyűlölet — nálunk bocsánat,
A bűn nyomán — engesztelése támad
S ha az igazság napja felragyog,
Nem úsznak lángban falvak, városok,
Itt egy akol, egy pásztor oda fenn:
Emese, lásd, ez az én Istenem.

Vatha táborában vagyunk. Itt találkozik a pogány várúr Endrével, az Árpád-vérbeli herczeggel, ki Lengyelországból jó kíséretével, hogy elfoglalja a magyar trónt. Vatha engesztelhetetlen ellensége a kereszténységnek, de Endre nemes és bölcs magaviselete annyira hat rá, hogy fejet hajt előtte, mint királya előtt s azon föltétel alatt, ha a pogány vallás szabad gyakorlatban marad, ő is türelmet ígér a keresztények iránt. Ekkor jó vissza egy csatározásból Jánus, Vatha fia, a zsákmány közt hozva egy Mária nevű nőt is. Vatha e Máriában Csillára, nejeére ismer, ki évekké ezelőtt megszökött tőle egy német lovaggal. Az asszony látása fölébreszti benne a keresztény-gyűlöletet, fel-

jajdúl, a király előtt visszavonja adott szavát s kijelenti, hogy elszánt üldözője marad a kereszténységnek.

Király! Kötésünk meg van törve. Én
Hazudtam, a mikor kiméletet
Igértem a bevándorolt gazoknak,
Kik megcsúfolják ős vallásomat.
Nincs irgalom! A míg e kar nem csonka,
S a vér nem változik testembe' vízzé,
Addig verem az átkozott czudart,
Ki ekként megrabolt és meggyalázott.

A felvonás végén Vatha rajta kapja leányát, kit ő a pogány Borágnak szánt, hogy a keresztény Petőt szereti. Pető elmenekül ugyan, de Vatha kimondja, hogy meg kell hálnia.

A második felvonás Vathánál a béli várban történik, hol Mária elcsukva ül s büszkén utasítja vissza az áruló Kozárnak, Vatha emberének, mentési ajánlatát. Vatha még most is szereti hűtlen nejét, ki azonban új férje után eped. Mária látni kívánja leányát; Vatha beleegyezik, hogy a leány tanúja legyen anyja halálának. Az anya és leánya közt fölébred a természetes szeretet; Vatha azt tartja legjobb bosszúnak, ha az anya minden gyalázatát feltárja a leány előtt, aztán magukra hagyja őket, hogy vegyenek bucsút egymástól örökre. Mária és Emese egyedül maradnak s a leány elbeszélvén szíve baját, az anya életkedve visszatér s elhatározza, hogy leányát Petőhöz segíti. Kozár útján felszólítja új férjét, hogy szabadítsa ki fogságából. De Vatha fellép kíséretével s a táltosokkal törvényt ül Mária fölött. Ezek elítélik s Vatha nem indul meg. De Mária a végső pillanatban, midőn már szívére vannak szegezve a nyilak, a pogányok istenéhez fordul segítségért:

Hadur! Hadur! Hozzád könyörgök én!
Keresztényeknek istenét hiába
Hívtam segélyül, nem hallgat reám
Hadur, bocsásd meg vétkemet! Te vagy
Az irgalom forrása, el ne hagyj!

Vatha e szavak hallatára lefogja kezével az elröppenni kész nyilat és keblére öleli megtért nejét. De hogy e pillanatban követi el végzetes tévedését, mely méhében hordja elbukását, jóslatszerűleg sejteti egyik hívének felkiáltása:

Vezér, te gyöngé voltál, bukni fogsz.

A harmadik felvonásban egy pogány csapat Buda alatt dül és megöli Gellért püspököt. E jelenet élénken, mozgalmasan, szinpadilag hatásosan van írva. A királyi sereg körülveszi a lázadó pogányokat, kik közt van Jánus, Vatha fia is. A király Pető által pergamentet küld Vathának a királyi törvénnel, de kezesül magánál tartja Jánust. E felvonás bágyadtan vég-

zódik, mint a hogy kezdődött s befejezése nem áll egy fokon a két előbbi felvonás csattanós és hatásos végével.

A negyedik felvonásban Vatha átveszi a törvényt, melyben a király meghagyja a keresztség föl vételét. Ez felháborítja Vathát, de féltvén kezességben levő fiát, meghagyja Petőnek, menjen vissza s jelentse ki a királynak, hogy ő, Vatha engedni fog a törvénynek. Pető nem akar egyedül elmenni, hanem kéri Emese kezét. De itt van vetélytársa Borág, kit Pető párbajban elejt. Emese elmegy Petővel, atyja átkától kísérve. Vatha Korogit is velök küldi, hogy visszahozza Jánust. De ez már útban van s haza is ér, hozva a király levelét, melyben megengedi, hogy Vatha ősei hitén maradjon. Ekkor jelenti a hírnök, hogy egy Hedrik nevű német lovag megtámadta Pető csapatát s Petőt és Emesét megölték. Hedrik pedig nem más, mint Mária második férje, Vatha dühvel kiált Máriára: „Megint a te kezéd!”

Az ötödik felvonásban Vatha harcza indul Hedrik ellen, ki őt előbb feleségétől, most leányától fosztotta meg. Mária elhatározza, hogy megöli magát, mert ő mindenkire csak átkot és bajt hoz. Jó Kozár, kit Mária még a második felvonásban elküldött volt Hedrikhez, hogy szabadítsa ki fogságából. Kozár el akarja most szöktetni Máriát; de ez utálattal fordul el az árulótól s midőn ez nem tágit, zajt üt és Kozárt elfogják. Jánus megjő és egyedül marad anyjával, ki megvallja kérdéseire, hogy Kozárt ő bérelte föl, s nem Vathát, hanem Hedriket szereti. Jánus fájdalommal fordul el anyjától, de nem akarja vesztét s megmutatja neki a rejtekajtót, melyen menekülhet. Máriában újra feltámad az életvágy, Hedrik iránti szerelme is sarkalja s menekülni készül, de egy pogány vitéz leszúrja. Ekkor jó Vatha diadalmasan, mert legyőzte és megölte Hedriket. A mint megtudja Mária halálát, kétségbe esik, felszakítja a csatában kapott sebéét és meghal. Végszavai, melyek a darab alapeszméjét s Vatha tragikumát is kifejezik, így szólnak:

Elveszve minden, hogy ha ő halott . . .

Jánus! Amott a zászló! Nézd fiam!

Nincs rajta folt. Őrizd meg tisztaságát,

Borítsd arcomra, hogy ne lássa senki

Vathát egy asszonyért zokogva sirni,

Fordítsd felém az arcát. Így! S ti mind

Bocsássatok meg, hogy jobban szerettem

Egy asszonyt, mint hazámat és az Istent.

Egyik főbb hibája e darabnak, hogy nagyon sok szálból ereszti cselekvényét, mely ennek következtében kuszált lesz s nem engedi Vatha alakját kellőképpen kiemelkedni. Sok felesleges mellékszemélye van, sőt a katastrophát is részben inkább ilyenek idézik elő, míg a főalakokat magokkal ragadják az ese-

mények. Vatha elég jól van festve, csak az a kár, hogy mellette Mária rajza el van hibázva. Részben visszás, a mennyiben kellemetlen hatást tesz. ha egy oly koros asszonyban, kinek már fegyverfogható fia és eladó leánya van, a szenvedélyes szerelem lobogását kell néznünk; részben érthetetlen, a mennyiben néha úgy látszik, mintha szerelme visszatérne Vathához, néha meg azt kell hinnünk, hogy még mindig forrón szereti Hedriket. A vége felé, látván, hogy ő csak bajt és átkot hoz Vathára, meg akarja magát ölni, de aztán ismét szökni készül Vathától. hogy újra boldog legyen Hedrikkel. Nagy előnyére válnék a drámának, ha a szerző világosabbá és határozottabbá tenné Mária alakját s catastropháját nem egy mellékalak. Viske. hanem, a mi sokkal méltóbb volna, önmaga által idézné elő; ha Mária és Emese áttérését s Vatha bukására való hatását jobban összeforrasztaná egymással s a darabot. megtisztogatva a felesleges mellékszemélyektől és henye jelenésektől, egységesebbé tenné.

De viszont ez a darab az egyedüli pályázó társai közt. mely következetesen szem előtt tartja s drámailag tünteti fel a kitűzött korszak uralkodó vonását, a kereszténység és pogányság küzdelmét; az egyedüli, mely a színszerűség követelményeinek megfelelően van írva s ismeri és felhasználja a színpadi hatás eszközeit. Verselése könnyű, sima és irodalmi színvonalon áll, nyelve magyaros, dictiójában sok helyen erő és lendület van. Azért a bíráló bizottság ezt a darabot tartja versenytársai közt aránylag a legjobbnak s egyhangúlag arra kéri a tek. Akadémiát, hogy a pályadíjat a 2. sz. „Jobban szerettem egy asszonyt. mint hazámat és az Istent“ jeligéjű. „*Pogány magyarok*“ című 5 felvonásos színműnek méltóztassék kiadni. (L. a 708. lapon.)

JELENTÉS GRÓF KUUN GÉZA ÚJ MUNKÁJÁRÓL.

(Előadta *Hunfalvy Pál*, a november 3-diki ülésen.)

A Codex Cumanicusnak tudós és nagyérdemű kiadója, gr. Kuun Géza „*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque Orientalis Originis historia*“ című munkáját az I. osztály jún. 7-dikén tartott ülése nekem és Goldziher tagtársunknak adatta által bírálóat végett s osztályunk titkára jún. 21-dikén küldé hozzám. A nyári szünidőt nem itt töltvén, csak most lehet szerencsém az osztály-értekezlet elébe terjeszteni jelentésemet, melyet az értekezlet határozatánál fogva az osztály-ülésben is felolvasok.

A munka következő XII fejezetből meg VI kitérésből (excursus) áll:

- I. De Hungaris in regione Altaica degentibus.
- II. Quomodo Asia in Hungarorum chronicis describitur.
- III. De Hungaris in Iugria, mox in Baskiria degentibus.
- IV. De Alania.
- V. De Hungaris in Alania residuis.
- VI. De Lebedia.
- VII. De septem generationibus Hungarorum.
- VIII. De veterum Hungarorum moribus.
- IX. De Atelkuzu.
- X. De electione primi ducis Hungarorum in Atelkuzu.
- XI. De historia Hungarorum in Atelkuzu.
- XII. De Hungarorum in Magnam Moraviam ac Pannoniam excursionibus stb. et eorum in Hungariam immigratione.

Excursus.

- I. De Ephthalitis.
- II. Quibus e fontibus ea, suae de Asiaticis rebus tradunt, chronici domestici hauserunt.
- III. De Commercio Chazarorum.
- IV. De portis Caspiis.
- V. De Bulgaris ad ripam Volgae habitantibus.
- VI. Mauricius de re militari Hungarorum.

Ebből látja a tisztelt osztály, hogy gr. Kuun munkája régi historiánk leghomályosabb, egyszersmind legérdekesebb részeit tárgyalja. Némileg hasonló úton jár Innocentius Desericiussal, kinek „De initiis ac Majoribus Hungarorum Commentarii-nak I. és II. kötete Budán 1748-ban és 1753-ban, meg Georgius Prayval, kinek „Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum 210 ad annum Christi 997“ című munkája Bécsben 1761-ben jelent meg; találkozik is imitt-amott velők, p. o. abban, hogy az Attila seregében magyarok is valának;¹ de ha meggondoljuk, hogy úgy Desericius mint Pray a görög forrásokat, ha azokból kellett meríteniök, csak latin fordításaik szerint idézhették s hogy akkor a byzantinusok még nem is valának annyira kéznél, mint most a bonni kiadásban; ha továbbá meggondoljuk, hogy a két nevezett tudós-nak az akkor már kiadott arab írókról talán tudomásuk sem lehet vala; ellenben gr. Kuun Géza nemcsak a görögöket, hanem az arabokat is, eredeti nyelvökben közli, hozzáadván a fordítást is: azt kell mondanunk, hogy szerzőnk a nevezett két

¹ «Hungarorum unam partem in exercitu Attilae primum in Occidente fuisse et inter eos nonnullos ex tribu prae aliis illustri populi Hungarici, quae *magyar* nominabatur, se Hunnis associasse, demonstrare temptavimus». A Praefatióban.

írótól „toto coelo“ még pedig „in bonam partem“ különbözik. S mert a görög és arab forrásokból a tárgyhoz tartozó részek eddig sehol sem kerültek annyira össze, mint gr. Kuun jelen munkájában — a tisztelt gróf jobban ismervén az arabokat, mint én és velem együtt mint mások is — s mert alig van valaki a magyar tudósok közt, Goldziher és Vámbéryt kivéve, a ki e tekintetben gr. Kuun helyét elfoglalhatná: én már ezért is a gr. Kuun munkáját kinyomatásra ajánlom az Akadémianak.

Gr. Kuun a munkának másik részét 1301 ig akarja vinni, de azt írja a praefatióban „fortasse alter in publicam dabit lucem“. Nem hiszem, hogy akadna, ki folytathatná ezt a munkát. Ha kiadja az Akadémia, úgy adja, mint önállót, mely kiegészítésre nem vár, mert úgy is, a mint van, egészten teszen.

Szerző a praefatióban azon fakad ki panaszra, hogy újabb írónk megvetik a magyar krónikákat, t. i. a magyarok eredetére nézve, holott más népek írói dicsekesznek a magok régi forrásaikkal. Ezek az újabbak „proh dolor! úgymond, hanc investigationis viam evitantes, in labyrinthum desinentes tramites quaerunt“. Tulajdonképen a „recentiores auctores“ én vagyok, a ki többször nyilatkozott az Anonymusról, hogy nem lehet és miért nem lehet históriai forrásnak tekinteni s a kinek hosszú értekezése: „A magyar krónikák“ a Századok idei füzeteiben jelent meg. Nem akarom mondani, hogy az én utam vezet világosságra, a gr. Kuuné pedig „in labyrinthum“: de azt tudja bár mindenki, hogy még az arab írók sem tudósítanak jobban, mint Constantinus Porphyrogenitus. a magyaroknak Pannonián és Moravián kívül esett történeteiről. Azután a „lectio“ még sok helyütt nemcsak az arab írókban, hanem a byzantinusokban is kétes. Ibn Dasta tudósítását a magyarokról a pétervári tudós Chwolson adta ki először. Megismerkedvén vele Londonban, azt mondá nekem, hogy Ibn Dastának újabb, correctebb kiadását szándékozik kiadni. Taval Stockholmban megint találkozván vele. kérdém, hogy van Ibn Dasta? Nem érkezett még reá, de a *kende* vagy *kend* szóra nézve egy meglepő felvilágosítást ada Ibn Dasta, t. i. azt írja, hogy két főhatóság van a magyaroknál: *dsile* és *kende*. A *dsile* meglepőleg egyez meg a Constantinus 704. szával. Mi a másik? Chwolson mondja most, hogy ő, mint a legjobb kézirat-olvasók, a szóban vég *h*-t nem látnak, de a többi betűk inkább l, b és d, tehát *lebed* olvasható. De ha *lebed* van ott, az megint csodálatosan a Constantinus *Lebed*-iájával egyezne meg. Ugy, de akkor összerogy az egész okoskodás, mely szerint Szabó Károly után gr. Kuun és az Anonymus *Eleud*-je azonos volna *Lebed*-iával. Szóval, ez is igazolja egy másik felfogásomat. hogy nagyon „caute“ kell a nomina propria-k magyarázásában vagy inkább magyarításában

eljárni. Gr. Kuun e tekintetben, úgy hiszem, a kellőnél sokkal bátrabb. Egy-két példával szolgálók.

Árpád-ot Vámbéry *Arbadi* = „fabulatus est“-re magyarázza. Kuun a 471. lapon azt mondja reá: „errat“, mert az Árpáról van véve, mint *Borsód* a borsóról, *Buzád* a buzáról. Ámde Árpád ifjúságában, sőt egész korában, a magyarok nem valának még földművelők, jöllehet ismerték a földművelést, melyet körülöttök a szlávok üznek vala. De Árpád bizonyosan nem volt szántóvető ember. Ha a két utóbbi név csakugyan borsóról, buzáról van véve, a földművelés korában keletkeztek, nem pedig Árpád korában, a mint az Anonymus „fabulatus est“.

Az Anonymusnál „Eunedubelian“ nőnév fordúl elő. Gróf Kuun e nevet *eunudu*-ra és *belian* vagy *bilian*-ra taglalja. A *belian* vagy *bilian*, azt mondja „corruptum ex *bulan*, quod videtur regiae dignitatis nomen“; „*eunudu* corruptum ex turcico *öndür*, dignitatis gradus“. Pag. 453. Én azt az *Eunedubelian* nevet soha sem magyarázom: hát ha ily nevű nő nem is existált; az Anonymus keresztelő leveleit nem merem hiteleseknek tartani.

Az *Unger*, *Ungri* névről ezt írja a 31., 32. lapon: Hincmar, ki legelőször említi meg 862-ben, „Ungri“-nak nevezi „quod nomen ex *Un-ugor* contractum videtur“. Ez pedig nem *hét*-mogert, hanem *tíz*-mogert jelentene, a mi ellenkezik a legbiztosabb tudósítással, hogy *hét* tribusból állott össze a nemzet. S így folytatja: Germ. *Ungarn*, angl. *hungarians*, lat. *hungari*, hisp. *hungaros*, szerb *Ungarija* „ex eadem forma, ad analogiam terminationis pluralis linguae antiquae nordicae in *ar* (e. g. Niftung-ar, Borgund-ar, Gotn-ar) paululum mutata orta sunt“. Ennek kihuzását kérném: latinul jelenvén meg a munka, ez a magyarázat szemet talál szűrni oly külföldi előtt, kinek történeti és nyelvészeti ismeretei vannak. Nem is áll úgy a dolog. Németül mindig *Unger*, *Ungern* volt, csak a latinos *hungarus* kapatta fel az *Ungar*, *Ungarn* alakot. Hogy *ugr*, *uger*, *unger* az eredeti alak, bizonyítják a szláv és görög elnevezések.

Gróf Kuun Géza három fejezetben szól Atelkuzuról, melyet ő, mint más sokan, szinte mindnyájan, *Etelköz*nek értelmez, a Bodroghöz, Muraköz, Szamosköz stb. magyar geographiai elnevezések után. Vajjon helyes e az?

Constantinus Porphyrogenitusnál egyszer azt olvassuk: Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ὄχις máskor ezt: Ὁ ἀνθρώπος. Melyik helyesebb? Mielőtt felelünk, nézzük, hogy írja le a császár a tartományt, melyet úgy nevez.

Ő abban öt folyót ismer és nevez meg (Barach, Kubu, Trullos, Brutos és Seretos), melyek közt a *Brutos* és *Seretos* nyilván a mai Prut és Szeret; de köztük, mint látjuk, az Atel

elő sem fordul. Én tehát a Constantinus szövegéből nem tudom kihozni, helyesebb-e az Ὁδὸς καὶ Ὀδῶν, vagy az Ἀτελικοῦς? Egyik névben sem látván megjegyezve az öt folyós tartományt, azok magyarázatába nem is bocsátkozom; annál is kevésbbé, mert Constantinus előszámlálván az öt folyót, azt is mondja, hogy azokról nevezetik a tartomány.

A magyar *Bodrogköz*, *Szamosköz*, *Muraköz* stb. elnevezések a kisebbik folyóról vannak véve, mely egy nagyobbikba szakad. A Bodrog és Szamos a Tiszába szakadnak, a Mura a Drávába. Akár a Dont vagy Denepert, akár a Nesztert vagy más folyót akarnánk is a Constantinus *Atel*-én érteni — mert hogy ott a Volgát nem érthetni, világos —: az *Etelköz* épen ellenkezőjét jelentené annak, mit a *Bodrogköz*, *Muraköz* stb. jelentenek, t. i. a nagyobbik folyóról lett volna az elnevezés. A *folyóköz* szó a magyar geographiai értelemben a Constantinus megnevezte öt folyónak egyikére sem alkalmazható lévén: az *Etelköz*nek elfogadott jelentése minden geographiai alap nélkül szürkölködik.

Még egy megjegyzést közlök. A II. fejezet czime: „*Quomodo Asia in Hungarorum chronicis describitur!*” Főfő krónika az Anonymus. Ez pedig Scythiának leírását Reginóból vette; Regino meg azt, a mit Justinus a Scythákról beszél, a magyarokra fogja, így tanít gr. Kuun a 670. lapon. Hát mit ér itt az Anonymus? A Scythiának leírásában csak egyes nevek fordulnak elő Ázsiáról minden geographiai orientatio hijával. S hogy a magyar krónikások csak szöveget irtak ki egymástól, minden geographiai és történelmi tudat nélkül, bizonyítja a következő szembetűnőség.

Homerós ideje óta a „partes Septentrionales“-t sötétnek képelték. Az utazók pedig rég megtudták volt, hogy mennél északiabba jutnak, annál hosszabbak ott a nyári napok. Procopius a VI. században Scandíniáviát leírván, már tudja kereskedőktől, hogy a Skríthi-finneknél több nyári hónapig le sem áldozik a nap. Nem tudom, hol vették a magyar krónikások azt a hírt, hogy Skythiának északi részein június, július, augusztus havaiban a nap csak *három* óráig süt; egy még geographusabb valaki azt álmodta, hogy a Don ott ered, a hol a sűrű ködöktől soha sem látnak napfényt. S ezeket Thuróczi magister még Mátyás királyunk idejében kopiálta gondatlanul; pedig akkor magyar követek és kereskedők Moszkvában jártak.

Egy helyütt Marczali ellenében Florianusnak véleményét fogadja el gr. Kuun, mely szerint az Anonymus III. Bélának volt notarius a nem IV. Béláé. Ámde hol vehette Anonymus a „*septem generationes Cumanorum*“-ot, melyek csak a kunok beköltözése után lettek ismeretessé!

De bármennyi észrevételem volna is, azért, mert gr. Kuun

Géza a görög és arab forrásokat annyira összehordta, a meny-nyire nálunk nem voltak még felhasználva: a munka kiadását ismételve ajánlom az Akadémiának.

Kérdés: nem használna-e többet a *magyar* kiadás, azt nem akarom vitatni. De az V. és VI. excursus egész szövegének latin fordítását szükségesnek tartom. Kevesen értenek görögül, még kevesebben arabul, azok között, a kiknek számára van írva a tudós munka.

KOVACSÓCZY FARKAS, A BÁTHORYAK KANCELLÁRJA.

(Kivonat *Szádeczky Lajos* lt. nov. 10-én bemutatott munkájából).

B. e Kovacsóczy István egri kanonok, 1887 nyarán, 50 darab arany pályadíjat tűzött ki a két Kovacsóczy erdélyi kancellár, a XVI-ik századi Farkas (a Báthoryak) és a XVII. századi István (Bethlen Gábor kancellárja) élettörténetének megírására. Ezzel kapcsolatban felkérte Szádeczky Lajost, hogy a munka megírására vállalkozzék. Szádeczky elfogadván a megbízást, széleskörű levéltári kutatást tett a munka létesítésére; felkutatta többek közt a Kovacsóczyak levéltárának maradványát Nagy-Ernyén, br. Bálintitt Józsefnél, a mely leányágon való öröklés útján került oda. A munka első része elkészülvén, azt ezennel bemutatja.

A Kovacsóczy-család a pozsegamegyei Kovacsóczról ered. A török-hódítás zavarta ki őket ősi hazájokból és birtokaikból, melyek Pozsega-, Szerém-, Valkó- és Baranyamegye területén feküdtek. Új hazát Erdélyben találtak, a hol a család mindössze két nemzedéken át virágzott; de ezalatt Erdély legfőbb állami méltóságai egyikére, a kancellárságra s az ország legvagyonosabb főurai közé emelkedtek.

Kovacsóczy Farkas az olasz egyetemeken nyerte kiképezését, s korának egyik legkiválóbb írója, szónoka és tudósa lett, kinek híre s tudományos összeköttetése messze kiterjedt hazájának szűk határain túl is.

Nyilvános pályafutását az erdélyi fejedelmi kancelláriában Forgách Ferencz, a történetíró oldala mellett kezdette. Midőn Báthory István lengyel királylányá választatott, vele ment Lengyelországba s ott az erdélyi kancelláriában Berzeviczy Márton fő-kancellár mellett mint királyi titkár s alkancellár működött. 1578 nyarán jött vissza ismét Erdélybe, hogy a Sulyok Imre halála után megüresedett kancellári méltóságot elfoglalja.

Ettől kezdve Báthory Kristóf vajda kancellárja s Erdély

politikájának s kormányzásának egyik zászlóvivője. Ez idő alatt (1579—81.) az oroszok ellen viselt hadjárat foglalkoztatta leginkább Erdélyben is a kedélyeket. Az erdélyi segéd csapatoknak nagy részök van a győzelmek kivívásában, s Kovacsóczynek e segédhadak létesítésében s általában a külügyi politika s a belkormányzat vezetésében.

Még fontosabb szerepkör vár reá Kristóf vajda halála (1581. febr. 25.) után. Báthory Zsigmond kiskorúsága idején különféle kormányzási rendszerrel tettek kísérletet Erdélyben, melyek változásai közben jóformán csak egy ember befolyása és hatalma maradt meg állandóan: Kovacsóczyé, a korlátnoké. Ő először tagja volt a tizenkét tanácsúr kormányzóságának, s mint a végrendeleti végrehajtók egyike, kiterjedt hatáskörrel; majd tagja volt a hármas kormányzóságnak (1583—85.), s mint előadóén, az ő kezén fordult meg minden államügy; végre az egyetlen kormányzó, Ghiczy János idejében (1585—88.) is megmaradván kancellárnak, ez állásából származó befolyása mindvégig érvényesült az államkormányzás intézésében. — Ő volt az, a kiből Báthory István királynak, Erdély távoli fejedelmének bizalma leginkább összpontosult, a kivel állandó összeköttetést, levelezést tartott fenn a nagy király.

Miután István király (1586. decz. 12-én) meghalt, Lengyelország és Erdély összekötteté-einek szálai leginkább Kovacsóczy kezében egyesülnek magyar részről; lengyel részről pedig kancellártársa, Zamoiski kezében, a kik a Báthoryak érdekében vállvetve működnek. Kovacsóczy megy az 1587-iki varsói királyválasztó országgyűlésre követségbe Erdélyből, s ott fényes oratiót tart a Báthoryak s a lengyelországi magyarok érdekeinek védelmére, melynek főképp István király érdemeit dicsőítő része, mint az akkori szónoklat remeke, általános föltűnést keltett s könyekig megindítá a lengyeleket. Azon czélt ugyan, hogy ismét a Báthoryak közül válaszszanak lengyel királyt, nem tudták elérni; de az osztrák jelöltség leszorítása s a svéd Zsigmond fegyveres erővel való megsegítése által továbbra is biztosították a két ország barátságát.

Kovacsóczy családi életéről s birtokviszonyairól külön fejezet szól a terjedelmes munkában. Fő lakóhelye Gyulafehérvár volt, hol a fejedelmi palota közelében állott saját háza. Falusi jószágai közül legtöbbet tartózkodott a székvároshoz közeli Kisfaludon, a hol 1581-ben országgraszoló menyekzőjét tartá Harinnai Farkas leányával Katával, kitől öt gyermeke született, köztük István, a későbbi kancellár. Legnagyobb jószágá volt az 1580-ban kapott Maros-, Nyárad- és Küküllő menti székely birtok, melyhez 40 falu, több udvarház s több száz jobbágy tartozott. Számos jószágot szerzett ezen kívül is az ország különféle részei-

ben, melyeknek koronáját az 1593-ban adományúl nyert Görgény vára képezte, a hozzátartozó fejedelmi birtokkal. Második házasságával Kendy Sándor leányával, Krisztinával, sógorságba jutott magával a fejedelmi házzal, illetőleg Báthory Boldizsárral. Végrendeletei feltárják családi és birtokviszonyainak s nagy gazdagságának aprólékos részleteit is.

Önálló szakasz szól Kovacsóczyról, mint íróról, tudósról és az irodalom pártfogójáról. Ő volt az, a ki Brutus János Mihály olasz történetírót Erdélybe édesgette. Állandó összeköttetésben állott az olasz-, magyar- és lengyelországi humanistákkal. Erdélyben ő volt az irodalmi köztársaságnak elismert elnöke és bőkezű pártfogója. Mint író Erdély kormányzásáról irt classicus latinságú munkája, varsói szónoklata s számos magyarul remeklő államirata kora legelőbbkelői közé avatta. A Magyarország történetében ekkor kiváló szerepet játszó Forgáchok ítélete szerint Kovacsóczynek kortársai között nem volt párja Erdélyben.

Azon vallási és politikai küzdelmek, melyek Báthory Zsigmond fejedelemsége idején Erdély békéjét feldúlták s az országot a végromlás örvénye szélére ragadták — Kovacsóczy életében is fordulópontot képeznek. A jezsuiták kitiltásában Erdélyből (1588.) Kovacsóczy volt egyik vezérszereplő, a kik azonban néhány év múlva visszanyerték a fejedelem környezetében nagy befolyásukat, a mi az addigi vezérpolitikuskok és irányeszméik rovására történt.

A Magyarországon kitört ú. n. tizenöt éves török-háború (1593.) Erdély politikáját is válaszütra vezette. Az ifjú dicsvágyó fejedelmet a prágai udvar a török barátság felbontására s a keresztyénséggel való fegyveres szövetkezésre akarta bírni; Erdély óvatos politikusai azonban visszariadtak a törökkel való hadakozás gondolatától. A fejedelem e kérdésben, melybe idő előtt lekötötte magát, úgyszólván egész országával szemben állott. Végül saját rokonai s korlátnokai, Kovacsóczy is az ellenzékhez csatlakoztak. A végzetes politikai küzdelemben egyik fél sem akart engedni; mígnem törésre került a dolog. A fejedelem lemondott s átadta az ország kormányzását Báthory Boldizsárnak, s maga országából kifelé indulván, Kővár falai között állapotodott meg. Azonban csakhamar megbánta, hogy oly könnyűszerrel „kimon-dott“ a fejedelemségből s személyes híveivel összeköttetésbe lépett a fejedelemség visszanyerése végett. Ezek a kolozsvári országgyűlésen (1594. aug.) keresztül vitték, hogy visszahívatott s miután általános bűnbocsánatot ígért, általános kiengeszteléssel kísértetett vissza fejedelmi székébe. A kolozsvári országgyűlés most már a fejedelmi kényszer előtt meghajolva, megszavazta a török háborút is. De Báthory Zsigmond sértett büszkesége mind ezzel nem volt kiengesztelve: a hatalom visszanyerésével a

bosszúállás vad szenvedélye ragadta el a zsarnokságra és vérengzésre nagy hajlandósággal bíró lelkiületét, s ő összeesküvés ürügye alatt összefogatta a volt ellenzék vezérférfait, tanácsosai többségét s főrendei közül néhányat s végrehajlatta rajtuk azt a történelmünkben páratlan politikai gyilkosságot, melyet borzadva emleget a késő utókor is.

Kovacsóczy Farkas is e politikai gyilkosságnak esett áldozatul. Sorsa tragikumát még inkább növelte az, hogy mintegy orozva gyilkoltatott le, álmában fojtatván meg, Szamos-Ujvár falai között, a hová sógorával, Báthory Kristóffal együtt fogságba hurcoltatott (1594. szept. 11.).

Életrajza keretében Erdély történetének e gyászos epizódja, Báthory Zsigmond politikai irányváltoztatása, a mely okozója lón a bekövetkezett országos catastropháknak, továbbá az abból következő politikai gyilkosság az egykorú források teljes felhasználásával oly részletesen van megírva, hogy az, de egyszersmind az előbbi részek is, úgyszólván Erdély közéletének teljes képét nyújtják e nevezetes korszakban.

A VALUTAKÉRDÉS AZ ÉSZAK-AMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN.¹

Szerző előszavában elmondja a könyv keletkezésének történetét. A magyar tudományos Akadémia még 1888-ban írta ki a pályázatot, mely a tengerentüli nagy köztársaság valutaügyének feltűntetését kívánta. Szerző pályadíjnyertes munkájával 1889. év elején készült el. Azóta nagy változások történtek az Egyesült-Államok pénzrendszerében. A jelen év elején tette le a kongresszus asztalára javaslatát Windom, mely javaslat azután, az ezüstpárt kívánságának megfelelőleg módosítva, mint Mac-Kinley-féle bill vált törvénynyé. A változott helyzettel szemben szerző jónak látta függelékét csatolni könyvéhez, melyben az újabb fejleményeket tárja elénk.

Bamberger, mielőtt az Egyesült-Államok pénzrendszerének történetét adná, a valutakérdés általános elvi fejtegetésébe bocsátkozik. Ez alkalommal nyíltan monometallistának vallja magát és csoportosítja azon érveket, melyek az aranyvaluta mellett szólanak. Utal arra, hogy a bimetalismus zászlaja azóta lobog újra magasan, mióta az 1873. évben kezdődött válság alacsony árai-

¹ Írta *dr. Bamberger Béla*. A magyar tudományos Akadémia által az Első magyar általános Biztosító társaság díjából jutalmazott pályamunka. Budapest, 1890.

val elfogadhatóvá tette azt a nézetet, hogy az arany egymagában nem elég a civilizált világ pénzzükségletének kielégítésére. Ez időpontig alig talált hitelre az olyan próféta, ki attól féltette az emberiséget, hogy kevés lesz az aranya, mikor az aranybányászat olyan jól ment s mikor a jószágárák egyre emelkedtek s oly magasan állottak, mint azelőtt soha. Ám e pénzbőség kora, ez új kiadású aranykor, 1873 után mintegy egy csapásra eltűnt, s a körülmények nagyon összejátszottak arra, hogy a jószágárák csökkenését az ezüst demonetisatiojával hozzák kapcsolatba. Szerző belemegy a válság okainak fürkészésébe, hogy czáfolatát adhassa a bimetalisták idevágó érvelésének. A könyv a nemzetközi bimetalistikus szerződés eszméjét is behatóan tárgyalja s végre foglalkozik a Bland bill hatályon kívül helyezésének esélyével, mely azóta valósággá lett ugyan, de egészen más irányban, mintsem szerző ezen rész megírásakor vélte.

Az Egyesült Államok pénzrendszerének története, mely a könyv legnagyobb részét foglalja el, a függetlenségi harc lezajlásától foly tovább. Könnyű, elbeszélő modorban tartva, különös gonddal rajzolja a pártharcokat, melyek egyúttal valutaharcok is voltak, s igyekszik kidomborítani a magánérdekek belejátszását e kérdésekbe. Hasonló modorban tárgyalja a legújabb eseményeket a függelék, melynek rendeltetését fentebb már említettük. A krónikás hűségével és közvetlenségével adja elő a kongresszus ez idei tanácskozásainak történetét, a képviselőház és szenátus határozatait, s aztán mérlegeli az események várható hatását az ezüst árára s Európa magatartására a valutaügyben. Végül néhány megjegyzést tesz a mi valutarendszerünkre vonatkozólag. Szerinte a londoni váltó-árfolyam mai (illetve a könyv megírásakor, f. évi augusztus hóban jegyzett) állása mellett kivihetlenné vált volna a kormányok azon állítólagos terve, mely szerint a jelenleg érvényes osztrák értékű forint 80 vagy $83\frac{3}{10}$ úgynevezett aranykrajczárral váltassék be.

Megemlítendő, hogy szerző sehol sem hivatkozik forrásaira, melyekből merített.

A LÁNCZHIDAK MEREVÍTŐ TARTÓINAK GRAPHIKAI ELMÉLETÉRŐL.

(Kivonat *Kherndl Antal* lt. október 17-én tartott előadásából.)

Az értekező a merevítő tartók czéljának megismertetése után, fölemlítette, hogy az első, ki a merevítő tartókra ható külső erők meghatározására elméletet dolgozott ki, a graphostatika megalapítója, *Culmann* volt; elmélete azonban még nem alapult a rugalmasság törvényeinek alkalmazásán, hanem azon föltevésen, hogy a merevítő tartónak csak azon támaszpontján keletkezik reactio, a mely a mozgó teher súlyvonalához közelebb esik. *Ritter* Zürichben már a rugalmasság alapján vezette le a merevítő tartók elméletét, a melyet utána főkép *Müller-Bresslau* tökéletesített. A francia irodalomban az első értekezés, mely a rugalmasság tana alapján tárgyalja a merevítő tartók elméletét, *Lévy*-től jelent meg 1886-ban. Valamint *Ritter* és *Müller-Bresslau*, úgy *Lévy* módszere is analitikai. Értekező ezek előrebocsátása után áttért a lánczhidak merevítő tartói graphikai elméletére, a melyet a budapesti lánczhid szilárdsági viszonyainak megvizsgálása alkalmából dolgozott ki (lényegében 2 év előtt). Szólv előadja, hogy az elmélet tárgyát a lánczok vízszintes reactiójának meghatározása képezi, még pedig első sorban a hidon áthaladó egyetlen egy súly különböző helyzetére. Megmutatja, hogy e reactiót akként határozhatjuk meg, ha kifejezzük a szerkesztésben (vagy a számításban) azt, hogy a deformáció egyrészt ahhoz a föltételhez van kötve, hogy a láncz és merevítő tartó közötti függőleges ordináták ugyanannyit hosszabbúlnak meg, mint a függővasak; másrészt ahhoz a föltételhez, hogy a láncz felfüggesztő pontján az átfogó irányában bekövetkező rugalmas elmozdulások összegének, ha az egyes indító okok és az egyes erőkhöz képest, külön-külön meghatározott elmozdulásokat összegezzük (a borgonyláncz meghosszabbulása okozta elmozdulást ellenkező előjellel számítva az összegbe), zérust kell tennie. Ez elmozdulások megszerkesztésének módszerét illetőleg, értekező a rugalmas deformatio azon elméletére utal, a melyet valamint a tömör, úgy az egyszeres rendszerű rácsos tartókra 1879-ben dolgozott ki (a rácsrudak befolyásának tekintetbe vételét 1882-ben egyszerűsítve); a tömör tartókra nézve a *M. Mérnök és Épít. E. K.*-ben az 1883-iki évfolyamban részletesen és általánosabb szempontból közzétett s a műegyetemen tartott előadásában az 1879/80. tanév eleje óta a többtámaszú gerendatartók és a kéttámaszú (tömör vagy rácsos) ívek graphikai és analitikai

elméletében, az 1884-ben megjelent értekezésében pedig a több-támaszú ívek analitikai elméletében is alkalmazott. Ezután megmutatja az elmélet módszereinek alkalmazását a lánczok azon vízszintes reakciójának megszerkesztésére, a melyet a hidon áthaladó súly különböző helyzeteiben okoz, kiterjesztvén a tárgyalást arra az esetre, ha a merevítő tartó és a láncz támaszpontjai egyazon függélyesben vannak, valamint arra az esetre is, ha a támaszpontok távolsága a merevítő tartón kisebb, mint a lánczon. Kapcsolatban fölemlíti azon vízszintes reakció meghatározását, a melyet a hőmérséklet megváltozása idéz elő, továbbá azét, a melyet esetleg az a körülmény okoz, ha a lánczok vagy a függővasak hosszúsága nem egyezik a geometriai összefüggés által kijelölt méretekkel, akár a gyártás pontosságának hiányaiban legyen az eltérés oka, akár abban, hogy czélzatosan változtattak meg a méretek, p. o. abból az okból, hogy a merevítő tartó támaszpontjain ne keletkezzék nemleges reakció. Végre még arra utal, hogy miképen lehet azon körülménynek befolyását a láncz vízszintes reakciójára tekintetbe venni, ha a horgonylánczot s esetleg a hídtartókat képező lánczok egyes szakaszait (főkép a szélső szakaszokat abban az esetben, mikor a támaszpontok távolsága a lánczon nagyobb, mint a merevítő tartón) nem lehet egyeneseknek tekinteni. Előadását két tétellel fejezi be, a melyek egyikének tárgyát a merevítő tartókkal felszerelt lánczhidak összehasonlítása képezi azokkal a függőhidakkal, a melyekben a függőtartó magában merev szerkezetű és merevítő tartó hozzájárulása nélküli viseli a terhet. A másik tétel pedig azt fejezi ki, hogy a merevítő tartókkal felszerelt lánczhidakon a vízszintes reakció, tehát a lánczokra átvitt összes teher is, első sorban csak a láncz függőleges nyilmagasságától függ, s a felfüggesztő pontok viszonylagos magassági helyzetének, az átfogó irányának csak igen csekély befolyása van rája.

A BUDAPESTI PASTEUR-INTÉZET ELSŐ FÉLÉVI STATISZTIKÁJA.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. november 17-dikén tartott előadásából.)

A III. osztály június 16-diki ülésén szerencsém volt jelentést tenni a budapesti Pasteur-intézet első két havi forgalmáról, mely alatt az intézetben 104 egyén részesült antirabikus védőoltásban, egyszersmind jelentettem, hogy a végleges eredményről e 104 egyénre vonatkozólag csak akkor tehetem meg a jelentést, ha legalább három hó telik el a marás, illetőleg a

védőoltások befejezése után, mely időn túl a beoltott egyéneken nem szokott már kitörni a veszetheység. Jelenleg már valamennyi túl van e határidőn, úgy hogy a gyógyítás eredményét e 104 egyénre vonatkozólag véglegesen meg lehet állapítani.

E 104 egyén közül kettőn tört ki a veszetheység.

1. Bánffy István 6 éves fiún, a kit 1890. május 21-dikén mart meg egy veszett kutya az arczán és kezén. Az arczon ejtett seb 12 cm. hosszú volt és nagyobb részt a bőrön keresztül az izmokig hatolt. A marás után 21-dik nap jött az intézetbe, hol 12 napig kapta a Pasteur-féle ú. n. intensív gyógyítást, a marás utáni 34-dik napon, a gyógyítás befejezte előtt, kitört rajta a baj és kétszer 24 óra alatt elhalt. A 2 dik eset:

2. Juhász Erzsi 5 éves leányka, kit 1890. május 29-dikén mart meg egy kutya a bal arczán, és az előbbinél még nagyobb és mélyebb sebe volt. A Pasteur-féle intensív védőoltás a marás utáni második napon kezdetett meg és 16 napon át tartott. A gyógyítás utáni 18 napon át semmi baja sem mutatkozott a kis leánynak, a marás utáni 38-dik napon azonban kitört rajta a veszetheység és a 40-dik napon meghalt.

E két eseten kívül a többi 102 — mint a három hó eltelte után részint hivatalos, részint magán úton minden egyes esetre bekért tudósítások értesítenek — valamennyi él és a védőoltások után és annak következtében nem lett közülök baja egynek sem.

Valamennyi esetre számítva tehát a halálozás arányát: a 104-re 2 halálesetet véve, a halálozás aránya 1.9%. Bánffy István esete azonban nem vehető számításba, minthogy olyan egyéneknek, kiknél a gyógyítás alatt tör ki a baj, a gyógyítás kezdetével már a központi idegrendszerbe jutott a mérge, a központi idegrendszer direkt infectiója ellen pedig a védőoltások — mint az állatkísérletek bizonyítják — csak a legkritább esetben használnak.

Igy a 103 esetből 1 számítható tulajdonkép olyannak, melynél a védőoltások daczára kitört a veszetheység. A halálozási arány tehát 1% nál valamivel kevesebbre üt ki.

Ez eredmény egyezik a párisi Pasteur-intézet oltásainak eredményeivel, hol az oltás közben és az oltás után 14 napon belül elhaltakat szintén nem számítva be, a halálozási statisztikában szintén 1% alatt jár a halálozás.

E 104 eset közül:

Fej- és arczseb volt	13
Kézseb	47
Végtag- és törzsseb	40
Több seb a test különböző részein	4

Az elhalt 2 egyének mind a kettőnek fejsebe volt.

A rendes halálozási statisztika, beleértve a veszettségre gyanús eseteket is, a legkülönbözőbb statisztikai összeállítások középértékét véve, mint más alkalommal említettem, 15—20%-ra tehető. A fennebbi 1—1·9% halálozás tehát tetemes alászállás.

A fejen és arczon sebesült egyének közül Bouley szerint 80—90% hal meg. A fennebbi 13 eset közül 2 halt el, tehát a halálozási arány 15·3%.

A kéz- és végtag sebesültekből, Bouley szerint, 37% a halálozás. A fennebbi 91 esetből nem halt meg egy sem.

Áttérek most az intézet *hat hónapi* forgalmának megismeretetésére.

Az 1890. április 15-dikétől október 14-dikéig összesen 423 egyén részesült gyógyításban a veszettség kitörése ellen. Legnagyobb volt a jelentkezés július-augusztus havában, az ú. n. *caniculában*. Illetőség szerint: magyarországi volt 409, nem magyarországi volt 14.

Legnagyobb contingenst adott a magyarországi megyék közül Pest Pilis-Solt-Kiskún és Jász-Nagykún-Szolnok megye, előbbi 95, utóbbi 18 esettel, azután Arad és Somogy megyék 19—19 esettel, Hunyad, Szabolcs, Zólyom megyék 17—17 esettel, Fehér, Torontál 15—15, Heves 14, Tolna 13, Ung 12, Bács 11 esettel. A többi megyék 10-en alól maradtak.

Legtöbb, majdnem fele a jelentkezőknek 6—15 éves volt; a mi megfelel annak, hogy ez a kor az, a midőn a szegényebb osztály gyermekei vagy iskolába járás, vagy az utcán ácsorgás közben leginkább ki vannak téve a kóbor veszett kutya megtámadásának.

A foglalkozás szerinti összeállításból az derül ki, hogy nálunk a földművelő osztály 5—15 év közötti gyermekei vannak leginkább kitéve a veszettedmarásnak.

A maró veszett állat 213 esetben kutya, 35 esetben macska, 5 különböző esetben tehén, borjú, ló, szamár, malacz volt. Legtöbb volt tehát, — a mely az egyetemes statisztikának megfelelő — a veszett eb, azután a veszett macska-marás.

A gyógyulási statisztikát, ez idő szerint, még pontosan nem lehet összeállítani, minthogy az utolsó kétszáz gyógyított esetnek nem telt le a kritikus ideje. Csak általában lehet mondani, hogy valamennyi gyógyított közül összesen tízen tört ki eddigelé a baj. Ezek közül 4 olyan, mely nem jöhet számításba, mivel vagy a gyógyítás közben vagy mindjárt a védőoltások befejezte után tört ki náluk a baj, így tehát már a gyógyítás kezdetén mindjárt inficiálva volt a központi idegrendszerük, mely esetekben legtöbbször hiábavaló már a gyógyítás. Az 5-dik és 6-dik eset is olyan, mely a gyógyítás befejezte után a 14-dik, illetőleg a 15-dik napon halt el, mely esetek szintén még azon határon

állanak, hogy alig számíthatók be a halálozási statistikába, miután ezeknél is a legnagyobb valószínűséggel felvehető, hogy a fertőző anyag a védőoltások befejezése előtt jutott el a középponti idegrendszerbe. *Úgy hogy csak négy olyan eset van, melyről azt lehet mondani biztosan, hogy ezek a teljesen befejezett védőoltások daczára megkapták a veszetztséget.* Feltéve tehát, hogy a 6 hó alatt beoltottakból az eddig elhaltaknál többenél nem fog kitörni a veszetztség: a halálozási arány 0.9% . Ha mind a 10-et is beleszámítjuk a halálozási arányba, azon esetre is 2.3% -ra rúgna a halálozás: a mi a rendes $15-20\%$ halálozási arányhoz képest mindig tetemes csökkenés.

Az első hat hónapi tapasztalás tehát megerősíti nálunk is a veszetzségellenes gyógyítás hathatós voltát.

Meg kell említenem e jelentésemben azt is, hogy az utolsó 160 esetben eltértem már az eredeti Pasteur-féle védőoltás módtól. Nem a velőszáritással gyengítem a védőoltó anyagot, hanem a fix vírus különböző fokú dilúcióit alkalmazom, a gyengébb dilúción kezdve és napról napra erősebb oldatokat alkalmazva, úgy a mint azt állatkísérleteimnél alkalmaztam és a szárított velővel való oltásnál sikerebbnek találtam.

E módszer tisztább és szabatosabb, mert a bőr alá fecskendett anyag mennyiségét általa pontosabban meg lehet határozni, mint a Pasteur-féle módszernél. Jelenleg már kizárólag e mód szerint folynak a védőoltások és eddigelé kielégítő eredménynyel. E saját eljárás eredményes volta az emberekre alkalmazva — azt gondolom — szintén bizonyosságul szolgál a veszetztség elleni védőoltás hatásának lényegére korábban felállított azon felvételemre, hogy az hatásában in ultima analysi nem egyéb, mint a szervezetnek gyors és methodikus hozzászoktatása a fertőző anyaghoz.

Midőn a Pasteur-féle veszetzségellenes védőoltásoknak e hat havi eredményéről szerencsém van jelentést tehetni: engedje meg a tek. Akadémia, hogy emlékezetébe idézzem azon szavakat, melyeket ezelőtt 5 évvel, az 1885-dik évi novemberi ülésen Pasteur vizsgálatainak saját első vizsgálataimmal történt együttes bejelentése alkalmával felhoztam.

„Pasteur vizsgálatai és felfedezései a veszetztség kérdésében úgy tudományos, mint gyakorlati tekintetben a legnagyobb mértékben fölkelthetik figyelmünket.

Tudományos tekintetben annyiban, mert az általa alkalmazott vizsgálati módszerek a fertőző betegségekről és azok gyógyításáról ismeretszerzésünket a puszta empyria teréről a szabatosabb experimentalis kutatás mezejére vezetik át, melyeknek kétségenkívül meglesz a kihatásuk a veszetzségnél fontosabb fertőző betegségek felőli ismereteink bővítésére is.

Gyakorlati tekintetben annyiban, mert concret esetben experimentalis bizonyítékot szolgáltatnak e vizsgálatok arra, hogy rendszeresen alkalmazott kórtani és gyógytani buvárlatokkal meg lehet találni a gyógyítás módját még oly betegségeknél is, melyeket azelőtt teljesen gyógyíthatatlannak tartott a tapasztalat és a tudomány.“

S ime mostan, midőn a veszettségelleni gyógyításmód meghonosításának első nagyobb eredményeiről szerencsém van jelentésemet megtenni a t. Akadémiának, a kísérleti kór- és gyógytani kutatások eme nagy vívmányának reflex fénye sugárzik felénk, nem kevesebb fényerővel mint az ősi fényforrás, a kultura egy másik nagy góczából, Berlinből Koch Róbert gümőkórgyógyító kísérleteinek eddigelé is nagyszabású eredményeiben.

Ha a legrettenetesebb betegség gyógyításának fölfedezésekor az egész világ méltó bámulata és tisztelete fordult Páris felé: nem kevésbé méltó az a bámulat és tisztelet, mely most Berlin felé irányul, honnan egy nem rettenetes, de emberpusztító hatásában amaz mérhetetlenül felülmúló baj, a tuberculosis sikeres gyógyításának első eredményei hozzák izgatott várakozásba mind az orvosi világot, mind az összes művelt társadalmat.

Ha ez új gyógyításmód épen úgy, mint a veszettség gyógyításánál, nem is fog mindenben megfelelni azon reménykedéseknek, melyeket a felcsigázott képzelődés jelenleg még hozzája fűz: már az eddigi pozitívnak vehető eredmények is teljesen alapossá teszik a reményt azon hiedelemre, hogy meg van a kulcsa találva az eddig megoldhatatlannak látszó rejtélynek és tanúbizonytságot tesznek a felől, hogy a kísérleti módszer, mely a physikai és chemiai folyamatok tanulmányozása közben, úgy szólván, napról napra újabb ismereteket tár fel a kutató ember szelleme előtt és napról napra újabb természeti erőket hódít meg az emberi jóllét és kényelem számára, a bonyolódottabb élet- és kórtani folyamatok tanulmányozása közben ugyan olyan áldásthozó eredményeket szolgáltat az emberi szenvedések és bajok legyőzésére. Rövid pár évi szabatos és kitartó kísérletezés gyorsabb és hathatósabb eszközökkel látja el a gyógyító tudományt, mint évtizedeknek vagy évszázadoknak pusztán a véletlenre hagyott, halomra gyűjtött empyriája.

ÁTMENETI ALAKOK EGYES PÓKFAJOK KÖZT.

(Kivonat dr. Lendl Adolf november 17-én bemutatott értekezéséből.)

Régebben a fajok állandóságát hirdették a zoológusok s azt gondolták, hogy az egyes állat- és növényfajok kezdettől fogva változatlanok. Újabban azonban, különösen Darwin óta tudjuk, hogy a fajok nem változatlanok, hanem kisebb-nagyobb mértékben variálnak; sőt néha annyira eltérő alakokká változnak, hogy újabb fajok keletkeznek. Darwin szerint csakis a külső körülmények idézik elő leginkább a fajok variálását és ezek okozzák egyszersmind az újabb fajok keletkezését is. Ezzel egy másik nézet áll szemben, mely az utolsó évtizedben merült fel. E szerint minden állat és növény örökli már a variálásra való hajlamot, még pedig csakis bizonyos irányú elváltozásokra; és így nem a külső körülmények okozzák a variálást és az újabb fajok keletkezését, hanem ez belső és öröklött okok eredménye. Tagadhatatlan a külső körülmények hatása is az állatokra, de ezek inkább csak fokozzák vagy csökkentik az öröklött hajlamot, elősegítik vagy lassítják az elváltozások menetét. *Belső okok indítják meg a variálást, a külsők pedig megszabják, hogy az elváltozás meddig haladhat.*

E tétel helyességének bebizonyításával eddig nem igen foglalkoztak. Ehhez nem csak az állatok anatómiai és embriológiai viszonyainak, azon kívül életmódjuknak pontos ismerete, hanem az is szükséges, hogy pontos összehasonlításokkal megállapítsuk a variáló hajlam miben nyilvánulását és az elváltozások irányát. Az ilyen összehasonlítások bizonyos szabályszerűségek felismerésére vezetnek, a variálás irányát és egymásután következő fokozatait illetően. Ily módon egyrészt útmutatót szerzünk arra nézve, hogy a fajoknak egymásból való származását megítélhessük, másrészt pedig bizonyítékokat az imént említett nézet helyességére.

Különösen a kerekhálós pókok fajain végzett összehasonlítások vezettek ilyen szabályszerű elváltozások nyomára, és szerzőnek sikerült is az átmeneti alakok hozzávételével egy olyan és, úgy szólván, teljes sorozatot összeállítani, melyről a variálás irányát leolvashatta. E sorozatba tartoznak az *Epeira cucurbitina* Cl., *E. alpica* L. K. és *E. inconspicua* E. S. nevű fajok is. Szerző ez idei gyűjtéseiben megtalálta ezeknek átmeneti alakjait is és biztossággal következtethette egyrészt eme három fajnak egymásból való származását, másrészt bizonyos körülmények tekintetbe vételével azt is, hogy csakugyan belső öröklött okok idézték elő változásaikat.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

1. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma a következő: Földes Béla *Munkásvédelem és munkajog* című tanulmányában a társadalomnak a munkások helyzetének javítására irányuló törekvéseit ismerteti. A javítás a munkásvédelemre és a munkásbiztosításra irányul. A munkásvédelemnek legfontosabb és legnehezebb része a munkaidő szabályozása. Erre nézve ismerteti a berlini értekezlet határozatait. Nálunk a munkásvédelem irányában eddig nagyon kevés történt. Az ipartörvény néhány §-a tartalmaz ugyan néhány intézkedést, tekintettel a gyermekek, fiatal személyek és a nők alkalmazására a gyárakban, továbbá az éjjeli munkáról, a truckról, de a szabályok csak csekély mértékben felelnek meg a munkásvédő törvényhozás követelményeinek. A kormány egyelőre a vasárnapi munkaszünettel akar segíteni. Az erre vonatkozó törvényjavaslat az osztrák törvény nyomán halad. Kíváncsinos volna, hogy mielőtt e javaslat törvényynyé válnék, nálunk is egy enquête a tényleges viszonyok iránt tájékoztatna. A munkaszünet kiméletesen és óvatosan viendő keresztül, s nézete szerint kíváncsinos, hogy az csak bizonyos idő multával lépjen életbe. A munkajog tekintetében, ennek tovább fejlesztésére, a munkások és a munkaadók között fenforgó vitás kérdéseknek igazságos, gyors, szakszerű eldöntése kiváló jelentőségű. Ez a társadalmi béke egyik fontos biztosítója is. — Salamon Ferencz a *nemzeti őrseregről* szóló cikkében az 1848-ki pozsonyi 22-dik törvény-cikkről mondja el nézetét. Véleménye az, hogy e tvcikk lényeges részeiben fordítás. Maga a név is a „garde nationale“ fordítása. Elfogadván a nemzetőrségi eszmében azt a szándékot, mely szerint a magyar seregzredéken és a határőrökön kívül egy nemzeti militia állíttassék, azt kutatja, vajjon mennyiben felelt meg az a tulajdonképeni, a honvédelmi czélnek. Első kérdés, milyen a nemzeti őrsereg fegyverzete. Azt mondja, hogy felszerelése ép oly gyöngye volt, mint szervezete. Baj volt magában az is, hogy a tartalék seregről hoztak törvényt a nélkül, hogy a főseregnek szervezetéről és kiegészítéséről valami törvény szólt volna. Még nagyobb baj, hogy a mi rendes serege volt is a kormánynak régi katonákban s honvédekben, ezekkel nem volt egy vezérlet és kormányzat alá rendelve a nemzetőrség. Városokon a polgármester, megyéken a szolgabírák parancsoltak e hadi erőnek. Egyes vidékekre polgári kormánybiztosokat küldtek, kik a nemzetőrség hadvezérei lettek volna. A központban pedig túlnyomóan polgári emberekből alakult egy „honvédelmi bizottság“, a hadügyministeriumon kívül. E dualista szervezet nemcsak hogy surlódásokat idézett elő a központi

kormány és valamennyi hadvezérünk közt, hanem a hol a hadvezér megtúrta az ellenség előtt is a nemzetőrség képviselőinek beleszólását, épen a kritikus percekben tűnt ki a szervezet szerencsétlen volta. A magyar nemzetőrség szervezetében a lovasságra nem helyeztek fősúlyt; ez annyi volt, mint a magyar s kivált a birtokos osztályt leszállítani lováról, vagyis lefegyverezni. Végül szerző azt mondja, hogy e tvczik példát mutat arra, mikép nem kell átültetni az idegen intézményeket. Nem mintha ilyenekre szükség ne volna; de világos, hogy át kell idomítanunk, néha tetemesen is, saját hazai viszonyainkhoz. — Píker Gyula *Angol és német közgazdaságtan* című tanulmányát befejezi. Szól a gazdasági történetről, statisztikáról és a közgazdaságtan jövőjéről. — Ifj. Jankó János „a fellah“ cikkében az egyiptomi társadalmi élet e részéről, annak fejlődéséről szól. — Pálffy Albert *a régi Magyarország utolsó éveiben* című regényének végét adja. A költemények közt van Lévy Józsefnek, „A nő“ című eredeti költeménye, Radó Antal-tól pedig Lenau *Pusztai csárda* című költeményének fordítása. Mudrony Pál *az ezüstpénz-verési törvény az Egyesült-Államokban* címmel ismerteti az 1890. augusztus havában törvénynyé vált „Ezüst bill“ létrejövetelét, mely igen nevezetes eseményt képez a nemes fémek történelmében, mert általa remonetizálva lett az ezüst Éjszakamerikában. Európára is nagyon érezhető e törvény hatása, s kormányunknak is számolnia kell azzal most, hogy a valutát rendezni óhajtja. — Egy névtelen író „néhány szó a természettudományi társulat földatáról, tekintettel *Silex bírálatára*“ cikkében azon kérdésre felel, vajjon a rendszertani leírásokat nyújtó munkák kiadása szükséges-e egyáltalában a tudomány mai állásán, s szükséges-e különösen a mi hazai viszonyaink között? Mindkét kérdésre igenlőleg válaszol. — Az Értesítőben ismertette vannak Rambaud Oroszország története, fordította Laukó Albert. Szilágyi Sándortól, Schmidt Sándornak a drágakövek-ről szóló munkája Nagy-szigethi Kálmántól, Bonghi cikke gr. Andrassy Gyuláról és Kubinyi Miklós, Árva-vára munkája.

2. A „NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE“ novemberi számában dr. Kautz Gyulának „Smith Ádám, mint a közgazdaság-tudomány megalapítója“ cím alatt, a M. T. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága f. é. október 25-én tartott ülésében felolvasott alkalmi tanulmánya nyitja meg az értekezések sorát. A tanulmány, mely egyúttal bevezetés, Smith nagy közgazdasági művének az idén megjelenő magyar fordításához, megemlékszik arról, hogy a tudományos világ ép a folyó évben ünnepelte meg a nagy rendszeralkotó halálának százados évfordulóját, s aztán külön feje-

zetben adja Smith életrajzát. Az ifjú Smith már tizennégy éves korában a glasgowi egyetem hallgatója, majd Oxfordban töltöt évet, ott megismerkedik Hume-mal, aztán tanári pályára tesz előkészületeket és huszonnyolc éves korában rendes egyetemi tanárrá lesz Glasgownban. Itt írja meg a „Theory of Moral Sentiments“ című, nagy feltűnést keltett művét. Majd az ifjú Buccleuch herceget vezeti európai körútjában és megismerkedik a francia encyklopädistákkal s a physiokraták legjelesebbjeivel. Az 1766. év végén visszatérve hazájába, kilencz éven át közgazdasági munkájának megírására szentelte idejét. anyja oldala mellett élve. Hosszas munkásságának eredménye az „Inquiry in to the nature and causes of the Wealth of Nations“, mely azonnal megjelenése után osztatlan elismerést szerzett írójának, kinek elég alkalma volt dicsősege terjedését tapasztalhatni egészen 1790-ben bekövetkezett haláláig. Smith munkája öt könyvre oszlik; az elsőben a termelő munka fejlődését s azon törvényeket kutatja, melyek szerint a munka hozadéka a különböző társadalmi osztályok között megoszlik; a második könyv a tőkék természetéről, gyűjtéséről és alkalmazásáról szól; a harmadik könyv a különböző népek vagyonosodásának menetét rajzolja; a negyedik a közgazdaságtani nézleteket, rendszereket ismerteti és bírálja, s végül az ötödik az államgazdaságtant foglalja magában. E beosztása a műnek a mai rendszerrel nem egyez ugyan meg, de szerző céljának teljesen megfelelt.

Főbb tantételei Smithnek, hogy az ember a javak legnagyobb részét munkával és fáradsággal szerzi meg magának s a nemzet évi munkájának eredménye képezi azt az alapot, mely a nemzetet az összes szükségleti tárgyakkal ellátja. A természet és a tőke, mint termelési eszköz, fontos tényezői ugyan a productionnak, de mégis a munka az, mely minden értéknek forrása, sőt mi több, mértéke is. Az ember munkaképessége csak akkor fejlődhetik ki igazán, ha mindenki csak bizonyos jószágot állít elő, vagyis ha a munka megosztatik. A munkamegosztásról szóló fejezet egyike Smith leghíresebb alkotásainak. Az embert természete viszi a cserére, mondja továbbá Smith, mit megkönnyít az általános csereeszközül és értékmérőül elfogadott jószág, a pénz. A javak ára kétféle: természetes és piaci ár; az előbbi az előállítási költséggel egyenlő, az utóbbi a kereslet és kínálat változó behatása alatt képződik és egészben véve a természetes ár körül forog. A nemzeti jövedelem három főeleme a munkabér, a tőkekamat és a földjáraadék; ezek emelkedése vagy csökkenése a társadalom növekedő vagy apadó vagyoniosságától függ. A mi az államnak a nemzet gazdaságához való viszonyát illeti, Smith azt az irányelvet állítja az államhatalom elé, hogy ne avatkozzék az egyesek dolgaiba, mert az

élet felett uralkodó törvényeket megváltoztatni úgy sem képes és a hol képes volna, az csak az egyesek és az összeség kárára szolgálna. Kivételt csak magasabb állami szempontból kell tenni. Ezen irányelv, mely miatt Smith rendszere a szabad ipar és a természetes gazdasági szabadság rendszerének nevezetett el, azon alapmeggyőződésen alapul, hogy az embereket önértékek rend szerint a legjobban vezeti és hogy az egyes, mikor a maga javát és érdekét igyekszik biztosítani, egyúttal az összeségnek, a köznek javát is előmozdítja, azért nincs szükség állami gyámkodásra; oly meggyőződés, mely az egész angol nemzet jellemének egyik alapvonását képezi. Az „Inquiry“ negyedik és ötödik kötete túlnyomóan gyakorlati tanokat tartalmaz, és pedig az előbbi a ma úgynevezett közgazdaságpolitikát foglalja magában és adja a mercantilismus és physiocratismus bírálatát; az utóbbi első sorban az állam bevételeit tárgyalja. Csak a póstát tekintti olyannak, a melynek kezelése az államot illeti meg. Az adót illetőleg négy főelvet állít fel, melyek ma is megállják helyüket. Érinti az adóáthárítás szövevényes kérdését is, azt tartva, hogy a fogyasztási adók ép úgy, mint a jövedelmiek, végelemzésben a fogyasztót terhelik, egyedüli kivételével a helyesen kivetett földadónak, mely a földbirtokosokon marad és járadékjokból fizetetik. Az államadósságok ellenzője, és kíváncsnak tartja azok törlesztését. Smith munkája, melylyel a közgazdaságtan, úgy szólván egyszerre, befejezett egészként jelent meg s a régibb idő óta művelt tudományszakokkal egyenjogúvá lőn, gyakorlati hatásában ráütötte bélyegét a korra, mely a munkát szülte, s a haladás és humanismus ügyének rendkívüli szolgálatot tett. Mindazonáltal több irányban megtámadták és kifogásolták is e tanokat. Egyrészt Smith felfogásának túlságosan individualistikus jellegét, mely legtöbbször kizárólag az egyes szempontjából indul ki; másrészt az 'ethikai és 'sociális tényezők elhanyagolását az anyagi érdekek mellett, azt az optimismust, mely az egyesek önértéke s az összeség java közötti összhangot hirdeti s e szempontból az állam megtartását passzívá kívánja tenni; majd az elméletnek föltétlen, általános jellegét, mely a társadalom fejlődésével átalakuló állapotokkal ellentétben áll: tették a bírálat tárgyává. Voltak, a kik azzal vádolták Smith rendszerét, hogy az a manchesterismus és a Marxtól kifejtett socialistikus doctrina kiinduló pontjává lett, valamint viszont némelyek az önállóságot akarják tőle elvitatni, állítván, hogy Smith minden érdeme csak az előzőitől kifejtett tanok összefoglalásában áll. Mindezen támadások megerősíthetők. A mi különösen a bölcsészeti alapnézeteket illeti, melyeket Smith vallott, azok két főmunkájában — mint az újabb kutatások kiderítették — azonosak s az emberi cselekvés két főrugójából.

az önérdékből és jóakaratból indulnak ki, melyeket Smith szerint a *sympathia* tart össze. Mindkét főrugónak megvan a maga tere, melyen kiválólag érvényesül — így a gazdálkodásban az önérdék —, de mindig mérsékelve a jog és igazságosság elve által. Smith rendszere a közgazdaságtan örök forrása leendő ugyan, de ez nem zárja ki azt, hogy az élet újabb fejleményei e tanok némely föltevéseit meg ne ingassák és új meg új követelményekkel ne lépjenek fel a tudomány elé. Mindezen körülmények, melyek a nézetek változását vonják magok után, nem vonnak le semmit Smith érdeméből s nem fogják megváltoztatni azt az igazságot, hogy a polgárosult emberiség körében nem fog megállhatni oly gazdasági jogrend, mely a munka és forgalom szabadságát békókba verné és az önfelelősség nagy erkölcsi elvét érvényen kívül helyezné, vagyis megtagadná azon két sarkalatos tétele, melyre Smith rendszere építve van.

Következik dr. Ráth Zoltán értekezése „A tőke közgazdasági fogalmáról“. Feltűnő jelenség a közgazdaságtan irodalmában, hogy éppen az alapfogalmak meghatározása tekintetében nincs egyöntetűség, hanem ellenkezőleg a lehető legnagyobb bizonytalanság uralkodik. E jelenség oka legtöbb esetben nem a meghatározás logikai műveletének nehézségében, hanem abban rejlik, hogy egy és ugyanazon kifejezéssel különböző tárgyakat, illetve fogalmakat jelölnek meg az írók. Különösen áll ez a tőke fogalmára is, mely a középkori latin nyelvben még csak a kölcsönadott, kamatozó pénzösszeget jelentette, a physiokratáknál már a nagyon több nemére kiterjesztett s később a szellemi javakra is átvittetett. E kiterjesztésekben mutatkozik ugyan következetesség, de másrésről odavitték azok a tőke fogalmát, hogy nehéz megmondani, mit nem foglaltak még alája? A tőke fogalmától külön kell választani a magángazdasági és közgazdasági szempontból vett tőkét. Közös ismertető jele mindkét nemű tőkének a productivitás. Mivel azonban a magángazdaság szempontjából vett termelés nem esik össze a közgazdasági termeléssel: szükségképp kell különbségnek lenni magángazdasági és közgazdasági tőke között is. E különbség létezését már Smith tanította, mindamellett a különválasztás ma sem történik elég élesen. A tőke a közgazdaságtani fogalomban annak termelési tényezői minőségéből folyólag úgy határozandó meg, hogy az a többi termelési tényezőtől, a természettől és munkától, szabatosan megkülönböztethető legyen, s egyúttal csak azon javak foglaltassanak alája, melyek a termelésben közvetlenül közreműködnek. A közgazdasági tőke meghatározása tehát termék (előző termelés eredménye), mely közvetlenül termelésre fordítatik. A megoszlás tanában, ott, hol a tőkekamatról van szó, a tőke értelme némileg eltérő, magángazdasági elemekkel

kevert. — Végül Israel Bernát, „Válasz a New-York élet-biztosító-társaság magyarországi képviselőjének“ cím alatt vitatja megtámadott röpiratában foglalt állításai helyességét, a New-York tontina üzletének számításait elemezi és végül fentartja véleményét, melyet röpiratában kifejezett. A „Közgazdasági havi krónikában“ dr. Mandello Károly október hó gazdasági történetét adja és kíséri magyarázó jegyzetekkel. Az „Irodalmi Szemlében“ először is *y*— tárgyalja dr. Bamberger Bélának: „A valutakérdés az észak-amerikai Egyesült-Államokban“ című, a Magy. Tud. Akadémia által az Első magyar általános Biztosító-társaság díjából jutalmazott pályamunkáját (lásd 687 l.). Aztán dr. Vizneker Antal bírálja dr. Békésy Károlynak „A társadalmi forradalom“ feliratú füzetét. — Ugyanő jellemzi Kőrösi Józsefnek „A fővárosi születési statisztika újjáalakításáról“ a „Statisztikai havi füzetekben“ közölt s most különnyomatban megjelent dolgozatát. Azután *e*— ismerteti Chélard-nak „La Hongrie contemporaine“ cím alatt megjelent és nagy feltűnést keltett művét, mely hazánk történelmi, földrajzi, közgazdasági, művelődési és társadalmi leírását nyújtja s valódi lelkesültséggel ír a magyar nemzet multjáról és jelenéről. Nagyon becses a könyvnek gazdasági viszonyainkról szóló része. — Majd *th*— ismerteti Courtois A.-nak „Banques populaires, Associations coopératives de crédit“ című művét, melyben szerző a hitel-szövetkezetek meghonosítására buzdít Franciaországban, hol az e nemű bankok száma és jelentősége elenyésző csekély. — Végül a „Külföldi gazdasági folyóiratok szemléjében“ dr. — Mischlernek a „Statistische Monatschriften“, „Zur Organisation und Methodik der Criminal-Statistik“ felirat alatt megjelent cikkével foglalkozik. — A „Statisztikai Értesítő“-ben először Franges Simon adja „Horvát-Szlavonország gyümölcstermelésének“ leírását; azután dr. Vargha Gyula szól a „Jégverések és jégkárokról Poroszországban“, hangsúlyozva az ezeket feltűntető statisztika fontosságát főleg a biztosító társaságok szempontjából. A porosz hivatalos statisztika sokkal többet és jobbat nyújt e nemből, mint a hazai. Az utóbbi két évben grafikus táblázatok tüntetik föl a jég által Poroszországban okozott károkat. E módszer ajánlatos volna nálunk is. A jégverések hónapok szerint való megoszlása, a mint a statisztika mutatja, évről-évre változik ugyan, de egészen azt bizonyítja, hogy a nyár eleje, junius és julius hónapok a legveszélyesebbek; nagyon sok a jégkár már májusban, ellenben augusztusban hirtelen apad. Voltak napok, melyeken 24 óra alatt négy, egészen hatodfél millió márkát okozott a jégverés Poroszországban. A biztosító társulatok a felbecsült összes kárnak mintegy 30⁰/₀-át térítik meg. Egy

hektár biztosított és jég által kárt szenvedett területre az utolsó hat év átlagában 41 márka kártérítés jutott.

3. A MAGYAR NYELVŐR XI. füzetében K a t o n a L a j o s a „szivmátra” szóról irt s az akadémia november 3-diki ülésén fölolvastott értekezésének első részét közli. (Befejezése után fogjuk ismertetni). Kulcsár Endre folytatja „a magyar nyelv képes beszédéről” szóló tanulmányát s azt vizsgálja, miképen egyeztet a nyelv *eszköz*nevet *eszköz*névvel s az egyeztetésből milyen költői képek fakadnak. Sebestyén Károly kombinálással alkotott szókat és mondatszerkezeteket közöl a baranyai népnyelvből. Z o l n a i G y u l a ismerteti a „mátyusföldi nyelvjárás” hangtani sajátságait, részletesen felsorolja mindazokat az alakokat, melyek a dialektusban a köznyelvinél teljesebb vagy kopottabb hangalakkal járatosak. Simonyi Zsigmond, reflektálva a „Pesti Hírlap” azon fejtegetésére, hogy a judicaturában nem helyesen használják ujabban a *megokolás* kitélt a régi *indokolás* helyett, mert az *o k o k* egészen mások, mint az *i n d o k o k*, kifejti, hogy ezek nem egyenrangú, hanem egymásnak alárendelt fogalmak, a mennyiben minden *indító* *ok*nak egyúttal *ok*nak is kell lennie, tehát az ítélet *indító okai* kétségkívül *okai* az ítéletnek s a minnek ezt a címet adják, az mindenesetre *megokolása* az ítéletnek, valamint *indokolatlan* helyett is ez a szabályos kitétel: *megokolatlan*, az olyan erőszakos szócsonkítások pedig mint *ind'ok* egyáltalán kerüendőek, mert ez épen olyan műtét, mintha a *tasztító-erőt* *tasz'-erő*nek vagy a minisztérium *fordító-osztályát* *ford'osztálynak* keresztelnék. Szinnyi József az *örökkön-örökké* kifejezést *örökkől örökké*-ből alakultnak magyarázza. Id. Szinnyi József azt bizonyítja, hogy Szilády Áron nem helyesen olvasta a „Szabács megvételéről” szóló ének egy helyét így: „Vagy *tisztül ott helen* őket ércsék”; a helyes olvasás ugyanis: „*tisztulathelyen* őket ércsék.” Szarvas Gábor a *sudár* szónak egy különös jelentéséről emlékezik meg a Jord C.-ből, *sudár* keszkenő = „*iz z a d s á g* keszkenő” azaz, verejték (latin: *sudor*) törölő k. — Simonyi Zsigmond a Jord C. *wgrogyok* helyét nem *ugró-gyó*knak olvassa, mint Albert János, hanem *ugrógy-ok*nak s belőle egy kihalt *ugrógy*: „forrás, patak” jelentésű szóra következtet. Csapodi István a „*platina*” magyar nevéül ajánlja a „*fehér arany*” szót. Végül Szamosi Gáspár egy „nyílt levélben” gúnyolja ki egy némely nyelvészünknek aprólékosságokban akadékoskodó rövidlátóságát. Népnyelvahagyományok. Szólásmódok Halasról. Párbeszédék Gömörből. Tóth Lajos egy népmesét közöl „az apolloniai királyfiról”, melyet a „Gesta Romanorum” egyik elbeszélése után alakított a nép. Tánceszók Hunyadmegyéből. Tájsszók Csik és Zalamegyéből. Népdalok Gömörmegyéből.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VII. füzet első (latinul irt) cikkében Vári Rezső önálló kézirati tanulmányok alapján javított szövegben adja ki Joannes Botoniata költeményét „De metro iambico“, mely valószínűen a XIV. századnál régibb eredetű, s bevezetésképen megállapítja a fönmaradt kéziratok értékét s egymáshoz való viszonyát. A második cikkben befejezi Boros Gábor beható tanulmányát: „A parodos Aristophanes vigjátékaiban.“ Ezúttal Aristophanes darabjai közül a „Békák“, „Lysistrate“, „Felhők“, „Thesmophoriát ülő nők“, „Gyülesező nők“ és „Plutos“ címűekben vizsgálja szerző a parodos szerepét, mire végül röviden összefoglalja véleményét. E szerint a parodos a komédiának az a része, a melyben a kar először lép fel a maga jelentőségében: rend szerint az egész kar adta elő énekelve, csak kivételesen félkarokra osztva; a parodos dramaturgiai célja: a prologos és az első epeisodionnak elkülönítése. — Bayer József Grillparzer drámáinak első magyar fordításait tárgyalja, első sorban Ináncsi Pap Gábor Sappho-fordítását, mely 1820-ban jelent meg, de melyben e remek tragédiát már 1819. november 22-én hozta színre a székesfehérvári színtársulat. A fordítás korának színvonalán áll, a Schedel-Puky-Szenvey-féle fordításoknál mindenestre többre tehetjük. Egyúttal figyelmeztet Bayer a fordítónak „Szöszvár“ cz. önálló regéjére (1818), mely teljesen Kisfaludy Sándor hatása alatt készült. — Binder Jenő (polemizálva Lázár Bélának fejtegetéseivel) kimutatja, hogy Bessenyei Ágistragédiája nem oly független a Gottschedétől, mint Lázár állította, mert 1. bizonyos, hogy Bessenyei a Gottsched tragédiáját ismerte, míg Plutarchust valószínűen nem olvasta, és 2. valószínű, hogy Bessenyei „Agisa“ szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak. — Egy következő kis cikkben kimutatja Heinrich Gusztáv, hogy 1. a „mabinogi“ elnevezést tévesen használják minden megszorítás nélkül „kelta népmese“ értelmében és 2. hogy alaptalanul tekintik ez u. n. mabinogiont az Artus-monda forrásainak. Mert a mabinogi név kizárólag csak négy (egy XV. századi kéziratban fönmaradt) írlandi, elbeszélést jelöl, ez elbeszélések tartalma pedig semmiféle kapcsolatban nincsen az Artus-mondával.

Az Irodalmi rovatban kedvezően ismerteti Némethy Géza Dávid István és Fodor Gyula teljes szótárát Vergilius Aeneiséhez, és Fináczy Ernő Roseth Arnold görög alaktanát a homerosi nyelv alapján. Wigand János a legnagyobb elismeréssel mutatja be Fináczy Ernőnek sok oldalú, a helyszínén is folytatott tanulmányok alapján irt jeles könyvét a francia középiskolákról, míg Haraszti Gyula Gérecz Károly Villon-tanulmányát annyiban nem tartja sikerültnek, mert szerző

egészen tévesen fogja föl és ítéli meg Villon emberi és költői jellemét. — A program-értekezések sorából Pruzsinszky János kedvezően nyilatkozik Rácz Somának „Állapothatározó és attributum“ cz. tanulmányáról, míg Heinrich Gusztáv Endrei Ákosnak „Hazánk a német költészetben“ cz. dolgozatát nemcsak igen hézagosnak, hanem egyúttal tárgyi hibákban föltette gazdagnak is mondja; Pausinger Sándornak „A német helyesírás“ című értekezéséről pedig elismeri ugyan, hogy a helyesírás maga hasznavehető, de mindaz, a mit szerző bevezetesképen a német nyelv és orthographia fejlődéséről mond, egészen elavult nézeteken nyugszik.

Vegyes közlések, könyvészet, görög epigrammák fordításai s végül Pruzsinszky János és Pintér Ede ellenbírálatai teszik a füzetnek egyéb tartalmát.

Ugyan e folyóirat IX. füzetét Kisfaludy Károly legismertebb költeménye, a „Mohács“ című elégia nyitja meg Kassai Gusztáv tartalomban s alakban egyaránt hű ó görög fordításában. — A második cikkben: „Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban“ Matirko Bertalan behatóan tárgyalja Aeneas Sylvius Piccolomini (1458 óta II. Pius pápa) világhírű elbeszélésének („De duobus Eurialo et Lucretia se amantibus“, Bécs, 1444.) magyar fordításait, illetőleg átdolgozásait. Ezek elseje a XVI. századból való, 1577-ben jelent meg először és Szilády Áron a szép költemény ismeretlen szerzőjében Balassi Bálint báróra, e század legnagyobb magyar költőjére, vélt ráismerhetni. Matirko részletező pontossággal hasonlítja össze a XVI. századi magyar névtelennek költői becsű művét a latin eredetivel s végül, ha nem is föltétlenül bizonyosnak, de mindenestre alaposan indokoltnak mondja Szilády föltevését Balassi szerzőségéről. — Ezután folytatja Bayer József a Grillparzer drámáinak első magyar fordításainak tárgyalását, ezúttal Petrichovich Horváth Dániel Ősanya-fordítását (1824) méltatva, melyben a nagy osztrák költőnek e genialis első terméke 1822. január 15-én jelent meg először Kolozsvárott magyar színpadon. Bayer különben valószínűnek tartja, hogy az 1817-ben óriási sikert aratott „Ahnfrau“ már Horváth Dániel előtt, nyomban az első bécsi előadások után fordíttatott magyarra, mire az a föltűnő adat is enged következtetést, hogy e tragédiát még 1836-ban nem Horváth, hanem valami „Vass István fordítása“ szerint adták Budán. — Utána Kvacsala János, Sybel Lajosnak egy jeles tanulmánya alapján, értekezik Plato symposionjáról és az Akadémiáról, behatóan fejtegetve Plato paedagogiai alpnézeteit, melyeket a nagy görög bölcsele az athéni Akadémiában juttatott érvényre. — Szintén ismertetés a következő cikk is, melyben Pozder Károly Müller Miksa

legújabb két műve („Das Denken im Lichte der Sprache“ 1888. és „Natural Religion“ 1889.) alapján e nagy tudományú írónak a nyelv és a vallás eredetére vonatkozó szellemes tanait összefoglalja. — A következő cikkben védelmezi Lázár Béla a Bessenyei Ágis-tragédiájáról kifejtett véleményét, melyet Binder Jenő az előző füzetben megtámadott volt, fősúlyt fektetve annak a kimutatására, hogy a magyar költő tényleg olvasta Plutarchust és így nem függ annyira Gottschedtől, mint Binder állította.

Az irodalmi rovatban Török Károly igen kedvezőtlen ítéletet mond Rada Istvánnak a „Katholikus Szemlében“ (1890. II.—IV.) megjelent Molière-tanulmányáról, melyről kimutatja, hogy az nem egyéb, mint kivonat Kreiten jezsuitának rendkívüli elfogultsággal irt Molière-könyvéből; Pruzsinszky János örömmel üdvözlí és, némely kifogásai mellett is, melegen ajánlja a „Latin praeparatiók“ című új vállalatot, melyet Szerelemhegyi T., Szilasi M. és Tóth Gy. indítottak s melynek főcélja, a legfontosabb szók értelmének közlésével, a phraseológiának gondos összeállításával, a tartalmi és nyelvbeli nehézségek megoldásával rávezetni a tanulót a latin szövegnek tudatos megértésére. Hasonló feladatot tűzött maga elé Danielovics Kálmán az Aeneis első két könyvének fordításával és magyarázatával; e könyvet azonban Némethy Géza kevésbé sikerültnek mondja, mivel nem biztosítja a tanuló értelmes előkészülését. Ugyancsak Némethy Géza kedvezően nyilatkozik Cicero beszédeinek iskolai szövegkiadásáról, melyet Dávid István eszközölt, s mely ellen főkifogása az, hogy Cicerónak a Roscius védelmére mondott remek szónoklatát mellőzi. Végül Endrei Ákos ajánlja Albrecht Jánosnak az alsóbb osztályok számára irt német olvasókönyvét, mely az inductív módszer szerint készült. — A külföldi irodalom köréből ismerteti Kont Ignác, a lorienti lyceumban tanárkodó hazánkfi, Rocheblave Sámuel terjedelmes tanulmányát: „Essai sur le Comte de Caylus“, melyben e mult századi érdemes francia archaeologusnak, kit a jelenkor főképp Lessing kritikai munkáiból ismer, élete és munkássága behatóan tárgyalva van. De Kont, a ki különben a munka egyéb érdemeit elismeri, kimutatja, hogy szerző rendkívül túlbecsüli Caylust, ki mégis csak a régi iskola embere és mélyen alatta áll Winckelmannnak, kinek 1764-ben megjelent nagy történeti munkájával az archaeologia és művészet-történelemnek egy egészen új korszaka kezdődik.

A philologiai programmértekezések rovatában Némethy Géza kedvezően ismerteti Bódiss Jusztin dolgozatát: „Hat év Cicero életéből“ és Barabás Ferencz elismeréssel bírálja Katona Lajosnak népszerűen irt, de széles körű ismereteken alapuló felolvasását: „Molière otthon és a társaságban.“

A M. TUD. AKADEMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály nyolczadik ülése.

1890. november 3-án.

ZICHY ANTAL t. t. helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Budenz József, Hunfalvy Pál r. tagok. — Bogisich Mihály, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond, Szigeti József l. tt. — Más osztályokból: Fraknói Vilmos, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Ortvy Tivadar l. tt. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

238. HUNFALVY PÁL r. t. bemutatja gr. Kuun Géza t. tagnak «Relationum Hungariae cum Oriente gentibusque orientalis historia usque ad annum 1301.» című kézirati munkáját.

A bemutató jelentés az Értesítőbe adatik.

239. SIMONYI ZSIGMOND l. t. fölolvassa Katona Lajosnak, mint vendégnek «Szívmatra» című értekezését.

240. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri BUDENZ JÓZSEF r. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagokat.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1890. november 10-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fraknói Vilmos, Jakab Elek, Pauer Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok. — Ballagi Aladár, Czobor Béla, Csaplár Benedek, Csontos János, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Lubrich Ágost, Szádeczky Lajos l. tagok. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Beöthy Zsolt, b. Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Hőgyes Endre, König Gyula, Szily Kálmán, Than Károly r. tagok. — Heinrich Gusztáv, Lehr Albert l. tagok. Pauer Imre, osztálytitkár.

241. LUBRICH ÁGOST l. tag «Természetbölcselet» című művéből mutat be egy fejezetet ily czímen: «Kitérés Isten elől a világgép-ződés útján».

242. SZÁDECZKY LAJOS l. tag: «Kovácsóczy Farkas a Báthoryak kancellárja 1576—1594».

243. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LUBRICH ÁGOST és SZÁDECZKY LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1890. november 17-én.

THAN KÁROLY r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fodor József, Frivaldszky János, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Mihalkovics Géza, Nendtvich Károly, Szily Kálmán r. tt. — Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Heller Ágost, Horváth Géza, Kherndl Antal, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Lengyel Béla, Paszlavszky József, Réthy Mór, Schuller Alajos, Thahoffer Lajos, Wartha Vincze l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal tt. — Fraknoi Vilmos, Hunfalvy Pál, Pauer Imre, Vécsey Antal r. tt. — Jegyző: Szabó József, oszt. titkár.

244. KHERNDL ANTAL l. t. székfoglalója: «A lánczhidak merevítő tartóinak mértani elméletéről».

245. a) **Baumann és Udránszky** részéről: «A zsírsavhoz tartozó némely diaminnak physiologiai hatásáról». — b) **Bugárszky István** részéről: «A bázisok affinitási coefficientenseiről». — c) **Nuricsán József** részéről: «A carbonylsulfidnak egy új képződési módja». — beterjeszti THAN KÁROLY r. t.

246. **Tangl Ferencz** részéről: «Amputatiós neuroma és ideg-regeneratio» (Thübingából beküldve) megismerteti HÖGYES ENDRE r. t.

247. HÖGYES ENDRE r. t. jelentést tesz a **budapesti Pasteur-intézet**ről.

248. **Lendl Adolf** részéről: «Tanulmány néhány Epeira-fajról», bemutatja ENTZ GÉZA r. t.

249. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE és KHERNDL ANTAL l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenezedik összes ülés.

1890. november 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök. — Zichy Antal tt. — Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Keleti Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt. — Csiky Gergely, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

250. PECZ VILMOS lt. fölolvassa **emlékbeszédét Pott Ágoston** külső tagról. — Az Emlékbeszédnek során közrebocsáttatik.

251. Csiky Gergely lt., mint a **Kóczán-féle drámai pályázat** bíráló bizottságának előadója, fölolvassa jelentését az 1890. évi pályázatról, a mely szerint a 2. számú «Jobban szerettem . . .» stb. jeligéjű «Pogány magyarok» című öt felvonásos szomorújátékunk javasoltatik a jutalom kiadása. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből GABÁNYI ÁRPÁD neve tűnt elő.

252. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére fölkéri Pauler Gyula r. és Heinrich Gusztáv l. tagokat, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

253. Ezek után az ülés a folyó ügyek tárgyalására térvén át, elnök úr következőleg szólott:

«Tisztelt Akadémia! Ó Felsége, legkegyelmesebb urunk és királyunk Szögyényi László Ó Nagyméltósága által tudomra adni kegyeskedett, hogy a boldogult **trónörökös** életnagyságú **arczképét** az Akadémiának fogja ajándékozni.

Hódolatteljes hálával és tiszta örömmel hozom e legfelsőbb elhatározást a t. Akadémia tudomására, egyrészt azért, mert ez által megvalósul forró kívánságunk, hogy legalább képen közöttünk maradjon az a lánglelkű királyfi, ki a magyar nyelven művelt tudomány-nak nemcsak pártfogója, hanem munkása is volt, másrészt azért, mert e legfelsőbb elhatározásban azon megtisztelő ténynek kifejezését látom, hogy a felséges atya méltóknak találja fia munkástársait emlékének megőrzésére.

Kérem a t. Akadémiát, engedje meg, hogy hódolatteljes köszönetünknek a trón számolyánál annak idején kifejezést adjak.»

Az Akadémia jelen volt tagjai kitörő éljenzéssel fogadták ez örvendetes elnöki jelentést, s egyértelműleg elhatározták, hogy ő cs. és ap. kir. Felségének legmagasb trónjához az elnök úr vigye meg annak idején a M. Tud. Akadémia legmélyebb háláját.

254. A főtitkár bejelenti **dr. Schenzl Guidó** r. tagnak. Admont apátjának, az országos m. kir. meteorologiai és földmágnassági intézet nagyérdemű megalkotójának november 23-án Grazban, továbbá **Pettko János** l. tagnak, nyug. m. kir. bányatanácsosnak, a magyar földtani irodalom veterán munkásának október 26-án Pozsonyban történt **elhunyatát**. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul nagyérdemű két tagjának halálát és fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszédnek tartása iránt bárározzon.

255. A Vall. és közokt. Miniszter úr az **Arch. Bizottság** kiadványaira az 5000 frtnyi **országos segélyt** utalványozza, azon óhaját fejezván ki, hogy az Archaeologiai Közleményekben, a műemlékek orsz. bizottságának hozzájárulásával, épületek és építkezési részletek is közöltesse. — Kiadatik a II. osztály útján az Archaeologiai Bizottságnak.

256. A **kereskedelemügyi Miniszter** úr megküldi a minisztérium 1889. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett **jelentése** egy példányát. — Köszönettel vétetik s a könyvtárnak adatik át.

257. A m. kir. állami számvevőszék elnöke a m. korona országainak 1889. évi **zárszámadását** a részletezésekkel együtt s a rá vonatkozó részletes jelentést megküldi az Akadémia könyvtárának. — Köszönettel vétetik.

258. Az állandó országház építési bizottságának elnöke a **Munkácsy Mihály**-tól az épülő országház képviselőházi nagy terme számára festendő nagyobb szerű kép (**Árpád honfoglalása**) megalkotásához szükséges historiai adatokra nézve fölvilágosítást kér. — Kiadatik a II. osztálynak, sürgős jelentéssel végett.

259. A soproni lyceumi tanári kar köszönetét fejezi ki, hogy az Akadémia a **Kis János emlékűnnepen** magát képviseltette, s ennek kapcsán Domanovszky Endre lt. az emlékűnnep lefolyásáról szóbeli jelentést tesz. — átnyujtván a «Soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története» című munkát a könyvtár számára. — Köszönettel vétetik.

260. Főtitkár felolvassa az elnökök és titkárok bizottságának indítványát: 1. az **akadémiai alosztályok** és 2. a **tagválasztási ügyrend** tárgyában. — Kiadatik az osztályoknak, azzal a kéréssel, hogy a januári összes ülésre terjeszszék elő véleményes jelentéseiket.

261. Olvastatik **Bródy Zsigmond** alapító levele, melylyel húszezer forintot magyar papíráradék-kötvényekben a M. Tud. Akadémia rendelkezésére bocsát, oly célból, hogy ez összegnek kamatai három évenként akadémiai publicistikai díjúl tüzeszenek ki. — A M. Tud. Akadémia, tekintettel az alapító levélben is hangsúlyozott azon nagy nemzeti és kulturális érdekekre, melyeknek hű teljesítése a magyar publicistika jelen és jövő hivatása, az alapítvány kezelését örömmel elfogadja, a nemes gondolkodású alapítónak a mai ülésből őszinte köszönetét fejezi ki, és az I. és II. osztályt fölhívja, hogy a Bródy-jutalom szabályzatának megállapítása végett kebeléből két-két tagot küldjön ki.

262. Olvastatik Jászay Sámuel Abaújszántón 1886. július 15-én kelt végrendeletéből a 3-ik pont, mely szerint a M. Tud. Akadémia alaptőkéje gyarapításához 2000 frttal járúl, azon óhaját fejezve ki, hogy e hagyomány «Jászay Pál, mint volt akad. r. tag emlékeül **Jászay Sámuel által tett alapítvány**» kezeltessek. — A m. tud. Akadémia megilletődéssel veszi hajdani érdemes tagja emlékének megújítását, s az alapítványnak a kívánt elnevezés szerinti kezelését elrendeli.

263. **Andorffy Károly** Budapesten 1885. aug. 19-én alkotott végrendeletében az Akadémiának 100 frtot hagyományozott. — Tudomásul van.

264. **Hermite Károly** kt., a párisi Institut tagja, **köszönete**

kifejezésével, több értekezését küldi viszonzásul az akadémiai kiadványokért. — Köszönettel vétetik.

265. Wodianer Albert úr 1831-ben elhunyt atyjának, **Wodianer Kozma**-nak kéziratban maradt munkáját, a mely **Liber Hereditatis Josuae** cím alatt a Talmud és Pentateuchhoz héber nyelven kommentárokat tartalmaz, néhány példányban nyomtatásban kiadta s egy példányt az Akadémia könyvtárának ajánl föl. — Köszönettel vétetik.

266. Novák Károly ügyvéd a **millennium** alkalmából rendezendő állami nagy **sorsjáték** tervét terjeszti elő.

267. Főtitkár bemutatja az 1891-re szóló **üléssort**. — Tudomásul van.

268. A jegyzőkönyv hitelesítésére **Szász Károly** rt. és **Csiky Gergely** lt. kéretnek fel.

JEGYZŐKÖNYVI MELLÉKLETEK.

I. Bizottsági javaslat az alosztályok tárgyában.* 1. § Az Akadémia három tudomány-osztályból áll, a melyeknek köre, két-két alosztályba csoportosítva, következőképen állapítottatott meg:

I. NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Általános és különös nyelv- és írástörténet. — Általános és különös nyelvtudomány. — Főleg a magyar s vele rokon nyelvtudomány egész terjedelmében; tehát a magyar nyelvtörténet, hasonlítás, nyelvtan és szótárírás, a nyelvjárások megismertetése, s a nép- és köznyelv emlékeinek gyűjtése, magyarázata és kiadása. — A nevezetesebb magyar munkák bírálata, nyelv tekintetében.

B) Széptudományi alosztály:

Irodalom-történet; könyvészet általában, s különösen a hazai és nemzeti; régi magyar jeles írók kiadásai. — Általános és különös szépműtan, hangzó, képző és mímző művészetek elmélete. — Műtörténet, műbírálata. — Nyelvbeli előadás tudománya: szép próza, különösen szónoklat. — Költészet. — Régi és új nemzetek remekíróinak fordítása.

II. PHILOSOPHIAI, TÁRSADALMI ÉS TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA.

A) Philosophiai és társadalmi tudományok alosztálya:

Elméleti és gyakorlati philosophia; a philosophia történelme; nevelés- és oktatás-philosophia. — Jog- és államtudományok s történelmök. — Közgazdaság és statisztika. — Ethnographia.

B) Történelmi tudományok alosztálya:

Emberiség és művelődés története. — Egyetemes és különös történetírás, főképp hazai. — A történelem segédtudományai. — A hazai

* A kiküldött bizottság előterjesztése a november 24-iki összes ülésen.

történelem felvilágosítására szolgáló közirományok, oklevelek s egyéb történeti emlékek nyomozása, kútfők gyűjtése, kiadása, bármely nyelven legyenek írva. — Régiségtan.

III. MATHEMATIKAI ÉS TERMÉSZETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA.

A) Matematikai és physikai tudományok alosztálya :

Tiszta mathesis ; mechanika, elméleti természettan és elméleti csillagászat, mathemat. földrajz ; kísérleti természettan, physikai csillagászat, meteorologia, chemia ; és az alkalmazott mathem. tudományok közül : politikai számtan, geodaisia, technikai tudományok, hajózási és hadtudományok.

B) Természettajzi tudományok alosztálya :

Ásványtan, földtan, természeti földrajz, növénytan, állattan anthropologia. — Boncz- és élettan. — Orvosi tudományok. — Gazdasági tudományok.

II. Bizottsági javaslat a tagválasztás ügyrendjéhez. 2. §. Minden osztály az alapszabályok 22. §-ában meghatározott számú tiszteleti, rendes és levelező tagokból áll. A rendes és levelező tagok fele részben az *A)* fele részben a *B)* alosztályhoz tartozó tudományok művelői közül választatnak. A tiszteleti tagságra nézve az alapszabályok 14. §-a az irányadó.

12. §. A tagválasztás ajánlat alapján történik. Minden akadémiai tagnak joga van a saját alosztályába, a saját tudományszakával foglalkozó szakértőknél közül jelölteket ajánlani tagokul, azonban egy-egy tag csak annyit ajánlhat, a hány hely az illető alosztályban üresedésben van.

Az írásbeli ajánlatot márczius 31-éig a főtitkári hivatalhoz kell beküldeni. E határidőn túl azon évre ajánlatok el nem fogadtatnak.

A beérkezett tagajánlatok, az alosztályok szerint csoportosítva, legkésőbb április 3-dikáig, áttétetnek az illető osztályhoz, mely legott rendkívüli értekezletet tart, s a választások előkészítése, illetőleg az összes Akadémia tájékoztása, nevezetesen az ajánlottak tudományos érdemeinek mérlegelése és a legérdemesebbeknek, vagy ha szükséges, többeknek is, és pedig első, második és harmadik helyen való kijelölése végett, az illető alosztályból titkos szavazattal, öt vagy hét tagból álló bizottságot küld ki, hármat, illetőleg négyet a tiszteleti és rendes, kettőt, illetőleg hármat a levelező tagok sorából. A bizottság részéről a kijelölések abszolút szótöbbséggel tétetnek, s külön vélemények el nem fogadtatnak.

A bizottságok kijelölései legkésőbb április 20-áig az illető osztály titkári hivatalához küldendők be, mely azokat haladéktalanul átteszi a főtitkári hivatalhoz kinyomatás s a belső tagoknak leendő megküldés végett.

A nagygyűlés első napján mindegyik osztály, kötelező tekintet nélkül a bizottságok kijelöléseire, titkosan szavaz, első sorban a bizottságok ajánlottaira, és azután — ha ezek a kétharmad szótöbbséget meg nem nyerték — a többi ajánlottakra. Az osztály azokat, a kik legalább kétharmad szótöbbséget kaptak, mint az osztály ajánlottait, okadatolt jelentésben az összes Akadémia elé terjeszti.

Az osztályoknak e jelentései a nagygyűlés második napján felolvastatnak.

A nagygyűlés harmadik napján az összes Akadémia tiszteleti és rendes tagjai, titkos szavazattal és kétharmad szótöbbséggel választják meg a tagokat.

III. A Könyvkiadó Bizottság november 20-án tartott ülésén az előadó először is bejelentette, hogy a vállalat ez évi kiadványai (BARTHÉLEMY-STR. HILAIRE: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz, RAMBAUD: Oroszország története és BADICS: Fáy András életrajza) négy kötetben már megjelentek és október végén szét is küldettek a pártoló tagoknak. Ezek száma jelenleg 1304 s közülök 670 már a megelőző ciklusnak is aláírója volt, 634 pedig ez évben lépett a pártoló tagok sorába. 1226-an, tehát minden 100-ból 94-en már is lefizették az évdíjat, úgy hogy az Akadémia 2000 frtnyi segélyt is beleértve, a mai napig 10.029 frt 80 kr. folyt be; kiadatott ellenben tiszteletdíjakra 3280 frt 03 kr., nyomdának és könyvkötőnek 5638 frt 51 kr., körlevelekre és expeditiora 638 frt 50 kr., vagyis összesen 9557 frt 04 kr. A pénztári fölösleg tehát 472 frt 76 kr. és több mint 500 teljes példány (2500 frt értékben) még rendelkezésre áll.

1831-re a következő munkák tűzettek ki: HEINRICH GUSZTÁV-tól: A német klasszikus irodalom története; RIBBECK-től. A római költészet történetének I. kötete, fordította Csiky Gergely, az eredetivel összehasonlította Némethy Géza; SCHUCHHARDT-tól: Schliemann ásatásai, ford. Öreg János, az eredetivel összehasonlította Hampel József; SZÁSZ KÁROLY-tól: Dante purgatoriumának fordítása.

A bizottság a jelen ülésből előterjesztést tesz az Igazgató tanáchoz az iránt, hogy a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjainak az Akadémiai Értesítő 1891-től kezdve, az évdíj fejében, ingyen és bérmentesen küldethessék meg, és e javaslatát azzal támogatja, hogy azokat, kik az Akadémia működése iránt érdeklődést tanúsítanak, — s ilyenek a Vállalat pártoló tagjai — czélszerű részletesen tájékoztatni az Akadémia munkásságáról.

IV. A Semsey-bizottsághoz Medicus több rendbeli kérdést intéz:

a) «Kérdés, vajon csak magyar honosok pályázhatnak-e s vajjon nem pályázhatnak-e külföldiek is?» A bizottság válasza e kérdésre az, hogy a pályázati szabályzat nem köt ki egyebet, mint hogy «a pályamű magyar nyelven legyen írva».

b) A pályázat Magyarország flórájára van hirdetve; bele értendő-e Horvát-Szlavonország és Fiume flórája is? Válasz: bele.

c) «Egyenlő mértékben kíváncsiak-e minden növényfaj leírása?» Válasz: Csakis a Phanerogamok, Pteridophytok- és Muscineákra nézve; a Thalophytokról elég csak a jellemzőbbeknek s különösen azoknak a leírása, melyek a közéletre fontosabbak, a többiek csak elsorolandók.

d) «A zoologiai pályamű csak az ábrák megjelölését, ellenben a botanikai az ábrák mellékelését kívánja; nem volna-e itt is megengedhető csupán a megjelölés?» Válasz: A rajzok megjelölése eleghető; de a mennyiben eredetiek, melléklendők.

2. Kérdés. Ha a pályamunkák írógéppel írva, vagyis voltaképen nyomtatva adatnak be, vajjon a pályázatból nem zárják-e ki őket azért, mert az általános szabályokkal «idegen kézzel írva» ellenkeznek? A dolog elvi s egyúttal a szerzőkre igen nagy gyakorlati jelentőségű kérdés lévén, teljes tisztelettel kéri a választ egy pályázni készülő. Válasz: Az írógép írása «idegen kéznek» tekintendő, mert a szerző keze meg nem ismerhető rajta.

Figyelem! 20-4.